عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

ابو حذیفه

مولوی سلطان عزیز عزیز عفی الله عنه

ناشر

دار الکنوز العلمیة

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٞ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

د "الأعراف" [۱۴۱] ایت څخه، "الأنفال، التوبة" او د "یونس" تر [۵٦] ایت پورې

پنځم ټوک

مولوي سلطان عزیز (عزیز) أبو حذیفه عفی الله عنه

حسن خیل مومند، د نجم المدارس پخواني استاذ

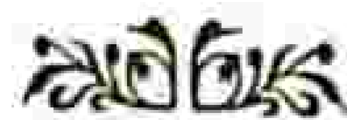
ناشر: دار الکنوز العلمیة

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پیښور ـ پاکستان) کې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نېټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل. او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نېټه پای ته ورسېده.
- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نېټه بې بیا کتنه، تصحیح او دیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه وربانديې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تېرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دېرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني. تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ. دیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱٤۳۷هـ ق / ۱۳۹۵هـ ش

....

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون (۰۰۹۲۳۰۰۵۸٤٦۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱٦۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان

ګرځنده تلفون (۰۷۷۱۹٦۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹٦٦۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خوانۍ شاته، پیښور، پاکستان

تلفون (۰۹۱۲۵٦٥٥۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿ وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَٰرُونَ ٱخْلُفْنِى فِى قَوْمِى وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾ ﴾

[۱۴۲] او مونږ موسی ؑ ته (د کتاب د ورکړې دپاره) دېرش شپې وعده ورکړه او دېرش شپې مو (بیا) په (نورو) لسو شپو باندې تمامې کړې نو د ده د رب ﷻ میعاد څلوېښت شپې تمام شو (پوره شو). او موسی ؑ خپل ورور هارون ؑ ته (د حرکت په وخت کښې) وویلې چې زما په قوم کښې (زما د راتګ پورې) زما خلیفه شه او اصلاح کوه او د مفسدانو د لارې پېروي مه کوه (چې تا به هم بې لارې کړي).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د هغه وړاندیز رد بیان کړ کوم چې بني اسرائیلو موسی ؑ ته کړی وه، چې مونږ ته یو بوت د عبادت دپاره ودروه.

نو څه لرې نه ده چې موسی ؑ به په رد کښې هغوی ته دا هم ویلې وي چې زما څخه ولې اسماني کتاب نه غواړئ چې د بوت درول را څخه غواړئ؛ نو هغوی به کتاب غوښتی وي چې الله ﷻ یې مونږ ته په ذکر شوي آیت شریف کښې کیفیت بیان کړی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[1] چې موسی ؑ لا په مصر کښې خپلو قومیانو ته وعده ورکړې وه چې که مونږ ته الله ﷻ نجات را کړ نو زه به اسماني کتاب راوړم؛ نو په دغه آیت کښې د همدغه کتاب د ورکړې کیفیت ته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه

یعني: د هغه څخه وروسته چې مونږ بني اسرائیلو ته د فرعونیانو څخه نجات ورکړ او استقلال مو وروباښه د موسی ؑ سره مو وعده وکړه چې د دېرشو شپو څخه نیولې ترڅلوېښتو شپو پورې به ستا د امتیانو د هدایت دپاره کتاب درکړم.

نو په عملي صورت کښې مو دیرش شپې په لسو شپو باندې پوره کړې نو د میعاد ټولې شپې څلوېښت جوړې شوې، یا په بل عبارت: په څلوېښتو شپو کښې مو موسی ؑ ته کتاب ورکړ؛ په کوم وخت کښې چې موسی ؑ د کتاب د راوړلو دپاره روانېده نو خپل ورور (هارون ؑ) یې په لاندې ډول مخاطب کړ:

۱ـ زما د راتګ پورې زما په قوم کښې خلیفه شه، منازعات یې حل کړه، بې دینۍ ته یې مه پرېږده او بالآخره د غیر شرعي کارونو او غیر شرعي خبرو څخه یې منعه کوه، لکه څنګه چې ما دوی د بوتانو د غیر شرعي خبرې څخه منعه کړه او قناعت مې ورکړ.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۳

۲ـ څه لري نه ده چې څښتې مفسدان خلک څه د فساد حرکت وکړي نو د دغه حرکت مخه ونیسه او ډېر احتیاط وکړه چې زما د راتګه پورې د دوی د نظم ساتنه وکړې.

توضیحات

۱ـ مونږ د [البقرة: ۵۱] آیت لاندې د الله ﷻ په توفیق د موسی ﷺ د څلوېښتو شپو ورځو موضوع پوره څېړلې ده چې بیا څېړلو ته یې ارتیا نه ګورو خو دلته ورباندې لاندې سوال جواب وراضافه کوو.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ په دې سورت کښې ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ نازل نه کړ لکه څنګه یې چې هلته ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ نازل کړی دی؟

مونږ وایو چې:

الف: هلته د بني اسرائیلو واقعاتو ته په اجمالي توګه اشاره مطلب وه نو په اجمالي توګه یې د میعاد شپې په ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ سره ذکرې کړې، او په دې مقام کښې یې څلوېښتو شپو ته لږ څه تفصیل ورکړ چې وروستنۍ لس شپې د لومړنیو دېرشو شپو څخه په کیفیت کښې څه بېلتون درلود هغه دا چې د میعاد شپې خو دېرش تاکلې شوې وې چې موسی ﷺ به په دغو شپو کښې دوامداره روژه نیسي، اما کله چې دېرش شپې پوره شوې نو موسی ﷺ مسواک وواهه نو الله ﷻ ورته امر وکړ چې لس شپې نورې هم روژه ونیسه ترڅو ستا په خوله کښې هغه ورېم بیا را پیدا شي کوم چې د روژه دار په خوله کښې موجود وي چې الله ﷻ ته ډېر محترم دی[۱].

ب: ځینو مفسرینو کرامو ورته نور جوابونه کړي دي[۲] مګر مونږ ته هغه جواب ښه ښکاري کوم چې ﴿ وَأَتْمَمْنَٰهَا ﴾ د کلمې څخه اشارتاً معلومیږي، هغه دا چې دېرش شپې به د مقدمې په توګه تاکل شوې وي او لس شپې به په اصلي مطلب (په مناجات او د کتاب په ورکړه) باندې لګیدلې وي چې تولې څلوېښت شپې جوړې شوې.

مونږ څکه دا جواب خوښ کړ چې ځینو مفسرینو کرامو د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما په روایت لیکلي دي چې موسی ﷺ په یو لک او څلوېښت زره کلماتو باندې مناجات وکړ: «فِيْ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ»[۳] په دریوو ورځو کښې. والله أعلم بحقيقة الحال، و إليه المرجع والمآل.

دا هم یاده ولرئ!

۳ـ کله چې د تبوک غزا ته نبي کریم ﷺ روانېده نو د خپل عادت په مطابق یې دا ځل په مدینه منوره کښې د عامه کارونو دپاره علي ﷺ خلیفه وټاکه او د امامت دپاره یې ابن ام مکتوم ﷺ (په

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۹۵

(۲) التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۲۲۶

(۳) روح المعاني ج۹ ص۵۵

ستړګو وروند صحابي) مقرر کړ، خو څرنګه چې د تبوک غزا په ډېرو مشکلو شرائطو کښې رامنځ ته شوه چې هم سفر ډېر لرې وه او هم زیاته ګرمي وه نو منافقانو پروپاګند پیل کړ چې نبي کریم ﷺ د خلافت په بهانه خپل زوم (علي ﷺ) د مشکل څخه بچ کړ کله چې همدغه جلیل القدر صحابي ﷺ د ذکر شوي پروپاګند څخه خبر شو نو خپله توره یې په غاړه کښې واچوله او د غازیانو په تعقیب پسې روان شو تردې چې د "الجرف" مقام ته وررسېد نو هلته یې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې عرض وکړ چې یا رسول الله! منافقان داسې-داسې خبرې کوي نو زما په ځای بل څوک خلیفه وټاکه او ماته اجازه راکړه چې غزا ته لاړ شم. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې بېرته مدینې ته.. منورې ته زمونږ د بېرته راستنېدلو پورې د خلیفه په حیث ستون شه، او د ده د تسکین دپاره یې وفرمایل چې: «أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى»[۱] یعني: ایا ته نه خوښېږې چې زما د پلوه ته داسې (خلیفه) شې لکه چې هارون ﷺ د موسی ﷺ څخه (خلیفه) شوی وه، البته کله چې هغه د مناجات دپاره د طور د غره په لور روان وه؟

پوره واضحه ده چې د علي ﷺ ذکر شوی خلافت صرف د نبي کریم ﷺ د بېرته راستنېدلو پورې وه مګر اهل التشیع او روافض په همدغه حدیث شریف باندې خپل خانونه کفر ته وباسي[۲] هغه دا چې دوی صحابه وو کرامو ﷺ ته د کفر نسبت کوي چې د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته یې علي ﷺ ته خلافت ورنه کړ او ابو بکر الصدیق یې خلیفه وټاکه، او خینې لا دومره افراط کوي چې پخپله علي ﷺ ته هم د کافر نسبت کوي او وایې چې خپل حق یې ونه غوښت او چپ پاتې شو.

مونږ په الله ﷻ باندې پنا غواړو چې د دغسې چټیاتو څخه مو په امان کښې وساتې.

﴿وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾ قَالَ يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّى ٱصْطَفَيْتُكَ عَلَى ٱلنَّاسِ بِرِسَٰلَٰتِى وَبِكَلَٰمِى فَخُذْ مَآ ءَاتَيْتُكَ وَكُن مِّنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾﴾

[۱۴۳] او کله چې موسی ﷺ زمونږ ټاکلی میقات (ځای) ته ورغی او خپل رب ﷻ ورسره خبرې (مناجات) وکړې (نو) وېې ویلې: ای زما ربه! ماته (خپل اقدس خان) راولید کړه چې تا ته (په غړولو ستړګو) وګورم.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص ۵۲۶

(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص ۲۷۷

الله ﷻ (ورته) وویلې: هېڅکله به ته ما (په دنیا کښې په فاني سترګو باندې) ونه شې لېدلی، مګر (د خپل قناعت دپاره) غره ته وګوره که په خپل ځای باندې قرار پاتې شو (او توټې توټې نه شو) نو ډېر ژر دی چې ما به وګورې، نو کله چې د ده د رب ﷻ (څه انوار) غره ته ورځرګند شوه نو غر یې هوار کړ. او موسی ﷺ (په ځمکه باندې) بې هوشه (بې خوده) پرېووت.

نو کله چې راپه خود شو (نو) ویې ویلې: (ای ربه!) تا ته پاکي ده زه تاته رجوع کوم او زه د ټولو مؤمنانو لومړنی (عقیده کوونکی) یم (چې په دنیا کښې ستا دیدار نه واقع کېږي).

[۱۴۴] الله ﷻ وویلې چې: ای موسی! یقینًا ته ما د خپلې زمانې په خلکو باندې د خپلو پېغامو (په رسونه) او د خپل کلام (په محاوره کولو) باندې غوره کړی یې (په همدې بهترۍ باندې قانع شه) نو هغه څه واخله چې تا ته مې درکړي دي او د شکر ګزارانو څخه جوړ شه.

د مطلب خلاصه

یعنې: کله چې موسی ﷺ زمونږ ټاکلي ځای ته په ټاکلي وخت ورغی او د خپل رب ﷻ سره یې بلاکیفه خبرې وکړې نو د ډېر شوق او ذوق د کبله یې په زړه کښې د الله ﷻ د دیدار (لیدلو) ولوله پیدا شوه. او همدې ولولې د دومره تاثیر لاندې راووست چې بې د اجازې غوښتلو څخه یې خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای زما ربه! ماته خپل اقدس ځان راولید کړه چې په رڼو سترګو درته وګورم، او خپل ارمان پوره کړم.

الله ﷻ جواب ورکړ چې په دنیا کښې په دغو فاني سترګو باندې ته هېڅکله ما نه شې لیدلی او دومره توان او طاقت نه لرې چې ماته وګورې، نو د دې دپاره چې ستا ښه قناعت حاصل شي او په دنیا کښې دې د دېدار تمه قطعه شي نو زه به دغه لوی غره ته (چې ستا څخه ډېر قوي کلک دی) د خپلو انوارو څه پرق ورځرګندکړم، نو که دغه لوی غر په خپل ځای باندې درېدلی پاتې شو او دوړې دوړې ونه ګرځېد نو تا ته به هم خپل دېدار درکړم او سوال ته به دې د عملي قبول ښه ورکړم.

نو کله چې د موسی ﷺ رب ﷻ د خپلو انوارو څه پرق (ځرک) په غره باندې وغورزاوه نو سمدستي غر ټوټې ټوټې او هوار وګرځېد، تا به وویل چې دلته یې هېڅ موجودیت نه درلود، او په عین حال کښې موسی ﷺ د دومره تاثیر لاندې راغی چې په ځمکه باندې بې هوشه پرېووت، نو کله چې د بې هوشۍ څخه را په خود شو نو لاندې کلمات یې وویلې:

۱ـ ای ربه! تا ته پاکي ده چې د مخلوقاتو سره مشابهت ولرې او هم د دې څخه پاک یې چې د چا په خیال او ګومان کښې راشې.

۲ـ ای ربه! زه په دې باندې پښېمان یم چې بې اجازې مې ستا د دیدار غوښتنه وکړه او په همدې باندې توبه تائب یم.

۳ـ برسېره پر دې، زه اول یقین کوونکی یم چې په دنیا کښې ستا دیدار نه کېدونکی کار دی، که نور مؤمنان په همدې خبره باندې د وحې په سلسله یقین کوي نو زه هغه اولنی بنده یم چې په

مشاهدې سره همدغه یقین ته ورسېدم. په دې باندې علاوه، زه په همدې زمانه کښې اولنی سړی یم چې ستا په وحدانیت باندې عقیده لرم او پوهېږم چې پیغمبر ته بدون د اجازې سوال کول چندان مناسب کار نه دی.

نو الله ﷻ د تسکین او خوشالۍ دپاره موسی ﷺ په لاندې فرمانونو باندې سر لوړی کړ:

الف: ای موسی! ستا ذکر شوی سوال خکه قبول نه کړی شو چې په تا کښې د دیدار توان نشته، تاته مو په دنیا کښې داسې بدن درکړی دی چې د دنیا سره مناسب او فاني کیدونکی دی، په فاني کیدونکو سترګو باندې د الله ﷻ دیدار امکان نه لري کله مو چې په جنت کښې دائمي سترګې درکړې نو هلته به خپل دیدار هم درکړم.

ب: ای پیغمبره! پام کوه چې د دیدار په نه ورکولو باندې غمژن نه شې ته خو ماته ډېر غوره بنده یې او د خپل وخت په ټولو خلکو باندې مو تاته بهتري درکړې ده، هم د الله ﷻ پیغامونه خلکو ته رسوي او هم مو په خبرو کولو باندې سرلوړی کړی یې او د کلیم الله لقب مو دروبانبه، دا هم ټول لوی-لوی امتیازات او لوړې درجې دي.

ج: برسیره پر دې، تا ته مو تورات درکړ چې د دنیا او آخرت دواړو مشکلات ورباندې حل کېږي په همدغه کتاب باندې منګولې خښې کړه.

د: په هدغو امتیازاتو باندې شکریه وکړه او په شکر ګذارانو کښې خپل ځان شمېر کړه ترڅو په نتیجه کښې د نبوت په درجاتو باندې علاوه نور مراتب هم ترلاسه کړې.

توضیحات

۱_ الله ﷻ د موسی ﷺ سره د ټولو څخه وړاندې په هغه وخت کښې خبرې کړې دي کله چې د مدین د ښار څخه د مصر په طرف باندې روان وه نو په دغه وخت کښې یې نبوت ورتبریک کړ او په پیغمبرۍ سره یې سرلوړی کړ.

په دغو ایتونو کښې هغه خبرې مطلب دي کومې چې الله ﷻ ورسره د مناجات په وخت کښې د فرعون څخه د نجات څخه وروسته وکړې او په بلاکیفه توګه بلاجهته تر سره شوې.

په دنیا کښې د الله ﷻ دیدار محال دی

۲_ مونږ د [الأنعام:۱۰۳] آیت لاندې لیکلي دي چې معتزله او اهل التشیع په جنت کښې د الله ﷻ د دیدار څخه منکر دي او اهل السنة و الجماعة ورباندې قائل دي، هلته مو څه دلائل هم لیکلي دي او د بحث مراجع مو هم ښودلي دي نو دلته د آیت شریف د ارتباط د کبله فقط د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: که څوک ښه اوږد بیان غواړي نو د موسی ﷺ د مناجات په اړه دې خینو اوږدو کتابونو[۱]

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۹۶؛ تفسیر الطبري ج۶ ص۵۰؛ الدر المنثور ج۳ ص۵۴۸

نه مراجعه وکړي، او هم دې د الله ﷻ د دیدار په هکله ځینې اوږده کتابونه[۱] مطالعه کړي.

ب: لکه څنګه چې د الله ﷻ علم د مخلوق د علومو په شان نه دی او هم د الله ﷻ وجود د مخلوق د وجودونو په شان نه دی همدارنګه د الله ﷻ کلام د مخلوقاتو د کلامونو په شان نه دی، د مخلوق کلام جهت او کیفیت لري او د الله ﷻ کلام بلاجهته او بلاکیف دی[۲].

زمونږ د ایمان دپاره دا ضرور نه ده او نه احتیاج لرو چې وړاندې ورتېر شو او داسې بحث په کښې وکړو لکه څنګه یې چې د مخلوق په کلام کښې کوو.

ج: څوک چې د الله ﷻ په دیدار باندې په جنت کښې قائل نه دي هغوی په ذکر شوي آیت شریف باندې استدلال کوي او وایي چې د "لن" توری په عربي لغت کښې د تابید (همېشوالي) دپاره دی نو د ﴿ لَن تَرَىٰنِي ﴾ د معنی حاصل داسې راوخي چې "ای موسی! په ابدي توګه ته ما نه شې لیدلی" نو څرنګه چې په ابدیت کښې جنت هم داخل دی نو معلومه شوه چې په جنت کښې هم د الله ﷻ دیدار نشته.

مونږ (اهل السنة و الجماعة) وایو چې:

اول: چې د "لَنْ" توری دتابید دپاره دی مګر آخرت ته نه شي شاملېدلی. نو معنی یې داسې کېږي چې: ای موسی! ته ما په دنیا کښې هېڅکله نه شې لیدلی.

د همدې نظیر دا دی چې الله ﷻ د یهودانو د حال څخه حکایت کوي چې: ﴿ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا ﴾ [البقرة: ۹۵] یعني: او هېڅکله به په ابدي توګه یهودان د مرګ آرزو ونه کړي. حال دا چې د ټولو کافرانو دوزخیانو څخه (د یهودانو په شمول) حکایت کوي چې: ﴿ وَنَادَوْا۟ يَٰمَٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ﴾ [الزخرف:۷۷] یعني: او دوزخیان به غږ وکړي چې ای مالکه (د دوزخ خازنه)! ستا رب ﷻ دې په مونږ باندې (د مرګ) فیصله وکړي. یعنې کاشکې مونږ مړه کړي!

دوهم: که بالفرض د الله ﷻ دیدار په دنیا کښې ذاتي ممکن نه وی نو موسی ﷺ به نه وی غوښتی. موسی ﷺ پوهېده چې ذاتي امکان شته خو په دې نه پوهېده چې واقع کېدونکی دی او که نه (وقوعي امکان لري او که نه)، نو الله ﷻ جواب ورکړ چې وقوعي امکان نه لري.

یا په بل عبارت: د موسی ﷺ د دیدار غوښتنه د همدې خبرې دلیل دی چې د الله ﷻ دیدار په جنت کښې لا څه چې په دنیا کښې هم ذاتي ممکن دی اما یوازې په دنیا کښې د دې کبله وقوعي امکان نه لري چې په دنیا کښې مؤمنان کمزوري دي د دیدار توان نه لري او په جنت کښې الله ﷻ دنیاوي کمزوري په قوت باندې بدلوي او د کمزورۍ مانع د منځه وړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ قادر دی چې په دنیا کښې هم چا ته د خپل دیدار د کولو توان ورکړي، نو پوښتنه دا ده چې دغه عنایت په موسی ﷺ باندې د څه حکمت په بنا ونه کړی شو؟

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۷؛ التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۲۲۹؛ تفسیر المنار ج۹ ص۱۲۸

(۲) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۵۴

مونږ وايو چې: که بالفرض په موسی ﷺ باندې الله ﷻ ذکر شوی عنايت کړی وی نو د ده بدن به دومره قوي شوی وی چې د مرګ څخه به داسې بچ شوی وی لکه څنګه چې جنتيان د مرګ څخه بچ دي، حال دا چې الله ﷻ په دنيا کښې ټولو ساکښانو ته اعلان کړی دی چې: ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ [آل عمران ۱۸۵] هر ساکښ (مخلوق) د مرګ څکونکی دی.

سوال جواب

۴ـ که معتزله او نور ووايي چې موسی ﷺ ته دا نه وه معلومه چې د الله ﷻ ديدار به محال وي، ده پرې د ذاتي ممکن ګومان کړی دی نو څکه يې غوښتنه کړې ده، د همدې کبله يې د الله ﷻ په حضور کښې خپل ندامت ښکاره کړ چې: ﴿ تُبْتُ إِلَيْكَ ﴾ يعنې: زما دې تاته توبه وي چې بيا به د محال شي سوال ونه کړم. يا په بل عبارت: د موسی ﷺ توبه تائب ګرځېدل د محاليت دليل دی.

مونږ وايو چې: موسی ﷺ د لاندې وجوهو د کبله توبه تائب شو:

الف: چې موسی ﷺ د اجازې څخه په غير سوال کړی وه او د پيغمبر سره مناسبه ده چې د الله ﷻ څخه اجازه واخلي او بيا د سوال لاسونه پورته کړي[۱].

ب: موسی ﷺ توبه ووېستله چې بيا به په دنيا کښې د ديدار سوال نه کوم[۲].

ج: مونږ ته په جواب کښې دا بهتره ښکاري چې دا د جنايت توبه نه وه بلکې د خپلې بندګۍ د څرګندولو توبه وه.

په دې باندې علاوه د ذکر شوي سوال څخه دا بوی پورته کېږي چې ـالعياذ باللهـ د معتزله وو او د دوی د متحدينو علم د موسی ﷺ په علم باندې د پاسه دی چې هغه ته د ديدار ذاتي محاليت معلوم نه وه او دوی ته معلوم دی.

او دا هم په جواب کښې وايو چې که دغسې وي نو الله ﷻ به موسی ﷺ ته دغره په عدم استقرار باندې جواب نه وی ورکړی بلکې توصيه به يې ورته کړې وی چې دغسې غوښتنې مه کوه؛ لکه څنګه يې چې نوح ﷺ ته توصيه وکړه (کله چې هغه ترې غوښتنه وکړه چې ای ربه! زما دغه زوی ته هم نجات ورکړه) چې: ﴿ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ۖ إِنِّىٓ أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلْجَـٰهِلِينَ ﴾ [هود:۴۶] يعنې: ای نوحه! ستاسو زوی ناصالح او د نجات وړ نه دی، نو د هغه شي سوال زما څخه مه کوه کوم چې تالره پرې علم نه وي، زه درته نصيحت کوم چې ته به د ناپوهانو د ډلې څخه جوړ شې.

د جلاء معنی

۵ـ د ﴿ تَجَلَّىٰ ﴾ کلمه د جلاء څخه اخستله شوې ده، جلاء کشف او لوڅوالي ته وايي[۳]، د همدې

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۶
(۲) زاد المسير ج۳ ص۱۷۴
(۳) مفردات الراغب ص۹۴

کبله قرآن کریم د جلي وحې په نوم یادیږي چې وحي توب یې بالکل واضحه او بریښنا دي.

نو په همدې بنا د ﴿ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ ﴾ جمله په صراحت سره دلالت کوي چې الله ﷻ د خپل اقدس ذات د بلا کیفه دیدار څه مقدماتي انوار غره ته ورعنایت کړه مګر غر د مقدماتي انوارو په سبب دړې وړې شو او د تحمل توان یې ونه شو درلودلی[1].

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه د ذکرې شوې جملې په تفسیر کښې روایت دی چې: «ظَهَرَ نُورُ رَبِّهِ لِلْجَبَلِ»[2] یعنې: کله چې غره ته د موسی ؑ د رب ﷻ نُور څرګند شو. البته هغه نور چې نبي کریم ﷺ ورته په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «حِجَابُهُ النُّورُ»[3] یعنې: د الله ﷻ د دیدار حاجب نُور دی نو څکه یې په دنیا کښې د مخلوق سره د لیدلو توان نشته.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ خو د غرونو څخه انسان قوي ښودلی دی چې فرمایي: ﴿ لَوْ أَنزَلْنَا هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُۥ خَٰشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ﴾ [الحشر: ۲۱] یعنې: که مونږ دا قرآن په غره باندې نازل کړی وی نو ضرور به تا د الله ﷻ د ډاره غر عاجزي کوونکی ټوټې ټوټې کېدونکی لیدلی وي؛ نو پوښتنه دا ده چې د غره ناتواني باید د موسی ؑ د ناتوانی دلیل نه وی نیولی شوی؟

مونږ وایو چې: د معنویاتو او روحیاتو په اعتبار سره انسان په غرونو باندې لوړ دی د همدې کبله د ټولې دنیا (د غرونو په شمول) خلیفه ګرځولی شوی دی او ټول شیان د ده د تصرف لاندې دي.

اما د مادیاتو په اعتبار سره انسان د غرونو څخه کمزوری دی، غرونه به د قیامت د ورځې پورې باقي وي خو انسان ژر ژر فنا کیدونکی دی، الله ﷻ فرمایي: ﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ ﴾ [غافر: ۵۷] یقینًا د اسمانونو او ځمکو پیدایښت د خلکو (انسانانو) د پیدایښت څخه لوی دی.

او پوره واضحه ده چې لیدل او کتل په مادي آلاتو (سترګو) پورې اړه لري، د همدې کبله چې موسی ؑ خپله مادي کمزوري په خپلو سترګو ولیده نو قناعت یې هم وکړ، که نه موسی ؑ به د خپل قوت دعوه کړې وی چې زه د غره څخه قوي یم.

"صَعِقًا" څه معنی؟

۷ـ ځینو علماوو کرامو د ﴿ صَعِقًا ﴾ کلمه په دې مقام کښې په "مرګ" سره تفسیره کړې ده[4] چې د معنی حاصل یې داسې کیږي چې غره د انفلاق سره موسی ؑ مړ شو. مګر دا معنی د ﴿ أَفَاقَ ﴾

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۵

(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۹۷

(۳) صحیح مسلم ج۱ ص۹۹

(۴) زاد المسیر ج۳ ص۱۷۴

د کلمې سره سمون نه خوري، ځکه چې دغه کلمه د "إفاقة" څخه استقاقه شوې ده او "إفاقة" دې ته وايي چې چا ته هغه پوهه بېرته ورتاوه شي کومه چې ترې د بې هوشی یا لیونتوب سره جدا شوې وي[۱].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: موسی ﷺ بې هوشه شو او بیا د بې هوشی څخه بېرته را په هوش شو. نه دا چې مړ شو او بیا بېرته راپه خود شو.

مفسرین کرام وایي چې د قیامت په ورځ به هم ټول خلک بې هوشه شي البته په هغه وخت کښې چې الله ﷻ د فیصلو دپاره په بلاکیف توګه (څنګه چې ورسره مناسب وي) د محشر میدان ته راشي[۲].

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې د ټولو خلکو د جملې څخه به زه لومړنی سړی یم چې را په هوش به شم، خو سمدستي به موسی ﷺ د عرش العظیم په شاوخوا کښې وګورم: «فلا أدري أكان فيمن صعق فأفاق قبلي أو كان ممن استثنى الله عز وجل»[۳].
یعنې: نو زه نه پوهېږم چې موسی ﷺ به د هغو کسانو په ډله کښې شامل وي چې بې هوشه شوي وي او زما څخه وړاندې راپه هوش شوی وی او یا به د هغو کسانو څخه وي چې الله ﷻ د بې خودی (بې هوشی) څخه استثناء کړي دي.

﴿ وَكَتَبْنَا لَهُۥ فِى ٱلْأَلْوَاحِ مِن كُلِّ شَىْءٍ مَّوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَىْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا۟ بِأَحْسَنِهَا ۚ سَأُو۟رِيكُمْ دَارَ ٱلْفَـٰسِقِينَ ﴿١٤٥﴾ سَأَصْرِفُ عَنْ ءَايَـٰتِىَ ٱلَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَإِن يَرَوْا۟ كُلَّ ءَايَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا۟ بِهَا وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلْغَىِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَكَانُوا۟ عَنْهَا غَـٰفِلِينَ ﴿١٤٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَلِقَآءِ ٱلْـَٔاخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ ۚ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾ ﴾

[۱۴۵] او موږ موسی ﷺ ته هر ضروري شی (یعنې) موعظه (ترغیب او ترهیب) او د هر شي (شرعي حکم) دپاره تفصیل (بیان) په تختو کښې لیکلی وه.

(او دا مو هم ورته پکښې لیکلي وه چې:) نو دا (تختې) په قوت سره (کلکې) رانیسه او خپل قوم ته دې (هم) امر وکړه چې دا ښائسته (نیکې تختې) واخلي (او په کلکه پرې عمل وکړي) ژر به تاسو ته د فاسقانو کور (مصر او فلسطین) در وښایم (درکړم او بیا به تاسو د ځارنې لاندې ونیسم).

---

(۱) مفردات الراغب ص ۴۰۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج ۲ ص ۲۴۶
(۳) صحیح البخاري ج ۱ ص ۴۸۴

[۱۴۶] ژر دی چې زه به د خپلو ایتونو (د غوره کولو) څخه هغه کسان تاو کړم (په زړونو باندې به یې مهر ولګوم) کوم چې په ځمکه کښې ناحقه تکبر کوي (او بلا دلیله په کفر باندې کلک دي نو حالت به یې داسې شي چې) که چرته دوی هره یوه معجزه وګوري نو ایمان به پرې نه راوړي او که چرته د هدایت لاره وګوري نو هغه به د لارې په حیث نه نیسي (په هغې به نه درومي) او که چرته د ضلالت لاره وګوري نو هغه به د لارې په حیث نیسي (په هغې به درومي او ورته به ښه ښکارېږي).

دا (مهر به ورباندې) ځکه (ولګوم) چې یقیناً دوی زمونږ ایتونو ته (په دوامداره توګه) د دروغو نسبت کوي او دوی ترې (په دوامداره توګه) غافل (ناخبره) دي.

[۱۴۷] او هغه کسان چې زمونږ ایتونو او د وروستنۍ ورځې ملاقات ته د دروغو نسبت کوي عملونه یې ضائع شوه. آیا دوی ته جزا ورکوله کېږي (نه ورکوله کېږي) مګر د هغو عملونو (جزا) چې وه دوی چې کول به یې.

د مطلب خلاصه

په دغو ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د مناجات څه برخه نوره هم واضحه شوې ده چې تفصیل یې دا دی:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې دې د موسی ﷺ د مناجات څه نوره برخه هم ولوله چې عبرت ترې واخلي هغه دا چې:

۱ـ مونږ موسی ﷺ ته د مناجات په وخت کښې د هدایتونو څو لوحې (تختې) ورکړې چې په دغو تختو کښې مو ورته د هر خطرناک شي څخه موعظې او د هر ګټور شي دپاره نصیحتونه لیکلي وه. او په دې باندې علاوه، په دغو تختو کښې مو ورته د ټولو منازعاتو (شخړو) فیصلې او د ټولو ضروري مسائلو احکام بیان کړي وه. او د ټولو عقائدو او احکامو اصول مو ورته پکښې واضحه کړي وه.

۲ـ مونږ موسی ﷺ ته امر وکړ چې دغه د هدایتونو تختې ښې په قوت سره واخله او منګولې ورباندې خښې کړه او عقیدةً او عملا یې په عملي میدان کښې پیاده کړه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه خپل امت او خپل قوم ته هم امر وکړه چې د دغو احسنو تختو په هدایتونو باندې منګولې خښې کړي او په جدیت سره پرې عقیده او عمل وکړي. که بالفرض دوی یې په عملي میدان کښې پیاده نه کړي او خپل ځانونه پرې فاسقان جوړ کړي نو د فاسقانو د انجام سره به دوی هم مخامخ شي.

په نژدې وخت کښې به په تاسو باندې د فاسقانو وطن وګورم، شام به هم ستاسو د تسلط لاندې راولم چې د عمالقه وو په نوم فاسقانو څخه به یې تاسو ته خالي کړم، او هم به په مصر باندې هم ستاسو تسلط جاري شي چې د قبطیانو فاسقانو تسلط ته به پرې ستاسو دپاره خاتمه ورکړم نو وبه ګورم چې تاسو پکښې فاسقان جوړېږئ او که صالحان.

۳ـ موسی ﷺ ته مو وحې وکړه چې د ذکرو شوو تختو د هدایتونو په نسبت باندې به ستا په امت

کښې یو ټولګی خلک تکبر وکړي او په ناحقه (بې دلیله) به یې د ښنو لاندې کړي او همدغه لوی جنایت ته به ادامه ورکړي چې په نتیجه کښې به زه د دوی په زړونو باندې مهر ولګوم او د خپلو ایتونو د استفادې څخه به یې واړوم.

نو دغه کسان به لاندې حالات ولري:

الف: د دوی بغاوت به دومره قوي شي چې هره یوه معجزه وګوري دوی به ورباندې ایمان نه راوړي او د یوې معجزې د تاثیر لاندې به هم نه راځي.

ب: دوی چې چرته د هدایت او د خیر لاره وګوري په هغې به نه ځي، د هغې څخه به یې کرکه کوي که څه هم حقانیت یې ورته واضحه وي.

ج: بالمقابل که چرته د ګمراهۍ او شر لاره وګوري په هغې باندې به درومي او هغه به ورته ښه ښکاریږي.

مونږ ورته ویلي وه چې: د متکبرانو په زړونو باندې مونږ ځکه مهر لګوو چې دوی زمونږ ایتونو ته په دوامداره توګه د دروغو نسبت کوي او په دوامداره توګه ترې غفلت کوي، نو په نتیجه کښې د تکذیب او غفلت سره عادت شي، دغه دواړه ورته ښه ښکاریږي او په هېڅ دلیل او برهان سره ترې مخ اړونکي نه وي چې همدغه د مهر د لګولو معنی ده.

۴ـ ای پیغمبره! خپل امت ته زمونږ د پلوه اعلان وکړه چې زمونږ ایتونو ته چې هرڅوک د دروغو نسبت کوي او هم د قیامت په ورځ باندې عقیده نه لري د هغوی ټول اعمال زمونږ په نزد باندې ضائع دي، نه یې چاته د خیر رسونه په درد خوري او نه ورته خیرات ورکول څه ګټه رسولی شي، ځکه چې دوی همدا کرلي دي او همدا به ریبي، د اعمالو د قبول دپاره سمه عقیده ضرور ده او سمه عقیده د دوی سره نشته.

توضیحات

۱ـ په دې کښې علماء کرام اختلاف لري چې موسی ﷺ ته ذکرې شوې لیکلې شوې تختې د تورات څخه وړاندې ورکړی شوې وې او بیا وروستهورباندې تورات نازل کړی شو، او که همدغه تختې د تورات درلودونکې وې؛ مګر راجحه خبره دا ده چې ذکرې شوې تختې د تورات په اصولو باندې مشتملې وې او اجمالاً پکښې ټول تورات پروت وه[۱] چې بیا وروسته د ضروریاتو او وقائعو په اعتبار سره تفصیلوار نازل شو.

مونږ وایو چې که همدغه راجحه خبره واقعیت ولري نو ذکرو شوو تختو به تورات ته داسې نسبت در لود لکه څنګه چې د "الفاتحة" سورت ټول قرآن کریم ته نسبت لري، چې اجمالاً په قرآن کریم باندې مشتمل دی خو تکمیل یې په درویشتو کلونو کښې شوی دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۴۶، تفسیر المنار ج۹ ص۱۹۰

د موسى ﷺ د الواحو شمېره او جوړښت

۲ـ علماوو کرامو د تختو په جنسیت کښې اوه قوله کړي دي چې د لرګي یا د نورو شیانو څخه جوړې وې، او همدارنګه یې په عدد کښې هم څلور قوله کړي دي چې دوه یا زیاتې وې[۱].

مګر مونږ ته په دې باره سکوت بهتر ښکاري چې په اسرائیلیاتو کښې واقع نه شو، فقط همدومره عقیده کفایت کوي چې ذکرې شوې تختې غیبي تختې وې او موسى ﷺ ته په یقیني توګه ورکړې شوې وې او مونږ پرې عقیده لرو او د کیفیاتو علم یې الله ﷻ ته سپارو.

په دې باندې علاوه، ذکرې شوې تختې هغه وخت موسى ﷺ ته ورکړې شوې کله چې د همدې غرض دپاره د طور غره ته بللې شوی وه او څلویښت ورځې یې روژه نیولې وه، نو د روژې د تکمیل څخه وروسته جبرائیل ﷺ د خپله خانه سره په آس باندې سور کړ او د طور د غره څخه یې اسمان ته وخېژاوه، هلته ورته ذکرې شوې تختې (لیکلې شوې) ورکړې شوې او لاندې یې ځمکې ته رانښکته کړې[۲]، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

د عربیت یو تحلیل

۳ـ مونږ په ترجمه کښې د ﴿ مِن كُلِّ شَيْءٍ ﴾ کلمې د ﴿ وَكَتَبْنَا ﴾ دپاره مفعول وګڼلې او د ﴿ مَّوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا ﴾ دواړه کلمې مو د مفعول څخه بدل واقع کړې او د ﴿ لِّكُلِّ شَيْءٍ ﴾ کلمات مو د ضروري احکامو څخه عبارت کړه، نو د معنى حاصل یې داسې راوخي چې: مونږ موسى ﷺ ته په تختو کښې ټول ضروري شیان لیکلي وه لکه د دعوت په باره کښې موعظه (ترغیب او ترهیب) او د حوادثو په باره کښې هر تفصیلي حکم، څکه هغوی ته د اجتهاد اجازه نه وه ورکړه شوې. په احکامو کښې اجتهاد د محمدي ﷺ امت خاصه ده[۳]، د زیاتې شرحې دپاره دې اوږدو تفاسیرو ته مراجعه وکړی شي[۴].

احسن د کومو احکامو نوم وه؟

۴ـ علماوو کرامو د ﴿ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا ﴾ جملې دپاره لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: احسن هغه احکام وه چې ثواب یکښې زیات وي، لکه عفوه په نسبت سره قصاص ته، او صبر په نسبت سره انتقام ته او بالآخره فرض په نسبت سره مستحباتو ته[۵] او داسې نور.

نو د معنى حاصل یې داسې کېږي چې ای موسى! خپل قوم ته امر وکړه چې په احسنو احکامو باندې عمل وکړي ترڅو ډېر ثوابونه وګټي که نه نو د حسنو احکامو په تعمیل کښې هم اجرونه شته دي.

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۱۷۵؛ روح المعاني ج۹ ص۵۷
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۶۳
(۳) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۸۱
(۴) روح المعاني ج۹ ص۵۷
(۵) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۶۹

ب: په دې مقام کښې په اسم تفضیل "أَحْسَن" کښې تفضیلي معنی نشته، نو احسن او حسن دواړه یوه معنی ورکوي[۱]، لکه چې عرب وايي چې: "فُلَانٌ أَسْمَعَ مِنَ الْجِدَارِ" فلانی د دیوال څخه ښه اوریدونکی دی. یعنې دیوان اوریدل نه کوي او فلانی اوریدل کوي.

نو معنی به يې داسې شي چې: خپل قوم ته امر وکړه چې په ټولو ښکو (حسنو) احکامو باندې يې عمل وکړي.

ج: په دې مقام کښې د "أَحْسَن" کلمه د مقایسې په توګه نه ده استعماله شوې، لکه څنګه چې په "اللهُ أَكْبَرُ" کښې د "أَكْبَرُ" په کلمه کښې مقایسه ملحوظه نه ده[۲].

نو معنی حاصل بې داسې کېږي چې: خپل قوم ته امر وکړه چې د تختو احکام عملي کړي چې په مجموعي توګه احسن او ډېر ښائسته دي.

ځینو مفسرینو کرامو نور جوابونه کړي دي[۳] خو مونږ ته همدغه دریم جواب غوره بریښي.

"دار الفاسقین" د کوم ځای څخه عبارت دی؟

۵ـ د ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې معناوو سره تفسیره کړې ده:

الف: دا د مصر د ځمکې څخه عبارت ده چې د فراعنه وو (فاسقانو) د تسلط لاندې وه[۴] او د داوُد ﷺ او د سلیمان ﷺ په زمانو کښې الله ﷻ بني اسرائیلو ته ورکړه، نو په دې تقدیر د ورښودلو څخه ورکړه مطلب ده.

ب: د عادیانو او ثمودیانو د ځمکو معنی ورکوي[۵] چې د هغوی د هلاکت وروسته د ټولو خلکو دپاره د عبرت درس جوړ شو، نو حاصل بې داسې کېږي چې: احکام په جدیت سره عملي کړئ که نه نو د هغوی په سرنوشت به اخته شئ چې ښارونه يې کنډوالې پراته دي.

ج: ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ د دوزخ سره مرادف دی[۶] چې احکام قبول کړئ که نه نو دوزخ به دروښایم یعنې دوزخ ته به مو ورداخل کړم.

د: ذکره شوې کلمه کومې مشخصې ځمکې ته اشاره نه ده بلکې د کنائې په توګه د تهدید څخه عبارت ده[۷] نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: په احکامو باندې عمل وکړئ که نه نو ستاسو به هم د فاسقانو په مینه باندې شپه شي او د هغوی غوندې معامله به درسره وشي.

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۱۷۶
(۲) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۶۰
(۳) تفسير الكشاف ج۲ ص۱۵۸
(۴) روح المعاني ج۹ ص۶۰
(۵) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۶۱
(۶) زاد المسير ج۳ ص۱۷۶
(۷) تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۴۶

تبصره

زمونږ په نزد ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ به ـ والله ﷻ اعلم ـ د هغې ځمکې څخه عبارت وي د کومې چې الله ﷻ د بني اسرائيلو سره د ورکولو وعده کړې وه او په [الأعراف:۱۲۹] آيت کښې ورته اشاره شوې ده او هم الله ﷻ د خپلې وعدې پوره کول په [الأعراف:۱۳۷] آيت کښې حکايت کړې دي، يعني د مصر او فلسطين ځمکه.

مگر په دې مقام کښې يې د ذکرې شوې ځمکې څخه د پخوانيو تعبيراتو په عوض د ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ په کلمې باندې تعبير وکړ ترڅو بني اسرائيل لاڅه بلکې ټول انسانان په غوږ باندې ووهل شي چې صلاح د خلافت سبب دی او فسق د هلاکت سبب دی، لکه چې فرمايي: ﴿ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ [الأنبياء:۱۰۵] يعني: يقيناً مونږ په زبور کښې ليکلي وه چې بې شکه ځمکه چې ده د دې وراثت به زما صالح بندگان کوي (همدوی ته به ورپا ورکوله کېږي).

نو په دې تقدير يې د معنی حاصل داسې راوخي چې: ای بني اسرائيلو! په الواحو باندې ښه پوره عمل وکړئ چې د صلاح خاوندان جوړ شئ او الله ﷻ د مصر او فلسطين دواړو ځمکې تاسو ته درکړي، او فسق مه کوئ چې د فراعنه وو او عمالقه وو غوندې د خلافت څخه محروم نه شئ.

﴿ وَٱتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنۢ بَعْدِهِۦ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ ۚ أَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّهُۥ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا ۘ ٱتَّخَذُوهُ وَكَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا۟ أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا۟ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ ﴾

[۱۴۸] او د موسی ﷺ قوم د ده (د تللو) څخه وروسته د خپلو گاڼو څخه داسې مجسم خوسکی جوړ کړ چې هغه لره (د غوا غوندې) رمباړه (اواز) وه.

آيا دوی نه کتل چې يقيناً دا (خوسکی) د دوی سره خبرې هم نه شي کولی او څه لاره هم ورته نه شي ښودلی. دوی دا (خوسکی په معبوديت سره) ونيوه او دوی (په دې کار سره) ظلم کوونکي وه.

[۱۴۹] او هرکله چې دوی (د موسی ﷺ د بېرته راستنېدلو په وخت کښې) سخت پښېمانه شوه. او دوی وليده (پوه شوه) چې بې شکه دوی بې لارې شوې دي نو ويې ويلې: يقيناً که په مونږ باندې خپل رب ﷻ مهرباني ونه کړي او مغفرت را ته ونه کړي نو ضرور هرو مرو به مونږ د خساره کوونکو څخه وگرځو.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د بني اسرائيلو هغه حالت بيان شوی دی کوم چې دوی ته د موسی ﷺ د

مناجات په وخت کښې ورپېښ شوی وه، ترځو ترې خلک عبرت واخلي چې په څه ډول باندې بې دیني رواج پیدا کوي او په دین کښې د سستۍ انجام څه شی کېږي. نو لنډ مطلب یې په لاندې ډول دی.

۱ـ کله چې موسی ﷺ د الله ﷻ مناجات ته تشریف وېوړ چې خپل قوم ته د هدایت دپاره تورات راوړي او خپل ورور (هارون ﷺ) یې په دوی کښې د خلیفه په توګه وټاکه چې خلک بې دینۍ ته پرې نه ږدي، نو د هارون ﷺ د زیار او کوښښ سره-سره بني اسرائیلو خپلې ګاڼې راغونډې کړې او د ویلي (ذوب) کولو څخه وروسته یې ترې د سامري په نوم سړي په ذریعه د یوه خوسکي مجسمه جوړه کړه چې دغوا اواز (رمباړه) یې ووهله.

سامري دوی ته وویلې چې دغه خوسکی ستاسو معبود دی چې دا موسی ﷺ هېر کړی دی او د مناجات دپاره یې د طور غره ته تللی دی.

۲ـ ذکر شوی خوسکی یوازې بې معنی رمباړه وهلی شوه چې نه یې د بني اسرائیلو سره خبرې کولی شوې او نه یې ورته څه د ره ښودلی شوه، مګر څرنګه چې دوی لا ترهغه وخته پورې په دین کښې نه ور قوي شوي او د مصریانو د بوت پرستۍ خیال یې لا د دماغونو څخه نه وه وتلی او هم یې د بوتانو د محبت څخه زړونه نه وه صاف شوي نو د هارون ﷺ نصائح یې ونه منل او بالآخره په یوه رمباړه باندې یې خوسکی په الوهیت (معبودیت) سره ونیوه.

دوی دا کار وکړ خکه چې دوی په خپلو خانونو باندې ظلم کوونکی قوم وه.

۳ـ هو! کله چې موسی ﷺ د مناجات څخه بېرته راستون شو او بني اسرائیل یې د هغوی په غلطۍ باندې پوه کړه چې تاسو ګمراه شوي یاست او په خپلو خانونو باندې مو ظلم کړی دی، نو دوی د خوسکي په عبادت باندې ډېر سخت پښېمانه شوه او خپل ندامت یې داسې څرګند کړ چې:

که په مونږ باندې خپل رب ﷻ رحم ونه کړي او د ذکرې شوې ګناه څخه راتېر نه شي نو هرو مرو او ضرور به مونږ د زیانکارانو څخه وشمېرل شو او په غټه خساره کښې کښې به واقع شو.

توضیحات

۱ـ د بني اسرائیلو د خوسکي په باره کښې د "طه" په سورت کښې ښه مفصل بحث ـان شاء اللهـ را روان دی مګر مونږ دلته د ایتونو د اړوند په اعتبار سره لاندې معلومات لیکو:

الف: که څه هم خوسکی د سامري په نوم یوه سړي جوړ کړی وه چې زرګر وه مګر په ﴿وَٱتَّخَذَ قَوۡمُ مُوسَىٰ﴾ کښې یې تولو بني اسرائیلو ته نسبت وکړی شو، خکه چې د یو پلوه د دوی اکثریت د خوسکي په جوړولو باندې راضي وه نو داسې وګڼل شو لکه چې دوی تولو په شریکه جوړ کړی وي او د بله پلوه ـلکه چې مونږ د [البقرة: ۷۲] آیت لاندې لیکلي دي ـ په قوم کښې د یوه سړي د کار نسبت کله-کله ټول قوم ته هم کېږي.

ب: د ﴿مِنۡ حُلِيِّهِمۡ﴾ د کلمې څخه په ډاګه څرګندېږي چې هغه د سرو زرو ګاڼې کومې چې سامري

تري خوسکی جوړ کړ په خپله د بني اسرائیلو ملکیت وي، مګر مفسرین کرام وایي چې ذکرې شوي ګاڼې اصلاً د قبطیانو (فرعونیانو) ملکیت وې[۱] دوی ته د ملکیت د کبله نه دي اضافت شوي بلکې د عاریت او یا نورو اسبابو د کبله یې ورته اضافت موندلی دی، والله ﷻ اعلم.

ج: "عِجْل" په عربي ژبه کښې خوسکي یا د غوا بچي ته وایي، او "خوار" د همدغه جنس اواز یا رمباړې ته ویل کېږي. په پښتو ژبه کښې هم د ځینو حیواناتو بچیو ته خانګړي نومونه اخستل کېږي، لکه چې د مېږې بچي ته "وری" او د اوښ بچي ته "جونګی" ویل کېږي.

همدارنګه د حیواناتو اوازونه هم په مختلفو نومونو باندې یادېږي، چې د غوا اواز ته "رمباړه" وایي او د خره اواز ته "هنګا" ویل کېږي.

که څوک د حیواناتو د اوازونو او هم د هغوی د بچیو نومونه په عربي ژبه کښې د نظره تېروي نو ځینو اوږدو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[۲].

د: "جَسَد" خو هغه بدن ته ویل کېږي چې د غوښې او وینې څخه جوړ وي[۳] او رنګ ولري[۴] یعنې: بني اسرائیلو ته سامري نامې سړي د خوسکي مجسمه جوړه کړه. هسې نه چې خوسکی یې ورته رسم کړی وه او جسمیت یې نه درلود.

نو غالبه دا ده چې ذکر شوي خوسکي خو به زیړ طلائي رنګ درلود ځکه چې د سرو زرو څخه جوړ شوی وه، اما په دې کښې اختلاف دی چې دغه به حقیقتاً غوښه او وینه ګرځېدلې وه، لکه څنګه چې د همسا څخه حقیقي ښامار جوړ شو، او که حقیقت ته به یې تغییر نه وه ورکړی شوی او محض د یوه بوت په څېر به د خوسکي په شکل وه.

ځینې علماء کرامو دوهم شق ته ترجیح ورکړې ده چې حقیقت یې نه وه بدل شوی[۵] او رمباړه به یې یا د جادو په سبب کوله[۶] او یا به یې د دې زمانې د ګاډو پشان په صنعتي توګه هارن (زنګ) واهه.

مګر ځینې علماء وایي چې: چې د خوسکي حقیقت د ذهبیت (سرو زرو) څخه اړولی شوی وه او د غوښې او وینې مجموعه جوړه شوې وه[۷].

مونږ ته همدغه دوهم شق راجح ښکاري ځکه چې:

اول: موسی ﷺ سامری مخاطب کړ، لکه چې الله ﷻ یې د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ لَّنُحَرِّقَنَّهُ ﴾ [طه:۹۷] یعنې: مونږ به ستا مصنوعي خوسکی هرومرو وسوزو. حال دا چې زَر خو ذوب (ویلې) کېږي مګر سوزي نه.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۳؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۸۴
(۲) روح المعاني ج۹ ص۶۳
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۱۵۹
(۴) مفردات الراغب ص۹۱
(۵) البحر المحیط ج۵ ص۱۷۷
(۶) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۶۴
(۷) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۰۱

دوهم: الله ﷻ موسی ؑ ته د راګرځېدلو څخه وړاندې خبر ورکړ چې: ﴿ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ ﴾ [طه:۸۵] يعنې: نو يقيناً مونږ ستا د تللو څخه وروسته ستا قوم (بني اسرائيل) په امتحان کښې واچول. او پوره واضحه ده چې د الله ﷻ د امتحان سره دوهم شق د بر بنه پيوند نيسي.

سوال جواب

ه: که څوک وايي چې سامري (زرګر) په ټولو ځارويو کښې په څه غرض د خوسکې مجسمې ته ترجيح ورکړه چې د بل حيوان مجسمه يې د سرو زرو څخه جوړه نه کړه؟

مونږ وايو چې دا خکه:

اول: خينې علماء کرام وايي چې: فرعون پخپله دغوا په شکل بوت په غاړه کړی وه او د هغه عبادت به يې کاوه[۱].

نو د بني اسرائيلو په زړونو کښې د غوا او خوسکي محبت آن د مصر د وخته خای نيولی وه او په اسانۍ سره يې پرې د الوهيت عقيده وکړه؛ نو دا يې د تېر ويستلو اسانه لاره وه.

دوهم: بني اسرائيلو چې د کوم بوت پرست قوم سره د سيالۍ دپاره د موسی ؑ څخه د بوت درولو غوښتنه کړې وه د هغوی بوت د غوا يا خوسکي په شکل وه[۲] او د دوی په زړونو کښې يې خای نيولی وه، چې قيصې ته يې په [الأعراف:۱۳۸] آيت کښې اشاره شوې ده، نو خکه پرې دوی په اسانۍ سره وغولولی شوه.

د عربيت يو تحليل

۲ـ مفسرينو کرامو د ﴿ وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ ﴾ په جمله کښې متعدد تحليلونه کړي دي[۳] ترڅو تري د ندامت او پښېمانۍ معنی راوباسي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ سُقِطَ ﴾ کلمه د "سُقُوط" څخه اشتقاقه شوې ده او نائب فاعل يې مستتر ضمير دی چې هغه خسران او ندامت ته راجع دی کوم چې د ذکر شوې کلمې د استعمال په وخت کښې د خلکو په اذهانو کښې استقرار لري[۴]. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د دوی په زړونو کښې دومره لوی ندامت واقع کړی شو تا به ويل چې د دوی مخه يې بنده کړې ده او وړاندې يو قدم هم نه شي پورته کولی چې د خوسکي عبادت ته ادامه ورکړي.

ب: د ﴿ سُقِطَ ﴾ کلمه د هغه "سَقِيط" څخه اخستله شوې ده کوم ته چې مستتر ضمير هم راجع دی. "سَقِيط" پرېنې ته وايي[۵]. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: او هرکله چې ددوی په وړاندې

---

(۱) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۶۱
(۲) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۸۵
(۳) التفسير الكبير ج۱۵ ص۸
(۴) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۶۶
(۵) البحر المحيط ج۵ ص۱۷۸

پرته ووروله شوه او د خوسکي عبادت ورته د پرېښې پښان بې ګټې او بې معنی خرګند شو.

ج: په ذکره شوې جمله کښې د مفرداتو معناوې د نظره غورزولې شوې دي او مجموعه کلام په ندامت او پښېمانۍ باندې د کنائې په توګه دلالت کوي[1]، لکه څنګه چې په [الأعراف:۵۴] آیت لاندې ورته اشاره شوې ده. مونږ ته هم دغه تفسیر غوره ښکاري چې بې تکلفه دی.

یادونه

۳_ په دې ایتونو کښې فقط د قیصې پیل او پای بیان شوی دی چې بني اسرائیلو د عبادت دپاره خوسکی جوړ کړ او بیا پرې د موسی ﷺ د راتګ څخه وروسته پښېمانه شوه، اما دا خبره چې الله ﷻ د دوی پښېماني (توبه) په څه ډول سره قبوله کړه نو د دې بیان د [البقرة:۵۴] آیت لاندې تېر شوی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنۢ بَعْدِىٓ ۖ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ ۖ وَأَلْقَى ٱلْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُۥٓ إِلَيْهِ ۚ قَالَ ٱبْنَ أُمَّ إِنَّ ٱلْقَوْمَ ٱسْتَضْعَفُونِى وَكَادُوا۟ يَقْتُلُونَنِى فَلَا تُشْمِتْ بِىَ ٱلْأَعْدَآءَ وَلَا تَجْعَلْنِى مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ ٱغْفِرْ لِى وَلِأَخِى وَأَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ ۖ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٥١﴾ ﴾

[۱۵۰] او هر کله چې موسی ﷺ خپل قوم ته په داسې حال کښې ورستون شو چې په غُصه او غمژن وه نو ویې ویلې (دوی ته:) ډېر بد دی هغه شی چې تاسو زما (د تللو) څخه وروسته په هغه شي سره زما خلافت کړی دی (چې خوسکی معبود ګرځولی شوی دی). ایا تاسو د خپل رب ﷻ د امر جلتې غوښتله (چې د څلوېښتو ورځو څخه وړاندې درته کتاب راوړم)؟

او (په تلوار سره یې) تختې وغورزولې (کېښودلې) او د خپل ورور (هارون ﷺ) سر یې په داسې حال کښې ونیوه چې خپل خان ته یې راښکود.

ده (هارون ﷺ) وویلې: ای د خپلې مور زویه! (په ما کښې قصور نشته) یقیناً زه دغه قوم کمزوری وګڼلم (ضعیف ورته ښکاره شوم) او دوی نژدې وه چې ما ووژني، نو دښمنان را باندې مه خوشاله وه (خوشې مې کړه) او د ظالم قوم سره مې مه ګرځوه (مه شمېره).

[۱۵۱] ده (موسی ﷺ) وویلې: ای زما ربه! ماته هم ښښنه وکړې او زما ورور ته هم او مونږ (دواړه) په خپل رحمت کښې شامل کړې او ته د ټولو رحم کوونکو څخه زیات رحم کوونکې یې.

ارتباط

په وړاندینیو ایتونو کښې د بني اسرائیلو حال بیان شوی وه چې دوی د موسی ﷺ د تللو څخه

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۴؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۲۰۱

وروسته بوت پرستي وکړه او په نتیجه کښې پرې پښېمانه شوه، په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ هغه حال بیان شوی دی چې د مناجات څخه د بېرته راستنېدلو په وخت کښې ورسره مخامخ شو.

د مطلب خلاصه

یعني: کله چې موسی ﷺ د مناجات څخه د څلوېښتو ورځو او شپو څخه وروسته خپل قوم ته راستون شو نو په داسې حال کښې چې د یو پلوه د خپل قوم په بر - پرستی باندې په غُصه وه او د بل پلوه د دوی په سادګۍ (بې عقلی) باندې خپه او غمژن وه نو د هرڅه څخه وړاندې یې دوی مخاطب کړه چې:

۱ـ کوم شی چې تاسو زما څخه وروسته کړی دی هغه ډېر ناکاره کار دی، ایا تاسو دومره بې عقله یاست چې د ایمان راوړلو څخه وروسته بېرته کفر ته اووښتي یاست؟

ستاسو دې ته فکر نه وه چې په تاسو باندې الله ﷻ څومره لوی انعام وکړ چې د فرعونیانو د کفري تسلط څخه یې په معجزانه توګه نجات درکړ، ایا دغه لوی نعمت مو سمدستي بېرته هېر کړ؟

زه خو ستاسو څخه ډېر وخت نه وم جدا شوی، صرف څلوېښت شپې مې د طور په غره کښې تېرې کړې،. دا هم ستاسو د هدایت دپاره چې د الله ﷻ د پلوه درته اسماني کتاب راوړم، ایا څلوېښت شپې ډېر وخت دی؟

زه به ترڅو په تاسو کښې ژوندی یم، که بله ورځ زه وفات شم نو ایا تاسو به بېرته کفر ته اوړئ؟ سادګي او بې عقلي خو هم یوه اندازه لري تاسو د اندازې څخه وتلي بې عقلان یاست.

۲ـ موسی ﷺ ذکره شوې خطابه خپل قوم ته په داسې حال کښې ورکړه چې هغه غیبي تختې یې په لاس کښې وې کومې چې ده د طور د غره څخه د بني اسرائیلو د هدایت دپاره راوړې وې او په راوړلو یې څلوېښت ورځې وخت لګېدلی وه.

نو کله چې د ذکرې شوې خطابې سره موسی ﷺ د جذبې لاندې راغی او په عین حال کښې یې په خپل ورور هارون ﷺ باندې سترګې ولګېدلی نو تختې یې یوې خوا ته کېښودې او خپل ورور یې د سر او ږیرې څخه ونیوه او خپل خان ته یې راکش کړ چې خپله غُصه ورباندې سړه کړي، او د مجلس حاضرین په غور باندې ووهل شي چې ستاسو د هر یوه سره دغسې معامله مناسبه وه. مګر ما درسره څکه عین معامله ونه کړه چې تاسو ډېر یاست زه به ستاسو کوم یو د مرۍ څخه نیسم؟

۳ـ د ذکرې شوې حملې سره سم هارون ﷺ خپل په غُصه شوی او غمژن شوی ورور (موسی ﷺ) په لاندې کلماتو باندې مخاطب کړ چې:

الف: ای زما د مور زویه! لږ څه حوصله وکړه او په ارامۍ سره زما اعتذار واوره: ما خو د خلافت په دوره کښې څه قصور نه دی کړی، ما دوی ته نصائح وکړه او په نهائي جدیت سره د دوی د بوت پرستۍ په وړاندې ودرېدم او دومره زیات مقاومت مې ورسره وکړ چې زما وژلو ته دوی نژدې شوي وه. که بالفرض ما د دوی په مقابل کښې نور مقاومت هم کړی وی نو دوی به زما د وژلو تالاش پیل

کړی وی او په مقابل کښې به هغه سم مسلمانان راپاڅیدلي وی کومو چې بوت پرستي نه ده کړې نو ډېر غټ قتل او قتول به جوړ شوی وی او اوس به همدا ته راته په غُصه وی چې بني اسرائیل دې ولې په جنګ اچولي دي ماته خو به دې لږ انتظار کړی وی؟!.

ب: ای د مور زویه! د بوت پرستانو کینه او عداوت لا تر اوسه پورې زما سره نه دی ختم شوی، هغوی زما په توهین او بې وقارۍ باندې سخت خوشالېږي نو دښمنان راباندې مه خوشالوه او ډېره او سر مې پرېږده.

ج: ای وروره! دغه بوت پرستان ظالم قوم دی، ما ستا په غیاب کښې هم ورته ویلي وه چې تاسو ظالمان یاست، او دا دی ستا په حضور کښې یې هم په همدې نامه باندې یادوم.

په دې باندې علاوه، کومې خبرې چې ما وکړې دا ټول حقیقت دی او دروغ پکښې نشته، که بالفرض ما دروغ ویلي وی دوی به دستي رد کړې وی، دوی خو دغه دي په مجلس کښې حاضر دي او ټولې خبرې یې واورېدې.

د: د هارون ﷺ په بلیغه وینا باندې د موسی ﷺ قناعت حاصل شو او د استنطاق څخه په وراندې نیولو باندې یې پښېمانه شو نو سوال یې وکړ چې: ای ربه! ماته هم بښنه وکړې چې په عجله سره مې خپل ورور د ږیرې او سر څخه ونیوه او زما ورور ته هم بښنه وکړې که بالفرض د ده څخه د بوت پرستانو په مقابله کښې څه قصور واقع شوی وي، او ای ربه! مونږ په خپل رحمت کښې داخل کړې او همدا ته ډېر بهتر رحم کوونکی یې.

توضیحات

۱_ که څوک وایې چې په [الأعراف:۱۴۹] آیت کښې الله ﷻ مهرباني کړې ده چې د خوسکي عبادت کوونکي په خپلو کړو باندې سخت پښېمانه شوه؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا د موسی ﷺ غُصه د دوی په پښېمانۍ باندې سړه نه شوه؟

مونږ وایو چې: د [البقرة:۵۴] آیت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوي دي چې د قیصو په بیانولو کښې د قرآن کریم اسلوب د قیصه ویونکو په څېر نه دی چې د ترتیب مراعات پکښې ضرور ګڼي، قرآن کریم د یوې قیصې هره یوه کړۍ د مقام سره د ارتباط په اعتبار سره ذکر کوي نو د بني اسرائیلو پښېماني که څه هم په ذکر کښې وړاندې ده مګر د موسی ﷺ د ذکرې شوې خطابې څخه وروسته پېښه شوې ده، که بالفرض دوی د موسی ﷺ د ورتګ څخه وړاندې پښېمانه شوي وی نو موسی ﷺ به هومره نه وی غمژن شوی لکه څومره چې غمژن شو.

غضب او اسف څه فرق لري؟

۲_ د ﴿ غَضْبَٰنَ ﴾ کلمه صفت مشبه ده چې د "غضب" څخه اخستله شوې ده او د ﴿ أَسِفًا ﴾ کلمه هم صفت مشبه ده چې د "أسف" _لکه "شرف"_ څخه جوړه شوې ده.

"غَضَبْ" او "أَسَفْ" دواړه ذاتاً يوې معنى ته وضعه شوي دي[1] مګر بالاعتبار يو تربله سره جدا دي، هغه دا چې کله د سړي په زړه کښې غُصه راپورته شي نو همدغې غُصې ته د انتقام په اعتبار سره غضب وايي او د زغملو په اعتبار سره ورته "أَسَفْ" ويل کېږي.

نو دلته يې د معنى حاصل داسې راوځي چې: موسى ﷺ د مناجات څخه د بېرته راګرځېدلو په وخت کښې په خپل قوم باندې سخت په غُصه وه چې هم ورسره د انتقام خيال موجود وه او هم غمژن وه، چې په نتيجه کښې يې د انتقام څنډه په خپل ورور (هارون ﷺ) باندې سره کړه او کيدلی شي چې د غمژن کېدلو څنډه يې د قوم د توبې په قبول باندې د منځه تللې وي، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې موسى ﷺ خو د تللو په وخت کښې يوازې خپل ورور (هارون ﷺ) خليفه ګرځولی وه، لکه چې د [الأعراف:۱۴۲] آيت شريف ترې حکايت کوي، نو په کار وه چې دلته يې هم يوازې خپل ورور مخاطب کړی وی حال دا چې دلته يې ټول قوم مخاطب کړ چې ﴿ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنۢ بَعْدِىٓ ﴾ هغه شی ډېر ناکاره دی چې تاسو پرې زما څخه وروسته زما خلافت کړی دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم هلته يې يوازې هارون ﷺ د خليفه په توګه ټاکلی وه مګر د قوم مشران يې په غوږ باندې وهلي وه چې تاسو به ورسره کومک کوئ، او څه لږ نه ده چې دوی ته يې د کومک او نصرت کولو توصيه کړې وي، نو د قوم مشران چې د ټول قوم نمايندګي يې کوله اګر که په قصدي ډول باندې خليفګان نه وه ټاکلي شوي مګر په ضمني او تبعي ډول خو ټاکلی شوي وه، د همدې کبله دوی د موسى ﷺ خبره رد نه کړه چې تا خو يوازې خپل ورور خليفه ټاکلی وه او بس.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د ﴿ خَلَفْتُمُونِى ﴾ کلمه د "خلافة" څخه اشتقاقه شوې ده او خلافة دې ته وايي چې يو د بل په ځای باندې د هغه په غياب کښې ودرېږي؛ نو پوښتنه دا ده چې په څه منظور موسى ﷺ د ﴿ خَلَفْتُمُونِى ﴾ د کلمې سره د ﴿ مِنۢ بَعْدِىٓ ﴾ ټکی هم اضافه کړ، حال دا چې دا ټکی د هغې په مفهوم کښې شامل وه؟!

مونږ وايو چې: لکه څنګه چې د [البقرة:۳۰] آيت لاندې واضحه شوې ده چې خلافت کله-کله د اعزاز دپاره هم صورت نيسي چې د منوب عنه غوښتنه نه کوي. نو د ذکر شوي ټکي په اضافه کولو سره د خلافت معنى تشخيص شوه چې دا د اعزاز خلافت نه، بلکې د غياب خلافت وه.

"عَجَلَة" څه معنى؟

۵ـ د ﴿ أَعَجِلْتُمْ ﴾ کلمه د "عَجَلَة" څخه اشتقاقه شوې ده. که څه هم "عجلة" او "مسارعة" يو د بل په

(۱) مفردات الراغب ص۱۳

خای باندې استعمالېږي مګر اصلاً "عجلة" د هغه تلوار نوم دی کوم چې بې وخته صورت ونيسي[۱].
د همدې کبله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «التَّأَنِّيْ مِنَ اللهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ»[۲] ارامې کول د الله ﷻ د پلوه دي (نېک کار دی) او عجله (بې وخته تلوار کول) د شيطان د خوا دي (بد کار دی).

او "مسارعة" هغه تلوار ته ويل کېږي چې په وخت سره وي؛ د همدې کبله مونږ په عبادتونو کښې په "مسارعة" باندې مامور ياستو چې: ﴿ وَسَارِعُوٓاْ إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ﴾ [آل عمران: ۱۳۳] يعنې: او تاسو د خپل رب ﷻ مغفرت ته تلوار وکړئ (چې وخت يې فوت نه شي).

په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د ﴿ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ ﴾ د جملې ډېر تفسيرونه کړي دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ايا تاسو د خپل رب ﷻ د امر څخه تلوار وکړ او د خوسکي په عبادت باندې مشغول شوئ؟، که بالفرض دا نيک کار وی هم نو بايد تاسو د الله ﷻ امر ته انتظار ويستلی وی[۳].

ب: ايا تاسو د خپل رب ﷻ د امر څخه تلوار وکړ او زما د وفات خيال درسره بې وخته پيدا شو؟[۴]، که بالفرض تاسو سره دغه خيال پيدا کېدلی نو بايد چې د څلوېښتو ورځو څخه وروسته پيدا شوی وی.

که څه هم مونږ دغه تفسيرونه نه ردوو مګر د ذکرې شوې جملې د معنی حاصل راته داسې بهتر برېښي چې: ايا تاسو د الله ﷻ په امر (د تورات په ورکړه) باندې بې وخته تلوار وکړ او څلوېښتو ورځو څخه درته څلوېښت کاله جوړ شوه، ايا تاسو غوښتل چې د دغې لنډې وعدې څخه وړاندې په تلوار سره تاسو ته کتاب راوړم؟

همدې مضمون ته دا آيت شريف اشاره کوي چې: ﴿ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ ٱلْعَهْدُ أَمْ أَرَدتُّمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِى ﴾ [طه: ۸۶] يعنې موسی ﷺ خپل قوم ته وويلې چې ايا دغه څلوېښت شپې ورځې په تاسو باندې اوږدې شوې؟ او يا تاسو غوښتل چې د خپل رب ﷻ د پلوه درباندې غضب درښکته شي نو زما د تاکلي شوي موعد مخالفت مو وکړ؟

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې الله ﷻ د موسی ﷺ څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَأَلْقَى ٱلْأَلْوَاحَ ﴾ يعنې د تورات تختې يې وغورزولې او خپل ورور ته يې لاس ورواچاوه؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا د غورزولو څخه د تختو توهين نه معلومېږي؟

مونږ وايو چې:

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۷۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱
(۳) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۵۷
(۴) روح المعاني ج۹ ص۶۶

الف: موسی ﷺ په ډېره زغرده تختي کېښودلې او د خپل ورور د رانیولو دپاره يې لاسونه وزګار کړه نو د ده جلتي الله ﷻ په القاء (وراچولو) سره تعبير کړه[۱].

ب: مګر ډېر ښه جواب دا دی چې د القاء (وراچولو) سره په هر ځای کښې توهين ملګری نه دی لکه چې الله فرمايي: ﴿ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً ﴾ [المزمل: ۵] يعني: مونږ يقيناً په تا باندې درونډ قول (قرآن کريم) دراچوو؛ نو دلته پکښې توهين نشته.

د ايتونو ارشادات

۷ـ ذکر شوي ايتونه مونږ ته لاندې ارشادات کوي چې په خپل وخت سره پرې عمل وکړو:

الف: بايد هرڅوک د خپلې وسې په اندازه د بې دينۍ په محوه کولو کښې زيار وباسي که څه هم په نصيحت او وعظ سره وي، لکه څنګه چې موسی ﷺ خپل قوم ته نصيحت وکړ او هارون ﷺ لا ورته پخوا کړی وه.

ب: په کوم ځای کښې چې د غټ فساد خطره وي نو بايد چې هلته د لاس اچولو څخه ځان بچ وساتل شي، لکه څنګه چې هارون ﷺ ترې خپل ځان بچ ساتلی وه.

ج: بايد هر مؤمن د الله ﷻ د دين دپاره څه غُصه ولري او د خلکو په بې دينۍ باندې خپه شي، لکه څنګه چې د بني اسرائيلو په بې دينۍ باندې موسی ﷺ هم په غُصه وه او هم پرې غمژن وه.

د: بايد چې د الله ﷻ د دين څخه هيڅوک محترم ونه ګڼل شي که څه هم ډېر نژدې حقدار وي لکه استاذ يا مشر ورور، لکه څنګه چې موسی ﷺ د هارون ﷺ مراعات ونه کړ او لاس يې وروا چاوه سره د دې چې هارون ﷺ يې سکنی ورور وه[۲] او درې کاله ترې مشر وه[۳].

ﻫ: کله چې سړی معقول اعتذار مونده کړي نو بايد قبول يې کړي، لکه څنګه چې موسی ﷺ د خپل ورور اعتذار په جلتۍ سره ومانه.

ز: بايد مسلمانان داسې کارونه ونه کړي چې دښمنان وربانډې خوشاله شي او که بالفرض وربانډې مبتلا شي نو بايد چې د وريادېدلو سره سم ترې لاس واخلي، لکه څنګه چې موسی ﷺ د ذکرې شوې کلمې په اورېدلو سره سمدستي د خپل ورور ډېره خوشي کړه.

افسوس چې په افغانستان کښې تقريباً د درېو کالو څخه را په دېخوا د مجاهدينو يوه ډله د بلې سره لاس او ګرېوان ده او يوه د بلې ډېره وباسي، عزت او عفت يې اخلي او بالآخره دښمنان ورته په تماشه دي او ورپورې خاندي، مګر دوی خپله کړنلاره نه بدلوي، فانا لله و انا اليه راجعون.

(الله ﷻ دې نه کړي) که دغه وضعه ادامه وکړي نو د دې خبرې خطره شته چې اسلامي حکومت په افغانستان کښې بالکل تحقق ونه مومي او يا پېسوچه کفري دولت او يا لږ تر لږه مختلط حکومت

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۶
(۲) تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۴۸
(۳) تفسير البغوي ج۲ ص۲۰۲

جوړ شي، لکه چې نن ورځ[1] دښمنان همدې ته د ېر لېوال او سترګې په لار دي.

یادونه

د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحې ته متوجه شئ:

اول: "شماتة" دې ته وايي چې سړی په هغه مصيبت باندې خوشاله شي چې بل چا ته په دين يا دنيا کښې ورسېږي، دا کار په مسلمانانو کښې حرام او ممنوع دی[2].

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَشَمَاتَةِ الأَعْدَاءِ»[3] يعنې: ای مؤمنانو! په الله ﷻ باندې د دښمنانو د خوشالېدلو څخه پنا وغواړئ چې داسې حالت درباندې درنه شي چې د هغوی د خوشالی سبب جوړ شي.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ ٱلْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَكَذَٰلِكَ

نَجْزِى ٱلْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾ وَٱلَّذِينَ عَمِلُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُواْ مِنۢ بَعْدِهَا وَءَامَنُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ

بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٥٣﴾ وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُّوسَى ٱلْغَضَبُ أَخَذَ ٱلْأَلْوَاحَ ۖ وَفِى نُسْخَتِهَا

هُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾﴾

[۱۵۲] يقيناً هغه کسان چې دي چې خوسکی يې (په معبوديت سره) نيولی دی، ژر به دوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه (په آخرت کښې) غضب ورسېږي او په نژدې (حقير) ژوند کښې به ورته ذلت (ورسېږي) او همدارنګه مونږ دروغو تړونکو ته جزا (سزا) ورکوو.

[۱۵۳] او هغه کسان چې ګناهونه وکړي (هر ډول ګناه چې وي) بيا د ګناهونو څخه وروسته توبه وباسي (پښېمانه شي) او خپل ايمان ته ادامه ورکړي، (نو) يقيناً ستا رب ﷻ چې دی (ای موسی!) د دې (با ايمانه توبې) څخه وروسته هرومرو بښونکی (او) مهربان دی.

[۱۵۴] او هرکله چې د موسی ﷺ څخه غُصه غلې (سړه) شوه (نو يوې خواته ايښودلې شوې) تختې يې را واخستې (راپورته کړې)، حال دا چې د هغو په ليکلي شوو (مضامينو) کښې د هغو کسانو دپاره هدايت او رحمت وه (کوم) چې د خپل رب ﷻ څخه ډارېږي.

ارتباط

په وړاندې ايتونو کښې واضحه شوې وه چې موسی ﷺ د مناجات څخه د بېرته راستنېدلو په وخت کښې ډېر په غُصه او غمژن وه، په دې ايتونو کښې واضحه کېږي چې الله ﷻ هغه ته ډاډ ورکړ او غُصه يې سړه شوه. نو حاصل يې داسې راوځي:

---

(۱) ۱۳۷۴/۸/۱۵ هـ ش

(۲) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۹۱

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۷۹

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! بیا مونږ موسی ﷺ ته د ډاډ او اطمنان دپاره وحې وکړه چې:

۱ـ هر چا چې د خوسکي عبادت کړی دی او د معبودیت په صفت باندې یې نېولی دی نو هغه به د قیامت په ورځ د خپل رب ﷻ د پلوه د غضب سره مخامخ شي او په دوزخ کښې به واچولی شي او د بلې خوا به په دنیا کښې ذلیل او مهان کړی شي. نو ته دېرغمژن کېږه مه، ډېر ژر به په دوی باندې ستا زړه یخ کړو.

دوی خو زمونږ د قدرت څخه نه وتلي دي او نه وتلی شي او همدا ډول جزا مونږ مفتریانو ته ورکوو چې په الله ﷻ باندې افتراء کوي او دروغ ورباندې تړي.

۲ـ هو! بالمقابل که څوک که د خوسکي د عبادت څخه توبه تائب شي نو د هغوی سره به په لاندې قاعده باندې چال چلند وکړو:

هرڅوک چې ګناهونه وکړي، برابره خبره ده چې د کفر ګناه وي او یا نور ګناهونه، او بیا تري توبه وباسي او ورباندې پښېمانه شي او د توبې څخه وروسته خپل کامل ایمان ته ادامه ورکړي چې نېک عمل هم ورسره ملګری کړي، نو د ده توبه به قبوله کړو او په پخوانیو ګناهونو باندې به یې ونه نیسو.

نو ای موسی! دا څکه چې ستا رب ﷻ بښونکی او مهربان دی، نو ستا د قوم څخه چې هرڅوک د ذکر شوي جنایت څخه توبه وباسي باید ته هم په هغوی باندې د ښښنې او مهربانۍ څخه کار واخلې، هم ورباندې په غُصه نه شې او هم ورسره په راتلونکې کښې په تروه تندړه ګذاره ونه کړې.

۳ـ نو ای پېغمبره! په ذکره شوې وحې سره او د هارون ﷺ په اعتذار سره د موسی ﷺ د غُصې تېزوالی مات شو او څه ارامي ورباندې ورغله، د همدې کبله یې یوې خواته اېښودلې شوې تختې بېرته راپورته کړې او په تشریح او د دعوت باندې یې پیل وکړ.

څکه چې ذکرې شوې تختې د الله ﷻ په هدایتونو او رحمتونو باندې ډکې وې او هرچا کولی شو چې استفاده ترې وکړي، مګر بالفعل استفاده ترې یوازې هغو خلکو وکړی شوه چې هغوی د خپل رب ﷻ څخه ډارېدل او د هدایت او رحمت په لټه کښې وه.

توضیحات

۱ـ په ذکر شوو ایتونو کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشل شوي دي:

الف: یو ګروپ وایي چې: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ ٱلۡعِجۡلَ ﴾ څخه د موسی ﷺ د زمانې هغه یهودان مراد دي کومو چې د دغه لوی جنایت څخه توبه وېستلې وه، دوی د ﴿ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمۡ ﴾ څخه هغه قتل اخلې په کوم باندې چې د دوی توبه قبوله شوه او په [البقرة:۵۴] آیت کښې ورته اشاره شوې ده، او د ﴿ ذِلَّة ﴾ څخه هغه ذلت مراد دی کوم چې په یهودانو باندې د مسکنت ترڅنګ په دائمي توګه

ځینې وهلې وه[١] او شرحه یې د [البقرة: ٦١] آیت د دوهمې برخې لاندې تېره شوې ده.
مونږ ته ذکرشوی تفسیر بالکل سرچپه ښکاري او دا ځکه چې:
اول: د توبې قبول (هغوی ته په ځان وژنه باندې تمام شو) د الله ﷻ رحمت وه، نه د الله ﷻ غضب، چې شرحه یې د [البقرة: ٥٤] لاندې تېره شوې ده.
دوهم: دغه تفسیر د ﴿ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي ٱلْمُفْتَرِينَ ﴾ د تعقیب سره څه سمون نه خوري ځکه چې د توبې د قبول څخه وروسته دوی ته د دروغو تړونکو لقب ورکول مناسب نه برېښي.
ب: یل ګروپ وایي چې: د ذکر شوي موصول ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ ٱلْعِجْلَ ﴾ څخه د خوسکي پرستانو هغه اولادونه مطلب دي کوم چې د نبي کریم ﷺ په دعوتي امت کښې شامل وه. نو حاصل یې داسې راوځي چې: ای پیغمبره! مونږ به ستا د دعوتي امت یهودان په آخرت کښې په خپل غضب باندې ککړ کړو او په دنیا کښې به یې د ذلت سره مخامخ کړو ځکه چې دوی مفتریان دي او مونږ مفتریانو ته دغسې سزا ورکوو.
دغه تفسیر مو هم د لاندې وجو د کبله نه خوښېږي:
اول: دا تفسیر د "أولاد" د کلمې په تقدیر باندې ولاړ دی چې: "إِنَّ أولاد الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ"؛ او بې ضرورته د تقدیر منل چندان ښه کار نه دی.
دوهم: دا تفسیر د سیاق او سباق (وړاندې او ورېسته) بحث سره پیوند نه اخلي. وړاندې او ورېسته بحث خو د موسی ؑ د زمانې په یهودو پورې ارتباط لري نو که دلته د هغوی اولادونه مراد شي نو ـپه اصطلاح ـ امیل به پرې شي او ملغلرې به دانه دانه شي.

تبصره

٢ـ کوم تفسیر چې مونږ ته د الله ﷻ په توفیق ښه ښکاره شوی دی هغه دا دی چې آیت شریف د موسی ؑ د زمانې د یهودانو حال بیانوي او هم د ﴿ غَضَبٌ ﴾ څخه اخروي عذاب او د ﴿ ذِلَّةٌ ﴾ څخه دنیاوي عذاب مطلب دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې:
ای موسی! خوسکي پرستان به د لاندې دوه وو حالتونو څخه خالي نه وي:
اول: یا به په خپله کړنلاره باندې کلک پاتې شي، نو دوی ته به اخروي او دنیاوي عذابونه ورکړو.
دوهم: یا به د خپلو جنایتونو څخه توبه تائب شي، نو د دوی به توبه قبوله کړو؛ په هر تقدیر، ته ډېر مه غمژن کېږه او حوصله د لاسه مه ورکوه.

سوال جواب

٣ـ که څوک وایي چې ایا د خوسکي پرستانو څخه څوک په خپله کړنلاره باندې کلک شو چې توبه تائب نه شو؟

---
(١) تفسیر الخازن ج٢ ص٦٤٠؛ تفسیر المنار ج٩ ص٢١١

مونږ وایو چې: ځینې مفسرین کرام وایي چې سامري زرګر توبه ونه ویستله[۱] چې الله ﷻ به یې په آخرت کښې په خپل غضب باندې ککړ کړي او په دنیا کښې د لوی توهین او ذلت سره مخامخ شو چې د ده د وړاندې موسی ﷺ د ده معبود (خوسکی) وسوزاوه او ایره یې په دریاب کښې وشندله مګر دغه مخلص عبادت کوونکي ونه شو کړی چې د موسی ﷺ لاس ونیسي او خپل ځان د توهین او تحقیر څخه وژغوري.

په دې باندې علاوه نوموړي (سامري) ټول عمر د خلکو څخه په انزوا (یوازېتوب) کښې تېر کړ او هرڅوک به چې ورنږدې کېده هغه به سمدستي کلکې تبې نیوه او په خپله سامري به هم په تبه باندې اخته کیده، د همدې کبله به یې په لوړ اواز سره چیغې وهلې چې "لاَ مِسَاسَ" یعنې زما سره دې هېڅوک تماس نه نیسي او نه دې ماته څوک رانږدې کېږي[۲].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې د توبې د قبول دپاره خو د ایمان موجودیت شرط دی نو د څه حکمت په بنا په ﴿ ثُمَّ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِهَا وَءَامَنُوٓاْ ﴾ کښې ایمان وروسته ذکر کړی شو، ته به وایې چې د توبې د قبول دپاره ایمان شرط نه دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿ وَءَامَنُوٓاْ ﴾ څخه د ایمان ادامه مطلب ده، لکه چې د [النساء:۱۳۶] آیت لاندې یې شرحه تېره شوې ده، لله الحمد.

د موسی ﷺ غُصه ډېره تېزه وه

۵ـ د ﴿ وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُّوسَى ٱلۡغَضَبُ ﴾ په جمله کښې الله ﷻ د سکوت نسبت غضب (غُصې) ته وکړ ته به وایې چې د موسی ﷺ غُصه یو انسان وه او ده ته یې توصیه کوله چې خپل وروړ (هارون ﷺ) په اصطلاح د ګرېوان څخه ونیسه او داسې-داسې خبرې ورته وکړه، خو کله چې د ده غُصه د وصایاوو څخه چپه (سړه) شوه نو تختو ته یې لاس کړ.

د ذکر شوي نسبت څخه معلومیږي چې موسی ﷺ ډېره تېزه غُصه درلوده، په همدې مطلب باندې لاندې احادیث هم دلالت کوي:

الف: یوه ورځې موسی ﷺ غسل کاوه او په ډېره باندې یې خپلې جامې اېښې وې نو ډبرې ترې په معجزانه توګه جامې وتښتولې او د بني اسرائیلو د یوې ټولنې منځ ته یې ورسولې ترڅو هغوی پوه شي چې موسی ﷺ په غلیظه عورت کښې څه عیب نه لري او د خلکو پشان خکه خپل ځان نه بربنډوي چې حیاناک دی، هسې نه چې عیبجن دی لکه چې هغوی پرې ګومان کاوه.

لنډه دا چې موسی ﷺ په غُصه شو او ډېره یې په خپله همسا باندې شپږ-اوه ګوزاره ووهله او

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۹

(۲) روح المعاني ج۱۶ ۲۵۵

تغمې یې پکښې جوړې کړي[1].

ب: موسی ﷺ ته ملک الموت د انسان په څېره کښې ورغی او د روح اخیستلو غوښتنه یې ترې وکړه، موسی ﷺ ورته په غُصه شو او په څېپړه باندې یې وواهه حتی سترګه یې ورته ړنده کړه. الله ﷻ ورته سترګه جوړه کړه او ملک الموت ته یې هدایت وکړ چې موسی ﷺ ته ووایه چې د یوه غوایه په شا باندې لاس کېږده څومره ویښتان چې ستا د لاس لاندې شي د هماغه عدد په اندازه دې ستا عمر اوږد وي (ترڅو ته خوشاله شې).

نو موسی ﷺ وویلې چې: «أيْ رَبِّ ثُمَّ مَاذَا» یعني: ای ربه بیا به څه کېږي؟ الله ﷻ وفرمایل چې «ثُمَّ الْمَوْتُ» بیا به مرګ وي. موسی ﷺ وویلې چې «فَالآنَ»[2] نو همدا اوس (مرګ ته تیار یم).

هو! که څه هم د موسی ﷺ غُصه ډېره تېزه او ژر راتلونکې وه مګر په عین حال کښې ډېره ژر سړېدونکې وه، د همدې کبله د هارون ﷺ په لنډ اعتذار باندې په چالاکۍ سره سړه شوه.

نو موسی ﷺ د هغو انسانانو څخه وه د کومو په باره چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَمِنْهُمْ سَرِيعُ الْغَضَبِ سَرِيعُ الْفَيْءِ فَتِلْكَ بِتِلْكَ»[3] خیني خلک ژر په غُصه کېږي خو ژر د غُصې څخه رجوع کوي (غُصه یې سړېږي) نو دا په دې شو. یعني هغه سرعت د دې سرعت په عوض کښې یو برابر شو، نه زیات نه کم.

د عربیت یو تحلیل

۶_ په ﴿ فِي نُسْخَتِهَا ﴾ کښې اضافت بیاني دی او د "نُسْخَة" کلمه په معنی د "مَنسوخ" سره ده چې د "مکتوب" معنی ورکوي[4].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د تختو په هغو لیکلو شوو کښې کومې چې پخپله تختې دي هدایت او رحمت وه. یعني د دغو تختو محتویات د هدایت رحمت څخه ډک وه.

﴿ وَٱخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُۥ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَـٰتِنَا ۖ فَلَمَّآ أَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ
شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِيَّـٰىَ ۖ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَّآ ۖ إِنْ هِىَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ
بِهَا مَن تَشَآءُ وَتَهْدِى مَن تَشَآءُ ۖ أَنتَ وَلِيُّنَا فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا ۖ وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْغَـٰفِرِينَ ﴿١٥٥﴾
وَٱكْتُبْ لَنَا فِى هَـٰذِهِ ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ إِنَّا هُدْنَآ إِلَيْكَ ۚ قَالَ عَذَابِىٓ أُصِيبُ

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۲۶۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۷۸
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۴۲
(۴) روح المعاني ج۹ ص۷۱

بِهِۦ مَنْ أَشَآءُ ۖ وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ ۚ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَـٰتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

[۱۵۵] او موسی ﷺ زمونږ د مقرره وخت دپاره د خپل قوم څخه اویا سړي خوښ کړه، نو کله چې دوی (اویا کسانو) لره زلزلې ونیوه موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! که ستا (زمونږ د هلاک) اراده شوې وې نو د (نن څخه) وړاندې به دوی او زه (ټول) تا هلاک کړي وی (د ډېرو مهلکو ځایونو څخه دې را تېر کړي یاستو).

(ای ربه!) ایا ته مونږ د هغه څه په سبب باندې هلاکوې چې زمونږ د جملې څخه بې عقلانو (سادګانو) کړي دي (په سوال کښې يې د حده تجاوز کړی دی)؟

دا هلاکت نه دی مګر ستا ازمېښت دی چې ته په همدې (ازمېښت) سره هغه څوک ګمراه کوې چې ستا اراده وشي او هغه چاته (بړې) هدايت کوې چې ستا اراده وشي. (ای ربه) ته زمونږ کار ساز يې، نو مونږ ته مغفرت وکړې او په مونږ باندې رحم وکړې، او ته د ښښونکو د جملې څخه بهتر ښښونکی يې.

[۱۵۶] او زمونږ دپاره په دغه نړۍ ژوند کښې نیکي (خوشالي) وټاکې او په آخرت کښې هم (راته نیکي وټاکې). يقيناً مونږ تاته رجوع کړې ده (په خپلو کړو باندې پښېمانه ياستو).

الله ﷻ وويلې چې: زما عذاب چې دی زه يې هغه چا ته رسوم چې زما خوښه شي، او زما رحمت چې دی هر شی يې ځای کړی دی، نو ژر دی چې زه به خپل رحمت هغو کسانو ته وټاکم چې پرهېزګاري کوي او زکاتونه ورکوي، او هغو کسانو ته هم چې دوی زمونږ په ایتونو باندې (په دوامداره توګه) عقیده کوي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ په خپلو جلیله صفاتو کښې د غفور رحیم صفات هم ذکر کړي وه چې د بندګانو توبې قبلوي او ښښنه ورته کوي، په دې ایتونو کښې د مغفرت او توبې قبلونې يو مثال ښودلی شوی دی. دا د يو پلوه، او بله پلوه د بني اسرائيلو يوې بلې واقعې ته هم اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راووځي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! په خپل امت باندې د بني اسرائيلو يوه بله قيصه هم قرائت کړه چې الله ﷻ څومره لوی مهربان او توبه قبلوونکی دی، هغه دا چې يو ځلې موسی ﷺ د خپل قوم څخه اويا کسان خوښ کړه ترڅو يې د خپله خانه سره د طورغره ته بوزي او د ټول قوم په نمايندګۍ هلته افتخار حاصل کړي. کله چې موسی ﷺ د خپلې غوره کړی شوي ډلې په شمول زمونږ په مقرره (ټاکلي) وخت کښې مقرره ځای ته ورسیده نو هلته د موسی ﷺ څخه په غير نور ټول زلزلې وجرقول چې په

نتیجه کښې ټول مړه شوه او د ده څخه په غیر هېڅوک هلته ژوندي پاتې نشو، نو موسی ﷺ الله ﷻ ته په لاندې کلماتو سره سوالونه وکړه چې:

۱ـ ای زما ربه! که ستا اراده شوې وی زما په شمول به دې لا د وخته ټول هلاک کړي وی، د فرعونیانو څخه دې نجات راکړ او د مهلک دریاب څخه دې روغ رمټ راپورېوستلو او داسې د نورو مهلکو خایونو څخه دې ژوندي پاتې کړي یاستو نو اوس هم په مونږ باندې لطف وکړې او دا مړه ملګري راته را ژوندي کړې.

۲ـ ای زمونږ ربه! زمونږ ساده ګانو د دې څخه وړاندې هم ګناهونه کړي وه خو مونږ دې پرې نه یو هلاک کړي او عفوه دې راته کړې ده، د مثال په توګه زمونږ د قوم یوې ساده ډلې غوښتنه وکړه چې د دوی په وړاندې زه د عبادت دپاره یو بوت ودرم او داسې نور، خو تا پرې مونږ نه یاستو هلاک کړي او ژوندي دې پرېښي یاستو، نو اوس هم د سادګانو د ګناه څخه راتېر شې.

۳ـ ای ربه! دا چې دلته زما د قوم یوه منتخبه ډله پوهنا شوه دا بل شی نه دی مګر ستا د پلوه یو لوی امتحان دی چې زما قوم به ورسره مخامخ شي، نو دا معلومه نه ده چې د دې امتحان څخه به کامیاب ووزي او که نه.

ای ربه! ته په دغسې امتحاناتو باندې هغه څوک ګمراه کوې چې ستا ورته اراده وشي او هغه چا ته پرې هدایت کوې چې ستا خوښه شي.

۴ـ ای ربه! زما قوم تازه په تازه د فرعونیانو د تسلط څخه نجات موندلی دی او په دین کښې دومره قوي شوي نه دي چې د دغسې لوی امتحان په مقابل کښې ودرېږي او پښې يې ښویه نه شي.

زه پوهېږم چې دوی به د دغو اویا نفرو په مرینه کښې ما تومتي کړي او راته به ووایې چې دوی ټول تا وژلي دي، د دې خای څخه دې د مناجات په بهانه بوتلل او هلته دې ټول ووژل، که نه نو ته څنګه ژوندی پاتې شوې.

۵ـ ای زمونږ ربه! ته زمونږ د ټولو دوست او کار ساز يې. نو دغه مړي راته راژوندي کړې چې زما سره یو خای ببرته ستانه شي او زما نوی مسلمان قوم د دغه لوی امتحان څخه بچ پاتې شي.

۶ـ نو ای زمونږ ربه! مونږ ټولو ته د ګناه څخه مغفرت وکړې او په دې باندې علاوه په مونږ باندې مهرباني هم وکړې او د نېکیو توفیق راکړې. بې شکه همدا ته بهتر ښښونکی او بهتر مهرباني کوونکی يې ستا غوندې ښښنه او مهرباني هېڅوک نه شي کولی، چې ښښنه او مهرباني دې بې غرضه او بې عوضه ده.

۷ـ ای زمونږ ربه! په مونږ باندې ستا د مهربانۍ یو صورت دا دی چې مونږ ته په دې دنیا کښې هم خوښي او خوشالي را کړې او په آخرت کښې مو هم د خوښیو او خو شالیو څخه بې برخي نه کړې.

۸ـ ای زمونږ ربه! مونږ ټولو تا ته رجوع کړې ده او همدا ستا څخه خپل احتیاجات غواړو، نه بل څوک د احتیاج د پوره کولو توان لري او نه مونږ بل چا ته د احتیاج لاس ورغزوو، زمونږ ټوله هیله او اسره یوازې همدا تا ته ده او بس.

۹_ الله ﷻ موسی ؑ ته د ذکرې شوې بلیغې وینا په مقابل کښې په لاندې شرحې سره اجابت وکړ چې:
الف: ای موسی! زه خپل عذاب هر هغه چاته رسوم چې زما ورته اراده وشي، ربښتیا چې تاسو مې د ډېرو مهلکو خاینو څخه را خلاص کړي یاست چې هلته مې تاسو ته د عذاب رسونې اراده نه وه شوې، او په دې مقام کښې مې د عذاب رسونې اراده وشوه نو دوی مې ټول مړه کړه.
ب: مګر زما رحمت په دنیا کښې هر شي ته رسېدلی دی حتی چې په عذاب باندې مبتلا خلک هم پکښې شامل دي چې د مسلط عذاب څخه په بل سخت عذاب باندې مې نه دي مبتلا کړي.
نو په همدې بنا زما په رحمت کښې دا هم شامله ده چې دغه مړه شوي کسان ستا د سوال د اجابت دپاره بېرته را ژوندي کړم چې ستا سره په اجتماعي توګه بېرته قوم ته ورستانه شي.
ج: اما زما رحمت په آخرت کښې په متقیانو مؤمنانو پورې خاص دی چې کافران پکښې برخه نه لري. نو زه به هلته هرو مرو خپل رحمت هغو خلکو ته وټاکم چې د کفر څخه ځانونه ساتي او په جدیت سره زکاتونه ورکوي او په بدني عباداتو باندې علاوه مالي عبادتونه هم نه پرېږدي او بالآخره خپلو عقائدو ته زمونږ په ایتونو باندې په سمه سیده توګه ادامه ورکوي.
د: نو ای موسی! لنډه دا چې زما رحمت ډېر پراخه دی او د لوړو مرتبو د ورکړې معیار مې بل هېڅ شی نه دی (نه نسب او نه وخت او نه زمان) بلکې معیار یې فقط عقیدوي او عملي تقوی ده او بس.
په کومه جرګه باندې چې ما ځمکه زلزله کړه د هغوی ګناه دا وه چې د یو پلوه یې د لوړې رتبې په غوښتلو کښې تقوی هېره کړه د دوی خیال وه چې د نسب په ذریعه به لوړې رتبې ته ورپورته شو او د بله پلوه دوی خپلو ځانونو ته په امتیاز قائل شوه چې د دوی څخه بهتر خلک نه وړاندې تېر شوي دي او نه به وروسته را شي. حال دا چې محمدي ﷺ امت وروسته را روان دی چې هغه د دوی څخه بهتر دی.

توضیحات

۱_ د پلټنې څخه څرګندېږي چې موسی ؑ د طور غره ته وخت په وخت درې خلې د بني اسرائیلو د مخورو جرګې او نمایندګان بېولې وه[۱]. هغه دا چې:
الف: یوه هغه جرګه وه چې د اول ځل دپاره د تورات د راوړلو دپاره بېولې شوې وه چې په [البقرة: ۵۵] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.
ب: دوهمه هغه جرګه وه چې دوی د الله ﷻ په حضور کښې د خوسکې د عبادت څخه لا زیات اعتذار وړاندې کړی.
ج: درېمه هغه جرګه وه چې معلومه کړي چې ایا هارون ؑ وژلی شوی دی او که په خپل مرګ مړ شوی دی.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۷۳: تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۶۱: البحر المحیط ج۵ ص۱۷۸

دا قیصه داسې وه چې موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړه د عبادت دپاره د طور غره ته تللي وه چې هارون ﷺ هملته وفات او هملته د فن شو نو موسی ﷺ چې خپل قوم ته بېرته ورستون شو او هارون ﷺ ورسره نه وه نو دوی پرې اتهام ولګاوه چې تا وژلی دی.

موسی ﷺ د اتهام د لرې کولو دپاره هلته جرګه بوتله او د هارون ﷺ په قبر باندې یې ودروله چې ای هارونه! ایا ته وژل شوی یې او که وفات شوی یې؟

نو هغه د قبر څخه اواز وکړ چې بلکې زه وفات شوی یم (وژل شوی نه یم)، نو ذکره شوې جرګه زلزلې ونیوله[1].

دلته کومه جرګه مطلب ده؟

۲_ پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې کومه جرګه مطلب ده او جنایت یې څه وه چې زلزلې ونیوله، نو په همدې ارتباط علماوو کرامو ډېر څه لیکلي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: څوک چې د جرګې د تکوین سبب د خوسکي د عبادت څخه اعتذار ګڼي نو دوی وایي چې دغه جرګه د هغه خلکو څخه جوړه شوې وه چې هغوی د خوسکې عبادت نه وه کړی مګر د عبادت کوونکو سره یې علاقه هم نه وه قطعه کړې، او یا په بل عبارت: د امر بالمعروف او نهي عن المنکر وظیفه یې نه وه اجراء کړې، نو الله ﷻ په دوی باندې زلزله مسلطه کړه[2].

ب: څوک چې په جرګه باندې د هارون ﷺ د قبره د جرګې نوم ږدي، لکه چې لږ وړاندې تېر شو، هغوی وایي چې د دوی جنایت په موسی ﷺ باندې د هارون ﷺ د قتل اتهام لګول وه[3].

او ځینو نورو یې نور جنایات ښودلي دي[4].

تبصره

۳_ مونږ ته داسې برېښي چې اوله جرګه خو په دې مقام کښې مراده نه ده ځکه چې د هغې په هکله د ﴿ فَأَخَذَتۡكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ ﴾ [البقرة:٥٥] یعني: تاسو لره تندر ونیوه، جمله نازله شوې ده، او د دې جرګې په باره کښې د ﴿ فَلَمَّآ أَخَذَتۡهُمُ ٱلرَّجۡفَةُ ﴾ کلمات نازل شوي دي، یعني: نو چې کله دوی لره زلزلې ونیوه. او پوره واضحه ده چې "صَاعِقَة" او "رَجْفَة" بیلې‌بیلې کلمې دي نو په کار دي چې بې ضرورته یوه په بلې باندې حمل نه کړې شي.

همدارنګه زمونږ په نزد دوهمه او دریمه هره یوه جرګه صحت لري چې په دې مقام کښې مراده کړې شي مګر په دغو دواړو صورتونو کښې د جرګې جنایت مونږ ته هغه نه برېښي کوم چې علماوو کرامو په ګوته کړی دی او وړاندې ذکر شو بلکې مونږ ته یې په دواړو صورتونو کښې په زلزله باندې

---

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۷۲

(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۷

(۳) زاد المسیر ج۳ ص۱۸۲

(۴) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۷

د جړقولو وجه هغه په نظر راځي کومه چې د ایتونو د وروستنۍ برخې څخه په ډاګه معلومېږي هغه دا چې جرګې په سوال کولو کښې د شرعي معیار څخه تجاوز وکړ، داسې چې: ای ربه! مونږ ته هغه څه راکړې چې نه دې پخوا چاته ورکړي دي او نه به یې وروسته چاته ورکړې[۱] د الله ﷻ دغه دول سوال خوښ نه شو او په زلزله باندې یې ونیوه او بیا یې وفرمایل چې: ﴿ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ یعنې زما رحمت هر شي ته رسېدلی دی نو جرګې ته په کار نه وه چې د دغسې پراخه رحمت راتنګول یې وغوښتل. په اصطلاح په یوه کوزه کښې یې د دریاب د بندولو غوښتنه وکړه، زما په بندګانو کښې محمدي ﷺ امت راروان دی چې په هغوی باندې به د بل هرچا څخه زیات رحمت وکړم.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: ایا ذکره شوي جرګه (هره یوه چې وي) په زلزلې سره مړه شوه او که محض د بې خودۍ (بې هوشۍ) ... مخامخه شوه؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نظر دغه جرګه مړه شوې وه او وژل شوې نه وه خو وژلو ته ورنژدې شوې وه[۲] مګر اکثره علماء وایي چې دوی وژل شوي وه او په سختې زلزلې سره یې ارواګانې الوتې وې[۳].

مونږ همدغه دوهم نظر ته ترجیح ورکوو چې د یو پلوه پرې د ﴿ أَتُهْلِكُنَا ﴾ کلمه دلالت کوي او د بلې خوا که ـبالفرضـ دوی مړه شوي نه وی نو موسی ؑ به دومره نه وی وارخطا شوی لکه څومره چې د بېرته پاتې خلکو د جواب د غمه وارخطا شوی وه.

مګر غالبه دا ده چې دوی به را ژوندي شوي وي او الله ﷻ به موسی ؑ د قوم د تشویش څخه بې غمه کړی وي، او د ﴿ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ جمله هم ژوندي کېدلو ته شامله ښکاري.

د عربیت یو قانون

۵ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ هِيَ ﴾ ضمیر په ﴿ فِتْنَتُكَ ﴾ کښې د "فِتْنَة" کلمې ته راجع کړی دی چې په ما بعد سره تفسیر شوی دی[۴].

مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې ذکر شوی ضمیر به هغه هلاکت ته راجع وي په کوم باندې چې د ﴿ أَتُهْلِكُنَا ﴾ جمله دلالت کوي.

یادونه

۶ـ څرنګه چې دا مقام د سوال او غوښتنې وه نو خپل رب ﷻ ته د زاریو او تواضع د کبله موسی ؑ

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۱۸۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲٦۲
(۳) روح المعاني ج۹ ص۷۴
(۴) البحر المحیط ج۵ ص۱۸۹

خپل ځان هم په هلاک کړی شوو کښې شمېر کړ چې: ﴿ أَتُهْلِكُنَا ﴾ ایا ته مونږ هلاکوې؟ او هم یې د خپل ځان دپاره په ﴿ فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا ﴾ کښې مغفرت او رحم وغوښت.

﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِيَّ ٱلْأُمِّيَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَىٰهُمْ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَٱلْأَغْلَٰلَ ٱلَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِهِۦ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَٱتَّبَعُوا۟ ٱلنُّورَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ (۱۵۷) ﴾

[۱۵۷] (متقیان او مؤمنان) هغه کسان (دي) چې د هغه لېږلي شوي احکام رسوونکي امي (پیغمبر) پېروي کوي چې په خپل نزد باندې یې په تورات او انجیل کښې لیکلی شوی مونده کوي. چې په نېکو کارونو باندې ورته امر کوي او د منکرو (په شریعت کښې د نا اشنا کارونو) څخه یې منعه کوي، او هم دوی (خلکو) ته پاکېزه شیان حلالوي او پلیت شیانورباندې حراموي او هم د دوی څخه درونډ بار او هغه مشقتونه غورزوي کوم چې (د) دوی (په غاړو) باندې (په پخوانیو ادیانو کښې) پراته وه.

نو هغه کسان چې په ده (ذکر شوي پیغمبر) باندې ایمان راوړي او تعظیم یې وکړي (د توهین څخه یې ځانونه وساتي) او (بالآخره د دین په رسونه کښې یې) کومک وکړي او هم د هغې نور (رڼا) پېروي وکړي چې د ده سره به نازله کړی شوي وي (چې د قرآن کریم څخه عبارت ده)، دغه کسان همدوی فلاح موندونکي دي (د همدوی نجات په برخه دی او تاسو ته په کار دي ـ ای د موسی ﷺ امته!ـ چې ځانونه په همدغه ټولګي کښې شامل کړئ).

د مطلب خلاصه

په دې آیت شریف کښې د وړاندېنیو ایتونو هغه مضمون تعقیب شوی دی کوم چې الله ﷻ په مناجات کښې موسی ﷺ ته وحي کړی وه چې حاصل یې لاندې لوستلی شي:

یعني: ای موسی! ماته د نژدې کېدلو وجه صرف عقیدوي او عملي تقوی ده او د تقوی دارانو یوه بارزه ډله هغه ده کومه چې په لاندې صفاتو باندې د موصوف پیغمبر په عقیده او عمل کښې پېروي کوي:

۱ـ دوی معتقد دي چې دا پیغمبر د الله ﷻ د پلوه راستولی شوی دی او ـالعیاذ باللهـ په الله ﷻ باندې یې دروغ نه دي تړلي چې زه یې راستولی یم.

۲ـ دوی وایي چې دا پیغمبر د الله ﷻ د پلوه مکلف دی چې خلکو ته د ده ﷻ پیغامونه ورسوي که بالفرض په پیغام رسونه کښې سستي وکړي نو د الله ﷻ په نزد به مسؤل وي.

۳ـ دا پيغمبر أمي دی چې نه يې ليک لوست کړی دی او نه د چا شاګرد شوی دی، مګر په عين حال کښې په غيبي او لدني توګه دومره علوم ورکړی شوي دي چې هېڅوک ورسره په يوه برخه کښې هم سيالي نه شي کولی او ټول پوهان ورته حيران دي.

۴ـ دوی عقيده لري چې د دغه پيغمبر ذکر هم په تورات کښې شته او هم په انجيل کښې، که توراتيان او انجيليان په خپلو کتابونو کښې په انصاف سره نظر وکړي نو د هغه ذکر به پکښې بې تکلفه وګوري او ډېر دقت ته به يې اړتيا پاتې نه شي.

۵ـ دوی وايي چې دا پيغمبر خلکو ته په نيکيو باندې امر کوي او د منکراتو څخه يې منعه کوي او د بدو رواجونو مخه يې نيسي، نه د چا څخه اجرت او شاباسی غواړي او نه په چا باندې احسان باروي.

۶ـ د دې پيغمبر خاصيت دا دی چې پاکيزه شيان خلکو ته حلالوي او دوی ته توصيه کوي چې خپل پاکيزه څاروي په خانونو باندې د بحيرې او سائبې او په نورو نومونو سره مه حراموئ او د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده وکړئ او شکريه يې ادا کړئ.

۷ـ او هم په خلکو باندې ناپاکه او پليت شيان حراموي او توصيه ورته کوي چې مردارې مه خورئ او خپل رزق د ناپاکيزه شيانو څخه مه جوړوئ.

۸ـ د خلکو څخه به په خپل شريعت کښې هغه درانه بارونه (احکام) لرې کړي او په اسانو احکامو باندې به يې ورته بدل کړي کوم چې د هغو اجراء کول خلکو ته لوی بار (پېټی) وي.

او هم به د خلکو څخه هغه اتکړې او غوراب وباسي کومې چې د دوی لاسونه يې د غاړو سره يو ځای کړي وي او د احکامو په اجراء کښې پرې د قيدونو په شکل لګولي شوي وي.

نو هغه کسان چې په ذکرو شوو صفاتوسره په موصوف پيغمبر باندې ايمان راوړي او تعظيم يې وکړي (د توهين څخه يې خانونه وساتي) او بالآخره هم يې نصرت وکړي (د ده پيروي ته دعوت وکړي) او هم د ده د کتاب پيروي وکړي چې د نُور غوندې روښانه دی او په ده باندې د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، نو دغه کسان همدوی کاميابان او د لوړو رتبو خاوندان دي، چې هېڅوک ورسره سيالي نه شي کولی.

توضيحات

۱ـ مونږ د [البقرة:۸۹] آيت لاندې په پخوانيو کتابو کښې د نبي کريم ﷺ د ذکر په هکله څه معلومات ليکلي دي چې بيا ليکلو ته اړتيا نه ګورو، خو فقط لاندې معلومات ورباندې اضافه کوو:

الف: په پخوانيو کتابونو کښې آخر الزمان پيغمبر ﷺ په عمومي صفاتو سره ذکر شوی وه چې د همدغو صفاتو د جملې څخه د غه اته (۸) صفات هم دي چې په آيت کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: په يو لک څليرشت زره ـزيات يا کمـ پيغمبرانو عليهم السلام کښې د محمد ﷺ څخه په غير په يوه پيغمبر باندې هم ذکر شوي اته واړه صفات په مجموعي توګه نه دي صادق شوي او د ده ﷺ څخه په غير يې بل مصداق نه دی موجود شوی.

نو د آخري زماني اهل الکتابو ته پکار دي چې په همدغه څرګند دلیل باندې اعتماد وکړي او ایمان ورباندې راوړي، ځکه چې د دوی پیغمبرانو (موسی ﷺ، عیسی ﷺ) په خپلو خپلو وختونو کښې په ده ﷺ باندې ایمان راوړلو ته دعوت چلولی دی.

ج: دغه آیت شریف ـ چې اوس د بحث لاندې دی ـ ټول اهل الکتاب په غوږ باندې وهي چې آن د موسی ﷺ په زمانه کښې لا د لوړو مراتبو د مونډلو دپاره د آخر الزمان په پیغمبر ﷺ پیروي شرط وه چې په مناجات کښې ورته پرې توصیه شوې وه، نو نن ورځ به ولې شرط نه وي چې دنیا یې په موجودیت باندې مشرفه شوې ده او نه بل پیغمبر شته او نه یې د راتللو احتمال شته.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د پیروۍ دپاره خو د شریعت موجودیت لومړنی شرط دی، نو پوښتنه دا ده چې په پخوانیو امتونو باندې د آخر الزمان پیغمبر پیروي څه معنی لري حال دا چې په هغو وختونو کښې د ده شریعت نه وه نازل شوی؟

مونږ وایو چې: پیروي (یا اتباع) په دوه ډوله ده: یوه عقیدوي ده او بله عملي ده، د عملي پیروۍ دپاره د شریعت موجودیت ضرور دی چې عمل د تفصیلي حکم څخه په غیر صورت نه شي درلودلی، اما د عقیدوي پیروۍ دپاره دا شرط نشته نو لکه څنګه چې مونږ د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام په عقیدوي پیروۍ باندې مکلف یاستو همدارنګه پخواني خلک هم د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په عقیدوي پیروۍ باندې مکلف وه.

د محمد ﷺ په هکله بشارتونه

۳ـ که څه هم پخواني کتابونه تحریف شوي دي خو د تحریف سره ـ سره اوس هم پکښې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ بنه پرېمانه بشارتونه پاتې دي چې ځینو مفسرینو کرامو یې څو مثالونه رانقل کړي دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.

رسول او نبي څه فرق لري؟

۴ـ که څه هم د عقائدو کتابونه "رسول" د هغه پیغمبر لقب ګڼي چې اسماني کتاب ولري، او "نبي" عام بولي چې کتاب ولري او که نه[۲]، مګر د تفاسیرو کتابونه وایي چې دغه دواړه کلمې صرف په اضافت سره مفهومي فرق پیدا کوي او په مصداق کښې دواړه متحدې دي[۳].

نو په دې اعتبار سره چې الله ﷻ ته یې اضافت واخستل شي د رسول په نامه یادېږي ځکه چې الله ﷻ راستولی دی، او په دې اعتبار سره چې خلکو ته یې د اضافت خیال وساتلی شي نو د نبي لقب ورکول کېږي ځکه چې خلکو ته د الله ﷻ د احکامو النباء (خبر) ورکوي.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۶۸ـ۲۷۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۵۱؛ الدر المنثور ج۳ ص۵۷۵ـ۵۸۲

(۲) شرح العقائد ص

(۳) روح المعاني ج۹ ص۷۹

نو د دواړو کلمو حاصل داسې کېږي چې: هغو مؤمنانو ته الله ﷻ خپل رحمت ټاکلی دی چې په پیغمبر باندې په دوه حیثه عقیده کوي: یو په دې حیث چې الله ﷻ رالیږلی دی کوم حقائق چې بیانوي هغه د رسالت رڼا ده نه د یو فیلسوف او هوښیار سړي، او بل په دې حیث چې د احکامو رسول د ده فریضه ده او په همدې باندې مکلف دی.

یادونه

۵_ د ﴿وَٱلۡإِنجِيلِ﴾ او د ﴿ٱلنُّورَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ﴾ په کلماتو سره موسی ﷺ ته بشارت ورکړی شوی دی چې د عیسی ﷺ انجیل او د محمد ﷺ قرآن کریم هم نازلېدونکی دی، په کار دي چې امت دې ورباندې خبر کړې چې په وخت سره دواړه خپله کړنلاره وګرځوي، هسې نه چې په تورات باندې د نه منسوخ کیدونکي کتاب ګومان وکړي.

"إِصْر" او "أَغْلَال" څه معنی؟

۶_ "إِصْر" د یو شي غوټه کولو او په غُصه سره بندولو ته وايي[1] او "أَغْلَال" د "غُل" جمعه ده، "غُل" هغه شي ته ویل کېږي چې لاسونه ورباندې د غاړې پورې تړل کېږي[2] چې په پښتو ژبه کښې ورته غوراب وايي.

په دې مقام کښې دواړه کلمې د هغو درنو احکامو څخه کنایه دي چې اجراء کول یې -په اصطلاح- د سړي ملا ماتوي، ته به وایې چې کلکه غوټه ده او نه پرانستله کېږي، او یا د اجراء کولو په غرض د چا لاس نه ورغزېږي او د غاړې پورې نښتی دی. د دغو ثقیلو احکامو څو مثالونه مونږ د [البقرة:۲۸۶] آیت لاندې لیکلي دي بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، خو د مقام په ارتباط لاندې وضاحت وراضافه کوو:

الف: د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې د نبي کریم ﷺ حضور ته یو اعرابي ورغی نو هلته یې خپل اوښ خی کړ او پښه یې ورته وتړله، بیا یې نبي کریم ﷺ پسې د جمعې لمونځ وکړ، بیا نو خپلې اوښې ته ورغی د هغې پښه یې پرانستله او پرې سور شو، بیا یې په لوړ اواز سره غږ وکړ چې: "اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي وَمُحَمَّدًا وَلَا تُشْرِكْ فِي رَحْمَتِنَا أَحَدًا" ای الله! په ما او په محمد ﷺ باندې رحم وکړې او زمونږ په رحمت کښې هیڅا ته ګډون مه ورکوې. نو نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې: «أَتَقُولُونَ هَذَا أَضَلُّ أَمْ بَعِيرُهُ أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ»[3] ایا تاسو وایاست (وواياست) چې دغه (اعرابي) ډېر بې لارې دی او که د ده اوښ، ایا تاسو هغه وانه وربدل چې ده وویلې؟ یعنې د الله ﷻ پراخه رحمت یې په دوه کسانو پورې حصر کړ ته به وایې چې دریاب په کوزه کښې بندوي.

ب: ربښتیا چې نبي کریم ﷺ داسې دین راوړی دی چې د پخوانیو مشکل الاجراء احکامو څخه یې

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۴
(۲) مفردات الراغب ص۳۷۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۶۵

د خلکو اوږې سپکې کړې دي، يو د هر څرګند مثال يې په وړاندې حديث کښې ذکر شو، هغه دا چې په کوم سوال باندې چې د موسی ﷺ د امتيانو د مخورو جرګه په زلزلې سره جرقولې شوې وه، چې په [الأعراف:۱۵۵] آيت کښې ورته اشاره شوې ده، عين همغه ډول سوال د نبي کريم ﷺ د امت يوه اعرابي هم وکړ خو نه د زلزلې لاندې واقع شو او نه ورباندې بله بلا نازله شوه. ځکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي: «إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ بِالْيَهُودِيَّةِ وَلا بِالنَّصْرَانِيَّةِ وَلَكِنِّي بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ»(۱) يعني: يقينًا زه نه د يهوديت د لارې سره استولی شوی يم او نه د نصرانيت د لارې سره، مګر زه په سمې (سيده) اسانې لارې سره مبعوث شوی يم.

او بل د هر بارز او څرګند مثال يې د [الأعراف:۱۶۶] آيت لاندې ـ ان شاء الله ـ راروان دی.

ج: که څوک د پخوانيو د مشکلو احکامو څه نور مثالونه د نظره تېروي نو څينو اوږدو تفاسيرو(۲) ته دې مراجعه وکړي.

﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾

[۱۵۸] (ای پيغمبره!) ووايه (اعلان کړه چې:) ای خلکو! يقينًا زه تاسو ټولو ته د هغه الله ﷻ استولی شوی يم چې خاص همده ﷻ لره د اسمانونو او (هم) د ځمکو واکداري ده (په حقه) بل هېڅ معبود نشته مګر همدی ﷻ دی (او بس)، همدی ﷻ ژوندي کول کوي او همدی ﷻ مړه کول کوي (هرڅه د همده ﷻ په اختيار کښې دي).

نو (ای خلکو!) په الله ﷻ باندې ايمان راوړئ او د ده ﷻ په هغه استولي شوي (او) احکام رسوونکي (او) امي پيغمبر باندې ايمان راوړئ، چې (پخپله يې هم) په الله ﷻ او د ده ﷻ په کلماتو (کتابونو) باندې ايمان راوړی دی، او د همده ﷺ متابعت (پيروي) وکړئ شايد چې تاسو لاره مونده کړئ (او د ګمراهۍ څخه بچ شئ).

ارتباط

د وړاندې ايتونو مضمون دا وه چې الله ﷻ موسی ﷺ ته راتلونکی يو معزز پيغمبر په عمومي صفاتو سره ښودلی وه چې دا-دا صفات به ولري، په دې آيت کښې نبي کريم ﷺ ته الله ﷻ امر کوي چې ټولو خلکو ته اعلان وکړه چې هغه موعود پيغمبر همدا زه يم او ذکر شوي صفات زما څخه په غير په بل چا نه صادقېږي.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۰۳

(۲) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۷۸

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! ټولو خلکو ته اعلان وکړه او ورته ووایه چې زه تاسو ټولو ته (آن د قیامت تر ورځې پورې) په یقیني توګه هغه الله ﷻ را استولی یم چې لاندې صفات لري:

۱_ د ټولو اسمانونو او ځمکو ملکیت همده ﷻ پورې مختص دی، هر حکم چې جاري کوي څوک یې مخنیوی نه شي کولی نو دا د همده ﷻ اختیار دی چې زه یې آخرالزمان پیغمبر وګرځولم او ټولو خلکو ته یې مبعوث کړم او بالآخره ذکر شوی افتخار یې زما په برخه کړ.

۲_ د ده ﷻ څخه په غیر په ځمکو او اسمانونو کښې هیڅوک او هیڅ شی د معبودیت (الوهیت استحقاق نه لري او نه د یوشي په خلقت او ملکیت کښې برخه لري.

۳_ ژوندي کول او مړه کول د همده ﷻ په واک کښې دي، نو ځکه زه په ډاګه او واضحه توګه خپله پېغمبري اعلانوم، د هیچا څخه نه ډارېږم، چا چې ما ته ژوند راکړی دی زما مرګ هم د همغه ﷻ په اختیار کښې دی او بس.

ای پیغمبره! زما د پلوه خلکو ته ورسوه چې په الله ﷻ باندې (کما حقه) عقیده وکړئ او په الوهیت کښې ورسره څوک یا شی مه شریکوئ او هم د ده ﷻ په دراستولي شوي پیغمبر باندې ایمان راوړئ چې د احکامو رسونه د هغه په غاړه اچول شوې ده.

او په دې باندې علاوه، هغه نبي پکښې د ورایه ښکاري کومې چې په تورات او انجیل کښې ورته ټاکلې شوي دي، هغه دا چې علمیت یې د ټولو انسانانو څخه زیات دی مګر په عین حال کښې لیک او لوست نه شي کولی او نه یې د چا شاګردي کړې ده.

ذکر شوی پیغمبر تاسو هغه شي ته دعوت کوي په کوم باندې چې پخپله هم معتقد دی، د مثال په ډول:

الف: دغه پیغمبر عقیده لري چې الله ﷻ واحد او لاشریک دی او تاسو ته هم په همدې عقیدې باندې امر کوي.

ب: دغه په خپل ځان باندې باور لري چې په حقه پیغمبر دی او هیڅ شک شبهه ورسره نشته نو تاسو ته هم توصیه کوي چې باور ورباندې وکړئ او په ذهن کښې شک شبهې ته ځای مه ورکوئ.

ج: دغه پیغمبر په پخوانیو ټولو کتابونو او ټولو پیغمبرانو باندې ایمان راوړی دی او تاسو هم همدغې عقیدې ته وربلي.

که بالفرض په خپله یې یو څه کولی او تاسو ته یې په بل څه باندې امر کولی نو تاسو به حق درلودی چې د ده په هدایتونو کښې مو څه شک شبهه کړې وی، اما کله چې تاسو همغه شي ته دعوت کوي چې پخپله پرې معتقد دی نو تاسو د هیڅ شک او شبهې کولو حق نه لرئ.

نو ای خلکو! ښه په اخلاص او جدیت سره یې پېروي وکړئ شاید چې تاسو لاره مونده کړئ. او د ګمراهۍ څخه نجات ترلاسه کړئ.

توضیحات

۱ـ په ذکر شوي آیت شریف کښې د اهل الکتابو هغه بهانه رده شوې ده چې ویل به یې که محمد ﷺ پیغمبر وي هم زمونږ دپاره نه دی را استولی شوی بلکې د عربو دپاره دی.

۲ـ مونږ د [الأنعام:۱۹] آیت لاندې د نبي کریم ﷺ د رسالت د عموم په باره کښې د ضرورت په اندازه بحث کړی دی ـوالحمد لله ـ چې بیا بحث کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ وَمِن قَوْمِ مُوسَىٰٓ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِٱلْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾ وَقَطَّعْنَٰهُمُ ٱثْنَتَىْ عَشْرَةَ
أَسْبَاطًا أُمَمًا ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ إِذِ ٱسْتَسْقَىٰهُ قَوْمُهُۥٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ
فَٱنۢبَجَسَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۚ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْغَمَٰمَ
وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۖ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ ۚ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِن
كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾ وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ ٱسْكُنُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ وَكُلُوا۟ مِنْهَا
حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـَٰٔتِكُمْ ۚ سَنَزِيدُ
ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾ ﴾

[۱۵۹] او د موسی ﷺ د قوم (بني اسرائیلو) څخه یو ټولګی شته چې (خلکو ته) په حقه لارښوونه کوي (چې محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی) او په همدې (حق) باندې عدل (انصافي حکم) کوي (لکه عبدالله بن سلام او نور).

[۱۶۰] او مونږ دوی (د موسی ﷺ قوم) په دولسو (فرقو سره) جدا جدا کړه چې (ټولې فرقې یې دولس) قومونه (او دولس) امتونه جوړ شوه (او هرې فرقې ته مو د نظم په خاطر یو-یو څارونکی وټاکه).

او مونږ موسی ﷺ ته په هغه وخت کښې وحې وکړه چې د ده څخه خپل قوم (د سینا په بیدیا کښې) د اوبو غوښتنه وکړه (داسې وحې چې) په خپلې همسا باندې ډبره ووهه (ده ډبره ووهله) نو د هغې څخه (د فرقو په تعداد) دولس چینې وبهېدلې. (چې) یقیناً هرې ډلې خلکو خپل اوبه څښل ځای (ګودر) پېژاند (نو ټېل او بې نظمې نه واقع کېدله).

او وربخ مو په دوی (د موسی ﷺ په قوم) باندې سوری جوړ کړ (چې د لمر مخه یې ترې ونیوله) او په دوی باندې مو مَن او سَلوی ورنازل کړه.

(او دوی ته مو وویلې چې) دهغو پاکیزه شیانو څخه خورئ (او څښئ) چې الله ﷻ در روزي کړي دي (خو دوی ظلم وکړ) او په مونږ باندې یې ظلم ونه کړ (او نه یې په مونږ ظلم کولی شو) مګر دوی وه چې په خپلو ځانونو باندې یې ظلم وکړ (او دا د دوی عادت وه چې په ځانونو باندې به یې ظلم کاوه).

[۱۶۱] او هغه وخت (هم وریاد کړه) چې دوی (د موسی ؑ قوم) ته وویلی شوه چې په دغه کلي (ښار) کښې اوسېږئ او هغه څه ترې خورئ چې ستاسو خوښ وي (پیاز میاز هم پکښې شته، البته د فتحه کولو څخه وروسته).

او (دا هم ورته وویلی شو چې ښار ته د ننوتلو په وخت کښې) ووایاست چې د ګناهونو څخه خلاصون (غواړو)، او د ښار په دروازه باندې سجده کوونکي (عاجزي کوونکي) ورداخل شئ نو مونږ به درته ستاسو خطاګانې در وبښو، ژر دی چې نیکو کارانو ته نور زیادت هم وکړو (نور توفیق هم درکړو او هم نور ښارونه درته فتحه کړو).

[۱۶۲] نو د دوی څخه هغو کسانو چې ظلم یې کړی وه.(غوښتل شوي شیان) په داسې وینا تبدیل کړه چې د هغې وینا څخه مغایر وه چې دوی ته ویلی شوي وه (دوی ته پرې توصیه شوې وه).

نو په دوی باندې مو د اسمانه څکه عذاب ور واستاوه چې دوی وه چې ظلمونه یې کول.

توضیحات

۱ـ مفسرینو کرامو د ﴿ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِٱلْحَقِّ ﴾ په مصداق کښې لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: ځینې وایي چې دلته د موسی ؑ د زمانې د بني اسرائیلو یوه ډله مراده ده[۱]. یعنې که څه هم په دوی کښې ځینو د خوسکي عبادت وکړ او ځینو په سادګۍ سره په سوال کولو کښې د شرعي چوکاټ څخه تجاوز وکړ چې زلزلې ونیوه، مګر په دوی کښې یوه داسې ډله هم وه چې نه یې د خوسکي عبادت کړی وه او نه د حد څخه په تجاوز باندې مبتلا شوي وه، بلکې دوی د حق پیروي کوله او په هیڅ خبره او هېڅ شي کښې د انصاف څخه نه تېرېده.

ب: ځینې وایې چې کله بني اسرائیلو د خوسکي په عبادت باندې پیل وکړ په دوی کښې یوه ډله د دې کار څخه ډېره خپه او زړه بدې شوه، نو الله ﷻ دوی ته یوه سمڅه پیدا کړه، دوی په دغې سمڅه کښې یو نیم کال مزل وکړ آن تر دې چې الله ﷻ د چین څخه هغې خوا یوه ځای ته ورسول چې دوی او د خلکو په منځکښې لوی دریاب دی چې څوک ورسره ملاقات نه شي کولی، دوی د معراج په شپه په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راوړی دی او څه احکام او څه سورتونه یې ترې زده کړي دي[۲]، والله اعلم بصحته.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د موسی ؑ د قوم څخه یو ټولګی شته چې تر اوسه پورې په حق دین باندې روان دې او په دوامداره توګه د انصاف څخه کار اخلي.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۸۳
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۰۲

ج: ځينې وايي چې دلته د نبي کريم ﷺ د زمانې بني اسرائيل مراد دي[۱] يعنې: د موسى ﷺ د قوم څخه يو ټولګى شته چې په حقه يې هدايت موندلى دى او د آخر الزمان پيغمبر په هکله يې چې څه معلومات په خپلو کتابونو کښې موندلي دي په هغو باندې په انصاف سره حکم کوي چې محمد ﷺ په حقه موعود پيغمبر دى. د دې ډلې څرګند مثال عبدالله بن سلام او د ده نور امثال دي.

تبصره

۲_ که څه هم ذکر شوي درېواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري کېدى شي چې درېواړه يې مصداقات وګڼل شي ځکه چې د مصداقاتو تعدد ډېر واقع کېږي، مګر مونږ ته درېيم تفسير غوره ښکاري چې د وړاندې آيت شريف سره په ډېره ښه وجه اتصال مونده کوي. يعنې: اى پيغمبره! ټولو خلکو ته د خپل رسالت اعلان وکړه خو د موسى ﷺ د قوم څخه به درباندې خاص يوه منصفه ډله ايمان راوړي او نور به په خپل عناد باندې کلک شي. لکه چې همداسې وشوه.

يادونه

۳_ څرنګه چې د ذکر شوو ايتونو پوره شرحه او وضاحت د [البقرة:۵۷_۶۰] ايتونو لاندې تېر شوى دى _ولله الحمد_ نو هيله ده چې محترم لوستونکي د زياتو معلوماتو دپاره هملته مراجعه وکړي. هو! که څوک غواړي چې د دې ايتونو او د هغو ايتونو د ځينو کلماتو د بدلون رابدلون نکات ولولي نو ځينې اوږده تفاسير دې وګوري[۲]، مونږ فقط لاندې څو معلومات ليکو او بس.

اسباط څه معنى؟

۴_ د "أَسْبَاط" د کلمې ښه پوره شرحه د [البقرة:۱۳۶] آيت لاندې د الله ﷻ په توفيق تېره شوې ده، خو دلته درباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: موسى ﷺ د الله ﷻ په هدايت د ښه انتظام دپاره خپل قوم د يو پلوه په دولسو فرقو باندې وېشلى وه چې د يعقوب ﷺ دولس زامن وه او د هر زوى اولاده يوه فرقه جوړه شوې وه، او د بلې خوا يې د هرې يوې فرقې دپاره يو مشر ټاکلى وه چې په [المائدة:۱۲] آيت شريف کښې د نقيب (څارونکي) په نامه ياد شوى دى.

ب: لکه څنګه چې په عربو کښې هر يو قوم (د يوه پلار اولاده) د قبيلې په نامه يادېږي، چې جمعه يې قبائل راځي، همدارنګه په بني اسرائيلو کښې د دولسو پلرونو څخه د يوه پلار اولاده د "سِبط" لقب لري چې په اسباط سره جمعه کېږي.

ج: د ﴿ ٱثْنَتَيْ عَشْرَةَ ﴾ تميز مقدر دى چې مونږ ترې په "فرقةً" سره تعبير کوو. او د ﴿ أَسْبَاطًا ﴾ کلمه يې د لاندې وجوهو د کبله تميز نه شي واقع کېدلى:

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۵۶
(۲) التفسير الكبير ج۱۵ ص۳۵

اول: دا عدد ﴿ ٱثْنَتَىْ عَشْرَةَ ﴾ مونث دی نو په کار دی چې تمیز یې هم مونث وي (لکه فرقة) او ﴿ أَسْبَاطًا ﴾ خو د سبط جمعه ده او سبط خو مذکر دی.

دوهم: دا عدد خو اوسط عدد دی او د اوسط عدد تمیز خو مفرد منصوب وي، لکه "أحَدَ عَشَرَ رَجُلًا"، او ﴿ أَسْبَاطًا ﴾ خو مجموع منصوب دی.

د: د ﴿ أَسْبَاطًا ، أُمَمًا ﴾ دواړه کلمې د ذکر شوي عدد څخه هره یوه د بدلیت په اعتبار سره منصوبه ده، نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې مونږ د موسی ﷺ قوم په دولسو فرقو سره بلکې په دولسو سبطونو (امتونو) سره جدا-جدا کړ ترڅو چې د بې نظمۍ او ګډوډۍ مخنیوی وکړی شي.

"بَجَس" څه معنی؟

۴_ د ﴿ فَٱنۢبَجَسَتْ ﴾ کلمه اصلاً د "بَجَس" _لکه "حَجَر"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې مصدر یې "انبِجَاس" دی. "انبِجَاس" د هغو اوبو بهېدلو ته وایي کومې چې د یوې تنګې مجرى څخه تېرېږي، او "انفِجَار" د اوبو د بهېدلو نوم دی برابره خبره ده چې مجرى یې تنګه وي او که پراخه[۱].

نو دلته د مجرى تنګوالی په نظر کښې نیولی شوی دی او ﴿ فَٱنۢبَجَسَتْ ﴾ کلمه نازله شوې ده او د "البَقَرَة" په سورت کښې تنګوالي ته التفات نه دی شوی نو د ﴿ فَٱنفَجَرَتْ ﴾ کلمه نازله شوې دی.

﴿ وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ
حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ ۙ لَا تَأْتِيهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا
كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا ۙ ٱللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا
شَدِيدًا ۖ قَالُوا۟ مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا۟ مَا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦٓ أَنجَيْنَا
ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ وَأَخَذْنَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ بِعَذَابٍۭ بَـِٔيسٍۭ بِمَا كَانُوا۟
يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا۟ عَن مَّا نُهُوا۟ عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَـٰسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾ ﴾

[۱٦۳] او (ای پیغمبره!) د دوی (یهودو) څخه د هغه ښار په باره کښې پوښتنه وکړه چې د دریاب (قلزم) په غاړه پروت وه.

(هغه وخت) چې دوی به د خالي په ورځ کښې (د الله ﷻ د حکم څخه) تېرېدنه کوله. کله به چې دوی ته د دوی (د ازمېښت) ماهیان (کبان) د دوی د خالي په ورځ د پرېمانۍ په حال کښې ورتلل.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۴

او په داسې ورځ کښې چې دوی به د خپلې ورځې په تعظیم کښې مشغول نه وه (بله ورځ به وه) نو (د پړېمانۍ په حال کښې به) نه ورتلل.

همدارنګه مونږ دوی په هغه شي باندې ازمایو چې دوی پرې فسق (نا فرماني) کوي.

[۱۶۴] او هغه وخت هم (وریاد کړه) چې (د واعظانو) یوې ډلې بلې ته وویلې چې: تاسو (په دوامداره توګه) داسې قوم ته ولې وعظ کوئ چې الله ﷻ (ضرور) د دوی هلاکوونکی دی او یا یې په شدید عذاب باندې عذابوونکی دی.

بلې ډلې (ورته په جواب کښې) وویلې چې (د دې کبله وعظ ته ادامه ورکوو چې) خپل رب ﷻ ته اعتذار وړاندې کړو او (بل د دې دپاره چې) شاید دوی پرهیزګاري وکړي.

[۱۶۵] نو هرکله چې دوی (جنایتکارانو) هغه څه هېر کړه (په هغه څه باندې یې عمل ونه کړ) چې دوی ته پرې پند ورکول کېده، (نو) مونږ هغو ټولو کسانو ته نجات ورکړ چې دوی به د بدۍ څخه (هغوی) منعه کول (که څه هم تر آخره څینو منعه نه کړه). او هغه کسان مو په سخت عذاب سره ونیوه چې ظلم یې کاوه (او دا ځکه چې) وه دوی چې (په دوامداره توګه یې) فسق کاوه.

[۱۶۶] (یا په بل عبارت) نو هرکله چې دوی د هغه شي (د پرېښودلو) څخه سرکشي وکړه چې دوی ترې منعه کړی شوي وه (نو) دوی ته مونږ (په تکویني توګه) وویلې چې ذلیله بېزوګان جوړ شئ (نو سمدستي ټول د بیزوګانو په شکل واوښتل).

شان نزول

ځرنګه چې یهودانو خپل خانونه ډېر دینداره او متقیان معرفي کول چې مونږ هیڅکله د الله ﷻ څخه نافرماني او عصیان نه دی کړی (غالبه دا ده چې د دوی به د خپلو خانونو د تزکیې څخه مطلب دا وه چې زمونږ خبره باید د اعتماد وړ وي او چاته چې مونږ د پیغمبر په حیث قائل نه یاستو نو باید هیڅوک یې قبول نه کړي او ایمان پرې رانه وړي) نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[1].

سوال جواب

که څوک وایي چې: تاسو د دې سورت (الأعراف) په سریزه کښې لیکلي دي چې د څینو علماء کرامو په نظر په دې سورت کښې اته ایتونه مدني هم شته چې د ذکرو شوو ایتونو څخه پیل شوي دي؛ نو په دې تقدیر خو د شان نزول په واقعیت کښې څه خفا نشته چې د مدینې منورې یهودانو به ذکره شوې ادعاء نبي کریم ﷺ ته اوروله وي.

اما که ټول سورت مکي وي لکه چې جمهور علماء کرام پرې قائل دي نو بیا خو ذکر شوی شان نزول زړه ته نه لوېږي ځکه چې په مکه معظمه کښې خو یهودانو موجودیت نه درلوده؟

مونږ وایو چې: که ذکر شوي ایتونه مکي شي هم په شان نزول باندې څه خاص اثر نه شي اچولی او دا ځکه چې په دې تقدیر به یهودانو خپله ادعاء (د خانونو تزکیه) د یوه وفد په ذریعه او یا د

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۲۰۲ - المحرر الوجیز ج۷ ص۱۸۶

مشرکانو په خوله نبي کريم ﷺ ته رسولي وي او په نتيجه کښې به ذکر شوي ايتونو نازل شوي وي، او نبي کريم ﷺ به هم يا ورغلی وفد (جرگه) د استنطاق لاندې نېولې وي او يا به يې د مشرکانو په خوله يهودانو ته سوال متوجه کړی وي، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال وإليه المرجع والمآل.

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پيغمبره! د خپلې زمانې د يهودانو څخه د هغه ښار په باره کښې پوښتنې وکړه کوم چې د درياب په غاړه باندې پروت وه او د اوسېدونکو کاروبار يې په اکثره وختونو کښې د کبانو (ماهيانو) ښکارکول او رانيول وه؛ پوښتنې دا دي:

۱ـ ايا د ذکر شوي ښار اوسيدونکي بني اسرائيل (يهودان) نه وه؟

۲ـ ايا په دوی باندې د خالي په ورځ د ماهيانو (کبانو) رانيول نه وه حرام کړی شوي؟

۳ـ ايا د امتحان او ازمېښت دپاره داسې نه وه واقع شوي چې د خالي په ورځ به په درياب (سيند) کښې ښه پرېمانه ماهيان (کبان) راتله چې د اوبو په سر باندې به گرځېده او ښکارکولو به يې ډېر په اسانۍ سره صورت نيولی شو، اما د دغې ورځې (خالي) څخه په غير به په عادي حالت باندې وه، ترڅو د ښار د اوسېدونکو ديانداري د ښه کلک امتحان لاندې واقع کړی شي؛ ايا دا خبره رښتيا نه ده؟.

ای پيغمبره! مونږ په ذکر شوي صورت سره هغوی په هغو احکامو باندې د امتحان لاندې ونيوه چې دوي پرې فاسقان جوړ شوه او په امتحان کښې ناکام شوه.

۴ـ دوی ته هغه وخت هم وربه زړه کړه چې د دوی فاسقان په خپل فسق کښې دومره وړاندې تللي وه حتی چې د دوی ځينې واعظان او ناصحان د وعظ او نصيحت څخه ستومانه شوي وه او داسې يې گڼلې وه چې په دغو فاسقانو باندې نه وعظ څه اثر کوي او نه د نصيحت د اثر لاندې واقع کېږي؛ رښتيا وواياست چې ايا په تاسو کښې همدغسې فاسقان نه دي تير شوي؟

۵ـ ايا دا خبره رښتيا نه ده چې همدغو (د وعظ څخه ستومانه شوو کسانو) هغو کسانو ته وويلې کوم چې لا د وعظ کولو څخه نه وه ستومانه شوي چې: ايا تاسو لا اوس هم خپل وعظ ته ادامه ورکوئ او ذکرو شوو فاسقانو ته په تمه ياست چې د فسق څخه به لاس واخلي؟ حال دا چې د دوی فسق انتهاء ته رسېدلی دی او نژدې ده چې يا به يې الله ﷻ بالکل پوپنا کړي او يا به ورباندې سخت عذاب ورښکته کړي.

۶ـ بالمقابل، په وعظ باندې بوختو کسانو جواب ورکړ چې: که څه هم زمونږ هم دغو فاسقانو مونږ د دوی سره په تعذيب کښې ضميمه نه کړي او مونږ ته د وعظ کولو اجرونه راکړي، او د بله پلوه الله ﷻ ته تمه لرو چې دوی ته هدايت وکړي او پرهېزگاري ورته په نصيب کړي، الله ﷻ په هرڅه باندې قدرت لري.

۷ـ ای پیغمبره! د ذکرو شوو پوښتنو په جواب کښې به ستا د زمانې یهودان د هو څخه په غیر بل څه ونه ویلی شي مګر د خجالت د کبله به ساکت پاتې شي، نو ته زمونږ د پلوه څه نور تفصیل هم ورکړه، هغه دا چې:

الف: نو هرکله چې ذکرو شوو فاسقانو یهودانو هغه احکام د پښو لاندې کړه په کومو باندې چې دوی ته پند او نصیحت ورکول کېده او داسې یې ورته شا کړه تا به ویل چې بالکل یې هېر کړي دي، نو مونږ ټولو واعظانو ته نجات ورکړ اګر که څینو خپل وعظ ته تر آخره پورې ادامه ورنه کړه، مګر په فسق کښې یې ورسره اشتراک نه وه کړی او تر یو وخته پورې یې د فسق څخه منعه کړې وه.

ب: او بالمقابل مو فاسقان او ظالمان د فسق د کبله په سخت عذاب باندې ونیوه، هغه دا چې کله د دوی فسق اوج ته ورسېد او د منهیاتو د پرهېزولو څخه یې تېری او تجاوز وکړ نو دوی ته مو خپل تکویني امر متوجه کړ چې ذلیله بیزوګان جوړ شئ. نو دوی ټول د بېزوګانو په شکل (څېرو) باندې واووښتل او د زړونو خبث (پلیتي یې) په څېرو کښې څرګنده شوه.

۸ـ ای پیغمبره! کله چې ته د خپل وخت یهودانو ته ذکره شوې قیصه ټکي په ټکي قرائت کړې نو دوی به بیا ستا په وړاندې د خپل فرمانداری او تقوی لاپې شاپې ونه کړی شي او دوی به قلبًا قانع شي چې بې شکه ته په حقه پیغمبر یې، که نه نو د دوی پټ اسرار به تا څنګه افشاء کړي وی، دوی خو دغه اسرار د هرچا څخه پټ ساتلي وه مګر د دې سره-سره دوی به ایمان را نه وړي.

توضیحات

۱ـ دا ایتونو هغه قیصه پوره شرحه کوي کومې ته چې په [البقرة:۶۵] آیت کښې په اجمالي توګه اشاره شوې ده.

سوال جواب

که څوک وایي چې: دا عجیبه خبره ده چې د یو پلوه الله ﷻ په ﴿ وَسۡـَٔلۡهُمۡ ﴾ کښې نبي کریم ﷺ ته امر کوي چې د یهودانو څخه د "اصحاب السبت" د قیصې پوښتنه وکړه چې درته بیانه یې کړي، او د بل پلوه الله ﷻ په خپله د دغې قیصې ټکو ته اشاره کوي چې هغه داسې-داسې وه؟

مونږ وایو چې: د یوه شي څخه پوښتنه کول د لاندې دوه وو مطالبو دپاره صورت نیسي:

الف: چې سوال کوونکی په نوموړې شي باندې خپل ځان پوه او خپل معلومات پرې حاصل کړي.

ب: چې سوال کوونکی مخاطب پوه کړي چې: زه په دغه شي باندې پوه یم او ته پوه شه چې ماته معلومات شته دي.

په دې مقام کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته په دوهم ډول سوال کولو باندې امر کړی دی ترڅو یهود توبیخ او د خجالت سره مخامخ شي چې د دروغینو ادعاګانو څخه لاس واخلي.

قریه څه معنی؟

۲ـ د "قَرۡيَة" کلمه د "قَرَيۡتُ الۡمَاءَ" څخه اخستله شوې ده، یعنې اوبه مې په حوض کښې راغونډې

کړي دي، خو په استعمال کښې لاندې دوه معناوې لري[۱]:

الف: هغه ځای چې هلته خلک راجمعه کېږي، لکه کلي او ښارونه.

ب: د خلکو اجتماع، په هر ځای کښې چې صورت ونيسي.

په دې مقام کښې د دواړو معناوو مراعات شوی دی چې د ﴿ كَانَتْ ﴾ په ضمير کښې لومړنۍ معنی ته کتلی شوې دې او د ﴿ إِذْ يَعْدُونَ ﴾ په ضمير او په نورو ضمائرو کښې دوهمه معنی ملحوظه شوې ده.

پاتې شوه دا خبره چې ذکره شوې قيصه په کوم ښار کښې پېښه شوې ده؟. نو د دې جواب دا دی چې که څه هم د ښار په تعين کښې څه خاصه ګټه نشته، د همدې کبله الله ﷻ په آيت شريف کښې نه دی تعين کړی، مګر مفسرينو کرامو پکښې تقريبًا پنځه قوله کړې دي[۲]. خو ظاهره دا ده چې ذکر شوی ښار د شام په شاوخوا کښې د قلزم د بحيرې په غاړه باندې پروت وه[۳].

"سَبت" څه معنی؟

۳_ د "سَبْت" کلمه اصلاً د قطعې (پرېکولو) په معنی ده، د خالي ورځې ته ځکه دغه نوم "يَوْمُ السَّبْت" اېښودلی شوی دی چې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو پيدا کول د يکشنبې (اتوار) په ورځ پيل کړي وه او په شپږو ورځو کښې يې د جمعې په ورځ تکميل کړه او د خالي په ورځ يې ذکر شوی کار (خلقت) قطعه کړ[۴].

۴_ لکه څنګه چې په مونږ (محمدي امت) باندې الله ﷻ فرض کړې ده چې د جمعې په ورځ د لږ وخت دپاره خپل دنياوي معاملات او راکړه ورکړه پرېږدو او صرف په عبادت باندې مشغول شو، لکه چې فرمايي: ﴿ إِذَا نُودِىَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوْمِ ٱلْجُمُعَةِ فَٱسْعَوْا۟ إِلَىٰ ذِكْرِ ٱللَّهِ وَذَرُوا۟ ٱلْبَيْعَ ﴾ [الجمعة:۹] يعنې: کله چې د لمانځه دپاره د جمعې په ورځ اواز (اذان) وکړی شي نو د الله ﷻ ذکرته هڅه وکړئ او بيه (معاملات) پرېږدئ.

همدارنګه په يهودو باندې هم الله ﷻ د جُمعې د تولې ورځې فراغت فرض کړی وه چې دنياوي معاملات به په کلي توګه پرېږدي.

عبدالله بن عباس رضی الله عنهما وايي: دوی د الله ﷻ د شرعي حکم التزام ونه کړ او د بدعت په توګه يې د خالي ورځ د عبادت دپاره فارغه وګڼله او د دغې ورځ التزام يې وکړ[۵] نو ځکه الله ﷻ په ﴿ يَوْمَ سَبْتِهِمْ ﴾ کښې همدوی ته مضافه کړه، ته به وايې چې خالي ورځ يوازې د همدوی ده چې يوازې

(۱) مفردات الراغب ص۴۱۷
(۲) زاد المسير ج۳ ص۱۸۷
(۳) البحر المحيط ج۵ ص۲۰۲؛ تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۵۷
(۴) مفردات الراغب ص۲۲۶
(۵) الدرالمنثور ج۳ ص۵۸۸

همدوی یې د بدعت په توګه د تعظیم التزام کړی وه.

د همدې کبله ځینو مفسرینو کړامو[1] د "سَبْت" کلمه په دې مقام کښې په "تعظیم" سره معنی کړې ده، یعني یهودو ته به د دوی د تعظیم په ورځ کبان ډېر ورتله او په کومه ورځ به چې دوی ﴿ لَا يَسْبِتُونَ ﴾ (تعظیم نه کاوه) کبان به نه ورتله.

لنډه دا چې الله ﷻ د دوی د التزام په مطابق په دوی باندې د جمعې د ورځې په عوض د خالي د ورځې تعظیم او د عبادت دپاره فارغول واجب وګرځول[2] او د ماهیانو (کبانو) په ذریعه یې د امتحان لاندې واقع کړه خو په نتیجه کښې د ناکامۍ سره مخامخ شوه او بیزوګان ترې جوړ شوه.

"حِيتَان" څه صیغه ده؟

۵_ د "حِيتَان" کلمه د حوت جمعه ده چې په اصل کښې "حِوْتَان" وه، د "و" توری په "ی" باندې بدل شو او "حِيتَان" ترې جوړ شو، لکه څنګه چې "نِينَات" کلمه د "نُون" جمعه ده چې په اصل کښې "نِوْنَات" وه او د بدلون څخه وروسته ترې نینات جوړ شو.

د "حُوت" او "نُون" دواړه کلمې د ترادف په توګه د ماهي (کب) نوموونه دي، د همدې کبله یونس ﷺ ته (چې څه وخت یې د ماهي په ګېډه کښې تېر کړی وه) په قرآن کریم کښې "صَاحِبُ الْحُوتِ" [القلم:۴۸] او هم د "ذَا النُّونِ" [الأنبياء: ۸۷] دواړه لقبونه ورکړی شوی دي.

"شُرَّع" څه معنی؟

۶_ د ﴿ شُرَّعًا ﴾ کلمه (چې د "شَارِع" جمعه ده) د "شَرْع" څخه اخستله شوې ده. په همدې هکله د [المائدة:۴۹] آیت لاندې څه تحقیق تېر شوی دی خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: ﴿ شُرَّعًا ﴾ یعنې ماهیان (کبان) به دوی ته په قطارونو سره مخامخ ورتلل[3]، تا به ویل چې زانې دي او صفونه یې تړلي دي او یا د لندې غشي دي چې یو بل تعقیبوي.

ب: ﴿ شُرَّعًا ﴾ یعنې ماهیان به دوی ته نژدې ورتلل چې هرچا به په ساحل کښې په اسانۍ سره رانیولی شوه[4]، او په دریاب کښې غُټو وهلو ته به څه اړتیا نه وه.

مونږ وایو چې: ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د خالي په ورځ به ماهیانو هم قطارونه جوړ کړي وه او هم به د دریاب غاړې (ساحل) ته ورنژدې کېده چې هرچا به په اسانۍ سره ښکار کولی شو.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۳۷
(۲) الدر المنثور ج۳ ص۵۸۸؛ تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۸۶
(۳) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۸۶
(۴) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۸۴

د "لا تأتيهم" دوه معناوي

۷_ علماوو کړامو د ﴿لَا تَأۡتِيهِمۡ﴾ د جملې دپاره په دې مقام کښې لاندې دوه تفسيرونه کړي دي[1]:
الف: په نورو ورځو کښې به ماهيان بالکل لا درکه شوه او هېڅچا به نه شوه ښکار کولی.
ب: د خالي ورځې څخه په غير په نورو ورځو کښې به د ماهيانو عادي وضعه وه او فوق العاده حالت به يې نه درلود.
مونږ ته همدغه دوهم تفسير غوره ښکاري چې د ذکرې شوې جملې د اشارې څخه معلومېږي، يعني په نورو ورځو کښې به په درياب کښې ماهيانو موجوديت درلود مګر دوی ته به په فوق العاده توګه نه ورتلل.

ماهيان (کبان) هم د الله ﷻ اطاعت کوي

۸_ ځينو علماوو کرا[...]ر ليکلي دي[2] چې دا به د ماهيانو عادت ګرځېدلی وه چې د خالي په ورځ به په درياب کښې په کثرت سره ګرځېدل راګرځېدل او يا به د هغې زمانې د پيغمبر دپاره د معجزې په توګه ذکر شوي کثرت صورت نيوه (د هغې زمانې پيغمبر داود عليه السلام وه)[3]. او يا به ماهيانو (کبانو) دا شعور درلوده چې د خالي په ورځ نه ښکار کېږي لکه څنګه چې د مکې معظمې کوترې د حاجيانو څخه نه تښتې چې د ښکار کېدلو څخه بې غمه هلته ګرځي راګرځي[4].
مګر مونږ ته د ماهيانو د کثرت دپاره لاندې وجوه خيال ته راځي:
الف: ماهيان هم د الله ﷻ د مخلوقاتو څخه يو مخلوق دی چې هم د الله ﷻ حمد او ثنا وايي او هم د ده ﷻ امر په سر او سترګو عملي کوي، نو څه لرې نه ده چې ماهيان به په ذکرې شوې کړنلارې باندې مکلف کړی شوي وه.
ب: يا به ماهيانو د الله ﷻ په تکويني امر سره په ذکرې شوې کړنلاره باندې عمل کاوه لکه چې ورېځې ته تکويني امر کېږي چې په فلانۍ منطقه باندې باران وورو.
ج: يا به ماهيانو ته د ذکرې شوې کړنلارې الهام کېده، لکه څنګه چې د شاتو مچيو ته د شاتو په جوړولو او په اتفاق باندې الهام کېږي، چې په [النحل:۶۸] آيت کښې ورته اشاره شوې ده.
د: بالآخره دا هم لرې نه ده چې ماهيانو ته به الله ﷻ شعور ورکاوه چې په دغې ورځ کښې ستاسو ښکارکول او رانيول په خلکو باندې حرام کړی شوي دي، لکه چې ټول ساکښان په دې شعور لري چې قيامت به د جمعې په ورځ قائمېږي. نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «مَا عَلَى الأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ إِلاَّ وَهِيَ تُصْبِحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مُصِيخَةً حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ»[5] يعني: د انسانانو او پېريانو

(۱) البحر المحيط ج۵ ص۲۰۴
(۲) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۸۶
(۳) روح المعاني ج۹ ص۹۳
(۴) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۸۷
(۵) سنن النسائي ج۱ ص۲۱۱

خخه پرته بل هیڅ ساکښ په څمکه باندې د جمعې په ورځ په سهار کښې نه داخلیږي مګر په داسې حال کښې چې د قیامت قیام ته غوږ نیوونکی وي ترڅو چې لمر راوخېژي.

نسیان څه معنی؟

۹_ د ﴿نَسُوا﴾ کلمه د "نسیان" څخه اخیستله شوې ده، "نسیان" هېرېدلو ته ویل کېږي چې په مقابل کښې یې ذکر استعمالېږي، خو کله-کله د یوه کار نه کول (ترک) هم د کنایې په توګه په "نسیان" سره تعبیرېږي چې په مقابل کښې یې تعمیل استعمال مومي. په دې مقام کښې په همدغې دوهمې معنی باندې استعماله شوې ده.

اصحاب السبتو په حیلو او چلونو سره د الله ﷻ حکم ته شا کړې وه چې مفسرینو کرامو یې لاندې چلونه په ګوته کړي دي:

الف: دوی به د خالي په ورځ یو ماهی په حلقه کښې راښند کړ او د اوږده مزي په ذریعه به یې د دریاب په غاړه کښې په موږې پورې وتاړه او د یکشنبې (اتوار) په ورځ به یې راونیوه[1]، داسې به یې ګڼله چې دوی خو د خالي د ورځې احترام کړی دی چې د ماهي رانیول یې نن ورځې ته ټال کړي وه.

ب: دوی به د خالي په ورځ په دریاب کښې جالونه واچول او ماهیان به یې پکښې ونښلول خو د یکشنبې په ورځ به یې اچولي شوي جالونه راغونډول او نښتي کبان به یې ښکارکول[2].

ج: دوی د دریاب تر غاړې حوضونه جوړ کړي وه چې کله به د خالي په ورځ د ماهیانو څخه ډک شوه نو د بېرته وتلو لارې به یې وربندې کړې او په نورو ورځو کښې به یې د خپلو خوښې مطابق رانیوه[3].

د: دوی به د خالي په ورځ ماهیان ښکارکول خو فقط خوړل به یې نه. او ویل به یې چې په مونږ باندې په دغې ورځ کښې د ماهیانو ښکارکول حرام نه دي بلکې خوراک یې راباندې حرام دی[4]، نو مونږ د خپلې دینداری مراعات کوو او خوراک یې نورو ورځو ته ټالوو.

مونږ ته داسې ښکاري چې مفسرینو کرامو د اصحاب السبت د چلونو او حیلو فقط یو-یو مثال ذکر کړی دی او حصر یې مطلب نه دی، څه لرې نه ده چې هغوی به د هرې ممکنې حیلې څخه کار اخستی وي.

د حیلې ډولونه

۱۰_ حیله په شریعت کښې لاندې دوه ډولونه لري[5]:

الف: یوه هغه حیله ده چې نه د واجبې حکم د اسقاط دپاره استعماله شي او نه پرې د ممنوع حکم ممنوعیت د پښو لاندې کړی شي بلکې د مشروعو کارونو د کولو په هکله ترې د ذریعې کار

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۰۶
(۲) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۸۶
(۳) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۸۷
(۴) تفسیر الخازن ج۲ ص۶۵۴
(۵) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۸۷

واخستلی شي، لکه چې مظلوم ته پرې د ظالم د لاس څخه نجات ورکړی شي او یا داسې نور.

دا ډول حیله برسېره په دې چې جائزه ده، محموده هم ده او ثواب (اجر) هم پکښې شته.

ب: بله هغه حیله ده چې سړی واجبي حکم ته اسقاط ورکړي او یا د ممنوع حکم ممنوعیت پرې د پښو لاندې کړي، لکه چې اصحاب السبت په ذکرو شوو حیلو سره واجبي حکم ته اسقاط ورکړ او د خالي ورځ یې د عبادت دپاره فارغه ونه ګرځوله چې په دوی باندې واجب وه، او د ماهیانو د ښکار کولو تحریم یې د پښو لاندې کړ چې دوی ته یې جواز نه درلود.

ایا اصحاب السبت مرتد شوي وه؟

۱۱_ اصحاب السبت مرتد شوي نه وه، په تورات باندې یې عقیده درلوده او د موسی ﷺ او نورو پیغمبرانو علیهم السلام د نبوت څخه یې هم انکار نه وه کړی، بلکې دوی د الله ﷻ احکامو ته په چل ول سره تاویل ورکړ او په ناجائزه طریقه باندې یې د پښو لاندې کړه[۱].

نو الله ﷻ دوی ته داسې دنیاوي جزا ورکړه چې د دوی عمل سره ډېره ښه مناسبه وه. چې د دوی څېرې یې د بیزوګانو په شکل واړولې حال دا چې حقیقت یې نه وه بدل شوی او په خپل انسانیت باندې باقي پاتې وه، لکه څنګه چې دوی حرامو ته د حلالو جامه ورواغوستله خو د حرامو حقیقت یې بدل نه شو کړی او په خپل حرمت سره باقي پاتې وه.

د محمدي شریعت د اسانۍ یو مثال

۱۲_ نن ورځ[۲] په افغانستان کښې روزمره بې شماره مسلمانان وژل کېږي او هره یوه ډله خپل مقابل طرف مباح الدم ګڼي او لا وژل یې ثواب بولي او هره یوه ډله خپلې کړنلارې ته په تاویل سره د شرعي کړنلارې لقب ورکوي.

لنډه دا چې د اصحاب السبت څخه د ماهیانو په وژلو سره بیزوګان جوړ شوي وه مګر د دې امت د قاتلانو څخه د انسانانو په ناجائزه وژنه باندې بیزوګان جوړ نه شوه.

که بالفرض هغوی د ماهیانو په عوض انسانان (مسلمانان) وژلي وی نو الله ﷻ پوهېږي چې د کومو ځارویو په شکلونو باندې به اړولی شوي وی. خو د دې زمانې د ناجائزه قاتلې ډلې څخه یو کس هم د بیزو په څېره واړولی نه شو. دا د دې امت بهتري ده.

خلک درې ډلې شوه

۱۳_ اکثره علماء کرام وایي چې د ماهیانو (کبانو) د ښکارکولو په نسبت د ذکر شوي ښار خلک په لاندې دریو ګروپونو باندې ووېشلي شوه[۳].

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۸۷

(۲) ۱۳۷۴/۹/۱۵ هـ ش

(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۰۸

الف: یوې ډلې په جنایت کارۍ باندې پیل وکړ او په حیلو او پلمو سره یې د ماهیانو رانیول ځانونو ته جائز وبلل، د دوی څخه الله ﷻ په ﴿ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا ﴾ سره تعبیر کړی دی، چې په نتیجه کښې په عذاب باندې اخته شوه.

ب: بلې ډلې ذکرې شوې ډلې ته په وعظ او نصیحت باندې پیل وکړ چې د الله ﷻ احکام په حیلو او پلمو سره مه د پښو لاندې کوئ او د جنایت څخه لاس واخلئ، همدې ډلې ته الله ﷻ د ﴿ ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ ﴾ لقب ورکړی دی چې د نجات خاوندان جوړ شوه.

ج: دریمه ډله هغه خلک وه چې نه د جنایت کارانو سره یو ځای شوه او نه یې د واعظانو سره په وعظ کښې اشتراک وکړ.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وایي چې د دریمې ډلې حال به څنګه شوی وي؟

مونږ وایو چې:

اول: غالبه دا ده چې دغې ډلې به نجات موندلی وي خو د سکوت د کبله یې د ذکر کولو لیاقت هم نه درلود، نو لکه څنګه چې دوی د وعظ څخه ساکت پاتې شوي وه قرآن کریم هم د دوی د نجات څخه سکوت وکړ او په صراحت سره یې د دوی نجات ذکر نه کړ.

دوهم: عبدالله بن عباس رضی الله عنهما (رئیس المفسرین) د همدغې ډلې په حال کښې د څه وخته پورې په دې عقیده وه چې دوی هم معذب کړی شوي دي، د همدې کبله زیات غمژن وه چې هغوی په سکوت سره معذب شوه نو مونږ سره به الله ﷻ څه کوي؟ او ویې ویل: «نَحْنُ نَرى أَشْيَاءَ نُنْكِرُهَا وَ لَا نَقُولُ فِيهَا»[1] مونږ (نن ورځ) ډېر شیان ګورو (بد یې ګڼو مګر) څه پکښې نه وایو (سکوت کوو). خو بله ورځ عکرمه ﷺ (د ده خدمتګار) قناعت ورکړ چې: تشویش مه کوه دغې ډلې هم نجات موندلی دی ته نه ګورې چې دوی د جنایتکارانو جنایت ته په کرکه کتلي دي او د هلاکو شوو او معذبو شوو کسانو خیال یې ورباندې کړی دی.

دریم: مونږ ته د ایتونو د قرائت څخه د اکثرو علماوو د نظر په خلاف بل نظر ذهن ته راځي. هغه دا چې د ذکر شوي ښار خلک ـوالله ﷻ اعلمـ په دریو ګروپونو نه وه ویشل شوي چې ترڅو ذکر شوی سوال وارد شي، بلکې هغوی فقط په اولنیو دوارو ګروپونو باندې ویشلی شوي وه مګر په واعظانو کښې ځینو تر آخره پورې وعظ ته دوام ورکړ او ځینې د جنایتکارانو څخه مایوس شوه چې دوی نه اصلاح کېږي، نو زمونږ په نزد په ﴿ ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ ﴾ کښې هغه ډله هم شامله ده او نجات یې موندلی دی کومه چې اکثره مفسرین کرام ورته د ساکتې ډلې لقب ورکوي او په آیت شریف کښې یې حالت ښه څرګند نه دی.

---

[1] تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۵۸

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۵_ که څوک وايي چې: ايا عذاب بئيس (سخت عذاب) او خنزير جوړېدنه يو عذاب دی؟ مونږ وايو چې ځينې مفسرين کرام[1] وايي چې په اصحاب السبت باندې الله ﷻ يو خل سخت عذاب ورنازل کړ ترڅو دوی د جنايت څخه لاس واخلي، مګر هغوی ترې لاس وانخست او جنايت ته يې ادامه ورکړه، بيا نو الله ﷻ دوی بيزوګان جوړ کړه.

مګر مونږ ته داسې بريښي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د ﴿ كُونُوا۟ قِرَدَةً ﴾ جمله د ﴿ بِعَذَابٍۭ بَـِٔيسٍۭ ﴾ دپاره بيان واقع شوی دی. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: دوی مونږ په سخت عذاب سره ونيول هغه دا چې په دوی باندې مو په تکويني توګه امر وکړ چې ذليله بيزوګان جوړ شئ نو سمدستي يې شکلونه بدل شوه او د بيزوګانو په شکلونو سره واوښتل.

يادونه

۱۵_د ذکرې شوې قيصې په هکله د [البقرة:۶۵] آيت لاندې څو ګڼو معلومات ليکلی شوي دي نو هيله ده په هغه مقام باندې يو خل نظر واچولی شي.

﴿ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَن يَسُومُهُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ۗ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ ٱلْعِقَابِ ۖ وَإِنَّهُۥ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٦٧﴾ وَقَطَّعْنَـٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أُمَمًا ۖ مِّنْهُمُ ٱلصَّـٰلِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ ۖ وَبَلَوْنَـٰهُم بِٱلْحَسَنَـٰتِ وَٱلسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَـٰذَا ٱلْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِن يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِّثْلُهُۥ يَأْخُذُوهُ ۚ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِم مِّيثَـٰقُ ٱلْكِتَـٰبِ أَن لَّا يَقُولُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ وَدَرَسُوا۟ مَا فِيهِ ۗ وَٱلدَّارُ ٱلْـَٔاخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَٱلَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِٱلْكِتَـٰبِ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾ ۞ وَإِذْ نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُۥ ظُلَّةٌ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُۥ وَاقِعٌۢ بِهِمْ خُذُوا۟ مَآ ءَاتَيْنَـٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱذْكُرُوا۟ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾ ﴾

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۷۹

[۱۶۷] او هغه وخت هم (ورپه یاد کړه) چې ستا رب ﷻ (دوی ته) خبر ورکړ چې خامخا هرومرو به په دوی باندې د قیامت د ورځې پورې هغه څوک مسلطوم چې دوی ته به سخت عذاب رسوي. یقیناً ستا رب ﷻ چالاک عذابی دی او یقیناً همدی ﷻ خامخا بښونکی (او) مهربان دی. (د تاریخ په اوږدو کښې).

[۱۶۸] او دوی (یهود) مونږ په ځمکه کښې ډلې-ډلې خواره (واره) کړه، چې د دوی ځینې صالحان دي او ځینې یې د دغو څخه غیر دي (چې بالکل کافران دي او یا مسلمانان دي خو صالحان نه دي). او مونږ دوی په خوشالیو او مشقتونو سره امتحان کړه شاید چې دوی (الله ﷻ ته) رجوع وکړي.

[۱۶۹] نو د دوی څخه وروسته بدو خلیفګانو (اولادونو) خلافت وکړ (او د دوی په ځای ودرېده) چې د کتاب (تورات) وارثان (هم) شوه. (همدوی ته د پلرونو څخه پاتې شو خو) دوی (د همدغه کتاب په تحریف او عدم تطبیق باندې) دغه أدنی (حقیر یا نژدې) سامان اخلي او وایي: ژر دی چې مونږ ته به (د رشوت اخستل) وبښلی شي (پرې وبه نه نیولی شو).

او (دوی رشوت خوری ته ادامه ورکوي نو) که دوی ته د اخستلي شوي سامان مثل ورسي (لاس یې پرې بر شي) نو هغه هم اخلي (او دریغ ترې نه کوي). ایا په دوی باندې (د دوی څخه) د کتاب (تورات) کلک عهد نه وه اخستی شوی چې په الله ﷻ باندې به نه وایي مګر حق (او دروغ به ورپورې نه تړي) او (ایا) دوی هغه څه نه لولي چې په دې کتاب کښې ثبت دي؟

او وروستنی کور د هغو کسانو دپاره (د دنیاوي کور څخه) بهتر دی چې دوی پرهېزګاري کوي، ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟

[۱۷۰] او هغه کسان چې خپل کتاب کلک نیسي او لمونځونه ودروي (نو دوی ته به مونږ پوره اجرونه ورکړو ځکه چې) یقیناً مونږ د مصلحانو (نېکانو) اجرونه نه ضائع کوو.

[۱۷۱] او هغه وخت هم (وریاد کړه) چې مونږ د دوی (یهودانو) د پاسه غر داسې اوچت (پورته) کړ لکه چې هغه سیوری (چترۍ) وي، او دوی ګومان وکړ چې یقیناً دا (غر) ورباندې ور پرېوتونکی دی. (مونږ دوی په همدغه حال کښې مخاطب کړه چې) هغه (کتاب) په قوت سره واخلئ چې مونږ تاسو ته درکړی دی (درنازل کړی دی) او هغه احکام (په عمل سره) یاد کړئ چې پکښې (ثبت) دي شاید چې تاسو پرهېزګاران جوړ شئ.

ارتباط

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د یهودانو د خپلو ځانونو تزکیه رد کړی شوې ده. دوی به ویلې چې: "نَحْنُ شَعْبُ اللهِ الْمُخْتَارُ" مونږ د الله ﷻ غوره او مختار خلک یاستو چې نه مو ترې چندان نافرماني کړې ده او نه الله ﷻ په ګناه باندې مونږ ته مجازات راکوي بلکې مونږ چې هره ګناه وکړو هغه راته سمدستي بښي مغفرت راته کوي.

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! د خپل وخت یهودان لاندې موادو ته متوجه کړه ترڅو د عوامو د غولونې دپاره خپل ځانونه تزکیه نه کړي چې مونږ د هر غوره خلک یاستو او جنت مونږ ته جوړ کړی شوی دی. مواد دا دي:

۱ـ دوی ته هغه وخت وریه زړه کړه چې ستا رب ﷻ دوی ته خپله فیصله اعلانه کړه چې د قیامت د ورځې پورې به دوی بنه ورځ ونه ګوري او وخت په وخت به پرې داسې خلک مسلطیږي چې دوی ته به سخت-سخت عذابونه رسوي او حکومت به وربانديې کوي.

دا فیصله ورته خکه ستا رب ﷻ اعلانه کړې وه چې دوی جنایتکاران وه او ستا رب ﷻ ورته په دنیا کښې د جنایتونو سزا ورکړه، د ده ﷻ سزا ورکول خو په تېزۍ سره عملي کیږي او هېڅوک ورته نه ټال ورکولی شي او نه یې مخنیوی کولی شي.

ای پیغمبره! ستا رب ﷻ لکه څنګه چې د ګناه بښونکی دی همدارنګه مهربان هم دی. که ستا د زمانې یهودان د خپلو پخوانیو کړنلاره تعقیب نه کړي او په تا باندې په درستو معناوو کښې ایمان راوړي نو د ذکر شوي ذلت څخه به نجات مونده کړي، او که نه نو په دوی باندې به همدا ته مسلط شي چې څوک به ووژني او څوک به د مدینې منورې څخه وشړي.

۲ـ دا هم ورياد کړه چې د جنایتونو په سبب باندې مو دوی په ټوله ځمکه کښې خواره واره او ټوټې-ټوټې جوړ کړي دي چې په دنیا کښې تیت پرک پراته دي او په هر ځای کښې د کمزورۍ او ذلت په حالت کښې وخت تېروي، آن تر دې چې د دوی درې ډلې (بني قینقاع، بني قریظه، او بني نضیر) په مدینه منوره کښې استوګن شوي دي.

هو! د الله ﷻ په نزد د هیڅا نیکۍ او ښېګڼې نه ضائع کېږي نو د تاریخ په اوږدو کښې چې د دوی څه نېکان خلک تېر شوي دي، چې یا یې د موسی ؑ په دین باندې د شریعت سره موافقه عقیده درلوده او نېک عملونه یې کړي دي او یا نن ورځ په تا باندې د پیغمبر په صفت عقیده کوي او نیک عمل ورسره ملګری کوي، دوی د الله ﷻ په نزد مهان او سپک نه دي.

په اجتماعي توهیناتو کښې چې دوی ته څه ذلت رسېدلی دی هغه به هم الله ﷻ بې اجره پرېنږدې، همدارنګه د صالحانو څخه په غیر نورو یهودانو ته به الله ﷻ د خپلو کړو وړو سزا ورکړي، برابره خبره ده چې بالکل ایمان نه لري او ناصالح وي او یا ایمان لري خو د نېک عمل پانګه یې نه وي برابره کړې.

۳ـ هسې نه چې په یهودانو باندې مونږ د جنایتونو د کولو سره سم یا ذلت ورنازل کړی دی او یا مو سمدلاسه د نورو د تسلط لاندې واقع کړي دي.

نو لکه څنګه چې مونږ دوی په سختیو او مشکلاتو سره د امتحان لاندې واقع کړي دي همدارنګه مو د امتحان دپاره په دوی باندې خوشالي او د نعمتونو پراخي هم وروستولي دي چې ترڅو دوی یا د خوښۍ او یا د نا خوښۍ د اغېز لاندې راشي او خپل رب ﷻ ته راجع شي. مګر په

اکثرو باندې یوه حالت هم اثر نه دی کړی.

۴ـ په یهودانو کښې داسې پېښه نه شوه چې یوه طبقه خلک یې تېر شوي وي او د هغوی په ځای باندې صالح اولادونو خلافت کړی وي، بلکې د دوی هر یو راتلونکی نسل به د تېر شوي نسل څخه په بد اخلاقۍ او بې دینۍ کښې بدتر وه، حال دا چې همغه مقدس کتاب (تورات) چې د دوی د هدایت دپاره موسی ﷺ ته ورکړی شوی وه، هرې یوې طبقې ته په وراثت پسره پاتې کیده ترڅو د هغه په رڼا کښې دوی خپل دنیا او آخرت برابر کړي.

مګر د یهودانو په پرله پسې نسلونو کښې د یو وخته را په دېخوا لاندې بې دینیو هم رواج موندلی دی:

الف: د حاکمانو څخه پیسې اخلي او خپل کتاب ته تحریف ورکوي، لکه چې د آخر الزمان پیغمبر نبني او علامات یې د حقیرې دنیا په مقابل کښې تحریفي کړې دي.

ب: همدارنګه دنیاوي حقیره متاع اخلي او د فیصلې په وخت کښې عدل د پښو لاندې کوي د همغه چا په ګټه حکم کوي چې دوی ته رشوت ورکړي، دې ته نه ګوري چې هغه په حقه دی او که په باطله باندې روان دی.

ج: که بالفرض دوی ته وویلی شي چې کتاب ته تحریف مه ورکوئ او د عدل مراعات وکړئ، د الله ﷻ څخه وډار شئ او د دنیاوي او اخروي عذاب څخه خانونه بچ کړئ، نو د دوی جواب دا دی چې مونږ په ګناه باندې نه نیولي کېږو او ډېر ژر به مونږ ته مغفرت وکړی شي، زمونږ دپاره جنت جوړ کړی شوی دی او دوزخ د نورو خلکو دپاره دی او بس. د همدې کبله دوی په خپلو ګناهونو باندې نه پښېمانه کېږي او د حرص د کبله نه په دنیاوي متاع باندې مړېږي او نه د رشوت اخستلو څخه ستومانه کېږي نو که دوی په متکرر ډول سره په رشوت باندې بریالي شي هم صرفه ورباندې نه کوي او خپلې ګېډې پرې ډکوي، نو د رشوت اخستل یوه ګناه ده او همدغه کار ته ادامه ورکول بله ګناه ده.

۵ـ نو ای پیغمبره! دلته دوه پوښتنې پیدا کېږي: یوه دا چې ایا د یهودانو څخه په تورات کښې کلک عهد نه وه اخستی شوی چې په الله ﷻ باندې به دروغ نه تړي؟ بله دا چې ایا دوی خپل کتاب نه لوسته چې احکام یې ورته معلوم وی او خپل عهد وخت په وخت ورپه یادېدلی.

د دغو دواړو پوښتنو جواب منفي دی چې هم ترې ذکر شوی عهد اخستی شوی وه خو دوی په الله ﷻ باندې دروغ وتړل چې مونږ ته د ګناهونو مغفرت کوي، او هم ورته د خپل کتاب احکام معلوم وه خو د رشوت په خاطر یې د پښو لاندې کول، دوی خو خپل کتاب وخت په وخت لوست.

۶ـ ای پیغمبره! یهودان مخاطب کړه چې د آخرت کور خو ډېر غوره کور دی، تاسو ته په کار دي چې د دنیاوي کور د جوړولو دپاره د آخرت کور رنګ نه کړئ، افسوس چې هغه د متقیانو دپاره دی او تاسو تقوی نه لرئ، ایا تاسو دومره بې عقلان یاست چې د دواړو کورونو مقایسه نشئ کولی؟

۷ـ د تقوی معیار دا دی چې څوک په خپل کتاب باندې منګولې خښې کړي او عمل پرې وکړي

او بالآخره د لمانځه زيات اهتمام وکړي چې د منکراتو مخه نيسي نو هغه کسان چې ذکره شوي کړنلاره غوره کړي هغوی ته به مونږ پوره اجرونه ورکړو. او دا څکه چې مونږ د مصلحانو (اصلاح کوونکو) مزدوري نه ضائع کوو.

۸_ بالآخره، ای پیغمبره! يهودانو ته هغه وخت هم ور په ياد کړه چې مونږ د دوی په سرونو باندې د عهد ماتونې د کبله يو غر وريوته کړ چې د چترۍ (سائبان) په شکل يې ورباندې سيوری جوړ کړ او دوی ګومان وکړ که خپل عهد بيا تازه نه کړي نو دا غر ورباندې وررپرېوتونکی دی.

په عين حال کښې مونږ دوی ته امر وکړ چې زمونږ ورکړی شوي احکام په قوت سره واخلئ او په عملي توګه يې ياد کړئ (په عمل کښې يې پياده کړئ)، شايد چې تاسو پرهېزګاران جوړ شئ او د آخرت د کور (جنت) د ورکړې جوګه شئ.

نو بالفرض که يهودان د خپلو خانونو په تزکيه کښې رښتيني وي نو نه به دوی خپل عهدونه مات کړي وی، نه به په دوی باندې غر د چترۍ په شکل ودرولی شوی وی او نه به يې د عهدونو بيا تازه کولو ته اړتيا وی.

مګر د عهد د تجديد (تازه کولو) سره-سره دوی هم خپل عهدونه مات کړه او هم يې په الله ﷻ باندې دروغ وتړل چې مونږ ته الله ﷻ ضرور مغفرت کوي.

توضيحات

۱_ په يهودانو باندې د ذلت د اېښودلو بحث د [البقرة:٦١] آيت د او د [آل عمران:۱۱۲] آيت لاندې تېر شوی دی، خو په دې مقام کښې د ذلت د اېښودلو اصلي بنسټ ته هم اشاره شوې ده چې په څمکه کښې دوی تيت پرک کړی شوي دي او په ټوله دنيا کښې د استقلال په توګه سياسي موجوديت نه لري، لکه چې په دې زمانه کښې يې د امريکايانو (عيسويانو) په اوږو لاس اېښی دی.

خَلف او خَلَف څه فرق لري؟

۲_ دواړه کلمې (خَلْف او خَلَف) _لکه "ضَرْب" او "طَلَب"_ يوه د بلې په ځای کښې استعمالېږي، مګر مشهوره دا ده چې اوله د بد خليفه په معنی ده او دوهمه د نېک خليفه معنی ورکوي[1].

همدارنګه يوه کس ته هم خَلف يا خَلَف ويلی شي او په قرن (کوم يو قوم چې په يوه زمانه کښې ژوند کوي) باندې يې هم اطلاق کېږي[2].

په دې مقام کښې همدغه د جمعي معنی مراده ده، د همدې کبله ورته په ﴿ وَرِثُواْ ، يَأْخُذُونَ ﴾ او نورو کلماتو کښې د جمعي ضمائر راجع کړی شوي دي.

نو څرنګه چې د يهودو خليفه ګان (اولاده) ناکاره او شريره اولاده وه چې په بدۍ کښې د خپلو

(۱) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۱۱
(۲) لسان العرب ج۹ ص۸۴؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۱۰

پلرونو څخه وړاندې وه او د کفن کش متل وړباندې صادق وه نو ځکه الله ﷻ په دې مقام کښې د دوی د زوزات څخه په "خلف" _لکه "ضرب"_ سره تعبیر وکړ.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: مونږ (محمدي ﷺ امت اهل السنة و الجماعة) هم کله چې په ګناه کښې واقع شو د الله ﷻ څخه د مغفرت تمه لرو او په ذکر شوي آیت شریف کښې عین عقیده الله ﷻ د یهودو څخه حکایت کړه چې ﴿ سَيُغْفَرُ لَنَا ﴾؛ نو پوښتنه دا ده چې مونږ او د هغوی په دغې خاصه عقیده کښې څه فرق دی چې عین عقیده زمونږ د محاسنو څخه شمېرله کېږي او د هغوی په قبائحو کښې وشمېرله شوه؟

مونږ وایو چې: د همدغې پوښتنې جواب مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران:۲۴] آیت لاندې لیکلی دی هیله ده چې هلته وکتلی شي، اما په دې مقام کښې پرې لاندې وضاحت وراضافه کوو چې هوښیار سړی او ساده سړی پکښې ښه شرحه شوی دی:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا ثُمَّ تَمَنَّى عَلَى اللهِ»[1] هوښیار سړی هغه څوک دی چې د خپل ځان سره محاسبه وکړي او د مرګ څخه د وروسته وخت دپاره عمل وکړي، او ساده (د عقل څخه کمزوري) سړی هغه څوک دی چې خپل ځان د نفسي خواهشاتو پېړو جوړ کړي او بیا په الله ﷻ باندې هیله کوي. یعنې دا سړی ځکه ساده دی چې د الله ﷻ مغفرت خو یقیني دی مګر د ده مغفوریت په شک کښې دی، باید چې څوک پرې ونه غولېږي او د ګناه کولو د جرئت سبب یې جوړ نه کړي.

ب: عمر بن الخطاب ﷺ ویلي دي چې: «إِنَّمَا يَخِفُّ الْحِسَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ فِي الدُّنْيَا»[2] یعني: یقینًا د قیامت په ورځ به حساب په هغه چا باندې اسان (خفیف) وي چې د خپل ځان سره یې په دنیا کښې محاسبه کړې وي.

ج: میمون بن مهران ﷺ وایي چې: «لَا يَكُونُ الْعَبْدُ تَقِيًّا حَتَّى يُحَاسِبَ نَفْسَهُ كَمَا يُحَاسِبُ شَرِيكَهُ مِنْ أَيْنَ مَطْعَمُهُ وَمَلْبَسُهُ»[3] یعني: ترهغه پورې به بنیادم متقي جوړ نه شي ترڅو چې د خپله ځانه سره داسې محاسبه وکړي لکه د خپل شریک سره چې محاسبه کوي چې خوراک دې د کومه کړی دی او پوښاک دې د کومه کړی دی (د حرامو څخه دی او که د حلالو څخه). او داسې نور.

یادونه

۴_ په دې مقام کښې چې د غره د پورته کولو کومې قیصې ته اشاره شوې ده همدغه قیصه په

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۱۴
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۷۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۷۲

[البقرة:۶۳] آیت کښې تېره شوې ده او ضروري توضیحات یې هملته ذکر شوي دي ـ والحمدلله ـ
مګر د دوارو ایتونو د مقایسې څخه لاندې وضاحتونه نور هم څرګندېږي:
الف: هلته د ﴿ نَتَقْنَا ﴾ په عوض د ﴿ رَفَعْنَا ﴾ کلمه نازله شوې ده نو معلومه شوه چې د ﴿ نَتَقْنَا ﴾
معنی هم د "رَفَعْنَا" د کلمې غوندې ده. یعنې: هغه وخت ورپه یاد کړه چې غر مو د هغوی په سرونو
باندې ورپورته کړ.
ب: دلته د ﴿ ٱلْجَبَلَ ﴾ کلمه نازله شوې ده چې په هر یوه غره باندې یې اطلاق کېږي مګر هلته
پورته کړی شوی غر د "الطُّور" په نامه یاد شوی وه.
ج: هلته واضحه کړی شوې وه چې د "الطُّور" کلمه دلته د فلسطین د غرونو څخه د یوه غره څخه
عبارت ده.

﴿ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنۢ بَنِىٓ ءَادَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ
بِرَبِّكُمْ ۖ قَالُوا۟ بَلَىٰ ۛ شَهِدْنَآ ۛ أَن تَقُولُوا۟ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَـٰذَا غَـٰفِلِينَ ﴿١٧٢﴾
أَوْ تَقُولُوٓا۟ إِنَّمَآ أَشْرَكَ ءَابَآؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّنۢ بَعْدِهِمْ ۖ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَـٰتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾ ﴾

[۱۷۲] او (ای پیغمبره!) هغه وخت هم (خلکو ته ورپه یاد کړه) چې ستا رب ﷻ د ادم ﷺ د
اولادې، د دوی د شاګانو څخه د دوی زوزات واخیست او په خپلو ځانونو باندې یې شاهدان کړه
(داسې چې:) ایا زه ستاسو رب (پالونکی) نه یم؟ (ټولو په یوه خوله) ویې ویلې: ولې نه (ته زمونږ رب
یې) مونږ (په همدې) شهادت ورکوو (اقرار کوو. ستا رب ﷻ څکه دا کار وکړ) چې تاسو به (ای
بنیادمانو!) د قیامت په ورځ ووایئ: چې یقیناً مونږ د دغه (توحید) څخه نا خبره وو.
[۱۷۳] او یا به ووایئ: چې یقیناً زمونږ څخه وړاندې زمونږ پلرونو شرک کړی وه او مونږ د دوی
څخه وروسته د همدوی اولاده (پېروان) وو (او د دوی تقلید مو وکړ).
(ای زمونږ ربه!) آیا نو ته مونږ په هغه کار باندې هلاکوې (دوزخ ته مو اچوې) چې (زمونږ څخه لا
وړاندې) مبطلانو (بدکارانو او بې لارې) خلکو کړی وه (او ډېره یې اینبې وه؟ ای زمونږ ربه! مونږ په
غفلت او تقلید باندې مه نیسه)
[۱۷۴] (ای پیغمبره!) او مونږ (د خپل توحید) دلائل په دغه ډول سره واضحه بیانوو شاید چې
دوی (فطري عقیدې ته) رجوع وکړي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د یهودانو د هغه عهد ماتونې ته اشاره کړې وه کوم چې ترې د

نورات په قبول باندې اخستل شوی وه او بیا د غره د سورې لاندې تجدید شو. په دې ایتونو کښې یوه عام عهد ته اشاره شوې ده چې یوازې د یهودو څخه نه بلکې د ټولو بنیادمانو څخه په عالم الذر کښې اخستله شوې ده. چې حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! یوازې یهودو ته نه بلکې ټولو انسانانو ته هغه وخت وریه یاد کړه چې ستا رب ﷻ د ادم ﷺ څخه د ده اولاده او بیا د ده د اولادې د شاګانو څخه په تدریج سره د دوی اولاده (نسل) رابهر (بېرون) کړ او د فهم او ادراک څه دومره برخه یې ورکړه چې دوی وکولی شو چې د الله ﷻ پوښتنې ته مناسب جواب ورکړي او په خپل جواب باندې یې شاهدان جوړ کړه.

پوښتنه دا ده: ایا زه ستاسو رب (پالونکی) نه یم؟

په جواب کښې ټولو بنیادمانو وویلې چې ولې نه (ته زمونږ رب او پالونکی یې) اومونږ په همدې خبره باندې شهادت ورکوو.

الله ﷻ په دغه وخت کښې د ذکر شوي شهادت څخه وروسته ټول بنیادمان مخاطب کړه چې دا کار مو څکه وکړ که بالفرض دا کار مو نه وی کړی نو:

الف: د قیامت په ورځ به تاسو د اعتذار په توګه ویلی چې مونږ د توحید د عقیدې څخه ناخبره وو، مونږ پوه نه وو چې ته زمونږ رب او پالونکی یې، که مونږ خبر وی نو مونږ به بالکل کفر نه وی اختیار کړی.

ب: او یا به وایئ چې: کفر او شک خو زمونږ پلرونو کړی وه او مونږ د هغوی د زوزات او اولادې په توګه د هغوی پیروي وکړه او د هغوی په کفري لاره باندې لاړو، ای زمونږ ربه! ایا ته مونږ په هلاکت کښې اچوې او دوزخ ته مو د مبطلانو د کړنلارې د کبله داخله وې؟

۲ـ ای بنیادمانو! کله چې مونږ ستاسو د هر یوه څخه د استقلال په توګه په خپل ربوبیت باندې عهد واخست نو تاسو د قیامت په ورځ د ذکرو شوو دواړو اعتذارونو څخه یو اعتذار هم نه شئ وړاندې کولی. او دا څکه کله چې تاسو نن ورځ اقرار او شهادت ورکړ نو معلومه شوه چې د توحید څخه غافل نه یاست بلکې توحید ستاسو فطري عقیده ده.

همدارنګه ستاسو څخه مو په داسې وخت کښې اقرار واخست چې ستاسو پلرونو هم ستاسو د وړاندې همدا ستاسو غوندې اقرار وکړ چې: یوازې الله ﷻ زمونږ رب او پالونکی دی.

نو که تاسو د خپلو پلرونو رښتیانی پیروي کوئ نو د همدغه اقرار پیروي یې وکړئ چې همدا یې حقیقي او واقعي اقرار دی، د انحرافي او شیطاني اقرار پیروي یې مه کوئ.

۳ـ ای پیغمبره! وګوره مونږ خپل د توحید دلائل څومره په تفصیل او مستنده توګه خلکو ته بیانوو ترڅو دوی الله ﷻ ته رجوع وکړي او د کفري لارو څخه لاس واخلي. خو د دې سره سره کافرانو په کفري عقائدو منګولې خښې کړي او کلک وریورې نښتې دي.

توضیحات

۱ـ ټول معتزله او ځینې علماء کرام د ذکرو شوو ایتونو حاصل داسې اخلي[۱] چې: الله ﷻ انسانان پیدا کړي او حواس او عقلونه یې ورکړي دي، په دې باندې علاوه پیغمبران علیهم‌السلام یې وخت په وخت وراستولي او کتابونه یې ورنازل کړي دي، او بالآخره په خپل وحدانیت باندې یې ټول مخلوقات د دلائلو په حیث ورته دروليي دي چې که هرڅوک په انصاف سره نظر او فکر وکړي نو ضرور به د الله ﷻ په ربوبیت اقرار وکړي او د شرک څخه به اجتناب وکړي.

په ذکر شوو آیتونو کښې همدغه حال داسې ګڼلی شوی دی لکه چې الله ﷻ هرچا ته سوال متوجه کړی وی چې ایا زه ستا رب نه یم. او د حال په ژبه سره هر یوه جواب ورکړی وی چې: ولې نه، ته زما رب یې او زه دې بنده یم.

د ذکر شوي تفسیر خوښوونکو د خپل تفسیر د تائید دپاره زښت ډېر دلائل لیکلي دي چې اکثره په عقل باندې اتکاء لري، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲] مونږ ځکه دلته رانقل نه کړه چې د اوږدوالي څخه په غیر پکښې راته څه ګټه ښکاره نه شوه.

لنډه دا چې ذکر شوي مفسرین دا ایتونه د یوې قیصې بیان نه ګڼي بلکې محض یو تمثیل یې بولي، یعنې الله ﷻ خپل وحدانیت په دلائلو سره دومره واضحه کړی دی چې هرڅوک وربانديې د حال په ژبه ناطق دي. او دغه ډول کامل وضاحت ته کله-کله د قول او وینا لقب ورکول کېږي، لکه عرب وایي چې: "قَالَ الْجِدَارُ لِلْوَتَدِ لِمَ تَشُقُّنِي قَالَ سَلْ مَنْ يَدُقُّنِي"[۳] دیوال موږۍ مخاطب کړ چې ته مې ولې څیروې (سوری کوې) موږۍ ورته وویلې چې دا پوښتنه د هغه چا څخه وکړه چې ما ټکوهي.

دوی وایې چې په ﴿ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ ﴾ کښې د ﴿ أَخَذَ ﴾ کلمه (چې ماضي ده) په معنی "يَأْخُذُ" سره ده (چې مضارع ده)، ځکه چې په قرآن کریم کښې کله-کله د هغه شي څخه چې واقع کیدل یې یقیني وي په ماضـ، باندې تعبیر کېږي، ځکه چې دا متحقق الوقوع ده نو داسې وګڼل شو لکه چې ذکر شوي عهدونه واقع شوي وي.

تبصره

۲ـ مونږ ته د ایتونو د معنی حاصل په ذکر شوي ډول سره د تفسیر په حیث د قبول وړ نه ښکاري او زړه ته مو نه لوېږي، که نه نو دا معنی خو په خپل ذات کښې ډېره احسنه معنی ده او په قبول کښې یې هېڅ اشکال نه ګورو. هو! که د ایتونو د اشاراتو څخه وګڼله شي نو بیا یې هم په رد باندې رضائیت نه لرو.

مګر جمهور علماء کرام او مفسرین کرام وایي[۴] چې په ذکرو شوو ایتونو کښې هغې قیصې ته

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۱۷۷؛ تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۹۳
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۵۰؛ تفسیر المنار ج۹ ص۴۰۲
(۳) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۲۸۲
(۴) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۴۶؛ روح المعاني ج۹ ص۱۰۸

اشاره ده کومه چې پخوا تېره شوې ده، هغه دا چې الله ﷻ د ادم ﷺ ټوله اولاده آن د قیامت د ورځې پورې د ده د شا څخه د سرو مېږتنو په ډول رابهر کړه او ټولو ته یې دومره عقلونه ورکړه چې هغوی د سوال جواب صلاحیت درلودلی شو، او بیا یې ورته ذکره شوې پوښتنه راجع کړه چې ایا زه ستاسو رب یم؟ ټولو جواب ورکړ چې ولې نه، ته زمونږ رب یې او مونږ هر یو هم په خپل خان او هم یو په بل باندې شهادت ورکوو او په همدغې خبرې باندې اقرار کوونکي یاستو.

همدا غوره تفسیر دی

۳_ همدغه تفسیر چې الله ﷻ ذکره شوې پوښتنه د ادم ﷺ اولادې ته په مجموعه توګه راجع کړې وه او هغوی په لسان قال (د قال په ژبه) سره نه په لسان حال (د حال په ژبه) سره جواب ورکړی دی د لاندې وجوهو د کبله غوره تفسیر دی[1]:

الف: په همدې مضمون باندې د نبي کریم ﷺ څخه زښت ډېر احادیث او د صحابه وو کرامو ﷺ څخه زښت ډېر روایات راپاتې دي، چې یوه مجموعه یې ځینو مفسرینو کرامو[2] را غونډه کړې ده چې تقریباً شلو احادیثو او روایتو ته رسېږي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ یوازې په لاندې یوه حدیث شریف باندې اکتفاء کوو:

د ابو هریره ﷺ په روایت د نبي کریم ﷺ د یوه اوږده حدیث لنډ مضمون دی چې الله ﷻ د ادم ﷺ ټوله اولاده آن د قیامت د ورځې پورې په اجتماعي توګه ادم ﷺ ته ورونښودله او هر یوه د سترګو په منځکښې (په تنده باندې) رڼا هم درلوده او ورته یې وفرمایل چې دا ټوله ستا اولاده ده. نو د ادم ﷺ د یوه کس د تندې رڼا ډېره خوښه شوه نو د الله ﷻ سره یې لاندې سوال جواب وکړ:

آدم ﷺ: ای ربه! دا څوک دی؟

الله ﷻ: دا ستا د وروستنی اولادې څخه یو سړی دی چې داوُد نومېږي.

آدم ﷺ: ای ربه! ده ته دې څومره عمر ورکړی دی؟

الله ﷻ: شپېته کاله.

آدم ﷺ: ای ربه! همدغه سړي ته زما د عمر څخه څلوېښت کاله نور هم ورکړه.

بیا چې کله ادم ﷺ ته ملک الموت د روح د قبض دپاره ورغی نو ده پرې اعتراض وکړ چې ایا زما د عمر څخه څلوېښت کاله پاتې نه دي؟

ملک الموت جواب ورکړ چې ایا تا خپل یوه زوی (داود ﷺ) ته څلوېښت کاله نه وه بښلي؟!

«فَجَحَدَ آدَمُ فَجَحَدَتْ ذُرِّيَّتُهُ وَنَسِيَ آدَمُ فَنَسِيَتْ ذُرِّيَّتُهُ وَخَطِئَ آدَمُ فَخَطِئَتْ ذُرِّيَّتُهُ»[3] نو ادم ﷺ انکار وکړ نو د ده اولاده هم انکار کوي، او ادم ﷺ (خپله ورکړه) هېره کړه نو د ده اولاده هم هېرول کوي.

(۱) تفسیر الخازن ج۲ ص۶۶۴
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۸

او ادم ﷺ (د ممنوعه ونې څخه په خوراک کښې) خطا شو نو د ده اولاده هم خطا کېږي (په خطاکارانو کښې هغه څوک بهتر دی چې د ادم ﷺ غوندې توبه کوونکی وي).

ب: د ادم ﷺ څخه د ده اولاده په يوه ځل باندې راويستل او بيا بېرته ځای په ځای کول (ترڅو چې په تدريج سره د قيامت د ورځې پورې هر څوک په خپل ټاکلي وخت کښې تولد شي) ممکن کار دی (محال نه دی) او هم د الله ﷻ قدرت د هر حيثه کامل دی او نقصان او کمزوري نه لري. نو څه مجبوريت نشته چې څوک آيت شريف او بلکې ټولو احاديثو ته تاويل ورکړي او د "أخذ الميثاق" څخه حالي آخذ واخلي او د قولي آخذ څخه انکار وکړي، لکه چې همدا کار معتزله او نور کوي.

ج: په دې باندې علاوه د آيت شريف څخه ذکر شوی تفسير سړي ته (د احاديثو په رڼا کښې) په تبادر سره ذهن ته ورځي او بهتره دا ده چې تر وسې-وسې پورې قرآن کريم په متبادره معنی باندې تفسير کړی شي او بس.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د آيت شريف د دې ټکري ﴿ مِنۢ بَنِيٓ ءَادَمَ مِن ظُهُورِهِمۡ ذُرِّيَّتَهُمۡ ﴾ څخه داسې معلومېږي چې الله ﷻ د ادم ﷺ د اولادې څخه د دوی زوزات يو ځل راويستلی وه، نو پوښتنه دا ده چې په دې کښې څه حکمت دی چې پخپله د ادم ﷺ په حال باندې صراحت ونه کړی شو؟

مونږ وايو چې: د ادم ﷺ د اولادې د ذکر څخه پخپله د ادم ﷺ حالت په تبادر سره معلومېږي او مستقل ذکر ته يې اړتيا نه وه ځکه چې د ده د اولادې زوزات بالواسطه د ادم ﷺ زوزات ګڼل کېږي. په دې باندې علاوه، پخپله ادم ﷺ په ذکر شوي حکم کښې په بهترې طريقې سره شامل ښکاري.

د دې نظير دا دی چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ أَدۡخِلُوٓاْ ءَالَ فِرۡعَوۡنَ أَشَدَّ ٱلۡعَذَابِ ﴾ [غافر: ۴۶] يعنې کله چې د قيامت ورځ قائمه شي نو د الله ﷻ دپلوه به پرښتو ته فرمان صادر شي چې د فرعون ټبر سخت عذاب ته ورداخل کړئ چې فرعون به يې په اول سر کښې قرار ولري.

نو په دې مقام کښې به د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای پيغمبره! هغه وخت ور په ياد کړه چې ستا رب ﷻ د ادم د اولادې څخه د دوی د شاګانو څخه د دوی اولاده واخستله او د ټولو څخه وړاندې يې د ادم ﷺ د شا څخه د ده مستقيمه اولاده اخستې وه.

د ادم مستقيمه اولاده څومره ده؟

۵ـ مفسرين کرام وايي چې د ادم ﷺ مستقيمه اولاده يو سلو شل (۱۲۰) کسان وه چې په هر کال کښې به بې بې حواء رضي الله عنها دوه غبرګوني بچي (يو زوی او يوه لور) زېږول[1]، والله ﷻ اعلم.

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۸۲

د ذکر شوی عهد د اخیستلو ځای

۶ـ د ذکر شوي عهد د اخستلو په ځای کښې مفسرینو کرامو لاندې قولونه کړي دي[۱]:

الف: ذکر شوی عهد په اول اسمان کښې اخستل شوی دی کله چې ادم ﷺ او بي بي حواء رضی الله عنها د جنت څخه رابښکته کړی شوي وه مګر څمکې ته لا نه وه را رسولی شوي.

ب: دغه عهد په وادي نعمان کښې اخستل شوی دی چې د عرفات د غونډۍ سره نژدې واقعیت لري.

ج: دغه عهد د هند په څمکه کښې اخستلی شوی دی چرته چې ادم ﷺ اول ځل رابښکته شوی وه.

د: د عهد اخستلو ځای د طائف او مکې معظمې ترمنځ پروت دی.

مونږ وایو چې څرنګه د ځای په تعین کښې چندان ګټه نه وه نو ځکه الله ﷻ نه دی ذکر کړی مګر دومره وایو چې په ذکره شوې تړوله ماجری باندې باید مونږ داسې بلاکیفه عقیده وکړو لکه څنګه چې په نورو عقیدوي اخروي امورو باندې بلا کیفه عقیده کوو، که نه نو مونږ به هم دې ته مجبور شو چې اولنی اعتزالي تفسیر غوره وګڼو او آیت شریف ته بې ضرورته تاویل وکړو.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د آیت شریف د ذکرې شوې تکړې مضمون داسې را اوځي چې الله ﷻ د بنیادمانو څخه د دوی اولاده واخیستله، حال دا چې بنیادمان خو بل شی نه دی مګر د دوی اولاده ده، ته به وایې چې داسې مضمون نازل شوی دی چې بنیادمان د بنیادمانو څخه واخستل شوه؛ ایا یو شی د خپل ځان څخه اخستل کېږي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ بَنِيٓ ءَادَمَ ، ذُرِّيَّتَهُمۡ ﴾ دواړه کلمې که څه هم ذاتًا متحدې دي مګر بالاعتبار فرق لري. هغه دا چې هرڅوک اولادې ته په نظر سره اصل ګڼل کېږي چې په ﴿ بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾ سره ترې تعبیر شوی دی، او پلرونو ته په نظر سره د فرع لقب اخلي چې په ﴿ ذُرِّيَّتَهُمۡ ﴾ سره ترې تعبیر کېږي.

نو د معنی د حاصل یې داسې کېږي چې: هغه وخت وریاد کړه چې ستا رب ﷻ ټول فروع د اصولو څخه واخستل او په داسې ترتیب سره یې رابهر کړه لکه څنګه چې په توالد او تناسل کښې په ترتیب سره پیدا کېږي او بیا یې په معکوس ترتیب سره د ادم ﷺ شاته ټول بېرته ورغونډ کړه[۲].

ذکر شوي عهد ته د عالم الذر عهد ویل کېږي

۸ـ د ادم ﷺ ټوله اولاده چې الله ﷻ د ده په وړاندې په اجتماعي توګه څرګنده کړه. دوی ته د همدغه حال په لحاظ د عالم الذر لقب ورکړی شوی دی او کوم عهد چې د دوی څخه په عین حال کښې اخستل شوی دی هغه ته د عالم الذر عهد ویل کېږي ځکه چې په ځینو احادیثو کښې د ذکرې

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۲؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۴۰۶
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۲

شوي اولادې په بیان کښې د «کَهَیْئَةِ الذَّرِّ» کلمات روایت شوی دی[۱] یعنې الله ﷻ د ادم علیه السلام تول اولاده د سرو میږتنو په څېر د ده په وړاندې خوره کړه او د استنطاق لاندې یې ونیوله.

د "ذَرّ" کلمه ـ لکه "شدّ" ـ د "ذَرَّةٌ" جمعه ده. "ذَرَّةٌ" هغه یوه سره میږۍ ته ویل کېږي چې د یوې وربشې سلمه (۱۰۰) برخه وزن لري. یا په بل عبارت: سل تنه میږیان په وزن کښې د یوې وربشې سره مساوي دي.

او یا د هغه یوه شي نوم دی چې هېڅ وزن نه لري او د سرې سترګو ته ښکاري، البته کله چې تیاره کوټې ته په یوه سوري (درویځه) کښې د لمر شعاع (رڼا) ورښکته شي[۲].

زمونږ په خیال چې د ادم علیه السلام اولاده به په ازدحام (ګڼه ګوڼه) کښې د "ذَرّ" سره تشبیه کړی شوي وي، یعنې دوی په دغه وخت کښې دومره ګڼ او مزدحم وه تا به ویل چې سرو وړوکو میږتنو په خپله جاله (سوړه) باندې بېرو بار جوړ کړی دی، او یا د لمر په شعاع (رڼا) کښې (چې تیاره کوټې ته ښکته شوي وي) کوچني-کوچني شیان د سترګو لاندې ښکته پورته کېږي.

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: ذکر شوی عهد خو هیچاته ورپه یاد نه دی نو ایا د قیامت په ورځ کافران دا اعتذار نه شي وړاندې کولی چې مونږ د عالم الذر د عهد څخه غافل (ناخبره) وو که نه نو مونږ به کفر نه وی اختیار کړی؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی عهد خو ځینو خلکو ته ورپه یاد دی لکه چې د ذوالنون علیه الرحمة څخه چا پوښتنه وکړه چې ایا ذکر شوی عهد ستا په یاد دی؟ هغه جواب ورکړ چې: "کَأَنَّهُ الْآنَ فِي أُذُنِي"[۳] لکه چې همدا اوس مې په غوږ کښې دی. او چا ته چې ورپه یاد نه دی هغوی ته پیغمبرانو علیهم السلام ورپه یاد کړی دی. د همدې کبله مونږ وایو چې د ﴿ أَن تَقُولُواْ ﴾ کلمه تر آخره پورې په هغه مقدر "اذْکُرْ" پورې تعلق نیسي په کوم پورې چې په ﴿ وَإِذْ أَخَذَ ﴾ کښې د "إِذْ" توري تعلق نیولی دی[۴]. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې:

ای پیغمبره! خلکو ته ذکر شوی عهد په یاد کړه چې په داسې وخت کښې یې صورت نیولی وه چې نه ورسره نفساني خواهشات وه او نه ورته د شیطان لمسون متوجه وه. نو ټولو د "الف" څخه تر "ی" پورې په یوه خوله د ربوبیت په توحید باندې اقرار وکړ. خو کله چې په دنیا کښې د توالد په سلسله موجود شوه او د ذکرو شوو عوارضو سره مخامخ شوه نو چا مقاومت وکړ او فطري عقیده یې وساتله او د چا پښې ښویه شوې او کفر یې اختیار کړ.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲٦۲
(۲) لسان العرب ج۴ ص۳۰۴
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۰٦
(۴) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۹۱

نو معلومه شوه چې د كفر اصلي وجه نه غفلت دی او نه د پلرونو تقليد او نه د قيامت په ورځ څوک دا بهانه وړاندې کولی شي، بلكې اصلي وجه يې نفساني خواهشات او شيطاني لمسون دی.

يوه مسئله

۱۰_ که څه هم د مشرکانو په ماشومانو کښې اختلاف دی چې جنت ته به داخل شي او که نه، مګر د ځينو مفسرينو کرامو[۱] په نزد دا خبره صحيحه ګڼله شوې ده چې دوی جنتيان دي او وجه يې دا ده چې دوی د عالم الذر په عهد باندې باقي پاتې دي او تغير يې نه دی ورکړی.

يادونه

۱۱_ که څوک د دې څخه اوږد بحث غواړي نو ځينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۲] دا کتاب د ډېرو اوږدو بحثونو حوصله نه لري.

﴿وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱلَّذِيٓ ءَاتَيۡنَٰهُ ءَايَٰتِنَا فَٱنسَلَخَ مِنۡهَا فَأَتۡبَعَهُ ٱلشَّيۡطَٰنُ فَكَانَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوۡ شِئۡنَا لَرَفَعۡنَٰهُ بِهَا وَلَٰكِنَّهُۥٓ أَخۡلَدَ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُۚ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ ٱلۡكَلۡبِ إِن تَحۡمِلۡ عَلَيۡهِ يَلۡهَثۡ أَوۡ تَتۡرُكۡهُ يَلۡهَثۚ ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَاۚ فَٱقۡصُصِ ٱلۡقَصَصَ لَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ سَآءَ مَثَلًا ٱلۡقَوۡمُ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَأَنفُسَهُمۡ كَانُواْ يَظۡلِمُونَ ﴿١٧٧﴾ مَن يَهۡدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلۡمُهۡتَدِيۖ وَمَن يُضۡلِلۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿١٧٨﴾﴾

[۱۷۵] او په دوی (خلکو) باندې د هغه چا مهم خبر ولوله چې مونږ ورته خپل ايتونه (علوم) ورکړي وه نو هغه ترې بنوبه ووت. نو (بيا) شيطان ورپسې شو نو د ګمراهانو څخه (جوړ) شو.

[۱۷۶] او که زمونږ اراده شوې وی (چې پورته يې کړو) نو په هغو (ايتونو) باندې به مو پورته کړی وی، مګر هغه ځمکې (دنياوي متاع) ته ميلان وکړ او د خپلې هوی (خواهشاتو) پيروي يې وکړه (نو مونږ پورته نه کړ او توفيق مو ترې سلب کړ).

نو د ده مثال (حالت) داسې دی لکه د سپې مثال (حالت)، که ته پرې مشقت واچوې (او کورې بې کړې) هم ژبه را وباسي (او په زغرده سره تنفس اخلي) او يا يې (په خپل حال باندې) پرېږدې هم ژبه راوباسي (خپل عادت نه پرېږدي).

دا (مثال) د هغه قوم مثال دی چې زمونږ ايتونو ته د دروغو نسبت کوي (هرڅوک چې وي).

---

[۱] تفسير القرطبي ج۷ ص۳۱۷

[۲] روح المعاني ج۹ ص۱۰۳؛ تفسير المنار ج۹ ص۳۸۹

نو (ای پیغمبره! خلکو ته) بیان وکړه دا (ذکر شوی ډول) بیان، شاید چې دوی فکر وکړي.

[۱۷۷] د مثال د حیثه یو شی ډېر بد دی (چې هغه) د داسې قوم څخه عبارت دی کوم چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او په خپلو ځانونو باندې ظلم کوي.

[۱۷۸] هغه څوک چې الله ﷻ (ورته) هدایت وکړي نو همدی لاره موندونکی دی (څوک یې د لارې څخه نه شي اړولی) او هغه څوک چې الله ﷻ یې ګمراه کړي (او د نېکیو توفیق ورنه کړي) نو دغه کسان همدوی زیان کاران دي (او هیڅوک به ورته هدایت ونه شي کړی او نه به یې سمې لارې ته برابر کړي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې یو ځل د یهودو هغه عهد ته اشاره شوې وه چې په تورات کښې د دوی څخه اخستل شوی وه او د غره په پورته کولو سره تازه (تجدید) شو بیا د هغه عمومي عهد ذکر شوی وه کوم چې په عالم ذر کښې د ټولو انسانانو څخه اخیستل شوی وه، په دې ایتونو کښې د یوه ناقض العهد (عهد ماتوونکي) قیصې ته اشاره کېږي چې که څوک په عهد باندې وفا ونه کړي نو هغه به د همدغه عهد ماتونکي په څېر د الله ﷻ په غضب باندې اخته شي.

دا د یوه پلوه، او د بله پلوه یهودان په غوړ باندې وهلی شوي دي چې خپل علم ته مه غره کېږئ. علم خو په هغه وخت کښې ګټور واقع کېږي چې عمل پرې وکړی شي که نه نو بې عمله علم خو د نجات سبب نه شي جوړېدلی بلکې د الله ﷻ د غضب سبب جوړېږي.

شان نزول

د ثقیف د قبیلې یو سړی وه چې "أمیة بن أبي الصلت" نومېده او الله ﷻ ښه پوره علم ورکړی وه او پوهېده چې په نن سبا کښې د آخرنی زمانې پیغمبر مبعوث کیدونکی دی مګر په تمه وه چې دا مرتبه به د همده په نصیب شي او وحي به وروباندې نازله شي. خو کله چې دغه مرتبه د محمد ﷺ په برخه شوه نوموړی ډېر خپه شو او د حسد د کبله یې په آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان را نه وړ[۱].

د نوموړي په باره کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كَادَ ابْنُ أَبِي الصَّلْتِ أَنْ يُسْلِمَ»[۲] نژدې وه چې ابن ابي الصلت مسلمان شي.

د مطلب خلاصه

۱ ــ یعنې: ای پیغمبره! په خپل امت باندې د هغه سړي مهم حکایت هم ولوله چې هغه ته مونږ په خپل توحید او ستا په نبوت باندې پوره دلائل ورکړي وه، ده کولی شو چې د همدغو دلائلو په رڼا کښې په سمه سیده لاره باندې تللی وی، د ګمراهی څخه یې خپل ځان بچ کړی وی او بالآخره د هغه

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۵
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۲۳۹

عهد ساتنه يې کړې وی کوم چې د ده څخه په عالم الذر کښې اخستلی شوی او د ده په خټه کښې په فطري توګه اغړلی شوی وه، مګر نومړی د ټولو دلائلو څخه بنویه ووت، ته به وایي چې مار د خپل پوستکي څخه وتلی دی، او هیڅ ګټه یې پرې وانخستله بلکې لا ضرر یې ورته وکړ هغه دا چې د وتلو څخه وروسته یې د شیطان په اوږه باندې لاس کېښود او کوم طرف ته چې هغه سوق کاوه هغه طرف یې تعقیب کړ آن تر دې چې د پخو بې لارو څخه وشمېرل شو.

۲_ ای پیغمبره! که زمونږ اراده شوې وی چې توفیق ورکړو نو توفیق به مو ورکړی وی او په ذکرو شوو دلائلو باندې به مو لوړو درجو ته پورته کړی وی مګر مونږ توفیق ورنه کړ، ځکه چې نومړی ځمکې ته مائل شو، د پورته کېدلو په عوض یې ښکته کېدل خوښ کړه، د خپلو دنیاوي خواهشاتو پیرو جوړ شو او د آخرت په عوض یې دنیا خوښه کړه.

۳_ د نومړي سړي حالت د یوه داسې سپي د حالت غوندې وګرځید چې د ستومانۍ او تندې د کبله یې ژبه ویستلې وي او غپېږي بلکې همدغه حالت یې عادت جوړ شوی وي، نو که ته یې د زجر لاندې ونیسې او د چیغې (کورې) غږ پرې وکړې او که په خپل حال باندې یې پرېږدې (غږ پرې ونه کړې) په دواړو حالتونو کښې یې خوله وازه کړې وي او غپېږي او لاړې یې بادېږي.

همدارنګه کله چې هغه خپل استعداد د پښو لاندې کړ او په زړه باندې یې مهر ولګېده او بالآخره دنیاوي حرص پرې غلبه وکړه نو د دلائلو اورول او نه اورول ورته یو برابر جوړ شوه، په دواړو حالونو کښې په خپل کفر باندې کلک شو.

۴_ ای پیغمبره! ذکر شوی مثال یوازې د ذکر شوي سړي پورې ځانګړی نه دی بلکې دا د هغو ټولو خلکو مثال دی چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او زړونه یې د ختم (مهر) اندازې ته رسیدلي وي. نو خپل ټول امت ته شرعي مطالب په ښو ځرګندو کلماتو کښې بیان کړه شاید چې دوی فکر وکړي او خپله باطله تګلاره پرېږدي، د شرعي مطالبو د جملې څخه دغه قیصه هم ده چې وړاندې تېره شوه.

او ډېر بد او ناکاره مثال د همدغو خلکو دی چې زمونږ د ایتونو تکذیب کوي او په خپلو ځانونو باندې ظلم کوي. که دوی د خپل مثال په بدۍ او ناکاروالي باندې پوه شي او تدبر (سوچ) پکښې وکړي شاید چې په خپلو کړو وړو باندې بیا نظر وکړي او د حق طرف ته را تاو شي.

۵_ ای پیغمبره! اصلي خبره دا ده چې لاره موندونکي همغه څوک دي چې الله ﷻ ورته لاره وښایي، او الله ﷻ چې هرڅوک ګمراه کړي نو همدوی زیانکاران دي ځکه چې دوی په بل هیڅ یوه ځای کښې د خپل ځان دپاره ژغورن ځای نه شي موندلی.

توضیحات

۱_ د ذکرو شوو ایتونو د مصداق په باره کښې مفسرینو کرامو[1] تقریباً شپږ قوله کړي دي او

---

[1] زاد المسیر ج۳ ص۱۹۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۶۴

یوه هم داسې دلیل نه دی ذکر کړی چې د آیت شریف حصر ترې څرګند شي.

لکه څنګه چې په نصوصو کښې قاعده دا ده چې د مفهوم عموم ته یې کتل کېږي او د مورد خصوص ته یې اعتبار نه وي، نو مونږ وایو چې مفسرینو کرامو به د ایتونو دپاره د مثال په توګه ځینې مصداقات په ګوته کړي وي او حصر به یې مطلب نه وي.

په دې باندې علاوه، د هغوی هغه قول د ایتونو مصداق جوړېدلی شي کوم چې په صحیحو روایتونو باندې ثابت شي. په دغسې قیصو کښې د روایتونو تصحیح ډېر مشکل کار دی[1] او په یقین سره یې د اسرائیلیاتو څخه جدا کول د چا په وسه کښې نشته.

لنډه دا چې ایتونه د مفهوم د عموم په اعتبار سره د قیامت د ورځې پورې په هغو ټولو خلکو باندې صادقېږي چې په ایتونو کښې ذکر شوي صفات ورباندې صدق پیدا کړي، همدغه عموم ته دغه ټکړه ﴿ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَـٰتِنَا﴾ اشاره کوي چې په ټولو پخو کافرانو باندې صادقېږي.

د بلعم بن باعوراء قیصه

۲_ هو! په تفاسیرو کښې چې کومه قیصه ډېره مشهوره ده هغه د بلعم بن باعوراء قیصه ده، که څوک غواړي چې دغه قیصه ښه په تفصیل سره ولولي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[2] مونږ دلته د همدې قیصې دلاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: که څه هم د نوموړي سړي نوم بلعم بن باعوراء روایت شوی دی مګر په ځینو روایتونو کښې یې د "بلعم" په عوض "بلعام" حکایت شوی دی[3].

ب: دغه سړی د بني اسرائیلو څخه وه او د موسی ﷺ په زمانه کښې تېر شوی دی. نوموړي ته الله ﷻ دومره لوی علم ورکړی وه چې دولس زره او لا ډېر شاګردان یې درلوده چې ده به ورته زده کړه ورکوله او هغوی به یې تعلیمات لیکل او ثبتول. نوموړی سړی موسی ﷺ د مدین پاچا ته د دعوت دپاره واستاوه خو هلته یې رشوت وخوړ او د دې په خاې چې پاچا په اسلام باندې مشرف کړي پخپله یې د رشوت په مقابل کښې د موسی ﷺ دین پرېښود او مرتد شو او خپل ټول علمي قوت یې د کفر او دهریت په خدمت کښې مصرف کړ، حتی چې د اولني تصنیف نوم یې دا وه چې: "لَيْسَ لِلْعَالَمِ صَانِعٌ" عالم پیدا کوونکی نه لري. یعنې ابدي او ازلي الله ﷻ موجودیت نه لري[4]، العیاذ بالله.

ج: کوم علوم چې نوموړي ته ورکړی شوي وه د هغو څخه الله ﷻ په ﴿ءَايَـٰتِنَا﴾ سره تعبیر کړی دی چې د علومو په عظمت او کثرت باندې دلالت کوي، نور نو الله ﷻ پوهېږي چې د هغه سره به

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۲۰۵؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۹۵
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۴
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۱۱
(۴) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۱۹، المحرر الوجیز ج۷ ص۲۰۳

کوم-کوم علوم وه او څه-څه کیفیات به یې درلوده خو د دغې کلمې څخه سړي ته د توحید دلائل په تبادر سره ذهن ته ورځي.

د: د علومو څخه د ده بې ګټې وتل الله ﷻ په ﴿ فَٱنسَلَخَ ﴾ سره تعبیر کړه. دا ځکه چې دغه کلمه اصلاً د "سَلْخ" _لکه "ضَرْب"_ څخه اخستله شوې ده. "سَلْخ" د یوه ساکښ څخه د پوستکي ویستلو ته ویل کېږي[۱]، نو د معنی حاصل یې داسې راوځي: نوموړی د علومو او دلائلو څخه داسې بنویه راووت لکه چې مار د خپل پوستکي څخه بنویه ووزي او د پوستکې هېڅ شی ورپورې پاتې نه شي.

ه: د نوموړي سړي دنیا ته میلان الله ﷻ ﴿ أَخْلَدَ إِلَى ٱلْأَرْضِ ﴾ په کلماتو کښې نازل کړ ترڅو مونږ اشارهٔ پوه کړي چې هغه د رشوت په مقابل کښې ځکه مرتد شو چې دنیا ورته د همېشوالي (خلود) کور ښکاره شو او د اخروي دائمي کور څخه غافل شو.

و: نوموړي ته د لاندې وجوهو د کبله د سپي سره تشبیه ورکړې شوې ده:

اول: په ساکښانو کښې ډېر خسیس او حقیر ساکښ سپی دی. د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ لَنَا مَثَلُ السَّوْءِ الَّذِي يَعُودُ فِي هِبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَرْجِعُ فِي قَيْئِهِ»[۲] یعني: مونږ ته بد مثال نشته، هغه څوک چې په خپل ښښلي شوي شي کښې بېرته وګرځي داسې دی لکه چې سپی په خپلو کانګو کښې بیرته تاوېږي (نو په کار دي چې زما امتیان دغه مثال په ځانونو باندې صادق نه کړي او په هبه کښې بېرته ونه ګرځي).

دوهم: د سپي په ټولو حالاتو کښې دا حالت ډېر د ذلت او حقارت حالت دی چې خوله یې وازه نیولې وي او د تندې د کبله یې ژبه اوږده راویستلې وي او په زرغږده سره تنفس اخلي. همدغه ته په عربي کښې لهث وایي[۳].

د شباهت وجوهات

۳_ ذکر شوی حارص سړی د لاندې وجوهاتو د کبله د لاهث (وازخولي) سپي سره شباهت درلود:

الف: نور ساکښان د ضرورت په وخت کښې (چې ستومانه شي) په زرغږده باندې سا اخلي مګر د سپي همدغه مستمري حالت دی چې ستومانه وي او که نه، ژبه یې راویستلې وي او په جلتی سره هوا کشوي.

همدارنګه ذکر شوي سړي بې ضرورته حرامو ته خوله وازه نیولې وه او بې ضرورته یې رشوت واخست او خپل ځان یې وربانديې ګمراه کړ.

ب: د هغه دپاره حرام خوري لازم صفت جوړ شو او په دوامداره توګه یې حرام خوري ته ملا وتړله، لکه څنګه چې لاهث سپي په دوامداره توګه ژبه راویستلې وي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۴۴
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷
(۳) مفردات الراغب ص۴۷۵

ج: هغه ته د ایتونو اورېدل او نه اورېدل یو برابر شو چې په هېڅ صورت کښې د تاثیر لاندې نه واقع کېده بلکې هغه د دې آیت شریف مصداق جوړ شو چې: ﴿ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ [البقرة: ۶] یعنې: په دوی باندې برابره ده چې ته یې ووېروې او که یې ونه وېروې، دوی ایمان نه راوړي.

یعنې نوموړی سړی داسې وه لکه لاهث (ژبه ویستونکی) سپی چې لهث (ژبه ویستلو) ته ادامه ورکوي، برابره خبره ده چې توبیخ لاندې یې واقع کړې او چغې (کورې) یې کړې او که په خپل حال باندې یې پرېږدې، په دواړو صورتونو کښې په خپل عادت باندې روان وي.

د: ځینې مفسرین کرام وایي چې نوموړي د لاهث سپي غوندې حقیقتاً خپله ژبه راویستلې وه او د سپي په شان یې خوله وازه نېولې وه[۱].

په دې تقدیر باندې یې د شباهت وجه پوره واضحه ده چې په صورت او معنی دواړو کښې د لاهث (ژبه ویستونکي) سپي غوندې جوړ شو.

هـ: بالآخره نوموړی د سپي غوندې په رشوت اخستلو سره ایل (تابع) شو[۲].

د سپي عادت دی چې بې موجبه خپل ځان دښمن معرفي کوي خو په عین حال کښې یې دښمنۍ په دوستۍ باندې بدلېږي او د لکۍ په ښنډ وهلو سره یې ځرګندونه کوي، البته کله چې د مقابل طرف ځخه په څه خوراکي شي باندې برلاسی شي.

"قَصَص" څه معنی؟

۴ـ د ﴿ ٱلْقَصَصَ﴾ کلمه په اصل کښې د مصدر کلمه ده مګر د مفعول معنی ورکوي لکه څنګه چې د سلب کلمه د مصدر کلمه ده مګر په استعمال کښې د مسلوب په معنی هم راځي[۳]. په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْقَصَصَ﴾ ځخه ذکره شوې قیصه او یا ټول پخواني اخبارونه او قیصې مرادې دي.

د ایتونو ارشادات

۵ـ ذکر شوي ایتونه مونږ ته لاندې ارشادات کوي:

الف: باید هېڅ عالم او عامل په خپل علم او په خپل عمل باندې مغرور نه شي او د همېشه دپاره د الله ﷻ ځخه نصرت او توفیق وغواړي ترڅو د نېکې خاتمې خاوند شي ځکه چې د هرڅا مقبولیت او عدم مقبولیت په خاتمې پورې تړلی دی. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَإِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ»[۴] یعنې: په یقین سره عملونو ته د خاتمو په اعتبار سره کتل کېږي.

همدارنګه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «اللَّهُمَّ رَحْمَتَكَ أَرْجُو فَلَا تَكِلْنِي

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۲۰۷
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۲۳
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۱۶؛ مفردات الراغب ص۴۱۹
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۹۷۸

إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ»[1] يعني: اى الله زه ستا د رحمت اميد لرم نو (ما د ښوييدلو څخه وساتې او) زما ځان ته مې د سترګې د رپ په اندازه وخت هم ونه سپارې (چې خپل توفيق راڅخه سلب کړې).

ب: په ټولو حقوقو کښې د رشوت اخستل بدکار دى او د هر مسلمان سره رشوت اخستل بد برېښي مګر د اسلام په دعوت کښې رشوت اخستل ډېر بد دي او هم د اسلام داعيانو او علماوو سره دا کار بې اندازې بد او ناکاره ښکاري، نو بايد چې ديني علماء کرام ترې په ډېره جدي توګه ځانونه وساتي.

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾ وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا ۖ وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ ۚ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾﴾

[۱۷۹] او بې شکه مونږ د جهنم دپاره دپېريانو او انسانانو څخه ډېر پيدا کړي دي (چې دوى خپل فطري استعدادونه خاورې کړي دي)، دوى لره زړونه شته خو پوهه وربانديې نه شي حاصلولى او دوى لره سترګې شته خو (د حق) ليدنه پرې نه شي کولى او دوى لره غوږونه شته خو (د حق) اورېدل پرې نه شي کولى.

دغه خلک د څارويو غوندې دي بلکې دوى (د هغو څخه) ډېر بې لارې دي، دغه خلک همدوى غافل خلک دي (د دوى غوندې بل څوک غافل نشته).

[۱۸۰] او خاص الله ﷻ لره سپېڅلي نومونه دي (چې تاسو ته يې درښودلي دي) نو په همدې نومونو باندې يې بلنه وکړئ (او په همدې نومونو باندې يې ياد کړئ).

او هغه خلک (الله ﷻ ته) پرېږدئ چې د ده ﷻ په نومونو کښې (باطل خوا ته) ميلان کوي. ډېر ژر به دوى ته د (هغو) کړو وړو جزا ورکړى شي، چې دوى دي چې (هغه په مستمره توګه) کوي (لکه الحاد او نور).

ارتباطونه

۱- په وړاندې ايتونو کښې يو خاص مرتد شوي کافر ته او بيا نورو کافرانو ته د سپي سره شباهت ورکړى شو او دلته ټولو کافرانو ته د څارويو سره شباهت ورکړى شوى دى.

۲- دا ايتونه د نږدې آيت شريف تفسير واقع شوى دى چې د هر چا څخه چې الله ﷻ خپل توفيق او نصرت واخلي نو هغه بيا د خپلو روغو رمټو حواسو څخه کار نه شي اخستى.

[1] سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۳۸

۳_ بالآخره دلته د يو پلوه د ګمراه کېدلو سبب ښودلی شوی دی (چې د الله ﷻ په نومونو کښې په يو ډول سره الحاد دی) او د بله پلوه د هدايت طريقه را زده کړی شوې ده چې د الحاد څخه خپل ځان ساتل دي.

د مطلب خلاصه

۱_ يعني: ای پيغمبره! د کومو خلکو څخه چې مونږ خپل توفيق او نصرت واخلو نو د هغوی ټول کړه وړه داسې جوړ شي چې دوزخ ته يې کشوي او د هدايت د اسبابو څخه په يوه باندې هم ګټه نه شي اخستی، نو د همدې کبله مونږ تا ته خبر درکوو چې يقيناً مونږ ډېر پېريان او ډېر انسانان د دوزخ دپاره پيدا کړي دي چې همدا به يې وروستنی کور وي. د دوی علامات او نښې دا دي:

الف: دوی ته مو د تفکر او د خپل رب ﷻ د پېژاندلو دپاره زړونه ورکړي دي خو دوی پرې نه تفکر کولی شي او نه پرې خپل رب ﷻ پېژاندلی شي، د دوی ټول فکر او ذکر په دنياوي خواهشاتو کښې دی او ټول وخت يې په همدې کښې ضائع کېږي.

ب: دوی ته مو سترګې هم ورکړي دي چې په مخلوقاتو کښې د الله ﷻ د وحدانيت دلائل وګوري مګر دوی دا کار هم نه شي کولی.

ج: دوی ته مو غوږونه ورکړي دي چې د اسلام د داعيانو څخه څه نصيحت او وعظ واوري او خپل خير او شر پېژاندلو ته متوجه شي مګر د دوی غوږونه هم په دې باره کښې کاڼه دي.

د: بالآخره ذکر شوي خلک د خپلو حواسو څخه داسې استفاده کوي لکه څنګه چې ځاروی د خپلو حواسو څخه ګټه اخلي چې صرف خوراک او څښاک او نور ماديات ورباندې پېژني او بس، بلکې دوی لا د ځارويو څخه بدتر دي ځکه چې دوی فطري استعداد د پښو لاندې کړی دی او ښکته رالوېدلی دی او ځاروي خو ښکته نه دي لوېدلي او د مادياتو استعداد يې ساتلی دی چې صرف همدا استعداد ورکړی شوی وه او بس.

۲_ نو ای مؤمنانو! تاسو د ذکرو شوو خلکو غوندې مه کېږئ او د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد او کوږوالی مه کوئ، ځوک چې پکښې الحاد کوي هغوی به ډېر ژر د خپل عمل جزا وګوري.

الله ﷻ په همغو ښايسته نومونو باندې ياد کړئ په کومو باندې يې چې تاسو ته خپل ځان درپېژاندلی دی، مه ورباندې د خپله ځانه نومونه ږدئ او مه د ده ﷻ په نومونو باندې نور ځوک بلئ.

توضيحات

۱_ ځينې مفسرين کرام[1] ذکرو شوو ايتونو ته تاويل نه ورکوي او وايي چې الله ﷻ مونږ ته خبر را کړ چې د پېريانو او انسانانو څخه يې ډېر خلک د دوزخ دپاره پيدا کړي دي چې دوزخ ورباندې ډک کړي او همدلته يې معذب کړي، البته چې دا هغه خلک دي کوم چې په آيت شريف کښې ښه

(۱) المحرر الوجيز ج۷ ص۲۰۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۱۷

شرحه شوي دي چې نه ویښ زړونه لري، نه اورېدونکي غوږونه او بالآخره نه لیدونکي سترګې.

مګر په دې تفسیر باندې یوه مهمه پوښتنه را ورانديږ کېږي هغه دا چې په بل ځای کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ [الذاریات:۵۶] یعني: او ما پېریان او انسانان د بل هیڅ شي دپاره نه دي پیدا کړي مګر د دې دپاره چې زما عبادت وکړي (او جنت ته داخل شي)؛ نو د دواړو ایتونو مضمونونه یو د بل سره مناقض برېښي.

د همدې کبله اکثره اهل السنة والجماعة[۱] همدغه آیت شریف ـ ته چې سمدستي پکښې بحث روان دیـ تقریبًا اوه ډوله تاویل ورکوي[۲] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دلته په ﴿ لِجَهَنَّمَ ﴾ کښې د "ل" توری د غائي دپاره نه دی لکه چې په [الذاریات:۵۶] آیت کښې د غائي دپاره دی، بلکې دلته د عاقبت دپاره دی[۳] لکه چې الله ﷻ د فرعونیانو څخه حکایت کوي چې: ﴿ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ﴾ [القصص: ۸] یعنې فرعونیانو موسی ﷺ مونده کړ او د دریاب څخه یې را ونیوه ترڅو چې په عاقبت کښې د همدوی دپاره دښمن او د غم سبب جوړ شو.

نو دلته به یې د معنی حاصل داسې شي چې: که څه هم مونږ د خپل عبادت دپاره ټول پېریان او ټول انسانان پیدا کړي دي مګر د اکثرو عاقبت دوزخ ته کېږي، نو داسې ګڼل کیږي چې مونږ د دوزخ دپاره پیدا کړي دي.

مونږ ته ذکر شوی جواب څکه خوندور نه ښکاري چې د عاقبت په "ل" کښې د فعل کوونکی نه پوهېږي چې د مدخول څخه به یې څه شی جوړېږي، لکه چې فرعونیان د موسی ﷺ د رانیولو په وخت کښې نه پوهېده چې موسی ﷺ به د دوی دپاره دښمن او د غم سبب جوړ شي حال دا چې الله ﷻ ته خو د خلقت په وخت هرڅوک معلوم دی چې دا دوزخیان دي او دا جنتیان

ب: ځینې علماء وایي[۴] چې: دلته د "ل" توری د تکویني غائي او مطلوب دپاره دی، یعنې مونږ اکثره پېریان او اکثره انسانان د تکوین (خلقت) په اعتبار سره دوزخ ته پیدا کړي دي.

او هلته تري تشریعي غایه او مطلوب مراد دی، یعنې مونږ نه پېریان د بل شي دپاره پیدا کړي دي او نه انسانان مګر د دې دپاره چې زما عبادت وکړي او همدا مې په ټولو باندې فرض کړی دی.

مونږ ته دا جواب هم خوندور نه ښکاري څکه چې د ﴿ ذَرَأْنَا ﴾ کلمه خو د ﴿ خَلَقْنَآ ﴾ سره مرادفه ده چې په دواړو ایتونو کښې تري تکویني غایه او مطلوب سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي، نو دلته تکویني غایه او هلته تشریعي غایه مرادول بې دلیله خبره ده.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۱۸
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۶۰
(۳) تفسیر الخازن ج۲ ص۶۷۲
(۴) تفسیر الشیخ محمود الحسن، الشیخ شبیراحمد عثماني ج۱ ص۹۶۶

تبصره

۲_ زمونږ په فکر په دواړو ایتونو کښې د "ل" توری د فطري استعداد په نظر کښې نیولو سره د تکویني غائي دپاره دی چې تفصیل یې دا دی:

اول: هلته د استعداد ثبوتي خوا په نظر کښې نیولې شوې ده. یعنې ما پیریان او انسانان د بل شي دپاره نه دي پیدا کړي مګر د خپل عبادت دپاره (چې دوی پرې کمال ته ورسیږي او بس) او د همدې عبادت ښه پوره استعداد مو ورکړی دی، که بالفرض ما د بل شي (لکه روزي ورکول او نورو) دپاره پیدا کړي وی نو د همغه شي استعداد به مې ورکړی وی.

دوهم: دلته د استعداد سلبي خوا ته کتلی شوي دي. یعنې مونږ هغه ډېر پېریان او هغه ډېر انسانان د دوزخ دپاره پیدا کړي دي کومو چې خپل ورکړی شوی فطري استعداد د پښو لاندې کړی دی او د څارویو سره یې ځانونه برابر کړي دي، لکه چې دوی ته مو د اختیاري عبادت استعداد هېڅ نه دی ورکړی لکه څنګه مو چې څارویو ته نه دی ورکړی، نو دوی د څارویو څخه ډېر بد حالې دي ځکه چې دوی مو دوزخ ته پیدا کړي دي او څارویو ته نه دوزخ شته او نه جنت.

د کافرانو ګمراهي زیاته ده

۳_ په دې مقام کښې الله ﷻ کافرانو ته د څارویو په نسبت د ﴿ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّ ﴾ جمله استعماله کړه، چې دوی د څارویو څخه په ګمراهۍ کښې زیات دي. د زیادت لاندې څو وجې یې ولولی[۱]:

الف: څاروي د خپلو ګټو او ضررونو شیان پېژني خو کافران په لوی لاس ځانونه د الله ﷻ د عذاب لاندې واقع کوي او د جنت څخه تښتي.

ب: څاروي د خپل خاوند اطاعت کوي مګر دوی د الله ﷻ اطاعت ته شا کړې ده.

ج: څارویو ته نه د خیر د کارونو قدرت ورکړی شوی دی او نه یې ضائع کړی دی، خو دوی ته فطري است .اد ورکړی شوی وه او د خاورو سره یې برابر کړ نو خاص همدوی به د حسرت سره مخامخ شي.

د: څارویو ته که جنت نشته نو دوزخ هم ورته نشته او کافران هم د جنت څخه محروم دي او هم په دوزخ کښې دائمي اوسېدونکي دي.

ه: څاروي چې د کوم شي دپاره پیدا کړی شوي دي په همغه شي کښې مشغول دي، اما کافران د الله ﷻ د عبادت دپاره پیدا کړی شوي دي خو دوی د شیطان عبادت کوي.

اسماء الحسنی څو دي؟

۴_ دغه کلمه ﴿ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ﴾ په قرآن کریم کښې په لاندې څلورو ایتونو کښې نازله شوې ده:

الف: همدغه مقام چې اوس د بحث لاندې دی.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۲۰؛ تفسیر القاسمي ج۷ ص۳۰۴

ب: ﴿ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ [الإسراء: ۱۱۰].

ج: ﴿ لَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ [طه:۸].

د: ﴿ لَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾ [الحشر:۲۴].

د الله ﷻ ټول نومونه حسن او ښائسته دي، د حسن او ښایست معنی یې دا ده چې په داسې اقدس ذات ﷻ باندې دلالت کوي چې هیڅ شي ته احتیاج نه دی او ده ﷻ ته هرشی محتاج دی.

د الله ﷻ د نومونو د تعدد وجه دا ده چې د دغو نومونو په ضمن کښې یې مونږ ته خپل اقدس ذات ﷻ راپېژندلی دی او مونږ ته یې امر کړی دی چې: ﴿ فَٱدْعُوهُ بِهَا ﴾ په همدغو نومونو باندې یې یاد کړو او د همدغو نومونو سره مناسب سوال ترې وکړو چې: ای رحمن! په مونږ باندې رحم وکړې، او ای رازق! مونږ ته حلال رزق راکړې، او داسې نور.

نو د همدې کبله ټول علماء کرام متفق دي چې د الله ﷻ نومونه محصور نه دي[۱] بلکې هر یو نوم چې په آیت یا حدیث او بالآخره یا په اجماع باندې ثابت وي (لکه الصَّانِع، الْمَوْجُود، الْوَاجِب، الْقَدِيم[۲]) د هغه اطلاق په الله ﷻ باندې جائز دی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د الله ﷻ نومونه په نهه نوي (۹۹) وو کښې حصر کړي دي او فرمايلي يې دي چې: «إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدَةٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ»[۳] يعني: يقيناً خاص الله ﷻ لره نهه نوي نومونه دي (يا په بل عبارت) يو کم سل، څوک چې دا (نومونه) وشماري (او د حفظ لاندې يې راولي او په مقتضی يې عمل وکړي) نو جنت ته به داخل شي.

مونږ وايو چې: په دغه حدیث شریف کښې د الله ﷻ د ټولو نومونو حصر مطلب نه دی بلکې د هغې مجموعې حصر مراد دی کومې ته چې د احصاء په اعتبار سره جنت ته د داخلېدلو خاصيت ورکړی شوی دی[۴].

"الحاد" څه معنی؟

۶ـ د ﴿ يُلْحِدُونَ ﴾ کلمه د "الحاد" څخه اخستله شوې ده. الحاد يوې خواته ميلان ته ويل کېږي[۵].

د همدې کبله د مړي هغه مدفن ته لحد وايي چې د قبره په داخل کښې د قبلې خوا ته مائل وکنودل

---

(۱) تفسير الآلوسي ج۷ ص۳۰۷

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۲۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۸

(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۲۳

(۵) مفردات الراغب ص۴۶۸

شي چې په پښتو ژبه کښې ورته کنجلات وايي، او په مقابل کښې يې ضريع استعمالېږي[۱] يعنې هغه مدفن چې د قبر په منځکښې وکنودل شي، چې په پښتو ژبه کښې ورته سملات وايي.

د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد

۷_ د "الله" او "الرحمن" د دواړو کلمو اطلاق په خالق ﷻ پورې اختصاص لري حتی چې مشرکانو د خپلو بوتانو څخه په يوه بوت باندې هم نه د "الله" اطلاق کړی دی او نه د "الرحمن".

اما د "رحمن" د کلمې اطلاق _بدون د "ال" څخه_ په مخلوق هم کېږي، لکه "رحمن بابا" او په خالق ﷻ باندې هم، چې د "الطارق" سورت په توضيحاتو کښې به ورته _إن شاء الله ﷻ_ اشاره وشي.

په دې باندې علاوه بايد د الله ﷻ په مبارکو نومونو کښې لاندې مراعاتونه په جدي توګه په نظر کښې ونيولی شي:

الف: چې په آيت يا حديث او بالآخره يا په اجماع باندې ثابت وي.

ب: چې ادب او تعظيم دواړه د نظر لاندې نيولي شوي وي.

ج: چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسب وي او د بې ادبۍ او بې تعظيمۍ توهم پکښې نه وي.

د: په دې ټولو باندې دپاسه، چې معنی يې هم په لغاتو کښې معلومه وي.

نو که بالفرض د ذکرو شوو مراعاتونو څخه کوم يو خلل ومومي نو هغه ته د الله ﷻ په نومونو کښې د الحاد لقب ورکول کېږي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

اول: هر يو نوم چې په آيت يا حديث او بالآخره يا په اجماع باندې ثابت نه وي د هغه اطلاق په الله ﷻ باندې الحاد ګڼل کېږي، نو د همدې قاعدې په بنا الله ﷻ ته د سخي نوم استعمالول جواز نه لري ځکه چې په يوه دليل باندې هم ثابت نه دی، همدارنګه د عاقل کلمه درواخلئ.

دوهم: په دې باره کښې قياس د اعتبار وړ نه دی[۲]، نو که څوک د فقيه کلمه الله ﷻ ته استعماله کړي نو په الحاد کښې به واقع شي که څه هم دغه کلمه د عالم د کلمې سره (چې د الله ﷻ د نومونو څخه يو نوم دی) مرادفه ښکاري.

دريم: الله ﷻ ته د يوه فعل په نسبت کولو سره جواز نه لري چې د همغه څخه د مشتق کړی شوي اسم اطلاق پرې وکړی شي، مثلاً الله ﷻ خپل اقدس ذات ته په ﴿ عَلَّمَهُ ٱلْبَيَانَ ﴾ [الرحمن: ۴] کښې د تعليم نسبت کړی دی مګر موږ ته روا نه ده چې الله ﷻ د معلم په نوم ياد کړو.

څلورم: د کومو کلماتو څخه چې د بې ادبۍ توهم کېږي او د بې تعظيمۍ بوی ترې خېژي د هغو اطلاق هم په الله ﷻ باندې الحاد ګڼل کېږي که څه هم واقعيت ولري، لکه چې څوک ووايي چې: "يَا خَالِقَ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيْرِ"[۳] ای د بيزوګانو او خنزيرانو پيدا کوونکيه!

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۲۱

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۲۲؛ المحرر الوجيز ج۷ ص۲۱۳

(۳) شرح المقاصد في العقائد ج۲ ص۱۴۵

پنځم: همدارنګه د داسې کلماتو استعمال چې معنی يې مجهوله وي هم د الحاد څخه په غير بل شی نه دی[۱]، لکه د تعويذاتو والا چې د "يا بدوح" کلمه په خپلو تعويذونو کښې ليکي.

شپږم: په داسې شيانو کښې (چې د الله ﷻ د شان سره لياقت ونه لري) هم د الله ﷻ نومونه استخدامول ښه کار نه دی، لکه چې په جادو او يا نورو شيانو کښې استعمال کړی شي.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: د عربي ژبې څخه په غير په نورو ژبو کښې خو د الله ﷻ نومونه يو هم شرعًا ثابت نه دی، نو پوښتنه دا ده چې ايا دا د الحاد څخه نه شمېرل کېږي، لکه په پښتو او دري کښې "خدای، خدا"؟

مونږ وايو چې: د عجمي لغاتو په جواز کښې د هيچا اختلاف نشته[۲]، که نه نو د تعليم او تعلم دروازه به وتړله شي، نه به څوک آيت ترجمه کړی شي او نه به د حديث معنی وکړی شي.

۹_ بايد د اسماء الله الحسنی په هکله د اوږد بحث دپاره اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی وشي[۳].

﴿ وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِٱلْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَأُمْلِى لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِى مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا۟ ۗ مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾ أَوَلَمْ يَنظُرُوا۟ فِى مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ وَأَنْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۖ فَبِأَىِّ حَدِيثٍۭ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَلَا هَادِىَ لَهُۥ ۚ وَيَذَرُهُمْ فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾ ﴾

[۱۸۱] او د هغو خلکو (د جملې) څخه چې مونږ پيدا کړي دي داسې، يوه ډله شته (او وي به) چې نورو ته د حق لارښوونه کوي او په همدغه (حق) باندې انصافي فيصلې کوي.

[۱۸۲] او هغه کسان چې زمونږ ايتونو ته د دروغو نسبت کوي ژر دی چې درجه په درجه (ورو-ورو) به يې د داسې خوا څخه (په عذاب باندې ونيسو چې) دوی به نه پوهېږي (او فکر به يې ورته نه وي).

[۱۸۳] او (هم) دوی ته به مهلت (ټال) ورکړو، يقينًا زما پټ نيول ډېر قوي دي (څوک ترې خلاصون نه شي موندلی).

---

[۱] التفسير الكبير ج۱۵ ص۷۱
[۲] روح المعاني ج۹ ص۱۲۱؛ شرح المقاصد ج۲ ص۱۶۹
[۳] التفسير الكبير ج۱۵ ص۶۶

[۱۸۴] ایا (دوی د لیوني نسبت کوي) او دومره فکر نه کړي چې د دوی د ملګري (نبي کریم ﷺ) پوري په هیڅ ډول لیونتوب نشته. دا نه دی مګر (د الله ﷻ د عذابه) په ښکاره توګه ډاروونکی دی.

[۱۸۵] ایا (دوی شرک کوي) او د اسمانونو او ځمکو په کامله واکدارۍ کښې نظر نه کوي، او (نه په) هغه شي کښې (نظر کوي) چې الله ﷻ پیدا کړی دی هر شی چې وي (وړوکی وي او که غټ)، او (په دې کښې هم نظر نه کوي) چې شاید د دوی (د هلاکت) نېټه ورنږدې شوې وي. (باید چې نظر کول یې نه وی ټال کړی).

نو (چې په دغه بلیغ کلام قرآن کریم باندې ایمان نه راوړي) د ده څخه وروسته به په کومه خبره (کوم کلام) باندې دوی ایمان راوړي (د ده څخه بهتر کلام خو نشته).

[۱۸۶] (نو اصل حقیقت دا دی چې) هرڅوک چې الله ﷻ یې ګمراه کړي نو هغه ته (بیا) هېڅ لاره ښودونکی نشته.

الله ﷻ دوی (دغسې خلک) په سرکشیو کښې پرېږدي چې سرګردانه پکښې ګرځي راګرځي (او د حق خوا ته ترې نه شي وتلی).

ارتباطونه

۱ـ مونږ د [الأعراف:۵۹] آیت په ارتباطونو کښې لیکلي وه چې الله ﷻ تر [۱۸۰] آیت پورې د څو پخوانیو پیغمبرانو علیهم‌السلام او د دوی د امتونو څه حال بیان کړی دی.

کله چې ذکر شوې سلسله ختمه شوه نو په دې ایتونو کښې د "آخر الزمان پیغمبر ﷺ" او د ده د امت په باره کښې ارشادات نازل شوه ترڅو مونږ د پخواني تاریخ څخه عبرت واخلو او په ارشاداتو منګولې ښخې کړو.

۲ـ په وړاندینیو ایتونو کښې واضحه شوې وه چې ډېر خلک دوزخ ته پیدا کړی شوي دي، او په دې ایتونو کښې واضحه کېږي چې همدارنګه ډېر خلک جنت ته پیدا کړی شوي دي چې دا-دا صفات ولري.

۳ـ هلته د هغو خلکو بیان وه چې د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد (افراط یا تفریط) کوي او دلته یې شبهاتو ته جواب ورکول شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د دې څخه وروسته چې په خپل امت باندې دې د پخوانیو امتونو څه قیصې د عبرت دپاره ولوستلې او هم دې دوی ته په ډاګه کړه چې ځینې خلک د دوزخ دپاره پیدا کړی شوي دي او هم دې دوی ته د الله ﷻ په نومونو کښې ملحدین شرحه کړه، نو اوس یې لاندې نکاتو ته متوجه کړه:

۱ـ مونږ ځینې خلک جنت ته پیدا کړي دي چې د فطري استعداد په مطابق په مخلوقاتو کښې د هدایت دپاره تفکر کوي او هم د سترګو او غوږونو څخه د شریعت په لارښونه کښې کار اخلي. دوی

همیشه د حق موندلو پلو ته څغلي، په حقه لار باندې روان دي او بالآخره د الله ﷻ په نومونو کښې اعتدال خوښوي او د الحاد څخه خانونه ساتي، او همدغه کیفیت ته د نورو خلکو دعوت هم کوي.

که څه هم د جنتیانو د ډلې څخه ځینې کسان په پخوانیو امتونو کښې هم تېر شوي دي مګر ستا د اجابت امت یې په سر کښې واقع دی او اکثریت یې د همدوی څخه تشکیل مومي.

۲ـ هو! د ذکر شوي ټولګي په مقابل کښې په دې زمانه کښې هم ړانده-کانه خلک شته دي چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او د الله ﷻ په نومونو کښې د الحاد مرتکب کېږي.

دغه د ځارویو ورونه باید لاندې ټکو ته متوجه شي:

الف: مونږ چې دغه کسان سمدستي نه نیسو وجه یې دا نه ده چې دوی ته کفر او الحاد عفوه کړی شوی دی بلکې وجه یې دا ده چې ترڅو د دوی جنایت ښه غټ شي او قدم په قدم د الله ﷻ عذاب ته ورورانږدې شي او بالآخره چې دوی ناڅاپه او ناخبره په عذاب باندې اخته شي، چې بیا د خلاصون هېڅ چاره مونده نه کړي.

ب: زه دوی ته مهلت ورکوم او سمدستي یې په جنایتونو باندې نه نیسم او دا ځکه چې زما پټ تدبیر او زما نیول ډېر قوي دي او زما څخه مجرمان په هېڅ وجه نجات نه شي موندلی، که بالفرض ماسره د دوی د خلاصون خطر وی نو د دوی په تعذیب به مې جلتي کړې وی.

ج: ای پیغمبره! ستا د زمانې ملحدان لکه چې د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد کوي ستا په نومونو کښې هم د الحاد او بې انصافۍ څخه کار اخلي او د لیوني نوم درباندې ږدي.

ایا دوی فکر نه کوي چې د دوی څلوېښت کلن ملګري پورې هېڅ ډول لیونتوب نشته، که بالفرض څه د لیونتوب نښې پکښې وی په دغه څلوېښت کاله عمر کښې به یې ضرور ښکاره شوې وی او دوی به پېژاندلی وی، دغه عمر خو د دوی د سترګو لاندې تېر شو، خو حقیقت دا دی چې دوی داسې زړونه نه لري چې د حقائقو درک وکړی شي. که نه نو دوی به پوه شوي وی چې دا خو بل هېڅوک نه دی مګر د الله ﷻ د عذاب څخه په څرګنده توګه ډاروونکی او نېکو کارونو ته بلونکی دی، چې دا یو کار هم د لیونیانو نه دی.

د: همدارنګه ستا د زمانې ملحدان داسې سترګې نه لري چې حقائق پرې وګوري که نه نو د الله ﷻ په توحید باندې ټول مخلوقات شاهدي وایي.

نو ایا دوی د اسمانو او ځمکو په معظمه واکدارۍ کښې نظر نه اچوي، که بالفرض پیدا کوونکی او چلوونکی یې واحد لا شریک ذات نه وی نو ایا دا نظام به دغسې چلېدلی وی لکه چې اوس روان دی او چلېږي؟ ایا دوی اقلاً په یوه وړوکي شي کښې هم فکر نه کوي چې الله ﷻ پیدا کړی دی، که بالفرض پیدا کوونکی یې واحد او لا شریک نه وی نو آیا د همدغه وړوکي څیز په پیدا کولو کښې به لانجه نه وی جوړه شوې او په نتیجه کښې به همدغه وړوکی څیز د عدم په تیاره کښې نه وی پاتې شوی؟

هـ: همدارنګه دوی د غوږونو څخه هم د حقائقو په اورېدلو کښې کار نه اخلي او غوږ ورته نه ږدي، که بالفرض دوی غوږ ایښودلی نو تا خو دوی ته په وار-وار سره واضحه کړې ده چې د قیامت ورځ نژدې راروانه ده خانونه ورته چمتو کړئ، چا چې دا دنیا ودانه کړې ده همغه څوک به یې یوه ورځ د منځه وړي او قیامت به قائموي او شاید چې دا نېټه نژدې وي تیاری ورته په کار دی.

نو دا حقائق ځکه واقعیت لري چې قرآن کریم بیان کړي دي، کوم چې د هغه اقدس ذات ﷻ کتاب دی چې وړاندې او ېږته ورته ټول معلوم او څرګند دي او هره خبره یې په دلائلو ثابته ده.

کله چې دوی په دې کتاب (قرآن کریم) باندې هم ایمان نه راوړي او عقیده پرې نه کوي نو دوی دې هغه کلام را وښایي کوم چې د قرآن کریم څخه بهتر په حقائقو ولاړ وي او د قوي استدلال درلودونکی وي، ترڅو دوی د قرآن کریم په عوض په همغه کلام باندې ایمان راوړي.

۳ـ ای پیغمبره! ستا د زمانې کافران ځکه اوتې بوتې وایي چې الله ﷻ د جنایتونو په سبب د دوی څخه خپل نصرت او توفیق اخستی دی او ګمراه کړي یې دي، او څوک چې د الله ﷻ د پلوه ګمراه کړی شي نو هغه ته هیڅوک لاره ښوونکې نشي جوړېدلی او هیڅوک یې د ګمراهۍ څخه نشي راویستلی، نو الله ﷻ همدغسې خلک په ګمراهیو او سرکشیو کښې پرېږدي چې د مرګ د ورځې پورې پکښې سرګردانه او لا لهانده ګرځي.

توضیحات

۱ـ دغه ډول آیت شریف د موسی ﷷ د قوم په باره کښې هم نازل شوی وه چې: ﴿ وَمِن قَوْمِ مُوسَىٰٓ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِٱلْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴾ [الأعراف:۱۵۹]، او په دې مقام کښې فقط د ﴿ وَمِن قَوْمِ مُوسَىٰٓ ﴾ د کلماتو په عوض ﴿ وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ ﴾ کلمات نازل شوي دي.

مفسرین کرام[۱] وايي چې دلته د همدغه امت څخه ـچې په حقه لاره باندې روان دیـ محمدي ﷺ امت مراد دی چې د قیامت د ورځې پورې به د همدوی څخه یوه ډله په سمه لاره باندې روانه وي او سمې لارې ته به د خلکو دعوت کوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې موادو ته توجه وکړئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللهِ وَهُمْ ظَاهِرُونَ»[۲] یعني: زما د امت څخه به د همېشه دپاره یوه ډله څرګنده وي (او په حق باندې به کلکه ولاړه وي) آن تر دې چې د الله ﷻ امر (قیامت) ورته ورسېږي حال دا چې دوی به څرګند (او غالب) وي.

ب: په ځینو روایتونو کښې داسې هم شته چې نبي کریم ﷺ ذکر شوی آیت شریف ولوست او بیا یې وفرمایل چې: «هٰذِهِ لَكُمْ»[۳] دا آیت شریف ستاسو دپاره دی. یعني دلته تاسو مراد یاست.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۷۲؛ روح المعاني ج۹ ص۱۲۶
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۸۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۶۹؛ الدر المنثور ج۳ ص۶۱۷

"صاحب" څه معنی؟

۲ـ د "صَاحِب" کلمه د "صحب" څخه اشتقاقه شوې ده. صحب د ملازمت (پیوستون) معنی ورکوي، نوموړې کلمه د بل چا دپاره نه استعمالیږي مګر د هغه چا دپاره چې ملازمت او پیوستون یې ډېر وي.[1]

په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ څخه په ﴿ بِصَاحِبِهِم ﴾ سره تعبیر وکړې شو ترڅو مشرکان په غوږ باندې ووهل شي چې نبي کریم ﷺ خو ستاسو سره په مکه معظمه کښې ډېر اوږد ملازمت (پیوستون) تیر کړ، حتی چې عمر یې څلوېښتو کالو ته همدا ستاسو په منځکښې ورسېد چې عقل (هوښیاري)، عفت او زړه سوی یې درته ښه معلوم دي، نو ایا دغه مبارک شخصیت ته د مجنون (لیوني) لقب ورکول څه مناسبت لري؟

﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى ۖ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَآ إِلَّا هُوَ ۚ ثَقُلَتْ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً ۗ يَسْـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾ قُل لَّآ أَمْلِكُ لِنَفْسِى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ لَٱسْتَكْثَرْتُ مِنَ ٱلْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِىَ ٱلسُّوٓءُ ۚ إِنْ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾﴾

[۱۸۷] (ای پیغمبره!) ستا څخه د قیامت د ورځې په هکله (مشرکان) پوښتنه کوي چې قیام به یې څه وخت وي؟ ورته ووایه چې یقینًا د دې ورځې (د قیام) علم زما د رب ﷻ په نزد (د قیام د وخته پورې محفوظ) دی، (حتی چې) په خپل وخت کښې یې هم نه څرګندوي (تحقق نه ورکوي) مګر همدی ﷻ (او بس).

د قیامت ورځ په اسمانونو او ځمکو کښې (د هره حیثه) درنه ده، تاسو ته به رانه شي مګر ناڅاپه (چې ستاسو په خیال کښې به هم نه وي).

دوی ستا څخه د همدې ورځې په هکله داسې پوښتنه کوي لکه چې ته په هغې کښې د تفحص والا یې (او د وړاندې څخه دې ورباندې خپل علم حاصل کړې وي).

(بو ځل بیا ورته) ووایه چې د دې علم د الله ﷻ په نزد (محفوظ) دی مګر اکثره خلک نه پوهیږي (او په تا باندې یې د تفحص کوونکي ګومان کوي).

[۱۸۸] (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې زه د خپل ځان دپاره (لا هم) نه د ګټې رسولو توان لرم او نه

[1] مفردات الراغب ص۲۸۲

د ضرر (د مخنوي وسه را سره شته)، مګر د هغه شي چې د الله ﷻ اراده وشي (او په فوق العاده توګه یې را عنایت کړي ځکه چې دا په غیبي علم پورې اړه لري) او که زه وی چې په غیبو باندې پوهېدلی نو ما به ډېرې ګټې راغونډې کړې وی او سختي (غمونه) به نه وی رارسېدلي.

زه نه یم مګر د داسې قوم دپاره ډاروونکی او زېری ورکوونکی یم چې (زما په نبوت باندې) عقیده کوي.

ارتباطونه

۱ـ وړاندې الله ﷻ فرمایلي وه چې کافران د خپلو عقلونو څخه کار نه اخلي او په خپلو معنویاتو کښې سوچ او فکر نه کوي بلکې ټول فکر او ذکر یې په مادیاتو پورې منحصر دی، په دې ایتونو کښې یې د یوه مثال په ضمن کښې ذکر شوی مضمون واضحه کړی دی چې د قیامت ورځې ته د تیاري غم نه کوي او د قیام د وخت په پوښتنه باندې مشغول دي.

۲ـ دا ایتونه د هغې پوښتنې جواب دی چې دوی ته د ﴿ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ﴾ څخه راپیدا شوې وه، هغه دا چې کله زمونږ د عمر نېټه نژدې ده نو د دنیا به څومره عمر پاتې وي او د قیامت ورځ به کله قائمه شي؟

۳ـ وړاندې ایتونه په ﴿ يَعْمَهُونَ ﴾ باندې ختم شوي وه او په دې ایتونو کښې د کفارو د عَمَه (سرګردانۍ) یو مثال ښودلی شوی دی چې په بې فائدې پوښتنو کښې اخته دي.

شان نزول

د ذکرو شوو ایتونو د شان نزول په باره کښې مفسرینو کرامو لاندې روایات لیکلي دي:

۱ـ د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې یوه ورځې یهودانو نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې: "مَتَى السَّاعَةُ إِنْ كُنْتَ نَبِيًا وَنَحْنُ نَعْلَمُ مَتَى هِيَ"[۱] د قیامت ورځ به کله وي که ته په رښتیا پېغمبر یې نو (مونږ ته خبر را کړه حال دا چې) مونږ پوهېږو چې کله به وي (خو ستا څخه امتحانًا پوښتنه کوو). یهودانو د "وَنَحْنُ نَعْلَمُ مَتَى هِيَ" جمله د دروغو او لاپو شاپو دپاره زیاته کړه که نه نو دوی هم پوهېده چې د قیامت په ورځ باندې د الله ﷻ څخه په غیر هېڅوک علم نه لري.

۲ـ ځینې علماء کرام وایي چې ذکره شوې پوښتنه قریشو وکړه چې: "يَا مُحَمَّدُ أَسِرَّ إِلَيْنَا مَتَى السَّاعَةُ لِمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مِنَ الْقَرَابَةِ"[۲] ای محمده! مونږ ته پټ ووایه چې د قیامت ورځ به کله وي، ځکه چې زمونږ او ستا ترمنځ د نسبي قرابت اړیکه قائمه ده.

مونږ ته داسې ښکاري چې پوښتنه به د مکې خلکو کړې وي ځکه چې دا ایتونه مکي ایتونه دي. هوا څه لرې نه ده چې همدغې پوښتنې ته یهودانو ورهڅولي وي او یا عین پوښتنه په خپل وخت کښې یهودو هم کړې وي، والله ﷻ اعلم.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۵۳؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۳۵
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۳۲

۳_ د عبدالله بن عباس رضی‌الله‌عنهما څخه دا هم روایت دی چې یوه ورځې مکیانو نبي کریم ﷺ ته ورانږدې وکړ چې ایا ستا رب ﷻ به د نرخونو په ښکته پورته کېدلو او هم په وچکالۍ او پراخکالۍ باندې خبر درنه کړي چې ته ترې ګټه واخلې؟[1] (د دوی مطلب د خپلو خانونو ګټه وه).

لنډه دا چې د لومړنۍ پوښتنې په جواب کښې لومړنی آیت نازل شو او دوهمه پوښتنه په دوهم آیت کښې جوابه شوه چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! ستا د امت کوم کسان چې ستا څخه پوښتنه کوي چې قیامت به کله قائم شي، او د مقصودي پوښتنو څخه ساکت دي هغوی لاندې ټکو ته متوجه کړه:

۱_ په یقین سره د قیامت د ورځې د راتللو نېټه یوازې زما رب ﷻ ته معلومه ده او بس، ماته یې وربانډې علم نه دی راکړی چې کله به قائمه شي، زما رب ﷻ ماته فقط همغه علوم را ښودلي دي چې انسانان ورته ضرورت لري. یا په بل عبارت: زما سر او کار د تشریعاتو سره دی او په تکویناتو کښې زه کار نه لرم او د قیامت د ورځې قیام د تکویناتو څخه دی.

۲_ د قیامت نېټه د ټولو مخلوقاتو څخه پټه (په پرده کښې) ده، د دې ورځې څخه به خپل وخت کښې څوک حجاب نه پورته کوي مګر زما رب ﷻ او بس، نو څرنګه چې د قیامت قیام زما په رب ﷻ پورې منحصر دی همدارنګه د قیام د نېټې علم یې هم په همده ﷻ پورې اختصاص لري.

۳_ دغه ورځ په اسمانو او ځمکو کښې ډېره درنه ورځ ده چې ټول به درې ورې شي او یو بې ساری انقلاب به پکښې صورت ونیسي، نو تاسو ته په کار دي د هغې د تاریخ د پوښتنې څخه صرف نظر شئ او د تیاري دپاره یې تاند ووهئ او د نېکو عقائدو او نېکو اعمالو په لټه کښې شئ.

همدارنګه د ذکرې شوې ورځ په تاریخ باندې پوهېدل هم په اسمانونو او ځمکو کښې ډېر درونډ او ګران کار دی، هېڅوک نه پوهېږي چې کله به راشي، تاسو ته په کار دي چې د دغسې درانه علم سوال ونه کړئ.

۴_ دغه ورځ به تاسو ته نه راځي مګر ناڅاپه، نو تاسو ته لازمه ده چې په هر وخت کښې هغې ته د تیاري په تکل کښې اوسئ، نه د پوښتنو او ګوېږنو کولو په تکل کښې.

ای پیغمبره! ذکر شوي کسان ستا څخه څکه د قیامت د قیام پوښتنه کوي چې د دوی ګومان دی چې تا به په دې باره کښې ښه تحقیق کړی وی او خپل ځان به دې وربانډې ښه پوه کړی وي، حال دا چې په دې باره کښې تا تر اوسه پورې نه پوښتنه کړې ده او نه به یې ورروسته وکړې او دا څکه چې ته پوهېږې چې دا د الله ﷻ خاصه ده، نو یو ځل بیا د خپل وخت کافرانو ته ووایه چې یقیناً د قیامت د قیام علم د الله ﷻ په نزد ساتلی شوی دی او د همده ﷻ پورې خاص دی مګر اکثره خلک نه پوهېږي او بې هوده پوښتنې کوي.

---

(۱) البحر المحیط ج ۴۰ ص ۲۴۰: اسباب النزول للواحدي ص ۱۵۴

۵_ ای پیغمبره! د خپلې زمانې کافرانو ته د دوهمې بې هوده پوښتنې په جواب کښې لاندې نکات وړاندې کړه:

الف: چې زه خو د دې توان نه لرم چې خپل ځان ته یا ګټه ورسوم او یا یې د ضرر څخه بچ کړم، مګر په هغې اندازې سره چې د الله ﷻ اراده شوي وي.

د الله ﷻ اراده شوي ده چې د ده ﷻ رضا حاصله کړم او د ده د غضب څخه خپل ځان بچ کړم نو په همدې باره کښې یې را باندې علوم هم را نازل کړي دي او د شریعت خاوند یې جوړ کړی یم چې ستاسو په شمول د قیامت د ورځې پورې ټول خلک همدغو علومو ته د عوتوم.

اما کومه ګټه او تاوان چې تاسو یې زما څخه پوښتنه کوئ ماته نه د هغوی علم راکړی شوی دی او نه زه د دغسې کارونو د تبلیغ دپاره را استولی شوی یم. یا په بل عبارت: ذکر شوي علوم غیبي علوم دي چې یوازې الله ﷻ ورباندې پوهېږي او څومره یې چې اراده وشي په همغې اندازې باندې یې خلکو ته ښودانه کوي، نه یې څوک په زور حاصلولی شي او نه د چا وسه کېږي.

ب: که بالفرض زه په عادي توګه په غیبو باندې پوهېدلی نو ما به خپل ځان ته ډېرې خوشالۍ حاصلې کړې وی او سختي او غمونه خو به راته هېڅکله نه وی رارسیدلې، حال دا چې ډېرې ښېګنې زما د لاسه ووځي او غمونه هم رارسېږي.

نو تاسو ته په کار دي چې زما څخه د هغه شي غوښتنې او پوښتنې ونه کړئ چې زما په وسه کښې نه وي، بلکې د هغو شیانو معلومات راڅخه واخلئ چې د هغو د ښودانې وسه ماته راکړه شوې ده.

زه بل څوک نه یم مګر د الله ﷻ د عذابه ډارونکی او د ده ﷻ د رضا په حاصلولو باندې زېری ورکوونکی یم، نو د دغو دواړو شیانو (ډارول او بشارت) په باره کښې زما څخه معلومات واخلئ او بس. مګر دا هغه قوم کولی شي چې ایمان ولري او د روغې عقیدې خاوندان وي.

توضیحات

۱_ مونږ د [الأنعام:۳۱] آیت لاندې د ﴿ ٱلسَّاعَةِ ﴾ د کلمې په شاوخوا کښې څه معلومات لیکلي دي _والحمدلله_ چې بیا لیکنې ته یې څه اړتیا نه ګورو، مګر دلته ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: په ﴿ مُرْسَىٰهَا ﴾ کښې د "مُرْسی" کلمه د میمي مصدر کلمه ده چې په معنی د "رَسًا" سره ده، "رَسًا" د ثبوت معنی ورکوي[1] نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ستا څخه پوښتنه کوي چې د قیامت د ورځې ثبوت (قیام) به کله وي؟

ب: د ﴿ لَا یُجَلِّیهَا ﴾ کلمه اصلاً د "جَلاء" څخه اخستله شوې ده او "جَلاء" کشف او لوڅولو ته ویل کېږي لکه چې د [الأعراف:۱۴۳] آیت لاندې یې شرحه تېره شوې ده. او په ﴿ لِوَقْتِهَا ﴾ کښې د "ل" توری

(۱) مفردات الراغب ص۲۰۱

د "ثقل" په معنی سره دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د قیامت د ورځې د قیام تاریخ په د قیامت د ورځې پورې پټ وي او هیڅ ته به ونه ښودلی شي، خو چې کله یې د قیام وخت را ورسېږي نو په خپل وخت کښې به ترې هم هېڅوک پرده پورته نه کړي مګر الله ﷻ. نو نه یې څوک په قیام علم لري او نه دې ورته څوک تمه کوي او بالآخره نه یې څوک په قیام کښې مداخله کولی شي.

ج: د ﴿ ثَقُلَتْ ﴾ کلمه د "ثِقَل" څخه اخستله شوې ده چې په مقابل کښې یې "خِفة" استعمالېږي او په معنی د سپکوالي سره دی[1].

خو په دې مقام کښې یې مفسرینو کرامو لاندې تفسیرونه کړي دي[2]:

اول: د قیامت ورځ د علم په اعتبار سره په اسمانونو او ځمکو کښې درنه ده او د قیام په تاریخ باندې یې ځان پوه کول دروند کار دی (د هیڅا د لاسه پوره نه دی).

دوهم: د قیامت ورځ د قیام په اعتبار سره ډېره درنه ده چې اسمانونه به دړې وړې شي او غرونه به د ګرد غوندې والوزي، د همدې کبله دهمدغې ورځې د قیام څخه د اسمانونو او ځمکو اوسېدونکي مخلوقات ټول په ډار کښې دي خو افسوس یوازې په پېریانو او انسانانو کښې چې څوک د غفلت په خوب باندې ویده دي هغوی ترې نه ډارېږي.

سوال جواب

د: که څوک وایي چې: الله ﷻ د قیامت په قیام کښې د ﴿ بَغْتَةً ﴾ کلمه نازله کړې ده او بغت خو دې ته وایي چې ناڅاپه سړی د داسې شي سره مخامخ شي چې په خیال کښې یې هم نه ګرځي[3].

حال دا چې د قیامت د قیام دپاره خو نبي کریم ﷺ زښت ډېر علامات بیان کړي دي، په دې هکله لاندې یو حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ. يَعْنِي إِصْبَعَيْنِ»[4] زه د قیامت د ورځې سره داسې جوړه مبعوث کړی شوی یم لکه دغه داوړه. یعنې دوه ګوتې، چې یوه منځنۍ ګوته ده او بله سبابه ده (زه د قیامت د علاماتو څخه یم قیامت ماپسې نژدې راروان دی، لکه د ګوتې د سر په اندازه ترې زه رامخکې شوی یم).

همدارنګه نور احادیث هم زښت ډېر دي چې ځینو علماوو کرامو[5] راغونډ کړي دي او ښه په زړه پوری تحقیق یې پکښې کړی دی چې لوستل یې پوره ګټور دي.

نو پوښتنه دا ده چې ایا د علاماتو د ښودلو سره-سره د قیامت د ورځې قیام ته د ناڅاپه لقب ورکول صحت لري؟

---

(۱) مفردات الراغب ص۷۶
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۳۳؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۰۲
(۳) مفردات الراغب ص۵۲
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۲۵
(۵) تفسیر المنار ج۹ ص۴۸۳

مونږ وایو چې: د قیامت ورځ په دې معنی سره ناڅاپه راتلونکي ده چې هیچاته یې په یقین سره نېټه معلومه نه ده، او علامات خو یې په قرب (نژدېوالي) باندې دلالت کوي مګر وخت خو یې نه شي ټاکلی. د ښه وضاحت دپاره د نبي کریم ﷺ یو اوږد حدیث ولولئ چې مضمون یې دا دی[1]:

اول: د قیامت ورځ به په داسې حال کښې قائمه شي چې دوه کسانو به یوه کپړه په منځکښې اچولې وي، چې یو یې خرڅه کړي او بل یې خرېداري کړي، دوی دواړو به لا تاوه کړې نه وي چې قیامت به قائم شي او بیه به په خای پاتې شي.

دوهم: یو سړی به خپله اوښه ولوشي او په همدې خیال کښې به وي چې شوده وخوري نو ده به لا شوده نه وي خوړلي چې د قیام شپېلۍ به وربانديې پو کړله شي.

دریم: یو سړی به د خپلو اوبو دپاره حوض (ډنډ) جوړوي ترڅو پکښې اوبه راغونډې کړي او خپل څاروي وربانديې خړوب کړي، ده به لا دغه کار نه وي کړي چې قیامت به قائم شي.

څلورمه: یوه سړي به خپلې خولې ته لمړۍ پورته کړې وي خو هغه به یې لا خوړلې نه وي چې قیامت به قائم شي او لمړۍ به یې په خوله او یا په ګوتو کښې پاتې شي.

لنډه دا چې د قیام په وخت کښې به ترې خلک غافل وي او هرڅوک به په خپل دنیاوي کارو بار او راکړه ورکړه باندې مشغول وي، د هیچا په خیال کښې به نه ګرځي چې سات ګړی، ته به دنیا ورانه شي او مخلوقات به پوپنا شي.

"حفاوة" څه معنی؟

۲_ د "حَفِي" کلمه د "حفاوة" څخه اخستله شوې ده، "حُفَاوَة" په ډېرو معناوو کښې استعمالېږي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په یوه کار باندې زیات زور اچول او په الحاح (کوښښ) سره غوښتل. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُواْ ﴾ [محمد:۳۷] یعني: که الله ﷻ ستاسو څخه ستاسو مالونه وغواړي او په دې باندې زیات زور واچوي چې ضرور به یې د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کوئ نو تاسو به بخل وکړئ او دا حکم به عملي نه کړئ، خو دا د الله ﷻ لطف دی چې د ټولو مالونو په انفاق باندې مو نه مکلف کوي.

ب: د زیاتې مهربانۍ په معنی. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِى حَفِيًّا ﴾ [مریم:۴۷] یعني: ابراهیم ﷺ خپل پلار مخاطب کړ چې ډېر ژر به تاته د خپل رب ﷻ څخه مغفرت وغواړم ځکه چې یقیناً زما رب ﷻ په ما باندې په زیاته درجه کښې مهربان دی.

ج: د ښېخه پرېکولو په معنی. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَفِّرُوا اللِّحَى وَأَحْفُوا الشَّوَارِبَ»[2] یعني: تاسو ږېرې پرېږدئ او برېتونه په زیاته درجه کښې پرې کړئ.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۳
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۸۷۵

د: د پښو لوڅېدل (پښې ابل کېدل)، نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَأن تَرَى الْحُفَاةَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ رُعَاءَ الشَّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِي الْبُنْيَانِ»[۱] يعنې: د قيامت د علامو څخه دا هم ده چې ته به وګورې پښې لوڅې، بربنډ، فقيران، د ګډو پوونکي خلک، چې په بنګلو کښې به يو تربله افتخار کوي. هر يو به غواړي چې په بل باندې خپلې ماڼۍ دنګې او ښاسته جوړې کړي. يا په بل عبارت: په زياته درجه کښې فقيران به په زياته درجه کښې غنيان جوړ شي.

تبصره

۳ـ څرنګه چې د ذکرو شوو څلورو واړو کلماتو: ﴿ فَيُحْفِكُمْ ﴾، ﴿ حَفِيٌّ ﴾، «وَاحْفُوا، الْحُفَاةَ» په معناګانو کښې (چې اصلي مصدر يې "حَفَاوَة" دی) نهائي درجه پرته ده نو داسې معلومېږي چې همدغه به د "حَفَاوَة" اصلي معنی وي. نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې کېږي چې: اى پيغمبره! ستا څخه مشرکان په دومره جديت سره د قيامت د قيام په باره کښې سوال کوي فقط لکه چې تا پکښې زيات کوښښ کړی وي او د دې نهائي وخت دې خان ته معلوم کړی وي، حال دا چې تا نه په دې هکله کوښښ کړی دی او نه تاته معلومات شته چې کله به قائم شي، او نه به په آينده کښې کوښښ وکړې.

د دنيا ټول عمر چاته معلوم نه دی

۴ـ د همدغه آيت شريف څخه ـچې بحث پکښې روان دیـ دا خبره واضحه شوه چې د الله ﷻ څخه په غير بل هيڅوک نه پوهېږي چې د دنيا ټول عمر به څومره وي (څومره به تېر شوی وی او څومره به پاتې وي).

نو چا چې ليکلي دي چې: "د دنيا ټول عمر اوه زره کاله دی او د محمدي ﷺ امت عمر به يو نيم زرکالو ته ونه رسېږي" د دوی خبره د آيت شريف د مقتضی څخه مخالفه ده او په کوم صحيح حديث باندې هم ثابته نه ده او بالآخره د اسرائيلياتو څخه يې سرچينه نېولې ده[۲].

درې حقيقتونه

۵ـ په دې مقام کښې د بنې تشريح د پاره لاندې درې حقيقتونه محترمو لوستونکو ته وړاندې کوو:

الف: يو حقيقت دا دی چې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته په تشريعي امورو کښې د غيبو علم ورکړی وه چې د همدې غټه مجموعه قرآن کريم دی، د قرآن کريم د نزول څخه وړاندې نبي کريم ﷺ د قرآني غيبي علومو څخه ناخبره وه.

مشرکانو دا عقيده نه درلوده چې نبي کريم ﷺ د الله ﷻ پيغمبر دی او په تشريعي علومو کښې ورباندې وحي نازلېږي د همدې کبله دوی په دې باره کښې ترې پوښتنه هم نه کوله. مګر نبي کريم ﷺ

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۸

(۲) تفسير المراغي ج۹ ص۱۳۱؛ تفسير المنار ج۹ ص۴۷۰

به دعوت ورکاوه او په همدې باندې مامور شوي وه. الله ﷻ فرمايي: ﴿ قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ﴾ [الأنعام: ۱۵۱] يعنې: اى پيغمبره! خلکو ته ووايه چې راشئ ترڅو په تاسو باندې هغه (غيبي شيان) ولولم چې ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې حرام کړي دي. او داسې نور.

ب: بل حقيقيت دا دى چې د تشريعي امورو څخه په غير په نورو دنياوي کارونو کښې (چې په عادي اسبابو باندې الله ﷻ جاري کړي دي) نبي کريم ﷺ ته هم د نورو انسانانو په څېر وسه او طاقت ورکړی شوی وه او د وخت مشرکان ورباندې ښه پوهېده.

نو په دې هکله يې هم د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه نه کوله چې ته خپل ځان ته د ګټې رسولو او د ضرر څخه د بچ کولو وسه او توان لرې او که نه؟

ج: دريم حقيقت دا دی چې په همدغو غير تشريعي امورو کښې نبي کريم ﷺ ته په فوق العاده توګه د اجراء کولو توان نه وه ورکړی شوی، مګر کله-کله به دغه فوق العاده توب د ده ﷺ په برخه کيده.

مشرکانو داسې عقيده درلوده چې هر پيغمبر بايد د دنيا غير تشريعي کارونه هم په غير عادي توګه وکړي، د همدې کبله به يې نبي کريم ﷺ ته غوښتنې وړاندې کولې چې راتلونکی کال به څنګه وي، پراخي به پکښې وي او بارانونه به وشي او که نه؟.

د فلاني شي په تجارت کښې به ګټه وي او که تاوان؟

ايا ته کولی شې چې د مکې معظمې وچه بيديا په باغونو او ويالو باندې تبديله کړې؟

او يا ستا د اقتصاد دپاره دا ښه نه وه چې د صفا غونډۍ درته سره زر جوړ شوي وی؟

عجيبه ده چې خپل ځان ته د پيغمبر لقب هم ورکوې حال دا چې زمونږ غوندې په بازارونو کښې په راکړه ورکړه پسې ګرځې راګرځې.

نو د دغه ډول غوښتنو د جوابولو دپاره الله ﷻ خپل پيغمبر ته په آيت شريف کښې ذکر شوی جواب ورورښود چې ﴿ قُل لَّآ أَمْلِكُ ...﴾ تر آخره پورې.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: زه خپل ځان ته د ګټې او تاوان په باره کښې غير عادي توان نه لرم چې د راتلونکي کال په هکله معلومات ولرم او يا په تجارتونو کښې ګټې وټې په ګوته کړم چې په دې کښې ګټه ده او په هغه کښې تاوان. ځکه چې دا کار زما وظيفه نه ده او زه د دغسې کارونو کولو او د دغسې علومو د ښودلو دپاره نه يم استولی شوی، دغه بې ځايه غوښتنې راڅخه مه کوئ.

هو! دا بېله خبره ده چې د الله ﷻ اراده وشي او په ما باندې کوم خاص عنايت وکړي او په غير عادي توګه راته کوم کار اجراء کړي نو دا خاص عنايت د دې معنی نه ورکوي چې هر کار به زه په فوق العاده توګه اجراء کوم او که نه نو زه به پيغمبر نه يم. العياذ بالله.

او بيا الله ﷻ خپل پيغمبر ته د ذکر شوي جواب د تائيد دپاره دا جمله وروښودله چې: ﴿ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ ...﴾ تر آخره پورې.

يعني: اى مشركانو! كه بالفرض ما په غير تشريعي كارونو كښې ستاسو څخه څه فوق العاده توب درلودی، لکه چې تاسو را باندې خیال کوئ، نو زما څخه به هېڅ ګټه نه وي فوته شوې او ډېرې ګټې او خوشالۍ به مې ځان ته راغونډې کړې وی او غمونه خو به راته بالکل نه رسېدلی، حال دا چې زما څخه هم د ګټو کارونه فوت شوي دي او هم راته غمونه رارسيدلي دي.

د وضاحت په خاطر څو مثالونه

۶_ د ښه وضاحت دپاره د نبي كريم ﷺ د حالاتو لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: د مؤمنانو د مور (بي بي عايشې رضي الله عنها) پورې منافقانو بهتان وتاړه (چې د افک د پېښې په نامه یادېږي) او نبي كريم ﷺ ډېرې ورځې په غم كښې تېرې كړې او پخپله باندې يې نه شو كولی چې هغې ته برائت ورکړي او خپل ځان د غمه خلاص کړي. ترڅو چې الله ﷻ ورباندې غيبي علم عنايت كړ او برائت يې په قرآن كريم كښې نازل شو. مفصله قيصه يې د احاديثو په كتابونو كښې ذکره ده[1].

ب: كه نبي كريم ﷺ پوهېدلی چې منافقانو ته اجازه وركول د الله ﷻ خوښ نه دي نو د تبوک په غزا كښې به يې منافقانو ته د نه تللو اجازه نه وی ورکړې، چې پوره بيان يې په [التوبة:۴۳] آيت كښې راروان دی.

ج: كه نبي كريم ﷺ پوهېدلی چې د عبدالله بن ام مكتوم ﷺ ړانده صحابي په باره كښې به الله ﷻ څو ايتونه په عتاب امېزه لهجه باندې نازلوي نو د هغه د ملاقات د كبله به يې مباركه تندۍ نه وی تروه شوې، چې بيان يې د "عَبَسَ" په سورت كښې راتلونكی دی.

د: نبي كريم ﷺ چې كله حجت الوداع ته حركت وكړ نو هديه يې هم د ځانه سره بوتله خو وروسته د همدې په بيولو باندې پښېمانه شو او ويې فرمايل چې: «لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا أَهْدَيْتُ»[2] كه ما د خپل كار څخه هغه څه وړاندې درک كړي وی چې وروسته مې درک كړه نو هديه به مې د ځانه سره نه وی راوستلې.

سوال جواب

۷_ كه څوک وايي چې هغه څه شی وه كوم چې نبي كريم ﷺ ورباندې په حجت الوداع كښې وروسته پوه شو؟

مونږ وايو چې: هغه دا وه چې په صحابه وو كرامو ﷺ باندې ډېره درنه تمامه شوه چې د عمرې په اتمام سره خپل ځانونه حلال كړي حال دا چې نبي كريم ﷺ خپل ځان نه دی حلال كړی او په احرام كښې پاتې دی. يا په بل عبارت: په هغوی باندې د نبي كريم ﷺ څخه مخالفت ډېر دروند تمام شو او

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۶
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲۲۴، ۲۴۰

نبي کريم ﷺ څکه خپل مبارک ځان د احرام څخه نه شو خلاصولی چې هديه يې بېولې وه، او هرڅوک چې د خپله ځانه سره هديه بوزي نو د هديي د ذبحه کولو څخه وړاندې خپل احرام نه شي ختمولی که څه هم د تمتع د حج نيت يې کړی وي.

﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا ۖ فَلَمَّا تَغَشَّىٰهَا
حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِۦ ۖ فَلَمَّآ أَثْقَلَت دَّعَوَا ٱللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ ءَاتَيْتَنَا صَٰلِحًا
لَّنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُمَا صَٰلِحًا جَعَلَا لَهُۥ شُرَكَآءَ فِيمَآ ءَاتَىٰهُمَا ۚ
فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾ أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا
يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٢﴾ ﴾

[۱۸۹] (ای انسانانو!) الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د يوه نفس (ادم ﷺ) څخه پيدا کړي ياست او د همدې يوه نفس څخه يې د هغه جوړه (بي بي حواء رضي الله عنها) هم د دې دپاره ګرځولې (پيدا کړې) ده چې دې ته ميلان وکړي (او ورسره ارام شي او د جنسي ارتباط دپاره زمينه برابره شي).

نو (ای انسانانو!) کله چې (ستاسو) يوه کس (نارينه) خپله جوړه پټه کړه (جنسي ارتباط يې ورسره ونيوه) نو هغه په خفيف بار سره بارداره (اميدواره) شوه نو په همدغه بار سره يې تلل وکړه (په لاشعوري توګه يې د ځانه سره وړوړ). نو کله چې درنه شوه (په بار باندې پوه شوه او خاوند يې هم وزباندې خبر شو نو) دواړو خپل رب الله ﷻ ته سوال وکړ چې: (ای زمونږ ربه!) که ته مونږ ته صالح بچوړی راکړې (چې ظاهراً او باطنًا صالح وي) نو ضرور هرومرو به مونږ د شکر کوونکو څخه جوړ شو (او ستا شکر به وکړو).

[۱۹۰] نو کله چې الله ﷻ دوی دواړو ته صالح بچوړی ورکړ (لکه څنګه يې چې غوښتی وه) نو دواړو الله ﷻ لره په هغه شي (بچوړي) کښې شريکان وګرځول (ودرول) کوم چې دوی دواړو ته الله ﷻ ورکړی وه (او خپل عهد يې په ناشکرۍ سره مات کړ). نو الله ﷻ د هغه شي څخه پورته دی چې دوی (مشرکان) يې ورسره شريکوي.

[۱۹۱] ايا دوی (د الله ﷻ سره) هغه شيان شريکوي چې هغوی هيڅ شی نه شي پيدا کولی حال دا چې هغوی په خپله پيدا کول کېږي (خلق ته اړ دي).

[۱۹۲] او (هم) هغوی د دوی (مشرکانو) دپاره د مدد (نصرت) وسه نه لري او نه د خپلو ځانو سره څه کومک کولی شي.

ارتباط

په وړاندينيو ايتونو کښې الله ﷻ د مشرکانو د سادګۍ او بې عقلۍ يوه مثال ته اشاره کړې وه

بې هوده (بې ګټې) پوښتنې او غوښتنې کوي، په دې ایتونو کښې د هغوی د بې عقلۍ یوه بل مثال ته اشاره شوې ده چې دوی ته نعمتونه الله ﷻ ورکوي خو دوی یې غیرالله (بوتانو) ته نسبتوي او د الله ﷻ ناشکري کوي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! مشرکانو ته د دوی د بې عقلۍ یو بل مثال هم قرائت کړه ترڅو دوی د عقل څخه کار واخلي او د څارویو د قطاره څخونه راوباسي، هغه دا چې:

۱ـ د مشرکانو په شمول په ټولو انسانانو باندې الله ﷻ احسان کړی دی چې د دوی پلار (ادم ﷺ) بې د خاورو څخه خلک کړ، که نه نو په دنیا کښې به یو انسان هم د موجودیت خاوند شوی نه وی؛ ابا پلار ته وجود ورکول اولاد ته وجود ورکول نه دي؟

۲ـ بیا همدغه اقدس ذات ﷻ ادم ﷺ ته د همده د بدن څخه د ده جوړه (بي بي حوآء رضي الله عنها) پیدا کړه ترڅو د ده زړه ورسره ارام ونیسي او د انفرادي وحشتناکه ژوندڅخه بچ شي، که بالفرض د ده جوړه د ده د جنس څخه نه وی نو نه به یې زړه ارام نیولی وی، نه به یې د خوشالۍ ژوند په نصیب شوی وی او بالآخره نه به جنسي ارتباط صورت نیولی وی.

نو د همدې کبله (چې د ادم ﷺ مبارک زړه د بي بي حوآء رضي الله عنها سره ارام ونیوه او محبت یې یو تربله په برخه شو) دوی دواړه د ټولو انسانانو د پیدا کېدلو اسباب جوړ شوه. که نه نو د همدوی دواړو څخه په غیر به هیڅوک نه وی پیدا شوي او د توالد او تناسل سلسله به نه وی جاري شوي.

۳ـ بیا الله ﷻ د ادم ﷺ او د بي بي حواء رضي الله عنها مینه او محبت د دوی په اولاده کښې هم په وراثت سره باقي پرېښود او د قیامت د ورځې پورې د همدغه محبتي ارتباط د امله د ټولو انسانانو خوږ ژوند په نصیب شو او د توالد او تناسل سلسله جاري پاتې شوه او پاتې به وي.

مګر د ذکرو شوو ټولو نعمتونو د ورکړې سره-سره ناشکره انسان د خپل رب ﷻ په توحید باندې معتقد نه شو او د بوت پرستۍ څخه یې لاس وانخست.

۴ـ نو کله چې د ذکر شویُ بنیادي محبت په بنا دوه انسانان (مېړه او ماندینه) یو تربله جنسي ارتباط ونیسي نو ماندینه خفیف حمل واخلي او بارداره وګرځي، خو د خپل دغه خفیف حمل (بار) سره ګرځي راګرځي او په خیال کښې یې هم نه وي چې دا به لا بارداره شوې وي او هغه شی به دې نه ورکړی شوی وي کوم چې دوی دواړو د قال په ژبه نه بلکې د حال په ژبه باندې غوښتی وه او د الله ﷻ په نزد قبول شوی دی.

۵ـ هو کله چې ذکره شوې بارداره ماندینه درنه شي او خپل ځان باندې پوه شي چې امیدواره شوې ده نو په دغه وخت کښې دواړه (مېړه او ماندینه) الله ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کوي او د قال په ژبه غواړي چې: ای ربه! مونږ ته صالح او روغ رمټ بچی راپه نصیب کړې، ای زمونږ مهربانه ربه! که دا کار دې وکړ نو مونږ به ضرور د شکر کوونکو څخه جوړ شو، زمونږ عهد دی چې یوازې همدا

ستا شکريه به کوو او هيڅکله به درسره شريک نه دروو.

٦ـ خو کله چې الله ﷻ د دوی دواړو قولي سوال هم قبول کړي لکه څنګه يې چې د دواړو حالي سوال قبول کړی وه او صالح (روغ رمټ) بچوړی ورويښي، سمدستي دواړه خپل عهد ماتوي او د الله ﷻ سره شريک دروي، همدغه صالح بچوړي ته د کفر تربيه ورکوي او په کوم ډول کفر باندې چې دوی دواړه په خپله باندې اخته وي همغه ډول کفر ته يې وربلي، نو په نتيجه کښې يهودي يا نصراني او بالآخره مجوسي او يا بل ډول کافر ترې جوړ کړي او خپل ورکړی شوی عهد د پښو لاندې کړي.

٧ـ دا خو د بې عقله انسانانو دپاره يو مثال وه چې تاسو ته ولوستلی شو ترڅو پکښې سوچ وکړئ او پوه شئ چې د الله ﷻ سره شريک درول څومره لويه بې عقلي او څومره لويه سادګي ده.

٨ـ نو الله ﷻ (اقدس ذات) د هر ډول شرک څخه پاک او منزه دی او د ده ﷻ ربوبيت د هغو ټولو شرکياتو څخه اوچت دی چې مشرکان ورپورې دروغ تړي.

٩ـ د الله ﷻ سره شريک درول به ولې سادګي او بې عقلي نه وي چې د ده ﷻ څخه په غير نور ټول شيان د الله ﷻ مخلوقات دي او د خپل خان دپاره خلقت ته احتياج دي.

ايا دوی د الله ﷻ سره په عبادت کښې هغه شيان شريکوي کوم چې هيڅ څيز نه شي پيدا کولی حال دا چې په خپله دوی ته د الله ﷻ د پلوه خلقت ورکړی شوی دی.

١٠ـ همدارنګه دغه باطل معبودان نه خپلو عبادت کوونکو ته د نصرت او کومک وسه لري چې يا چا ته اولاد ورکړي او يا د مصيبت څخه نجات ورويښي او نه د خپلو ځانونو سره څه کومک کولی شي چې ځانونه د الله ﷻ د عذاب او نيونې څخه بچ وساتي.

توضيحات

١ـ مونږ د ذکرو شوو ايتونو په تفسير کښې لاندې نکات مراعات کړي دي:

الف: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗ ﴾ [النساء: ١] يعنې: ای خلکو! د خپل هغه رب ﷻ څخه ووېرېږئ چې تاسو يې د يو نفس (ادم ؑ) څخه پيدا کړي ياست او د همدغه يوه نفس څخه يې د ده جوړه (بي بي حواء رضي الله عنها) هم پيدا کړې ده او بيا يې د دغو دواړو څخه ډېر نارينه او ډېرې زنانه په ځمکه کښې خواره کړي دي. نو تاسو همدغه احسان په نظر کښې ونيسئ مه په کونډو رنډو باندې ظلم کوئ او مه د يتيمانو مالونه خورئ.

مونږ ته داسې برېښي چې همدغه مضمون په دې مقام کښې يو ځل بيا په بل اسلوب سره منعکس شوی دی چې: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَجَعَلَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا لِيَسۡكُنَ إِلَيۡهَا ﴾ يعنې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې (ای خلکو!) د يوه نفس (ادم ؑ) څخه پيدا کړي ياست او د همدغه يوه نفس څخه يې د ده جوړه (بي بي حواء رضي الله عنها) هم جوړه کړې ده ترڅو يې د همدغې خپلې

سره زړه ارام مونده کړي او جنسي ارتباط متحقق شي. چې په نتیجه کښې تر له دنیا په نارینه ور او زنانه وو باندې ډکه شي او په هره خوا کښې خواره واره شي (لکه چې همداسې وشوه).

نو ای خلکو! تاسو همدغه احسان په نظر کښې ونیسئ او د الله ﷻ سره شریکان مه دروئ او واحد لاشریک یې وګڼئ، مګر افسوس چې تاسو په دغه لوی احسان باندې هم سترګې پټوئ او شکریه یې نه کوئ او بالآخره خپل اولادونه هم د خپلو خانونو غوندې کفر ته وباسئ.

ب: د ﴿ فَلَمَّا تَغَشَّىٰهَا ﴾ دواړه ضمائر مونږ ادم علیه السلام او بي بي حواء رضي الله عنها ته نه دي راجع کړي، بلکې مستتر ضمیر مو یوه نارینه او بارز ضمیر مو یوې زنانه ته راجع کړی دی چې په دواړو باندې په ﴿ خَلَقَكُم ﴾ کښې د "کُم" ضمیر مشتمل دی.

ج: همدارنګه مو د مثنی ضمائر هم یوه نارینه او یوې زنانه ته راجع کړي دي چې د "کُم" ضمیر پرې اشتمال لري. نو بناً په دې، په ﴿ جَعَلَا لَهُ ﴾ کښې د مثنی ضمیر هم همدغو دواړو ته راجع دی او ادم علیه السلام او بي بي حواء رضي الله عنها ته راجع نه دی لکه ځینو مفسرینو کرامو چې راجع کړی دی.

د: د ﴿ صَٰلِحًا ﴾ د کلمې دپاره مو هغه معنی خوښه کړې ده کومه چې شیخ المفسرین خوښه کړې ده، هغه دا چې دلته د صلاح څخه عامه صلاح مراده ده[1]. یعنې څوک چې روغ رمټ وي، برابره خبره ده چې د بدني اندامونو د حیثه وي یا د عقل او تدبیر د حیثه وي او هم یا د دین او استعداد د حیثه.

ه: بالآخره د شرک في الاولاد دپاره مو هغه تفسیر غوره کړی دی کوم چې د لاندې حدیث شریف څخه څرګند یږي:

نبي کریم ﷺ فرمائلي دي چې: «مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلاَّ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ»[2] یعنې: هیڅ یو مولود (زیږولی شوی) نه دی مګر هغه په فطرت (اسلامي عقیدې) باندې زیږیږي، نو پلار او مور یې (بیا) یهودي جوړ کړي یا نصراني او (بالآخره) یا مجوسي (او یا یې په بله کفري عقیده باندې روږدی کړي)، لکه چې یو څاروی زیږولی کیږي چې جوړ څاروی وي، ایا تاسو په هغه کښې څه پوزغوڅي ګورئ (مګر خاوندان یې هم پوزې غوڅې کړي او هم یې بوچې کړي او یا یې غوږ سوری).

مونږ په دې مقام کښې په ذکر شوي تفسیر باندې د لاندې وجوهو د کبله کلک یاستو:

اول: دا تفسیر د سیاق او سباق (وړاندې بیرته) ایتونو سره ښه سمون خوري چې په کافرانو (مشرکانو) باندې د شرک په رد کولو کښې نازل شوي دي.

دوهم: په دې کښې غیر متبادر تکي نشته او د عربیت د قواعدو سره موافق دی.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۴۵
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۱

د هرډول شریک د نسبت څخه ساتلي شوي دي، د دریم: ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها پکښې
بهترۍ وجهې نورې هم لري.

په لوی لاس خپل ځان په اشکال کښې اچول

۲_ په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لوی لاس خپل ځانونه په اشکال کښې اچولي دي څکه چې:

الف: په ﴿ تَغَشّٰهَا ﴾ کښې یې مستتر ضمیر ادم ﷺ ته راجع کړی دی او په بارز ضمیر سره یې بي بي حواء رضي الله عنها مراده کړې ده.

ب: همدارنګه دوی د مثنی ټول ضمیرونه د ﴿ جَعَلَا لَهٗ شُرَكَآءَ ﴾ په شمول همدغو دواړو (زمونږ پلار او مور) ته راجع کړي دي، چې د معنی حاصل یې باید داسې راووزي چې: زمونږ بابا او زمونږ ابی دواړه د الله ﷻ سره په شریک باندې قائل شوه، العیاذ بالله.

نو څکه دوی دغه آیت ته د مشکل المعنی آیت لقب ورکړی دی[۱]. بیا ذکرو شوو مفسرینو کرامو د ذکر شوي اشکال څخه د وتلو په خاطر زښت ډېر جوابونه کړي دي، لاندې څومثالونه یې ولولئ:

اول: دلته عبارت د مضاف په حذف سره دی[۲] یعني: "جَعَلَ أولادُهُمَا شُرَكَاءَ" د دوی دواړو اولادونو د الله ﷻ دپاره شریکان ونیوه. دا جواب غیر متبادر دی.

دوهم: دلته د شرک څخه په تسمیه (نامه ایښودلو) کښې شرک مطلب دی[۳]، دا ډول شرک خو کفر نه دی، که خلاف الاولی (غیر بهتر) وی نو څه باک یې نشته څکه چې په عقیده باندې څه اثر نه غورزوي څوک پرې د اسلام څخه کفر ته نه اوځي بلکې اثر یې په شکر باندې پرېوزي او د شکر د کمبود معنی ورکوي.

د دې ډول شرک نظیر ریاکاري ده چې د خفي شرک (پټ شرک) لقب ورکړی شوی دی مګر څوک پرې کفر ته نه اوځي[۴].

دوی وایي چې د بابا او ابی شرک دا وه چې په خپل یو زوی باندې یې د "عبدالحارث" نوم کېښود چې حارث د شیطان نوم دی، ته به وایې چې "عبدالجان" یې ورباندې ایښی دی.

دا جواب هم زړه ته نه لوېږي څکه چې یوه معصوم (پیغمبر) ته د شرک نسبت کول که څه هم په نوم ایښودلو کښې شرک وي غیر مناسب کار دی[۵].

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې همدغه مضمون د نبي کریم ﷺ څخه روایت شوی دی چې: «لَمَّا حَمَلَتْ حَوَّاءُ

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۳۹
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۳۰۴
(۳) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۴۸
(۴) تفسیر المنار ج۹ ص۵۱۹
(۵) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۲۸۹

طَافَ بِهَا إِبْلِيسُ وَكَانَ لَا يَعِيشُ لَهَا وَلَدٌ فَقَالَ سَمِّيهِ عَبْدَ الْحَارِثِ فَسَمَّتْهُ عَبْدَ الْحَارِثِ فَعَاشَ»[۱] کله چې حواء رضي الله عنها امیدواره شوه نو ابلیس ورباندې دوره ووهله ورغی (حال دا چې د هغې اولادونه مړه کېدل)، نو ابلیس هغې ته امر وکړ چې د عبدالحارث نوم ورباندې کېږده (نو اولاد به دې ژوندي پاتې شي) نو هغې ورباندې همدغه (د عبد الحارث) نوم کېښود نو اولاد يې ژوندي پاتې شو (ژر وفات نه شو).

مونږ وايو چې ذکر شوی حديث د لاندې وجوهو د کبله د آيت شريف تفسير نه شي واقع کيدلی:

الف: دا حديث معلول دی او د اعتبار وړ نه دی، بلکې دا د اسرائيلياتو څخه دی او مونږ ته نبي کريم ﷺ هدايت کړی دی چې د اهل الکتابو په دغسې اخباراتو باندې څه باور ونه کړو، يا يې لا بالکل رد کړو او يا پکښې اقلاً سکوت وکړو[۲].

ب: په دې باندې علاوه، نبي کريم ﷺ فرمائلي دي چې: «لا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ»[۳] يعنې مؤمن د يوه سوري څخه دوه ځله نه چيچلی کېږي، بلکې د اول ځل څخه عبرت اخلي او دوهم ځل ورباندې اعتماد نه کوي. نو ايا ادم عليه السلام او حواء رضي الله عنها د يوه سوري څخه دوه ځلې وچيچلي شوه او د ابليس په خبره باندې يې دوهم ځل بيا اعتماد وکړ؟

که څوک غواړي چې د ذکر شوي مصنوعي اشکال د پورته کولو اوږده جوابونه او په دې باره کښې اوږد بحث ولولي نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۴].

حَمل او حِمل څه فرق لري؟

"حَمْل" _لکه "صَبْر"_ هغه بار ته ويل کېږي چې په سترګو نه ښکاريږي، لکه بچی په ګېډه کښې او د باران اوبه په وريځ کښې.

او "حِمْل" _لکه "ثِقْل"_ د هغه بار نوم دی کوم چې په سترګو ښکاريږي لکه شا او يا په سر باندې چې چا بار ايښی وی.

نو د ونې مېوې ته مجازاً د "حَمْل" لقب ورکول کېږي، ته به وايې چې ونه مور ده او مېوه يې بچی دی[۵].

﴿ وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ ۚ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ ۖ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا ۖ أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۸
(۲) تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۷۵
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۰۵
(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۳۹ ؛ التفسير الكبير ج۱۵ ص۸۶
(۵) مفردات الراغب ص۱۳۱

بِهَآ أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَآ أَمْ لَهُمْ ءَاذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ٱدْعُوا شُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ
كِيدُونِ فَلَا تُنظِرُونِ ﴿١٩٥﴾ إِنَّ وَلِـِّۧيَ ٱللَّهُ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلْكِتَـٰبَ وَهُوَ يَتَوَلَّى ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿١٩٦﴾
وَٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿١٩٧﴾
وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَىٰهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

[۱۹۳] او که تاسو دوی (بوتان) هدایت ته دعوت کړئ (وبلئ نو) ستاسو پېروي به ونه کړي. په دوی باندې یو برابر ده چې تاسو یې رابلئ او که تاسو چپ پاتې کېدونکي یاست.

[۱۹۴] یقیناً هغه کسان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوئ (هغوی) ستاسو غوندې بندګان (مخلوقات) دي. نو تاسو یې راوبلئ نو دوی دې ستاسو اجابت وکړي که تاسو رښتني یاست.

[۱۹۵] ایا دوی (بوتانو) لره پښې دي چې تلل پرې کولی شي؟ او یا دوی لره لاسونه دي چې نیول پرې کولی شي؟ او (بالآخره) ایا دوی لره سترګې دي چې لیدل پرې کولی شي؟ او یا دوی لره غوږونه دي چې اورېدل پرې کولی شي؟

(ای پیغمبره! ورته) ووایه چې خپل شریکان (معبودان) مو راوبلئ بیا زما دپاره پټ تدبیر جوړ کړئ نو انتظار راته مه کوئ (هلئ ژر شئ).

[۱۹۶] یقیناً زما کارساز هغه الله ﷻ دی چې کتاب یې (په ما باندې) نازل کړی دی او همدی ﷻ د (ټولو) صالحانو متولي (د کارونو جوړونکی) دی.

[۱۹۷] او هغه کسان چې تاسو یې د ده ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوئ (هغوی) ستاسو د کومک وسه نه لري او نه د خپلو ځانونو سره کومک کولی شي.

[۱۹۸] او که تاسو دوی هدایت ته دعوت کړئ نو (ستاسو دعوت) به وانه وري. او (زه ستاسو هر یوه ته وایم چې) ته خپل بوتان ګورې چې تاته (په مصنوعي سترګو) نظر کوي خو لیدل (پرې) نه شي کولی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او وروستنی نژدې آیت پکښې په ډېره ښه وجه تفسیر شوی دی.

یعنې: ای مشرکانو! تاسو خو د خپلو معبودانو څخه بهتر یاست نو تاسو ته څه مناسبه دي چې هغوته مو د عبادت سرونه ټیټ کړي دي تاسو خو لاندې نکاتو ته متوجه شئ:

۱ـ په تاسو کښې د دعوت صلاحیت شته او په هغوی کښې نشته.

۲ـ که بالفرض تاسو هغوی هدایت ته دعوت کړئ او سمې لارې ته یې راوبلئ نو هغوی به ستاسو دعوت قبول نه کړي او چپ به پاتې شي، نه به درته هو وایي او نه نه او نه پکښې د "هو" یا "نه" ویلو توان شته.

مګر تاسو ته هغوی د هېڅ شي دعوت نه دی درکړی او نه یې درکوي خو تاسو یې د خپلو ځانونو دپاره هدایت کوونکي ګڼئ او د هادیانو لقب ورکوئ.

۳ـ نو یقیني خبره همدا ده د چا چې تاسو د الله ﷻ څخه پرته بلنه کوئ هغوی په غیر اختیاري توګه ستاسو غوندې د الله ﷻ بندګان دي او د اوامرو اطاعت یې کوي. اما په اختیاري امورو کښې تاسو د هغوی څخه بهتر یاست چې د "هو" او د "نه" ویلو اختیار درلودونکي یاست، خو دوی هېڅ اختیار نه لري، که نه تاسو ورباندې غږ وکړئ چې آیا د "هو" یا "نه" جواب ورکولی شي؟.

۴ـ ای مشرکانو! که څه هم تاسو خپلو معبودانو (بوتانو) ته پښې او لاسونه او هم سترګې او غوږونه جوړ کړي دي مګر ستاسو څخه پوښتنه کوو چې:

الف: ایا هغوی داسې پښې لري چې مزل ورباندې وکړي؟

ب: ایا داسې لاسونه لري چې څه شی ورباندې ونیسي؟

ج: ایا داسې سترګې لري چې څه شی ورباندې وګوري؟

د: ایا داسې غوږونه لري چې څه شی ورباندې واوري؟

پوره واضحه ده چې په ذکرو شوو ټولو پوښتنو کښې جواب منفي دی، نو تاسو د خپلو بوتانو څخه بهتر یاست چې په پښو مزل کولی شئ او په غوږونو اورېدل کولی شئ.

ستاسو بوتان تاسو ته احتیاج دي چې اندامونه ورجوړ کړئ، نو ایا دا سادګي نه ده چې خپلو محتاجانو ته مو په عبادت باندې سرونه ټیټ کړي دي.

نو ای مشرکانو! د بوتانو څخه مه ډارېږئ بلکې د الله ﷻ څخه وډار شئ چې د هر شي واک او اختیار ورسره دی.

۵ـ نو ای پیغمبره! مشرکان لاندې حقائقو ته متوجه کړه او ورته ووایه چې:

الف: ما حقیقت بیان کړ چې تاسو د خپلو معبودانو څخه بهتر یاست نو که دا حقیقت تاسو ته توهین ښکاري او ما ډاروئ چې بوتان به درته څه ضرر ورسوي، نو هلئ ژر شئ خپل معبودان مو ماته د ضرر رسولو دپاره دعوت کړئ او بیا تاسو ټول په همدې هکله ښه پوخ تدبیر ونیسئ او ماته ضرر راورسوئ، انتظار مه کوئ.

ب: یقیناً زما کار ساز او د ټولو امورو متولي هغه الله ﷻ دی چې په ما باندې یې د دې دپاره قرآن کریم را نازل کړی دی چې ټولې دنیا ته یې ورسوم. زما په همدغه اقدس ذات ﷻ توکل او اعتماد دی، او همدی ﷻ زما په شمول د ټولو صالحانو کار ساز او متولي دی؛ نو تاسو نه ماته ضرر رسولی شئ او نه زما پیروانو ته.

ج: او برسېره په دې، څوک چې تاسو ته متصرفين ښکاري او د الله ﷻ څخه په غير يې عبادت کوئ هغوی نه تاسو ته د نصرت وسه لري او نه خپلو خانونو ته کومک ورکولی شي، نو زه به د هغوی څخه څنګه وډار شم.

د: ستاسو باطل معبودان خو جمادات دي، که بالفرض تاسو يې هدايت ته راوبلئ نو ستاسو خبره به وانه وري، نو که ماته د ضرر رسولو دپاره يې دعوت کړئ هغه به څه واوري؟

ه: بالآخره زه ستاسو هر يو نفر ته په انفرادي توګه خطاب کوم چې ته خو خپل بوتان په سترګو ګورې چې تاته يې رنې (مصنوعي) سترګې نيولي دي حال دا چې څه شی ليدلی نه شي، نو که زه ونه وايم ايا تاسو همدا حقيقت په خپله نشئ درک کولی؟

نو که بالفرض زه د حقيقت د بيانولو څخه ساکت شم ايا ذکر شوی حقيقت بدلون مومي؟

توضيحات

۱ـ لکه څنګه چې مشرکانو نبي کريم ﷺ په بوتانو باندې ډاراوه چې د بوتانو توهين مه کوه که نه نو په کوم مرض به دې اخته کړي او يا به درڅخه ليونی جوړ کړي، همدې خبرې ته ورته خبره هود ﷺ ته هم خپل مشرک قوم کړې وه، الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ إِن نَّقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ ءَالِهَتِنَا بِسُوٓءٍ ﴾ [هود:۵۴] يعنې: مونږ بله خبره نه کوو (مونږ ته بل څه حقيقت نه ښکاري) مګر دا چې زمونږ ځينو معبودانو تاته څه ضرر دررسولی دی (ځکه په خپله خبره باندې کلک يې او اوټې بوټې وايې)، العياذ بالله.

يوه عجيبه قيصه

۲ـ الله ﷻ په دې مقام کښې مشرکانو ته د دوی د بوتانو ناتواني په مختلفو اساليبو سره بيانه کړه ترڅو دوی پوه شي چې بوتان د جماداتو څخه په غير نور څه نه دي، نه خپلو پيروانو ته څه ګټه رسولی شي او نه ترې څه ضرر په څنګ کولی شي، شايد چې همدا پوهه يې د ايمان د راوړلو سبب جوړه شي، لکه څنګه چې د عمرو بن الجموح ﷺ پوهه د ده د مسلمانېدلو سبب شوه، د نوموړې د قيصې مهم ټکي[1] لاندې ولولئ:

الف: نبي کريم هجرت نه وه کړی خو د مدينې منورې د خلکو د اسلام سره د بيعتونو په وسيله ارتباط پيدا شوی وه. دغو بيعتونو يو په بل پسې د منی په "عقبه" نومي ځای کښې صورت نيولی وه چې د سيرت په کتابونو کښې مفصل ذکر دي او د عقبې د بيعتونو په نامه يادېږي.

ب: د همدې کبله هلته (په مدينه منوره کښې) ډېر خوانان په اسلام باندې مشرف شوي وه چې د همدې جملې څخه د عمرو بن الجموح ﷺ زوی هم وه، چې معاذ بن عمرو ﷺ نومېده، او په عقبه کښې يې د نبي کريم ﷺ سره بيعت کړی وه.

(۱) سيرت ابن هشام ج۲ ص۶۱

ج: عمرو بن الجموح ﷺ په خپل کور کښې خاص د خپل ځان دپاره د لرګي څخه یو بوت جوړ کړې وه او د "منات" نوم یې ورباندې ایښی وه، چې همده ته به یې سجده کوله او په عبادت باندې به یې بوخت وه.

د: ذکر شوی معاذ ﷺ د خپلو مسلمانانو ملګرو سره یوه شپه منات ته ورغی او د خپل پلار معبود یې د خپله ځایه یوه مردار ناولې ځای (دېران) ته نقل کړ او هلته یې په پلیتی کښې سربنکته ولوروزاوه.

ه: سباته چې عمرو خپل معبود په بې عزته ځای کښې سرچپه ولید نو ډېر خپه شو او د دغه کار په کوونکو باندې زیات په غصه شو خو د کس معلومات ورته نه وه چې خپله غصه یې ورباندې سړه کړې وی. نو خپل بوت (معبود) یې د مرداریو او پلیتیو څخه پاک ووینځه او په خپل ځای باندې یې بېرته نصب کړ.

و: ذکر شوی عمل څو کرته تکرار شو او بوت ته د مسلمانانو د پلوه څو کرته په سپک نظر وکتل شو او په دېران کښې واچولی شو، یا په بل عبارت: ذکر شوي بوت څو شپې په دېران کښې تېرې کړې او څو ورځې غسل ورکړی شو او عطر ورباندې وپاشل شوه.

ز: بله ورځ ذکر شوي عمرو بن الجموح خپل معبود ته (د وینځلو څخه وروسته) توره په غاړه کښې واچوله او مخاطب یې کړ چې: په دې باندې د خپله ځانه دفاع وکړه او که ستا څه د لاسه پوره وي نو د سپک نظرو خلکو سرونه پرې کړه.

ح: دا ځل ذکر شوي معاذ ﷺ او د ده ملګرو د بوت د غاړې څخه توره واخستله او بوت یې د مردار سپې سره په پړي باندې کلک وتاړه او دواړه (بت او سپی) یې په یوه پلیت کوهي (څا) کښې سرچپه زوړند کړه.

ط: سبا ته چې عمرو خپل معبود په ذکر شوي کیفیت باندې مونده کړ نو د بوت څخه یې زړه وګرځېد او په اسلام باندې مشرف شو او خپل پخوانی معبود یې په څو اشعارو باندې مخاطب کړ چې حاصل یې دا دی:

په الله ﷻ باندې قسم دی که ته رښتیانی معبود وی نو ته او مردار سپی به په یوه پړي کښې نړلي شوي په څا کښې نه وی زوړند کړی شوي (او د خپله ځانه به دې ضرور دفاع کړې وی، نو ته چې د خپله ځانه دفاع نه شې کولی نو زما څخه به څه دفاع وکړې).

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې په وړاندېنیو ایتونو کښې په یوه مضمون باندې دوه ایتونه نازل شوي دي، چې: ﴿ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴾ او ﴿ وَٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴾ نو په دې کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو: رښتیا چې مضمون یو دی خو حیثیتونه یې جدا جدا دي.

په اول آیت کښې حقیقت بیان شوی دی چې بوتان ناتوانه دي او په دوهم آیت کښې په همدغه حقیقت باندې مشرکان مخاطب کړی شوي دي.

یادونه

۴ـ علاوه په هغه تفسیر باندې چې مونږ ورته په ترجمه کښې اشاره کړې ده دا هم کېدلی شي چې د مشرکانو سره مخاطبه په ﴿ لَا يَسْمَعُواْ ﴾ باندې ختمه شي او دا جمله ﴿ وَتَرَىٰهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ مستانفه جمله شي.

نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې: ای پيغمبره! تا خو مشرکانو ته زښت ډېر دلائل واورول خو ته دوی ګورې چې تاته د سر په رڼو سترګو نظر کوي خو د زړه په سترګو درته نه ګوري چې د پيغمبرۍ په صفت دې وپېژني. او يا دا چې: تا ته ګوري خو کوم حقائق چې تا ورته پوره شرحه کړه هغو ته نه ګوري او سرونه يې پرې نه خلاصېږي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې ايا د ﴿ يَنظُرُونَ ﴾ او د ﴿ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ دواړه جملې سره متناقضې نه دي؟ ايا دا کېدلی شي چې نظر وکړي خو ليدل ونه شي کړی؟

مونږ وايو چې: که د ﴿ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ جمله د بصيرت څخه شي نو هېڅ اشکال نشته، او که د بصر څخه اشتقاقه وګڼله شي نو وايو چې کوم نظر چې ﴿ يَنظُرُونَ ﴾ ترې اشتقاقه شوې ده هغه په معنی د مقابلې سره دی، نه په معنی د کتلو. عرب وايي چې: "مَنْزَلُ فُلَانٍ يَنْظُرُ إِلَى مَنْزِلِي"[۱] د فلاني کور زما کورته ګوري، يعنې ورسره مخامخ دی.

ذکر شوې جملې ته څه نور تفسيرونه هم په کتابو کښې ليکلي شوي دي[۲]، شائقين دې هملته مراجعه وکړي.

د دښمنانو څخه په امن کېدلو دعاء

۶ـ ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې ماته په تجربه ثابته ده چې څوک د دې آيت شريف: ﴿ إِنَّ وَلِـِّۧيَ ٱللَّهُ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلْكِتَٰبَ ۖ وَهُوَ يَتَوَلَّى ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ په لوستلو باندې مداومت کوي نو الله ﷻ به يې د دښمنانو څخه په امن کښې وساتي. دوی وايي چې د همدې آيت شريف لوستل د سهار په وخت کښې زما د پلار عليه الرحمة د اورادو څخه وه چې په خوب کښې ورته ځينو لويانو ښودلي وه[۳].

﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ

---

(۱) تفسير الطبري ج۶ ص۱۵۳
(۲) تفسير ابي السعود ج۳ ص۳۰۸
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۴۶

فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ إِذَا مَسَّهُمْ طَٰٓئِفٌ مِّنَ ٱلشَّيْطَٰنِ
تَذَكَّرُوا۟ فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ وَإِخْوَٰنُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِى ٱلْغَىِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾﴾

[۱۹۹] (ای پیغمبره!) عفوه (کلکه) ونیسه او په معروفو (نیکو کارو) باندې امر کوه او د جاهلانو (ناپوهانو) څخه مخ واړه وه (او ناندرۍ ورسره مه وهه).

[۲۰۰] او که تا ته د شیطان د پلوه (بالفرض) وسوسه (د فساد په غرض) درننوزي نو په الله ﷻ باندې پنا وغواړه، یقیناً الله ﷻ اوریدونکی (او) پوه دی.

[۲۰۱] یقیناً هغه کسان چې دوی (د الله ﷻ څخه) ډارېږي کله چې په دوی باندې د شیطان د پلوه وسوسه تاوه را تاوه شي، (نو) دوی (الله ﷻ) یاد کړي نو ناڅاپه (سمدستي سمه لاره) لیدونکي جوړ شي (او د وسوسې څخه ځانونه خلاص کړي).

[۲۰۲] او د دوی (شیطانانو) وروڼه (الله ﷻ نه یادوي او) شیطانان یې په ګمراهۍ کښې اوږدوي (راکاږي) چې بیا دوی (په ګمراهۍ کښې) هېڅ قصور نه کوي (او نه یې شیطانان په ګمراه کولو کښې قصور کوي).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د بوتانو په هکله څه حقائق واضحه کړه نو څه لرې نه ده چې د حقائقو واضحه کولو په مشرکانو باندې بد اثر کړی وي او نبي کریم ﷺ ته یې د بې ادبه او غیر مناسبو کلماتو په ویلو باندې خولې پرانستې وي او د ده حوصله یې تنګه کړې وي، نو په دې ایتونو کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ته په همدې باره کښې څو هدایات نازل کړه او د حوصله تنګۍ چاره یې وروښودله.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو حقائقو د بیانولو څخه وروسته لاندې هدایتونو ته متوجه شه او د مشرکانو دسیسې شنډې کړه:

۱ـ د عفوې او تېرېدنې عادت په ځان کښې مستحکم کړه او په جلتۍ سره انتقام ته لاس مه اچوه. چې مهم مطلب (دعوت) درڅخه فوت نه شي، په مناسب وخت کښې به درته د جهاد امر درکړو.

۲ـ د سپکو سپورو خبرو جواب په مثل سره مه ورکوه او د متعارفو وینااوو څخه وړاندې مه تېرېږه بلکې د همېشه دپاره نورو خلکو ته هم په همدغسې متعارفو وینااوو امر کوه.

۳ـ د جاهلانو د جهالت څخه اعراض کاوه او خپل ځان د هغوی په قطار کښې مه ودروه او ناندرۍ ورسره مه وهه، مګر په عین حال کښې یې د دعوت څخه لاس مه اخله.

۴ـ هو! که د بشریت په اعتبار سره کله د جاهلانو او مشرکانو د ستغو خبرو څخه زیات متاثر شوې او بالفرض د شیطان د پلوه درته وسوسه پېښه شوه نو په الله ﷻ باندې پنا وغواړه، د همدې

مرض همدا دوا ده او بس، ځکه چې الله ﷻ هغه ټولې ویناوې اورې چې تاته ویلی کېږي او ستا په زړه باندې هم پوه دی.

۵ـ ای پیغمبره! د ذکرې شوې مجربې دوا څخه باید ستا ټول پیروان استفاده وکړي او په الله ﷻ سره د شیطان څخه پنا وغواړي، ترڅو په لاندې قانون کښې شامل شي:

یقیناً کله چې متقیانو ته څه شیطاني وسواس ورسېږي او په زړونو کښې یې د غُصې اور بل شي نو دوی سمدستي الله ﷻ یادوي او د همده ﷻ په نامه باندې پنا غواړي نو په عین حال کښې یې غُصه سړېږي او په زړونو باندې یې چې شیطان کوم جال خور کړی وي د هغه څخه خلاصېږي او بصېرت یې په زړونو کښې تقرر نیسي.

۶ـ بالمقابل څوک چې تقوی نه لري او بې دیني (کفر) یې عادت جوړ شوی وي نو هغوی د شیطاني وسوسو څخه خانونه نه شي بچ کولی، بلکې هغوی د شیطانانو ورونه دي او په ضلالت کښې یې چې څومره کشوي هغومره ورسره اوړدېږي او په پیروۍ کښې یې په هېڅ ډول سره قصور او سستي نه کوي او نه یې شیطانان په گمراه کولو کښې قصور او سستي کوي.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ په دې مقام کښې نبي کریم ﷺ ته په درې شیانو باندې امر کړی دی: چې عفوه ده او په نېکو باندې امر کول دي او بالآخره د جاهلانو سره ناندرۍ نه وهل دي، نو د اسلام ټولو داعیانو ته په کار دي چې ذکر شوي درېواړه اوامر د ځانو سره په یاد وساتي او په وخت سره پرې عمل وکړي.

نَزغ څه معنی؟

۲ـ د ﴿ يَنزَغَنَّكَ ﴾ کلمه د "نَزْغ" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، نزغ دې ته وایي چې د فساد اچولو په غرض څوک یو ځای ته ورننوزي[۱]، خو دلته ترې وسوسه مطلب ده ځکه چې شیطان یې د فساد په غرض د سړي په زړه کښې اچوي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که بالفرض ستا په زړه کښې د شیطان د پلوه وسوسه درولوېږي او د انتقام حس دې را وپارېږي نو په الله ﷻ سره پنا ترې وغواړه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ایا شیطان کولی شو چې نبي کریم ﷺ ته وسوسه ورواچوي؟

مونږ وایو چې:

الف: دلته د شیطاني وسوسې څخه د کنائې په توگه غضب (غُصه) مراده ده[۲] یعنې: که ستا په زړه کښې د ستغو خبرو د کبله غُصه راپورته شوه نو "أعُوذُ بِاللهِ" ووایه.

(۱) مفردات الراغب ص۵۰۹

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۴۸

په همدې مطلب باندې لاندې حدیث شریف دلالت کوي:

یوه ورځې د نبي کريم ﷺ په حضور کښې يوه کس بل ته کنځلې وکړې او ورته په غُصه شو حال دا چې مخ يې د غُصې د کبله تک سور اوښتی وه، نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «إِنِّي لأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ لَوْ قَالَ أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»(۱) یعنې: ماته داسې خبره معلومه ده که په غُصه باندې مبتلا سړی يې ولولي نو هغه غُصه به ترې لاړه شي کومه چې نوموړی په خپل زړه کښې مومي، خبره دا ده چې که «أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» ووايي نو غُصه به يې سړه شي.

په غُصه شوي سړي ته صحابه کرامو ﷺ وويلې: ايا ته هغه خبره نه اورې کومه چې نبي کريم ﷺ وکړه؟ هغه وويلې: زه خو لېونی نه يم (څه لرې نه ده چې دا سړی به منافق وه او يا به يې غُصه ډېره شديده وه او د صحابه کرامو ﷺ د وينا په مقابل کښې به يې خپل ځان نه وي اداره کړی)، والله اعلم.

ب: مګر مونږ ته په زړه پورې جواب دا بريښي چې دلته د شيطان فرضي وسوسه مطلب ده، چې که بالفرض ستا په زړه کښې شيطاني وسوسه ولوېده نو اعوذ بالله ووايه.

د دې نظير دا آيت شريف دی چې: ﴿ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴾ [الزمر:۶۵] يعنې: که بالفرض ته (اې پيغمبره!) شرک اختيار کړې نو ضرور به ستا عمل هم ضائع شي.

طائف څه معنی؟

۴ـ د ﴿ طَٰٓئِفٌ ﴾ معنی خو معلومه ده چې تاويدونکي او طواف کوونکي ته ويل کېږي، په دې مقام کښې د شيطان وسوسې (نزغ) څخه د لاندې وجوهو د کبله په ﴿ طَٰٓئِفٌ ﴾ سره تعبير وکړی شو:

الف: ترڅو مونږ اشارتاً پوه شو چې شيطاني وسوسې نظر زمونږ زړونو ته د طواف کوونکي حيثيت لري، که مونږ ورته په زړه کښې ځای ورنه کړو نو ډېر ژر د منځه ځي او تقرر نه شي موندلی.

ب: ترڅو مونږ پوه شو چې شيطان زمونږ په شاوخوا کښې ګرځې راګرځي او د کمزورۍ نقطه لټوي، نو په هره خوا کښې چې د ننوتلو دپاره نرۍ وت مونده کړي په همغه باندې زمونږ غولونه پيل کوي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په وړاندې آيت شريف کښې ﴿ ٱلشَّيْطَٰنِ ﴾ مفرد ذکر دی او په ﴿ يَمُدُّونَهُمْ ﴾ کښې ورته مستتر ضمير جمعه راجع شوی دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ ٱلشَّيْطَٰنِ ﴾ څخه جنس مطلب دی چې جمعې ته هم شامل دی(۲).

د آيت شريف ارشاد

۶ـ دا آيت شريف ټولو اسلامي داعيانو ته ارشاد کوي چې د دعوت په وخت کښې خپله غُصه

---

(۱) صحيح البخاري ج ۲ص۹۰۳

(۲) تفسير الكشاف ج۲ ص۱۹۱

وزغمي، ځکه کله چې شیطان په داعي باندې د بلې لارې ځخه زور دپاسه نه شي چې د دعوت معن
یې ونیسي نو هغه په غُصه کوي، او کله چې په غُصه شي نو د انتقام په دریاب کښې لاهو شي او د
دعوت مزه (او لذت) یې د زړه ځخه لاړ او اخلاص یې ختم شي.

یوه ورځ امیر المؤمنین (عمر ﷺ) په چا باندې په غُصه شو او نژدې وه چې لاس ورواچوي، خو
په عین وخت کښې ورباندې چا ذکر شوی آیت شریف ولوست چې: ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ
وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴾ او بیا یې مخاطب کړ چې: ای خلیفه! دا سړی جاهل دی د جاهل ځخه
اعراض وکړه. نو سمدستي د غُصې ځخه صرف نظر شو: «وَكَانَ وَقَّافًا عِنْدَ كِتَابِ اللهِ»[1] یعنې: عمر
ﷺ د کتاب الله په نزد په کلکه ودرېدونکی وه.

﴿ وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِم بِـَٔايَةٍ قَالُوا۟ لَوْلَا ٱجْتَبَيْتَهَا ۚ قُلْ إِنَّمَآ أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ مِن رَّبِّى ۚ هَٰذَا
بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَإِذَا قُرِئَ ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُوا۟
لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾ ﴾

[۲۰۳] او په هغه وخت کښې چې ته (ای محمده!) دوی (مشرکانو) ته آیت را نه وړې (نو دوی
(درته) وایي چې ولې دې د خپله ځانه جوړ نه کړ (چې ساکت یې).

ورته ووایه: یقیناً زه د هغه شي پیروي کوم چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې کېږي (زه یې د
خپله ځانه نشم جوړولی).

دا (قرآن کریم) ستاسو د رب ﷻ د پلوه بصیرتونه دي او هدایت دی او (هم) د داسې قوم دپاره
رحمت دی چې هغوی ایمان راوړي.

[۲۰۴] او کله چې قرآن کریم لوستلی کېږي نو تاسو ورته غوږ کېږدئ او (ورته) چپ شئ، شاید
چې په تاسو باندې (دالله ﷻ د پلوه) رحم وکړی شي.

ارتباط او شان نزول

په وړاندېني وروستني آیت شریف کښې الله ﷻ د اخوان الشیاطین (مشرکانو) په باره کښې
فرمایلي وه چې دوی په ګمراهۍ کښې هیڅ قصور او لندون نه کوي، په دې ایتونو کښې د دوی د
عدم قصور یو مثال ښودلی شوی دی چې کله به د وحې نزول څه وخت وروسته شو نو مشرکانو به د
مسخرو او خندنیو په توګه نبي کریم ﷺ ته خطاب کاوه چې تا ولې د ایتونو د جوړولو ځخه لاس
ونیو لکه چې پخوا به دې جوړول؟ نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه[2].

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۹
(۲) المحرر الوجیز ج۷ ص۲۸۷

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! کله چې د څه حکمتونو په اساس الله ﷻ په تا باندې د وحې نزول ټال کړي او یا مشرکانو ته د دوی فرمایشي معجزې را نه وړې نو د شیطانانو ورونه (مشرکان) په تا باندې مسخرې کوي او درته وایي چې اوس ولې ایتونه نه جوړوې؟ لکه پخوانې تول ایتونه چې تا د خپله خانه جوړ کړي وه او د الله ﷻ د پلوه درباندې نه وه نازل شوي.

نو دوی ته په جواب کښې ووایه چې زه خو نه د خپله خانه ایتونه جوړولی شم او نه مې جوړ کړي دي، څومره ایتونه چې زه په تاسو باندې لولوم هغه ټول ماته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې کړی شوي دي، او زه د همدغې وحې پیروي کوم.

یا په بل عبارت: که ماته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې وکړی شي نو زه یې تبلیغ کوم او که نه نو ساکت پاتې کېږم.

۲ـ ورته ووایه چې: ای خلکو! دا قران کریم خو داسې کتاب نه دی چې څوک یې یو آیت قدرې د خانه جوړ کړی شي، دا کتاب خو لاندې صفات لري:

الف: دا کتاب خو ستاسو د زړونو سترګې خلاصوي او ستاسو رب ﷻ په تاسو عنایت کړی دی چې د غفلت څخه ورباندې راویښ شئ او خپلو ګمراهیو ته خاتمه ورکړئ.

ب: دا کتاب خو سراسري هدایت او لارښونه ده، د مسخرو او خندنیو ځای پکښې نشته.

ج: دا کتاب په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه رحمت او مهرباني ده او د دنیا او آخرت ښېګڼې پکښې نغښتې دي.

هو! دا د چا دپاره؟ دا د هغه قوم دپاره چې په دې کتاب باندې معتقد وي او باور لري چې دا د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

۳ـ ای مشرکانو! کله چې قرآن کریم لوستلی کېږي نو تاسو شور ماشور مه کوئ او غوږ ورته کېږدئ او بالآخره چپ ورته کښېنئ او دقت پکښې وکړئ.

تاسو خو اهل اللسان یاست نو ډېر ژر به تاسو ته څرګنده شي چې دا کتاب د مخلوق کتاب نه دی او د الله ﷻ د پلوه هدایت او رحمت او بصیرت دی.

نو که تاسو ذکره شوې توصیه عملي کړه نو ډېر ژر به د ګمراهیو څخه لاس واخلئ او د شیطان د پیرویو څخه به خانونه خلاص کړئ او هم به په خپلو خطاکاریو باندې اعتراف وکړئ او د مسخرو او ملنډو څخه به لاس په سر شئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ٱجۡتَبَيۡتَهَا﴾ کلمه اصلاً د "جَبَيْتُ الْمَاءَ" څخه اخستله شوې ده، یعنې "اوبه مې په حوض کښې راغونډې کړې دي". د همدې کبله حوض ته "جَابِيَة" ویل کېږي چې جمعه یې "جَوَابِي" راځي.

اما "اجْتِبَاء" _لكه "افْتِعَال"_ هغو راغونډولو ته وايي چې د ډېرو څخه لږ خوښ (غوره) او راجدا کړی شي.

په دې مقام کښې الله ﷻ د مشرکانو هغه خبره د همدوی په الفاظو کښې را حکايت کړې ده کومه به چې دوی نبي کريم ﷺ ته د مسخرو او تعريض په توګه کوله چې: تا خو ټول قرآن کريم د خپله ځانه جوړ کړی دی او ستا سره جوړ کړی شوي ايتونه زښت ډېر دي، نو د همدغو د جملې څخه ولې څو ايتونه د نزول دپاره نه را جدا کوي؟

استماع او انصات څه فرق لري؟

۲_ د مشرکانو عادت وه چې کله به قرآن کريم لوستل کېده نو دوی به شور ماشور کاوه او غوږ به يې ورته نه ايښوده، حتی خپل لودګان يې د همدې کار دپاره ګمارلي وه. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسْمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْاْ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴾ [فصلت:۲۶] او هغه کسان چې کفر يې اختيار کړی دی، وايي چې دغه قرآن کريم ته غوږ مه ږدئ او شور ماشور پکښې کوئ شايد چې تاسو غالب شئ (او څوک پرې ايمان را نه وړي).

نو الله ﷻ د هغوی خبره رد کړه او د ﴿ لَا تَسْمَعُواْ ﴾ په مقابل کښې يې ﴿ فَٱسْتَمِعُواْ ﴾ او د ﴿ وَٱلْغَوْاْ ﴾ په مقابل کښې يې ﴿ وَأَنصِتُواْ ﴾ نازل کړ.

نو حاصل يې داسې راوځي: قرآن کريم ته غوږ ونيسئ (د زړه په غوږونو باندې يې واورئ) او چپ شئ (شور ماشور) مه کوئ.

نو "استماع" غوږ ايښودلو ته وايي او "انصات" د چپ کېدلو معنی ورکوي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: تاسو خو اشاره وکړه چې ذکر شوی آيت شريف د مشرکانو د جواب په باره کښې نازل شوی دی، حال دا چې مفسرينو کرامو ورته نور شان نزولونه هم ښودلي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: صحابه وو کرامو ﷺ په لمانځه کښې خبرې کولې چې څو رکعته پاتې دي او څو رکعتونه مو کړي دي، نو الله ﷻ ذکر شوی آيت شريف نازل کړ[۱].

ب: دا آيت د جمعې د ورځې د خطبې او هم د دواړو اخترونو د خطبو په هکله نازل شوی دی[۲].

ج: د دې آيت شريف د نزول سبب دا دی چې مقتدي بايد د ا مام پسې قرائت ونه لولي او چپ ودرېږي[۳]، او داسې نور.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۷ ص۲۳۸
(۲) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۵۳
(۳) تفسير البغوي ج۲ ص۲۲۶

مونږ وايو چې: سلفو صالحېنو د ايتونو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق كاوه[۱]، نو د ذكر شوي آيت د شان نزول تعدد په حقيقت كښې د مصداقاتو تعدد ته راجع دي، او پوره واضحه ده چې آيت شريف د مفهوم په اعتبار سره عام دی، څه لرې نه ده چې هغه ټول ځايونه پكښې شامل شي په كومو كښې چې قرآن كريم لوستل كېږي كه څه هم د وعظ او نصيحت په توګه وي.

د قرائت خلف الامام څه حكم دی؟

۴ـ كه څه هم دا ډېره پراخه او لمن داره موضوع ده چې خلف الامام په مقتدي باندې د قرآن كريم لوستل څه حكم لري، كه څوك غواړي چې په همدې باره كښې ټول مذاهب او د ټولو مذاهبو دلائل د نظره تېر كړي نو ځينو اوږدو كتابونو ته دې مراجعه وكړي[۲] مګر مونږ فقط د لاندې معلوماتو په ليكلو باندې اكتفاء كوو:

الف: د جمهورو صحابه وو كرامو ﷺ د نظر په مطابق[۳] او د آيت شريف د عام مفهوم په هدايت او بالآخره د احاديثو او آثارو په استناد د ابو حنيفه عليه الرحمة اجتهاد دا دی چې په مقتدي باندې په جهري لمانځه كښې دوه شيان واجب دي: يو قرآن كريم ته غوږ اېښودل او بل چپ دړېدل، او په خفيه لمانځه كښې وربانديې يوازې چپ دړېدل واجب دي او بس.

كه بالفرض په خفيه لمانځه كښې كوم يو مقتدي قرآن كريم ولولي نو د ﴿ وَأَنصِتُوا۟ ﴾ د عام مفهوم څخه به مخالفت وكړي. امكان لري چې په هغه صورت كښې به هم مقتدي يوازې په چپ دړېدلو باندې مكلف وي چې د مقتديانو د ډېروالي د كبله د امام څخه په لرې ساحه كښې ولاړ وي او د قرائت اواز نه ورسېږي او يا په غوږو باندې كوڼ (دروند) وي.

ب: عام علماء كرام وايي چې د لمانځه څخه په غير د قرآن كريم د قرائت په وخت كښې غوږ نيول او چپ كېدل مستحب دي[۴] خو په دې شرط چې د قرآن كريم بې عزتي او د ده سره بې ادبي پكښې صورت ونه نيسي او هم داسې حركتونه ونه كړي چې د توهين بوی ترې پورته كېږي[۵].

سوال جواب

۵ـ كه څوك وايي چې: د لمانځه څخه په غير خو د جمعې او اخترونو خطبې هم دي خو هلته غوږ نېول او چپ كښېناستل واجب دي، حال دا چې تاسو د لمانځه څخه په غير نورو ټولو صورتونو ته د مستحب لقب وركړ؟

(۱) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲
(۲) شرح معاني الآثار للطحاوي ج۱ ص۱۵۷؛ احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۹
(۳) تفسير ابي السعود ج۳ ص۳۱۰
(۴) تفسير ابي السعود ج۳ ص۳۱۰؛ المحرر الوجيز ج۷ ص۲۳۹
(۵) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۵۴؛ المحرر الوجيز ج۷ ص۲۳۹

مونږ وایو: مطلب مو دا دی چې چپ کېدل نظر آیت شریف ته مستحب دی او په ذکرو شوو خایونو کښې د احادیثو په استناد استماع او چپ کېدل واجب دي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إذا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ أَنْصِتْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَغَيْتَ»(۱) یعنې: که ته خپل د څنګ ملګري ته ووایې چې چپ شه، په داسې حال کښې چې امام د جمعې په ورځ خطبه لولي، نو یقینًا تا باطله (چټي) خبره وکړه.

نو کله چې د خطبې په وخت کښې نهې عن المنکر ته د چټي لقب ورکړی شوی دی نو معلومه شوه چې چپ کښېناستل واجب دي.

﴿وَاذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ۩ ﴿٢٠٦﴾﴾

[۲۰۵] او (ای پیغمبره!) خپل رب ﷻ په خپل زړه کښې په زاریو او ډار سره یادوه، او (هم یې په داسې اواز سره یادونه کوه) چې د ډېر لوړ اواز څخه راټیټ وي (یعنې په متوسط اواز سره) د سبائي په وختونو کښې او د ببګائي په وختونو کښې، او ته د غافلانو څخه مه کېږه.

[۲۰۶] یقینًا هغه کسان چې ستا د رب ﷻ په نزد دي (چې پرښتې دي) هغوی د ده ﷻ د عبادت (او یادونې) څخه تکبر (لویي) نه کوي، (په دوامداره توګه پکښې مشغول دي) او د همده ﷻ پاکي بیانوي او خاص همده ﷻ ته سجدې کوي (نو تاسو هم باید غفلت ونه کړئ).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ اشاره کړې وه چې متقیان د الله ﷻ په ذکر سره خپل زړونه د شیطاني وسوسو څخه بچ ساتي او اخوان الشیاطین د الله ﷻ د ذکر څخه غافل دي.

په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی او مونږ په غوږ باندې وهلي شوي یو چې الله ﷻ په دغو کیفیتونو سره یاد کړئ.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د الله ﷻ د یادولو په باره کښې لاندې وصایا په نظر کښې ونیسه ترڅو په تا پسې خپل امت اقتداء وکړي او هغوی هم دغه وصایا په عمل کښې پیاده کړي:

۱ـ الله ﷻ په خپل زړه کښې یادوه چې دا ډول یادول د ریاکارۍ څخه لرې او اجابت ته نژدې دی او بالآخره اخلاص پکښې ډېر دی.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۲۸۱

۲ـ د الله ﷻ په یادونه کښې عاجزي او زاري زیاتې کوه او د خپلو تقصیراتو (نیمګرتیاوو) یادښت مه هېروه.

۳ـ د خپل رب ﷻ د یادونې په وخت کښې داړهدل په زړه کښې وساته ترڅو د تمې سره دار هم ملګری شي او سوال د خوف او رجا په منځکښې واقع شي.

۴ـ د خپل رب ﷻ په یادونه کښې چیغې او سورې مه وهه ځکه چې دا دول یادونه د تفکر په کمبود باندې اثر کوي او د آدب مراعات پکښې کمېږي.

۵ـ بلکې په متوسط اواز سره د خپل رب ﷻ یادونه کوه البته چې کله ته وغواړې چې علاوه په زړه باندې ژبه هم په ذکر مشرفه کړې.

۶ـ د وختونو په اعتبار سره د خپل رب ﷻ یادونه هم په سباوون کښې کوه چې د شپې آخر او د ورځې اول وخت دی ترڅو د ارامې شپې د تېرېدلو شکریه وکړې او د راتلونکې رڼا ورځې دپاره توفیق وغواړې، همدارنګه د بېګاه په وختونو کښې هم خپل رب ﷻ ډېر یادوه چې ورځ یې درباندې په خیر تېره کړه او شاید چې د شپې د عبادت توفیق هم درکړي او د دښمنانو او آفتونو څخه دې بچ وساتي.

۷ـ د ذکرو شوو کیفیاتو څخه په هر یوه کیفیت چې خپل رب ﷻ یادوې یاد یې کړه مګر د غافلانو څخه مه کېږه چې په یوه کیفیت باندې هم خپل رب ﷻ نه یادوې.

۸ـ ای پیغمبره! الله ﷻ په تاسو باندې احسان وکړ چې د خپلې یادونې طریقې یې دروښودلې ترڅو تاسو د لوی اجر خاوندان شئ او لوړو درجو ته پورته شئ، که نه نو الله ﷻ خو ستاسو عبادت ته هېڅ اړتیا نه لري چې د هر حیثه کامل دی، بلکې د الله ﷻ یادونه ستاسو دپاره ګټه ده او ستاسو د بندګۍ سره مناسب کار دی، تاسو ته په کار دي چې د خپل رب ﷻ د عبادت څخه لويي ونه کړئ او په خپلو ځانونو باندې یې درته بوج جوړ نه کړئ، ځکه چې یقیناً هغه مخلوق چې (ای پیغمبره!) ستا د رب ﷻ په نزد دی (چې قوت او عظمت یې همده ﷻ ته معلوم دي او بس) هغوی د خپل رب ﷻ د عبادت څخه تکبر نه کوي او په دوامداره توګه ورته عبادت کوي او تسبیحات یې وایي او هم خاص همده ﷻ ته د عاجزۍ او تواضع سجدې ږدي؛ نو تاسو به یې ولې د عبادت څخه تکبر کوئ؟

توضیحات

۱ـ که څه هم صحت لري چې په ﴿ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ ﴾ کښې خطاب عام وي او معنی یې داسې شي چې: ای انسانه! خپل رب ﷻ یادوه. مګر بهتره دا ده چې دا خطاب نبي کریم ﷺ ته وي ترڅو تول وریسې اقتداء وکړي، او راتلونکي ارشادات په نظر کښې ونیسي[1].

۲ـ د ﴿ فِي نَفۡسِكَ ﴾ کلمه لاندې معناوې درلودلی شي:

---

[1] تفسير القاسمي ج۷ ص۳۳۲

الف: یوه معنی یې دا ده چې په دومره ټیټ اواز سره سړی خپل رب ﷻ یاد کړي چې پخپله باندې یې هم وانه وري خو خپله ژبه ورباندې وښوروي او حرکت ورکړي.

ب: بله دا چې پخپله باندې یې واوري خو د ځنګ ملګري ورباندې پوه نه شي.

ج: بله دا چې بالکل د خپل رب ﷻ په ذکر باندې خپلې ژبې ته حرکت ورنه کړي او صرف په تفکر سره یې یادونه وکړي.

۳ـ د ﴿وَدُونَ ٱلْجَهْرِ مِنَ ٱلْقَوْلِ﴾ کلمات په لاندې نصوصو کښې ډېر ښه تفسیر شوي دي:

الف: الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته خطاب کوي چې: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا﴾ [الإسراء: ۱۱۰] یعنې: ته خپل لمونځ (چې یو مهم ذکر دی) مه په ډېر جهر سره کوه (چې مشرکان دې په لرو ځایونو کښې قرائت واوري) او مه پرې ډېر پټوالی کوه (چې صحابه کرام ﷺ یې هم وانه وري) بلکې د همدغه (دواړو) په منځکښې (متوسطه) لاره ولټوه.

ب: د یوه اوږده حدیث شریف مضمون دی چې یوه شپه نبي کریم ﷺ د خپلو صحابه وو کرامو پلټنه وکړه چې لاندې کیفیت یې د نظره تېر شو:

ابو بکر الصدیق ﷺ د تهجد په لمانځه باندې مشغول وه مګر قرائت یې ډېر په ورو ورولوست، او عمر ﷺ هم پرې مشغول وه خو قرائت یې ډېر په لوړ اواز سره لوست.

سبا چې دواړه د نبي کریم ﷺ په حضور کښې سره کېناسته نو نبي کریم ﷺ ورسره لاندې خبرې وکړې:

اول: ای ابو بکره! زه بېګاه شپه په تا باندې تېر شوم چې تا لمونځ کاوه خو قرائت دې په ډېر ټیټ اواز سره لوست. هغه وویلې چې: ای د الله ﷻ پیغمبره! د چا سره چې ما مناجات کاوه هغه ته مې ور اوراوه. یعنې الله ﷻ اورېده.

دوهم: ای عمره! بېګاه شپه مې ته هم په لمانځه باندې مونده کړې خو قرآن کریم دې په ډېر لوړ اواز سره لوست. هغه وویلې چې: ای رسول الله! ما خو د خوب الودو خلکو ځخه خوب تښتاوه او شیطانان مې شړل.

بیا نبي کریم ﷺ هر یوه ته داسې توصیه وکړه چې: ای ابو بکره! «ارْفَعْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا» خپل اواز ځخه دې لږ څه پورته کړه. او ای عمره! «اخْفِضْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا»[1] یعنې: د خپل اواز ځخه دې لږ څه ټیټ کړه.

ج: نبي کریم ﷺ په جومات کښې معتکف وه او د صحابه وو کرامو ﷺ ځخه یې واورېده چې قرائتونه یې ډېر په زوره لوسته نو پرده یې پورته کړه او ویې فرمایل چې: «أَلَا إِنَّ كُلَّكُمْ مُنَاجٍ رَبَّهُ فَلَا يُؤْذِيَنَّ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَلَا يَرْفَعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْقِرَاءَةِ»[2] خبردار! هر یو ستاسو د خپل رب ﷻ سره

(۱) سنن ابي داود ج۱ ص۱۸۸
(۲) ابو داود ج۱ ص۱۸۸

مناجات کوي نو ستاسو ځینې دې ځینو نورو ته ضرر نه رسوي او ستاسو ځینې دې په ځینو نورو باندې په قراء ت کښې خپل اواز نه پورته کوي.

الغدو، الآصال څه معنی؟

۴_ که څه هم د "الْغُدُوّ" کلمه د مصدر په توګه هم استعماله شوې ده مګر په دې مقام کښې د "غَدْوَة" جمعه ده، "غَدْوَة" هغه وخت ته ویل کېږي کوم چې د سبا د لمانځه څخه پیل کېږي او د لمر په څرک باندې ختمېږي[۱].

او د "الآصَال" کلمه د "اصیل" جمعه ده، "اصیل" هغه وخت ته وایې چې د مازیګر د لمانځه څخه پیل کېږي او د لمر په پرېوتلو باندې اختتام پیدا کوي[۲].

په دې مقام کښې د ذکرو شوو دوارو وختونو د تخصیص دپاره لاندې وجهې کېدلی شي:

الف: په دغو دوارو وختونو کښې هرڅوک د یوې مرحلې څخه بلې تازه مرحلې ته ورتېرېږي نو د الله ﷻ څخه کومک غوښتل په کار دي ترڅو یې پښې ونه ښویېږي او د خطر څخه بچ شي.

ب: په دغو دوارو وختونو کښې د پرښتو پهره بدلېږي نو ډېر ذکر په کار دی ترڅو تېر شوی دفتر د الله ﷻ په ذکر سره ختم شي او راتلونکی دفتر د الله ﷻ په ذکر سره پیل شي چې د دوارو دفترونو ملکې په دغو وختونو کښې سره جمعه کېږي.

ج: په دې باندې علاوه، په دغو دوارو وختونو کښې د زړه فراغت زیات وي او د کارونو په ازدحام کښې لا سرې نه وي مستغرق شوی.

د: دا هم څه لرې نه ده چې دغه دواړه وختونه د ټولو وختونو (شپې اوورځې) څخه کنایه وي او ټول اوقات پکښې مطلب وي[۳]، لکه چې الله ﷻ دغه دواړه وختونه د دوام څخه کنایه اخستې چې: ﴿ٱلنَّارُ يُعۡرَضُونَ عَلَيۡهَا غُدُوّٗا وَعَشِيّٗا﴾ [غافر:۴۶] یعنې: فرعونیان په عالم برزخ کښې په اور باندې سبا او بېګاه وروړاندې کېږي (د دوام په توګه معذبېږي).

نو په دې تقدیر به یې د معنی حاصل داسې شي چې په ټولو وختونو کښې الله ﷻ یادوه.

مګر مونږ ته داسې ښکارې ـ والله ﷻ اعلم ـ چې دلته به کنایي معنی مراده نه وي ځکه چې دواړه کلمې جمعې ذکرې شوي دي، د کنایي معنی د اراده کولو دپاره خو مفرداتو کفایت کاوه، لکه چې د [غافر:۴۶] آیت شریف کښې مفردات نازل شوي دي.

بلکې مونږ ته داسې برېښي چې دلته د هرې شپې سبا او د هرې ورځې بېګاه مطلب دی نو په دې صورت کښې د شپو د تعدد سره سبا هم متعدد کېږي او د ورځې په تعدد سره بېګاه هم متعدد ګرځي.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۵۴
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۵۵
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۲۶۳

یادونه

۵_ مونږ د [الأعراف:۵۵] آیت لاندې د الله ﷻ د ذکر او د ده ﷻ څخه د سوال په باره کښې څه معلومات لیکلي دي _والحمد الله_ چې د دې مقام د ارتباط د کبله یې یو خل کتل بې گټې نه دي.

د تلاوت د سجدې فضیلت

۶_ د تلاوت د سجدې د فضیلت په باره کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ فَسَجَدَ اعْتَزَلَ الشَّيْطَانُ يَبْكِي يَقُولُ يَا وَيْلَهُ أُمِرَ ابْنُ آدَمَ بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ وَأُمِرْتُ بِالسُّجُودِ فَأَبَيْتُ فَلِيَ النَّارُ»[۱] یعنې: کله چې بنیادم د سجدې آیت ولولي نو سجده وکړي، نو شیطان خواشینی په داسې حال کښې کښېني چې ژاړي او وايي چې: ای افسوسه! د ادم ؑ زوی ته په سجده باندې امر وکړی شو نو ده سجده وکړه نو ده ته جنت دی، او ما ته په سجده باندې امر وکړی شو نو ما ترې اباء وکړه (ومې نه کړه) نو ماته اور (دوزخ) دی.

د تلاوت د سجدې په باره کښې څو معلومات او مسائل

۷_ څرنگه چې په قرآن کریم کښې د تلاوت د سجدو لومړنی آیت همدغه آیت دی چې د الاعراف سورت وروباندې تمام شوی دی، نو مونږ غواړو چې محترمو لوستونکو ته لاندې اجمالي معلومات وړاندې کړو، که څوک یې د تفصیل شوق لري نو د فقهې کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲]، معلومات د حنفي مذهب په بنیاد وړاندې کوو:

الف: د ابو حنیفه علیه الرحمة په نزد د تلاوت سجدې ټولې واجبې دي او جمهور علماء کرام ورته سنتې وايي.

ب: د تلاوت د سجدې سمدستي ادا کول (چې د لمانځه څخه دباندې واجبه شوي وي) واجب نه دي، تاخیر پکښې جواز لري، اما که په لمانځه کښې واجبه شي نو تر دریو ایتونو پورې پکښې تاخیر جائز دی او بس، او د دریوو ایتونو د لوستلو څخه وروسته (د لمانځه د آخره پورې) د قضائي په توگه هم ادا کېدلی شي. اما د لمانځه د اختتام څخه وروسته یې د قضائي راوړلو وخت هم ترهغه امتداد پیدا کوي ترڅو یې چې خبرې نه وي کړې، نو چې خبرې یې وکړې د قضائي راوړلو وخت یې هم فوتېږي[۳].

ج: د تلاوت سجده په هر اورېدونکي باندې واجبېږي خو په دې شرط چې مسموع منه (په اصطلاح قاري) لاندې صفات ولري:

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۷۳

(۲) الفقه الاسلامي و ادلته ج۲ ص۱۰۹

(۳) کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه ج۱ ص۴۶۴

اول: چې بنیادم وي، نو د طوطي او یا د ټیپ ریکارډر په قرائت باندې پرې نه واجبېږي.

دوهم: چې عاقل وي، نو د بې هوشه او یا لیوني او ماشوم غیر عاقل په قرائت سره په اورېدونکي باندې سجده نشته.

درېیم: باید قرائت کوونکی بیدار (ویښ) وي، نو د ویده په قرائت باندې وجوب نشته.

څلورم: په قرائت کوونکي کښې پاکې او مسلماني شرط نه ده، نو د جنب او حایضې او بالآخره د نفاسې او کافر د قرائت په سبب باندې هم په اورېدونکي سجده واجبېږي.

د: که څوک په لمانځه کښې د بل چا څخه د سجدې آیت واوري نو د لمانځه د فراغت په وخت کښې دې سجده وکړي، او که د لمانځه په داخل کښې یې وکړه نو جواز نه لري.

ه: د تلاوت سجده په لاندې شرطونو سره واجبېږي:

څوک چې د لمانځه اهل وي، لکه اسلام، عقل، بلوغ، د حیض او نفاس څخه طهارت.

نو په کافر، ماشوم، لیوني، حائضې او نفاسې باندې نه واجبېږي.

و: کوم شی چې د لمانځه د صحت او جواز دپاره ضرور دی هغه د تلاوت د سجدې دپاره هم ضرور دی، لکه د بدن پاکوالی، د جامو پاکوالی، د ځای پاکوالی، د عورت پټوالی، قبلې ته مخ کول او نیت.

ز: په کوم شي چې لمونځ فاسدېږي په همغه شي باندې د تلاوت سجده هم فساد ته رسېږي. نو که څوک پکښې خبرې وکړي او یا د عمل کثیر مرتکب شي نو سجده بېرته راګرځول پرې واجب دي.

ح: د تلاوت سجده په لاندې درې اسبابو باندې واجبېږي:

اول: قرائت یې د وجوب سبب دی، که څه هم اورېدل پکښې صورت ونه نیسي چې قاري (لوستونکی) کوڼ (په غوږو دروند) وي.

دوهم: بل د وجوب سبب یې اورېدل دي، برابره خبره ده چې په قصدي توګه وي او که په غیر قصدي توګه، چې په عربي ژبه کښې اول ته استماع وایي او دوهم ته د سماع لقب ورکول کېږي.

درېیم: په قاري پسې اقتداء هم د تلاوت د سجدې سبب دی که څه هم سماع یا استماع پکښې صورت نه وي نیولی، چې د صف د اورېدوالي د کبله قرائت وانه وري.

ط: د تلاوت په سجده کښې نه تکبیر تحریمه شته، نه تشهد او سلام ګرځول او نه قیام، بلکې دا د لمانځه د سجدې پشان فقط یوه سجده ده چې په اول او آخر کښې یې دوه تکبیرونه سنت دي. په یو تکبیر سره سر په ځمکه کېږدي او په بل تکبیر سره یې ترې راپورته کړي.

ي: په سجده کښې درې کرته «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى» ویل سنت دي.

یا: د تلاوت ټولې سجدې څلوارلس (۱۴) دي چې په قرآن کریم کښې یې ځایونه په نښه شوي دي او په حاشیه کښې یې لیکل شوي دي.

د نښه وضاحت دپاره لاندې جدول وګورئ:

کڼه	سپاره	سورت	د ایت نمبر	ملاحظات
١	نهمه	الأعراف	[٢٠٦]	
٢	دیارلسمه	الرعد	[١٥]	
٣	څلوارلسمه	النحل	[٥٠]	
٤	پنځلسمه	الإسراء	[١٠٩]	
٥	شپاړسمه	مریم	[٥٨]	
٦	اولسمه	الحج	[١٨]	د امام الشافعي علیه الرحمة په نزد د "الحج" په سورت کښې دوه سجدې دي چې بله په [٧٧] آیت کښې ده.
٧	نولسمه	الفرقان	[٦٠]	
٨	نولسمه	النمل	[٢٦]	
٩	یو ویشتمه	الم السجدة	[١٥]	
١٠	درویشتمه	ص	[٢٤]	د امام الشافعي علیه الرحمة په نزد د "ص" په سورت کښې سجده نشته.
١١	څلیریشتمه	فصلت	[٣٨]	
١٢	اوه ویشتمه	النجم	[٦٢]	
١٣	دېرشمه	الإنشقاق	[٢١]	
١٤	دېرشمه	العلق	[١٩]	

یب: که یو آیت شریف په یوه مجلس کښې څو کرته ولوستل شي نو فقط یوه سجده واجبه ده او بس. هو! د آیتونو د تعدد په صورت کښې متعددې سجدې واجبېږي او د مجلس یووالی وریاندې څه اثر نه اچوي.

یج: که د سامع مجلس تعدد ومومي (بدل شي) نو متعددې سجدې وریاندې واجبې دي، که څه هم د قاري مجلس تعدد نه وي موندلی:

ید: په لاندې کارونو باندې مجلس بدلېږي.

اول: چې درې قدمه مزل وکړي.

دوهم: چې درې لمړیه خوراک وکړي.

دریم: چې په ونه کښې د یوه ښاخ څخه بل ښاخ ته لاړ شي.

څلورم: چې تلاوت قطعه کړي او په نورو خبرو مبرو باندې مشغول شي.

یه: په لاندې کارونو باندې مجلس نه بدلیږي:

اول: چې د جومات د یوه کونج څخه بل کونج ته لاړ شي.

دوهم: چې په لمانځه کښې د یوه رکعت څخه بل رکعت ته ورسیږي.

دریم: چې یا خای په خای کښېني، یا ودریږي، یا تکیه وکړي.

څلورم: چې په موټر یا بیړۍ او الوتکه کښې سور وي او خای په خای ناست وي.

یو: دا مکروه ده چې سړی وراندې او بیرته ایتونه قرائت کړي او د سجدې آیت پریږدي، ته به وایې چې د سجدې د وجوب څخه خپل خان بچ کوي. هوا که یوازې د سجدې آیت ولولي او بس نو باک یې نشته، مګر ثواب په دې کښې دی چې وراندې یا وروسته یو یا دوه ایتونه ورسره پیوسته کړي.

یز: په قاري کښې یووالی شرط دی، نو که متعدد قاریان د سجدې د آیت شریف په تلاوت کښې څوڅو کلمات ولولي او آیت پوره شي نو په اوریدونکو باندې سجده نه واجبیږي.

یح: که سجده کوونکی د ولاړې څخه په سجده شي نو دا کار مستحب دی.

یط: که څوک په لمانځه کښې د سجدې آیت شریف ولولي او سمدستي یا د یوه آیت یا دوه وو ایتونو د قرائت څخه وروسته رکوع ته ښکته شي او د سجدې د اداء کولو نیت هم وکړي نو همدغه رکوع د سجدې قائم مقامه جوړیدلی شي[1].

د الاعراف سورت د الله ﷻ په توفیق د سهار تقریباً په پنځو بجو باندې پای ته ورسید.

والحمد لله ﷻ

اللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا لَكَ سَاجِدِينَ وَفِي جَنَّتِكَ دَاخِلِينَ، آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

۱۳۷۴/۱۰/۸ هـ ش.

(۱) کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه ج۱ ص۴۶۴

الأنفال (٨)

سریزه

مونږ غواړو چې د "الأنفال" د سورت په هکله محترمو لوستونکو ته لاندې معلومات وړاندې کړو ترڅو د ایتونو د مطالبو په پوهېدلو کښې ورسره لاس وکړي.

۱_ دا سورت د "الأنفال" په نوم باندې نومول شوی دی، چې دا نوم ورته د همدې سورت د لومړني آیت څخه اخستلی شوی دی.

۲_ دا ټول سورت مدني دی چې د هجرت څخه وروسته تقریبًا د بدر د غزا په تعقیب نازل شوی دی، که څه هم ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې د دې سورت اوه ایتونه مکي دي چې د ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ [الأنفال: ۳۰] څخه پیل شوي دي او د مکې معظمې د مشرکانو حالات بیانوي، مګر واضحه خبره دا ده چې ټول ایتونه یې مدني دي[۱].

هو! په دغو اوو ایتونو کښې د مکې واقعات بیان شوي دي خو په مدینه منوره کښې نازل شوي دي او مسلمانانو ته یې د هغه وخت احسانات ورپه یاد کړي دي.

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه یې پنځه اویا (۷۵) دي[۲] او د مدنې سورتونو غوندې عملي احکام پکښې نازل شوي دي.

ب: د کلماتو شمېره یې یو زرو پنځه نوي (۱۰۹۵) ده، او د حرفونو شمیره یې پنځه زره اتیا (۵۰۸۰) ده[۳].

د دې سورت محتویات

۴_ د قرآن کریم د سورتونو محتویات هیڅوک د حصر په توګه نه شي په ګوته کولی، نو که څوک وغواړي چې دا کار وکړي نو داسې مثال به ولري لکه چې دریاب په کوزه کښې بندول غواړي، د همدې کبله مونږ محض د تمثیل په توګه د دې سورت لاندې محتویاتو ته اشاره کوو او بس:

الف: په دې سورت کښې جهاد پورې مربوط احکام بیان شوي دي، چې د جنګ په میدان کښې مقاومت ضرور دی.

ب: د غنیمت د مالونو د ویشلو تشریع پکښې نازله شوې ده.

ج: ځینې جنګي قواعد پکښې ښودلي شوي دي، چې بې اتفاقي د شکست لوی عامل دی.

د: او هم پکښې د مهاجرو سره د کومک طریقې بیانې شوې دي.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۲۷؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۲
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۵۸
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۹ ص۴۴۳

هـ: د پخو مؤمنانو صفاتو ته پکښې اشاره شوې ده او دوی ته پکښې د اجر وعده هم ورکړه شوې ده او هم مؤمنان د دینې خیانت څخه پکښې دارولی شوي دي او په تقوی او دینداری باندې ورته امر شوی دی، او داسې نور.

د دواړو سورتونو ارتباطونه

۵_ د "الأعراف" او "الأنفال" دواړو سورتونو ارتباط سره ډېر نږدې دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هلته د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام قیصې بیانې شوې دي چې د دین په هکله د څومره مشکلاتو سره مخامخ شوي وه او دلته د آخر الزمان پیغمبر ﷺ یوې جهادي قیصې ته اشاره شوې ده چې د ده ﷺ د غزاګانو څخه لومړنی غزا ده.

ب: هلته واضحه شوې وه چې الله ﷻ د فرعون غوندې متکبران هلاک کړه او د موسی ﷺ غوندې کمزوري مسلمانان یې ورباندې غالب کړه او دلته عین حالت د مکې د متکبرانو او د صحابه وو کرامو ﷺ ترمنځ متحقق شوی دی.

ج: هلته په اثبات رسولې شوې وه چې الله ﷻ د بني اسرائیلو څخه د دې کبله د قدرت واکې پرې کړې چې هغوی د شرعي لارې څخه منحرف شوه، او دلته محمدي امت په غوږ وهلی شوی دی چې تاسو ته هم د هغوی غوندې د پاخه ایمان د کبله الله ﷻ قوي دښمن په ګونډو کړ نو که بالفرض تاسو د هغوی غوندې منحرف شئ نو ستاسو څخه به هم درکړی شوی لوی نعمت واخلي او د نورو د لاس لاندې به ژوند کوئ، او داسې نور.

د نږدې ایتونو ارتباط

۶_ د هغه سورت وروستنې ایتونه او د دې سورت لومړنې ایتونه یو تربله لاندې ارتباط لري:

الف: هلته د مشرکانو سره ژبنی او دعوتي جګړه ذکره وه چې: ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ ﴾ الآية، او دلته د وسلوالې جګړې بیان دی، ترڅو مونږ پوه شو چې که د دعوت مخه مو بنده شوه نو باید چې په توره باندې یې خلاصه کړو.

ب: هلته د پخو مؤمنانو حال بیان شوی وه چې د تشویش (وسواس) په وخت کښې الله ﷻ یادوي او د خپل تشویش مخه پرې نیسي، او دلته همدغه مضمون په ښه تفصیل سره بیان شوی چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾ الآية.

ج: بالآخره دلته د تشویش د پورته کولو یوه ډېره مؤثره طریقه هم ښودلې شوې ده چې د اختلاف او خپلمنځي شخړو په وخت کښې باید د الله ﷻ کتاب او د پیغمبر احادیثو ته مراجعه وکړو او بیا یې اطاعت وکړو، لکه څنګه چې صحابه وو کرامو ﷺ د انفال جنجال په همدې ډول مراجعې او د هدایت په منلو باندې حل او فصل کړ.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ۖ قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ۖ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَصْلِحُوا۟ ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۖ وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ۝١﴾

د بې اندازې مهربان (او) بې اندازې بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] ستا څخه (اې پیغمبره!) دوی (د بدر غازیان) د غنیمتي مالونو (د حکم) په هکله پوښتنه کوي (چې د چا حق کېږي او د چا نه کېږي).

ته ورته ووایه چې دا غنیمتونه (د هیچا حق نه دی دا صرف) الله ﷻ او پیغمبر ﷺ لره دی.

(د حکم اختیار یې د الله ﷻ دی چې پیغمبر به یې درته ابلاغ کړي).

نو تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ (د ملکیت دعوی یې مه کوئ) او د خپلو منځو حالت مو اصلاح کړئ (ګیلې ګذارې پرېږدئ) او (بالآخره) د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ که تاسو (کامل) مؤمنان یاست.

شان نزول

د دې سورت د لومړنیو ایتونو د شان نزول په باره کښې مفسرینو کرامو څو متعدد روایتونه لیکلي دي[۱]، لاندې یو مثال یې ولولئ:

کله چې د بدر غزا د مشرکانو په فاحشه ماتې سره پاې ته ورسېده، چې اویا (۷۰) کسان یې بندیان او اویا (۷۰) کسان یې وژلي شوي د جنګ په میدان کښې پرېښوده، نو غازیانو (صحابه وو کرامو ﷺ) ته د پاتې شوي غنیمت په هکله لږ څه شکر رنجي وربېښه شوه، چې په لاندې ډول سره په درې ډلو باندې ووېشلي شوه[۲]:

۱- یوې ډلې شکست خوړلي مشرکان نور هم وڅارل (تعقیب کړه)، په اصطلاح د مکې معظمې په لور یې ښه وزغلول چې بېرته راتاو نه شي.

۲- بلې ډلې د غنیمت پاتې شوي مالونه راغونډ کړه چې خواره واره پراته وه.

۳- درېمه ډله د نبي کریم ﷺ په حفاظت کښې بوخته وه، هسې نه چې د کوم طرف څخه پرې کوم دښمن ناڅاپي حمله وکړي.

نو کله چې ټول مجاهدین (غازیان) د هرې خوا څخه را ټول شوه نو د دوی په منځکښې د غنیمت مالونو د یوې لانجې صورت غوره کړ چې هرې یوې ډلې لاندې نظرونه درلودل:

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۲۷
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۵۵؛ سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۸۳

اولې ډلې وویلې چې: دا خو زمونږ حق دی ځکه چې د ښمن خو مونږ تښتېدلو ته مجبور کړاو د کور په طرف باندې مو وزغلاوه.

دوهمې ډلې وویلې چې: دا یوازې زمونږ حق دی ځکه چې مونږ راغونډ کړی دی (په اصطلاح تارو یو مرغه دی چې چا ونیو د هغه دی).

دریمې ډلې وویلې چې: مونږ هم پکښې حق لرو ځکه مونږ د نبي کریم ﷺ حفاظت کړی دی چې د ټولو مجاهدینو دپاره د زړه مثال لري، ایا د نبي کریم ﷺ ساتنه تاسو ته جهاد نه ښکاري؟

نو څه لرې نه ده چې ذکره شوې لانجه د نبي کریم ﷺ حضور ته وړاندې کړی شوې وي او هغه به مخاطب کړی شوی وی چې یا رسول الله! زمونږ لانجه تاسو غوڅه کړئ، یا په بل عبارت: تاسو وواياست چې غنيمت د کومې ډلې حق دی، ترڅو متباقي ډلې ترې لاس په سر او لانجه هواره شي؛ نو الله ﷻ ذکر شوی آیت او نور ایتونه نازل کړه او د قیامت د ورځې پورې یې د غازیانو لانجې فیصله کړې، چې حاصل یې داسې راخیژي:

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! صحابه کرام ﷺ ستا څخه د خپلې را پورته شوې لانجې د حل کولو په هکله پوښتنه کوي چې د غنیمت مالونه د کومې ډلې حق دی ترڅو همغې ته ورکړ شي او نورې ډلې صبر وکړي.

نو ته ورته په جواب کښې ووايه چې دغه مالونه د یوې ډلې هم حق نه دی، دا صرف د الله ﷻ حق دی، نو په هر ډول تصرف چې د الله ﷻ اراده وي همغه به خپل پیغمبر ﷺ ته ورنازل کړي او په تاسو باندې به یې تطبیق کړي. یا په بل عبارت: د غنیمتونو په باره کښې ستاسو یوه ډله هم حق نه لري، هو دا ښه خبره ده چې الله ﷻ په خپل فضل سره تاسو ته حلال گرځولي دي او تاسو ته جائزه ده چې د ورکړې څخه وروسته ترې استفاده وکړئ.

نو تاسو ټولې ډلې د الله ﷻ څخه وډار شئ او په غنیمتونو کښې د استحقاق دعوه مه کوئ او هم پرې خپله خوږه اندیوالي مه خرابوئ او کومه شکر رنجي او اختلاف مو چې سره پیدا شوی دی هغه اصلاح کړئ او د منځه یې یوسئ؛

ستاسو وظیفه صرف همدا ده چې د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ او پرېکړې ته یې غاړې کېږدئ او همدې ته منتظر اوسئ، همدغه (اطاعت) د مؤمنانو کار دی، نو که تاسو مؤمنان یاست نو د اطاعت څخه په غیر بل شي ته لاس مه اچوئ او په گیلو او دعوو دنگلو باندې غټه ډېره کېږدئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿يَسْئَلُونَكَ﴾ کلمه د سوال څخه اشتقاق شوې ده خو په سوال کښې په لاندې ډول اختلاف دی:

الف: ځيني وايي چې دلته سوال د استعطاء په معنی سره دی[۱]، يعني: ای پيغمبره! ستا څخه د غنيمت د مالونو څخه د څه مال د ورکړې غوښتنه کوي چې ماته دا راکړه او ماته هغه راکړه.

سعد بن ابي وقاص ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وايي چې ما د نبي کريم ﷺ څخه د غنيمت يوه توره وغوښتله، نو هغه ﷺ جواب راکړ چې: "إِنَّ هَذَا السَّيْفَ لَيْسَ لِي وَلَا لَكَ"[۲] يعني: يقينًا دغه توره نه زما ده او نه ستا ده. خو کله چې ذکر شوی سورت نازل شو نو زه يې راوغوښتلم او غوښتله شوې توره يې راکړه.

ب: ځينې علماء کرام وايي چې دلته د حکم او فيصلې سوال مطلب دی چې يو مثال يې د شان نزول په شرحه کښې وړاندې ليکلی شوی دی او بل مثال يې په لاندې ډول دی:

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په يوه اوږده حديث کښې وايي چې نبي کريم ﷺ د جګړې د پيل څخه وړاندې غازيانو ته اعلان کړې وه چې: هرچا چې دا-دا کار وکړ نو د هغه دپاره دا-دا شی دی. نو ځوانان وړاندې لاړه او سپين ږيري د بيرغونو سره پاتې شوه، نو کله چې جنګ پای ته ورسيد نو سپين روبو وويلې چې مونږ ستاسو کومکيان وو، که بالفرض تاسو بېرته مخ په شا شوي وی نو همدا مونږ ته به راغلي وی، نو ايا دا ښه خبره ده چې تاسو مالونه يوسئ او مونږ تش لاس پاتې شو؟. مګر ځوانانو دا خبره نه منله او دليل يې دا وه چې دا خو مونږ ته د الله ﷻ پيغمبر ﷺ راکړی، "فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى ﴿ وَيَسْأَلُونَكَ ﴾ الآيَة[۳] نو الله ﷻ دغه آيت نازل کړ.

ج: ځينې نور وايي چې دلته د تقسيم پوښتنه مطرحه شوې ده چې صحابه کرام ﷺ (غازيان) نه پوهېده چې دا مالونه به يوازې انصارو ته ورکړی شي، چې د مهاجرو مسلمانانو يې زښت ډېر خدمتونه کړي دي او په دې باره کښې يې ډېر مشکلات ګاللي دي، او که يوازې مهاجرو ته به ورعنايت کړی شي چې دوی ورته نسبت هغوی ته ډېر اړ دي، او يا به ورباندې دواړه مبارکې ډلې سرلوړې شي[۴].

د: ځيني نور وايي چې نبي کريم ﷺ اته کسان په غنيمت کښې شامل وګڼل حال دا چې هغوی په جګړه کښې شامل نه وه[۵]، په ځينو وظائفو باندې ټاکلي شوي وه چې درې کسان (عثمان ﷺ، طلحه ﷺ، سعيد بن زيد ﷺ) د مهاجرينو څخه وه او پنځه کسان (ابو لبابه ﷺ، عاصم ﷺ، الحارث بن حاطب ﷺ، الحارث بن الصمه ﷺ، خوات بن جبير ﷺ) د انصارو څخه.

نو د همدغو اتو کسانو په باره کښې صحابه کرامو ﷺ (غازيانو) ته پوښتنه پيدا شوه چې دوی په غنيمت کښې څه حق لري؟

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۱۴
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۰
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۱۹
(۴) تفسير ابي السعود ج۴ ص۲
(۵) التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۱۵

تبصره

۲_ که څه هم ځینو مفسرینو د ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ﴾ جمله ذکرو شوو درېواړو پوښتنواو غوښتنو ته شامله ګڼلې ده یعنې (سوال الاعطاء، سوال الحکم، سوال التقسيم) درېواړه یې پکښې شامل کړي دي[1]، خو مونږ ته داسې بريښي ـوالله ﷻ اعلمـ چې په ذکره شوې جمله کښې به په عبارة النص سره صرف د حکم سوال مراد وي چې د یو پلوه یې خطرات زيات وه چې په جګړه بدل نه شي او د بله پلوه همدغه ډول عبارت د حکم د طلب دپاره وضعه شوی دی، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ﴾ [البقرة:۲۱۹] يعنې: ستا څخه د شرابو او قمار په هکله (د حکم) پوښتنه کوي. اما په اشارة النص سره به پکښې د نورو سوالونو جوابونه هم نغښتې وي.

انفال څه معنی؟

۳_ "اَلْاَنْفَال" د "نَفَل" _لکه "شَرَف"_ جمعه ده. "نَفَل" زيادت ته ويل کېږي. د همدې کبله مستحبو لمونځونو ته نوافل وايي[2].

په دې مقام کښې د انفال څخه د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د تفسير په بنا هغه غنائم (د غنيمت مالونه) مراد دي کوم چې د بدر په غزا کښې مجاهدينو نيولي وه. چې دا سورت په همدې باره کښې نازل شوی دی[3].

امکان لري چې د لاندې وجوهو د کبله د ولجې (غنيمت) مالونه په همدغه (انفال) نوم باندې ياد شوي وي:

الف: محمدي (ﷺ) امت ته د ولجې د مالونو تحليل په نورو امتونو باندې زيادت دی، چې هغوی ته نه وو حلال کړی شوي او دوی ته حلال کړی شوي دي.

ب: مجاهدينو ته خو الله ﷻ د جهاد اجر او ثوابونه په دنيا او آخرت کښې ورکوي مګر د ولجې د مالونو ورکړه په اجرونو او ثوابونو باندې زيادت دی، د هغو کمبود وربانډې صورت نه نيسي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د دې آيت شريف ـچې بحث پکښې روان دیـ مضمون دا دی چې د ولجې ټول مالونه د الله ﷻ دي نو د ده ﷻ چې څنګه اراده وي په همغه ډول باندې به خپل پيغمبر ته هدايت وکړي، حال دا چې په همدې سورت کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَىْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ﴾ [الأنفال:۴۱] يعنې: او پوه شئ يقيناً هغه شی چې تاسو ولجه کړئ هر شی

(۱) تفسير الطبري ج۶ ص۱۷۵

(۲) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۹۴؛ التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۱۴

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۶۹

چې وي، نو خاص الله ﷻ لره (په هغه کښې) پنځمه برخه ده (چې نبي کريم ﷺ به يې توزيع کوي او
منباقي ځلور برخې د غازيانو دي)؛ نو پوښتنه دا ده چې دغه دواړه ايتونه څه منافات نه لري؟
مونږ وايو چې:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې د همدې آيت په اساس د بدر د ولجې (غنيمت) د مالونو څخه
نبي کريم ﷺ پنځمه برخه جدا نه کړه او ټول يې په غازيانو باندې توزيع کړه، بيا وروسته دا حکم په
هغه آيت باندې منسوخ شوی دی[۱].

خو دا جواب څکه د قبول وړ نه دی چې علي ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وايي: "كَانَتْ لِي شَارِفٌ
مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَغْنَمِ يَوْمَ بَدْرٍ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَعْطَانِي شَارِفًا مِنَ الْخُمُسِ"[۲] يعنې: يوه زړه اوښه د بدر د
ولجې په برخه کښې زما ورسېده او يوه زړه اوښه نبي کريم ﷺ د خمس څخه راکړه (په دواړو باندې
مې سرګرې راوړه او په بازار کښې مې خرڅ کړه چې د فاطمه الزهراء د واده مصارف مې پرې وکړه).

ب: د ځينو علماوو کرامو په نظر آيت شريف دلته مجمل نازل شوی دی چې: ای غازيانو! تاسو د
ولجې په مال کښې جګړې مه کوئ! دا خبره به الله ﷻ پخپله فيصله کړي او هدايت به ورکړي. نو د
تفصيل دپاره راتلونکی يو ځلوېښتم ﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا ﴾ آيت نازل شوی دی[۳].

زمونږ همدغه نظر خوښ دی، که څوک زيات تفصيل غواړي نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې
مراجعه وکړي[۴].

﴿ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتۡ قُلُوبُهُمۡ وَإِذَا تُلِيَتۡ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتۡهُمۡ
إِيمَٰنًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ۝٢ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ
۝٣ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ حَقّٗاۚ لَّهُمۡ دَرَجَٰتٌ عِندَ رَبِّهِمۡ وَمَغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ ۝٤ ﴾

[۲] يقينًا (کامل) مؤمنان (خاص) هغه کسان دي چې کله (دوی ته) الله ﷻ ياد کړی شي (نو)
زړونه يې ډارېږي او چې کله په دوی باندې د ده ﷻ ايتونه ولوستلی شي (نو) دا (ايتونه) دوی ته
ايمان زياتوي (قوي کوي) او خاص په خپل رب ﷻ باندې توکل کوي.

[۳] (او کامل مؤمنان) هغه کسان (دي) چې لمونځونه دروي او د هغو (مالونو) څخه (د الله ﷻ په
لاره کښې) خرڅه (انفاق) کوي چې مونږ ور روزي کړي دي.

[۴] دغه کسان (چې ذکر شوي پنځه صفات مجموعًا ولري) همدوی په حقه (ربنتيا) مؤمنان دي
(د مؤمنانو نوم د همدوی سره ښه ښکاري).

---

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۲۲۸
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۴۳۴
(۳) تفسير الطبري ج۶ ص۱۶۱
(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۶۱

خاص دوی لره د دوی د رب ﷻ په نزد (لوړې) درجې دي او (هم دوی ته) مغفرت او باعزته (کرامت والا) روزي (تیاکلې شوې ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندې آیت کښې الله ﷻ د بدر غازیان مخاطب کړي وه چې که تاسو کامل مؤمنان یاست نو د الله ﷻ اوامرو ته به منقاد شئ او د اختلافاتو څخه به صرف نظر شئ، په دې ایتونو کښې د کاملو مؤمنانو پنځه صفات ښودلي شوي دي چې حاصل یې داسې راوځي:

ای مؤمنانو! تاسو ته د مؤمنانو لاندې پنځه صفات درنازلوو چې د قیامت د ورځې پورې یې د کامل ایمان د چوکاټ په حیث وپېژنئ:

۱ـ د کاملو مؤمنانو یو صفت دا دی چې کله دوی ته د شیطان د پلوه کومه وسوسه او تشویش پېښ شي او بیا ورته الله ﷻ وریاد کړی شي او یا یې په خپله یاد کړي نو سمدستي یې په زړونو کښې د الله ﷻ ډار ننوزي او شیطاني وسوسه د پښو لاندې کوي.

۲ـ بل صفت یې دا دی چې کله په هغوی باندې د الله ﷻ ایتونه ولوستلی شي او د ده ﷻ حکم ورته بیان کړی شي نو سمدستي د خپلو خواهشاتو څخه تېرېږي او عقیده یې لا پخېږي او قوت مومي، په خپلو غوښتنو باندې قدم ږدي او د الله ﷻ د احکامو اطاعت او منته کوي.

۳ـ بل صفت یې دا دی چې دوی په خپل رب ﷻ باندې قوي توکل لري، د دوی یقین او اعتماد وي چې روزي همدی ﷻ راکوي او احتیاجات مو همدی ﷻ پوره کوي.

۴ـ په دې باندې علاوه، خپل رب ﷻ ته تواضع کوي او سرونه ورته په سجده ږدي او هم د ټولو حقوقو سره لمونځونه کوي.

۵ـ بل صفت یې دا دی چې د همغو مالونو څخه چې مونږ ور روزي کړي دي په شرعي توګه مصارف کوي فرضي او واجبي نفقات خو بالکل نه پرېږدي مګر په عین حال کښې په استحبابي نفقاتو باندې هم دریغ نه کوي او ورباندې ډیل نه وي.

ای پیغمبره! څوک چې ذکر شوي پنځه صفات ولري نو هغوی په حقه او رښتیا مؤمنان دي، همدوی ته الله ﷻ لاندې اجرونه او ثوابونه ټاکلي دي:

الف: دوی ته د خپل رب ﷻ په نزد لوړې درجې دي چې په لوړوالي باندې یې د همده ﷻ څخه په غیر بل څوک نه پوهېږي.

ب: دوی ته مغفرت دی، چې د ګناهونو څخه به الله ﷻ ورتېر شي او په محاسبه کښې به ورسره سختي ونه کړي.

ج: بالآخره دوی ته با کرامته او با عزته روزي ده، چې په دنیا او آخرت کښې به دوی د خوندور ژوند خاوندان شي او توهیني اعاشې څخه به وژغورلی شي او څه شیان چې ورکول کېږي په همغو کښې به یې عزت او وقار نغښتی وي.

نو ای پیغمبره! څرنګه چې ستا په ملګرو کښې عمومًا او د همدغې غزا (بدر) په ملګرو کښې خصوصًا ذکر شوي پنځه صفات په ښه کامله توګه موجودیت لري نو د هر ژر دی چې خپلمنځي اختلافات به یوې خوا ته کړي او په ابلاغ شوي حکم به منګولې خښې کړي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې په ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ﴾ کښې د ﴿إِنَّمَا﴾ توری د حصر دپاره دی، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې مؤمنان په همغو کسانو کښې محصور دي چې ذکر شوي پنځه صفات ولري.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا هغه څوک مؤمن نه دي چې د دغو صفاتو څخه کوم یو صفت پکښې ناقص وي، چې یا لمونځ نه کوي _مثلاً_ او یا زکات نه ورکوي؟

مونږ وایو چې: دلته د ﴿ٱلْمُؤْمِنُونَ﴾ د کلمې څخه کامل ایماني مؤمنان مراد دي[۱]، او څوک چې ذکر شوي پنځه صفات ونه لري مؤمنان دي مګر ناقص الایمان مؤمنان دي، په همدې مطلب باندې د ﴿أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾ جمله دلالت کوي.

یعنې همدغه کسان همدوی په حقه مؤمنان دي چې د کامل ایمان درلودونکي دي. ته به وایې چې نور مؤمنان نشته (د مؤمنانو نوم د همدوی سره ښه ښکاري).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتۡ قُلُوبُهُمۡ﴾ کښې د ﴿وَجِلَتۡ﴾ کلمه د "وَجَل" _لکه "شَرَف" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې د خوف او ډار معنی ورکوي[۲] حال دا چې په بل ځای کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿أَلَا بِذِكۡرِ ٱللَّهِ تَطۡمَئِنُّ ٱلۡقُلُوبُ﴾ [الرعد: ۲۸] یعنې: خبردارا د الله ﷻ په یادولو باندې زړونه مطمئن کېږي او ډاډ پیدا کوي؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا خوف او اطمنان (ډار او ډاډ) سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ ذکر (یادونه) دوه حیثته (کیفیته) لري: یو د یقین او باور حیث او بل د عقوبت او تعذیب حیث، نو د الله ﷻ ذکر د عقیدې په لحاظ سره د سړي اضطراب ختموي او اطمنان یې پیدا کوي او د تعذیب او عقوبت په لحاظ سره د ذکر کوونکي ډار او خوف پیدا کېږي، نو په یوه آیت شریف کښې یو حیث په نظر کښې نیولی شوی دی او په بل آیت شریف کښې بل حیث ته کتلی شوي دي[۳].

او په خینو ایتونو کښې د دواړو حیثیتونو (کیفیتونو) لحاظ ساتلی شوی دی، لکه ﴿تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۶۵
(۲) مفردات الراغب ص۵۵۰
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۱۸

جُلُودُ ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ رَبَّهُمۡ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمۡ وَقُلُوبُهُمۡ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ ﴾ [الزمر: ۲۳] يعنې الله ﷻ داسې کتاب نازل کړی دی چې د ده څخه د هغو کسانو پوستکي زېږېږي (او وېښتان شخ درېږي) کوم چې دوی د خپل رب ﷻ څخه دارېږي، بیا يې پوستکي او زړونه د الله ﷻ ذکر ته نرمېږي او اطمنان يې پیدا کېږي.

یادونه

۳_ د الله ﷻ څخه دارېدل په دوه ډوله دي[1]:

الف: يو هغه ډار دی چې د الله ﷻ د عذاب د يادښت د کبله تحقق مومي، عوام خلک اکثره په همدې ډول ډار باندې دارېږي.

ب: بل د خواصو ډار دی چې د الله ﷻ د عظمت او هيبت د کبله صورت نيسي، ملائک (پرښتې) او پيغمبران علیهم السلام په همدې ډول ډار سره د الله ﷻ څخه دارېږي.

يو تذكر

۴_ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی چې ايمان زيادت او نقصان قبلوي او که څنګه[2]، مونږ د اوږدوالي د کبله رانقل نه کړ که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

د کمونستانو عقيده

۵_ ملحدان (کمونستان) په دې معتقد دي چې دين (اسلام) څوک په ګېډه نه شي مړولی او کور، کالي، ډوډۍ چاته نه شي رسولی، که څوک غواړي چې په ګېډه موړ، په جامه پټ، او هم د استوګنځای درلودنکي شي نو کمونستي مسلک دې قبول کړي چې په دې مسلک کښې درې شيان: ښځه، مال، ځمکه (زن، زر، زمين) د ټولو خلکو شريک دي او هرڅوک ترې استفاده کولی شي او شخصي ملکيت پکښې د هيچا نشته.

مګر اسلام وايي چې د دنيا او آخرت خوشالي او ښه ژوند په تقوی او ديندارۍ پورې تړلی دی. په دې باره کښې لاندې څو نصوص ولولئ:

الف: همدغه آيت شريف ـ چې بحث پکښې روان دی ـ مونږ ته ارشاد کوي چې د ذکرو شوو پنځو صفاتو خاوندانو ته به الله ﷻ (کريم رزق) د کرامت څخه ډکه روزي ورکړي.

ب: الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجۡعَل لَّهُۥ مَخۡرَجٗا ۝ وَيَرۡزُقۡهُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَحۡتَسِبُ ﴾ [الطلاق: ۲_۳] يعنې: او هرڅوک چې د الله ﷻ څخه وډار شي (تقوی وکړي) نو ده لره به الله ﷻ (د غمونو او د مشکلاتو څخه) د وتلو ځای وګرځوي (برابر کړي) او د داسې پلوه به روزي ورکړي چې دوی به يې ګومان هم نه کوي.

---

(۱) تفسير خازن ج۲ ص۵

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۶۵

ج: او هم فرمايي چې: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَـٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا ﴾ [العنكبوت:۶۹] يعنې: او هغه كسان چې زمونږ (په دين كښې) زيار باسي (تقوى كوي) نو ژر دى چې دوى ته مونږ خپلې لارې ورونښايو (هغه لارې چې د دنيا او آخرت دښېګڼو دپاره مو مقررې كړې دي).

په دې باره كښې طنطاوي څه وايي؟

ۀ علامه طنطاوي عليه الرحمة وايي كه هرڅوک د شريعت احكام او هدايات تجربه كړي نو په خپله تجربه به ورته ثابته شي چې رښتيا د الله ﷻ څخه ډار او ديندارې د ټولو ښېګڼو كفالت كوي او د سړي روزي وربانديې پراخېږي او هم پرې سړى د غمونو څخه بچ كېږي[۱].

نو زه (د كتاب مصنف) غواړم چې محترمو لوستونكو ته په دې باره كښې لاندې معلومات وركړم:

الف: ما په خپل ځان باندې لاندې حديث شريف تجربه كړى دى او كومې وعدې چې پكښې شوې دي د هغو رښتياوالى راته په تجربه باندې ثابت شوى دى، په دې بيان كښې زما دا مطلب نه دى ـ العياذ بالله ـ چې خپل ځان خلكو ته وښايم بلكې يو غرض مې پكښې دا دى چې د ﴿ وَأَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ ﴾ په مطابق دالله ﷻ د نعمتونو اظهار وكړم او بل غرض مې دا دى چې محترم لوستونكي د شريعت تعميل ته وهڅوم، هغه حديث دا دى:

نبي كريم فرمائلي دي چې: «وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللهُ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللهُ وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ»[۲] يعنې: او هرڅوک چې د الله ﷻ څخه عفت وغواړي (په خپل ځان باندې زور وكړي چې په محارمو كښې واقع نه شي او چاته سوال ونه كړي) نو الله ﷻ به يې عفيف وګرځوي (دا به ورته اسان كړى شي او په اسانۍ سره به ترې بچ پاتې شي).

او هرڅوک چې خپل ځان غني (بې پروا) ښكاره كړي نو الله ﷻ به يې (حقيقتاً) غني (بې پروا) كړي، او هر څوک چې په تكلف سر صبر وكړي (خپل ځان په زور سره صبر ته منقاد كړي) نو الله ﷻ به يې (واقعاً) صابر وګرځوي (او رښتيانى صابر به جوړ شي)، او هيچا ته داسې وركړه نه ده وركړه شوې چې د صبر څخه بهتره او پراخه (ګټوره) وي.

داسې وخت په ما باندې تېر شوى دى چې دنياوي مال ته مې ښه ډېره اړتيا درلوده حال دا چې حرام خورې مې كولى شوه چې خپل احتياجات مې وربانديې پوره كړي وى، خو ـ د الله ﷻ په توفيق ـ نه مې حرام وخواړه او نه مې كوم دنيادار ته د سوال لاس وغزاوه. داسې وخت هم راباندې تېر شوى دى چې فقير وم (لومړني ضروريات مې نه درلوده) خو د الله ﷻ په فضل سره ما خپل ځان غني ښكاره كاوه چې نه مې د مړو اسقاط قبلاوه، نه مې زكات او سرسائې ته لاس اوږداوه او بالآخره نه مې د قرآن كريم د ختم هغه پيسې اخستې كومې به چې د روژې په مياشت كښې د ختم څخه وروسته

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۵ ص۷
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۹

قاریانو ته ورکول کېدلې؛ خو په نتیجه کښې الله ﷻ حقیقتاً غني کړم چې د خیراتونو احستلو ته مې څه اړتیا نشته، بلکې پخپله فقیرانو ته هم زکاتونه ورکوم او هم پرې سرسایې وېشم.

څکه چې الله ﷻ راته د خپلو غیبي خزانو څخه د بني اسرائیلو د من او سلوی غوندې پاک او حلال رزق وټاکه، البته د داسې طرف څخه چې زما هیڅ په خیال کښې نه ګرځېده چې د دې طرفه به ماته روزي راکړی شي، دا حلال رزق راته تر اوسه جاري دی، والحمد لله ﷻ والمنة والشکر.

همدارنګه مې یو وخت په تکلف سره خپلې سترګې صابرې جوړې کړې خو په نتیجه کښې د الله ﷻ په فضل سره ربښتیانی صابرې شوې.

ب: په عوامو خلکو کښې بلکې په اولسونو کښې راته ډېرې تجربې شته چې په بې دینی باندې یې رزقونه (روزی) تنګې شوي دي او ډېرې ورې پېښې د د ډېرو غټو جنجالونو او مشکلاتو باعث جوړ شوې دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ او بیا په خپل ماحول کښې فکر وکړئ:

اول: داسې یوه پېښه هم راته معلومه ده چې د یوه سړي یو ځاروی د بل سړي کرونده لږ څه خوړلې وه، بیا د همدې څخه جنګ جوړ شو او د غیر شرعي تعصب د کبله خلور سړي ووژل شوه او د ډېرو کورنیو روزي تنګې شوې حتی چې لانجه لا تر اوسه نه ده حل شوې.

دوهم: همدارنګه داسې شخړې ډېرې پېښې شوي دي چې یوې کونډې ښځې او یا یوې انجلۍ د خپل شرعي حق څخه استفاده کړې وي او په خپله خوښه یې خان ته مېړه اختیار کړی وي خو په نتیجه کښې د غیر شرعي واکداریو د کبله ډېر جنګونه او جګړې منځ ته راغلي دي او د ډېرو کورنیو ژوندونه ترخه شوي دي، او داسې نور.

﴿ كَمَآ أَخۡرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيۡتِكَ بِٱلۡحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقٗا مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ۝٥ يُجَٰدِلُونَكَ فِي ٱلۡحَقِّ بَعۡدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى ٱلۡمَوۡتِ وَهُمۡ يَنظُرُونَ ۝٦ ﴾

[۵] (ای پیغمبره! د غنیمتونو د مالونو فیصله) څکه (الله ﷻ ستا رب ﷻ پورې مختصه ده چې فقط) ستا رب ﷻ ته د خپله کوره (یا د مدینې منورې) څخه (د بدر د غزا په لور) په حقه بېرون کړی یې (چې په دې کښې د هیڅ شک شبهه نشته) حال دا چې یقیناً د مؤمنانو څخه (چې په غنیمت کښې په جګړه دي) یوه ډله (د قریشي لښکر په مقابله باندې) نا راضي وه (ناخوښه وه).

[۶] (د همدې کبله) ستا سره په یقیني خبره (د لښکر په مقابله کښې) بحث کوي (او دا هم) د هغه څخه وروسته چې خبره واضحه شوه (هغه دا چې جنګ او فتحه دواړه یقیني دي).

(د دوی په نظر د لښکر مقابلې ته سوق کول داسې ښکارېده) لکه چې یقیناً دوی مرګ ته سوق کېږي، حال دا چې دوی (ورته په رڼو سترګو) ګوري.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ مسلمانانو (غازیانو) ته توصیه کړې وه چې د غنیمت مالونه

صرف د الله ﷻ حق دی، تاسو پکښې حق نه لرئ. هو دا ښه خبره ده چې الله ﷻ مهرباني وکړي او خپل پیغمبر ته امر وکړي چې په تاسو باندې یې ووېشي.
د دې اینونو څخه ښېولې آن ترڅوارلسم آیت پورې الله ﷻ د مجاهدینو د ښه قناعت دپاره نهه دلایل نازل کړي دي ترڅو دوی په اخلاص سره د خپلمنځي اختلاف څخه ډډه وکړي چې د قیامت د ورځې پورې د ټولو مجاهدینو دپاره د قناعت اساس کېښودل شي او د بې اتفاقۍ جرړې وویستلی شي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د غنیمت مالونه څکه د الله ﷻ حق دی او د غازیانو یوه ډله هم وړباندې منګولې نه شي خښولی چې:

۱ـ تاته خو د غازیانو یوې ډلې هم ور نه دی ټکولی چې هله راووزه چې د قریشو جنګ ته لاړ شو. که بالفرض هرې یوې ډلې دا کار کړی وی نو اوس به یې څه دلیل درلودی چې غنیمت څکه زمونږ حق دی چې ته خو مونږ دغې غزا ته راروان کړی وې او د کوره مو راویستلی وې.

ای پیغمبره! دغه کار خو ستا رب ﷻ په حقه سره کړی دی او هېڅوک پکښې شک نه لري نو د غنیمت مالونه هم د الله ﷻ حق دی، څنګه یې چې اراده وشي همغسې به یې توزیع کړي.

۲ـ ای پیغمبره! دغزا دپاره خو تاته هیڅا دعوت نه دی درکړی چې هله ژر شه غزا ته لاړ شه، بلکې لا یوه ډله د همدې غازیانو مؤمنانو څخه ستا په وتلو باندې ناخوښه هم وه، د همدې کبله یې ستا سره په دغې واقع کېدونکې غزا کښې جګړه کوله، البته کله چې ورته څرګنده شوه چې د ابو سفیان قافله د مؤمنانو د لاسه ووتله او د قریشو سره نښته او جنګ یقیني خبره ده.

د جګړې مضمون یې دا وه: ای پیغمبره! مونږ خو د جنګ په نیت نه وو راوتلي که نه نو څه تجهیزات به مو کړي وی او جنګ ته به مو څانونه تیار کړي وی.

دغې ډلې ته خو جنګ ته بیول داسې ښکارېده لکه چې دوی مرګ ته بیول کېږي او په سترګو ګوري چې هغه دی مرګ راروان دی.

نو ایا دوی ته همدا نعمت بس نه دی چې د مرګ څخه بچ شوه او بالمقابل د دوی په دښمن باندې مرګ مسلط شو؟ ایا دا کار د الله ﷻ څخه په غیر بل چا کړی دی؟ نو هرچا چې (د دوی په خیال) یقیني مرګ په ژوند باندې بدل کړی دی غنیمتي مالونه د همغه حق دی او بس، چې هغه الله ﷻ دی.

توضیحات

۱ـ د بدر غزا د هجرت په دوهم کال د روژې د میاشتې په اولسمه نېټه د جمعې د ورځې په سهار کښې واقع شوې ده[۱]. د دې غزا څخه وړاندې هم څه جهادي ټولګي استولی شوي وه، لکه د عبدالله بن جحش ؓ ټولګی ـ چې لنډه قیصه یې د [البقرة: ۲۱۷] آیت لاندې تېره شوې ده ـ مګر دا لومړی غزا ده چې نبي کریم ﷺ پکښې پخپله ګډون کړی دی.

---

(۱) سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۶۶؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۱۹

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ كَمَآ أَخۡرَجَكَ رَبُّكَ ﴾ کښې د "ک" توری د څه شي پورې تعلق نيسي ترڅو ورته همغه مشبه به واقع شي؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو د همدې متعلق د تعين په باره کښې تقريبًا پنځلس (۱۵) قوله کړي دي، که څوک د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي[1].

مګر مونږ ته چې کومه وجهه ښه ښکاره شوې ده هغه دا ده چې: دلته د "ک" توری د تشبيه دپاره نه دی بلکې د تعليل دپاره دی چې د دې جملې ﴿ قُلِ ٱلۡأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴾ سره ارتباط لري، او د فاصلې د اوږدوالي څه باک نشته ځکه چې د هغه ځايه تر دې ځايه ټولې جملې د ذکرې شوې جملې دپاره متمماتي ګڼلې کېږي (اجنبياتي نه دي).

نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! ذکر شوی حکم صحابه کرامو ﷺ ته ابلاغ کړه چې دوی ورباندې د ايمان په رڼا کښې عمل وکړي ځکه چې دوی کامل مؤمنان دي، او په دې باندې علاوه د ښه قناعت دپاره يې ورته دلایل هم وړاندې کړه، هغه دا چې: ته خو د غزا دپاره بل هيڅ ته يې هڅولی بلکې د خپل رب ﷻ په هدايت باندې د کوره راوتلی وې که بالفرض بل چا ورهڅولی وی نو اوس به يې خوله جوړه شوې وی چې دا زمونږ حق دی، همدارنګه که د خپله کوره نه بلکې د کوم خاص مجلس (شورى) څخه وروسته د بدر په لور روان شوی وی هم اوس به ځينو دا خبره کولی شوی چې: نبي کريم ﷺ غزا ته د فلاني او فلاني په خوله راروان شو او د غنيمت په ورکړه کښې يې اوس د هيڅا خبرې ته اهميت نه ورکوي.

د "ک" توری د تعليل دپاره هم استعمالېږي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د احاديثو شارحينو دا هم ليکلي دي چې په "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ" کښې د "ک" توری د تعليل دپاره دی[2]. نو معنى حاصل يې داسې را اوځي چې: ای الله! په محمد ﷺ او د ده ﷺ په ټبر باندې درود نازل کړه، ځکه چې تا د ده په نيکه ابراهيم ﷺ باندې درود نازل کړی دی او د درود په نزول کښې خو محمد ﷺ لومړنی مستحق دی چې خير البشر دی.

ب: ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې په: ﴿ وَٱذۡكُرُوهُ كَمَا هَدَىٰكُمۡ ﴾ [البقرة:۱۹۸] کښې د "ک" توری د تعليل دپاره دی[3]. يعنې: کله چې د عرفات څخه راښکته شوئ نو الله ﷻ ياد کړئ ځکه چې تاسو ته يې هدايت کړی دی، د جهالت د تورو تيارو څخه يې را بهر کړي ياست.

همدارنګه ځينې نور علماء کرام وايي چې په ﴿ رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا ﴾ [الإسراء:۲۴]

(۱) البحر المحيط ج۵ ص۲۷۲؛ تفسير الخازن ج۳ ص۹؛ روح المعاني ج۹ ص۱۶۹

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۱۰ حواشي؛ صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۰ حواشي.

(۳) روح المعاني ج۲ ص۸۸

کښې هم د "لِيَ" توري د تعلیل دپاره دی[1]. یعني ای زما ربه! زما په مور او پلار باندې رحم وکړې څکه چې دوی دواړو زه په داسې حال کښې تربیه کړی (روزلی) یم چې زه ماشوم وم (او هر شي ته اړ وم).
ج: عرب وایي چې: "لا تشتم النّاس کما لا تُشتم"[2] یعني خلکو ته سپکې سپورې خبرې مه کوه څکه چې ته ترې ساتلی شوی یې او څوک درته ستغې خبرې نه کوي.

د کوره د وتلو نېټه او سبب

۳- که څه هم -لکه چې وړاندې تېر شو- د بدر غزا د روژې د میاشتې په اولسمه نېټه صورت نیولی دی مګر نبي کریم ﷺ د خپله کوره یا د مدینې منورې څخه د بدر په لور د روژې د میاشتې په اتمه باندې وتلی وه، نو د کوره د وتلو او د غزا د پیل کېدلو ترمنځ نهه ورځې فاصله وه[3]، چې د اینونو د وضاحت دپاره پکښې محترمو لوستونکو ته لاندې څه لنډ معلومات وړاندې کوو.

الف: نبي کریم ﷺ اطلاع حاصله کړه (کېدی شي چې وحې ورته شوي وي) چې د قریشو یوه غټه تجارتي قافله د شام څخه بېرته مکې معظمې ته روانه ده چې ښه ډېر او درانه تجارتي مالونه یې بار کړي دي او د څلوېښتو تنو په شاوخوا کښې کاروانیان ورسره دي، که دا قافله قریشو ته ورستنه شي نو د هغوی اقتصاد به ډېر پیاوړی شي او د اسلام د مخنیوي دپاره به ترې کار واخلي.

ب: د مسلمانانو او د کفارو وسلوال جنګ خو د هغه وخت څخه پیل شوی وه کوم وخت چې هغوی مسلمانان هجرت کولو ته مجبور کړي وه او د مکې معظمې څخه یې حبشې او مدینې منورې ته شړلي وه.

ج: نو نبي کریم ﷺ د الله ﷻ په هدایت صحابه کرام ؓ د ذکر شوي قافلې د ولجه کولو دپاره د څانه سره روان کړه او د هغې د لارې د بندولو په غرض وښورېد[4] ترڅو ذکر شوي تجارتي مالونه ترلاسه او د اسلام د وړاندې تګ په لاره کښې یې مصرف کړي.

د: په عین حال کښې د قافلې مشر (ابو سفیان) -چې لا ترهغه پورې یې د "رضي الله عنه" لیاقت نه درلود- د خپلې قافلې د امنیت دپاره مکې معظمې ته اطلاع ورکړه چې زما د قافلې د مخنیوي دپاره مسلمانان راوتلي دي ترڅو تجارتي مالونه تالا والا کړي، نو تاسو د نجات په غرض او د لارې د خلاصون په نیت مخې ته راشئ؛

نوموړي ته یوه منافق خط ورلېږلی وه چې په [الأنفال:۲۷] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.

هـ: د مکې معظمې څخه تقریباً د نهه نیم سوه (۹۵۰) کسانو یو لښکر په ډېر ساز او سامان سره د قافلې مخې ته راووت.

---

(۱) البحر المحیط ج۷ ص۳۹
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۲۷۶
(۳) سیرت ابن هشام ج۲ ص۱۴۲؛ تفسیر ابي السعود ج۴ ص۵
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۵۶۴

و: خو د څه وخت څخه وروسته معلومه شوه چې قافله د خطر د خای څخه تېره شوې ده، نو په قریشي لښکر کښې دا خبره وښوربده چې مونږ خو د قافلې د نجات دپاره راوتلي وو اوس چې قافلې نجات موندلی دی نو باید بېرته لاړ شو او خپل سفر ته خاتمه ورکړو.

ز: مګر ابو جهل د جهل څخه کار واخست او ذکر شوی وړاندیز یې ونه مانه او داسې یې وویل: تر هغه به بېرته ستانه نه شو ترڅو چې د بدر مقام ته ښه په تړه کښې لاړ شو او هلته دمې وکړو ترڅو په ټول عربستان کښې زمونږ په قوت باندې خلک خبر شي او هم د دوهم ځل دپاره مسلمانان زمونږ د قافلو لارې نیولو ته زړه ښه نه کړي.

د بدر مقام یې ځکه د ځان ښودانې دپاره په ګوته کړ چې هغه تجارتي مرکز وه او هلته به سیار بازار جوړېده چې د هرې خوا څخه به خلک په ټاکلي وخت کښې ورغونډېده.

ح: کله چې نبي کریم ﷺ ته ذکرې شوې دواړه خبرې ورسېدې چې قافله د لاسه ووتله او قریش د جنګ نیت لري، نو د صحابه وو کرامو ﷺ سره یې مشوره وکړه چې څنګه وکړو، ایا مونږ هم د بدر مقام ته لاړ شو او د قریشي لښکر سره مقاومت وکړو او که قافله تعقیب کړو؟ حال دا چې زمونږ سره الله ﷻ وعده کړې ده چې د ذکرو شوو دواړو څخه به یو شی را په نصیب کړي، یا به په قافله باندې قبضه وکړو او یا به قریشي لښکر ته ماتې ورکړو او د غنیمت مالونه به تر لاسه کړو[1].

ط: په همدې وخت کښې هم د ځینو صحابه کرامو ﷺ نظر داوه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! عَلَيْكَ بِالْعِيرِ وَدَعِ الْعَدُوَّ»[2] یعنې: ای د الله ﷻ پیغمبره! قافله تعقیب کړه او دښمن پرېږده.

ي: نو د نبي کریم ﷺ مبارک مخ تغیر شو او د دوی د وړاندېز د رد په باره کښې یې وویلې چې: «إِنَّ الْعِيرَ قَدْ مَضَتْ عَلى سَاحِلِ الْبَحْرِ وَهَذَا أَبُو جَهْلٍ قَدْ أَقْبَلَ»[3] یعنې: قافله خو لاړه د دریاب په غاړه تېره شوه (لاره یې بدله کړې ده) او دغه دی ابو جهل د لښکر سره زمونږ مقابلې ته راروان دی. اوس خو د جنګ خبره بالکل یقیني ده، که بالفرض مونږ قافله تعقیب کړو نو قریشي لښکر به مونږ تعقیب کړي او په محاصره کښې به واقع شو.

په هر تقدیر، جنګ هم یقیني دی او فتحه هم یقیني ده ځکه چې قافله خو د لاسه ووتله او د الله ﷻ وعده د قریشي لښکر په شکست کښې منحصره شوه.

یا: څرنګه چې صحابه کرام ﷺ د مدینې منورې څخه د غټ جنګ په نیت نه وه راوتلي او نه مجهز وه نو ځینو ته د لښکر مقابله داسې ښکارېده لکه چې د مرګ سره مخامخ کېږي. او یا په بل عبارت: د لښکر مقابله ورته په سترګو لېدلی مرګ ښکارېده. خو د دې سره-سره فیصله وشوه چې مقابله کوو، نه بېرته مدینې منورې ته تښتو او نه قافله تعقیبوو.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۳۲

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۷۰

(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۵

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ﴾ جمله څو د ﴿ أَخْرَجَكَ ﴾ د "ك" څخه حال واقع شوې ده چې عامل يې همدغه فعل (اخرج) دی، او قاعده دا ده چې د حال زمانه او د عامل د ذوالحال زمانه متحده وي. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې يوه ډله د مدينې منورې څخه د وتلو په وخت کښې ناخوښه او نارضا وه. او ستاسو د ذکر شوي تشريح سره څرګنده شوه چې دغه يوه ډله په هغه وخت کښې ناخوښه شوه کله چې دوی د قريشي لښکر مقابلې ته دعوت کړی شوه؟

مونږ وايو چې: دلته حال مقدر مراد دی[1] يعني: دوی د وتلو په وخت کښې داسې وګڼل شوه لکه چې همدا اوس ناخوښه وي. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَٱدْخُلُوهَا خَٰلِدِينَ ﴾ [الزمر:۷۳] يعني ملائک به جنتيانو ته ووايي چې جنت ته په داسې حال کښې داخل شئ چې ستاسو داخلېدل همېشه ګڼل شوي دي. که څه هم همېشوالی خو وروسته راتلونکی دی او د دخول په وخت کښې محقق نه دی بلکې مقدر دی.

﴿ وَإِذْ يَعِدُكُمُ ٱللَّهُ إِحْدَى ٱلطَّآئِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ ٱلشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُحِقَّ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَيَقْطَعَ دَابِرَ ٱلْكَٰفِرِينَ ۝٧ لِيُحِقَّ ٱلْحَقَّ وَيُبْطِلَ ٱلْبَٰطِلَ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُجْرِمُونَ ۝٨ ﴾

[۷] او (ای پیغمبره! مجاهدينو ته ووايه چې:) هغه وخت درپه ياد کړئ چې الله ﷻ ستاسو سره د دوه وو ډلو څخه د يوې (ډلې) وعده وکړه چې يقينًا دا ستاسو ده (تاسو به پرې مسلط کړی شئ) او حال دا چې تاسو دا خوښوله چې د يقيني نيش دارې (ډلې) څخه په غير (بله ډله) ستاسو شي، او الله ﷻ اراده کړې وه چې په خپلو اوامرو (او هدايتونو) سره حق ثابت کړي (ثبوت يې څرګند کړي) او د کافرانو بنياد پرې کړي.

[۸] (ترڅو د قيامت د ورځې پورې خلک پوه شي چې) الله ﷻ حق ثابتوی (ثبوت يې څرګندوي) او باطل د منځه وړي (خلک پرې پوه کوي) اګر که مجرمان (کافران دا کار) نه خوښوي (او بد يې ګڼي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې درېم دليل ته اشاره شوې ده چې بايد د غنيمت په مالونو کښې مجاهدين اختلاف ونه کړي او هرڅوک يې خپل خان ته کش نه کړي چې حاصل يې داسې راوځي:

۱ـ ای پیغمبره! دبدر غازيانو ته يو بل دليل هم ورواوروه او دوی مخاطب کړه چې تاسو خو هغه

---

[1] روح المعاني ج۹ ص ۱۷۰

وخت دریه زړه کړئ چې الله ﷻ تاسو ته وعده درکړه چې د دوه وو نعمتونو څخه به یو نعمت تاسو ته درکړم او هغه به یقیناً ستاسو شي، هغه دا چې یا به په قریشي لښکر باندې غلبه درپېرزو کړم او یا به په قریشي کاروان باندې غلبه درکړم، مګر ستاسو زړونو غوښتل چې اسانه او پسته فتحه مو په برخه شي او تجارتي کاروان لوټ کړئ.

څکه چې تاسو خپله ناتواني او د قریشي لښکر قوت په سترګو باندې لیده او تاسو پوهېدئ چې نظر بشري اسبابو ته په هغوی باندې غلبه نه شئ موندلی. ستاسو یقین وه که په لښکر باندې مونږ غلبه مونده کوو نو دا به صرف یوه معجزه وي او دا به صرف د الله ﷻ اراده وي او بس.

۲ـ ستاسو دغه فکر بالکل واقعیت درلود، ستاسو د وسې پوره نه وه چې په هغوی باندې غالب شئ او فاحشه ماتې ورکړئ، خو الله ﷻ اراده وکړه چې په خپلو فرامینو سره حق داسې حق او ثابت کړي چې هیڅوک پکښې شک شبهه ونه کړي او د کافرانو بیخ وباسې اوبنیاد یې پرې کړي.

ترڅو د قیامت د ورځې پورې خلک پوه کړي چې د اسلام د مخنیوي وسه په هیچا کښې نشته او هیڅوک نه شي کولی چې د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ واقع شي. یا په بل عبارت: ترڅو خلکو ته د حق د احقاق (اثبات) او د باطل د ابطال (د منځه تللو) یوه نمونه ورڅرګنده کړي. که څه هم دا کار د مجرمانو نه خوښېږي او غواړي چې په حق باندې خاورې ور واړوي او باطل ته د حقانیت لباس ور واغوندي، مګر د الله ﷻ د ارادې په وړاندې یې څه وسه نه کېږي.

اوس نو تاسو ته دا پوښتنه متوجه کېږي چې: تاسو خو هلته په خپله کمزورۍ باندې معترف وئ او یقین مو درلوده چې که قریشي لښکر مات شي نو دا به صرف د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ معجزه وي او بس، نو نن څنګه د غنیمت په مالونو کښې جګړې کوئ، څوک وایي چې زما دی او څوک وایي چې زما؟

توضیحات

۱ـ الله ﷻ مجاهدینو ته د دوه وو طائفو څخه په یوې طائفې باندې د برلاسۍ وعده ورکړه مګر صراحت یې ونه کړ چې دوه طائفې کومې کومې دي، څکه چې دواړه ډلې هغو بنې پېژاندلې چې یوه د کاروانیانو ډله وه چې تجارتي مالونو ورسره وه او بله د جنګیالانو ډله وه چې وسلې ورسره وې.

مګر عجیبه دا ده چې الله ﷻ داسې وعده ورنه کړه چې تاسو به وریاندې غالب شئ بلکې داسې وعده یې ورکړه چې: ﴿ أَنَّهَا لَكُمْ ﴾ دغه یوه ډله به ستاسو وګرځي. تاسو به کولی شئ چې هغوی ووژنئ او هغوی وتړئ او بالآخره په هر ډول تصرف چې تاسو غواړئ په هغوی باندې به یې اجراء کولی شئ.

دا هم عجیبه ده چې الله ﷻ ته د قریشي لښکر شکست ښه معلوم وه خو صحابه وو کرامو ﷺ ته یې مشخصه وعده ورنه کړه ترڅو دوی ته خپله کمزوري ښه ورڅرګنده شي او د غنیمت په لانجه کښې پرې قناعت وکړي.

"شوکة" څه معنی؟

۲_ د "شوکة" کلمه د "شوك" _لکه "قول" _ سره په اصلي حرفونو کښې متحده ده. "شوك" هغه شي ته وايي چې نرۍ، تېره څوکه ولري لکه د لرم نیش (لیشه)، مګر ذکره شوې کلمه په وسله کښې هم استعمالېږي[1] په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي: تاسو غوښتل چې د وسلوال قوت سره مخامخ نه شئ او بې وسلې خلک ستاسو د تسلط لاندې راشي، مګر الله ﷻ غوښتل چې نیش داره ډله ماته کړئ او په ټول عربستان باندې خپل رعب کښېنوئ او د دعوت لاره هواره کړئ.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په غازيانو باندې څه باعث وه چې په کاروان باندې تسلط ورته ښه ښکارېده او بس؟

مونږ وايو چې: د دې په يوه وجه باندې خو ﴿ غَيْرَ ذَاتِ ٱلشَّوْكَةِ ﴾ او هم د ﴿ يُسَاقُونَ إِلَى ٱلْمَوْتِ ﴾ کلمات دلالت کوي، يعنې د ځينو صحابه وو کرامو رضي الله عنهم په غير ارادي توګه وسلوالې ډلې ته ميلان نه کېده او په طبعي ډول باندې يې نه خوښېده چې د وسلوالې ډلې سره مخامخ شي.

امکان لري چې بله وجه به يې دا وي چې په قافله کښې تجارتي مالونه ډېر او د جنګ احتمال پکښې ډېر کم وه چې هغوی غير مسلح وه.

د الله ﷻ کلمات يعنې څه؟

۴_ دلته د ﴿ بِكَلِمَٰتِهِۦ ﴾ څخه د الله ﷻ هغه اوامر او احکام مطلب دي _والله ﷻ اعلم_ چې د مشرکانو توهين او د مسلمانانو او اسلام توقير پکښې نغښتی وه، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ ملائکو ته امر وکړ چې د جنګ ميدان ته ورښکته شئ او د مجاهدينو سره کومک وکړئ او مشرکان په ککريو باندې ووهئ.

ب: الله ﷻ چې د بدر د غزا په هکله هرڅومره ايتونه نازل کړي دي هغه ټول په ﴿ بِكَلِمَٰتِهِۦ ﴾ کښې شامل دي.

ج: همدارنګه د نبي کريم ﷺ کوم هدايات او ارشادات چې صحابه وو کرامو رضي الله عنهم ته يې ورکړي وه هغه ترې يو هم نه دی وتلی، چې د وحې څخه په غير بل شی نه وه.

د: بالآخره د غازيانو الهامي کارونه هم پکښې شامل ښکاري، لکه بنديانول، وژل، په شا کښې اچول او داسې نور، ځکه چې الهام خو د الله ﷻ د پلوه وي.

﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَٱسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّى مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ ۝٩﴾

[1] مفردات الراغب ص۲۷۷؛ لسان العرب ج ۱۰ ص۴۵۴

﴿وَمَا جَعَلَهُ ٱللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِۦ قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا ٱلنَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾﴾

[۹] (ای پیغمبره! غازیانو ته ووایه چې) هغه وخت درپه یاد کړئ چې تاسو (په ډېرو زاریو سره) د خپل رب ﷻ څخه د نصرت غوښتنه کوله نو ستاسو رب (ستاسو غوښتنه) قبوله کړه چې یقیناً زه تاسو ته د ملائکو څخه په زرو تنو سره مدد کوونکی یم، په داسې حال کښې چې دا ټولګی نورو ټولګیو لره په خان پسې کوونکي دي (نور ورپسې ور روان دي).

[۱۰] او الله ﷻ دا کار (په ملائکو سره مدد) نه دی ګرځولی مګر (ستاسو دپاره د نصرت) زېری او (بل د دې دپاره) چې ستاسو زړونه پرې ډاډه (او مطمئن) شي او (که نه نو) نصرت خو نه دی مګر د الله ﷻ په نزد دی (د ملائکو په امداد پورې اړه نه لري).

یقیناً الله ﷻ د (مطلقې) غلبې څښتن (او) د حکمت خاوند دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د بدر په غازیانو باندې (چې په ولجه کښې په لانجه وه) څلورم استدلال قائم کړی شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

۱ـ ای پیغمبره! صحابه وو کرامو ﷺ ته په استدلال کښې دا هم ووایه چې تاسو هغه وخت درپه زړه کړئ چې د خپلې کمزورۍ د کبله مو خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړي وه چې ای ربه! زمونږ سره کومک وکړه او ای ربه! مونږ ته د زړونو اطمنان راکړه او وارخطایي راڅخه لرې کړه. نو ستاسو رب ﷻ ستاسو سوال قبول کړ چې یقیناً زه په تاسو باندې د یو زر ملائکو د ټولګي درنازلوونکی یم په داسې حال کښې چې نورې ډلې به هم ورپسې وي، یا په بل عبارت: دا د ملائکو لومړنی ګروپ دی چې نور ګروپونه هم ورپسې در روان دي.

۲ـ ای پیغمبره! دوی ته دا هم ووایه چې ملائک خو الله ﷻ صرف د دې دپاره درنازل کړه ترڅو د یو پلوه ستاسو دپاره د نصرت زېری شي چې الله ﷻ ستاسو سوال قبول کړ او د بله پلوه ستاسو زړونه ډاډه او اضطراب او وارخطایي مو د منځه لاړه شي. که نه نو نصرت خو صرف د الله ﷻ سره دی او صرف د همده ﷻ په واک او قدرت کښې دی، نو څرګنده شوه چې د غنیمتي مالونو وېش او ورکړه هم یوازې او یوازې په همده پورې اختصاص لري او بس.

او دا خکه چې فقط الله ﷻ د مطلقې غلبې خاوند دی، هو دا د حکمت غوښتنه ده چې نصرت یې په اسبابو باندې بنا کړی دی که نه نو اسباب هیڅ اثر نه لري.

توضیحات

۱ـ د ﴿تَسْتَغِيثُونَ﴾ کلمه اصلاً د "غَوْث" ـ لکه "قَوْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، غَوْث نصرت او

د شدت څخه نجات ته ویل کېږي[۱]، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: هغه وخت دریه زره کړئ چې تاسو د الله ﷻ څخه د نصرت غوښتنه کوله.

که څه هم تولو صحابه وو کرامو ﷺ به د بدر د جنګ په میدان کښې الله ﷻ ته سوالونه کړي وي خو په روایتونو سره نه دي رانقل شوي[۲]، اما کوم سوالونه چې نبي کریم ﷺ د خپل خان څخه إصالتاً او د خپلو ملګرو څخه د نیابت په توګه کړي وه د هغو روایتونو څخه دیو روایت مضمون دا دی[۳]:

الف: کله چې نبي کریم ﷺ د مجاهدینو کمزوري او د قریشي لښکر قوت ولید نو الله ﷻ ته یې د سوال لاسونه پورته کړه چې: «اللَّهُمَّ أَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي» یعني: ای الله! مونږ ته هغه څه را کړې چې ما سره دې وعده کړې وه، ای الله! که ته دغه د مسلمانانو تولګی هلاک کړې نو: "لا تُعْبَدْ فِي الأَرْضِ" بیا به په ځمکه کښې ستا عبادت ونه شي کړی.

ب: نبي کریم ﷺ خپلو سوالونو ته ادامه ورکړه چې مخ په قبله ولاړ او لاسونه یې غزولي وه آن تر دې چې د اوږې څخه یې څادر ولوېد.

ج: ابو بکر الصدیق ﷺ ورغی او څادر یې په اوږو باندې بېرته ورواچاوه او عرض یې وکړ چې یا رسول الله! بس دی، ډېر ژر دی چې الله ﷻ به هغه څه درکړي چې وعده یې درسره کړې ده.

د: د سوالونو څخه وروسته نبي کریم ﷺ عملاً په جنګ کښې شرکت وکړ او د هر چا څخه زیات په مېړانه وجنګېده.

د علي ﷺ څخه روایت دی چې: مونږ د بدر په غزا کښې خانونه همده ﷺ ته ورپټول «وَهُوَ أَقْرَبُنَا إِلَى الْعَدُوِّ وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ يَوْمَئِذٍ بَأْسًا»[۴] یعني: او نبي کریم ﷺ د هرچا څخه دښمن ته ډېر ورنژدې وه او په دغې ورځ کښې د جنګ د حیثه د تولو خلکو څخه کلک وه.

یادونه

د [آل عمران:۱۹۴] آیت لاندې مونږ دا پوښتنه جوابه کړې ده چې د ضرور واقع کیدونکي شي سوال کول څه معنی لري. لکه چې په دې مقام کښې د مشرکانو شکست یقیني وه خو نبي کریم ﷺ په خپلو سوالونو کښې په ډېرې تواضع سره وغوښت.

هیله ده چې هغه سوال جواب په دې مقام کښې د ښه پوهېدلو په غرض یو ځل وکتلی شي.

د بدر غزا او ملائک

۲ـ د بدر په غزا کښې د ملائکو د نزول په هکله مونږ د [آل عمران:۱۲۴] آیت لاندې ښه ډېر معلومات لیکلي دي هیله ده چې محترم لوستونکي یو ځل هلته مراجعه وکړي چې د ایتونو د ښه

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۹
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۳۰
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۹۳
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۱۸۶

وضاحت په باره کښې ورسره لاس وکړي. خو دلته وروباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: يوه ورځې جبرائيل ﷺ نبي كريم ﷺ مخاطب كړ چې د بدر غازيان تاسو څنګه شمېرئ (څنګه يې ګڼئ)؟ نبي كريم ﷺ ورته وفرمايل چې مونږ يې د بهترو خلكو څخه شمېرو. نو جبرائيل ﷺ وويلې چې: «وَكَذَلِكَ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ»(۱) يعني: همدارنګه په ملائكو كښې هغه ملائک د بهترو ملائكو څخه دي كوم چې د بدر غزا ته حاضر شوي دي.

ب: نبي كريم ﷺ د بدر غزا په ورځ وفرمايل چې: «هَذَا جِبْرِيلُ آخِذٌ بِرَأْسِ فَرَسِهِ عَلَيْهِ أَدَاةُ الْحَرْبِ»(۲) يعني: دغه جبرائيل ﷺ دی چې د خپل آس سر (قيضه) يې نيولې ده په داسې حال كښې چې د جنګ سامان وروباندې دی.

مردفين څه معنیٰ

۳_ د ﴿مُرْدِفِينَ﴾ كلمه د "مُرْدِف" _لكه "مُكْرِم"_ جمعه ده، "مُرْدِف" هغه چا ته وايي چې بل څوک يې خان پسې كړی وي چې راپسې راځه او يا راپسې راسور شه.

نو دلته يې د معنی حاصل يې داسې كېږي چې: زه په يو زركسيز ټولګي باندې ستاسو امداد كوونكی يم په داسې حال كښې چې دغه زركسيز ټولګی د نورو ټولګيو په سر كښې دی او نور ټولګي يې خان پسې كړي دي، چې يو درې زريز ټولګی دی او په [آل عمران: ۱۲۴] آيت كښې ورته اشاره شوې ده، او بل پنځه زريز ټولګی دی چې په [آل عمران: ۱۲۵] آيت كښې وروباندې صراحت شوی دی.

﴿إِذْ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ ٱلشَّيْطَٰنِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلْأَقْدَامَ ﴿١١﴾﴾

[۱۱] هغه وخت (درپه ياد كړئ) چې الله ﷻ تاسو د خپله طرفه د ډاډ دركولو دپاره په پركالۍ (نري خوب) باندې پټ كړئ، او (هغه وخت هم درپه زړه كړئ چې) الله ﷻ په تاسو باندې د اسمان دپلوه اوبه (باران) د دې دپاره درنازلې كړې چې تاسو پرې (د بې اودسيو څخه) پاک كړي او ستاسو څخه (پرې) د شيطان د وارخطا كولو (وسوسه) يوسي.

او (هم) د دې دپاره چې ستاسو زړونه وتړي (مورال مو قوي كړي) او (هم د دې دپاره چې) ستاسو قدمونه پرې كلک كړي (چې په ښكاره او پته توګه ثابت قدمه پاتې شئ).

د مطلب خلاصه

په دغه ايت كښې د مجاهدينو د قناعت دپاره دوه نور دلايل (پنځم او شپږم) نازل كړی شوي دي

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۵۶۹
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۵۷۰

چې فتحه الله ﷻ تاسو ته درپه نصیب کړې ده او د غنیمت مالونه د همده ﷻ حق دی او بس. نو حاصل بې داسې راوځي:

ای پیغمبره! صحابه وو کرامو ﷺ ته ووایه چې تاسو خو هغه وخت درپه زړه کړئ ـاو بیا په ولجه شوي مالونو کښې لانجې کوئ ـ چې:

۱_ تاسو د جنګ په میدان کښې سخت وارخطا وئ او اضطراب مو ډېر زیات وه نو الله ﷻ په تاسو باندې پرمابښې نازله کړه او په نازک (نري) خوب باندې یې ویده کړئ، خو څنګه مو چې د دغې پرمابښې څخه سترګې ومـوښلې او راویښ شوئ نو ذکره شوې وارخطایي او اضطراب مو ټول د منځه تللې وه او مورال مو ډېر زیات قوي شو چې همدغه د مورال قوت مو د فتحې دپاره یو سبب جوړ شو.

۲_ تاسو لا د اوبو ځاګانو ته نه وئ رسېدلي او په داسې موقع کښې مو موجودیت درلود چې هلته اوبه نه وې او شګې پکښې ښې پرېمانه وې چې نه پکښې تاسو او نه ستاسو څارویو ګرندی مزل کولی شو چې د اوبو ځاګانو ته ځانونه ورسوئ، خو په عین حال کښې دا خطر هم درسره وه چې قریشي لښکر به حساسې نقطې ونیسي او د اوبو په ځاګانو باندې به قبضه وکړي.

نو د همدې کبله تاسو د لاندې شیطاني وسوسو سره مخامخ شوئ:

الف: سبا به د اوبو ټولې ځاګانې د دښمن په لاس کښې وي او مونږ به نه د څښکلو اوبه لرو او نه د اوداسه او ځان وینځلو.

ب: سمدستي هم مونږ په شګلنه خمکه کښې موقعیت لرو چې ګرندی مزل نه شو کولی، او زمونږ د دښمن په مخه کښې شګلنه خمکه نشته هغوی وړاندې تګ کولی شي او د اوبو په ځاګانو باندې هم قبضه کولی شي.

نو د همدې کبله ستاسو زړونه په سخت اضطراب او وارخطایي کښې واقع وه خو الله ﷻ په تاسو باندې باران درنازل کړ چې هم مو د څښکلو اوبه موندې کړې، هم مو غسلونه او اودسونه وکړه او بالآخره هم مو په باران سره شګلنه خمکه کلکه شوه چې هم تاسو ته او هم ستاسو څارویو ته پکښې وړاندې تګ اسان شو چې د اوبو ځاګانو ته مو ځانونه ورسول.

بالمقابل د قریشي لښکر د وړاندې تګ مخه شدید باران ونیوه، هغوی ونه شوه کړی چې د اوبو په ځاګانو باندې قبضه وکړي او په خپل کنترول کښې یې راولي، په دې باندې علاوه، باران ورته خمکه ښویه وګرځوله چې زغاستل یې ورته مشکل کړه.

نو د همدې کبله ستاسو وارخطایي د منځه لاړه او بالمقابل ستاسو دښمن د اضطراب سره مخامخ او مورال یې کمزوری شو او په نتیجه کښې وریاندې تاسو بریالي شوئ.

ای مجاهدینو! ایا ذکر شوي د فتحې اسباب ټول الله ﷻ نه دي برابر کړي؟ ایا تاسو په خپلو ځانونو باندې د اطمنان خوب دروستلی شو؟ ایا تاسو کوم ځاځکی د اسمانه راښکته کولی شو؟ نو باید قناعت وکړئ او د غنیمت په مالونو کښې لانجې ونه کړئ.

توضیحات

۱_ مونږ د [آل عمران:۱۵۴] آیت لاندې د "نعاس" په باره کښې څه معلومات لیکلي دي چې په دې مقام کښې هم په درد باندې خوري، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

تطهیر څه معنی؟

۲_ د ﴿لِّيُطَهِّرَكُم﴾ کلمه د تطهیر څخه اشتقاقه شوې ده، تطهیر (چې پاکولو ته وايي) په دوه ډوله دی: یو بدني (جسمي) تطهیر دی او بل نفسي او معنوي تطهیر[1].

په دې مقام کښې د عام تطهیر اراده کول هم صحت لري چې دواړو ډولونو ته شامل شي، خو څرنګه چې په عین آیت شریف کښې د ﴿رِجْزَ ٱلشَّيْطَٰنِ﴾ کلمه نازله شوې ده او رجز خو اضطراب او نفسي وارخطايي ته ویل کېږي[2] نو بهتره دا ده چې د تطهیر څخه یوازې بدني تطهیر مراد کړی شي.

نو د ایت شریف د معنی حاصل به داسې راووزي چې: الله ﷻ د بدر په موقع کښې په تاسو باندې باران درنازل کړ چې د یوه پلوه یې پرې ستاسو بدنونه پاک کړه _چې واړه او لوی اودسونه مو پرې وکړه او د جامو او نورو شیانو د نظافت کار مو ترې واخیست_ او د بله پلوه الله ﷻ په همدغه باران سره ستاسو معنویات قوي کړه او کومه وارخطايي او اضطراب چې ستاسو په زړونو کښې د شیطان د خوا څخه در اچولی شوی وه د هغه څخه یې پاک کړئ. نور تفصیل ته یې د ایتونو په خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د ذکرې شوې شرحې په بنیاد داسې معلومېږي چې د جنګ په میدان کښې د باران څخه مخکښې مجاهدینو هیڅ اوبه نه درلودې خو کله چې الله ﷻ باران نازل کړ نو مجاهدینو په همدغو باراني اوبو باندې خپل بدنونه پاک کړه او هم یې پرې معنوي پاکوالی حاصل کړ او وارخطايي او اضطراب یې ورک شو (مورال یې قوي شو)، حال دا چې د خینو روایتونو څخه څرګندېږي چې نبي کریم ﷺ د الحباب بن المنذر ؓ په مشوره جهادي مرکز د اوبو موقعیت ته وراندې انتقال کړ او په اوبو باندې یې قبضه وکړه[3].

یا په بل عبارت: د باراني اوبو څخه په غیر هم مجاهدینو اوبه درلودې نو ایا دغه دواړه مضمونونه متناقض نه دي؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي دواړه مضمونونه به په هغه وخت کښې یو تربله متناقض وی چې د

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۷
(۲) مفردات الراغب ص۱۹۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۹۲

باران د ورېدلو موقعیت د جنګ میدان وی، خو خبره داسې نه ده بلکې داسې ده چې باران الله ﷻ په داسې وخت کښې ووراوه چې نه مجاهدین د ځاګانو اوبو ته رسېدلي وه او نه قریشي لښکر ورباندې قبضه کړې وه او دواړو ډلو غوښتل چې په ځاګانو باندې قبضه وکړي[۱].

نو د شدید باران د کبله قریشي لښکر ونه شوه کړی چې وړاندې لاړ شي او په ځاګانو باندې قبضه وکړي بلکې ځای په ځای ودرولی شو[۲].

اما په مجاهدینو باندې دومره شدید باران ونه ورېده چې د دوی د وړاندې تګ مخه ونیسي[۳]، نو ځرنګه چې دوی لا ترهغه وخته پورې اوبو ته نه وه رسېدلي حال دا چې ځینې مجاهدین د احتلام د کبله په جنابت باندې هم اخته شوي وه، نو دوی د یو پلوه په باراني اوبو باندې ځانونه پاک کړه او غسلونه یې وکړه او د بله پلوه په باران سره شګلنه ځمکه لږ څه کلکه شوه او د مزل دپاره مساعده جوړه شوه چې دوی وړاندې لاړه او د اوبو په هغې ځا باندې یې قبضه وکړه کومه چې په اول خل د دوی مخې ته ورغله او همدلته یې مرکز ونیوه.

بیا د الحباب بن المنذر ﷺ په مشوره ښه وړاندې ورتېر شو او د اوبو په ټولو ځاګانو باندې یې قبضه وکړه نو ځینې ځاګانې یې د خپل ضرورت دپاره په خپل حال باندې پرېښودلې او نورې یې په خاورو او ډبرو باندې بندې کړې چې دښمن ورباندې قبضه ونه کړي[۴].

یادونه

۴_ که څه هم په آیت شریف کښې د باران د ذکر څخه د نعاس ذکر وړاندې دی مګر ځرنګه چې ذکر شوی ترتیب په وقوعي ترتیب باندې دلالت نه کوي نو ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې د باران نزول د نعاس (پرمابښی) د نزول څخه مخکې واقع شوی دی[۵] لکه چې وړاندې ښه شرحه شو.

﴿إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى ٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۚ سَأُلْقِى فِى قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلرُّعْبَ فَٱضْرِبُوا۟ فَوْقَ ٱلْأَعْنَاقِ وَٱضْرِبُوا۟ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَآقُّوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ۚ وَمَن يُشَاقِقِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذَٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَـٰفِرِينَ عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٤﴾﴾

[۱۲] (ای پېغمبره!) هغه وخت وریاد کړه چې ستا رب ﷻ پرښتو ته وحي وکړه چې یقیناً زه ستاسو

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۷۳
(۲) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۹۷
(۳) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۷۴
(۴) سیرت ابن هشام ج۲ ص۱۶۰
(۵) روح المعاني ج۹ ص۱۷۶

سره (په نصرت سره ملګري) یم نو د هغو کسانو (قدمونه) محکم کړئ چې دوی ایمان راوړی دی.
ژر دی چې زه به د هغو کسانو په زړونو کښې رعب (ډار) ورواچوم چې دوی کفر اختیار کړی دی. نو دوی د څټونو دپاسه ووهئ (ککری یې ورماتې کړئ) او هم د دوی څخه د ګوتو ټولې څوکې (سرونه) ووهئ (مه یې په سر باندې دریغ کوئ او مه په ګوتو او پښو باندې).

[۱۳] (او دا څکه چې) یقیناً دوی د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ سره مخالفت کوي (او په مقابل طرف کښې یې ودرېږي) او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر سره خلاف کوي نو (هغوی د سخت عذاب سره مخامخ کېږي څکه چې) یقیناً الله ﷻ سخت عذابی دی.

[۱۴] (ای کافرانو!) دغه (ستاسو دنیاوي عذاب دی) نو (په دنیا کښې یې مزه) وڅکئ، او یقیناً ټولو کافرانو لره (ستاسو په شمول په آخرت کښې) د دوزخ عذاب (ټاکلی شوی) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د بدر د غازیانو د قناعت دپاره څو نورو (اوم، اتم، نهم) دلایلو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راوځي:

۱_ ای پیغمبره! مجاهدینو ته د ښه قناعت دپاره هغه وخت هم وریه زره کړه چې ستا رب ﷻ ملائکو ته وحې وکړه چې ای ملائکو! زه ستاسو سره په نصرت او کومک سره ملګری یم نو تاسو مجاهدینو (مؤمنانو) ته ډاډ ورکړئ ترڅو د دوی زړونه ارام ونیسي او اضطراب (وارخطایي) ترې لرې او مورال یې قوي شي.

۲_ بالمقابل زه به ډېر ژر د کافرانو په زړونو کښې رعب واچوم او د اضطراب (وارخطایي) سره به یې مخامخ کړم نو مورال به د لاسه ورکړي او د شکست دپاره به اماده شي.

۳_ نو ای ملائکو! تاسو صرف د مجاهدینو په ډاډینه باندې اکتفاء مه کوئ بلکې د قریشي مرعوب لښکر په وژلو کښې هم اشتراک وکړئ، نو مه یې د سرونو په وهلو باندې صرفه کوئ او مه یې د اندامونو په پرېکولو باندې ایله کوئ.

څکه چې قریشي لښکر د مؤمنانو په مقابل کښې نه دی راپورته شوی بلکې دوی اصلاً د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ سره مقابله کوي او غواړي چې د اسماني دین (اسلام) د پرمختګ مخه ونیسي او دنیا په توره تیاره کښې پرېږدي، او هرڅوک چې دغه اراده لري او د اسلام د ښمنی ته یې ملاوې تړلې وي نو الله ﷻ هغوی په دغسې شدید عذاب باندې اخته کوي او دا څکه چې الله ﷻ خو د شدید عذاب خاوند دی.

۴_ ای پیغمبره! په پای کښې قریشي لښکر مخاطب کړه چې دا خو ستاسو دنیاوي عذاب وه چې الله ﷻ درباندې درنازل کړ ترڅو په دنیا کښې یې مزه وڅکئ، اما په آخرت کښې خو ستاسو په شمول ټولو کافرانو ته د دوزخ اور ټاکلی شوی دی چې نه پکښې سوروالی صورت نیسي او نه به انقطاع ومومي، بلکې تاسو به پکښې د همیشه دپاره کړېږئ.

۱ـ مفسرینو کرامو د ﴿ فَثَبِّتُواْ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ د تفسیر دپاره لاندې صورتونه ذکر کړي دي[۱]:

الف: کوم شر چې سړي ته شیطان په زړه کښې اچوي هغه ته وسوسه ویل کېږي او کوم خیر چې په زړه کښې وراچوي هغه ته الهام وايي، نو الله ﷻ ملائکو ته امر وکړ چې تاسو پرښتې به د خیر الهام وکړئ او هغه څه په زړونو کښې وراچوئ چې د جنګ په میدان کښې د مجاهدینو ته دوی په ګټه تمامېږي او د نیتونو د تصحیح دپاره ګټور وي.

ب: ای ملائکو! تاسو د جنګ په میدان کښې د مجاهدینو اجتماع غټه کړئ او د دوی سره په جنګ او وژلو کښې عملي ګډون وکړئ چې په میدان کښې ثابت قدمه پاتې شي.

ج: ای ملائکو! تاسو دوی ته د فتحې او نصرت زېری ورکړئ چې جرئت یې زیات شي.

مونږ ته داسې ښکاري چې دلته به د ﴿ فَثَبِّتُواْ ﴾ څخه مطلق تثبیت مراد وي چې هر ډول تثبیت ته شاملېږي، نو د جنګ په میدان کښې به ملائکو په الهام او بشارت باندې علاوه په جنګ کښې هم عملي اشتراک کړی وي.

اعناق څه معنی؟

۲ـ د "أَعْنَاق" خو د "عُنُق" جمعه ده او "عُنُق" غاړې ته ویل کېږي، نو مفسرینو کرامو ﴿ فَٱضْرِبُواْ فَوْقَ ٱلْأَعْنَاقِ ﴾ دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[۲] خو لاندې دوه تفسیرونه مونږ ته غوره ښکاري:

الف: څرنګه چې سرونه په غاړو باندې دپاسه دي نو دلته د ﴿ فَوْقَ ﴾ د کلمې څخه همدغه سرونه مراد دي، نو معنی یې داسې کېږي چې ای ملائکو! قریشي لښکر په سرونو باندې ووهئ او ککرۍ یې ورماتې کړئ[۳].

ب: د ﴿ فَوْقَ ﴾ توری د "علی" په معنی سره دی، یعنې مشرکان په غاړو (څټونو) باندې ووهئ او سرونه ترې کټ کړئ[۴].

او د ﴿ بَنَانٍ ﴾ کلمه خو د "بنانة" جمعه ده، "بنانة" پخپله ګوتې یا د ګوتې سر ته ویل کېږي[۵].

نو د معنی حاصل یې په لاندې دوه وو ډولونو سره راځېږي:

اول: ای ملائکو! د مشرکانو د یوه ځای په وهلو باندې هم دریغ مه کوئ نو د سرونو څخه نیولې آن د ګوتو د څوکو پورې یې د وهلو لاندې ونیسئ[۶].

دوهم: ای ملائکو! مشرکان په ککریو باندې ووهئ او مړه یې کړئ او هم یې په پښو او لاسونو

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۸؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۲۳
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۲۸۶
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۰۴
(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۷۸
(۵) تفسیر المظهري ج۴ ص۲۳
(۶) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۱۱

باندې ووهئ چې معیوبان شي او د جنګیالانو د صفونو (کرښو) څخه وویستلی شي[۱].

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ ملائکو ته ارشاد وکړ چې مشرکان هم ووژنئ او هم یې اندامونه معیوب کړئ حال دا چې په جنګ کښې خو بل شی نه وي یا وژل او یا د اندامونو زخمي کول وي چې معیوبیت او د جنګ د اولنیو خطونو څخه وتل ورسره تړلي دي؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې ملائک د جنګ په طریقه باندې نه پوهیده چې انساني جنګونه په څه شکل صورت نیسي نو الله ﷻ دوی ته د بنیادمانو د جنګونو طریقه ورزده کړه چې مقابل طرف د وهلو لاندې ونیسئ د سر څخه نیولې آن د ګوتو دڅوکو پورې[۲]. ترڅو یا ووژلی شي او یا زخمي شي او د جنګ څخه کښېنې.

د بدر غزا او ملائک

۴_ ځینې علماء کرام وایي چې د بدر په غزا کښې هم ملائکو په جنګ کښې عملي اشتراک نه دی کړی او په ﴿ فَٱضۡرِبُواْ ﴾ کلمه باندې انسانان غازیان مخاطب کړی شوي دي[۳].

دوی وایي چې یوه ملکه د یوه لوي ښار د ورانولو دپاره کفایت کوي نو که د بدر په غزا کښې ملائک د جنګ دپاره رانښکته کړی شوي وی نو عدد به یې زرونو ته نه وی رسولی شوی.

خو ډېره صحیح خبره (چې د ایتونو د سَوق سره هم مناسبه ده) دا ده چې په ذکر شوي مقام کښې ملائکو په جنګ کښې عملي اشتراک کړی دی[۴]. رښتیا چې د یو لوی ښار د پوښنا کولو دپاره په ملکي کیفیت سره یوه ملکه هم کفایت کوي، مګر ذکره شوي معرکه (د جنګ میدان) په ملکي کیفیت باندې مکیف نه وه بلکې انساني بڼه یې درلوده. د همدې کبله الله ﷻ دوی ته د انساني جنګ کیفیت ورزده کړ چې: ﴿ فَٱضۡرِبُواْ فَوۡقَ ٱلۡأَعۡنَاقِ وَٱضۡرِبُواْ مِنۡهُمۡ كُلَّ بَنَانٖ ﴾ لکه چې شرحه یې وړاندې تېره شوه _ والحمد لله ﷻ _ په همدې مضمون باندې زښت ډېر احادیث دلالت کوي چې څو مثالونه یې د [آل عمران:۱۲۳] آیت لاندې واضحه شوي دي او څو مثالونه یې په لاندې ډول دي:

الف: سهل بن حنیف ﷺ وایي چې د بدر د غزا په میدان کښې به کله داسې هم واقع کېدل چې مونږ به د یوه کافر سرته د توري اشاره وکړه نو زمونږ توره به هغه ته نه وه وررسېدلې چې د هغه سر به د تنې څخه جدا شو[۵].

ب: د بدر د غازیانو څخه ابو داود الخازني ﷺ وایي چې زه د یو کافر په تعقیب کښې زغلېدم

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۷۹؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۱۸
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۳۵
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۰۵؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۱۲
(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۷۸؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۲۴
(۵) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۲۵

چې توره مې پرې وربښکته کړه نو د هغه سر د تنې څخه په داسې حال کښې جدا شو چې زما توره لا هغه ته نه وه رسېدلې "فَعَرَفْتُ انْ قَدْ قَتَلَهُ غَيْرِيْ"[۱] نو زه پوه شوم چې (دا کافر) زما څخه په غير بل چا وواژه (يعني ملائکو وواژه).

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ د ملائکو نزول په دوه وو شيانو کښې حصر کړی دی چې يو بشارت دی او بل اطمنان، لکه چې فرمايي: ﴿ وَمَا جَعَلَهُ ٱللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِۦ قُلُوبُكُمْ ﴾ [الأنفال: ۱۰]

يعني: مونږ په ملائکو باندې امداد د بل شي دپاره نه دی ګرځولی مګر د دې دپاره چې تاسو ته بشارت شي او بل د دې دپاره چې ستاسو زړونه پرې ډاډه شي.

نو معلومه شوه چې هغوی په جنګ کښې عملي اشتراک نه دی کړي چې د حصر سره منافات لري؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی حصر په جنګ کښې د عملي اشتراک سره منافات نه لري ځکه چې عملي اشترک د بشارت او اطمنان تائيدونکی دی نو د حصر مطلب دا دی چې نصرت د ملائکو په لاس کښې هم نه دی لکه څنګه چې د انسانانو (مجاهدينو) په لاس کښې نه دی، د همدې کبله د ذکر شوي حصر سره متصل دا حصر هم نازل شوی دی چې: ﴿ وَمَا ٱلنَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ [الأنفال: ۱۰] يعني: نصرت د بل هيچا په واک او اختيار کښې نه دی مګر يوازې د الله ﷻ په اختيار کښې دی ځکه چې الله ﷻ هم د کلکې ارادې خاوند دی څوک يې د ارادې مخه نه شي نيولی او هم د حکمت څښتن دی چې ټول کارونه يې په حکمت باندې څرخېږي. دا د حکمت غوښتنه ده چې په زرونو ملائک يې نازل کړه، که نه نو يوه ملائکه د عالمونو د هلاکولو دپاره کفايت کوي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ ٱلْأَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۵] ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! کله چې تاسو د هغو کسانو سره چې کفر يې اختيار کړی دی (د کافرانو سره) په داسې حال کښې مخامخ شئ چې هغوی (د جنګ په ميدان کښې) غټ لښکر وي نو تاسو دوی ته شاګانې مه وراړوئ (ترې مه تښتئ).

[۱۶] او هر څوک چې دوی ته په دغې ورځ کښې خپله شا ورواړوي (وتښتي نو د راتلونکې سزا مستحق دی) مګر (هغه څوک) چې بېرته د جنګ دپاره راتاوېدونکی وي (او د جنګ تکتيک په

---

[۱] الدر المنثور ج۴ ص۳۶

غرض وتښتي) او يا يوې بلې جنګي ډلې ته ور يوځاى کېدونکى وي (هغوى ته پنا وروړي؛ سزا يې دا ده چې) نو يقيناً د الله ﷻ د پلوه يې په غضب سره رجوع وکړه (غضب يې وګاټه) او استوګنځاى يې دوزخ دى او د ورتاوېدلو ډېر بدځاى دى (دوزخ).

ارتباط

وړاندې ايتونه په دې تمام شوي وه چې الله ﷻ ټولو کافرانو ته په آخرت کښې دوزخ ټاکلى دى، په دې ايتونو کښې مؤمنانو ته توصيه شوې ده چې تاسو د هغه شي څخه ځانونه وساتئ کوم چې ستاسو دپاره د دوزخ د داخلېدلو سبب جوړېږي نو حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ اى مؤمنانو! مونږ د دوزخ اور د کافرانو دپاره ټاکلى دى چې د هميشه دپاره به پکښې کړېږي، تاسو پام کوئ چې د داسې عمل مرتکب نشئ چې تاسو هم په عارضي توګه ورداخل شئ او په موقته توګه د خپلو دښمنانو سره هلته ملګري شئ:

نو کله چې تاسو د کافرانو (خپلو دښمنانو) سره د جنګ په ميدان کښې مخامخ شوئ نو تاسو دوى ته شاګانې مه وراړوئ او تېښته ترې مه کوئ ځکه چې الله ﷻ ستاسو کومکي او ستاسو ملګرى دى، او هرڅوک چې دا کار وکړي او د جنګ په ميدان کښې کافرانو ته شا ورواړوي نو يقيناً هغه خپل ځان ته د الله ﷻ غضب وګاټه او استوګنځاى يې دوزخ جوړ کړ، دوزخ ډېر بد ځاى دى بايد تاسو ترې ځانونه وساتئ که څه هم په موقته توګه وي.

۲ـ هو! د ذکر شوي حکم څخه لاندې دوه په شا کېدونکي کسان وتلي دي او د الله ﷻ غضب ورته نه متوجه کېږي:

الف: هغه څوک چې د جنګ څخه په دې غرض په شا شي چې د بله طرفه په دښمن باندې بريد وکړي، په اصطلاح د جنګ د تکتيک د کبله دغه کار وکړي.

ب: هغه څوک چې بلې جنګېدونکې مسلمانې ډلې ته وروتښتي ترڅو د هغوى د سورې لاندې په دښمن باندې حملې ته ځان چمتو کړي.

توضيحات

۱ـ د ﴿زَحْفًا﴾ کلمه خو اصلاً په کوناټيو باندې ښويېدلو ته وضعه شوې ده لکه چې يو کوچنى ماشوم په ځمکه باندې ښويېږي[۱] البته په هغه وخت کښې چې په پښو باندې نه شي تللى، مګر لوى لښکر ته ځکه د زحف لقب ورکول کېږي چې د لرې څخه ليدونکي ته داسې ښکارېږي چې په ځمکه باندې ښويېږي[۲] او په دې باندې علاوه د مقابلې په وخت کښې هر لښکر د دښمن خوا ته په ورو-ورو حرکت کوي، ته به وايې چې په کوناټيو باندې ورښېږي.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۱۶
(۲) تفسير الکشاف ج۲ ص ۲۰۶

په غزا کښې تښتېدل کبیره ګناه ده

۲_ نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: "وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ"[1] یعنې: ای مؤمنانو! د اوو مهلکو ګناهونو ځخه ځانونه وساتئ؛ چې یوه ګناه یې د کافرانو سره د جنګ په وخت کښې تښتېدل او شا کول دي. دا ګناه هم ځکه د مهلکې په لقب سره یاده شوې ده چې ځپل مرتکب ته د الله ﷻ د غضب جلبوونکې ده.

په دې مقام کښې الله ﷻ د جنګ د میدان ځخه تښتېدل په مطلقه توګه د ځپل غضب جالب وبلل، برابره خبره ده چې په مقابل کښې کافران د مجاهدینو ځخه لږ، یا ورسره مساوي او بالآخره یا ترې څو چنده زیات وي، مګر په راتلونکي [الأنفال:۶۶] آیت کښې الله ﷻ دغه ثقیل حکم تخفیف کړی دی چې _ان شاء الله_ هملته به شرحه شي.

هوا خینو علماء کرامو لیکلي دي چې دا ثقیل حکم په هغه وخت کښې په مجاهدینو باندې فرض وه چې نبي کریم ﷺ به پخپله د جنګ په میدان کښې حاضر وه لکه چې د بدر په غزا کښې یې د مجاهدینو په منځکښې تشریف درلود[2].

د همدې کبله د احد په غزا کښې هغه مجاهدین د ملامتې لاندې راغله او بیا ورته عفوه وکړې شوه کوم چې د نبي کریم ﷺ د شاوخوا ځخه تښتبدلي وه، حال دا چې په دغې غزا کښې مجاهدین د اوو سوو (۷۰۰) تنو په شاوخوا کښې وه او قریشي لښکر آن تر درې زرو تنو پورې رسېده.

نو که بالفرض نبي کریم ﷺ په دغې غزا کښې تشریف نه درلودلی نو تښتېدونکو مجاهدینو ته به هم د ملامتیا اشاره نه وی شوې لکه چې په [آل عمران:۱۵۵] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.

﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ ۚ وَلِيُبْلِيَ ٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَآءً حَسَنًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٨﴾﴾

[۱۷] نو (ای مؤمنانو!) تاسو (د بدر په مقام کښې) دوی (کافران په عادي توګه) نه دي وژلي مګر الله ﷻ (په غیر عادي توګه) وژلي دي.

او (ای پیغمبره!) تا (هم د لښکر مخونو ته خاورې) نه دي ورویشتلې (چې د ټولو جنګیالانو سترګو ته ورسېدلې) کله چې تا ورویشتلې مګر الله ﷻ ورویشتلې (د ټولو سترګو ته یې ورداخلې کړې).

(دا کار د ډېرو حکمتونو دپاره وکړې شو) او د دې دپاره ترسره شو چې الله ﷻ مؤمنانو ته د ځپله جانبه ډېره سپېڅلې پېرزوینه (نصرت او برلاسي) ورکړي.

---

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۳۸۸
[2] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۴۸

یقیناً الله ﷻ (د مجاهدینو د زاریو) اورېدونکی دی (اوهم د دوی په زړو باندې) پوه دی.

[١٨] (ای مؤمنانو!) دغه (ذکر شوی مضمون په اذهانو کښې وساتئ) او (هم دا خبره پکښې وساتئ چې) یقیناً الله ﷻ د کافرانو د تدبیرونو (چلونو) سستوونکی (او د بېخه ویستونکی) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغه مطلب باندې صراحت کړې شوی دی د کوم دپاره چې د سورت د سر څخه د ایتونو لړۍ را پیل شوې ده او د مجاهدینو د قناعت دپاره پکښې نهو دلایلو ته اشاره شوې ده، نهو حاصل یې داسې کېږي چې:

١ـ ای مؤمنانو! د ذکر شوو دلایلو په نظر کښې نیولو سره تاسو په دې باندې پوه شئ چې کافران په حقیقت کښې تاسو نه دي وژلي او تاسو شکست نه دی ورکړی بلکې دا کار الله ﷻ کړی دی نو د غنیمت د مالونو وېشل هم د الله ﷻ حق دی، په تاسو لازمه ده چې جګړې پکښې ونه کړئ او خپلمنځي اختلاف ته لمن ونه وهئ.

٢ـ همدارنګه ای پیغمبره! کومې خاورې چې د جنګ د شدت په وخت کښې تا د کافرانو خوا ته ور وویشتلې او د دوی د شکست باعث شوې، دا کار هم په حقیقت کښې تا نه دی کړی بلکې دا د الله ﷻ کار وه چې د هر یوه جنګیالي کافر سترګو ته یې ور ورسولې او ټول یې د جنګ څخه غافل کړه او په سترګو موښلو باندې بوخت شوه چې تاسو وریاندې مرګونی برید وکړ او په نتیجه کښې مو ډېر ووژل او ډېر مو بندیان کړه.

٣ـ د کافرانو په ذکر شوي فاحش شکست کښې ډېر حکمتونه پټ دي یو حکمت پکښې دا دی چې الله ﷻ د خپله جانبه مؤمنانو ته ښه نېک نعمت ورکړ او قوي دښمن یې ورته په ګونډو کړو. او دا څکه چې الله ﷻ د مؤمنانو د سوالونو او زاریو اورېدونکی او په ټولو حالاتو باندې یې پوه دی چې د همدغه وخت سره همدغسې کار مناسب وه.

۴ـ نو ای مؤمنانو! ذکر شوي نهه دلایل په خپلو مغزو کښې محفوظ وساتئ او ښه په خیر سره پکښې فکر وکړئ نو ډېر ژر دی چې د یو پلوه به ستاسو قناعت حاصل شي چې غنیمت د الله ﷻ حق دی (ستاسو حق نه دی) او د بله پلوه به پوه شئ چې الله ﷻ په مؤمنانو باندې زښت ډېر مهربان دی او د کافرانو قوي تدبیرونه ورته د خاورو سره برابروي او د منځه یې وړي دا کار به د قیامت د ورځې پورې ادامه ولري خو په دې شرط چې مؤمنان د تقوی او دینداری درلودونکي وي.

توضیحات

١ـ په ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ﴾ کښې د "ف" توری د تفریع دپاره دی نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! کله چې تاسو وړاندېني دلایل په نظر کښې ونیسئ او ښه په دقت سره وریاندې غور وکړئ نو پوه به شئ چې قریشي لښکر ته تاسو په عادي توګه ماتې نه ده ورکړې، نه مو د دوی وژل شوي په عادي توګه وژلي دي او نه مو اسیران په عادي ډول باندې اسیران کړي دي، بلکې دغو

نول د الله ﷻ دپلوه په معجزانه توګه صورت نیولی دی د همدې کبله ورته ټول ناظرین او د دنیا ټول نماشاچیان حیران او هک پک دي او لا د قیامت د ورځې پورې به ورته هک پک وي.

حتی (ای پیغمبره!) کوم د خاورو موټی چې تا د قریشي لښکر خوا ته ورباد کړ او د ټولو جنګیالانو سترګو ته یې بخرکي وررسېده هغه هم عادي کار نه وه بلکې د الله ﷻ یوه معجزه وه.

یو موټی خاورې او د کافرو جنګیالانو سترګې

۲ـ کله چې د بدر د غزا د جنګ په میدان کښې مجاهدین او کافر جنګیالان یو تربله نژدې شوه او جنګ زور واخست) نو نبي کریم ﷺ یو موټی خاورې واخستلې او د قریشي لښکر په مخونو باندې یې په داسې حال کښې ورووېشتلې چې د "شَاهَتِ الْوُجُوهُ" کلمات یې په مبارکه ژبه جاري وه، یعنې "ناکاره (بد) دې شي مخونه".

نو ذکرې شوې خاورې د ټولو جنګیالانو په سترګو کښې ورداخلې شوې چې ټول د سترګو په موښلو باندې بوخت شوه او په عین حال کښې ورباندې مجاهدینو مرګونی برید وکړ چې څوک یې ووژل او څوک یې اسیران کړه.

نو که څه هم د یو موټي خاورو ورشندل د نبي کریم ﷺ کارو وه مګر د هر یوه کافر سترګو ته د خاورو بخرکي صرف د معجزې په توګه ورسېده او بس[1].

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ځینو علماوو کرامو خو د ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ﴾ جمله د احد د غزا سره او ځینو د خیبر غزا او حتی ځینو لا د حنین د غزا سره اړونده ګڼلې ده[2]، حال دا چې تاسو صرف د بدر د غزا سره مربوطه وبلله او بس؟

مونږ وایو چې: د کلام سیاق او سباق (وړاندې او بېرته) په واضحه توګه دلالت کوي چې ذکره شوې جمله په دې مقام کښې د بدر د غزا سره اړونده ده، مګر څه منافات نه لري چې عین عمل نبي کریم ﷺ په ذکرو شوو دریوو غزاګانو کښې هم تکرار کړی وي او د "شَاهَتِ الْوُجُوهُ" کلمه یې ورسره ضمیمه کړې وي.

بَلاء څه معنی؟

۴ـ د ﴿وَلِيُبْلِيَ﴾ کلمه اصلاً د "بَلاء" څخه اخستله شوې ده، بلاء د اختبار (امتحان) معنی ورکوي، لکه چې وایي: "بَلَوْتُ زيدًا جَرَّبْتُهُ"[3] یعنې زید مې امتحان کړی او تجربه کړی وه.

خو الله ﷻ خپل بندګان کله-کله د نعمتونو په ورکړه باندې امتحانوي ترڅو شکر وکړي او د اجر

(۱) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۰۵؛ سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۶۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۸۵؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۲۶
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۸۳

مستحق شي او کله-کله پرې مصیبتونه ورنازلوي ترڅو صبر وکړي او اجرونه وګټي.
مفسرین کرام وايي چې په دې مقام کښې اوله معنی مراده ده[۱]، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ د ډېرو حکمتونو په بنیاد مجاهدینو ته په خارق العاده توګه فتحه ورکړه، یو حکمت پکښې دا وه ترڅو په دوی باندې د نصرت او فتحې ورکولو نعمت ورعنایت کړي.

د عربیت یو تحلیل

۵ـ مفسرینو کرامو په ﴿ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ ٱلْكَٰفِرِينَ﴾ کښې متعدد تحلیلونه کړي دي[۲] کوم تحلیل چې زمونږ ذهن ته راځي او د ایتونو د مطالبو سره ښه سمون خوري هغه دا دی چې ﴿ذَٰلِكُمْ﴾ د مقدر "احفَظُوا" دپاره مفعول دی او ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ ٱلْكَٰفِرِينَ﴾ورباندې عطف دی، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! ذکر شوي بیانات په خپلو اذهانو کښې په کلکه وساتئ ترڅو ستاسو قناعت حاصل شي چې یقینًا غنیمتي مالونه د الله ﷻ حق دی څوک پکښې د جګړې حق نه لري او ترڅو تاسو پوه شئ چې الله ﷻ په راتلونکي کښې هم د قیامت د ورځې پورې د کافرانو د تدبیرونو د ښخه ویستونکی او مؤمنانو ته د برلاسی ورکوونکی دی.

﴿إِن تَسْتَفْتِحُوا۟ فَقَدْ جَآءَكُمُ ٱلْفَتْحُ ۖ وَإِن تَنتَهُوا۟ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَعُودُوا۟ نَعُدْ وَلَن تُغْنِىَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾﴾

[۱۹] (ای مشرکانو!) که تاسو چرته (حقدار ته) فتحه وغواړئ (او بیا جنګ وکړئ) نو تاسو ته خو فتحه درغله (چې د مؤمنانو په برخه شوه نو بیا به هم د همدوی په برخه شي).
او که تاسو (د جنګ څخه) منعه شئ نو دا (کار) درته بهتر (او په ګټه) دی.
او که تاسو بېرته (جنګ ته) ورتاو شئ نو مونږ به هم (د مؤمنانو نصرت ته) ورتاو شو (تاسو به بیا د ماتې سره مخامخ شئ) او ستاسو څخه به ستاسو ډله د هیڅ شي مخه ونه شي نیولی اګر که ډېره (غټه ډله) وي، او (دا خکه چې) یقینًا د الله ﷻ (نصرت) د مؤمنانو سره دی.

د مطلب خلاصه

دا آیت شریف د وړاندېنیو ایتونو د وروستني آیت د مضمون وضاحت کوي چې الله ﷻ د کافرانو د تدبیرونو د منځه وړونکی دی او د قیامت د ورځې پورې به همدا کار دوام لري نو حاصل يې داسې راوځي چې:
۱ـ ای پیغمبره! قریشي لښکر (چې ستا په مقابل کښې د جګړې دپاره راپورته شوی دی) مخاطب کړه او زمونږ دپلوه دوی ته ووایه چې:

---

[۱] روح المعاني ج۹ ص۱۸۷
[۲] البحر المحیط ج۵ ص۲۹۷

ای کافرانو! که تاسو د الله ﷻ څخه فیصله غواړئ او یا ترې د جنګ په میدان کښې فتحه غواړئ نو دغه فیصله خو د بدر په میدان کښې الله ﷻ تاسو ته درولیدله کړه چې اسلام غالب شو او کفر مغلوب شو او د قیامت د ورځې پورې به همدغه طریقه جاري وي.

همدارنګه الله ﷻ په ذکرې شوې جګړه کښې ستاسو غوښتنه درپوره کړه او هغې ډلې ته یې برې ورکړ کومه چې د الله ﷻ په نزد معززه او محترمه وه، او تاسو همداسې غوښتې وه چې ای الله! معززې ډلې ته برې ورکړه.

لنډه دا چې ذکرې شوې جګړې تاسو ته د عبرت درس درکړ او ستاسو د مسلک بطلان او د مؤمنانو د مسلک حقانیت یې درته ښه پوره واضحه کړ، نو تاسو ته په کار دی چې د باطل مسلک څخه لاس واخلئ او په ایمان باندې مشرف شئ، دا کار ستاسو دپاره په دنیا او آخرت کښې ګټور دی.

او که تاسو په خپل باطل مسلک باندې کلک شئ او بیا په جګړه لاس پورې کړئ او بیا معزز ټولګي ته فتحه او نصرت وغواړئ نو مونږ به بیا هم مسلمانانو ته فتحه او برې ورکړو او تاسو به د شکست سره مخامخ کړو.

۲ـ نو لکه څنګه چې په ذکره شوې جګړه (د بدر غزا) کښې تاسو ته د جنګیالانو ډېروالي او د وسایلو پرېماني څه ګټه ونه رسولې شوه همدارنګه به تاسو ته بیا هم هیڅ شی ګټه ونه شي رسولی او د شکست مخه به درڅخه وانه ړوي که څه هم تاسو د هرځیشه پوره یاست او پرېمانه جنګي وسائل ولرئ، او دا ځکه چې الله ﷻ په نصرت او کومک سره خاص د مؤمنانو ملګری دی او بس.

توضیحات

۱ـ علماء کرام په لاندې ډول اختلاف لري چې په ﴿ إِن تَسْتَفْتِحُواْ ﴾ کښې څوک مخاطب دي:

الف: ځینې وایي چې ذکر شوی خطاب مؤمنانو ته متوجه دی[۱] لکه څنګه چې په وړاندې او ېبرته ایتونو کښې همدوی مخاطب دي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! که تاسو د الله ﷻ څخه فتحه غواړئ هغه خو درته الله ﷻ په نصیب کړه نو تاسو ته په کار دي چې د فتحې شکریه وکړئ او په غنیمتي مالونو کښې جګړې ونه کړئ ځکه چې دا کار درته بهتر دی او که تاسو بیا هم جګړه وکړئ نو مونږ به درڅخه خپل نصرت واخلو نو په دغه وخت کښې به درته د جنګي وسائلو کثرت څه ګټه ونه رسوي ځکه چې الله ﷻ د کاملو مؤمنانو سره ملګری دی.

ب: اکثریت علماء وایي چې ذکر شوی خطاب کافرانو ته متوجه دی[۲] چې مضمون ته یې په خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده.

ج: ځینې لا وایي چې په ذکر شوې جملې باندې مؤمنان مخاطب دي مګر د ﴿ وَإِن تَنتَهُواْ ﴾ او نورو جملو خطاب کافرانو ته متوجه دی[۳].

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۴۲
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۸۷
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۲۹۷

مګر مونږ ته د اکثرو علماوو نظر د تائید وړ دی اونور دواړه نظرونه راته د منلو وړ نه دي چې دواړه غیر متبادر دي او بې تکلفه صحت نه شي موندلی او په درېیم نظر کښې لا بالکل د قرآن کریم د نظم تفکیک (شکول) منځ ته راځي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې کافرانو په کوم ځای کښې د فتحې غوښتنه کړې وه چې په ﴿ إِن تَسْتَفْتِحُواْ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې:

الف: عبدالله بن ثعلبه ﷜ وایي چې د بدر د غزا په موقع کښې ابو جهل الله ﷻ ته سوال وکړ چې: "اللَّهُمَّ أَقْطَعَنَا الرَّحِمَ وَآتَانَا بِمَا لَا نَعْرِفُهُ فَأَحْنِهِ الْغَدَاةَ"(۱) یعني: ای الله! هر څوک چې په مونږ (مجاهدین، قریشي لښکر) کښې د خپلولۍ پرې کوونکي او د داسې دین راوړونکي وي چې مونږ یې نه پېژنو نو سبا (د جنګ په میدان کښې) هغوی هلاک کړه.

ب: کله چې مشرکان د مکې معظمې څخه د بدر په طرف د جنګ دپاره راوخوزیده نو د کعبې شریفې په پوښ پورې ونښتل او د نصرت غوښتنه یې وکړه چې: "اللَّهُمَّ انْصُرْ أَعَزَّ الْجُنْدَيْنِ وَأَكْرَمَ الْفِئَتَيْنِ وَخَيْرَ الْقَبِيلَتَيْنِ"(۲) یعني: ای الله! په دواړو لښکرو (قریش، مؤمنانو) کښې د معزز لښکر سره او په دواړو ډلو کښې د مکرمې ډلې سره او په دواړو قبیلو کښې د بهترې قبیلې سره نصرت وکړه.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَا تَوَلَّوْاْ عَنْهُ وَأَنتُمْ تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ قَالُواْ سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾ إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلصُّمُّ ٱلْبُكْمُ ٱلَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ عَلِمَ ٱللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَّأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۲۰] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ او تاسو ترې مخونه مه اړوئ، حال دا چې تاسو (خو مسلمانان یاست او) غوږونه (ورته) ږدئ.

[۲۱] او تاسو د هغو کسانو په شان مه جوړېږئ چې دوی (په خولو باندې) وایي چې واموروېده حال دا چې دوی نه وي اورېدلي (غوږونه یې ورته نه وي نیولي).

[۲۲] یقینًا د الله ﷻ په نزد په ځارویو (او خوزېدونکو) کښې ډېر بد (خوزېدونکي) هغه کاڼه او ګونګان دي چې د عقلونو څخه (هم) کار نه اخلي (چې همدغه عنادي کافران دي).

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱٦۷
(۲) تفسیر الطبري ج٦ ص۲۰۸

[۲۳] او که الله ﷻ په دوی کښې په څه خیر باندې پوه وی (په دوی کښې څه د خیر استعداد موجود وي) نو الله ﷻ به دوی ته (دا قرآن کریم د تحقیق او فهم په توګه) وراورولی وی (خو دوی استعداد خراب کړی دی).

او که الله ﷻ دوی ته (په همدغه حالت کښې) وراورولی وی نو دوی به (ترې بیا) مخونه اړولي وی او مرتد شوي به وی) حال دا چې دوی اعراض کوونکي خلک دي (دا کار د دوی مستمر عادت دی).

ارتباط

وړاندې آیت په دې باندې تمام شوی وه چې الله ﷻ د مؤمنانو سره د همیشه دپاره په نصرت او کومک سره ملګری دی. نو د دې ایتونو څخه نیولې آن تر [۲۹] آیت پورې لس ایتونه په دې باره کښې نازل شوي دي چې مؤمنانو ته د الله ﷻ د دوامداره نصرت شرطونه توصیه کړي او په دې باندې یې پوه کړي چې الهي نصرت د دوی ذاتي صفت نه دی چې په هیڅ حال کښې به ترې نه جدا کیږي نو دوی ته په کار دي چې د شرطونو مراعات یې په کلکه وکړي او بس.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای مؤمنانو! الله ﷻ په دوامداره توګه ستاسو په نصرت کښې دی او د همیشه دپاره به تاسو ته په کافرانو باندې فتحه درکوي خو د لاندې شرطونو حفاظت وکړئ:

۱_ د الله ﷻ او د ده د پیغمبر دوامداره اطاعت وکړئ او په هیڅ صورت سره ترې غاړې مه غړوئ، حال دا چې تاسو خو روغ رمټ حواس لرئ او کما حقه اوریدل کولی شئ، نو د خپلو اوریدلو څخه ګټه پورته کړئ او په عمل کښې یې پیاده کړئ.

۲_ د کافرانو او منافقانو غوندې مه جوړیږئ چې هغوی په خولو باندې وایي چې مونږ د الله ﷻ احکام او قرآن کریم اوریدلی دی او قبول کړی مو دی حال دا چې په عمل کښې یې نه قبلوي او عمل پرې نه کوي. او دا ځکه چې دوی فطري استعداد د لاسه ورکړی دی، نه په ژبه حقه خبره کولی شي، نه په غوږونو باندې واقعي اوریدل کولی شي او بالآخره نه د عقلونو څخه مناسب کار اخستلی شي.

نو یقیناً ذکر شوي کافران او منافقان د الله ﷻ په نزد په ځمکه باندې حرکت کوونکي ساکښان دي چې انساني فضائل یې ټول د پښو لاندې کړي دي بلکې د څارویو څخه لا ډیر بدتر دي ځکه چې څارویو ته ذکر شوي فضائل نه دي ورکړی شوي او دوی ته ورکړئ شوي وه خو د پښو څخه یې لاندې کړه او په لوی لاس یې ځانونه د څارویو رتبې ته ورټیټ کړه، نو ځکه دوی ته د الله ﷻ دپلوه عذاب متوجه دی او څارویو ته متوجه نه دی.

۳_ ای مؤمنانو! الله ﷻ دنیاوي کارونه او عملونه په استعدادونو پورې مربوط کړي دي نو بې اطاعتي مه کوئ چې استعدادونه مو د منځه لاړ نه شي، که نه نو بیا به په تاسو کښې د کافرانو او منافقانو غوندې هیڅ خیر نه وي او نصیحت به درباندې څه اثر نه کوي.

هغوی چې د څارویو رتبې ته ورټیټ کړی شوي دي اصلي وجهه یې دا ده چې په هغوی کښې د

قبول استعداد پاتې نه دی او په زړونو باندې يې مهر لګولی شوی دی د همدې کبله دوی د قرآن کریم فهم نه شي کولی.

نو که بالفرض په دوی کښې څه خیر وی او د فهم او پوهې استعداد پکښې پاتې وی نو الله ﷻ به همدغه استعداد بې برخې نه وی پرېښی او خپل ایتونه به یې ور اوورولي وی او د دوي په زړونو کښې به یې ځای نیولی وی، خو خبره دغسې نه ده بلکې په دوی کښې د قبول دپاره هیڅ استعداد پاتې نه دی نو دوی ته په همدغه د بې استعدادئ په حال کښې د ایتونو وراورول د حکمت څخه خالي دي، ځکه چې که الله ﷻ په همدغه حال کښې دوی ته خپل ایتونه وراورولي وی نو ضرور به دوی بېرته مرتد شوي وی او مخونه به يې ترې اړولي وی او خپل خبث به يې يو ځل بيا ښکاره کړی وی ځکه چې د دوی دائمي حال همدا مخ اړول دي او دا کار د دوی عادت ګرځېدلی دی.

توضیحات

۱_ مونږ د [الأعراف:۱۷۹] آیت لاندې هغه وجوه لیکلي دي په کومو باندې چې کافر انسان د څارویو څخه بدتر او زیات ګمراه دی، نو بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

څلور ډوله معلومات

۲_ د الله ﷻ معلومات په لاندې څلورو ډولونو باندې ویشلې کېږي[۱]:

الف: ټول موجودات الله ﷻ ته په کامله توګه معلوم دي او هیڅ ډول کیفیت یې ترې پټ نه دی.

ب: الله ﷻ ته هغه کیفیتونه هم ښه پوره معلوم دي چې په موجوداتو باندې د عدم په حال کښې ورتلونکي وي، مثلاً چې کله دغه موجود معدوم شي نو د ده به دا-دا ډول کیفیت وي.

ج: ټول معدومات هم الله ﷻ ته ښه په دقت سره معلوم دي.

د: دا هم ورته پوره څرګنده ده چې که بالفرض دغه یا هغه معدوم موجود شي نو هغه به د کومو-کومو کیفیتونو درلودونکی وي.

په دې مقام کښې الله ﷻ په کنايي توګه د کافرانو څخه د ایمان د راوړلو استعداد سلب کړ چې که بالفرض په دوی کښې څه خیر وی او استعداد یې درلودی نو الله ﷻ به ورباندې پوه وی ځکه چې الله ﷻ په ټولو موجوداتو باندې ښه پوره او کامل علم لري، نو د همدې کبله الله ﷻ دوی ته خپل ایتونه د تدبر او تفقه په توګه نه وراوروي.

نو که بالفرض الله ﷻ دوی ته د عدم استعداد سره-سره خپل ایتونه وراورولي وی نو دا به د لاندې دوه حالونو څخه خالي نه وی:

اول: یا به د دوی څخه اختیار سلب کړی شوی وي، نو په دې صورت کښې به دوی ته ایمان راوړلو هیڅ ګټه نه وي رسولې ځکه چې جبري ایمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۴۵

دوهم: یا به یې اختیار باقي پرېښودلی شوی وي، نو په دې صورت کښې به دوی دستي ښېرته کافر شوي وی او ارتداد به یې غوره کړی وی[۱].

نو دواړه صورتونه به د دوی په ګټه نه وي تمام شوي او علاوه په دې په جبر باندې وراورول د حکمت څخه هم مخالف دي او د الله ﷻ عادت یې هم مقتضی نه دی.

د قران کریم په نسبت د اورېدونکو ډولونه

۳_ غیر مسلمان اورېدونکي د قرآن کریم په نسبت په لاندې څلورو ګروپونو باندې ویشل کېږي:

الف: هغه ګروپ خلک چې د قرآن کریم د اورېدلو څخه خانونه ساتي او ډارېږي چې په زړونو کښې مو بې اختیاره ځای ونه نیسي، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسْمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْاْ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴾ [فصلت:۲۶] یعنې: او هغه کسان چې کفر یې اختیار کړی دی وایي چې دغه قرآن کریم ته غوږ مه نیسئ (مه یې اورئ) او (د قرائت په وخت) کښې یې شور کوئ شاید چې تاسو وربانديې غالب شئ (او په زړونو کښې مو ځای ونه نیسي).

ب: هغه غیر مسلمان ټولګی چې د اورېدولو په وخت کښې ورته توجه نه کوي چې دا څه وایي، لکه چې الله ﷻ د منافقانو څخه حکایت کوي چې: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُواْ مِنْ عِندِكَ قَالُواْ لِلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْعِلْمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ﴾ [محمد:۱۶] یعنې: د کافرانو څخه ځینې هغه منافقان دي چې ستا خبرو ته په ظاهري ډول غوږونه ږدي (خو توجه ورته نه کوي) آن تردې چې کله ستا د حضور څخه بهر لاړ شي نو هغو کسانو ته چې الله ﷻ علم ورکړی دی وایي چې: هغه څه خبره وه چې محمد ﷺ دستي وکړه (زمونږ ورته فکر نه وه او نه یې مونږ د توجه لایقه بولو).

ج: هغه ګروپ چې قرآن کریم او احادیث صرف د دې دپاره لولي او هم یې لوستلو ته غوږونه ږدي چې څه د اعتراض ځای پکښې مونده کړي او په اسلام باندې د عیب ګوته کېږدي.

دا ډول خلک په کفري دنیا کښې زښت ډېر دي او په اسلامیاتو کښې دومره معلومات لري چې هغومره پکښې اکثره مسلمانان نه لري، حتی چې ځینو کافرانو خپل ټول عمرونه صرف د اسلامیاتو زده کړې ته وقف کړي دي خو د دې سره-سره عقیدې پرې نه لري او ایمان پرې نه راوړي.

د: هغه ګروپ چې قرآن کریم او نورو اسلامیاتو ته هم غوږونه ږدي او هم یې پخپله په دقت سره لولي او په حقائقو یې غور کوي، دوی د انصاف او عدالت څخه کار اخلي او بې طرفه قضاوت پکښې کوي.

په همدغه څلورم ګروپ کښې داسې خلک موندل کېږي چې د اسلام په حقانیت یې سرونه خلاصېږي او بالآخره په ایمان باندې مشرف ګرځي، لاندې دوه مثالونه یې ولولئ:

اول: یوه فرانسوي ډاکټر د قرآن کریم فرانسوي ترجمه په انصاف سره ولوستله او ویې لیده چې قرآن کریم د صحت ډېر زیات مراعت کړی دی چې نظافت ته یې اهمیت ورکړی دی، د خوراک او

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۸۹

ځنباک په اعتدال باندې یې زور اچولی دی او بالآخره هغه نظریات یې څو قرنه وړاندې دنیا ته وړاندې کړې دي کوم چې نن سبا پرې ډاکټرانو اتفاق کړی دی، نو د همدې کبله هغه په ایمان باندې مشرف شو[1].

دوهم: یوه انګرېز په دقت سره د قرآن کریم انګرېزي ترجمه لوستې وه او هغو مضامینو ته یې په انصاف سره کتلي وه کوم چې په دریابونو او بادونو پورې ارتباط لري نو ګومان یې کړی وه چې نبي کریم ﷺ په دریابونو کښې ډېر ګرځېدلی وه او په اصطلاح ډېر لوی بحري سیاح وه، نو کله یې چې معلومات واخست او پوه شو چې نبي کریم ﷺ هیڅکله بحري سیاحت نه وه کړی او د دې سره‌سره د هیچا شاګردي یې هم نه وه کړې نو دستي په ایمان باندې مشرف شو چې یقیناً نوموړی په حقه پیغمبر وه او ذکر شوي ټول معلومات ورته د وحې په توګه ورکړی شوي وه، که نه نو دومره معلومات هیڅوک د سیاحت څخه په غیر نه شي راغونډولی[2].

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ٱسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ ۖ وَٱعْلَمُوٓا أَنَّ ٱللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَقَلْبِهِۦ وَأَنَّهُۥٓ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَٱتَّقُوا فِتْنَةً لَّا تُصِيبَنَّ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَآصَّةً ۖ وَٱعْلَمُوٓا أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٢٥﴾ وَٱذْكُرُوٓا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِى ٱلْأَرْضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ ٱلنَّاسُ فَـَٔاوَىٰكُمْ وَأَيَّدَكُم بِنَصْرِهِۦ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَـٰتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۴] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! د الله ﷻ دپاره او د پیغمبر ﷺ دپاره په هغه وخت کښې اجابت وکړئ چې تاسو هغه شي ته وبلي کوم چې تاسو ته ژوند دربښي (چې ټول تشریعات دي).
او (سستي پکښې مه کوئ ځکه) تاسو پوه شئ چې یقیناً الله ﷻ هم د سړي او د ده د زړه په مابین کښې (کله-کله) حائل کېږي (چې بیا په سړي کښې د اجابت استعداد ختمېږي).
او (هم پوه شئ چې) بې شکه الله ﷻ چې دی خاص همده ﷻ ته به تاسو (ټول) ورغونډ کړی شئ.
[۲۵] او (ای مؤمنانو!) د داسې ګناه څخه (خانونه) وساتئ چې هرومرو ستاسو د جملې څخه هغه (عذاب یې) خاص هغو کسانو ته نه رسېږي چې هغوی ظلم کړی دی (او د ذکرې شوې ګناه مرتکب شوي وي، بلکې اثر یې بې ګناه خلکو ته هم رسېږي).
او پوه شئ چې یقیناً الله ﷻ سخت عذابی دی (د سخت عذاب خاوند دی).
[۲۶] او (ای مؤمنانو!) تاسو هغه وخت دریه یاد کړئ چې تاسو (په عدد کښې) لږ وئ (او) په

---

(۱) تفسیر المنار ج۹ ص۶۲۹
(۲) تفسیر المراغي ج۹ ص۱۸۶

ځمکه کښې کمزوري وئ (او) ډارېدلئ چې خلک به مو وتښتوي (او تالا ترغه به شئ)، نو الله ﷻ تاسو ته پنا ځای درکړ او په خپل نصرت سره یې تاسو تائید کړئ (قوت یې دروبانښه) او تاسو ته یې د پاکېزه شیانو څخه روزي درکړه (او د غنیمت مالونه یې درته حلال کړه)، شاید چې تاسو (په ذکرو شوو نعمتونو باندې) شکر وکړئ (او د شریعت په منلو کښې سستي ونه کړئ).

ارتباط

په دې ایتونو کښې د یو پلوه مونږ ته توصیه شوې ده چې په څه ډول باندې خپل فطري استعدادونه وساتلی شو او د بله پلوه د الله ﷻ د نصرت څه نور شرطونه (څلورم، پنځم، شپږم، اوم) هم ښودلي شوي دي، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اې مؤمنانو! د دې دپاره چې خپل زړونه د مهر لګېدلو څخه بچ وساتلی شئ او د کافرانو پشان خپل فطري استعداد د لاسه ورنه کړئ نو په لاندې وصایاوو باندې کلک شئ.

۴ـ کوم هدایات چې الله ﷻ تاسو ته درنازل کړي او نبي کریم ﷺ دروړي دي هغه ستاسو د معنوي ژوند ساتونکي دي، نو کله چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ تاسو هغو ته وروبلي او یا وروبلل شئ نو په جلتۍ سره یې اجابت وکړئ او په عمل کښې یې پیاده کړئ.

۵ـ اې مؤمنانو! لاندې دوه وصیتونه هم په یاد ولرئ او پرې پوه شئ:

الف: دا خبره یقیني ده چې کله-کله الله ﷻ د سړي او د ده د زړه ترمنځ حائل کېږي او اراده یې په خپل حال نه پاتې کېږي، د سړي زړه د الله ﷻ په اختیار کښې دی هر طرف ته یې چې اړوي هغه طرف ته یې اړوي، نو د وخت څخه استفاده وکړئ او د نن کار سبا ته مه پرېږدئ.

ب: دا هم یقیني ده چې تاسو ټول به د الله ﷻ حضور ته ورغونډول کېږئ او هېڅوک به ترې خلاصون ونشئ موندلی نو ځانونه ورته اماده کړئ او د دې ژوند څخه د هغه ژوند دپاره ګټه واخلئ.

۶ـ اې مؤمنانو! په تاسو باندې لکه څنګه چې د مصیبتونو څخه د خپلو ځانونو ساتل لازم دي همدارنګه درباندې دا هم لازمه ده چې نور خلک هم د مصیبتونو څخه بچ وساتئ، نو په همدې بنیاد دهغو فتنو او ګناهونو څخه هم پرهیز وکړئ چې ستاسو د جملې څخه صرف ظالمانو ته مصیبت نه جوړېږي بلکې غیر ظالمان (بې ګناه خلک هم) پکښې سوزول کېږي.

نو اې مؤمنانو! که د دغسې ګناهونو مرتکب شئ نو پوره واضحه ده چې عذاب به مو لا سخت او دروند شي، او یقیناً د الله ﷻ د عذابونو څخه شدید عذاب هم یو عذاب دی چې په ذکر شوي صورت کښې به یې تاسو لایق جوړ شئ.

۷ـ اې مؤمنانو! په تاسو باندې لازمه ده چې هم د الله ﷻ د عذاب د ډاره د شریعت اجابت وکړئ او هم د نعمتونو د شکرانې د کبله د شریعت په تعمیل کښې کرندې ګامونه واخلئ. نو د همدې مطلب دپاره د الله ﷻ لاندې نعمتونه درپه زړه کړئ:

الف: تاسو هغه وخت درپه یاد کړئ چې تاسو هم د کم د حیثه او هم د کیف د حیثه ډېر کمزوري وئ، شمېره مو ډېره لږه وه او په ټوله ځمکه کښې مو کومکیان او لاس نیوونکي نه درلوده، حتی تاسو ډارېدلئ چې خلک به مو د مرغانو په څېر په منښوکو کښې وتښتوي او د نجات دپاره به هیڅ ځای او هیڅوک مونده نه کړئ.

مګر الله ﷻ فضل وکړ هم یې د نجات دپاره یو ځل حبشه او بل ځل مدینه منوره درته پناځای جوړ کړ. ستاسو دښمنانو ډېر زیار وویست چې د نجات ځایونه دربانديې تنګ کړي او هلته هم ترې په خوشاله زړه ژوند ونه کړئ، خو الله ﷻ درسره نصرت وکړ او د دښمنانو دسیسې مو شنډې او بې نتیجې وګرځېدې، حتی چې تاسو هم د کم د حیثه قوي جوړ شوئ چې عدد مو زیات شو او ډېر خلک په ایمان باندې مشرف شوه، او هم د کیف د حیثه قوي شوئ او کمزوري مو ختمه شوه چې خپل قوي دښمن مو په ګونډو کړ.

یا په بل عبارت: الله ﷻ ستاسو کومک هم په انسانانو سره وکړ لکه د مدینې منورې انصار او هم یې په پرښتو سره قوي کړئ لکه د بدر د غزا په میدان کښې.

ب: په دې باندې علاوه، تاسو د هجرت په حالاتو کښې پوره خوراک او څښاک نه درلود او لومړنې ضروریات مو کم وه خو الله ﷻ دربانديې فضل وکړ ستاسو ذکر شوي اړتیاوې یې پوره کړې او د غنیمت د مالونو خوراک یې درته حلال وګرځاوه کوم چې ستاسو څخه وړاندې هیڅ امت ته نه وه حلال کړی شوي.

نو ای مؤمنانو! تاسو ته څکه وړاندې حالات درپه یاد کړی شوه ترڅو تاسو د الله ﷻ احسانات او نعمتونه په نظر کښې ونیسئ؛ او د شریعت په تعمیل کښې سستي ونه کړئ ترڅو تاسو په نتیجه کښې د شکر ګذارانو څخه وشمېرل شئ؛ او د شاکرانو اجرونه په دنیا او آخرت کښې مونده کړئ.

توضیحات

۱_ ابو سعید بن المعلی ﷺ وایي چې زه په لمانځه باندې ولاړ وم چې نبي کریم ﷺ راباندې تېر شو او غږ یې راته وکړ چې راشه، زه ترهغه ورنغلم ترڅو مې چې لمونځ ختم کړ، چې بیا ورغلم نو نبي کریم ﷺ راته وویلې چې: «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ أَلَمْ يَقُلِ اللهُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ»[1] یعني: ته څه شي منعه کړې چې ماته راشې؟ ایا الله ﷻ نه دي ویلي چې کله تاسو د الله ﷻ پیغمبر وبلي نو اجابت یې وکړئ.

"حَوْل" څه معنی؟

۲_ د ﴿يَحُولُ﴾ کلمه د "حَوْل" څخه اشتقاقه شوې ده او "حَوْل" دوه معناوې لري چې یوه تغیر ده او بله انفصال (جدا کول) دي[2].

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۹

(۲) مفردات الراغب ص۱۳۶

په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده مګر مفسرینو پکښې زښت ډېر تفسیرونه کړي دي چې تقریباً لسو ته رسېږي[1] او دا آیت شریف د ټولو تفسیرونو تحمل کولی شي[2] مګر کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاري هغه دا دی:

کله چې د الله ﷻ اراده وشي او حکمت يې غوښتنه وکړي نو الله ﷻ د سړي او د ده د زړه ترمنځ حائل شي، څه يې چې پخوا کولی شو هغه نه شي کولی او څه يې چې پخوا ويلی شوه په هغو باندې يې بيا ژبه نه ګرځي، او يا په بل عبارت: استعداد يې ختم شي او په زړه باندې يې مهر ولګېږي. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ای مؤمنانوا د الله ﷻ او د ده د پيغمبر ﷺ په اجابت کښې سستي مه کوئ او په جلتئ سره يې منښه وکړئ ځکه چې په يوه حکم کښې سستي کول په بل حکم کښې دسستئ طريقه جوړېږي او په همدې تسلسل کښې دا خطر شته چې په مهر لګېدلو باندې تمامه او استعداد مو بالکل ختم شي، لکه د ځينو کافرانو چې ختم شوی دی.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په ډېرو احاديثو کښې اشاره کړې ده چې ځينو مفسرينو کرامو[3] راغونډ کړي دي او مونږ د [البقرة:۶] آيت او د [الأنعام:١١٠] آيت لاندې د الله ﷻ په فضل ښه شرحه کړې دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، هيله ده چې محققين هلته يو ځل مراجعه وکړي چې موضوع ډېره مهمه ده.

دلته "فِتْنَة" د ګناه معنی ورکوي

٣_ مونږ د [البقرة:١٩٣] آيت لاندې ليکلي دي چې د ﴿ فِتْنَةً ﴾ کلمه د ګناه (ذنب) په معنی باندې هم استعمالېږي، زمونږ په فکر په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه همدغه معنی ورکوي نو د معنی حاصل به يې داسې راووځي:

ای مؤمنانو! د شرعي احکامو استجابت او منښه د لاندې دوه وو وجوهو د کبله وکړئ:

الف: هسې نه چې عدم استجابت او عدم منښه مو په زړه باندې د مهر د لګېدلو سبب جوړ شي او د استجابت صلاحيت بالکل د لاسه ورکړئ.

ب: هسې نه چې د خپلو ګناهونو په سبب سره ځينې بې ګناه بندګان په دنياوي عقوباتو باندې هم لتاړ کړئ، ځکه چې په ګناهونو کښې ځينې داسې ګناهونه هم شته چې په دنيا کښې د لوی مصيبت سبب ګرځي او يوازې ظالمان نه بلکې غير ظالمان او بې ګناه مخلوقات پکښې هم بچ نه شي پاتې کېدلی.

په همدې تفسير باندې لاندې نصوص هم دلالت کوي، د ښه وضاحت دپاره يې ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ ظَهَرَ ٱلْفَسَادُ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي ٱلنَّاسِ ﴾ [الروم: ٤١]

[1] زاد المسير ج٣ ص٢٣١؛ المحرر الوجيز ج٨ ص٣٩
[2] تفسير الطبري ج۶ ص٢١٧
[3] تفسير ابن كثير ج٢ ص٢٩٨؛ تفسير القاسمي ج٨ ص٣٥

یعني: په وچه او لمده (ښارونو او دریابونو) کښې د هغو ګناهونو د کبله فساد واقع کېږي (او وچکالي راځي) چې د خلکو لاسونو کړي وي (او بیا پکښې د ماهیانو غوندې بې ګناه مخلوقات هم تباه کېږي).

دوهم: د نبي کریم ﷺ د یوه اوږده حدیث مضمون دی[۱] چې:

الف: په هیڅ قوم کښې فاحشه (زنا) نه عامېږي مګر په هغوی کښې به الله ﷻ طاعون (وبا مرض) او نور دردونه زیات کړي (لکه ایدز مرض).

ب: او هیڅ قوم په تله او پیمانه کښې کمبود نه واقع کوي مګر هغوی به په وچکالۍ او د پاچاهانو په ظلم باندې ونیولی شي.

ج: او هیڅ قوم د خپلو مالونو زکاتونه نه ایساروي مګر په هغوی باندې به باران بند کړی شي.

د: هیڅ قوم عهدونه نه ماتوي مګر الله ﷻ به وړباندې خارجي دښمن مسلط کړي.

هـ: هیڅ قوم د الله ﷻ په کتاب (قرآن) باندې په انتخابي توګه عمل نه کوي چې ځینې ایتونه یې عملي کوي او ځینې یې د پښو لاندې کوي مګر الله ﷻ به دوی په خپلو منځو کښې په جنګ کړي.

سبحان الله نن ورځ[۲] همدغه پنځم حکم په مونږ (افغانانو) باندې صادق دی چې د اتفاق او اتحاد ایتونه مو په څوارلس کلن جهاد کښې د پښو لاندې کړي وه او تر آخره پورې متحد او متفق نه شوو، نو اوس سره په کلکه جګړه بوخت یاستو. اللّهم النجاة، اللّهم النجاة، برحمتك یا أرحم الراحمین.

دریم: زینب رضی الله عنها (د مؤمنانو مور) په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: ما نبي کریم ﷺ ته وویلې چې ایا مونږ به په داسې حال کښې هم هلاکېږو (عذاب به راباندې نازلېږي) چې په مونږ کښې به صالحان هم موجودیت لري؟ نو نبي کریم ﷺ وفرمائل چې: «نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ»[۳] هو کله چې (په تاسو کښې) پلیتي (ګناهونه) ډېر شي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: هغه کومه ګناه ده چې د هغې په سبب په ګناهګارانو او بې ګناهو باندې عام عذاب نازلېږي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[۴] ذکر شوې ګناه د امر بالمعروف او نهي عن المنکر ترک کول ګڼلي ده او د لاندې حدیث شریف غوندې احادیث یې د ذکر شوي آیت شریف په تفسیر کښې لیکلي دي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا الْمُنْكَرَ وَلَا يُغَيِّرُوهُ أَوْشَكَ اللهُ أَنْ يَعُمَّهُمْ بِعِقَابِهِ»[۵] یعني: یقیناً چې کله خلک بدکار وګوري او تغیر ورنه کړي نو نږدې ده چې

---

(۱) سنن ابن ماجه ص ۲۹۰
(۲) ۱۳۷۴/۱۱/۸ هـ ش
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۸۸
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۹۸؛ تفسیر القاسمي ج۸ ص۳۶؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۹۱
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۲۲

الله ﷻ خپل عذاب ټولو ته شامل کړي (برابره خبره ده چې ګناه يې کړې وي او که نه).
مګر مونږ ته داسې ښکاري چې هغوی به د همدغې ګناه نوم د مثال په توګه اخستی وي او حصر به يې مطلب نه وي، نو په کار دي چې په دې مقام کښې د ﴿ فِتْنَةً ﴾ کلمه په خپل عموم سره پرېښودلې شي ترڅو ټولو ګناهونو ته شامله شي، لکه په دين کښې بدعتونه کول، بې اتفاقي، جهاد پرېښودل او د جنګ د میدان څخه تښتېدل او داسې نور.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: الله ﷻ فرمايي ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴾ [فاطر:۱۸] يعني: او هېڅ يو ګناهګار نفس د بل نفس پېټی نه په شا کوي (د هر چا ګناه په خپله غاړه ده)؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا د يوه کس په ګناه بل څوک نيول کېږي؟
مونږ وايو چې: يقيناً د هرچا ګناه په خپله غاړه ده او هيڅوک د بل چا ګناه په غاړه نه شي اخستی مګر د دنيا مصائب عام راځي څکه چې دا په حقيقت کښې زواجر دي اصلي جزاګاني نه دي، لکه چې په همدې مضمون باندې ذکر شوی [الروم: ۴۱] آيت دلالت کوي، لاندې وضاحتونه هم ولولئ:
الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِذَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِقَوْمٍ عَذَابًا أَصَابَ الْعَذَابُ مَنْ كَانَ فِيهِمْ ثُمَّ بُعِثُوا عَلَى أَعْمَالِهِمْ»[۱] يعني: کله چې الله ﷻ په کوم قوم باندې (په دنيا کښې) عذاب نازل کړي نو عذاب هغو ټولو خلکو ته رسېږي چې په دوی کښې موجوديت لري بيا به (د قيامت په ورځ) د خپلو اعمالو په معيار راپورته کړی شي (او بې ګناه خلکو دپاره به د ګناه د ښنلو سبب جوړ شي).
ب: يوه ورځې نبي کريم ﷺ د يوه فاجر لښکر ذکر وکړ چې ټول به په ځمکه کښې خسف کړی شي، نو ام سلمی (أم المؤمنين) رضي الله عنها ترې پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! د هغه چا به څه حال وي کوم چې په زور باندې په لښکر کښې بيولی شوی وی؟
نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: "يُخْسَفُ بِهِ مَعَهُمْ وَلَكِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى نِيَّتِهِ"[۲] هغه به ورسره خسف کړی شي مګر د قيامت په ورځ به په خپل نيت باندې راپورته کړی شي.
ج: يوه ورځې يوه سړي وويلې چې ظالم فقط خپل ځان ته ضرر رسوي او بس. نو ابو هريره ﷺ دروکتل او ورته يې وويلې چې داغسې نه ده، سوګند په الله ﷻ چې: «حَتَّى الْحُبَارَى لَتَمُوتُ فِي وَكْرِهَا هُزَالًا لِظُلْمِ الظَّالِمِ»[۳] يعني: آن تردې چې هرومرو د حباری په نوم مرغۍ د ډنګروالي د کبله د ظالم د ظلم د وجې په خپله جاله کښې مړه کېږي.
دغه مرغۍ ډېره اوږده مسافه طی کوي ترڅو د خوراک دپاره دانې موندې کړي، نو کله چې دغه مرغۍ د وچکالۍ د کبله مړه کېږي نو نورې مرغۍ خو به لاپخوا د لوږې مړې شوې وي.

[۱] صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۵۳
[۲] صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۸
[۳] شعب الإيمان للبيهقي ج۷ ص۵۴

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ﴿لَا تُصِيبَنَّ﴾ کلمه به د لاندې دوه وو احتمالونو څخه خالي نه وي:
الف: یا به د منفي مضارع صیغه وي او د ﴿فِتْنَةً﴾ دپاره به صفت واقع شوی وي چې محلاً به منصوبه وي، په دې تقدیر اعتراض دا دی چې د تاکید نون په منفي مضارع پورې اتصال نه شي موندلی او دلته خو د تاکید نون ورپورې اتصال لري.
ب: یا به د نهې معلومه صیغه وي، په دې تقدیر سوال دا دی چې انشائیه جمله خو صفت نه شي واقع کېدلی ترڅو د ﴿فِتْنَةً﴾ دپاره صفت شي او محلاً منصوبه شي؟
مونږ وایو چې: په همدې هکله که څوک اوږد بحث غواړي نو ځینو اوږدو تفاسیرو[1] ته دې مراجعه وکړي، زمونږ په نزد لومړنی صورت غوره ښکاري او د تاکید نون اگر چې د جمهورو نحویانو په نظر په منفي مضارع پورې اتصال نه شي موندلی مگر ځینې نحویان یې جائز بولي[2].

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَخُونُواْ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓاْ أَمَٰنَٰتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾
وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَأَوْلَٰدُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا
ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَتَّقُواْ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾﴾

[۲۷] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ سره خیانت مه کوئ (شریعت عملي کړئ) او په خپلو امانتونو کښې هم خیانت مه کوئ (یو د بل امانت مه خیانتوئ) حال دا چې تاسو پوهېږئ (نېک او بد پېژنئ).
[۲۸] او پوه شئ چې یقیناً ستاسو مالونه او ستاسو اولادونه (ستاسو دپاره) امتحان دی (نو پام کوئ چې پکښې ناکام نه شئ) او (هم پوه شئ چې) بې شکه الله ﷻ چې دی د ده ﷻ په نزد لوی اجر دی (تاسو ته یې گټل په کار دي).
[۲۹] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! که چرته تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ (او تقوی وکړئ) نو الله ﷻ به تاسو ته حقیقي ذکاوت درکړي (چې گټه او تاوان به پرې جدا کولی شئ) او هم به ستاسو څخه گناهونه ورژوي او مغفرت (بښنه) به درته وکړي، او الله ﷻ د لوی فضل خاوند دی.

ارتباط او شان نزول

په دې ایتونو کښې د الله ﷻ د نصرت څو نور شرطونه (اتم، نهم، لسم) هم ښودلي شوي دي.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۹۳؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۰۳
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۳۰۴

اما د شان نزول په باره کښې يې څو متعدد واقعات روايت شوي دي[۱] لاندې يوه واقعه د مثال په توګه ولولئ چې:

۱ـ د ابو سفيان په مشرۍ د قريشو يوه قافله د شام په لور د تجارت دپاره روانه شوه مګر د بېرته راتګ په وخت کښې جبرائيل ﷺ نبي کريم ﷺ ته وحې وکړه چې ذکره شوې قافله په فلانې فلانې خای کښې ده نو تاسو مخې ته ورووځئ څو خبره پټه وساتئ. مګر يوه (منافق) سړي همدغه خبره وليکله چې: "إِنَّ مُحَمَّدًا يُرِيْدُكُمْ فَخُذُوْا حِذْرَكُمْ"[۲] يعنې نبي کريم ﷺ تاسو ته نيت کړی دی (چې حمله درباندې وکړي) نو د خپل ځان سامان درسره واخلئ (او پام وکړئ). نو د ذکر شوې قافلې مشر (ابو سفيان) ته يې ورواستوله، نوموړی تردغه وخته پورې لا د "رضي الله عنه" لائق نه وه ګرځېدلی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: ځينو مفسرينو کرامو خو د ذکرو شوو ايتونو شان نزول د ابو لبابه ﷺ قيصه ښودلې ده[۳] چې د بني قريظه وو په غزا کښې واقع شوې ده، حال دا چې هغه خو د بدر د غزا څخه تقريباً دوه کاله وروسته پېښه شوې ده. نو پوښتنه دا ده چې ايا وروستنۍ واقعه د وړاندې نازل شوو ايتونو دپاره شان نزول جوړېدلی شي؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو د شان نزول اطلاق په مصداق باندې هم کاوه[۴] او د مصداق دپاره خو د زمانې يووالی ضرور نه دی بلکې د ټولو ايتونو مصداقاتو په مختلفو زمانو کښې تحقق موندلی دی او لا د قيامت د ورځې پورې به تحقق ومومي.

د مطلب خلاصه

يعنې ای مؤمنانو! د الله ﷻ د نصرت لاندې څه نور شرطونه هم درسره په ياد ولرئ:

۸ـ تاسو مه د الله ﷻ سره خيانت کوئ چې فرائض يې پرېږدئ او حدود يې د پښو لاندې کړئ او مه د پيغمبر ﷺ سره چې سنتو ته يې شا کړئ او اسرار يې مشرکانو او کافرانو ته افشاء کړئ، او بالآخره مه د مؤمنانو سره خيانت کوئ چې سپارل شوي امانتونه بېرته ورنه کړئ او په مالونو کښې يې په غلا او نورو ناجائزو طريقو باندې تصرف وکړئ.

ای مؤمنانو! ذکر شوي خيانتونه چې د هرچا د پلوه واقع شي بد کارونه دي مګر که ستاسو د پلوه واقع شي نو ډېر بد دي څکه چې تاسو خو پوه ياست او په تحريم باندې يې عقيدې لرئ.

۹ـ ای مؤمنانو! تاسو پوه شئ چې ستاسو مالونه او ستاسو اولادونه تاسو ته د امتحان دپاره درکړی شوي دي نو ډېر پام وکړئ چې په امتحان کښې ناکام نه شئ چې د الله ﷻ د نصرت انډيوالي

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۳۴
(۲) الدر المنثور ج۴ ص۴۸
(۳) اسباب النزول للواحدي ص۱۵۷
(۴) تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲؛ تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷

حال دا چې لوی اجر خو د الله ﷻ په نزد دی او
په درځخه وشکېږي او د لوی اجر ځخه به محروم شی؛
بس، نه په مالونو کښې شته او نه په اولادونو کښې.

۱۰_ ای مؤمنانو! د ټولو په آخر کښې د الله ﷻ د نصرت یو مهم شرط کلک ونیسئ چې ټول شرطونو ته د بنیاد او محور حیثیت لري چې هغه تقوی (د الله ﷻ ځخه ډار) دی او بس.

که تاسو د الله ﷻ ځخه ډار د همیشه دپاره د خپلو ځانونو سره وساتئ؛ نو برسېره په دې چې د الله ﷻ نصرت به ستاسو سره ملګری وي لاندې نور انعامونه به هم الله ﷻ تاسو ته درپېرزو کړي:

الف: تاسو ته به الله ﷻ په زړه کښې داسې رڼا درواچوي چې په هغې باندې به د حق او باطل په منځکښې ډېر ښه تمیز کولی شئ او د ښه قوي فراست خاوندان به جوړ شئ؛

ب: ورې ګناهونه به درځخه ورژوي.

ج: لوی ګناهونه به درته وبښي او دا ځکه چې الله ﷻ د لوی فضل خاوند دی، انعامات او فضائل د ده ﷻ په نزد باندې څه کمبود نه لري.

توضیحات

۱_ د ﴿تَخُونُوا﴾ کلمه د "خِيَانَةٌ" ځخه اشتقاقه شوې ده، "خِيَانَةٌ" او "نِفَاقٌ" دواړه په پټه کښې د نقصان د واقع کولو ځخه عبارت دي خو "خِيَانَةٌ" د عهد او امانت په نقصان کښې استعمالېږي او "نِفَاقٌ" د دین په نقصان کښې استعمال مومي[1].

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ سره خیانت مه کوئ او په پټه او ښکاره (دواړو) حالاتو کښې پرې ښه په جدیت سره عمل وکړئ ځکه چې الهي شریعت خو د الله ﷻ امانات دي او تاسو پرې عهد کړی دی. همدارنګه په خپلو منځو کښې هم د عهدونو او امانتونو مراعات وکړئ او نواقص پکښې مه واقع کوئ چې د الله ﷻ د نصرت مخه ونیسي.

فُرقَان څه معنی؟

۲_ د "فُرْقَان" کلمه د هغه شي دپاره نوم دی چې حق او باطل سره جدا کوي[2] مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په ډېرو معناوو باندې تفسیره کړې ده[3] خو کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاري هغه دا دی چې "فُرْقَان" د هغه ذکاوت ځخه عبارت دی په کوم سره چې سړی په دنیا او آخرت کښې خپله ګټه او تاوان سنجولی شي او حق پرې د باطل ځخه جدا کولی شي، همدغه ذکاوت ته په لاندې نصوصو کښې اشاره شوې ده:

(۱) مفردات الراغب ص۱۶۲
(۲) مفردات الراغب ص۳۹۲
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۹۶؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۳۵

الف: الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴾ [الحجر:٧٥] يعني: يقيناً په دغه (ذكر شوي بيان) كښې هرومرو د مهارت (ذكاوت) درلودنكو دپاره (د عبرت) دلايل شته دي.

ب: نبي كريم ﷺ فرمايي چې: «اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ»[1] يعني: د مؤمن د فراست (ذكاوت) څخه ځانونه وساتئ چې يقيناً نوموړی د الله ﷻ په (وركړې شوي) رڼا باندې كتل كوي.

ج: النواس بن سمعان ﷺ (چې يو متقي صحابي وه) وايي چې ما د نبي كريم ﷺ څخه پوښتنه وكړه چې: اې د الله رسوله! بِرّ او اثم (نېكي، او ګناه) څه شی دي؟ نو نبي كريم ﷺ راته وفرمائل چې: «الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالإِثْمُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ»[2] بر د نېك خوی څخه عبارت دی او ګناه هغه شی دی چې په سينه (زړه) كښې دې ښوربږي (ته پرې مطمئن نه يې) او ته نه خوښوې چې خلك ورباندې اطلاع حاصله كړي (او ورباندې خبر شي).

سوال جواب

۴_ كه څوك وايي چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مَخْرَجًا ۝ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ﴾ [الطلاق:٢_٣] يعني: او هرڅوك چې د الله ﷻ څخه تقوی وكړي نو الله ﷻ به ده لره (د غمونو او مشكلاتو څخه) د وتلو ځای ورپيدا كړي او د داسې ځوا څخه به (حلاله) روزي وركړي چې د ده به ګومان هم نه وي (او په خيال كښې به يې هم نه ګرځي).

نو پوښتنه دا ده چې تاسو په څه منظور د "فرقان" كلمه په دې مقام كښې په مخرج سره تفسيره نه كړه؟

موږ وايو چې: تقوی (د متقي دپاره) د ميوه دارې ونې مثال لري چې هلته يې يوه مېوه ښودلې شوې ده او دلته يې بلې مېوې ته اشاره شوې ده، نو څه ضرورت نشته چې دواړه ايتونه په يوه مضمون باندې حمل كړو، حال دا چې تاسيس د تاكيد څخه بهتر دی.

﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ۚ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ ٱللَّهُ ۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَـٰكِرِينَ ۝٣٠ ﴾

[٣٠] او (اې پيغمبره!) هغه وخت (مؤمنانو ته) وریاد كړه چې ستا په باره كښې هغو كسانو پټ تدبير كاوه (كومو) چې كفر اختيار كړی وه، ترڅو تا د حركته وغورزوي (بندي دې كړي او) يا دې ووژني (او بالآخره) يا دې (د وطنه) وباسي.

او دوی (دغسې) تدبير كاوه او الله ﷻ (د دوی په ضد) تدبير كاوه، او الله ﷻ د ټولو تدبير كوونكو بهتر تدبير كوونكي دی (د ده ﷻ تدبير هميشه بريالی وي).

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٥
(٢) صحيح مسلم ج٢ ص٣١٤

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ مؤمنانو ته هغه نعمتونه ورياد کړي وه کومو چې د همدوی پورې اړوند درلود، لکه قوت او ډېروالی او داسې نور، دلته د هغه لوی نعمت په زړه کولو ته متوجه کړی شوي دي چې مستقیماً په نبي کريم ﷺ باندې نازل کړی شوی وه او په حقیقت کښې په ټولو مؤمنانو باندې نعمت دی چې نبي کريم ﷺ ته یې د قریشو د قوي دسیسې څخه نجات ورکړ.

۲ـ هلته د نصرت شرطونو ته اشاره شوې وه او دلته د الهي نصرت یو مهم مثال ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! ته پخپله هغه وخت درپه زړه کړه چې مشرکانو ستا دپاره یو مهلک پلان سنجولی وه چې یا دې بندې کړي، یا دې ووژني او بالآخره یا دې د وطنه وشړي ترڅو نوموړي وخت ته د مؤمنانو هم توجه ورواړي چې په څومره خارق العاده توګه الله ﷻ د هغوی دسیسه شنډه کړه او په څومره معجزانه توګه یې تا ته نجات درکړ.

۲ـ ای پیغمبره! د ذکرې شوې قیصې نور تفصیل ته څه اړتیا نشته، مؤمنانو (صحابه وو کرامو ﷺ) ته ښه پوره معلومه ده، ټول پوهېږي چې په دغه وخت کښې د ټولو مؤمنانو سره عموماً او ستا سره خصوصاً الله ﷻ ډېر ښه نصرت وکړ چې کافرانو ستا د وژلو تدبیر کاوه او الله ﷻ ستا د نجات تدبیر کاوه خو په نتیجه کښې د الله ﷻ تدبیر کامیاب شو او د هغوی تدبیر د خاورو سره برابر شو او دا ځکه چې الله ﷻ د ټولو تدبیر کوونکو څخه بهتر تدبیر کوونکی دی او هیڅوک یې مقابله نه شي کولی.

توضیحات

۱ـ د ﴿يَمْكُرُ﴾ کلمه د "مَكْر" څخه اشتقاقه شوې ده او د "مَكْر" معنی مونږ د [آل عمران: ۵۴] آیت لاندې لیکلې ده ـ والحمدلله ـ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

"دار الندوه" د کوم ځای نوم دی؟

۲ـ په عربي لغت کښې مشورې ته او یا مشوره کوونکو ته "نَدْوَة" ویل کېږي، نو "دَارُالنَّدْوَة" د هغه کور نوم وه چې قصي بن کلاب (د قریشو غور نیکه) د دې دپاره جوړ کړی وه چې د قریشو مهم مسائل پکښې په مشوره سره فیصله کړي[1]. دا کور د ده په اولاده کښې د هغه د مرګ څخه وروسته هم باقي پاتې شو حتی چې یوه ورځې په ذکر شوي کور کښې د نبي کريم ﷺ په باره کښې هم د وخت مشران او غټان سره مشورې ته کښېناسته او ډېر خطرناک پلان یې وسنجاوه خو الله ﷻ په خپل فضل سره شنډ کړ او نبي کريم ﷺ ته یې نجات ورکړ.

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۴۲

د نبي كريم ﷺ د نجات قيصه

۳_ كه څه هم ذكره شوې قيصه د سيرت كتابونو[۱] او مفسرينو كرامو[۲] ډېره ښه مفصله ليكلې ده مگر مونږ به د لاندې ټكو په ذكر باندې اكتفاء كوو چې د آيت شريف تفسير ورپورې تعلق لري، د زيات تفصيل دپاره دې محترم لوستونكي هملته مراجعه وكړي، ټكي دا دي:

الف: كله چې د نبي كريم ﷺ سره د مدينې منورې دوه وو قومونو (اوس، خزرج) معاهده وكړه او د مهاجرينو ورتگ هلته پيل شو نو قريش په ډېر خطر كښې پرېوتل او تشويش ورسره پيدا شو چې هسې نه چې نبي كريم ﷺ هم هلته هجرت وكړي او زمونږ په مقابل كښې يوه قوي جبهه تشكيله كړي او بالآخره په مكه معظمه باندې خپل تسلط قائم كړي.

ب: نو د ذكر شوي خطر د مخنيوي دپاره ټول مشران او سپين روبي په دارالندوه كښې سره راټول شوه ترڅو په دې باره كښې يوه قاطع دريځ ته ورسېږي.

ج: په اصطلاح د اهل الحل والعقد په شورى او يا په اولسي جرگه كښې لاندې وړانديزونه مطرح كړى شوه:

اول: د ځينو وړانديز دا وه چې بايد نبي كريم ﷺ په يوه توره تياره خونه كښې بندي كړى شي او دومره اذوقه (خوراك، څښاك) په يوه درويځه كښې ورواچولى شي چې خپل روزمره ژوند ته پرې ادامه وركړى شي، او بايد دا كار د ده د مرگه پورې جاري پرېښودل شي. يا په بل عبارت: اول ځل وړانديز وكړى شو چې بايد په نبي كريم ﷺ باندې عمري قيد وخېژولى شي.

مگر دا نظر تائيد نه شو د دې په خاطر چې دا اساسي علاج نه دى، ممكنه ده چې كوم وخت د بند څخه نجات مونده كړي او د ډېرو پيروانو په درلودلو سره زمونږ مقاومت مات كړي.

دوهم: دوهم وړانديز دا وه چې بايد د وطنه وشړل شي چې دغمه يې خلاص شو په بل وطن كښې چې څه كوي هغه به كوي، هغوى پوهيږي او كار يې.

دا نظر هم د بحث په جريان كښې رد شو او وړاندې كوونكي يې مخاطب شوه چې تاسو خو په لوى لاس ځا كنئ او خانونه پكښې وراچوئ، مونږ د همدې څخه په ډېر خطر كښې ياستو چې نوموړى به په بل وطن كښې پياوړى شي او زمونږ ملاوې به ماتې كړي، د همدې كبله مو اضطراري غونډه تشكيله كړې ده.

دريم: وروستنى وړانديز د ابو جهل وه چې بايد د هر قوم څخه يو-يو تن پياوړى زلمى خوښ كړى شي ترڅو د زلميانو يو غبنتلى ټولگى تشكيل شي، بيا دغه ټولگى په يوه ځل په نبي كريم ﷺ باندې د توررو گذارونه وكړي او په قتل به يې ورسوي، نو په نتيجه كښې به بنو عبد مناف (د نبي كريم ﷺ نژدې ټبر) ونه شي كړى چې د خپل ټول قوم سره په جنگ شي او قصاص واخلي نو د مجبورى

[۱] سيرت ابن هشام ج۲ ص۹۳
[۲] تفسير الطبري ج۶ ص۲۲۷

د کبله به د دیت په اخستلو باندې راضي شي، نو ټول قومونه به په شریکه توګه دیت ورکړو چې د یو پلوه به د دیت ورکول دروند تمام نه شي او د بله پلوه به په اساسي توګه د خطر څخه بچ شو.

د: ذکر شوی وړاندیز د ټولې شورۍ خوښ شو او د رایو په اتفاق باندې یې تصویب کړ حتی چې هیڅوک یې مخالف نه وه.

ه: نو په همدې منظور یې د نبي کریم ﷺ کور د محاصرې لاندې ونیوه او د هغه ځای ځارنه یې هم کوله په کوم ځای باندې به چې نبي کریم ﷺ استراحت کاوه، ترڅو د کور څخه د بهر راوتلو په وخت کښې ورباندې په اجتماعي توګه یوه مرګوني حمله وکړي.

و: په عین وخت کښې جبرائیل ؑ د اسمانه رانښکته شو او نبي کریم ﷺ ته یې د کافرانو ټوله نقشه ټکي په ټکي شرحه کړه او هم یې ورته د الله ﷻ د پلوه د هجرت کولو د اجازې وحې وکړه.

ز: نبي کریم ﷺ د خپل استراحت په ځای باندې علي ؓ ته د استراحت کولو امر وکړ او پخپله په توره شپه کښې د خپل کور په دروازه باندې په داسې حال کښې بهر شو چې ﴿ یسٓ ۝ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ﴾ آن تر ﴿ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ پورې ایتونه یې لوستل.

ح: الله ﷻ ټول محاصره کوونکي په نبي کریم ﷺ باندې ړانده کړه چې د یوه کس نظر هم پرې واقع نه شو او په پټه سره یې د یوه غره په سمڅه (غار) کښې ځای ونیوه، چې په [التوبة: ۴۰] آیت کښې ورته اشاره راروانه ده.

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتُنَا قَالُوا۟ قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَآءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَـٰذَآ ۙ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّآ أَسَـٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ۝٣١ وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَـٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝٣٢ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ۝٣٣ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَمَا كَانُوٓا۟ أَوْلِيَآءَهُۥٓ ۚ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُتَّقُونَ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝٣٤ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِندَ ٱلْبَيْتِ إِلَّا مُكَآءً وَتَصْدِيَةً ۚ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ۝٣٥ ﴾

[۳۱] او کله چې په دوی (مشرکانو) باندې زمونږ ایتونه ولوستلی شي نو دوی وایي چې: مونږ (هم قیصي) اورېدلي دي که زمونږ اراده وشي (وغواړو) نو هرومرو به د دغه (قرآن) په مثل وینا وکړو، (ځکه چې) دغه (قرآن) نه دی مګر د پخوانیو قیصې دي (او دا زمونږ هم زده دي).

[۳۲] او (ای پیغمبره!) هغه وخت وریاد کړه چې دوی (مشرکانو) وویلې چې ای الله! که چېرې (قرآن کریم) ستا د نزد څخه همدا حق وي نو په مونږ باندې د اسمان د پلوه کاڼي راووروه او یا مونږ ته دردناک عذاب راوله (رانازله کړه).

[۳۳] او الله ﷻ نه دی چې دوی (مشرکان) معذب کړي حال دا چې ته (ای پیغمبره!) په دوی کښې موجودیت لري او هم الله ﷻ د دوی په داسې حال کښې معذب کوونکی نه دي چې دوی (د الله ﷻ څخه د خپل کفر) بښنه وغواړي (او په ایمان باندې مشرف شي).

[۳۴] (نو سمدستي فقط ستاسو موجودیت د دوی د تعذیب مانع دی) او (که دا هم نه وي نو) دوی لره څه دي چې الله ﷻ به دوی معذب نه کړي (هیڅ مانع نشته) حال دا چې دوی د المسجد الحرام څخه (مؤمنان) منعه کوي (او هجرت ته یې مجبوروي) او (د دې سره-سره) دوی خو د المسجد الحرام دوستان (واکداران) نه دي.

د المسجد الحرام دوستان (واکداران) نه دي مګر متقیان دي خو د دوی اکثره نه پوهېږي (متولیان نه پېژني).

[۳۵] او (دوی به څنګه د المسجد الحرام او کعبې شریفې دوستان جوړ شي) حال دا دی چې د کعبې شریفې په نزد (شاوخوا کښې) د دوی لمونځ (عبادت) نه دی مګر شپېلۍ وهل او لاسونه پړقول دي (دوی په لوبو باندې د عبادت نوم ږدي).

(کله چې ته هم د دوی د منځه ووځې) نو (دوی ته به وویلی شي چې) په دې سبب عذاب وڅکئ چې تاسو یاست چې کفر کوئ (او په ایمان باندې نه مشرف کېږئ).

ارتباط

د بدر په غزا کښې الله ﷻ لاندې دوه شیان په اثبات ورسول:

۱_ د اسلام د حقانیت څرګندونه او د مؤمنانو نصرت، چې موجبات یې په وړاندېنیو ایتونو کښې په مفصله توګه بیان شوه.

۲_ د کفر د بطلان څرګندونه او د کافرانو شکست، چې عوامل یې په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلی کېږي چې دواړه ګروپونه د دوی د عقائدو څخه نمایندګي کوي:

الف: قولي عوامل، چې په همدې ایتونو کښې ورته اشارې شوې دي چې اوس د بحث لاندې دي.

ب: مالي عوامل، چې په وروستنیو ایتونو کښې یې بحث راروان دی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! څنګه الله ﷻ کافرانو ته د مؤمنانو په مقابل کښې شکست ورکړ او په آینده کښې یې هم ورکوي چې دوی په کفر باندې علاوه روزمره په خپلو اقوالو باندې هم خپل کفر لا قوي کوي چې ځینې مثالونه یې دا دي:

۱_ کله چې په دوی باندې زمونږ ایتونه ولوستلی شي نو د دې په ځای چې تفکر پکښې وکړي

او د هدایت استفاده ترې وکړي د عناد د کبله وايي چې مونږ خو قرآن کریم واورېده د دې وړ نه دي چې ایمان ورباندې راوړو او عقیده پرې وکړو بلکې مونږ هم کولی شو چې د هغه په مثل کلام جوړ کړو، ځکه چې هغه خو بل شی نه دی مګر د پخوانیو خلکو قیصې دي حال دا چې زمونږ ډېرې قیصې زده او په خپلو تجارتي سفرونو کښې مو اورېدلې دي.

۲ـ ای پیغمبره! مشرکانو ته هغه وخت هم په یاد کړه کله به چې دوی ویل: ای الله! که دا قرآن کریم ستا دپلوه په حقه نازل شوی وي نو په مونږ باندې د اسمان څخه د ډبرو باران وکړه او یا راباندې بل کوم دردناک عذاب رانازل کړه.

نو چې د حکمت په غوښتنه په دوی باندې نه کاڼي راوورېږي او نه ورباندې دردناک عذاب ورنازل شي نو بیا وايي چې دا د دې دلیل دی چې قرآن کریم الهي کتاب نه دی.

دوی ته په کار وه چې د ذکرې شوې جملې په عوض يې الله ﷻ ته سوال کړی وی چې: ای الله! که دا کتاب رښتیا ستا کتاب وي نو مونږ ته هدایت وکړه، نه دا چې په مونږ باندې عذاب نازل کړه.

ای پیغمبره! مونږ به په دوی باندې عذاب هم ورنازل کړی وی او د دوی غوښتنه به مو پوره ورکړې وی لکه څنګه مو چې د دوی غوښتنه د فتحې په هکله قبوله کړه (چې ای الله! هرڅوک چې په حقه وي هغوی ته فتحه او بری ورکړه) نو د بدر په غزا کښې مو مؤمنانو ته بری وکړ، مګر د عذاب نزول موانع فقط دوه دي:

الف: یو دا چې ته (ای پیغمبره!) په دوی کښې موجودیت لرې او الله ﷻ په دوی باندې خپل عذاب ترهغه نه نازلوي ترڅو چې ته د دوی څخه بېرون شې.

ب: بل دا چې دوی د خپل کفر څخه توبه تائب شي او د الله ﷻ څخه استغفار وغواړي.

نو څرنګه چې د عذاب د نزول دوهم مانع موجودیت نه لري نو صرف یو مانع موجود دی نو کله چې ته د دوی څخه جدا شوې او مدینې منورې ته دې هجرت وکړ نو په دوی باندې به الله ﷻ عذاب ورنازل کړي.

۳ـ ای پیغمبره! که د دوی ترمنځ تا موجودیت نه درلودی نو دوی خو سمدستي د عذاب د نزول لیاقت لري او دا ځکه چې:

الف: دوی د المسجد الحرام څخه مؤمنان منعه کوي چې الله ﷻ یاد کړي او لمونځونه پکښې وکړي بلکې هجرت ته يې مجبوروي.. حال دا چې دوی د المسجد الحرام متولیان او واکداران نه دي او نه ورسره لیاقت لري. بلکې متولیان او واکداران خو يې متقیان دي چې په عبادتونو سره يې المسجد الحرام آباد دی او آباد به وي.

که څه هم د دوی اکثریت نه پوهېږي چې د کعبې شریفې متولیان څوک دي خو اقلیت يې پوهېږي چې متولیان يې فقط مؤمنان دي مګر خپل ځانونه يې په دې خبره باندې کول اچولي دي ته به وايي چې هیڅ نه پوهېږي.

ب: دوی د کعبې شریفې ترڅنګ هغه مشروع عبادت نه کوي کوم چې د الله ﷻ د پلوه د

پیغمبرانو علیهم السلام په ذریعه ښودلی شوی دی او نه دا ډول عبادت د دوی زده دی، بلکې د دوی لمونځونه او عبادتونه د کعبې شریفې په شاوخوا کښې د شپېلې وهلو او لاسونو پړقولو څخه پرته بل شی نه دي. نو ایا هغه څوک چې ذکر شوي صفات ولري د دې استحقاق لري چې د کعبې شریفې او المسجد الحرام متولیان جوړ شي؟

نو هغه وخت لرې نه دی چې په دوی باندې به په دنیا او آخرت کښې عذاب ورنازل کړی شي او د حال یا د قال په ژبه به دوی ته وویلی شي چې د خپل کفر مزه وڅکئ او عذاب (جزا) یې نوش جان کړئ.

توضیحات

۱_ دغه خبره چې: "که مونږ وغواړو د قرآن کریم غوندې کلام جوړ کړو نو دا کار کولی شو" یوه کافر کړې وه چې النضر بن الحارث نومېده[1] خو الله ﷻ یې ټولو کافرانو ته څکه نسبت وکړ چې ټول پرې راضي وه او د ټولو دا خیال وه چې النضر بن الحارث که وغواړي نو دا کار کولی شي.

۲_ د ﴿قَدْ سَمِعْنَا﴾ کلمه لاندې دوه معناوې درلودلی شي او څه لرې نه ده چې دواړه مرادې وي:

الف: یقینًا مونږ قرآن کریم واورېد او حقیقت یې راته معلوم شو، چندان شی نه دی مونږ کولی شو چې د مثل په جوړلو باندې یې اقدام وکړو.

ب: یقینًا مونږ په خپلو تجارتي سفرونو کښې د قرآن کریم د قیصو غوندې ډېرې قیصې اورېدلي دي نو که وغواړو چې د قرآن کریم مثل جوړ کړو نو دا کار کولی شو څکه چې قرآن کریم خو د پخوانیو د قیصو څخه په غیر بل شی نه دی.

۳_ همدارنګه دا خبره چې: "ای الله! که دا قرآن حق وي نو په مونږ باندې کاڼي ووروه" هم یوازې نوموړي النضر بن الحارث کړې وه[2] خو ټول کافران پرې خوشاله وه او د خبرې لکې به یې ورسره تاووله نو څکه الله ﷻ دوی ټولو ته نسبته کړه.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې امام البخاري علیه الرحمة لیکلي دي چې دغه خبره ابو جهل کړې وه[3]؟

مونږ وایو چې: دا د هغه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې دواړو کړې وي نو څینو علماوو کرامو ته به یو روایت رسېدلی وي او څینو به بل روایت اورېدلی وي. حال دا چې د النضر بن الحارث دروغجنو ویناګانو ته تقریبًا په دیارلس ایتونو کښې اشارې شوې دي[4].

په هر تقدیر، دوی ذکره شوې خبره محض د لاپو شاپو په غرض کوله، که نه نو د قرآن کریم د معارضې توان یې نه درلود، که توان یې درلودی نو هیڅکله به یې پرې دریغ نه وی کړی.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۴۵
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۰۴
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۹
(۴) تفسیر الخازن ج۳ ص۳۶

النضر بن الحارث ووژل شو

۵ـ نبي کريم ﷺ د بدر د غزا د بنديانو څخه صرف درې کسان ووژل او فديه يې ترې قبوله نه کړه[۱] چې د النضر بن الحارث، المطعم بن عدي او عقبه بن ابي معيط څخه عبارت دي.

د النضر د وژلو قيصه داسې وه:

کله چې د بدر څخه مجاهدين د مديني منورې په لور د خپلو-خپلو بنديانو سره روان شوه او يوه خاې ته ورسېده چې أثيل نومېده نو نبي کريم ﷺ د نوموړي په وژلو باندې امر وکړ.

کله چې دغه امر المقداد ﷺ واورېده نو غږ يې وکړ چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! أسِيرِي» اې د الله ﷻ پيغمبره! دا خو زما بندي دی. نو نبي کريم ﷺ وويلې چې النضر خو په قرآن کريم کښې هغه خبرې کړې دي کومې چې تاسو ته معلومې دي، او بيا يې وفرمايل چې: «اللَّهُمَّ اغْنِ الْمِقْدَادَ مِنْ فَضْلِكَ»[۲] يعني: اې الله! مقداد په خپل فضل باندې غني کړې (او د بله پلوه يې موړ کړې). نو مقداد ﷺ وويلې چې: دغه چې ده هغه خبره ده چې ما غوښتله (چې ته راته دعاء وکړې). نو د النضر غاړه يې ووهله (سر يې وريړې کړ).

يوه عجيبه قيصه

۶ـ يوه ورځې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما سره يوه يهودي لاندې سوال جواب وکړ:

يهودي: ته د کوم قوم څخه يې؟

ابن عباس رضي الله عنهما: زه د قريشو څخه يم.

يهودي: ته د هغه قوم څخه يې چې د قرآن کريم د حقانيت په صورت کښې يې د الله ﷻ څخه د ډبرو باران غوښتی وه (ذکر شوي آيت ته يې اشاره وکړه) بې شکه چې تاسو ډېر جاهل قوم ياست چې د حقانيت په صورت کښې مو عذاب وغوښت او هدايت مو ونه غوښت چې اې الله! که دا قرآن ستا د پلوه په حقه نازل شوی وي نو مونږ ته هدايت وکړې او د ايمان راوړلو توفيق راکړې.

ابن عباس رضي الله عنهما: ته د هغه قوم څخه يې چې په معجزانه توګه الله ﷻ د درياب څخه تېر کړ او فرعون يې پکښې غرق کړ خو د دوی لا (په اصطلاح) د درياب د اوبو څخه پښې نه وې وچې شوې چې د موسی ﷺ څخه يې د يوه بوت (باطل معبود) تاکل وغوښتل او موسی ﷺ ورته خطاب وکړ چې: ﴿إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ [الأعراف:۱۳۸] يعني: يقيناً چې تاسو يو قوم ياست چې جهل کوئ (ډېر جاهل قوم ياست).

يهودي سر ټيټ کړ او خجالت شو[۳].

---

(۱) تفسير الطبري ج۶ ص۲۳۲
(۲) تفسير المحرر الوجيز ج۸ ص۵۱
(۳) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۹۸

استغفار د الله ﷻ د عذاب مخه نیسي

۷ـ په دې کښې ټول مفسرین کرام متفق دي چې استغفار د الله ﷻ د عذاب مانع دی او په هغو خلکو باندې عذاب نه ورنازلېږي چې ښښنه غواړي. په همدې مضمون باندې لاندې حدیثونه په واضحه توګه دلالت کوي:

الف: نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «اَلْعَبْدُ آمِنٌ مِنْ عَذَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا اسْتَغْفَرَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ»[۱] یعني: بنده د الله ﷻ د عذاب څخه په امن کښې دی ترڅو چې د الله ﷻ څخه ښښنه غواړي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَنْزَلَ اللهُ عَلَيَّ أَمَانَيْنِ لِأُمَّتِي ﴿وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾ فَإِذَا مَضَيْتُ تَرَكْتُ فِيهِمِ الإِسْتِغْفَارَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»[۲] یعني: الله ﷻ زما د امت دپاره په ما باندې دخپل عذاب څخه دوه امانه نازل کړي دي چې یو زما موجودیت دی او بل استغفار، نو کله چې زه وفات شم نو په خپل امت کښې به دوهم امان (استغفار) د قیامت د ورځې پورې پرېږدم (باید چې زما امت ترې استفاده وکړي).

مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د آیت شریف د دې ټکړې ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾ متعدد تفسیرونه کړي دي[۳] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

اول: یعني الله ﷻ د دوی (مشرکانو) تعذیب کوونکی نه دی ځکه چې په دوی کښې داسې کسان شته چې په راتلونکي کښې به په ایمان باندې مشرف او د شرک څخه به توبه تائب شي.

دوهم: یعني الله ﷻ په دوی باندې ځکه عذاب نه نازلوي چې د دوی په نسل کښې داسې کسان شته چې په راتلونکي کښې به تولد او په ایمان باندې به مشرف شي.

مګر دغه دواړه تفسیرونه مونږ ته هیڅ د منلو وړ نه ښکاري.

دریم: یعني په دوی باندې ځکه الهي عذاب نه ورښکته کېږي چې دوی د طواف په وخت کښې د "غفرانك" کلمه استعمالوي چې: ای الله! مونږ ته مغفرت وکړې.

مګر دا تفسیرهم مونږ ته بعید ښکاري ځکه چې: د مشرکانو د تعذیب سبب خو د دوی شرک او کفري ویناوې وې چې کفري کارونه یې ورباندې وراضافه کړي وه، لکه د المسجد الحرام څخه د مسلمانانو ایسارول او نور، او دغه سبب خو د "غفرانك" په ویلو باندې د منځه نه وه تللی او نه د هغوی نیت وه چې د شرکیاتو څخه مغفرت وغواړي.

څلورم: یعني د مشرکانو په شاوخوا کښې ځیني مسلمانان اوسېږي چې تر اوسه پورې په هجرت باندې نه دي بریالي شوي او د دوی په منځکښې د الله ﷻ څخه مغفرت غواړي نو د دوی د استغفار په برکت سره په هغو باندې عذاب نه رانازلېږي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۴۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۹
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۲۳۸؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۰۶

مګر دا مضمون که څه هم امکان لري چې واقعیت به ولري خو د تفسیر په حیث یې منل مشکل دي ځکه چې وړاندې-بېرته ټول بحث په مشرکانو کښې روان دی او ټول ضمیرونه همدوی ته راجع دي نو په ناڅاپي ډول سره د ذکرې شوې جملې ضمیرونه مسلمانانو ته راجع کول د نظم تفکیک او د ملغلرو د امېل د پرې کولو څخه په غیر بل شی نه دی.

پنځم: په زړه پورې تفسیر یې هغه دی کوم چې شیخ المفسرین (ابن جریر الطبري علیه الرحمة) غوره کړی دی[١] هغه دا چې: الله ﷻ په داسې حال کښې د مشرکانو عذابوونکی نه دی چې دوی مغفرت وغواړي او د شرک څخه توبه تائب شي (په ایمان باندې مشرف شي) خو دوی دا کار نه کوي او په شرک (کفر) باندې کلک دي.

نو په دوی باندې د عذاب بل مانع نشته فقط همدا مانع دی چې نبي کریم ﷺ لا د دوی د منځه نه دی وتلی، نو کله چې دا مانع هم پورته شي او نبي کریم ﷺ هجرت وکړي نو بیا د دوی تعذیب یقیني کار دی.

الله ﷻ خپله خبره رښتیا کړه او د هجرت څخه وروسته یې په مشرکانو باندې د بدر په مقام کښې خپل عذاب ورنازل او بیا یې د دوی قوت مات کړ او مکه معظمه لا څه بلکې ټول عربستان یې د مؤمنانو د تسلط لاندې واقع کړ.

"مُکَاء" او "تَصْدِیَة" څه معنی؟

٧ـ ﴿مُکَآءً﴾ دې ته وایي چې څوک پخپله خوله کښې ګوتې کېږدي او تیره اواز وکړي[٢] چې په پښتو کښې همدغه اواز د شپېلي په نامه یادېږي.

﴿تَصْدِیَةً﴾ د "صَدی" څخه اخستله شوې ده، "صَدی" د هغه اواز نوم دی چې سړي ته خپل اواز د غره د پلوه بېرته منعکس شي[٣] او یا "تَصْدِیَة" د لاسونو د پړقولو څخه عبارت ده[٤]. دلته همدا مراده ده.

اما په دې خبره کښې چې مشرکانو ذکر شوي دواړه عملونه د څه دپاره اجراء کول، مفسرین کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلی شوي دي:

الف: دا کارونه یې د دې دپاره د اجراء لاندې نیوه ترڅو په نبي کریم ﷺ او صحابه وو کرامو ﷺ باندې لمونځونه ګډوډ کړي او په قرائت کښې ورسره مزاحمت وکړي چې المسجد الحرام ته د لمونځونو دپاره ورنه شي، حتی کله به چې نبي کریم ﷺ لمونځ کاوه دوه کسان به یې ښي طرف ته ودرېده او شپېلي به یې وهلي او دوه نور به یې چپې خوا ته ودرېده او لاسونه به یې پړقول چې په نبي کریم ﷺ باندې لمونځ ګډوډ کړي[٥].

(١) تفسیر الطبري ج٦ ص٢٣٨
(٢) مفردات الراغب ص٤٩١
(٣) تفسیر الخازن ج٣ ص٣٨
(٤) تفسیر الکشاف ج٢ ص٢١٨
(٥) تفسیر ابي السعود ج٤ ص٢٠: تفسیر البغوي ج٢ ص٢٤٧

دا تفسير د ﴿ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ﴾ د جملې سره ښه پیوند اخلي چې د دا مانعت معنی پکښې پرته ده.

ب: دا کارونه د مشرکانو عبادتي کارونه وه او د اسلام څخه وړاندې هم په دوی کښې رواج وه او بالآخره په طواف او د صفا او مروه په سعي کښې به یې د ثواب په نیت اجراء کول، حتی چې ځینو نوي اشخاصو به دومره په قوي اواز باندې شپیلي وهل چې آن د حراء په غره کښې به اورېدل کېده، حال دا چې د حراء غر د صفا د غونډۍ څخه په څلور میله فاصله کښې پروت دی[1].

دا تفسیر د ﴿ صَلَاتُهُمْ ﴾ کلمې سره ښه سمون خوري.

مونږ ته داسې ښکاري چې مشرکانو به ذکر شوي کارونه د دواړو غرضونو د دپاره اجراء کړي وي، ځینو د عبادت په نیت او ځینو په نبي کریم ﷺ او په صحابه وو کرامو ﷺ باندې د لمونځو د ګډوډولو په غرض، ترڅو د المسجد الحرام څخه منعه شي.

نو په دوهم تفسیر سره خو په ذکرو شوو دواړو عملونو باندې د ﴿ صَلَاتُهُمْ ﴾ د کلمې اطلاق واضحه دی چې مشرکانو دواړه کارونه د عبادت او ثواب په نیت کول، او په اول تفسیر سره پرې د لاندې وجهو د کبله د ﴿ صَلَاتُهُمْ ﴾ اطلاق شوی دی:

اول: مشرکانو ته دغه شنیع عملونه لمونځونه ښکارېده البته د استهزاء او مسخرو په توګه[2].

دوهم: څرنګه چې المسجد الحرام د عبادت او لمانځه دپاره دی او دوی پکښې ذکر شوي شنیع عملونه اجراء کول نو داسې وګڼل شو لکه چې دوی دغو اعمالوته د لمونځونو لقب ورکوي.

د دې نظیر داسې دی لکه چې یو ظالم د خپل ځان توصیف وکړي چې زه نیک کارونه کوم، او څوک یې مخاطب کړي چې بې شکه چې ته نیک کارونه کوي خو ستا نیک کارونه د ظلمونو څخه عبارت دي. یا په بل عبارت: که ستا کارونه نیک وي نو ظلم به هم نیک کار وي.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ ۚ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۗ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۶] یقیناً هغه کسان چې کفر یې اختیار کړی دی خپل مالونه د دې دپاره مصرفوي چې د الله ﷻ د لارې څخه (پرې خلک) منعه کړي.

[1] المحرر الوجيز ج۸ ص۵۹
[2] روح المعاني ج۹ ص۲۰۳

نو ژر دی چې دوی به یې (په همدې غرض) مصرف (او نفقه) کړي (خو مطلب ته به ونه رسېږي) بیا (وروسته) به په دوی باندې حسرت (افسوس) جوړ شي (په دنیا کښې به پرې پښېمانه او شرمنده شي)، او بیا به مغلوب کړی شي او (اما په آخرت کښې) هغه کسان چې کفر یې غوره کړې دی دوزخ ته به ورغونډ کړی شي.

[۳۷] (ځکه به دوی مغلوب کړی شي) ترڅو الله ﷻ (په دنیا کښې) نا پاکه د پاک څخه جدا کړي او ځینې ناپاکه (پلیت) د ځینو نورو دپاسه وګرځوي (واچوي) نو ټول د ډېرې کړي نو په دوزخ کښې یې وګرځوي (وغورزوي).

دغه کسان چې دي همدوی زیانکاران دي (چې دنیا او آخرت یې دواړه خراب شوه).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو د هغو اقوالو ذکر شوی وه کومو چې د دوی د کفري عقیدې د کلکوالي څخه نمایندګي کوله او د شکست عوامل یې جوړ شوي وه، په دې ایتونو کښې د مشرکانو د شکست مالي عواملو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! څوک چې په کفر او شرک باندې کلک دي سره د دې چې دوی په خپلو مالونو باندې ډېر بخیلان دي مګر د دې دپاره یې مصرفوي چې د الله ﷻ د لارې څخه خلک واړوي او څوک پرېنږدي چې په اسلام باندې مشرف شي او بالآخره دوی غواړي چې د خپلو مالونو په انفاق باندې د اسلام د وړاندې تګ مخه بنده کړي؛ نو دوی دغه ډول انفاق مخکې هم کړی دی او وروسته به یې هم وکړي خو د همدغه نفقه کړی شوي مال څخه به دوی ته هم حسرت جوړ او پرې به پښېمانه به شي او هم به د دوی د مغلوبیت عامل وګرځي. دا کیفیت به په دوی باندې په دنیا کښې ورشي اما په آخرت کښې خو به ټول کفار په مجموعه توګه دوزخ ته بوتللی شي او هلته به ټول ورغونډ کړی شي او هیڅوک به ترې نجات موندلی نه کړي.

۲_ ای پیغمبره! الله ﷻ ځکه (د خپل عادت په مطابق) د کافرانو د مالونو څخه دوی ته د مغلوبیت موجبه جوړوي ترڅو د پلیتانو (کافرانو) صف د پاکانو (مؤمنانو) د صف څخه جدا کړي او ګډوډ یې پرېنږدي، لکه چې همدغه عملیه یې یو ځل د بدر په موقع په څرګنده توګه پیاده کړه.

نو کله چې د پاکانو (مؤمنانو) صف جدا شو نو دوی ته به الله ﷻ په دنیا کښې پاکیزه او خوندور ژوند ورکړي، چې شرعي احکام په بې غمۍ سره په خمکه کښې پیاده کړي او په آخرت کښې به یې جنتونو ته ورداخل کړي چې د دوام په توګه به پکښې اوسېږي.

بالمقابل کله چې د پلیتانو ټولنه جدا شوه نو الله ﷻ به د شا اوخوا نور پلیتان (کافران) هم د هر طرف څخه هلته ورغونډ کړي، د دوی به خیال وي چې دا ټولنه به د نجات موجبه جوړه شي خو دغسې نه ده بلکې کله چې دوی د هرې خوا څخه ورتصفیه شوه او داسې مزدحمه (ګڼه) ټولنه یې

تشکیل کړه چې د ډېر ازدحام د کبله یو د بل په څټ باندې پېښې ږدي، ته به وایې چې د قحطۍ لوږې ځپلي ستړي ستومانه اشخاص دي چې څوک یې ګړندي نه راسوي او تیل یې جوړ کړی دی.

مولخان دي او تیل یې جوړ کړی دی.
نو په دغه وخت کښې به الله ﷻ په دوی باندې دنیاوي عذاب ورنازل کړي چې اجتماع به یې درې وړې شي او هر فرد به یې د خپل ځان په غم اخته او د هلاکت سره به مخامخ شي.
بیا به یې الله ﷻ د مرګ څخه وروسته د قیامت په ورځ را ژوندي کړي او وړاندېني او وروستني به په مجموعي توګه په جهنم (دوزخ) کښې ورواچوي او د ابدي عذاب سره به مخامخ شي.
نو څرنګه ذکر شوي پلیتان نه په دنیا کښې کامیابي حاصلولی شي او نه په آخرت کښې نه ورته مالونه څه ګټه رسولی شي او نه یې اجتماع د تعذیب مخه نیولی شي نو همدغه خلک همدوی تاوانیان دي او بس.

توضیحات

۱ـ مفسرینو کرامو دا جمله ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ ﴾ په لاندې دوه وو ډولونو باندې تفسیره کړې ده:

الف: دلته هغه دولس تنه مشران مراد دي کومو چې د بدر د غزا مصارف په غاړو اخستي وه چې هر یوه په نوبت سره ټولو جنګیانو ته خوراک ورکاوه او هر یوه به په خپل هر یو نوبت کښې لس اوښان نحر کول (حلالول) او په خلکو به یې خوړل[۱].

ب: کله چې مشرکانو د بدر په غزا کښې فاحشه ماتې وخوړه خو تجارتي قافله یې مکې معظمې ته روغه رمټه ورسېده نو دوی ټولو اتفاق وکړ چې دغه تجارتي مالونه به د خپلو وژلو شوو په انتقام کښې مصرفوو[۲] او په مدینې منورې باندې به حمله کوو ترڅو مؤمنان پوپنا کړو او هیڅوک یې ژوندي پرېنږدو.

مونږ ته داسې ښکاري چې مفسرینو کرامو به د ذکرې شوې جملې یو-یو مصداق ښودلی وي او حصر به یې مطلب نه وي، نو په همدې بنیاد په آیت شریف کښې هغه ټول کافران شامل دي کومو چې د اسلام د مخنیوي په غرض خپل مالونه مصرف کړي دي، یا لګیا دي مصرفوي یې او بالآخره یا به یې په راتلونکي کښې مصرف کړي.

د آیت شریف یو تازه مصداق

۲ـ د ذکرې شوي آیت شریف دپاره زمونږ په زمانه کښې یو غټ تازه مصداق صورت ونیو، ته به وایې چې آیت شریف همدا نن-پرون نازل شوی دی، هغه دا چې روسانو په افغانستان باندې مسلح تېری وکړ او د نهو کالو د اشغال څخه وروسته په حسرت او خجالت سره بېرته وواته.

مونږ په همدې هکله د [البقرة: ۱۱] آیت لاندې ښه ګټور معلومات لیکلي دي مګر د مقام په

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۴۷
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۰۷

ارتباط سره وړاندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

خینې منابع وایي چې روسانو د اشغال په دوره کښې اویا زره ملیونه امریکائي ډالر مصرف کړه[1]. ترڅو په افغانستان باندې خپله قبضه کلکه او د اسلام په عوض پکښې کمونست الحادي رژیم پیاده کړي، خو الله ﷻ په خپل فضل سره ناکام کړه.

نو د روسانو ذکر شوی الحادي مالي لګښت که د اشغال په ټوله موده باندې په تقریبي توګه وویشلی شي نو لاندې صورت غوره کوي، د ښه وضاحت په غرض یې ولولئ:

الف: په نهه کالو اشغال کښې اویا زره ملیونه (۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۷۰،۰۰) امریکایي ډالر.

ب: په یو اشغالي کال کښې اته زره ملیونه (۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۸۰۰۰) امریکایي ډالر.

ج: په یوه اشغالي میاشت کښې پنځه شپېته ملیونه (۰۰۰،۰۰۰،۶۵۰۰۰۰۰) ډالر.

د: په یوه ورځ کښې یو ویشت ملیونه او اوه لکه (۰۰۰،۷۰۰،۲۱۰۰۰۰۰) ډالر.

ه: په یو سات کښې یو ملیون (۰۰۰،۰۰۰،۰۱) ډالر.

و: په یوه دقیقه کښې شپاړلس زره (۰۰۰،۱۶۰) ډالر.

نو ذکر شوي مصارف د روسانو هیڅ په درد باندې دوا نه شوه او حسرت یې لا پسې اضافه شو او د مغلوبیت په حال کښې په ژړا وواته. کله چې د دوی عمومي قوماندان د امو د سیند څخه پورېوت نو سترګو ته یې دسمال نیولی وه او په مالي او ځاني تاوانونو باندې یې حسرت کاوه. والحمدلله علی ذلك.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې د ﴿لِيَمِيزَ ٱللَّهُ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ﴾ په جمله کښې د "ل" متعلق څه شی دی؟

مونږ وایو چې: د دغه "ل" په هکله مفسرین کرام وایي چې:

الف: دا د ﴿يُحْشَرُونَ﴾ په جمله پورې تعلق نیسي.

نو حاصل یې داسې کېږي چې ټول کافران به دوزخ ته ورغونډ کړی شي ترڅو د پاک او ناپاک په باره کښې الله ﷻ ابدي جدائي واقع کړي چې هغوی به په ابدي جنت کښې وي او دوی به په ابدي دوزخ کښې[2].

ب: دا د ﴿يُغْلَبُونَ﴾ په جمله پورې متعلق دی[3].

نو حاصل یې داسې کېږي چې کافران به د اسلام په ضد ډېر مالونه مصرف کړي خو بیا به هم مغلوب شي ترڅو الله ﷻ پاک او ناپاک سره جدا کړي، لکه چې په بدر کښې همداسې وشوه.

مونږ ته همدغه دوهم نظر ښکاري چې په ﴿لِيُحِقَّ ٱلْحَقَّ وَيُبْطِلَ ٱلْبَٰطِلَ﴾ [الأنفال: ۸] آیت کښې

---

(۱) بي بي سي (BBC) راډیو ۱۳۶۸/۲/۱ هـ ش
(۲) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۴۶
(۳) روح المعاني ج۹ ص۲۰۵

درنه هم اشاره شوې ده، او هم د سړي ذهن ته په تبادر سره راځي چې دلته به د دواړو فرقو (مؤمنانو او کافرانو) ترمنځ دنیاوي جدا کول مطلب وي نه اخروي جدا کول، والله ﷻ اعلم.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: باید اول نظر راجح وګڼلی شي چې لام د خپل متعلق سره اتصال لري او په دوهم نظر کښې خو د دواړو ترمنځ اجنبیه جمله فاصله واقع شوې ده؟

مونږ وایو چې: فاصله جمله ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحۡشَرُونَ ﴾ اجنبیه نه ده بلکې د ﴿ يُغۡلَبُونَ ﴾ د متمماتو څخه ده، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د کافرانو مغلوبیت به آن دوزخ ته په ورغونډولو باندې تمام شي.

"رکم" څه معنی؟

د ﴿ فَيَرۡكُمَهُۥ ﴾ کلمه د "رَكْم" ـلکه "زَخْم"ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "رَکْم" دېته وايي چې یو شی د بل شي دپاسه کېښودلی شي ترڅو ترې غټه مجموعه جوړه شي[1].

چې مونږ ترې په پښتو کښې په "ډېرۍ" سره تعبیرکوو او که بالفرض ذکره شوې عملیه په غنمو کښې صورت ونیسي نو بیا یې د "رشې" په نامه یادوو.

دغه کلمه په دې مقام کښې د تحقیر دپاره استعماله شوې ده، یعنې ته به وایې چې کافران بې روحه کالبتونه دي او الله ﷻ یې یو د بل دپاسه ږدي او بیا یې اور ته وراچوي.

﴿قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِن يَنتَهُواْ يُغۡفَرۡ لَهُم مَّا قَدۡ سَلَفَ وَإِن يَعُودُواْ فَقَدۡ مَضَتۡ سُنَّتُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِۚ فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِمَا يَعۡمَلُونَ بَصِيرٞ ﴿٣٩﴾ وَإِن تَوَلَّوۡاْ فَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَوۡلَىٰكُمۡۚ نِعۡمَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَنِعۡمَ ٱلنَّصِيرُ ﴿٤٠﴾﴾

[۳۸] (ای پیغمبره!) هغه خلکو ته ووایه چې کفر یې اختیار کړی دی (داسې چې:) که دوی (د کفر څخه) منعه شي (او په اسلام باندې مشرف شي) نو دوی ته به هغه ګناهونه وبښلی شي چې پخوا نیر شوي دي (خو چې حقوق الله پورې مربوطي وي).

اوکه دوی کفر ته (د خپل عادت په مطابق) ادامه ورکړي نو (الله ﷻ به وریاندې عذاب ورنازل کړي خکه چې) یقیناً د پخوانیو (کافرانو) لاره (همداسې) تېره شوې ده.

[۳۹] او (په همدغه حالت کښې) تاسو د دوی سره ترهغه جنګ (جهاد) وکړئ ترڅو چې فتنه نشت شي (ورکه شي) او ټول دین (انقیاد په عمومي توګه) الله ﷻ ته (مفوض) شي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۲۵۱

نو که دوی (د جنګ په دوران کښې د جنګ او کفر څخه) منعه شوه نو (جنګ ورسره بس کړئ ځکه چې) یقیناً الله ﷻ په هغه څه باندې بینا دي چې دوی یې کوي.

[۴۰] او که دوی (په همدې حالت کښې هم د جنګ او د کفر د منعه کېدلو څخه) مخونه واړول نو تاسو (جهاد ته ادامه ورکړئ او) پوه شئ چې یقیناً الله ﷻ ستاسو کار ساز (او مددګار) دی، (الله ﷻ) د هر ښه کار ساز او د هر ښه مدد کوونکی دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د کفارو دنیاوي او اخروي عاقبت بیان کړی وه چې مغلوبیت، حسرت او هم خسران او تاوان دی نو په دې ایتونو کښې دوی ته د نجات لاره ښودلې شوې ده چې که دوی غواړي چې نجات مونده کړي نو دروازه وړباندې تر اوسه نه ده تړلې شوې.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! یو ځل بیا کفارو ته ووایه او د نجات لاره ورته وښایه چې د دنیاوي او اخروي مشکلاتو څخه خلاص شي، اوس هم سر وخت دی دوی کولی شي چې د خپلې راتلونکې بدحالۍ غم وخوري او چاره یې وکړي مګر په هغې طریقې سره کومه چې دوی ته ښودله کېږي، هغه دا چې مشرکان (کفار) دې د کفر او شرک څخه لاس واخلي او په تا باندې دې ایمان راوړي او پخه عقیده دې درباندې وکړي چې ته په حقه پیغمبر یې، که دوی دا کار وکړي نو الله ﷻ د دوی سره په نیولو کښې سختي نه کوي او په تېرو شوو کفریاتو باندې یې نه نیسي. یا په بل عبارت: پخواني هغه ټول جنایات ورته ښنلی کېږي کوم چې په حقوق الله پورې تعلق نیسي.

او که دوی په خپل کفر باندې کلک پاتې شي او خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړي نو د دغسې خلکو په باره کښې خو د الله ﷻ طریقه معلومه ده، لکه چې په وړاندې ایتونو کښې یې ورته اشاره کړې ده، چې په دنیا او آخرت کښې به د حسرت او تاوان سره مخامخ شي، نو ایا دوی د پخوانیو کفارو څخه عبرت نه اخلي؟ ایا الله ﷻ هغوی پوپنا نه کړه البته کله یې چې د پیغمبرانو علیهم السلام سره عداوت ته ادامه ورکړه؟

۲ـ ای پیغمبره! کله چې کفارو د نجات لارې ته اعتناء ونه کړه او په خپلو کفریاتو باندې کلک پاتې شوه او حتی زور یې لګاوه چې د نورو خلکو د مسلمانېدلو مخه هم ونیسي او په دې باره کښې یې د خپل عادت په مطابق په مالي لګښتونو باندې هم صرفه نه کوله، نو تاسو د دوی سره ترهغه وخته پورې وجنګېږئ ترڅو چې د دوی زور مات او فتنه ورکه شي او ترڅو چې انقیاد او غاړه اېښودل په عمومي توګه د الله ﷻ پورې په عملي توګه هم مختص وګرځي لکه څنګه چې ورپورې بالاستحقاق اختصاص لري.

نو که کفارو ستاسو سره دجنګ په دوران کښې د کفري جنایتونو څخه لاس واخسته چې په ایمان باندې مشرف شوه نو بیا یې د جنګ څخه صرف نظر شئ، نور نو الله ﷻ پوهېږي او دوی، الله ﷻ

په ټولو کړو وړو او په ټولو اعمالو او عقائدو باندې بینا دی او هیڅ شی یې ترې پټ نه دی، نو بې د الله ﷻ د عدل او حکمت غوښتنه وي همغسې معامله به ورسره وکړي.

۳_ ای پیغمبره! مؤمنان مخاطب کړه چې که کفارو د خپلو کفریاتو څخه لاس وانخست نو تاسو پوه شئ چې الله ﷻ ستاسو کار ساز او کومکي دی، بیا به درسره داسې کومک او نصرت وکړي لکه څنګه یې چې د بدر په غزا کښې درته بری په نصیب کړ او مشرکان یې درته په ګونډو کړه. الله ﷻ خو ډېر ښه کار ساز (مددګار) او ډېر ښه کومک کوونکی دی.

توضیحات

۱_ کله چې کوم کافر په اسلام باندې مشرف شي الله ﷻ یې په پخوانیو هغو جنایتونو باندې نه نیسي کوم چې په حقوق الله پورې تعلق نیسي لکه شراب خوري او نور. د همدې کبله نبي کریم ﷺ په اوږده حدیث کښې عمرو بن العاص ؓ ته وویلې (کله چې نوی په اسلام باندې مشرف شو او د خپلو ګناهونو ذکر یې وکړ) چې: «يَا عَمْرُو بَايِعْ فَإِنَّ الإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ»[1] یعني: ای عمرو! بیعت وکړه ځکه چې یقیناً اسلام هغه (ګناهونه) پرې کوي (د منځه وړي) چې د اسلام څخه وړاندې کړی شوي وي.

اما په اسلام راوړلو باندې حقوق العباد څه تغیر نه خوري، نو که د چا په یوه کافر باندې حق وي او هغه په اسلام باندې مشرف شي کولی شي چې خپل حق ترې مطالبه کړي. همدا د ابوحنیفه رحمة الله علیه مذهب دی[2].

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې د ﴿ إِن يَنتَهُواْ ﴾ معنی خو دا ده چې: "که چېرې کفار د کفر څخه لاس واخلي" نو باید د مقابلې جملې ﴿ وَإِن يَعُودُواْ ﴾ معنی داسې وشي "او که دوی (کفار) بېرته کفر ته ورتاو شي"؛ حال دا چې د آیت شریف مضمون دا دی چې "که کافران په خپل کفر باندې باقي پاتې شي"؟

مونږ وایو چې:

الف: د ﴿ إِن يَنتَهُواْ ﴾ معنی دا ده چې: که چرته کفارو د نبي کریم ﷺ د عداوت څخه لاس واخسته[3]، نو باید چې د ﴿ وَإِن يَعُودُواْ ﴾ معنی داسې وشي چې: او که دوی بېرته د نبي کریم ﷺ عداوت ته ورتاو شوه.

مونږ ته دا جواب ځکه خوندور نه ښکاري چې کومو کفارو چې د کفر څخه لاس نه وي اخستی هغوی به ضرور د نبي کریم ﷺ د عداوت څخه هم لاس نه وي اخستی، نو د اعتراض مخه ونه نیوله شوه نو د بېرته ورتاوېدلو معنی پکښې صحت نه شي موندلی.

ب: مونږ ته داسې ښکاري چې د ﴿ وَإِن يَعُودُواْ ﴾ کلمه د "عود" _لکه "قول" _ څخه نه ده اشتقاقه

---

[1] مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۳۲
[2] تفسیر القرطبي ج۷ ص۴۰۳
[3] روح المعاني ج۹ ص۲۰۶

شوې چې اعتراض وارد شي بلکې مصدر يې "عادة" دی چې په اصلي تورو کښې د "عود" سره مطابق دی، نو د معنی حاصل يې داسې کيږي چې که کفارو (مشرکانو) د کفر څخه لاس وانخست او د خپل عادت په مطابق يې خپلو کفرياتو ته ادامه ورکړه نو هرومرو به په دنيا او آخرت کښې د حسرت او افسوس سره مخامخ شي.

جهاد ترهغه چې فتنه ورکه شي

۳_ د همدې آيت شريف ﴿وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِۚ﴾ په مضمون باندې يو بل آيت [البقرة:۱۹۳] وړاندې تېر شوي دي او څه چې مونږ ته الله ﷻ راښودلې وه هلته مو ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې ضرورت نه ګورو، فقط لاندې معلومات وربانديې وراضافه کوو:

الف: په کوم وخت کښې چې مسلمانان د خپلمنځي اختلافاتو د کبله په جنګ وه نو عبدالله بن عمر رضي الله عنهما ته چا دعوت ورکړ چې ته هم په دې جنګونو کښې ګډون وکړه ترڅو چې فتنه ورکه شي او ټول انقياد الله ﷻ پورې منحصر شي.

نوموړي صحابي ﷺ جواب ورکړ چې دا کار خو مونږ د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې کړی دی چې مسلمانان کمزوري وه او د دين په هکله به زوروول کيده چې يا به د مشرکانو د پلوه وژل کيده او يا به بنديان کيده «حَتَّى كَثُرَ الإِسْلامُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ»[1] يعني: آن تر دې چې مسلمانان ډېر او قوي شوه نو فتنه د منځه لاړه (د کافرانو قوت مات شو او مسلمانان يې نه شوه زوروولی).

ب: نوموړي صحابي ﷺ په جواب کښې زياته کړه چې مونږ خو د کفارو سره جنګونه وکړه ترڅو چې فتنه ورکه شوه او ټول دين (انقياد) د الله ﷻ دپاره شو «وَأَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُقَاتِلُوا حَتَّى تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِغَيْرِ اللهِ»[2] او تاسو اراده لرئ چې جنګونه وکړئ ترڅو چې (بيا) فتنه موجوده شي او دين (انقياد) د غيرالله دپاره شي (دښمن مسلط شي او اختيار په لاس کښې واخلي).

سبحان الله! نن ورځ[3] د افغانستان جنګونه په عين شکل روان دي چې په څوارلس کلن جهاد سره کمونستان د اقتدار څخه ولوېده او فتنه ختمه شوه، مګر اوس خطر شته چې بيا هغوی ته اقتدار لاس ته ورشي او يا اقلاً په اقتدار کښې شريک شي او په ورو ورو بيا فتنه سر راپورته کړي، فانا لله وإنا اليه راجعون.

نهمه سپاره د الله ﷻ په توفيق ختمه شوه _والحمدلله_ او د الله ﷻ څخه نور توفيق هم غواړو
اللَّهُمَّ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ.
۱۳۷۴/۱۱/۲۲ هـ ش

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص ۶۷۰
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۴۸؛ تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۰۸
(۳) ۲۲/۱۱/ ۱۳۷۴ هـ ش

﴿وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ إِن كُنتُمۡ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ وَمَآ أَنزَلۡنَا عَلَىٰ عَبۡدِنَا يَوۡمَ ٱلۡفُرۡقَانِ يَوۡمَ ٱلۡتَقَى ٱلۡجَمۡعَانِۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾﴾

[۴۱] او (ای مؤمنانو!) تاسو پوه شئ چې یقیناً هغه څه چې تاسو (د کفارو څخه) غنیمت کړي دي نو (الهي فیصله پکښې دا ده چې) بې شکه پنځمه برخه یې خاص الله ﷻ دپاره او خاص د پیغمبر ﷺ دپاره او خاص د قرابت د خاوند او د یتیمانو او د مسکینانو او د لارې د بچي (مسافر) دپاره ده (متباقي یې ستاسو دي).

(تاسو په همدې باندې عمل وکړئ) که تاسو یاست چې په الله ﷻ باندې مو ایمان راوړی وي او په هغه څه باندې (هم) چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې د فرقان په ورځ نازل کړی دی په کومه ورځ چې دوه ډلې (مسلمان او کافران پکښې د جنګ دپاره) ملاقي شوي (یعنې د بدر د غزا په ورځ). او الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی (تاسو یې هلته د کامل قدرت مثالونه په سترګو ولیده).

ارتباط

په دې سورت (الأنفال) کښې که څه هم د ارتباطاتو په اعتبار سره تر دې ځایه پورې مختلف موضوعات شرحه شوي دي مګر محوري موضوع پکښې دا ده چې د بدر غازیان په دلایلو باندې قانع او په غنیمتي مالونو کښې د جګړو څخه صرف نظر شي، نو کله چې دغه مطلب په ډېره احسنه توګه تر سره شو او غازیان قانع شوه نو په ذکر شوي ایت شریف کښې داسې حکم نازل شو چې د قیامت د ورځې پورې د غازیانو غنیمتي جګړې فیصله کوي او اختلاف یې د منځه وړي.

سوال جواب

۱ـ که څوک وایي چې د ذکر شوي طرز البیان څخه څرګندېږي چې د بدر غنیمت لومړنی غنیمت دی چې خمس (پنځمه برخه) ترې ویستلی شوی دی او متباقي څلور برخې په غازیانو باندې ویشلې شوي دي، حال دا چې تاسو د [البقرة:۲۱۷] ایت لاندې لیکلي دي چې کوم غنیمت چې په اسلام کښې د خمس د ویستلو څخه وروسته ویشلی شوی دی هغه د عبدالله بن جحش رضي الله عنه د غزا غنیمت دی کوم چې د بدر د غزا څخه دوه میاشتې وړاندې مجاهدینو ته لاس ته ورغلی وه؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې د ذکر شوې ورې غزا غنیمت دوه میاشتې د ویشلو څخه ټال وه ترڅو چې همدغه ایت شریف نازل شو ـ چې اوس د بحث لاندې دی ـ نو بیا د بدري غنیمت څخه

وشو (۱).
وراندې د همدغه غنیمت په وېشلو باندې پیل وشو
مګر مونږ ته دا جواب محض یو احتمال ښکاري او زره ته مو نه لوېږي.
ب: مونږ ته داسې ښکاري چې د ورې غزا غنیمت به د نبي کریم ﷺ په هدایت باندې وېشلي شوي وي او په همدې اعتبار سره لومړنی تقسیم شوی ګڼلی کېږي، او د بدر غنیمت په دې اعتبار سره لومړنی تقسیم شوی ګڼو چې عین هدایت په ایت شریف سره ثابت شوی دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې که داسې وي نو د بدر غازیانو به بې د جګړې څخه د ورې غزا په کړنلاره باندې تلل کړي وی او جګړې به هیڅ صورت نه وی نیولی؟
مونږ وایو چې: د بدر غازیانو څکه د ورې غزا حکم په زغرده عملي نه کړ چې هلته د غازیانو ترمنځ اختلاف نه وه، او بدري غازیان خو په دریوو ګروپونو باندې وېشلي شوي وه لکه چې د [الأنفال: ۱] ایت شان نزول وړباندې صراحت کړی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای مؤمنانو! (غازیانو) کله چې تاسو قانع شوئ چې غنیمتي مالونه د الله ﷻ حق دی او تاسو پکښې د جګړو او نانذریو حق نه لرئ نو اوس په هغه حکم باندې پوه شئ چې الله ﷻ په دې باره کښې فیصله کړې دی او عمل پرې وکړئ، هغه دا چې:
۱ـ ټول غنیمتي مالونه پنځه برخې کړئ او ښه پوره دقت وکړئ چې هیڅ شی بې برخه کولو پاتي نه شي.
۲ـ په دغو پنځو برخو کښې څلور برخې ستاسو دپاره الله ﷻ عنایت کړې دي چې د نبي کریم ﷺ د هدایاتو په مطابق به یې په خپلو منځو کښې تقسیم کړئ.
۳ـ اما پاتې پنځمه برخه د الله ﷻ برخه ده چې د هیچا په ملکیت کښې داخله نه ده او د نبي کریم ﷺ په شمول د لاندې کسانو دپاره د الله ﷻ د پلوه ځانګړې شوې ده، او یا په بل عبارت: دغه پنځمه برخه بیا د دوهم ځل دپاره په لاندې پنځو حصو وېشله کېږي:
الف: په یوه حصه باندې به یې نبي کریم ﷺ خپل د کور اړتیاوې پوره کوي.
ب: بله حصه د نبي کریم ﷺ د اقاربو دپاره خاصه کړی شوې ده، البته هغه اقارب او خپلوان چې د نبي کریم ﷺ سره یې د کفر او اسلام په دواړو حالاتو کښې نصرت کړی دی.
ج: بله حصه باید یتیمانو ته ورکړی شي، چې دوی پرې خپل ضروریات تکمیل کړي، خصوصاً هغه یتیمان چې پلرونه یې په همدغې او یا په بله غزا کښې د شهادت لوړ مقام ته رسېدلي وي.
د: بله حصه د مسکینانو ده ترڅو دوی هم بې برخې پاتې نه شي.

---
(۱) ... ج۱۲ ص۵

ه. بالآخره پنځمه حصه مسافرو او بې وطنه خلکو ته ځانګړې شوې ده چې خپلو وطنونو (ټاټوبو) ته پرې ورسېږي.

۴ـ نو ای مؤمنانو! د غنیمتي مالونو په هکله د الله ﷻ د نازل کړی شوي حکم عملي اطاعت وکړئ که تاسو رښتیا په هغه شي باندې ایمان راوړی وي کوم چې مونږ په خپل مخلص بنده (محمد ﷺ) باندې د فرقان په ورځ نازل کړی دی (په هغه ورځ چې د بدر په موقع دوه ډلې "مسلمانان او کافران" د جنګ دپاره سره مخامخې شوې). د هغه شي نوم اخستلو ته څه ضرورت نشته هغه خو تاسو ته ښه معلوم او تاسو په خپلو سترګو باندې لیدلی دی چې په معجزانه توګه مو نصرت درکړ او قوي دښمنان مو درته په ګونډو کړه.

او دا ځکه چې الله ﷻ په هرڅه باندې د قدرت څښتن دی، په ډېرو ځایونو کښې وړې صابرې ډلې ته په لوی بې دینه لښکر باندې غلبه ورکوي.

۵ـ نو ای مؤمنانو! تاسو ذکر شوی بې ساری نعمت مه هېروئ او په غنیمتي مالونو کښې د الله ﷻ درنازل شوی حکم په عمل کښې پیاده کړئ او د زړه د کومې درباندې خوښ او راضي شئ، الله ﷻ په هر څه باندې قادر دی نو په راتلونکي کښې به نور غنیمتونه هم درباندې عنایت کړي.

توضیحات

۱ـ په یاد ولرئ چې د ﴿أَنَّمَا﴾ کلمه په دې مقام کښې د دوه وو تورو "ان، ما" څخه مرکبه ده، نو په کار وه چې نظر عربي لیک دود ته بیل-بیل لیکلي شوي وی مګر ځرنګه چې د قرآن کریم په رسم الخط کښې د عثماني لیکنې مراعات ضرور دی، چې د درېم خلیفه (عثمان ﷺ) څخه راپاتې دی، نو په ټول مصاحفو کښې ګډ لیکلی کېږي او همدغه ډول لیکنه مونږ ته په تواتر سره رارسېدلې ده.

ځرنګه چې د "ما" توری مبهم دی او تفسیر یې په "مِنْ شَيْءٍ" سره شوی دی نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: په غنیمتي مالونو کښې هیڅ شی هم بې ویشه مه پرېږدئ که څه هم یو تار او یا یوه ستنه وي. همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په لاندې حدیثونو کښې اشاره کړې ده:

الف: عمرو بن عبسه ﷺ وایي چې نبي کریم ﷺ مونږ ته په داسې حال کښې د جمعي لمونځ راکړ چې د غنیمت یو اوښ یې د سُترې په شکل په وړاندې چو وه، نو کله چې د لمانځه څخه فارغ شو او سلام یې وګرځاوه نو د ذکر شوي اوښ د اړخ څخه یې یو وېښته په مبارکو ګوتو کښې ونیو او بیا یې وفرمایل چې: «وَلا یَحِلُّ لِي مِنْ غَنَائِمِكُمْ مِثْلُ هٰذَا إِلاَّ الْخُمُسُ وَالْخُمُسُ مَرْدُودٌ فِيكُمْ»[1] یعنې: ما ته ستاسو د غنیمتونو څخه د دغه وېښته په مثل شی هم حلال نه دی مګر خمس (چې الله ﷻ راته ټاکلی دی) او خمس هم په تاسو کښې رد کړی شوی دی (ستاسو په یتیمانو او نورو باندې یې توزیع کوم).

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «یَا أَیُّهَا النَّاسُ أَدُّوا الْخِیَاطَ وَالْمَخِیطَ

[1] سنن ابي داود ج۲ ص۲۳

فإِنَّ الْغُلُولَ يَكُونُ عَلَى اهلهِ عَارًا وَشَنَارًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۱] یعني: ای خلکو! د غنیمت تار او ستن (د وېښتو دپاره) ورکړئ (او خیانت مه کوئ) څکه چې خیانت د قیامت په ورځ په خپل خاوند باندې شرم او عیب جوړېږي (خانونه مه شرموئ).

"غنيمة" څه معنی؟

۲_ د ﴿ غَنِمْتُم ﴾ کلمه د "غنيمة" څخه اشتقاقه شوې ده، غنیمت د هغو مالونو نوم دی چې د مشرکانو (کافرانو) څخه په نظامي طاقت سره واخستل شي[۲] لکه په دې زمانه کښې ټوپونه، ټانګونه او نورې ډول-ډول وسلې، نو د کفارو هغه مالونه کوم چې بې د نظامي طاقت څخه تر لاسه شي لکه جزیه، خراج او داسې نور، نو هغه د "فئ" په نامه باندې يادېږي[۳] چې د توزیع حکم يې په [الحشر:۷] ایت کښې نازل شوی دی باید هملته وکتل شي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ایت شریف کښې د غنیمتي مالونو فقط د پنځمې برخې د توزیع حکم ذکر دی، چې فلاني او فلاني ته دې ورکړی شي؛ نو پوښتنه دا ده چې متباقي څلور برخې باید څوک واخلي؟

مونږ وایو چې د ﴿ غَنِمْتُم ﴾ جمله په لاندې مطالبو باندې دلالت کوي:

الف: متباقي څلور برخې د مجاهدينو دي څکه چې همدوی ته د غنیمت کولو نسبت شوی دی

ب: غنیمت باید ټولو مجاهدينو ته ورکړی شي، که څه هم په تعرضي ګروپ کښې وي یا په دفاع کښې ناست مجاهدين وي او یا هغه چې د جنګ د میدان څخه يې د غنیمت مالونه راغونډ کړي وي. نو په دې باندې هغه لانجه هواره شوه کومه چې د [الأنفال:۱] ایت لاندې مونږ ذکره کړې ده.

ج: نو هغه کومکي مجاهدين هم (چې غازيانو ته وروړسېږي او هغوی لا د غنیمت مالونه دار الاسلام ته نه وي نقل کړي او نه يې په خپلو منځو کښې وېشلي وي) برخوال ګڼل کېږي[۴] څکه چې من وجه دوی هم غنیمت کوونکي دي چې په داسې حال کښې هلته وررسېدلي دي چې غنیمت لا په خطر کښې دی او د خطر څخه په بچ کولو کښې يې دوی هم ګډون وکړ او دارالاسلام ته يې رانقل کړ.

د: ټول مجاهدين په غنیمت کښې په مساوي توګه د برخو درلودونکي دي. مثلاً قومندان او عادي مجاهد او هم خوان اوسپين ږيری اوبالآخره روغ او مریض ټول سره یو برابر دي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

سعد بن ابي وقاص ﷺ (چې په جنګ کښې زیات زړور وه او د غشو په وېشتلو کښې بې زیات

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۱۳۶
(۲) لسان العرب ج۱۲ ص۴۴۶
(۳) تفسير القرطبي ج۸ ص۲
(۴) اعلاء السنن ج۱۲ ص۱۱۸

مهارت درلود) خیال کاوه چې زه به په نورو صحابه وو کرامو باندې څه بهتري لرم، نو نبي کريم ﷺ ورته وفرمايل چې: «إِنَّمَا يَنْصُرُ اللهُ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِضَعِيفِهَا بِدَعْوَتِهِمْ وَصَلَاتِهِمْ وَإِخْلَاصِهِمْ»[۱] يعنې: يقيناً الله ﷻ دغه امت ته د همدې امت د کمزورو او ضعيفانو په سبب سره نصرت ورکوي، د دوی د دعاګانو د کبله او د دوی د لمونځونو د کبله او (بالآخره) د دوی د اخلاص د کبله.

اهل التشيع څه وايي؟

۴_ اهل التشيع وايي چې د "غنيمة" کلمه په لغت کښې هغې ګټې ته ويل کېږي چې يو کس او يا يوه ډله يې په خپل کوښښ او زيار ويستلو سره ترلاسه کړي برابره خبره ده چې د غزا په صورت کښې وي او يا د بل کسب او کار په صورت کښې، (چې همدا يې لغوي معنی ده)[۲].

نو د دوی په نزد په هره ګټه کښې پنځمه برخه د هغه چا دپاره ده چې د هغه دپاره په غنيمت کښې پنځمه برخه ټاکلې شوې ده او پاتې څلور برخې د مال ګټونکي او يا ګټونکو ته پاتې کېږي او بس[۳].

مونږ وايو چې که څه هم د "غنيمة" د کلمې اطلاق په مطلقه ګټه باندې شوی دی مګر د دې مقام په اعتبار سره چې وړاندې او بهرته تول بحث د غزا په هکله چلېږي، په کار دي چې دلته صرف جنګي ګټې مرادې وي او بس.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: په نصوصو کښې خو مفهوم ته اعتبار وي او د وقائعو خصوص ورباندې څه اثر نه اچوي نو بهتره دا ده چې د غنيمة کلمه په خپل عموم سره پرېښودله شي او يوازې جنګي ګټو پورې خانګړې نه شي؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د "غنيمة" کلمه د لاندې موانعو د کبله په عموم نه ده پرېښودله شوې او د اهل التشيع څخه په غير د نورو علماوو په اتفاق سره په جنګي ګټو پورې اختصاص ورکړی شوی دی:

الف: لکه څنګه چې په اوله توضيح کښې واضحه شوه چې په دې مقام کښې د ﴿ مِّن شَيْءٍ ﴾ په کلمې باندې د "ما" ابهام پورته شوی دی او د يوه تار يا د يوه ويښته ګټې ته هم شامل دی نو معلومه شوه چې دلته مطلقه ګټه مراده نه ده، که نه نو په کار ده چې په هر مزدور باندې په يوه پيسه مزدورۍ کښې هم خمس واجب شي حال دا چې اهل التشيع به يې هم په وجوب قول ونه کړي.

ب: په دې تقدير تول شرعي مقادير او نصابونه د منځه خي او يا په بل عبارت: هغه تول احاديث غير معمول ګرځي په کومو کښې چې شرعي نصابونه ښودلي شوي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۶۴
(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۱
(۳) تفسير نمونه ج۷ ص۱۷۶

اول: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ»[۱] يعني: پنځو وقيو (دوه سوه درهمو) څخه په کمو درهمو کښې صدقه (زکات) نشته.

دوهم: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةٌ»[۲] يعني: د اوښانو په هغې مجموعه کښې زکات نشته چې د پنځو اوښانو څخه کمه وي.

ج: بل مانع يې مونږ ته دا ښکاري چې په راتلونکي [۶۹] ايت کښې د ﴿ غَنِمْتُمْ ﴾ کلمه بيرته بيا ذکره شوې ده مګر هلته اهل التشيع په عموميت سره نه ده تفسيره کړې او صرف جهادي غنائمو پورې يې اختصاص ورکړى دى[۳]، نو دوى ته په کار دي چې دلته يې هم عامه ونه ګڼي او په مسلمانانو باندې د الله ﷻ خفيف حکم ثقيل ونه ګرځوي او د «يَسِّرَا وَلَا تُعَسِّرَا»[۴] په حديث باندې عمل وکړي، چې په خلکو باندې اساني کوئ او سختي ورباندې مه کوئ.

په خمس کښې تسديس نشته

۵ـ صحابه وو کرامو ﷺ او تابعينو عليهم الرحمة په دې باندې اجماع کړې ده چې د غنيمت په خمس کښې تسديس (شپږ برخې کول) نشته، خو ابو العاليه عليه الرحمة وروسته د همدې اجماع څخه اختلاف کړى دى او په خمس کښې په شپږمه برخه باندې قائل شوى دى، مګر وروستنى اختلاف په اجماع باندې څه اثر نه غورزوي بلکې هغه اختلاف د اجماع د انعقاد مانع ګرځي چې د انعقاد په وخت کښې موجود وي[۵].

ابو العاليه عليه الرحمة وايي چې په خمس کښې يوه حصه د الله ﷻ ده چې بايد د کعبې شريفې په لګښتونو کښې مصرفه شي نو په کار دي چې خمس په شپږو برخو وېشلى شي.

سوال جواب

۶ـ ۷: څوک وايي چې: د ايت شريف ظاهر خو د ابو العاليه عليه الرحمة تائيد کوي چې ﴿ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ ﴾ الآية؟

مونږ وايو چې: د ﴿ لِلَّهِ ﴾ مبارکه کلمه د دې دپاره نه ده نازله شوې چې په خمس کښې يوه برخه د الله ﷻ دپاره اختصاص شوې ده ځکه چې ټوله دنيا د الله ﷻ ملکيت دى، بلکې د ﴿ لِلَّهِ ﴾ د مبارکې کلمې په نزول کښې مفسرينو کرامو ډېر حکمتونه ليکلي دي[۶] مګر کوم حکمت چې الله ﷻ مونږ ته په زړه کښې را واچاوه هغه په لاندې ډول دى:

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۳۶
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۶
(۳) تفسير نمونه (لاهل التشيع) ج۷ ص۲۴۲
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۲۲
(۵) اعلاء السنن ج۱۲ ص۲۱۱
(۶) روح المعاني ج۱۰ ص۳، التفسير الكبير ج۵ ص۱۶۶، تفسير البغوي ج۲ ص۲۴۹

نبي کريم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمايي چې: «إِنَّ هَٰذِهِ الصَّدَقَاتِ إِنَّمَا هِيَ أَوْسَاخُ النَّاسِ وَإِنَّهَا لا تحل لِمُحَمَّدٍ وَلَا لِآلِ مُحَمَّدٍ»[۱] يعني: يقيناً دغه خيراتونه (فرض وي او که نفلي) بې شکه د خلکو خيري دي (چې ګناهونه پرې بينلي کېږي) او يقيناً دا محمد ﷺ او د محمد ﷺ ټبر ته حلال نه دي.

نو د دې دپاره چې څوک په غنيمتي مالونو باندې هم د اوساخو (خيرو) ګومان ونه کړي او بيا په نبي کريم ﷺ باندې اعتراض ونه کړي چې د يو پلوه په خپل خان او خپل ټبر باندې صدقات حراموي او د بله پلوه په غنيمتي مالونو کښې برخه اخلي، غنيمتي مالونه خو بل شی نه دی مګر د صدقاتو غوندې د خلکو خيري دي.

نو الله ﷻ د هر چا څخه وړاندې دخمس نسبت خپل اقدس ذات ته وکړ چې: ﴿ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ ﴾ ترڅو خلک په غوږ باندې ووهي چې غنيمتونه د صدقاتو په شان د خلکو خيري نه دي چې ګناهونه ورباندې بينلی شوي وي. يا په بل عبارت: چې مسلمانان ورباندې د ګناهونو څخه وينځلي شوي وي. بلکې دا هغه مالونه دي چې د کلمة الله (اسلام) د اعلاء د کبله د کفارو څخه په زور اخستلی شوي دي.

د "لِذِي الْقُرْبَىٰ" څخه څوک مراد دي؟

۷_ د ﴿ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ ﴾ کلمه په ايت شريف کښې مطلقه ذکره ده خو د خيبر د غزا په موقع نبي کريم ﷺ په بني هاشم او بني المطلب سره تفسيره کړه، چې دغو دواړو قبيلو ته يې د ذکرې شوې غزا په خمس کښې برخې ورکړې او نور خپلوان يې پرېښودل. بني هاشم خو د نبي کريم ﷺ خپل قوم وه او بني المطلب ورسره په څلورم پلار (عبد مناف) کښې ګډېږي او دا ځکه چې محمد ﷺ د عبدالله بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف، مبارک زوی دی. عبدمناف لاندې پنځه زامن درلوده:

۱_ هاشم ۲_مطلب ۳_عبد شمس (دغه درېواړه سکني وروڼه وه) ۴_نوفل (چې دا يې ناسکه وه)[۲] ۵_ابو عمرو، د دغه پنځم زوی او لاده يې نه ده پاتې شوې[۳].

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: د دې څه وجه وه چې نبي کريم ﷺ د خپلو ترېرونو (د عبدمناف د اولادې) څخه صرف بني هاشم او بني مطلب خاص وګرځول؟

مونږ وايو چې: همدغه پوښتنه د خيبر د غزا په موقع جبير بن مطعم ﷺ (چې د نوفل د اولادې څخه وه) او عثمان بن عفان ﷺ (چې د عبدشمس د اولادې څخه وه) د نبي کريم ﷺ په حضور کښې مطرح کړه چې: ای د الله رسوله! مونږ او بني هاشم او هم بني مطلب خو ستا په خپلوی کښې يو

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۳۴۵

(۲) عمدة القاري للعيني ج۱۵ ص۶۴

(۳) تفسير القاسمي ج۸ ص۶۴

برابر پاستو، چې تول درسره په څلورم نیکه (عبد مناف) کښې ګډېږو، نو څه وجه ده چې مونږ ته دې د خمس څخه څه برخه رانه کړه او هغوی ته دې ورکړه؟ نو نبي کریم ﷺ ورته په جواب کښې وفرمایل چې: «إنّما بَنُو المُطّلِبِ وَبَنُو هَاشِمٍ شَيْءٌ وَاحِدٌ»[۱] یقینًا بني المطلب او بني هاشم خو یو شی دی یعني دغو دواړو قبیلو هم په جاهلیت او هم په اسلام کښې یو تربله سره کومک کړی دی او یو تربله سره نه دي جدا شوي.

څه لرې نه ده چې نبي کریم ﷺ هغې قیصې ته اشاره کړې وي کومه چې په دواړو قبیلو باندې د قریشو د پلوه تېره شوې وه. هغه دا چې کله چې قریشو ولیده چې اسلام ورځ په ورځ مخ په وړاندې روان دي او په قبایلو کښې یې روزمره پیروان زیاتېږي نو دوی تولو د بني هاشم او بني مطلب په خلاف یوه پرېکړه وکړه چې نه به څوک ورسره ازدواجي علاقه ساتي او نه به ورباندې څوک څه شی خرڅوي او نه به یې ترې اخلي (په اصطلاح نه به ورسره څوک مړی کوي او نه ژوندی). په همدې هکله یې کاغذ ولیکه او تولو لاسلیک کړ او بیا یې د زیات تاکید دپاره ذکر شوي کاغذ د کعبې شریفې په داخل کښې زوړند کړ[۲].

نو تر درېوو کالو پورې ذکرو شوو دواړو قبیلو مشکلات وګالل، که څه هم تول په اسلام باندې نه وو مشرف شوي مګر بني نوفل او بني عبدشمس د دغو محرومیتونو څخه بچ پاتې وه او لا د قریشو سره یې په ذکره شوي تعهدنامه کښې اشتراک درلود.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وایي چې: د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د خمس (پنځمې برخې) ویشل په څه ډول صورت نیسي؟

مونږ وایو چې: د ذي القربی برخې هم په حقیقت کښې په نبي کریم ﷺ پورې ارتباط درلود، د همدې کبله به پکښې نبي کریم ﷺ ازادانه تصرف کاوه چې خینو ته به یې برخه ورکوله او خینو ته به یې نه ورکوله[۳].

نو کله چې نبي کریم ﷺ وفات شو ذکر شوي دواړه برخې (سهم النبي او سهم ذي القربی) ساقطې شوې او د خمس ویشل په متباقي درېوو ډلو کښې انحصار ومونډ، په همدې باندې خلور واړو راشده خلفاوو ﷺ عمل کړی دی او په همدې باندې اجماع منعقده شوې ده، خینو علماوو کرامو په همدې موضوع کښې ښه اوږد تحقیقي بحث کړی دی[۴] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هغه دې مراجعه وکړي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۴۴
(۲) سیرت ابن هشام ج۱ ص۳۷۲
(۳) شرح معاني الآثار ج۲ ص۱۳۱
(۴) اعلاء السنن ج۱۲ ص۲۰۹

یوه مسئله

١٠ـ پاتې درې ډلې (یتیمان، مسکینان، مسافرین) د خمس په نسبت مصارف ګڼل کېږي لکه څنګه چې فقیران د زکاتونو دپاره مصارف دي، نو د اسلامي حکومت مشر دا مکلفیت نه لري چې هرې ډلې ته او یا د هرې ډلې هر فرد ته دې په خمس کښې څه برخه ورکړي که نه نو ګناهګار به وي، بلکې په ده باندې واجبه ده چې د ذکرو شوو درېواړو ډلو څخه یې بهرته ونه باسي اما په داخل د دوی کښې اختیار لري چې چاته یې ورکوي او که څوک پرېږدي[١] مګر فقط همدا یوه خبره باید د همېشه دپاره په نظر کښې وساتي چې که په دغو ډلو کښې داسې څوک موندل شي چې د ذوالقربی تعریف هم ورباندې صادق وي نو هغه ته باید د لومړیتوب حق ورکړي[٢].

فرقان کومه ورځ وه او څه پکښې نازل شوي وه؟

١١ـ مونږ د [الأنفال:٢٩] ایت لاندې د فرقان معنی لیکلې وه چې د هغه شي څخه عبارت ده چې حق او باطل یو تربله جدا کوي، خو په دې مقام کښې د فرقان لقب د بدر غزا ته ورکړی شوی دی، څکه چې د بدر په غزا باندې بالکل واضحه شوه چې اسلام حق دین دی او د اسلام د دین څخه په غیر نور ټول ادیان باطل دي. همدې مضمون ته په ﴿ لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنۢ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَىَّ عَنۢ بَيِّنَةٍ ﴾ [الأنفال:٤٢] کښې اشاره شوې ده، یعنې د بدر د غزا په موقع څکه حق او باطل یو تربله جدا شو ترڅو هغه څوک د حجت د اقامه کولو څخه وروسته مړ شي چې مړ کېږي او هغه څوک د حجت د اقامه کولو څخه وروسته ژوند وکړي چې ژوند کوي.

اما د هغه شي په باره کښې مفسرینو کرامو ډېر تفسیرونه کړي دي چې په دغې ورځ کښې نازل شوی وه، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: څینې وایي چې د ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ څخه د الانفال سورت مراد دی چې په ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ﴾ باندې پیل شوی دی[٣].

ب: څینې وایي چې ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ د ملائکو څخه عبارت دی[٤] چې په دغې ورځ کښې الله ﷻ د مجاهدینو د کومک دپاره رالېږلي کړې وې.

ج: څینو مفسرینو کرامو متعدد واقعات ذکر کړي دي چې ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ د همدغو څخه عبارت دی[٥]، که څوک فرصت لري نو همغلته دې وګوري.

د: زمونږ په فکر د ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ څخه هغه څه مراد دي کومو ته چې الله ﷻ د الانفال سورت

---

(١) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج٧ ص١٢٥
(٢) روح المعاني ج١٠ ص٣
(٣) تفسیر البغوي ج٢ ص٢٥١
(٤) تفسیر ابي السعود ج٤ ص٢٣
(٥) تفسیر المظهري ج٤ ص٩٣

تقريبًا د پيل څخه آن تر [۱۴] ايت پورې اشارې کړې دي. يا په بل عبارت: هغه څه مطلب دي چې جنګ د ډګر په شا اوخوا کښې واقع شوی وه او الله ﷻ د ښه قناعت دپاره د نهه دلايلو په شکل کښې يو ځل د مجاهدينو توجه ورواړوله. نو ځرنګه چې هلته ورښودلي شوي وه نو دلته ورباندې صراحت ونه کړی شو.

برسېره په دې، د ﴿وَمَآ أَنزَلْنَا﴾ کلمه هغو معجزانه شيانو ته هم شامله ده چې په راتلونکو درېوو ايتونو کښې يې ذکر راروان دي او يو ځل بيا د مجاهدينو توجه وراړولی شوې ده.

د عربيت پورې اړونده مسئله

١٢ـ د ﴿خُمُسَهُۥ﴾ کلمه د "أنّ" دپاره اسم دی او د ﴿لِلَّهِ﴾ کلمه يې د معطوفاتو په شمول خبر واقع شوې ده، نو ځينې مفسرين کرام وايي چې "أنّ" د اسم او خبر سره د مفرد په اعتبار مبتدا ده او خبر يې مقدر دی چې په واجب يا لازم باندې ترې تعبير کوو[1].

مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې مبتدا به مقدره وي او کوم شي ته چې هغوی د مبتدا لقب ورکوي همغه به يې خبر وي نو تصوير به يې داسې شي چې "فالحکم أنّ لله خمسه و للرسول" يعني اې مجاهدينو! کوم شی چې تاسو غنيمت کړ ی دی او تاسو يې د حکم په انتظار کښې ياست نو په دې کښې شرعي حکم دا دی چې يقيناً پنځمه برخه يې د الله ﷻ د پيغمبر ﷺ او هم د نورو ذکر شوو کسانو ده او متباقي څلور برخې تاسو ته درکړې شوې دي.

﴿إِذْ أَنتُم بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُم بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَىٰ وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنكُمْ ۚ وَلَوْ
تَوَاعَدتُّمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ ۙ وَلَٰكِن لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِّيَهْلِكَ مَنْ
هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ
فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا ۖ وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَّفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ ۗ
إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾ وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ
فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا ۗ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾﴾

[۴۲] (اې مؤمنانو!) هغه وخت (درېه ياد کړئ) چې تاسو (مدينې منورې ته) په نږدې غاړه کښې وئ او دوی (مشرکان ترې) په لرې غاړه کښې وه او کاروان ستاسو (دواړو ډلو څخه) لاندې (د درياب په غاړه باندې) وه (نو تاسو ته به ټول حالت درېه زړه شي).

---

(١) تفسير الکشاف ج٢ ص٢٢١

او که چېرې تاسو يو تربله (د جنګ) وعده کړې وی نو ضرور به مو په (مقدره) وعده کښې اختلاف کړی وی (او پوره به ورته نه وی حاضر شوي) مګر (بدون د سابقه وعدې څخه تاسو دواړه جانبه د جنګ میدان ته) د دې دپاره (حاضر کړی شوئ) ترڅو الله ﷻ هغه کار فیصله (انجام) کړي کوم کار چې (د ده ﷻ په نزد) کړی شوی وه. ترڅو هغه څوک مړ شي چې مړ کېږي د واضحه دلیل څخه (وروسته) او هغه څوک ژوند وکړي چې ژوند کوي د واضحه حجت څخه (وروسته).

او یقینًا الله ﷻ ضرور اورېدونکی (او) پوه دی (ستاسو ټول شبهات ورته څرګند دي).

[۴۳] (ای مؤمنانو!) هغه وخت هم (درپه یاد کړئ!) چې الله ﷻ تاته (ای پیغمبره!) ستا په خوب کښې دوی (مشرکان) لږ درولیده کړه او که چېرې الله ﷻ تاته ډېر درښودلي وی (او تا خپل خوب حکایت کړی وی) نو ضرور به تاسو (ای مؤمنانو!) بې زړه (او کمزوري) شوي وی او ضرور به تاسو یو تربله (د جهاد) په کار کښې جګړې کړي وی، مګر الله ﷻ ترې روغ پاتې کړئ (او پکښې اخته نه شوئ). یقینًا الله ﷻ د سینو (زړونو) په حالاتو باندې پوه دی.

[۴۴] او (ای مؤمنانو!) هغه وخت هم (درپه یاد کړئ) چې الله ﷻ تاسو ته دوی (مشرکان) هغه وخت ستاسو په سترګو کښې لږ دروښودل کله چې تاسو د دوی (مشرکانو) سره (د جنګ په میدان کښې) ملاقي شوئ (نو جرئت مو زیات شو).

او الله ﷻ تاسو د دوی په سترګو کښې لږ ښکاره کړئ (البته هغه وخت چې دوی لا د جنګ میدان ته نه وه رسېدلي).

(دا ټول) د دې دپاره چې الله ﷻ هغه کار فیصله (انجام) کړي کوم کار چې (د الله ﷻ په نزد) کړی شوی وه. او خاص الله ﷻ ته ټول کارونه ورګرځول کېږي (د همده ﷻ په واک او اختیار کښې دي).

ارتباط

په وړاندې ایت کښې د بدر د غازیانو توجه د ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ په کلمې سره په اجمالي توګه څه معجزانه کارونو ته واړولی شوې وه، په دې ایتونو کښې د دغه اجمال څه تفصیل نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! څرنګه چې الله ﷻ ستاسو د غنیمتي لانجې د پرې کولو دپاره خپله فیصله درنازله کړه نو تاسو ته په کار دي چې په عمل کښې یې پیاده کړئ او د ښه اطمنان دپاره لاندې خوارق او انعامات درپه زړه کړئ او په نظر کښې یې ونیسئ:

۱ـ تاسو خو هغه وخت درپه یاد کړئ چې تاسو مدیني منورې ته په نژدې څنډه کښې موقعیت درلود چې ستاسو اصلي مسکن وه او په اسانۍ سره مو کولی شو چې بېرته ورستانه شئ او په جنګ کښې واقع نه شئ، نو که دا کار مو کړی وی د غنیمت څخه به بې برخې پاتې شوي وی،

همدارنګه ـبالمقابلـ مشرکان د مدینې منورې څخه لرې او خپل ټاټوبي (مکې معظمې) ته نژدې وه، دوی هم په اسانۍ سره کولی شو چې په جنګ کښې لټاړ نه شي او بېرته وتښتي. که بالفرض دا کار هغوی کړی وی نو نه به جنګ واقع شوی وی او نه به تاسو ته غنیمتي مالونه لاس ته درغلي وی.

لنډه دا چې د دواړو ډلو د بېرته ستنېدلو مخې خلاصې وې او یوه ډله د بلې ډلې مانعه نه شوه واقع کېدله چې جنګ ته مجبوره شوې وي. خو د دې سره-سره الله ﷻ یوې ډلې ته هم د بېرته تاوېدلو جرئت ورنه کړ.

۲ـ په دې باندې علاوه، کوم شی چې د دواړو ډلو د حرکت اصلي منشا وه (قافله) هغې هم نجات موندلی وه چې خپله لاره یې بدله کړې وه او د دواړو ډلو څخه په بشکته لاره باندې د خطر د خای څخه بچه شوې وه.

نو ستاسو د بېرته تاوېدلو سبب موجود وه چې: مونږ خو د قافلې د غنیمت کولو دپاره راوتلي وو نو چې قافله د لاسه ووتله او په مطلب بریالي نه شوو نو باید بېرته ستانه شو.

همدارنګه د مشرکانو د بېرته ګرځېدلو وجه هم متحققه وه چې: زمونږ د قافلې نجات مطلب وو او هغه لاس ته راغی نو اوس دلته ټالېدل او یا جنګ کول څه په کار دی.

خو د دې سره-سره یو ډله هم بېرته ستنه نه شوه، که هره یوه ډله ستنه شوې وی نو (ای مؤمنانو!) تاسو ته به غنیمتي مالونه لاس ته نه وی درغلي.

۳ـ برسېره په دې، ستاسو یوې ډلې هم د بلې سره څه داسې وعده نه وه کړې چې د بدر په موقع به راغونډېږو. او جنګ به کوو. خو الله ﷻ په خپل فضل سره دواړو جانبو ته داسې اسباب برابر کړه چې هره یوه ډله په خپله-خپله خوښه د جنګ میدان ته په خغاسته ورغله او هلته حاضره شوه.

که بالفرض الله ﷻ ستاسو دپاره د کورونو څخه د راوتلو اسباب نه وی برابر کړي او تاسو د وعدې په بنیاد د بدر موقعیت ته حرکت کړی وی نو یوې ډلې به هم هلته پوره حاضري نه وې ورکړې او هم به یوه ډله هم په ټاکلي وخت کښې بې تخلفه نه وې پاتې شوې.

هغوی به خکه په تخلف کښې واقع شوي وې چې ستاسو بښه قوي رعب ورباندې پروت وه او تاسو به خکه تخلف کړی وی چې تاسو کمزوري وئ او د جنګ تیاری مو نه درلود، خو الله ﷻ بدون د سابق میعاد څخه تاسو یو تربله سره مخامخ کړئ ترڅو هغه کار انجام ته ورسوي کوم چې د ده ﷻ په نزد کړی شوی او فیصله شوی وه، هغه دا چې تاسو په معجزانه توګه غالب او هغوی مغلوب شي او ټولې دنیا ته د اسلام حقانیت د لمر په څېر څرګند شي.

ترڅو په راتلونکي کښې حق د باطل څخه په ډاګه جدا شي او هرچا ته خبره واضحه شي، بیا نو که څوک مړ کېږي هم په داسې حال کښې به مړ کېږي چې په حجت سره به یې حق او باطل پېژندلی وي، او څوک چې ژوندي پاتې وي په هغه باندې به هم د واضحه حجت د کبله په همدې مورد کښې څه خفا او اشتباه نه وی او نه به د قیامت په ورځ څوک اعتذار وراندې کړی شي.

یقیناً الله ﷻ اوریدونکی دی، هغه ټول اشتباهات اوري چې تر اوسه پورې خلکو د اسلام د حقانیت په مورد کښې وربانديې تلفظ کاوه، او هم پوه دی په هغو ټولو اشتباهاتو باندې عالم دی کوم چې د خلکو په زړونو کښې دي او لا تر اوسه يې په هغو باندې تلفظ نه دی کړی.

۴ـ ای پیغمبره! مؤمنانو مجاهدینو ته هغه وخت هم وربه زړه کړه په کوم وخت کښې چې الله ﷻ تانه په خوب کښې مشرکان لږ دروليده کړه او تا بيا خپل خوب دوی ته حکایت کړ، نو د دوی روحیه قوي شوه او مورال یې لوړ شو.

او که الله ﷻ تا ته په خوب کښې مشرکان ډېر درښودلي وی او یا یې په همغه عدد باندې درښودلي وي کوم چې د هغوی واقعي عدد وه او تا خپل خوب مؤمنانو ته تېر کړی وی، نو هرومرو به دوی زړونه بايللي وی.

نو ای مؤمنانو غازیانو! په دغه صورت کښې به ضرور ستاسو روحیه کمزورې شوې وی، د بې زړه توب سره به مخامخ شوي وی او بالآخره د جنګ په باره کښې به یو تربله په جګړه او ناندريو اخته شوي وی او مورال به مو په اختلاف سره نور هم پسې کمزوری شوی وی.

مګر الله ﷻ په تاسو باندې فضل وکړ او د جګړو او ناندريو څخه يې په امن کښې او روغ رمټ وساتلئ؛ او دا کار څکه کېدونکی وه چې الله ﷻ د زړونو په ټولو حالاتو باندې عالم دی او ستاسو د زړونو ټول کړه وړه ورته معلوم او څرګند دي.

۵ـ ای مؤمنانو! تاسو هغه وخت هم دربه زړه کړئ چې الله ﷻ تاسو ته مشرکان په سترګو کښې لږ درښکاره کړه لکه څنګه يې چې نبي کريم ﷺ ته په خوب کښې لږ ورليده کړي وه. نو ستاسو جرئت ډېر زیات شو او د جنګ حوصله مو ډېره پیاوړې شوه چې د.نبي کريم ﷺ په خوب کښې ليدنه او ستاسو په ويښه باندې ليدنه دواړه سره مطابق شوې. البته دا په هغه وخت کښې چې تاسو د جنګ په میدان کښې د مشرکانو سره مخامخ شوئ.

بالمقابل، الله ﷻ تاسو د مشرکانو په سترګو کښې لږ وښودلئ؛ البته په هغه وخت کښې چې دوی لا د جنګ میدان ته نه وه داخل شوي، ترڅو دوی جنګ ته زړه نا زړه نه شي او بېرته مخ په شا د جنګ د میدان څخه ونه تښتي. نو که دا کار الله ﷻ نه وی کړی نو دوی به بېرته تښتېدلي وی او جنګ به نه وی واقع شوي او بالآخره تاسو به د غنیمتونو څخه محروم پاتې شوي وی.

دا کارونه څکه الله ﷻ وکړه ترڅو هغه څه انجام ته ورسېږي او په عمل کښې پیاده شي کوم چې د الله ﷻ په نزد باندې کړی شوي او فیصله کړې شوې وه، چې هغه د مؤمنانو نصرت او د مشرکانو ماتې وه. څکه چې ټول کارونه د الله ﷻ په اراده باندې څرخېږي او ټول شیان د ده ﷻ په واک او اختیار کښې دي، نو د لږو ډېر ښکاره کول او د ډېرو لږ ليده کول الله ﷻ ته هيڅ مشکلات نه لري.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ خو د مجاهدینو د قناعت دپاره وراندې ډېر دلایل نازل کړي وه

چې د هغو په تعقیب باندې یې د توزیع حکم نازل کړ، نو پوښتنه دا ده چې په دې کښې څه حکمت دی چې د توزیع د حکم څخه وروسته یې څه نور دلایل هم نازل کړه، ایا پخواني دلایل د قناعت دپاره کافي نه وه؟

مونږ وایو چې: وړاندې دلایل (چې په [۱۴] ایت باندې یې اختتام موندلی دی) د قناعت ورکولو دپاره وه چې د توزیع حکم ورباندې مرتب شو او ﴿ وَٱعۡلَمُوٓا ﴾ الأیة نازل شو. اما دا دلایل چې د توزیع د حکم په تعقیب نازل شوي دي د اطمنان ورکولو دپاره دی او اطمنان (ډاډینه) خو د قناعت څخه جدا شی دی، لکه چې د ابراهیم ﷺ په قیصه کښې د [البقرة: ۶۰]ایت لاندې پوره شرحه شوې ده.

یادونه

۲ـ مونږ خو د دې جملې ﴿ لِّيَهۡلِكَ مَنۡ هَلَكَ عَنۢ بَيِّنَةٖ وَيَحۡيَىٰ مَنۡ حَيَّ عَنۢ بَيِّنَةٖ ﴾ د معنی حاصل داسې اخستی دی چې: ترڅو ټولو خلکو ته د اسلام حقانیت او د کفر بطلان په دلایلو سره په اثبات ورسېږي، نو د دې څخه وروسته که د چا د مرګ نېټه پوره شي نو هغه به په داسې حال کښې مړ شي چې خبره به ورته واضحه وي، نو که په اسلام باندې وفات شي د الله ﷻ په نزد به یې درجات په نصیب شي او که نه نو د الله ﷻ د غضب سره به مخامخ شي او د اعتذار دروازه به ورباندې بالکل تړلې شوې وي. همدارنګه څوک چې ژوندی پاتې شي او د خپل عمر تکمیل ته ادامه ورکوي نو هغه ته به هم خبره واضحه وي نور نو د هغه خوښه چې کفر اختیاروي او که د اسلام روښانه لاره د خپل خان دپاره غوره کوي.

مګر ځینو مفسرینو کرامو د هلاکت څخه کفر اخستی دی او د حیات څخه یې اسلام مراد کړی دی[۱]. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي: ترڅو چې څوک کفر غوره کوي چې په واضحه توګه یې غوره کړي چې د قیامت په ورځ یې د اعتذار مخه بنده شي او څوک چې په اسلام باندې مشرف وي او یا مشرف شي چې اسلام یې په زړه کښې ځای ونیسي او په ډاډه زړه ورباندې عمل وکړي.

خو دا تفسیر د هغه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د بدلیت په توګه دواړه مراد وي.

خو په دغه تفسیر باندې باید د ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ د جملې معنی داسې وکړې شي چې: او یقینًا الله ﷻ هم کفري خبرې او هم اسلامي ویناوې اوري او همدارنګه په کفري عقائدو او هم په اسلامي عقیدې باندې پوه دی.

او دا خکه لکه څنګه چې کامل اسلام د قول، عمل او بالآخره د تصدیق څخه عبارت دی همدارنګه کفر هم د کفري اقوالو، کفري اعمالو او بالآخره د کفري عقائدو څخه عبارت دی، د هرچا عقیده چې کفري عقیده وي نو ضرور د هغه په اقوالو او اعمالو کښې کفر د ورایه ښکاري؛ مثلاً د اسلام توهین کوي او بوت ته سجده کوي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۱۵

په خوب کښې لږ ښکاره شوه

۳ـ که څه هم مونږ په روایاتو کښې مونده نه کړه چې نبي کریم ﷺ ته به په خوب کښې مشرکان ښکاره شوي وي، خو الله ﷻ ترې په ﴿قَلِيلًا﴾ سره تعبير وکړ.

مګر ظاهره دا ده چې نبي کریم ﷺ ته به د مشرکانو عدد په خوب کښې همغومره ورلیده شوی وي څومره چې صحابه وو کرامو ﷺ ته په ویښه باندې ورلیده شوی وه، چې عبدالله بن مسعود ﷺ داسې حکایت کوي چې: ما یوه سړي ته ـ چې زما په څنګ کښې یې موقعیت درلود ـ وویلې: ایا به دوی (مشرکان) به اویا کسان وي؟ هغه جواب راکړ چې: نه، زما په خیال سل کسان به وي. آن تر دې چې مونږ د مشرکانو څخه یو نفر اسیر کړ چې د هغه څخه مو پوښتنه وکړه نو هغه جواب راکړ چې: "كُنَّا أَلْفًا"[۱] مونږ یو زر کسان وو.

سوال جواب

که څوک وایي چې: تاسو د [النساء:۱۶۳] ایت لاندې لیکلي دي چې د پیغمبر ﷺ خوب هم وحې ده چې د واقع څخه پکښې هیڅکله مخالفت نه واقع کېږي، نو د وړاندېنۍ روایت په مطابق که نبي کریم ﷺ ته د مشرکانو شمېر (چې تقریبًا یو زر کسان وه) سل تنه ورلیده شوي وي نو ایا دا د واقعیت څخه مخالفت نه دی؟

مونږ وایو چې:

الف: نبي کریم ﷺ ته په خوب کښې د مشرکانو صرف هغه عدد ښودلی شوی وه کوم چې د الله ﷻ د علم مطابق په کفر باندې مړه کیدونکي وه، او واقعیت همدا وه چې د ذکرو شوو مشرکانو څخه لږ خلک په کفر باندې مړه شوه او اکثریت یې په ایمان باندې مشرف وګرځېده[۲].

مګر دا جواب مونږ ته غیر متبادر ښکاري ځکه چې په هغه وخت کښې خو ټولو یوه جبهه تشکیله کړې وه او ټول مشرکان وه.

ب: ځینو مفسرینو کرامو د ذکر شوي سوال د کبله بالکل لرې تاویل ته لاس اچولی دی چې د ﴿ فِي مَنَامِكَ ﴾ څخه "فِيْ عَيْنِكَ" مطلب دی[۳]، یعنې: نبي کریم ﷺ ته په خوب کښې د مشرکانو عدد لږ نه وه ورښکاره شوی چې اعتراض وارد شي بلکې په ویښه باندې ورته د دوی عدد لږ ښودلی شوی وه، لکه څنګه چې ټولو صحابه کرامو ﷺ ته مشرکان د خپل اصلي عدد څخه لږ ښکاره شوي وه.

ج: د نبي کریم ﷺ خوب خو د مشرکانو کیفیت تمثیلاوه چې سبا به د کمزورو (لږو خلکو) غونډې د ماتې سره مخامخ شي، لکه چې همداسې وشوه او هیڅ تخلف پکښې واقع نه شو. اما

---

[۱] الدر المنثور ج۴ ص۷۴
[۲] نشر المرجان ص۳۲۶
[۳] تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۲۵

صحابه وو کرامو ﷺ د نبي کريم ﷺ خوب په ظاهره باندې تعبير کړ او د خپل تعبير په مطابق هم ورته مشرکان لږ ښکاره شوه، نو کله چې د دوی د خپلو سترګو ليدنه د نبي کريم ﷺ د خوب سره مطابقه شوه چې د دواړو د عدد د لږوالي څخه يې نمايندګي کوله نو جرئت يې بالکل اوج ته ورسېده او مورال يې پياوړی شو.

د: دا هم څه لرې نه ده چې نبي کريم ﷺ ته به د مشرکانو عدد ځکه لږ ښودلی شوی وي چې الله ﷻ به د مؤمنانو د عدد سره د پرښتو عدد هم ضميمه کړی وي. يا په بل عبارت: د مشرکانو تعداد که څه هم د مجاهدينو د تعداد په نسبت زيات وه مګر د پرښتو د عدد په اعتبار سره خو خبره بالعکس وه.

مجاهدين ورته لږ ښکاره شوه

۴ـ کله چې مشرکان د مجاهدينو څخه په لرې مسافه کښې واقع وه نو الله ﷻ ورته د مجاهدينو عدد ډېر لږ ورولید کړ، حتی ابو جهل وويلې: "إِنَّمَا مُحَمَّدٌ وَأَصْحَابُهُ أَكَلَةُ جُزُورٍ فَلا تَقْتُلُوهُمْ وَارْبُطُوهُمْ بِالْحِبَالِ"[۱] يقيناً محمد (ﷺ) او د ده ملګري د يوې حلالې شوې اوښې خوړونکي دي (يعني د سلو کسانو څخه زيات نه دي) نو مه يې وژنئ بلکې په پړو باندې يې وتړئ.

په عربانو کښې هغه وخت مشهوره وه چې د يوه اوښ غوښه سل (۱۰۰) تنو مېلمنو ته کفايت کوي نو يو اوښ د سلو تنو خوراک دی.

د هغه ځای کتل ضرور دی

۵ـ د همدې مقام په ارتباط د [آل عمران:۱۳] ايت لاندې د الله ﷻ په فضل ډېر خوندور بحث تېر شوی دی چې د دې ايتونو سره څنګ په څنګ يې کتل ضرور دي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: په ذکرو شوو ايتونو کښې ﴿ لِيَقْضِيَ ٱللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً ﴾ جمله په عين کلماتو سره دوه کرته نازله شوې ده، ايا دا تکرار نه دی؟

مونږ وايو چې: د قرآن کريم يوه کلمه هم بې حکمته نه ده، خو په کومو ځايونو کښې چې مونږ په حکمت باندې پوه نه شو او بې حکمته تکرار راته ښکاره شي نو هغه زمونږ قصور دی او بس.

په دې مقام کښې هم ذکره شوې جمله په اول ځل د دې دپاره دليل واقع شوې ده چې الله ﷻ مشرکان او مؤمنان بې د سابق ميعاد څخه د بدر په موقع يو تربله سره ملاقي کړه ځکه چې دا کار د ده ﷻ په نزد فيصله شوی او کړی شوی وه، او دوهم ځل د دې دپاره دليل ګرځولې شوې ده چې الله ﷻ هره يوه ډله د بلې په سترګو کښې د اصلي عدد څخه لږه وليده کړه او همدا کار د مؤمنانو د نصرت او د مشرکانو د ماتې سبب جوړ شو، ځکه چې دا کار د الله ﷻ په نزد فيصله شوی او کړی شوی وه.

---

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۲۵۲

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمۡ فِئَةٗ فَٱثۡبُتُواْ وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرٗا لَّعَلَّكُمۡ
تُفۡلِحُونَ ﴿٤٥﴾ وَأَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَا تَنَٰزَعُواْ فَتَفۡشَلُواْ وَتَذۡهَبَ رِيحُكُمۡۖ وَٱصۡبِرُوٓاْۚ
إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَٰرِهِم بَطَرٗا وَرِئَآءَ ٱلنَّاسِ
وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ بِمَا يَعۡمَلُونَ مُحِيطٞ ﴿٤٧﴾ وَإِذۡ زَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ
أَعۡمَٰلَهُمۡ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ ٱلۡيَوۡمَ مِنَ ٱلنَّاسِ وَإِنِّي جَارٞ لَّكُمۡۖ فَلَمَّا تَرَآءَتِ
ٱلۡفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيۡهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيٓءٞ مِّنكُمۡ إِنِّيٓ أَرَىٰ مَا لَا تَرَوۡنَ إِنِّيٓ أَخَافُ
ٱللَّهَۚ وَٱللَّهُ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴿٤٨﴾ ﴾

[۴۵] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! کله چې تاسو د (کافرې) ډلې سره (د جنګ دپاره) مخامخ شئ نو کلک (ثابت قدمه) اوسئ او الله ﷻ زښت ډېر یادوئ، شاید چې تاسو کامیابي (فلاح) حاصله کړئ.

[۴۶] او د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ اطاعت کوئ او (په خپلو منځو کښې) یو تربله جګړې مه کوئ چې (په دې صورت کښې) به کمزوري (او بې زړه) شئ او قوت به مو لاړ شي، او (بالآخره) صبر کوئ (ځکه چې) یقینًا الله ﷻ د صبر کوونکو ملګری دی.

[۴۷] او (ای مؤمنانو!) تاسو د هغو کسانو په شان مه کېږئ (مه جوړېږئ) چې د خپلو کورونو څخه د ناشکرۍ (د حق د پښو لاندې کولو) او د خلکو د ریاکارۍ دپاره راوتلي وه، او (غوښتل یې چې نور) د الله ﷻ د لارې څخه (یا) منعه کړي (او یا یې ترې بېرته کفر ته واړوي).

او الله ﷻ په هغو شیانو باندې (په علم او قدرت سره) احاطه کوونکی دی چې دوی یې کوي.

[۴۸] او (ای پیغمبره!) هغه وخت (وریاد کړه) چې دوی ته شیطان (ابلیس) خپل عملونه ښائسته کړه (چې ډېر ښه کار مو پیل کړی دی) او (ورته) وې ویلې چې نن ورځ د ټولو خلکو څخه تاسو ته (په تاسو باندې) هیڅ غلبه کوونکی نشته او یقینًا زه (هم) ستاسو ګواندي (مدافع او کومکي) یم.

نو کله چې دواړو ډلو (غازیانو او مشرکانو) سره ولیده (او جنګ پیل شو) نو شیطان په خپلو پوندو باندې (په زغرده) بېرته ستون شو (وتښتېد) او وې ویلې چې بې شکه زه ستاسو څخه (ای مشرکانو!) بېزار یم یقینًا زه هغه څه ګورم (د الله ﷻ د نصرت ملائک) چې تاسو یې نه ګورئ، بې شکه زه د الله ﷻ څخه ډارېږم، او الله ﷻ (خو) د سخت عذاب ورکولو خاوند دی.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې د بدر په غزا کښې الله ﷻ مؤمنانو ته فتحه ورکړه او

مشرکان یې د شکست سره مخامخ کړه. په دې ایتونو کښې د فتحې او شکست اسباب ښودلې شوي دي چې باید د همیشه دپاره په یاد وساتلی شي. نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! الله ﷻ تاسو ته د بدر په میدان کښې نصرت درکړ او ستاسو قوي دښمن یې د شکست سره مخامخ کړ، خو تاسو د فتحې اسباب درلوده او د هغوی شکست هم د څه اسبابو په بنیاد ولاړ وه، نو تاسو ته په کار دي چې د قیامت د ورځې پورې د فتحې اسباب حاصل کړئ او د شکست د اسبابو څخه خانونه په څنګ وساتئ، تفصیل یې دا دی:

د فتحې اسباب:

۱ـ ای مؤمنانو! د بدر په میدان کښې د مجاهدینو د فتحې د اسبابو څخه یو دا وه چې دوی ثابت قدمه وه، نو تاسو هم چې کله د دښمن سره مخامخ کیدلئ نو ثابت قدمه اوسئ او د میدان څخه تېښته مه کوئ.

۲ـ هغوی الله ﷻ ډېر یاداوه نو تاسو هم په دغسې خطري وخت کښې الله ﷻ ډېر یادوئ ترڅو مو زړونه ډاډه او مورال مو پورته شي او بالآخره په دښمن باندې بریالي شئ.

۳ـ هغوی د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت کاوه نو تاسو هم د الله ﷻ احکام د پښو مه لاندې کوئ او د خپل بولندوی (قومندان) او د جنګ د مشر د امر منته کوئ.

۴ـ هغوی په خپلو منحو کښې جګړې او بې اتفاقي نه کوله، نو تاسو هم د خپلمنځي اختلاف څخه ځانونه بچ وساتئ، که نه نو بې زړه او کمزوري به شئ، مورال به مو ښکته ټیټ شي، قوت او زور به مو د منځه لاړ شي او بالآخره دښمن به درباندې زړور او ستاسو رعب به یې د زړونو څخه بهر شي.

۵ـ هغوی صبر کاوه او مشکلات یې ګالل نو تاسو هم صبر کوئ او د مشکلاتو د ګاللو څخه خپلې اوږې مه خالي کوئ او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ د صبر کوونکو ملګری دی.

د شکست اسباب:

۱ـ ای مؤمنانو! د بدر د غزا په موقع د مشرکانو د ماتې (برسېره په کفر باندې) څه عوامل درلوده چې یو عامل یې دا وه چې هغوی د خپله ګوره د حق د پښو لاندې کولو دپاره وتلي وه، د الله ﷻ د نعمتونو شکریه یې ونه کړه او خپل مالونه یې د اسلام د مخنیوي په لاره کښې مصرف کړه. نو تاسو داسې مه کېږئ او د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ.

۲ـ هغوی ریا کاري کوله چې خلکورباندې آفرین ووایي او شاباسی ورکړي، نو تاسو د ریاکارۍ څخه ځانونه وساتئ او صرف د الله ﷻ رضا د خپلو ټولو کارونو محور (چورلیز) جوړه کړئ.

۳ـ هغوی د الله د لارې څخه خلک اړول او د همدې دپاره یې هلې ځلې کولې، نو تاسو د الله ﷻ لارې ته خلک دعوت کړئ او په اخلاص سره په همدې ارتباط زیار وباسئ، لکه څنګه چې الله ﷻ د

هغوی په ټولو کارونو او ټولو کړو وړو باندې په علم او قدرت سره احاطه کړې ده همدارنګه ستاسو د ټولو اعمالو ښه بې هم علم او قدرت راچاپېر دی.

۴_ هغوی ته شیطان بد اعمال ښایسته کړي وه او په همدې باندې یې ورته امر کاوه او هم یې دوی ته دروغیني وعدې ورکولې او دوی ورباندې باور کاوه او خبره یې منله. نو تاسو داسې مه کېږئ، مه د شیطان وسوسو ته التفات کوئ، مه یې په دروغینو وعدو باندې غولېږئ او بالآخره مه بې د بدو اعمالو په ښایسته کولو باندې تېروځئ.

۵_ هغوی ته شیطان دروغین بشارتونه ورکول چې تاسو نن ورځ په ټولو خلکو باندې زورور یاست او هیڅوک مو مخې ته نه شي ودرېدلی، نو تاسو د شیطان په دروغینو بشارتونو باندې اعتماد مه کوئ.

ای مؤمنانو! کله چې مشرکان د جنګ میدان ته نه وه رسېدلي او د غازیانو په ټولګي باندې یې سترګې نه وې لګېدلې نو شیطان دوی ته بشارت ورکاوه چې نن ورځ په تاسو باندې هیڅوک غلبه نه شي موندلی او همدا تاسو د غلبې خاوندان یاست، او هم یې په همدغه حال کښې د دوی سره خپل ملاتړ اعلان کړ چې زه په ټول قوت سره ستاسو کومکي یم.

خو کله چې د مشرکانو سترګې په مجاهدینو باندې ونښتې او میدان ته ورسېد او بالآخره دوی د مجاهدینو د حملې لاندې راغله چې د ېېرته تښتېدلو احتمال یې د منځه لاړ، نو په دغه وخت کښې شیطان خپل ورکړ شوی بشارت هېر کړ او د وعدو دروغ یې ښکارند شو چې په ډېره عجله سره بېرته وتښتېد او غږ یې وکړ چې: ای مشرکانو! زه ستاسو څخه بېزاري اعلانوم (زه ستاسو ملګری نه یم) زه هغه څه ګورم کوم چې تاسو یې نه ګورئ، تاسو ته شکست هغه دی راروان دی او سات ګړی ته به د الله ﷻ په غضب باندې ککړ شئ او زه خو یقیناً د الله ﷻ څخه دارېږم چې ستاسو په ملګرتیا سره په ما باندې د پخوانۍ غضب د پاسه بل غضب او لعنت نازل نه کړي او الله ﷻ خو سخت عذاب ورکونکی دی.

توضیحات

۱_ نبي کریم ﷺ ذکر شوي ایتونه په یوه حدیث کښې ډېر ښه تفسیر کړي دي چې: «أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَسَلُوا اللهَ الْعَافِيَةَ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ» یعني: ای خلکو! تاسو د دښمن سره د مخامخ کېدلو آرزو (د تکبر او ریاکارۍ د کبله) مه کوئ او د الله ﷻ څخه عافیت وغواړئ خو کله چې ورسره مخامخ شوئ نو بیا صبر وکړئ (او عملاً خپله مېړانه ښکاره کړئ) او پوه شئ چې جنت د تورو د سورو څخه لاندې دی (هغه څوک به ورداخلېږي چې ونه تښتي او جهاد وکړي). بیا نو نبي کریم ﷺ دغه سوالونه وکړه چې: «اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ وَمُجْرِيَ السَّحَابِ وَهَازِمَ الْأَحْزَابِ اهْزِمْهُمْ وَانْصُرْنَا عَلَيْهِمْ»[1] ای الله! چې د کتاب نازلوونکی یې او د ورېځو

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۲۴

دوی (کفارو) ته ماتې ورکوونکې یې، چلوونکې یې او هم (د خندق په غزا کښې) حزبونو ته د ماتې ورکوونکې یې، دوی (کفارو) ته ماتې ورکړې او مونږ ته په دوی باندې نصرت راکړې (او برې مو په نصیب کړې).

فَشل څه معنی؟

۲_ د ﴿ فَتَفْشَلُوا ﴾ کلمه د "فَشل" _لکه "قَتْل"_ څخه اخستله شوې ده. "فَشل" هغې کمزورۍ ته ویل کېږي چې بې زړه توب ورسره ملګرې وي[۱] نو د معنی حاصل داسې کېږي چې: د یو پلوه به کمزوري شئ او دښمن به درباندې جرئت مونده کړي او د بله پلوه به بې زړه شئ او په دښمن باندې به مو د حملې کولو توان ختم شي.

سبحان الله! همدغه حالت نن ورځ[۲] مونږ په افغانستان کښې په سترګو ګورو.

ریح څه معنی؟

۳_ د "رِیح" معنی خو واضحه ده چې متحرکې هوا ته ویل کېږي[۳]، او مونږ ترې په پښتو کښې په "باد" سره تعبیر کوو. مګر په دې مقام کښې یې علماوو کرامو په لاندې دوه ډولو باندې تفسیر کړی دی:

الف: ځینې وایي چې د ﴿ رِيحُكُمْ ﴾ څخه حقیقي معنی مراده ده[۴]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې تاسو خپلمنځي اختلاف مه کوئ چې د نصرت باد به درباندې وانه لوزي او نصرت به مو د لاسه لاړ شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: النعمان بن مقرن ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې زه د نبي کریم ﷺ سره (غزاګانو ته) حاضر شوی یم نو د ده ﷺ عادت دا وه چې کله به یې د سهار په مهال جنګ ونه کړ نو انتظار به یې کاوه «حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ وَتَهُبَّ الرِّيَاحُ وَيَنْزِلَ النَّصْرُ»[۵] ترڅو به چې لمر زوال وکړ او بادونه به چلان شوه او (د الله ﷻ) نصرت به رانښکته شو.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ»[۶] یعنې: ماته (د خندق په غزا کښې) په ښکیني باد سره نصرت راکړی شوی دی او عادیان په پاسني باد سره هلاک کړی شوي دي. دغه باد ته په پښتو کښې "برو باد" وایي.

"دَبُور" د هغه باد نوم دی چې د غرب د پلوه چلېږي او د هغه چا په مخ باندې لګېږي کوم چې په افغانستان کښې کعبې شریفې ته مخامخ ولاړ وي. او په مقابل کښې یې د "صَبَا" باد دی چې د

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۹۴
(۲) ۱۳۷۴/۱۲/۵ هـ ش
(۳) تفسیر المراغي ج۱۰ ص۱۰
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۱۴
(۵) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۰
(۶) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۱

قبول: په نوم باندې هم يادېږي، دا د هغه باد لقب دی چې بالعکس د شرق د پلوه چلېږي او د هغه ځا په ښا باندې لګېږي کوم چې په افغانستان کښې قبلې ته مخامخ ولاړ وي، او هم د کعبې شريفې په دروازه باندې مخامخ لګېږي.

ب: ځينې نور وايي چې دلته د ريح کلمه د قوت څخه کنايه ده[1] عرب وايي چې: "هَبَّتْ رِيحُ فُلانٍ إِذَا أَقْبَلَ أَمْرُهُ عَلَى مَا يُرِيدُ"[2] د فلاني باد والوت، کله چې د ده کاروبار په هغه ډول باندې وچلېږي چې د ده زړه يې غواړي (او قوت مونده کړي). نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې اختلاف مه کوئ چې قوت به مو لاړ شي او کارونه به مو ويجاړ شي (په زړه پوري به نه وي).

سوال جواب

۴_ که څوک وايي: لکه چې وړاندې تېر شوه چې باد د متحرکې هوا څخه عبارت دی او هوا خو نرم شی دی او د قوت سره يې هيڅ تناسب نشته؟

مونږ وايو چې: په اجسامو کښې د متحرکې هوا څخه باقوته بل هيڅ شی نشته، د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د ځمکې ډېرې لويې بېړۍ په هوا باندې چلېږي.

دوهم: فضائي توغندي او ډېرې لويې الوتکې په هوا باندې الوزي.

دريم: ډېر لوی انفلاقات او چاودنې صرف په متحرکې هوا باندې تعميرونه ورانوي او ښارونه په بل مخ اړوي، او داسې نور.

ذکر شوی مضمون په لاندې دوه وو احاديثو کښې ډېر ښه واضحه شوی دی:

الف: د يوه حديث مضمون دا دی چې ځمکه د خپل اولنې پيدايښت په وخت کښې په اضطراري حرکت باندې اخته وه چې د بنيادمانو د سکونت قابله نه وه، خو الله ﷻ ورباندې غرونه نصب کړه چې ځای په ځای يې ودروله.

پرښتو دغه کار ته تعجب وکړ او د الله ﷻ حضور ته يې لاندې پوښتنې وړاندې کړې او جوابونه يې واورېدل:

پرښتې: ای ربه! ايا ستا په مخلوق کښې د غرونو څخه زيات قوي شی شته (چې د ځمکې اضطراري حرکت يې ودراوه)؟

الله ﷻ: هو، اوسپنه ډېره قوي ده (چې غرونه ورباندې سوري کېږي).

پرښتې: ای ربه! أيا د اوسپنې څخه زيات قوي مخلوق هم شته؟

الله ﷻ: هو، د اوسپنې څخه اور ډېر قوي دی (چې اوسپنه ذوب کوي).

پرښتې: ای ربه! ايا د اور څخه هم زيات قوي شی ستا په مخلوقاتو کښې شته؟

---

[1] تفسير المنار ج ۱۰ ص۲۵

[2] تفسير البغوي ج۲ ص۲۵۲

الله ﷻ: هو، باد ډېر قوي دی (چې ډېر درانه اجسام اوچتوي).

پرښتې: ای ربه! ایا د باد څخه هم ډېر قوي شی شته؟

الله ﷻ: «نَعَمْ ابْنُ آدَمَ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ بِيَمِينِهِ يُخْفِيهَا مِنْ شِمَالِهِ»[۱] یعنې: هو، داسې بنیادم ترې ډېر قوي دی کوم چې په خپل ښي لاس سره صدقه ورکړي حال دا چې د چپ لاس څخه يې پټه کړي. یا په بل عبارت: د کامل اخلاص صدقه د باد څخه هم ډېره قوي ده چې د الله ﷻ د غضب مخه نیسي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَتَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ»[۲] یعنې: یقینًا هرومرو (په اخلاص سره) صدقه ورکول (د) رب العزت ﷻ د غضب (اور) مړ کوي او د بد مرګ مخه نیسي (د بې عزتۍ د مرګ څخه سړی بچ کوي).

تبصره

۵_ مونږ ته دا بهتره ښکاري چې د "ریح" څخه ما یطلق علیه الریح (هر هغه شی چې د "ریح" اطلاق پرې کېږي) واخستلی شي چې ذکرو شوو دواړو تفسیرونو ته شامل شي، ځکه چې په بې اتفاقه قوم باندې نه د نصرت باد چلېږي او نه يې قوت پاتې کېږي او بالآخره نه يې کارونه په زړه پوری انجام مونده کوي.

"بَطَرًا" څه معنی؟

۶_ د ﴿بَطَرًا﴾ کلمه د هغه چا د صفت نوم دی چې څوک د نعمتونو حق پوره نه کړي او په غیر مناسبو ځایونو کښې ترې کار واخلي[۳] او یا په بل عبارت: "بَطَر" د ناشکرۍ څخه عبارت دی.

د مشرکانو ناشکري او ریاکاري دا وه چې کله قافله د خطر څخه بچ شوه نو د قافلې مشر قریشي لښکر ته خبر ورکړ چې قافله په خیر سره تېره شوه نو تاسو بېرته ستانه شئ. مګر ابو جهل د نورو په نمایندګۍ جواب ورکړ چې: "وَاللهِ لَا نَرْجِعُ حَتَّى نرد بَدْرًا فَنُقِيمَ عَلَيْهِ ثَلَاثًا وَنَنْحَرُ الْجزر..."[۴] یعنې په الله ﷻ باندې مې دې سوګند وي چې مونږ به تر هغه بېرته ستانه نه شو ترڅو چې د بدر موقع ته ورشو او هلته درې ورځې دیره شو، اوښان نحر (حلال) کړو، او خلکو ته خوراکونه ورکړو، ډمې ښځې (کچنۍ) وګډوو، خپله مېړانه ټولو عربو ته واوروو او هلته شراب وڅښکو. مګر د الله ﷻ فضل وه د کبر (بطر) کاسه يې نسکوره شوه، بدر ته لاړه او هلته يې وژل شوي د همېشه دپاره ډېره شوه، اوښان يې غنیمت وګرځیده، خلکو ته يې خاورې هم ورنه کړې، د ډمو ښځو په عوض وربادې خپلو ښځو ویرونه وکړه، او د شرابو په عوض يې د مرګ جامونه نوش جان کړه او بالآخره په ټول عربستان کښې يې د شکست او ماتې اوازه خوره شوه.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۴
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۴۴
(۳) مفردات الراغب ص۴۸
(۴) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۶

شیطان وتښتېد

٧ـ ځینو مفسرینو کرامو دا ایت شریف ﴿ وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ وَقَالَ ﴾ الآية په وسوسه اچولو باندې حمل کړی دی او د ﴿ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ﴾ جمله یې د وسوسې په ناکامی باندې تفسیره کړې ده نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د بدر په موقع شیطان مشرکانو ته دروغینې وعدې په اذهانو کښې ورواچولې خو په نتیجه کښې د ناکامی سره مخامخې شوې[١]. خو جمهور مفسرین کرام ذکر شوی ایت شریف په متبادره معنی باندې تفسیروي[٢] او حاصل یې داسې اخلي چې:

کله چې قریشي لښکر د مکې معظمې څخه د قافلې د خلاصون په غرض وخوځېد نو دوی ته دا تشویش پیښ شو چې هسې نه مونږ د قافلې د خلاصون دپاره لاړ شو او په کورونو باندې مو بني کنانه حمله وکړي (نو د غوږ د ګټلو په عوض به سر وبایلو، او د بارانه به تښتو د ناوې لاندې به مو شپه شي)، نو په کار دی چې د قافلې د خلاصون څخه صرف نظر شو او د بني کنانه وو څخه د خپل ټاټوبي د بچ ساتلو غم وخورو، دوی زمونږ پاخه دښمنان دي.

په دغه وخت کښې شیطان د نوموړې قبیلې د یوه سپین ږیري مشر (سراقه بن مالک) په څېره ورغی او دوی ته یې داډ ورکړ چې تاسو بالکل په ډاډه زړه د قافلې د خلاصون هلې ځلې وکړئ او د بني کنانه وو دفاع زه په غاړه اخلم او دا دی زه درسره ملګری یم. نو د قریشي لښکر سره یې خپل ځان ضمیمه کړ او د جنګ میدان ته په داسې حالت کښې ورسېد چې د الحارث بن هشام سره یې لاس ترلاسه نیولی وه.

خو کله یې چې قریشي لښکر د جنګ میدان ته ورداخل کړ او پرښتې یې ولېدې چې د اسمانه راښکته کېدلې نو د خپل ملګري (الحارث بن هشام) څخه یې خپل لاس تک واهه او مخ بېرته یې منډه واخستله خو ملګري ورباندې غږ وکړ: "إلى أين، أتخذلنا في هذه الحالة"[٣] چرته درومې، ایا مونږ په دغه حالت کښې پرېږدې؟ او زیاته یې کړه: "افرارا من غير قتال"[٤] ایا بې د جنګ څخه وتښتېدې؟

نو الحارث لاس ور واچاوه چې راایسار یې کړي مګر هغه په سینه کښې وواهه او ځان یې ترې خلاص کړ او بالآخره د تېښتې په حال کښې یې وویلې چې زه هغه څه ګورم چې تاسو یې نه ګورئ او زه د الله ﷻ څخه ډارېږم.

سوال جواب

٨ـ که څوک وایي چې: ایا شیطان د انسان په شکل په نورو غزاګانو کښې هم د کفارو په کومک او د مجاهدینو په ضرر ګډون کولی شي؟

---

(١) تفسير المراغي ج١٠ ص١٣
(٢) تفسير ابي السعود ج٣ ص٢٦
(٣) روح المعاني ج١٠ ص١٥
(٤) تفسير البغوي ج٢ ص٢٥٧

مونږ. وايو چې: هو، دا کار د الله ﷻ په ارادې پورې تړلی دی خو مجاهدينو ته به هيڅ ضرر ونه شي رسولی، لکه چې د بدر غازيانو ته يې څه ضرر ونه شو رسولی او فقط همدومره يې وکړی شو چې خپل خان يې خلاص کړ.

په دې باندې علاوه، د بدر غزا د نورو غزاگانو په څېر نه وه، په هغې کښې پرښتو په معجزانه توگه اشتراک کړی وه نو الله ﷻ اراده وکړه چې شيطان هم پکښې اشتراک وکړي ترڅو د يو پلوه د ده دروغيني وعدې خلکو ته ښکاره شي چې په ډېره سخته موقع کښې يې خپلو وعدو ته شا کړه او دوستان يې د اور په لمبو کښې پرېښودل، او د بله پلوه الله ﷻ د ده د اشتراک څخه د اسلام د حقانيت ډېره لويه معجزه جوړه کړه، هغه دا چې:

د ابليس څخه معجزه جوړه شوه

۹_ کله چې د قريشي لښکر متباقي کسان د ماتې څخه وروسته مکې معظمې ته ورسېده نو هلته اوازه خوره شوه چې د ماتې اصلي عامل سراقه بن مالک وه چې د جنگ د ميدان څخه وتښتېد او په خلکو کښې يې ماتې گډه کړه، همدا اوازه سراقه ته ورسېده نو هغه مکې معظمې ته ورغی او هغوی يې مخاطب کړه چې: "وَاللهِ مَا عَلِمْتُ بِشَيْءٍ مِنْ أَمْرِكُمْ حَتَّى بَلَغَتْنِي هَزِيمَتُكُمْ وَلا رَأَيْتُكُمْ وَلا كُنْتُ مَعَكُمْ"(۱) په الله ﷻ مې دې سوگند وي چې ستاسو د کار څخه زه په هيڅ شي باندې تر هغه نه يم پوه شوی ترڅو چې ماته ستاسو د ماتې خبر ورسېد، (زما دې سوگند وي چې) نه مې (د دې څخه وړاندې) تاسو ليدلي ياست او نه زه ستاسو سره هلته جنگ ته تللی وم.

نو تول هک پک شوه مگر هغه کسان چې په اسلام باندې مشرف وگرځېده نو هغوی بيا پوه شوه چې يقيناً شيطان مونږ. ته د سراقه په څېره باندې ښکاره شوی وه(۲) لکه څنگه چې الله ﷻ ورته په ذکر شوي ايت شريف کښې اشاره کړې ده.

ايا شيطان رښتيا ډار شوی وه؟

۱۰_ ځينې مفسرين کرام وايي(۳) چې: شيطان دا جمله: ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ ٱللَّهَ ﴾ په دروغو باندې ويلې وه، چې زه د الله ﷻ د ډاره ببرته تښتم، لکه چې عين جمله نوموړی هغه چاته هم وايي کوم چې د ده خبره ومني او کافر شي، الله ﷻ د ده د خولې څخه حکايت کوي چې: ﴿ إِنِّي بَرِيٓءٌ مِّنكَ إِنِّيٓ أَخَافُ ٱللَّهَ رَبَّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الحشر:۱۶] يعنې: شيطان انسان ته امر کوي چې کافر شه، خو کله چې کافر شي نو بيا ورته وايي چې زه ستا څخه بېزار يم (کار دې خپل دی) زه د رب العالمين څخه ډارېږم، (زه ستا غوندې نه يم چې د رب العالمين څخه نه ډارېږې) الله ﷻ خو د سخت عذاب د ورکولو خاوند دی.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۸ ص۸۶
(۲) البحر المحيط ج۵ ص۳۳۴
(۳) تفسير ابن کثير ج۲ ص۳۱۸

مگر ځيني نور مفسرين کرام وايي چې شيطان د بدر په موقع حقيقتاً د الله ﷻ څخه وډار شو چې چرته ماهم د مشرکانو په لښکر کښې د هلاک سره مخامخ نه کړي او عذاب راباندې نازل نه کړي ځکه چې الله ﷻ خو شديد العقاب دی، د همدې کبله يې الله ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې: "اللهم اسألك نظرتك إياي"[1] ای الله! زه ستا څخه هغه مهلت غواړم چې تا ماته راکړی دی چې تر قيامته به ژوندی يم.

ځه لرې نه ده چې د ابليس ذهن ته ورغلې وي چې د قيامت د ورځې پورې مهلت راکول چرته مشروط نه وي، او هسې نه چې شرط موجود شوی وي او ما هلاک کړي، والله ﷻ اعلم.

﴿إِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَـٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَـٰٓؤُلَآءِ دِينُهُمْ ۗ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾﴾

[۴۹] (ای پيغمبره!) هغه وخت (ورياد کړه) چې منافقانو او هغو کسانو به ويلې چې د دوی په زړونو کښې مرض (شرک، شبهه، نفاق) وه (داسې چې) دغه (کمزورې ډله) خپل دين تېر ويستلې دي (په لوی لاس ځانونه د بيامار خولې ته وراچوي).

(دوی غولېدلي نه دي بلکې متوکلين دي) او هرڅوک چې په الله ﷻ باندې توکل وکړي نو (همدا يې بس دی ځکه چې) يقيناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د جني شيطان ذکر وه چې مشرکانو ته يې جرئت ورکاوه او په دې ايت کښې د انسي شيطانانو ذکر دی چې د بدر د غازيانو پورې به يې پروپاګند کاوه.

د مطلب خلاصه

۱ـ يعنې: ای پيغمبره! د بدر غازيانو ته هغه وخت هم وريه ياد کړه چې د مدينې منورې منافقانو به دوی پسې پروپاګند کاوه او د مکې معظمې کمزورو او ضعيف العقيده مسلمانانو (چې اسلام يې لا په زړونو کښې ځای نه وه نيولی) ورسره د خبرې لکۍ تاوولې چې مسلمانان په لوی لاس خپل ځانونه وژني د قريشي قوي لښکر سره مقابلې ته چمتو شوه، يا په بل عبارت: دوی د پيلانو سره ډغرې وهي، په دوی باندې بل باعث نشته بې د دې چې خپل دين (اسلام) تېر ويستلې دي، د دوی خيال دی چې د همدغې کمزورۍ او ناتوانۍ په حال کښې به هم الله ﷻ نصرت ورکړي او قوي دښمن به ورته په ګونډو کړي.

۲ـ ای پيغمبره! د غسې نه ده لکه چې منافقان او ملګري يې خيال کوي مؤمنان (غازيان) دين غولولې نه دي بلکې دين تقويه کړې دي او په الله ﷻ باندې يې د دوی اعتماد قوي کړی دی، دوی

[1] الدر المنثور ج۴ ص۷۸

پوهېږي چې د نصرت ورکوونکی صرف الله ﷻ دی او دوی په همده ﷻ باندې توکل کړی دی.
او هرڅوک چې په الله ﷻ باندې توکل او اعتماد وکړي نو الله ﷻ یې بس دی، بل هیچا ته یې ارتیا نشته او دا ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی، او هم د حکمت څښتن دی نو په ځینو ځایونو کښې د نصرت تالبدل د ناتوانی نبنه نه ده بلکې د حکمت غوښتنه ده.

توضیحات

۱_ مونږ د [البقرة:۸،۹] ایتونو لاندې د منافق په باره کښې ښه تفصیلي بیان لیکلی دی _والحمد لله_ بیا لیکلو ته یې ارتیا نه ګورو، هیله ده چې محترم لوستونکي د ذکر شوو ایتونو تفسیر یو ځل هلته مطالعه کړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایې چې: په دې مقام کښې د ﴿وَٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾ د موصول څخه څوک مراد دي؟
مونږ وایو چې: علماء کرام په دې مراد کښې په لاندې ګروپونو باندې ویشلي شوي دي:
الف: ځیني وایې چې دلته د ﴿مَّرَضٌ﴾ د کلمې څخه شرک مطلب دی[1]. نو د معنی حاصل به داسې کېږي چې ذکره شوې خبره په غازیانو پسې منافقانو او مشرکانو کړې وه.
ب: ځیني وایې چې د ﴿مَّرَضٌ﴾ کلمه د نفاق څخه عبارت ده[2] لکه څنګه چې الله ﷻ د منافقانو په حالت کښې فرمایلي دي چې ﴿فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾ [البقرة: ۱۰] یعني: د دوی (منافقانو) په زړونو کښې مرض (نفاق) دی. نو په دې تقدیر ذکر شوی موصول د ﴿ٱلْمُنَٰفِقُونَ﴾ دپاره عطف التفسیر واقع کېږي.
ج: ځینو د ﴿مَّرَضٌ﴾ کلمه په شک او شبهې سره تفسیره کړې ده[3]. نو د معنی حاصل به داسې کېږي چې: د بدر د غازیانو په باره کښې ذکره شوې خبره دوه طائفو کړې وه چې یوه ډله د مدینې منورې منافقان وه او بله ډله هغه ضعیف العقیده ځوانان وه چې په مکه معظمه کښې یې خپلو ځانونو ته د مسلمانانو لقب ورکړی وه او خپلو پلرونو او دوستانو هجرت ته نه پرېښودل چې مدینې منورې ته ورغلي وي او د ایمان کمزوري یې په قوت باندې بدله شوې وي. دوی په مکه معظمه کښې آن د بدر د غزا پورې ایسار وه.
دوی چې کله د جنګ په میدان کښې د غازیانو کمزوري او د قریشي لښکر قوت ته وکتل نو

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۷۵؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۵۰
(۲) تفسیر القرطبي ج۸ ص۲۷
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۱۶؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۱۸

ذکر شوې خبره يې د خولو څخه ووتله چې غازيان خپل دين (اسلام) ليونيان کړي دي او په لوی لاس خپل خانونه د هلاکت په کنده کښې اچوي، ته به وايې چې دوی په ايمان راوړلو باندې پښېمانه وه او مرتد شوي وه.

مونږ ته داسې برېښي چې په ايت شريف کښې ذکره شوې خبره به درېواړو ډلو (مشرکانو، منافقانو، په نامه مسلمانانو) کړې وي او علماوو کرامو به يې يو-يو مثال ليکلی وي او حصر به يې مطلب نه وي، والله ﷻ اعلم.

﴿وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذۡ يَتَوَفَّى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يَضۡرِبُونَ وُجُوهَهُمۡ وَأَدۡبَٰرَهُمۡ وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡحَرِيقِ ﴿٥٠﴾ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتۡ أَيۡدِيكُمۡ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيۡسَ بِظَلَّٰمٖ لِّلۡعَبِيدِ ﴿٥١﴾ كَدَأۡبِ ءَالِ فِرۡعَوۡنَ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَأَخَذَهُمُ ٱللَّهُ بِذُنُوبِهِمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ قَوِيّٞ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ لَمۡ يَكُ مُغَيِّرٗا نِّعۡمَةً أَنۡعَمَهَا عَلَىٰ قَوۡمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنفُسِهِمۡ وَأَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٥٣﴾ كَدَأۡبِ ءَالِ فِرۡعَوۡنَ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ فَأَهۡلَكۡنَٰهُم بِذُنُوبِهِمۡ وَأَغۡرَقۡنَآ ءَالَ فِرۡعَوۡنَۚ وَكُلّٞ كَانُواْ ظَٰلِمِينَ ﴿٥٤﴾﴾

[۵۰] او (ای پیغمبره!) که تا چرته هغه وخت ليدلی وی چې پرښتې د هغو کسانو ارواګانې اخلي کومو چې کفر اختيار کړی دی (په داسې حال کښې چې) د دوی مخونو او شاګانو ته وهل ورکوي او (ورته وايي چې) د سوزېدلو عذاب (سوزونکی عذاب) وڅکئ (نو ډېر حيرانونکی حالت به دې ليدلی وی).

[۵۱] دا (عذاب) د هغه شي په سبب باندې (وڅکئ) چې ستاسو لاسونو وړاندې کړي دي او (په دې سبب چې) يقيناً الله ﷻ په بندګانو باندې هيڅ تېری کوونکی نه دی.

[۵۲] (د دغو کفارو عادت) د فرعون د ټبر د عادت په شان او د هغو کسانو (د عادت په شان دی) چې د دوی څخه وړاندې (ټبر شوي) دي، (هغه دا چې) دوی د الله ﷻ په ايتونو (دلايلو) باندې کافر شوي وه (او انکار يې ترې کړی وه) نو الله ﷻ دوی په خپلو ګناهونو سره ونيوه. يقيناً الله ﷻ قوتناک (زورور) دی (او) د سخت عذاب ورکوونکی دی.

[۵۳] دغه (عذاب) د دې کبله (ورکړی شو) چې يقيناً الله ﷻ تر هغه د داسې نعمت تغيرونکی (بېرته اخستونکی) نه دی چې هغه يې په يو قوم باندې انعام کړی وي ترڅو چې هغوی هغه حالت ته تغير ورکړي کوم چې (د نعمت ورکولو په وخت کښې) د دوی د ځانونو (او زړونو) پورې (تعلق) لري.

او (هم د دې کبله چې) یقیناً الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (قولي یا فعلي شکرګزاري یا ناشکري ورته بنه څرګنده ده).

[۵۴] (د دغو کفارو عادت) د فرعون د ټبر د عادت په شان او د هغو کسانو (د عادت) په شان دی چې د دوی څخه وړاندې (تېر شوي) دي.

(هغه دا چې) دوی د خپل رب ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړ (او ناشکري یې وکړه) نو دوی مو د خپلو ګناهو په سبب باندې هلاک کړه او (هم) د فرعون ټبر مو (د ده په شمول) غرق کړه. او (دا څکه چې دوی) ټول (په خپلو ځانونو او په نورو خلکو باندې) ظلم کوونکي وه.

ارتباط

د وړاندېني ایت مضمون دا وه چې د بدر غازیان خپل دین غولولي نه دي (لکه چې منافقان او نور خیال کوي) بلکې په الله ﷻ باندې یې توکل او اعتماد وربښلی دی، د دې ایتونو مضمون دا دی چې منافقان او نور په عین غولونې کښې واقع دي خو درک یې نه شي کولی، چې لږ څه وخت وروسته به وریاندې پوه شي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! کوم عیب چې منافقان او نور کافران یې په مجاهدینو باندې لګوي چې دوی خپل دین لیونیان کړي دي او په لوی لاس خپل ځانونه وژني همدغه عیب په خپله په دوی کښې شته خو افسوس چې دوی ورته یا متوجه نه دي او یا یې وریاندې خپل ځانونه ګول اچولي دي. دوی خپل کفري دین په دنیا او آخرت کښې د هلاکت سره مخامخ کړی دی، چې تفصیل یې دا دی:

۱ـ د آخرت خسران او هلاکت خو یې ډېر لوی او ډېر سخت دی چې لړه یې د ځنکدن څخه پیل کېږي، نو که تا د منافقانو او نورو کافرانو هغه حالت لیدلی وی چې د ځنکدن په حالت کښې ملائک د دوی ارواګانې په داسې حال کښې قبض کوي چې په مخونو او شاګانو باندې یې وهي او ورته وایي چې دغه سوزوونکی عذاب وڅکئ، دا د هغه عذابونو نمونه ده کوم چې ستاسو دپاره وړاندې تیار کړی شوی دی. نو ډېر حیرانونکی حالت به دې لیدلی وی، داسې حالت چې سمدستي ستا په خیال کښې نه ځایېږي.

او په دې باندې علاوه، په همدغه حالت کښې به د دوی د تخجیل دپاره ورته وایي چې دا عذابونه ستاسو د خپله لاسه دي چې کفر مو اختیار کړی وه او خپل ځانونه مو په لوی لاس د هلاکت کندې ته وراچولي وه، که نه نو الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې هیڅ ډول سره تېری او ظلم نه کوي، نو که تاسو کفر نه وی کړی الله ﷻ به د دغو عذابونو سره نه وی مخامخ کړي.

۲ـ اما دنیاوي عذابونه یې ستاسو په خیال کښې درتلای شي چې ډېرې نمونې او مثالونه یې په وړاندې زمانو کښې تېر شوي دي، مثلاً:

ای پیغمبره! د دغو کافرانو خوی (خاصیت) د فرعونیانو غوندې دی او د هغو کافرانو خوی نه

ورته دي چې د فرعونيانو څخه وړاندې تېر شوي دي، لکه ثموديان او عاديان او داسې نور، هغه دا چې د الله ﷻ په ايتونو باندې کافر او ترې منکر شوه نو الله ﷻ د جناياتو په سبب باندې په عذابونو سره ونيوه خو د نجات هيڅ لاره ورته مونده نه شوه. ځکه چې الله ﷻ په هرچا باندې زورور او هم د سخت عذاب خاوند دی.

الله ﷻ ځکه په دوی باندې خپل عذاب ورنازل کړ چې دوی د الهي عذاب د قانون لاندې واقع شوي وه او د دې لياقت يې درلود چې خپل د عافيت او مهلت نعمت ترې بېرته واخلي.

د الله ﷻ قانون دا ده چې د هيڅ قوم څخه ورکړی شوی نعمت بېرته نه اخلي او تغير نه ورکوي ترڅو چې هغوی د خپلو ځانونو حالت ته تغير ورکړي او د نعمتونو ناشکري وکړي او بالآخره خپل ځانونه داسې حالت ته ورسوي چې د نعمتونو د بقا جوګه نه وي او د نعمتونو د ادامې استعداد د لاسه ورکړي.

برابره خبره ده چې خپل حالت ته قولي تغير ورکړي چې کفري ويناوې وکړي او يا د فعلي او عملي تغير درلودونکي جوړ شي چې کفري عملونه وکړي او د اسلام د مخنيوي هلې ځلې وکړي، دا ځکه چې الله ﷻ هم اورېدونکی دی هره وينا اوري او پوه دی په زړونو او اعمالو باندې عالم دی.

۳ـ ای پيغمبره! لکه څنګه چې د دغو کافرانو خوی خاصيت د فرعونيانو او نورو پخوانيو کافرانو ته د الله ﷻ د ايتونو څخه په انکار کښې ورته دي، همدارنګه د دوی خوی خاصيت د هغوی څخه د خپلو حالاتو په تغير کولو کښې څه کم نه دی، دوی هم د هغوی غوندې د خپل رب ﷻ ايتونو ته د دروغو نسبت وکړ او همدغه تکذيب ته يې تر هغه ادامه ورکړه ترڅو چې خپل حالات يې تغير کړه او فطري استعداد يې د لاسه ورکړ، نو مونږ ترې خپل د عافيت او مهلت نعمت واخست او هره يوه ډله مو په مناسب عذاب باندې اخته کړه، آن تر دې چې فرعونيان مو په درياب کښې غرق او پاچاهي مو ورباندې ورچپه کړه. او دا ځکه چې دوی ټول ظالمان وه او د ظالمانو سره همدغسې جزاوې مناسبې دي.

لنډه دا چې که د دې زمانې کافران ذکر شوو عادتونو ته ادامه ورکړي چې د يو پلوه د الله ﷻ د نعمتونو څخه انکار وکړي او د بله پلوه د خپلو ځانونو حالاتو ته تغير ورکړي چې په کفر باندې ښه کلک شي او د اسلام د مخنيوي هلې ځلې نورې هم ګړندۍ کړي نو څه لرې نه ده چې الله ﷻ هم د دوی څخه خپل د عافيت نعمت واخلي او عذاب ورباندې ورنازل کړي.

توضيحات

۱ـ د "لَوْ" توری چې په مضارع باندې داخل شي نو ماضي ته يې اړوي، لکه څنګه چې د "إنْ" توری په ماضي باندې داخل شي نو مضارع ترې جوړوي[۱] د همدې کبله مونږ د ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ ﴾ د جملې معنی په "او که تا چرته ليدلي وی" سره وکړه.

---

[۱] روح المعاني ج ۱۰ ص ۱۶

۲_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو جائزه ګڼلې ده چې په ﴿ تَرَىٰٓ ﴾ کښې هرهغه څوک مخاطب وي چې د خطاب صلاحیت لري، مګر مونږ ته د شیخ المفسرین (العلامه الطبري علیه الرحمة) توجیه غوره ښکاري[۱] چې ذکر شوی خطاب نبي کریم ﷺ ته متوجه دی ترڅو د تعذیب په عظمت باندې دلالت وکړي، یعنې د کافرانو د ځنکدن عذاب دومره دروند دی حتی چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ به هم د حیرت سره مخامخ کړي پاتې خو لا نور خلک.

۳_ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې په دې مقام د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ څخه هغه کافران مراد دي کوم چې د بدر په مقام کښې وژلی شوي او څا ترې ډکه کړی شوې وه، مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې په عموم سره پرېښودلی شي ترڅو ټولو کافرانو ته شامل شي چې یو مثال یې د بدر وژلی شوي مشرکان دي، ځکه چې د ځنکدن وهل او ټکول په ټولو کافرانو باندې ورتلونکي دي.

۴_ مونږ د [آل عمران:۱۲۸] ایت د "ظلام" په کلمه کښې څه تحقیق کړی دی چې د دې مقام په ارتباط سره یې کتل بې ګټې نه دي.

نه بدلېدونکی قانون

۵_ الله ﷻ په دې جمله ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ ﴾ کښې خپل یوه نه بدلېدونکي عمومي قانون ته اشاره کړې ده چې همدغه قانون د قیامت د ورځې پورې د بندګانو سره د اجراء لاندې دی او په ټولو بندګانو باندې تطبیقېږي، برابره خبره ده چې هغوی مسلمانان وي او یا کفار، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې:

الله ﷻ ته دا مناسبه نه ده او نه د دې کار کوونکی دی چې د یوه قوم څخه ورکړی شوی نعمت بېرته واخلي او تغیر ورکړي (که څه هم ډېر وړوکی نعمت وي) ترڅو چې دوی خپل هغه حالت ته تغیر ورکړي کوم حالت چې دوی د نعمت د ورکړې په حالت کښې درلود[۲].

د همدغه قانون د اجراء کولو مراعات په پخوانیو قومونو کښې هم شوی دی او په وروستنیو قومونو کښې به هم هیڅکله د مراعات څخه ونه لوېږي.

د ښه وضاحت دپاره د پخوانیو قومونو لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرعون او د ده ټبر ته په کفري حالت کښې دولت او حکومت ورکړی وه او هم یې د امنیت خاوندان ګرځولي وه مګر کله چې الله ﷻ دوی ته موسی علیه السلام ورواستاوه او واضحه معجزات یې وروړه نو فرعونیانو خپل کفري حالت ته د شدت او سختۍ په لور تغیر ورکړ چې د الله ﷻ په معجزاتو باندې یې د جادو نوم کېښود او موسی علیه السلام ته یې د جادوګر لقب ورکړ، نو الله ﷻ ترې خپل نعمت واخست او د قلزم په بحیره کښې یې غرق کړل، که بالفرض هغوی خپل کفري حالت ته

---

(۱) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۲
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۹

په اسلامي حالت باندې تغير ورکړي وي او په اسلام باندې مشرف شوي وي نو الله ﷻ به هرومرو خپل ورکړی شوی نعمت لا ورپراخه کړي او د ﴿ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ﴾ [إبراهيم: ۷] قانون به يې پرې تطبيق کړي وي. يعني: اې بندګانو! که تاسو د پخوانيو نعمتونو شکريه وکړئ نو هرومرو او خامخا به زه په تاسو باندې خپل نعمتونه درزيات کړم.

ب: عاديانو او ثموديانو ته هم الله ﷻ په کفري حالتونو کښې پراخه نعمتونه او خوشالۍ ورکړې وې خو هغوی هم د پيغمبرانو عليهم السلام په ورتګ سره خپل کفري حالتونه د قوت په لور تغير کړه او په روزمره معجزاتو باندې يې کفر غوره کړ نو الله ﷻ هم ورکړی شوي نعمتونه تغير او ټول يې پوپنا کړه.

ج: قريشو هم په مکه معظمه کښې په شرکي حالت کښې ښه د خوشالۍ ژوند تېراوه او ټولو عربو ورته په درنه سترګه کتل، خو کله چې نبي کريم ﷺ مبعوث شو دوی خپل شرکي حالت مخ په قوت باندې تغير کړ حتی چې د نبي کريم ﷺ د وژلو نيت يې وکړ، نو الله ﷻ د دوی څخه په اوله مرحله کښې لوی نعمت واخست او رحمة للعالمين پيغمبر ﷺ مديني منورې ته هجرت وکړ او په دوهمه مرحله کښې يې د توهين سره مخامخ کړه او مکه معظمه يې مسلمانانو ته فتحه کړه.

د: روسانو ته هم الله ﷻ په الحادي حالت کښې ښه پراخه دولت او حکومت ورکړی وه خو دوی خپل الحادي حالت ته مخ په شدت تغير ورکړ او غوښتل يې چې د افغانستان په خاوره کښې کمونيزم ته وده ورکړي نو الله ﷻ د دوی پراخه دولت درې ورې کړ او ټوټه-ټوټه شوه، والحمد لله.

په ياد ولرئ!

۶- په دې مقام کښې بايد محترم لوستونکي لاندې دوه خبرې په ياد ولري:

الف: د [الرعد: ۱۱] ايت لاندې د همدې موضوع په ارتباط -ان شاء الله ﷻ- څه تحقيق راروان دی، چې د ښه وضاحت دپاره يې لوستل ډېر ضرور دي.

ب: الله ﷻ د شاکرانو څخه خپل نعمت نه اخلي بلکې په شکر کولو سره لا زيادت هم ورکوي، نو د نعمت د بېرته اخستلو دپاره يې ناشکري شرط کړې ده مګر د نعمت د ورکړې دپاره يې شکر ګزاري نه ده شرط کړې -والحمد لله- که نه نو د ځمکې په مخ به څوک ژوندی نه وی پاتې شوی [النحل: ۶۱].

سوال جواب

۷- که څوک وايي چې: الله ﷻ په ذکرو شوو ايتونو کښې دا کلمات ﴿ كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ ﴾ دوه کرته نازل کړي دي نو په تکراري نزول کښې يې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو خو ذکر شوي سوال ته متعدد جوابونه ليکلي دي چې دوهم کرت نزول يې د تاکيد يا تفصيل دپاره دی او داسې نور [1].

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۵۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۵۶؛ التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۸۱

مگر مؤمن ته چې کوم جواب په زړه پورې بریښي هغه دا دی چې: ایتونه او معجزات د یو پلوه د وحدانیت او رسالت دلایل دي او د بله پلوه د الله ﷻ نعمتونه دي.

نو په لومړي ایت کښې لومړنی لحاظ په نظر کښې نیولی شوی دی، د همدې کبله د مشابهت د وجهې څخه په «کَفَرُوا بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ» سره تعبیر کړی شوی دی چې د انکار معنی پکښې د ورایه ښکاري. او په دوهم ایت کښې دوهم لحاظ ته کتلی شوي دي، د همدې کبله د مشابهت وجهې ته په «كَذَّبُوا بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ» سره اشاره شوې ده چې د ناشکرۍ معنی پکښې په ډاګه څرګندېږي.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! ته خپله حوصله مه خرابوه تا ته هغه څه درېښېږي کوم چې پخوانیو پیغمبرانو ته وړېښ شوي وه، نو لکه څنګه چې پخوانیو کافرانو نه دلایلو ته غوږ اېښود او نه یې د نعمتونو شکریه کوله نو الله ﷻ وربانديې خپل عذاب ورنازل کړ، همدارنګه ستا د زمانې کافران هم په عین عادت باندې روان دي، که لاس ترې وانخلي نو د سخت عذاب د نزول څخه دې وډار شي.

﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِى كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾ فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى ٱلْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِم مَّنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَٱنۢبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَآءٍ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْخَآئِنِينَ ﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَبَقُوٓا۟ ۚ إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾﴾

[۵۵] یقینًا په ځمکه باندې د خوځېدونکو (حرکت کوونکو) ډېر بد خوځېدونکي د الله ﷻ په نزد هغه کسان دي چې کفر يې اختیار کړی دی (او په زړونو باندې يې مهر لګېدلی دی) نو دوی ایمان نه راوړي.

[۵۶] (دوی) هغه کسان (هم دي) چې تا ورسره (څو خله) معاهده کړې وه بیا دوی په هرځل خپله معاهده ماتوي (نقض کوي) حال دا چې دوی (د عهد ماتونې څخه) پرهېز نه کوي (او د الله ﷻ څخه نه ډارېږي).

[۵۷] نو که ته (ای پیغمبره!) دوی په جنګ کښې مونده کړې (او جنګ دې ورسره ونښلي) نو د دوی (د سختې سزا) په سبب هغه کفار ورټه (او تار په تار يې کړه) چې د دوی څخه وروسته پاتې دي (او یا وروسته راتلونکي دي) شاید چې دوی (د سختې سزا څخه) عبرت واخلي (او د ډاره د هغوی په مثل عمل ته لاس وانچوي او خپل عهدونه مات نه کړي).

[۵۸] او که ته (ای پیغمبره!) د یوه (معاهد) قوم څخه (په معاهده کښې) د خیانت څخه وډار شوې (په دلایلو باندې پوه شوې چې خیانت ته يې نیت دی)، نو دوی ته (خپل عهد) په داسې حال

کښې ورواچوه (فسخه کړه) چې (دواړه جانبه پرې) یو برابر (پوه) یاست (یعنې په فسخه باندې یې خبر کړه او خیانت ورسره مه کوه).
یقیناً الله ﷻ خیانت کوونکي نه خوښوي (او هم یې د خیانت کارانو معاهده خوښه نه ده).
[۵۹] او هغه کسان دي چې کفر یې اختیار کړی دی (او خیانت کوي په خپلو خانونو باندې) ګومان نه کوي چې دوی به (د الله ﷻ د ارادې څخه) سبقت وکړي (وبه تښتي او خانونو ته به نجات ورکړي او دا څکه چې) یقیناً دوی (الله ﷻ) نه شي عاجز کولی (چې د دوی اراده د الله ﷻ د ارادې مخه ونیسي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونوکښې د دې زمانې دکفارو عادتونه د پخوانیو کفارو د عادتونو سره تشبیه کړې شوي وه، چې هغوی په خپلو وختونو کښې د دلایلو څخه انکار وکړ او ناشکري ته یې ادامه ورکړه او دوی په خپله زمانه کښې په همدغه کارونو باندې اخته دي.
په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو او وروستنیو کفارو یوه مشترک عادت ته اشاره شوې ده چې دوی ټول د څارویو غونډې دي او یوه ډله هم نه په خپلو عهدونو باندې ودرېدلې ده او نه به ودرېږي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! څرنګه چې وړاندېني او وروستني ټول کفار په دې کښې یو برابر دي چې د الله ﷻ د ایتونو او دلایلو څخه انکار کوي او د نعمتونو شکریه یې نه کوي، ته به وایې چې دوی نه عقل لري او نه د سالمو حواسو خاوندان دي، نو دوی ټول د الله ﷻ په نزد د څارویو غونډې دي او لا په څارویو کښې ډېر بدتر څاروي او په څمکه باندې خوزېدونکي بد ساکښان دي.
دوی تر هغه په ایمان باندې نه شي مشرف کېدلی ترڅو چې خپل همدغه حالت ته تغیر ورکړي او د عقل اوحواسو څخه کار واخلي.
څکه چې په همدغه حالت کښې دوی هیڅکله په خپل عهد باندې نه ودرېږي او ایمان خو بل شی نه دی مګر د الله ﷻ په وحدانیت او د پیغمبر په رسالت باندې عهد کول دي.
۲ـ ای پیغمبره! د کفارو د جملې څخه هغه کسان هم دي چې تا ورسره څو کرته عهدونه کړي دي بیا دوی په هر ځل باندې خپل عهد مات کړی دی او د عهد ماتول د دوی عادت جوړ شوی دی چې په راتلونکې کښې ترې هم نه لاس اخلي او نه ترې پرهیز کوي، نو ته د دوی سره لاندې چال چلند وکړه:
الف: که عهد یې مات کړ او جنګ یې پیل کړ او یا یې د خپل عهد په خلاف په پیل شوي جنګ کښې ګډون وکړ نو دوی ته داسې سخته جزا ورکړه چې نور کافران هم ترې وډار شي او د عهد ماتولو څخه خانونه وساتي. یا په بل عبارت: دوی د داسې شدید اور لاندې ونیسه چې د دوی راتلونکي کفار هم ورباندې تار په تار شي او په آینده کښې هغوی دغه کار ته زړه ښه نه کړي او عبرت ترې واخلي او بالآخره ستا په مقابل کښې ډلې ټپلې جوړې نه کړي.

ب: هو! که د معاهدینو څخه کوم قوم عملاً په عهد ماتولو کښې قدم نه وي اېښی مګر نه په قرائنو اوعلاماتو باندې پوه شوې چې دوی د عهد ماتولو نیت لري او په عهد کښې خیانت کوي، نو هغوی ته په علني توګه غوټه شوې معاهده مسترده کړه ترڅو تاسو او هغوی په مساویانه توګه خبر شئ چې معاهده ختمه شوه.
پام کوئ چې د معاهدې د علني ختمولو څخه وړاندې په هیڅ ډول سره خلاف ورزي ونه کړئ، ځکه چې دا خیانت دی او الله ﷻ خیانت کوونکي ـ که څه هم د کفارو سره خیانت وي ـ نه خوښوي نو د خیانت جواب په خیانت سره مه ورکوئ.
۳ـ ای پیغمبره! که داسې پېښ شوه چې په معاهدینو باندې تاسو یقین نه درلود چې دوی د عهد ماتولو نیت لري مګر اشتباه مو درلوده، نو په دغه صورت کښې تاسو خپل عهد ساتنې ته ادامه ورکړئ او په احتمال باندې یقین د منځه مه وړئ، په الله ﷻ باندې کلک توکل وکړئ او د عهد ختمولو ته اقدام مه کوئ ځکه چې: هرومرو کفار دې دا ګومان قدرې هم نه کوي چې دوی به ستاسو څخه سبقت وکړي او د پرمختګ مخه به مو ونیسي او یا د الله ﷻ څخه وتښتي. یقیناً الله ﷻ ستاسو ملګری دی او کفار نه شي کولی چې الله ﷻ کمزوری او عاجز کړي او ورباندې زورور شي.

توضیحات

۱ـ لکه څنګه چې د موسی ﷺ سره فرعونیان په عهد باندې نه وه ودرېدلي، چې بیان یې د [الأعراف:۱۳۳] لاندې تېر شوی دی ـ والحمد لله ـ، همدارنګه د نبي کریم ﷺ سره هم د خپل وخت کفارو په خپلو عهدونو باندې څه وفا نه ده کړې، چې په ﴿ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتَّ مِنۡهُمۡ﴾ الآیة- کښې ورته اشاره شوې ده.
د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ د مدینې منورې د اهل الکتابو سره معاهده کړې وه چې یو به د بل په ضد او خلاف باندې کار نه کوو. خو د بدر په غزا کښې بني قریظه وو خپل عهد مات کړ او د مشرکانو سره یې د وسلې کومک وکړ مګر بهانه یې دا وه چې زمونږ څخه خپل عهد هېر وه مونږ خطا شوو.
بیا نبي کریم ﷺ د دوی سره دوهم ځل ذکره شوې معاهده تجدید کړه او د ذکر شوې جنایت څخه ورتېر شو خو هغوی بیا په خپل لوظ ونه ودرېده او مشر یې (کعب بن اشرف) د مکې معظمې د مشرکانو سره په قسم باندې تړون وکړ چې د مسلمانانو په خلاف به ګډې هلې ځلې کوو. په نتیجه کښې په مشرکانو کښې جرئت پیدا شو او د مختلفو قبائلو څخه یې یو ډېر لوی لښکر جوړ کړ او مدینه منوره یې د محاصرې لاندې ونیوه او مسلمانانو په دفاعي حالت کښې د خندق په کنودلو پیل وکړ[1] چې دغې غزا ته د خندق د غزا نوم اېښودلی شوی دی او د احزابو غزا هم ورته ویل کېږي.

---

(۱) تفسیر المراغي ج۱۰ ص۲۰؛ اللباب في علوم الکتاب ج۹ ص۵۴۶

تشرید څه ته وايي؟

۲ـ د "شرد" کلمه د تشرید څخه اشتقاقه شوې ده، تشرید رټلو او تار په تار کولو ته وايي[۱] نو د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای پیغمبره! عهد ماتوونکو ته د جنګ په میدان کښې داسې سخته سزا ورکړه چې وروسته پاتې کافران او یا وروسته راتلونکي کافران ورباندې تار په تار کړي او داسې بې ورتنې چې ستا په مقابل کښې (د رعب د کبله) په هیڅ ډول اجتماع او غونډه جوړه نه کړی شي.

د خوف کلمه د علم معنی هم ورکوي

۳ـ مونږ د [البقرة:۱۸۲] ایت لاندې لیکلي دي چې خوف کلمه-کله د علم په معنی باندې هم استعمالېږي، په دې مقام کښې د ﴿ تَخَافَنَّ ﴾ کلمه د هغه خوف څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د علم معنی ورکوي[۲] نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! که چرته په دلایلو سره ته پوه شوې چې معاهدین د عهد د ماتولو او خیانت کولو نیت لري نو د خیانت څخه وړاندې د هغوی سره خپل عهد په علني توګه فسخه کړه، مګر غدر او خیانت ورسره مه کوه او دا ځکه چې فسخه جائزه ده مګر خیانت جواز نه لري.

ذکر شوي مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «مَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قَوْمٍ عَهْدٌ فَلا يَحُلَّنَّ عَهْدًا وَلا يَشُدَّنَّهُ حَتَّى يَمْضِيَ أَمَدُهُ أَوْ يَنْبِذَ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ»[۳] یعني: هر څوک چې د ده او د یو قوم ترمنځ عهد وي نو نه دې (همدغه) عهد پرانیزي او نه دې کلکوي (تغیر دې نه ورکوي) ترڅو چې یا یې (تاکلې شوې) موده تېره شي او یا یې همدوی (همدغه قوم) ته په مساویانه علم باندې بېرته ور واچوي (او فسخه یې کړي).

﴿وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ
وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُوا مِن شَيْءٍ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (۶۰) وَإِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ
عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۱) وَإِن يُرِيدُوا أَن يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ
هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ (۶۲) وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي
الْأَرْضِ جَمِيعًا مَّا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۳)﴾

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۸۱
(۲) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۳۱
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۸۷

[۶۰] او (ای مؤمنانو!) تاسو د دوی (کفارو د مقابلې) دپاره هغه شیان تیار کړئ چې ستاسو وسه کېږي، چې (هغه) د هر ډول قوت څخه او د ساتلو شوو اسونو څخه عبارت دي.

(ترڅو) د الله ﷻ دښمنان او خپل دښمنان پرې وډار کړئ (چې تاسو يې پېژنئ) او (هم پرې) د دوی څخه په غير نور (دښمنان وډار کړئ) چې تاسو يې نه پېژنئ (او علم پرې نه لرئ) الله ﷻ يې پېژني (علم پرې لري).

او هغه څه چې تاسو د الله ﷻ په لاره کښې مصرف کړئ هر شی چې وي (لږ وي او که ډېر وي) نو پوره (اجرونه) به (يې) تاسو ته درکړی شي حال دا چې په تاسو باندې به تېری ونه کړی شي.

[۶۱] او که چرته دوی (کفار) سولې ته مائل شوه نو ته هم (ای پيغمبره!) سولې ته مائل شه او په الله ﷻ باندې توکل وکړه، يقيناً الله ﷻ همدی ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (د دوی قولي او عملي چلونه ترې نه شي پټېدلی).

[۶۲] او که چرته دوی (په سولې سره) غوارې چې تا ته دوکه درکړي نو (هيڅ غم مه کوه ځکه چې) يقيناً الله ﷻ ستا بس دی، الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ته يې په خپل نصرت او هم په مؤمنانو سره تائيد (قوي) کړی يې.

[۶۳] او هم يې د دوی (مؤمنانو) په زړونو کښې (يو تربله) الفت (مينه) اچولې دی (داسې مينه که (بالفرض) تا هغه څه ټول مصرف کړي وی چې په ځمکه کښې دي هم د دوی په زړونو کښې به دې الفت (او مينه) نه وی اچولی مگر الله ﷻ (په خپل کامل قدرت سره) د دوی په منځو کښې (بدون د مصرفه) واچوله. يقيناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاند (او) د حکمت څښتن دی.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته په مستقيمه توگه او ټولو مؤمنانو ته د اشارې په توگه ـ ـصيه کړې وه چې عهد ماتوونکو کافرانو ته د جنگ په ميدان کښې داسې سخته سزا ورکړئ چې متباقي کافران هم ترې عبرت واخلي او ستاسو مقابلې ته زړه ښه نه کړي.

په دې ایتونو کښې توصيه شوې ده چې بايد تاسو د همېشه دپاره د ذکرې شوې سزا د ورکولو توان ولرئ چې د حاجت په وخت کښې ترې کار واخلئ.

۲ـ هلته د خيانت څخه مؤمنان منعه کړی شوي وه او دلته ورته امر شوی دی چې جهادي سامان تهيه کړئ، دا کار خيانت نه دی.

۳ـ بالآخره هلته نبي کريم ﷺ ته د کفارو سره د جنگ حکم ښودلی شوی وه او دلته ورته د سولې حکم بيان شوی دی.

د مطلب خلاصه

يعنې: ای مؤمنانو! څرنگه چې په کفارو باندې دا اعتماد نشته چې دوی به په خپلو عهدونو باندې ودرېږي او په خيانت سره به د جنگ ميدان ته ور ونه دانگي نو په تاسو باندې لازمه ده چې

لاندې نکات په نظر کښې ولرئ:

۱ـ د کفارو د حملو د دفاع دپاره او د جهاد د ادامې په غرض هر ډول عصري جنګي وسائل عموماً او جنګي آسونه خصوصاً تهیه کړئ چې د ضرورت په وخت کښې یې په کار واچوئ (که نه نو په جنګ کښې آسونه نه تیارېږي).

۲ـ ای مؤمنانو! یقیناً الله ﷻ خیانت کاران نه خوښوي مګر د احتمالي تعرضاتو د مخنیوي په غرض او د اسلام د مخې څخه د ځنډونو د لرې کولو په غرض خپل خانونه چمتو کول علاوه په دې چې خیانت نه دی لاندې ګټې هم درلودلی شي:

الف: عین د جنګ په وخت کښې جنګي تجهیزات مشکل دي نو باید تاسو د وړاندې څخه جنګي تیاری ولرئ او د جنګ وخت ته یې ټال نه کړئ.

ب: که تاسو په جنګي وسائلو باندې مجهز اوسئ نو د الله ﷻ دښمنان او ستاسو دښمنان به ټول درڅخه په ډار وي، نه به عهد ماتولو ته زړه ښه کړي او نه به پکښې په تاسو باندې د حملې کولو جرئت پیدا شي.

په دې باندې علاوه، د موجوده دښمنانو څخه پرته هغه دښمنان به هم ستاسو څخه په ډار کښې ولوېږي کوم چې تاسو پرې علم نه لرئ او یوازې الله ﷻ ته معلوم دي.

۳ـ څرنګه چې جهادي تجهیزات بې د مالي انفاق څخه په ښه توګه صورت نه شي نیولی. نو تاسو ته په کار دي چې د خپلو مالونو څه برخه په همدې هکله په کار واچوئ.

خو دا په یاد ولرئ چې په دې باره کښې که تاسو هرڅومره وړوکی یا غټ انفاق وکړئ نو پوره اجرونه به یې درکړی شي اوڅه تېری به درباندې ونه کړی شي.

۴ـ ای پیغمبره! که بالفرض محاربو (جنګي) کفارو سولې ته میلان ښکاره کړ او غوښتل یې چې ستا سره روغه وکړي او د معاهدې تړون درسره لاسلیک کړي نو ته هم سولې ته میلان وکړه او وړاندیز یې ومنه، البته په هغه صورت کښې چې دا کار تا ته مصلحت ښکاره شي.

هو! که د همدغو سوله کوونکو کفارو په سوله کښې چل او فریب مطلب وي هم د سولې تړون ته اقدام وکړه او په الله ﷻ باندې توکل او اعتماد وکړه، ځکه چې همدغه الله ﷻ د معاهده کوونکو د ټولو ویناګانو اورېدونکی دی او د زړونو په ټولو کیفیاتو باندې یې پوه دی.

نو په همدې بنیاد که د هغوی په سوله کښې دوکه او غولول مطلب وي نو الله ﷻ ستا دپاره کافي دی چې د دوکې مخه یې ونیسي او د چل ول هلې ځلې به یې بې نتیجې وګرځوي.

۵ـ یا په بل عبارت: الله ﷻ به ستا سره غیبي کومک وکړي، داسې نصرت او کومک به درکړي لکه څنګه یې چې د دې څخه وړاندې په خپل غیبي قوت سره تائید کړی یې او د اسمانه یې درته پرښتې رالېږلې کړي دي، او د مخلصو مؤمنانو یوه ډله یې ستا په څنګ کښې ودرولې ده چې د دوی د جملې څخه هغه مؤمنانو هم دي د کومو په زړونو کښې چې د ډېرو کلونو را په دېخوا کینه او عداوت موجود وه او یوه ډله د بلې ډلې وینو ته ناسته وه، خو الله ﷻ د دواړو ډلو (اوس او خزرج)

د زړونو څخه کینه او دښمني وویستله بلکې په مینه او محبت باندې یې بدله کړه چې تولو ستا کومک ته لاس یو کړ او په ټول قوت سره ستا په څنګ کښې ودرېده.

۶_ ای پیغمبره! د مؤمنانو په زړونو کښې مینه او محبت دومره لوی نعمت او بې ساری جهادي قوت دی که بالفرض تا غوښتلی چې دغه قوت په قیمت باندې راونیسې او د مؤمنانو په زړونو کښې یې توزیع کړې نو دا کار به دې په هغه صورت کښې هم نه وی کړی چې د ځمکې ټوله شتمني دې ورباندې مصرفه کړې وی.

یا په بل عبارت: د مؤمنانو په زړونو کښې د مینې او محبت اچول د هیچا د وسې څخه پوره نه وه او هم یې د قیمت وسه او توان دهیچا سره نه وه مګر الله ﷻ مفت د دوی په زړونو کښې واچاوه او ستا د کومک دپاره یې یو موټی کړه.

۷_ نو ای پیغمبره! په راتلونکي کښې هم الله ﷻ ستا مرستندوی دی چې هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی او په هرچا باندې غالب دی، خو د دې سره-سره د حکمت څښتن هم دی دنیاوي کارونه یې په اسبابو باندې بنا کړي دي ترڅو د امتحان او ازمېښت مطلب فوت نه شي.

توضیحات

۱_ د بدر په غزا کښې الله ﷻ مؤمنانو ته په معجزانه توګه فتحه ورکړه نو د همدغې غزا د بیان په ضمن کښې الله ﷻ توصیه وکړه چې د جهادي وسائلو څخه غفلت مه کوئ او د تل دپاره معجزانه فتحې ته مه په تمه کېږئ، ځکه که الله ﷻ تاسو ته په هره مقابله کښې د اعجاز په ډول فتحه درکړي نو معنی به یې دا وي چې کفار به په ایمان راوړلو باندې مجبور کړی شي، حال دا چې دغه کار د یوه پلوه د الله ﷻ د حکمت څخه مخالف دی چې د امتحان او ازمېښت لمن ټولوي او د بله پلوه د زور ایمان د ده ﷻ په نزد باندې منظور نه دی، که نه نو الله ﷻ ته خو د ټولو کافرانو جبري مسلمانول څه مشکل کار نه دی.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ وَأَعِدُّواْ ﴾ کښې ټول مؤمنان مخاطب کړی شوه حال دا چې وړاندې او ببرته اوامر ﴿ فَشَرِّدْ ﴾، ﴿ فَٱنۢبِذْ ﴾، ﴿ فَٱجْنَحْ ﴾ او داسې نور ټول یوازې نبي کریم ﷺ ته متوجه دي؟

مونږ وایو چې: په کومو اوامرو باندې چې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی په هغو باندې ټول مؤمنان هم په ضمني توګه مخاطب دي خو الله ﷻ د ﴿ وَأَعِدُّواْ ﴾ خطاب ټولو مؤمنانو ته د لاندې وجوهو د کبله مستقیمًا متوجه کړ:

الف: ترڅو د جهادي وسائلو زیات اهمیت ته ټول مؤمنان ښه پوره توجه وکړي او په سرسري نظر ورته ونه ګوري.

ب: ترڅو د هغو بهانو مخه بنده شي کومې چې تنبل او لټ مسلمانان یې د خپلو ځانونو د خلاصون

فرض نه ګڼل کیږي ... فرض تراشي چې مونږ د جهادي وسائلو په تهیه کولو باندې مکلفیت نه لرو چې پخپله یې اختراع کړو، مونږ نه په کار دي چې د کفارو د اختراعګانو څخه استفاده وکړو او په کار باندې یې واچوو. لنډه دا چې لکه څنګه چې په اسلامي جامعه باندې د هر دول وسلې د استعمال زده کړه کفایي فرض ده همدارنګه په دوی باندې د وخت د مروجو وسلو د استعمال زده کړه او د پرمخ تللو وسلو اختراع کول هم کفایي فرض دي چې په ترک باندې یې ټوله اسلامي جامعه ګناهکاره جوړیږي.

د دې وضاحت دپاره لاندې دوه حدیثونه ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ لَيُدْخِلُ بِالسَّهْمِ الْوَاحِدِ الثَّلَاثَةَ الْجَنَّةَ صَانِعَهُ يَحْتَسِبُ فِي صَنْعَتِهِ الْخَيْرَ وَالرَّامِيَ بِهِ وَالْمُمِدَّ بِهِ»[1] یعني: یقینًا الله ﷻ په یوه غشي باندې درې کسان جنت ته داخلوي: یو جوړونکی چې په جوړولو کښې یې د خیر نیت وي او د الله ﷻ څخه ورباندې اجر غواړي، دوهم ویشتونکی چې د کافرانو په طرف باندې یې ګوزاروي او درېیم امداد ورکوونکي (چې یا یې خام مواد تهیه کوي، یا په فابریکه کښې څه خدمت کوي، یا یې په خریداري کښې څه امداد کوي، یا یې مجاهدینو ته په ورانتقالولو او رسولو کښې برخه واخلي او بالآخره یا یې په هدف باندې په اصابت کښې څه کومک وکړي).

دوهم: «كَانَتْ بِيَدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَوْسٌ عَرَبِيَّةٌ فَرَأَى رَجُلًا بِيَدِهِ قَوْسٌ فَارِسِيَّةٌ فَقَالَ مَا هَذِهِ أَلْقِهَا وَعَلَيْكُمْ بِهَذِهِ وَأَشْبَاهِهَا وَرِمَاحِ الْقَنَا فَإِنَّهُمَا يَزِيدُ اللهُ لَكُمْ بِهِمَا فِي الدِّينِ وَيُمَكِّنُ لَكُمْ فِي الْبِلَادِ»[2] یعني: یوه ورځ د نبي کریم ﷺ په لاس کښې داسې لینده وه چې عربو جوړه کړې وه، او یو سړي یې ولید چې په لاس کښې یې داسې لینده وه چې فارسیانو جوړه کړې وه (دوی په دغه وخت کښې کفار وه) نو نبي کریم ﷺ ذکر شوی سړي مخاطب کړ چې دغه څه شی دی (چې تا په لاس کښې نیولی دی چې کفارو جوړه کړې ده)؟ دغه لینده وغورزوه!.

بیا یې د خپل لاس لیندې ته اشاره وکړه او ویې فرمایل چې په تاسو باندې د دغې لیندې او د دې د امثالو (چې تاسو په خپله جوړه کړې وي) استعمالول لازم دي، همدارنګه په تاسو باندې واجبه ده چې "رِمَاحِ الْقَنَا" داسې غشي استعمال کړئ چې د دُرمو په شان مجوف (ګېډه ور) وي[3]. (امکان لري چې دغه ډول غشي به هم خارجي واردات نه وه).

دا ځکه چې په دغو دواړو ډولو (لیندو او غشو) باندې به الله ﷻ ستاسو په دین کښې زیادت راولي (او ډېر خلک به په ایمان باندې مشرف کړي) او په ښارونو کښې به پرې الله ﷻ درته اقتدار په نصیب کړي (چې ډېر ښارونه به درته فتحه کړي).

او که بالفرض تاسو هغې وسلې ته سترګې په لار یاست کومه چې ستاسو دښمنانو جوړه کړې وي نو نه به ستاسو په دین کښې زیادت تحقق ومومي او نه به ښارونه فتحه کړی شئ.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۰۲
(۲) سنن ابن ماجه ص۲۰۲
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۲۰۴

تبصره

۳_ که بالفرض مسلمانان د جهادي وسائلو په لاس ته راوړلو کښې د کفارو صنعت ته سترګې په لار وي نو هیڅ کله به جهاد مخ په وړاندې لاړ نه شي او دا ځکه چې:

الف: اول خو کفار په مسلمانانو باندې وسله نه خرڅوي چې خپل خانونه په لوی لاس په خطر کښې واچوي.

ب: او که خرڅه یې کړي نو هغه وسله به پرې خرڅه کړي کومه چې د مود څخه لوېدلې وي او د تازه اختراع شوو وسلو په نسبت فقط د یوې سرې اوسپنې حیثیت ولري او بس.

د همدې کبله د کفارو غټې دولتونه نورو دولتونو ته نن ورځ[1] اجازه نه ورکوي چې د اتوم بم جوړ کړي او د هغوی سره د وسلې په سیالی-کښې یو برابر شي، په کوم دولت باندې یې چې د اتوم بم د جوړولو اشتباه پیدا شی نو سمدستي په هغه باندې اقتصادي بندیز لګوي ترڅو د ذکرې شوې اختراع څخه توبه ګار شي.

نو د همدې کبله (چې مسلمانان پخپله اختراعګانې نه شي کولی او د کفارو اختراعګانو ته په تمه ناست دي) د څه وخت څخه را په دېخوا ډېر مفتوحه ښارونه د اسلامي قلمرو څخه وتلي دي او خینې د وتلو په حال کښې دي. فإنا لله وإنا إليه راجعون.

قوة څه معنی؟

۴_ علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ دپاره ډېرې معناوې کړې دي[2] خو کومه معنی چې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) څخه روایت شوې ده هغه دا ده چې د "قوة" کلمه په دې مقام کښې د وسلې د ټولو انواعو څخه عبارت ده[3]، برابره خبره ده چې تر نن ورځې پورې اختراع شوی وي او یا به وروسته اختراع شي. نو په دې تقدير د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ په کلمه کښې د یوې چړې څخه نیولې آن تر اتوم بم پورې ټول وسائل شامل ګڼل کېږي او مسلمانان د کفايي فرض په توګه مکلفیت لري چې اختراع یې کړي او د جهاد دپاره یې اماده کړي[4].

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: نبي کریم ﷺ یوه ورځې د ﴿ وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ ﴾ ایت شریف په ممبر باندې قرائت کړ او بیا یې درې کرته وفرمایل: «أَلَا وَإِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ»[5] یعنې: خبردار! او یقینًا (په ایت شریف کښې) د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ کلمه د غشو ویشتلو څخه عبارت ده؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا

---

(۱) ۱۳۷۴/۱۲/۱۵ هـ ش
(۲) تفسير الخازن ج۳ ص۶۲؛ زاد المسير ج۳ ص۲۵۵
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۲۴
(۴) تفسير الطبري ج۱۰ ص۳۲
(۵) سنن ابن ماجه ص۲۰۲

ذکر شوي کلمه د غشو څخه په غیر نورو وسلو ته شاملېدلی شي؟
مونږ وایو چې: څرنګه د ایت شریف د نزول په وخت کښې ډېره مهمه وسله غشي وه نو نبي کریم ﷺ د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ د کلمې څخه داسې تعبیر وکړ ته به وایې چې دا کلمه په غشو ویشتلو کښې حصره ده، حال دا چې حصر یې مطلب نه وه، که بالفرض د نبي کریم ﷺ حصر مطلب وی نو د توري په باره کښې به یې نه وی فرمایلي چې: «وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ»[۱] یعنې: او پوه شئ چې یقیناً جنت د تورو د سورو لاندې دی. بلکې فرمایلي به یې وی چې جنت د غشو د سوري لاندې دی.
د ذکر شوي تعبیر نظیر د نبي کریم ﷺ دا حدیث دی چې فرمایلي یې دي: «الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ»[۲] حج د عرفات څخه عبارت دی، حج د عرفات څخه عبارت دی، حج د عرفات څخه عبارت دی. یعنې په حج کښې ډېر مهم رکن په عرفات باندې درېدل دي، هسې نه چې حج نور ارکان نه لري.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: که د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ څخه ټول جهادي وسائل مطلب وی نو د ﴿ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ ﴾ جمله به نه وی نازله شوې ځکه چې آسونه هم نور څه نه دي فقط جهادي وسائل دي؟
مونږ وایو چې: په جهادي آسانو باندې ځکه صراحت وکړی شو ترڅو مونږ پوه شو چې دا په نورو جهادي وسائلو باندې بهتري لري.
د دې نظیر دا دی چې الله ﷻ په ﴿ نَخْلٌ ﴾ او ﴿ رُمَّانٌ ﴾ باندې صراحت کړی دی سره د دې چې دواړه په ﴿ فَٰكِهَةٌ ﴾ کښې شامل دي، لکه چې فرمایي: ﴿ فِيهِمَا فَٰكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴾ [الرحمن:۶۸] یعنې: په دواړو جنتونو کښې میوجات دي او (هم پکښې) کجورې او انار دي.

په یاد ولرئ

۷ـ په یاد ولرئ چې د ذکر شوي بیان څخه دا نتیجه په لاس راځي چې په جهادي وسائلو کښې لاندې دوه وسائل ډېر اهمیت لري:
الف: هغه وسائل چې په هغو باندې ویشتل کېږي لکه غشي، مرمۍ او بالآخره په نني عصر کښې ډول-ډول بمونه، چې په ذکر شوي حدیث شریف کښې ورته اشاره شوې ده.
ب: جهادي اسونه چې ایت شریف ورته اشاره کوي.

د جهادي آسونو فضائل

۸ـ د جهادي آسونو په فضائلو کښې زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې ځینو مفسرینو

---
(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۵
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۶

کرامو[۱] راغوند کړي دي مونږ فقط د لاندې يوه حديث په ذكر باندې اكتفاء كوو:

نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»[۲] يعني: جهادي آسونه چې دي د قيامت د ورځې پورې يې په اوچولو كښې خير (اجرونه او غنيمتونه) گنډه كړى شوي دي.

يا په بل عبارت: نور جهادي وسائل د ختمېدلو احتمال لري چې يا يې كار خاني ختمې شي، يا يې چلوونكي او يا خام مواد د منځه لاړ شي مگر جهادي آسونه د دغه خطر څخه بچ دي.

په نني عصر كښې كه څه هم جهادي وسائل په ډېرو شكلونو سره منځته راغلي دي مگر د دې سره-سره آسونو خپل اهميت د لاسه نه دى وركړى، چې د افغانستان په جهاد كښې يې (برسېره په اوښانو او قچرو باندې) ښه پوره برخه واخستله.

په جهادي وسائلو باندې څوك ډارولى كېږي؟

۹_ مفسرين كرامو د دې جملې ﴿ وَءَاخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ ٱللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ﴾ په مصداق كښې ډېر قولونه كړي دي چې تقريباً پنځو اقوالو ته رسيږي[۳] مگر دا قول راجح گنل شوى چې دلته منافقان مطلب دي[۴]، لكه چې همدغه ته ورته عبارت الله ﷻ د منافقانو په هكله په بل ځاى كښې نازل كړى دى چې: ﴿ وَمِنْ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ﴾ [التوبة:۱۰۱] يعني: او د مديني منورې د اوسېدونكو څخه (ځيني خلك) په نفاق باندې عادت شوي دي چې ته يې نه پېژنې، مونږ يې پېژنو.

نو د معنى حاصل به يې دلته داسې راوخېژي چې: اى مؤمنانو! جهادي وسائل تهيه كړئ ترڅو د ښكاره دښمنانو څخه په غير نور پټ دښمنان (منافقان) هم وډار كړئ چې تاسو پرې علم نه لرئ الله ﷻ پرې علم لري (تاسو يې نه پېژنئ خو الله ﷻ يې پېژني).

اما مونږ ته دا بهتره برېښي چې ذكره شوې جمله په عموم سره پرېښودله شي ترڅو د قيامت د ورځې پورې ټولو اسلام دښمنه ټولنو ته شامله شي منافقان وي او كه ډاگيزه كافران، سمدستي موجودې وي او كه وروسته به موجوديږي.

سوال جواب

۱۰_ كه څوك وايي چې: په ﴿ فَٱجْنَحْ لَهَا ﴾ كښې مونث ضمير "سَلْم" ته راجع دى حال دا چې "سَلْم" مذكر دى، ايا دا صحت لري؟

مونږ وايو چې:

---

(۱) الدر المنثور ج۴ ص۸۹
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۳۹۹
(۳) زاد المسير ج۳ ص۲۵۵؛ تفسير الطبري ج۱۰ ص۳۲
(۴) تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۲۲

الف: څرنګه چې د "سَلْم" ضد یعني "حَرْب" مونث سماعي دی او مونث ضمیر ورته راجع کېږي نو "سَلْم" هم په خپل ضد باندې حمل کړی شو ترڅو دواړه ضدین په یوه طریقه سره استعمال شي[۱].

ب: څرنګه چې "سَلْم" د معاهدې څخه عبارت دی چې دوه جانبو پورې تعلق نیسي او په مسالمة سره تري تعبیر کېږي نو همدغې معنی ته په نظر سره ورته مونث ضمیر راجع کړی شو[۲].

ایا د کفارو سره سوله جواز لري؟

۱۱_ څرنګه چې د کفارو سره سوله کول د جهاد د توقف څخه پرته بل شی نه دی او جهاد ته توقف ورکول جواز نه لري، مګر د ضرورت او اضطرار په حالت کښې چې مسلمانان کمزوري وي او د مقاومت توان ورسره نه وي نو په همدغه حالت کښې د کفارو سره سوله کول جواز لري ترڅو د یو پلوه د دوی د ضرر مخنیوی وکړی شي او د بله پلوه د جهاد د ضروریاتو د پوره کولو دپاره وخت مونده کړی شي[۳]. په همدي ارتباط _انشاء الله ﷻ_ د [محمد:۳۵] ایت لاندې څه نور وضاحت هم راروان دی.

ډېره لویه جهادي وسله کومه یوه ده؟

۱۲_ د ﴿لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مَّآ أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې په دنیا کښې ډېر لوی نعمت او په جهاد کښې ډېره لویه وسله د مجاهدینو ترمنځ مینه او محبت دی او بس، که بالفرض د ټولې دنیا شته او ثروت په یوه پله کښې او د صحابه وو کرامو ﷺ مینه او محبت په بله پله کښې اچولی شوي وی نو دغه پله به په هغې پلې باندې درنه.شوې وی.

امکان لري چې کفار هر ډول وسله ولري مګر ذکره شوې وسله نه شي درلودلی، د ښه وضاحت دپاره لاندې ایتونه ولولی:

الف: ﴿وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ﴾ [المائدة: ۶۴] یعنې: او مونږ د دوی (اهل الکتابو) تر منځ د قیامت د ورځې پورې دښمني او کینه واچوله.

ب: ﴿تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ﴾ [الحشر:۱۴] یعنې: ته په دوی (کفارو) باندې ګومان کوې چې دوی متفق دي حال دا چې زړونه یې تار په تار دي (یو د بل وینو ته ناست دي).

اما مومنان ذکره شوې وسله درلودلی شي خو په دې شرط چې په اسلام باندې منګولې ښخې کړي. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا﴾ [مریم:۹۶] یعنې: یقیناً هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه کوي ژر دی چې مهربان الله ﷻ به دوی ته (یو تر بله) محبت (مینه) وګرځوي (ورکړي).

لنډه دا چې په هره زمانه کښې د مجاهدینو اتفاق او محبت ډېره لویه او عظیم الشانه وسله ده

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۲۷
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۶۹
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۰؛ بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۷ ص۱۰۹

مونږ نه لرو د همدې کبله د دول-دول مشکلاتو سره مخامخ یاستو. یا منزل الکتاب ویا هازم الأحزاب انزل علینا النعمة العظیمة.
چې د ټولې دنیا څخه یې قیمت زیات دی، خو افسوس چې دغه وسله نن ورځ[1]

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ حَسۡبُكَ ٱللَّهُ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٦٤ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ حَرِّضِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ عَلَى ٱلۡقِتَالِۚ إِن يَكُن مِّنكُمۡ عِشۡرُونَ صَٰبِرُونَ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِۚ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّاْئَةٞ يَغۡلِبُوٓاْ أَلۡفٗا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمۡ قَوۡمٞ لَّا يَفۡقَهُونَ ٦٥ ٱلۡـَٰٔنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمۡ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمۡ ضَعۡفٗاۚ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّاْئَةٞ صَابِرَةٞ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِۚ وَإِن يَكُن مِّنكُمۡ أَلۡفٞ يَغۡلِبُوٓاْ أَلۡفَيۡنِ بِإِذۡنِ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ٦٦ ﴾

[۶۴] ای پیغمبره! الله ﷻ ستا (هم) بس دی او د هغه کسانو هم (بس دی) چې ستا پیروي کوي چې د مؤمنانو څخه عبارت دي.

[۶۵] ای پیغمبره! مؤمنانو ته په جنګ باندې رغبت ورکړه (تېز یې کړه او ورته ووایه چې) که چېرته ستاسو څخه شل تنه صبر کوونکي وي نو دوی به په دوه سوه تنو (دښمنانو) باندې غالب شي (نو مقاومت ورباندې فرض دی).
او که چېرته ستاسو څخه سل تنه (صبر کوونکي) وي نو دوی به د هغو کسانو څخه په زرو تنو باندې غلبه مونده کړي چې دوی کفر غوره کړی دی (نو مقاومت دې وکړي) او دا ځکه چې دوی داسې قوم دی چې پخه پوهه نه لري.

[۶۶] اوس الله ﷻ ستاسو څخه (ذکر شوی حکم) تخفیف کړ او الله ﷻ پوه دی چې یقیناً په تاسو کښې کمزورتیا شته، نو که چېرته ستاسو څخه سل تنه صبر کوونکي وي نو دوی به په دوه سوو تنو (دښمنانو) باندې غلبه مونده کړي (نو ورسره دې وجنګېږي).
او که ستاسو څخه یو زر تنه (صبر کوونکي) وي نو دوی به د الله ﷻ په امر په دوه زره تنو (کافرانو) باندې غالب شي (نو مقاومت دې وکړي) او الله ﷻ د صبر کوونکو سره دی.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ خاص پیغمبر ﷺ دپاره خاص د مشرکانو د دوکې د مخنیوې ذمواري کړې وه، په دې ایتونو کښې یې پیغمبر ﷺ ته د مؤمنانو په شمول په ټولو امورو کښې ذمواري اعلان کړې ده.

---

(۱) ۱۳۷۴/۱۲/۲۰ هـ ش

۱ـ هغلته د جهاد دپاره د مؤمنانو اماده کول بیان شوي وه چې الله ﷻ د دوی په زړونو کښې بې شماره محبت اچولی دی او دلته نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده چې دوی په کار باندې وآچوي او جهاد کولو ته بې وهڅوي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! لکه څنګه چې الله ﷻ د دې دپاره کافي دی چې ستا څخه د مشرکانو د دوکه کولو مخنیوی وکړي همدارنګه په ټولو امورو کښې الله ﷻ ستا دپاره بلکې د ټولو مؤمنانو دپاره کافي او بس دی، نو لکه څنګه چې ته مکلف یې چې په الله ﷻ باندې توکل وکړې همدارنګه ټول مؤمنان مکلفیت لري چې په الله ﷻ باندې قوي اعتماد وکړي او د خپلو ټولو اړتیاوو پوره کول خاص د همده ﷻ څخه وغواړي.

۲ـ ای پیغمبره! څرنګه چې الله ﷻ د مؤمنانو په زړونو کښې یو تر بله کلک محبت اچولی دی او په ډېره قوي وسله باندې یې مجهز کړي دي نو دوی په کار واچوه او د جهاد فضایل ورته بیان کړه چې رغبت یې زیات شي او ښه په اخلاص سره د کفارو سره غزا وکړي.

۳ـ نو ای پیغمبره! مؤمنانو ته د الله ﷻ د جانبه هدایت ورکړه چې ای مؤمنانو! که ستاسو څخه شل تنه صبر کوونکي مجاهدین وي نو دوی به په دوه سوه تنه کافران باندې غالب شي او که ستاسو سل تنه وي نو په زرو تنو کافرانو باندې به غلبه مونده کړي.

یا په بل عبارت: په تاسو باندې واجبه ده چې یو تن مو د لسو تنو کافرانو او لس تنه مو د سلو تنو کافرانو او بالآخره سل تنه مو د زرو تنو کافرانو او زر تنه مو د یو لک تنو کفارو په مقابله کښې مقاومت وکړي او ونه تښتي.

ځکه چې یقیناً هغوی زیرکي او قوي پوهه نه لري، صرف دنیا یې په نظر کښې نیولې ده او د هر یوه سره یوازې د خپل ځان غم دی (یو د بل سره مینه محبت نه لري او یو د بل په غم باندې ستاسو غونډې نه غمژن کېږي).

۴ـ ای مؤمنانو! اوس نو چې یو کال تېر شو او الله ﷻ ته لکه څنګه چې په ازل کښې ستاسو کمزوري او ناتواني معلومه وه همدارنګه ورته د همدغه یوه کال په اوږدو کښې هم څرګنده شوه، حتی تاسو هم په خپله کمزورۍ باندې پوه شوئ چې د تخفیف غوښتنه مو وکړه او د سوال لاسونه مو پورته کړه، نو الله ﷻ فضل وکړ او ذکر شوی حکم یې درته تخفیف کړ.

نو که ستاسو څخه سل تنه صبر کوونکي مجاهدین وي نو په دوه سوه تنه کافرانو باندې به غالب شي او که ستاسو څخه یو زر تنه وي نو د الله ﷻ په امر به په دوه زره تنو باندې غلبه مونده کړي. خو په یاد ولرئ چې الله ﷻ خاص د صابرانو ملګری دی.

یا په بل عبارت: په تاسو باندې اوس واجبه شوه چې ستاسو یو تن د دوه تنو کافرانو او لس تنه مو د شل تنو کافرانو او بالآخره سل تنه مو د دوه سوه تنو او زر تنه مو د دوه زره تنو کافرانو په مقابل کښې مقاومت وکړي او ونه تښتي.

توضيحات

١_ كه څه هم ځينو علماوو كرامو د ﴿ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ ﴾ كلام د ﴿ ٱللَّهُ ﴾ په مباركه كلمه باندې عطف ګڼلی دی نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: ای پيغمبره! الله ﷻ او مؤمنان دې بس دي[١].

مګر بهتره دا ده چې د معنی حاصل يې داسې واخستل شي چې: ای پيغمبره! ستا او ستا د پيروانو (مؤمنانو) يوازې الله ﷻ بس دی چې د دنيا او آخرت كارونه مو درجوړ كړي[٢].

نو ذكره شوې معنی د ايت شريف څخه په لاندې طريقو سره تر لاسه كېږي[٣]:

الف: چې په ﴿ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ ﴾ كښې د "وَ" توری په معنی د "مَعَ" سره شي. يعنې الله ﷻ دې د پيروانو سره-سره بس دی.

ب: چې ذكر شوی د "وَ" توری د ﴿ حَسْبُكَ ﴾ په كاف باندې عطف شي. يعنې الله ﷻ ستا او ستا د پيروانو بس دی.

په دې صورت كښې بې د تاكيد څخه په ضمير متصل باندې عطف واقع شوی دی، كه څه هم دا ډول عطف بصريان جائز نه ګڼي مګر د كوفيانو نحويانو په نزد جائز دی[٤].

ج: چې ﴿ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ ﴾ مبتدا شي او د "كَذٰلِكَ" كلمات ورته خبر مقدر كړی شي. يعنې ای پيغمبره! ستا الله ﷻ بس دی او ستا د پيروانو هم همدارنګه الله ﷻ بس دی.

تحريض څه معنی؟

٢_ د ﴿ حَرِّضِ ﴾ كلمه د تحريض څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د [النساء:٨٤] ايت لاندې ښه پوره تحليله كړې ده چې معنی يې تېزول، هڅول او رغبت وركول راووځي، بيا تحليل ته يې اړتيا نه ګورو خو فقط د ترغيب يو حديث ورباندې اضافه كوو.

هغه دا چې كله مؤمنان (غازيان) د بدر په مقام كښې د مشركانو سره مخامخ شوه نو نبي كريم ﷺ ورته خطاب وكړ چې: «قُومُوا إِلَى جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ»[٥] داسې يوه جنت ته ورپورته شئ چې پلنوالی يې د اسمانونو او ځمكو غوندې دی (اوطول يې يوازې الله ﷻ ته معلوم دی او بس).

لفظًا اخبار او معنًا انشاء

٣_ دغه جمله ﴿ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَٰبِرُونَ يَغْلِبُوا۟ مِا۟ئَتَيْنِ ﴾ كه څه هم لفظًا اخبار ده مګر معنا انشاء (امر) ده يعنې: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا"[٦].

---

(١) المحرر الوجيز ج٨ ص١٠٦
(٢) اضواء البيان ج٢ ص٣٧٢
(٣) تفسير القاسمي ج٨ ص٩٠
(٤) روح المعاني ج١٠ ص٣٠
(٥) صحيح مسلم ج٢ ص١٣٩
(٦) روح المعاني ج١٠ ص٣١؛ تفسير الطبري ج١٠ ص٤١

نو د معنى حاصل يې داسې کېږي: که چرته ستاسو څخه شل تنه صبر کوونکي مجاهدين وي نو
دوی دې وجنګېږي ترڅو چې په دوه سوه تنه کافرانو باندې غالب شي[۱].

او اخباريه جمله خو په قرآن کريم کښې کله-کله د انشائيه جملې معنى ورکوي، لکه چې په
[البقرة:۲۲۸] ايت کښې د ﴿ وَٱلۡمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصۡنَ ﴾ جمله د "وَالْمُطَلَّقَاتُ تَرَبَّصْنَ" په معنى سره ده،
يعني: طلاقې کړې شوې ښځې دې د بل مېړه نکاح کولو ته درې حيضه انتظار وباسي.

د لاندې وجوهو د کبله په دې مقام کښې د انشائيه جملې معنى غوره کړه:
مونږ

الف: وروسته الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ ٱلۡـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمۡ ﴾ يعني: اوس الله ﷻ ستاسو څخه ذکر
شوی ثقيل حکم تخفيف کړ. نو که بالفرض ذکره شوې جمله معنًا هم اخبار وي نو تخفيف به هيڅ
معنى نه درلوده، ځکه چې اخبارات خو د واقعاتو بيان وي چې د تخفيف او يا د تغير قابل نه وي،
لکه چې څه شرحه يې د [البقرة:۱۰۶] ايت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ب: د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې کله ذکر شوی ايت شريف نازل شو: «شَقَّ
ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حِينَ فُرِضَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ فَجَاءَ التَّخْفِيفُ»[۲] يعني: دا (حکم) په
مسلمانانو باندې سخت شو، چې په دوی باندې فرض کړې شو چې يو تن مجاهد دې د لسو تنو
کافرانو څخه نه تښتي (او مقاومت دې ورسره وکړي) نو تخفيف راغی.

که بالفرض ذکره شوې جمله معنًا انشاء نه وي نو نه به په مسلمانانو باندې درنه تمامه شوې وی
او نه به پکښې څه تخفيف واقع شوی وی.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې صريحًا انشائيه جمله (امر) نازل نه کړې
شو چې "فَلْيُقَاتِلُوا" نو دوی دې وجنګېږي؟

مونږ وايو چې: که څه هم ذکره شوې جمله معنًا انشائيه جمله ده مګر نظر ظاهري عبارت ته ترې
بشارت هم معلومېږي، ته به وايې چې الله ﷻ مونږ ته زيری او وعده راکوي که ستاسو شل تنه په
ثبات او استقامت سره وجنګېږي نو په دوه سوو کافرانو باندې به غلبه ومومې.

نو که ذکر شوی مضمون په صريحو عبارتونو "فَلْيُقَاتِلُوا" باندې نازل شوی وی نو بشارت به
فوت شوی وی.

يادونه

۵ـ لکه څنګه چې ذکره شوې اخباريه جمله د انشائيه جملې معنى ورکوي همدارنګه په دې
مقام کښې لاندې متباقي درې جملې هم اخباريه جملې دي خو د انشائيه جملو معناوې ورکوي:

[۱] التفسير الکبير ج۱۵ ص۱۹۲
[۲] صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۰: سنن ابي داود ج۱ ص۳۵۶

لومړی: ﴿ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ يَغْلِبُوٓاْ أَلْفًا ﴾: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا اَلْفًا مِنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا" يعنې که ستاسو سل کسان وي نو ترهغه دې وجنګيږي ترڅو چې په زرو تنو کافرانو باندې غلبه ومومي.

دوهمه: ﴿ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِائَتَيْنِ ﴾: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ" يعنې که ستاسو سل تنه صبر کوونکي مجاهدين وي نو ترهغه دې وجنګيږي ترڅو چې په دوه سوه تنو کافرانو باندې غالب شي.

دریمه: ﴿ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوٓاْ أَلْفَيْنِ ﴾: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللهِ" يعنې او که ستاسو يو زر تنه صابران مجاهدين وي نو تر هغه دې وجنګيږي ترڅو چې د الله ﷻ په نصرت په دوه زره تنو کافرانو غلبه موندونکي جوړ شي.

تخفيف څه معنی؟

۶_ په ﴿ خَفَّفَ ٱللَّهُ ﴾ کښې د ﴿ خَفَّفَ ﴾ کلمه د تخفيف څخه اشتقاقه شوې ده چې اصلي مصدر (مجرد) يې "خِفَّة" دی، "خِفَّة" د سپکوالي معنی ورکوي چې د اعتباراتو په لحاظ سره په لاندې شيانو کښې استعماليږي[۱]:

الف: د ارزښت په لحاظ سره، لکه چې افغانۍ د دينار په نسبت سره سپکه ده.

ب: د حرکت په لحاظ سره، لکه چې خفيف د هغه آس لقب دی چې په تېزه زغلي، په مقابل کښې بطيء (سست) هغه آس ته ويل کېږي چې تېزه منډه نه شي وهلی.

ج: د وقار په لحاظ سره، هغه سړی ته د خفيف (سپک سړي) لقب ورکول کېږي چې ناسته ولاړه او کړه وړه يې د بې عزتۍ څخه نمايندګي کوي او بالمقابل هغه چا ته دروند سړی وايي چې خپله ژبه او اندامونه په خپل کنترول کښې ساتلی شي او سپوږې، ستغې خبرې نه کوي.

د: د وزن په لحاظ سره، لکه چې د تلې يوه پله د بلې څخه سپکه وي.

ه: د کولو په لحاظ سره، چې کول يې نسبت بل شي ته اسان وي.

په دې مقام کښې همدغه پنځمه معنی مراده ده نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې:

ای مؤمنانو: په تاسو باندې واجبه ده چې ستاسو شل تنه دې د دوه سوه تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي، مګر اوس درباندې الله ﷻ ذکر شوی حکم تخفيف کړ او د سختۍ څخه يې د اسانۍ په لور راښکته کړ نو په تاسو باندې واجبه ده چې ستاسو سل تنه دې د دوه سوو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي.

سوالونه او جوابونه

۷_ په دې مقام کښې سړي ته لاندې سوالونه ذهن ته ورځي:

الف: که څوک وايي په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ثقيل حکم مثالونه په ورو عددونو

(۱) مفردات الراغب ص۱۵۲

کښې وښودل یعني شل په مقابل د دوه وو سوو کښې او سل په مقابل د یو زر تنو کښې، مګر د خفیف حکم دپاره یې غټ عددونه په مثالونو کښې نازل کړي یعني سل په مقابل د دوه وو سوو کښې او یو زر د دوه وو زرو په مقابل کښې.

مونږ وایو: دا د دې کبله چې د ثقیل حکم د نزول په وخت کښې د مجاهدینو عدد لږ وه نو د دوی د تمثیل دپاره واړه عددونه خوښ کړی شوه او د خفیف حکم د نزول په وخت کښې د مجاهدینو شمار ډېر وه نو د تمثیل دپاره یې غټ عددونه غوره کړی شوه[1]، دواړه حکمونه په یو وخت کښې نه دي نازل شوي لکه چې ـ إنشاء الله ﷻ ـ وروسته راځي.

په دې باندې علاوه ځینې علماء کرام وایي چې د ثقیل حکم مثالونه د حال په مطابق رانازل شوي دي ځکه چې په هغه وخت کښې به د جهادي ګروپونو شمېره غالبًا د شلو تنو څخه نه کمېده او د سلو تنو څخه به نه زیاتېده[2].

اما څرنګه چې خفیف حکم د قیامت د ورځې پورې په خپل حال باقي دی نو ځکه د لویو عددونو په شکل کښې وښودل شو ترڅو مونږ ته بشارت راکړي چې د مجاهدینو تعداد مخ په زیاتېدلو دی.

ب: که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د یوه حکم دپاره دوه دوه مثالونه نازل کړه، حال دا چې موضوع په یوه مثال باندې هم پوره واضحه جوړېدله؟

مونږ وایو: دا د دې دپاره ـ والله ﷻ أعلم ـ چې مونږ ته څرګنده کړي چې په نازل شوي حکم باندې عدد څه اثر نه شي غورزولی، په اول حکم کښې په یوه کس باندې فرض ده چې د لس چندو کافرانو سره مقاومت وکړي او په لسو باندې د سلو تنو او بالآخره په سلو باندې د زرو تنو او په زرو تنو باندې د یو لک مقابله ضرور ده او داسې نور.

همدارنګه په تخفیف شوي حکم کښې په یوه کس مجاهد باندې د دوه تنو او په یو لکو باندې د دوه وو لکو مقابله حتمي ده او داسې نور.

نو که بالفرض په یو-یو عدد باندې اکتفاء شوې وی نو د چا خیال ته به ورغلي وی چې همدا حکم به په همدغه عدد پورې مختص وي، حال دا چې دا خیال غلط وه.

ج: که څوک وایي چې د جمهورو علماوو په نزد ذکر شوی ثقیل حکم په ذکر شوي خفیف حکم باندې منسوخ شوی دی[3] او په منسوخ حکم باندې خو عمل کول جواز نه لري نو باید چې هغه مجاهد ګناهګار وګڼل شي کوم چې د دوه وو تنو څخه د اضافه کافرانو په مقابل کښې مقاومت وکړي، او که په همدغه حال کښې شهید شي نو باید چې شهید ونه ګڼل شي بلکې په تهلکه کښې د خپل ځان اچوونکی وبلل شي.

---

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۳۵۱
(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۱۶
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۱؛ روح المعاني ج۱۰ ص۳۲

دا د یو پلوه، او د بله پلوه زښت ډېر مثالونه شته چې سلفو صالحینو په ثقیل حکم باندې لا څه چې بلکې په اثقل حکم باندې عمل کړی دی، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

اول: د "موته" په غزا کښې د مؤمنانو (مجاهدینو) تعداد درې زره (۳۰۰۰) تنه وه او د کافرانو شمار دوه لکه (۲۰۰۰۰۰) تنه وه[۱] او الحمد لله بری د مسلمانانو په نصیب شو.

دوهم: د "یرموک" په غزا کښې د مجاهدینو تعداد څلیرشت زرو (۲۴۰۰۰) تنو ته رسیده حال دا چې د دښمن تعداد د دوه وو لکو (۲۰۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کښې وه، عجیبه لا دا ده چې په همدغې غزا کښې مجاهدینو د دښمنانو څخه اویا زره (۷۰۰۰۰) تنه وژلي وه[۲] چې یوازې وژل شوي د غازیانو تقریبًا درې چنده جوړېده.

د تاریخ په اوږدو کښې دغسې نور ډېر مثالونه شته دي؛ نو پوښتنه دا ده چې په ذکرو شوو دواړو حکمونو باندې د ناسخ او منسوخ اطلاق صحت لري؟

مونږ وایو چې:

اول: ځینو علماء کرامو د ذکر شوي سوال قوت ته کتلي دي او ویلي یې دي چې په ایت شریف کښې بالکل تشریعي حکم نشته او نسخه په تشریعي حکم کښې صورت نیسي، بلکې ایت شریف د مؤمنانو هغه ثبات او استقامت بیانوي کوم چې الله ﷻ دوی ته وربښلو کړی دی[۳].

دوهم: ابو مسلم الاصفهاني وایي چې په دې مقام کښې الله ﷻ د نصرت وعده په صبر سره مشروطه کړې ده بلکې دلته فقط صبر فرض ګرځولی شوی دی او په صبر کښې خلک مختلف دي. د پخوانیو صبر قوي وه نو یوه تن د لسو تنو مقابله کولی شوه او د وروستنیو صبر کمزوری دی نو یو تن ایله د دوه وو تنو مقابله کوي[۴]، لنډه دا چې نسخه دلته نشته.

دریم: دا خو یقیني ده چې په ذکره شوې موضوع کښې الله ﷻ اول ثقیل حکم نازل کړې وه او بیا یې په خفیف حکم باندې تغیر ورکړ، نو که بالفرض دغه تغیر موقت وي لکه چې مسافر ته د روژې د نه نیولو اجازه ورکړه شوې وه، نو ثقیل حکم ته به د عزیمت او خفیف حکم ته به د رخصت لقبونه ورکړی شوي وی.

اما کله چې خفیف حکم د مسافر د روژې په شان موقت نه بلکې دائمي دی نو اکثره علماء کرامو ورباندې د ناسخ او منسوخ اطلاق کړی دی او دائمي تخفیف یې د نسخې په نامه یاد کړی دی[۵]. که څه هم په حقیقت کښې دواړه حکمونه ناسخ او منسوخ نه دي بلکې عزیمت او رخصت دی، نو زمونږ په نظر ذکر شوی تغیر چې څوک د نسخې په نامه یادوي او څوک ورته د تخفیف لقب ږدي

---

(۱) حاشیه الشیخ زاده علي تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۱۶
(۲) تفسیر المنار ج۱۰ ص۷۹
(۳) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۵۵۰
(۴) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۹۴
(۵) تفسیر القرطبي ج۸ ص۴۵؛ المحرر الوجیز ج۸ ص۱۰۹

دا محض لفظي نزاع ده که یوه ډله بلې ته خپل مطلب شرحه کړي نو یوه به بلې ته تسلیمه شي او نزاع به د منځه لاړه شي.

د: که څوک وايي چې مناسبه ده چې په ذکر شوی تغیر باندې د نسخې اطلاق صحت ونه لري او دا ځکه چې په نسخه کښې د ناسخ حکم تاخیر شرط دی، حال دا چې په دې مقام کښې دواړه حکمونه یو تربله سره اتصال لري؟

مونږ وایو چې: دا هله چې ناسخ او منسوخ په حقیقي معنی سره وي او دلته خو عزیمت او رخصت ته مجازاً ذکر شوي لقبونه ورکړی شوي دي، لکه چې لږ وړاندې ورته اشاره وشوه.

په دې باندې علاوه، په دې مقام کښې خفیف حکم په نزول کښې د ثقیل حکم څخه ډېر وروسته نازل شوی دی[1] مګر په تلاوت کښې ورسره اتصال لري او بس، او په تلاوت کښې خو ناسخ حکم د منسوخ حکم څخه کله وړاندې هم لوستل کېږي لکه چې د کونډو ښځو د عدت په باره کښې د [البقرة: ۲۴۰] ایت په [البقرة:۲۳۴] ایت باندې منسوخ شوی دی چې په تلاوت کښې ترې وړاندې دی. چې په همدې تفسیر کښې یې اوږد بحث تېر شوی دی، والحمدلله.

ه: که څوک وايي چې د ﴿وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا﴾ جملې څخه ظاهراً څرګندېږي چې الله ﷻ د انسانانو په ضعف باندې د ایت شریف د نزول په وخت کښې پوه شو، حال دا چې دا معنی خو غلطه ده؟

مونږ وایو چې: د دغسې پوښتنې جواب د [البقرة:۱۴۳] ایت لاندې تېر شوی دی هیله ده چې هلته وکتل شي، خو په دې مقام کښې ورباندې دومره وراضافه کوو چې الله ﷻ په ټولو اشیاوو باندې کامل ازلي او ابدي علم لري خو د اشیاوو د موجودیت څخه وړاندې د علم معنی دا ده چې شی به په دغه او هغه کیفیت باندې موجود شي، او د موجودیت څخه وروسته پرې په دې معنی عالم دی چې دا شی په دغه او هغه کیفیت باندې موجود دی[2].

یا په بل عبارت: د الله ﷻ په علم کښې تغیر نه واقع کېږي بلکې د علم تعلقات یې تجدد مومندلی شي او دا د علم د کمال سره منافات نه لري.

و: که څوک وايي چې په ذکره شوې جمله کښې د ﴿ضَعْفًا﴾ کلمه څه معنی؟

مونږ وایو چې: دلته د ضعف څخه په دین کښې ضعف مطلب نه دی[3] بلکې په هغو شیانو کښې ضعف مراد دی کوم چې په جنګ څه اثر لري، لکه بدني ضعف، د استقامت ضعف، د بصیرت ضعف، د صبر ضعف او بالآخره د توکل علی الله ضعف او داسې نور[4].

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۳۲؛ البحر المحیط ج۵ ص۳۵۰
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۹۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۳۴
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۳۲

د ذکر شوي بحث نتيجه

۸ـ د ذکرو شوو ټولو سوالونو او جوابونو نتيجه عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په ډېرو لنډو او واضحو کلماتو کښې بيانه کړې ده چې: «مَن فَرَّ عَنْ ثَلاثَةٍ لَمْ يَفِرَّ وَمَنْ فَرَّ عَنْ اثْنَيْنِ فَقَدْ فَرَّ»[۱] هرڅوک چې د درېوو نفرو کفارو څخه وتښتي نو هغه نه دی تښتېدلی (د وعيد لاندې نه واقع کېږي) او هرڅوک چې د دوه وو نفرو کفارو څخه وتښتي نو يقيناً هغه وتښتېد (او په ګناه کښې واقع شو).

ته به وايې چې الله ﷻ ټول مؤمنان مخاطب کړي دي چې: ای مؤمنانو! تر اوسه پورې الله ﷻ په تاسو باندې د کفارو په مقابل کښې سخت او دروند حکم فرض کړی وه څکه چې تاسو د نبي کريم ﷺ د انډيوالی د برکته مشکلات ګاللی شوه او صبر او استقامت مو بنه قوي وه.

اما د دې څخه وروسته ستاسو جامعه مخ په پراخې ده او د نبي کريم ﷺ مبارک عمر مخ په ختمېدلو دی او وحې قطعه کېدونکې ده، نو جنګي کوم صفات چې تاسو لرئ هغه په راتلونکو ټول مؤمنانو کښې ستاسو په اندازه په کامله توګه کمال ته نه شي رسېدلی او ذکر شوی ثقيل حکم د قيامت د ورځې پورې د دوام وړ نه دی نو څکه الله ﷻ په تاسو باندې خپل لطف او مهرباني وکړه او ثقيل حکم يې په خفيف حکم سره تغير کړ ترڅو د قيامت د ورځې پورې ټول مسلمانان يې د باره ووتلی شي. هغه دا چې ستاسو په يوه کس باندې فرض ده چې د دوه وو تنو په مقابل کښې مقاومت وکړي او خپل ځان په ګناه کښې واقع نه کړي، اما که ستاسو کوم يو يا کومه يوه ډله په عزيمت باندې عمل وکړي او د ثقيل حکم متحمل شي نو هغه ته يا هغوی ته دې اجرونه او ثوابونه او بالآخره شهادت يا شهادتونه مبارک وي.

يوه مسئله

۹ـ که مؤمنان غير مسلح وي او کفار مسلح وي همدارنګه چې مؤمنان د کفارو سره په وسله (سلاح) کښې سيالي ونه کړی شي چې د هغوی سلاح په دوی باندې قوي وي نو څه باک نشته چې مؤمنان وتښتي او خپلو ځانونو ته نجات ورکړي[۲].

﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنْيَا وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلْءَاخِرَةَ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَّوْلَا كِتَـٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا۟ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَـٰلًا طَيِّبًا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾ ﴾

(۱) اعلاء السنن ج۱۲ ص۶۳
(۲) اعلاء السنن ج۱۲ ص۶۳

[۶۷] پیغمبر ته ترهغه مناسبه نه ده چې ده لره بندیان وي (بندیان ولري) ترڅو چې په ځمکه کښې قوت حاصل کړي، (ای مؤمنانو!) تاسو (نبي کریم ﷺ ته د بندیانو په نیولو سره) د دنیا مال غواړئ او الله ﷻ (ستاسو دپاره) د آخرت اراده لري (چې طلب یې کړئ) او الله ﷻ د زورتلونکي، خاوند (او) د حکمت څښتن دی.
[۶۸] که چرته د الله ﷻ وړاندېنی فیصله نه وی (چې په دغې غزا کښې به تاسو ته د اعجاز په توګه کامیابي درکوي) نو تاسو ته به په هغه شي کښې چې تاسو اخستی دی (فدیه او غنیمت) لوی عذاب دررسېدلی وی.
[۶۹] نو تاسو د هغو (مالونو) څخه چې تاسو (د فدیو په شمول) په غنیمت نیولي دي په داسې حال کښې خورئ چې (تاسو ته) حلال (او) پاکېزه دي. او د الله ﷻ څخه وډار شئ، یقیناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط

وړاندې ایتونه په ﴿ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ باندې ختم شوي وه او پکښې مؤمنانو ته توصیه شوې وه چې په جهاد کښې ښه قوي صبر وکړئ چې باید ستاسو صبر په کافرانو باندې دپاسه وي، په دې ایتونو کښې د هغې بې صبرۍ په هکله لاربښوونه شوې ده کومه چې د مؤمنانو (غازیانو) څخه د بندیانو څخه د فدیو د اخستلو په باره کښې واقع شوې وه.

شان نزول

د ذکرو شوو ایتونو د شان نزول په اړوند څو متعدد روایات په کتابونو کښې شته[۱] خو مونږ دلته بوازې دصحیح مسلم د روایت د مهمو ټکو په لیکلو باندې اکتفاء کوو چې:
۱ـ د بدر د غزا په نتیجه کښې اویا نفره مشرکان ووژل شوه او اویا نفره بندیان اسیران کړی شو.
۲ـ نبي کریم ﷺ د صحابه کرامو ﷺ سره مشوره وکړه چې د بندیانو سره په څه ډول معامله وکړو؟
۳ـ ابو بکر الصدیق ﷺ مشوره ورکړه چې: ای د الله رسوله! زما مشوره دا ده چې دوی ازاد کړو او د هر یوه څخه فدیه واخلو، په فدیو باندې به جهادي وسائل تهیه کړو او امید شته دی چې د همدغو اسیرانو څخه ځیني په ایمان باندې مشرف شي او د غازیانو ټولګۍ ورباندې قوي شي.
۴ـ عمر الفاروق ﷺ وویلې: ای د الله رسوله! دغه بندیان د کفر امامان دي، د یوه پلوه یې د اسلام د تخریب دپاره ډېرې هلې ځلې کړې دي باید د خپلو کړو وړو جزا وګوري او د بله پلوه د دوی ازادول د کفري قوت روغ پرېښودل دي، زما مشوره دا ده چې دا ټول ووژنو ترڅو د کفر زور ختم کړو او په ټولو کفارو باندې د اسلام رعب کېنوو، چې په راتلونکې کښې یوه ډله هم د اسلامي جامعې د تخریب خیال په خپلو مغزو کښې ونه ګرځوي.

---
[۱] اسباب النزول للواحدي ص ـ ۱۶۰

۵_ په نتیجه کښې نبي کریم ﷺ د ابو بکر الصدیق ﷛ مشوره ومنله او بلکې د غازیانو د اکثریت همدغه مشوره خوښه شوه، مګر د الله ﷻ خوښه نه شوه نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[1] چې خلاصه یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای مؤمنانو! هیڅ پیغمبر ته مناسبه نه وه او خصوصاً آخر الزمان پیغمبر ته (چې افضل الانبیاء دی) مناسبه نه ده چې هغه دې بندیان ولري او په بندیانو باندې دې فدیه واخلي. حال دا چې ناسو خپل پیغمبر ته د فدیه اخستلو مشوره ورکړه او ستاسو اکثریت په همدې کړنلاره باندې خوښ وه.

۲_ تاسو ته په کار وه چې اسیران مو یا د نیولو څخه مخکښې وژلي وی او یا مو د نیولو څخه وروسته ټولو په یوه خوله د وژلو مشوره ورکړې وی ترڅو ستاسو رعب په ټولو کافرانو باندې ناست وی او په راتلونکي کښې مو هیڅچا مقابلې ته زړه نه وی ښه کړی.

۳_ سمدستي تاسو مال ته دومره اړتیا نه لرئ لکه څومره چې قوت ته اړ یاست ځکه چې تاسو نن ورځ کمزوري یاست او دښمن مو قوي دی، که تاسو د دښمنانو مشران وژلي وی (چې ستاسو په لاس کښې اسیران وه) نو دښمن به مو کمزوري شوی وی او د دې خبرې احتمالات وه چې ډېر خلک به ایمان باندې مشرف شوي وی.

۴_ ای مؤمنانو! تاسو خو ذکر شوی کار د دنیا د راغونډولو دپاره وکړ او د دنیا ناچیزه متاع مو ترلاسه کړه او همدا کار درته مصلحت ښکاره شو، مګر مصلحت دا نه وه چې تاسو اټکل کړی وه، مصلحت دا وه چې ټول مو وژلي وی او د اسلام پرمختګ او قوت مو په نظر کښې نیولی وی چې الله ﷻ ستاسو څخه همدغه کار غواړي.

۵_ ای مؤمنانو! الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، بې د ذکر شوې پلان څخه یې هم اسلام ته ترقي ورکوله شوه هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی، مګر د دې سره-سره د حکمت څښتن هم دی چې دنیاوي چارې یې په اسبابو باندې رواني کړې دي.

۶_ ای مؤمنانو! که د الله ﷻ د جانبه پخوانۍ لیکلې شوې او فیصله کړی شوې خبره نه وی نو ضرور به تاسو ته د فدیو په اخستلو کښې لوی عذاب رسیدلی وی.

۷_ ای مؤمنانو! ذکر شوی بیان د دې دپاره نه دی چې په تاسو باندې د فدیو مالونه او یا د فدیو په شمول د غنیمت مالونه حرام کړی شوي دي بلکې صرف د دې دپاره دی چې تاسو په خپله خطائۍ باندې پوه شئ او په راتلونکي کښې په دغسې موضوعاتو کښې په سر سري نظر تیر نه شئ، ترڅو به په تاسو کښې پیغمبره ﷺ ژوندی وي او وحې به جاري وي او بالآخره موقع په موقع به تاسو ته خطاوي درښايي؟

۸_ نو د فدیو په شمول د غنیمت مالونه چې تاسو نیولي دي تاسو ته حلال دي. هغه ډېر پاکیزه

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۹۳

مالونه دي چې د جهاد په برکت لاس ته درغلي دي او د صدقاتو غوندې ګناهونه پرې نه دي رژېدلي نو په ډاډه زړه سره يې خورئ او د الله ﷻ څخه ودار شئ، په آينده کښې دقيق فکر کوئ او د عقلونو څخه کار اخلئ.

يقيناً الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، د يو پلوه به تقصيرات (نيمګړتياوې) دروبښي او د بله پلوه به د لازياتو نېکيو توفيق درکړي.

توضيحات

۱_ د ﴿ يُثۡخِنَ ﴾ کلمه د اثخان څخه اخستله شوې ده او په هر شي کښې اثخان د قوت او کلکوالي څخه عبارت دی[1]. نو په دې مقام کښې يې معنی داسې راوځي چې: پيغمبر ته ترهغې اسيران نيول مناسب نه دي ترڅو چې په ځمکه کښې ښه د قوت او د شدت څښتن جوړ شي او د منطقې اوسېدونکي ترې په ډار کښې شي.

او دا کار هله کېدلی شو چې تاسو مشرکان نه وی اسيران کړي بلکې د اسيرولو په عوض مو وژلي وی. کله چې تاسو د اسيرولو سهوه وکړه او نبي کريم ﷺ مو د اسيرانو خاوند جوړ کړ نو بيا به مو مشوره ورکړې وي چې فديه يې ورباندې نه وی اخستې او ټول يې وژلي وی مګر دا کار هم تاسو ونه کړ او وجه يې دا وه چې تاسو دنيا غوښتله، حال دا چې د دنياوي مالونو د ښتن کېدلو څخه د قوت څښتن کېدل بهتر او غوره دي، په مالونو باندې اسلام دومره پرمختګ نه شي کولای لکه څومره چې په قوت سره پرمخ ځي او ترقي کوي.

يوه پوښتنه او هغې جواب

۲_ که څوک وايي چې: په دې مقام کښې صحابه کرامو ؓ ته الله ﷻ په عتاب اميزه لهجه باندې خطاب کړی دی چې: ﴿ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنۡيَا ﴾ تاسو دنياوي متاع غواړئ؛ نو پوښتنه دا ده چې د دغه عتاب څه وجه وه؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د ذکر شوي عتاب لاندې دوه وجهې ښودلې دي[2]:

الف: يوه وجه يې هغه ده کومې ته چې د ايتونو د شان نزول په بيان کښې لږ څه وړاندې اشاره شوې ده چې صحابه وو کرامو ؓ نبي کريم ﷺ ته د اسيرانو څخه د فديو اخستلو مشوره ورکړه حال دا چې دوی ته د هجرت په اول کال باندې امر شوی وه چې: ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ فَشُدُّواْ ٱلۡوَثَاقَ فَإِمَّا مَنَّۢا بَعۡدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾ [محمد: ۴] يعنې: نو کله چې تاسو د هغو کسانو سره (د جنګ په ميدان کښې) ملاقي شوئ چې کفر يې اختيار کړی دی نو (ووهئ دوی د ورمېږنو وهل، آن ترهغه وخته پورې چې په دوی کښې مو (وژل) قوي کړه (او ښه ورباندې غالب

---

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۷۷

(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۲

شوئ) نو کلک یې کړئ ترل (اسیران یې کړئ) نو بیا (به وربانديې) یا (احسان وکړئ) احسان کول او یا (به ترې فدیه واخلئ) فدیه اخستل.

لنډه دا چې د عتاب وجه دا وه چې صحابه کرامو ﷺ د کافرانو اثخان ونه کړ، شاید چې مجاهدینو به ګومان کړی وي چې د اویا نفرو مشرکانو وژل او د اویا نفرو اسیران کرځول به د اثخان د تکمیل دپاره کفایت کوي، حال دا چې د اثخان دوه صورتونه د دوی څخه فوت شوه. هغه دادي:

اول: یو دا چې د جنګ په میدان کښې یې مشرکان نور هم وژلي وی او په ترلو او اسیرولو بانديې نه وی مشغول شوي. یا په بل عبارت: د جنګ په میدان کښې دوی په اسیرولو بانديې مشغول شوه او ډېرو مشرکانو په تېښتېدلو سره نجات مونده کړ، که نه نو نور به هم وژلی شوي او اسیر کړی شوي وی.

دوهم: بل دا چې دوی نبي کریم ﷺ ته د فدیو اخستلو مشوره ورکړه په کار دا وه چې د اثخان مشوره یې ورکړې وی ترڅو ټول اسیران وژلی شوي وی.

ب: بله د عتاب وجه دا وه چې صحابه کرامو ﷺ ته ترهغه وخته پورې د غنیمت مالونه نه وه حلال کړی شوي خو د دې سره-سره دوی د غنیمت په راغونډولو او رانیولو بانديې پیل وکړ او په دې بانديې علاوه د اسیرانو فدیې یې هم سره وویشلې چې د غنیمتې مالونو یوه برخه یې تشکیله کړې وه.

تبصره

۳_ مونږ ته داسې ښکاري چې د عتاب دوهمه وجه هم په حقیقت کښې اولنۍ وجې ته وراوړي او دا څکه چې د [الأنفال:۴۱] ایت لاندې تېر شو چې د غنیمت تحلیل صحابه وو کرامو ﷺ ته د دې څخه وړاندې صورت نیولی وه نو د غنیمت په رانیولو بانديې دوی ته عتاب څکه متوجه شو چې دوی اثخان نه وه کړی، که نه نو د غنیمت رانیول به د عتاب باعث نه وی جوړ شوی.

کتاب من الله د څه شي څخه عبارت دی؟

۴_ په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ﴾ په معنی کښې متعدد تفسیرونه کړي دي[۱] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مګر مونږ ته په زړه پورې تفسیر دا دی چې: که د الله ﷻ د پلوه دا خبره نه وی فیصله شوې چې په بدر کښې به هرومرو غازیانو ته فتحه ورکوم او په معجزانه توګه به دوی په مشرکانو بانديې غلبه موندونکي جوړوم، نو ضرور به تاسو ته لوی عذاب دررسېدلی وه څکه چې تاسو د جنګ د قوانینو څخه سرغړونه وکړه چې جنګ لا ختم شوی نه وه او تاسو د اسیرانو په نیولو بانديې پیل وکړ.

نو که بالفرض مشرکانو ته الله جرئت ورکړی وی او په داسې حال کښې په تاسو بانديې بېرته را تاوو شوي وی چې تاسو د اسیرانو په ترلو او د غنیمتي مالونو په راغونډولو بوخت وئ او د مرګوني

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۵ ص۲۰۲؛ زاد المسير ج۳ ص۲۵۹؛ روح المعاني ج۱۰ ص۳۵

بريد لاندې يې نيولي وی نو په دې صورت کښې به د ښه قوي شکست سره مخامخ شوي وی او څه شی مو چې په لاس کښې درلودلی (لکه اسيران او غنيمتونه) هغه به مو ټول بايللي وی.
خو د الله ﷻ د فيصلې مطابق مشرکان بېرته راستانه نه شوه او تاسو د عذاب څخه روغ پاتې شوئ، مګر پام کوئ چې په راتلونکي کښې د دې جنګي خطاګانو مرتکب نه شئ.

د ذکر شوي عذاب يو نظير

۵_ څرنګه چې د احد په غزا کښې مجاهدين د اتخان څخه وړاندې او د جنګ د ختم څخه مخکښې (بې وخته) د غنيمت په راغونډولو باندې مشغول شوه او د کنډو مورچه يې خالي پرېښودله نو مات شوي کافران وربانديې بېرته ورتاو شوه چې د يو پلوه راغونډ کړی شوي غنيمتونه د مجاهدينو د لاسه وواته او د بل پلوه اويا نفره شهيدان شوه حتی چې نبي کريم ﷺ هم پکښې روغ پاتې نه شو او مبارک غاښ يې پکښې شهيد شو.
د احد په غزا کښې څکه ذکر شوي تعذيب صورت ونيوه چې الله ﷻ د خپله څانه سره نه وه فيصله کړې چې مجاهدينو ته به په معجزانه توګه فتحه ورکوي بلکې دلته يې فيصله دا وه چې د جنګي قوانينو په مطابق فتحه صورت نيسي، نو ترڅو پورې چې د جنګي قوانينو مراعات کيده فتحه هم مخ په وړاندې روانه وه خو کله چې قوانين د پښو لاندې شوه او د اوامرو په خلاف مورچه خالي کړی شوه نو فتحه په ماتې بدله شوه.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: د وړاندې بياناتو څخه څرګنده شوه چې د بدر په غزا کښې صحابه کرام ﷺ په اجتهاد کښې خطا شوي وه چې په عدم اتخان باندې يې د اتخان ګومان کړی وه نو د عذاب د نزول په خطر باندې مخاطب کړی شوه، حال دا چې په اجتهادي خطا باندې خو د عذاب د نزول خطر نشته، نبي کريم ﷺ فرمايي: «إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أخطأَ فَلَهُ أَجْرٌ»[1] يعني: کله چې يو حکم کوونکی د حکم کولو اراده وکړي نو کوښښ وکړي نو (حق ته) ورسېږي نو ده ته دوه اجره دي، او کله چې د حکم اراده وکړي نو کوښښ وکړي خو بيا خطا شي نو ده ته يو اجر دی.
مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې د دنياوي عذاب نزول مطلب دی، لکه چې د احد په غزا کښې د کنډو د مورچې څينې صحابه کرام ﷺ په اجتهاد کښې خطا او د ماتې د عذاب سره مخامخ شوه، اما په حديث شريف کښې اخروي اجرونه مراد دي چې د دنياوي عذاب سره څه منافات نه لري.

ډېره باريکه اشاره

۷_ که څه هم د عتاب ټوله مخه صحابه وو کرامو ﷺ ته متوجه ده _لکه چې وړاندې شرحه شوه_

---

[1] صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۹۲

مګر نبي کريم ﷺ ته هم په ډېره باريکه توګه څه نوی عتاب معلومېږي، او دا څکه چې:
الف: په وړاندې او وروسته ایتونو کښې نبي کريم ﷺ مخاطب کړی شوی دی چې: ﴿ يَٰأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾ او دلته مخاطب نه کړی شو بلکې د نکرې په توګه ترې په "لِنَبِيٍّ" سره تعبير وکړی شو، لکه څنګه چې په ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴾ [عبس: ۱] کښې ورته غائب ضمير راجع کړی شوی دی.
ب: د ايت د مضمون څخه څرګندېږي چې صحابه وو کرامو ﷺ اسيران د نبي کريم ﷺ دپاره نيولي دي چې د ټولو مجاهدينو قائد او -په اصطلاح- قومندان وه. نو داسې ګڼل شوی دی لکه چې پخپله نبي کريم ﷺ نيولي وي.
ج: بهتره دا وه چې نبي کريم ﷺ صحابه کرام ﷺ د اسيرانو د نيولو څخه منعه کړي وی او په اثخان باندې يې ورته امر کړی وي[1] لکه څنګه يې چې د احد په غزا کښې د کنډو د مورچې مجاهدينو ته امر وکړ چې په هيڅ صورت کښې به تاسو د مورچې څخه نه راښکته کېږئ[2] مګر د بدر په غزا کښې يې د خلاف الاولی (نه بهتر) په توګه هغوی ته په اثخان باندې امر ونه کړ البته کله چې په نتيجه کښې هغوی څينې مشرکان د بنديانو په ډول د نبي کريم ﷺ حضورته وروستل.
د همدې کبله کله چې ذکر شوي ايتونه نازل شوه نو نبي کريم ﷺ او ابو بکر الصديق ﷺ وژړل او تواضعًا يې وويلې: «لَقَدْ عُرِضَ عَلَيَّ عَذَابُكُمْ أَدْنَى مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ»[3] يعني: يقينًا ماته ستاسو عذاب د دغې ونې څخه نژدې را وړاندې کړی شو (يوې نژدې ونې ته يې اشاره وکړه).

د فديې اندازه

۸_ د بدر د اسيرانو سره د فديو د اخستلو په هکله د هغوی اقتصاد په نظر کښې نيولی شوی وه نو ډېره لويه فديه څلور زره درهمو ته رسېده او د ټولو څخه وړه فديه يو زر درهمه وه، او د چا چې بالکل د فديه ورکولو توان نه وه نو هغه يې د فديې څخه خوشې کړی شو[4].

د جنګي بنديانو سره بايد څه وکړی شي

۹_ که څه هم په دې باره کښې (چې بايد د جنګي بنديانو سره اسلامي حکومت څه وکړي) د فقهې کتابونو[5] ښه اوږده بحثونه کړي دي او د مجتهدينو مذاهب يې په استدلالي توګه پکښې شرحه کړي دي نو که څوک د اوږد بحث د لوستلو حوصله لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ په دې مقام کښې صرف په لاندې څو مسائلو باندې اکتفاء کوو[6].

(۱) تفسير القرطبي ج۱۰ ص۴۶؛ المحرر الوجيز ج۸ ص۱۱۱
(۲) تفسير البغوي ج۱ ص۳۵۷
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۴
(۴) سيرت ابن هشام ج۲ ص۳۰۶
(۵) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۴۶۹؛ اعلاء السنن ج۱۲ ص۹۵؛ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۷ ص۱۱۸
(۶) تفسير المظهري ج۴ ص۱۱۴

الف: د اسلامي حکومت مشر ته په اجماع سره جائزه ده چې جنګي بنديان ووژني لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ بني قريظه وژلي وه.
ب: دا هم اجماعي خبره ده چې غلامان يې وګرځوي.
ج: مګر په لاندې احکامو کښې اختلاف دی:
اول: احناف عليهم الرحمة وايي چې بې عوضه (مفت) خوشې کول يې جواز نه لري چې بېرته دارالحرب ته لاړ شي.
دوهم: د دوی غير مشهور اجتهاد دا دی چې په فديه اخستلو سره خوشې کول يې جائز دي.
دريم: د دوی ظاهر الرواية دا دی چې په مسلمانانو بنديانو باندې يې تبادله کول هم جائز دي.
څلورم: احناف عليهم الرحمة د اسلامي حکومت مشر ته دا حق هم ورکوي چې جنګي بنديان اهل الذمه وګرځوي او جزيه ورباندې وتړي، لکه څنګه چې عمر الفاروق ﷺ اهل العراق او اهل الشام اهل الذمه ګرځولي وه.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّمَن فِيٓ أَيۡدِيكُم مِّنَ ٱلۡأَسۡرَىٰٓ إِن يَعۡلَمِ ٱللَّهُ فِي قُلُوبِكُمۡ خَيۡرٗا يُؤۡتِكُمۡ خَيۡرٗا مِّمَّآ أُخِذَ مِنكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ۝٧٠ وَإِن يُرِيدُواْ خِيَانَتَكَ فَقَدۡ خَانُواْ ٱللَّهَ مِن قَبۡلُ فَأَمۡكَنَ مِنۡهُمۡۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝٧١﴾

[۷۰] ای پیغمبره! هغو کسانو ته ووايه کوم چې ستاسو په لاسونو کښې (بنديان) دي چې د اسيرانو څخه عبارت دي (داسې چې:) که چرته الله ﷻ ستاسو په زړونو کښې په خير (ايمان) باندې پوه شي (که تاسو رښتيا ايمان لرئ) نو تاسو ته به د هغو مالونو څخه بهتر مال درکړي چې ستاسو څخه په (فديو کښې) اخستلی شوی دی، او (په دې باندې علاوه) مغفرت به هم درته وکړي او (دا څکه چې) الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۷۱] او (ای پیغمبره!) که چرته دوی (اسيران) ستا سره د خيانت اراده لري (او په دروغو وعدې کوي او په دروغو د ايمان دعوې کوي) نو يقيناً دوی خو د الله ﷻ سره پخوا هم خيانت کړی وه (د شرک مرتکب شوي وه) نو (څه ګټه يې ورته ورسوله؟ بلکې) الله ﷻ (تا ته) په دوی باندې قدرت درکړ (چې ستاسو سره بنديان پراته دي نو دوهم ځل به هم الله ﷻ تاسو ته په دوی باندې قدرت درکړي) او (دا څکه چې) الله ﷻ پوه دی (د دوی زړونه ورته معلوم دي او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط او شان نزول

په دې ايتونو کښې د بنديانو موضوع تعقيب شوې ده او د هغې خبرې جواب پکښې نازل شوی دی کومه چې عباس ﷺ او د ده ملګرو کوله، هغه دا چې: «نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللهِ لَنَنْصَحَنَّ لَكَ عَلَى قَوْمِنَا»[۱]

[۱] المحرر الوجيز ج۸ ص۱۱۷

یعنې: ای پیغمبره! مونږ شاهدي وایو چې ته په حقه پیغمبر یې او مونږ په تا باندې ایمان راوړی دی او هرومرو به مونږ ستا دپاره په خپل قوم کښې ستا په ګټه کار وکړو، البته کله چې بیرته ورستانه شو (هیله ده چې فدیه راته معافه کړې). نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه، چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! د خپل لاس لاندې د بدر بندیانو ته په جواب کښې ووایه چې که تاسو ربښتیا ایمان راوړی وي او مسلمانان شوي یاست هم مونږ تاسو ته د فدیو څخه نه شو تېرېدلی، که ستاسو ایمان واقعیت لري (الله ﷻ په زړونو باندې عالم دی) نو الله ﷻ به تاسو ته په دنیا کښې عوضونه درکړي او په دې باندې برسېره، ګناهونه به هم درته وبښي ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۲ـ او که دوی په دروغو باندې د ایمان مدعیان وي او غواړي چې په همدې پلمه ستا سره خیانت وکړي او ستا په ضد خپل قوم راوپاروي او بالآخره بېرته کفر ته وګرځي، لکه څنګه یې چې پخوا ستا په ضد کار کاوه او کفر یې اختیار کړی وه نو دا ځل به بیا الله ﷻ تا ته په هغوی باندې نصرت درکړي او ستا د قدرت لاندې به یې اسیران کړي لکه څنګه چې في الحال الله ﷻ ستا د قدرت لاندې واقع کړي دي، ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې او د لوی حکمت څښتن دی.

توضیحات

۱ـ مونږ د [الأنفال:۳۶] ایت لاندې لیکلي دي د مشرکانو د لښکر مصارف (لګښتونه) دولسو تنو مشرانو په غاړه اخستي وه چې هر یوه به په خپل نوبت کښې لس اوښان نحر کول او حلالول. دلته ورباندې ور اضافه کوو چې په دغو دولسو مشرانو کښې یو مشر عباس (د نبي کریم ﷺ تره) هم وه (چې په هغه وخت کښې لا د "رضي الله عنه" لایق نه وه ګرځېدلی).

نوموړي د خپل نوبت د تېرولو دپاره شل اوقیه سره زر د ځانه سره درلوده، خو ده ته لا نوبت نه وه رسېدلی چې قریشي لښکر مات شو او ذکر شوی مبلغ یې په جیب کښې پاتې او د مجاهدینو دپاره غنیمت جوړ شو، نوموړي نبي کریم ﷺ ته عرض وکړ چې: یا رسول الله! همدغه مبلغ زما په فدیه کښې مجراء کړه. نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ: «أَمَّا شَيْءٌ خَرَجْتَ تَسْتَعِينُ بِهِ عَلَيْنَا فَلا»[1] یعنې: کوم شی چې تا زمونږ په ضد (زمونږ د دښمنانو) د کومک دپاره راوړی وه او اوس مونږ ته الله ﷻ د ولجې په توګه راکړ نو هغه به هیڅکله په فدیه کښې مجرا نه کړم.

د عباس ﷺ عجیبه قیصه

۲ـ په ټولو بندیانو کښې د عباس ﷺ فدیه ډېره درنه وه ځکه چې نوموړی بډای سړی وه او نبي کریم ﷺ ورباندې امر وکړ چې په خپلې فدیې باندې علاوه د لاندې کسانو فدیې هم خلاصې کړه[2].

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۶۲

(۲) تفسیر روح المعاني ج۱۰ ص۳۶

اول: عقیل بن ابي طالب چې د ده وراره کيده.
دوهم: نوفل بن الحارث چې دا يې هم وراره وه.
دريم: عتبه بن عمرو چې د ده حليف وه.
د همدې کبله نوموړي د نبي کريم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ[۱]:
عباس ﷺ: يا رسول الله! زه مسلمان وم او قريشو په زور باندې ستا مقابلې ته راوستلى وم.
نبي کريم ﷺ: ستا په ايمان باندې الله ﷻ ښه پوهېږي اما ظاهري حال خو دې هغه دى چې زمونږ د دښمنانو سره ملګرى وې نو ضرور فديه ورکړه.
عباس ﷺ: هغه مبلغ په فديه کښې مجرا کړه کوم چې زما سره غازيانو نيولى دى.
نبي کريم ﷺ: هغه خو مونږ ته الله ﷻ د غنيمت په توګه راکړى دى په فديه کښې نه شي مجرا کېدلى.
عباس ﷺ: زه خو نور مال نه لرم، ته غواړې چې په قريشو کښې سوال وکړم او خلکو ته لاس ونيسم[۲].
نبي کريم ﷺ: ستا هغه مال څه شو چې د مکې معظمې څخه د راوتلو په وخت کښې دې خپلې مېرمنې (ام الفضل) ته ورکړ او ورته دې وويل چې که زه په دغه سفر کښې د څه خطر سره مخامخ شوم دا مال (مبلغ) زما د دريوو زامنو (قثم، فضل، عبدالله) ترمنځ ووېشه، فلاني ته دومره ورکړه او فلاني ته دومره او دومره.
عباس ﷺ: ته چا خبر کړې؟ ذکر شوى مبلغ خو ما هغې ته په توره شپه کښې ورکړى وه چې زما او د هغې څخه په غير هيڅوک هلته موجود نه وه.
نبي کريم ﷺ: زه الله ﷻ خبر کړم.
عباس ﷺ: د اوسه پورې مې ستا په رسالت کښې څه شک درلود خو اوس مې يقين دى چې ته په حقه پيغمبر يې او ستا په رسالت کښې هيڅ شک نه لرم[۳].

الله ﷻ خپله وعده رښتيا کړه

۳ـ څرنګه چې الله ﷻ د بدر د اسيرانو سره ضمني وعده کړې وه چې که په تاسو کښې څه خير وي نو الله ﷻ به په دنيا کښې د فديو عوضونه درکړي او په آخرت کښې به مو د الله ﷻ مغفرت او بښنه په نصيب شي.
نو الله ﷻ خپله وعده په دنيا کښې رښتيا کړه او عباس ﷺ ته يې ډېر عوضونه ورکړه، البته کله چې د بحرين څخه هغه مبالغ (مالونه) نبي کريم ﷺ ته ورغله په کومو باندې يې چې د اهل البحرين

---
(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۵۵
(۲) التفسير الكبير ج۱۵ ص۲۰۴
(۳) تفسير ابي السعود ج۴ ص۲۷

سره مصالحه کړې وه. د ښه وضاحت دپاره یو ځل بیا د نبي کریم او د ده د تره (عباس ﷺ) د محاورې (خبرو اترو) مضمون ولولئ:

عباس ﷺ: ای د الله رسوله! ماته د دې مال څخه څه راکړه چې زه په فدیه ورکولو کښې ز ښت ډېر تاواني شوی یم.

نبي کریم ﷺ: «خُذْ!» واخله څومره چې اخستی شې.

نو عباس ﷺ ترې خپل څادر ډک کړ او غوښتل یې چې په شا یې کړي مګر وسه یې ونه شوه ځکه چې د پیسو پنډ ډېر درونډ وه نو غږ یې وکړ چې: ای د الله رسوله! چاته امر وکړه چې دا پنډ راپورته کړي.

نبي کریم ﷺ: دا کار نه کوم.

عباس ﷺ: ته یې پخپله راپورته کړه.

نبي کریم ﷺ: دا هم نه کوم.

عباس ﷺ د پیسو د پنډ څخه څه کم کړه خو بیا یې هم زور ونه رسېد چې خپلې شاته یې ورپورته کړي، نو ذکر شوی وړاندیز یې بیا تکرار کړ چې: یا رسول الله! چا ته امر وکړه چې دا پنډ راپورته کړي.

نبي کریم ﷺ: چا ته امر نه کوم.

عباس ﷺ: نو ته یې پخپله راپورته کړه.

نبي کریم ﷺ: دا هم نه کوم.

عباس ﷺ بیا ذکر شوی د پیسو پنډ لږ څه نور هم سپک کړ آن تر دې چې ایله په ایله یې خپلې اوږې ته ورپورته کړ او د کور په لور وخوځېد.

«فَمَا زَالَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ»[1] نو نبي کریم ﷺ ورپسې تر هغه کتل ترڅو چې زمونږ څخه پنا شو او دا ځکه چې د عباس ﷺ حرص په تعجب کښې واچاوه.

عباس ﷺ: «هَذَا خَيْرٌ مِمَّا أُخِذَ مِنِّي وَأَرْجُوا الْمَغْفِرَةَ»[2] دا (د پیسو پنډ) د هغه مال څخه ډېر بهتر دی چې زما څخه په (فدیه کښې) اخستلی شوی وه (دنیاوي وعده خو راته الله ﷻ رښتیا کړه) او زه د مغفرت (د وعدې د رښتیا کولو) هم امید لرم (چې په آخرت کښې به یې راته رښتیا کړي).

یادونه

په دې مقام کښې د سیرت کتابونو[3] د زینب بنت رسول الله ﷺ په هکله ډېره په زړه پورې قیصه لیکلې ده چې د هغې مېړه (ابو العاص) هم د بدر په بندیانو کښې شامل وه هغې د خپل مېړه د خلاصون دپاره د سرو زرو هغه هار هم مدینې منورې ته وراستولی وه کوم چې ورته د واده په وخت کښې خپلې مور (خدیجة الکبری رضي الله عنها) ورکړی وه، که څوک فرصت لري نو هملته دې ولولي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۴۸
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۳۵۶
(۳) سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۹۶

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ ءَاوَواْ وَّنَصَرُوٓاْ أُوْلَٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍۚ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَمْ يُهَاجِرُواْ مَا لَكُم مِّن وَلَٰيَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُواْۚ وَإِنِ ٱسْتَنصَرُوكُمْ فِي ٱلدِّينِ فَعَلَيْكُمُ ٱلنَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمِۭ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَٰقٌۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٞ ﴿٧٢﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍۚ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُن فِتْنَةٞ فِي ٱلْأَرْضِ وَفَسَادٞ كَبِيرٞ ﴿٧٣﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ ءَاوَواْ وَّنَصَرُوٓاْ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ حَقّٗاۚ لَّهُم مَّغْفِرَةٞ وَرِزْقٞ كَرِيمٞ ﴿٧٤﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنۢ بَعْدُ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ مَعَكُمْ فَأُوْلَٰٓئِكَ مِنكُمْۚ وَأُوْلُواْ ٱلْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمُۢ ﴿٧٥﴾﴾

[۷۲] يقيناً هغه کسان چې ايمان يې راوړی دی او هجرت يې کړی دی او (بالآخره) د الله ﷻ په لاره کښې يې په خپلو مالونو او خانونو سره جهاد کړی دی، او (هم) هغه کسان چې (هغوی ته) پناخای يې ورکړی دی او نصرت يې (ورسره) کړی دی، دغه (دواړه ډلې) ځينې د ځينو نورو دپاره (په وراثت او نصرت کښې) وليان دي.

او هغه کسان چې ايمان يې راوړی دی او هجرت يې (تر اوسه پورې) نه دی کړی تاسو ته د هغوی د وليتوب څخه هيڅ شی نشته (نه درسره د وراثت اشتراک لري او نه دربانديې د نصرت حق لري) ترڅو چې دوی هجرت وکړي.

(هو) او که دوی ستاسو څخه په دين کښې نصرت وغوښت نو په تاسو بانديې (د دوی) نصرت لازم دی. مگر په داسې قوم بانديې (نه) چې ستاسو او د هغوی په منځکښې معاهده وي. او الله ﷻ په هغه څه بانديې بينا دی چې تاسو يې کوئ.

[۷۳] او هغه کسان چې کفر يې اختيار کړی دی (دوی په خپلو منځو کښې) ځينې د ځينو نورو دپاره (په وراثت او نصرت کښې) وليان دي (او ټول کفار يو ملت دی).

(ای مؤمنانو!) که (بالفرض) تاسو (ذکر شوی) کار (تناصر في الدين او د کفارو څخه تباعد) ونه کړئ نو په ځمکه کښې به فتنه (د مؤمنانو مرتد کول) او لوی فساد (د کفارو غلبه) تحقق ومومي.

[۷۴] او هغه کسان چې ايمان يې راوړی دی او هجرت يې کړی دی او د الله ﷻ په لاره کښې يې جهاد کړی دی او هم هغه کسان چې (دوی ته) يې پناخای ورکړی دی او نصرت يې (ورسره) کړی دی، دغه (دواړه ډلې) همدوی په حقه (واقعاً) مؤمنان دي، دوی لره (د الله ﷻ په نزد) مغفرت او د کرامت څخه ډکه روزي ده.

[۷۵] او هغه کسان چې (د ذکر شوو ایتونو د نزول څخه) وروسته یې ایمان راوړی دی او هجرت یې کړی دی او (هم) ستاسو سره یې (ستاسو په نصرت) جهاد کړی دی نو دغه ډله ستاسو څخه ده (نصرت یې درباندې واجب دی).

او د خپلوۍ خاوندان (چې دي) د دوی ځینې ځینو نورو ته (د اسلامي اخوت د خاوندانو څخه د نن څخه وروسته) د الله ﷻ په حکم کښې ډېر نږدې دي. یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (د هر حکم مناسب وخت پېژني).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې هغو اسیرانو ته منفي جواب ورکړی شوی وه کومو چې د فدیو د ورکولو څخه په دې بهانه معافي غوښتله چې مونږ مسلمانان وو خو جنګ ته په زور راوستلي شوي وو.

نو څه لري نه ده چې د ځینوغازیانو په زړونو کښې د فدیو د عفوه کولو بهتري تېره شوې وي چې دوی خو زمونږ وروڼه دي باید چې معاف یې کړو او کومک ورسره وکړو.

نو الله ﷻ په دې ایتونو کښې مسلمانان په څلورو ګروپونو باندې ووېشل او د نصرت او عدم نصرت ګروپونه یې تعین کړه.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مؤمنانو! که څه هم تاسو ټول یو تربله دیني وروڼه یاست مګر د دنیاوي معاملاتو په اعتبار سره تاسو په لاندې څلورو ګروپونو باندې وېشلی کېږئ:

الف: یوه ډله خو هغه مؤمنانو دي چې د مکې معظمې څخه یې مدینې منورې ته په اولنیو وختونو کښې هجرت کړی دی او هلته یې په سر او مال سره جهاد ته ادامه ورکړې ده.

ب: بله هغه ډله ده کومې چې ذکرو شوو ړومبنیو مهاجرینو ته په خپل وطن (مدینه منوره) کښې په ډېر اخلاص سره ځای ورکړی دی او برسېره پر دې د دوی هر ډول نصرت او کومک ته یې په هره ساحه کښې ملاوې تړلې دي.

نو د ذکرو شوو دواړو ډلو یو تربله د نصرت حکم دا دی چې دوی یو په بل باندې د نصرت او کومک حق لري او د کومو دوه کسانو ترمنځ چې نبي کریم ﷺ د اخوت (وروروليۍ) عقد قائم کړی دی هغوی یو تربله سره میراث هم وړلی شي.

ج: بله ډله هغه مؤمنانو دي چې په ایمان باندې مشرف شوي وي مګر هجرت یې نه وي په نصیب شوی او د کفارو په وطن (دارالحرب) کښې اوسېږي.

نو د دوی په باره کښې تاسو د هغه پورې د نصرت او کومک مسؤلیت نه لرئ او د توارث سلسله مو ورسره نه شي برقرارېدلی ترڅو چې هغوی هجرت وکړي او ستاسو اجتماع غټه کړي.

نو که دغه درېمه ډله ستاسو څخه مالي نصرت او دنیاوي کومک وغواړي په تاسو باندې څه وجوب نشته چې غوښتنې ته یې مثبت جواب ورکړئ.

هو! دیني نصرت په تاسو باندې واجب دی، کله چې دوی یې غوښتونکي شي چې مونږ د کفارو له لاس څخه ازاد کړئ مونږ د کمزورو مسلمانانو په شکل ژوند کوو او خپل اسلامي شعایر نه شو په ځای کولی، نو په دغه صورت کښې یې تاسو ښه په مېړانه باندې نصرت وکړئ او د نجات لارې چارې یې ولټوئ که څه هم ستاسو هلې ځلې جنګ ته منجرې شي او په جنګ کښې مو واقع کړي.

۲ـ مګر په دې صورت کښې همدا یوه استثناء په نظر کښې ونیسئ چې که ذکر شوي مسلمانان د داسې خلکو د لاس لاندې وه چې د هغوی سره تاسو د سولې معاهده لاسلیک کړې وه، نو بیا تاسو مسوولیت نه لرئ چې د دوی د نجات دپاره تورې ته لاس کړئ او دا څکه چې دا کار ستاسو د معاهدې څخه سرغړونه او تخلف دی او تاسو ته اسلام د دې کار اجازه نه درکوي چې یا په پټه کښې تخلف وکړئ او یا په ښکاره، څکه چې الله ﷻ ستاسو په اعمالو او کړو وړو باندې بینا دی او هیڅ شی مو ترې پټ نه دی.

۳ـ ای مؤمنانو! په تاسو باندې څکه د ذکرې شوي استثناء څخه په غیر دیني نصرت واجب دی چې کفري ټول طاقتونه یو تربله په کفر کښې کومکیان دي او ستاسو په مقابل کښې یې متحده جبهه تشکیله کړې ده نو تاسو ته هم په کار دي چې د هغوی په مقابل کښې متحده دیني جبهه تشکیله کړئ او تر وسې-وسې د خپل دین څخه دفاع وکړئ.

۴ـ ای مؤمنانو! که بالفرض تاسو د دیني نصرت څخه لاس واخلئ او کمزورو مسلمانانو ته د کافرانو څخه نجات ورنه کړئ او بالآخره په خپلو منځو کښې اتفاق او اتحاد ونه ساتئ نو د یو پلوه به په ځمکه کښې فتنې موجودې شي او ډېر مسلمانان به د دین څخه په زور واړولی شي او د بل پوله به لوی فساد تحقق ومومي او په دې ټولو باندې د پاسه جهاد به ځای په ځای ودرېږي او یا به بالکل د منځه لاړ شي.

او هم به تاسو هغه ثوابونه او اجرونه مونده نه کړئ کوم چې الله ﷻ د دین خدمتګارانو ته ټاکلي دي او په لاندې یوه مثال کښې تاسو ته واضحه کېږي:

هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او د الله ﷻ د دین د نصرت دپاره یې هجرت کړی دی او هم یې د الله د کلمې د اعلاء دپاره جهاد کړی دی، او همدارنګه هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او مهاجرینو ته یې پناځای ورکړی دی او هم یې د الله ﷻ د دین سره نصرت او کومک کړی دی.

ذکر شوې دواړه ډلې همدوی د الله ﷻ په نزد په حقه مؤمنان دي چې په خپلو اعمالو کښې یې د ایمان مظاهره کړې ده، نو خاص همدوی ته د الله ﷻ د پلوه د ګناهونو مغفرت او د کرامت څخه ډکه روزي ټاکلې شوې ده.

۵ـ ای مؤمنانو! ستاسو څلورم ګروپ هغه مسلمانان دي کومو چې وروسته ایمان راوړی دی خو د کفارو په منځکښې نه دي پاتې شوي او هجرت یې کړی دی. یا په بل عبارت: ستاسو اجتماع یې غنېمه کړې ده او ستاسو په اندیوالی سره یې جهاد هم کړی دی.

نو د دغه گروپ حکم دا دی چې دوی هم ستاسو د جملې څخه گڼل کېږي او نصرت او کومک یې په تاسو باندې لازم دی، تاسو ته په کار دي چې په حقیر نظر ورته ونه گورئ.

۶_ ای مؤمنانو! د نن ورځې پورې د خینو حکمتونو په بنیاد ستاسو د اولنیو دوارو گروپونو ترمنځ په نصرت باندې علاوه د توارث حق هم وه خو د نن څخه وروسته د الله ﷻ حکم دا دی چې یوازې په توارث کښې نسبي خپلولي د اسلامي مواخات (وروروولی) څخه بهتره ده، هغه حکم موقت وه او دا حکم دائمي دي. الله ﷻ د هر یوه وخت سره مناسب تشریع نازلوي　خکه چې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

توضیحات

۱_ په ذکرو شوو څلورو گروپونو باندې هغه مؤمنان وبشلّي شوي دي کوم چې د نبي کریم ﷺ په مبارکه زمانه کښې وه[1].

"وَلایة" څه معنی؟

۲_ د ﴿ أَوْلِيَآءُ ﴾ کلمه د هغه "ولایة" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې په دوهم ایت شریف ﴿ مِّن وَلَـٰيَتِهِم ﴾ کښې په صراحت سره ذکر دی.

د "وَلایة" اصلي معنی خو نژدیکت دی[2] مگر په دې مقام کښې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په شمول ټولو علماوو کرامو په هغه نژدېکت سره تفسیر کړی دی کوم چې د وراثت سبب جوړېږي[3]، لکه چې مونږ د [النساء:۳۳] ایت لاندې لیکلي دي چې د هجرت په اولو وختونو کښې اسلامي ورورولي هم د میراث د اسبابو څخه گڼله کېده کومه چې نبي کریم ﷺ د یوه مهاجر او یوه انصاري په منځکښې قائمه کړې وه او په ذکر شوي ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

تبصره

۳_ خو مونږ ته داسې ښکاري چې د "وَلایة" څخه به په دې مقام کښې هغه نژدېکت مراد وي په کوم باندې چې د وراثت او نصرت دوارو اثر مرتبېږي، نو په دې تقدیر ذکر شوی "وَلایة" یوازې د مؤمنانو په لومړنیو دوارو گروپونو پورې اختصاص پیدا کوي، نه هغې ډلې ته شاملېږي چې ایمان یې راوړی وي خو هجرت یې نه وي کړی او نه هغې ته شمول موندلی شي چې وروسته په ایمان او هجرت دوارو باندې مشرف شي.

د همدې مضمون زیات وضاحت په راتلونکي یوولسمه، دولسمه او دیارلسمه توضیح کښې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۲۰۸
(۲) مفردات الراغب ص۵۷۰
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۳۷؛ التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۲۰۹

مسلمان د کافر څخه میراث نه شي وړلی

۴ـ څرنګه په دې مقام کښې د کافرانو په هکله هم بالمثل عبارت نازل شوی دی چې ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴾ نو مسلمان د کافر څخه میراث نه شي وړی او کافر د مسلمان دپاره وارث نه شي جوړېدلی، لکه چې نبي کريم ﷺ وړاندې صراحت کړی دی چې: «لا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَلا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ»[۱] مسلمان د کافر نه وارث کېږي او کافر د مسلمان نه وارث کېږي.

په عهد باندې وفا کول د اسلام یو لوی رکن دی

۵ـ په اسلام کښې په عهد باندې وفا کول د ډېرو مهمو احکامو څخه دی او ټول مسلمانان مکلف دي چې د دښمنانو سره هم په خپل عهد باندې ودرېږي او خیانت پکښې ونه کړي. په دنیا کښې داسې بل مسلک نه دی تېر شوی او نه به تېر شي چې د عهد په ساتنه باندې یې دومره زور اچولی وي لکه څومره زور چې اسلام وړاندې اچولی دی، بلکې د عهد ساتنه د اسلام د خواصو څخه ده.

دهمدې کبله په ذکر شوي ایت کښې مسلمانانو ته توصیه شوې ده چې د خپلو اسلامي ورونو سره هم په دین کښې نصرت مه کوئ البته کله چې نصرت ستاسو د عهد ماتونې ته منجر کېږي او د خپلو معاهدینو کافرانو سره په جنګ باندې اخته کېږئ.

د حدیبیه د صلحې په موادو کښې دا هم وه چې که د مشرکانو څخه کوم کس مسلمان شو او مؤمنانو ته ورغی هغه کس به هغوی ته بېرته ورګرځولی کېږي. نو نبي کريم ﷺ ته ابو جندل په داسې حال کښې ورغی چې مشرکانو زولنې وراچولې وې نو بېرته یې مشرکانو ته د خپل عهد مطابق وسپاره[۲] او د نجات دپاره یې ورسره نصرت ونه کړ چې عهد یې مات نه شي.

د عربیت یو تحلیل

۶ـ که څه هم د ﴿ إِلَّا تَفْعَلُوهُ ﴾ د بارز ضمیر مرجع په څرګنده توګه ذکره نه ده مګر د وړاندېنیو ایتونو د مضمون څخه معلومېږي، نو که صراحت وړاندې وکړی شي نو داسې عبارت به ترې جوړ شي چې: "إِلَّا تَفْعَلُوا مَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ مِنَ التَّنَاصُرِ بَيْنَكُمْ وَالتَّبَاعُدِ مِنَ الْكُفَّارِ" که تاسو هغه څه ونه کړئ چې وراندې مو تاسې ته پرې امر کړی دی چې په خپلو منځو کښې یو تربله نصرت وکړئ او د کفارو څخه خپله رابطه قطعه کړئ، نو فتنه او فساد به پیل شي.

صحابه کرام ﷺ ټول عادلان دي

۷ـ د دې ایت شریف: ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ ﴾ الآية- په مطابق زمونږ (اهل السنة والجماعة) عقیده دا ده چې ټول صحابه کرام ﷺ عادلان او ټول په حقه مؤمنان دي. د همدې مضمون د تائید په باره کښې زښت ډېر احادیث هم روایت شوي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

[۱] سنن ابن ماجه ص ۱۹۶
[۲] صحیح البخاري ج۱ ص ۳۷۲

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لا تَسُبُّوا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِي فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَوْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا أَدْرَكَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ»[۱] يعني: زما د صحابه کرامو ﷺ څخه يو کس ته هم کنځل مه کوئ. څکه که ستاسو يو تن د اُحد د غره په اندازه سره زر نفقه کړي هم د دوی پاوکي ته به ونه رسيږي او نه نيم پاوکي ته.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لا تَمَسُّ النَّارُ مُسْلِمًا رَآنِي أَوْ رَأَى مَنْ رَآنِي»[۲] يعني: داسې مسلمان به اور مسه نه کړي چې زه يې ليدلی يم (چې صحابي وي) او يا يې هغه څوک ليدلی وي چې زه يې ليدلی يم (چې تابعي وي).

اهل التشيع څه وايي؟

۸_ اهل التشيع وايي چې د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته (گروه از صحابه از مسير واقعي اسلام منحرف شدند)[۳] د صحابه کرامو يو ټولکي د اسلام د واقعي تګلارې (خط السير) څخه کاږه شوه.

دوی د خپلې ادعا دپاره د صحابه وو کرامو ﷺ اختلافات دليل نيسي او هم خپلو خانونو ته حق ورکوي چې څو پېړۍ وروسته هم د هغوی په منځکښې حکميت وکړي، چې څوک په حقه وبولي او چاته د ملامتۍ ګوته ونيسي.

اما زمونږ عقيده دا ده چې نه مونږ ته د حکميت حق را کړی شوی دی او نه پکښې پړ او ور لټوو بلکې ټولو ته په فضيلت باندې قائل يو او لکه څنګه چې زمونږ لاسونه الله ﷻ د هغوی د وينو څخه پاک ساتلي دي (چې وروسته يې پيدا کړي يو) همدارنګه مونږ د الله ﷻ څخه غواړو چې زمونږ ژبې هم د هغوی په غيبت باندې ککړې نه کړي.

اُولی هجرت تر څه وخته پورې وه؟

۹_ د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې مسنونه هجرت د مکې معظمې په فتحې باندې پای ته ورسيد چې د کفارو زور مات او په ټول عربستان کښې د اسلام بيرغ پورته شو نو څکه نبي کريم ﷺ د مکې معظمې د فتحې په ورځ باندې وفرمايل چې: «لا هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا»[۴] يعني: نن ورځ (د مکې معظمې څخه) هجرت قطعه شو مګر جهاد او نيت باقي دی نو کله چې ستاسو څخه جهاد ته تلل وغوښتل شي نو جهاد ته لاړ شئ.

مګر د هغې زمانې هجرت په لاندې دوه وو برخو باندې وېشلی شوی دی[۵]:

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۲۱۰

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵

(۳) تفسير نمونه تاليف اهل التشيع ج۷ ص۲۶۴

(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۲۶۵

(۵) تفسير البغوي ج۲ ص۲۶۵

الف: لومړی هجرت چې د نبي کریم ﷺ د هجرت څخه پیل کېږي او د حدیبې د سولې پورې امتداد مومي، برابره خبره ده چې یوازې مدینې منورې ته وي او که حبشې ته هم وي او بالآخره یا دواړو ته وي چې د دواړو هجرتونو خاوند ته د ذو الهجرتین لقب ورکول شوی دی.

ب: دوهم هجرت چې د حدیبې د صلحې څخه پیل کېږي او د مکې معظمې په فتحه باندې اختتام پیدا کوي.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنۢ بَعۡدُ وَهَاجَرُواْ ﴾ الآیة- کښې د ﴿ مِنۢ بَعۡدُ ﴾ محذوف مضاف الیه د څه شي څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې مفسرینو کرامو د ذکر شوي محذوف څخه لاندې تعبیرونه کړي دي:

الف: "مِنْ بَعْدِ نُزُولِ هَٰذِهِ الْآيَةِ"[۱] یعنې هغه مؤمنان چې د همدغه ایت څخه وروسته په ایمان او هجرت باندې مشرف شوي دي.

ب: "مِنْ بَعْدِ وَقْعَةِ بَدْرٍ"[۲] یعنې هغه مؤمنان چې د بدر د غزا څخه وروسته یې ایمان راوړی دی او هم یې وروسته هجرت کړی دی.

ج: "مِنْ بَعْدِ الْهِجْرَةِ الْأُولَى"[۳] یعنې هغه مؤمنان چې د لومړني هجرت د اختتام څخه وروسته په ذکرو شوو دواړه شرافتونو باندې فائزان شوي دي.

تبصره

۱۱_ په دې مقام کښې مونږ ته په ذهن کښې بهتره برېښېدله چې د محذوف مضاف الیه څخه په "مِنْ بَعْدِ إِرْشَادِ الْمُوَاخَاةِ الْإِسْلَامِيَّةِ" سره تعبیر وکړو، خو د تفاسیرو په کتلو کښې مو د شیخ المفسرین العلامه ابن جریر الطبري علیه الرحمة په توجیه باندې سترګې ولګېدې چې وړاندې ورته د لسمې توضیح د "الف" په فقره کښې اشاره شوې ده.

د دغې توجیه څخه عین هغه معنی لاس ته راغله کومه چې مونږ په ذهن کښې نیولې وه _فالحمد لله ﷻ علی حسن الموافقة_ ځکه چې ذکر شوی "إرشاد المواخاة الإسلامية" په همدغه ایت کښې نازل شوی وه او نبي کریم ﷺ په عمل کښې پیاده کړی وه.

نو حاصل یې داسې راوخي چې: ای مؤمنانو! نن ورځ (د ایتونو د نزول وخت) په تاسو باندې یو تړله نصرت لازم دی او د هغې ورورولۍ په اساس یو د بل وارثان ګرځېدلي یاست کومه ورورولي چې ستاسو ترمنځه نبي کریم ﷺ قائمه کړې ده.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۵۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۱۱
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۳۹

اما د نن څخه وروسته ذکره شوې ورورولي (المواخاة الإسلامية) د وراثت سبب نه شي جوړېدلی نو که څوک ایمان راوړي او هجرت ونه کړي په تاسو باندې لازمه ده چې مشروط نصرت ورسره وکړئ چې خپل عهد د ښېنو لاندې نه کړئ، او که په ایمان باندې علاوه هجرت هم وکړي نو د هغه سره باید مطلق نصرت وکړئ ځکه چې دغه مؤمنانو ستاسو د جملې څخه ګرځي او داسې نه شي کېدلی چې هغوی عهد کړی دی او تاسو نه دی کړی، بلکې په ذکر شوې صورت کښې ستاسو عهد د هغوی عهد جوړېږي.

لنډه دا چې اسلامي ورورولي يوازې د لومړنيو دوارو ګروپونو ترمنځ د میراث سبب ګرځېدلی وه او بس[1].

یادونه

۱۲_ که څوک غواړي چې د ذکر شوي اخوت (ورورولی) څو مثالونه ولولي (چې فلانی د فلاني ورور ګرځولی شوی وه او فلاني د فلاني) نو ښېنو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[2] چې پوره معلومات یې پکښې لیکلي دي، وجزاهم الله خيرا.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۳_ که څوک وایي چې: ذکره شوې ورورولي (المواخاة الإسلامية) ترڅه وخته پورې د وراثت سبب ګڼله کېده؟

مونږ وایو: ترهغه وخته پورې ترڅو چې د ایت شریف دا ټکره نازله شوه چې: ﴿ وَأُوْلُوا۟ ٱلْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِى كِتَـٰبِ ٱللَّهِ ﴾ یعني: او خپلوان ځینې د ځینو نورو دپاره د الله ﷻ په حکم کښې (د میراث ورلو په هکله د اسلامي ورونو څخه) بهتر دي.

یا په بل عبارت: آن د مکې معظمې د فتحې پورې ذکره شوې ورورولي د میراث سبب ګڼله کېده او د فتحې څخه وروسته ذکره شوې ټکره نازله شوه او نوموړی سبب منسوخ وګرځید[3].

مونږ د [الأنفال:۶۶] ایت لاندې لیکلي دي چې ناسخ حکم د منسوخ سره په تلاوت کښې اتصال موندلی شي مګر په نزول کښې باید ضرور موخر وي. په دې مقام کښې همدغه صورت متحقق دی چې تلاوتي اتصال لري مګر په نزول کښې د ناسخ او منسوخ ترمنځ څو کاله فاصله وه.

د "الأنفال" د سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.
۱۳۷۵/۱/۶ هـ ش نبته

(۱) روح المعاني ج ۱۰ ص ۳۹
(۲) تفسیر القاسمي ج ۸ ص ۱۰۴
(۳) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج ۲ ص ۳۱۸

التوبة (٩)

سریزه

مخکې له دې چې مونږ د دې سورت په تفسیر باندې پیل وکړو لازمه ګڼو چې د الله ﷻ په فضل د محترمو لوستونکو توجه لاندې څو نکاتو ته راواړوو ترڅو په مطالبو باندې په ښه پوهېدلو کښې ورسره لاس وکړي:

۱_ په ټولو سورتونو کښې بوازې همدا سورت دی چې ډېر نومونه لري حتی چې نومونه یې د "الْفَاتِحَة" د سورت څخه هم زیات دي، د "الْفَاتِحَة" د سورت نومونه ځینو مفسرینو کرامو بوولس ښودلي دي[1]، مګر د دې سورت د نومونو شمېره آن څوارلسو ته رسېږي[2] خو دا سورت په لاندې دوه وو نومونو باندې ډېر شهرت لري:

الف: د "بَرَاءَة" سورت چې په همدغې کلمه باندې سورت پیل شوی دی.

ب: د "التَّوْبَة" سورت چې د "تَوْبَة" مشتقات ﴿ فَإِن تُبْتُمْ، فَإِن تَابُوا، ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ ﴾ او داسې نور په دې سورت کښې ډېر نازل شوي دي.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه یې یو سلو نهه ویشت (۱۲۹) دي.

ب: د کلماتو شمېر یې څلور زره اته اویا (۴۰۷۸) دي، او د حروفو شمېر یې لس زره څلور سوه اته اتیا (۱۰۴۸۸) دي[3].

۳_ دا سورت بالاتفاق مدني سورت دی[4] مګر په وروستنیو دوه وو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې د ځینو علماوو کرامو په نزد دواړه ایتونه د مکې ایتونو څخه دي[5].

د نزول وخت

۴_ دا سورت د هجرت د نهم کال په اوږدو کښې په لاندې تفصیل سره نازل شوی دی[6].

د اول ایت څخه نیولې آن تر اته ویشتم [۲۸] ایت د آخره پورې د ذکر شوي کال په اواخرو کښې نازل شوی دی او د اسلامي حکومت علاقات یې د مشرکانو سره ښه مشرح بیان کړي دي.

اما د ذکرو شوو ایتونو څخه په غیر نور ایتونه یې د نزول په اعتبار سره په لاندې درېوو مرحلو کښې نازل شوي دي:

الف: ځینې ایتونه یې د تبوک د غزا څخه وړاندې (د مکې معظمې د فتحې څخه وروسته) نازل

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۱۱
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۲۰
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۰ ص۳
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۴۰
(۵) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۲۰
(۶) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۵۶۴

(۱۰) ... د اهل الکتابو حالات یې بیان کړي دي، ته به وایې چې اشارهٔ مجاهدین د تبوک غزا ... دي او د اهل الکتابو سره واقع کېدونکي وه.
... چې ... ب: یو شمېر ایتونو یې د تبوک غزا دپاره د تیاري نیولو او هم د همدغې غزا په اوږدو کښې ... مونډلی دی.
ج: ځینې ایتونه یې هغه وخت نازل شوي دي کله چې مجاهدین د ذکرې شوي غزا څخه بریالي ... راستانه شوه، دغو ایتونو د هغو خلکو حالات څرګند کړي دي کوم چې د غزا څخه پاتې شوي وه او ... دروغو او یا رښتیاوو عذرونه یې وړاندې کول.

په اجمالي توګه د دې سورت محتویات

۵ـ هیڅوک د قرآن کریم د سورتونو محتویات په تحدید سره نه شي ښودلی ځکه چې دریاب په کوزه کښې نه بندېږي، د همدې کبله مونږ د دې سورت د محتویاتو دپاره لاندې څو مثالونه د ... په توګه لیکو:
الف: د مشرکانو سره د معاهداتو حالات، چې ترڅه وخته پورې باید دوام وکړي.
ب: د اهل الکتابو حالات او عقائد، چې د مشرکانو د عقائدو سره متشابه عقائد لري.
ج: د جهاد فرضیت، د جهاد اسباب او بالآخره جهاد ته د تللو ترغیب او د جهاد څخه د پاتې کېدلو ترهیب.
د: د منافقانو حالات او د دوی د اسرارو څخه پرده پورته کول.

د "الأنفال" او "التوبة" دواړو سورتونو ارتباط

۶ـ څرنګه چې د ذکرو شوو دواړو سورتونو مضامین یو تربله سره دومره قوي اړیکې لري چې ځینو علماوو کرامو په دواړو سورتونو باندې د یوه سورت ګومان کړی دی[1]، لکه چې لږ وروسته به ـ ان شاء الله ﷻ ـ واضحه شي، مګر مونږ یې د لاندې ارتباطاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:
الف: په دواړو سورتونو کښې د جهاد پورې مربوط بحثونه نازل شوي دي.
ب: په دواړو کښې د الله ﷻ د نصرت او کومک لارو چارو ته اشاره شوې ده.
ج: په دواړو کښې د کفارو سره په معاهداتو باندې رڼا اچولې شوې ده.
د: په دواړو کښې د منافقانو د منحوسو څېرو څخه پردې پورته کړی شوې دي.
هـ: بالآخره په دواړو کښې په جهادي انفاق او جهاد ته د خپلو ځانونو په چمتو کولو باندې زور اچولی شوی دی، او داسې نور.

د "بسم الله الرحمن الرحيم" د عدم کتابت وجوه

۷ـ د قرآن کریم ټول سورتونه په "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" سره پیل شوي دي، یوازې دغه سورت

[1] روح المعاني ج۱۰ ص۴۱

(التوبة) په ذکره شوې جمله باندې نه دی پیل شوی. نو علماوو کرامو ورته
لیکلي دي[۱] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د علي ﷺ څخه چا په همدې باره کښې پوښتنه وکړه نو هغه جواب ورکړ چې د
جمله خو امان دی او دا سورت (التوبة) د جنګ اعلان دی[۲] نو د همغې جملې مضمون د
د مضمون سره قوي تناسب نه درلود نو ځکه ورسره ونه لیکله شوه.

ب: د عربو عادت وه چې کله به یې د جاهلیت په زمانه کښې خپل عهد ماتاوه نو مقابل طرف
به یې په داسې مکتوب باندې خبر ورکاوه چې د "بِسْمِ اللهِ" جمله به یې پکښې نه وه لیکلې
نو کله چې الله ﷻ اراده وکړه چې ټولو معاهدینو ته د عهدونو د تحدید او یا د
وکړي او ذکر شوی سورت رانازل کړي نو ذکره شوې جمله یې پکښې نازله نه کړه[۳].

ج: کله چې صحابه کرام ﷺ د عثمان ﷺ په زمانه کښې مختلف شوه د څینو نظر دا وه چې
سورت (التوبة) او "الأنفال" یو سورت دی او څینې نور په دې نظر وه چې دا دواړه هر یو بیل
سورت دی.

نو مصحف لیکونکو د دواړو ډلو مراعات وکړ چې د دواړو سورتونو ترمنځ یې بیاض (سپین
خای) پرېښود چې ترڅو د سورتونو تعدد ته اشاره وکړه شي، او د "بِسْمِ اللهِ" جمله یې د دواړو ترمنځ
ونه لیکله ترڅو د سورتونو یووالي ته اشاره وکړه شي[۴].

د: مګر ډېره اعتمادي او غوره وجه یې هغه ده کومه چې د لاندې حدیث څخه څرګندېږي:
د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې د عثمان بن عفان ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې د
دغو دواړو سورتونو ترمنځ مو په څه دلیل د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" جمله نه ده لیکلې؟ هغه جواب
ورکړ چې: کله به په نبي کریم ﷺ باندې یو سورت او یا یو ایت نازل شو د وحې لیکونکو ته به یې
هغه د اینبودلو ځای وریه ګوته کړ چې دا سورت د فلانې سورت ترڅنګ کېږدئ او دا ایت په فلانې
سورت کښې د فلانې ایت ترڅنګ کېږدئ، نو څرنګه چې د ذکرو شوو دواړو سورتونو په باره کښې
مونږ ته د نبي کریم ﷺ څخه څه هدایت په ثبوت ونه رسید حال دا چې د دواړو سورتونو مضامین
سره یو تربله متشابه وه «فَمِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ قَرَنْتُ بَيْنَهُمَا وَلَمْ أَكْتُبْ بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ»[۵]
نو د همدې کبله ما دواړه سورتونه پیوسته کړه او د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" کرښه مې د دواړو
ترمنځ ونه لیکله.

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۲۱۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۲۱
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۶۱
(۴) تفسیر الخازن ج۳ ص۷۸
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۹؛ سنن ابي داود ج۱ ص۱۱۴

همدغه څلورمه وجه غوره ګڼلې شوې ده[۱]، او زیاتو مفسرینو کرامو وربانديې اعتماد کړی دی[۲].

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته هدایت ونه کړ ترڅو د ذکر شوي سورت (التوبة) په اول سر کښې یې هم د نورو سورتونو غوندې د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" مبارکه جمله صحابه وو کرامو ﷺ ته ښودلې وی او سکوت یې وربانديې نه وی کړی؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو[۳] یې حکمت دا ذکر کړی دی چې د حدیبیه په صلحه کښې مشرکانو د سولې د خط په پیل کښې د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" د لیکلو څخه انکار وکړ، نه به وایې چې د الله ﷻ د بې اندازې رحمت څخه انکار کوي او خپل ځانونه ترې په لوی لاس محروموي، نو الله ﷻ د هغوی سره د عهدونو په نقض یا تحدید کښې بالمثل معامله وکړه او د همدغه اعلان په اول سر کښې یې هغه جمله نازله نه کړه د کومې څخه چې هغوی انکار کړی وه او خپل ځانونه یې ترې محروم کړي وه.

که بالفرض د مشرکانو په زړونو کښې څه نرمښت وی او په هغه وخت کښې یې ترې انکار نه وی کړی نو په دې وخت کښې به الله ﷻ په دوی باندې هومره شدت نه وی کړی څومره چې وربانديې په همدغه سورت کښې نازل شوی دی، والله ﷻ اعلم.

﴿ بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١﴾ فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢﴾ وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ أَنَّ ٱللَّهَ بَرِىٓءٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُۥ ۚ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ ﴾

[۱] (دا سورت) د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ د پلوه د مشرکانو د جملې څخه هغو کسانو ته پرېکون دی چې تاسو ورسره معاهده کړې وه (او هغوی په خپله معاهده باندې ونه دریده).

---

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۴۱؛ اضواء البیان ج۲ ص۳۸۲
(۲) تفسیر المنار ج۱۰ ص۱۴۶
(۳) زاد المسیر ص۳ ص۲۶۵

[٢] نو (ای مؤمنانو! دوی ته ووایاست چې) په ځمکه کښې څلور میاشتې وګرځئ (راوګرځئ تاسو ته ازادي ده) او پوه شئ چې یقیناً تاسو الله ﷻ لره عاجز کوونکي نه یاست (چې د ارادې مخه یې بنده کړئ).

او (په دې باندې هم پوه شئ) چې الله ﷻ د کافرانو رسوا کوونکی (شرموونکی) دی.

[٣] او (دا سورت) د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ د پلوه د لوی حج په ورځ ټولو خلکو ته اعلان دی چې یقیناً الله ﷻ د مشرکانو څخه بیزارېدونکی دی او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ هم (بېزارېدونکی دی).

نو (ای مشرکانو!) که تاسو (د شرک څخه) توبه وکړئ نو دا درته ډېره ګټوره ده. او که تاسو (د توبې څخه) مخونه واړوئ نو پوه شئ چې یقیناً تاسو د الله ﷻ عاجز ګرځوونکي نه یاست (چې د ارادې مخه یې ونیسئ).

او (ای پیغمبره!) هغو کسانو ته په دردناک عذاب باندې زېری (خبر) ورکړه چې کفر یې غوره کړی دی (او ورباندې کلک دي).

[٤] مګر (دا سورت) د مشرکانو څخه هغو کسانو ته (د بېزارۍ اعلان نه دی) چې تاسو ورسره معاهده کړې وي بیا دوی ستاسو سره (په معاهده کښې) هیڅ ډول نقصان نه وي کړی او ستاسو په خلاف باندې یې د هیچا سره کومک نه وي کړی.

نو (د دوی په باره کښې هدایت دا دی چې) دوی ته خپله معاهده تر خپلې (ټاکلې) مودې پورې پوره کړئ. یقیناً الله ﷻ متقیان (پرهیزګاران) خوښوي.

ارتباط او شان نزول

١ـ کله چې نبي کریم ﷺ د مجاهدینو په شمول د تبوک غزا ته روان شو نو کفارو خیال وکړ چې دوی به بېرته ژوندي راستانه نه شي ځکه چې د یو پلوه د ډېرې ګرمۍ موسم دی او دوی پوره تجهیزات نه لري او د بله پلوه هغه نصارا کوم چې دوی یې مقابلې ته ورروان دي پوره پیاوړي او مجهز دي، نو د همدې کبله معاهدو مشرکانو د خپلو عهدونو څخه سرغړونې پیل کړې او منافقانو په پروپاګندونو باندې لاس پورې کړ چې دغه دي مجاهدین د ماتې سره مخامخ شوه او هغه دي دومره ووژل او دومره زخمیان شوه او داسې نور.

خو چې کله الله ﷻ خپل دوستان د تبوک د غزا څخه روغ رمټ او په بریالیتوب سره بېرته راستانه کړه نو منافقان په خپلو چټیاتو باندې پښېمانه شوه او عهد ماتوونکي مشرکان د خپلو عهدونو د تجدید او ترمیم په تکل کښې واقع شوه. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او د دوی ارزوګانې یې د خاورو سره برابرې کړې[١].

٢ـ اما د ذکر شوو ایتونو د ارتباط وجه دا په نظر راځي چې د "انفال" په وروستنیو ایتونو کښې زور اچولی شوی وه چې باید ټول مؤمنان متفق او متحد اوسي او د کفارو سره اړیکې پرې کړي،

(١) تفسير البغوي ج٢ ص٢٦٦

که نه نو په څمکه کښې به لوی فساد جوړ شي. عین همدغه مضمون په ذکرو شوو ایتونو کښې تائید شوی دی چې باید مؤمنان معاهدو مشرکانو ته په څرګنده توګه عهدونه ورواچوي او علائق ورسره پرې کړي. نو حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! څرنګه چې تاسو د الله ﷻ په فضل سره د تبوک څخه بریالي راستانه شوئ او مشرکان غواړي چې د عهدونو په باره کښې په خپلو کړو وړو باندې پردې واچوي چې یا خپل عهدونه ستاسو سره تجدید کړي او یا اقلاً ستاسو څخه عفوه وغواړي چې عهدونه یې برقرار پاتې شي، نو تاسو د دوی سره لاندې چال چلند وکړئ:

۱ـ دا سورت د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ د پلوه ټولو معاهدو مشرکانو ته د عهدونو د تجدید یا ترمیم څخه بېزاري ده چې د نن څخه وروسته مؤمنان نه د مشرکانو سره نوې معاهده کوي او نه به د پخوانیو عهدماتونې څخه سترګې پټې کړي چې عهدونه په خپل حال پاتې شي.

۲ـ ای مؤمنانو! تاسو ټول معاهد مشرکان مخاطب کړئ چې:

الف: د نن څخه هغې خوا ته ستاسو دپاره څلور میاشتې مهلت.دی چې په ټوله دنیا کښې وګرځئ راوګرځئ او د خپلو خانونو دپاره پناځایونه ولټوئ او خپلو ځانونو ته کومکیان مونده کړئ او بالآخره یا د اسلام حاکمیت ومنئ او د خپلو شرکیاتو څخه لاس په سر شئ.

ای مشرکانو! تاسو ته څکه ذکرې شوې څلور میاشتې مهلت درکړی شو ترڅو تاسو د ښه فکر او سوچ کولو دپاره ښه کافي وخت ولرئ او په راتلونکي کښې په مؤمنانو باندې اعتراض ونه کړئ چې مونږ ته یې د تفکر وخت رانه کړ او په ناڅاپي توګه یې ونیولو.

ب: خو ای مشرکانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې ستاسو د کبر کاسه نوره ډکه شوې ده او د رسوایۍ وخت مو را رسېدلی دی، تقریباً دوه ویشت کاله الله ﷻ تاسو ته فرصت درکړ چې د کفریاتو څخه لاس واخلئ او په اسلام باندې مشرف شئ خو په دغې اوږده موده کښې هم ستاسو عقل سر ته درنغی، نور نو الله ﷻ تاسو ته اراده کړې ده چې د رسوایۍ سره مو مخامخ کړي.

خو دا په یاد ولرئ چې که تاسو په څمکه کښې د هرځومره کومکیانو تالاش وکړئ هم د شرمندګۍ سره به هرومرو لاس او ګرېوان کېږئ چې د الله ﷻ د ارادې مخه نه تاسو نیولی شئ او نه بل څوک (ستاسو کومکیان).

۳ـ ای مؤمنانو! دا سورت د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ د پلوه اعلان دی نو تاسو دغه اعلان د لوی حج په ورځ ټولو خلکو ته ورسوئ، برابره خبره چې ستاسو سره سابقه معاهده ولري او که نه. اعلان دا دی (یو ځل یې بیا واورئ!) چې: یقیناً الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ﷺ د مشرکانو د معاهدو او مصالحو څخه بېزار دی، د نن څخه وروسته دې زمونږ څخه څوک د معاهدو کولو او یا د تجدیدولو تمه نه کوي.

۴_ ای مؤمنانو! د حج په موسم باندې ټولو خلکو ته د ذکر شوي اعلان په ضمن کښې یوه د خیر مشوره هم ورکړئ هغه دا چې: ای کفارو! که تاسو د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شئ او په اسلام باندې مشرف شئ نو دا کار درته د ډیر غوره او واره دار دی، او که تاسو د اسلام څخه مخونه تاو کړئ او خپلې پخوانۍ کړنلارې ته ادامه ورکړئ نو په دې پوه شئ چې تاسو به هرومرو پوهنا کېږئ او دا خکه چې تاسو په هیڅ وجهې سره د الله ﷻ د ارادې مخه نه شئ نیولی او الله ﷻ ستاسو د شرمولو اراده کړې ده او په دنیا کښې مو رسوا کوي.

۵_ ای پیغمبره! ټولو کافرانو ته خبر ورکړه چې د دوی رسوایي په دنیا کښې نه ختمېږي او د دردناک عذاب رسوایي بې د قیامت په ورځ مخې ته درروانه ده، نو که دوی ایمان راوړي نو د دنیا او آخرت د دواړو د شرمندګۍ څخه به نجات ومومي.

۶_ ای مؤمنانو! د ذکر شوي اعلان څخه هغه معاهد مشرکان وتلي دي کومو چې ستاسو سره تر معینې نېټې پورې عهد کړی دی او بیا یې ستاسو سره نه په خپلو عهدونو کښې په یو ډول سره خلل واقع کړی دی او نه یې ستاسو په ضد باندې د چا سره کومک کړی دی، د دغو ډول معاهدینو په باره کښې الهي فرمان دا دی چې تر خپلې معینې نېټې پورې ورسره په عهد ودرېږئ اما کله چې نېټې اختتام ومومي نو د دوهم ځل دپاره مه د هغوی سره د عهد تجدید کوئ او مه ورسره د مودې تجدید.

توضیحات

۱_ د ﴿ بَرَآءَةٌ ﴾ کلمه په اصل کښې د هغه شي څخه خپل ځان خلاص ګڼل دي د کوم سره چې سړی پیوستون نه خوښوي[۱]. نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مشرکانو! کومه علاقه او امان چې زمونږ او ستاسو ترمنځ د عهد په ذریعه متحقق شوی وه د نن څخه وروسته نه هغه علاقه (پیوستون) پاتې دی او نه د مالونو او سرونو امان[۲].

اما په عملي شکل سره به ذکر شوی ﴿ بَرَآءَةٌ ﴾ د څلورو میاشتو څخه وروسته صورت ونیسي ترڅو تاسو ورسره په ناخبرۍ سره مخامخ نه شئ.

سیاحة څه معنی؟

۲_ د ﴿ فَسِيحُوا ﴾ کلمه د "سِيَاحَة" څخه اخستله شوې ده، "سِيَاحَة" په ځمکه کښې هغه مزل او ګرځېدلو راګرځېدلو ته وایي کوم چې د طبیعت په مقتضی وي او د هیڅ یو طرف څخهورباندې څه فشار او سختي نه وي ته به وایې چې اوبه په خپله طبعه په اسانۍ سره بهېږي[۳].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مشرکانو! د څلورو میاشتو په موده

(۱) مفردات الراغب ص۳۸
(۲) تفسیر تبصیر الرحمن ج۱ ص۲۹۲
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۴۰

کښې په خپله خوښه په ازادۍ سره په ځمکه کښې وګرځئ؛ راوګرځئ؛ چې په تاسو باندې به زمونږ د طرفه هیڅ قید او شرط نه وي، اما د ذکرې شوې مودې د پوره کېدلو څخه وروسته تاسو ته دغه ازادي نه پاتې کېږي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: ذکر شوي ایتونه خو د نهم کال د شوال په میاشت کښې نازل شوی دی[1] نو پوښتنه دا ده چې ایا د څلورو میاشتو موده د شوال څخه پیل شوی وه؟

مونږ وایو چې: څلورو میاشتو د ذوالحجې د (۱۰) څخه پیل او د ربیع الثاني په (۱۰) باندې یې اختتام وموند[2]. یا په بل عبارت: دلته د نزول وخت ته اعتبار نشته بلکې د اعلان وخت د اعتبار وړ دی.

اذان څه معنی؟

۴_ د اذان کلمه مصدر ده چې د ایذان (اعلان) معنی ورکوي، لکه څنګه چې د عَطاءً کلمه مصدر ده او د إعطاء (ورکړې) په معنی سره ده.

یادونه

۵_ څرنګه چې د ذکرو شوو اَیتونو په نزول کښې دوه مهم مطلبونه د نظر لاندې نیولی شوي وه، یو دا چې باید مؤمنان د مشرکانو (کافرانو) سره پرېکون وکړي او بل دا چې همدغه پرېکون متعاهدو مشرکانو ته لاځه بلکې ټولو خلکو (کافرانو) ته اعلان کړي او هغوی ورباندې خبر کړي.

اول مطلب تـه الله ﷻ په لومړنیو دوه وو ایتونو کښې اشاره وکړه او په دوهم مطلب باندې یې په دریم ایت ﴿ وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ الآیة- کښې صراحت وکړه چې د ﴿ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ ورځ یې د عملي صورت دپاره ټاکلې شوې وه.

"اَلْحَجِّ الأَكْبَر" ورځ کومه ورځ ده؟

۶_ مفسرینو کرامو د ﴿ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ په تشخیص کښې ډېر اوږد بحث کړی دی چې په عمده توګه په لاندې دریوو وجوهو کښې خلاصه کېږي:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې ذکره شوې ورځ د عرفې د ورځې څخه عبارت ده[3] چې حاجیان په عرفات باندې ولاړ وي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! د دې اَیتونو مضمون ټولو خلکو ته د ذوالحجې په نهمه نېټه اعلان کړئ کله چې دوی په عرفات باندې ولاړ وي.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲٦٦

(۲) تفسیر الطبري ج۱۰ ص٦٦؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۷۹

(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص٦۹

د همدې قول د تائید دپاره ځینو مفسرینو کرامو ډېر دلایل راغونډ کړي دي[۱] یو دلیل یې دا حدیث دی چې نبي کریم ﷺ درې ځله عرفات ته د حج لقب ورکړی دی چې: «الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ»[۲] یعنې: عرفات د حج دومره مهم رکن دی ته به وایې چې ټول حج د عرفات څخه عبارت دی. نو معلومه شوه د عرفات ورځ د لوی حج ورځ ده.

ب: اکثرو علماوو کرامو ذکره شوې ورځ د لوی اختر ورځ ښودلې ده[۳] چې ای مؤمنانو په دغې ورځ کښې ټولو خلکو ته ذکر شوی مضمون اعلان کړئ.

د همدې قول دپاره ډېر دلایل شته لاندې یو مثال یې ولولئ:

«أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ يَوْمَ النَّحْرِ بَيْنَ الْجَمَرَاتِ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي حَجَّ فَقَالَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا قَالُوا يَوْمُ النَّحْرِ قَالَ هَذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ»[۴] یعنې: نبي کریم ﷺ د لوی اختر په ورځ (یَوْمُ النَّحْرِ) د جمراتو ترمنځ د خپل حج د "حَجَّةُ الْوَدَاعِ" په موقع ودرېد او پوښتنه یې وکړه چې دا کومه ورځ ده؟ صحابه وو کرامو ﷺ جواب ورکړ چې دا یَوْمَ النَّحْرِ (د قربانیو ورځ) ده. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې دا د لوی حج ورځ ده.

ذکر شوی لقب ورته ځکه ورکړی شوی دی چې تقریباً د حج ټول مناسک په همدغې ورځ کښې انجامېږي، د ښه وضاحت دپاره د لاندې مناسکو نومونه اخلو:

اول: په عرفات باندې ودرېدل د حج مهم رکن دی مګر د اختر د شپې د سهاره پورې صحت لري، ته به وایې چې دغه رکن هم د اختر په ورځ انجامېدلی شي چې د اختر شپه خو د همدغې ورځې شپه ده.

دوهم: د جمراتو ویشتل په همدغې ورځ کښې د جمرة العقبه په ویشتلو باندې پیل کېږي.

درېم: حاجي قارن او حاجي متمتع په همدغې ورځ حلالې کوي او ښاروي ذبحه کوي.

څلورم: د سرونو خرییل او یا بیاتي کول په همدغې ورځ کښې صورت نیسي چې د احرامه سړی خلاصېږي او ګنډلې جامې اغوستلی شي.

پنځم: طواف الزیارة په همدغې ورځ کښې انجامېږي چې محرم بالکل د احرام څخه اوځي.

ج: ځینې علماء کرام وایي چې په دې مقام کښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ څخه متعارفه ورځ مطلب نه ده بلکې د حج د مناسکو اوږد وخت ترې مراد دی چې د مناسکو د پیل څخه پیل کېږي او د مناسکو په اختتام سره انجام مومي، او دغه ډول استعمال په عربي کلام کښې شایع دی لکه چې وایي: "كُنْتُ بِالْأَمْسِ شَابًا وَالْيَوْمَ قَدْ صِرْتُ شَيْخًا"[۵] یعنې پرون ځوان وم او یقیناً نن ورځ بوډا وګرځېدم.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۴۲
(۴) سنن ابي داود ج۱ ص۲۶۸
(۵) التفسیر الکبیر ج۱۱ ص۱۳۷

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د ذکر شوي قول په بنیاد د ﴿ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ﴾ په نزول سره مطلب پوره کېږي نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ د کلمې په نزول کښې څه حکمت دی، څکه چې حجونه خو نظر مناسکو ته ټول یو برابر دي، اصغر او اکبر پکښې نشته؟

مونږ وایو چې:

الف: د ځینو علماوو کرامو نظر دا دي چې[۱] ذکر شوي حج ته (چې امارت یې د ابو بکر الصدیق ﷛ په غاړه وه) څکه د "اَکْبَر" لقب ورکول شوی دی چې په دغه حج کښې عرفات د جمعې په ورځ وه لکه څنګه چې د حجة الوداع د عرفات ورځ هم د جمعې ورځ وه[۲] نو په دې تقدیر باید د قیامت د ورځې پورې هغه هر یوه حج ته د "اَکْبَر" لقب ورکړی شي کوم چې عرفات یې د جمعې په ورځ وي او د نبي کریم ﷺ د حج (حجة الوداع) سره موافق وي.

دا وجه کمزورې ده څکه چې سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځې چې صحابه وو کرامو ﷛ د ایت شریف د نزول په وخت کښې ﴿ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ پېژاند، حال دا چې د ذکرو شوو دواړو حجونو توافق خو یو کال وروسته د حجة الوداع په موقع څرګند شو او د ایت شریف د نزول په وخت کښې ورباندې څوک پوه نه وه.

ب: نو د نومولو اصلي وجه دا ده چې: «وَإِنَّمَا قِيلَ الْأَكْبَرُ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ النَّاسِ الْحَجُّ الْأَصْغَرُ»[۳] یعني: حج ته څکه د اکبر لقب ورکړی شوی دی چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې خلکو عمرې ته د "اَلْحَجُّ الْأَصْغَرُ" (کوچني حج) لقب ورکاوه. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د ذکرو شوو ایتونو مضامین خلکو ته د عمرې په موقع نه، بلکې د حج په موقع اعلان کړئ چې خلک بنه ډېر وي او ګڼه ګوڼه بنه زیاته وي ترڅو هیڅوک ناخبره پاتې نه شي.

تبصره

۸ـ ځینو مفسرینو کرامو په دې باندې زیات زور اچولی دی چې ﴿ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ د "يَوْمَ النَّحْرِ" څخه عبارت ده، او دوهم قول ته یې صواب ویلی دی[۴]. خو مونږ ته دریم قول په زړه پوری ښکاري چې د ﴿ يَوْمَ ﴾ څخه متعارفه ورځ مطلب نه ده بلکې د حج د مناسکو ټول وخت ترې مراد دی څکه چې صحابه وو کرامو ﷛ لکه څنګه چې ذکر شوی اعلان په "يَوْمَ النَّحْرِ" کښې کړی وه[۵] او څېمه

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۸۳
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۲۶
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۱
(۴) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۷۴
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۱

په خبمه ګرځېدلي وه همدارنګه یې د عرفات په ورځ هم په همدغه اعلان باندې خلکو ته اطلاع ورکړې وه[۱]. که بالفرض مشخصه ورځ مراده وي نو ضرور به دوی د عرفات په ورځ ساکت پاتې شوي وي، حتی په ځینو روایاتو کښې شته چې ذکر شوی اعلان علي ﷺ د ذوالحجې په اتمه نېټه (د حج څخه وړاندې) په مکه معظمه کښې هم کړی وه[۲].

د حج امير څوک وه؟

۹_ د مکې معظمې د فتحې څخه وروسته د نبي کریم ﷺ په ژوند کښې د حجت الوداع څخه په غیر مسلمانانو دوه حجونه کړي دي چې تفصیل یې لاندې لوستلی شي:

الف: نبي کریم ﷺ د هجرت په اتم کال د روژې په میاشت کښې مکه معظمه فتحه کړه او بیا د حنین او اوطاس په غزاګانو باندې مشغول شو خو کله چې د غنیمتي مالونو د وېش څخه فارغ شو نو د جعرانې څخه یې د ذوالقعدې په میاشتې کښې د عمرې احرام وتاړه او چې کله د عمرې څخه فارغ شو نو مدینې منورې ته یې تشریف وېووړ او د مکې معظمې د انتظام دپاره یې عتاب بن اسید ﷺ د والي په حیث مقرر کړ او د ورځې یو درهم معاش یې ورته وټاکه[۳].

نو په دغه (اتم) کال کښې د حاجیانو امیر همدغه ذکر شوی صحابي وه چې د اسلامي حج اولنی امیر ګڼلی کېږي، په دغه کال کښې اطرافي مشرکانو هم د خپل دود او دستور په مطابق حج وکړ.

ب: د هجرت په نهم کال نبي کریم ﷺ د روژې په میاشت کښې د تبوک د غزا څخه فاتحانه راستون شو نو اراده یې وکړه چې پخپله حج ته تشریف یوسي، مګر بیا دا فکر ورغی چې سږکال به هم د تېر کال په شان مشرکان حج ته راشي او د مشرکانه دستور په مطابق به په بربنډه توګه طواف کوي نو ښه دا ده چې سږ کال حج ته لاړ نشم او صحابه کرام ﷺ ولېږم ترڅو مشرکانو ته خبر ورکړي چې بل کال ته به هیڅوک د حج په دوران کښې په بربنډه توګه طواف نه کوي.

نو په همدې بنیاد یې صحابه وو کرامو ﷺ ته د حج اجازه ورکړه او ابو بکر الصدیق ﷺ یې ورته د امیر په حیث وټاکه[۴].

بیا د ابو بکر الصدیق ﷺ د سفر څخه وروسته ذکر شوي ایتونه او څو نور ایتونه نازل شوه چې د روایاتو په اختلاف سره شمېر یې اته ویشت ایتونو ته رسېده[۵] نبي کریم ﷺ ته وویل شوه چې کاشکې دغه تازه نازل شوي ایتونه دې ابو بکر ﷺ ته استولي وی ترڅو د حج په مواقعو کښې یې خلکو ته اعلان کړي[۶] خو نبي کریم ﷺ علي ﷺ ته وظیفه ورکړه چې د حاجیانو قافله تعقیب کړي او

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۲؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۸۰
(۲) سنن النسائي ج۲ ص۴۲
(۳) سیرت ابن هشام ج۴ ص۱۴۸
(۴) المحرر الوجیز ج۸ ص۱۳۰
(۵) احکام القران للجصاص ج۳ ص۷۹
(۶) زاد المسیر ج۳ ص۲۶۶

مکي معظمې ته لاړ شي او د حاجیانو په ګروپ کښې شامل شي ترڅو په وخت سره ټول خلک د ذکرو شوو ایتونو په مضمون خبر کړي.

نبي کريم ﷺ د علي ﷺ د استولو وجه داسې بیانه کړه چې: «لا يُؤَدِّي عَنِّي إِلَّا أَنَا أَوْ رَجُلٌ مِنِّي»[۱]. یعنې: څرنګه چې ما پخپله د مشرکانو سره عهدونه کړي دي نو په کار دي چې د عهد ماتونې اعلان یا زه پخپله وکړم او یا یې هغه څوک وکړي کوم چې زما د اهل څخه شمېرل کېږي، که نه نو متعهد عرب به د بل چا په خوله باندې اعتماد ونه کړي (لکه چې همدا ډول عادت په دوی کښې جاري دی)، او پوره څرګنده ده چې ابو بکر الصدیق ﷺ زما د اهل څخه نه دی (زما د تره زوی نه دی) نو د علي ﷺ استول ضرور دي ځکه چې دا زما د اهل څخه دی (زما د تره زوی دی).

سوال جواب

۱۰ ـ که څوک وایي چې: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ابو بکر الصدیق ﷺ د استولو په وخت کښې ذکر شوي ایتونه نازل شوي وه او نبي کريم ﷺ نوموړي ته وظیفه ورکړه چې د حج په مواقعو کښې یې خلکو ته اعلان کړي، خو وروسته یې ذکره شوې وظیفه د هغه څخه واخستله او علي ﷺ یې پرې مکلف کړ[۲]؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه ډوله روایات یو تربله تطبیق ته اړتیا نه لري؟

موږ وایو چې: یوه ورځې د علي ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې ته د حج په موقع په کومو کومو شیانو باندې استولی شوی وې؟ نو ده ﷺ جواب ورکړ چې: «بُعِثْتُ بِأَرْبَعٍ» الحدیث[۳] یعنې: زه په لاندې څلورو شیانو باندې استولی شوی وم:

الف: هیڅوک به بربنډ طواف نه کوي (لکه چې د مشرکانو عادت وه).

ب: هرچا چې د نبي کريم ﷺ سره معاهده کړې وي (او په معاهده کښې د کوم خیانت نه وي مرتکب شوی) نو د ده معاهده د خپلې ټاکلې شوې نېټې پورې دوام لري، اما چا چې بالکل معاهده نه وي کړي (او یا یې معاهده کړې وي خو په معاهده کښې د څه نقصان او خیانت مرتکب شوی وي) نو د دغو دواړو ډلو سره تر څلورو میاشتو معاهده ده، چې د دغې نېټې څخه وروسته به یا په اسلام باندې مشرف کېږي او یا به ورسره جهاد پیل کېږي.

ج: خبردار! جنت ته نه داخلېږي مګر هغه څوک چې مؤمن وي.

د: د سږ کال څخه په غیر به (د حج په موقع) مشرکان او مسلمانان نه جمعه کېږي. یا په بل عبارت: په راتلونکي کښې مشرکان حج ته نه شي راتلای.

نو زموږ په نزد د دواړو روایتونو تطبیق دا دی ـ والله ﷻ اعلم ـ چې: د ذکرو شوو څلورو موادو څخه به صرف دوه مواد (څوک به بربنډ طواف نه کوي، جنت ته فقط مؤمن داخلېږي) ابو بکر

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰؛ سنن الکبری للنسائي ج۵ ص۱۲۹؛ مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۶۴
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۴۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۳
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

الصديق ﷺ ته ورکړی شوي وه، او متباقي دوه مواد به (د معاهدې تفصيل، بل کال ته مشرک حج ته نه شي راتلای) د علي ﷺ په لاس وروسته وراستولی شوي وي، چې په لاره کښې به څلور وارو مواد په اجتماعي توګه همده ﷺ ته ورسپارلي شوي وي.

نو کومو راويانو چې د ابو بکر الصديق ﷺ دوه موادو ته کتلي دي نو هغوی نظر ورکړی دی چې د اعلان مواد همده ﷺ ته ورکړی شوي وه او په لاره کښې ترې علي ﷺ تسليم کړه. او چا چې د علي ﷺ دوه موادو ته کتلي دي نو هغوی روايت کړی دی چې همده ﷺ ته د نبي کريم ﷺ د پلوه مستقيمًا ورکړی شوي وه.

اهل التشيع څه وايي؟

۱۱ـ اهل التشيع وايي چې ابو بکر الصديق ﷺ د امارت څخه عزل شوی دی او د حجاجو امارت علي ﷺ ته سپارلی شوی دی، نو معنی يې دا ده چې د نبي کريم ﷺ وفات څخه وروسته هم ابو بکر الصديق ﷺ د خلافت مستحق نه وه بلکې خلافت د علي ﷺ استحقاق وه، په غاصبانه توګه د ده د لاسه ويستلی شوی دی. ياپه بل عبارت: "پيامبر با اين کار برتر بودن مقام علي ﷺ را از همه صحابه کرام ﷺ مشخص ساخته است"[1] يعنې: د دې کار څخه څرګندېږي چې نبي کريم ﷺ نوموړی د ټولو صحابه وو کرامو ﷺ څخه په درجه کښې لوړ ګرځولی دی.

مونږ أهل السنة و الجماعة وايو چې: ابو بکر الصديق ﷺ د وظائفو څخه صرف د اعلان موضوع علي ﷺ ته سپارلې شوې وه او د هغه په امارت کښې نور هيڅ تغير نه وه واقع شوی بلکې په خپله علي ﷺ د ده د امارت لاندې وه. د ښه وضاحت په غرض لاندې نکاتو ته توجه وکړئ:

الف: کله چې علي ﷺ د نبي کريم ﷺ په اوښه (العَضْبَاء) باندې سور قافلې ته ور ورسيد نو ابو بکر الصديق ﷺ ترې پوښتنه وکړه چې: «أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ؟» يعنې د امير په حيث راغلې او که د مامور په حيث؟ علي ﷺ جواب ورکړ چې «بَلْ مَأْمُورٌ»[2] بلکې د مامور په صفت راغلم (ستا امارت په خپل حال قائم دی).

ب: په اول ملاقات کښې ابو بکر الصديق ﷺ د علي ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: «أَمِيرٌ أَمْ رَسُولٌ» يعنې: ته د امير په حيث راغلې (چې د قافلې امارت ستا په غاړه دی) او که د استولي شوي په صفت (چې د کومې خاصې موضوع دپاره را استولی شوی يې)؟ هغه وويلې: «لَا بَلْ رَسُولٌ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ بِبَرَاءَةَ أَقْرَؤُهَا عَلَى النَّاسِ فِي مَوَاقِفِ الْحَجِّ»[3] نه بلکې زه فقط استولی شوی يم نبي کريم ﷺ د سورت براءة سره را استولی يم ترڅو د حج په مواقفو کښې يې په خلکو باندې قرائت کړم.

---

(۱) تفسير نمونه ج۷ ص۲۸۰
(۲) سيرت ابن هشام ج۴ ص۲۰۳؛ تفسير الطبري ج۱۰ ص۶۵
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۴۲

عجيبه خبره دا ده چې علي ﷺ په خپله اقرار کوي زه د امير په حيث نه وم استولى شوى چې ابو بكر الصديق ﷺ مې د امارت څخه عزل كړى وى، مګر اهل التشيع وايي چې دغسې نه وه، ته به وايې چې علي ﷺ مخاطب کوي چې ته دروغ وايې.

ج: ابو هريره ﷺ وايي چې: «بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَذِّنِينَ يَوْمَ النَّحْرِ نُؤَذِّنُ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ»[1] يعني: زه هم ابو بكر ﷺ د دغه حج په موقع د لوى اختر په ورځ د اعلان كوونكو په ډله كښې ولېږلم، مونږ به په منا كښې اعلان كاوه چې د سږ كال څخه په غير هيڅ مشرک حج نه شي كولى.

نو كه بالفرض ابو بكر ﷺ د حج د امارت څخه عزل شوى وى نو ابو هريره ﷺ به يې په اعلان كوونكو كښې نه ټاكلى بلكې دا كار به علي ﷺ كړى وى.

د: د علي ﷺ څخه روايت دى چې كله ابو بكر الصديق ﷺ د عرفې په ورځ خپله خطبه ختم كړه (او خلكو ته يې مناسک وروښودل) نو ما ته يې مخ راواړه او امر يې راته وكړ چې: «قُمْ يَا عَلِيُّ فَأَدِّ رِسَالَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[2] اى علي! پورته شه او د پيغمبر ﷺ پيغام خلكو ته ابلاغ كړه.

په دې مقام كښې كه څوک زيات اوږد بحث غواړي نو څينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وكړي[3] همدارنګه څينو مفسرينو كرامو[4] د عهد د ماتونې د جواز صورتونه ښه مفصل ليكلي دي چې مونږ د اوږدوالي د كبله دلته رانقل نه كړه.

﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝٥ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۥ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ ۝٦ ﴾

[۵] نو كله چې (ذكر شوي څلور) حرامې مياشتې تېرې شوې نو په هرځاى كښې مو چې مشركان مونده كړه ويې وژنئ او ويې نيسئ (بنديان يې كړئ). او (بالآخره) محاصره يې كړئ او په هرځاى (مورچه) كښې ورته كښېنئ.

نو كه توبه يې (د شرک څخه) وكړه او لمونځونه يې ودرول او زكاتونه يې وركړه نو لار يې (بيا) پرېږدئ. يقينًا الله ﷻ ښښونكى (او) مهربان دى.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۳
(۲) تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۳۴؛ المحرر الوجيز ج۸ ص۱۳۱
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۴۵؛ تفسير الخازن ج۳ ص۸۲
(۴) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۷؛ التفسير الكبير ج۱۵ ص۲۱۸

[۶] او که د مشرکانو څخه کوم یو نفر ستا څخه پنا (امان) وغواړي نو امان ورکړه ترڅو د الله ﷻ کلام (قرآن کریم) وواري، بیا یې د خپل امن ځای (ټاټوبي) ته ورسوه (او د ده سره د هر ډول خیانت او ټګۍ مخه ونیسه). دا (امان) ځکه (ورکړه چې) یقیناً دوی ناپوهه قوم دی (ترڅو دوی د قرآن کریم او ستا د احادیثو په اورېدلو سره پوه شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه حکم بیان شوی دی کوم چې د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته باید په مشرکانو باندې تطبیق شي چې لنډیز یې داسې راوځي:

ای مؤمنانو! کله چې د اعلان څخه وروسته څلور میاشتې تېرې شوې او د امان موده ختمه شوه نو د مشرکانو سره په لاندې ډول معامله وکړئ:

۱_ دوی ووژنئ هرچرته چې وربانډې ستاسو لاس بر شي او هر چرته چې تاسو مونده کړه، که څه هم د حرم شریف په داخل کښې لاس ته درشي.

۲_ همدارنګه د مشرکانو په بندي کولو باندې هم دریغ مه کوئ.

۳_ دوی په خپلو قلاګانو او نورو ځایونو کښې محاصره کړئ.

۴_ په دې ټولو باندې دپاسه په هره مورچه او په هر څارنځای کښې ورته کښېنئ او کمین ورته ونیسئ بلکې د تګ راتګ ټولې لارې وربانډې وتړئ.

۵_ که مشرکان د شرک (کفر) څخه توبه تائب شوه او د اسلام احکام یې په خپلو ځانونو باندې په ځرګنده توګه عملي کړه چې لمونځونه یې ودرول او زکاتونه یې ورکړه نو بیا د دوی څخه ذکر شوي ټول قیودات لرې کړئ او لارې یې پرانیزئ.

۶_ په دغه وخت کښې دوی ته پخواني کفریات په زړونو کښې مه ساتئ، چې په فلاني وخت کښې دې دا کار کړی وه او په فلاني وخت کښې دا، بلکې په دغه وخت کښې د پخوانیو ټولو ګناهونو څخه ورتېر شئ ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی نو تاسو هم د بښنې او مهربانۍ څخه کار واخلئ.

۷_ هو! که کوم یو مشرک غواړي چې د اسلام په حقائقو باندې ځان ښه پوه کړئ او ستا څخه پناه وغواړي ترڅو ستا څنګ ته درشي او پوښتنې وکړي، نو ای پیغمبره! هغه ته پناه ورکړه چې د الله ﷻ کلام (قرآن کریم) ستا د مبارکې خولې څخه واوري او ستا د ناستې ولاړې د انوارو څخه مستفید شي نو هغه ته پناه ورکړه او بیا یې خپل ټاټوبي (د امن ځای) ته په امن سره ورسوه چې په تګ راتګ کښې ورته هیڅ ضرر ونه رسولی شي.

د څلورو میاشتو په مودې باندې دپاسه ځکه دوی ته د پوښتنې کولو موقع هم ورعنایت کړی شوه چې مشرکان ناپوهه او جاهل قوم دی، پوه کول یې په کار دي چې په اخلاص سره په ایمان باندې مشرف شي.

توضیحات

۱_ علماء کرام په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ ﴾ کلمات په لاندې دوه ډوله باندې تفسیروي:

الف: خینې وایې چې دلته هغه څلور محترمې میاشتې مرادې دي چې آن د ابراهیم ﷺ څخه په عربو کښې محترمې ګڼلې کېدلې او بحث یې په [التوبة:۳۶] ایت کښې راروان دی، د دغو څلورو میاشتو نومونه دادي: رجب، ذو القعده، ذو الحجه، محرم[1].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: چې کله محترمې میاشتې تېرې شوې نو مشرکان ووژنئ، یا په بل عبارت: کله چې د ذوالحجې شل ورځې او د محرم دېرش ورځې (توله میاشت) تېرې شوې (چې ټولې پنځوس ورځې کېږي) نو د مشرکانو سره ذکره شوې معامله پیل کړئ دا ځکه چې د محترمو میاشتو څخه خو دوه میاشتې (رجب، ذوالقعده) او د (ذو الحجې) لس ورځې تېرې شوې دي ځکه چې ذکر شوي اعلان د ذو الحجې په لسم باندې په کلکه سره صورت نیولی وه او د ډېر زور ورباندې اچولی شوی وه. مونږ ته د لاندې وجوهو د کبله دا تفسیر کمزوری ښکاري:

اول: دا تفسیر د قرآن کریم د سیاق څخه مخالف دی چې د سورت د اول سر څخه بحث په دې کښې راروان دی چې مشرکانو ته څلور میاشتې ازادې ورکړئ او بیا پرې د محاصرې کړې را تنګه کړئ؛ حال دا چې د ذکرو شوو څلورو میاشتو ازادي خو آن د ابرهیم ﷺ څخه را پاتې وه.

دوهم: دا تفسیر د ذکر شوي دوهم ایت سره مناقض ښکاري چې هلته د څلورو میاشتو د ازادۍ وعده ورکړی شوې ده او دلته فقط پنځوسو ورځو ته راښکته کړی شوه.

ب: نور علماء کرام وایي چې د ﴿ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ ﴾ څخه هغه څلور میاشتې مرادې دي کومو ته چې په ﴿ فَسِيحُواْ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ ﴾ کښې اشاره شوې ده، دغه څلور میاشتې د ذوالحجې د لسم څخه پیل کېږي او د ربیع الثاني په لسم باندې ختمېږي[2].

یعني: محرم، صفر، ربیع الاول، درې میاشتې مکملې دي او څلورمه میاشت د ذو الحجې د شلو ورځو او د ربیع الثاني د لسو ورځو څخه تشکیله شوې ده.

دا تفسیر ځکه بهتر ښکاري چې بحث په همدې کښې روان دی او په ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ﴾ کښې د "ف" توری هم ورباندې دلالت کوي چې د تفریع دپاره دی.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: کله د ازادۍ ذکرې شوې څلور میاشتې پوره شوې نو بیا د مشرکانو سره داسې-داسې کړنلاره عملي کړئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: که دلته د ﴿ ٱلْأَشْهُرُ ﴾ څخه هغه "اشهر" مراد وي کومو ته چې لږ وړاندې

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۳۳

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۶؛ روح المعاني ج۱۰ ص۴۹

په ﴿أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾ کښې اشاره شوې ده نو په کار وه چې په ضمیر سره ذکرې شوې وی ځکه چې د عربیت د قوانینو مطابق هر شی دوهم کرت په ضمیر سره ذکر کیږي نو معلومه شوه چې اولنی تفسیر غوره دی؟

مونږ وایو چې: دلته ځکه په دوهم کرت په ضمیر سره ذکر نه شو ترڅو د ﴿ٱلْأَشْهُرُ﴾ هغه صفت دلته په صراحت سره ذکر شي کوم ته چې په وړاندېني ذکر کښې ضمني اشاره شوې وه، هغه دا چې په دغو څلورو میاشتو کښې په تاسو باندې د مشرکانو وژل حرام دي او د سږ کال دپاره دغه څلور میاشتې داسې محترمې دي لکه څنګه چې مشهورې څلور میاشتې محترمې دي.

نو که بالفرض دا ځل په ضمیر سره نازل شوې وی نو ضرور به د ﴿ٱلْحُرُمُ﴾ صفت هم نه وی نازل شوی او په ضمني مذکور باندې به صراحت نه وی شوی ځکه چې ضمائر خو موصوف نه واقع کیږي، او د عربیت د قوانینو څخه خو د دغسې نکاتو د کبله مخالفت کول څه بده خبره نه ده، بلکې د حال مقتضی او غوښتنه ده[۱].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ د جملې څخه څرګندیږي چې مشرکان د قتل څخه په دریو شرطونو (د شرک څخه توبه کول، د لمانځه ودرول، د زکات ورکول) باندې نجات مومي؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا هغه څوک وژلی کیږي چې ذکر شوي درېواړه شرطونه پوره نه کړي، مثلاً مسلمان شي خو لمونځ ونه کړي او یا زکات ورنه کړي؟

مونږ وایو چې:

الف: دلته د ﴿وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ څخه عمل مطلب نه دی، دلته تړې په لمانځه او زکات بلکې په ټولو احکامو باندې د فرضیت عقیده مراده ده، او پوره څرګنده ده چې د شرک څخه توبه کول په هغه وخت کښې شرعاً معتبر دي چې په فرضي احکامو باندې عقیده ورسره ملګرې وي.

د همدې کبله د هغه چا وژل هیڅوک جائز نه بولي چې د شرک څخه توبه تائب شي او په شرعي احکامو باندې عقیده او باور وکړي خو د فرضي لمانځه وخت نوي وررسېدلی چې لمونځ وکړي او په مال باندې یې د کال دوران نه وي تېر شوی چې زکات ورکړي[۲].

ب: که د ﴿وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ دواړه جملې په خپله متبادره معنی باندې واخلو هم څه اشکال نشته. او دا ځکه چې د څلورو میاشتو د پوره کېدلو څخه وروسته الله ﷻ د مشرکانو دپاره څلور جزاوې (وژل، بندي کول، محاصره کول، د څارنې لاندې نیول) ټاکلي دي خو کله چې د

---

(۱) مختصر المعاني ص۶۸
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۸۲

شرک څخه توبه تائب شي نو د وژلو څخه بچ کېږي، اما که د توبې څخه وروسته شریعت عملي نه کړي اسلامي حاکم کولی شي چې د متباقي جزاګانو څخه کومه یوه ورباندې تطبیق کړي.

د همدې کېله الله ﷻ د ذکرې شوې شرطیه جملې دپاره د "فَلاَ تَقْتُلُوهُمْ" جمله جزا نازله نه کړه بلکې د ﴿ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ ﴾ جمله یې ورته جزا واقع کړه، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې:

که مشرکانو د شرک څخه توبه وکړه نو د وژلو څخه یې صرف نظر شئ، مګر لاره یې په مکمله توګه د ترهغه مه خالي کوئ چې ترڅو د اسلام شرائع په خپلو خانونو باندې عملي کړي، او عملاً په اسلام کښې ننوزي.

هو! که څوک د متباقي جزاګانو تطبیق ته غاړه کښېنږدي او د اسلامي حکومت په مقابل کښې جبهه جوړه کړي نو بیا ورسره مسلح جهاد فرض دی، لکه چې ابو بکر الصدیق ﷺ د زکات د مانعینو په مقابل کښې په ذکر شوي اساس جهاد پیل کړی وه چې لږ څه زیاته څېړنه یې د [النساء: ۶۰] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمدلله ﷻ.

.ذکر شوی ایت شریف نبي کریم ﷺ څومره ښه تفسیر کړی دی چې: «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلاَةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ»[1]. یعني: ماته امر شوی دی چې ترهغه د خلکو سره وجنګېږم ترڅو دوی شهادت ورکړي چې په حقه معبود د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نشته او یقیناً محمد ﷺ د الله ﷻ استولی شوی دی.

او ترڅو دوی لمونځونه ودروي او زکاتونه ورکړي، نو کله چې دوی ذکر شوي کارونه وکړه نو زما د جنګ څخه یې خپلې وینې او خپل مالونه وساتل، مګر د اسلام په حق سره چې یا بل څوک ووژني او یا د چا مال تلف کړي، نور حساب کتاب یې په الله ﷻ باندې دی په زړونو باندې یې همدی ﷻ ښه پوهېږي او بس.

په اسلام کښې د مستامن حفاظت فرض دی

۴ـ نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف ډېر ښه تفسیر کړی، دی لاندې یې ولولئ:

الف: «مَنْ أَمَّنَ رَجُلاً عَلَى نَفْسِهِ فَقَتَلَهُ أُعْطِيَ لِوَاءَ الْغَدْرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[2] یعني: هرڅوک چې چاته د ده په خان باندې امان ورکړي نو بیا یې ووژني هغه ته به د قیامت په ورځ د ټګۍ بیرغ ورکړی شي.

ب: «لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِغَدْرَتِهِ»[3] یعني: د هر ټګمار دپاره د قیامت په ورځ د ده د ټګۍ په اندازه بیرغ دی (چې په کوناتې باندې به یې ربېږي).

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۸

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۲۰

(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۲

﴿ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِۦٓ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ
عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ فَمَا ٱسْتَقَٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ
﴿٧﴾ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا۟ فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَٰهِهِمْ
وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨﴾ ٱشْتَرَوْا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا۟ عَن
سَبِيلِهِۦٓ ۚ إِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ فِى مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ
هُمُ ٱلْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ ﴾

[۷] (ای مؤمنانو!) د الله جل جلاله په نزد او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ په نزد به مشرکانو لره (ستاسو سره) معاهده څنګه (ادامه) وکړي (حال دا چې دوی په معاهده کښې رښتیني نه دي)، مګر هغه کسان چې تاسو ورسره المسجد الحرام ته په نژدې ځای کښې معاهده کړې ده (او دوی وربانديې تر اوسه پورې ولاړ دي).

نو ترڅو پورې چې دوی (په خپل عهد باندې) ستاسو دپاره ولاړ وي نو تاسو هم د دوی دپاره (پرې) ودرېږئ (د عهد ماتونې اعلان ورته مه متوجه کوئ او دا څکه چې) یقیناً الله ﷻ متقیان (پرهېزګاران) خوښوي.

[۸] (ای مؤمنانو!) څنګه (به ستاسو او د دوی ترمنځ معاهده ادامه وکړي چې) که (بالفرض) د دوی په تاسو باندې لاس بر شي نو ستاسو په هکله به نه د قرابت لحاظ وساتي او نه د عهد (او نه د بل شي).

دوی تاسو لره (فقط) په خپلو خولو (غوړمالو خبرو) خوشالوي او د دوی زړونه (ستاسو د معاهدې څخه) منعه کوي (د دوی معاهدې په چل باندې ولاړې دي)، او (دا څکه چې) د دوی اکثریت فاسقان دي (او د انسانیت د چوکاټ څخه وتلي دي).

[۹] دوی د الله ﷻ په ایتونو باندې ناچیزه پیسې اخلي (د خپلو خواهشاتو پیروي کوي) نو د الله ﷻ د لارې څخه (خپله هم) اوړي (او نور خلک هم ترې اړوي).

یقیناً هغه شی ډېر ناکاره دی چې دوی یې په دوامداره توګه کوي (چې د الله ﷻ د ایتونو څخه اوښتل او اړول دي).

[۱۰] دوی د هر مؤمن په هکله نه د قرابت لحاظ ساتي او نه د عهد او دغه (مشرکان) همدوی د حد څخه تېرونکي دي.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د هغه سوال جواب پیل کېږي کوم چې د وړاندېنیو ایتونو څخه سړي ته ذهن

نه ورځي هغه دا چې: ایا دا خبره به بهتره نه وه چې مؤمنانو په خپلو عهدونو باندې وفا کړې وی او د مشرکانو د عهدونو څخه یې برائت نوی اعلان کړی؟. دجواب حاصل یې لاندې لوستلی شی:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! تاسو باید د منافقانو او معاندینو د تشویشونو دتاثیر لاندې واقع نه شئ: البته کله چې تاسو ټولو مشرکانو ته د عهدونو څخه بېزاري اعلان کړه او څلور میاشتې مو د تفکر دپاره وخت ورکړ. د دوی اعتراضات دا دي چې تاسو ولې په خپلو عهدونو باندې وفا ونه کړه، د وخت څخه وړاندې مو د عهد ماتونې اعلان وکړ، ایا بې لوظي ښه کار دی؟

۲ـ ای مؤمنانو! په عوض د دې چې تاسو اعتراض کوونکو ته جواب ورکړئ د هرڅه څخه وړاندې د خپلو ځانونو سره ښه تفکر وکړئ چې په ذکر شوي اعلان کښې د ملامتۍ ګوته باید تاسو ته ونیوه شي او که هغوی ته؟ د همدغه اعلان باعث تاسو یاست او که هغوی؟ نو په دې باره کښې تاسو لاندې نکاتو ته متوجه شئ:

۳ـ ای مؤمنانو! د یوې ډلې څخه په غیر د نورو مشرکانو سره به د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ د معاهدې باقي پاتې کېدل څنګه امکان ولري چې دوی په هر ځل معاهدې کښې خپله معاهده د پښو لاندې کوي او هیڅ ډول په خپلو معاهدو باندې نه ودرېږي.

د المسجد الحرام په شاوخوا (حدیبیه) کښې تړل شوې معاهده چا ماته کړه؟ ایا د ماتولو څخه وړاندې یې تاسو ته خبر درکړی وه؟ .

عجیبه دا ده چې خپل ځانونه د خیانت په توګه په عهد ماتونې باندې نه ملامته کوي او تاسو ته د عهد په ختمولو باندې د ملامتۍ ګوته نیسي، که بالفرض هغوی بدعهدي نه وی کړې نو تاسو به عهدونو ته خاتمه نه وی ورکړې.

لنډه دا چې کومه پړه چې معاندین په تاسو باندې در تپي هغه په حقیقت کښې په خپله په هغوی باندې پرته ده.

۴ـ ای مؤمنانو! د همدې کبله تاسو ته توصیه کېږي چې د هغې ډلې مشرکانو سره په خپلې تاکلې معاهده باندې وفا وکړئ کومو چې ستاسو سره د المسجد الحرام په شاوخوا کښې معاهده کړې وه او بیا په خپله ژمنه باندې کلک ودریده، نو ترڅو چې دوی همدغسې کلک وي نو تاسو هم ورسره په معاهدو کلک اوسئ: ځکه چې الله ﷻ پرهیزګاران خوښوي، که بالفرض تاسو د دغې ډلې کافرانو سره خیانت وکړئ (چې ستاسو سره یې هیڅ خیانت نه دی کړی) نو دا به ستاسو پرهېزګارۍ ته زیان ورسوي.

۵ـ ای مؤمنانو! هسې نه چې عهد ماتوونکو مشرکانو پخوانۍ بدعهدي وکړي او نورې به نه کوي، بلکې دوی په راتلونکې کښې هم د بدعهدیو څخه لاس نه اخلي، نو دوی سره به ستاسو معاهدې څنګه ادامه مونده کړې شي؟

د راتلونکو حالاتو څو مثالونه یې ولولئ:

الف: عهد ماتونکي مشرکان تاسو ته بې اندازې غُصې نیولي دي که بالفرض په تاسو باندې یې لاس بر شي او وسه یې درباندې وشي نو دومره بې عزتي به درواړوي چې په دنیا کښې به یې نظیر نه لیدلی شوی وي او نه به ولید شي، دوی به په دغه وخت کښې نه د قرابت (قوم ولی) مراعات وکړي او نه به د خپلو عهدونو او ژمنو ساتل په نظر کښې ونسي، په دغه وخت کښې به تاسو خیال ونه کړئ چې دوی هغه خلک دي کومو چې زمونږ عهدونو ته انجام ورکول خیانت ګڼه او په مونږ یې اعتراض کاوه.

ب: ای مؤمنانو! دوی ستاسو سره د زړه د کومې معاهدې نه کوي بلکې د معاهدې کولو په وخت کښې هم د دوی نیت تاسو ته صاف نه دی، دوی غواړي چې محض د خولو په غورو خبرو باندې تاسو خوشاله او راضي کړي. اما د دوی زړونه ستاسو سره معاهدې نه قبلوي او دا ځکه چې د دوی اکثریت فاسقان دي او فاسقان همدغسې خوی لري.

ج: ای مؤمنانو! ذکر شوي خلک به ولې فاسقان نه وي چې د الله ﷻ د ایتونو په بدل کښې یې ډېرې ناچیزه پیسې اخستي دي، دوی ته الله ﷻ قرآن کریم ورواستاوه چې دنیا او آخرت درباندې دواړه وګټي مګر دوی هغه ضائع کړ (ایمان یې ورباندې رانه ووړ) او په فاني دنیا باندې کلک شوه نو د همدې کبله هم پخپله د الله ﷻ د لارې څخه واووښتل او هم یې ترې نور خلک واړول، واقعاً چې دوی ډېر بدکار وکړ.

د: ای مؤمنانو! مشرکانو ته په بل هیڅ شي غُصه نه ورځي او بل هیڅ شي نه دي په غُصه کړي بې د دې څخه چې تاسو په ایمان باندې مشرف شوي یاست نو په حقیقت کښې د دوی ایمان بد ایسي د همدې کبله یوازې په تاسو کښې نه بلکې د جمله مؤمن په باره کښې نه د خپلولۍ (قومیت) مراعات کوي او نه د عهد او معاهدې.

لنډه دا چې دغه ذکر شوي مشرکان (چې تاسو د دوی د عهدونو څخه برائت او بیزاري اعلانه کړه) تجاوز کوونکي خلک دي او همدا یې عادت دی، نو دوی سره همداسې په کار دي کوم چې تاسو ورسره وکړه.

توضیحات

۱ـ دلته د ﴿عِندَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ﴾ څخه د حدیبیې مقام مراد دی، په دې مقام کښې نبي کریم ﷺ د مکې معظمې د قریشو سره او هم د څلورو عربي قبائلو (بني خزیمه، بني مدلج، بني ضمره، بني الدیل) سره معاهدې کړې وې[۱].

قریشو خپله معاهده هغه وخت ماته کړه کله چې دوی د بني بکرو سره د بني خزاعه وو په خلاف د وسلې او جنګیالیو په ورکړه سره کومک وکړ او دا ځکه چې بني خزاعه د نبي کریم ﷺ حلیفان وو.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۷۰

او په معاهدو کښې دا تکې هم شامل وه چې یو طرف به هم د بل طرف د حلیفانو په خلاف د چا سره کومک او مرسته نه کوي.

ذکرو شوو معاهدو د هجرت په شپږم کال باندې صورت نیولی وه او قریشو خپله معاهده د هجرت په اتم کال باندې ختمه کړه چې په دغه وخت کښې ذکر شوي ایتونه نه وه نازل شوي.

دا ایتونه د هجرت په نهم کال کښې نازل شوي دي که څه هم قریش په خپل عهد ماتونې باندې پښېمانه شوه او د وخت مشر (ابو سفیان) یې مدینې منورې ته د عهد د تجدید دپاره واستاوه مګر نبي کریم ﷺ ورسره عهد تجدید نه کړ[1].

او د خپلو حلیفانو (بني خزاعه وو) په مرسته یې د مکې معظمې د قریشو سره جهاد پیل کړ چې په نتیجه کښې د همدغه اتم کال د روژې په میاشت کښې مکه معظمه فتحه شو[2].

اما د متباقي څلورو قبائلو څخه یوازې بني ضمره او بني مدلج په خپلو عهدونو باندې قائم پاتې شوه او متباقي قبیلې لکه بني الدیل د خپلو عهدونو څخه واووښتې.

نو په همدغه ایت شریف کښې ـ چې سمدستي د بحث لاندې دی ـ ذکرو شوو قبائلو ته اشاره ده، نو چا چې عهد مات کړی وه هغوی ته په ﴿ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ ﴾ کښې اشاره ده او څوک چې په عهد باندې ولاړ پاتې وه د هغوی په باره کښې د ﴿ فَمَا ٱسْتَقَـٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ ﴾ توصیه وشوه، د دغو دوارو قبیلو د معاهدو نهه میاشتې پاتې وې چې نبي کریم ﷺ یې معاهدې تر نهو میاشتو اوږدې کړې[3].

"إلاًّ، ذِمَّة" څه معنی؟

۲ـ د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې د ﴿ إلاًّ ﴾ کلمه د قرابت څخه عبارت ده او د ﴿ ذِمَّةً ﴾ کلمه د عهد معنی ورکوي[4] خو ځینې علماء کرام وایي[5] چې ﴿ إلاًّ ﴾ پنځه معناوې لري لکه الله ﷻ، قرابت، ګوانډ، عهد، سوګند. او "ذمَّة" په درېوو معناوو کښې استعمالېږي، لکه عهد، آمان، سوګند.

زمونږ په نزد د ﴿ إلاًّ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د هغه څرګند حالت څخه عبارت ده چې هر منصف سړی یې احترام واجب ګڼي او هیڅوک ترې انکار نه شي کولی لکه قرابت او سوګند، ځکه چې دغه کلمه په اصل کښې د شغلې او ځلېدلو په معنی سره ده[6].

---

(۱) تفسیر الطبري ج۸ ص۶۶
(۲) سیرت ابن هشام ج۴ ص۱۴۸
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۴۹، تفسیر الطبري ج۱۰ ص۸۲
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۸
(۵) زاد المسیر ج۳ ص۳۷۲، لسان العرب ج۱۱ ص۲۵، ج۱۲ ص۲۲۱
(۶) مفردات الراغب ص۱۶

او د ﴿ ذِمَّةً ﴾ کلمه د هغه حالت څخه عبارت ده چې د هغه حالت په ضائع کولو باندې سړي ته ملامته او بدنامي راجع کېږي ځکه چې دا د "ذمام" څخه اخستله شوې ده او ذمام بدی او ملامتی ته ویل کېږي[۱].

نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: ای مؤمنانو! که په تاسو باندې د مشرکانو وسه ورسېږي نو دوی به د هيڅ شي احترام ونه کړي، نه به درباندې د قرابت او عهدونو په خاطر صرفه وکړي او نه د سوګندونو او ګواندیتوب په خاطر، په دغه وخت کښې به نه خپلې بدنامی ته وګوري او نه ملامتی او ګوت نیونې ته، نو د دغسې خلکو سره ستاسو د عهدونو باقي پاتې کېدل څه ارزښت لري؟

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په دغو ایتونو کښې ذکرې شوې دواړه کلمې دوه ځله نازلې شوې دي؟

مونږ وایو چې ـوالله ﷻ اعلمـ: د ﴿ لَا يَرۡقُبُواْ فِيكُمۡ إِلّٗا وَلَا ذِمَّةٗ ﴾ په نزول کښې مطلب دا دی چې مسلمانانو ته قناعت ورکړي چې ستاسو او د دغو مشرکانو ترمنځ د عهدونو ادامه امکان نه لري، او د ﴿ لَا يَرۡقُبُونَ فِي مُؤۡمِنٍ إِلّٗا وَلَا ذِمَّةٗ ﴾ په نزول کښې د همدغه مطلب وجهې ته اشاره شوې ده چې ستاسو په باره کښې مشرکان ځکه په هيڅ شي باندې ډېل نه دي چې تاسو مؤمنانو یاست او هغوی ته ایمان لوی جنایت ښکاري.

یادونه

که څوک غواړي چې د مشرکانو هغه ظلمونه او نادودي ولولي کومې چې د تاریخ په اوږدو کښې د دوی د پلوه په مؤمنانو باندې اجراء شوي دي نو ځینو اوږدو تفاسیرو[۲] ته دې مراجعه وکړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ ٱشۡتَرَوۡاْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنٗا قَلِيلٗا ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې د ﴿ ٱشۡتَرَوۡاْ ﴾ ضمیر اهل الکتابو ته راجع دی ځکه چې همدوی د الله ﷻ د ایتونو په تحریف باندې پیسې اخستې، لکه چې فرمایي ﴿ وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا قَلِيلٗا ﴾ [البقرة:۴۱] او زما په ایتونو باندې ناچیزه پیسې مه اخلئ. حال دا چې دغه ډول معنی په دې مقام کښې زړه ته نه لوېږي ځکه چې بحث په مشرکانو کښې روان دی؟

مونږ وایو چې: ټول کافران په دې معنی د الله ﷻ په ایتونو باندې د ناچیزه پیسو اخستونکي ګڼل کېږي چې دوی فاني دنیا اوناچیزه پیسې غوره کړې او د الله ﷻ ایتونو ته يې شا کړه چې دوی

(۱) مفردات الراغب ص۱۸۳
(۲) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۶۰۸

ته نبي کریم ﷺ راوړي وه او د دوی په امکان کښې وه چې عقیده او عمل یې ورباندې وکړي، په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده[۱].

په دې باندې علاوه ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې ابو سفیان (چې په هغه وخت کښې د رضي الله عنه· لایق نه وه ګرځېدلی) اعرابو ته ډوډۍ (میلمستیا) وکړه او په دې باندې یې راضي کړه چې د نبي کریم ﷺ سره خپل عهدونه مات کړي[۲].

نو په دې تقدیر به ﴿ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾ د همدغې ډوډۍ (میلمستیا) څخه عبارت وي. مګر مونږ ته لومړنۍ معنی په زړه پورې ښکاري.

﴿ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ ۗ وَنُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيْمَٰنَهُم مِّنۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُواْ فِى دِينِكُمْ فَقَٰتِلُوٓاْ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ۙ إِنَّهُمْ لَآ أَيْمَٰنَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ ﴿١٢﴾ أَلَا تُقَٰتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُوٓاْ أَيْمَٰنَهُمْ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ ٱلرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ أَتَخْشَوْنَهُمْ ۚ فَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ ﴾

[۱۱] نو که دوی (د شرک څخه) توبه وکړه او لمونځونه یې ودرول او زکاتونه یې ورکړه (د شریعت د تعمیل التزام یې وکړ) نو (په دغه صورت کښې دوی) په دین (اسلام) کښې ستاسو ورونه دي، او مونږ خپل ایتونه (ارشادات) ناپوهه قوم ته بیا-بیا واضحه کوو (شاید چې پوه شي).

[۱۲] او که دوی د خپلو عهدونو څخه وروسته خپل سوګندونه مات کړه (ماتولو ته یې ادامه ورکړه) او ستاسو په دین کښې یې عیبونه واچول (په خپل کفر باندې کلک شوه) نو تاسو (د دوی) د کفر د مشرانو سره وسلوال جهاد پیل کړئ (ځکه چې) دوی لره (په واقع کښې) هیڅ عهد (سوګند) نشته (فقط په خوله باندې د عهد او سوګند نومونه اخلي. د دې دپاره ورسره جهاد وکړئ) شاید چې دوی (د خپلې کړنلارې څخه) منعه شي (او په ایمان مشرف شي).

[۱۳] (ای مؤمنانو) ایا تاسو د داسې قوم سره وسلوال جهاد نه کوئ چې دوی خپل عهدونه مات کړي دي او دوی د الله ﷻ پیغمبر ته (د خپل ټاټوبي څخه) د ویستلو قصد کړی وه، حال دا چې همدوی اول ځل په تاسو باندې جنګ پیل کړی وه؟

ایا تاسو د دوی څخه ډارېږئ؟ نو الله ﷻ ښه مستحق دی چې تاسو ترې ودار شئ که تاسو (رښتیاني) مؤمنان یاست (نو دا کار وکړئ).

(۱) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۶۰۶
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۷۱

ارتباط

کله چې په وړاندېنیو ایتونو کښې هغه اعتراض جواب شو کوم چې د عهدونو د برائت د اعلان څخه د چا په ذهن کښې تاوېده راتاوېده، نو په دې ایتونو کښې د خبرو مخ بېرته اصل مضمون ته وروارولی شو چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای مؤمنانو! کله چې څلور میاشتې تېرې شوې البته هغه څلور میاشتې چې تاسو پکښې ټولو مشرکانو ته ازادي ورکړې ده چې د خپلو خانونو په هکله ښه پوره سوچ وکړي نو بیا په مشرکانو باندې د هیڅ شي دریغ مه کوئ څکه چې تاسو ورته اعلان کړی دی او خپل دریغ مو ورته په ډاګه کړی دی، هیڅوک درباندې اعتراض نه شي کولی چې مشرکان مو په غافلانه توګه ونیول او د حملې لاندې مو واقع کړه.

نو که مشرکان د شرک څخه توبه تائب شوه او د لمانځه او زکات التزام یې وکړه نو په دې باندې علاوه چې لارې یې خوشې کړئ په دغه وخت کښې دوی ستاسو دیني ورونه ګرځي نو د ورونو په نظر ورته وګورئ، نه د دښمنانو په نظر، او پخوانۍ بدې خاطرې به یې ټولې د زړونو څخه وباسۍ او کینه او عداوت به ورسره ختموئ.

۲_ ای پیغمبره! وګوره مونږ خپل ایتونه او احکام په څومره واضحه توګه د ناپوهه قوم دپاره بیانوو خو د دې سره-سره دوی د اعتراض څخه لاس نه اخلي.

هو! که ذکرو شوو مشرکانو د څلورو میاشتو څخه وروسته خپل سوګندونه مات کړه او د عهد کولو څخه وروسته یې خپل د عهدماتونې ته ادامه ورکړه او ستاسو په دین باندې یې د عیب ګوتې کېښودې چې ستاسو د ناقص دین دپاره مونږ خپل کامل دین (شرکي دین) نه پرېږدو، نو تاسو پوه شئ چې دوی په دغه وخت کښې د کفر مشران ګڼل کېږي په تاسو باندې د دغو کفري مشرانو سره وسلوال جهاد فرض دی ترڅو د کفر مشران د منځه بوزئ او د کفر بنیاد وباسئ.

۳_ ای مؤمنانو! تاسو څکه دا کار وکړئ چې دوی لره په واقع کښې هیڅ عهد او سوګند پاتې نه دی چې د یو پلوه یې پخپله ټول عهدونه مات کړي دي او د بله پلوه تاسو هم د هغوی د عهدونو بې اعتباري اعلانه کړې ده نو د جنګ څخه په غیر بله لاره پاتې نه ده، تاسو ورسره په ښه قوت جنګ وکړئ شاید چې دوی د شرکیاتو او کفریاتو څخه لاس واخلي.

۴_ ای مؤمنانو! ایا تاسو به د داسې قوم سره هم وسلوال جهاد نه کوئ چې هغوی لاندې خاصیتونه لري:

الف: یو خاصیت یې دا دی چې خپل عهدونه یې ستاسو د اعلان څخه لا وړاندې د پښو لاندې کړي وه او د اعلان د مودې د پوره کېدلو څخه وروسته یې هم ادامه ورکړه.

ب: بل خاصیت یې دا دی چې په همدغو مشرکانو کښې داسې مشرکان تېر شوي دي چې د الله ﷻ

پیغمبر ﷺ ته یې قصد کړی وه چې د خپل د ټاټوبي څخه یې په دائمي توګه وباسي، مګر دا ببله خبره ده چې الله ﷻ په هغه باندې فضل وکړ او خپل ټاټوبی (مکه معظمه) یې ورته فتحه کړ.
نو که بالفرض موجوده مشرکان د پخوانیو مشرکانو په څیر د قوت خاوندان وي او په مکه معظمه باندې یې تسلط درلودی نو دوی به هم د پیغمبر ﷺ په ویستلو باندې دریغ نه وي کړی.
په دې باندې علاوه، موجوده مشرکان د پخوانیو مشرکانو په کړنلاره باندې راضي دي چې د پیغمبر ﷺ ویستل یې ډېر ښه کار کړی دی او آفرین ورباندې وایي.
ج: دریم خاصیت یې دا دی چې په هره زمانه او هر وخت کښې جنګ همدوی پیل کړی دی، د بعثت په اولو وختو کښې وهل او زورول او هم وژل او شړل د همدوی د پلوه شروع شوي دي، د بدر وادي ته همدوی د جنګ دپاره درغلي وه، که نه نو قافله خو د حملې څخه بچ شوې وه په کار وه چې دوی هم بېرته ستانه شوي وی او د بدر وادي ته نه وی ورغلي.
د احد او د خندق په غزاګانو کښې همدوی په تاسو باندې لښکر کشي کړې وه او بالآخره د عهدونو ماتولو هم د همدوی د پلوه صورت نیولی دی او داسې نور.
۵_ نو ای مؤمنانو! چې تاسو د دغو خاصیتونو سره-سره په مشرکانو باندې جنګ نه پیل کوئ نو دا پوښتنه پیدا کېږي چې ایا تاسو د مشرکانو څخه ډارېږئ؟
که بالفرض د جنګ د پیل کولو مانع ډار وي نو ډېره ښه دا ده چې د الله ﷻ څخه وډار شئ چې د ډار مستحق دی او هر شی د ده ﷻ په قبضه کښې دی، د خپلو ځانونو سره دا خطر ولرئ که د مشرکانو سره هغه جنګ پیل نه کړئ کوم چې په تاسو باندې فرض ګرځېدلی دی چې الله ﷻ به مو د خپل غضب سره مخامخ کړي.
۶_ ای مؤمنانو! که تاسو واقعي مؤمنان یاست نو په ذکر شوي مضمون باندې د زړونو د کومې باور وکړئ. یا په بل عبارت: خپل باور کولو ته د زړه د کومې ادامه ورکړئ.

توضیحات

۱_ د ایت شریف دغه جمله ﴿ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ وړاندې په [التوبة:۵] ایت کښې هم تېره شوې ده، نو کوم تحقیق چې پکښې هلته شوی وه په کار دی چې عین تحقیق دلته هم د نظره ونه غورزولی شي.
ذکره شوې شرطیه جمله یوازې په جزائیه جمله کښې فرق لري چې هلته ﴿ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ﴾ نازله شوې وه او دلته د ﴿ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ ﴾ نازله شوې ده، چې مشرکانو ته په دې مقام کښې د ایمان د راوړلو ترغیب د هغه مقام څخه زیات دی.
نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته د مشرکانو سره ذکر شوي څلور کارونه (وژل، بندي کول، محاصره کول، د څارنې لاندې نیول) وکړئ

مګر که توبه تائب شوه او د لمانځه او زکات التزام یې وکړ نو بیا علاوه په دې چې لاره یې خوشې کړئ ستاسو دیني ورونه هم ګرځي، کوم حقوق چې تاسو لرئ عین حقوق هغوی هم درلودلی شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د وړاندې څخه په هغو مشرکانو کښې بحث راروان دی چې عهدونه یې مات کړي وه حال دا چې د ﴿ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيۡمَـٰنَهُم ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې دلته هغه مشرکان مطلب دي چې هغوی عهدونه تازه مات کړي وي.

په دې باندې علاوه، په عین ایت کښې دا جمله ﴿ إِنَّهُمۡ لَآ أَيۡمَـٰنَ لَهُمۡ ﴾ هم نازله شوې ده چې مشرکان بالکل عهد نه لري؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا مات شوی عهد بیا د دوهم ځل دپاره ماتېدی شي؟ ایاهغه چاته (چې بالکل عهد ونه لري) د دې خبرې نسبت صحت لري چې دوی خپل عهد تازه مات کړ؟

مونږ وایو چې: دلته د ﴿ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيۡمَـٰنَهُم ﴾ معنی دا ده چې د خپل عهد ماتوالي ته ادامه ورکړي. د دې نظیر دا دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ ﴾ [النساء:۱۳۶] یعنې: ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خپل ایمان ته ادامه ورکړئ.

په دې باندې علاوه د ﴿ إِنَّهُمۡ لَآ أَيۡمَـٰنَ لَهُمۡ ﴾ معنی دا ده چې دوی په حقیقت کښې عهد نه لري، د دوی عهد فقط په خولو باندې دی او زړونو ته یې نه دی ښکته شوی، لکه چې ﴿ يُرۡضُونَكُم بِأَفۡوَٰهِهِمۡ وَتَأۡبَىٰ قُلُوبُهُمۡ ﴾ [التوبة:۸] نږدې جمله ورباندې دلالت کوي.

"أئِمَّةُ الْكُفْر" څوک دي؟

۳ـ په دې مقام کښې مفسرین کرام ټول متفق دي چې د ﴿ أَئِمَّةَ ٱلۡكُفۡرِ ﴾ د کلمې څخه د کفر مشران مراد دي، اما په دې کښې اختلاف لري چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې د ذکر شوې کلمې څخه د کافرانو کومه یوه ډله مطلب ده نو:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې ﴿ أَئِمَّةَ ٱلۡكُفۡرِ ﴾ د اهل الذمه وو څخه عبارت دي او د عهد څخه د ذمیتوب عهد مراد دی[1]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که اهل الذمه وو خپل د ذمیتوب عهد مات کړ نو جهاد ورسره پیل کړئ.

ب: ځینې وایي چې د ﴿ أَئِمَّةَ ٱلۡكُفۡرِ ﴾ لقب مرتدانو ته ورکړی شوی وه او د عهد څخه په اسلام باندې د مشرف کېدلو عهد مطلب دی[2]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که د اسلام څخه څوک مرتد شوه جهاد ورسره وکړئ.

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۸۵
(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۲۳

مګر دغه دواړه تفسیرونه چندان د منلو وړ نه دي ځکه چې ټول بحث په مشرکانو کښې راروان دی، او په دغسې تفسیرونو سره د قرآن کریم د مضامینو لړۍ پرې کېږي.

ج: د ځینو نظر دا دی چې د کفر د مشرۍ لقب په هغه وخت کښې قریشو ته ورکړی شوی وه، او د عهد ځخه د حدیبیه د مقام عهد مطلب دی[۱].

دا تفسیر هم چندان زړه ته نه لوېږي ځکه چې دا ایتونه د هجرت په نهم کال باندې نازل شوي دي[۲] او د قریشي مشرانو جرړه د هجرت په اتم کال باندې وتلې وه البته کله چې مکه معظمه فتحه شوه. نو امکان لري چې د قریشو په ذکر سره به د ایت شریف تفسیر مطلب نه وي بلکې محض یوه مصداق ته به یې اشاره شوې وي او په مصداق کښې خو ضرور نه ده چې هرومرو دې د ایت د نزول ځخه وروسته واقع شي، ځکه چې سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې حتی د شان نزول اطلاق هم کاوه[۳].

د: د ځینو علماوو کرامو[۴] په نظر ﴿ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ﴾ د هغو مشرکانو ځخه عبارت دی په کومو کښې چې د سورت د پیل ځخه بحث راروان دی او کومو چې عهدونه کړي وه خو عملاً یې مات کړي وه او بالآخره کوم چې د مکې معظمې په چارچاپېره (په ټول حجاز کښې) اوسېدل او کومو ته چې د حج په موقع د علي ﷺ په خوله د عهدونو د ختم اعلان اورولی شوی وه، او هم ځلور میاشتې ازادي ورکړه شوې وه.

سوال جواب

۴ــ زمونږ په نزد همدغه ځلورم تفسیر غوره ښکاري مګر په دې تفسیر باندې لاندې یو اعتراض د سړي ذهن ته ورځي، هغه دا چې:

الله ﷻ د ﴿ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ﴾ سره د قتال په وجوهو کښې دا هم فرمایلي دي چې دوی نبي کریم ﷺ هجرت ته مجبور کړی دی او په جنګ باندې لومړی پیل همدوی کړی دی ﴿ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ ٱلرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾؛ نو پوښتنه دا ده چې دغه دواړه کارونه خو قریشو کړي وه نو په کار دي چې ﴿ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ﴾ ځخه همدوی مراد کړی شي.

مونږ وایو چې: د دغو وجوهو په ذکر کښې ــ والله ﷻ اعلم ــ دا مطلب نه دی چې دا کارونه شخصاً همدوی کړي وه بلکې مطلب دا دی چې په مشرکانو کښې دغسې خلک هم تېر شوي دي چې دا-دا کارونه یې کړي دي او موجوده مشرکان د هغوی په قدم باندې روان دي او د هغوی په تګلاره باندې آفرین وایي، که بالفرض دوی د هغوی په ځای وی نو دوی به هم پرې دریغ نه وی کړی.

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۸۹
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۲۶۶
(۳) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲
(۴) المحرر الوجیز ج۸ ص۱۴۱

د دې ډول اطلاق يو نظير د [البقرة: ۷۲_۹۱] ايتونو لاندې ښه پوره څرګند شوي دي چې د يهودانو پيغمبر وژنه هغو يهودانو ته منسوبه شوې ده کومو چې د نبي کريم ﷺ په حيات کښې ژوند کاوه او مستقيماً يې پيغمبران عليهم‌السلام نه وو وژلي.

په ياد ولرئ!

۵_ په ياد ولرئ چې مونږ څلورم تفسير په دې معنى نه دى غوره کړى چې همغوې پورې اختصاص ورکوو بلکې په دې معنى مونږ ته غوره ښکاري چې په عبارة النص سره ترې همغوى مراد دي، اما د مفهوم د عموم په اعتبار سره او د اشارة النص په لحاظ سره خو د قيامت د ورځې پورې ټولو هغو کفارو ته شامل دى کوم چې عهدونه ماتوي او د اسلام په دين باندې طعن او لعن وايي، العياذ بالله.

نو په هره زمانه کښې په اسلامي حکومتونو باندې فرض ده چې د دغسې کافرانو سره وسلوال جهاد پيل کړي او د مارانو په شان يې سرونه وټکوي.

﴿ قَٰتِلُوهُمۡ يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ وَيُخۡزِهِمۡ وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذۡهِبۡ غَيۡظَ قُلُوبِهِمۡۗ وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾ أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تُتۡرَكُواْ وَلَمَّا يَعۡلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمۡ وَلَمۡ يَتَّخِذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَا رَسُولِهِۦ وَلَا ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَلِيجَةٗۚ وَٱللَّهُ خَبِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۴] (اى مؤمنانو!) د مشرکانو سره جنګ وکړئ ترڅو الله ﷻ دوى ته ستاسو په لاس باندې عذاب ورکړي او (ستاسو په لاس باندې) يې رسوا کړي او (ترڅو) الله ﷻ تاسو ته په دوى باندې نصرت درکړي او (ترڅو) الله ﷻ د مؤمن قوم زړونو ته شفا ورکړي (زړونه يې پرې يخ شي).

[۱۵] او (ترڅو) الله ﷻ د مؤمنانو د زړونو غُصه لرې (سړه) کړي.

او الله ﷻ په هغه چا باندې په رحمت سره رجوع کوي چې اراده يې ورته وشي (او د توبې توفيق ورکوي نو څه لرې نه ده چې دوى ته هم د توبې توفيق ورکړي)، او الله ﷻ پوه (دى او هم) د حکمت څښتن دى.

[۱۶] (اى مؤمنانو!) ايا تاسو ګومان کوئ چې (په خپل حال به) پرېښودلى شئ، حال دا چې الله ﷻ به ستاسو د جملې څخه هغه کسان نه وي معلوم کړي چې (د الله ﷻ په لاره کښې) جهاد کوي او نه يې د الله ﷻ او نه د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ او (بالآخره) نه يې د مؤمنانو څخه په غير (کوم کافر) راز دار (دوست) نيولى وي (دا ډول معلومات په جهاد سره صورت نيسي).

او الله ﷻ په هغه څه باندې خبر دار دى چې تاسو يې کوئ.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې مؤمنانو ته د مشرکانو سره په وسلوال جهاد باندې امر کړى شوى وه او د جهاد څه ترغيبات او ترهيبات بيان کړى شوي وه، په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوى دى او د جهاد څه نور مرغبات او مرهبات بيان شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اى مؤمنانو! الله ﷻ په دې باندې قادر دى چې په مشرکانو باندې کومه اسماني بلا (آفت) نازله کړي او په سات ګړى کښې يې بنياد وباسي او پوپنا يې کړي، مګر دا ډول معامله نه تاسو ته په ګټه تمامېږي او نه کافرانو ته، بلکې دا ډول هلاکول د حکمت څخه خالي دي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې تفصيل ته متوجه شئ:

۱_ اى مؤمنانو! د کفارو سره جنګ وکړئ ترڅو الله ﷻ په اسماني آفت باندې نه بلکې ستاسو په لاس باندې دوى تعذيب کړي، چې تاسو د جهاد تکاليف وګالئ او د اجرونو خاوندان شئ او يا لا د شهادت په لوړه درجه باندې برياليي شئ.

۲_ د دې دپاره چې الله ﷻ هغوى په دنيا کښې شرمنده کړي او د خجالت سره مخامخ شي، که الله ﷻ ستاسو په لاس باندې دا کار انجام نه کړي نو دوى به په کامله توګه د رسوايئ او خړ سترګى سره مخامخ نه شي.

۳_ د دې دپاره چې الله ﷻ تاسو ته په دوى باندې فتحه درکړي او دا سر لوړي هم ستاسو په برخه شي، که نه نو د فتحې د لوى نعمت څخه به تاسو محروم پاتې شئ.

۴_ ترڅو په مشرکانو باندې د مؤمنانو زړه په عمومي توګه او د هغه مؤمنانو چې د دوى د لاسه يې عذابونه او مصيبتونه ګاللي دي په خاصه توګه يخ شي او د زړه تناکې يې پرې وچوي او بالآخره د دوى د زړونو پرهرونه پرې روغ او دارو درمل شي.

۵_ ترڅو د مؤمنانو د زړونو غُصې وربانديې سړې شي او زړونه يې وربانديې يخ شي.

۶_ بالآخره په مشرکانو کښې د داسې خلکو د مونده کېدلو احتمال هم شته چې په ايمان باندې مشرف او د کفرياتو څخه توبه تائب شي، نو که بالفرض الله ﷻ دوى په اسماني تعذيب باندې د منځه يوسي نو بيا به يوه ته هم د توبه ويستلو موقع په لاس ورنه شي او د عاديانو په شان به ټول په يوه لحظه کښې پوپنا شي.

۷_ اى مؤمنانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې الله ﷻ په هر شي باندې پوهېږي، د هرچا ګټه او تاوان ورته معلوم دى او برسېره په دې د حکمت څښتن هم دى چې په هرکار کښې يې بې شماره حکمتونه مرموز دي.

۸_ اى مؤمنانو! په دې ټولو باندې علاوه، ايا تاسو خيال کوئ چې تاسو به په خپل حال باندې پرېښودلى شئ حال دا چې د امتحان لاندې به نه وئ واقع کړى شوي ترڅو الله ﷻ ستاسو څخه

لاندې کسان (یوه ډله د بلې څخه) جدا کړي:
الف: ترڅو الله ﷻ هغه کسان معلوم کړي چې د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کوي او تکالیف او مشقات ګالي او هغه کسان هم جدا کړي چې په همدغې لاره کښې سستي او تنبلي کوي.
ب: ترڅو الله ﷻ هغه ډله هم معلومه کړي چې نه د الله ﷻ او نه د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ او بالآخره نه د مؤمنانو څخه په غیر بل خاص ملګري او راز دار نیسي او هغه ډله هم چې هغه په همدغسې مرض باندې اخته وي (د کفارو څخه خاص خاص اندیوالان لري).
۹_ ای مؤمنانو! الله ﷻ ته ستاسو ټول کړه وړه په ډاګه دي او په ټولو اعمالو باندې مو خبردار دی او ستاسو هیڅ یو شی ترې پټ نه دی.

توضیحات

۱_ د ﴿ وَلِيجَةً ﴾ کلمه اصلاً د ولوج څخه اخستې شوې ده. ولوج د دخول (ننوتلو) معنی ورکوي. او ﴿ وَلِيجَةً ﴾ د هغه چا نوم دی چې سړی ورباندې پوره اعتماد وکړي خو د ده د اهل څخه نه وي[1].
په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راخېژي چې ترهغه به الله ﷻ مؤمنان په خپل حال باندې پرېنږدي ترڅو معلومه کړي چې فلانی مؤمن د کافرانو څخه پټ اندیوال (او راز دار) نیسي او فلانی یې نه نیسي ترڅو په همدغه معیار باندې ورته جزا او سزا وټاکي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د هرچا اخلاص او کم اخلاصي خو الله ﷻ ته آن په ازل کښې معلومه ده نو په امتحان باندې په څرګندولو کښې څه حکمت دی؟
مونږ وایو: په امتحان باندې څرګندونه د دې دپاره نه ده چې الله ﷻ خپل ځان ته نوي معلومات حاصلول غواړي , پ اعتراض وارد شي، بلکې دا د دې دپاره ده چې بندګانو ته هم (هر چاته) د خپلو نېکو کارونو او یا د بدو کارونو معیار او اندازه څرګنده شي.
که بالفرض الله ﷻ په خپل علم باندې اکتفاء کړې وی او انسانان یې د امتحان لاندې نه وی واقع کړي نو ضرور به د اجرونو خاوندانو نور زیات اجرونه غوښتي او د سزاګانو خاوندانو به د سزا په ونډه باندې قناعت نه کولی.

یادونه

۳_ که څوک غواړي چې د ﴿ وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَـٰهَدُواْ مِنكُمْ ﴾ په هکله او د الله ﷻ د ازلي او ابدي علم په باره کښې نور معلومات ترلاسه کړي نو د [البقرة:۱۴۳] ایت شریف توضیحاتو ته دې مراجعه وکړي.

---
(۱) مفردات الراغب ص۵۶۹

﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُوا مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ شَـٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلْكُفْرِ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ
حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ وَفِى ٱلنَّارِ هُمْ خَـٰلِدُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ مَنْ ءَامَنَ
بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا ٱللَّهَ ۖ فَعَسَىٰٓ أُو۟لَـٰٓئِكَ
أَن يَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾﴾

[۱۷] مشرکانو ته لایقه نه ده چې د الله ﷻ جوماتونه (خصوصًا المسجد الحرام) په داسې حال کښې اباد کړي چې (دوی) په خپلو ځانونو باندې په کفر سره شهادت ورکوونکي (اقرار کوونکي) دي. همدغه کسان (چې دي) عملونه یې (د الله ﷻ په نزد) باطل دی او په اور کښې به دوی همیشه وي.

[۱۸] یقینًا د الله ﷻ جوماتونه (خصوصًا المسجد الحرام) هغه څوک اباد وي چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ باندې یې (په ربښتیانیو معناوو کښې) ایمان راوړی وي او (د پیغمبر ﷺ د هدایاتو مطابق) لمونځ دروي او زکات ورکوي او (بالآخره) نه ډاریږي مګر د الله ﷻ څخه، نو امید دی (امید دې وکړي) چې دغه کسان به د لارې موندونکو څخه وګرځي (او څوک چې دغه صفات نه لري نو هغوی د جوماتونو د آبادولو لیاقت نه لري).

ارتباطونه

۱ـ کوم څلور فقیرنیز اعلان چې د احادیثو کتابونو[1] روایت کړی دی او مونږ د [التوبة:۳] ایت لاندې مشرح ذکر کړی دی د همدغه اعلان یوه فقره ـچې عهدونو پورې یې تعلق درلودـ په وړاندېنیو ایتونو کښې وځېړله شوه او متباقي درې فقرې یې په دغو ایتونو کښې د بحث لاندې اچولې شوې دي، متباقي فقرې دا دي:

الف: هیڅوک به بربنډ طواف نه کوي (دا ډول عبادت ممنوع دی).

ب: په راتلونکي کښې به مشرک سړی حج ته نه راځي.

ج: جنت ته نه داخلیږي مګر مؤمن، مشرکانو ته د همېشه دپاره اور تاکلی شوی دی.

۲ـ په دې ایتونو کښې هغه اعتراض جواب شوی دی کوم چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د معاندینو ذهن ته ورتله. هغه دا چې مشرکانو خو د کعبې شریفې ترمیم کاوه او په عبادت سره یې آباده ساتله نو په کار دی چې دوی د حج څخه نه وی منعه کړی شوي، د جواب حاصل داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! که بالفرض مشرکان په تاسو باندې اعتراض وکړي چې د المسجد الحرام زیارت کوونکي ولې د زیارت څخه منعه کوئ؟ حال دا چې هغوی خو نور څه نه کوي فقط په خپلو عبادتونو

[1] جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

باندې د المسجد الحرام معنوي تعمير کوي، او تر نن ورځې پورې يې د المسجد الحرام بلکې د کعبې شريفې کونجه وخت په وخت تعميره کړې ده، ايا د دغسې خلکو منعه کول جائز کار دی؟
په دې باندې علاوه، کوم اعتراض به چې تاسو په مکيانو باندې کاوه (چې مؤمنان د المسجد الحرام څخه منعه کوي) عين همغه اعتراض نن په تاسو باندې وارد دی چې عبادت کوونکي او طواف کوونکي مو د آينده دپاره د حرم شريف څخه منعه کړه او په لاشعوري توګه مو د کعبې شريفې د بنياد ويستلو اساس کېښود.
۲_ نو تاسو دوی ته جواب ورکړئ چې تر اوسه پورې چې مشرکانو د کعبې شريفې او حرم شريف په واکدارۍ باندې قبضه لګولې وه دا يوه ناجائزه قبضه وه، او دا ځکه چې:
مشرکانو هيڅ حق نه درلود او نه په راتلونکي کښې حق لري چې د المسجد الحرام د شاوخوا ظاهري يا معنوي تعمير وکړي، دوی خو د يو پلوه په خپلو ځانونو باندې د کفر او شرک شاهدي وايي چې بوت ته سجدې کوي او حتی په تلبيه کښې د الله ﷻ سره په شريک درلو باندې صراحت کوي، او د بله پلوه خپل ځانونه تعمير کوونکي او متوليان ګڼي.
که بالفرض دوی ربښتيا متوليان وي نو نه به يې شرکياتو ته لاس اچولی وی او نه به يې په ځانونو باندې د کفر شهادت ورکړی وی، ځکه چې د کعبې شويفې د بنياد ډبره خو د الله ﷻ په توحيد باندې ايښودلې شوې ده.
۳_ لنډه دا چې معنوي تعمير د دوی دپلوه صورت نه شي نيولی ځکه چې عبادت يې عبادت نه دی بلکې کفر دی او ظاهري تعمير يې تر اوسه پورې په ناحقه د قبضې لاندې راوستلی وه.
هو! کوم نيک کارونه چې دوی تر سره کړي دي لکه حجاجوته اوبه ورکول، هغو هم مقبوليت د لاسه ورکړی دی چې بې ايمانه نېک عمل د الله ﷻ په نزد څه ارزښت نه لري، دغسې بې روحه نېک اعمال د الله ﷻ په نزد ضائع دي او خاوندان يې په اور کښې همېشه اوسېدونکي دي.
۴_ ای پيغمبره! يقيناً د الله ﷻ د جوماتونو عموماً او د حرم شريف خصوصاً تعمير کوونکي هغه کسان کېدلی شي کوم چې په درستو معناوو کښې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ باندې عقيده لري او هم لمونځونه دروي او زکاتونه ورکوي او بالآخره د الله ﷻ څخه په غير د بل چا څخه نه ډارېږي. دوی پوخ ايمان لري چې د بوتانو د لاسه هيڅ پوره نه دي او هرڅه د الله ﷻ په واک او اختيار کښې دي، نو دغسې خلک همدوی اميدوار دي چې د هدايت موندونکې ډلې څخه وګرځي او وخت په وخت حقه لاره ورروښودله شي او پوره توفيق ورکړی شي.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې: د کعبې شريفې شاوخوا او چارچاپېره خو ټول يو جومات دی نو په څه منظور ترې په جمعې ﴿ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ سره تعبير وکړی شو؟
مونږ وايو چې:

الف: دغه جومات د ټولو جوماتونو امام دی[۱] نو څرنګه چې په دغه جومات کښې مشرکان د واکدارۍ حق نه لري، واکداري پکښې یوازې د مؤمنانو حق دی همدانګه د دنیا په ټولو جوماتو کښې واکداري په مؤمنانو پورې مختصه ده او باید همدوی یې تعمیر او ترمیم وکړي.

ب: د ذکر شوي جومات څلور واړه طرفونه (هر یو) بیل-بیل جومات دی[۲] ځکه چې کعبه شریفه یې په منځکښې موقعیت لري او د هر طرف د قبلې جهت جدا-جدا دی، ته به وایې چې دغه جومات څلور جوماتونه دي، اما د ذکر شوي جومات څخه په غیر د نورو جوماتونو ټولو طرفونه جوماتونه دي خو د قبلې جهت یې متحد دی نو په یوه جومات باندې د متعددو جوماتونو اطلاق نه کېږي.

ج: په دې ټولو باندې علاوه، دا هم څه لرې نه ده چې د ﴿ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ څخه یوازې المسجد الحرام مراد نه وي بلکې د دنیا ټول جوماتونه مطلب وي[۳]. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: د ټولو جوماتونو د ابادۍ او واکدارۍ استحقاق په مؤمنانو پورې اختصاص لري نو د المسجد الحرام واکداري او ابادي خو په اوله درجه کښې د همدوی استحقاق دی.

په دې تقدیر باندې د ﴿ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په خپلې حقیقي (جمعې) معنی باندې اخستله کېږي.

ایا په خپلو ځانونو باندې د کفر شاهدي؟

۲ـ مفسرین کرام دغه کلمات: ﴿ شَٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلْكُفْرِ ﴾ په لاندې دولونو سره تفسیر کړي دي:

الف: که څه هم مشرکانو خپلو ځانونو ته د کافر لقب نه ورکاوه مګر د دوی عادت وه چې کله به یې د کعبې شریفې څخه د طواف هره یوه دوره تمامه کړه نو هغو بوتانو ته به یې سجدې کولې کوم چې دوی هملته نصب کړي وه[۴].

او یا په بل عبارت: که دوی په خپلو ځانونو باندې قولاً د کفر شهادت نه ورکاوه نو عملاً خو هر یوه په خپل ځان شاهدي ورکوله.

ب: کله به چې د هر یوه مشرک څخه پوښتنه وشوه چې ته څوک یې؟ نو هغه به جواب ورکړ چې زه مشرک یم[۵]. دا د دوی په کفر باندې شاهدي وه خو دوی ته شرک کفر نه ښکارېده. همدارنګه که د یهودي یا نصراني څخه پوښتنه وشي نو هغه په خپل ځان باندې د کفر شاهدي ورکوي چې زه یهودي او یا زه نصراني یم، خو دغه مسلک ورته کفر نه ښکاري.

مونږ ته په خپلو ځانونو باندې په کفر باندې قولي شاهدي دا هم برېښي چې دوی به په تلبیه کښې

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۸۹
(۲) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۵۰
(۳) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۴۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۸ ص۸۹، تفسیر البغوي ج۲ ص۲۷۴
(۵) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۷۴

ویلي چې: "لَبَّيْكَ لا شَرِيكَ لَكَ إلاَّ شَرِيكًا هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ"[۱] یعني ای ربه! زه په طاعت باندې تاته ولاړ یم ته شریک نه لرې مگر داسې شریک لرې چې هغه ستا شریک دی، ته د هغه مالک یې او د هغه شي هم مالک یې چې د هغه په ملکیت کښې دی.

عمره او عمارة څه معنی؟

۳ـ په ﴿ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ يَعْمُرُ ﴾ کلمه د اشتقاق په اعتبار سره لاندې درې احتماله لري[۲]:

الف: یا د "عُمْرَةٌ" څخه اخستله شوې ده چې د زیارت معنی ورکوي. نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: د الله ﷻ د جوماتونو زیارت کول او هلته ورتلل د مؤمنانو کار دی، نه د مشرکانو او کافرانو.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ أَعَدَّ اللهُ لَهُ نُزُلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ»[۳] یعني: هرڅوک چې د سبا د پلوه جومات ته لاړ شي او یا د ببگاه د طرفه، الله ﷻ به ده ته د جنت مېلمستیا تیاره کړي هر سبا او هر ببگا.

ب: یا د "عمارةٌ" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د ابادولو معنی ورکوي، نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: د جوماتونو ابادول (برابره خبره ده چې ظاهري آبادول وي او که معنوي) په مؤمنانو پورې اختصاص لري.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ»[۴] یعني: هرڅوک چې (د الله ﷻ دپاره) جومات جوړ کړي نو الله ﷻ به ورته په جنت کښې بالمثل ابادي جوړه کړي.

ج: یا یې د هغه "عمارةٌ" څخه اشتقاق موندلی دی چې د "إقامةٌ" (اوسېدلو) معنی ورکوي، نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: د جوماتونو په شاوخوا کښې خاص مؤمنان د استوگنې استحقاق لري چې د جومات مربوطه منطقه وربانديې اباده وي او جوماتونه په خدمت سره تازه او نظیف (پاک) ساتي.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالإِيمَانِ»[۵] یعني: کله چې تاسو یو سړی ولید چې د جومات سره عادت وه (د جومات د خدمت دپاره هلته ته او راته) نو تاسو هغه ته په ایمان سره شهادت ورکړئ (چې دا مؤمن دی)، بیا نو نبي کریم ﷺ د استدلال دپاره ذکر شوي ایت شریف ولوست.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۷۶
(۲) مفردات الراغب ص۳۶۰
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۹۱
(۴) صحیح مسلم ج۱ ص۲۰۱
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ د مؤمن په صفاتو کښې دا صفت هم ذکر کړی دی چې ﴿ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾ یعنې مؤمن نه ډارېږي مګر د الله ﷻ څخه. نو پوښتنه دا ده چې مؤمن لا څه بلکې پیغمبران هم کله-کله د غیرالله څخه ډار شوي دي، الله ﷻ د موسی ؑ څخه حکایت کوي چې: ﴿ يَٰمُوسَىٰ لَا تَخَفْ ﴾ [النمل: ۱۰] یعنې کله چې د موسی ؑ د همسا څخه ښامار (اژدها) جوړه شوه نو موسی ؑ وډار شو، الله ﷻ ورته ارشاد وکړ چې مه ډارېږه.

مونږ وایو چې:

الف: مؤمنان د بوتانو او باطلو معبودانو څخه نه ډارېږي او نه ورته تمه کوي[۱] او مشرکان د خپلو بوتانو څخه هم ډارېږي او هم ورته تمه کوي چې په سخته ورځ کښې به یې په ښه باندې ورشي.

ب: دلته د مؤمنانو څخه د تعظیم او عبادت ډار نفي شوی دی، که نه نو انسان خو د دنیاوي خطراتو څخه ډارېږي[۲].

ج: په دې مقام کښې اختیاري ډار مطلب دی چې د الله ﷻ رضا په خپله رضا باندې وړاندې کړي او د الله ﷻ د حقوقو حفاظت وکړي[۳] او غیر اختیاري (طبعي ډار) مطلب نه دی چې اعتراض وارد شي.

﴿ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ
وَجَٰهَدَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِي ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩﴾ ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ وَهَاجَرُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ ٱللَّهِ ۚ
وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَٰنٍ وَجَنَّٰتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ
مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾

[۱۹] ایا تاسو (ای مشرکانو!) د حاجیانو د څروبولو او د المسجد الحرام د آبادولو (کسان) د هغو (کسانو) په شان ګرځولي دي چې هغوی په الله ﷻ او وروستنۍ ورځ باندې (په درستو معناوو کښې) ایمان راوړی دی او د الله ﷻ په لاره کښې یې جهاد کړی دی.

دوی (دواړه ډلې) د الله ﷻ په نزد برابر نه دي، او الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۹۰
(۲) المحرر الوجیز ج۸ ص۱۴۸
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۵۵

[۲۰] (برسېره په دې چې برابرې نه دي) هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او هجرت یې کړی دی او (بالآخره) د الله ﷻ په لاره کښې یې په خپلو ځانونو او خپلو مالونو سره جهاد کړی دی (همدوی چې دي) د الله ﷻ په نزد ښه لوی دي د درجې د حیثه، او همدوی کامیابان دي.

[۲۱] دوی (مؤمنانو) ته به د دوی رب ﷻ د خپله جانبه په دوی رحمت او لوی رضوان (رضامندی) او (هم) په داسې جنتونو باندې زیری ورکړي چې په دې (جنتونو) کښې دائمي نعمتونه دي.

[۲۲] په داسې حال کښې چې جنتیان به په دې (جنتونو) کښې همېشه وي، همېشه. یقیناً الله ﷻ (چې دی) د همده ﷻ په نزد لوی اجر دی (چې دوی ته یې هغه هم پټ ساتلی دی).

ارتباط او شان نزول

۱ـ په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو موضوع تعقیب شوې ده چې د مشرکانو عبادت د الله ﷻ په نزد منظور نه دی او نېک اعمال یې ټول ضائع دي.

۲ـ اما په شان نزول کښې یې زښت ډېر روایتونه لیکلي شوي دي چې تقریباً لسو یا زیاتو ته رسېږي[۱] مګر دغه ټول روایتونه په عمده توګه په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشلې کېږي چې مونږ یې د یوه-یوه مثال په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د یو ګروپ روایتونو څخه معلومېږي چې په ﴿ أَجَعَلْتُمْ ﴾ کښې مؤمنان مخاطب دي او الله ﷻ د همدوی د مباحثې څخه حکایت کړی دی. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې څو تنو صحابه وو کرامو ﷺ سره یو تربله داسې بحث وکړ چې:

یوه سړي وویلې چې ماته د اسلام راوړلو څخه وروسته د حاجیانو خړوبول او دوی ته اوبه ورکول لوی عبادت ښکاري.

دوهم سړي وویلې چې زما په نظر د اسلام څخه وروسته د المسجد الحرام ابادول او خدمت کول لوی عبادت دی.

دریم سړي نظر ورکړ چې زما په نزد د هغو ټولو عبادتونو څخه (چې تاسو دواړو ورته اشاره وکړه) د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کول ډېر لوی عبادت دی.

څلورم: په دغه وخت کښې عمر الفارق ﷺ دریواړه غلي کړه چې د نبي کریم ﷺ د ممبر ترڅنګه شور ماشور مه جوړوئ!، د همدې موضوع به زه د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړم چې ستاسو د کوم یوه خبره درسته ده. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[۲] او د جهاد فضیلت یې د ټولو څخه لوړ وباله.

ب: د بل ګروپ روایتونو څخه څرګندېږي چې په ایت شریف کښې د مشرکانو مباحثې ته اشاره ده او په ﴿ أَجَعَلْتُمْ ﴾ کښې همدوی ته خطاب متوجه دی، لاندې یو روایت ولولئ:

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۹۲. زاد المسیر ج۳ ص۲۷۸. الدر المنثور ج۴ ص۱۴۵

(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۱۳۴

کله چې د بدر غزا ختمه شوه او اويا نفره د مجاهدينو په لاس کښې بنديان پاتې شوه نو ځينې صحابه کرامو ﷺ د بدر بنديانو ته د عباس ﷺ په شمول پيغور ورکړ چې تاسو مشرکان ياست. نو عباس ﷺ جواب ورکړ چې: «أَمَا وَاللهِ لَقَدْ كُنَّا نَعْمُرُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَنَفُكُّ الْعَانِيَ وَنَحْجُبُ الْبَيْتَ وَنَسْقِي الْحَاجَّ» خبر دار! قسم دی چې مونږ مسجد حرام اباد ساتلی دی او بنديان مو خوشې کړي دي او بالآخره د بيت الله چوپړاسيتوب مو کړی دی او حاجيان مو په اوبو باندې خړوب کړي دي (نو مونږ ستاسو څخه په څه شي کښې کم ياستو؟). الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه[۱].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د بدر غزا خو د هجرت په دوهم کال باندې تېره شوې ده حال دا چې ذکر شوي ايتونه د هجرت په نهم کال باندې نازل شوي دي، ايا ذکر شوی شان نزول صحت درلودلی شي؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو د ايتونو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲] او په مصداقاتو کښې دا ضرور نه ده چې د ايت شريف د نزول په زمانه کښې دې تحقق ومومي، نو د هجرت دوهم کال د شان نزول جوړېدلو مانع نه ګرځي.

تبصره

۴ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ اعلمـ چې ذکر شوي ايتونه به د مشرکانو په هکله نازل شوي وي چې وړاندې ېېرته بحث ټول په همدوی کښې روان دی.

هو! که د مفهوم په اعتبار سره ترې د مؤمنانو د مباحثې جواب فهم شي هم څه ممانعت پکښې نه ګورو. يا په بل عبارت: ذکر شوي ايتونه د مشرکانو په مباحثو باندې په عبارة النص سره دلالت کوي او د مؤمنانو مباحث ترې په إشارة النص سره څرګندېږي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: ايا دا خبره امکان لري چې يو ايت د کفارو په باره کښې نازل شوی وي او د همغه ايت څخه د مؤمنانو دپاره حکم راوويستلی شي؟

مونږ وايو چې: هو! په دغه ډول استنباط کښې هيڅ ممانعت نشته، د ښه وضاحت دپاره لاندې يو مثال ولولئ:

يقيناً دا ايت شريف د کفارو په هکله نازل شوی دی چې ﴿ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَٰتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا وَٱسْتَمْتَعْتُم بِهَا ﴾ [الأحقاف: ۲۰] يعنې کفارو ته به د قيامت په ورځ باندې وويلی شي چې تاسو په خپل حقير ژوند کښې لذيذ او خواږه شيان تېر کړي او مزې چړچې مو ورباندې کړې دي، نو نن ورځ تاسو ته د سپکوونکي عذاب څخه په غير بل شی نشته.

(۱) تفسير الطبري ج ۱۰ ص ۹۶، اسباب النزول للواحدي ص ۱۶۴
(۲) تفسير القاسمي ج ۱ ص ۲۷؛ تفسير المنار ج ۹ ص ۶۴۲

خو یوه ورځ عمر الفاروق ﷺ د څښکلو څه شي وغوښت نو شات ګډي اوبه ورته وروړی شوې، نوموړي هغه ونه څښکلې چې دا د "طیبات" څخه دي او زه دارېږم چې مونږ ته د خپلو نېکیو پوره بدله په دنیا کښې را کړی شي[۱] او په آخرت کښې راته وویلی شي چې تاسو خپل خواږه او لذېذ شیان په دنیا کښې خوړلي دي، دلته درته څه پاتې نه دي.

عمر الفاروق ﷺ د ذکر شوي ایت شریف څخه په یوه بل مجلس کښې هم بالمثل استنباط کړی وه چې په هغه مجلس کښې نور صحابه کرام ﷺ هم ناست وه خو هیچا یې ذکر شوی استنباط رد نه کړ[۲] ته به وایې چې دوی ټولو سکوتي اتفاق وکړ او ذکره شوې کړنلاره یې جائزه وبلله.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: د ﴿ أَعْظَمُ دَرَجَةً ﴾ د کلماتو څخه ځرګندېږي چې لومړني ګروپ روایتونه راجح دي ځکه چې د ﴿ أَعْظَمُ ﴾ کلمه اسم تفضیل دی، نو که شان نزول یې د مشرکانو سره وتړلی شي نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې مشرکان هم د الله ﷻ په نزد څه درجه لري خو د مؤمنانو درجه ترې لويه ده.

مونږ وایو چې: اسم تفضیل کله-کله د اصل فعل په معنی باندې هم استعمالېږي، لکه چې وایي: "فُلَانٌ أَسْمَعُ مِنَ الْجِدَارِ" فلانی سړی د دیوال څخه ښه اوریدونکی دی. یعنې فلانی خبره اوري او دیوال یې نه اوري. په دې مقام کښې همدغه استعمال د نظر لاندې دی، والله ﷻ اعلم.

د مطلب خلاصه

۱_ یعنې: ای مؤمنانو! تاسو مشرکان مخاطب کړئ چې: ایا تاسو هغه کسان چې حاجیانو ته اوبه ورکوي او یا یې د زمزم په اوبو باندې خړوبوي خو ایمان نه لري، د هغو کسانو غوندې ګڼئ چې په درستو معناوو کښې یې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځې باندې ایمان راوړی وي او د الله ﷻ په لار کښې یې جهاد کړی وي؟

دغه دواړه ډلې د الله ﷻ په نزد باندې برابرې نه دي، او الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي د همدې کبله تاسو مشرکان د ذکرو شوو دواړو ډلو په فرق باندې نه پوهېږئ چې خپل ځانونه د کفري حالت سره-سره د مؤمنانو او خصوصاً د مجاهدینو سره برابر بولئ، دغسې نه ده.

۲_ ای مؤمنانو! برسېره په دې چې ذکر شوي دواړه ډلې سره برابرې نه دي بلکې مؤمنان په کفارو باندې ډېر زیات فضیلت لري، لږ شرحه یې دا ده:

الف: چا چې ایمان راوړی دی، هجرت یې کړی دی او بالآخره د الله ﷻ په لاره کښې یې جهاد کړی دی دوی د الله ﷻ په نزد د ډېرو لویو لویو درجو خاوندان دي، او همدوی کامیاب او بریالي

(۱) مشكاة المصابيح بحوالة رزين ج۲ ص۴۴۹
(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۹۲

دي، بالمقابل کفار نه کومه درجه لري او نه څه کامیابي درلودلی شي، چې د همېشه دپاره به په دوزخ کښې اوسېږي.

ب: د ذکرې شوې لوېې درجې لړ تفصیل دا دی چې: الله ﷻ به دوی ته د خپل جانبه (مفت) په رحمت سره زېرې ورکړي او خپله رضامندي به ورتبریکه کړي او هم به داسې جنتونه ورکړي چې په دائمي نعمتونو باندې به ډک وي.

ج: دوی به په دغه جنت کښې همېشه وي او همدا به یې ابدي کور شي.

د: په دې باندې علاوه، د الله ﷻ په نزد داسې لوی اجرونه شته چې نه سترګو لیدلي، نه غوږونو اورېدلي او بالآخره نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي، دغه اجرونه به هم ورعنایت کړي.

توضیحات

١ـ "السِّقَايَة" او "الْعِمَارَة" دواړه مصدرونه دي[1] چې د څروبولو او ابادولو معناوې ورکوي، خو د "اهل" کلمه ورسره مراده ده، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې ایا تاسو د څروبولو او ابادولو خاوندان د مؤمنانو غوندې بولئ؟.

الحاج څه معنی؟

٢ـ که څه هم د ﴿ٱلْحَآجِّ﴾ کلمه د اسم فاعل مفرده صیغه ده مګر په دې مقام کښې تري یا جنس مطلب دی او یا اسم جمعه ده ترڅو ټولو حاجیانو ته شامله شي.

د ایت شریف د نزول په وخت کښې حاجیانو ته د زمزم اوبه او یا هغه اوبه ورکولی کېدې چې ممیز او یا کجوري به پکښې خوشتې شوې وې.

رښتیا چې دا کار د ډېر لوی اجر کار وه مګر څرنګه چې مشرکانو ایمان نه درلود نو د دوی دغه نېک کار هم د نورو نېکو کارونو غوندې د الله ﷻ په نزد ضایع او بې ارزښته وه.

د زمزم اوبه

٣ـ د زمزم اوبه د هغه اوبو نوم دی چې آن د اسماعیل ﷺ د وخته د کعبې شریفې ترڅنګ الله ﷻ راخوټولي دي، دغه ډېرې برکتناکې اوبه دي چې په فضائلو کښې یې زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې خینو مفسرینو کرامو[2] راغونډ کړي دي. خو مونږ د یوه حدیث په ذکر باندې اکتفاء کوو چې نبي کریم ﷺ فرمایي: «مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ»[3] یعنې: د زمزم اوبه د هغه څه دپاره دي د کوم دپاره چې وڅښلې شي. نو که څوک یې د صحت دپاره وڅښي الله ﷻ به صحت ورکړي او که څوک یې د بل کوم حاجت دپاره وڅښکې همغه حاجت به یې الله ﷻ پوره کړي، او داسې نور.

---

(١) تفسیر الکشاف ج٢ ص٢٥٦
(٢) الدر المنثور ج٤ ص١٤٧
(٣) سنن ابن ماجه ص٢٢٠

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَابَآءَكُمْ وَإِخْوَٰنَكُمْ أَوْلِيَآءَ إِنِ ٱسْتَحَبُّواْ ٱلْكُفْرَ
عَلَى ٱلْإِيمَـٰنِ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ إِن كَانَ ءَابَآؤُكُمْ
وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَٰنُكُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَٰلٌ ٱقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَـٰرَةٌ تَخْشَوْنَ
كَسَادَهَا وَمَسَـٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِۦ
فَتَرَبَّصُواْ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَـٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾

[۲۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو خپل پلرونه او خپل ورونه دوستان مه نیسئ (په دې شرط) چې دوی کفر په ایمان باندې غوره کړی وي. او هرڅوک چې ستاسو د جملې څخه دوی په دوستۍ سره ونیسي نو همدغوی ظالمان دی (لکه څنګه چې هغوی ظالمان دي).

[۲۴] (ای پیغمبره! مؤمنانو ته) ووایه چې که چرته ستاسو پلرونه او ستاسو ځامن او (هم) ستاسو ورونه او ستاسو مېرمنې او (هم) ستاسو نژدې خپلوان او داسې مالونه چې تاسو په کسب سره ګټلي وي او (هم) داسې تجارت چې تاسو یې د نه چلښت (د ځای په ځای ودرېدلو څخه دارېږئ او (بالآخره) داسې سکونت ځایونه چې تاسو یې خوښوئ (ذکر شوي شیان) تاسو ته د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ او هم د ده ﷻ په لاره کښې د جهاد څخه زیات محبوب (ګران) وي (او د جهاد مخه مو نیسي) نو ترهغه انتظار وکړئ چې ترڅو الله ﷻ خپل امر (فیصله کړی شوې سزا تاسو ته) راولي (او عذاب درباندې نازل کړي).

او الله ﷻ فاسق قوم ته هدایت نه کوي (او د توفیق څخه یې محروموي، لنډه دا چې په ذکر شوې صورت کښې به تاسو فاسقان یاست).

ارتباط او شان نزول

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د مهاجرینو، مجاهدینو او د الله ﷻ په لاره کښې د خپل مال د انفاق کوونکو درجات بیان کړه او په دې ایتونو کښې هغه څه واضحه شوي دي کوم چې د ذکرو شوو درجاتو د موندلو موانع جوړېږي او سړي نه پرېږدي چې وربانديې بریالی او کامیاب شي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه هلته الله ﷻ د ټولو مشرکانو څخه برائت اعلان کړ نو څه لرې نه ده چې په ځینو خلکو باندې د مشرکانو سره د علاقاتو پرېکول په کُلي توګه درانه تمام شوی وي ځکه چې په هغه وخت کښې د ځینو مؤمنانو اقارب په ایمان باندې نه وه مشرف شوي، نو په دې ایتونو کښې ذکر شوي خلک پوه کړی شوه.

یادونه

۲ـ که څه هم مفسرینو کرامو د ذکرو شوو ایتونو دپاره د شان نزول متعدد روایتونه ذکر کړي

دي[1] مګر زمونږ په نزد ذکر شوي ټول روايتونه مصداقات جوړېدلی شي خو په مصطلحه معنی باندې شان نزولونه نه شي جوړېدلی، ځکه چې هلته هغه واقعات بیان شوي دي کومو چې د مکې معظمې د فتحې څخه وړاندې تحقق موندلی وه او ذکر شوي ایتونه خو په نهم کال (د مکې د فتحې څخه یو کال وروسته) نازل شوي دي، د همدې کبله مونږ دلته رانقل نه کړه نو که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مؤمنانو! خپل اقارب (خپلوان) حتی خپل پلرونه او هم ورونه په دوستی سره مه نیسئ که هغوی کفر ته په ایمان باندې ترجیح ورکوله (کفر یې خوښاوه او ایمان یې بد ایسېده).
که بالفرض ستاسو د جملې څخه هرڅوک ذکره شوې دوستي ټینګه کړي چې د جهاد او د شریعت د تعمیل په لاره کښې یې خنډ واقع شي نو یقیناً چې همدغه خلک ظالمان دي او دا ځکه چې د ظالمانو سره یې پیوستون غوره کړی دی او پوره واضحه ده چې د ظالمانو ملګري خو ظالمان وي.
۲ـ ای پیغمبره! د دې دپاره چې ذکر شوی ارشاد د مؤمنانو په زړونو کښې ځای ونیسي نو ته دوی مخاطب کړه او په تفصیل سره ورته ووایه چې:
ای مؤمنانو! د قیامت په ورځ زه ستاسو د مغفرت ذمه واري نه شم کولی او نه ستاسو څخه په دنیا کښې د الله ﷻ د عذاب مخه بل پلو ته اړولی شم، زه تاسو ته فقط هغه لاره درپه ګوته کوم کومه چې تاسو ته د الله ﷻ د عذاب څخه په دنیا او آخرت کښې نجات درکوي، د همدې کبله تاسوته وایم چې:
ای زما امتیانو! که بالفرض لاندې شیان تاسو ته د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ څخه او بالآخره د الله ﷻ په لاره کښې د جهاد څخه محبوب وي، چې د جهاد مانع مو واقع کېږي او د کفارو سره مو د تعلقاتو د پرې کولو مخه نیسي، نو د الله ﷻ امر ته منتظر شئ چې د څه سزا لاندې به مو واقع کړي، هغه شیان دا دي:
الف: که تاسو ته پلرونه ګران وي او د جهاد مانع مو ګرځي چې هغوی په ایمان نه وي مشرف شوي.
ب: که تاسو ته زامن ګران وي او نه شئ کولی چې د هغوی په مقابل کښې توري ته لاس کړئ البته په هغه صورت کښې چې هغوی کافران وي.
ج: همدارنګه که ستاسو د جهاد دپاره کافران وروڼه مانع واقع کېږي.
د: که تاسو ته ستاسو مېرمنې د جهاد خنډ واقع شي چې وړاندیز درته وکړي چې مونږ دلته بې سرپرسته مه پرېږدئ او جهاد ته مه وړاندې کېږئ.
هـ: که ستاسو ټبر (ترېرونه) درته ګران وي چې د دوی سره د کفر په صورت کښې توري ته لاس نه شئ اوږدولی او یا د دوی سره د تعلقاتو پرېکړه نه شئ کولی.

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص ۲۸۰؛ اسباب النزول ص۱۶۴

ز: یا که تاسو ته خپل مالونه محبوب وي چې په مشقت سره مو ګټلي وي او د جهاد د کبله نه شئ کولی چې حفاظت او ساتنه یې وکړئ.

ح: یا که تاسو سمدستي په تجارت باندې بوخت یاست او ډارېږئ که په جهاد باندې مشغول شئ نو یا به مو تجارت په ټپه ودرېږي او یا به لا بالکل د منځه لاړ شي.

ط: او بالآخره که تاسو ته خپل ارام ځایونه (مانۍ) او بنګلې د جهاد موانع جوړ شي او زړونه مو نه راپورته کېږي چې دغسې د خوبنې ځایونه پرېږدئ او په جهاد کښې خپل ځانونه نا ارامه کړئ او بې خوبۍ او د شپې او ورځې منډې رامنډې خوښې کړئ.

۳_ ای مؤمنانو! که تاسو ته ذکر شوي شیان د جهاد موانع جوړ شي نو دا به ضرور ستاسو دپاره د فاسق کېدلو اسباب وګرځي او الله ﷻ خو فاسق قوم ته هدایت نه کوي نو تاسو به هم د الله ﷻ د توفیق څخه بې برخې پاتې شئ او څه لرې نه ده چې ذکر شوي شیان مو یو هم په ګټه تمام نه شي، او یا درباندې دښمن مسلط کړي چې اقارب مو ووژني او مالونه او مساکن مو د هغوی لاس ته ورشي.

توضیحات

۱_ داسې معلومېږي _والله ﷻ اعلم_ چې په هغه وخت کښې به ذکر شوي اته شیان (امکان لري چې) د ځینو مؤمنانو دپاره موانع جوړېده، چاته یو شی او چاته بل، خو الله ﷻ دوی ته توفیق ورکړ چې یو شی هم ورته د جهاد په مخنیوي کښې مؤثر واقع نه شو او په ډېر اخلاص سره یې ټولې دنیا ته اسلام ورساوه.

اما په ذکرو شوو شیانو کښې حصر مطلب نه دی، هر شی چې د کوم مؤمن دپاره د جهاد مانع جوړ شي او د کفارو خپلوانو څخه د تعلقاتو د پرېکون مخه ونیسي نو هغه ته به د همغه شي څخه بلا جوړه شي، العیاذ بالله.

عَشِیرَة څه معنی؟

۲_ په ﴿عَشِيرَتُكُمْ﴾ کښې د "عَشِيرَة" کلمه د "عِشرَة" څخه اخستله شوې ده چې د صحبت معنی ورکوي[۱] او یا د "عشرة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د لسو په معنی ده[۲].

په هر تقدیر، دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د نژدې خپلوانو څخه عبارت ده چې د سړي ګوزاره او راکړه ورکړه د همغوی سره جاري وي او د همغوی کثرت او ډېروالی ورته کمال ښکاري لکه څنګه چې د لسو عدد کامل عدد دی.

دلته کوم محبت مراد دی؟

۳_ د ﴿أَحَبَّ﴾ کلمه د محبت څخه اخستله شوې ده مګر کوم محبت چې د ایمان علامه او

(۱) روح المعاني ج ۱۰ ص ۷۱
(۲) مفردات الراغب ص ۳۴۷

معیار ښودلی شوی دی هغه اختیاري محبت دی، په طبعي محبت باندې څوک نه نیولی کیږي[۱] د اختیاري محبت صورت داسې جوړیږي چې د ذکرو شوو اتو شیانو څخه د کوم یوه په محبت کښې شریعت د پښو لاندې کیږي، نو د ایمان علامه دا ده چې سړی د هغو محبت د پښو لاندې کړي او د شریعت حکم عملي کړي.

همدغه محبت ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «وَالَّذِيْ نَفْسِيْ بِيَدِهِ لا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»[۲] یعني: په هغه اقدس ذات مې دې سوګند وي چې زما ځان د هغه په لاس کښې دی چې ترهغه به یو ستاسو کامل ایماندار نه شي ترڅو چې زه هغه ته د پلار او اولاد او (بالآخره) د ټولو خلکو څخه محبوب وګرځم.

مګر کوم کافر چې محارب نه وي د هغه سره د مالي کومک څه ممانعت نشته، د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

الف: اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنهما وايي چې: ماته خپله مور په داسې حال کښې راغله چې مشرکه (کافره) وه، نو ما د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ای پیغمبره! ایا زه د خپلې مور سره په همدغه حالت کښې صِلَةُ الرَّحِمِ (کومک) وکړم؟ نو هغه راته وفرمايل چې: «نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ»[۳] هو! د خپلې مور سره صِلَةُ الرَّحِمِ یعنې مالي کومک وکړه.

ب: عمر الفارق رضي الله عنه هغه وربښمینه حله (چپن یا کپړه) دخپل رضاعي مشرک ورور دپاره مکې معظمې ته واستوله کومه چې ورته نبي کریم ﷺ ښښلې وه او ورته ویلي یې وه چې د دې دپاره مې ذکره شوې حله نه ده درکړې چې ته یې پخپله واغوندې، بلکې د دې دپاره چې یا یې خرڅه کړې او یا یې بل چا ته ورواغوندې[۴].

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ ۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ ۙ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٧﴾﴾

---

(۱) تفسیر روح المعاني ج۱۰ ص۷۱
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۷، صحیح مسلم ج۱ ص۴۹
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷

[۲۵] بې شکه الله ﷻ ستاسو سره په ډېرو ځایونو (او ډېرو وختونو) کښې نصرت کړی دی، او د حنین (د غزا) په ورځ هم، کله چې تاسو خپل کثرت (ډېروالي) په تعجب کښې اچولي وئ.
نو (دغه) کثرت ستاسو څخه (د شکست) هیڅ شی دفعه نه کړ او په تاسو باندې ځمکه د پراخوالي سره-سره تنګه شوه (چې د پټېدلو ځای مو پکښې نه شو موندلی) بیا (په همدغه وخت کښې) تاسو (مشرکانو ته) په داسې حال کښې شاګانې ورواړولې چې بېرته ځغلېدونکي وئ.
[۲۶] بیا الله ﷻ خپله ډاډینه په خپل پیغمبر ﷺ او په مؤمنانو (تاسو) باندې نازله کړه او هم یې (د اسمانه) داسې لښکرې راښکته کړې چې تاسو نه لیدلې (او مشرکانو لیدلې).
او (هم) الله ﷻ هغو کسانو ته (ستاسو په لاس باندې) عذاب ورکړ چې هغوی کفر غوره کړی وه او همدغه د کافرانو (سره مناسبه) جزا ده.
[۲۷] بیا الله ﷻ د همدغه (حالت) څخه وروسته په هغو کسانو باندې په رحمت سره رجوع وکړه چې د ده ﷻ ورته اراده وشوه (نیولي شوي کسان په ایمان مشرف شوه) او الله ﷻ ښښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو موانعو ذکر وه چې مجاهدین د جهاد څخه منعه کوي او په دې ایتونو کښې هغه شي ته اشاره شوې ده چې د مجاهدینو څخه د الله ﷻ د نصرت او کومک مخه نیسي او د کامیابۍ په لاره کښې یې خنډ واقع کېږي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای مؤمنانو! کله چې تاسو هغه شیان وپېژاندل چې ستاسو دپاره د جهاد په لاره کښې خنډ واقع کېږي نو هغه څېزونه هم وپېژنئ چې د الله د نصرت او کومک مخه نیسي ترڅو ترې تاسو ځانونه وساتئ، هغه دا چې تاسو د همېشه دپاره خپل احتیاجات د الله ﷻ څخه وغواړئ او پوه شئ چې که د الله ﷻ اراده نه وي نو هیڅ شی ستاسو په درد نه خوري، نه د مجاهدینو کثرت تاسو ته ګټه رسولی شي او نه د وسلې پرېماني او ډېرښت. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکاتو ته متوجه شئ:
الف: تاسو ته معلومه ده چې الله ﷻ ستاسو سره په څومره ډېرو ځایونو کښې نصرت کړی دی چې نه به مو ډېر مجاهدین درلوده او نه به مو کافي سلاح په لاس کښې وه. که بالفرض ستاسو نصرت د مجاهدینو د کثرت او د وسلې په پرېمانۍ پورې تړلی وی نو په هغو ځایونو کښې به تاسو هیڅکله نوی کامیاب شوي، تاسو خو د بدر غزا درپه زړه کړئ.
ب: بالمقابل، د حنین غزا هم د مقایسې په توګه په نظر کښې ونیسئ چې تاسو څومره ډېر مجاهدین درلوده حتی چې شماره مو دولس زره تنو ته رسېده، تاسو په خپل کثرت باندې ډېر خوښ شوئ او د ځینو کسانو په اذهانو کښې ګرځېده چې نن ورځ به مونږ ضرور کامیابېږو. مګر کله چې جنګ تود شو نو تاسو ته د مجاهدینو کثرت هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او پراخه ځمکه

درباندې د دښمن د لاسه تنګه شوه چې بیا د ډېرې وارخطایۍ په حالت کښې بېرته په شا شوئ، حال دا چې خپل پیغمبر ﷺ مو د جنګ په میدان کښې پرېښود.

ج: بیا الله ﷻ په تاسو باندې سکینه او ډاډینه درنازله کړه او وارخطایي مو د منځه لاړه او دا ځکه چې په تاسو کښې د الله ﷻ پیغمبر موجود وه او تاسو په الله ﷻ باندې پخه عقیده درلوده.

د: دا د یو پلوه، او د بله پلوه الله ﷻ ستاسو د کومک او نصرت دپاره د پرښتو لښکرې درنازلې کړې چې تاسو په سترګو باندې نه شوی لیدلی، مګر ستاسو دښمنانو هغوی په خپلو سترګو باندې ولیدې چې ښه قوي رعب (ډار) یې ورباندې کښیناوه، د همدې کبله د جنګ صحنه بدله شوه، ستاسو دښمنان د وارخطایۍ سره مخامخ شوه او پراخه ځمکه په هغوی باندې تنګه شوه او بالآخره هغوی میدان پرېښود او تېښتې ته مجبور شوه، چې همداسې جزا د کافرانو سره مناسبه وه.

ه: بالآخره الله ﷻ ستاسو د دښمنانو د جملې څخه هغه چاته د توبې توفیق ورکړه چې هغه ته یې د توفیق د ورکولو اراده وشوه چې په ایمان باندې مشرف شوه، نو الله ﷻ د پخوانیو جنایاتو څخه ورتېر شو ځکه چې الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی، حتی چې په پای کښې تاسو هم په هغوی باندې د مغفرت او مرحمت څخه کار واخست او ټول بندیان مو بې د فدیو احستلو څخه ورخوشې کړه.

۲ ـ ای مؤمنانو! اوس نو که تاسو ښه سوچ وکړئ او ذکر شوې غزا د پیل څخه تر پای پورې په نظر کښې ونیسئ نو ضرور به قانع شئ چې که ستاسو سره د الله ﷻ کومک او نصرت نه وی نو د ډېرښت به تاسو ته هیڅ ګټه نه وی رسولې، تاسو ته په کار دي چې د قیامت د ورځې پورې د ذکرې شوې غزا څخه عبرت واخلئ او په هروخت او هر ځای کښې په الله ﷻ باندې اعتماد (او اتکاء) قوي کړئ.

توضیحات

۱ ـ حُنین د طائف او مکې معظمې تر منځ د یوه ځای نوم دی چې هلته د مکې معظمې د فتحې څخه څو ورځې وروسته مجاهدینو د کفارو سره سخته مقابله کړې وه دغې مقابلې ته د هوازن غزا هم وایي چې د کفارو اکثریت همدغې قبیلې تشکیل کړی وه.

ذکره شوې غزا د سیرت کتابونو[1] او هم د تفسیر ځینو کتابونو[2] ښه مفصله لیکلې ده دلته رانقلول یې راته چندان ګټور نه ښکاري، نو د همدې کبله د لاندې نکاتو په ذکر باندې یې اکتفاء کوو چې د مقام سره ارتباط لري.

د حنین په غزا کښې د دواړو طرفونو تعداد

۲ ـ په دغې غزا کښې د نبي کریم ﷺ سره لس زره (۱۰۰۰۰) تنه هغه مجاهدین وه دکومو په لاس چې څو ورځې وړاندې الله ﷻ مکه معظمه فتحه کړه[3].

---

(۱) سیرت ابن هشام ج۴ ص۶۵
(۲) تفسیر الخازن ج۲ ص۹۸؛ تفسیر المظهري ج۴ ص۶۹
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۲۱

او دوه زره (۲۰۰۰) تنه ورسره هغه کسان وه کوم چې د مکې معظمې د فتحې په ورځ باندې اسیران ونیول شوه[۱] او بیا نبي کریم ﷺ ټولو ته ازادي ورکړه او د طلقاء (خوشې کړی شوو) نوم پې ورباندې کېښود، نو د مجاهدینو ټول تعداد دولس زره (۱۲۰۰۰) تنو ته ورسید. د دې ورځې څخه وړاندې په بله یوه غزا کښې هم په ذکر شوي تعداد سره کله مجاهدین نه وه راغونډ شوي د همدې کبله الله ﷻ ځینو مجاهدینو د زړونو حالات د ﴿ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ ﴾ په کلماتو باندې تعبیر کړه، یعنې هغه وخت چې تاسو خپل کثرت ته ډېر خوشاله وئ، اما د کفارو تعداد فقط څلورو زرو (۴۰۰۰) تنو ته رسیده[۲].

د سلاح کمبود

۳ـ څرنګه چې په ذکره شوې غزا کښې مجاهدین ډېر زیات وه او ټول مسلح نه وه، نو نبي کریم ﷺ صفوان بن امیه مخاطب کړ چې: ای صفوانه! ایا تا سره څه سلاح (وسله) شته؟ صفوان وویلې چې په زور یې راڅخه اخلې او که په سوال یې را څخه غواړې؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «لاَ بَلْ عَارِيَةٌ» په زور یې درڅخه نه اخلم بلکې (د تضمین سره-سره) د عاریت په توګه یې راکړه.

نو ذکر شوي صفوان د دېرشو او څلوېښتو ترمنځ زغرې نبي کریم ﷺ ته ورکړې، نو کله چې د حنین غزا پای ته ورسېده او مشرکانو ماتې وخوړه نو نبي کریم ﷺ د صفوان زغرې راغونډې کړې ترڅو یې په هغه باندې بېرته وسپاري، خو د راغونډولو په وخت کښې ټولې پوره نه شوې او څو زغرو کمبود وکړ، نو نبي کریم ﷺ نو موړي ته وویلې چې ستا خو څو زغرې ورکې شوې دي نو ایا د تضمین مطابق د هغو قیمت درکړو؟

نوموړي وویلې چې: ای د الله رسوله! زه د زغرو قیمت نه غواړم «لِأَنَّ فِي قَلْبِي الْيَوْمَ مَا لَمْ يَكُنْ يَوْمَئِذٍ»[۳] ځکه چې زما په زړه کښې داسې کیفیت شته چې د زغرو د درکولو په وخت کښې نه وه، یعنې زما په زړه کښې څه رڼا او روښنایي پیدا شوې ده.

صفوان څوک وه؟

۴ـ مونږ غواړو چې د ځینو کتابونو[۴] په حواله د صفوان په هکله لاندې معلومات محترمو لوستونکو ته وړاندې کړو، ترڅو د نوموړي د سلاح (وسلې) د ورکړې خبرې ښه واضحه شي:

الف: صفوان بن امیه بن خلف د مکې معظمې د قریشو څخه دی، پلار یې د بدر د غزا په اویا نفرو وژل شوو مشرکانو کښې شامل دی.

---

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۳۹۳
(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۹۸
(۳) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۱۴۵
(۴) الإصابة في تمیز الصحابة ج۲ ص۱۸۷؛ الاستیعاب في معرفة الأصحاب ج۲ ص۱۸۴

ب: کله چې مکه معظمه فتحه شوه نو نومورې وتښتېد خو نبي کریم ﷺ ورته غیبانه امان ورکړ، او د دې دپاره چې نوموړي په امان باندې باور وکړي خپل څادر یا لنګ یې ور واستاوه.

ج: خو کله چې نوموړی د نبي کریم ﷺ حضور ته حاضر شو په لوړ اواز سره یې د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې زه په تاباندې ترهغه ایمان نه راوړم ترڅو چې ماته اجازه راکړې چې دوه میاشتې ستا ترڅنګ و وسېږم چې ستا په رسالت کښې ښه فکر وکړم.

د: نبي کریم ﷺ نوموړي ته اجازه ورکړه چې زما سره آن د څلورو میاشتو پورې استوګنه کولی شې. نو د همدې کیله نوموړي د حنین او طائف په غزاګانو کښې د شرک په حالت کښې ګډون وکړ او نبي کریم ﷺ ته یې د عاریه په توګه څه زغرې ورکړې.

هـ: خو کله چې د حنین د غزا غنیمتونه تقسیم شوه او نوموړي ته پکښې نبي کریم ﷺ برخه ورکړه نو په اسلام باندې مشرف شو او د "رضي الله عنه" مستحق وګرځېد.

و: بالآخره نوموړی په دوه څلوېښت (۴۲) هجري قمري کال په مکه معظمه کښې وفات شو، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

د ډېروالي په تعجب کښې واچول

۵_ مونږ د [البقرة:۷۲] ایت لاندې لیکلي دي چې په یوه قوم کښې د ځینو اشخاصو وینا یا فعل کله-کله ټول قوم ته نسبتېږي. په دې مقام کښې همدغه ډول استعمال په نظر کښې نیولی شوی دی ځکه چې د حنین د غزا څخه وړاندې هیڅکله د مجاهدینو تعداد دولس زره (۱۲۰۰۰) تنو ته نه وه پورته شوی نو ځکه د کوم یوه صحابي د خولې څخه دا خبره ووتله چې: «لَنْ نُغْلَبَ الْيَوْمَ مِنْ قِلَّةٍ»[۱] هیڅکله به نن ورځ مونږ (د مجاهدینو) د کمبود د کبله مغلوب نه کړی شو. یعنې مونږ نن ورځ غالب یاستو او دښمن مو مغلوب دی.

مګر الله ﷻ ذکر شوې وینا ټولو مجاهدینو ته نسبت کړه چې هغه وخت در په زړه کړئ چې تاسو خپل کثرت (ډېروالي) په تعجب کښې واچولئ او داسې-داسې وینا مو وکړه.

همدارنګه په ﴿ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴾ کښې د میدان څخه تښتېدل ټولو صحابه وو ﷺ ته نسبت کړی شو حال دا چې ټول خو نه وه تښتېدلي (چې شرحه یې إنشاء الله ﷻ راروانه ده).

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې د ذکرې شوې وینا د کولو وجه څه شی وه؟

مونږ وایو چې: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَلَنْ يُغْلَبَ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا مِنْ قِلَّةٍ»[۲] یعنې: دولس زره مجاهدین به هیڅکله د مجاهدینو د کمبود د کبله مغلوب نه کړی شي

---

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۳۹۲
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۳۵۱؛ سنن ابن ماجه ص۲۰۳

البته که د همدغه تعداد سره‌سره مغلوب ګرځي نو وجه به یې کمبود نه وي بلکې هلته به بله وجه وي چې د الله ﷻ د نصرت مخه یې نیولې وي.

نو څه لرې نه ده چې د همدغه حدیث شریف ظاهري کلماتو ته یوه صحابي کتلي وي چې مونږ خو نن ورځ دولس زرو تنو ته ورسیدو نو د مغلوبیت څخه به بچ پاتې شو.

نو په دې تقدیر همدغه ایت شریف د ذکر شوي حدیث شریف مراد ښه په ډاګه کړی دی چې: ای مؤمنانو! د حنین په غزا کښې ستاسو مغلوبیت د قلت (کمښت) د کبله نه وه، بلکې د دې کبله وه چې خپل کثرت په تعجب کښې واچولئ، تاسو ته په کار وه چې په خپل کثرت باندې نه وئ متکي شوي.

، ځمکه تنګه شوه

۷_ د همدغې غزا په شرحه کښې الله ﷻ د ﴿ وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ﴾ جمله هم نازله کړې ده، یعنې: ای مونسانو! په تاسو باندې پراخه ځمکه تنګه شوه.

ځینې علماء کرام وایي چې: ذکره شوي جمله د حزن (خفګان) څخه کنایه ده[۱].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې تاسو د مشرکانو د پلوه د غشو د باران سره مخامخ شوئ چې تاسو دپاره غټ غم او خفګان جوړ شو حتی چې په نتیجه کښې مو ماتې وخوړه.

خو مونږ ته داسې بریښي چې د ځمکې تنګوالی به د شکست څخه کنایه وي. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: ای مؤمنانو! تاسو ته هغه کثرت څه ګټه ونه شوه رسولی کوم چې تاسوورباندې غره وئ، او د داسې فاحش شکست سره مخامخ شوئ چې په پراخه ځمکه کښې مو د پټېدلو ځای نه شو موندلی. (په اصطلاح ټوله ځمکه درباندې تنور وګرځیده).

د ماتې باعث څه شی وه؟

۸_ د حنین په غزا کښې مجاهدینو داسې فاحشه ماتې وخوړه چې د روایاتو د اختلاف په اساس د نبي کریم ﷺ سره صرف لس کسان پاتې وه چې تر آخره پورې د جنګ په میدان کښې کلک ولاړ وه[۲].

د دغو لسو کسانو د جملې څخه یوه زنانه هم وه چې د اُم سُلیم رضی الله عنها په نامه یادېدله[۳]، په هر تقدیر د ذکر شوي ماتې دپاره لاندې عوامل په نظر راځي:

الف: د ماتې یوه عامل ته خو په ایت شریف کښې اشاره شوې ده چې ﴿ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ ﴾ هغه وخت چې تاسو خپل کثرت په تعجب کښې واچولئ (او په تاسو کښې په الله ﷻ باندې د ځینو کسانو توکل کمزوري شو).

ب: البراء ﷺ _چې په همدې غزا کښې شامل وه_ د ماتې وجه داسې بیانوي چې مونږ خکه

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۰۹
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۷۴
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۲۹۴

شکست وخوړ چې ځینې بې وسلې خلک د دښمن د سختو غشو سره مخامخ شوه او په نتیجه کښې بې په ټولو مجاهدینو کښې شکست ګډ کړ[۱].

ج: أم سُلیم رضی الله عنها په ذکره شوې غزا کښې شامله وه چې نیزه ورسره وه او نبي کریم ﷺ ته یې عرض وکړه چې: ای د الله رسوله! ایا زه هغه کسان ووژنم چې تازه مسلمانان شوي دي، همدوی ستا په لښکر کښې ماتې ګډه کړه نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «يَا أُمَّ سُلَيْمٍ! إِنَّ اللهَ ﷻ قَدْ كَفَانَا وَأَحْسَنَ»[۲] یعنې: ای أم سُلیم! د هغوی «الطُّلَقَاء» د وژلو ځخه صرف نظره شه ځکه چې الله ﷻ مونږ ته د کفارو چاره وکړه (شکست یې ورکړ) او هم یې مونږ ته ښه پریمانه غنیمتونه راپېرزو کړه، نو د شکست ګډوونکو وژل څه په کار نه دي.

د: بالآخره ځینې علماء کرام وایي چې: د غزا په پیل کښې مشرکانو ماتې وخوړه خو مجاهدینو هغوی تعقیب نه کړه او په غنیمت باندې مشغول شوه، لکه څنګه چې د احد په غزا کښې د غنیمت په راغونډولو باندې مشغول شوي وه نو خبره سرچپه شوه او په ماتې باندې مجاهدین اخته شو[۳].

دلدل وپېژنئ

۹ـ په دغې غزا کښې نبي کریم ﷺ په داسې قچرې باندې سور وه چې دلدل نومېده او رنګ یې سپین وه خو توروالی ورسره ګډ وه[۴] چې په پښتو کښې ورته "ایرو رنګه" او یا "چوپړ" ویل کېږي. او په عربي کښې همدغه رنګه حیوان د "شهباء" په نامه یادېږي[۵].

مجاهدین بریالي شوه

۱۰ـ کله چې جنګ ښه شدید شو او مشرکانو وغوښتل چې د نبي کریم ﷺ ځښنې راچاپېر شي نو نبي کریم ﷺ د خپلې قچرې ځخه ښکته شو او د ځمکې ځخه یې یو موټی خاورې راپورته کړې او د مشرکانو مخونو ته یې ور وشیندلې او داسې ښېرا یې ورته وکړه چې: «شَاهَتِ الْوُجُوْه»[۶] یعنې د دغو مشرکانو په مخونو باندې دې بدي او آفت نازل شي. نو الله ﷻ د مشرکانو د هر یوه نفر سترګو ته د ذکرو شوو خاورو بخرکي ور ورسول او ټول یې د سترګو په موږلو باندې اخته کړه په عین حال کښې د یوه پلوه نبي کریم ﷺ خپل تره (عباس رضی الله عنه) ته امر وکړ چې صحابه وو کرامو رضی الله عنهم ته د بېرته راستنېدلو دپاره په لوړ اواز سره بلنه ورکړي[۷] چې الله ﷻ دغه اواز د ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم غوږونو ته ورساوه او سمدستې بېرته را ستانه شوه او د نبي کریم ﷺ شاوخوا ودرېدل، او د بله پلوه الله ﷻ د

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۱۰۰
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۷۰
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۷۸، صحیح البخاري ج۲ ص۶۱۷
(۴) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۵۶
(۵) لسان العرب ج۱ ص۵۰۸
(۶) صحیح مسلم ج۲ ص۱۰۱
(۷) صحیح مسلم ج۲ ص۱۰۰

کومک او نصرت ملائک را نازل کړه، نو په نتیجه کښې مشرکانو ماتې وخوړه او مجاهدین بریالي شوه چې ښه پرېمانه غنیمتونه لاس ته ورغله او ښه ډېر اسیران یې ونیول.

نبي کریم ﷺ د رضعي خور سره ملاقي شو

۱۱ـ د بندیانو (اسیرانو) په جمله کښې یوه زنانه هم ونیوله شوه چې "الشَّيْمَاء" نومېده، کله چې د نبي کریم ﷺ حضور ته ور وستله شوه نو هغې دعوه وکړه چې: یا رسول الله! زه خو ستا رضعي خور یم او د بې بې حلیمې شوده ما او تا دواړو خوړلي دي.

نبي کریم ﷺ وویلې چې: «مَا عَلامَةُ ذٰلِكَ»[1] یعني: د همدې خبرې ثبوت څه شی دی چې مونږ پرې باور وکړو.

نوموړې زنانه جواب ورکړ: زما د خبرې نښه (ثبوت) دا دی چې یوه ورځې تا زما په شا باندې خوله لګولې وه چې نښه یې تر نن ورځې پورې باقي ده.

نبي کریم ﷺ چې ذکره شوې نښه او جوړ شوی پرهر وکوت نو یقین یې راغی چې دا یقیني زما رضعي خور ده، نو سمدستې پورته شو او څادر یې ورته وغوړاوه او نوموړې زنانه یې ورباندې احترامانه کښېنوله.

د څه اختلاط څخه وروسته یې د څه مالي امداد سره-سره رخصت کړه او خپل وطن ته په ډېرې خوشالۍ سره ستنه شوه.

اسیران ازاد کړی شول

۱۲ـ په ﴿ ثُمَّ يَتُوبُ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ ﴾ کښې د بندیانو خوشې کولو ته اشاره ده، هغه دا چې کله نبي کریم ﷺ د حنین د غزا بندیان او غنیمتي مالونه په مجاهدینو باندې ووېشل نو د دې څخه وروسته د هوازن د قبیلې یوه جرګه ورغله او وار په وار یې تقریرونه وکړه، حتی چې د جرګې یوه نفر وویلې چې: ای د الله رسوله! په دغو اسیرانو کښې ستا رضعي ترورګانې او نورې خپلوانې هم شاملې دي نو هیله ده چې بندیان را ازاد کړې او نیول شوي مالونه بېرته راکړې، مونږ به تا باندې ایمان راوړی دی او په اسلام باندې مشرف شوي یاستو.

نبي کریم ﷺ جرګې ته اختیار وکړ چې یا مالونه بېرته واخلئ او یا به اسیران درته ازاد کړی شي اما دواړه مطلبونه نه شي کېدلی، خو جرګې د بندیانو ازادي خوښه کړه[2].

څرنګه چې اسیران او مالونه ټول توزیع شوي وه نو نبي کریم ﷺ د مازېښین د لمانځه څخه وروسته اعلان وکړ چې کوم شی چې زما او زما د ترېرونو په لاس کښې دی نو هغه د دغې جرګې شو.

نو د څو معدودو اشخاصو څخه په غیر انصارو او مهاجرینو ټولو خپلې برخې د نبي کریم ﷺ په اختیار کښې واچولې، خو نبي کریم ﷺ اعلان وکړ چې هرڅوک چې خپل اسیر په خپله خوښه نه ازادوي

---

(۱) سیرت ابن هشام ج۴ ص۹۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۱۸

نو هغه دي هم ازاد کړي نو په آینده کښې به زه ورته عوض ورکړم، او ویې فرمایل: «فَرُدُّوا إِلَى النَّاسِ أَبْنَاءَهُمْ وَنِسَاءَهُمْ»[1] نو خلکو (جرګې) ته د دوی زامن او ښځې بېرته ورمستردې کړئ او ازادې یې کړئ! نو ټول اسیران ازاد کړی شوه او په ایمان باندې مشرف شوه.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُواْ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا ۚ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ إِن شَآءَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾﴾

[٢٨] ای هغو کسانو چې ایمان یې را وړی دی! یقیناً مشرکان پلیت دي (باطني خبث لري) نو د خپل دغه کال (نهم کال) څخه وروسته دې المسجد الحرام (حرم شریف) ته نه نژدې کېږي (دوی پرهېږدې چې ورنژدې قدرې شي).

او که چېرې تاسو (د دوی د منعه کولو په صورت کښې) د فقر څخه ډارېږئ (چې تجارتي مالونه به بند شي) نو ډېر ژر دی چې الله ﷻ به تاسو د خپل فضل (حلالو مالونو) څخه (له بله طرفه) غنیان وګرځوي که اراده یې وشي. یقیناً الله ﷻ د علم خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

ارتباطونه

١ـ مونږ د [التوبة:٣] ایت لاندې لیکلي دي چې په هغه څلور فقره ایز اعلان کښې کوم چې علي ﷺ د نهم کال د حج په موسم کښې د خلکو غوږونو ته ورساوه، یوه ماده دا هم وه چې په راتلونکي کښې به مشرکان د مکې معظمې حرم ته نه داخلېږي.

په دې ایت کښې د هغې اشکال جواب ته اشاره شوې ده کوم چې د ذکرې شوې مادې په ارتباط سره د چا ذهن ته ورتله، هغه دا چې که مشرکان د مکې معظمې د حرم شریف څخه بند کړی شي نو د تجارتي مالونو مخه به هم د حرم شریف څخه ونیوله شي او د مسلمانانو اقتصاد به کمزوری جوړ شي او بالآخره د فقر سره به مخامخ شي.

٢ـ په وړاندې ایتونو کښې د جهاد هغه موانع بیان شوي وه کوم چې د مجاهدینو په ذواتو پورې یې اړه درلوده، لکه د خپلوانو د مالونو محبت او داسې نور، په دې باندې علاوه هلته هغو موانعو ته هم اشاره شوې وه کوم چې د الله ﷻ د نصرت د موندلومخه نیسي، لکه د الله ﷻ څخه په غیر په بل شي باندې اعتماد کول او داسې نور.

په دغه ایت کښې د هغو موانعو یو مثال ښودلی شوی دی کوم چې د مجاهدینو د ذواتو څخه دباندې وي او بلکې مشرکانو (کفارو) پورې اړه لري.

[1] سیرت ابن هشام ج۴ ص ١٣۴

۳_ هلته په جهاد کښې په الله ﷻ باندې د توکل د کمزورۍ نتیجه ښودلې شوې وه او دلته په اقتصاد کښې د کمزورې توکل حالت بیان شوی دی.

۴_ بالآخره په دې ایت کښې د مالونو د محبت او د الله ﷻ محبت د موازنې دپاره یو مثال ښودلی شوی دی، چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! د جهادي ارشاداتو په ضمن کښې لاندې دوه ارشادات هم د زړه په غوږونو واورئ او د قیامت د ورځې پورې پرې عمل وکړئ:

۱_ مشرکان پلیت دي او باطني خبث لري او هم دوی ستاسو سره ډېره قوي کینه لري او هیڅکله ستاسو په هکله د شیطانت او ورانکارۍ څخه لاس نه اخلي.

نو په تاسو باندې جهاد لازم دی ترڅو دوی په راتلونکي کښې المسجد الحرام او بلکې حرم شریف ته ورننوتې هم نه شي پاتې خو لا هلته ورداخلېدل، همدغه سږني داخلېدل باید د دوی وروستني داخلېدل وي او باید چې تر ابده پورې بیا تکرار نه شي.

۲_ ای مؤمنانو! که بالفرض ستاسو په ذهن کښې دا اشکال خطور وکړي چې په مشرکانو باندې د بندیز لګولو په صورت کښې به ستاسو اقتصاد کمزوری شي او د تجارتي مالونو مخه به بنده شي نو تاسو پوه شئ چې هرڅه د الله ﷻ په واک او اختیار کښې دي او د ارزاقو کونجیګانې د همده ﷻ پورې اختصاص لري.

د مشرکانو تجارتي مالونه د الله ﷻ په اراده ستاسو د اقتصاد د پیاوړي کېدلو سبب جوړېده، کله چې تاسو په شریعت باندې کلک ولاړ یاست نو الله ﷻ به تاسو ته د رزق او اقتصاد بله دروازه پرانیزي او د بلې لارې به مو په ګېډه ماړه کړي البته په هغه صورت کښې چې د الله ﷻ اراده وشي.

که بالفرض تاسو د اقتصادیاتو د پیاوړي کولو په غرض د الله ﷻ فرضي احکام د پښو لاندې کړئ نو معنی به یې دا وي چې تاسو خپل دین په ګېډه باندې خورئ.

یا په بل عبارت: د اسلام دین ستاسو د اقتصادي ضروریاتو د پوره کولو څخه عاجز دی او تاسو ته کور، کالي، ډوډۍ نه شي درکولئ. حال دا چې د اسلام دین ستاسو د دنیا او آخرت دواړو متکفل دی او بس.

۳_ ای مؤمنانو! الله ﷻ په هر شي باندې عالم دی ستاسو ضروریات ورته ټول معلوم دي او هم الله ﷻ د حکمت څښتن دی چې ټول کارونه او شرائع یې د حکمتونو څخه ډک دي، څه لرې نه ده چې د مشرکانو په تجارتي مالونو باندې د بندیز په صورت کښې به یې تاسو ته د رزق بله دروازه په نظر کښې نیولې وي او هغه به ستاسو دپاره د دې دروازې څخه بهتره او د عزت څخه ډکه وي. لنډه دا چې الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ نَجَسٌ ﴾ کلمه په مفرد، مثنی، جمع او بالآخره هم په مذکر او موئنث ټولو حالاتو کښې په یو ډول لوستله کیږي[۱].

د همدې کبله په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴾ دپاره خبر واقع شوي ده، اما ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې په لاندې معناوو باندې تفسیره شوې ده[۲]:

الف: مشرکان بلکې ټول کفار نجس الابدان (پلیت) دي، لکه څنګه چې سپې او نور مردار خاروي پلیت دي.

ب: مشرکانو ته ځکه ذکر شوی لقب ورکړی شوی دی چې دوی د جنابت څخه خالي نه وي او کوم چې شرعي طهارت (پاکي) ده هغه په دوی کښې نشته.

ج: مشرکان او نور کفار ځکه نجس ګڼل شوي دي چې باید د دوی څخه مؤمنان خپل ځانونه داسې په څنګ وساتي لکه څنګه چې سړی خپل ځان د نجاست څخه په څنګ ساتي، یا په بل عبارت: دلته د نجاست څخه باطني او عقیدوي نجاست مطلب دی چې دوی نه درسته عقیده لري او نه دمسلمانانو دپاره ښه نیت.

ایا جوماتونو ته د کفارو ننوتل جواز لري؟

۲ـ جوماتونو ته د مشرکانو (کفارو) د ننوتلو جواز او عدم جواز د ﴿ نَجَسٌ ﴾ د کلمې د تفسیر پورې په لاندې ډول ارتباط نیسي:

الف: المالکیه علیهم الرحمة اولنۍ دواړه معناوې په نظر کښې نیسي او وایي چې هیڅ کافر ته جواز نه لري چې المسجد الحرام بلکې حرم شریف او یا بل کوم جومات ته داخل شي، ځکه لکه څنګه چې مشرکان نجس دي همدارنګه ټول کافران پلیت دي او لکه څنګه چې المسجد الحرام او حرم شریف محترم دي همدارنګه ټول جوماتونه محترم دي[۳].

ب: الشوافع علیهم الرحمة هم د ﴿ نَجَسٌ ﴾ د کلمې لومړنۍ دواړه معناوې په نظر کښې نیسي او فیصله کوي چې ټول کافران نجس او پلیت دي نو المسجد الحرام ته لکه څنګه چې د مشرکانو ننوتل جائز نه دي همدارنګه یهودان او نصارا بلکې ټول کافران د ننوتلو حق نه لري، او که مسلمانان اجازه ورکړي نو دوی ورباندې ګناهګاریږي، اما نورو جوماتونو ته د کفارو داخلېدل ممنوع نه دي[۴]، ځکه چې په ایت شریف کښې په المسجد الحرام باندې صراحت کړی شوی دی، او د دوی په نزد په

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۸۱
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۲۸۳، لسان العرب ج۶ ص۲۲۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۰۴
(۴) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۷۷

یوه شي باندې د صراحت کولو معنی دا ده چې د مسکوت عنه شي څخه ذکر شوي حکم منفي ګرځي، نو د المسجد الحرام د ممنوعیت حکم په نورو جوماتونو کښې د عدم ممنوعیت په حکم باندې دلالت کوي، یعني نورو جوماتونو ته مشرکان پرېږدئ چې ورننوځي شي.

په دې باندې علاوه، اباحت په اشیاوو کښې اصل دی او په شریعت کښې داسې دلیل موجودیت نه لري چې دغه اصل یې د نورو جوماتونو په هکله د منځه وړی وي[1] لکه څنګه چې د المسجد الحرام په باره کښې همدغه اصل په ایت شریف کښې د منځه وړلی شوی دی البته د مشرکانو په هکله.

ج: احناف علیهم الرحمة د ﴿ نَجَسٌ ﴾ کلمه په دریمه معنی سره اخلي چې همدغه معنی اکثرو فقهاوو کرامو غوره کړې ده[2] نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: ای مؤمنانو! د سږني کال څخه په غیر مشرکان د المسجد الحرام شاوخوا ته نژدې هم مه پرېږدئ چې دوی حج یا عمرې (عبادت) ته ورشي، ځکه چې دوی باطني خبث لري، یعني کافران دي او د کافرانو عبادت د الله ﷻ په نزد باندې مردود دي.

همدا مضمون لږ څه وړاندې الله ﷻ داسې منعکس کړی دی چې: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ ﴾ [التوبة:۱۷] یعني د دغو مشرکانو نیک اعمال د الله ﷻ په نزد باندې ضائع دي.

نو د احنافو علیهم الرحمة په نزد مؤمنانو ته جائزه ده چې اهل الذمه کافرانو ته اجازه ورکړي چې المسجد الحرام یا د دنیا بل جومات ته ننوزي[3].

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په نصوصو کښې خو د مفهوم عموم د اعتبار وړ دی نو په کار وه چې اهل الذمه کافران هم د المسجد الحرام او یا د نورو جوماتونو څخه منعه کړی شوي وی ځکه د مشرکانو په مفهوم کښې ټول کافران شامل دي او د المسجد الحرام مفهوم د دنیا ټولو جوماتونو ته شامل دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿ إِنَّمَا ٱلۡمُشۡرِكُونَ ﴾ په مفهوم کښې د عهد خارجي الف او لام په اعتبار سره لاندې خاصیتونه د نظره نه دي غورزولي شوي:

الف: هغوی خپل خانونه د المسجد الحرام متولیان ګڼل، چا ته به یې چې خوښه وه هغه ته به یې د ورداخلېدلو اجازه ورکوله او ځینې نور به یې د ورداخلېدلو څخه منعه کول، لکه څنګه یې چې د حدیبیه په مقام کښې د صحابه وو کرامو ﷺ د ورتګ مخه ونیوله، همدې خاصیت ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَهُمۡ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ وَمَا كَانُوٓاْ أَوۡلِيَآءَهُۥٓۚ ﴾ [الأنفال:۳۴] یعني:

---

(۱) الفقه الاسلامي وادلته ج۳ ص۵۸۳

(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۷۶

(۳) احکام القران للجصاص ج۳ ص۸۸؛ الفقه الاسلامي وادلته ج۳ ص۵۸۲

او دوی (مشرکان) د المسجد الحرام څخه (خلک) منعه کوي حال دا چې دوی د المسجد الحرام متولیان (واکداران) نه دي (دا کار د مؤمنانو متقیانو سره مناسب دی).

ب: هغوی خپل خانونه د مسجد حرام معماران گڼل، الله ﷻ فرمایي: ﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ [التوبة:۱۷] یعني: مشرکانو ته دا مناسبه نه ده چې دوی د الله ﷻ د جوماتونو (عموماً او د المسجد الحرام) خصوصاً ابادي وکړي (دا د متقیانو کار دی).

ج: هغوی ته خپل شرکي اعمال (شرکي حج او شرکي عمره) عبادت ښکارېده او گومان یې کاوه چې د دوی همدغه عبادت د الله ﷻ په نزد باندې مقبول دی. الله ﷻ فرمایي: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ وَفِي ٱلنَّارِ هُمْ خَٰلِدُونَ ﴾ [التوبة:۱۷] یعني: دغه مشرکان (چې دي) عملونه یې (د الله ﷻ په نزد) ضائع دي او همدوی به په اور کښې همېشه وي.

او پوره واضحه ده چې ذکر شوي درېواړه خاصیتونه په اهل الذمه کافرانو باندې نه شي صادقېدلی، ځکه چې دوی نه د جوماتونو د واکدارۍ دعوه کوي، نه خپل ځانونه د جوماتونو معماران گڼي او بالآخره نه په جوماتونو کښې خپلو عملونو ته د عبادت لقب ورکوي، نو څرگنده شوه چې په ایت شریف کښې ذکر شوی مفهوم په اهل الذمه وو باندې نه صادقیږي.

هو! که کوم یو اهل الذمه د ذکرو شوو درېوو خاصیتونو مدعي شي نو په مسلمانانو باندې لازمه ده چې نه المسجد الحرام ته د ورننوتلو اجازه ورکړي او نه یې بل جومات ته د ورننوتلو مخه خوشې کړي، د همدې کبله نبي کریم ﷺ د کفارو هغې جرگې ته په خپل جومات کښې خیمه وهلې وه کومه جرگه چې د ثقیف د قبیلې، څخه د مکې معظمې د فتحې څخه وروسته مدینې منورې ته ورغلې وه[۱].

او د همدې کبله نبي کریم ﷺ ثمامه بن أُثال د څه وخته پورې تړلی پرېښود کله چې د مجاهدینو یوه ټولگي نیولی وه او د جومات د یوې ستنې پورې یې تړلی وه[۲]، که نه نو سمدستي به یې خوشې کړی وی او یا به یې په بل ځای کښې بندي ساتلی وی.

عَيْلَةً څه معنی؟

۳ـ د ﴿ عَيْلَةً ﴾ کلمه د فقر څخه عبارت ده چې په همدې معنی باندې په یوه اوږده حدیث شریف کښې استعماله شوې ده، د حدیث څه لنډ مضمون لاندې لوستلی شئ:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یوه سړي د عیله (فقر) څخه شکایت وکړ او بل ورته د لارې شکوونکو (قطاع الطریق) څخه شاکي شو. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې نژدې وخت کښې داسې امنیت راتلونکی دی چې د مکې معظمې څخه به پرته د بدرقې (بدرگې) قافله یوه خوا او بله خوا درومي خو د لارې شکولو خطر به ورسره نه وي. او هر چې عیله (فقر) دی «فَإِنَّ السَّاعَةَ لا تَقُومُ حَتّٰى يَطُوفَ أَحَدُكُمْ

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۲۶: مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۶
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۲۷

بِصَدَقَتِهِ لا يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ»[۱] نو قيامت به تر هغه قائم نه شي ترڅو چې ستاسو يو کس به خپله صدقه (زکات د فقيرانو پسې) ګرځوي خو هغه څوک به نه شي موندلی چې د ده څخه يې قبول کړي.

الله ﷻ خپله وعده رښتيا کړه

۴_ الله ﷻ چې صحابه کرامو ﷺ ته د اقتصادي منابعو کومه وعده ورکړې وه هغه يې وربوره کړه، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ د عربو ډېرو قبائلو ته توفيق ورکړ او په اسلام باندې يې مشرف کړه، د همدې جملې څخه د يمن، نجد او هم د صنعاء او نورو قبائلو خلک ګډل کېږي چې مکې معظمې ته د حج او عمرې په سفرونو کښې يې د تجارتي مالونو انتقالات ژوندي وساتل.

ب: الله ﷻ د جهاد لمن پراخه کړه چې د يو پلوه د غنيمتونو لړۍ روانه پاتې شوه او د بله پلوه په اهل الکتابو باندې د جزيو ايښودلو لړۍ پيل شوه.

ج: بالآخره الله ﷻ وخت په وخت ورښتونه وکړه او د ځمکې حاصلات يې ورته اضافه کړه،او داسې نور.

يادونه

۵_ ځينو علماوو کرامو د همدغه ايت ـچې بحث پکښې روان دیـ د ﴿ إِن شَآءَ ﴾ جملې په نزول کښې څه فوائد ليکلي دي[۲]، همدارنګه ځينو نورو علماوو کرامو د رزق اسباب شمېرلي دي او شپږو ته يې رسولي دي[۳].

مونږ د اوږدوالي د کبله رانقل نه کړه که څوک فرصت لري هيله ده چې هملته يې وګوري.

د ايت شريف لوی ارشاد

۶_ د څوارلس کاله جهاد څخه وروسته اوس د دې خبرې وخت رارسېدلی دی چې په افغانستان کښې سوچه إسلامي حکومت جوړ شي، داسې اسلامي حکومت.قائم شي چې ټوله کفري دنيا ترې په ډار کښې ده چې که دلته اسلامي حکومت قائم شي نو لکه څنګه يې چې د روسيانو پراخه حکومت په ګونډو کړ همدارنګه به په دنياکښې ټول کفري دولتونه نسکور کړي او د کفرياتو جرړې به يې وباسي.

نو د همدې کبله نن ورځ[۴] کفري دولتونه د افغانستان په مجاهدينو کښې لاس وهنه کوي او نه غواړي چې په اتفاق او ورورولۍ سره د سوچه مجاهدينو حکومت په پښو باندې ودرېږي.

---
(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۰
(۲) حاشيه الشيخ زاده علي تفسير البيضاوي ج۲ ص۳۲۸
(۳) تفسير القرطبي ج۸ ص۱۰۸
(۴) ۱۳۷۵۱۴۱۵ هـ ش

دوی زیات زور لګوي چې د مجاهدینو قاتلانو (کمونستان) ته هم په حکومت کښې برخه ورکړی شي او د سوچه اسلامي حکومت په ځای مختلط حکومت جوړ کړی شي، افسوس چې په همدغه مطلب کښې د دوی سره غرب مشربه مسلمانان هم همکاري کوي او ډول ته یې ګډیږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه غربیان او د دوی همکاران غواړي چې په مجاهدینو باندې اقتصادي بندیزونه ولګوي او په خپلو مرستو باندې داسې شرطونه کېږدي چې د سوچه اسلامي حکومت سره منافات لري، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: غربیان او د دوی همکاران وایي چې مونږ به هله د افغانستان په بیا ابادولو کښې برخه اخلو چې زنانه وو ته په رسمي دوائرو کښې د کار موقع ورکړی شي، چې په بې شرمانه توګه دوی داسې کار وکړي لکه څنګه چې په کفري دولتونو کښې په کارونو باندې بوختې دي.

ب: باید د زنانه وو په لباس باندې اسلامي بندیز ونه شي لګولی او دوی ته اجازه ورکړی شي چې د غربي لباس څخه استفاده وکړي.

ج: د زنانه وو تعلیم او تربیه باید د نارینه وو څخه جدا نه کړی شي، په اصطلاح دوی حق لري چې د خلط ملط تعلیم څخه استفاده وکړي.

د: د اسلامي حدودو تطبیق د بشري حقوقو د پښو لاندې کول دي، غربیان د غله لاس پرېکول او د فحشکارانو رجم (سنګسارول) وحشت ګڼي.

لنډه دا چې ذکر شوی ایت شریف مجاهدینو ته ارشاد کوي چې په خپل اسلامي دریځ باندې کلک ودرېږي اود کفري دولتونو د بندیزونو هیڅ پروا ونه کړي، لکه څنګه چې الله ﷻ د صحابه کرامو ﷺ اقتصادیات د بلې لارې څخه قوي کړه امید دی چې همدارنګه په دوی باندې هم د اقتصادیاتو دروازې د بله پلوه راپرانیزي او اړتیاوې یې پوره کړي. او هم دوی ته په کار دي چې د دښمنانو په لمسون باندې تیر نه وځي او په اتفاق او وروړګلۍ سره یو د بل څخه جار شي او بالآخره باید جنګونو او نااندریو ته خاتمه ورکړي، اللهم وفقهم.

﴿ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلۡحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَتِ ٱلۡيَهُودُ عُزَيۡرٌ ٱبۡنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَى ٱلۡمَسِيحُ ٱبۡنُ ٱللَّهِۖ ذَٰلِكَ قَوۡلُهُم بِأَفۡوَٰهِهِمۡۖ يُضَٰهِـُٔونَ قَوۡلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبۡلُۚ قَٰتَلَهُمُ ٱللَّهُۖ أَنَّىٰ يُؤۡفَكُونَ ﴿٣٠﴾ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحۡبَارَهُمۡ وَرُهۡبَٰنَهُمۡ أَرۡبَابٗا مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَٱلۡمَسِيحَ ٱبۡنَ مَرۡيَمَ وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعۡبُدُوٓاْ إِلَٰهٗا وَٰحِدٗاۖ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۚ سُبۡحَٰنَهُۥ

عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُرِيدُونَ أَن يُطْفِـُٔواْ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفْوَٰهِهِمْ وَيَأْبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن
يُتِمَّ نُورَهُۥ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

[۲۹] (ای مؤمنانو!) د هغو کسانو سره جنګ (جهاد) وکړئ چې نه په الله ﷻ باندې (په رښتیا سره) ایمان راوړي او نه په وروستنۍ ورځې باندې او (هم) نه هغه شی حرام ګڼي چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ حرام کړی دی، او نه حق دین (اسلام) ته غاړې ږدي.

(دا خلک څوک دي؟ دا) د هغو خلکو څخه عبارت دي چې دوی ته کتاب (تورات او انجیل) ورکړی شوی دی.

(تر هغه د دغو خلکو سره جنګ وکړئ) ترڅو چې دوی (تاسو ته) د غلبې د کبله په داسې حال کښې جزیه درکړي چې دوی د ذلت خاوندان وي.

[۳۰] او (علاوه په دې) یهود وايي چې عُزیر د الله ﷻ زوی دی او نصارا وايي چې مسیح (عیسی ؑ) د الله ﷻ زوی دی.

دا د دوی وینا (او عقیده ده فقط) په خولو سره (چې هیڅ دلیل او برهان نه لري).

د دوی (اهل الکتابو وینا) د هغو کسانو د وینا (خبرو) سره مشابهت لري چې هغوی د دوی څخه وړاندې کفر اختیار کړی دی (او پرښتو ته یې د بنات الله لقب ورکړی دی چې مشرکان دي).

په دوی (اهل الکتابو) باندې دې د الله ﷻ لعنت وي چې څنګه (د حقې لارې څخه) اړول کېږي.

[۳۱] دوی خپل علماء او خپل راهبان د الله ﷻ څخه په غیر په معبودانو سره نیولي دي، او هم یې مسیح (عیسی ؑ) د مریمې زوی (په معبودیت سره نیولی دی) حال دا چې دوی (اهل الکتابو) ته امر نه وه کړی شوی مګر د دې دپاره چې دوی د یوه معبود عبادت وکړي.

(داسې یو معبود) چې نشته د عبادت لایق (او مستحق) مګر همدی ﷻ دی (او بس).

ده ﷻ ته د هغه څه څخه پاکي ده چې دوی یې ورسره شریکوي.

[۳۲] دوی (اهل الکتاب) اراده لري چې د الله ﷻ (د اسلام) رڼا په خپلو خولو باندې مړه کړي او الله ﷻ (په کلکه) امتناع کوي مګر دا چې خپله (د اسلام) رڼا پوره کړي (او ټوله دنیا پرې روښانه کړي) اګر که کافران (دا کار) نه خوښوي.

[۳۳] دا (الله ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې خپل پیغمبر ﷺ یې د هدایت (قرآن کریم) او د حق دین (اسلام) سره د دې دپاره (دنیا ته) استولی دی ترڅو د ده ﷻ دین (اسلام) په هر دین باندې غالب وګرځوي، اګر که مشرکان (دا کار) نه خوښوي.

ارتباطونه

۱ـ تر دې ځایه هغه بحث را روان وه چې د مشرکانو پر ضد جهاد پورې یې اړه درلوده او د دې

ځای ځخه وروسته هغه بحث پیل شوی دی کوم چې د اهل الکتابو پرضد جهاد پورې ارتباط نیسي.
۲ـ په وړاندې نژدې ایت شریف کښې الله ﷻ مؤمنانو ته وعده ورکړې وه چې د مکې معظمې ځخه د مشرکانو په بندولو باندې ستاسو اقتصاد نه کمزوری کېږي الله ﷻ به تاسو ته د اقتصاد قوي کېدلو نورې لارې پرانیزي، په دې ایتونو کښې د نورو لارو پرانستلو ته اشاره شوې ده چې په اهل الکتابو باندې د جزیو ایښودل دي او ذ همدوی او د نړۍ د نورو کافرانو ځخه د جهاد په نتیجه کښې غنیمتونه را ټولول دي. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! کله چې تاسو نن ورځ د مشرکانو د جهاد ځخه اوزګار شوئ او د جزیرة العرب قبائل ځیني په اسلام باندې مشرف شوه او ځیني نور نژدې دي چې ډلې-ډلې د الله ﷻ په دین (اسلام) کښې داخل شي، نو تاسو ته په کار دي چې د جهاد سلسله توده وساتئ او دا ځل د اهل الکتابو بلکې د دنیا نورو کفارو ته هم د جهاد مخه ورتاوه کړئ ترڅو د یوه طرفه د کفر مخنیوی او د اسلام پرمختګ په چالاکۍ سره په دنیا کښې خور شي او د بله طرفه ستاسو اقتصادیات په غنیمتونو او جزیو باندې تقویه شي.
۲ـ نو ای مؤمنانو! تاسو د هغو خلکو سره جهاد وکړئ چې هغوی لاندې خاصیتونه لري:
الف: هغوی دعوه کوي چې مونږ په الله ﷻ باندې عقیده لرو خو ځنګه چې مناسبه عقیده ده چې د شرک ځخه خالي وي هغه عقیده نه لري (لږ وروسته به واضحه شي).
ب: همدارنګه دوی په وروستنۍ ورځې هم منحرفه عقیده لري چې فقط خپل ځانونه ورته جنتیان ښکاري او په نورو ټولو خلکو باندې د دوزخیانو ګومان کوي.
ج: هغوی هغه شی حرام نه ګڼي کوم شی چې الله ﷻ او د ده پیغمبر ﷺ حرام کړی وي بلکې هغوی د خپلو پاپانو او د خپلو (په نامه) ملایانو خولو ته ګوري. یا په بل عبارت: د تشریع حق یې غیرالله ته ورکړی دی. په دې باندې علاوه د خپلو ځانونو ځخه په غیر د نورو خلکو مالونه حلال ګڼي.
د: لنډه دا چې دوی حق دین نه اختیاروي، نه د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام په شریعت باندې تلل غوره کوي او نه د آخر الزمان پیغمبر ﷺ حق دین ته غاړې ږدي.
۳ـ ای مؤمنانو! تاسو پوهېږئ چې د ذکر شوو خاصیتونو خاوندان څوک دي؟
هغه کسان دي چې هغوی ته کتاب (تورات او انجیل) ورکړی شوی وه خو هغوی خپل کتاب د پښو لاندې کړ او د هغه په غوښتنه یې عمل ونه کړ.
نو څرنګه چې ذکر شوي خاصیتونه هر یو د جهاد موجب دي نو تاسو د اهل الکتابو سره تر هغه وجنګېږئ چې ترڅو تاسو ته په خپل لاس د ذلت په حال کښې جزیه درکړي او د ورکړې استمرار یې په ځانونو باندې قبول کړي، او یا ذکر شوي خاصیتونه پرېږدي او ستاسو غوندې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ شریعت ته غاړې کېږدي او په اسلام باندې مشرف شي.

۴_ ای مؤمنانو! که څه هم اهل الکتاب مدعیان دي چې دوی موحدین دي او الله ﷻ واحد لا شریک ګڼي مګر د دوی دغه دعوه ځکه دروغ ده چې:

الف: په یهودو کښې داسې خلک هم شته چې عُزیر ﷺ ته د ابن الله (د الله د زوی) لقب ورکوي.

ب: او نصارا خو مسیح (عیسی ﷺ) ته ابن الله (د الله زوی) وايي.

ج: نو دا خبره چې مونږ موحدین یاستو محض د خولې خبره ده او هیڅ واقعیت نه لري او نه پرې کوم دلیل او برهان شته.

د: د اهل الکتابو ذکره شوې شرکي خبره د هغو خلکو د خبرې سره مشابهت لري کوم چې د دوی څخه لا وړاندې کافران شوي وه او پرښتو ته یې د بنات الله لقب ورکړی وه چې د مشرکانو څخه عبارت دي. نو لکه څنګه چې په تاسو باندې د هغوی سره جهاد فرض وه همدارنګه د دوی (اهل الکتابو) سره هم جهاد ستاسو فریضه ده.

هـ: الله ﷻ په دوی (اهل الکتابو) باندې خپل لعنت نازل کړی او د خپل رحمت څخه یې لرې کړي دي نو که بالفرض د دوی دعوې واقعیت درلودی نو الله ﷻ به د خپل رحمت څخه نه وی لرې کړي.

و: د اهل الکتابو کفري عقیده بالکل ځرګنده ده حتی چې د هیڅا څخه پټه او پنا نه ده خو دوی د دې ځرګندې عقیدې سره-سره د توحید دعوه کوي.

عجیبه ده دوی کوم پلو ته اړولی کېږي؟ چې د خپلې عقیدې بطلان ته یې پام نه دی.

ز: برسېره په دې، یهودان خپلو علماوو ته د معبودانو په نظر ګوري او د تشریع حق یې همدوی ته ورکړی دی.

ح: او نصارا خپلو راهبانو او هم مسیح بن مریم ﷺ ته د الله ﷻ څخه په غیر د معبودانو لقب ورکوي. حال دا چې ټول اهل الکتاب (نصارا او یهود) په بل شي باندې نه وه مامور کړی شوي مګر په دې خبره باندې چې یوازې او یوازې د الله ﷻ واحد لا شریک عبادت وکړي او بس. او دا ځکه چې په حقه باندې معبود بل څوک نشته مګر همدی ﷻ دی او بس.

همده ﷻ لره د هغه څخه پاکي ده چې اهل الکتاب یې ورسره په عبادت کښې شریکوي.

۵_ ای مؤمنانو! اهل الکتاب غواړي چې د توحید هغه ډیوه به د خولو په پوکي سره مړه کړي کومه چې الله ﷻ روښانه کړې ده او اراده یې کړې ده چې پلوشې یې ټولې دنیا ته ورسوي.

د اهل الکتابو د خولو پوکي دا دي چې کله د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په هغو علاماتو باندې ساکت پاتې کېږي کوم چې د دوی په کتابونو کښې موجودیت لري او کله لا هغو ته تغیر ورکوي ترڅو په خلکو باندې خلط واقع کړي او هیڅوک ونه شي کړی چې د رښتینې پیغمبر عقیده وړباندې وکړي.

مګر اهل الکتاب په دې مطلب کښې ځکه نه شي بریالي کیدلی چې الله ﷻ په دې باره کښې بله خبره نه مني مګر دا چې په خپله روښانه کړی شوې ډیوې باندې به ټوله نړۍ روښانه کړي، او دا کار ضرور کیدونکی دی که څه هم کفار یې نه خوښوي او په روښانه پاتې کېدلو باندې یې خپه دي.

۶ـ ځکه چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل پیغمبر (محمد ﷺ) یې د هدایت (قرآن کریم) او حق دین (توحید) سره د دې دپاره لېږلی دی چې د دنیا په ټولو ادیانو باندې یې غالب کړي او د همدغه حق دین ځخه په غیر نور ټول ادیان د منځه یوسي، نو دا کار ضرور کېدونکی دی او هیڅوک یې مخه نه شي نیولی که څه هم مشرکان یې نه خوښوي او ورباندې خپه دي.

توضیحات

۱ـ مونږ د دې سورت (التوبة) په سریزه کښې لیکلي دي چې د دې سورت د اته ویشتو ایتونو ځخه په غیر (چې د نهم کال په آواخرو کښې نازل شوي دي) د متباقي ایتونو نزول یې د تبوک د غزا ځخه وراندې پیل شوی دی، او په درې ګروپونو باندې ویشلي شوي دي.

نو اولنی ګروپ ایتونه د ذکرو شوو ایتونو ځخه پیل شوي دي چې د اهل الکتابو د عقایدو پوره څېړنه پکښې شوې ده، ترڅو د چا ذهن ته ورنه شي چې اهل الکتاب خو د توحید مدّعیان دي ایا د دوی سره جهاد کول جائز دی؟

دین الحق د کوم دین ځخه عبارت دی؟

۲ـ مفسرین کرام[1] د ﴿ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلْحَقِّ ﴾ په جمله کښې "دین الحق" د هغه دین ځخه عبارت ګڼي کوم چې په موسی ؈ او په عیسی ؈ باندې نازل شوی وه. نو د معنی حاصل یې داسې راووځي چې: اهل الکتاب د هغه دین پیروي هم نه کوي کوم چې د دوی په پیغمبرانو باندې نازل شوی وه، که بالفرض دوی دخپل دین پیروي کړې وی نو ضرور به په اسلام باندې معتقد شوي وی ځکه چې د دوی په دین کښې خو د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د حقانیت ثبوت شته دی.

مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې دلته به د ﴿ دِينَ ٱلْحَقِّ ﴾ کلمه د اسلام ځخه عبارت وي لکه ځنګه چې همدغه کلمه په ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ ﴾ کښې د اسلام ځخه عبارت ده. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: د اهل الکتابو سره به جهاد ولې نه فرض کېږي چې دوی د اسلام حق دین نه قبلوي.

جزیه څه معنی؟

۳ـ ﴿ ٱلْجِزْيَةَ ﴾ کلمه د "جزی، یجزي" ځخه مصدر ده، چې د "فِعْلَةٌ" په وزن ده او د جزا نوعیت بیانوي. یعني جزیه د هغه نوعه مال ځخه عبارت ده چې د اهل الذمه وو ځخه د هغوی د نه وژلو په بدله اخستل کېږي[2].

که څه هم د ایت شریف ظاهري مضمون داسې راووځي چې تاسو د اهل الکتابو سره تر هغه وخته

[1] تفسیر المراغي ج۴ ص۹۴
[2] لسان العرب ج۱۴ ص۱۴۷

پورې جنګ ته ادامه ورکړئ ترڅو چې جزیه درکړي، مګر مطلب دا دی چې ترڅو د جزیې درکول قبول کړي او په غاړې باندې یې واخلي، او بالآخره یا په اسلام باندې مشرف شي.

همدارنګه هغه ذمي د جزیې د اخستلو څخه معافېږي کوم چې د ذمیتوب په حال کښې اسلام راوړي او دا ځکه چې په مسلمان باندې جزیه نشته[۱].

د یوه نفر د جزیې اندازه

۴_ جزیه نه د جنس په اعتبار سره منحصره ده چې فلانی مال په جزیه کښې قبلېږي او فلانی نه قبلېږي، او د نه د قدر په اعتبار سره انحصار لري چې د فلاني قدر څخه دې زیاته نه وي او یا دې د فلانۍ اندازې څخه کمه نه وي، نو د همدې کبله پکښې علماء کرام د نظر اختلاف لري.

د احنافو علیهم الرحمة په نزد باید په لاندې درېوو ګروپونو باندې وویشله شي[۲]:

الف: په غنیانو اهل الذمه باندې د کال في نفر اته څلوېښت (۴۸) درهمه دي او یا هغه مبلغ یا جنس دی چې د ذکر شوي مبلغ سره مساوي ارزښت ولري.

ب: د متوسط الحال ذمي څخه باید څلیریشت (۲۴) درهمه یا د دې مساوي بل جنس یا مبلغ واخستلی شي.

ج: بالآخره باید د فقیر کاسب څخه دولس (۱۲) درهمه او یا د دې معادل مبلغ یا جنس واخستلی شي.

کوم اهل الذمه د جزیې څخه معاف دي؟

۵_ لکه څنګه چې وړاندې د جزیې په تعریف کښې ذکره شوه چې جزیه د قتل (وژلو) بدله ده نو په کار دي چې د هغه چا څخه جزیه وانخستله شي د کومو چې وژل جائز نه وي. په همدې مضمون باندې ذکر شوی ایت شریف دلالت کوي ځکه چې د جزیې قبول د جنګ انتهاء (پای) ټاکلې شوې ده، چې فرمایې ﴿ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ ﴾ یعنې جنګ ته ترهغه ادامه ورکړئ ترڅو چې جزیه قبوله کړي. نو د همدې کبله هغه کسان د جزیې د ورکړې څخه معاف دي کوم چې په جنګ کښې اشتراک نه کوي[۳]، لکه ړوند، مفلوج، شل، شوټ، بوډا، زنانه، ماشومان، لیونیان او بالآخره راهبان چې خلکو سره اختلاط نه کوي او د جنګ د لارې ښودانه نه کوي.

اهل الذمه کفارو ډولونه

۶_ ټول کفار د ذمي جوړېدلو او نه جوړېدلو په اعتبار سره په لاندې درېوو ګروپونو باندې وېشلی کېږي[۴]:

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۰۲

(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۹۶

(۳) زاد المسیر ج۳ ص۲۸۶، احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۹۶

(۴) حاشیه الشیخ زاده علي تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۲۹

الف: یو ګروپ اهل الکتاب (یهود او نصارا) دي چې په ایت شریف کښې د دوی په ذمیان جوړېدلو باندې صراحت شوی دی.

ب: بل د مجوسیانو ګروپ دی چې دوی هم ذمي جوړېږي څکه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ اهل الْكِتَابِ»[۱] یعنې یوه ورځې عمر الفاروق ﷛ وویلې چې زه نه پوهېږم چې د مجوسیانو سره څنګه وکړم؟ نو عبد الرحمن بن عوف ﷛ جواب ورکړ چې: زه په شهادت سره وایم چې ما د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي دي چې د دوی سره د اهل الکتابو په طریقه باندې لاړ شئ.

ج: بل هغه ګروپ کفار دي چې د ذکرو شوو دواړو ګروپونو څخه په غیر وي، لکه بوت پرستان، هندوان او داسې نور، دغه ګروپ هم ذمي جوړېږي خو یوه استثناء لري، هغه دا چې عربي مشرکان ذمي نه شي جوړېدلی، دوی به یا په اسلام باندې مشرف کېږي او یا به وژل کېږي، ځکه چې:

اول: الله ﷻ د دوی په باره کښې امر کړی دی چې: ﴿ فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ﴾ [التوبة:۵] نو کله چې حرامې کړی شوې میاشتې تېرې شوې نو مشرکان ووژنئ هر چېرته ته مو چې مونده کړه.

دوهم: نبي کریم ﷺ د همدوی په منځکښې مبعوث شوی او قرآن کریم د همدوی په ژبه باندې نازل شوی دی نو معجزات د دوی دپاره د بل هر قوم څخه زیات دي، نو په کار دي چې د دوی سره هغه معامله اجراء کړی شي کومه چې د مرتدانو سره اجراء کېږي هغه دا چې یا باید مسلمانان شي او یا ووژل شي[۲].

درېم: ذکر شوي ایتونه (چې جزیه پرې تشریع شوې ده) په داسې وخت کښې نازل شوی دی چې په جزیرة العرب کښې مشرکان پاتې نه وه. او ټول ډلې-ډلې په اسلام کښې داخل شوه. نو د دوی څخه جزیه نه اخستل د دې کبله نه دي چې اخستل ترې جواز نه لري بلکې د دې کبله دي چې په دغه وخت کښې هلته مشرکانو موجودیت نه درلود او د جهاد مخه د تبوک طرف ته واړوله شوه، چرته چې اهل الکتاب اوسېدل. که بالفرض دلته مشرکانو موجودیت درلودی نو د جهاد مخه به هغې خوا ته نه وی اوښتې[۳].

ید څه معنی؟

۷ـ د ﴿ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ ﴾ په جمله کښې د ﴿ يَدٍ ﴾ دپاره علماوو کرامو[۴] ګڼ شمېر تفسیرونه کړي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دلته د ﴿ يَدٍ ﴾ توری په معنی د انقیاد او اطاعت سره دی، یعنې ترهغه د اهل الکتابو سره

---

(۱) موطا الامام مالک ج۲ ص۱۹۲

(۲) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۸۳

(۳) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۶۹

(۴) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۶۶. احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۹۸

وجنګېږئ ترڅو تاسو ته د انقیاد او اطاعت په حال کښې جزیه درکړي.

ب: د ﴿ يَدٍ ﴾ توری د نقد معنی ورکوي، یعنې ترڅو چې جزیه لاس په لاس درکړي (نسیا کاري ورسره مه کوئ).

ج: د ﴿ يَدٍ ﴾ توری د حقیقي معنی دپاره دی، یعنې ترڅو چې تاسو ته جزیه په خپل لاس درکړي، نو هغه جزیه مه قبلوئ کومه چې تاسو ته د بل چا په لاس درواستوله شي، باید چې هر جزیه درکوونکی پخپله درشي او جزیه درکړي.

د: د ﴿ يَدٍ ﴾ توری د قوت او غلبې څخه عبارت دی، یعنې ترهغه چې ستاسو د غلبې او قوت د کبله جزیه درکړي.

هـ: دا توری د نعمت معنی ورکوي، یعنې ترڅو چې د هغه احسان او نعمت د کبله جزیه درکړي کوم چې تاسو په دوی باندې کړی دی او د وژلو څخه یې صرف نظر شوي یاست.

و: دا توری د غنا په معنی سره دی، یعنې ترڅو چې د غنا د کبله تاسو ته جزیه درکړي نو تاسو ته په کار دي چې د فقیرانو څخه جزیه وانخلئ.

ز: دا توری دجماعت معنی ورکوي، یعنې ترڅو چې تاسو ته په مجموعي توګه جزیه درکړي چې تولو جنګیالیو ته شامله وي نو په کار دي چې د ځینو جنګیالیو په جزیه باندې جنګ ته خاتمه ورنه کړئ.

تبصره

۸_ مونږ ته داسې ښکاري چې د ذکرو شوو معناګانو تر منځ هیڅ منافات نشته نو که بالفرض د ﴿ يَدٍ ﴾ توري څخه "ما یطلق علیه الید" واخستل شي ترڅو تولو معناګانو ته شامل شي نو هیڅ باک یې نشته، لکه چې همداسې شامل تفسیر ځینو علماوو کرامو خوښ کړی دی[۱].

د صاغرون د کلمې معنی

۹_ د ﴿ صَٰغِرُونَ ﴾ کلمه د "صِغر" _لکه "قِرَد"_ څخه اخستله شوې ده، "صِغر" د "کِبَر" په مقابل کښې استعمالیږي، دغه دواړه مصدرونه (صِغر، کِبَر) په لاندې اعتباراتو سره یو د بل تضاد واقع کېږي[۲]:

الف: د زمانې په اعتبار سره، چې مونږ یې د کشر او مشر په نومونو یادوو.

ب: د جوثې (بدن) په اعتبار سره، چې مونږ ورته وړوکی او غټ وایو.

ج: د رتبې او درجې په اعتبار سره، څه لرې نه ده چې د حقیر او عزیز په نومونو باندې یې یاد کړو. په دې مقام کښې همدغه دریمه معنی مراده ده، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: باید تاسو ته په داسې حال کښې جزیه درکړي چې په خپل حقارت (ذلت) او ستاسو په عزت باندې راضي وي.

---

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۵ ص۲۰۱

(۲) مفردات الراغب ص۲۸۹

پاتې شوه دا خبره چې هغه ذلت او حقارت د څه شي څخه عبارت دی کوم چې ذمیانو ته په کار دي چې د جزیې د ورکولو په وخت کښې یې متحمل شي؟

نو د دغه ذلت څخه علماوو کرامو په متعددو الفاظو سره تعبیرونه کړي دي[۱] مګر کوم شی چې موږ ته غوره ښکاري او د اسلام د روحیاتو سره موافق دی هغه دا دی چې: د جزیې ورکول په داسې حال کښې چې د مسلمانانو په برلاسۍ باندې قانع وي او په همدې کیفیت باندې راضي وي. ځکه چې دا لوی حقارت او ذلت دی، ته به وایې چې الله ﷻ مؤمنانو ته توصیه کوي چې د اهل الکتابو سره جنګ ته ترهغه ادامه ورکړئ چې جزیه درکړي او د دناءة (حقارت) التزام وکړي.

یادونه

۱۰ـ د اهل الذمه وو په هکله که څوک ښه اوږد بحث غواړي نو هیله ده چې ځینو فقهي کتابونو[۲] ته مراجعه وکړي.

عُزیر څوک وه؟

۱۱ـ د عُزیر په باره کښې اختلاف دی چې نوموړی پیغمبر وه او که صالح سړی، خو د اکثریت نظر دا دی چې نوموړی پیغمبر نه وه[۳].

پاتې شوه دا خبره چې ځینو یهودانو او . یا یهودیت د زماني څخه په ځینو اوقاتو کښې ټولو یهودانو نوموړي ته د ابن الله لقب په څه وجه ورکړی وه؟

اکثرو مفسرینو کرامو د دغه لقب د ورکولو وجه دا ښودلې ده چې نوموړي ته الله ﷻ په خارق العاده توګه تورات په داسې وخت کښې ورحفظ کړ چې د ټولو خلکو څخه هېر شوی وه او حتی د تورات نسخې د دښمنانو د لاسه په جنګونو کښې تالا ترغه شوې وې او یا لا هغوی د خانه سره وړې وې. نو کله چې د وخت یهودانو په ذکر شوي خارق العاده تحفیظ باندې یقین راغی نو نوموړي (عزیر) ته یې د ابن الله لقب ورکړ، العیاذ بالله.

مفسرینو کرامو ذکره شوې د تحفیظ قیصه ډېره اوږده او په مختلفو عبارتونو باندې لیکلې ده[۴].

زموږ په فکر په دې مقام کښې په همدې خبره باندې یقین په کار دی چې یهودانو ذکر شوی کار کړی دی او نوموړي ته یې د ابن الله لقب ورکړی دی، اما دې ته ارتیا نه ګورو چې د لقب ورکولو دپاره یې په داسې قیصه باندې اعتماد وکړو چې د هغې په صحت او عدم صحت باندې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نه پوهېږي، د دغسې لقب ورکولو دپاره خو د یهودانو هغه فاسد مزاج کفایت کوي د کوم په سبب یې چې خوسې ته د یوې رمباړې د کبله د إله (معبود) لقب ورکړ.

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۲۸۶
(۲) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۷ ص۱۱۰
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۸۲
(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۸۴، تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۴۸، المحرر الوجیز ج۸ ص۱۶۳، تفسیر ابي السعود ج۴ ص۵۹

په هر تقدیر، د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې هم په ذکره شوې عقیده باندې ځینو یهودانو موجودیت درلود، د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې یوه ورځ د یهودانو یوې ډلې کسیزې ډلې نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې: مونږ به څنګه ستا پیروي وکړو حال دا چې تا زمونږ قبله ترکه کړه او هم ته عقیده نه لرې چې عزیر ابن الله دی؟ نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړه چې: ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ ...﴾ تر آخره پورې[1].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه نصاراوو عیسی ؑ ته د دې کبله د ابن الله لقب ورکړی وه چې د یو پلوه د هغه ولادت په خارق العاده توګه منځته راغلی وه او د بله پلوه په خپل ژوند کښې د ډېرو خارق العاده کارونو مصدر ګرځېدلی وه چې پوره بیان یې د "آلِ عِمْرَان" د سورت په اوائلو کښې تېر شوی دی.

د "مُضَاهأَة" د کلمې معنی

۱۲_ د ﴿ يُضَٰهِـُٔونَ ﴾ کلمه د "مُضَاهأَة" _لکه "مُضَارَبَة"_ څخه اخستله شوې ده چې د مشاکلة او مشابهة معنی ورکوي[2].

اما مستتر ضمیر یې _د ځینو علماوو کرامو په نزد_ نصاراوو ته راجع دی او د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبْلُ ﴾ څخه یهودان مراد دي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د نصاراوو عقیده (چې عیسی ؑ ته د ابن الله لقب ورکوي) د یهودو د عقیدې سره مشابهت لري[3] چې د دوی څخه وړاندې یې عُزیر علیه الرحمة ته همدغه لقب ورکړی وه او د دوی څخه لا وړاندې کافران شوي وه.

مونږ ته بهتره ښکاري چې مستتر ضمیر به اهل الکتابو (یهودو او نصاراوو) ته راجع وي چې دواړو ډلې د بحث لاندې دي، او د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبْلُ ﴾ څخه به د همدوی څخه په غیر نور ټول کافران عمومًا او عربي مشرکان خصوصًا مطلب وي چې په: ﴿ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ [البقرة:۱۱۳] کښې ترې په ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ سره تعبیر کړی شوی دی، نو د دغو دواړو ایتونو مشترک مضمون داسې راځېږي چې: اهل الکتاب او نور کافران (لکه مشرکان) په عقیده او هم په وینا کښې یو تر بله مشابهت لري، نه د هغوی خبره په کوم برهان باندې ولاړه ده او نه د دوی خبره څه دلیل لري، نو لکه څنګه چې دوی عیسی ؑ او عُزیر علیه الرحمة هر یوه ته د ابن الله لقب ورکوي همدارنګه د دوی څخه وړاندې مشرکانو ملائکو ته د بنات الله لقب ورکړی وه.

نو ای مؤمنانو! اهل الکتاب په نورو کافرانو (مشرکانو) باندې کوم فضیلت نه لري نو په تاسو باندې لکه چې د هغوی سره جهاد فرض وه همدارنګه د دوی سره هم جهاد کول ستاسو فریضه ده.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۱۱
(۲) مفردات الراغب ص۳۰۸
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۲۸۹

قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ څه معنی؟

۱۳_ د ﴿ قَـٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ﴾ کلمه د "مقاتلة" څخه اخستلې شوې ده چې د يوې خوا څخه په قصدي قتل (جنګ) او د بلې خوا څخه په ضمني قتل (جنګ) باندې دلالت کوي او پوره واضحه ده چې هرڅوک چې د داسې کارونو مرتکب جوړيږي کوم چې د الله ﷻ سره د جنګ کولو معنی ورکوي نو هغه مغلوب او مقهور وي[1] د همدې کبله عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ﴿ قَـٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ﴾ تفسير په "لَعَنَهُمُ اللهُ" سره کړی دی[2]، يعنې په ذکرو شوو اهل الکتابو باندې د الله ﷻ لعنت وي او د ده ﷻ د رحمت څخه دې لرې وي.

د ربوبيت معنی

۱۴_ د ﴿ أَرْبَابًا ﴾ کلمه د "رَبٌّ" جمعه ده، "رَبٌّ" اصلاً مصدر دی چې د "تَرْبِيَةٌ" معنی ورکوي مګر په استعمال کښې ترې تربيه ورکوونکی مراد يږي[3].

په دې مقام کښې الله ﷻ مونږ ته خبر راکړ چې اهل الکتاب خپل علماء او خپل راهبان (عبادت کوونکي) د اربابانو په صفت پيژني او خپل تربيه کوونکي يې ګڼي. او يا په بل عبارت: دوی ته د معبودانو لقب ورکوي او خپل کار سازان يې بولي.

سوال جواب

که څوک وايي چې: ايا اهل الکتابو د خپلو علماوو او راهبانو عبادت کاوه؟

مونږ وايو چې:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې هو، دوی ورته سجدې کولې[4].

ب: څه لرې نه ده چې ځينو اهل الکتابو به هغوی ته سجدې هم کړې وي خو د هر بهتره هغه جواب دی کوم چې نبي کريم ﷺ عدي بن حاتم رضي الله عنه ته ورکړی وه، کله چې هغه په اسلام باندې مشرف او د نصرانيت څخه بيزار شو او د نبي کريم ﷺ څخه يې پوښتنه وکړه چې: يا رسول الله! مونږ خو د خپلو علماوو او مشائخو عبادت نه دی کړی حال دا چې الله ﷻ زمونږ څخه همدغه حالت حکايت کوي چې: ﴿ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَـٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ الآية؟. هغه جواب دا دی چې: دوی هغوی ته د تحليل او تحريم (تشريع) حق ورکړی وه حال دا چې تشريع د الله ﷻ اختصاصي صفت دی.

د همدې جواب پوره شرحه د [البقرة:۶۴] ايت لاندې تېره شوې ده، او پوره کلمات يې د احاديثو کتابونو[5] ليکلي دي.

(۱) مفردات الراغب ص۴۰۸
(۲) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۱۳، تفسير ابن کثير ج۲ ص۳۴۸
(۳) مفردات الراغب ص۱۸۸
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۰۴
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

د "إِبَاء" معنی زده کړئ!

۱۵_ د ﴿ وَيَأۡبَى ٱللَّهُ ﴾ کلمه د "إِبَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، د يوه شي څخه په شدت (سختی) سره امتناع کول د "إِبَاء" معنی ورکوي، نو د هرې إباء سره امتناع لازمه ده او د هرې امتناع سره إباء ضرور نه ده[۱]. په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې را څرګنديږي چې: که اهل الكتاب بلکې ټول کفار هرڅومره زيار وباسي او ډېر زيات مبالغ هم مصرف کړي ترڅو د اسلام د پرمختګ مخه بنده کړي نو الله ﷻ به د دوی مطلب ته د پوره کولو اراده هيڅکله ونه کړي بلکې د الله ﷻ په نزد باندې دا خبره فيصله ده چې ضرور به په خپله اراده د اسلام دين ته په ټولو اديانو باندې برلاسي ورکوي او په ټولو باندې به يې غالب جوړوي او بالآخره د کفارو ناخوښي به د ده ﷻ په اراده باندې هيڅ اثر ونه شي غورزولی. همدغه موضوع يوه شاعر په لاندې شعر کښې څومره ښه تمثيله کړې ده:

چراغي را که ایزد بر فرو زد :: کسش پف کند ریشش بسوزد

يعنې هغه ډيوه چې الله ﷻ يې بله کړي هرڅوک يې چې پو کړي ږيره به يې وسوزي (رسوا به شي).

يادونه

۱۶_ د ﴿ لِيُظۡهِرَهُۥ ﴾ په جمله کښې د بارز ضمير په مرجع کښې لاندې دوه احتماله ممکن دي[۲]:

الف: چې ذکر شوی ضمير د ﴿ رَسُولَهُۥ ﴾ کلمې ته راجع شي، نو حاصل به يې داسې راوخيژي چې الله ﷻ خپل پيغمبر د هدايت او حق (اسلام) سره د دې دپاره دنيا ته استولی دی چې د ټولو اديانو په خاوندانو باندې يې غالب کړي.

ب: چې د ﴿ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ ﴾ کلمې ته راجع شي نو حاصل به يې داسې شي چې د دې دپاره يې رالېږلی دی چې حق دين په ټولو اديانو باندې غالب کړي.

ذکر شوې دواړه احتماله که څه هم يو تربله لفظي تفاوت لري مګر په مآل کښې دواړه متحد دي او دا ځکه چې د نبي کريم ﷺ غلبه او يا د ده د پيروانو غلبه عين د ده ﷺ د دين غلبه ده، همدارنګه په نورو اديانو باندې د ده ﷺ د دين غلبه عين د نبي کريم ﷺ او د ده ﷺ د پيروانو غلبه ده.

اما چا چې په اول احتمال کښې د ﴿ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ﴾ څخه اسلامي شريعت اخستی دی او داسې معنی يې ترې راويستلې ده چې: ترڅو نبي کريم ﷺ ته الله ﷻ د اسلام ټول احکام ورزده کړي او دين يې کامل وګرځوي[۳].

نو که څه هم ذکره شوې معنی په خپل ذات کښې صحت لري مګر په دې مقام کښې يې د تفسير په صفت قبلول مشکل کار دی او دا ځکه چې د کلام د سياق او سباق (وړاندې او ورپسې) سره هيڅ تناسب نه لري.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴
(۲) روح المعاني ج ۱۰ ص۸۶
(۳) زاد المسير ج۳ ص ۲۹۰

ماثور تفسير

۱۷_ د ذکر شوي ايت شريف مضمون په ډيرو احاديثو کښې منعکس شوی دی، لاندې دوه حديثونه د مثال په توګه ولولی:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّهُ سَيُفْتَحُ لَكُمْ مَشَارِقُ الأَرْضِ وَمَغَارِبُهَا وَإِنَّ عُمَّالَهَا فِي النَّارِ إِلاَّ مَنْ اتَّقَى اللهَ وَأَدَّى الأَمَانَةَ»[۱] يعني: يقيناً شان دا دی چې ژر دی چې تاسو ته به د ځمکې مشرقونه او مغربونه (ټوله ځمکه) فتحه کړی شي او يقيناً عمل کوونکي يې (آمران يې) په اور کښې دي مګر هغه څوک چې د الله ﷻ څخه وډار شي او امانت ورکړي (خيانت ونه کړي).

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «إِنَّ اللهَ زَوَى لِي الأَرْضَ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا»[۲] يعني: يقيناً الله ﷻ ماته ټوله ځمکه را غونډه کړه نو ما يې مشرقونه او مغربونه وليده، او يقيناً زما امت چې دی ژر دی چې واکداري به يې هغه ځايونو ته ورسېږي چې ماته ترې الله ﷻ راغونډه کړې وه (چې د ټولې ځمکې څخه کنايه ده).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۸_ که څوک وايي: په روانه زمانه کښې د ټولو اديانو په نسبت حتی د اسلام په نسبت د عيسويت پيروان زيات دي، نو ايا سړي ته دا پوښتنه نه پيدا کېږي چې نظر د پاسني ايت شريف مضمون ته په کار وه چې د نورو اديانو پيروان بالکل د منځه تللي وی او يا اقلاً د اسلام پيروان د بل هر دين په پيروانو باندې زيات وی ترڅو د ﴿ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ﴾ د جملې مضمون تحقق موندلی وی؟

مونږ وايو چې:

الف: د حق دين (اسلام) ظهور او غلبه د دې څخه عبارت نه ده چې پيروان يې زيات او نفوس يې ډېر شي بلکې د اسلام غلبه دا ده چې واکداري او انقياد د مسلمانانو پورې انحصار ولري، برابره خبره ده چې نفوس يې ډېر وي او که لږ.

ب: لکه څنګه چې د وړاندې او بېرته ايتونو د سياق څخه څرګندېږي د اسلام د غلبې وعده الله ﷻ په اطلاق سره نه ده کړې بلکې په جهاد او اتفاق باندې مشروطه ده، لکه چې فرمايي: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ﴾ [الأنفال:۳۹] يعني: ای مومنانو! تاسو په اتفاق سره د کفارو په مقابل کښې ترهغه وجنګېږئ ترڅو فتنه پاتې نه شي (ورکه شي) او ټول انقياد الله ﷻ ته وروګرځي. په دغه ايت کښې ټول مومنان بالاتفاق مخاطب کړی شوي دي.

په دې باندې علاوه، نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «وَذِرْوَةُ سَنَامِهِ الْجِهَادُ»[۳] او د اسلام د بوکان لوړوالی (د اسلام قوت) چې دی جهاد دی.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۴
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۹۰
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۸۹، سنن ابن ماجه ص۲۸۶

نو ترځه وخت پورې چې مسلمانان متفق وه او جهاد به په درز کښې روان وه د دین واکداري هم مخ په زیاتېدو وه، چې د جزیرة العرب مشرکان په اسلام کښې په ډلئیزه توګه داخل شوه او اهل الکتابو د جزیو ورکولو ته غاړې کېښودې او هم د اسلامي حکومت په قلمرو کښې روزمره شرقًا او غربًا پراخي راتله او اقتدار یې زیاتیده.

اما کله چې عثمان ﷺ (دریم خلیفه) شهید شو او په مسلمانانو کښې د بې اتفاقۍ ډېره کېښودله شوه نو د یوه پلوه جهاد د سقوط په طرف روان شو او د بله پلوه د یوه اسلامي حکومت په ځای اسلامي حکومتونو په ډېرېدلو پیل وکړ آن تر دې چې نن ورځ په دنیا کښې متعدد حکومتونه موجود دي چې هر یو خپل ځان ځانګړی اسلامي حکومت ګڼي او هر یو خپل ځان ته د استقلال مدعي دی، مګر په حقیقت کښې دوی ټول مکلف دي چې په اتفاق سره یو اسلامي حکومت تشکیل کړي او د کفري دولتونو د احتیاج څخه ځانونه خلاص کړي.

نو کله چې ذکر شوی واحد اسلامي حکومت جوړ شي سمدستي به د اسلام د دین غلبه په سترګو باندې ولیده شي لکه چې همدغه کار د عیسی ﷺ د نزول او امام المهدي په وخت کښې کېدونکی دی.

نبي کریم ﷺ فرمایي: «لَوْ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدَّهْرِ إِلَّا يَوْمٌ لَبَعَثَ اللهُ رَجُلًا مِنْ اهل بَيْتِي يَمْلَؤُهَا عَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ جَوْرًا»[۱] یعنې: که (بالفرض) د زمانې څخه پاتې نه شي مګر یوه ورځ (نو دغه ورځ به الله ﷻ اوږده کړي ترڅو په دغه ورځ کښې) الله ﷻ زما د اهل البیت څخه یو سړی راپورته کړي چې ځمکه به په عدل باندې ډکه کړي لکه څنګه چې (د ده څخه وړاندې) د ظلم د حیثه ډکه وه.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلۡأَحۡبَارِ وَٱلرُّهۡبَانِ لَيَأۡكُلُونَ أَمۡوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلۡبَٰطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۗ وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرۡهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٖ ﴿٣٤﴾ يَوۡمَ يُحۡمَىٰ عَلَيۡهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكۡوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمۡ وَجُنُوبُهُمۡ وَظُهُورُهُمۡۖ هَٰذَا مَا كَنَزۡتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡ فَذُوقُواْ مَا كُنتُمۡ تَكۡنِزُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۳۴] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! یقینًا د (یهودي) علماوو او (نصراني) راهبانو (عابدانو) څخه ډېر کسان د خلکو مالونه هرومرو په باطله (ناجائزه) لاره باندې خوري او (هم) د الله ﷻ د لارې څخه دوی (نور خلک) اړوي.

او هغه کسان چې دوی سره زر او سپین زر خزانه کوي او د الله ﷻ په لاره کښې یې نه مصرفوي نو (ای پیغمبره!) دوی ته په دردناک عذاب باندې زیری (اطلاع) ورکړه.

(۱) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۳۲

[۳۵] (درد ناک عذاب) په داسې ورځ کښې چې په کنوزو (خزانو) باندې د دوزخ په اور کښې ګرموالی وکړې شي (ښه ګرم اور ورباندې بل کړې شي) نو د دوی (خزانه کوونکو) تندي او د دوی اړخونه او (هم) د دوی شاګانې پرې وداغلې شي.
(او په همدغه حال کښې دوی مخاطب کړې شي چې) دا (خزانې) هغه شی دی کوم چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره راغونډاوه، نو د هغه شي (عذاب) وڅکئ کوم چې (په دنیا کښې تاسو) وئ چې به مو راغونډاوه (چې هغه د خزانو څخه عبارت دی).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونوکښې الله ﷻ مونږ ته د یهودانو او نصاراوو حالات بیان کړه چې دوی خپل علماء او عابدان د معبودانو په صفت سره نیولي وه او هغوی هم همدغه لقب تصدیقاوه چې هو! مونږ ستاسو معبودان یاستو، ترڅو دوی بوکړې شي چې د اسلام ډیوه مړه کړي. په دې ایتونو کښې د یو پلوه د همدغه تصدیق وجې ته اشاره شوې ده چې دوی ځکه دا کار کاوه او د بله پلوه د محمدي امت علماوو او عابدانو ته ارشاد شوی دی چې تاسو باید د هغوی په قدم باندې لاړ نه شئ چې په لاشعوري توګه به د الله ﷻ په غضب باندې ککړ شئ. نو حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! د یهودانو او نصاراوو دیني مشرانو چې خپلو ځانونو ته ذکره شوې کړنلاره غوره کړې وه د هغې اصلي وجه دا وه چې دوی د خلکو مالونو ته په ناحقه باندې د خوړلو چل جوړ کړی وه، د دوی خیال وه که خلکو ته د اسلام حقانیت بیان کړي او د نبي کریم ﷺ په حقانیت باندې اعتراف وکړي نو د مالونو د خوړلو چل به یې افشا او خلک به په اسلام باندې مشرف شي، نو ځکه یې پښو ته تیرې وراچولې او اسلام یې ورته باطل دین معرفي کاوه.
۲ـ نو ای مؤمنانو! تاسو ته په کار دي چې د یو پلوه خپل ځانونه د اهل الکتابو د دیني مشرانو په شان خلکو ته معبودان معرفي نه کړئ او په باطلو بهانو او چلونو سره د هغوی مالونه ونه خورئ، او د بل پلوه خپل نقدیات (سره او سپین زر) د الله ﷻ په لاره کښې مصرف کړئ او خزانې ترې جوړې نه کړئ چې د الله ﷻ حقونه مو په غاړو باندې پاتې شي. او دا ځکه چې:
هرڅوک چې خپل سره زر او سپین زر راغونډوي او د الله ﷻ په لاره کښې یې نه مصرفوي نو مونږ خپل پیغمبر ﷺ ته امر کوو چې هغوی ته په دردناک عذاب باندې زیری (خبر) ورکړي.
البته چې دغه دردناک عذاب به په داسې ورځ کښې صورت ونیسي چې په ذکرو شوو خزانو او کنزونو باندې به په دوزخ کښې ښه اور بل کړې شي چې ښه ګرم شي نو بیا به پرې د نومړو بدایانو خلکو لاندې اندامونه وداغولی شي:
الف: اوچولي (تندي) به یې پرې د هرڅه څخه وړاندې داغول کېږي چې په دنیا کښې به یې فقیرانو ته په تروه تندوه کتل ترڅو د څه خیر خیرات غوښتنه ونه کړي.

ب: د دوی اړخونه به هم بې داغه پرې نښودلی شي چې د فقیرانو څخه به یې کله یوې ډډې ته او کله بلې ډډې ته څنګ کاوه.

ج: د دوی شاګانې به هم په داغلو کښې شریکې وي چې د فقیرانو څخه به یې ځان په څنګاوه نو شا به یې ور اړوله او مجلس به یې ورته پرېښوده او یا به د هغه ځای څخه بېرته ستنېد چرته به چې د فقیرانو اجتماع وه او د ده سره به خطره پیدا شوه چې څه به را څخه وغواړي.

ذکرو شوو بدایو او شتمنو خلکو ته به په عین وخت کښې د تخجیل دپاره دا خبره هم وکړی شي چې دا د داغلو سامان هغه شیان دي کوم چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره راغونډ کړي وه، نو د همدغو (په خپلو لاسونو باندې د ګټلو شوو شیانو) مزه وڅکئ او نوش جان یې کړئ، دا خو تاسو ته په دنیا کښې ډېر محبوب او ګران وه حتی چې د خپلو ایمانونو څخه وربانديې تېر شوي وئ.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ په دې مقام کښې د اهل الکتابو ټول دیني مشران په ناجائزه طریقه باندې د خلکو په مالونو باندې متهم نه کړه بلکې دغه کار یې د اکثریت کړنلاره وګڼله ترڅو حقایق پټ نه کړی شي او په بې ګناهو خلکو باندې اتهام پورې نه کړی شي، اسلام د حقائقو دین دی.

د اهل الکتابو د مالونو د خوراک باطلې طریقې

۲ـ د دې دپاره چې اسلامي دیني مشران ترې ځانونه په څنګ وساتي مونږ د باطلو طریقو د مثال په توګه څو نومونه اخلو[1]:

الف: په اهل الکتابو کښې رشوت ډېر عمومیت درلود چې د حق د پټولو او د باطل د ځرګندولو په هکله به اخستل کېده.

ب: په هغوی کښې سود خوری زیات رواج درلود، چې په خپلو قومیانو باندې به یې د جواز حکم نه ورکاوه مګر په عمل کښې یې جائز ګڼه، اما په غیر قومیانو باندې یې د سود په جواز باندې فتوی او حکم هم ورکاوه.

ج: د معابدو د ترمیم په نامه به یې پیسې راغونډولې او بیا به یې پخپله خوړلې.

د: د ګناهونو د مغفرت پیسې د هغوی لویه سرمایه وه، دیني مشرانو به د "سر الإعتراف" یعني د پټ اقرار په نامه د عوامو څخه د ګناهونو ښه پوره معلومات واخستل، چې دا مې کړي دي او دا مې ویلي دي، بیا به یې (د هغوی په اصطلاح) د ګناهونو د حجم په اندازه ترې فدیه واخستله او ګناهونه به یې ورته وبښل.

هـ: هغوی کولی شو چې په جنت کښې په چا باندې څه ځمکه خرڅه کړي او یا د دوزخ څخه ژغورنلیک ورکړي. ته به وایې چې جنت ته داخلېدل او د دوزخ څخه نجات موندل د همدوی په واک کښې دي او بس.

---

(۱) تفسير المراغي ج۱۰ ص۱۰۸؛ التفسير الكبير ج۱۶ ص۴۲

و: هغوی به د پاچایانو او یا غنیانو د غوښتنې په اساس د پیسو په بدل کښې په حلال شي باندې د حرام حکم کاوه، او یا بالمقابل حرام شی به یې حلال ګرځاوه.

ز: هغوی د خپلو کتابونو په تحریف او یا فاسد تاویل باندې هم پیسې اخستې، او هم د حق د بیانولو څخه چپ پاتې کېدل د هغوی دپاره د پیسو اخستلو یو اهم مدرک وه.

ح: بالآخره هغوی د نورو خلکو مالونه د خپلو ځانونو دپاره حلال ګڼل کوم خلک چې د هغوی څخه په دین یا قومیت کښې جدا وه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ ﴾ الآية- سره څوک مراد دي؟ يا په بل عبارت: په دردناک عذاب باندې څوک تهدید شوي دي، اهل الکتاب که مسلمانان؟

مونږ وايو چې: د علماوو کرامو په نزد ذکر شوی تهدید لاندې درې احتماله لري:

الف: دا تهدید د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت ته متوجه دی[1]، نو په دې صورت به ﴿ وَٱلَّذِينَ ﴾ په هغه ضمير باندې عطف شي کوم چې د ﴿ لَيَأۡكُلُونَ ﴾ په جمله کښې مستتر دی او د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت ته راجع دی. نو د معنی حاصل به داسې راوځېژي چې: ای مؤمنانو! د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت د خلکو مالونه په ناجائزه طریقه باندې خوري او همدغه اکثریت ثروتونه (پیسې) هم خزانه کوي او جمعه کوي، نو تاسو پام کوئ چې د دغه اکثریت کړنلاره خپله نه کړئ.

مګر ذکر شوی عطف بدون تاکید څخه ټول نحویان خوندور نه ګڼي.

ب: دا تهدید اهل الکتابو او مسلمانانو (دواړو) ډلو ته متوجه دی[2] نو په دې تقدیر به د ﴿ وَٱلَّذِينَ ﴾ دپاره معطوف علیه مقدر کړی شي، نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: دغه د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت او هغه کسان چې (د مسلمانانو څخه) د پیسو خزانې جوړوي او د الله ﷻ په لاره کښې یې نه مصرفوي دوی ټولو ته په دردناک عذاب باندې زیری ورکړه.

دا صورت خلاف الاصل دی چې په تقدیر باندې ولاړ دی خو د لومړني صورت په شان ډېر غیر متبادر هم نه دی نو ځکه اکثرو علماوو کرامو خوښ کړی دی.

مګر زمونږ په نزد په ﴿ وَٱلَّذِينَ ﴾ کښې د "و" توری د عطف دپاره نه بلکې د استیناف دپاره دی او ذکر شوی وعید یوازې مسلمانانو ته متوجه دی. نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: ای مؤمنانو! د اهل الکتابو د دیني مشرانو خوی عادت خو ستاسو سره هیڅ نه ښایي چې د خلکو مالونه به په ناجائزه طریقه باندې وخورئ او د الله ﷻ د لارې څخه به د خلکو مخه بنده کړئ، مګر تاسو ته یو بل خطر متوجه دی چې د دردناک عذاب سبب جوړېږي هغه دا چې:

(۱) المحرر الوجيز ج۱ ص۱۷۰
(۲) تفسير المظهري ج۴ ص۱۴۶

په ستاسو کښې داسې ډله جوړه شي چې د سرو او سپينو زرو راغونډول کوي او د الله ﷻ په لاره کښې يې نه مصرفوي نو الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته امر کوي چې دغسې خلکو ته په دردناک عذاب باندې اطلاع ورکړي.

مونږ ځکه ذکر شوی درېم صورت غوره کړ چې د ﴿ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ جمله ورباندې دلالت کوي او دا ځکه چې د في سبيل الله په عدم انفاق باندې د ملامتې ګوته نيول د مسلمانانو سره ښه مناسب دي چې په الله ﷻ باندې پخه عقيده لري، اما اهل الکتاب که بالفرض خپل مالونه د الله ﷻ په لاره کښې انفاق کړي هم د الله ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی چې د قبول مخه يې کفري عقايدو نيولې ده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: که بالفرض درېم صورت غوره وی نو په کار وه چې ذکر شوی وعيد په هغه مقام کښې شرحه شوی وی چرته چې د مسلمانانو بحث روان وي، په دې مقام کښې خو وړاندې او بېرته ټول موضوعات په کفارو (مشرکانو او اهل الکتابو) پورې تعلق نيسي؟

مونږ وايو: په دې مقام کښې ځکه ذکر شوی وعيد کېښودلی شو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې ترڅو مسلمانان په غوږ باندې ووهلی شي چې د اهل الکتابو د ديني مشرانو خوی (عادت) خپل نه کړي او يا په بل عبارت: چې په عمل کښې د هغوی غوندې جوړ نه شي چې د عقيدې د سموالي سره سره په نا جائزو طريقو باندې د خلکو مالونه وخوري.

همدې موضوع ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ حَتَّى لَوْ دَخَلُوا فِي جُحْرِ ضَبٍّ لَاتَّبَعْتُمُوهُمْ» يعنې: ضرور به تاسو د هغو خلکو د طريقو پيروي وکړئ کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي لوېشت په لوېشت او ګز په ګز، آن تر دې که بالفرض هغوی د سمسارې په سوري کښې ننوتلي وي نو تاسو به هم هلته ورننوزئ. مونږ وويلې چې: «يَا رَسُولَ اللهِ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى» اې د الله رسوله! د وړاندې تېرو شوو خلکو څخه ستا مطلب يهود او نصارا دي؟ هغه ﷺ وفرمايل چې: «فَمَنْ»[1] يعنې: نو څوک مې مطلب دی چې همدغه دوه طائفې مې مطلب نه دي؟.

ځينې مفسرين کرام په افسوس سره وايي

۵_ ځينې مفسرين کرام په ډېر افسوس سره ليکي[2] چې نن ورځ داسې خلک شته چې خلکو ته خپل ځان دومره متقي، ديندار او بالآخره دومره ښه سړی او غير حارص معرفي کوي ته به وايې چې بالکل ګېډه نه لري او د پرښتو په شان يې ټول ژوند په ذکر او فکر سره دی حال دا چې په حقيقت

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۹
(۲) التفسير الکبير ج۱۶ ص۴۱

کښې د هغه څخه لوی داړه مار او لوی ټګ په ټوله دنیا کښې نه موندلی کېږي. ذکره شوې ټوله تکلفي دینداري فقط او فقط د دې دپاره څرګندوي چې د خلکو مالونه په چل او فریب سره وخوري، د دوی او د اهل الکتابو د دیني مشرانو صرف دومره فرق دی چې هغوی کافران وه او دوی مسلمانان دي، اما په عملي کړنلاره کښې د دواړو ډلو هیڅ تفاوت نشته.

نن ورځ څه حال دی؟

د ذکر شوي مفسر زمانه نبي کریم ﷺ ته لږ څه نژدې وه نو ټګان به پکښې ډېر زیات نه وه اما نن ورځ ذکر شوي ټګماران زښت ډېر دي، د دوی موجودیت مونږ ته د نبي کریم ﷺ یو حدیث را په زړه کوي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «یَخرُجُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ رِجَالٌ یَختِلُونَ الدُّنْیَا بِالدِّینِ یَلْبَسُونَ لِلنَّاسِ جُلُودَ الضَّأْنِ مِنْ اللِّینِ أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَی مِنَ السُّکَّرِ وَقُلُوبُهُمْ قُلُوبُ الذِّئَابِ یَقُولُ اللهُ ﷻ أَبِي یَغْتَرُّونَ أَمْ عَلَيَّ یَجْتَرِئُونَ فَبِي حَلَفْتُ لَأَبْعَثَنَّ عَلَی أُولَئِكَ مِنْهُمْ فِتْنَةً تَدَعُ الْحَلِیمَ مِنْهُمْ حَیْرَانًا»[۱] یعني: په آخره زمانه کښې به (چې د قیامت ورځ نژدې شي) داسې سړي دنیا ته را بهر شي چې په چل سره به په دین باندې دنیا غواړي (د دین څخه به یې د دنیا دپاره دام جوړ کړی وي).

د خلکو (د غولونې) دپاره به د مېږو پوستکي اغوندي (د جلبولو په غرض به ډېره نرمه او پسته وضعه کوي چې خلک ورباندې ورمات شي) ژبې به یې د شکرو څخه خوږې وي، او زړونه به یې (په بې رحمۍ کښې) د لیوانو زړونه وي.

الله ﷻ (دوی ته) وایي: ایا په ما سره تاسو غولېږئ (چې سزا به درنه کړم)؟ او یا په ما باندې تاسو جرئت کوئ؟ زه په خپل اقدس ذات باندې سوګند کوم چې هرومرو به په دغو خلکو باندې (چې د همدوی څخه عبارت دي) داسې عذاب ورپورته کړم چې هوښیار سړي به هم د دوی (د حالت) څخه متحیر جوړ شي (چې هیڅوک به یې د خلاصون په چاره نه پوهېږي).

دوه عجیبې قیصې

۶- د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه عجیبې قیصې ولولئ چې زمونږ په وړاندې تېرې شوې دي او خیالي قیصې نه دي:

الف: یوه ورځې (د جهاد په اوږدو کښې) یوه لوی مجاهد ته یوه سړي سپین کاغذ ورکړ چې هیڅ شی ورباندې نه وه لیکلی شوي او ورته یې وویلې چې دا کاغذ د اور تاو ته ونیسه ترڅو تا ته په دې کاغذ کښې هغه شی څرګند شي چې پیریان یې ستا څخه غوښتنه کوي.

نوموړي مجاهد چې ذکر شوی سپین کاغذ د اور تاو ته ورنژدې کړ نو په کاغذ کښې په کراره کراره په لاندې مضمون باندې لیکنه راڅرګنده شوه چې:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۶۶

د سلام څخه وروسته مونږ تاته توصيه کوو چې فلاني (ديني مشر) ته هغه څه ورکړه کوم چې ستا څخه يې غوښتنه کوي، او که نه نو بيا ګيله مه کوه چې هرڅه دربښن شوه هغه به دربښن شوي وي، ذکر شوی (ديني مشر) زمونږ د پيريانو پير دی چې د ده په خپګان باندې مونږ ټول پيريان خپه کېږو. والسلام، د پيريانو له پلوه.

ذکر شوی لوی مجاهد په دسيسه باندې پوه شو چې نوموړی ليک پخپله د ټګمار په قلم باندې ليکلی شوی وه او پيريانو ته يې د چل او غولونې بلکې د ډارونې دپاره نسبت کړی وه.

دسيسه څکه کشفه شوه چې په مجلس کښې يو هوښيار سړی ناست وه او ويې ويلې چې دا کار خو هرڅوک کولی شي چې په خپل لاس د ليمو يا د پيازو په اوبو باندې خط وليکي او وچ يې کړي نو هيڅ نه ښکارېږي، البته کله چې د اور تاو ته ورنژدې کړی شي نو بيا خپله څېره راښکاره کوي.

نو د همدې کبله لوی مجاهد د پيريانو دروغين ليک ته هيڅ اعتناء ونه کړه.

ب: يوه ورځې په يوه مجلس کښې د يوه هوښيار سړي او د يوه ټګمار د ترمنځ په لاندې ډول سره سوال جواب صورت ونيوه:

ټګمار: په هرچا باندې چې جادو شوی وي زه يې راوبستلی شم او عين د جادو تعويذونه (هر چرته چې دفن کړی شوي وي) په لاس راوړلی شم، نو سمدستي به جادو کړی شوی روغ رمټ شي.

هوښيار سړی: ته نو په څه پوهېږې چې په دغه سړي باندې جادو کړی شوی دی او په دغه نه دی کړی شوی؟

ټګمار: زما سره کتاب دی او په هغه کښې د هر جادو ټول معلومات ليکلي شوي دي چې په فلاني باندې جادو کړی شوی دی او فلانی نور مريض دی، او هم پکښې دا خبره واضحه کړی شوې ده چې د جادو (کوډو) تعويذونه په فلاني ځای کښې دفن کړی شوي دي.

هوښيار سړی: که د جادو (کوډو) تعويذونه په لرې سيمه کښې دفن کړی شوي وي نو هغه به په دغه مجلس کې څنګه حاضر کړی شي؟

ټګمار: زما سره ښاپيريان دي چې دا کار راته هغوی ترسره کوي.

هوښيار سړی: ايا ذکر شوی کتاب قلمي دی چې د پيريانو د پلوه پکښې د هر چا د کوډو (جادو) معلومات ثبتېږي؟

ټګمار: دغه کتاب چاپي دی چې تقريباً پنځوس کاله کېږي چې طبعه شوی دی.

هوښيار سړی: نو ايا په دغه کتاب کښې د هغه جادو (کوډو) معلومات درج کړی شوي دي کوم چې د کتاب د طبعې څخه وروسته واقع شوي دي؟ که داسې وي نو تا ته په کار ده چې د لوح محفوظ دعوه وکړې چې د قيامت د ورځې پورې ټول معلومات پکښې درج دي او هيڅ شی ترې بهر پاتې نه دي.

ټګمار هک پک (چپ) پاتې شو او مجلس اختتام ومونډ، مګر د نوموړي ټګمار کار اوس هم روان دی او روزمره د عوامو (ناپوهانو) څخه پيسې اخلي او د دروغو تعويذونه په لاس کښې ورکوي چې په تا باندې جادو (کوډې) شوي دي او زما ښاپيريانو درته راوړې. افسوس چې عوام خلک ورته

دومره هم نه وايي او يا نه شي ويلى چې تا ته بناپېريان د بانكونو څخه سره او سپين زر ولې نه راوړي؟ او يا درته د معدنونو څخه ياقوت او زمروت ولې نه شي را حاضرولى؟

يادونه

۷ـ مونږ د [البقرة:۲ ۱۰۲] لاندې ليكلي دي چې د أهل السنت و الجماعت په نزد جادو واقعيت لري او دا مو هم ليكلي دي چې د جادو مخه بندولو ته نشره وايي چې په دې باره كښې ايت كرسي او معوذتين ډېر موثر دي.

په دې مقام كښې مونږ د كوډو (تعويذونو) راويستلو ته د ملامتۍ ګوته نيولې ده چې دا كار علم غيب پورې اړه لري او علم غيب د الله ﷻ خاصه ده، د اصل جادو څخه مو انكار مطلب نه دی.

د "كَنز" او "كَيّ" معناوې

۸ـ د ﴿ يَكۡنِزُونَ ﴾ كلمه د "كَنز" څخه اخستله شوې ده، "كَنز" هغو شيانو ته ويل كېږي كوم چې راغونډ كړی شي او ځينې د ځينو نورو دپاسه واچولى شي[1] لكه څنګه چې يوه كڅوړه ترې ډكه كړی شي. او ځينې لا وايي چې "كَنز" هغه مال ته ويلى شي كوم چې په خاورو كښې دفن كړی شي او وساتلى شي[2] بلكې په همدغې معنى باندې په عرف كښې زيات استعمالېږي[3].

د "كَنز" د تعريفونو څخه څرګندېږي چې دا د هغه مال نوم دی كوم چې د سړي د حاجت څخه اضافه وي، په كڅوړه يا صندوق كښې يې ساتي او يا يې د عدم احتياج د كبله په ځمكه كښې دفن كړي.

اما د ﴿ فَتُكۡوَىٰ ﴾ كلمه د "كَيّ" څخه اشتقاقه شوې ده، د "كَيّ" معنى خو پوره واضحه ده چې: "إِحْرَاقُ الْجُلْدِ بِحَدِيْدَةٍ أَوْ نَحْوِهَا"[4] په اوسپنه او يا په بل دغسې شي باندې د پوستكې سوزول دي، چې په پښتو كښې د داغلو په نامه يادېږي.

نو د معنى حاصل يې داسې راخېژي: چې هرڅوك د حاجت څخه اضافه مالونه (سره زر او سپين زر) راغونډوي نو هغه به د قيامت په ورځ په خپلو مالونو (سرو زرو او سپينو زرو) باندې وداغلى شي.

ايا د حاجت څخه اضافه حلال مال راغونډول جائز نه دي؟

۹ـ د ابو ذر الغفاري رضی الله عنه نظر دا دی چې د خپلو ضرورياتو د پوره كولو څخه وروسته په كار دي چې نور مالونه سړی خيرات كړي، كه څه هم په مشروعه لاره باندې يې ګټلي وي، او دا څكه چې:

الف: په ذكر شوي مطلب باندې يو دليل همدغه ايت شريف دی، چې سمدستي پكښې بحث روان دی.

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۴۴
(۲) لسان العرب ج۵ ص۴۰۱
(۳) البحر المحيط ج۵ ص۴۰۹
(۴) لسان العرب ج۱۵ ص۲۳۵

نوموړی صحابي ﷺ وايي چې: زه په شام کښې وم او د معاويه ﷺ سره مې په ذکر شوي ايت کښې اختلاف النظر پيدا شو، نو عثمان ﷺ (دریم خلیفه) د معاويه ﷺ په وړاندیز مرکز (مدينې منورې) ته وغوښتلم او بالآخره په مدينه منوره کښې هم د ذکر شوي نظر د کبله په تنګ شوم او د خلکو ازدحام راباندې زيات شو.

نو ما د همدغه ازدحام د کبله خليفه ته شکايت وکړ نو هغه راته وويلې چې: «إِنْ شِئْتَ تَنَحَّيْتَ فَكُنْتَ قَرِيبًا»[۱] يعنې: که ستا خوښه وي نو د مدينې منورې څخه به په څنګ شې او په نژدې شاوخوا کښې به استوګنه اختيار کړې (نو ډېره به ښه وي).

نو دغه دی چې زه اوس په دې مقام (ربذه) کښې اوسېږم (مګر د مرګ د ورځې پورې به په خپل نظر باندې ولاړ يم چې بې ضرورته مال ساتل جائز نه دي).

يادونه

۱۰ـ "رَبْذَة" د مدينې منورې د مربوطو قريو څخه يوه قريه ده چې په درې ميله فاصله باندې د مرکز څخه مکې معظمې طرف ته موقعيت لري چې د ابو ذر ﷺ مرحوم قبر هم همدلته واقع دی[۲].

عجب امتحان او عجيبه کاميابي

۱۱ـ يوه ورځې معاويه ﷺ د چا په لاس يو زر ديناره ابو ذر ﷺ ته ورواستول ترڅو معلوم کړي چې نوموړی خپل نظر په خپل ځان باندې تطبيقوي او که څنګه، مګر نوموړي صحابي ذکر شوی مبلغ په همدغې ورځ کښې په فقيرانو باندې توزيع کړ.

بېګا ته ذکر شوی قاصد بيا ورغی او ورته يې وويلې چې ذکر شوی مبلغ خو ستا دپاره ماته نه وه راکړی شوی خو په خطا کښې ما تا ته درکړ، مهرباني وکړه درکړی شوی مبلغ (يو زر ديناره) ماته بېرته راکړه.

نوموړي صحابي ﷺ جواب ورکړ چې: راکړی شوې مبلغ خو ما همدا نن ورځ په فقيرانو باندې توزيع کړ چې فعلاً زما سره د هغه څخه هيڅ شی پاتې نه دی، مګر ذکر شوی مبلغ په ما باندې قرض شو کله چې زه د مال خاوند شوم نو ستا مبلغ به بېرته درکړم[۳].

ب: په ذکر شوي مطلب باندې د ابوذر ﷺ دوهم دليل دا دی چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ تَرَكَ دِينَارًا فَهُوَ كَيَّةٌ»[۴] هرڅوک چې (مړ شي) او يو دينار پرېږدي نو دا (د ده دپاره) داغول دي. يعنې ذکر شوی يو دينار هم د ﴿ فَتُكْوَىٰ بِهَا ﴾ په مفهوم کښې شامل دی.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۹، تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۲۲
(۲) لسان العرب ج۳ ص۴۹۲
(۳) تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۵۲
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۰۷

جمهور صحابه کرام ﷺ څه وايي؟

۱۲_ جمهور صحابه کرام ﷺ د ابو ذر ﷺ څخه په نظر کښې مخالف دي، دوی وايي چې ذکر شوی وعيد هغه چا ته متوجه دی چې مالونه راغونډ کړي خو حقوق يې په غاړه باندې پاتې شي، لکه زکات، کفارات، دَين، د عيال نفقه، د حج مصارف او داسې نور.

د جمهورو نظر د ډېرو ايتونو او احاديثو څخه څرګندېږي. او يا په بل عبارت: همدغه ايت شريف په نورو ډېرو نصوصو کښې تفسير شوی دی، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً ﴾ [التوبة:۱۰۳] يعني: ای پيغمبره! د مسلمانانو د مالونو څخه صدقه (زکات او خيرات) واخله ترڅو دوی ظاهرًا او باطنًا پاک او تزکيه کړي.

نو که بالفرض د ټول مال خيراتول فرض وی نو الله ﷻ به خپل پيغمبر ته امر کړی وی چې د مسلمانانو څخه د هغوی ټول مالونه واخله.

ب: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «ما مِنْ صَاحِبِ كَنْزٍ لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ إِلَّا أُحْمِيَ عَلَيْهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَيُجْعَلُ صَفَائِحَ فَيُكْوَى بِهَا جَنْبَاهُ وَجَبِينُهُ»[1] يعني: هيڅ يو کس د کنز (خزانې) خاوند نه دی چې د خپلې خزانې زکات ورنه کړيَ مګر (خپل) کنز به (ده ته) د دوزخ په اور کښې ګرم کړی شي او (پلنې) تختې به (ورته ترې) جوړې کړی شي نو اړخونه او تندی به يې پرې وداغل شي.

په دغه حديث کښې د «لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ» جمله په مطلب باندې بالکل صراحت کوي.

ج: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) وايي چې کله ذکر شوی ايت شريف نازل شو نو صحابه کرام ﷺ ډېر وارخطا شوه (ځکه چې دوی ته ترې هغه مفهوم اذهانو ته ورغی کوم چې ابو ذر ﷺ ته ترې ورغلی وه)، نو عمر الفاروق ﷺ دوی مخاطب کړه چې تاسو مه وارخطا کېږئ زه به (ان شاء الله) ستاسو تشويش پورته کړم. سمدستي نبي کريم ﷺ ته ورحاضر شو او د ذکر شوي ايت د تفسير غوښتنه يې ترې وکړه چې دا خو په صحابه وو کرامو ﷺ باندې ډېر درونډ تمام شوی دی.

نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «إِنَّ اللهَ لَمْ يَفْرِضِ الزَّكَاةَ إِلَّا لِيُطَيِّبَ مَا بَقِيَ مِنْ أَمْوَالِكُمْ وَإِنَّمَا فَرَضَ الْمَوَارِيثَ لِتَكُونَ لِمَنْ بَعْدَكُمْ فَكَبَّرَ عُمَرُ»[2] يعني: يقينًا الله ﷻ زکات د بل شي دپاره نه دی فرض کړی مګر د دې دپاره چې ستاسو متباقي مالونه پاکيزه کړي او بې شکه الله ﷻ د ميراث برخې د دې کبله فرضې کړې دي چې ترڅو دغه برخې د هغو کسانو دپاره وګرځي چې هغوی ستاسو څخه وروسته پاتې کېږي (که نه نو مواريثو ته به اړتيا نه وی). نو عمر الفاروق ﷺ د خوشالۍ دپاره د "الله اکبر" اواز پورته کړ.

ته به وايې چې ټولو صحابه کرامو ﷺ په همدغه تفسير باندې اجماع وکړه[3].

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۳۱۹
(۲) سنن ابي داؤد ج۱ ص۲۳۴
(۳) تفسير المظهري ج۴ ص۱۹۸

د: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ»[١] يعني: ذ پنځو اواقو (دوه سوه روپو) څخه په لږو کښې زکات نشته.
همدارنګه نبي کريم ﷺ د مالونو دپاره نصابونه ټاکلي دي نو که بالفرض د ټول مال خيراتول فرض وي نو د نصابونو ټاکل به بې معنى وي.

جمهور د ابو ذر ﷺ څه جواب وايي؟

۱۳_ ابو ذر ﷺ په خپل ژوند کښې په خپل نظر باندې دومره کلک وه چې د چا جواب ته يې غوږ نه ايښوده، د همدې کبله يوه ورځې کعب الاحبار ﷺ د ده په جواب کښې څه وويلې نو سمدستي يې ورباندې حمله وکړه خو هغه ترې د عثمان ﷺ (دريم خليفه) شاته غلى شو، هملته يې ورباندې د همسا ګوزار وکړ او زړه يې ورباندې يخ کړ، څينې لا وايي چې کعب الاحبار ﷺ ترې بچ شو او د همسا وهل په دريم خليفه باندې واقع شو[٢]. خو د ده ﷺ د وفات څخه وروسته او يا د ده ﷺ په غياب کښې د هغه د جواب په هکله ويل شوي دي چې:
الف: د ﴿ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ په جمله کښې د نورو نصوصو په استناء د "مِنْ" توری مراد دى، نو تقدير يې داسې کېږي چې: "وَلَا يُنفِقُونَ مِنْهَا فِي سَبِيلِ اللهِ" يعنې هغو مالدارانو ته وعيد متوجه دي چې د خپلو مالونو څه برخه (زکات) د الله ﷻ په لاره کښې نه نفقه کوي.
ب: کوم حديث شريف چې د ابو ذر ﷺ نظر تقويه کوي، چې په (۳۳۶) مخ کښې ورته د "ب" په فقره کښې اشاره شوې ده، د هغه جواب دا دى چې ذکر شوى حديث د هغه وخت حديث دى چې په هغه وخت کښې مواساة فرض وه او هم په هغه وخت کښې لا د زکات په باره کښې نصابونه نه وه ټاکلي شوي او نه هلته څوک د نصاب خاوند وه، نو وروسته چې الله ﷻ په صحابه وو کرامو ﷺ باندې پراخي ورنازله کړه نو پخوانى شديد حکم منسوخ شو[٣].
او د ابو ذر ﷺ عادت وه چې کله به يې د نبي کريم ﷺ څخه سخت حکم واورېده نو که بيا به پکښې نبي کريم ﷺ اساني راوستله هم نوموړي ﷺ ورته غوږ نه ايښوده «فَيَتَعَلَّقُ أَبُو ذَرٍّ بِالْأَمْرِ الشَّدِيدِ»[٤] او په همغه سخت حکم پورې به نښته، رضي الله عنه.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وايي چې وړاندې دوه شيان ﴿ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ ﴾ ذکر دي حال دا چې په ﴿ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ جمله کښې ورته د مفرد ضمير راجع کړى شوى دى، د دې څه وجه ده؟

(١) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۹
(٢) روح المعاني ج۱۰ ص۸۷
(٣) تفسير القاسمي ج۸ ص۱۹۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۸۰

مونږ وايو چې:

الف: ځينې مفسرين كرام وايي چې ذكر شوى ضمير ﴿ وَٱلْفِضَّةَ ﴾ ته راجع دى چې نږدې دى او د ﴿ ٱلذَّهَبَ ﴾ دپاره بالمثل ضمير مقدر دى نو تقدير يې داسې كېږي چې: "وَلا يُنفِقُونَ الذَّهَبَ أيضًا فِي سَبِيلِ اللهِ" يعنې نه سپين زر د الله ﷻ په لاره كښې نفقه كوي او نه په دې لاره كښې د سرو زرو مصرف كوي[1].

مونږ ته دا جواب په دې مقام كښې چندان په زړه پورې نه ښكاري ځكه چې د يو پلوه د يوې مكملې جملې حذف ته اړتيا پېښېږي او د بله پلوه په راتلونكو دوه ضميرونو ﴿ عَلَيْهَا ، بِهَا ﴾ كښې هم ضرور ده چې د بالمثل دوه وو جملو د تقدير مرتكب شو، نو په كار ده چې:

ب: ذكر شوى ضمير د "الأَمْوَال" كلمې ته راجع شي كومه چې وړاندې حكمًا ذكره ده، ځكه چې بحث په اموالو كښې راروان دى، لكه څنګه چې د ﴿ وَلِأَبَوَيْهِ ﴾ [النساء:١١] ضمير هغه ميت ته راجع دى كوم چې حكمًا ذكر دى چې بحث په تركه كښې جريان لري.

ج: او يا ذكر شوى ضمير "الْكُنُوز" ته راجع دى كوم چې د ﴿ يَكْنِزُونَ ﴾ په جمله كښې تقديرًا ذكر دى، لكه څنګه چې د ﴿ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ﴾ [المائدة:٨] ضمير هغه عدل ته راجع دى په كوم باندې چې د ﴿ ٱعْدِلُواْ ﴾ جمله دلالت كوي.

سوال جواب

۱۵ـ كه څوک وايي چې د دې جملې ﴿ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ﴾ د كلماتو مطابق د معنى حاصل داسې راوځي چې: د خزانو خاوندانو ته په داسې ورځ كښې دردناک عذاب دى چې د خزانو په سبب د دوزخ په اور كښې تودوالى (ګرموالى) وكړى شي او بيا پرې دوى وداغل شي.

حال دا چې دا خو مطلوبه معنى نه ده، مطلوبه معنى دا ده چې خزانې به د دوزخ په اورباندې ګرمې كړى شي او بيا به پرې دوى وداغل شي.

مونږ وايو چې: ذكره شوې جمله د خزانو د ډېر ګرموالي څخه كنايه ده، دا ځكه كله چې د خزانو په سبب د دوزخ په اور كښې ګرموالى زيات شي (چې ذاتي ګرم دى) نو الله ﷻ پوهېږي چې پخپله خزانې به په كومه اندازه كښې ګرمې وي؟!

يعنې: دغه دوزخي اور به د خاشاكو په عوض په خزانو باندې ښه تېز كړى شي او داسې لمبې به ورباندې وكړي لكه څنګه چې په خاشاكو باندې اور تېزېږي او لمبې ورباندې وهي، بيا به په هغو ګرمو خزانو باندې د راغوندوونكو مخونه او اړخونه او هم شاګانې وداغلى شي.

(۱) تفسير الطبري ج ۱۰ ص ۱۲۲

یوه پوښتنه او هغې جواب

۱۶_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د داغلو دپاره مخونه او ارخونه او ملا شاګانې تخصیص کړی شوې؟

مونږ وایو چې: که څه هم مفسرينو کرامو د تخصیص دپاره ښتي ډېرې وجې بیانې کړې دي(۱) مګر کومې وجې چې غوره څرګندېږي یوه هغه ده چې د "مطلب خلاصه" د عنوان لاندې ورته اشاره شوې ده او بله هغه ده کومې ته چې ابو ذر ﷛ اشاره کړې ده چې: «بَشِّرِ الْكَانِزِينَ بِكَيٍّ فِي الْجِبَاهِ، وَكَيٍّ فِي الْجُنُوبِ، وَكَيٍّ فِي الظُّهُورِ، حَتَّى يَلْتَقِيَ الْحَرَّ فِي أَجْوَافِهِمْ»(۲) یعنې: د بدن ذکرې شوې برخې د ټول بدن څخه کنایه دي چې د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: ای مخاطبه! د خزانو غونډوونکو ته خبر ورکړه چې د تندیو (مخونو) د طرفه به هم وداغل شي او د دواړو اړخو د طرفه به هم داغونه ورکړی شي او بالآخره د شاګانو د طرفه به هم بې داغه پرېښودل شي (د هر طرفه به ورته داغل متوجه وي) آن تر دې چې د ټولو داغلو حرارتونه به د هغوی په ګېډو (د بدنونو په داخل کښې) يو تربله سره اتصال ومومي او یو به د بل سره ونښلي.

﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثۡنَا عَشَرَ شَهۡرٗا فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ يَوۡمَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ مِنۡهَآ أَرۡبَعَةٌ حُرُمٞۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلۡقَيِّمُۚ فَلَا تَظۡلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمۡۚ وَقَٰتِلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ كَآفَّةٗ كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمۡ كَآفَّةٗۚ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾ إِنَّمَا ٱلنَّسِيٓءُ زِيَادَةٞ فِي ٱلۡكُفۡرِۖ يُضَلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يُحِلُّونَهُۥ عَامٗا وَيُحَرِّمُونَهُۥ عَامٗا لِّيُوَاطِـُٔواْ عِدَّةَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ فَيُحِلُّواْ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُۚ زُيِّنَ لَهُمۡ سُوٓءُ أَعۡمَٰلِهِمۡۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۶] یقیناً د میاشتو شمېره د الله ﷻ په نزد (فقط) دولس میاشتې ده، (همدا شماره) د الله ﷻ په کتاب (لوح محفوظ) کښې (ثبت) ده. (په همدې شماره باندې په) داسې ورځ کښې (عمل پېل شوی دی) چې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې پیدا کړي دي.

د دغو (دولسو میاشتو) څخه څلور (میاشتې) محترمې دي، دغه برابر (درست) دین دی (د دې څخه په غیر انحرافي دین دی).

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۴۸؛ روح المعاني ج۱۰ ص۸۸
(۲) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۲۳؛ صحیح مسلم ج۱ ص۳۲۱

نو (ای مؤمنانو!) تاسو په دغو (دولسو یا دغو محترمو) میاشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ (چې یا پکښې جنایت وکړئ او یا پکښې تاخیر واقع کړئ).
او (تاسو) په داسې حال کښې د ټولو مشرکانو سره جنګ وکړئ چې متفق او متحد اوسئ، لکه څنګه چې هغوی تاسو ټولو سره د اتفاق په حالت کښې جنګ کوي.
او تاسو پوه شئ چې یقیناً الله (په نصرت او کومک سره) د متقیانو سره دی.
[۳۷] بې شکه (د محترمو میاشتو) تاخیر (وروسته کول) په کفر کښې زیادت دی (کفر پرې قوي کېږي) چې په دې باندې هغه کسان ګمراه کولی شي کومو چې کفر غوره کړی دی.
(د تاخیر صورت یې دا دی چې) یو کال تاخیر حلال ګڼې (د احترام څخه یې صرف نظر کوي) او بل کال یې حرام بولي (میاشتې په خپل حال پرېږدي).
(دا) د دې دپاره چې د هغه عدد سره (صرف) په شماره کښې توافق ترلاسه کړي کوم چې الله ﷻ حرام کړی دی (او تشخیص یې د پښو لاندې کړي).
نو (په همدې پلمه) هغه څه حلالوي کوم چې الله ﷻ حرام کړي دي (چې هغه هم څلور میاشتې دي او هم د څلورو میاشتو تشخیص دی).
دوی ته خپل بد عمل ښائسته کړی شوی دی او الله ﷻ کافر قوم ته هدایت نه کوي (چې د بېرته راتاوېدلو توفیق مونده کړي).

ارتباطونه

۱ـ مونږ د [التوبة:۲۹] ایت شریف په لومړي توضیح کښې لیکلي دي چې د دې ځای څخه د اهل الکتابو سره د جهاد د پیل کولو دپاره د هغوی حالات څکه د بحث لاندې نیولی شوي دي ترڅو د چا ذهن ته ورنه شي چې دوی خو د اسماني کتاب خاوندان دي او د توحید دعوه کوي ایا د دوی سره جهاد کول ښه کار دی؟
نو د وړاندېنیو ایتونو په څېړنه کښې په ثبوت ورسېده چې د اهل الکتابو کړه وړه مشرکانو ته ورته دي چې هغوی ملائکو ته بنات الله وایي او دوی عیسی ﷺ او عُزیر رحمه الله ته د ابناء الله لقب ورکوي.
په دې ایتونو کښې په ثبوت باندې رسولی کېږي چې بالمقابل د مشرکانو کړه وړه اهل الکتابو ته ورته دي چې هغوی خپل علماء او راهبان په معبودانو سره نیولي دي او د تشریع حق یې ورکړی دی او دوی خپل قومي مشرانو ته په همدې نظر ګوري او د تشریع حق ورکوي، د همدې کبله د میاشتو په تغیر او تبدیل کښې د دوی تعیناتو ته لبیک وایي.
۲ـ په دې ایتونو کښې د هغه اعتراض جواب ته اشاره شوې ده کوم چې د تبوک غزا د عام نفیر په ارتباط سره د دښمنانو ذهن ته ورته، هغه دا چې د تبوک غزا ته مسلمانانو د نهم کال د رجب په میاشت کښې حرکت وکړ حال دا چې دغه میاشت د هغو څلورو میاشتو څخه وه چرته چې د جنګ کول په ټولو عربو کښې حرام ګڼل کېده.

نو څه لرې نه وه چې څينو دښمنانو د همدغه وخت په حرکت باندې د عيب گوته لگولې وې چې مسلمانان د محترمو مياشتو احترام نه کوي حال دا چې خپل ځانونه په ابراهيمي ملت باندې بولي د جواب حاصل دا دی چې: د هغه ناجائز تصرف د کبله چې مشرکان يې مرتکب شوي وه سږکنې رجب په حقيقت کښې د جمادي الآخره مياشت ده او محترمه مياشت نه ده (د رجب مياشت وروسته راروانه ده).

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! تاسو لاندې نکاتو ته توجه وکړئ ترڅو تاسو ته د مشرکانو او اهل الکتابو تشابه بنه په اثبات ورسېږي:

۱ـ په يقيني صورت سره د الله ﷻ په نزد د مياشتو شمېر دولس دی، همدغه شمېره يې په لوح محفوظ کښې ليکلې ده او د هغې ورځې څخه چې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې پيدا کړي دي د همدغه عدد په اعتبار سره د کائناتو په کتاب کښې د زمانې تېرېدل جريان لري.

نو تاسو ته پوره جوته شوه چې د مياشتو په شمېره کښې د مشرکانو تصرف چې ديارلسو ته يې رسولی دی، يو غير مشروع تصرف دی.

۲ـ په دې باندې علاوه، الله ﷻ په دغو دولسو مياشتو کښې څلور مياشتې (رجب، ذوالقعده، ذوالحجه، محرم) محترمې گرځولې دي او په احترام کښې يې همدغه څلور مياشتې مشخصې کړې دي چې هيڅوک پکښې د تصرف حق نه لري، خو د دې سره-سره مشرکان د خپلو قومي او ديني مشرانو په ذريعه په ذکرو شوو مياشتو کښې سوء تصرف کوي چې د مياشتو تشخيص يې د منځه وړی دی او په کال کښې صرف څلورو مياشتو ته په احترام قائل دي. د همدې کبله کله صفرې ته په احترام قول وکړي او کله ربيع الاول او کله بلې مياشتې ته.

۳ـ نو ای مؤمنانو! که تاسو د اهل الکتابو جهاد ته سږ کال (د هجرت نهم کال) د رجب په مياشتې حرکت وکړئ نو هيڅ باک يې نشته، ځکه د مشرکانو د سوء تصرف د کبله سږنی رجب په واقع کښې او د الله ﷻ په نزد د رجب مياشت نه ده بلکې د جمادي الآخر مياشت ده چې د محترمو مياشتو څخه وتلې ده.

۴ـ ای مؤمنانو! درست او برابر دين دغه دی چې تاسو ته واضحه شو، نو تاسو په ټولو مياشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ چې د جناياتو مرتکب شئ، اما په دغو څلورو مياشتو کښې بالکل د خپلو ځانونو ظلم ته ورنژدې کېږئ قدرې هم مه، ځکه چې په دغو مياشتو کښې د جنايت سزا د نورو مياشتو په نسبت درنه ده.

۵ـ نو څرنگه چې د اهل الکتابو او مشرکانو کړه وړه يو تربله متشابه دي او هم ستاسو په مقابل کښې په اتفاق سره جنگېږي نو تاسو هم د مشرکانو او د هغو کسانو په مقابل کښې چې د مشرکانو سره تشابه لري په اتفاق سره وجنگېږئ.

۶_ خو د دې سره-سره په جنګونو کښې تقوی او دینداري د لاسه مه ورکوئ چې یا زنانه او ماشومان ووژنئ او یا د بل غیر شرعي کار مرتکب شئ، ځکه چې الله ﷻ د متقیانو ملګری دی او په دغه صورت کښې به بیا تاسو متقیان نه یاست.

۷_ ای مؤمنانو! کوم تاخیر او تغیر چې مشرکانو د میاشتو په باره کښې په کار باندې اچولی دی هغه په حقیقت کښې دکفرې عقیدې څخه منشا نیولې ده چې خپلو مشرانو ته د تشریع په حق باندې قائل شوي دي.

نو د همدې کبله دا کار د دوی د کفر دپاسه بل کفر دی چې په خپله باندې یې هم پرې کفر قوي کېږي او د نورو کافرانو کفري عقیده پرې هم قوت پیدا کوي او ګمراهي یې پرې زیاتېږي.

۸_ په میاشتو کښې د تاخیر او تبدیل صورت داسې دی چې کله د مشرکانو غرض د حرامې میاشتې په تاخیر پورې تعلق ونیسي نو په هغه کال کښې تاخیر جائز ګڼي او احترام یې بلې میاشتې ته ورانتقالوي، او که نه نو په خپل حال باندې یې پرېږدي او بلې ته یې نه انتقالوي.

۹_ لنډه دا چې مشرکان د حرامو میاشتو په هکله په کال کښې صرف عدد (څلور) پوره کوي ترڅو دهغه عدد سره موافق شي کوم چې الله ﷻ حرام کړی دی، اما کوم تشخیص چې الله ﷻ محترمو میاشتو ته ورکړی دی هغه د منځه وړي او هیڅ مراعات یې نه کوي.

۱۰_ دغه کار مشرکانو ته ښائسته کړی شوی دی او دوی درباندې وياړې چې هم (د دوی په خیال) د الله ﷻ حکم په ځای کړی شو چې څلور میاشتې محترمې وګڼلی شوې او هم زمونږ غرض ترسره شو او جنګ کولو ته د جواز لاره مونده شوه.

۱۱_ مشرکانو په ذکر شوي طرز العمل سره د الله ﷻ هغه حکم د پښو لاندې کړ کوم چې د میاشتو په تشخیص کښې نازل شوی وه، مګر دوی پرې نه پوهېږي او یا پرې ځانونه نه پوه کوي ځکه چې الله ﷻ کافر قوم ته هدایت نه کوي او توفیق نه ورکوي، که نه نو په ذکر شوي صورت حال کښې خو د الله ﷻ حکم د پښو لاندې کول پوره واضحه دي.

توضیحات

۱_ مونږ د قمري میاشتو نومونه او ترتیب د [البقرة:۱۹۴] ایت لاندې د یوې مقدمې په شکل کښې لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو مګر په دې مقام کښې درباندې لاندې مطالب ور اضافه کوو:

الف: که څه هم په دې خبره کښې څه اختلاف شته چې قمري کال په کومه میاشت باندې پیل کېږي، مګر د عمر الفاروق ﷺ په خلافت کښې صحابه کرام ﷺ متفق شوه چې د کال شروع باید د محرم څخه وګڼله شي چې د اسلام څخه وړاندې هم د عربو په نزد په همدغې میاشت باندې د کال پیل ګڼل کېده[1].

---

[1] روح المعاني ج۱۰ ص۹۰.

ب: که څوک غواړي چې د قمري میاشتو د نومونو مناسبات او اشتقاقات د نظره تېر کړي نو
څینو تفاسیرو[۱] ته دې مراجعه وکړي چې ښه پوره شرحه یې ورکړې ده.

یو کال دولس میاشتې دي

۲_ که څه هم یو کال د دولسو میاشتو د مجموعې څخه عبارت دی مګر د جاهلیت په زمانه
کښې په عربو کله-کله یو کال د دیارلسو میاشتو د مجموعې څخه په لاندې ډول عبارت ګاڼه:
د حج په موسم به د دوی دیني مشر (القلمس) او یا د ده د اولادې څخه یو کس اعلان وکړ چې
سږ کال د محرم د میاشتې احترام د صفر میاشتې ته وروسته کړی شو نو په هغې کښې جنګ او
غارت ګیري جائزه ده او په دې کښې جواز نه لري.
دغه کال به د همدغه محرم څخه پیل کېده کوم چې په حقیقت کښې صفر وه، یا په بل عبارت:
په دغه کال به د محرم دوه میاشتې جوړې شوې یوه اصلي محرم او بله فرعي محرم چې په واقع
کښې د صفر میاشت وه. نو په دغه کال به د ربیع الاول نوم په صفر باندې کېښود شو او د ربیع
الاول نوم به ربیع الثاني ته ورانتقال شو، تر آخره پورې چې په نتیجه کښې به کال د یارلس
میاشتې شو[۲].
نو څکه الله ﷻ لطف وکړ چې: ﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثْنَا عَشَرَ شَهْرًا ﴾ یقیناً د الله ﷻ په نزد د
میاشتو شمېر دولس میاشتې دي (دیارلس نه دي لکه څنګه چې جاهلانو اختراع کړي دي).

کتاب الله څه معنی؟

۳_ په دې مقام کښې علماء کرامو ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ دپاره لاندې تفسیرونه غوره کړي دي:
الف: ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ د کائناتو د نظام څخه عبارت دی[۳] یعنې د الله ﷻ په نزد د کائناتو په نظام
کښې د میاشتو شمېر په کال کښې دولس میاشتې ټاکلې شوې دي.
ب: ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ د قرآن کریم معنی ورکوي[۴] یعنې په محمدي شریعت کښې یو کال دولس
میاشتې دي چې شرعي احکام په همدې معیار باندې فرض کړی شوي دي، لکه روژه، حج او داسې نور.
ج: ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ د لوح محفوظ په معنی دی[۵] یعنې الله ﷻ په لوح محفوظ کښې یو کال د
دولسو میاشتو په معیار باندې لیکلی دی.
زمونږ په نزد ذکرې شوې معناوې سره یو تر بله څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې درېواړه
مرادې وي او د ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ څخه "ما یطلق علیه کتاب الله" اخستلی شوی وي. نو حاصل به یې

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۰۴
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۴۱۳، المحرر الوجیز ج۸ ص۱۷۵
(۳) تفسیر المراغي ج۱۰ ص۱۱۴
(۴) تفسیر المنار ج۱۰ ص۴۱۲
(۵) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۵۱

داسې شي چې: يو کال دولس مياشتې دی، هم د کائناتو په نظام کښې او هم په محمدي ﷺ شريعت کښې او بالآخره هم په لوح محفوظ کښې.

د قمري او شمسي کلونو ترمنځ فرق

۴_ که څه هم په ﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ ﴾ کښې قمري کال ته اشاره ده او جاهلانو به د همدغه کال په مياشتو کښې سوء تصرف کاوه، مگر د دې سره‌سره (چې د دې موضوع اصلي مرجع د رياضي کتابونه دي) مونږ غواړو چې دلته يې په لنډه توگه شرحه کړو[1] هغه دا چې:

د لمر حرکت په دوه ډوله دی، يو عارضي حرکت دی چې د اسمان د حرکت له امله په څلېرشتو (۲۴) ساتونو کښې تکميلېږي چې شپه او ورځ تمثيلوي، او بل يې اصلي حرکت دی چې خپله دوره په درې سوه او پنځه شپېتو (۳۶۵) ورځو او شپږو ساتونو کښې پوره کوي.

همدارنگه الله ﷻ د لمر ذکره شوې دوره په دولسو برخو باندې وېشلې ده چې هرې برخې ته يې برج ويل کېږي، د دغه کال د ټولو برجونو نومونه دا دي: حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، ميزان، عقرب، قوس، جدي، دلو، حوت.

نو د لمر په هر يو برج کښې په دېرشو ورځو باندې دپاسه څه سر باري شته، د همدې کبله ذکر شوي برجونه ځينې دېرش، ځينې يو دېرش او ځينې دوه دېرش ورځې هم محاسبه کېږي، لنډه دا چې مجموعه کال درې سوه او پنځه شپېته (۳۶۵) ورځې او شپږ ساته جوړېږي.

اما قمري (سپوږميز) کال د دې څخه عبارت دی چې مياشت خپلې دولس دورې پوره کړي د مياشتې يوه دوره څه د پاسه نهه ويشت نيمو ورځو کښې پوره کېږي نو په مجموعي توگه يو قمري کال درې سوه او څلور پنځوس (۳۵۴) ورځو او شپږو ساتونو ته رسېږي.

نو د ذکرې شوې محاسبې په نظر کښې نيولو سره قمري کال د شمسي کال څخه يوولس ورځې کم دي، نو د همدغه کمبود د کبله په درې ديرشو (۳۳) کلونو کښې قمري کلونه په شمسي کلونو باندې يو کال اضافه کېږي.

نو که بالفرض د مياشتې دولس دورې هم د شمسي کال درې سوه او پنځه شپيتو (۳۶۵) ورځو او شپږو ساتونو ته رسېدی نو بيا به دواړو کلونو هيڅ تفاوت نه درلودی.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په شرعي احکامو کښې قمري کال ته اعتبار ورکړی شوی دی او شمسي کال د نظره غورزولی شوی دی؟

مونږ وايو چې: په دې کښې ډېر حکمتونه دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: څرنگه چې قمري کال د مياشتو د مجموعې څخه عبارت دي او د مياشتو په پيل او پای

[1] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۰۹

باندې هرڅوک پوهېږي دقیقې محاسبې ته اړتیا نه لري، بالمقابل شمسي کال د برجونو مجموعې ته ویل کېږي او د برجونو په پیل او پای باندې د خواصو څخه په غیر عوام خلک نه پوهېږي، نو د ټولو خلکو د مراعات دپاره شرعي احکام په قمري کال پورې تړلی شوي دي.

ب: ترڅو د دنیا د ټولو نقاطو خلک په تخفیف او تشدید کښې یو برابر شي، د مثال په ډول کله به یې روژه د ژمي په لنډو او سړو ورځو کښې پیل کېږي او کله د اوړي اوږدو او ګرمو ورځو ته انتقال مومي. او دا ځکه چې په قمري کال کښې هره یوه میاشت په درې دېرش (۳۳) کالو کښې د شمسي کال په دولسو واړو برجونو باندې دوره وهي. یا په بل عبارت: که بالفرض سږ کال د سنبلې په برج کښې روژه پیل شي نو درې دیرش (۳۳) کاله وروسته به د دوهم ځل دپاره په همدغه برج کښې پیل کېږي.

که بالفرض روژه د میاشتو څخه یوه میاشت نه وی فرض شوې بلکې د برجونو څخه د یوه برج روژه فرض شوې وی، نو د نړۍ په ځینو خلکو باندې به همېشه په لنډو او یخو ورځو کښې ورتلای او په ځینو نورو باندې به په دوامداره توګه په اوږدو او ګرمو ورځو کښې فرض کېدی، ځکه چې شمسي کال د وطنونو په اعتبار سره بدلون نه قبلوي.

ج: ترڅو د امتحان او ازمېښت دپاره زمینه ښه پراخه شي ځکه چې روزمره د لمونځونو او روژو وختونه تفاوت پیدا کوي او لمونځ کوونکي او روژتیان د امتحان سره مخامخ کېږي چې د وختونو کمبود او زیادت ته غاړېږدي او که نه؟

که بالفرض شریعت شمسي کال معتبر کړی وی نو ضرور به یې روژې او لمونځونه د ساتونو په معیارونو سره ټاکلي وی او هیڅ تفاوت به پکښې تحقق نه موندلی او روزمره به لمونځ کوونکي او روژتیان د نوي نوي امتحان سره مخامخ نه وی.

ایا د محترمو میاشتو احترام منسوخ دی؟

۶ـ مفسرینو کرامو[1] د دې جملې ﴿ فَلَا تَظۡلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمۡ ﴾ دپاره لاندې دوه تفسیرونه کړي دي:

الف: د ﴿ فِيهِنَّ ﴾ ضمیر ټولو میاشتو ته راجع دی، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د محترمو میاشتو په شمول په ټولو میاشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ، او په محترمو میاشتو کښې خو ډېر احتیاط وکړئ ځکه چې په دغو میاشتو کښې لکه څنګه چې عبادت د نورو میاشتو په نسبت اجر او ثواب زیات لري همدارنګه پکښې د ظلم کولو ګناهونه هم درانه دي او غټ خطر پکښې شته.

ب: ذکر شوی ضمیر یوازې محترمو میاشتو ته راجع دی، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: په دغو محترمو میاشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ چې یا پکښې جنګ پیل

[1] سر ج۳ ص۲۹۴

کړئ او یا یې په احترام کښې انتقالات پیل کړئ لکه څنګه به چې د جاهلیت په زمانه کښې عربانو (مشرکانو) دغه کار کاوه.

پاتې شوه دا خبره چې ایا دغه حکم د قیامت د ورځې پورې باقي دی او که نسخه شوی دی؟ نو په دې کښې که څوک علاوه په هغو معلوماتو باندې چې د [البقرة:۲۱۷] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تیر شوي دي نور معلومات غواړي نو لطفًا دې ځینو اوږدو تفاسیرو ته مراجعه وکړي[۱].

"كَافَّةً" څه معنی؟

۷_ د ﴿ كَآفَّةً ﴾ کلمه د "كَفّ" _لکه "شَدّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "كَفّ" ورغوي ته وایي چې د تولو خواوو څخه راغونډ دی[۲] نو د همدې کبله یې مونږ په لاندې دواړو جملو کښې په "تول" سره معنی کوو:

دواړه جملې دا دی: ﴿ وَقَٰتِلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمۡ كَآفَّةً ﴾.

نو که ذکره شوې کلمه په هره یوه جمله کښې د فاعل څخه حال وګڼله شي نو معنی یې داسې کېږي چې: ای مومنانو! تاسو د مشرکانو سره په اجتماعي توګه او په اتفاق سره جنګ وکړئ او د تفرق او تشتت څخه ځانونه بچ وساتئ، لکه څنګه چې هغوی ستاسو د جنګ دپاره متحد او متفق دي.

او که د مفعول دپاره حال شي نو معنی یې داسې راځېږي چې: ای مومنانو! تاسو تول د تولو مشرکانو سره وجنګېږئ، مه په دوی باندې صرفه کوئ او مه د دوی په سیالانو او همردیفانو باندې چې د اهل الکتابو څخه عبارت دي[۳].

زمونږ په نزد د ﴿ كَآفَّةً ﴾ کلمه په دواړو جملو کښې د فاعل او مفعول دواړو څخه حال واقع شوې ده، نو په دې تقدیر ذکرې شوې دواړه معناوې په یو ځل مرادېږي او په عربیت کښې داسې شواهد شته چې یوه کلمه د فاعل او مفعول څخه د اشتراک په توګه حال واقع شي[۴].

نسيئ څه معنی؟

۸_ د ﴿ ٱلنَّسِيٓءُ ﴾ کلمه د "نَسْأ" _لکه "ضَرْبًا"_ څخه اخستله شوې ده چې په معنی د تاخیر سره ده، که څه هم ذکره شوې کلمه اسم دی مګر په دې مقام کښې د مصدر (تاخیر) معنی ورکوي[۵]، نو حاصل یې داسې راځېږي چې یقینًا د محترمو میاشتو په تاخیر (د خپله ځایه په وروسته کولو) سره د کافرانو کفر لا پسې قوي کېږي او کلکېږي.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۱۱
(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۱۹
(۳) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۶۵۱
(۴) شرح ملا جامي ص۱۲۶
(۵) لسان العرب ج۱ ص۱۶۷

د محترمو میاشتو د تاخیر صورتونه

۹_ مفسرینو کرامو د ذکر شوي تاخیر دپاره مختلف صورتونه ذکر کړي دي، لاندې څو شکلونه يې ولولئ:

الف: يو خو هغه شکل وه کوم چې په اوله توضيح کښې ذکر دی.

ب: بل شکل يې دا وه چې د محرم مياشت به يې حلاله وګڼله او د دې په عوض به د صفر مياشت ته په احترام باندې قائل شوه[1].

ج: بل شکل يې دا هم وه چې په يوه کال کښې به يې د محرم مياشت حلاله کړه خو په عوض کښې به يې د دوهم کال د صفر مياشت هم په محترمو مياشتو کښې شامله کړه. نو په اول کال به محترمې مياشتې درې او په دوهم کال کښې به پنځه وګڼلې شوې، نو په دواړو کلونو کښې به يې د محترمو مياشتو عدد (شمېر) په اتو (۸) باندې ودراوه[2].

د: ځيني لا وايي چې دغو جاهلانو به په قمري کال کښې هر درې کاله وروسته يوه مياشت زياتوله ترڅو د همېشه دپاره د حج موسم (چې تجارتي موسم دی) په يو وخت باندې راشي، البته کوم وخت چې ورته دوی انتخاب کړی وه. نو په دې تقدير به دوی په يوه مياشت کښې درې کاله حج کاوه بيا به يې بله مياشت بيا د دريوو کالو حج دپاره وټاکله[3].

مګر عام مفسرين کرام په دغه څلورم شکل باندې قائل نه دي، ځکه چې هغو جاهلانو دومره مهارت نه درلود چې د شمسي کال او د قمري کال تفاوت يې ويستلی وی. د همدې کبله دوی هره مياشت د دوه وو حجونو دپاره انتخابه کړې وه چې دوه کاله به يې په يوه مياشت کښې حج کاوه او په څلبرشتو کالو کښې به د دولس مياشتو د حج نوبت پوره کېده[4] او په اوړي، ژمي، مني، پسرلي کښې به يې تحقق مونده.

لنډه دا چې د هغو جُهالو د لاس وهنې د کبله د قمري کال دولس مياشتې يوه هم يا په خپل حال پاتې نه وه او يا سړي يقين نه شو کولی چې دا به په خپل حال باندې پاتې وي او بدله شوې به نه وي.

مګر کله چې نبي کريم ﷺ د هجرت په لسم کال باندې اعلان وکړ چې سږنی کال په هغه حالت باندې ولاړ دی په کوم باندې چې الله ﷻ په اول خلقت کښې پيدا کړی وه[5] نو شک او شبهه د منځه لاړه او د مياشتو نظام په خپل ځای باندې ودرېده، والحمد لله.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ

(۱) تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۵۷
(۲) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۶۵۳
(۳) تفهيم القرآن ج۲ ص۲۷۵
(۴) الجواهر للطنطاوي ج۵ ص۱۰۸
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۲

أَرَضِيتُم بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا مِنَ ٱلۡأٓخِرَةِۚ فَمَا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ
﴿٣٨﴾ إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبۡكُمۡ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيۡـٔٗاۗ وَٱللَّهُ
عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدۡ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذۡ أَخۡرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ
ثَانِيَ ٱثۡنَيۡنِ إِذۡ هُمَا فِي ٱلۡغَارِ إِذۡ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحۡزَنۡ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَاۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ
سَكِينَتَهُۥ عَلَيۡهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٖ لَّمۡ تَرَوۡهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفۡلَىٰۗ
وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلۡعُلۡيَاۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ ٱنفِرُواْ خِفَافٗا وَثِقَالٗا وَجَٰهِدُواْ
بِأَمۡوَٰلِكُمۡ وَأَنفُسِكُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٤١﴾

[۳۸] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو لره څه دي، په تاسو باندې څه باعث دی، کله چې تاسو ته وویلی شي چې د الله ﷻ په لاره کښې ووځئ (حرکت وکړئ) نو تاسو ځمکې ته درانه (مائل) شئ؟ ایا تاسو په نژدې (حقیر) ژوند باندې د آخرت څخه راضي یاست؟ (که داسې وي) نو د نژدې (حقیر) ژوند څخه ګټه پورته کول (استفاده کول) د آخرت (د نعمتونو) په هکله نه دي مګر ډېر لږ (چې هوښیار سړی پرې نه راضي کېږي).

[۳۹] که تاسو (د الله ﷻ په لاره کښې) ونه وځئ (حرکت ونه کړئ) نو الله ﷻ به مو په دردناک عذاب سره معذب کړي. او (هم) ستاسو څخه په غیر په بل قوم باندې به (تاسو) بدل (عوض) کړي، او تاسو به (په نه حرکت سره) د الله ﷻ (دین) ته هیڅ ضرر ونه شئ رسولی. او الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی.

[۴۰] که تاسو د ده (پیغمبر ﷺ) سره نصرت (کومک) ونه کړئ نو (الله ﷻ به ورسره کومک وکړي) الله ﷻ خو لا په هغه وخت کښې ورسره کومک (او نصرت) کړی دی کله چې ده لره هغو کسانو چې کفر یې غوره کړی وه په داسې حال کښې (د خپله کوره) وویست چې دویم د دوه وو وه (فقط یو ملګری ورسره وه)، کله چې دوی دواړه (د کمزورۍ د کبله) په غار کښې (پټ) وه، کله چې پیغمبر ﷺ خپل ملګري ته وویلې چې خپه کېږه مه! یقیناً الله ﷻ زمونږ سره دی (البته څه وخت چې د ده ملګری د مشرکانو د نژدېوالي څخه ډېر غمژن شو).
نو (الله ﷻ د مشرکانو څخه په امن کښې وساته او) خپله ډاډینه (اطمنان) یې وربانديې ورنازل کړ او (هم) الله ﷻ د ده ﷺ تائید په داسې لښکرو (ملکو) سره وکړ چې تاسو هغه نه لیدلې (نه شوی لیدلې). او الله ﷻ د هغو کسانو خبره ښکته وګرځوله (ناکامه کړه) چې کفر یې اختیار کړی وه، او د الله ﷻ خبره (په هر وخت کښې) همدا لوړه (کامیابه) ده (او بس).

او الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی (او هم) د حکمت څښتن دی.

[۴۱] (ای مؤمنانو!) په داسې حال کښې (غزا ته) لاړ شئ (بهر شئ) چې تاسو سپک یاست (موانع ونه لرئ) او چې دارنه یاست (چې موانع ولرئ). (بلکې په هرحال کښې) د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو (سرونو) جهاد وکړئ.

دا (کار) ستاسو دپاره ډېر بهتر دی که تاسو یاست چې پوهېږئ.

ارتباط

د وړاندې [۲۹] ایت څخه راپه دېخوا چې کوم مطلب ته اشارې شوې دي په همغه مطلب باندې په دې ایتونو کښې صراحت وکړی شو، هغه دا چې په زغرده د اهل الکتابو سره د مقابلې دپاره حرکت وکړئ او سستي او تنبلي مه کوئ. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای مؤمنانو! څرنګه چې تاسو ته په وړاندې ایتونو کښې په اثبات ورسوله شوه چې اهل الکتاب د منحرفې عقیدې خاوندان دي او د مشرکانو سره په دې کښې شباهت لري چې الله ﷻ ته په ولدیت باندې قائل دي، همدارنګه مشرکان هم اهل الکتابو ته ورته عقیده لري چې خپلو دیني مشرانو ته د الوهیت په اختصاصي صفاتو باندې قول کوي او په محترمو میاشتو کښې د تغیر او تبدیل حق ورکوي، نو ځکه ستاسو مخه لاندې ارشاداتو ته رااړوو:

۲_ ای مؤمنانو! تاسو څه دلیل لرئ کله چې تاسو ته د نفیر عام اواز وکړی شي چې هلې د تبوک په طرف د نصاراوو سره د جهاد په خاطر حرکت وکړئ. تاسو په حرکت کښې سستي کوئ او ځمکې (کیناستلو) ته میلان کوئ؟

د دغې سستۍ خو بله هیڅ وجه نه شي کېدلی بې د دې چې تاسو دنیا ته په آخرت باندې ترجیح ورکوئ. ایا تاسو یقیناً د ابدي ژوند څخه په دغه خسیس او نژدې ژوند باندې راضي یاست او دا ژوند مو د هغه ژوند څخه خوښ دی؟

که داسې وي نو دا کار ستاسو دپاره هیڅ مناسب نه دی ځکه چې دا ژوند د هغه ژوند په نسبت ډېر لږ او ناچیزه شی دی چې هوښیار سړي ته د دغه ناچیزه ژوند غوره کول مناسب نه دي.

۳_ ای مؤمنانو! دا د الله ﷻ فضل او احسان دی چې تاسو ته یې د جهاد کولو شرف درپه برخه کړ، د دغه احسان شکریه وکړئ او په جلتۍ سره حرکت وکړئ.

که بالفرض تاسو تنبلي خوښه کړئ نو الله ﷻ به په تاسو باندې دردناک عذاب درنازل او ستاسو په عوض به د جهاد دپاره نور خلک پیدا کړي چې هغوی به په جهاد کښې لټي او تنبلي نه کوي، نو تاسو پوه شئ چې تاسو په خپله تنبلۍ سره د الله ﷻ دین ته څه ضرر نه شئ رسولی او نه الله ﷻ تاسو ته احتیاج دی.

الله ﷻ په هرڅه باندې قادر دی چې بدون د مجاهدینو هم خپل دین ته غلبه ورکولی شي او ستاسو څخه په غیر نور مجاهدین هم ورته پیدا کولی شي.

۴ـ ای مؤمنانو! که بالفرض تاسو د خپل پیغمبر ﷺ سره په جهاد کښې کومک ونه کړئ نو الله ﷻ به ورسره داسې غیبي کومک وکړي لکه څنګه یې چې په هغه وخت کښې ورسره غیبي کومک کړی وه کله چې کفارو د خپل تاتوبي څخه د یوه ملګري سره وویست، او د ډېرې کمزورۍ د کبله ترې په غار کښې پټ شو او هلته یې پنا واخستله.

د دغه غار خولې ته کفار دومره نژدې ورغله چې پیغمبر ﷺ ته خپل ملګري (ابو بکر الصدیق ؓ) په غمژنه لهجه خطاب وکړ چې: ای د الله رسوله! دغه دي کفار راورسېده او مونږ یې ګېر کړو.

مګر پیغمبر ﷺ خپلې ملګري ته ډاډ ورکړ چې خپه کېږه مه. یقیناً الله ﷻ په کومک او نصرت سره زمونږ ملګری دی مونږ ته هیڅوک څه ضرر نه شي رسولی.

نو الله ﷻ په همغه کمزورۍ حالت کښې هغوی ته نجات ورکړ او برسېره پر نجات خپله ډاډینه او ارامي یې په خپل پیغمبر ﷺ باندې هم ورنازله کړه، د همدې کبله یې خپل ملګري ته په ډېر اطمناني حالت کښې جواب ورکړ چې: مه خپه کېږه! الله ﷻ زمونږ ملګری دی. د همدغه جواب په برکت د ده ملګری هم ډاډه او مطمئن شو.

۵ـ همدارنګه الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته وخت په وخت د پرښتو په لښکرو باندې هم تائید او قوت ورکړی دی لکه د بدر او حنین په غزاګانو کښې او بالآخره ذکر شوي غار ته د ننوتلو په حالت کښې، البته داسې لښکرې چې تاسو هغوی په عادي حالت کښې نه شئ لیدلی.

همدارنګه په هر ځای کښې الله ﷻ د کفارو خبره او فیصله د خاورو سره برابره کړې ده او د کامیابۍ پړاو ته یې نه ده پرېښې چې ورسېږي، د همدې کبله په دغه حالت کښې کفار بریالي نه شوه چې خپله فیصله عملي کړي او نبي کریم ﷺ په شهادت باندې ورسوي.

بالمقابل د الله ﷻ خبره او فیصله د همېشه دپاره برلاسې ده او د همېشه دپاره د عمل جامه اغوندي، البته په مختلفو شکلونو او رنګارنګ ډولونو سره. ځکه چې الله ﷻ هم د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی او هم د حکمت څښتن دی چې د خپل پیغمبر ﷺ نصرت او کومک کله په یوه څېره کښې تر سره کوي او کله په بله بڼه کښې ترڅو خلک پوه شي چې الله ﷻ هرڅه کولی شي.

۶ـ نو ای مؤمنانو! کله چې تاسو پوه شوئ چې نه الله ﷻ تاسو ته احتیاج دی او نه د دین قوت ستاسو په جهاد پورې توقف لري بلکې جهاد کول ستاسو سرلوړي ده او په تاسو باندې د الله ﷻ احسان دی چې په همدې لاره کښې مو په کار باندې ګماري. نو ښې همتي مه کوئ او په هر حالت کښې د الله ﷻ د رضا دپاره په سر او مال سره جهاد ته حرکت وکړئ او د خپل پیغمبر ﷺ دعوت قبول کړئ.

۷_ څه لرې نه ده چې جهاد ته وتل به په چا باندې درانه او په چا باندې به سپک وي. یا په بل عبارت: ځوک به زاړه او ځوک به ځوانان وي، ځوک به غنیان او ځوک به فقیران وي، ځوک به ناجوړ او ځوک به جوړ وي، او همدارنګه به تاسو مختلف حالات ولرئ خو تاسو ته په کار ده چې په هیڅ یوه حالت کښې هم د نفیر عام څخه بېرته پاتې نه شئ او سستي او تنبلي ونه کړئ، دا کار (چې په نره جهاد وکړي) تاسو ته ډېر مفید او ګټور دی که تاسو د فهم او پوهې لږ څه برخه ولرئ.

توضیحات

۱_ د ﴿ اَثَّاقَلْتُمْ ﴾ کلمه د "ثِقْل" څخه اشتقاقه شوې ده، په دې مقام کښې "ثِقْل" د دې څخه عبارت دی چې سړی ځمکې (کیناستلو) ته مائل وي او زړه یې غواړي چې جهاد ته لاړ نه شي او په کور کښې کېني.

که څه هم په ذکره شوې کلمه کښې ټول مؤمنان مخاطب کړی شوي دي مګر مطلب پکښې خینې خاص خلک دي چې هغوی د تبوک غزا ته په تللو کښې سستي کوله، لکه منافقان.

نو په ذکر شوي ایت کښې منافقان په غوږ باندې وهلی شوي دي چې د منافقت څخه لاس واخلئ او په جهاد کښې ښه په نره ګډون وکړئ او هم د سوچه مؤمنانو پښنو ته ډېرې مه ور اچوئ او د جهاد څخه یې مه راایساروئ، همدارنګه مؤمنان پوه کړی شوي دي چې د منافقانو خبرو او شیطانت ته التفات مه کوئ.

سوال جواب

۲_ که ځوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د تبوک غزا ته د تللو دپاره الله ﷻ په ډېر صراحت او په ډېرو تاکیداتو سره امر صادر کړ؟

مونږ وایو چې: چې دغه غزا په ډېرو سختو شرائطو کښې واقع کېدونکې وه چې خینو مفسرینو کرامو په لاندې ټکو کښې را خلص کړې ده[1]:

الف: نوموړې غزا د مکې معظمې د فتحې او هم د حنین او طائف دغزاګانو څخه لږ وروسته واقع کېدونکې وه، په اصطلاح د مجاهدینو لا ستوماني نه وه وتلې چې د تبوک د غزا دپاره وریاندې د ځانونو د چمتو کولو امر صادر شو.

ب: دغه وخت سخته ګرمي وه، یا په بل عبارت: د تودوښې جوش او د اوړي زړه وه.

ج: په دغه وخت کښې د مجاهدینو سره د خوراک او څښاک مواد لږ وه او دجنګ دپاره یې چندان تیاری نه شو درلودی.

د: په دغه وخت کښې خرما ګانې (کجورې) تازه رسېدلې وې او د هر چا زړه غوښتل چې خپل میوجات ښه په دقت او مزې سره راغونډ کړي.

---

(۱) تفسر المراغي ج۱۰ ص۱۱۹؛ التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۵۹

هـ: دا د يو پلوه، او د بله پلوه کوم ځای ته چې خط السير تاکلی شوی وه هغه ته ډېر اوږد سفر وه چې د مدينې منورې څخه څوارلس منزله او يا شپږ سوه دوه نوي کيلو متره (692Km) د دمشق (اوسنۍ سوريې) په لور واقع دی چې تبوک نومېږي.

و: په دې باندې علاوه، کوم دښمن (چې مسلمانان جنګ ته ور روان وه) ډېر قوي وه چې څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) مجهز کسان يې جنګ ته تيار کړي وه.

د تبوک د غزا سبب

۳ـ د تبوک غزا د دې کبله پيل شوه چې نبي کريم ﷺ ته خبر ورسېد چې روميانو څلوېښت زره لښکر مجهز کړی دی او غواړي چې په مدينه منوره باندې يرغل وکړي. نو نبي کريم ﷺ صحابه وو کرامو ﷺ ته په صراحت سره د هغوی د مقابلې دپاره د ځانونو د چمتو کولو امر ورکړ، چې په نتيجه کښې د روم او شاماتو په طرف روان او په تبوک نومې مقام کښې مېشت شوه.

دا د دې دپاره چې د دښمن سره په سرحد کښې مقابله وکړي او موقع ورنه کړي چې مدينې منورې ته ورداخل شي[1].

د دنيا او آخرت تناسب

۴ـ د دنيا او آخرت تناسب نبي کريم ﷺ په ډېره ښه توګه بيان کړی دی چې فرمايي: «مَا مَثَلُ الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلَّا مَثَلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَ يَرْجِعُ»[2] د دنيا مثال د آخرت په هکله نه دی مګر د هغه شي مثال دی چې ستاسو يو کس په درياب کښې خپله ګوته وګرځوي (ښکته کړي) نوهغه لوندوالی وګوري کوم چې د ده د ګوتې سره راګرځي (راپور ته کېږي). يعنې لکه کوم نسبت چې لمده ګوته د درياب سره لري همدغه نسبت ټوله دنيا د آخرت سره درلودلی شي.

غار څه معنی؟

۵ـ په ﴿ فِي ٱلْغَارِ ﴾ کښې د "غَار" کلمه د "غَوْر" څخه اخستله شوې ده، "غَوْر" په ځمکه کښې ژور ځای ته ويل کېږي[3]، اما په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْغَارِ ﴾ څخه هغه سوری (سمڅ) مطلب دی کوم چې په "جبل ثور" (د ثور په غره) کښې موقعيت لري.

دغه غر د مکې معظمې په ښي طرف کښې واقع دی چې پياده سړی په يوه ساعت کښې ورسيږي، په دغه غار کښې نبي کريم ﷺ او ابو بکر الصديق ﷺ درې شپې غلي (پټ) وه البته کله چې دوی د هجرت کولو اراده وکړه نو په شپه کښې د کوره ووتل او په ذکر شوي غار کښې يې پنا واخسته[4].

---

(۱) تفسير المنار ج ۱۰ ص ۴۲۱
(۲) سنن ابن ماجه ص ۳۰۲
(۳) مفردات الراغب ص ۳۷۹
(۴) تفسير ابن کثير ج ۲ ص ۳۵۸

د نبي کریم ﷺ د هجرت قیصه

۶_ که څوک غواړي چې د نبي کریم ﷺ د هجرت په قیصه باندې تکی په تکی پوه شي او د اول څخه یې تر آخره پورې په ذهن کښې کښېنوي چې عبرتونه ترې واخلي نو څینو اوږدو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[1] مونږ صرف د لاندې څو نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو چې په دې مقام باندې د پوهېدلو دپاره راته ضرور ښکاري:

الف: مشرکانو په دار الندوه کښې د رایو په اتفاق تصویب وکړ چې د هر یو قوم څخه دې یو-یو زلمی را ټول شي او په مجموعي توګه دې په یو ځل په نبي کریم ﷺ باندې د تورو ګذارونه وکړي ترڅو یې د وژلو مسوئلیت په ټولو اقوامو باندې توزیع شي، نو د نبي کریم ﷺ کور د محاصرې لاندې ونیولی شو ترڅو د سهار په وخت کښې ذکره شوې نقشه عملي کړی شي، چې په پوره بیان یې د [الأنفال: ۳۰] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ب: نبي کریم ﷺ د همدغې محاصرې په شپه علي ؓ ته هدایت ورکړ چې د ده ﷺ په بستر باندې ویده شي ترڅو د یو پلوه محاصره کوونکي خیال وکړي چې نبي کریم ﷺ لا ویده دی او د بله پلوه سبا ته هغه امانتونه خاوندانو ته ور وسپاري کوم چې د نبي کریم ﷺ په کور کښې د خلکو د پلوه ایښودلي شوي وه.

ج: نبي کریم ﷺ په همدغې شپه کښې د کوره رابهرون شو خو محاصره کوونکي ورباندې الله ﷻ ړانده کړه -چې د یوه کس نظر هم پرې واقع نه شو- او د ابو بکر الصدیق ؓ په شمول یې د ثور د غره په یوه غار کښې پنا واخستله.

د: ذکر شوی غار الله ﷻ داسې جوړ کړی دی چې خوله یې ډېره تنګه ده چې په سینه باندې په ورښویېدلو سره سړی ورننوتلی شي مګر په داخل کښې څه ارتوالی او لوړوالی لري چې د کیناستلو ګنجائش پکښې شته دی، د غار د داخل څخه د هغه چا پښې ښکارېږي کوم چې د غار په خوله کښې ولاړ وي مګر د بهر څخه د غار داخل تر هغه پورې چا ته نه ښکارېږي ترڅو چې د غار خولې ته خپل سر ټیټ کړي.

ه: کله چې د محاصرې شپه سبا شوه او مشرکان پوه شوه چې نبي کریم ﷺ د شپې د کوره وتلی دی نو په تعقیب او پلټنه باندې یې پیل وکړ، آن تر دې چې د غار خولې ته ور ورسېده او په اول ځل ابو بکر الصدیق ؓ ته د هغوی پښې ښکاره شوې.

و: ابو بکر الصدیق ؓ وارخطا شو او ویې ویلې چې: یا رسول الله! دغه دي مشرکان راورسیده که د دوی کوم یو نفر قدم پورته کړي (د قدم په ځای خپل سر ټیټ کړي) او داخل ته را وګوري نو ضرور به مونږ وګوري. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللهُ ثَالِثُهُمَا»[2] په داسې دوه

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۹۳؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۱۲۵
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۲

کسانو باندې ستا څه ګومان دی چې الله ﷻ یې دریم دی. یعني زما او ستا الله ﷻ کومکي او مددګار دی مونږ ته مشرکان څه ضرر نه شي رسولی مه خپه کېږه او مه وارخطا کېږه.

ز: تر درې ورځو پورې دوی دواړو په همدغه غار کښې وخت تېر کړ او بیا د مدینې منورې په لور روان شوه او الله ﷻ هلته په خیر ورسول، والحمد لله.

صاحب یعني څوک؟

۷ـ ټول امت متفق دی چې په ﴿ إِذْ يَقُولُ لِصَـٰحِبِهِۦ ﴾ کښې د صاحب څخه ابو بکر الصدیق ؓ مطلب دی، نو د بل هر یوه صحابي د صحبت څخه که څوک انکار وکړي نه کافر کېږي مګر دروغژن او مبتدع ګڼل کېږي، اما که څوک دابو بکر الصدیق ؓ د صحبت څخه منکر شي نو هغه په حقیقت کښې د قرآن کریم د ذکر شوي ایت څخه انکار کوي نو سمدستي کفر ته اوځي[۱]. العیاذ بالله.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: په ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا ﴾ کښې خو د ﴿ أَيَّدَهُۥ ﴾ بارز ضمیر نبي کریم ﷺ ته راجع دی، حال دا چې د لاندې دوه وجو د کبله په کار ده چې د ﴿ عَلَيْهِ ﴾ ضمیر ابو بکر الصدیق ؓ ﴿ لِصَـٰحِبِهِۦ ﴾ ته راجع شي:

الف: یو دا چې سکینې (ډاډینې) ته خو همدغه ملګری احتیاج وه، ځکه یې نبي کریم ﷺ ته خپله وارخطایي څرګنده کړه چې: ای د الله رسوله! مشرکان د غه دي راورسېده ـ لکه چې په لړ وړاندې تېر شو ـ والحمد لله ﷻ.

ب: د ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾ په جمله کښې د "ف" توری هم همدغه غوښتنه کوي چې د ﴿ لَا تَحْزَنْ ﴾ په جمله باندې د تفریع دپاره ده.

نو پوښتنه دا ده: که همدغسې وګڼل شي نو په ضمائرو کښې تفکیک لازمېږي او دا کار خو د عربیت په قواعدو کښې خوندور نه دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ذکر شوي سوال دپاره څو متعدد جوابونه کړي دي[۲] مګر کوم جواب چې مونږ ته په زړه پورې ښکاري هغه په لاندې ډول دی:

اول: په ایتونو کښې وړاندې ـ بېرته بحث د نبي کریم ﷺ په حالاتو کښې روان دی نو په کار دي چې د ﴿ عَلَيْهِ ﴾ ضمیر هم همده ﷺ ته راجع شي.

دوهم: سکینه (ډاډینه) خو د الله ﷻ نعمت او فضل دی چې د بل هرچا څخه یې زیات مستحق نبي کریم ﷺ دی.

دریم: په ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾ کښې د "ف" توری په وړاندېنۍ جملې ﴿ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ ﴾ باندې د تفریع

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۹۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۰ ص۱۴۶
(۲) تفسیر المنار ج۱۰ ص۴۲۹

دپاره دی او په منځکښې نوري تولې جملې د کمزورۍ بیان دی، یعنې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ لا په هغه وخت کښې بې نصرته پرېښنبود چې د کمزورۍ د کبله یې په غار کښې پنا اخستې وه او د یوه ملګري څخه په غیر نور ملګري هم ورسره نه وه او په دې باندې علاوه یو ملګری یې هم وارخطا وو چې دغه دې کفار راباندې راغله.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وایي چې په دې تقدیر خو د ابو بکر الصدیق ؓ د تسکین او ډاډینې ذکر بالکل د منځه اوځي؟

مونږ وایو: د ابو بکر الصدیق ؓ د تسکین ذکر د لاندې اشارو څخه څرګندېږي:

الف: د ابو بکر صدیق ؓ دپاره د ﴿ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ﴾ دواړه جملې د تسکین او ډاډینې معنی ورکوي.

ب: کله چې الله ﷻ په خپل پیغمبر ﷺ باندې تسکین ورنازل کړ نو سړي ته په ډېر تبادر سره ذهن ته ورځي چې د همدغه تسکین (ډاډینې) څخه به ابو بکر الصدیق ؓ هم پوره استفاده کړې وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَا يَعْدَمُكَ مِنْ صَاحِبِ الْمِسْكِ إِمَّا أَنْ تَشْتَرِيَهُ وَإِمَّا تَجِدُ رِيحَهُ»[1] یعنې: د مشکو خاوند به دې خالي پرېښږدي یا به ترې مشک په بیه واخلې او خپل دماغ به پرې خوشبویه کړې او یا به (په همدغه مجلس کښې په مفته توګه) د مشکو خوش بویي مونده کړې.

نو چې کله د عادي نېکانو مجلس او انډیوالي د ګټو څخه خالي نه ده نو د هغه چا انډیوالي به څنګه بې ګټې وګڼله شي چې هغه ته الله ﷻ د "رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ" لقب ورکړی.

د صحابه وو کرامو ؓ ډېر لوی فضیلت د نبي کریم ﷺ صحبت دی، د همدې کبله هغوی په بل یوه لقب باندې هم نه یادیږي (لکه عالم، شیخ، مجاهد او داسې نور) بلکې د "الصَّحَابِي" کلمه د هغوی د هر یوه دپاره غوره کړی شوې ده چې دا کلمه یې په لوی فضیلت باندې دلالت کوي.

اهل التشیع څه وایي؟

۱۰_ مفسرینو کرامو[2] د ذکر شوي ایت شریف څخه د ابو بکر الصدیق ؓ په فضائلو کښې زښتې ډېرې وجې استنباطې کړې دي که څوک تولې وجې راغونډې کړي او د اهل التشیع هغو شبهاتو ته جوابونه هم ذکر کړي کومې چې دوی یې د فضائلو په وجوهو باندې واردوي نو لوی کتاب به ترې جوړ شي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۸۲

(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۰۰؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۱۴۹؛ تفسیر المنار ج۱۰ ص۴۴۵

مونږ د همدې کبله محترمو لوستونکو ته توصیه کوو چې همله یې وګوري مونږ د دې کتاب د روحیاتو په مطابق په لاندې څو نکاتو باندې اکتفاء کوو چې الله ﷻ راته په زړه کښې راواچولې:

الف: مونږ (أهل السنة والجماعة) په دې عقیده یاستو چې ابو بکر الصدیق ﷺ په صحابه کرامو ﷺ کښې لومړی درجه سړی دی، د همدې کبله د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته همده ﷺ د خلافت استحقاق درلود، او علي ﷺ ته د څلورم سړي په درجه باندې قائل یاستو. مګر اهل التشیع په صحابه کرامو ﷺ کښې اوله درجه سړی علي ﷺ ګڼي.

دغه ایت شریف ـ چې اوس د بحث لاندې دی ـ په ډېرو صریحو کلماتو کښې زمونږ د عقیدې تائید کوي چې الله ﷻ د ﴿ ثَانِيَ ٱثۡنَيۡنِ ﴾ لقب ابو بکر الصدیق ﷺ ته ورکړې. نو کله چې نوموړی په نبي کریم ﷺ پسې دوهم سړی شو نو معلومه ده چې په صحابه کرامو ﷺ کښې اول سړی دی.

ب: زمونږ په خیال اهل التشیع به د بل هیڅ دلیل په رد کولو کښې دومره واهیات او بې معنی خبرې نه وي کړي لکه څومره واهیات او بې معنی خبرې یې چې په دې مقام کښې کړي دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

اهل التشیع وایي چې نبي کریم ﷺ ابو بکر الصدیق ﷺ ځکه د خپل ملګري په حیث د هجرت په سفر کښې انتخاب کړی وه ترڅو د ده د شر څخه ځان بچ وساتي او د جاسوسۍ مخه یې ونیسي[1] نو که د خپله خانه سره یې نه وی روان کړی نو ضرور به یې نبي کریم ﷺ د مشرکانو په لاس ورکړی وی چې هلته منډه کړئ په فلاني غار کښې غلی دی (شهید یې کړئ).

دوی وایي چې: علي ﷺ ځکه نبي کریم ﷺ د خپلې بسترې دپاره انتخاب کړ ترڅو ټول مسلمانان په غوږ باندې ووهي چې زما د وفات څخه وروسته همدغه صحابي ﷺ زما ځای ناستی (خلیفه) دی لکه څنګه چې زما بستر نن ورځ همده ﷺ ته ورتبریک کړی شو.

مونږ (أهل السنة والجماعة) وایو چې: که بالفرض نبي کریم ﷺ د خپل هجرت په سفر کښې بالعکس کار کړی وی نو بیا به اهل التشیع څه ویل؟ بیا به یې دا خبره کولی چې:

ابو بکر الصدیق ﷺ یې ځکه په خپل بستر باندې پرېښود ترڅو د ده د شر څخه خپل ځان خلاص کړي چې مشرکان یې په دې خیال ووژني چې دا نبي کریم ﷺ دی، او علي ﷺ یې ځکه د ملګري په حیث انتخاب کړی وه چې اعتماد یې وورباندې درلود بلکې دا انتخاب د الله ﷻ په هدایت سره تر سره شوی وه، نو لکه څنګه چې الله ﷻ علي ﷺ ته په اسلامي نړۍ کښې د دوهم سړي لقب ورکړی دی نو په ټولو مسلمانانو باندې واجبه وه چې د نبي کریم ﷺ د فات څخه وروسته یې د اول سړي په صفت پېژاندلی وی او د خلیفه په حیث یې منلی وی خو افسوس چې د وخت مسلمانانو خپله فریضه ونه پېژاندله او د خلیفه لقب یې ابو بکر الصدیق ﷺ ته ورکړ.

لنډه دا چې په اهل التشیع باندې تعصب سترګې پټې کړي دي او په چا باندې چې تعصب سترګې

---

[1] التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۶۷

پټې کړي هغه بیا هیڅ دلیل ته غوږ نه ږدي او په صریحو نصوصو کښې تاویلات کوي، نو ښه دا ده چې د دغسې خلکو سره په ناندریو باندې وخت ضائع نه کړی شي.

د خِفَافًا او ثِقَالًا معناوې

۱۱_ که څه هم مفسرینو کرامو په دې مقام کښې د ذکرو شوو دواړو کلمو زښت ډېر تفسیرونه کړي دي -چې تقریباً شپاړسو ته ته رسېږي- لکه جوړ یاست یا ناجوړه، مجرد یاست یا عیال دار، فقیران یاست یا غنیان او داسې نور[1].

مګر په دقت سره د ټولو معناوو حاصل داسې راخېژي چې: ای مؤمنانو! تاسو مکلف یاست چې د ژوند په هره یوه حالت کښې جهاد وکړئ او یو حالت هم ستاسو دپاره د جهاد مانع جوړ نه شي.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وایي چې: کله په هر حال کښې جهاد فرض شو نو په کار دي چې په ګوډو او ړندو باندې هم جهاد فرض وګرځي؟

مونږ وایو چې: که څه هم مفسرینو کرامو لیکلي دي چې دا ایت شریف منسوخ دی[2] دا ځکه چې الله ﷻ په همدې سورت کښې فرمایلي دي چې: ﴿ لَّيۡسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلۡمَرۡضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾ [التوبة:۹۱] یعنې: نه په کمزورو (بوډاګانو) باندې څه باک شته (چې جهاد ته لاړ نه شي) او نه په مریضانو باندې او (هم) نه په هغو کسانو باندې چې هغوی دومره مال نه لري چې د لارې خرڅ یې کړي، خو په دې شرطورباندې باک نشته چې خاص الله ﷻ ته او خاص د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ته خیر غواړي.

مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې په نسخه باندې یې قول ونه کړو ځکه چې جهاد زښت ډېر ډولونه لري، که نور هیڅ نه وي نو باید چې د مسلمانانو خیر غوښتونکي خو باید هرڅوک جوړ شي لکه چې د همدغه ایت شریف څخه څرګندېږي ﴿ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾.

شاید د همدغه (تعمیم) دپاره به الله ﷻ د ﴿ ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالًا ﴾ جمله د ﴿ وَجَٰهِدُواْ بِأَمۡوَٰلِكُمۡ وَأَنفُسِكُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ په جمله باندې تعقیب کړې وي ترڅو د جهاد یو ډول هم د ایت شریف څخه بهر پاتې نه شي.

د جهاد ډولونه

۱۳_ خینو علماوو کرامو جهاد په ډېرو ډولو باندې وېشلی دی[3]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: جهاد په مال سره چې د جهاد د لوازمو په تهیه کولو کښې مصرف شي.

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۰۰، البحر المحيط ج۵ ص۴۲۳
(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۱۵۰
(۳) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۱۸

ب: جهاد په مال سره چې مجاهد يې د خپل خان دپاره د جهاد په لاره کښې مصرف کړي.

ج: جهاد په نفس سره چې مباشرةً په جهاد کښې برخه واخلي.

د: جهاد په نفس سره چې د جهاد احکام مجاهدينو ته بيان کړي.

ه: جهاد په نفس سره چې خلک جهاد ته ترغيب کړي او د نه جهاد څخه يې ودار کړي.

و: جهاد په نفس سره چې د کفارو د پټو اسرارو کشف وکړي او يا د هغوی د سوقياتو معلومات مجاهدينو ته ورکړي.

ز: چې مجاهدينو ته د سلاګانو تعليم وکړي او يا يې صنعت ورزده کړي.

ح: چې د جنګ په نقشه کښې د مجاهدينو سره کومک وکړي او يا ورته د ځمکو خريطه (نقشه) جوړه کړي.

ط: بلکې هر يو کار چې د جهاد په ګټه وي د هغه کار کول جهاد بالنفس دی.

يوه مسئله

۱۴ـ په کوم وخت کښې چې مسلح جهاد فرض عين نه وي ګرځېدلی او د فرض کفايي په حال کښې وي ـ چې بيان يې د [البقرة: ۲۱۶] ايت لاندې تېر شوی دی ـ نو د مسلح جهاد څخه د علم زده کړه بهتره ده او که فرض عين وګرځي نو مسلح جهاد ضروري دی[۱].

د دې نظير دا دی چې مثلاً د لمانځه د وخت په اوږدو کښې (چې لمونځ لا نه قضا کېږي) د لمانځه څخه په علم باندې مشغولتيا غوره ده مګر د وخت په آخر کښې چې لمونځ قضا کېږي په طالب باندې فرض ده چې د علم د اشتغال څخه صرف نظر شي او فرضي لمونځ وکړي.

﴿ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّٱتَّبَعُوكَ وَلَٰكِنۢ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ ٱلشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾

[۴۲] (ای پيغمبره!) که چرته هغه شی کوم ته چې دوی وربلل کېږي نژدې (اسان) غنيمت وي او متوسط سفر وي نو هرومرو به دوی (منافقانو) ستا متابعت کړی وي (غزا ته به درسره وتلي وي).

مګر په دوی باندې (د غزا) څنډه (ځای) لرې شوې ده (دوی ته ډېر لرې برېښي) او ژر دی چې دوی به تاسو ته په الله ﷻ باندې سوګندونه وکړي (او وبه وايي چې) که مونږ (غزا ته د تللو) وسه درلودی نو مونږ به ضرور ستاسو سره وروتلي وی (افسوس چې مونږ معذرتونه لرو نو ځکه درسره ونه وتلو او يا ځکه د ببرته پاتې کېدلو اجازه غواړو).

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۱۹

(ای پیغمبره!) دوی خپل ځانونه هلاکوي (چې د منافقت سره دروغ هم ضمیمه کوي) او الله ﷻ پوهېږي چې یقیناً دوی دروغژنان دي (په الله ﷻ خو څوک چل ول نه شي کولی).

ارتباط

که څه هم په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د منافقانو په شمول ټول مؤمنان مخاطب کړي وه چې جهاد ته لاړ شئ که نه نو د دردناک عذاب انتظار وباسئ؛ خو مطلب پکښې منافقان وه ځکه چې همدوی په جهاد کښې تنبلي کوله. په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې صراحت وکړی شو او د منافقانو د حالاتو بیان پیل شو، نو د دې ایت څخه نیولی آن د سورت ـ تقریباً ـ د پای پورې د منافقانو حالات او کاروزنه او هم د دوی ډولونه او کفري ویناګانې شرحه شوې دي.

په دې باندې علاوه د هغو کسانو حالاتو ته هم اشاره شوې ده کوم چې د تبوک غزا ته نه وو تللي او په مدینه منوره کښې پاتې شوي وه چې ځینو په دروغو سوګندونه او اعتذارونه وړاندې کړه او ځنیو رښتیا خبرې وکړې.

بالآخره د هغو خلکو حالات هم مطرح شوي دي چا چې په دروغو او یا په رښتیاوو خپل ځانونه په معذورانو کښې شمېرل او په مدینه منوره کښې د پاتې کېدلو اجازې یې غوښتې او داسې نور.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو تهدیداتو سره-سره چې منافقان جهاد ته د وتلو امر د پښو لاندې کوي او ستا د پېروی، څخه غاړې غړوي د دې کار نورې وجې نه شي کېدلی بې د دې چې:

الف: په دغې غزا کښې ورته غنیمت لاس ته ورتلل اسان نه ښکاري.

ب: او کومه څنډه چې تا د جهاد دپاره ټاکلې ده هغه ورته ډېره لرې برېښي نو که بالفرض تا د جهاد دپاره کومه نژدې څنډه په ګوته کړې وی ـ چې د یوې خوا هلته تګ راتګ اسان وی او د بلې خوا هلته دښمن کمزوری وی او د غنیمت رانیول اسان برېښېدلی ـ نو ضرور به دوی ستا پیروي کړې وی، مګر په دوی باندې هم سفر اوږد شوی دی او هم یې د غنیمت امید نشته.

۲ـ ای پیغمبره! منافقان به په همدې سکوت کښې پاتې نه شي، ډېر ژر دی چې ستاسو حضور ته به درشي او دروغین معذرتونه به درته وړاندې کړي (البته کله چې تاسو د غزا څخه بېرته را ستانه شئ). او دا هم نژدې ده چې ستاسو حضور ته عرض وکړي چې یا رسول الله مونږ وسه نه لرو چې د کوره بهر لاړ شو، که بالفرض مونږ وسه او توان درلودی نو ضرور به ستاسو سره مونږ هم جهاد ته وتلي وی خو افسوس چې په مونږ کښې وسه نشته مونږ ته اجازه راکړه. منافقان په دغو وړاندیزونو سره نور څه نه کوي مګر خپل ځانونه د هلاکت کندې ته ورغورزوي چې د منافقت سره دروغین وړاندیزونه هم ضمیمه کوي او د خپل جنایت پېټی درنه وي.

۳ـ ای پیغمبره! که دوی د خپلې ناتوانی، دپاره هرڅومره د دروغو سوګندونه وکړي او خپل

جنایت لا پسې دروند کړي هم باور پرې مه کوه، ځکه الله ﷻ پوهیږي چې یقینًا دوی دروغژنان دي (جهاد ته د تللو وسه لري او دروغ وایي).

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې په ﴿ لَوۡ كَانَ عَرَضًا ﴾ کښې د ﴿ كَانَ ﴾ د کلمې ضمیر څه شي ته راجع دی؟ مونږ وایو چې: داضمیر هغه شي ته راجع دی کوم ته چې دوی دعوت کړی شوي وه چې په "اَلَّذِيۡ دُعُوا إِلَيۡهِ" سره ترې تعبیر صورت نیولی شي او وړاندېنی کلام وربانديې دلالت کوي، نو حاصل یې هاغسې راوځي کوم ته چې په ترجمه او خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده.

۲_ د ﴿ ٱلشُّقَّةُ ﴾ کلمه د "شق" _لکه "مد"_ څخه اخستله شوې ده، "شق" د یو شي توټې کولو ته وایي مګر په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د هغه وطن څخه عبارت ده کوم چې هلته ور ورسېدل ګران وه[۱].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: په منافقانو باندې هغه وطن ته رسېدل ډېر ګران (سخت) دي کوم چې د جهاد دپاره ټاکلی شوی دی چې د تبوک څخه عبارت دی. چې د یو پلوه د مدینې منورې څخه شپږ سوه او دوه نوي کیلو متره (692Km) لرې واقع دی او د بله پلوه د ناغېږۍ او سستۍ د کبله دوی ته لا نور لرې برېښېږي، ته به وایې چې د دوی په نظر یو زر درې سوه او څلور اتیا کیلو متره (1384Km) (دوه چنده) لرې دی.

۳_ عامو علماوو کرامو[۲] د دې جملې ﴿ وَسَيَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسۡتَطَعۡنَا لَخَرَجۡنَا مَعَكُمۡ ﴾ د تفسیر حاصل داسې اخستی دی چې: منافقان به ډېر ژر د غزا څخه ستاسو د بېرته راستنېدلو په وخت کښې تاسو ته په سوګندونو سره ووایي چې که مونږ غزا ته د وتلو وسه درلودی نو مونږ به ستاسو سره وتلي وی خو افسوس چې مونږ ډېر معذرتونه درلوده.

خو مونږ ته دا هم ذهن ته راځي چې دا به د اجازې د غوښتلو د وخت حکایت وي. یعني: ژر دی چې تاسو ته به ذکرشوي سوګندونه د اجازې غوښتلو په وخت کښې وکړي ترڅو جهاد ته د نه وتلو اذن ترلاسه کړي.

دوهم تفسیر د راتلونکو ایتونو سره ښه پیوند اخلي چې د اذن په باره کښې نازل شوي دي.

هو! په ذکرو شوو دواړو تفسیرونو سره ایت شریف د معجزاتو څخه ګڼل کېږي چې هم نبي کریم ﷺ ته دوی د اجازې غوښتلو دپاره په سوګندونو سره دروغژنې بهانې وړاندې کړي _لکه چې راتلونکی متصل ایت ترې حکایت کوي_ او هم یې د غزا څخه د بېرته راستنېدلو په موقع دروغینو سوګندونو ته لاس واچاوه، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ يَحۡلِفُونَ لَكُمۡ لِتَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡ ﴾ [التوبة:۹٦] یعنې منافقان تاسو ته خپل دروغین معذرتونه په سوګندونو سره وړاندې کوي ترڅو تاسو ترې راضي شئ.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۷۱

(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۰۷، البحر المحیط ج۵ ص۴۲۴

﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ
ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ أَن يُجَـٰهِدُوا۟
بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَٱرْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۴۳] (ای پیغمبره!) الله ﷻ تا ته عفوه وکړه (چې منافقانو ته دې اجازه ورکړه) دوی ته دې ولې اجازه ورکوله؟ (تا به دوی ته اجازه نه ورکولی) ترڅو چې تا ته هغه کسان پوره ځرګند شوي وی چې (د معذرت په وړاندې کولو کښې) رښتیا وایي او (ترڅو چې) تا دروغ ویونکي هم پېژاندلي وی (چې د اجازې د نه ورکولو په صورت کښې به هم په کور ناست وی).

[۴۴] (نن ورځ د تبوک په غزا کښې) ستا څخه هغه کسان اجازه نه غواړي چې په الله ﷻ او وروستنۍ ورځ باندې (پخه) عقیده لري (د دې څخه) چې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو باندې (د الله ﷻ په لاره کښې) جهاد وکړي.

او (دا ځکه چې) الله ﷻ په متقیانو باندې عالم دی (چې داسې کار نه کوي).

[۴۵] یقیناً ستا څخه هغه کسان (د کور کښناستلو او جهاد نه کولو) اجازه غواړي چې په الله ﷻ او وروستنۍ ورځې باندې (واقعاً) ایمان نه راوړي، او زړونه یې (ترې) په شک کښې پراته دي، نو دوی په خپل شک (او اشتباه) کښې سر ګردانه تاوېږي او راتاوېږي (چې دوتلو توفیق نه شي موندلی).

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! الله ﷻ تا ته عفوه وکړه چې خلاف الاولی کار دې وکړ، هغه دا چې کله تا ته منافقان د اجازې غوښتلو دپاره درغلل تا ورته دستي اجازه ورکړه.

حال دا چې د دوی اجازه غوښتل په رښتینو عذرو باندې ولاړ نه وه، بلکې د دې دپاره یې اجازه غوښتله ترڅو یو سند ترلاسه کړي چې مونږ د غزا څخه په اذن باندې پاتې شوي یاستو.

نو په دغه حالت کښې بهتره خبره دا وه چې تا ورته اجازه نه وی ورکړې ترڅو د دوی د دروغو څخه پرده پورته شوې وی او تا ته ـ بلکې تولو مؤمنانو تهـ هغه کسان ځرګند شوي وی چې هغوی رښتیا وایي او تا دروغژنان هم پېژاندلي وی چې د دروغو معذرتونو وړاندې کوي.

ځکه چې د اجازې د نه ورکولو په صورت کښې به رښتیني کسان درسره وتلي وی او دروغژنان به بیا هم درڅخه پاتې شوي وی او تولو خلکو ته به یې حال واضحه شوې وی چې په کور کښناستل یې، ستا په اجازې پورې موقوف نه وه.

۲ـ ای پیغمبره! د اجازې د غوښتلو محض وړاندیز کول د دې خبرې علامه ده چې دوی مخلص نه دي، ځکه څوک چې په واقعي توګه په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ باندې عقیده لري هغوی تا ته د اجازې غوښتلو وړاندیز نه کوي ترڅو د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو سره د جهاد څخه خپلې اوږې سپکې کړي. او دا ځکه چې الله ﷻ ته متقیان ښه معلوم دي چې دغه کار ته اقدام نه کوي. دغه کار ته هغه څوک اقدام کوي چې په عقیده کښې یې خاموالی وي او په الله ﷻ او هم په وروستنۍ ورځ باندې پخه عقیده نه لري، بلکې زړونه یې پکښې شک کوي او په منافقت باندې مشتمل وي.

نو د همدې کبله دوی په خپل شک او اشتباه کښې سر بداله تاوېږي راتاوېږي او د وتلو لاره ترې نه شي موندلی.

توضحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ د جملې څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې د نبي کریم ﷺ څخه دا ګناه واقع شوې وه چې منافقانو ته یې د کور کېناستلو اجازه ورکړه او قطعي امر یې ورباندې ونه کړ چې ضرور به په غزا کښې اشتراک کوئ؟

مونږ وایو چې:

الف: اجازه ورکول خو په هغه وخت ګناه ګڼله کېده که بالفرض نبي کریم ﷺ ته د اجازې ورکولو اذن نه وی شوې حال دا چې دا اذن ورته شوی وه، الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ ﴾ [النور:۶۲] یعنې. نو کله چې دوی (مؤمنان) د خپلو ځینو حالاتو دپاره ستا څخه اذن وغواړي نو د دوی د جملې څخه دې چې هرچا ته خوښه شي هغه ته اجازه ورکړه.

دا جواب مونږ ته کمزوری ښکاري ځکه ذکر شوی ایت د مخلصو مؤمنانو په هکله د هجرت په څلورم کال د خندق د غزا په موقع نازل شوی دی، او دا ایت ـ چې اوس پکښې بحث روان دی ـ د هجرت په نهم کال د تبوک په غزا کښې د منافقانو په هکله نازله شوی دی، نو د دواړو ایتونو کیفیات بالکل جدا دي نو په کار ده چې یو په بل حمل نه کړی شي.

ب: دا اعتراض خو به په هغه وخت کښې صحت درلودی چې ﴿ عَفَا ﴾ د "غفر" سره په معنی کښې مترادف وی خو دغسې نه ده، څوک چې د ترادف خیال کوي هغوی غلط شوي دي او د عربو د کلام استعمالات ورته معلوم نه دي[1].

بلکې عفوه په دې مقام کښې د پرېښودلو معنی ورکوي، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «إِنِّي قَدْ عَفَوْتُ لَكُمْ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ»[2] یعنې: یقینًا ما تاسو ته عفوه وکړه د اسونو او غلامانو د زکات څخه (درباندې مې واجب نه کړه او درته مې پرېښود).

[1] تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۲۴، تفسیر الخازن ج۳ ص۱۳۳

[2] سنن ابن ماجه ص۱۲۸

په ﴿ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ ﴾ کښې استفهام د انکار په معنی سره دی او انکار د ګناه څخه نمايندګي کوي، خو په دې مقام کښې د ګناه څخه نمايندګي نه کوي څکه چې استفهام د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ د جملې څخه وروسته دی او پوره واضحه ده چې د عفوې څخه وروسته انکار او ملامته کول څه معنی نه لري.

دا جواب هم مونږ ته کمزوری ښکاري څکه چې عفوه خو د ترک (عدم نيونې) معنی ورکوي مګر په هغه مقام کښې چرته چې د نيونې (مواخذې) استعداد موجود دی لکه د آسونو او غلامانو زکات، نبي کريم ﷺ په مونږ باندې نه دی لازم کړی مګر د لازم ګرځولو استعداد خو پکښې شته دی. د همدې کبله څينې علماء د نورو احاديثو په استناد په آسونو او غلامانو کښې هم زکات ورکول واجب بولي.

ج: د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د ګناه څخه نمايندګي نه کوي بلکې دغسې جمله کله-کله د خبرو د پيل کولو دپاره هم استعمالېږي په کوم وخت کښې چې د مخاطب تعظيم مطلب وي، لکه چې وايي: "عَفَا اللهُ عَنْكَ مَا فَعَلْتَ فِيْ أَمْرِيْ"[۱] الله ﷻ دې درته عفوه وکړي زما په کار کښې دې څه وکړه.

مونږ ته دا جواب هم -په دې مقام کښې- په زړه پورې نه برېښي څکه چې ذکره شوې جمله د تعظيم دپاره -زمونږ په خيال- په هغه ځای کښې استعمالېږي چرته چې د متکلم څخه د مخاطب رتبه پورته وي او يا پورته وګڼله شي، او پوره واضحه ده چې دا معنی په دې ايت کښې صحت نه لري.

د: مونږ ته هغه جواب ښه پوره غوره ښکاري کوم چې د [البقرة:۳۷] ايت لاندې مشرح بيان شوی دی -والحمد لله- هغه دا چې دلته د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ څخه څرګندېږي چې نبي کريم ﷺ د خلاف الاولی (نه بهتر) کار مرتکب شوی وه، بهتر کار دا وه چې اجازه يې ورته نه وی کړې ترڅو دوی د خپل منافقت څخه پخپله پرده پورته کړې وی چې د اجازې د نه ورکولو سره-سره به په کور کښې پاتې شوي وی.

د دې ډول خلاف الاولی (نه بهتر) کار کولو يو مثال د نبي کريم ﷺ په هکله د بدر د اسيرانو په باره کښې د [الأنفال:٦۷] ايت لاندې تېر شوی دی او بل مثال يې د [التحريم:۱] ايت لاندې د بيبانو په باره کښې او دريم مثال يې د عبدالله بن ام مکتوم رضی الله عنه په باره کښې د [عبس:۱] ايت لاندې راروان دی -ان شاء الله- چې ټول څلور مثالونه جوړېږي اما پنځم مثال يې نشته او يا به مونږ ته معلوم نه وي.

يوه پوښتنه او هغې جواب

۲- که څوک وايي چې په دې مقام کښې الله ﷻ اجازه غوښتل د کفر علامه وګڼله چې: ﴿ إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ﴾ يعني يقيناً ستا څخه هغه څوک اجازه غواړي

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۱۰۸

چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ... ورځ باندې ایمان نه لري. نو پوښتنه دا ده: کوم اعمال چې د عقیدې څخه نمایندګي کوي (لکه بوت ته سجده کول او یا زینار تړل) د هغو د جملې څخه خو اجازه غوښتل نه دي؟

مونږ وایو چې: دلته د اذن غوښتونکو څخه هغه کسان مطلب دي د کومو په باره کښې چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴾ [التوبة: ۴۲] یعنې: ژر دی چې تاسو ته به په دروغو سوګندونه وکړي چې مونږ د معذرتونو خاوندان یاستو او غزا ته د تللو توان نه لرو، مګر الله ﷻ پوهېږي چې یقیناً دوی دروغژنان دي. او پوره واضحه ده چې ذکر شوي کسان خو د منافقانو څخه پرته بل څوک نه وه، نو د همدې کبله د دوی اذن غوښتل د کفر علامه وګڼله شوه.

یا په بل عبارت: الله ﷻ لا د وړاندې څخه خپل پیغمبر ﷺ ته خبر ورکړی وه چې هرچا چې ستا څخه د دروغو په معذرتونو سره اجازه وغوښتله نو پوه شه چې هغوی عقیدوي منافقان دي او په زړونو کښې یې د ایمان بخرکی هم نشته.

همدغه جواب د مجاهد علیه الرحمة په تفسیر باندې ډېر ښه واضحه کېږي چې: "ناسٌ قَالُوا اسْتَأْذِنُوا رَسُوْلَ اللهِ فَإِنْ أَذِنَ لَكُمْ فَاقْعُدُوا وَإِنْ لَمْ يَأذن لَكُمْ فَاقْعُدُوا"[1] یعنې: په هغه وخت داسې خلک وه چې هغوی په خپلو خاصو مجالسو کښې ویل چې د نبي کریم ﷺ څخه (د کور کښناستلو) اجازه وغواړئ نو که اذن (اجازه) یې درته درکړه هم په کور باندې کښېنئ او که اجازه یې درنه کړه هم په کور باندې کښېنئ او جهاد ته لاړ نه شئ.

لنډه دا چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې د کور کښناستلو اجازه هغو خلکو غوښتله کوم چې عقیدوي منافقان وه[2] او الله ﷻ یې باطله عقیده مسلمانانو ته ورڅرګنده کړه. اما نن ورځ که څوک د غزا څخه د نه تللو په خاطر دروغین معذرتونه وړاندې کړي او اجازه وغواړي نو مونږ ورباندې د عملي منافق اطلاق کولی شو او بس، ځکه چې باطن یې یوازې یو الله ﷻ ته معلوم دی او وحې قطعه شوې ده، پیغمبر ﷺ وفات شوی دی که نه نو امکان یې درلود چې د زړونو حالات یې راته الله ﷻ څرګند کړي وی.

﴿ وَلَوْ أَرَادُوا۟ ٱلْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا۟ لَهُۥ عُدَّةً وَلَـٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ ٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْقَـٰعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا۟ فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا۟ خِلَـٰلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ ٱلْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّـٰعُونَ لَهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٤٧﴾ لَقَدِ ٱبْتَغَوُا۟ ٱلْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ وَقَلَّبُوا۟ لَكَ ٱلْأُمُورَ حَتَّىٰ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ ٱللَّهِ وَهُمْ كَـٰرِهُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾

---

(۱) تفسير الطبري ج ۱۰ ص ۱۴۲

(۲) البحر المحيط ج ۵ ص ۴۲۷

[۴۶] او که منافقانو (غزا ته) د وتلو اراده درلودی نو د وتلو دپاره به یې څه تیار کړي وی لږ (د سفر) تیاری، مګر (اصلي وجه دا ده چې) الله ﷻ د دوی (منافقانو غزا ته) پورته کېدل نه خوښول نو الله ﷻ ترې رابند (را ایسار) کړه (او توفیق یې ورنه کړ). او دوی ته (په تکویني توګه او یا د اجازې موندلو په توګه) وویل شوه چې تاسو هم (د کور) کیناستونکو سره (په کور کښې) کینئ (لکه زنانه او ماشومان).

[۴۷] که چیرته دوی په تاسو کښې (غزا ته) وتلي وی نو تاسو ته به یې نه وی زیات کړی مګر فساد او ضرور به یې ستاسو په منځکښې (چوغلګري او دوه مخي) په داسې حال کښې تېزه کړې وی چې ستاسو دپاره به یې فتنه (ګډوډي) لټولی.

او (د ګډوډۍ احتمال ځکه موجوده وه چې) په تاسو کښې د دوی دپاره د خبرو منونکي (أوربدونکي) کسان شته، او الله ﷻ په ظالمانو باندې پوه دی (ټول ورته معلوم دي).

[۴۸] یقینًا د نن څخه وړاندې هم منافقانو (ستاسو دپاره وخت په وخت) فتنه (ګډوډي) لټولې ده او هم یې ستا دپاره (د چل او غولنې) کارونه اړولي-رااړولي دي (چې کوم چل به موثر واقع شي) آن تر دې چې حق راغی (دوی مخه ونه شوه نیولی) او د الله ﷻ کار (اسلام) په داسې حال کښې غلبه ومونده چې دوی (پرې) ناخوښه وه.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغه مضمون په دلایلو باندې اثبات شوی دی کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه، هغه دا چې منافقانو د اجازې د نه موندلو په صورت کښې هم غزا ته د تللو اراده نه درلوده.

او د بله پلوه د هغه کاشکې (افسوس) مخه نیوله شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو د مضمون څخه چاته ذهن ته ورتله، هغه دا چې کاشکې نبي کریم ﷺ هغوی ته (د کور کېناستلو) اجازه نه وی ورکړې نو دوی به هم جهاد ته وتلي وی، که نور څه نه وی د مسلمانانو جمعیت خو به ورباندې غټ شوی وی، چې حاصل یې په لاندې ډول راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو د دې دپاره چې د وړاندېنیو ایتونو په مضمون باندې تاسو ښه مطمئن شي او هم د دې دپاره چې د کاشکې-کاشکې تصور مو د زړونو څخه ووځي لاندې ارشاداتو ته توجه وکړئ:

۱ـ ای مؤمنانو! تاسو دا خیال مه کوئ چې که بالفرض نبي کریم ﷺ منافقانو ته اجازه نه وی ورکړې نو دوی به ستاسو سره جهاد ته وتلي وی، او دا ځکه که دوی جهاد ته د تللو اراده درلودی نو د اذن غوښتنې څخه وړاندې خو به یې ورته څه تیاری نیولی وی او څه د لارې خوړې خو به یې تهیه کړې وی چې د اجازې نه موندلو په صورت کښې یې ترې کار اخستی وی.

دوی خو د اجازې غوښتلو څخه وړاندې داسې بې غمه ناست وه تا به ویل چې د غوښتلو څخه

مخکښې يې اجازه ترلاسه کړې ده. نو معلومه شوه چې د اجازې د نه ورکولو په صورت کښې هم دوی د غزا نيت نه درلود.

٢ـ ای مؤمنانو! غزا ته د منافقانو د نه تللو اصلي وجه دا نه ده چې نبي کريم ﷺ دوی ته دکور کيناستلو اذن ورکړ مگر اصلي وجه يې دا ده چې الله ﷻ نه غوښتل چې دوی د غزا شرف ترلاسه کړي او د خير په کار کښې يې استعمال کړي، نو د همدې کبله الله ﷻ دوی ته توفيق ورنه کړ او په کور باندې يې کېښول، ته به وايې چې دوی ته ويل شوي وي چې: ای منافقانو! د گوډو او ړندو او هم د زنانه وو او ماشومانو سره په کورونو کښې کېنئ، په نارينتوب او مېړانه کښې ستاسو برخه نشته.

٣ـ ای مؤمنانو! په دې باندې افسوس مه کوئ چې منافقان په کور کېناستل که نه نو ستاسو جمعيت به يې غټ کړی وی او څه گټه به يې درته رسولې وی، او دا څکه چې:

الف: که بالفرض منافقان ستاسو په جمعيت کښې غزا ته وتلي وی نو ضرور به يې په تاسو کښې فساد اچولی وی او د فساد څخه په غير به يې نوره گټه تاسو ته نه وی رسولې، ستاسو سره به يې تګي برگي کولی او بې زړه توب به يې ستاسو په جمعيت کښې خوروليٰ.

ب: دوی به په ډېره چالاکۍ سره ستاسو خپلمنځي حالات خراب کړي وی او د دوه مخۍ څخه به يې کار اخستی وی، ترڅو په تاسو کښې فتنه راپورته کړي او د مرزانو په شان مو په جنگ باندې واچوي او دوی مو سيل وکړي.

ج: ای مؤمنانو! که ستاسو خيال ته درځي چې غزا ته په وتلو کښې يې دا گټه وه چې د غازيانو جرئت او مېړانه به يې په خپلو سترگو باندې لېدلې وی اوهم به يې هغه نصرت او کومک د نظره تېر شوی وی کوم چې د جنگ په ميدان کښې د الله ﷻ د پلوه د غازيانو سره صورت نيسي.

نو ذکره شوې گټه د نه وتلو په صورت کښې هم حاصلېږي او دا څکه چې ستاسو په جمعيت کښې په موجوده حال کښې د منافقانو جاسوسان شته او ستاسو حالات هغوی ته تګي په تګي رسوي چې ستاسو هيڅ حالت د هغوی څخه پټ نه پاتې کېږي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه ستاسو په جمعيت کښې ځيني ساده لوحې خلک شته چې د هغوی خبرې ته غوږ ږدي او خبرې يې مني، نو دا خطر وه چې همدغه خلک يې ستاسو په ضرر باندې استعمال کړي وی او ـ په اصطلاح ـ تاسو ته يې په لستوڼي کښې ماران روزلي وی.

که تاسو د منافقانو جاسوسان او پيروان په خپل جمعيت کښې نه پېژنئ الله ﷻ خو يې پېژني څکه چې الله ﷻ په ټولو ظالمانو باندې عالم دی.

٤ـ ای پيغمبره! ذکر شوي منافقان خو تاته په تجربه باندې هم معلوم دي چې ستا او ستاسو په هکله د هيڅ فتنې څخه سر نه غړوي، د نن څخه وړاندې يې څو کرته تاته کوهي کنودي دي او ستا د دين د مخنيوي دپاره يې زښتې ډېرې حيلې او چلونه اړولي را ړولي دي او دهمدې غرض دپاره يې په افکارو او سوچونو کښې پوره دقت کړی دی، دا د دوی مستمر عادت دی او په يوه وخت کښې يې هم وړباندې دريغ نه دی کړی آن تردې چې الله ﷻ حق راووست او باطل يې د خاورو لاندې

کړ او بالآخره د الله ﷻ کار (د دین غلبه) څرګند شو او دوی ورباندې ناخوښه او مرور شوه.

همدارنګه به الله ﷻ په دغې غزا (د تبوک په غزا) کښې هم مسلمانانو ته بري ورکړي او د منافقانو د ناخوښۍ سره سره به فاتحانه بېرته را ستانه شي.

توضیحات

۱_ که څه هم د هر اسلامي حکومت د فرض کفایي په توګه فریضه ده چې د غزا دپاره تیاری ونیسي او د جهاد لوازم لکه سلاګانې او نور شیان تهیه کړي مګر د ایت شریف د نزول په وخت کښې ـ چې نبي کریم ﷺ عام نفیر اعلان کړی وه ـ د هر مسلمان فریضه وه چې د غزا دپاره یې تیاری نیولی وی، د همدې کبله دلته غزا ته خپل ځان نه چمتو کول د منافقت علامه وبلله شوه.

ثبط څه معنی؟

۲_ ﴿ فَثَبَّطَهُمْ ﴾ کلمه اصلاً د "ثَبْطٌ" ـ لکه "حَبْسٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د بندولو او مشغولولو معنی ورکوي(۱). نو حاصل یې داسې کېږي چې: الله ﷻ منافقان جهاد ته د تیاري نیولو څخه په خپلو ځانونو باندې مشغول کړه او د غزا توفیق یې د منافقت د کبله ورنه کړ.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿ قِيلَ ﴾ د کلمې دپاره قائل څوک وه چې منافقانو ته یې امر وکړ چې په کور کښې د معذورو خلکو سره کېنئ؟

مونږ وایو چې:

الف: الله ﷻ په تکویني توګه دوی په کور باندې کېنول نو د ﴿ قِيلَ ﴾ د معنی حاصل داسې کېږي چې د الله ﷻ د پلوه د دوی په باره کښې فیصله وشوه چې جهاد ته دې نه ځي او په کور دې کېنئ، نو په دې تقدیر دکره شوې جمله د ﴿ فَثَبَّطَهُمْ ﴾ دجملې دپاره عطف تفسیر واقع کېږي.

ب: یعنې نبي کریم ﷺ دوی ته اذن ورکړ چې په کور باندې کېنئ، نو ته به وایې چې دوی ته ویل شوي دي چې د معذورو خلکو سره کېنئ.

ج: دا هم څه لرې نه ده چې د اجازې اخستلو څخه وروسته دوی ته د مسلمانانو د پلوه ویل شوي وي چې اوس نو د زنانه او ماشومانو سره کېنئ.

د: دا هم احتمال لري چې دوی په خپلو منځو کښې یو تریله خوشالي څرګنده کړې وي چې اوس نو بې غمه کېنئ چې د اجازې بهانه مو ترلاسه کړه.

د خَبَال معنی

۴_ په ایت شریف کښې د ﴿ خَبَالاً ﴾ کلمه د هغه فساد څخه عبارت ده چې په ژوندي شي کښې

---

(۱) مفردات الراغب ص۷۵

اضطراب (وارخطايي) پيدا کوي او په عقل او فکر باندې يې اثر غورزوي[۱].

په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راخېژي چې که بالفرض منافقان ستاسو سره جهاد ته لاړ شي نو فقط سر درد به درته زيات کړي چې د جهاد د اموراتو څخه به مو فکر بلې خوا ته اړوي او بالآخره په عبثياتو باندې به مو مصروف کړي.

ايضاع څه ته وايي؟

۵_ د ﴿ وَلَأَوْضَعُواْ ﴾ کلمه د ايضاع څخه اخستله شوې ده، ايضاع د سورلۍ تېزولو ته ويل کېږي[۲] خو په دې مقام کښې يې مفسرينو کرامو[۳] د معنی حاصل داسې اخستی دی چې: که منافقان ستاسو سره غزا ته تللي وی نو ستاسو په منځکښې به يې چغلګري (دوه مخي) په تېزۍ سره خوره کړې وی تا به ويل چې چغلګري يو تېز اس دی او منافق ورباندې سور دی، نو ويده فتنه به يې راويښه کړې وی (يو به يې د بل څخه زړه بدی کړی وی) او په جنګ به يې اخته کړي وی.

د سَمَّاعُون د کلمې دوه تفسيرونه

۶_ د ﴿ وَفِيكُمْ سَمَّـٰعُونَ لَهُمْ ﴾ د جملې دپاره مفسرينو کرامو لاندې دوه تفسيرونه کړي دي:

الف: د ځينو علماوو کرامو نظر دا دی چې په دې مقام کښې د ﴿ سَمَّـٰعُونَ ﴾ کلمه د جواسيس په معنی ده[۴]. نو حاصل يې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! په تاسو کښې د منافقانو دپاره جاسوسان شته چې ستاسو ټول حالات هغوی ته ورانتقالوي او هغوی ته ستاسو په ټولو جهادي مېړانو او د جنګ په ميدان کښې د الله ﷻ په نصرتونو باندې اطلاع ورکوي، چې حسرت او افسوس يې لا پسې زيات شي.

ب: جمهورو علماوو ذکره شوې کلمه د ښه قبلوونکو په معنی اخستې ده[۵]. نو حاصل يې داسې راوځي چې که بالفرض منافقان ستاسو سره غزا ته تللي وی نو هلته به يې ستاسو ترمنځ دوه مخي او چغلګري کولی حال دا چې دا کار ډېر خطرناک وه ځکه چې په تاسو کښې داسې خلک شته (چې مسلمانان دي خو يا د ناپوهۍ د کبله او يا د دې کبله چې تازه مسلمانان شوي دي او منافقان يې لا پوره نه دي پېژاندلي) د هغوی خبرې ته غوږ ږدي او باور ورباندې کوي، نود فتنو راپورته کول ورته اسان وه.

زمونږ په نزد دوهم تفسير غوره برېښي چې د وړاندېنۍ جملې ﴿ وَلَأَوْضَعُواْ ﴾ سره ډېر ښه پېوند اخلي لکه چې شرحه شو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۴۳
(۲) لسان العرب ج۸ ص۳۹۸
(۳) تفسير القاسمي ج۸ ص۲۲۹
(۴) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۴۶
(۵) البحر المحيط ج۵ ص۴۳۰

د منافقانو پخوانۍ فتنې

۷_ الله ﷻ د ﴿ لَقَدِ ٱبْتَغَوُاْ ٱلْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ ﴾ په جمله کښې د نبي کريم ﷺ د تسلۍ دپاره د منافقانو ځو پخوانيو واقعاتو ته اشاره کړې ده چې د ځينو نومونه دا دي:

الف: عبد الله بن أُبَيٍّ ابن سلول (رئيس المنافقين) هم په هغو کسانو کښې شامل وه کومو کسانو چې نبي کريم ﷺ ته د دروغو معذرت وړاندې کړی وه چې اجازه راکړه[۱].

نومړی د درې سوه نفرو سره د احد غزا ته روان شوی وه خو د لارې څخه بېرته راستون شو او نژدې وه چې په مجاهدينو کښې يې شکست ګډ کړی وی خو الله ﷻ فضل وکړ او د شکست مخه يې ونيوله، چې پوره بيان يې د [آل عمران:۱۲۲] ايت لاندې تېر شوی دی.

ب: منافقانو د خندق په غزا کښې هم د مجاهدينو د تيت پرک کولو دپاره ډېرې دسيسې په کار باندې اچولي وي الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴾ [الأحزاب:۱۲] يعني: مونږ ته الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر (د نصرت) وعده نه ده راکړې مګر د تېر ويستلو دپاره.

ج: همدوی د بني المصطلق په غزا کښې خپلو مربوطينو ته ويلي وه چې د نبي کريم ﷺ په ملګرو باندې نفقه بنده کړي: ﴿ حَتَّىٰ يَنفَضُّواْ ﴾ [المنافقون:۷] ترڅو دوی خواره واره شي او اجتماع يې درې وړې شي.

د کارونو اړول را ړول

۸_ عامو مفسرينو کرامو[۲] د ﴿ وَقَلَّبُواْ لَكَ ٱلْأُمُورَ ﴾ د جملې تفسير داسې کړی دی چې: ای پيغمبره! منافقانو وخت په وخت چلونه او حيلي اړولي راړولي دي او فکرونه يې پکښې کړي دي ترڅو ستا د دين د منځه وړلو دپاره موثر حيله مونده کړي او ښه پوخ فکر وکړي، خو د الله ﷻ په فضل سره په مطلب باندې نه دي کامياب شوي.

نو په دې تقدير امور د حيلو او افکارو څخه عبارت دی او تقليب يې د سنجولو او د دقت کولو معنی ورکوي.

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓ ۚ أَلَا فِي ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُواْ ۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾ ﴾

[۴۹] او د دوی (منافقانو) څخه ځيني هغه څوک دي چې (ای پيغمبره! تا ته) وايي چې (د کود

(۱) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۴۴
(۲) تفسير ابي السعود ج۴ ص۷۲؛ المحرر الوجيز ج۸ ص۱۹۷

کېناستلو) اجازه راته راکړه، او په (رومیانو ښځو باندې) په فتنه کښې مې مه اچوه (زه د هغوی ښځه خپل ځان نه شم اداره کولی).

خبردار! دوی (په منافقت او اجازه غوښتلو سره) په فتنه (عذاب کښې) اچولی شوي دي (خو سمدستې نه پوهېږي)، او یقیناً دوزخ (د ذکرو شوو کسانو په شمول) په کافرانو باندې احاطه کوونکی دی (یو به هم ترې بچ نه شي).

ارتباط او شان نزول

په دغه ایت کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د منافقانو د اجازې غوښتلو یومثال ښودلی شوی دی چې په ډېره بې شرمه بهانه سره یې د نبي کریم ﷺ حضور ته د اجازه غوښتلو وړاندیز کړی دی، هغه دا چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ جد بن قیس نومي منافق د تبوک غزا ته دعوت کړ خو جد ابن قیس په ډېره بې حیا لهجه سره وویلې چې: ای د الله رسوله! ما خو ټول خلک پېژني چې زنانه مې ډېرې خوښیږي او د رومیانو زنانه ډېرې ښایسته دي نو که زه هلته لاړ شم او هغوی وګورم نو صبر به ونه کړی شم او په لویه فتنه کښې به واقع شم، نو ای د الله رسوله! په فتنه کښې مې مه اچوه او ماته ستا ځخه د پاتې کېدلو اجازه راکړه او څه مالي کومک به درسره وکړم. نو نبي کریم ﷺ ترې مخ واړاوه او ویې فرمایل چې: «قَدْ أَذِنْتُ لَكَ»[1] اجازه مې درته وکړه. نو ذکر شوی ایت شریف همدغې موضوع ته اشاره کوي چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د منافقانو ځخه ځیني هغه بې شرمه خلک دي چې تاته په ډېره بې حیا لهجه باندې وایي چې: ای پیغمبره ماته د کور کېناستلو اجازه راکړه او غزا ته په بېولو باندې مې په فتنه کښې مه اچوه چې هلته به په کومه رومي زنانه باندې واقع شم.

خبردار! په فتنه کښې خو لا سمدستي پراته دي چې غزا ته بهانې جوړوي او په ډېره بې شرمانه توګه د کور کېناستلو اجازه غواړي، ایا د دې ځخه لویه فتنه شته چې څوک خپل ځان په منافقت او دروغینو بهانو سره د دوزخ مستحق جوړ کړي؟

بې شکه چې دوزخ د کافرانو ځخه چار چاپېره احاطه کوونکی دی چې بالکل به د تېښتې لاره مونده نه کړي.

﴿إِن تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِن قَبْلُ وَيَتَوَلَّوا وَّهُمْ فَرِحُونَ ۝ قُلْ لَّن يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَىٰنَا

(۱) اسباب النزول للواحدي ص ۱۶۶؛ تفسیر الطبري ج ۱۰ ص ۱۴۹

وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحْدَى ٱلْحُسْنَيَيْنِ
وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَن يُصِيبَكُمُ ٱللَّهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِندِهِۦٓ أَوْ بِأَيْدِينَا ۖ فَتَرَبَّصُوٓا۟ إِنَّا
مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

[۵۰] (ای پیغمبره!) که تاته کومه ښېګڼه در ورسېږي نو دوی (منافقان) خپه کوي (زړونه یې پرې بدېږي) او که تاته څه مصیبت ورسېږي نو دوی وایي چې: مونږ (د) خپل کار (انتظام) لا د پخوا څخه نیولی وه (نو ځکه ورسره غزا ته لاړ نه شوو).

او (هم پرې دوی په مجالسو کښې خوښي ښکاره کوي او) بېرته (کورونو ته) په داسې حال کښې ستنېږي چې دوی خوشالي کوونکي وي.

[۵۱] (ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې هیڅکله به مونږ ته ونه رسیږي مګر هغه چې الله ﷻ راته لیکلي (مقرر کړي) وي، همدا (الله ﷻ) زمونږ کار ساز (دوست) دی، او خاص په الله ﷻ باندې دې نو (د قیامت د ورځې پورې ټول) مؤمنان توکل (او اعتماد) وکړي.

[۵۲] (ای پیغمبره! ته منافقانو ته) ووایه چې: ایا تاسو زمونږ په هکله انتظار کوئ (بلکې انتظار نه کوئ) مګر د دوو نېکیو (شهادت او غنیمت) څخه د یوې نېکۍ (چې هر یوه مونږ ته خوشالي ده) او مونږ ستاسو په باره کښې انتظار وباسو چې (یا) الله ﷻ د خپله پلوه (بدون زمونږ د وساطت څخه) تاسو ته عذاب در ورسوي (او په کوم اسماني آفت باندې مو اخته کړي) او یا زمونږ په لاسونو باندې (تاسو معذب کړي چې مونږ درباندې مسلط کړي).

نو تاسو (مونږ ته) انتظار وباسئ؛ یقیناً مونږ تاسو ته انتظار ویستونکي یاستو (ګورو به چې په نتیجه کښې تاسو برلاسي کېږئ او که مونږ).

ارتباط

په وړاندېنې ایت کښې د منافقانو هغه حال ته اشاره شوې ده کوم چې هغوی په ژبه باندې ښکاره کاوه، په دې ایتونو کښې یې هغه حال ته اشاره شوې ده کوم چې هغوی په زړونو کښې ساتلی وه نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د منافقانو د زړونو د حالاتو څخه لاندې څو نکات په مؤمنانو باندې قرائت کړه:

۱_ کله چې تا ته او یا ستا پیروانو ته څه خوښي او خوشالي ورسیږي چې یا غنیمت لاس ته ورشي او یا فاتحانه بېرته کورته راستانه شئ، نو دا کار دوی ډېر خپه کوي، او د ډېر حسرت څخه خپلې ګوتې چیچي.

او که څه مصیبت درته ورسیږي چې یا د هزیمت (ماتې) سره مخامخ شئ او یا کوم مجاهد زخمي

يا شهيد شي، نو منافقان د يو پلوه په دې خوشالېږي چې تاسو په مصيبت باندې اخته شوئ، او د بله پلوه د خپلو خانونو په نجات باندې خوښي ښكاري كوي او وايي چې مونږ د خپلو خانونو د نجات بندوبس لا پخوا كړى وه چې غزا ته ورسره لاړ نه شوو، كه نه نو مونږ ته به هم د ذكر شوي مصيبت څه اثار رارسيدلي وو.

منافقان ذكره شوې خبره په خپلو مجالسو كښې په خندا سره بدرګه كوي او بيا د مجالسو څخه په ډېره خوښۍ او خوشالۍ سره كورونو ته ورتاوېږي.

۲_ اى پيغمبره! منافقانو ته په جواب كښې ووايه چې:

الف: مونږ ته هيڅكله څه مصيبت نه رسيږي مګر هغه چې د الله ﷻ په علم او په لوح محفوظ كښې راته ټاكلى شوى وي او د نجات لاره ترې نه وي، نو كه بالفرض د تبوك په غزا كښې مونږ ته څه مصيبت ورسيږي نو هغه به هم د همدغې قبيلې څخه وي.

ب: الله ﷻ زمونږ كار ساز او د ټولو اموراتو متولي دى نو كه مونږ ته د الله ﷻ د پلوه څخه مصيبت رسيږي هم په هغه كښې زمونږ ګټه ده او مونږ ورباندې راضي ياستو.

ج: دا يوازې د تبوك د غازيانو كار نه دى چې صرف په الله ﷻ باندې توكل وكړي او د الله ﷻ د پلوه په هر مصيبت باندې راضي شي بلكې دا د قيامت د ورځې پورې د ټولو مؤمنانو فريضه ده چې په الهي قضا باندې دې رضا شي او خاص په همده ﷻ باندې دې اعتماد او توكل وكړي.

۳_ اى پيغمبره! په ذكر شوي جواب باندې علاوه منافقانو ته دا هم ووايه چې:

الف: كوم شى چې تاسو زمونږ په باره كښې مصيبت ګڼئ او كله چې مونږ ته ورسېږي تاسو ورباندې خوښي او خوشالي ښكاره كوئ هغه هم مونږ ته مصيبت نه برېښي بلكې د دوه وو ښائسته څيزونو څخه يو ښائسته او په زړه پورې شى دى.

نو په همدې بنياد په حقيقت كښې تاسو مونږ ته د لاندې دوه وو خوشاليو څخه د يوې خوشالۍ په انتظار ياست.

اول: يوه خوشالي د غنيمت او نصرت ده چې تاسو ته هم خوشالي برېښي.

دوهم: بله خوشالي د شهادت او مغفرت څخه عبارت ده چې تاسو ته مصيبت ښكاريږي او مونږ ته په رارسېدلو باندې پرې خوشالېږئ مګر حقيقت دا دى چې دا هم زمونږ دپاره خوشالي ده او بايد چې تاسو ورباندې خپه شئ.

ب: اما مونږ هم ستاسو په باره كښې د دوه وو شيانو انتظار لرو چې يو شى خو به الله ﷻ په تاسو باندې ضرور واقع كړي هغه دا دي:

اول: يا به الله ﷻ په تاسو باندې د خپله نزده كوم اسماني آفت نازل كړي او د مصيبت سره به مو مخامخ كړي او د خپل غضب ښنبه به مو وګرځوي.

دوهم: او يا به الله ﷻ زمونږ په لاس باندې تاسو ته عذاب دركړي چې زمونږ زړونه به هم درباندې ساړه شي او په مونږ باندې به ستاسو سره جهاد فرض وګرځوي.

د ذکرو شوو دوارو کارونو څخه به ضرور الله ﷻ تاسو د یو کار سره په دنیا کښې مخامخ کړي اما د آخرت عذاب خو ستاسو په مخکې دی چې هیڅکله به ترې نجات مونده نه کړی شئ.

توضيحات

۱ـ که څه هم د ټولو کفارو د مؤمنانو په هکله دا عادت دی چې په مصيبت يې خوشالیږي او په خوشالی يې خپه کېږي ـلکه چې شرحه يې د [آل عمران: ۱۲۰] ايت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ مگر د ځینو مفسرینو نظر دا دی چې په دغو ایتونو کښې هغه مصیبت او هغه خوشالي مطلب ده چې د تبوک په غازیانو پورې يې ارتباط درلود(۱).

الْحُسْنَيَيْنِ څه معنى؟

۲ـ د ﴿ٱلْحُسْنَيَيْنِ﴾ کلمه د اسم تفضيل مؤنث مثنى ده چې مفرد يې د "الْحُسْنَى" کلمه ده. دا کلمه د "حُسْن" ـلکه "قُفْلٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "حُسْن" د ښائست او تازگۍ څخه عبارت دی چې د هرچا زړه ورته رغبت کوي، مگر د رغبت په اعتباراتو سره لاندې درې ډولونه لري(۲):

الف: چې عقل يې خوښوي.

ب: چې سترگو ته ښه بریښي او نظر جلبوي.

ج: چې هوی او هوس او د انسان نفس ته ښه ښکاري.

نو د الله ﷻ په لاره کښې شهادت او زخمونه خوړل که څه هم انسان ته د نفسي خواهشاتو په اعتبار سره ښه نه ښکارېږي مگر د عقل په اعتبار سره (چې د الله ﷻ رضا پرې حاصلیږي) د خوبۍ لوی لوی منابع دي، نو ځکه منافقانو ته مصائب ښکارېږي او مؤمنانو ته محاسن بریښي.

د مؤمنانو د جواب لنډ مطلب

۳ـ الله ﷻ په دې مقام کښې مؤمنانو ته د منافقانو په مقابل کښې د جواب توصیه وکړه چې په لاندې دوه ټکو کښې خلاصه کېږي:

الف: څه چې مونږ ته په تقدیر کښې لیکلي وي هغه ضرور واقع کېدونکي دي څوک يې مخه نه شي نیولی، نو مونږ پرې نه خپه کېږو.

ب: کوم شی چې تاسو زمونږ دپاره مصيبت گڼئ (لکه شهادت یا جراحت) هغه هم زمونږ دپاره مصیبت نه دی بلکې زمونږ د گناهونو د مغفرت سبب جوړیږي چې زمونږ هر یو کار د ده ﷻ د رضا دپاره دي.

ذکر شوی داسې جواب دی چې باید د قیامت د ورځې پورې پرې په هره زمانه کښې د کفارو او حاسدانو په مقابل کښې منگولې ښخې کړی شي او زړونه وربانديې د تشویشاتو او وسوسو څخه بچ کړی شي.

(۱) تفسیر الطبري ج ۱۰ ص ۱۵۰

(۲) مفردات الراغب ص ۱۱۷

﴿ قُلْ أَنفِقُوا۟ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ ۖ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَـٰسِقِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَا
مَنَعَهُمْ أَن تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَـٰتُهُمْ إِلَّآ أَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَبِرَسُولِهِۦ وَلَا يَأْتُونَ ٱلصَّلَوٰةَ إِلَّا
وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَـٰرِهُونَ ﴿٥٤﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَـٰدُهُمْ ۚ
إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَـٰفِرُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾

[۵۳] (ای پیغمبره! منافقانو ته) ووایه چې: (که تاسو) په داسې حال کښې (خپل مال) نفقه کړئ چې خوښ یاست او یا په داسې حال کښې چې ناخوښ یاست (په یوه صورت کښې به هم) ستاسو څخه قبول نه کړی شي، څکه چې یقیناً تاسو فاسق قوم یاست (او الله ﷻ خو د متقیانو نفقات قبلوي).

[۵۴] او دوی (منافقان د دې څخه بل شي) نه دي منعه کړي چې (د مالونو) نفقات یې قبول کړی شي مگر دې خبرې چې یقیناً دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې کفر اختیار کړی دی، او لمانځه ته نه ورځي مگر په داسې حال کښې چې دوی سستي کوونکي وي، او دوی (خپل مالونه) نه خرڅ کوي مگر په داسې حال کښې چې دوی (ورباندې) ناخوښه وي.

[۵۵] نو د دوی مالونه او د دوی اولادونه دې تا په تعجب کښې وانه چوي (او دا څکه چې:) بې شکه الله ﷻ اراده کړې ده چې په همدغو باندې یې په نړدې (حقیر) ژوند کښې معذب کړي او په داسې حال کښې یې ساګانې وخېژي چې دوی کافران وي.

ارتباط

مونږ د [التوبة:۴۹] ایت شریف په شان نزول کښې لیکلي دي چې جد بن قیس نومې منافق نبي کریم ﷺ ته ویلي وه چې د تبوک د غزا څخه مې معاف کړه او څه مالي کومک به درسره وکړم. نو په دې ایتونو کښې د نوموړي د مالي کومک رد نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راخېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! تاخو د جد بن قیس نومي منافق مالي کومک قبول نه کړ -چې ډېر ښه کار دې وکړ- خو د زیات وضاحت دپاره لاندې هدایات هم قرائت کړه:

۱- د هرڅه څخه وړاندې منافقان پوه کړه چې الله ﷻ ستاسو مالي کومک نه قبلوي که څه هم تاسو بالفرض خپل مال په خپله رضا نفقه کړئ پاتې لا هغه صورت چې ستاسو مالي کومک د مجبوریت د کبله وي چې دا مال واخله خو ماته د کور کېناستلو اجازه راکړه.

د عدم قبول وجه یې دا ده چې تاسو فاسق قوم یاست او الله ﷻ خو د فاسقانو انفاق نه قبلوي بلکې د متقیانو انفاق قبلوي.

۲_ یا په بل عبارت: د منافقانو د نفقاتو د عدم قبول بله هیڅ وجه نشته بې د دې چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پیغمبر ﷺ باندې یې کفر اختیارکړی دی او عقیده وربانديې نه لري.

د کفر (عقیدوي نفاق) عمده علامات دا دي:

الف: چې په لمانځه کښې نه دي مګر سست او تنبل، چې د خلکو په وړاندې یې ادا کوي او د خلکو د غیاب په وخت کښې ترې صرف نظر کوي.

ب: د دوی مالي انفاق د زړه څخه او په رضا باندې صورت نه نیسي بلکې کله چې دوی څه مال نفقه کوي دوی پرې ناخوښه او نا رضا وي خو د مجبوریت د کبله ورته اقدام کوي، لکه څنګه چې نوموړي جد بن قیس تا ته د مالي انفاق وړاندیز کړی دی.

۳_ نو ای پیغمبره! د منافقانو مالونه او د دوی اولادونه دې تا په تعجب کښې وانه اچوي چې د منافقت سره-سره دواړه ښه پرېمانه لري. څکه چې د منافقانو مالونه او اولادونه دوی ته د دې کبله نه دي ورکړی شوي چې دوی د الله ﷻ په نزد معزز او محترم دي، بلکې د لاندې دوه مطلبونو دپاره ورکړی شوي دي:

الف: یو دا چې همدا دواړه د دوی دپاره په دنیا کښې دوه بلاګانې جوړې شي او وخت په وخت د همدغو دواړو د امله د عذاب او کړاو سره مخامخ شي.

ب: دوهم دا چې همدغه دواړه د دوی دپاره د امتحان او ازمېښت دوه بندرونه دي چې دوی په دواړو کښې ناکام شي او په داسې حال کښې یې ساګانې د کالبونو څخه وخېژي چې دوی په خپل رب ﷻ باندې کافر وي او د دائمي عذاب لیاقت ولري.

توضیحات

۱_ که څوک وایي: په دې کښې څه حکمت دی چې ﴿ أَنفِقُواْ طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا ﴾ په جمله کښې الله ﷻ منافقانو ته امر وکړ چې د الله ﷻ په لاره کښې مالونه مصرف کړئ، او په ﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمۡ ﴾ په جمله کښې یې همدوی ته خبر ورکړ چې ستاسو نفقات به هیڅکله قبول نه کړی شي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ أَنفِقُواْ ﴾ جمله که څه هم امر دی او انشائیه جمله ده مګر په معنی کښې خبر دی او خبریه جمله ده[1] نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای منافقانو! که تاسو خپل مالونه په خوښه مصرف کړئ او یا په ناخوښه، یو ډول به هم د قبول درجې ته ونه رسېږي.

تقبل څه معنی؟

۲_ د﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ ﴾ جمله د "تقبل" _لکه "تکرم"_ څخه اخستله شوې ده، تقبل دې ته ویل کېږي چې یو شی په داسې توګه ومنل شي چې د اجر او ثواب غوښتونکی وي[2].

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۷۹
(۲) مفردات الراغب ص۴۰۶

نو که الله ﷻ ته یې نسبت وکړی شي نو معنی یې داسې کېږي چې الله ﷻ په همغه باندې ثواب ورکوي، او که بنده ته یې نسبت وکړی شي نو معنی دا چې بنده ته مناسبه ده چې بدله یې ورکړي او یا پرې اقلاً آفرین ووایي او شکریه یې وکړي.

په دې مقام کښې د ﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ ﴾ جمله مجهوله ده نو معنی یې داسې راځېږي چې د منافقانو په انفاق باندې الله ﷻ اجر او ثواب نه ورکوي او نبي کریم ﷺ ورباندې نه آفرین وایي او نه یې شکریه کوي بلکې خپل خاوند ته یې بېرته مسترده وي، لکه څنګه یې چې د جد بن قیس د مال څخه اعراض وکړ[1] (او په اصطلاح د هغه په مخ باندې یې بېرته ورووېشت).

په یاد ولرئ!

۳ـ په یاد ولرئ چې عقیدوي منافقانو بلکې د ټولو کفارو د اعمالو د عدم قبول وجه فقط همدا ده چې د دوی عقیده باطله ده او ترڅو یې چې عقیده سمه نه شي او هم په اعمالو کښې یې اخلاص موجود نه شي هغه به د الله ﷻ په نزد باندې د قبول درجې ته ونه رسېږي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایي: ﴿ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلۡخَالِصُ ﴾ [الزمر:۳] خبردار! خاص الله ﷻ لره (مقبول) سوچه غاړه اېښودل دي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمايي چې: «إِنَّ اللهَ لا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ»[2] یقیناً الله ﷻ د عمل څخه نه قبلوي مګر هغه چې سوچه وي او د الله ﷻ رضا ورباندې غوښتلې شوې وي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د منافق په باره کښې خو د هغه عقیدوي انحراف کفایت کوي چې اعمال او انفاق یې قبول ونه ګرځي نو په دې کښې څه حکمت دی چې په دې مقام کښې په لمانځه کښې سستي او په انفاق کښې ناخوښي هم د عدم قبول د وجهې سره ضمیمه کړی شوه؟

مونږ وایو چې: دلته یوازې د عدم قبول وجوه بیانول مطلب نه دي بلکې د دې سره‌سره د منافقت علامات ښودل هم په مطلب کښې شامل دي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د منافق انفاق خو د ده د عقیدوي انحراف د کبله نه قبلېږي اما تاسو منافق د لمانځه په سستۍ او د انفاق په ناخوښۍ باندې پېژاندلی شئ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: مالونه او اولادونه خو په دنیا کښې د خوشالۍ اسباب دي حال دا چې په دې مقام کښې الله ﷻ د منافقانو دپاره په دنیا کښې د تعذیب اسباب وګڼل؟

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۴۹
(۲) سنن النسائي ج۲ ص۵۸

مونږ وایو: که څوک غواړي چې په دې باره کښې اوږد بحث د نظره تېر کړي نو هیله ده چې ځینو اوږدو تفاسیرو[۱] ته مراجعه وکړي چې ډېر ښه مزناک بحث یې پکښې کړی دی، خو مونږ فقط د لاندې وجوهو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د مالونو راغونډول او لاس ته راوړل یو غم دی او حفاظت او ساتنه یې بل غم دی نو هغه څوک چې په آخرت باندې عقیده لري او د آخرت توښه پرې حاصله کړي نو هغه دنیاوي غمونه ټول د پښو لاندې کړه او لویه خوشالي یې وربانديې ترلاسه کړه. ته به وایې چې په دې باره کښې هیڅکله د غم سره نه دي مخامخ شوی، اما هغه څوک چې په آخرت عقیده نه لري نو په دنیا کښې خو به د مالونو او اولادونو څه ناڅه ګټه او فائده واخلي مګر په آخرت کښې به ورته همدغه شیان د الله ﷻ د عذاب اسباب جوړ شي چې په دنیا کښې یې همدغه د ایمان نه راوړلو موجبات جوړ شوي وه (نو په اصطلاح د غم پاسه به ورته بل غم جوړ شي).

ب: د اکثره منافقانو دپاره خپل اولادونه د دې کبله هم د غم او تعذیب اسباب جوړ شوه چې اولادونه یې په ایمان باندې مشرف شوه او د نبي کریم ﷺ (چې منافقانو خپل دښمن ګڼلو) پیروي یې اختیاره کړه، حال دا چې پخپله هغوی په منافقت باندې پاتې وه.

د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: ابو عامر الراهب مشهور منافق وه، په آخره کښې یې د خپل نفاق څخه پرده پورته کړه او په علني عداوت باندې یې پیل وکړ، مګر د ده زوی حنظله ؓ مشهور صحابي وه[۲] چې د احد په غزا کښې شهید شو او پرښتو ورته غسل ورکړ او د "غسیل الملائکه" لقب یې وګاټه.

دوهم: همدارنګه عبد الله بن أبي بن سلول ډېر غټ منافق وه چې د "رئیس المنافقین" لقب ورکړل شوی دی، مګر د ده زوی چې هغه هم عبد الله ؓ نومېده ډېر جلیل القدر صحابي وه[۳].

بلکې سړي ته ذهن ته ورځي چې د مدینې منورې منافقان د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې اکثره بوډاګان او ډېر عمري خلک وه اما د دوی په اولادونو کښې زیات په اسلام باندې مشرف شوي وه، والله ﷻ اعلم.

﴿ وَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنكُمْ وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ۝٥٦ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَـًٔا أَوْ مَغَٰرَٰتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَّوَلَّوْا۟ إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ۝٥٧ ﴾

[۵۶] او (ای مؤمنانو!) منافقان (تاسو ته) په الله ﷻ سره سوګندونه کوي چې یقیناً دوی ضرور ستاسو څخه دي، حال دا چې دوی ستاسو څخه نه دي، مګر دوی یو قوم دی چې (ستاسو څخه) دارېږي (او د ډار د کبله خپل ځانونه ستاسو څخه معرفي کوي).

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۹۳، تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۱

(۲) الإصابة في تمیز الصحابة ج۴ ص۱۴۶

(۳) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۹۴

[۵۷] که چرته (بالفرض) دوی (د خپلو ځانونو دپاره) کوم پنا ځای مونده کړي، او یا (په غرونو کښې) غارونه او (بالآخره) یا (په ځمکه کښې) کومه سوره (مونده کړي چې ورننوتل ورته ډېر په سختۍ سره ممکن وي) نو ضرور به دوی (منافقان) هغې خوا ته په داسې حال کښې ورتاو شي چې دوی به زغلېږي (او خپلو سوګندونو ته به یې هیڅ پام نه وي).

ارتباط

څرنګه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د منافقانو علامات وښودل شوه چې دوی جهاد ته نه اوځي او د کور کېناستلو اجازې غواړي او هم په لمانځه کښې سست دي او د الله ﷻ په لاره کښې په ناخوښۍ سره مالونه نفقه کوي، نو څه لرې نه ده چې منافقان د خپل منافقت په افشاء کېدلو باندې ډار شوي وي او په سوګندونو باندې یې پیل کړی وي نو په دې ایتونو کښې همدغه حالت بیان شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! د منافقانو بله نښه دا ده چې په الله ﷻ باندې تاسو ته سوګندونه کوي چې دوی د کافرانو د ډلې څخه نه دي بلکې دوی ستاسو د ډلې څخه دي او ستاسو غوندې ایمان دوی هم راوړی دی. مګر خبره داسې نه ده، منافقان ستاسو غوندې عقیده نه لري او ستاسو د جملې څخه نه دي بلکې دوی ستاسو څخه په ډار کښې دي ځکه یې تاسو پورې ځانونه نښلولي دي او ادعاء کوي چې مونږ ستاسو د جملې څخه یاستو.

۲ـ که بالفرض منافقان چرته د خپلو ځانونو دپاره کوم پناه ځای مونده کړي چې ستاسو د مقابلې ذمه واري ورته وکړي او یا چرته په غرونو کښې غارونه او په ځمکه کښې کومه سوړه ومومي چې شپه یې پکښې تېره شي او ستاسو د ډار څخه پکښې په امن شي، نو ضرور به ډېر په چالاکۍ (سرعت) سره هلته ورودانګي او بیا به نه خپل ځانونه ستاسو د جملې څخه وګڼي او نه به په دې باره کښې سوګندونه وکړي.

توضیحات

۱ـ علماوو کرامو[1] د ﴿ مَلْجَئًا أَوْ مَغَٰرَٰتٍ أَوْ مُدَّخَلًا ﴾ درېواړو کلماتو دپاره ډېر تفسیرونه کړي دي، مونږ یې په لاندې یو-یو تفسیر باندې اکتفاء کوو:

الف: د ﴿ مَلْجَئًا ﴾ کلمه د هغه ځای څخه عبارت ده په کوم کښې چې انسان خپل ځان پټولی شي، برابره خبره ده چې په غره کښې وي او که په سمه کښې، او هم برابره خبره ده چې قلا وي، او که بل شی.

ب: د ﴿ مَغَٰرَٰتٍ ﴾ کلمه د "مَغَارَة" جمعه ده چې د "غَوْر" څخه اشتقاقه شوې ده چې په ځمکه کښې د ژور والي معنی ورکوي، خو دلته ترې هغه غارونه (سمڅې) مطلب دي کومې چې په غرونو کښې

---

[1] البحر المحیط ج۵ ص۴۳۷

وي او سړی پکښې خپل ځان د دښمن څخه بچ کولی شي.

ج: د ﴿ مُدَّخَلًا ﴾ کلمه په اصل کښې "مُتَدَخَلًا" وه چې د تفعل د باب څخه ده او په معنی کښې یې تکلف پروت دی، خو دلته ترې هغه سوړه مطلب ده کومه چې په هواره ځمکه کښې وي او انسان پکښې په ډېر تکلیف او مشقت سره ورننوتلی شي او پنا پکښې اخستلی شي.

ذکرې شوې درېواړه کلمې (هره یوه) په دې مقام کښې د داسې یوې اجتماع څخه کنایه ده چې د منافقانو حمایه وکړي او د کفر د ځرګندولو په صورت کښې یې د مسلمانانو د حملو څخه بچ کړي.

یَجْمَحُونَ څه معنی؟

۲_ د ﴿ يَجْمَحُونَ ﴾ کلمه د هغه مصدر څخه اشتقاقه شوې ده د کوم څخه چې د "جُمُوح" کلمې اشتقاق موندلی دی، جموح هغه تېز اس ته ویل کېږي چې د حملې په وخت کښې په قیزه باندې هم نه شي اداره کېدلی. نو دلته یې د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: که منافقان د خپلو ځانونو دپاره کومه اعتمادي موقع مونده کړي نو لکه قیزه چې جموح اس نه شي راایسارولی همدارنګه به دوی هم خپل سوګندونه راایسار نه شي کړی او هلته به په ډېره تېزۍ سره ور وزغلي.

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ فَإِنْ أُعْطُواْ مِنْهَا رَضُواْ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْاْ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُواْ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَقَالُواْ حَسْبُنَا ٱللَّهُ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ ﴿٥٩﴾ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلْغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾ ﴾

[۵۸] او د دوی (منافقانو) څخه ځینې هغه (کسان) دي کوم چې په تا باندې (د) صدقاتو (په وېشلو) کښې عیب پورې کوي (دا عیب لګول یې د شخصي غرض د کبله دي ځکه چې) نو که د صدقاتو څخه (څه شی) ورکړی شي خوشالېږي (او وایي چې ډېر په انصاف وېشل یې وکړه).

او که ورنه کړی شي نو ناڅاپه دوی په غُصه کېږي (او وایي چې په وېش کښې یې بې عدالتي وکړه چې ماته یې را نه کړ).

[۵۹] او که دوی یقینًا په هغه څه باندې راضي شوي وی کوم چې دوی ته الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ورکړي وي (لږ وي او که ډېر) او ویلي یې وی چې الله ﷻ زمونږ بس دی، ژر دی چې الله ﷻ به د خپل فضل څخه (څه) را کړي او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ به هم (مونږ ېې د څه راکړې څخه پرېنږدي).

یقینًا مونږ خاص الله ﷻ ته رغبت (امید) کوونکي یاستو (نو دا کار به ورته ډېر ښه په ګټه تمام شوی وی).

[۶۰] بې شکه زکاتونه د فقیرانو دپاره خاص کړی شوي دي او د مسکینانو دپاره هم، او په زکاتونو باندې د عمل کوونکو دپاره هم، او د مؤلفة القلوب دپاره هم (چې زکات سره د دوی په زړونو کښې الفت او مینه اچول مطلب وي).

او هم (د دې دپاره خاص کړی شوی دی چې) په غلامانو (ازادولو) کښې (مصرف شي) او هم په قرضدارانو کښې (مصرف شي) او هم د الله ﷻ په لاره کښې (مصرف شي) او (بالآخره) د لارې په بچي (مسافر) کښې (مصرف شي).

(زکات فرض کړی شوی دی) د الله ﷻ د جانبه فرض کېدل.

او الله ﷻ پوه (او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د منافقانو یوه بل خاصیت ته اشاره شوې ده چې د دوی د کامل حرص څخه نمایندګي کوي، آن تردې چې د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې هم د غیر عادل په تهمت لګولو باندې ډېل نه دي ترڅو د اعتراض ځای مونده کړي او د حربې په توګه ترې کار واخلي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د اتهام په ارتباط لاندې ارشادات ولوله:

۱ـ منافقان په دنیاوي مالونو باندې دومره حرصناک دي چې په تاباندې هم د غیر عادل نوم ږدي البته کله چې ستا د پلوه دوی ته څه ورنه کړی شي. حال دا چې ته خو الله ﷻ د دې دپاره استولی یې چې په ځمکه کښې عدل جاري کړې او بې عدلي او ظلم د منځه یوسې، نو په تاباندې د ذکر شوي (غیر عادل) تهمت لګولو معنی دا ده چې بالکل په دنیا کښې عادل نشته.

۲ـ ای پیغمبره! منافقان ذکر شوی تهمت په تاباندې د دې کبله لګوي چې تا په کوم وېش کښې مستحق خلک پرېښي دي او په غیرو مستحقو باندې دې مالونه وېشلي دي. بلکې دا تهمت فقط او فقط د هغوی د حرص څخه منشا نیسي، ځکه که دوی ته څه ورکړی شي نو دوی په دغه وخت کښې ډېر خوشالېږي او وایي چې ډېر په عدالت سره وېش وکړی شو، او که ورنه کړی شي بیا نو په غُصه کېږي او په تا باندې د بې عدالتۍ تور لګوي، ته به وایې چې د دوی څخه په غیر نور هیڅوک مستحق نشته.

۳ـ ای پیغمبره! که دوی په هغه څه باندې راضي شوي وی کوم چې دوی ته الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ورکړي دي او د حرص د ماتولو او د خپلو زړونو د ډاډه کولو دپاره دوی ویلي وی چې:

الف: الله ﷻ زمونږ بس دی چې را څخه راضي وي، مال خو عارضي شی دی نن به وي او سبا به نه وي.

ب: که دا ځل مونږ ته څه رانه کړی شوه هیڅ باک یې نشته امید دی چې په آینده کښې الله ﷻ په مونږ باندې د خپل فضل باران وکړي او نبي کریم ﷺ په بل وېش کښې څه راکړي.

ج: مونږ الله ﷻ ته رغبت کوونکي او میلان کوونکي یاستو چې دائمي کارساز او دائمي مهربان دی.

نو که منافقانو ذکرې شوې جملې ویلې وی نو دا به ورته ډېرې بهترې وی لکه چې د همدغو کلماتو سره متشابه کلمات سوچه مؤمنانو د حنین د غنیمتونو په وېش کښې ویلي وه.

۴_ ای پیغمبره! په هره موقع باندې چې تا وېش کړی دی او یا په راتلونکي کښې وېش کوې هغه د الله ﷻ په هدایت او لاربښوونه باندې ولاړ دی، نو په تا باندې اعتراض په حقیقت کښې په الله ﷻ باندې اعتراض دی، او دا کار د منافق او یا کافر څخه بل څوک نه کوي.

۵_ نو ای پیغمبره! د دې دپاره چې د قیامت د ورځې پورې د اعتراض لمن ټوله او د معترضینو خولې چوپې شي د زکات د مصارفو په هکله خپل امت ته معلومات ورکړه چې د زکات مستحق صرف لاندې ډلې دي، د دوی څخه بهرون بل چاته باید ورنه کړی شي که څه هم حرصناک خلک ورته تمه ولري:

الف: یوه ډله هغه خلک دي کوم چې هیڅ شی نه لري، ته به وایې چې د ډېرې نادارۍ څخه یې د ملا هډوکي (ستون فقرات) ښکاریږي.

ب: بله ډله مسکینان دي چې د نادارۍ د کبله ځای په ځای ناست وي او چرته حرکت نه شي کولی چې نه د حرکت سامان ولري اونه د لارې خرڅه.

ج: بله ډله هغه کسان دي کوم چې د اسلامي حکومت د پلوه د زکات په راغونډولو باندې ګمارل شوي وي. دوی ته باید د همدغه زکات د جملې څخه د نورو دولتي مامورینو په اندازه معاشات ورکړی شي.

د: هغه مؤمنان چې ایمان یې کمزوری وي او اسلامي حاکم پوه شي چې د دوی ایمان د مال په ورکړه باندې قوي کېږي نو جائزه ده چې د زکات د اموالو څخه دوی ته هم څه برخه ورکړي ترڅو د دوی د ایمان کمزوري ختمه شي.

ه: دا هم روا ده چې د زکات مالونه هغه غلام یا وینځې ته ورکړی شي چې هغه د خپل مولی سره د کتابت عقد کړی وي خو نه شي کولی چې د عقد په مطابق خپل مولی ته څه ورکړي، او خپل ځان ازاد کړي.

و: قرضداران هم د زکات د اموالو د اخستلو استحقاق لري.

ز: همدارنګه هغه ټول کسان د زکات د ورکړې مستحق دي چې د الله ﷻ په لاره کښې مصروف وي، لکه: دیني طالبان، د جهاد غازیان او داسې نور.

ح: هغه مسافرین هم په زکات کښې برخه لري کوم چې په خپل وطن کښې د ښه مال او ثروت (پانګې) خاوندان وي خو د سفر د کبله یې د خپله ماله لاس ختلی وي او د احتیاج او اړتیا سره مخامخ شوي وي.

ذکرې شوې ډلې د الله ﷻ د پلوه ټاکلې شوې دي او په مسلمانانو باندې فرض دي چې د دوی

برخې په عمل کښې په اخلاص سره پياده کړي.

پاتې شوه دا خبره چې د کومې وجې د کبله د زکات مالونو په ذکرو شوو اتو ډلو کښې انحصار ومونډ. نو د دې لنډ جواب دا دی چې دا انحصار الله ﷻ فرض کړی دی او الله ﷻ پوه دی او هم د حکمت څښتن دی.

توضيحات

۱ـ د ﴿ يَلْمِزُكَ ﴾ کلمه د "لَمْز" څخه اشتقاقه شوې ده، "لَمْز" دې ته ويل کېږي چې څوک د چا د عيب پلټنه کوي[۱] لکه چې منافقانو به په نبي کريم ﷺ باندې د مالونو په وېش کښې د بې عدالتۍ عيب لګاوه.

صدقات څه معنی؟

۲ـ د "صدَقَات" کلمه د "صدقة" جمعه ده، په شريعت کښې هر نېک کار يا نيکې خبرې ته صدقه وايي. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ»[۲] يعنې: هـ. يو نېک شی صدقه ده. خو اکثره په هغه مال کښې د صدقې کلمه استعمالېږي چې څوک يې د خپل مال څخه د ثواب په نيت وباسي[۳] اما څرنګه چې منافقانو په نبي کريم ﷺ باندې په وېش کښې بهتان لګولی دی نو معلومه شوه چې په دې مقام کښې د ﴿ اَلصَّدَقَٰتِ ﴾ د کلمې څخه هغه خيراتي مالونه مطلب دي کوم به چې نبي کريم ﷺ وېشل، برابره خبره ده چې فرضي به وه لکه زکات او يا به نفلي وه لکه د ولجې (غنيمت) او يا هغه مالونه چې د کفارو څخه به د سولې يا جزيې په توګه اخستل کېده.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: منافقانو په نبي کريم ﷺ باندې د کوم ډول مال په وېش کښې تور لګولی وه؟

موږ وايو چې: په دې باره کښې مختلف احاديث روايت شوي دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ابي سعيد ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وايي چې يوه ورځې علي ﷺ نبي کريم ﷺ ته څه لږه اندازه سره زر ورواستول چې نبي کريم ﷺ د څلورو نفرو (مؤلفة القلوب) ترمنځ ووېشل، نو يوه سړي ورته وويلې چې: "اتَّقِ اللهَ يَا مُحَمَّدُ!" ای محمده! د الله ﷻ څخه وډار شه (عدل وکړه). نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «مَنْ يُطِيعُ اللهَ إِذَا عَصَيْتُ»[۴] يعنې: چې زه د الله ﷻ څخه عصيان وکړم نو څوک به يې اطاعت وکړي؟

ب: د يوه اوږده حديث مضمون دی چې نبي کريم ﷺ د حنين د غزا غنيمتي مالونه وېشل، په

(۱) مفردات الراغب ص۴۲۴
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۳۲۴
(۳) مفردات الراغب ص۲۸۶
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۲

همغې موقع یوه سړي وویل چې: «وَاللهِ إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا عُدِلَ فِيهَا»[۱] قسم دی چې دا داسې وېش دی چې عدل پکښې نه دی شوی.

ج: د یوه بل اوږد حدیث مضمون دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وېش کاوه چې د بني تمیمو څخه ورته یوه سړي (چې ذو الحویصرة نومېده) وویلې چې: ای د الله رسوله! عدل وکړه. نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې «وَيْلَكَ مَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ»[۲] تا ته دې حسرت وي چې زه عدل ونه کړم نو څوک به عدل وکړي. په دې حدیث کښې د ویشلي شوي مال تعین نشته چې څه شی به وه.

د: داسې روایت هم شته چې نبي کریم ﷺ ته څه صدقه ور وړلی شوه چې سم د لاسه يې هلته او دلته تقسیمه کړه خو د انصارو څخه یوه سړي وویلې چې: «مَا هَذَا بِالْعَدْلِ»[۳] دا عدل نه دی نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو.

زمونږ په فکر ذکر شوي روایات سره یو تربله څه منافات نه لري څه لرې نه ده چې متعدد واقعات تېر شوي وي او په ایت شریف کښې ټولو ته اشاره وي.

یادونه

۴_ نبي کریم ﷺ د ایت شریف دا ټکړه ﴿ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا۟ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴾ څومره ښه تفسیره کړې ده چې: «تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدِّرْهَمِ وَعَبْدُ الْخَمِيصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخِطَ»[۴] یعنې: د دینار بنده دې هلاک شي او د درهم بنده (دې هلاک شي) او د څادر بنده (دې هلاک شي) چې که څه ورکړی شي راضي کېږي او که څه ورنه کړی شي په غُصه کېږي (او وېش کوونکی د غیر عادل په نامه یادوي).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: کله په لومړني ایت شریف کښې د ﴿ ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾ کلمه عامه شوه چې نفلي صدقاتو ته هم شامله وګڼله شوه نو په کار دي چې په دريم ایت کښې هم د ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ ﴾ کلمه عامه وګڼله شي، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې هر ډول خیرات (نفلي وي او که فرضي) په ذکرو شوو اتو ډولو خلکو کښې منحصر دي. حال دا چې دا خو مطلوبه معنی نه ده ځکه چې نفلي خیرات ورکول خو غني ته لا څه چې کافر ته هم جواز لري؟

مونږ وایو چې: که الله ﷻ د ایت په آخر کښې د ﴿ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ کلمات نه وی نازل کړي نو احتمال وه چې په ذکرو شوو اتو ډلو کښې د ټولو خیراتونو حصر معلوم شوی وی خو الله ﷻ په

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۳۹
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۱۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۶۳
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۰۴

مطلب باندې صراحت وکړ چې په اتو ډلو کښې صرف فرضي خیراتونه یعنې زکاتونه حصر کړی شوي دي. ځکه چې د ﴿ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ کلمات د هغه مضمون دپاره تاکید واقع شوی دی کوم چې د ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلْفُقَرَآءِ ﴾ څخه معلومیده، یعنې: یقینًا صدقات د فقیرانو او نورو ډلو دپاره فرض کړی شوي دي چې دا فرض کېدل د الله ﷻ د جانبه دي[1] د همدې کبله ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې دلته په اجماع سره د صدقاتو څخه زکاتونه مراد دي[2].

د فقیر او مسکین ترمنځ فرق

۶_ ټول علماء کرام متفق دي چې فقیر او مسکین هر یو د هغه چا څخه عبارت دي چې احتیاج وي او دې ته اړ وي چې څوک څه شی ورکړي. خو په دې کښې اختلاف دی چې فقیر زیات محتاج دی د مسکین څخه او که بالعکس مسکین ډېر محتاج دی، علماوو کرامو د دواړو په تعریفونو کښې نهه قوله نقل کړي دي[3] او ځینو مفسرینو کرامو[4] پکښې ډېره شرحه ورکړې ده که څوک د اوږد بحث شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

زمونږ په نزد فقیر د مسکین څخه بد حالی بریښي، د همدې کبله الله ﷻ د زکات د مصارفو بیان په همدوی باندې پیل کړی دی چې ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلْفُقَرَآءِ ﴾ الأية.

نو څرنګه چې د زکات تشریع په احتیاج باندې ولاړه ده او فقیران د اتو واړو مصارفو په سر کښې ذکر شوه نو معلومه شوه چې دوی په احتیاج کښې اصل دي.

د عاملینو څخه څوک مراد دي؟

۷_ د ﴿ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا ﴾ څخه هغه څوک مطلب دي کوم چې د اسلامي حکومت د پلوه د زکات په راغونډولو او قبض کولو او هَمَ په وزن کولو یا پیمانه کولو او هم په لیکلو او ساتلو او بالآخره په توزیع کولو او وېشلو باندې ټاکل شوي وي.

اسلامي حکومت کولی شي چې د نورو مامورینو او عاملینو غوندې دوی ته هم د زکات د اموالو څخه میاشتني معاشات او سفریه کرایه ورکړي.

په فرض کفایي عبادت اجرت اخستل جائز دي

۸_ ځینې علماوو کرامو د ﴿ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا ﴾ د کلماتو څخه استنباط کړی دی چې د فرض کفایي عبادت په اجراء کولو باندې اجرت اخستل جائز دي، نو په امامت باندې اجرت اخستل هم څه ممانعت نه لري ځکه چې دا هم د فروضو کفایي وو څخه دي[5].

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۸۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۴۳
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۳۰۹؛ تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۶۸
(۴) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۰۷
(۵) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۷۸

مُؤَلَّفَةُ الْقُلُوب څوک وه؟

۹_ "مُؤَلَّفَةُ الْقُلُوب" د داسې خلکو نوم دی کوم چې د مال په ورکړه سره د هغوی په زړونو کښې څه د مینې او الفت پیدا کول مطلب وي.

دغه ډول خلک د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې لاندې دوه ډلې وه:

الف: یوه ډله يې کفار وه، چې ځینو ته به نبي کریم ﷺ په خپل وخت کښې د لاندې مطالبو دپاره د خمس الخمس او یا د جزیو د مالونو څخه څه ورکول[1]:

اول: ترڅو د دوی څخه د نورو کفارو په مقابل کښې د مخنیوي کار واخستل شي چې مسلمانانو ته څه ضرر ونه رسوي.

دوهم: ترڅو د دوی زړونه اسلام ته مایل او په اسلام باندې مشرف شي او یا د دوی د قوم څخه ځینې خلک په اسلام مشرف شي.

دریم: ترڅو د دوی د ضرر څخه مسلمانان بچ پاتې شي.

څلورم: ترڅو د هغو جدید الاسلامه خلکو ایمان قوي شي چې د دوی د قوم څخه به په اسلام مشرف شوي وه. څکه چې د یو قوم د مشر په تالف (مینه) باندې عوام خلک هم تالف پیدا کوي.

او همدارنگه ځینې کافران د مالي احسان په مقابل کښې بې اثره نه پاتې کېږي.

ب: بله ډله يې مسلمانان وه، چې ځینو مسلمانانو ته به نبي کریم ﷺ څه مال ورکاوه ترڅو لاندې مطالب حاصل شي[2]:

اول: ترڅو د کمزورو عقایدو مسلمانانو عقاید پرې قوي شي او کمزوري يې د منځه لاړه شي او هم د دې دپاره چې د دوی کمزوري نورو ته سرایت ونه کړي.

دوهم: ترڅو د دوی د قوم څخه نور خلک اسلام ته دعوت کړي او په اسلام باندې يې مشرف کړي.

اما په دې مقام کښې

۱۰_ اما په دې مقام کښې د ﴿ وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ ﴾ څخه دوهم ډول (یعني مسلمانان) مطلب دي څکه چې کفارو ته د زکات ورکول جواز نه لري، لکه چې نبي کریم ﷺ معاذ بن جبل ﷺ ته توصیه کړې وه چې کله اهل الکتاب په اسلام باندې مشرف شوه نو بیا هغوی ته خبر ورکړه چې: «أَنَّ اللهَ قَدْ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ»[3] یقینًا الله ﷻ په دوی باندې زکات فرض کړی دی چې د دوی د غنیانو څخه به اخستل کېږي او د همدوی په فقراوو باندې به ورتاوول کېږي (په همدوی باندې به توزیع کېږي).

---

(۱) احکام القرآن ج۳ ص۱۲۳؛ تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۴۰

(۲) زاد المسیر ج۳ ص۳۱۰

(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۳

همدارنګه نبي کریم ﷺ هم د کافرو مؤلفة القلوب ډلې ته د زکاتي مالونو څخه څه نه دي ورکړي[۱] بلکې دا کار به يې د خمس الخمس او نورو مالونو څخه پوره کاوه، لکه چې وړاندې تېر شوه.

ایا اوس هم "مؤلفة القلوب" شته؟

۱۱_ په دې کښې اختلاف دی[۲] چې ایا اوس هم داسې خلکو ته د زکات ورکول جواز لري کوم چې په عقیده کښې کمزوري وي او یا ورته دا تمه وي چې د خپل قوم څخه نور خلک اسلام ته دعوت کړي چې هغوی هم د ده غوندې په اسلام باندې مشرف شي؟

علماء کرام عمومًا (د احنافو علیهم الرحمة په شمول) وایي چې د مؤلفة القلوب ډله د صحابه کرامو ﷺ په اجماع باندې د ابو بکر الصدیق ﷺ په خلافت کښې ساقطه شوې ده[۳] چې ځینو علماوو کرامو په همدې باره کښې ښه اوږده قیصه لیکلې ده[۴] که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې ولولي.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وایي چې اجماع خو د افکارو د مجموعې څخه په غیر بل شي نه دی، نو پوښتنه دا ده چې: ایا په اجماع باندې د منصوصي حکم نسخه جواز لري؟ ایا د نبي کریم ﷺ په وفات سره د نسخې دروازه نه ده بنده شوې او دین کمال ته نه دی رسېدلی؟

مونږ وایو چې[۵]:

الف: اجماع هم قطعي دلیل دی لکه څنګه چې کتاب الله قطعي دلیل دی، نو که اجماع ناسخه وګڼو هیڅ باک يې نشته.

ب: اجماع خو بې د استناد څخه انعقاد نه مومي نو چرته چې اجماع صورت نیسي هلته به ضرور مقدر یا ملفوظ نص موجود وي، خو کله چې همدغه مقدر یا ملفوظ نص په اجماع باندې قوي شي نو د کتاب الله ناسخ واقع کېدلی شي.

مګر مونږ ته ذکر شوي دواړه جوابونه د قبول وړ نه دي ځکه چې صحیح مذهب دا دی چې اجماع په هر صورت کښې ناسخه نه شي واقع کېدلی حال دا چې په اول ځواب کښې اجماع کلاً ناسخه ګڼله شوې ده او په دوهم جواب کښې اجماع ته په نسخه کښې مداخله ورکوله شوې ده.

ج: د مؤلفة القلوب سقوط په نسخه باندې نه دی ثابت شوی بلکې کومه معنی چې د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې د هغوی په ثبوت کښې د نظر لاندې نیولې شوې وه همغه معنی د صحابه وو کرامو ﷺ

---

[۱] تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۴
[۲] تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۸۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۶۵
[۳] تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۴
[۴] بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۲ ص۴۵
[۵] روح المعاني ج۱۰ ص۱۲۲

په زمانه کښې د هغوی په سقوط کښې تر لاسه کېږي. یا په بل عبارت: هلته يې په ثبوت کښې د اسلام اعزاز وه او دلته يې په سقوط کښې د اسلام اعزاز دی چې هغوی ته احتیاج نه دی.

د دغه جواب نظير کتې مټ د تیمم په باره کښې د اوبو او د خاورو دی، ځکه په خاورو باندې چې کومه معنی (طهارت) ـ د اوبو د عدم موجوديت په وخت کښې ـ حاصلېدله هغه معنی (طهارت) د اوبو په موجوديت کښې پخپله په اوبو حاصلېږي او تیمم سقوط کوي.

دا جواب هم ښه دی خو چندان متبادر نه دی، څه دقت غواړي.

د: مونږ ته دا بهتره ښکاري چې مؤلفة القلوب د دې کبله ساقط شوی دی چې د ثبوت وجهې يې سقوط کړې دی هغه دا چې په هغه وخت کښې د دوی ثبوت ته حاجت وه او وروسته دغه حاجت د منځه لاړ نو کله چې د هغوی د ثبوت وجهه ساقطه شوه نو د هغوی د ثبوت حکم هم ساقط شو.

سوال جواب

۱۳ـ که څوک وايي چې: هر حکم که څه هم په لومړني ثبوت کښې وجهې ته ضرورت ولري مگر په بقاء کښې وجهې ته ضرورت نه لري. د ښه وضاحت دپاره د عمر الفاروق ﷛ د کلام حاصل ولولئ:

يوه ورځې عمر الفاروق ﷛ د حج په موقع وويلې چې: نن ورځ زمونږ د رمل (پهلوانی) سره څه دي ځکه چې په لومړنيو دريوو گردښونو کښې خو مونږ د دې کبله پهلواني کوله ترڅو مشرکان پوه شي چې مونږ د مدينې منورې آب او هوا نه ياستو کمزوري کړي، خو ـ الحمد الله ـ د مشرکانو جرړه خو الله ﷻ وويستله نو پهلوانۍ ته څه ضرورت دی؟ اما د دې سره ـ سره «شَيْءٌ صَنَعَهُ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ فَلَا نُحِبُّ أَنْ نَتْرُكَهُ»[۱] دا يو شی دی چې نبي کريم ﷺ کړی دی نو مونږ دا نه خوښوو چې ترک يې کړو (او لاس ترې واخلو)؛ نو په کار دي چې د مؤلفة القلوب د سقوط د وجې سره د زکات د مصارفو د قطاره ونه غورزولی شي؟

مونږ وايو چې: د مؤلفة القلوب د ثبوت وجه د رمل د ثبوت د وجې څخه لاندې فرقونه لري:

الف: مؤلفة القلوب ته زکات ورکول د معاملاتو څخه دي او په طواف کښې رمل کول د مناسکو څخه دي. د مناسکو په هکله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «خُذُوا مَنَاسِكَكُمْ فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي أَنْ لَا أَحُجَّ بَعْدَ حَجَّتِي هَذِهِ»[۲] يعنې: زما څخه د حج مناسک زده کړئ ځکه چې نه پوهېږم شايد چې زه د همدغه حج څخه وروسته بل حج ونه کړم.

د همدې کبله عمر الفاروق ﷛ د ټولو صحابه وو کرامو ﷡ څخه وړاندې مؤلفة القلوب ته د مال د ورکړې څخه منعه وکړه او بيا نورو تائيد کړه[۳] حال دا چې په رمل باندې همدی ﷛ د هرچا څخه کلک وه لکه چې لږ وړاندې تېر شو.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۲۱۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۵۹
(۳) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۲۴

ب: په دې باندې علاوه، رمل خو نبي کريم ﷺ د مشرکانو د تهديد دپاره کړې وه (چې مونږ نه باستو کمزوري شوي) مګر دروند ورباندې نه وه تمام شوی او ورته زړه تنګی نه وه، نو د مناسکو ځخه وګڼل شو.

اما مؤلفة القلوب ته د مال ورکړه په نبي کريم ﷺ باندې ډېره درنه تمامېدله او سړی پوهېده چې ورباندې خوشاله نه دی او په مناسب وخت کښې به سقوط ورکړي.

د همدې کبله يوه ورځې نبي کريم ﷺ خپل اعتذار داسې وړاندې کړ چې: «إِنِّي لأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يُكَبَّ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ»[١] يعني: يقيناً زه يوه سړي ته (څه) ورکوم حال دا چې د ده ځخه راته بل څوک محبوب وی د دې ډاره چې په اور کښې به پرمخ وغورزولی شي.

د "فِي الرِّقَابِ" ځخه څوک مراد دي؟

۱۴_ که څه هم د ﴿ وَفِي ٱلرِّقَابِ ﴾ کلمه لاندې دوه تفسيرونه درلودلی شي:

الف: چې د سړي د زکات په مال باندې غلام خريداري کړي او بيا يې ازاد کړي.

ب: چې هغه غلام ته د زکات مال ورکړي کوم چې خپل مولی مکاتب ګرځولي وي چې دومره مال راکړه نو ته دې ازاد يې، خو د هغه ومه نه کېږي چې خپل ځان ازاد کړي او تاکلی مبلغ ورکړي.

مګر علماء کرام _د احنافو عليهم الرحمة په شمول_ دلته دوهم تفسير خوښوي[٢].

غارمين څه معنی؟

۱۵_ د ﴿ وَٱلْغَٰرِمِينَ ﴾ کلمه د غارم جمعه ده، د غارم کلمه په معنی د غريم سره ده، غريم هغه چاته ويل کېږي چې يا په ده باندې بل څوک دَين (قرض) لري او يا دی په بل چا باندې دَين لري[٣] خو دلته اولنی معنی مطلب ده چې په مديون (پور وړي) سره تري تعبير کوو.

پور وړي ته په هغه وخت کښې د زکات ورکړه جواز لري چې دومره مال ونه لري چې خپل دَين پرې خلاص کړي او د کور د ګذارې دپاره ورسره څه پاتې شي[۴].

في سبيل الله يعني څوک؟

۱۶_ مفسرينو کرامو د ﴿ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ د کلمې دپاره ډېر تفسيرونه کړي دي لکه[۵]:

الف: څوک چې د غازيانو د ډلې ځخه د فقيری د کبله پاتې شي او دومره څه نه لري چې خپل ځان پرې جهاد ته مجهز کړي.

(١) صحيح مسلم ج١ ص٣٣٨
(٢) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج٢ ص٤٥
(٣) مفردات الراغب ص٣٧٢
(۴) روح المعاني ج١٠ ص١٢٣
(۵) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص١٢٧

ب: څوک چې د ديني علومو په زده کړه مصروف وي او خپل احتياجات د همدغه مصروفيت د کبله نه شي پوره کولی.

ج: د حجاجو د ډلې څخه چې څوک د فقر کبله پاتې شي.

د: بلکې هرڅوک چې د الله ﷻ په طاعت کښې او د خير په کارونو کښې مشغول وي او احتياج ولري هغوی ټول په ذکره شوې کلمه کښې شامل دي[١].

خو مونږ ته داسې برېښي چې د حاجيانو څخه به هغه حاجي په ذکره شوې کلمه کښې شامل وي چې د حج د فرضيت څخه وروسته محتاج شي او د فرضيت د اداء کولو توان ورسره نه وي.

اما په چا باندې چې حج فرض نه وي نو اکثره علماء وايي چې هغه په ﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ کښې شامل نه دی[٢] ځکه چې محتاج نه دی او د زکات په ټولو مصارفو کښې احتياج ضرور دی، لکه چې وړاندې په اومه توضيح کښې د نبي کريم ﷺ په حديث سره په ثبوت رسيدلی دی.

سوال جواب

١٧ـ که څوک وايي: که د زکات د مصارفو په ټولو ډولونو کښې احتياج ضرور وي نو په کار دي چې د زکات راغونډوونکو ته ورنه کړی شي او هم بايد چې مؤلفة القلوب ته نه وی ورکړی شوی، ځکه چې په دغو دوارو ډلو کښې غنيان وه او شته؟

مونږ وايو چې: دغه دواړه ډلې هم په احتياج سره زکات اخلي، که په دوی کښې احتياج نه وی نو اسلامي حاکم خو په دغسې موارد و کښې احتياج دی[٣].

يا په بل عبارت: په دغو دوارو صورتونو کښې د زکات قبض کوونکي په حقيقت کښې اسلامي حاکم دی، او ده ته د احتياج په اساس د ورکړې جواز شته.

د همدې کبله د مال خاوندان حق نه لري چې د زکات عاملينو ته په خپل لاس (د اسلامي حاکم د اجازې څخه پرته) زکات ورکړي، اما فقيرانو او نورو ته يې پخپله هم ورکولی شي ځکه چې د هغوی احتياج ذاتي دی.

لنډه دا چې د زکات د ورکړی شوې اته واړه ډلې که څه هم د استحقاق په وجوهو کښې مختلفې دي مګر په احتياج کښې ټولې متفقې دي[٤] چې څوک يې ډول محتاج دی او څوک بل ډول ارتيا لري.

ابن السّبيل څوک دی؟

١٨ـ که څه هم د ﴿ابْنِ السَّبِيلِ﴾ (د لارې بچي) په باره کښې مونږ د مطلب په خلاصه کښې

---

(١) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج٢ ص٤٥
(٢) تفسير البغوي ج٢ ص٣٠٤
(٣) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص١٢٨
(٤) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج٢ ص٤٨

پوره وضاحت کړې دی، مګر د استنباط په توګه خینو مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه لاندې کسانو ته هم شامله ګڼلې ده[۱]:

الف: د هرچا د لاس څخه چې خپل مال وتلې وي ـ مثلاً چا ترې غصب کړی وي ـ هغوی ټول د ﴿ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ ﴾ په مفهوم کښې شامل دي که څه هم په خپل وطن کښې وي او مسافر نه وي.

ب: کوم تاجر چې په خلکو باندې قرضونه ولري خو د اخستلو وسه یې نه کېږي هغه هم ابن السبیل دی.

ج: هغه چاته هم د زکات اخستل جائز دي چې په مفلس سړي باندې یې قرض وي، او یا یې د ظلم د وجهې نه ورکوي او زبردستي کوي.

د: که یوه ښځه په خپل مېړه باندې دمهر پیسې ولري خو د غوښتلو سره-سره هغه پرې ګېړه اچولې وي هغې ته هم زکات اخستل جائز دي چې فقیره وي.

زمونږ په نزد هغه فقیر سړی هم زکات اخستلی شي چې مدیون (قرضدار) یې ورک وي او درک یې معلوم نه وي او یا یې وطن ته د راستنېدلو امید نه وي، او نه نوموړی هلته خپل ځان وررسولی شي.

یوه ضروري مسئله

۱۹ـ که څه هم ذکر شوی ایت شریف د زکات د مصارفو په هکله نازل شوی دی مګر د مفهوم په اعتبار سره ټولو فرضي خیراتونو او یا واجبي خیراتونو ته شامل دی[۲] نو څوک چې په ذکرو شوو ډلو کښې شامل نه وي هغه ته جائزه نه ده چې لاندې خیراتونه واخلي:

الف: د ځمکې عشرونه ورته جواز نه لري.

ب: د کفارو خیراتونه (لکه د یمین کفاره، د قتل خطا کفاره، د ظهار کفاره) ورباندې حرام دي.

ج: د نذرونو اخستل ورباندې حرام دي.

د: د صدقة الفطر قبض کول ورته ناروا کار دی.

څکه چې د یو پلوه په ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ ﴾ کښې د ﴿ إِنَّمَا ﴾ کلمه د حصر دپاره ده او د بله پلوه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د حصر معنی په ډېرو واضحه کلماتو کښې څرګنده کړې ده.

د حدیث مضمون دا دی چې: یوه ورځې نبي کریم ﷺ یو سړی مخاطب کړ (البته کله چې هغه د زکاتي مالونو په باره کښې سوال کاوه) چې: الله ﷻ د زکاتي مالونو په وېشلو کښې د هیچا په فیصله باندې نه دي خوښ حتی چې ماته یې هم د وېش حق نه دی راکړی، بلکې زکاتي مالونه یې په اتو ډلو باندې وېشلي دي، نو که ته د دغو اتو ډلو څخه په کومه یوه کښې شامل یې نو «أَعۡطَيۡتُكَ حَقَّكَ»[۳] خپل حق به دې درکړم، او که نه نو په ما باندې د بې عدالتۍ تهمت مه لګوه.

---

(۱) روح المعاني ج ۱۰ ص ۱۲۴

(۲) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج ۲ ص ۴۷

(۳) سنن ابي داود ج ۱ ص ۲۳۰

د زکات د تشریع حکمتونه

۲۰_ ذکر شوي د زکات د تشریع ایت شریف الله ﷻ په ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾ باندې ختم کړی دی ترڅو د هغو ټولو سوالونو دپاره جواب شي چې د چا په ذهن کښې ګرځي-راګرځي. که څوک غواړي چې د زکات د تشریع په حکمتونو باندې خپل ځان پوه کړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي، مونږ دلته فقط همدومره لیکو چې د زکات د قبض دپاره اصلاً اسلامي حکومت تاکلی شوی دی د همدې کبله په ایت شریف کښې د ﴿ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا ﴾ کلمات هم نازل شوي دي.

د اسلامي حکومت وظیفه ده چې په خپل لاس یې په ذکرو شوو ډلو باندې توزیع کړي.

نن ورځ چې حکومت دا کار پرېښنی دی نو دا د اسلام قصور نه بلکې د حکومتونو قصور دی.

لنډه دا چې د کمونستانو هغه سوال ته دلته هیڅ ځای نشته چې په زکات باندې فقیران د بډایانو غلامان جوړېږي. او دا ځکه چې په اسلامي قانون کښې باید د زکات مالونه د بډایانو په لاس باندې توزیع نه شي بلکې دا کار بایذ اسلامي حکومتونه وکړي.

﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ۚ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ ۚ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرْضُوهُ إِن كَانُوا۟ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّهُۥ مَن يُحَادِدِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَأَنَّ لَهُۥ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدًا فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْخِزْىُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾ ﴾

[۶۱] او د دوی (منافقانو ځخه (ځینې) هغه کسان دي چې نبي ﷺ ته (وړوکی د خولې) ضرر رسوي او وایي چې دی (نبي کریم ﷺ) غوږ دی (په ډېره اسانۍ سره خبره مني او ډېر ژر غولېږي).

(ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه جواب ورکړه او ورته) ووایه چې: (دی ﷺ خو غوږ دی مګر) ستاسو دپاره د خیر غوږ دی (ستاسو پکښې خیر دی، یا د خیر خبره اسانه مني نه د شر خبره).

(او هم ورته ووایه چې نبي کریم ﷺ) په الله ﷻ باندې پخه عقیده لري او د مؤمنانو دپاره (د ایمان د کبله د دوی په خبرو باندې) باور کوي (دا کار خو د سادګۍ کار نه دی).

او (هم نبي کریم ﷺ) ستاسو د جملې ځخه د هغو کسانو دپاره رحمت دی کومو چې ایمان راوړی دی (په طیبه کلمه باندې تلفظ کوي دوی ته فرصت ورکوي چې خپل ایمان خالص وګرځوي).

او هغه کسان چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته (وړوکی د خولې) ضرر رسوي نو دوی ته (د الله ﷻ په نزد) درد ناک عذاب (ټاکل شوی) دی.

[۶۲] منافقان په الله ﷻ باندې تاسو ته سوګندونه کوي ترڅو تاسو خوشاله (راضي) کړي. حال دا چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ زیات مستحق دی چې دوی یې راضي (خوشاله) کړي، که دوی (رښتیاني) ایمان درلودونکي وي (نو یقین به پرې وکړي).

[۶۳] ایا دوی (منافقان) نه پوهېږي چې یقیناً شان دا دی هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ په مقابل طرف کښې ودرېږي (او دښمني ورسره وکړي) نو بې شکه ده لره د دوزخ اور په داسې حال کښې (ټاکلی شوی) دی چې دی به پکښې همېشه وي. دا (په دوزخ کښې د دوام په توګه داخلېدل) لویه رسوایي ده.

ارتباط او شان نزول

۱_ په وړاندېنیو ایتونو کښې د منافقانو د دې خاصیت بیان وه چې د نبي کریم ﷺ په افعالو باندې بې اعتراض کاوه چې عادل نه دی او په دې ایتونو کښې دا خاصیت بیانېږي چې د نبي کریم ﷺ په اخلاقو باندې عیب لګوي چې ټول غوږ دی، په خبرو کښې تحقیق نه کوي.

۲_ اما د شان نزول په باره کښې یې متعدد واقعات روایت شوي دي[۱] چې مونږ یې فقط لاندې خلاصه لیکو او بس:

یوه ورځې د منافقانو یوه غټه ډله ناسته وه او په نبي کریم ﷺ پسې یې پروپاګند کاوه او یو بل ته یې اطمنان ورکاوه چې بې غمه خپل مجلس ته ادامه ورکړئ که بالفرض نبي کریم ﷺ خبر هم شي څه پروا نشته ځکه چې هغه په خبرو کښې تحقیق نه کوي او ډېر ژر د سړي خبره مني، نو قناعت به ورکړو او سوګندونه به ورته وکړو.

د همدوی د مجلس ترڅنګ یو مسلمان هلک ناست وه چې "عامر" نومېده چې ددوی په نظر چندان شی نه ښکارېده، او دا ګومان یې وه چې دا ماشوم په څه پوهېږي؟!.

منافقانو خپل مجلس په دې پیل کړ چې قسم دی که هغه ویناوې حقې وي کومې چې نبي کریم ﷺ یې کوي نو مونږ دې د خرو څخه هم بدتر یو، یعنې دی دروغ وایي.

په همدې منځکښې ورباندې نوموړي ماشوم غږ وکړ چې قسم دی چې د نبي کریم ﷺ ویناوې رښتیا دي او تاسو د خرو څخه بدتر یاست. او بیا یې نبي کریم ﷺ ته د منافقانو خبرې ټکي په ټکي وررسولې.

نبي کریم ﷺ هغوی راوغوښتل او مخاطب یې کړه چې دا ولې؟. هغوی قسم وکړ چې ماشوم دروغ وایي او مونږ ستا په باره کښې څه بد نه دي ویلي.

خو بالمقابل ماشوم (عامر) د دوی خبره رد کړه او ویې ویل چې زه رښتیا وایم او دوی دروغژن دي. الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او د ماشوم خبره یې تصدیق کړه[۲].

---

[۱] زاد المسیر ج۳ ص۳۱۲؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۶

[۲] اسباب النزول للواحدي ص۱۶۸

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! د منافقانو یوه ډله هغه ده کومه چې تا خپه کوي او ستا په عالي اخلاقو باندې د عیب نوم ږدي او وایي چې هغه ټول غوږ دی او غولول یې ډېر اسان دي او هم په خبرو کښې تحقیق نه کوي او نه په تحقیق باندې پوهېږي.

ای پیغمبره! د منافقانو د ذکرې شوې عیبژنې خبرې په رد کښې زما د طرفه داسې ووایه چې:

۱ـ ای منافقانو! دغسې نه ده چې نبي کریم ﷺ د نادانۍ د کبله غوږ دی، بلکې د دې کبله غوږ دی چې تاسو رسوا نه شئ او تاسو په خپل مجلس کښې خجالت نه کړي، که نه نو هغه ته خو ستاسو عادتونه ښه معلوم دي او خصوصاً د دغې غزا (تبوک د غزا) په پیل سره خو تاسو خپل خانونه هرچا ته ورو پېژاندل. یا په بل عبارت: نبي کریم ﷺ د خیر دپاره غوږ دی چې ډېر ښه یې قبلوي او د شر دپاره غوږ نه دی او ستاسو خبرې د خیر خبرې نه دي بلکې د شر خبرې دي، نو د نبي کریم ﷺ سکوت د قبول معنی نه ورکوي.

۲ـ پیغمبر ﷺ خو په الله ﷻ باندې پخه عقیده لري او پوره مطمئن دي چې تاسو ورته د خولې د ضرر څخه په غیر بل څه ضرر نه شئ رسولی نو ځکه ستاسو سوګندونه په سکوت سره اوري، خو تاسو ورباندې ګومان کوئ چې زمونږ سوګندونو ته تسلیم شو.

۳ـ په دې باندې علاوه، که نبي کریم ﷺ غوږ دی نو د هغو کسانو د خبرو دپاره غوږ دی چې هغوی په الله ﷻ باندې پخه عقیده لري او ستاسو غوندې د تظاهر مسلمانان نه دي. یا په بل عبارت: که بالفرض نبي کریم ﷺ غوږ دی نو د عامر ﷺ (ماشوم) د خبرو دپاره هم غوږ دی، د هغه (ماشوم) د خبرو دپاره به ولې غوږ نه وي چې الله ﷻ یې خبره تصدیق کړه چې رښتیا وایي.

۴ـ ای منافقانو! نبي کریم ﷺ خو د ټولو مخلوقاتو دپاره او خصوصاً ستاسو دپاره د الله ﷻ رحمت دی، ستاسو څخه ظاهري ایمان قبلوي، د مؤمنانو په ډله کښې مو شمېري او بالآخره تاسو ته فرصت درکوي چې د خپلو عقائدو څخه شکونه او شبهې وباسي او سوچه مؤمنانو شئ.

که بالفرض نبي کریم ﷺ ستاسو دپاره رحمت نه وی نو تاسو به یې د لا وړاندې څخه د علني کفارو په ډله کښې شمېرلي وی او د جنګ اعلان به یې درسره کړی وی.

که تاسو د نبي کریم ﷺ په عوض د یوه دنیاوي مشر سره دغسې چال چلند کړې وی لکه څنګه یې چې د ده ﷺ سره کوئ نو بیا به تاسو ته ځرګنده شوې وی چې بې شکه نبي کریم ﷺ زمونږ دپاره رحمت دی.

۵ـ اې منافقانو! تاسو پوه شئ چې ستاسو د رسوایۍ وخت رارسېدلی دی، که څه هم نبي کریم ﷺ ستاسو پروپاګند په اغماض (سترګو پټولو) سره تېروي مګر الله ﷻ د هغه چا دپاره (چې د ده ﷺ پیغمبر ﷺ ته د حقارت نظر کوي او په افعالو او اخلاقو باندې یې د عیب ګوتې ږدي) دردناک عذاب تاکلی دی چې ډېر ژر به یې ورباندې ورنازل کړي.

د منافقانو سوګندونه

۶_ ای مؤمنانو! د منافقانو په عقیده نبي کریم ﷺ په خبرو باندې په اسانۍ سره تېروزي او سوګندونو ته اړتیا نه لري، نو د هغوی سوګندونه اصلاً د دې دپاره دي چې تاسو راضي کړي او قناعت درکړي چې مونږ په نبي کریم ﷺ پسې پروپاګند نه دی کړی او دا ماشوم دروغ وايي. نو که بالفرض منافقان تاسو راضي کړي او په سوګندونو باندې مو تېرباسي نو الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ خو نه شي تېرویستلی او په دې صورت کښې به ستاسو خوشالي دوی ته څه په درد وخوري.

نو دوی ته په کار ده چې ستاسو په عوض یې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ د خپلو خانونو څخه راضي کړي وی او د منافقت څخه توبه تائب شوي وی، نو که دوی رښتیني مؤمنانو وی نو دغه کار ورته بهتر وه. او دا څکه چې الله هغه چاته د دوزخ اور د دوام په توګه ټاکلی دی څوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبره ﷺ سره دښمني کوي او په مقابل طرف کښې ورته ودریږي.

دا غټه رسوایي ده چې د قیامت په ورځ د منافقانو سره پیوسته کېدونکې ده، نو منافقانو ته په کار دي چې د همدغې غټې رسوایي څخه ځانونه بچ کړي، نه دا چې فقط د دنیا د رسوایۍ څخه د نجات دپاره سوګندونه وکړي خو د آخرت د رسوایۍ او خجالت غم ورسره نه وي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي: په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴾ په جمله کښې د "ل" په عوض "ب" نازله نه شوه او "وَيُؤْمِنُ بِالْمُؤْمِنِينَ" قرائت نه شو؟

مونږ وایو چې: د ﴿ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ﴾ څخه ایمان بالله مراد دی، نو حاصل یې داسې کېږي چې: نبي کریم ﷺ خو په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی او د مؤمنانو د ډلې څخه په اعلی درجه یو مؤمن دی او د مؤمن خاصیت دا دی چې په مجالسو کښې څوک نه خپه کوي، نو دروغېنه خبره سمدستي د ویونکي په مخ باندې نه وروني. ته به وایې چې دا به غولېدلی وي حال دا چې هغه د کرامت د امله سکوت غوره کوي. همدا مضمون نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې څومره ښه واضحه کړی دی چې: «الْمُؤْمِنُ غِرٌّ كَرِيمٌ وَالْفَاجِرُ خِبٌّ لَئِيمٌ»[1] یعني: مؤمن د کرامت د کبله غولېدلی ښکاري (چې په مجلس کښې په چا باندې خبره نه ورسپېنوي) او فاجر سړی فساد جوړونکی او لجاجت کوونکی دی.

او د ﴿ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴾ څخه د خبرو (وینـاوو) تصدیق مراد دی، نو حاصل یې داسې کېږي چې: نبي کریم ﷺ د مؤمنانو په خبرو باندې (د دوی د ایمان د کبله) باور کوي، څوک چې طیبه کلمه وایي په هغه باندې پیغمبر ﷺ بدګوماني نه کوي چې دروغ به وایي څکه چې دروغ خو د ایمان زوال دی. نو کله چې تاسو ای منافقانو! کلمه وایاست تاسو ته په کار دي چې غلطه خبره ونه کړئ. په تاسو باندې هم نبي کریم ﷺ بدګوماني نه کوي او د خپلو پیروانو څخه مو نه وباسي ترڅو چې تاسو د

[1] سنن ابي داود ج۲ ص۳۰۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۷

ایمان په ضد قدم پورته نه کړئ او د نبي کریم ﷺ د ملګرتیا څخه خپل ځانونه په لوی لاس ونه باسئ؛ کوم مشر چې په خپلو پیروانو باندې ذکره شوې عقیده لري هغه ته باید آفرین او تحسین ورکړی شي، نه دا چې هغه د مسخرو په توګه د غوږ په لقب یاد کړی شي.

لنډه دا چې کله په دوارو جملو کښې بیل-بیل مضمون نغښتی وه نو دواړه جملې په یوه شکل هم نازلې نه کړی شوې، والله ﷻ اعلم.

دا هغه څه وه چې مونږ ته ذهن ته راغله، علماوو کرامو پکښې نور څه لیکلي دي[1].

د عربیت یوه قاعده

٢_ که څه هم د عربیت د قوانینو په اقتضاء باید چې د ﴿ وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرۡضُوهُ ﴾ په جمله کښې د مثنی ضمیر نازل شوی دی ترڅو تري "أَنْ يُرْضُوهُمَا" جوړ شوی وی مګر دغسې نازل نه کړی شو چې مونږ (ټول مؤمنان) په غوږ ووهل شو چې د الله ﷻ رضا او د نبي کریم ﷺ رضا یو تربله سره تلازم لري، نو د الله ﷻ رضا د پیغمبر ﷺ رضا ده او د پیغمبر ﷺ راضي کول د الله ﷻ راضي کول دي. لکه چې همدې تلازم ته الله ﷻ په اطاعت کښې هم اشاره کړې ده چې: ﴿ مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدۡ أَطَاعَ ٱللَّهَ ﴾ [النساء: ٨٠] یعني: هرڅوک چې د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو یقیناً هغه د الله ﷻ اطاعت هم وکړ.

څه چې مونږ وړاندې ولیکل دا راته غوره ښکاري، که نه نو علماوو کرامو خو د ذکرې شوې قاعدې د حفاظت دپاره څو متعدد تاویلونه کړي دي[2] خو مونږ ته په زړه پورې ښکاره نه شوه نو ځکه مو پرې غځیدنه ډیره کمزوره، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿ يَحۡذَرُ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ أَن تُنَزَّلَ عَلَيۡهِمۡ سُورَةٞ تُنَبِّئُهُم بِمَا فِي قُلُوبِهِمۡۚ قُلِ ٱسۡتَهۡزِءُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ مُخۡرِجٞ مَّا تَحۡذَرُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾

[٦٤] منافقان (د دې څخه) ډاریږي چې په دوی (مؤمنانو) باندې (د الله ﷻ له پلوه) داسې سورت نازل کړی شي چې په هغه شي سره یې خبر کړي کوم چې دوی (منافقانو) په خپلو زړونو کښې (پټ کړی) دی (چې د ملنډو او منافقت څخه عبارت دی).

(نو ای پیغمبره! منافقانو ته) ووایه چې: تاسو خپلو ملنډو (او منافقت) ته ادامه ورکړئ، (خو) یقیناً الله ﷻ د هغه شي بهر راویستونکی (څرګندونکی) دی د کوم (د څرګندولو) څخه چې تاسو ډاریږئ.

د مطلب خلاصه او توضیحات

١_ مونږ د ﴿ عَلَيۡهِمۡ ، تُنَبِّئُهُم ﴾ ضمیرونه مسلمانانو ته راجع کړه او د ﴿ قُلُوبِهِم ﴾ ضمیر مو منافقانو ته راجع وباله، که څه هم د ضمیرونو تفکیک صورت نیسي خو دلته یې باک نشته ځکه

(١) تفسیر الطبري ج١٠ ص١٦٩، تفسیر القاسمي ج٨ ص٢٤٩
(٢) تفسیر القاسمي ج٨ ص٢٥٠، حاشیه الشیخ زاده علي تفسیر البیضاوي ج٢ ص٣٤٠

چې مطلب واضحه دی او د ضمیرونو تفکیک یا انتشار ورباندې څه اثر نه شي غورزولی. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: منافقان د دې څخه ډارېږي چې الله ﷻ د دوی د زړونو پټ رازونه مسلمانانو ته افشاء کړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: منافقان خو عقیدةً کافران وه او د نبي کریم ﷺ په رسالت باندې یې ایمان نه درلود، نو پوښتنه دا ده چې دوی د کومې وجهې د کبله د سورت د نزول څخه په ډار کښې لوېدلي وه حال دا چې دوی یې په رسالت باندې معتقد نه وه؟

مونږ وایو چې:

الف: دوی دا خبره (چې مونږ ډارېږو) په خپلو منځو کښې د مسخرو په توګه کوله[1] د همدې کبله په ایت شریف کښې د ﴿ قُلِ ٱسْتَهْزِءُوٓاْ ﴾ کلمات هم نازل شوي دي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو خو د ایتونو د نزول څخه د تمسخر په توګه خانونه ډاروئ، خو دا ټوقه به مو تقاله شي او الله ﷻ په ربښتیانی توګه د ایتونو نازلوونکی دی.

ب: که څه هم دوی د نبي کریم ﷺ په رسالت باندې عقیده نه درلوده مګر په تجربې سره ورته معلومه شوې وه چې الله ﷻ هغه ته د دوی د زړونو حالات وخت په وخت بیان کړي دي[2]. دوی ډارېدل چې دا ځل یې ورته بیا بیان نه کړي چې دېر خطري وخت دی.

ج: مګر مونږ ته په جواب کښې بهتره بریښي چې د هغه وخت اکثره منافقان اهل الکتاب وه او د نبي کریم ﷺ په رسالت باندې باور درلود او په خپلو کتابونو کښې یې ورته ښه پوره تثبیت وه چې په حقه پیغمبر دی، یاپه بل عبارت: دوی ته د نبي کریم ﷺ پیغمبري داسې ثابته وه لکه څنګه چې ورته د خپلو ځامنو زوی توب ثابت وه مګر عناد نیولي وه او په ایمان باندې مشرف نه شوه، لکه څنګه چې د فرعون او د ده د پیروانو څخه الله ﷻ حکایت کوي چې: ﴿ وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ﴾ [النمل:۱۴] یعنې: فرعونیانو د موسی ؑ په معجزاتو باندې انکار غوره کړ حال دا چې په معجزاتو باندې یې د دوی نفسونو (زړونو) باور کاوه.

منافقان د څه شي په افشا کېدلو ډارېدل؟

۳_ ځینو مفسرینو کرامو هغه شی (چې منافقان یې د افشاء کېدلو څخه ډارېدل) د ځینو خاصو واقعاتو او خاصو خبرو څخه عبارت ګڼلی دی[3]. خو مونږ وایو چې د منافقانو مفسدانه حرکات (کړه وړه) او مفسدانه مجالس او خبرې اترې دومره لږې نه وې چې څوک یې د حصر د لاندې راولي او ټکی په ټکی یې په ګوته کړي، نو بهتره دا ده چې ذکر شوی شی د منافقت څخه عبارت وګڼل

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۵۲

(۲) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۷۱

(۳) زاد المسیر ج۳ ص۳۱۴: اسباب النزول للواحدي ص۱۶۸

شي چې تولو عیبژنو کارونو او عیبژنو ویناوو ته شامل شي. نو د معنی حاصل به یې داسې چې منافقان د خپل منافقت په افشاء باندې دارېږي مګر الله ﷻ د دوی د منافقت افشاء کوونکی دی.

الله ﷻ خپله خبره ربښتیا کړه

۴ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې الله ﷻ څه ایتونه نازل کړه چې د اویا (۷۰) نفرو منافقانو نومونه پکښې ښودلي شوي وه[1] خو د دې کبله بېرته نسخه شوه چې د دوی اولادونو ته پېغور جوړ نه شي څکه چې اکثره په ایمان باندې مشرف شوي وه.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې الله ﷻ خپله خبره ربښتیا کړه او داسې واقعات یې را مخې ته کړه چې منافقانو خپل منافقت پټ نه شو کړی لکه همدغه د تبوک غزا، او هم یې داسې ایتونه نازل کړه چې د دوی د زړونو کیفیات یې څرګند کړه لکه راتلونکی ایت شریف.

په دې باندې علاوه الله ﷻ د منافقانو په خبرو کښې او د دوی په کړو وړو کښې داسې نښې او اثار کېښودل چې هر چا په اسانۍ سره تشخیص کولی شو چې دا منافق دی. الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَٰهُمْ ۚ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾ [محمد: ۳۰] یعنې: ای پیغمبره! ته به ضرور په علاماتو سره منافقان وپېژنې او ضرور هرومرو به دوی د خبرو په اړولو را ړولو کښې هم وپېژنې:

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا۟ قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ ۚ إِن نَّعْفُ عَن طَآئِفَةٍ مِّنكُمْ نُعَذِّبْ طَآئِفَةًۢ بِأَنَّهُمْ كَانُوا۟ مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۶۵] او (ای پیغمبره!) که ته چېرې د دوی (منافقانو) څخه پوښتنه وکړې (چې ولې مونږ پسې پروپاګند کوئ) نو ضرور هرومرو به دوی ووايي چې یقینًا مونږ ګپ لګاوه او ساتیرې مو کوله.

(نو ته ورته) ووایه چې ایا تاسو په الله ﷻ او د ده ﷻ په ایتونو او (بالآخره) د ده ﷻ په پیغمبر پورې یاست چې ټوکې کوئ (په بل شي باندې لاره نه لندیده).

[۶۶] (ای پیغمبره! دوی ته زمونږ د پلوه ووایه چې) اعتذار مه وراندې کوئ (اعتذار مو نه قبلېږي) څکه چې یقینًا تاسو د خپل ایمان څخه وروسته (بېرته) کفر ته واوښتي یاست!

(نو) که مونږ ستاسو د جملې څخه یوې ډلې ته عفوه وکړو (او د توبې توفیق ورکړو) نو بله ډله به مو معذبه کړو څکه چې بې شکه دوی مجرمان (جنایتکاران) دي.

ارتباط او شان نزول

۱ـ په دې ایت شریف کښې د وړاندېنې ایت شریف یو مصداق ښودلی شوی او هغه شی را په ډاګه کړی شوی دی د کوم د افشاء کېدلو څخه چې منافقان په دار کښې وه.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۷؛ تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۹۶

۲_ اما د شان نزول په باره کښې یې متعدد واقعات روایت شوي دي چې تقریباً شپږو ته رسېږي[1] مګر مونږ د لاندې یوې واقعې په ذکر باندې اکتفاء کوو چې د ایتونو سره ډېره نژدې مربوطه ښکاري:

نبي کریم ﷺ په غزا کښې په لاره باندې روان وه حال دا چې د ده ﷺ څخه وړاندې درې کسانو مزل کاوه چې دوه کسانو په قرآن مجید او نبي کریم ﷺ باندې مسخرې کولې او دریم نفر ورته خندل. د دوی مسخرې داسې وې:

الف: محمد ﷺ ګومان کوي چې په رومیانو به غالب شي مګر دا ډېره لرې خبره ده (امکان نه لري).

ب: محمد ﷺ مونږ ته یقین راکوي چې په ده باندې د هغو کسانو په باره کښې د قرآن کریم ایتونه نازل شوي کوم چې زمونږ ملګري په مدینه منوره کښې پاتې دي، حال دا چې دا یې خپل کلام دی خو د قرآن نوم یې ورباندې ایښی دی.

الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ د ذکر شوو کسانو په مباحثه باندې خبر کړ چې هغه درې کسان داسې-داسې خبرې کوي. نبي کریم ﷺ ذکره شوې درې کسیزه ډله را ایساره کړه او مخاطبه یې کړه چې تاسو داسې-داسې خبرې وکړې (دا مو ښه کار نه دی کړی).

هغوی جواب ورکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ د لارې د لنډولو دپاره ګپ لګاوه او څه سات مو تېراوه (زمونږ استهزاء او مسخرې مطلب نه وې) او په لاره کښې خو ټول کاروانیان اختلاط کوي چې لاره لنډه کړي. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[2].

د مطلب خلاصه

۱_ یعنې: ای پیغمبره! منافقان په تا او په قرآن کریم باندې مسخرې او خندنې کوي خو که ته همدوی د استنطاق لاندې ونیسې چې دا ولې؟ نو ضرور او هرومرو به درته په جواب کښې ووایي چې مونږ خو ګپ لګاوه او ساتېرې مو مطلب وه ترڅو را باندې لاره لنډه شي.

۲_ ای پیغمبره! منافقانو ته ووایه (البته چې کله یې په ذکره شوې بهانه باندې اعتذار وړاندې کړ) چې: ای منافقانو! ایا تاسو په الله ﷻ او د ده ﷻ په ایتونو (قرآن کریم) او بالآخره د ده ﷻ په پیغمبر باندې استهزاء (خندنې) کوئ؟ ایا نور څه نه وه چې تاسو ورباندې لاره لنډه کړې وی؟ ایا هغه څوک چې کلمه طیبه وایي هغه ته په بل مؤمن باندې مسخرې کول جواز لري؟

۳_ ای منافقانو! ستاسو دغه اعتذار د ګناه څخه بدتر دی او هیڅکله تاسو ته نجات نه شي درکولی بلکې ستاسو جنایت په ذکر شوي اعتذار باندې لا پسې درنېږي.

لنډه دا چې تاسو د ایمان څخه وروسته _چې تاسو یې دعوه کوئ_ بېرته کفر ته اووښتي یاست او ظاهري ایمان مو د اعتباره لوېدلی دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۶۷؛ زاد المسیر ج۳ ص۳۱۵
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۸؛ الدر المنثور ج۴ ص۲۳۱

۴_ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه دوی ته ووایه چې تاسو ټول د تعذیب لیاقت لرئ نو که مونږ ستاسو خینو کسانو ته عفوه وکړو او د توبه تائب جوړېدلو توفیق ورکړو او د عذاب څخه نجات ورکړو نو دا به وکړو که زمونږ اراده وشي، اما دا په یقین سره ووارئ چې مونږ به ضرور ستاسو څخه یوه ډله په عذاب باندې اخته کړو او د کوم شي څخه چې تښتېدله په هماغه کښې به یې وغورزوو.
ځکه چې دوی پاخه مجرمان دي او جرم (جنایت) یې عادت گرځېدلی دی، حتی چې د توبه تائب جوړېدلو استعداد یې بالکل د منځه وړی دی.

توضیحات

۱_ مونږ د [النساء: ۱۴۰] ایت لاندې د "خَوْض" په باره کښې _چې د ﴿ نَخُوضُ ﴾ کلمه ترې اشتقاقه شوې ده_ څه لغوي تحقیق کړی دی، دلته وریاندې لاندې معلومات وراضافه کوو:
الف: د "خَوْض" کلمه اصلاً په اوبو کښې غوټه وهلو او په اوبو کښې حرکت کولو ته وضعه شوې ده، نو ځرنگه چې په اوبو کښې غوټه وهل غیر منظم وي نو په همدې مناسبت سره په باطلو ویناگانو او په باطلو کارونو کښې استعمالېږي.
ب: په همدې معنی باندې نبي کریم ﷺ هم استعماله کړې ده چې: «إِنَّ رِجَالاً يَتَخَوَّضُونَ فِي مَالِ اللهِ بِغَيْرِ حَقٍّ فَلَهُمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[1] یعني: یقینًا داسې سړي چې د الله ﷻ په مالونو (بیت المال) کښې په ناحقه غوټې وهي (ناجائز تصرف کوي) نو دوی ته د قیامت په ورځ اور دی.
ج: مگر مونږ یې په دې مقام کښې په گپ لگولو سره معنی کوو چې د ﴿ نَلْعَبُ ﴾ د کلمې سره ښه سمون خوري. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مونږ گپ لگاوه او ساتیري مو کوله او استهزاء خندنې مو مطلب نه وه.

په شرعي امورو کښې ټوکه کول کفر دی

۲_ که څه هم د شرعي امورو نه عملي کول گناه ده مگر احترام او عزت یې د ایمان یوه برخه ده، د همدې کبله مونږ ته ایت شریف لاندې ارشادات کوي:
الف: د شرعي کارونو او یا د شرعي شیانو سپکاوی کفر دی.
ب: همدارنگه دلته ټوکې او خندنې هم د کفر معنی ورکوي.
ج: که څه هم د چا په زړه کښې د سپکاوي نیت نه وی مگر د سپکاوي خبره وکړي هم پرې مرتد کېږي[2] _العیاذ بالله_ د همدې وجهې څخه د منافقانو اعتذار قبول نه شو کله چې دوی وویلې چې زمونږ د سپکاوي نیت نه وه بلکې فقط ساتېري مو کوله او لاره مو لنډوله.
د: په ذکرو شوو ارشاداتو کښې فرض او واجب او یا سنت او مستحب هیڅ فرق نه لري، نو که

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۳۹
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۴۲

بالفرض څوک د ډېرې پورې په دې حیث خندنی وکړي چې پرهېښودل یې سنت او یا واجب دي هم کفر ته پرې رسېږي.

چاته عفوه وکړی شوه؟

۳_ علماء کرام وایي چې د هغو درې کسانو دجملې څخه د کومو په باره کښې چې ذکر شوي ایتونه نازل شوه یوه کس ته الله ﷻ د توبې توفیق ورکړ او په اخلاص سره توبه تائب شو او ویې ویلې چې: ای الله! ماته ستا په لاره کښې داسې شهادت را په برخه کړه چې نه څوک ووایي چې ما غسل ورکړ او ما کفن ورکړ او هم نه څوک ووېلی شي چې ما دفن کړ او ما خاورو ته وسپاره!

نو الله ﷻ د نوموړي سوال قبول کړ چې د الیمامه په جنګ کښې شهید شو مګر لاش (کالبوت) یې د ټولو خلکو څخه الله ﷻ لادرکه کړ او یوازې اوښ یې د مسلمانانو لاس ته ورغی او بس[۱].

نوموړی توبه کوونکی هغه څوک وه چې د ټوکو ټکالو په وخت کښې یې په خپله خوله ټوکې نه وې کړي مګر د ملګرو په ټوکو باندې یې خندلي وه، نوموړي د توبې څخه وروسته د عبد الرحمن په نامه باندې شهرت وموند[۲].

سوال جواب

۴_ که څوک وایي: الله ﷻ خو د ذکر شوي توبه کوونکي څخه په ﴿ إِن نَّعْفُ عَن طَآئِفَةٍ مِّنكُمْ ﴾ کښې په ﴿ طَآئِفَة ﴾ سره تعبیر کړی دی او ﴿ طَآئِفَة ﴾ خو ډلې ته ویل کېږي چې د دوه کسانو څخه خو کم نه وي، حال دا چې د ذکر شوي روایت په بنیاد یوه کس ته عفوه شوې وه؟

مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[۳] څه نور جوابونه کړي دي مګر غوره جواب دا دی چې د شان نزول ډله خو درې کسان وه مګر د همدوی په خوی او خاصیت باندې په منافقانو کښې ډېر کسان موجود وه چې چا به په شرائعو پورې ټوکې کولې او چا به ورته خندل، نو څه لرې نه ده چې نورو ډېرو کسانو ته الله ﷻ د توبې توفیق ورکړی وي او ځینې نور ډېر کسان د الله ﷻ د تعذیب سره مخامخ شوي وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي: هغه تعذیب څه شی دی کوم ته چې الله ﷻ د ﴿ نُعَذِّبْ طَآئِفَةً ﴾ په جملې سره اشاره کړې ده؟

مونږ وایو چې: د آخرت تعذیب خو بالکل څرګند دی، اما په دنیا کښې په لاندې شکلونو سره د هغوی د تعذیب مثالونه ولولی:

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۷۲

(۲) البحر المحیط ج۵ ص۴۵۴؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۱

(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۹۹

الف: که څه هم د منافقانو منافقت په مدینه منوره کښې زښته ډېره وده وکړه مګر الله ﷻ د دوی د رسوا کولو اراده نه وه کړې او د مسلمانانو په جمله کښې دوی هم مسلمانان شمېرل کېده نو د دوی یو دنیاوي عذاب دا وه چې الله ﷻ د دوی پرده څیرې کړه، لکه چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ یوې غتې جلسې ته په خپله خطابه کښې وویلې چې: «إِنَّ فِيكُمْ مُنَافِقِينَ فَمَنْ سَمَّيْتُ فَلْيَقُمْ» یعنې: یقینًا په تاسو کښې منافقان شته نو ما چې د هرچا نوم واخست هغه دې ودرېږي (پورته شي) بیا یې (په نومونو پیل وکړ) وویل چې: «قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ حَتَّى سَمَّى سِتَّةً وَثَلَاثِينَ رَجُلًا»[۱] ای فلانیه! پورته شه، ای فلانیه! پورته شه، ای فلانیه! پورته شه، حتی چې د شپږ دېرش نفرو نومونه یې واخستل (او د مجلس څخه یې پورته کړه).

ب: د منافقانو څخه د صدقاتو عدم قبول هم یو دنیاوي تعذیب دی چې پوره بحث یې د [التوبة: ۵۳] ایت لاندې تېر شوی دی.

ج: د توبې د توفیق څخه محرومېدل ډېر غټ دنیاوي عذاب دی چې بحث یې د [التوبة: ۷۷] ایت لاندې ـ ان شاء الله ـ راروان دی.

د: همدارنګه د غازیانو د لست څخه د منافقانو نومونه غورزول هم د الله ﷻ د پلوه یو د خجالت کولو عذاب دی چې په [التوبة: ۸۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

هـ: دا چې الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته اجازه ورنه کړه چې په منافقانو باندې یا د جنازې لمونځ وکړي او یا یې په قبر باندې ودرېږي هم عذاب دی، چې د [التوبة: ۸۵] ایت کښېورباندې صراحت شوی دی.

و: همدارنګه الله ﷻ دمنافقانو هغه دسیسه شنډه کړه کومه چې دوی د جومات په څېره کښې غوټه کړې وه او غوښتل یې چې د تخریبکارۍ دپاره ترې د مرکز کار واخلي.

د همدې موضوع پوره بحث د [التوبة: ۱۰۷] لاندې راروان دی.

﴿ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمُنكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْۚ نَسُوا۟ ٱللَّهَ فَنَسِيَهُمْۗ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ هِىَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ ٱللَّهُۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٦٨﴾ كَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ كَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَٰدًا فَٱسْتَمْتَعُوا۟ بِخَلَٰقِهِمْ فَٱسْتَمْتَعْتُم بِخَلَٰقِكُمْ كَمَا ٱسْتَمْتَعَ ٱلَّذِينَ

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۱۷

مِن قَبۡلِكُم بِخَلَـٰقِهِمۡ وَخُضۡتُمۡ كَٱلَّذِي خَاضُوٓاْۚ أُوْلَـٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَـٰلُهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۖ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿٦٩﴾

[۶۷] منافقان نارينه او منافقې زنانه چې دي د دوی ځينې د ځينو نورو څخه دي (په خاصيت کښې يو برابر دي هغه دا چې) دوی (ټول) په ناکاره (بدو) کارونو باندې امر کوي او د نېکو (ښو) کارونو څخه منعه کول کوي، او خپل لاسونه (د في سبيل الله انفاق څخه) را موټی کوي.

دوی الله ﷻ هېر کړی دی (د ده ﷻ اطاعت يې پرېښی دی) نو الله ﷻ دوی هېر کړي (د خپل رحمت څخه پرېښي) دي.

يقيناً منافقان چې دي همدوی فاسقان دي (او منافقانې چې دي همدوی فاسقانې دي).

[۶۸] الله ﷻ منافقانو نارينه وو او منافقانو زنانه وو او (هم ټولو) کفارو ته د دوزخ د اور وعده ورکړې ده په داسې حال کښې چې هلته به دوی همېشه وي.

همدا (دوزخ) دوی ته کافي دی (که بالفرض نور هيڅ عذاب ورباندې نه وي هم).

او (علاوه په دې) الله ﷻ دوی د خپل رحمت څخه لرې کړي دي او دوی ته دائمي عذاب دی.

[۶۹] (ای ذکر شوو کسانو! تاسو ټول) د هغو کسانو غوندې (ياست) چې ستاسو څخه مخکښې تېر شوي دي (بلکې) هغوی ستاسو څخه د قوت د حيثه ډېر کلک وه، او د مالونو او اولادونو د حيثه درڅخه ډېر زيات وه.

نو هغوی (په خپل وخت کښې) د خپلې ټاکلې برخې څخه استفاده وکړه، نو تاسو هم (لګيا ياست په خپل وخت کښې) د خپلې ټاکلې شوې برخې څخه داسې استفاده کوئ لکه څنګه چې هغو کسانو د خپلې برخې استفاده کوله کوم چې ستاسو څخه مخکښې تېر شوي دي، او تاسو هم (په باطلو کښې) ورغوپه شوئ لکه څنګه چې هغوی (په باطلو کښې) ورغوپه شوي وه. (نو لکه څنګه چې هغوی هلاک شوه او دنيا يې د خانونو سره وې نه وړه تاسو به هم هلاک شئ او دنيا به د خانونو سره وې نه ورلی شئ).

(ای پيغمبره!) دغه (ذکر شوي ټول) کسان (وړاندينې او وروستنې) چې دي عملونه يې په دنيا او آخرت کښې ضائع دي، او همدغه کسان چې دي همدوی زيان کاران (تاوانيان) دي (او بس).

ارتباطونه

۱- په وړاندېنيو ايتونو کښې د نارينه وو منافقانو د ذکر په ضمن کښې زنانه وو منافقانو ته اشاره شوې وه او په دې ايتونو کښې په زنانه وو باندې هم صراحت وکړی شو ترڅو څرګنده شي چې زنانه د نارينه وو څخه په منافقت کښې څه کمې نه دي.

۲- هلته د منافقانو څو واقعاتو ته اشاره شوې وه او دلته د ټولو منافقانو (د زنانه وو په شمول) عمومي خاصيتونه ښودل شوي دي.

۳_ بالآخره په دې ایتونو کښې د منافقانو هغه ادعا په دلایلو سره رد کړې شوې ده کومه چې الله ﷻ د دوی خولو څخه په [التوبة: ۵۶] ایت کښې حکایته کړې وه چې یقیناً مونږ ستاسو د جملې څخه یاستو ای مؤمنانوا، نو حاصل بې داسې راخیژي چې:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره او ای مؤمنانو! که څه هم منافقان ادعا کوي چې دوی ستاسو د جملې څخه دي مګر دوی هیڅکله ستاسو د جملې څخه نه شي کېدلی، حتی چې د دوی زنانه ستاسو د زنانه وو څخه په خاصیت او عادت کښې جدا او بېلې دي، نو د ښه پوهېدلو دپاره لاندې نکاتو ته متوجه شئ:

۱_ منافقان سړي او منافقانې ښځې په لاندې خاصیتونو کښې یو بل ته ورته دي:

الف: ټول په منکراتو او غیر شرعي کارونو باندې امر کوي، برسیره پر دې چې پخپله ورباندې اخته دي.

ب: ټول د ښکو کارونو څخه د نورو خلکو مخه نیسي لکه څنګه چې پخپله نېکو کارونو ته نه ورنژدې کېږي او خانونه ترې ساتي.

ج: ټولو خپل لاسونه موټي کړي دي او د الله ﷻ په لاره کښې د زړه په اخلاص باندې څه نه مصرفوي، د دوی ټول مصارف د فساد د راپورته کولو دپاره دي.

د: دوی ټولو الله ﷻ هېر کړی دی او د ده ﷻ اطاعت یې د پښو لاندې کړی دی نو د همدې کبله الله ﷻ هم دوی د خپل رحمت څخه بې برخې کړي دي (نه به وایې چې بالکل یې هېر کړي دي).

هـ: بالآخره ټول نارینه منافقان فاسقان دي او د شریعت د چوکاټ څخه وتلي دي او ټولې زنانه منافقانې فاسقانې دي او د شریعت څخه بهر په نورو لارو باندې روانې دي.

۲_ نو د دې کبله چې منافقان د زنانه وو په شمول د کفارو په لاره باندې روان دي او خوی خاصیت یې هغوی ته ورته دی الله ﷻ دوی ټولو ته د دوزخ د اور وعده ورکړې ده چې ټول به پکښې همېشه پراته وي او هېڅکله به ترې بهر نه شي.

۳_ که څه هم د دوزخ په اور کښې ښه کافي مادي عذاب شته او ګالل یې څه اسان کار نه دی خصوصاً لا په هغه وخت کښې چې همېشه وي او هیڅکله انقطاع ونه لري، مګر الله ﷻ ذکرو شوو دوزخیانو ته لاندې عذابونه هم ټاکلي دي:

الف: الله ﷻ دوی د خپل رحمت څخه لرې کړي دي چې د شیطانانو سره به د همېش دپاره په دوزخ کښې اندیوالان وي چې دا اندیوالي په روحي تعذیب کښې د دوزخ د اوره کمه نه ده.

ب: لکه څنګه چې دوزخیان په اور کښې همېشه دي او هیڅکله به ترې بېرون نه کړی شي همدارنګه د دوی عذابونه هم دائمي دي چې هیڅکله ورباندې سرېښت نه ورځي.

۴_ ای پیغمبره! منافقان د الله ﷻ د پلوه په لاندې ټکو باندې مخاطب کړه:

الف: ای منافقانو! هغه دائمي او نه سرېدونکی عذاب کوم چې پخوانیو کافرانو ته لازم ګرځولی

شوی وه څکه تاسو ته ټاکلی شوی دی چې ستاسو کړه وړه همغوی ته ورته دي، ستاسو عادتونه د همغوی غوندې دي.

ب: که څه هم هغوی ستاسو څخه په قوت کښې کلک وه او مالونه او اولادونه یې ستاسو څخه زیات وه مګر د الله ﷻ د عذاب مخه ترې نه مالونو واړولی شوه او نه یې اولادونه په درد باندې دوا شوه، نو همدارنګه ستاسو مالونه او ستاسو اولادونه هم تاسو ته د الله ﷻ د عذاب څخه نه په دنیا کښې نجات درکولی شي او نه په آخرت کښې.

ج: هو! هغوی په دنیا کښې ښې مزې (چړچې) تیرې کړې، د دنیا څخه یې خپله ټاکلې شوې برخه واخسته مګر دنیا یې د خپلو ځانونو سره یونوړه او نه د هغوی په هلاکت سره دنیا ورانه شوه.

دا دی نن ورځ تاسو د هغوی غوندې په مزو او چړچو کښې لګیا یاست او د هغوی غوندې د دنیا څخه د خپلې برخې څخه په ټاکلې شوې اندازې سره استفاده کوئ او په باطلو کښې ډوب یاست او غوبې پکښې وهي، مګر په یاد ولرئ چې ستاسو څخه به هم دا دنیا یوه ورځ پاتې شي لکه څنګه چې د هغوی څخه تاسو ته پاتې شوه، نو لکه څنګه چې د هغوی په هلاکت سره دنیا رنګه نه شوه ستاسو په هلاکت سره به هم رنګه نه شي.

۵ـ ای پیغمبره! ذکر شوي ټول کسان ـوړاندېني دي او که وروستني او هم منافقان دي او که مجاهر کافران او بالآخره نارینه دي او که زنانه ـ د ټولو عملونه په دنیا او آخرت کښې ضائع دي چې په دنیا کښې د دنیاوي عذاب څخه نجات نه شي ورکولی او په آخرت کښې یې د اخروي عذاب څخه نه شي بچ کولی.

نو دغه ذکر شوي ټول کسان داسې تاوانیان دي ته به وایې چې د دوی غوندې د تاوان سره بل څوک نه دی مخامخ شوی او نه به مخامخ شي.

توضیحات

۱ـ داسې معلومېږي چې د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې منافقانو زنانه وو هم په پروپاګندونو باندې صرفه نه ده کړې او همدارنګه په هره زمانه کښې فاسدانې زنانه د فاسدانو نارینه وو سره اوږه په اوږه رواني وي بلکې کوم فساد چې زنانه کولی شي هومره لا نارینه نه شي کولی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي: په کوم مفهوم باندې چې د ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴾ جمله دلالت کوي همغه مفهوم د ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ د کلماتو څخه ښکاره کېږي، نو پوښتنه دا ده چې د ذکرې شوې جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿ مُّقِيمٌ ﴾ کلمه د ﴿ عَذَابٌ ﴾ صفت او د ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ کلمه د دوزخیانو صفت دی. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي: دوزخیان به په عذاب کښې همېشه وي او عذاب به

په دوزخیانو پورې دوامداره نښتې وي. یا په بل عبارت: د دواړو ترمنځ به تلازم وي او یو به د بل څخه نه جدا کېږي.

خلاق څه معنی؟

۳_ د "خلاق" کلمه اصلاً د "خَلْق" څخه اخستله شوې ده، د "خَلْق" اصلي لغوي معنی تقدیر او اندازه کول دي[۱]، نو د هرچا او هرقوم خلاق د هغه حالت څخه عبارت دی کوم چې الله ﷻ په لوح محفوظ کښې ورته په معین چوکاټ کښې اندازه کړی دی چې دین به یې داسې وي او خوراک او څښاک به یې دا-دا شی وي، او فلاني او فلاني ځایونو کښې به ګرځي را ګرځي او داسې نور.

یا په بل عبارت: د هرچا خلاق د هغه کس ټولو حالاتو او ټولو کړو وړو ته شامل دی[۲] برابره خبره ده چې نېک حالات وي او یا بد حالات[۳].

سوال جواب

۴_ که څوک وایي: په ﴿كَٱلَّذِى خَاضُوٓاْ﴾ کښې د "الَّذِي" کلمه مفرده ده او په ﴿خَاضُوٓاْ﴾ کښې ورته د جمعې ضمیر راجع شوی دی، حال دا چې د ضمیر او د مرجع مطابقت د عربیت په قوانینو کښې ضرور دي؟

موږ وایو چې: که څه هم مفسرینو کرامو د همدغه مطابقت د لاس ته راوړلو دپاره ډېر جوابونه کړي دي[۴] مګر موږ ته بهتره ښکاري چې د "الَّذِي" کلمه په دې مقام کښې د "مَنْ" او "مَا" غوندې عامه ده، په درېواړو (افراد، مثنی، جمع) حالاتو باندې یې اطلاق کېږي چې دلته یې د جمعیت حالت په نظر کښې نیولی شوی دی نو مطابقت حاصل دی.

﴿ أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَٰهِيمَ وَأَصْحَٰبِ مَدْيَنَ وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ ۚ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ ۖ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۷۰] (ای پیغمبره!) ایا دوی (ستا د زمانې کفارو) ته د هغو کسانو مهم خبرونه نه دي ورغلي چې د دوی څخه وړاندې (تېر شوي) وه؟

د نوح ؑ د قوم (خبر) او د عادیانو (خبر) او (هم) د ثمودیانو (خبر) او د ابراهیم ؑ د قوم (خبر) او (بالآخره) د مدین د ښار د خاوندانو (خبر) او د سرچپه شوو ښارونو (خبر).

---

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۴
(۲) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۲۷
(۳) لسان العرب ج۱۰ ص۹۲
(۴) البحر المحیط ج۵ ص۴۵۷؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۴

دوی (تولو) ته پیغمبران په معجزاتو سره ورغلي وه (خو دوی د پیغمبرانو تکذیب وکړ او الله ﷻ هلاک کړه) نو نه وه الله ﷻ چې په دوی باندې یې تېری کړی وی مګر دوی وه چې په خپلو ځانونو باندې یې تېری کاوه.

ارتباط

په وړاندېنيو ایتونو کښې پخوانيو کافرانو ته اشاره شوې وه او په دې ایت کښې د پخوانيو کافرانو ځومثالونه ښودلي شوي دي. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! د خپل وخت کفارو او منافقانو ته د پخوانيو کفارو ځخه د څو قومونو نومونه واخله چې قوت او هلاکت یې دوی ته ډېر ښه معلوم دی خو خپل ځانونه یې ورباندې کاڼه اچولي دي ته به وایې چې دوی ته د هغوی هیڅ خبر نه دی رسېدلی. یا په بل عبارت: ایا دوی د لاندې قومونو په حالاتو باندې خبر نه دي:

الف: ایا دوی ته د نوح ﷺ د قوم حال معلوم نه دی چې ځومره اوږده زمانه یې په عیش او عشرت کښې تېره کړه خو بالآخره ټول په طوفان باندې هلاک شوه او الله ﷻ مؤمنانو ته نجات ورکړ؟

ب: ایا دوی په عادیانو باندې علم نه لري چې ځومره لوړ- لوړ او قوي خلک وه خو الله ﷻ په تېز (سوزونکي) باد باندې پوپنا کړه؟

ج: ایا دوی ته د ثمودیانو (د صالح ﷺ د قوم) معلومات نشته چې په رجفه (زلزله) باندې الله ﷻ هلاک کړه؟

د: ایا دوی د ابراهیم په قوم باندې علم نه لري چې الله ﷻ ترې ځمکه پاکه کړه او د دوی په مشر (نمرود) باندې یې ماشی مسلط کړ او د ده عمر ته یې خاتمه ورکړه؟

هـ: ایا دوی د مدین د ښار په اوسیدونکو کښې هیڅ معلومات نه لري چې الله ﷻ ټول په یوه غیبي چیغه (تېز اواز) باندې د منځه یوړه؟

و: بالآخره دوی د هغو سرچپه اړولو شوو ښارونو په باره کښې هم راندہ کاڼه دي چې لوط ﷺ وراستولی شوی وه او په نتیجه کښې الله ﷻ د ده ﷺ د دعوت مربوط ټول ښارونه په بل مخ واړول او د ډبرو باران یې ورباندې وکړ.

۲ـ ای پیغمبره! په کار دي چې د ذکرو شوو قومونو ځخه ستا د زمانې خلک عبرت واخلي چې په دوی باندې الله ﷻ کوم اسماني عذاب ورنازل نه کړي لکه ځنګه یې چې په هغوی باندې ورنازل کړی وه، هغوی ته هم الله ﷻ په معجزاتو سره پیغمبران وراستولي وه مګر هغوی د پیغمبرانو علیهم السلام ځخه انکار وکړ او په لوی لاس یې خپل ځانونه د الله ﷻ په غضب باندې ککړ کړه. یا په بل عبارت: الله ﷻ په هغوی باندې تېری نه وه کړی خو هغوی په خپلو ځانونو باندې په خپله تېری وکړ.

همدارنګه ستا د زمانې کفار هم که خپل انکار ته ادامه ورکړي او په نتیجه کښې د عذاب سره

مخامخ شي نو الله ﷻ به وربانديې تېرى نه وي کړى بلکې دوى به په خپلو خانونو باندې پخپله تېرى کړى وي.

توضيحات

۱_ د ذکرو شوو قومونو د هلاکت قيصې د قرآن کريم په نورو ايتونو کښې خاى په خاى بيانې شوي دي، هيله ده چې محترم لوستونکي يې په مربوطو ايتونو کښې ولولي.

اما د ابراهيم ﷺ د قوم (نمروديانو) د هلاکت قيصه مونږ د [البقرة:۲۵۸] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق ښه واضحه کړې ده چې يو خل لوستل يې بې گټې نه دي.

"مُؤْتَفِكَات" څه معنى؟

۲_ د ﴿ٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ﴾ کلمه -چې د "مُؤْتَفِكَة" جمعه ده_ اصلاً د "إِفك" څخه اشتقاقه شوې ده، "إفك" هغه شي ته ويل کېږي د کوم مخ چې د خپل اصلي طرف څخه بلې خوا ته واړولى شي[1].

په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د هغو ښارونو څخه عبارت ده کومو ته چې لوط ﷺ د پيغمبر په صفت ورغلى وه. دغو ښارونو ته څکه ذکر شوى لقب ورکړى شوى دى چې د هلاکت په وخت کښې الله ﷻ د ځمکې څخه پورته کړل او بېرته يې په ځمکه باندې سرچپه ور وويشتل، الله ﷻ فرمايلي: ﴿جَآءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَٰلِيَهَا سَافِلَهَا﴾ [هود:۸۲] يعنې: نو کله چې زمونږ امر (د لوط ﷺ د قوم ښارونو ته) ورغى نو پاسنى خواوې مو د هغوى لاندې وگرځولې (سرچپه مو کړه).

﴿وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَيُطِيعُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ ٱللَّهُ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّٰتِ عَدْنٍ ۚ وَرِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾﴾

[۷۱] او مومنان نارينه او مومناني زنانه چې دي د دوى ځينې د ځينو نورو دوستان دي (او په خاصيتونو کښې سره متحد دي چې) دوى (ټول) په نيکو کارونو باندې امر کوي او د بدو کارونو څخه منعه کول کوي، او (هم) دوى لمونځ (لمونځونه) ودروي او زکات (زکاتونه) ورکوي او (هم) دوى (ټول) د الله ﷻ او د ده ﷺ د پيغمبر ﷺ اطاعت کوي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۵

دغه (ډله چې ده) ژر به الله ﷻ په دوی باندې مهرباني وکړي، یقینًا الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

[۷۲] الله ﷻ مؤمنانو سړیو او مؤمنانو ښځو ته د داسې جنتونو وعده ورکړې ده چې لاندې ترې (څلور) ویالې بهېږي حال دا چې دوی به پکښې همېشه وي، او (هم یې) په دائمي جنتونو کښې د پاکیزه استوګنځایونو (وعده ورکړې ده چې الله ﷻ به ترې راضي وي).

او د الله ﷻ د پلوه (لږه) رضامندي (هم د نعمتونو څخه) لویه ده. دغه (حال چې دی) همدا لویه کامیابي ده.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د مؤمنانو صفات او خاصیتونه ښودلی شوي دي ترڅو د مقابلې په توګه پوره څرګنده شي چې منافقان د مؤمنانو د جملې څخه نه شي کېدلی چې د هغوی خاصیتونه او عادتونه د دوی د خاصیتونو او عادتونو څخه بالکل مخالف دي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! اوس نو د مؤمنانو نارینه وو او مؤمنانو زنانه وو عادتونه او خاصیتونه په خپل امت باندې قرائت کړه ترڅو یې منافقان د مؤمنانو په جامه کښې تېر نه باسي، نو لاندې ارشاداتو ته یې متوجه کړه:

۱ـ مؤمنان نارینه او مؤمنانې زنانه په لاندې خاصیتونو کښې یو بل ته ورته دي:

الف: دوی ټول برسېره په دې چې په عقائدو کښې متحد دي یو تربله دوستان او کومکیان هم دي او د منافقانو غوندې یې زړونه یو تر بله متفرق او متشتت نه دي.

ب: دوی ټول د زنانه وو په شمول په نېکو او شرعي کارونو باندې امر کوي او پخپله پرې کلک ولاړ دي.

ج: دوی ټول د منکراتو او غیر شرعي کارونو او قولونو څخه خلک منعه کوي او پخپله ترې خانونه بچ ساتي.

د: منافقانو الله ﷻ هېر کړی دی او مؤمنان په دوامداره توګه لمونځونه دروي او خپل رب ﷻ په یاد ساتي، هغوی د ریاکارۍ او کسالت (سستۍ) په حال کښې لمونځ کوي او دوی په پوره اخلاص سره خپل لمونځونه د ټولو حقوقو سره په پښو دروي.

ه: مؤمنان زکاتونه ورکوي او د الله ﷻ په لاره کښې یې خپل لاسونه د منافقانو غوندې نه دي موټي کړي.

و: بالآخره، مؤمنان (نارینه او زنانه) د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت کوي او د منافقانو غوندې فاسقان (د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلي) نه دي.

۲ـ الله ﷻ به په مؤمنانو باندې ډېر ژر رحم او مهرباني وکړي او د منافقانو په څېر به یې د رحمت

څخه لرې نه کړي. ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی او هم د حکمت څښتن دی چې نېکو کاران بې مکافاته نه پرېږدي.

۳ـ د الله ﷻ د رحم او مهربانۍ څه اجمالي بیان دا دی چې د نارینه مؤمنانو او زنانه مؤمناتو دپاره یې لاندې وعدې کړې دي:

اول: دوی ټولو ته الله ﷻ د داسې جنتونو وعده ورکړې ده چې د ونو لاندې به یې د څلورو شیانو (د شاتو، شودو، شرابو، او خوندورو اوبو) ویالې بهېږي.

دوهم: دوی به په دغو جنتونو کښې همېشه وي او هیڅکله به ترې نه اوځي.

دریم: دوی ته په ذکر شوو جنتونو کښې چې د دوامداره اوسېدلو ځای دی پاکیزه او په زړه پورې د اوسېدانې بنګلې او ماڼۍ دي.

څلورم: په دې ټولو باندې علاوه، د مؤمنانو څخه به د زنانه وو په شمول الله ﷻ راضي وي او هیڅکله به ورباندې نه په غضب کېږي او پوره واضحه ده چې د الله ﷻ رضامندي په ټولو نعمتونو باندې د پاسه ده او د ټولو نعمتونو څخه لویه ده.

۴ـ دا ده ډېره لویه کامیابي چې الله ﷻ مؤمنانو ته ټاکلې ده او هغه دی ډېر لوی خسران چې منافقان ورسره مخامخ کېدونکي دي. یا په بل عبارت: د ذکرو شوو نعمتونو څخه محروم کېدل هم یوعذاب دی چې منافقانو ته په نورو عذابونو باندې علاوه ټاکلی شوی دی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د مؤمنانو د صفاتو په بیان کښې د ﴿ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴾ د ﴿ أَوْلِيَآءُ ﴾ کلمه نازله کړه حال دا چې د منافقانو په بیان کښې یې صرف د ﴿ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍ ﴾ کلمات نازل کړي دي؟

مونږ وایو: څرنګه چې مؤمنان یو په بل باندې په رښتیا سره دردېږي او یقینًا یو د بل کومکیان دوستان دي نو الله ﷻ د همدغه مطلب د څرګندونې دپاره د ﴿ أَوْلِيَآءُ ﴾ کلمه نازله کړه.

اما منافقان هر یو د خپلو اغراضو په غم کښې دی نو ظاهري بڼه یې د دوستانو برېښي مګر قلبًا یو تر بله د اخلاص دوستي نه لري، الله ﷻ د دوی حالت مونږ ته ډېر ښه بیان کړی دی چې فرمایي: ﴿ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ﴾ [الحشر:۱۴] یعنې: ته په منافقانو (او کافرانو) باندې ګومان کوې چې دوی متفق دي حال دا چې زړونه یې تار په تار دي (بې اتفاقه دي).

عَدْن څه معنی؟

۲ـ د ﴿ عَدْنٍ ﴾ کلمه په معنی د قرار او دوام سره ده د همدې کبله هغه ځای ته معدن ویل کېږي چېرته چې جواهراتو (غمیس) قرار نیولی وي[۱].

(۱) مفردات الراغب ص۳۲۷

په دې مقام کښې مفسرينو کرامو ذکره شوې کلمه په لاندې دوه ډولونو تفسيره کړې ده:

الف: ﴿ عَدْنٍ ﴾ په خپله لغوي معنى سره دى چې د ﴿ جَنَّتِ ﴾ دپاره په معنى کښې صفت دى[۱] نو حاصل يې داسې کېږي چې جنتيانو ته پاکيزه او سپېڅلي استوګنځايونه په داسې جنتونو کښې دي په کومو باندې چې خزان نه ورځي او د دوام په توګه يې تازګي برقراره وي.

ب: ﴿ عَدْنٍ ﴾ کلمه په جنتونو کښې د يوه خاص مقام نوم دى چې سلفو صالحينو د دغه مقام په تشخيص کښې زښت ډېر قولونه کړي دي[۲].

مګر مونږ ته په دې مقام کښې لومړى تفسير بهتر ښکاري، څکه چې وړاندې الله ﷻ د منافقانو اخروي عذاب په مقيم سره توصيف کړى چې ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴾ [التوبة:۶۸] نو په کار دي چې د مقابلې د تکميل دپاره دلته جنتونه په عدن يعنې عدم تغير او دوامداره تازګۍ باندې موصوف شي، والله ﷻ اعلم.

د الله ﷻ رضامندي ډېر لوى شى دى

۳ـ په ﴿ رِضْوَانٌ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ رِضْوَانٌ ﴾ د کلمې تنوين د تقليل دپاره دى. نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې د الله ﷻ د پلوه لږه رضامندي هم ډېر لوى شى دى[۳] چې د جنت په ټولو نعمتونو باندې دپاسه ده، پاتې لا ډېره رضامندي چې هيڅ نعمت يې مخى نه دى.

په نورو نعمتونو باندې د الله ﷻ د رضا مندۍ اوچتوالى نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې ډېر ښه واضحه کړى دى چې مونږ يې مضمون وړاندې کوو.

هغه دا چې کله چې جنتيان جنت ته داخل کړى شي نو الله ﷻ به ورسره په لاندې ډول سوال جواب وکړي:

الله ﷻ: اى اهل الجنة! (اى جنتيانو!).

جنتيان: «لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ» يعنې: اى زمونږ ربه! اطاعت ته تيار ياستو چې ټولې خوشالۍ ستا په واک او اختيار کښې دي.

الله ﷻ: ايا تاسو (په نعمتونو باندې) راضي ياست؟

جنتيان: مونږ به په هغه څه باندې ولې نه راضي کېږو چې په خپل مخلوق کښې دې زمونږ څخه په غير هيچا ته نه دي ورکړي.

الله ﷻ: ايا د دې نعمتونو څخه بل بهتر نعمت در نه کړم؟

جنتيان: اى زمونږ ربه! د دې نعمتونو څخه به څه شى بهتر وي (چې ته يې مونږ ته راکړې)؟!

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۱۵۷
(۲) البحر المحيط ج۵ ص۴۶۰
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۷

الله ﷻ: «أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا»[۱] خپله رضا به درباندې درپرانیزم نو د دې څخه وروسته درباندې د همېشه دپاره نه په قهر کېږم.

یادونه

۴ـ په دې مقام کښې هم ځینو مفسرینو کرامو د جنت مربوط احادیث راغونډ کړي دي[۲] ـ الله ﷻ دې ورته اجر ورکړي ـ که څوک فرصت لري او هلته مراجعه وکړي نو ډېر به ښه وي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلۡكُفَّارَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَٱغۡلُظۡ عَلَيۡهِمۡۚ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ﴿٧٣﴾ ﴾

[۷۳] ای پیغمبره! د کفارو سره جهاد وکړه او د منافقانو سره هم (جهاد پرینږدي) او په دوی باندې ځیګوالی وکړه (د نرمۍ څخه د دوی په باره کښې کار مه اخله).

او د دوی (ټولو) استوګنځای دوزخ دی، او د بېرته ورستنېدلو ډېر بد ځای دی (دا دوزخ).

ارتباط

د ډېر وراندې ځای څخه د ایتونو بحث په منافقانو کښې را روان دی مګر د منافقانو د ښه پېژاندلو دپاره د مؤمنانو څه حالات هم بیان شوه ترڅو منافقان ښه وپېژاندل شي. خلک وایي چې "تعرف الأشياء بأضدادها" شیان د خپلو اضدادو په پېژاندلو سره پېژاندل کېږي.

نو څرنګه چې دغه مطلب پوره شو نو اوس دا دی د ایتونو مخه بېرته د منافقانو بحث ته وراووښته، نو حاصل یې داسې راځیږي چې:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! د دې دپاره چې امت درپسې اقتداء وکړي، د کفارو او هم د منافقانو سره مجاهده وکړه او د هرې ډلې سره موافق چال چلند وکړه او په دوی باندې لږ څه سختي وکړه او د نرمښت څخه ورسره کار مه اخله، هغه وخت تېر شو چې ته یوازې د څرګندو کفارو په جهاد باندې مکلف وې، نن ورځ د منافقانو سره هم جهاد ضرور دی البته هغه ډول جهاد چې حال یې غوښتنه وکړي. یا په بل عبارت: زیاتي د منافقانو په منافقت باندې پردې مه اچوه او د جنایاتو څخه یې اغماض مه کوه.

۲ـ ای پیغمبره! که څه هم منافقان او نور کفار په دنیاوي چال چلند او یا د جهاد په نوعیت کښې سره فرق لري مګر په اخروي حالت او عذاب کښې ټول دوزخیان دي او د ټولو استوګنځای دوزخ دی چې د بېرته ورتللو ډېر بد او ناکاره ځای دی.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۹؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۶۹

توضیحات

۱_ که څه هم په ایت شریف کښې خطاب نبي کریم ﷺ ته متوجه دی مګر ټول امت په غوږ وهلی شوی دی چې باید دوی ټول هم د کفارو سره جهاد وکړي او هم د منافقانو سره.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د کفارو سره خو نبي کریم ﷺ هم وسلوال جهاد کړی دی او امت هم په وسلوال جهاد باندې مکلف دی، اما پوښتنه دا ده چې د منافقانو سره نبي کریم ﷺ په څه ډول جهاد کړی وه چې اسلامي امت هم په همغه ډول جهاد باندې خپل مکلفیت وپېژني؟

مونږ وایو چې: د جهاد لغوي معنی خو دا ده چې څوک خپله وسه د دښمن په مختیوي کښې تمامه کړي[1] برابره خبره ده چې په توره سره وي او که په ژبه او یا په بل شي. په همدې عمومیت باندې ذکره شوې کلمه استعماله شوې هم ده، لاندې نصوص ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اِنَّ الْمُؤْمِنَ يُجَاهِدُ بِسَيْفِهِ وَلِسَانِهِ»[2] یعنې: یقیناً مؤمن سړی په خپلې تورې سره جهاد کوي او په خپله ژبه هم (جهاد کوي).

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اَلْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ»[3] یعنې: تکړه مجاهد هغه دی څوک چې د خپل ځان سره جهاد وکړي او د غیر شرعي خواهشاتو (غوښتنو) مخه یې ونیسي.

لنډه دا چې نبي کریم ﷺ د خپل وخت د منافقانو سره وسلوال جهاد نه وو کړی بلکې د دوی سره د جهاد ډولونه هغه دي کوم چې الله ﷻ د دنیاوي عذاب په نامه باندې یاد کړي دي او مونږ یې څو مثالونه د [التوبة:۶۶] ایت لاندې ښودلي دي چې ټول د منافقانو په رسوا او شرمنده کولو کښې را خلاصه کېږي. یا په بل عبارت: نبي کریم ﷺ د خپل وخت د منافقانو سره په ژبې او په هغو کارونو سره جهاد کړی وه چې د هغوی شرمندګي به پکښې نغښتې وه.

د همدې کبله عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ذکر شوي ایت شریف تفسیر داسې کړی دی چې: «جَاهِدِ الْكُفَّارَ بِالسَّيْفِ وَالْمُنَافِقِينَ بِاللِّسَانِ»[4] یعنې: ای پیغمبره! د کفارو سره په توره جهاد وکړه او منافقانو سره په ژبه جهاد اجراء کړه.

نو محمدي امت هم مکلفیت لري چې د هغو ټولو خلکو سره چې د منافقت علامات پکښې څرګند وي په ژبه باندې جهاد وکړي چې د منکراتو څخه یې منعه کړي او په نېکو کارونو باندې ورته امر وکړي او هم یې اعتراضاتو ته جواب ورکړي او شبهات یې پورته کړي او داسې نور.

البته دا تر هغه وخته پورې چې هغوی بالکل څرګند کفر نه وي اختیار کړی او د مسلماني دعوه

---

(۱) مفردات الراغب ص۹۹
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۳۵۰
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۱
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۴۳

کوونکي وي، او که بواح (څرګند) کفر ته یې لاس واچاوه نو بیا خو د دوی او د نورو کا فرانو څه فرق نشته.

په ذکر شوي مضمون باندې د ﴿ وَٱغۡلُظۡ ﴾ جمله هم دلالت کوي چې د ﴿ جَٰهِدِ ﴾ په تعقیب نازله شوې ده، ته به وایې چې دا د هغې تفسیر دی. یعنې: ای پیغمبره! د منافقانو سره د نن څخه وروسته د پخوا غوندې نرمه وضعه مه کوه او په دوی باندې د زیګوالي څخه کار واخله.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د منافقانو سره په جهاد باندې ډېر وروسته امر وکړی شو حال دا چې د مجاهرو (څرګندو) کفارو څخه خو د دوی خطر زیات دی؟

مونږ وایو چې:

الف: د منافقانو سره په جهاد کښې یا د دوی په رسوا کولو کښې دا خطره وه چې دوی پخپله توري ته لاس کړي او د څرګندو کفارو په ګټه د داخل څخه جنګ پیل کړي، حال دا چې که داسې شوي وی نو مؤمنان به په داخلي جنګونو مصروف شوي وی چې نه به یې د مدینې منورې څخه دباندې د نورو کفارو سره د جنګ فرصت موندلی وی او نه به عربي جزیره د مشرکانو څخه پاکه شوې وی.

په دې باندې علاوه، که په داخل کښې د منافقانو سره د همدوی د پلوه جنګ پیل شوی وی نو ضرور به ځینې منافقان وژل کېده، حال دا چې دا وژنه به اسلام ته د کم رغبتۍ سبب جوړه شوې وی او ګومان به شوی وی چې په اسلام کښې د خلکو وینه خوندي نه ده او هغه خلک هم وژل کېږي چې اسلام یې قبول کړی دی. په همدې مطلب باندې لاندې حدیث شریف ډېر ښه دلالت کوي:

یوه ورځې په یوه غزا کښې د منافقانو مشر (عبد الله بن أبی ابن سلول) د کفر خبره وکړه چې که مدینې منورې ته ورسیږو نو معزز خلک به ذلیل خلک د وطنه وشړي، یعنې: مونږ به نبي کریم ﷺ او د ده ﷺ ملګري د مدینې منورې څخه وباسو.

نو کله چې ذکره شوې کفري خبره نبي کریم ﷺ ته ورسېده نو عمر الفاروق ﷺ ودرېد او ویې ویلي چې: ای د الله رسوله! ما پرېږده چې د دغه منافق سر په توره باندې پرې کړم.

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ: «دَعْهُ لا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»[۱] یعنې: نوموړی پرېږده (مه یې وژنه) ترڅو په خلکو کښې اوازه خوره نه شي چې محمد ﷺ خپل ملګري وژني. دښمنان به تري د مسلمانېدلو څخه د مخنیوي کار واخلي او وایي به چې: ای خلکو! په اسلام کښې مه داخلېږئ که نه نو بله ورځ به درباندې د منافق نوم کېښودل شي او وبه وژلی شئ.

اما کله چې عربي جزیره د مؤمنانو په قبضه کښې ورغله او د کفارو زور مات شو نو ذکره شوې خطره ورکه شوه چې منافقان به بغاوت وکړي او د داخل څخه به جنګ پیل کړي او بالآخره مؤمنان به د یوې لومې په عوض په دوه وو لومو کښې ونښلي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۲۸

ب: ترڅو پورې چې په جزيرة العرب (عربي نړۍ) كښې اسلامي انقلاب نه وه كامياب شوى نو منافقت يا پټه دښمني يوازې څو كسانو ته پاتې وه چې ښه پوره قوي جبهه يې نه درلوده او په دښمنۍ كښې يو وستوي وه.

اما كله چې اسلامي انقلاب كامياب شو نو ډېرو مجاهرو (څرګندو) كفارو هم خپله تګلاره بدله كړه او منافقت ته يې لاس واچاوه او بالآخره اسلامي حكومت ته يې خپل ځانونه د لستوني ماران جوړ كړه.

نو كه بالفرض په دغه وخت كښې هم د منافقانو په هكله د جهاد يا رسوا كولو توصيه نه وى شوې نو د دې خطر وه چې دوى ساده لوحي مسلمانان د ځانونو سره مله كړي وى او د اسلامي حكومت سرچپه كولو دپاره يې قوي جبهه تشكيله كړې وى.

خو د دوى سره د جهاد يا رسوا كولو په اعلان باندې د يو پلوه د قوي جبهې د جوړولو خطره د منځه لاړه او د بله پلوه د ساده لوحو مسلمانانو د تېر ويستلو چانس د لاسه ووت.

د ايت شريف ارشاد

۴ـ ذكر شوى ايت شريف ټولو مؤمنانو ته د قيامت د ورځې پورې ارشاد كوي چې كله وسلوال جهاد د مجاهرو (څرګندو) كفارو سره كامياب شي نو په كار دي چې تاسو د منافقانو په جهاد باندې په ښه پوره جديت سره پيل وكړئ، ترڅو ستاسو په داخل كښې د اسلامي حكومت د ړنګولو هڅه ونه كړي او ساده لوحي مسلمانان او يا فاسق مسلمانان د ځانونو سره ملګري نه كړي.

د منافقانو سره جهاد دا دى چې هغوى رسوا كړئ، چې عام او خاص يې وپېژني ترڅو د هغوى په ظاهري ښه باندې څوک ونه غوليږي او په لستوني كښې درته د مارانو جاله جوړه نه كړي.

مونږ چې د ذكر شوي ايت شريف مضمون ته وګورو او د افغانستان په موجوده حالاتو باندې يې تطبيق كړو نو داسې راته برېښي چې دغه ايت شريف د افغانستان د اسلامي انقلاب د كاميابۍ په اولنيو وختونو[1] كښې نازل شوى دى، ځكه چې مونږ د انقلاب دكاميابۍ څخه وروسته وليده چې كمونستانو خپل ځانونه مسلمانان معرفي كړه او د منافقت په لباس كښې يې د اسلام د تخريب دپاره كارونه پيل كړه او بالآخره د پټو غونډو په جوړولو باندې يې لاس پورې كړ.

كه څه هم د دوى سره په ځينو ځايونو كښې مقاومت وكړى شو لكه چې د ننګرهار په ولايت كښې كمونستانو د مظلومانو په نامه يو تنظيم ترتيب كړ چې په نتيجه كښې ورباندې د ننګرهار مخلصو مجاهدينو عمليات وكړه او د هغوى تنظيم يې تار په تار كړ.

خو افسوس چې مجاهدين په خپلو منځو كښې اتفاق او اتحاد نه لري او كمونستان د دوى د اختلاف څخه ګټه پورته كوي، نو اوس هم په افغانستان كښې كمونستي تنظيمونه په سري توګه او يا حتى په علني توګه جريان لري. فإنا لله وإنا إليه راجعون.

---

(۱) ۱۳۷۱/۲/۵ هـ ش نېټه

﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُواْ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلَٰمِهِمْ وَهَمُّواْ
بِمَا لَمْ يَنَالُواْ ۚ وَمَا نَقَمُوٓاْ إِلَّآ أَنْ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦ ۚ فَإِن يَتُوبُواْ يَكُ
خَيْرًا لَّهُمْ ۖ وَإِن يَتَوَلَّوْاْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِى
ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ ﴾

[۷۴] (ای پیغمبره!) دوی (منافقان تاسو ته) په الله ﷻ سره سوګند کوي چې دوی (هغه خبره) نه ده ویلې (نه ده کړې کومه چې تاته رسېدلې ده). حال دا چې یقیناً دوی د کفر خبره کړې ده او د مسلمانېدلو څخه وروسته (پرې ببرته) کافران شوي دي. او (په دې باندې علاوه) دوی هغه شي ته هم (ستاسو په ضرر) قصد کړی وه چې دوی مونده نه کړ (وربانديې کامیاب نه شوه).

او د دوی بد نه ایسي (بل شي نه دي په غُصه کړي) مګر (دې خبرې) چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ په خپل فضل (حلال مال) سره دوی غنیان کړه (او په ګېډه یې ماړه کړه).

نو که دوی توبه وباسي نو دا به ورته بهتره وي (اوس هم سر وخت دی)، او که دوی (د توبې څخه ببرته تاو شي نو الله ﷻ به دوی په دنیا او آخرت کښې په دردناک عذاب باندې معذب کړي. او (بیا) به دوی ته په ځمکه کښې نه دوست وي او نه کومکي (چې د عذاب څخه نجات ورکړي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د منافقانو یوې کفري خبرې ته اشاره شوې ده چې په خاصو مجالسو کښې یې وربانديې تلفظ کړی وه خو بیا پرې انکاري شوه او خپل انکار یې په سوګندونو باندې تائیداوه، او هم پکښې د یوه ناکاره ارادې (سوء قصد) ذکر دی چې منافقان پرې کامیاب نه شوه. چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د منافقانو په باره کښې په خپل امت باندې لاندې هدایات هم ولوله چې د قیامت د ورځې پورې ترې عبرت واخلي:

۱ـ ستاسو په هکله منافقان په خپلو خاصو مجالسو کښې د کفر خبرې کوي خو چې تاسو یې کله د استنطاق لاندې ونیسئ چې دا ولې؟ نو دستي په الله ﷻ سره سوګندونه وکړي چې مونږ دغه کفري وینا نه ده کړې حال دا چې دوی دروغ وایي، کفري وینا یې کړې ده او خپل خانونه یې وربانديې کفر ته ویستلي دي.

د منافقانو دا یوه کفري خبره نه ده چې اوس پرې انکاري دي بلکې دوی روزمره تازه په تازه خپل خانونه کفر ته وباسي، نو کفر ته وتل یې یو جنایت دی او په دروغو باندې سوګندونه یې بل جنایت دی.

۲ـ منافقان ستاسو په باره کښې په هیڅ جنایت باندې صرفه نه کوي او غواړي چې تاسو ته لوی

ضرر دوررسوي خو الله ﷻ تاسو د دوی د لوی ضرر څخه ساتي، نو دوی تاسو ته فقط د خولې جزئي ضرر رسولی شي او بس.

د همدې کبله الله ﷻ د دوی هغه سوء قصد (بد نیت) ناکام کړ په کوم کښې یې چې ستاسو دپاره د لوی ضرر رسولو پلان سنجولی وه، چې یا پیغمبره ﷺ شهید کړي او یا په همدې سویه بل ناکاره کار وکړي.

۳_ منافقانو ته په کار وه چې ستاسو په ښېګڼه او خیر رسولو کښې یې زیار ویستلی وي او دا ځکه چې دوی خو همدا ستاسو په سبب د مال او ثروت خاوندان شوه او د فقر څخه یې نجات وموند، نو باید چې ستاسو شکریه یې کړې وی او که نه نو اقلا باید ستاسو د ضرر رسولو هڅه خو یې بالکل نه وی کړې.

لنډه دا چې منافقان تاسو ته په بل شي باندې په غُصه نه دي فقط په همدې خبرې باندې درته غُصې نیولي دي چې الله ﷻ او د ده پیغمبر ﷺ په خپل فضل سره دوی غنیان او بډایان کړه او د فقر څخه یې خلاص کړه. یا په بل عبارت: په تاسو کښې (د منافقانو په خیال) بل عیب نشته فقط همدا مو عیب دی چې دوی مو په ګېډه ماړه کړه او د فقر څخه مو خلاص کړه.

۴_ اوس هم د توبې دروازه ببرته ده، که منافقان د کفري ویناګانو او کفري کارونو څخه توبه تائب شي نو دا به د دوی په ګټه تمامه شي او په دنیا او آخرت کښې به د عذابونو څخه نجات مونده کړي. که نه نو په دنیا او آخرت کښې به د دردناک عذاب سره مخامخ شي او بیا به په ځمکه کښې داسې څوک مونده نه کړي چې د الهي عذاب څخه یې یا په دوستۍ او یا په زور او قوت سره خلاص کړي. حال دا چې نن ورځ د دوی د نجات چاره ډېره اسانه ده، هغه دا چې توبه وباسي او بیا ورباندې کلک ودرېږي.

توضیحات

۱_ علماوو کرامو د منافقانو د کفري خبرې په تعین کښې لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: ځینې منافقان د نبي کریم ﷺ سره د تبوک غزا ته هم وتلي وه، نو کله به چې دوی د مجاهدینو څخه جدا شوه نو په خپلو خاصو مجالسو کښې به یې نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ﷺ په بدو نومونو سره یادول، پوچې خبرې به یې ورپسې کولې او بالآخره په اسلام باندې به یې د باطل دین نوم اینښوده.

بله ورځ نبي کریم ﷺ د هغوی د خاصو مجالسو څخه خبر شو نو دوی یې مخاطب کړه چې: «يَا أَهْلَ النِّفَاقِ مَا هَذَا الَّذِيْ بَلَغَنِيْ عَنْكُمْ»[۱] ای منافقانو! دا څه خبرې دي چې ستاسو څخه ماته رارسېدلي دي؟ نو هغو دستي تپ منکر شوه چې مونږ دا ویناوې نه دي کړې.

ب: یوه ورځې د الجلاس بن سوید په نوم یوه منافق د نبي کریم ﷺ په غیاب کښې وویلې چې که دا (محمد ﷺ) رښتیا وایي نو مونږ به د خرو څخه بدتر یاستو، یعنې دی دروغژن دی.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص ۱۷۰

د ده سره په عین وخت کښې عمیر بن سعد ﷺ هم موجود وه چې د نوموړي منافق پرکتې (د مېرمنې زوی) وه. د منافق دا خیال وه چې عمیر ﷺ به د خپلولۍ د کبله زما خبره نبي کریم ﷺ ته ونه رسوي، خو عمیر ﷺ خپلولۍ ته شا کړه او د منافق په کفري خبره باندې یې نبي کریم ﷺ ته اطلاع ورکړه.

کله چې الجلاس خبر شو چې نبي کریم ﷺ ته یې خبره رسېدلې ده نو د نبي کریم ﷺ حضور ته ورغی او په سوګندونو سره یې رسېدلې شوې خبره دروغ وبلله او ویې ویل چې عمیر په ما باندې دروغ تړلي دي. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ او د عمیر ﷺ د خبرې تصدیق یې وکړ[۱].

وايي چې نوموړی الجلاس په اخلاص سره توبه تائب شو او د منافقت څخه یې لاس واخست[۲].

ج: ځینې علماء کرام وايي چې کفري خبره د هغې خبرې څخه عبارت ده کومه چې په یوه غزا کښې عبدالله بن أبي بن سلول (رئیس المنافقین) کړې وه چې که مونږ مدینې منورې ته بېرته ستانه شوو نو عزتمند خلک به بې عزته خلک وباسي، یعني مونږ به مسلمانان د مدینې منورې څخه وباسو. خو کله چې نبي کریم ﷺ ترې پوښتنه وکړه چې دا ولې؟ نو سوګند یې وکړ چې دا خبره مانه ده کړې چا راباندې دروغ جوړ کړي دي[۳].

نوموړې خکه په غُصه شوی وه چې یوه مهاجر د یوه انصاري سره جګړه پېښه شوه او نوموړي د انصاري پلوي وکړه او جنګ یې تازه کړه، حتی نژدې وه چې د همدغه منافق په ذریعه انصار او مهاجر سره دوه پرقه شي او لوی جنګ جوړ شي؛ خو نبي کریم ﷺ دواړه جانبه قرار کړه او توصیه یې ورته وکړه چې: «دَعُوهَا فَإِنَّهَا خَبِيثَةٌ»[۴] یعني: جاهلیت پرېږدئ ځکه چې دا ناپاکه (بوین) خاصیت دی.

د: عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ یو شین سترګی سړی مخاطب کړ چې: «عَلَامَ تَشْتُمُنِي أَنْتَ وَأَصْحَابُكَ»[۵] یعني: ماته په څه دلیل ته او ستا ملګري کنځلې کوئ؟ نو شین سترګی سړی لاړ او خپل ملګري یې راوستل او په سوګندونو سره یې وویل چې مونږ تاته سپکې خبرې او کنځلې نه دي کړي. نو الله ﷻ د دوی د سوګندونو تکذیب نازل کړ.

تبصره

۲ـ مونږ ته دا بهتره ښکاري چې د منافقانو د ذکر شوو خبرو څخه په یوه خبره باندې هم د ایت شریف مفهوم محصور ونه ګرځوو او په عموم سره یې پرېږدو ترڅو ذکرو شوو ټولو کفري خبرو ته شامل شي او حتی هغوی نورو کفري خبرو ته هم شامل شي چې مفسرینو کرامو نه دي ذکر کړې، او دا ځکه چې د منافقانو کفري خبرو څه محدودیت او محصوره اندازه نه درلوده.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۷۱
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۱۱
(۳) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۶۰، المحرر الوجیز ج۸ ص۲۳۴
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۹
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۴۹

منافقان په کوم قصد کښې ناکام شوه؟

۳_ مفسرینو کرامو د دې جملې ﴿ وَهَمُّواْ بِمَا لَمۡ يَنَالُواْ ﴾ په تفسیر کښې هم ډېر واقعات لیکلي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: کله چې الجلاس بن سوید منافق هغه کفري خبره وکړه کومه چې په اوله توضیح کښې ذکره ده او پوه شو چې عمیر بن سعد ﷛ دغه خبره نبي کریم ﷺ ته رسولې ده نو قصد یې وکړ چې هغه شهید کړي خو کامیاب نه شوه او شهید یې نه شو کړی[۱].

ب: همدارنګه د منافقانو مشر (عبدالله بن أبی) چې کوم پلان طرحه کړی وه چې مدینې منورې ته په رسېدلو سره سم به صحابه کرام ﷛ د مدینې منورې څخه وباسي. هغه خنثی شو او د ناکامۍ سره مخامخ شو[۲].

ج: منافقانو قصد کړی وه چې خپل مشر (عبد الله بن أبی) ته د مشر په حیث تاج ور په سر کړي او د نبي کریم ﷺ په مقابل کښې یو قوي تنظیم جوړ کړي، خو دا ارمان یې د خپلو ځانونو سره خاورو ته یوو وړ او ناکام شوه[۳].

د: د یوه اوږده حدیث شریف مضمون دی[۴] چې د تبوک د غزا څخه د بېرته راستنېدلو په لاره کښې څو متعددو کسانو (منافقانو) اوربوزونه تړلي وه (مخونه یې پټ کړي وه) او غوښتل یې چې نبي کریم ﷺ شهید کړي، خو _لله الحمد_ دسیسه یې شنډه شوه او د ناکامۍ سره مخامخ شوه.

زموږ په فکر دلته هم حصر مطلب نه دی څه لرې نه ده چې منافقانو به په بد نیت ډېر پلانونه طرحه کړي وي چې په ځینو باندې به مسلمانان خبر شوي وي او ځینې به پټ پاتې وي او بالآخره ځینې به تفاسیرو لیکلي وي او ځینې به نه وي لیکلي شوي خو الله ﷻ ټول ناکام کړي دي او د ټولو ناکامۍ ته یې په ذکر شوي ایت کښې اشاره کړې ده.

الله ﷻ منافقان په ګېډه ماړه کړه

۳_ علماء کرامو د دې جملې ﴿ أَغۡنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضۡلِهِۦ ﴾ دپاره لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: ځینې علماء کرام وایي[۵] چې ذکره شوې جمله دې ته اشاره ده چې د منافقانو د مشر (عبدالله بن أبی) او یا د الجلاس یو غلام چا وژلي وه او دوی د کمزورۍ د کبله نه شو کولی چې د قاتل څخه یې دیت واخلي. خو نبي کریم ﷺ ورته د مقتول غلام دیت واخست چې دولس زره درهمه وه، او د غلام مولی یې په ګېډه باندې موړ کړ.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۷۲
(۲) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۸۷
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۳۱۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۰۷
(۵) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۳۵

مونږ ته داسې برېښي چې دغه قیصه به د مثال په توګه ذکره شوې وي او حصر به مطلب نه وي ځکه چې په ﴿ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ ﴾ کښې خو د "هُمْ" ضمیر د جمعې دی چې ټولو منافقانو ته راجع دی، نه یوه کس ته.

ب: د مدینې منورې عام خلک ـچې منافقان هم پکښې شامل وهـ د نبي کریم ﷺ د ورتګ څخه وړاندې په ډېره تنګسه کښې واقع وه او ګذاره یې ډېره لنډه او تنګه وه، دوی د کمزورۍ د کبله نه شو کولی چې د غزا په آسونو باندې سواره شي اوغنیمتونه راغونډ کړي. اما هلته د نبي کریم ﷺ په هجرت سره په دوی کښې د غزا توان پیدا شو او د استقلال خاوندان شوه چې اسلامي بېرغ په ټوله عربي جزیره کښې ورپېده او د غنیمتونو بهیر ورباندې ورمات شو.

ذکر شوي مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره وکړه ـالبته کله یې چې انصار مخاطب کړهـ چې: «يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ أَلَمْ أَجِدْكُمْ ضُلاَّلًا فَهَدَاكُمُ اللهُ بِي وَكُنْتُمْ مُتَفَرِّقِينَ فَأَلَّفَكُمُ اللهُ بِي وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمُ اللهُ بِي»[1] یعني: ای د انصارو ټولیه! ایا تاسو ما ګمراهان نه وئ موندلي چې الله ﷻ درته په ما باندې هدایت وکړ، او تاسو ټوټه-ټوټه (بې اتفاقه) وئ نو الله ﷻ زما په سبب ستاسو په منځکښې الفت (محبت) واچاوه، او (بالآخره) تاسو فقیران وئ نو الله ﷻ زما په سبب تاسو غنیان وګرځولئ؟

زمونږ په فکر دا هم څه لرې نه ده چې ذکره شوي جمله د منافقانو د هغې خبرې رد ته اشاره وي کومه چې الله ﷻ مونږ ته د دوی د خولو څخه حکایت کړې ده چې: ﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُواْ عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ حَتَّىٰ يَنفَضُّواْ ﴾ [المنافقون:۷] یعني: منافقان هغه خلک دي کوم چې یو تربله وايي چې په هغه چا باندې خپل مال مه مصرف کوئ چې د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ په شاوخوا راټول دي ترڅو دوی ترې خواره واره او تار په تار شي.

د رد حاصل یې داسې راوځي چې: مؤمنان ستاسو مال ته احتیاج نه دي، تاسو خو په خپله ګېډه ورې وئ خو د نبي کریم ﷺ په برکت سره په ګېډه ماړه او په جامه باندې پټ شوئ، مګر تاسو ناشکره خلک یاست.

﴿ وَمِنْهُم مَّنْ عَـٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن فَضْلِهِۦ بَخِلُواْ بِهِۦ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُۥ بِمَآ أَخْلَفُواْ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُواْ يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ عَلَّـٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ ﴾

[۷۵] او د منافقانو څخه ځینې هغه کسان دي چې د الله ﷻ سره یې (په کلکه) عهد کړی وه

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۲۰

(داسې چې) که الله ﷻ مونږ ته د خپل فضل څخه (څه مال) راکړي (چې مونږ ورباندې غنيان وگرځو) نو هرومرو خامخا به مونږ صدقات (زكاتونه) ورکړو او هرومرو خامخا به مونږ د صالحانو څخه جوړ شو (خیراتونه به هم وکړو).

[۷۶] نو کله چې الله ﷻ دوی ته د خپل فضل څخه (هغه څه) ورکړه (چې دوی يې غوښتنه کوله) نو دوی پرې بخل وکړ (زكاتونه يې ورنه کړه) او (د خپل عهد څخه) بېرته تاو شوه، حال دا چې دوی (د همېشه دپاره د حق څخه) مخ اړوونکي خلک دي.

[۷۷] نو الله ﷻ (د دوی د کړنلارې نتيجه) د دوی په زړونو کښې منافقت وگرځاوه (چې) د داسې ورځې پورې (به ادامه ولري) چې دوی د الله ﷻ سره ملاقي شي (مړه شي).
(دا) ځکه چې دوی د الله ﷻ سره په هغه شي کښې بد عهدي وکړه چې دوی ورسره وعده کړې وه (او خپل عهد يې د پښو لاندې کړ) او (دا) ځکه چې دوی وه چې دروغ يې ويلې (په دروغو يې وعده کړې وه).

[۷۸] ايا دوی نه پوهېده چې يقيناً الله ﷻ د دوی په پټو حالاتو پوهېږي او د دوی په رازونو باندې هم (پوهېږي) او يقيناً الله ﷻ په ټولو غيوبو باندې ښه پوهېدونکی دی.

ارتباط او شان نزول

په وړاندې ايت کښې د منافقانو په حالاتو کښې د دې خبرې ذکر هم شوی وه چې الله ﷻ دوی غنيان کړه او د دوی فقيري، ته يې خاتمه ورکړه مگر دوی په شکرانه کښې د الله ﷻ اطاعت ونه کړ بلکې بالعکس يې د مؤمنانو پسې د سپکو سپړودو دپاره پايخې راپورته کړې.
په دې ايتونو کښې يو مثال ښودلی شوی دی چې په ذکر شوی مضمون باندې پوره رڼا اچوي.
اما د شان نزول په باره کښې يې څو متعدد واقعات روايت شوي دي[۱] چې يو تربله سره هيڅ منافات نه لري نو که د ايت شريف دپاره ټول شان نزولونه وگڼلی شي هم څه باک يې نشته. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:
۱_ د منافقانو څخه څو غټو-غټو منافقانو هغه خبره کړې وه کومې ته چې په ايت شريف کښې اشاره شوې ده چې که مونږ الله غنيان کړو نو خيراتونه به کوو او هيڅ مالي حقوق به په خپلو غاړو باندې پرېنږدو[۲].
۲_ د انصارو څخه يو سړي يوې ډلې ته ورغی او د هغوی په وړاندې يې اقرار وکړ چې که ماته الله ﷻ مال راکړ نو زه به يې ټول حقوق په خای کړم او هيڅ نقصان به پکښې واقع نه کړم. مگر په نتيجه کښې په هغه مصيبت باندې اخته شو کوم ته چې په ايت شريف کښې اشاره شوې ده[۳].

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۲۱
(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص ۲۱۰
(۳) تفسير الطبري ج ۱۰ ص۱۹

۳_ اکثرو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې د ثعلبه بن حاطب الانصاري اوږده قیصه د شان نزول په حیث ښودلې ده[۱] حتی چې ځینو لا ورته د صحت لقب ورکړی دی[۲]، د ذکرې شوې قیصې لاندې ځو مهم ټکي ولولئ:

الف: د انصارو څخه یو سړی (چې ثعلبه بن حاطب نومېده) ډېر متقي او پرهېزګار سړی وه، حتی چې د "حمامة المسجد" (د جومات کوتره) لقب یې ګټلی وه.

ب: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ په حضور مشرف شو او ویې ویل چې: ای د الله رسوله! زما دپاره الله ﷻ ته سوال وکړه چې ماته ښه ډېر مال راکړي. که څه هم نبي کریم ﷺ ورته ډېر نصائح وکړه چې ډېر مال مه غواړه، قناعت بهتر شی دی هسې نه چې حقوق یې پوره نه شې کړی او د ناشکرۍ د کبله د لوی مصیبت سره مخامخ شي.

ج: نوموړی په خپله خبره باندې ډېر کلک وه او نصائحو ورباندې څه اثر ونه غورزاوه، نو نبي کریم ﷺ د الله ﷻ په دربار کښې د سوال لاسونه پورته کړه او سوال یې وکړ چې: ای ربه! نوموړي ته ښه ډېر مال ورکړه.

د: الله ﷻ د خپل پیغمبر سوال قبول کړ او نوموړي ته یې ښه ډېر مال ورکړه آن تر دې چې د جومات کوتره د خپل مال د حفاظت دپاره دباندې والوته، چې په اولو وختونو کښې به صرف پنځه وخته لمونځونوته حاضرېده او د اشراق نوافل ترې پاتې شوه.

هـ: د وخت په تېرېدلو سره به صرف د جمعې لمانځه ته حاضرېده او نور وخت به یې په بیدیا کښې د خپلو مالونو په ساتنه کښې مصرفاوه.

و: بالآخره د جمعې لمونځونه هم ترې پاتې شوه او د جومات کوترې بالکل خپله علاقه د جومات سره پرې کړه او د جومات جاله یې ورانه شوه.

ز: کله چې نبي کریم ﷺ د زکات د راغونډولو په غرض یو ټولګی ورواستاوه او د نوموړي د مالونو ورغالي ته ورغله او غوښتنه یې ترې وکړه چې د خپل مال حقوق ورکړه او خپل عهد باندې وفا وکړه.

ح: ذکر شوي تازه غني شوي ثعلبه د زکات د ورکړې څخه انکار وکړ او ویې ویل چې دا خو نور څه نه دي فقط د جزیې مثال لري چې د ذمیانو څخه اخستله کېږي، زه خو څه ذمي نه یم.

ط: نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونو نازل کړه او د نوموړي وعده خلافي یې په ډاګه کړه.

ی: د همدغو ایتونو څخه د نوموړي ځینو خپلوانو هغه (ثعلبه) خبر کړ چې ستا په باره کښې خو د قرآن کریم څو ایتونه نازل شوه.

یا: نوموړی نبي کریم ﷺ ته په ژړا باندې ورغی او داسې یې وویل: ای د الله رسوله! زما څخه جنایت شوی دی ماته عفوه وکړه او دغه دی زما د مالونو زکات هم قبول کړه.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۳۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۷۳؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۷۲
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۴۴

یب: نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې الله ﷻ زه د ستا د مالونو په باره کښې منعه کړی یم چې زکات دې قبول کړم، ته پوهېږې او مال دې.

یج: نوموړي د خپل مال زکات د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته ابو بکر الصدیق ته ﷺ او بیا عمر الفاروق ﷺ ته او بالآخره بیا عثمان ذي النورین ﷺ ته وړاندې کړ، مګر یوه هم قبول نه کړ او جواب یې ورکړ چې مونږ به هغه زکات څنګه قبول کړو کوم چې نبي کریم ﷺ نه دی قبول کړی.

ید: نوموړی د عثمان ذي النورین ﷺ په خلافت کښې مړ شو او خبره یې ختمه شوه.

سوال جواب

که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ د نوموړي د زکات د قبول څخه منعه کړ؟ ایا دا ډول کار اوس اسلامي حاکم ته جواز لري چې د چا د زکات د قبلولو څخه ډډه وکړي؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی عدم قبول په وحې باندې ولاړ وه او څرنګه چې اوس وحې قطعه ده نو په کار دي چې اسلامي حاکم د چا د زکات د قبول څخه ډډه ونه کړي.

پاتې شوه دا خبره چې د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ خپل پیغمبر ته ذکر شوی فرمان رانازل کړ؟، نو شاید چې هلته به یې لاندې اسباب درلوده، والله ﷻ اعلم:

اول: الله ﷻ ته د هغه زړه معلوم وه چې د زکات وړاندې کول یې د ریاکارۍ په منظور وه او کومه شبهه چې د هغه په زړه کښې ناسته وه هغه یې د مرګ د ورځې پورې د زړه څخه ونه وتله، هغه دا چې زکات خو جزیې ته ورته دی. حال دا چې نن ورځ د زړونو حال زمونږ څخه پټ دی وحې قطعه ده.

دوهم: په هغه وخت کښې د زکات عدم قبول یو ډول توهین (سپکاوی) وه چې د خجالت سبب ګڼل کېده. یا په بل عبارت: دا یو ډول عذاب وه چې الله ﷻ نوموړي ثعلبه ته ورکړ. اما نن ورځ خو د زکات عدم قبول نه چاته سپکاوی ښکاري او نه د تعذیب بڼه لري.

دریم: ترڅو د منافقانو هغه خبره رد کړی شي کومه به چې دوی په خپلو خاصو مجالسو کښې کوله چې مسلمانان مونږ ته احتیاج دي که مونږ ورباندې څه مال مصرف نه کړو نو د نبي کریم ﷺ د شاوخوا څخه به تار په تار شي. چې پوره بیان یې د [المنافقون:۷] ایت لاندې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

که څوک وایي چې: ثعلبه بن حاطب الانصاري خو د بدر د غازیانو څخه وه حال دا چې د دوی په باره کښې نبي کریم ﷺ په قدسي حدیث کښې فرمایي چې الله ﷻ د بدر غازیان مخاطب کړه چې: «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجَبَتْ لَكُمُ الْجَنَّةُ أَوْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ»[1] یعنې: څه مو چې خوښه وي عمل وکړئ نو یقیناً تاسو ته جنت واجب دی. او یا (د راوي شک دی) نو یقیناً تاسو ته مې مغفرت کړی دی.

---

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۵۶۷

نو پوښتنه دا ده چې ایا نوموړی ثعلبه د منافقت په حال باندې مړ شو چې د دوزخ په تیټه طبقه کښې به یې ځای وي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د همدغه سوال د کبله ذکره شوې قیصه غلطه ګڼلې ده[۱]، مګر زمونږ د تحقیق په بنیاد ذکره شوې قیصه غلطه نه ده خو ثعلبه هغه ثعلبه نه دی کوم چې د بدر د غازیانو څخه وه[۲]، ځکه چې د بدر غازي خو د احد په غزا کښې شهید شوی دی او د قیصې خاوند آن د عثمان ذي النورین ﷺ د خلافته پورې ژوندی وه[۳].

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د منافقانو د جملې څخه د یوې بلې ډلې حالات امت ته ولوله چې:

۱ـ د منافقانو څخه ځینې داسې خلک هم شته چې د الله ﷻ سره په خپله خوله داسې عهد کوي چې که الله ﷻ مونږ ته د خپل فضل څخه مال راکړي او مونږ د فقر څخه د مړښت رتبې ته پورته کړي نو هرومرو به مونږ هم زکاتونه ورکړو او بخل به ونه کړو او هم به هرومرو د نېکانو څخه جوړ شو چې په هیڅ خیرات او مالي انفاق باندې به صرفه ونه کړو.

۲ـ نو کله چې همغه شی الله ﷻ د خپل فضل څخه ورکړ کوم چې دوی په زاریو باندې غوښت، نو دستي یې پرې بخل اختیار کړ او د فرضي زکات څخه یې انکار ته لاس واچاوه او بالآخره د جمله خیراتونو څخه په شا لاړه او د خپل عهد د پوره کولو څخه یې مخونه واړول.

۳ـ نو په نتیجه کښې الله ﷻ د دوی په زړونو کښې د نفاق داسې ونه شنه کړه چې د مرګ د ورځې پورې به دوام وکړي او د منافقت په حال کښې به مړه شي، او دا ځکه چې دوی د یو پلوه هغه عهد مات کړ او وفا یې ورباندې ونه کړه کوم چې دوی الله ﷻ ته ورکړی وه، او د بله پلوه د بل چا سره نه بلکې د الله ﷻ سره د دروغو مرتکب شوی دی چې د عهد د غوټه کولو په وخت کښې یې لا نیت نه وه چې یا زکاتونه ورکړي او یا به د صالحانو د ډلې څخه خپل ځانونه شمېر کړي.

۴ـ ای پیغمبره! دروغ د هرچا سره بد دي چې څوک یې مرتکب شي مګر د الله ﷻ سره په دروغو وعده کول ډېر بد دي نو د همدې کبله ذکر شوو منافقانو ته دا عتاب هم متوجه کېږي چې ایا دوی نه پوهېده چې یقیناً الله ﷻ په پټو حالاتو باندې پوه دی چې د چا په زړه کښې څه شی ګرځي راګرځي او په پټو مجالسو باندې هم پوهېږي چې څو کسان په خاصو مجالسو کښې څه خاصې مشورې وکړي او څه خاصې پرېکړې وکړي.

بلکې الله ﷻ په ټولو غیبو باندې (په هر ډول چې وي) ډېر ښه پوه دی او د ده ﷻ د پوهې څخه هیڅ شی نه شي په ځنګ کېدلی چې د الله ﷻ علم څخه بچ شي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۲۱۰
(۲) الإصابة في تمیز الصحابة ج۱ ص۱۹۸
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۱۳

توضیحات

۱ـ د دې ایت شریف څخه ځینو علماوو کرامو دا حکم هم راویستلی دی چې هرڅوک چې په خپل ځان باندې څه شی نذر کړي ـاو په هغه کښې ثواب او اجر وي ـ چې که دا کار وشو نو زه به څه خیرات وکړم او یا به څه عبادت وکړم نو په هغه باندې لازمه ده چې په خپل نذر باندې وفا وکړي[۱].

ځینې لا وايي چې د دغسې نذر دپاره دا ضرور نه ده چې تلفظ وربانديې وکړي بلکې به زړه کښې نیول هم د نذر معنی ورکوي[۲].

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ﴾ کښې مستتر ضمیر الله ﷻ ته راجع دی او بارز ضمیر هغو منافقانو ته راجع دی په کومو کښې چې بحث روان دی. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: الله ﷻ د ذکرو شوو منافقانو عاقبت (او نتیجه) نفاق جوړ کړ چې د بخل او بد عهدی په نتیجه کښې منافقان وګرځولی شوه حال دا چې دوی خو لا د عهد په وخت کښې منافقان وه.

نو پوښتنه دا ده چې ایا د موجود نفاق موجودول عقل مني؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې جملې معنی دا نه ده چې په دوی کښې نوی منافقت راپیدا شو، بلکې مطلب یې دا دی چې منافقت یې دوامدار وګرځېد او د توبې توفیق یې مونده نه کړ.

په همدغه مطلب باندې لاندې دوه جملې په ډېره ښه توګه دلالت کوي:

الف: ﴿ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ ﴾ یعنې: د ذکرو شوو منافقانو منافقت د مرګ د وخته پورې دوامدار شو.

ب: ﴿ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴾ یعنې: دوی ته ځکه دغه جزا ورکړی شوه چې دوی د معاهدې په وخت کښې هم د دروغو مرتکب شوي وه او په دروغو باندې یې د الله ﷻ سره د صدقاتو معاهده کړې وه. یا په بل عبارت: دوی لا د عهد په وخت کښې منافقان وه.

﴿ ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ ٱللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ ﴾

[۷۹] (منافقان) هغه کسان (دي) چې د مؤمنانو د جملې څخه په خیرات کوونکو باندې په خیراتونو کښې عیب لګوي (چې دوی ریاکاران دي) او (هم د مؤمنانو د جملې څخه) په هغو کسانو (پسې هم د خیراتونو په هکله عیبژنې خبرې کوي) چې هغوی نه مونده کوي مګر طاقت خپل (لږ مال چې په مشقت سره یې حاصل کړی وي).

نو د دوی (دواړو ډلو) څخه سخریه (خندنې) کوي، الله ﷻ په دغو (منافقانو) باندې مسخرې کوي (د مسخرو جزا ورکوي) او دوی ته (د قیامت په ورځ) درد ناک عذاب دی.

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۴۳
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۳۹

ارتباط

د وړاندې ایتونو مضمون دا وه چې منافقان پخپله بخیلان دي او په دې ایتونو کښې واضحه شوې ده چې دوی د نورو څخه هم غواړي چې د دوی غوندې بخیلان او شومان جوړ شي، د همدې کبله په سخیانو پورې ملنډې وهي چې د سخا څخه لاس واخلي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! منافقان هغه خلک دي چې پخپله خو په دوامدار ډول شومتیا کوي خو په عین حال کښې غواړي چې نور خلک هم د خپلو ځانونو غوندې شومان جوړ کړي ترڅو د شومانو ډله غټه شي او دوی ته د ملامتیـ ګوته ونه نیوه شي، د همدې کبله د مؤمنانو په لاندې ډلو پورې هم عیبونه تړي او هم ورپورې مسخرې کوي:

۱ ـ هغو مؤمنانو ته د ریاکارانو لقب ورکوي کوم چې په کثرت سره خپل مالونه خیرات کړي او د غازیانو څخه ډېر غازیان د غزا دپاره مجهز (تیار) کړي.

۲ ـ همدارنګه د هغو مؤمنانو خیراتونو ته هم د عیب ګوته نیسي کوم چې بې وسې وي او ډېر مال نه لري چې پریمانه خیراتونه ورکړي او د غازیانو په تجهیز کښې غټه ونډه واخلي، بلکې کوم لږ مال یې چې د وسې کېږي او په مشقت سره یې ګټلی وي همغه د غازیانو په تجهیز کښې مصرفوي.

لنډه دا چې دواړو ډلو پورې مسخرې کوي، اوله ډله د غټو ریاکارانو او سادګانو په نومونو ستایي او دوهمې ډلې ته د وړو ریاکارانو لقب ورکوي چې دوی د دغه ناچیزه شي په خیراتولو سره غواړي چې خپل ځانونه د سخیانو په ډله کښې حساب کړي.

کله چې منافقان نه لوی سخیان بې ملنډو پرېږدي او نه ترې واړه سخیان بې ملنډو پاتې کېږي نو په حقیقت کښې د دوی مطلب دا دی چې هیڅوک خیرات ونه کړي او ټول خلک د دوی غوندې شومتیا غوره کړي ترڅو د تبوک د غزا غازیان مجهز نه کړی شي.

مګر الله ﷻ به منافقانو ته په دنیا کښې د ملنډو جزا ورکړي چې دوی به شرمنده پاتې شي او غازیان به مجهز شي او بالآخره هیڅ مؤمن به د دوی د ملنډو او تاثیر لاندې رانه شي.

اما په آخرت کښې خو د دوی دپاره الله ﷻ دردناک عذاب ټاکلی دی چې هېڅکله به ترې نجات مونده نه کړي.

توضیحات

۱ ـ څرنګه چې د ایت شریف په اعراب کښې لږ څه خفا شته دی حتی چې ځینې خلک پکښې خطا شوي دي. نو مونږ محترمو لوستونکو ته هغه قواعد یو ځل په صراحت سره په ګوته کوو د کومو د تطبیق په منظور سره چې مونږ ذکر شوی ایت شریف تفسیر کړی دی، هغه دا چې[1]:

---

(۱) تفسیر أبي السعود ج۳ ص۸۶؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۴۷

الف: د ﴿ ٱلَّذِينَ يَلۡمِزُونَ ﴾ کلمات مو د مقدري مبتدا خبر ګڼلی دی نو تقدیر یې داسې کېږي چې: "هُمُ الَّذِينَ يَلۡمِزُونَ".

ب: د ﴿ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾ کلماتو ته مو په ﴿ يَلۡمِزُونَ ﴾ په جملې پورې تعلق ورکړی دی.

ج: د ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ ﴾ کلمات مو د ﴿ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ په کلمه باندې عطف ګڼلي دي. ځکه چې په عربي کلام کښې کله-کله خاص په عام باندې عطف کېږي لکه چې په دغه ایت شریف ﴿ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبۡرِيلَ وَمِيكَىٰلَ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَدُوٌّ لِّلۡكَٰفِرِينَ ﴾ [البقرة: ۹۸] کښې د ملائکو د ذکر ځخه وروسته جبرائیل ﷺ او میکائیل ﷺ د عطف په توګه ذکر شوي دي.

د: د ﴿ فَيَسۡخَرُونَ مِنۡهُمۡ ﴾ جملې ته مو د دواړو ډلو پورې تعلق ورکړی دی چې دوی (منافقان) په اوله ډله باندې د غټو ریاکارانو نوم ږدي او دوهمې ډلې ته د یو پلوه د وړو ریاکارانو لقب ورکوي او د بله پلوه یې د دې متل مصداق ګڼي چې: "فلانی په پچه وخوت او کشمیر یې ولید" یعنې دغه ډله غواړي چې په ډېر لږ خیرات سره ځانونه په سخیانو کښې وشمېري.

تطوع څه معنی؟

۲ـ د ﴿ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ کلمه د "تطوع" ځخه اشتقاقه شوې ده، "تطوع" خو په اصل کښې په تکلف سره اطاعت کولو ته وایي مګر په عرف کښې په هغو کارونو کښې استعمالېږي کوم چې په سړي باندې لازم نه وي، لکه نفلي لمونځونه او داسې نور[1].

نو نظر ذکر شوي مفهوم ته د ﴿ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ کلمه ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهۡدَهُمۡ ﴾ ته هم شامله ده چا چې د ډېر خیرات وسه (توان) نه درلود، چې دوی هم نفلي خیرات کوونکي دي. مګر د اهتمام د کبله د عطف په توګه ذکر شوه.

جُهد څه معنی؟

۳ـ د ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهۡدَهُمۡ ﴾ په جمله کښې د "جُهۡد" کلمه په معنی د طاقت سره ده[2]. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: منافقان په هغو مؤمنانو باندې هم د عیب ګوتې ږدي کوم چې په طاقت سره د تحصیل شوي مال ځخه په غیر نور څه نه لري، ترڅو چې په لاس مزدوري ونه کړي څه شی نه شي موندلی.

لوی خیرات او وړوکی خیرات

۴ـ د ایت شریف مضمون عام دی چې منافقان په هره زمانه کښې په غټو سخیانو او هم په وړو سخیانو پورې ملنډې وهي، چې مفسرینو کرامو[3] یې په دې مقام کښې ډېر مثالونه لیکلي دي، که

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۸
(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۶۶
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۷۵

څوک غواړي چې د هر مثالونه يې د نظره تېر کړي نو هملته دې مراجعه وکړي، موږ صرف په لاندې احاديثو باندې اکتفاء کوو:

الف: عبد الله بن مسعود ﷺ وايي چې کله د صدقاتو ايتونه نازل شوه نو موږ به د جواليتوب مزدوري کوله (ترڅو څه وګټو او د الله ﷻ په لاره کښې يې خيرات کړو).

يوه سړي (عبد الرحمن بن عوف ﷺ) ښه ډېر مال خيرات کړ نو منافقانو وويلې چې دا رياکار دی، او يو بل سړی (ابوعقيل الانصاري) راغی چې يوه پيمانه "کجورې" يې خيرات کړې نو منافقانو وويلې چې يقيناً الله ﷻ د دغه سړي د يوې پيمانې څخه بې پروا دی. نو ذکر شوی ايت شريف ﴿ ٱلَّذِينَ يَلۡمِزُونَ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ الآية نازل شو[1].

ب: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د ذکر شوي ايت شريف په تفسير کښې وايي چې عبدالرحمن بن عوف ﷺ څلوېښت آوقيه سره زر نبي کريم ﷺ ته (د خيرات په توګه) وروړه او د انصارو څخه يوه سړي د خوراکي شيانو څخه صرف يوه پيمانه وروړه. نو ځينو منافقينو وويلې چې عبدالرحمن ﷺ دا خيرات فقط د رياکارۍ په غرض وکړ، او د هغه بل سړي په باره کښې يې وويلې چې الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ د دغې يوې پيمانې د خيرات څخه بې پروا دي[2] (په يوه پيمانه باندې به څه درد دوا شي).

ج: موږ د يوه اوږده حديث مضمون په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

د حديث راوي وايي چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «مَنْ يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ أَشْهَدُ لَهُ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» يعنې: هرڅوک چې څه صدقه (خيرات) وکړي نو زه به ورته د قيامت په ورځ په همغه خيرات باندې شاهدي ووايم.

نو په همدې وخت کښې يو سړی راغی چې ما نه د هغه څخه ډېر تور سړی او نه ډېر بد قواره سړی چرته ليدلی وه، او د نبي کريم ﷺ حضور ته يې د خيرات دپاره داسې اوښه راکشوله چې د هغې اوښې څخه مې ښايسته اوښه چرته نه وه ليدلې.

نو نبي کريم ﷺ ته يې عرض وکړ چې «دُونَكَ هَذِهِ النَّاقَةَ» اې د الله ﷻ پيغمبره! دا اوښه (د خيرات په توګه) دِرواخله.

په دغه وخت کښې د يوه منافق د خولې څخه دا خبره ووتله چې ايا داسې بد قواره سړی داسې ښايسته اوښه خيراتوي؟ په الله ﷻ باندې مې دې سوګند وي چې د دغه سړي څخه دا اوښه بهتره ده.

همدا خبره نبي کريم ﷺ واورېده نو منافق يې مخاطب کړ چې: «كَذَبْتَ بَلْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ وَمِنْهَا»[3] يعنې: دروغ دې وويلې بلکې دغه بد قواره سړی ستا څخه بهتر دی او د همدغې اوښې څخه هم غوره دی. همدا وينا يې ورته درې کرته تکراره کړه.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۰
(۲) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۹۴
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۰۲

﴿ ٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ أَوۡ لَا تَسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ إِن تَسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ سَبۡعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَهُمۡۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٨٠﴾ ﴾

[۸۰] (ای پیغمبره!) دوی (منافقانو) ته مغفرت وغواړه او یایې ورته مه غواړه (تاته اختیار دی مګر) که ته دوی ته اویا کرته مغفرت وغواړې (او لا د دې څخه اضافه) نو هم الله ﷻ به ورته مغفرت ونه کړي.

دا ځکه چې یقینًا دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر باندې کفر اختیار کړی دی او الله ﷻ منافق قوم ته (چې د شریعت د چوکاټ څخه وتلی وي) هدایت نه کوي (نو دوی د توبې توفیق هم نه شي موندلی).

شان نزول او ارتباط

په دې مقام کښې د شان نزول او ارتباط دپاره ځینو مفسرینو کرامو لاندې دوه وجهې لیکلي دي[۱]:

۱ـ د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې هغو منافقانو کومو ته چې په وړاندې ایت شریف کښې اشاره شوې ده د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې دوی ته د الله ﷻ څخه بښنه وغواړي، یعنې په صدقاتو کښې په مؤمنانو باندې مسخره کوونکو منافقانو د مغفرت غوښتنه وکړه. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

۲ـ کله چې د منافقانو مشر (عبدالله بن أبی) مریض شو نو د ده زوی (چې هغه هم عبدالله نومېده او ډېر مخلص مسلمان وه) نبي کریم ﷺ ته عرض وکړ چې: یا رسول الله! زما پلارته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړه. نو نبي کریم ﷺ ورته مغفرت وغوښت خو ذکر شوی ایت شریف نازل شو.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د منافقانو جنایاتو څه دومره نه دي چې الله ﷻ ورته مغفرت وکړي بلکې د دوی د جنایاتو د ښېلو معنی دا ده چې الله ﷻ ورته د کفر مغفرت وکړي، نو په همدې بنیاد ستا خوښه چې دوی ته د مغفرت غوښتنه کوې او که نه، مګر الله ﷻ دوی ته حتی ستا په سوال باندې هم مغفرت نه کوي، نو که بالفرض ته د منافقانو په باره کښې الله ﷻ ته اویا ځله د سوال لاسونه پورته کړې هم الله ﷻ دوی ته مغفرت نه کوي او د عقیدوې نفاق څخه نه ورتېرېږي. هو! دا بېله خبره ده چې دوی د منافقت څخه توبه تائب شي او په صحیحو معناوو کښې په ایمان باندې مشرف شي.

او دا ځکه چې د کومو منافقانو په هکله چې ته د سوال لاسونه اوچتوي هغوی اوس هم په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې کفر غوره کړی دی او الله ﷻ خو فاسق قوم ته هدایت نه کوي چې د توبې توفیق هم نه ورکوي.

---

[۱] روح المعاني ج۱۰ ص۱۴۸

توضيحات

۱ـ دغه دوه جملې ﴿ ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ﴾ په لاندې دوه وو احتمالونو سره تفسير کېدلی شي[۱]:

الف: يو دا چې که څه هم دواړه انشائيه جملې دي مگر په معنی کښې هره يوه خبريه شي، لکه چې يو مثال يې په [التوبة:۵۳] ايت کښې تېر شوی دی، نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې: ای پيغمبره! که ته منافقانو ته مغفرت وغواړې او که ويې نه غواړې الله ﷻ دوی ته مغفرت نه کوي.

ب: بل دا چې دواړه جملې په انشائيت باندې پاتې شي او د "أَوْ" توری د تخيير دپاره شي، نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې: منافقانو ته مغفرت وغواړه او يا يې ورته مه غواړه (ته اختيار لرې) خو الله ﷻ ورته هيڅکله مغفرت نه کوي.

مگر نبي کريم ﷺ همدغه دوهم تفسير غوره کړی دی چې وضاحت يې د [التوبة:۸۴] ايت لاندې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

د سَبْعِينَ عدد استعمال

۲ـ په عربي محاوراتو کښې د "سَبْعِينَ" کلمه د تکثير دپاره استعمالېږي نو په دې مقام کښې د ﴿ سَبْعِينَ مَرَّةً ﴾ څخه غير متناهي عدد مطلب دی چې د معنی حاصل يې داسې کېږي: ای پيغمبره! که ته د منافقانو د مغفرت په باره کښې په هرڅومره زياته اندازه سوالونه وکړې هم الله ﷻ به ورته مغفرت ونه کړي.

سوال جواب

که څوک وايي چې: د [التوبة:۸۴] ايت څخه اشارةً معلومېږي چې نبي کريم ﷺ د منافقانو په ذکر شوي مشر باندې د جنازې لمونځ اداء کړ البته کله چې هغه مړ شو، حال دا چې د جنازې لمونځ خو د مغفرت د غوښتلو څخه په غير بل شی نه دی؟

مونږ وايو چې: د همدغه ايت شريف څخه -چې بحث پکښې روان دی- لاندې دوه حکمونه څرگندېږي:

الف: يو دا چې نبي کريم ﷺ ته اختيار ورکړی شوی دی چې مغفرت ورته غواړې او که نه ، خو نبي کريم ﷺ د مغفرت د غوښتلو څنډه غوره کړه.

ب: بل دا چې د الله ﷻ په نزد باندې فيصله ده، لکه څنگه چې کفر نه بښي همدارنگه عقيدوي نفاق هم نه بښي.

لنډه دا چې د جنازې لمونځ او مغفرت غوښتل د ايت شريف د مفهوم څخه مخالف کار نه دی.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۴۰

﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ
وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِى ٱلْحَرِّ ۗ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا ۚ لَّوْ كَانُواْ
يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُواْ قَلِيلًا وَلْيَبْكُواْ كَثِيرًا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَإِن
رَّجَعَكَ ٱللَّهُ إِلَىٰ طَآئِفَةٍ مِّنْهُمْ فَٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخْرُجُواْ مَعِىَ أَبَدًا وَلَن
تُقَٰتِلُواْ مَعِىَ عَدُوًّا ۖ إِنَّكُمْ رَضِيتُم بِٱلْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَٱقْعُدُواْ مَعَ ٱلْخَٰلِفِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾

[۸۱] وروسته کړی شوي کسان د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ په خلاف په خپلو کورو کېناستلو باندې خوشاله شوه، او دوی خوښه نه کړه چې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو (سرونو) باندې د الله ﷻ په لاره کښې جهاد وکړي. او (هم) دوی (نورو ته) وویلې چې (جهاد ته) په ګرمۍ کښې بهر مه اوځئ.
(ته ورته) ووایه (ای پیغمبره!) چې د دوزخ اور د ګرمۍ د حیثه ډېر سخت دی (چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره وګاته) که دوی چرته وی چې دقیقه پوهه (او ذکاوت) یې درلودی (نو دغسې خبرې به یې نه وی کړې).
[۸۲] نو دوی دې لږ وخت وخاندې او ډېر وخت دې وژاړي، د هغه عمل د کبله کوم چې دوی لګیا دي کوي یې.
[۸۳] نو (ای پیغمبره!) که چرته الله ﷻ (د تبوک د غزا څخه) تا د دوی (منافقانو) یوې ډلې ته بېرته (روغ رمټ) ورستون کړي نو ستا څخه یې (جهاد ته) د (بیا) وتلو دپاره اجازه وغوښتله (چې دا ځل مونږ هم درسره بوځه)، نو (ته ورته په جواب کښې) ووایه چې: (د دې څخه وروسته) به هیڅکله د همېشه دپاره زما سره تاسو (جهاد ته) ونه اوځئ (او نه به اجازه درکړم).
او (هم) هیڅکله به تاسو زما په ملګرتیا د دښمن سره جنګ ونه کړئ (ستاسو نومونه د غازیانو د لست څخه لرې شوه).
(او دا ځکه چې) یقینًا تاسو په اول ځل (د تبوک په غزا کښې) په (کور) کېناستلو باندې خوشاله (او خوښ) وئ، نو (د نن څخه وروسته) د بېرته پاتې کېدونکو (معذورانو) سره (د همېشه دپاره په کورونو کښې) کښېنئ.

ارتباط

وراندې ایت شریف په دې تمام شوی وه چې الله ﷻ فاسق قوم ته هدایت نه کوي او په دې ایتونو کښې د عدم هدایت وجهې ته اشاره شوې ده نو د معنی حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د منافقانو (فاسقانو) په هکله لاندې وصایا په ذهن کښې ونیسه:

۱_ دغه فاسقان د لاندې وجوهو د کبله د هدایت لیاقت نه لري:

الف: دوی په دې خبره باندې خوشاله دي چې د نبي کریم ﷺ په خلاف په کور کښې ناست پاتې شوي دي او جهاد ته نه دي وتلي. نو که بالفرض دوی په خپل دغه کار باندې خپه وی نو احتمال وه چې د توبې توفیق بې په نصیب شوی وی.

ب: دوی دا خوښه نه کړه چې د الله ﷻ په لاره کښې په سر او مال سره جهاد وکړي که د دوی په زړونو کښې دا ناخوښي نه وی نو بیا یې هم د توبې چانس درلودلی شو.

ج: منافقان لکه څنګه چې د عام نفیر مخالفت کوي او جهاد ته نه اوځي همدارنګه د نورو خلکو پښو ته هم کاڼي ور اچوي چې جهاد ته ونه اوځي.

دوی په دې هکله خلکو ته دا وجهه وړاندې کوي چې ډېره سخته ګرمي ده او په داسې ګرمۍ کښې جهاد ته د کوره وتل د خپل ځان د هلاکت معنی ورکوي.

۲_ ای پیغمبره! منافقانو ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: د دوزخ اور ډېر ګرم دی، تاسو ته په کار دي چې د هغه څخه خپل ځان او نورو دوستانو ته په جهاد سره نجات ورکړئ. عجیبه ده چې د دنیاوي ګرمۍ څخه خلک بچ کوئ او د دوزخ په ګرمۍ کښې یې سرچپه ورګوزاروئ نو که دوی د څه پوهې او ذکاوت څخه کار واخلي نو په خپله سادګۍ باندې به اعتراف وکړي.

ب: منافقان خو په کور کېناستلو باندې خوشاله دي (خاندي) او د سر او مال په جهاد باندې خپه کېږي (ژاړي) حال دا چې خبره بالکل سرچپه ده، د کور کېناستل د ژړا کار دی او په سر او مال باندې جهاد کول د خوشالۍ خبره ده.

نو کله چې دوی په خپل ذکر شوي حالت باندې کلک دي او د پوهې او ذکاوت څخه کار نه اخلي نو لږ وخت (په دنیا کښې) دې وخاندي او په آخرت کښې دې زښت ډېر وژاړي او دا څکه چې همدا یې د خپل کسب نتیجه ده.

۳_ ای پیغمبره! څه لرې نه ده چې په دنیا کښې هم د منافقانو خندا په ژړا بدله شي. البته دا هله چې الله ﷻ تا د خپلو غازیانو ملګرو سره مدینې منورې ته روغ رمټ ورتاو کړي او د هغوی څخه چې څوک ستاسو د ورتاوېدلو پورې ژوندي پاتې دي ستاسو د خوشالۍ حالت وګوري.

په دغه وخت کښې به دوی په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه شي او د کور په کېناستلو باندې به خپه شي. چې افسوس چې مونږ هم جهاد ته تللي وی.

د ډېر حسرت د کبله به د جهاد د اعلان څخه وړاندې تاته وړاندیز وکړي چې: یا رسول الله په بل جهاد کښې مونږ هېر نه کړې، مونږ هم درسره بوزه چې د نننۍ افسوس سره دوهم ځل بیا مخامخ نه شو.

لنډه دا چې نن ورځ د کور کېناستلو اجازه غواړي خو په هغې ورځ کښې به جهاد ته د تللو په اجازه باندې ټینګار کوي، نن جهاد ته په تللو ژاړي او خپه کېږي، سباته به په نه تللو ژاړي.

۴_ نو ای پیغمبره! کله چې منافقانو درته ذکر شوی وړاندیز وکړ نو هغوی مخاطب کړه چې:

الف: ای منافقانو! د همېشه دپاره ستاسو نوم د مجاهدینو د لست څخه غورزولی شوی دی او هیڅکله به تاسو ته اجازه ورنه کړم چې زما سره جهاد ته په تللو باندې افتخار حاصل کړي.

ب: او هیڅکله به تاسو زما په اندیوالی کښې دکوم دښمن سره جنګ ونه کړئ او دا نېک نامي به خانو ته حاصله نه کړئ.

څکه چې تاسو د جهاد د لومړني اعلان (نفیر عام) څخه مخالفت کړی وه او د کور په کښناستلو باندې خوشاله او خندېدونکي وئ، نو نن ورځ د ګوډو او ړندو (معیوبانو) سره کښېنئ او وژاړئ.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي چې: د ﴿ ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾ کلمه خو د اسم مفعول صیغه ده چې معنی یې په وروسته کړی شوو باندې کېږي، نو پوښتنه دا ده چې د جهاد څخه د منافقانو وروسته کول په واقع کښې چا یا څه شي ته منسوب دي؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو په دې باره کښې څه متعدد صورتونه جائز ګڼلي دي[۱]، زمونږ په نزد د دوی بهرته پاتې کېدل باید الله ﷻ ته نسبت کړی شي، لکه چې فرمایي: ﴿ وَلَٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمْ ﴾ [التوبة: ۴۶] یعني: مګر الله ﷻ د دوی (منافقانو) جهاد ته پورته کېدل نه غوښتل.

خلاف څه معنی؟

۲ـ د ﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ ﴾ په جمله کښې د ﴿ خِلَٰفَ ﴾ کلمه لاندې دوه تفسیرونه درلودلی شي[۲]:

الف: چې د ﴿ خِلَٰفَ ﴾ کلمه د "خلف" د کلمې معنی ورکړي، نو معنی یې داسې کېږي چې منافقان د نبي کریم ﷺ څخه وروسته دخپلو کورونو په کښناستلو باندې خوشاله شوه.

ب: چې د ﴿ خِلَٰفَ ﴾ کلمه د "مخالفة" په معنی شي، نو حاصل یې داسې کېږي چې دوی د خپلو کورونو په کښناستلو باندې په داسې حال کښې خوشاله شوه چې د نبي کریم ﷺ څخه مخالفت کوونکي دي.

د دوزخ اور ډېر ګرم دی

۳ـ نبي کریم ﷺ د دوزخ د اور په ګرموالي کښې فرمایلي دي چې: «نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ»[۳] یعني: ای انسانانو! ستاسو دنیاوي اور د دزوخ د اور څخه اویایمه برخه دی. نو د دوزخ اور په دنیاوي اور باندې نهه شپېته چنده زیات ګرم دی، او څه لرې نه ده چې د «سَبْعِينَ» په

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۱۵۰
(۲) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۸۸
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۶۲

کلمه کښې د عدد تحدید مطلب نه وي ـلکه چې د [التوبة:۸] ایت لاندې تېر شو، والحمد لله ﷻـ نو په دې صورت کښې خو به یې د چندونو د زیادت اندازه صرف الله ﷻ ته معلومه وي او بس.

لږ خندل او ډېر ژړل

۴ـ دغه دواړه جملې ﴿ فَلْيَضْحَكُواْ قَلِيلاً وَلْيَبْكُواْ كَثِيرًا ﴾ لاندې درې ډوله معناوې درلودلی شي. چې یوه د بلې څخه ښه ده:

الف: څرنګه چې د منافقانو څخه جهاد ته په نه وتلو باندې ډېر لوی اجر فوت شو نو د دوی سره مناسب دې چې لږ وخت وخاندي او ډېر وخت وژاړي که بالفرض دوی د خپلې کړنلارې په عواقبو باندې پوه وی نو ژړا به یې د خندا څخه ډېره وی. د ذکر شوي تفسیر نظیر لاندې حدیث شریف دی:

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَاللهِ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»[۱] په الله ﷻ مې دې سوګند وي (ای زما امته!) چې (بالفرض) که تاسو په هغه شي پوهېدلی چې زه ورباندې پوهېږم نو تاسو به لږ خندلي وی او ډېر به مو ژړلي وی. یعنې: نظر راتلونکو مشکلاتو ته باید ستاسو غمخوري ډېره وي.

ب: منافقان دې په دنیا کښې لږ خوشالی تېرې کړي چې دنیا ناچیزه شی دی اما په آخرت کښې به د ډېروغمونو او ژړاګانو سره مخامخ شي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «يُرْسَلُ الْبُكَاءُ عَلَى اهل النَّارِ فَيَبْكُونَ حَتَّى يَنْقَطِعَ الدُّمُوعُ ثُمَّ يَبْكُونَ الدَّمَ حَتَّى يَصِيرَ فِي وُجُوهِهِمْ كَهَيْئَةِ الأُخْدُودِ لَوْ أُرْسِلَتْ فِيهَا السُّفُنُ لَجَرَتْ»[۲] یعنې: د الله ﷻ د پلوه به په اهل النار (دوزخیانو) باندې (د عذاب په ډول) ژړا ور واستولی شي نو ترهغه به وژاړي چې اوښکې به یې وچې شي بیا به په وینو باندې وژاړي، آن تر دې چې په مخونو باندې به یې اوږدې کندې جوړې شي، که (بالفرض) بېړۍ پکښې خوشې کړی شي نو پکښې روانې به شي (وبه چلېږي).

ج: منافقان دې څو ورځې وخاندي او خوشالي دې وکړي خو څرنګه چې مجاهدین د تبوک د غزا څخه بېرته روغ رمټ را ستانه شي نو بیا به ډېر وژاړي او ډېر ارمانونه به وکړي.

په همدې مضمون باندې ذکر شوی درېم ایت شریف دلالت کوي چې: ای پیغمبره! کله چې ته د منافقانو یوې ډلې ته بېرته ورستون شوې نو تاته یې سوالونه وکړه چې: ای د الله رسوله! هیله ده مونږ د بلې غزا څخه هېر نه کړې او هیله ده چې د خانه سره مو بوځې.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ﴿ إِلَىٰ طَآئِفَةٍ مِّنْهُمْ ﴾ په عوض د

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۲
(۲) سنن ابن ماجه ص۳۲۱

"إليهم" کلمه نازله نه کړه ترڅو هغو ټولو منافقانو ته شامله شوې وی کومو ته چې د ﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾ په جمله کښې اشاره شوې ده.

مونږ وایو چې: دا د دې دپاره ـ والله ﷻ اعلم ـ چې الله ﷻ ته معلومه وه چې ځینې منافقان به د نبي کریم ﷺ د ښېرته ورتګ څخه وړاندې وفات شي، او د ذکر شوي وړاندیز فرصت به مونده نه کړي. نو که د "إليهم" کلمه نازله شوې وی نو معنی به یې دا وي چې ستا د ښېرته ورتګ پورې به ټول ژوندي وي او ټول به درته ذکر شوی وړاندیز وکړي، حال دا چې واقعیت داسې نه وه.

د دې ایت ارشاد

۶ـ د ذکر شوي [۸۳] ایت ارشاد دی چې: ای مجاهدینو! تاسو د کفارو د جهاد څخه وروسته د منافقینو سره جهاد پیل کړئ (دوی د خپلو صفونو څخه وشړئ او مړی او ژوندی ورسره پرهېکړئ)، که نه نو ستاسو په صفونو کښې به د فساد اور بل کړي (مشران به مو شهیدان کړي) او د مجاهدینو نېک شهرت به دخاورو سره برابر کړي.

﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَأَوْلَٰدُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿٨٥﴾ ﴾

[۸۴] او (ای پیغمبره! د نن ورځې څخه وروسته) د منافقانو د جملې څخه په یوه کس باندې هم (د جنازې) لمونځ د همېشه دپاره مه اداء کوه، او مه یې په قبر باندې درېږه.

(ځکه چې) یقینًا دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې کفر اختیار کړی دی او دوی په داسې حال کښې مړه شوه چې دوی فاسقان دي (نفاق یې د اندازې وتلی دی).

[۸۵] او د دوی (منافقانو) مالونه او د دوی اولادونه دې تا په تعجب کښې وانچوي (ځکه چې) یقینًا الله ﷻ اراده کړې ده چې په همدغو باندې یې په دنیا کښې معذب کړي او په داسې حال کښې یې ارواګانې ووځي (قبضې کړئ شي) چې دوی کافران وي (یعنې چې ژوند یې په کفر باندې ختم شي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د منافقینو د مشر (عبدالله بن أبی) د زوی هغه وړاندیز مطرح شوی وه کوم چې د پلار د ناروغۍ په حالت کښې یې کړی وه چې: ای د الله رسوله! زما پلار ته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړه. او په دې ایتونو کښې هغه وړاندیز جواب شوی دی کوم چې د پلار د مرګ څخه وروسته یې وړاندې کړی وه چې: ای د الله رسوله! زما په پلار باندې د جنازې لمونځ ادا کړه.

شان نزول

۱_ کله چې د منافقینو مشر مړ شو نو د هغه زوی ـ چې هغه هم عبدالله نومېده_ نبي کريم ﷺ ته ورغی او داسې غوښتنه يې ترې وکړه چې: ای د الله رسوله! زما په پلار باندې د جنازې لمونځ وکړه او هم خپل مبارک کميس راکړه چې د کفن په حيث پکښې د هغه مړی را تاو کړم.

نبي کريم ﷺ هم خپل کميس ورکړ او هم يې نيت وکړ چې په نوموړي باندې د جنازې لمونځ ادا، کړي، مګر په عين حال کښې عمر الفاروق ﷺ نبي کريم ﷺ د جامې څخه راکش کړ او عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! په دغه منافق باندې د جنازې لمونځ مه کوه! چې په فلاني وخت کښې يې داسې ويلي وه او په فلاني وخت کښې هاغسې کړي وه، حال دا چې ته خو الله ﷻ منعه کړی يې چې منافقانو ته مغفرت وغواړې (د جنازې لمونځ خو د مغفرت څخه په غير بل شی نه دی).

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللهُ»[1] يعنې: يقينًا زه خو الله ﷻ د منافقانو د مغفرت څخه منعه کړی نه يم بلکې اختيار يې راکړی دی (چې استغفار ورته وغواړه او يا يې ورته مه غواړه خو ما د استغفار څنډه خوښه کړې ده)، نو الله ﷻ په دوی باندې د جنازې د لمانځه ممنوعيت نازل کړ.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: عمر الفاروق ﷺ د څه څخه معلومه کړه چې الله ﷻ پيغمبر ﷺ د منافقانو د مغفرت څخه منعه کړی دی؟

مونږ وايو چې: عمر الفاروق ﷺ د ﴿فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ﴾ د جملې څخه اشارةً معلومه کړه چې نبي کريم ﷺ ته الله ﷻ د منافقانو دپاره د مغفرت غوښتلو اجازه نه ده ورکړې. او دا خکه کله چې الله ﷻ اطلاع ورکړه چې د منافقانو دپاره ستا د مغفرت غوښتل څه فائده نه کوي، نو معنی يې دا شوه چې مغفرت ورته مه غواړه او بې فائدې سوال مه کوه، لکه چې همداسې وشو او الله ﷻ په صراحت سره ورته توصيه وکړه چې بيا په منافقانو باندې د جنازې لمونځ اداء نه کړې.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وايي: که ذکرې شوې جملې د مغفرت په نه غوښتلو اشارةً دلالت کولی نو په کار وه چې د عمر الفاروق ﷺ څخه وړاندې ترې نبي کريم ﷺ ذکر شوی حکم فهم کړی وی، د نصوصو په اشارو باندې خو د ده ﷺ څخه بل څوک ښه نه پوهېده؟

مونږ وايو چې: په کومه اشاره باندې چې عمر الفاروق ﷺ پوه شوی وه په هغې باندې خو نبي کريم ﷺ هم پوه وه، مګر د مغفرت په غوښتلو کښې د عدم قبول سره-سره څه نورې ګټې او فايدې

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۴؛ صحيح مسلم ج۲ ص۲۷۶

هم نغښتې وي چې هغو ته يوازې د نبي کريم فراست رسېدلی وه او د نوموړي جليل القدر صحابي.
د ذکاوت څخه پټې پاتې وي، هغه دا چې:

الف: د جنازې په لمانځه باندې که ذکر شوي منافق ته څه ګټه ونه رسېده نو د هغه زوی خو ـچې د نبي کريم ﷺ مخلص ملګری وهـ ورباندې خوشاله شو او هم د هغه تشويش مخه ونيوه شوه کوم چې دمنافقانو د پلوه نوموړي ته متوجه وه، چې بايد نبي کريم ﷺ ستا په لحاظ ستا په پلار باندې د جنازې لمونځ اداء کړی وی او ستا څخه يې د پيغور مخه اړولې وی.

ب: د جنازې په لمانځه باندې د نبي کريم ﷺ عالي اخلاق ټولو معاندينو ته ښه په ثبوت ورسېده، او دا څکه چې نوموړي منافق په خپل ژوند کښې داسې تخريبات کړي وه چې هغه د هيچا څخه پټ نه وه، د همدې کبله د جنازې د لمانځه په اثر د نوموړي د قوميانو څخه ډېر خلک په مخلصانه ايمان باندې مشرف شوه[۱].

ج: نبي کريم ﷺ په مؤمنانو باندې رؤف، رحيم (ډېر مهربان او زړه سوزوونکی) وه. بي بي عائشه رضي الله عنها وايي چې: «مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا أَيْسَرُ مِنَ الْآخَرِ إِلَّا اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا»[۲] يعني: هيڅکله نبي کريم ﷺ ته د دوه وو شيانو په منځکښې اختيار نه وه ورکړی شوی چې يو به د بل څخه اسان وه مګر نبي کريم ﷺ به اسان شی خوښاوه، ترڅو به چې په هغه کښې ګناه نه وه.

نو څرنګه چې نبي کريم ﷺ په استغفار او عدم استغفار کښې مختار کړی شو نو د استغفار څنډه يې خوښه کړه او دا څکه چې ﷺ دې څنډه کښې عقوبت اسان دی چې په عدم قبول کښې څرګندېږي، او په بله څنډه کښې عدم استغفار يو عقوبت دی او عدم قبول يې دوهم عقوبت.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ خو د منافقانو د عدم مغفرت دليل ذکر کړی دی چې: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ﴾ [التوبة: ۸۰] يعني: څکه ورته الله ﷻ مغفرت نه کوي چې دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پيغمبر ﷺ باندې کفر اختيار کړی دی. حال دا دی چې د کفارو په باره کښې يې فرمايلي دي چې: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴾ [التوبة: ۱۱۳] يعني: نه پيغمبر ﷺ ته او نه هغو کسانو ته چې ايمان يې راوړی دی دا مناسبه ده چې مشرکانو ته مغفرت وغواړي اګر که د قرابت خاوندان يې وي، د هغه څخه وروسته چې دوی ته څرګنده شي چې يقينًا دوی د اور اندېوالان (دوزخيان) دي.

نو پوښتنه دا ده چې د همدغه [التوبة: ۱۱۳] ايت په استناد باندې بايد نبي کريم ﷺ په ذکر شوي کافر (منافق) باندې د جنازې لمونځ نه وی اداء کړی؟

مونږ وايو چې:

---

(۱) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۴۷
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۵۶؛ سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۰۴

الف: دغه ایت شریف خو د هغو کافرانو په باره کښې نازل شوی دی چې ظاهراً او باطناً کافر وه او په خوله باندې یې د اسلام دعوه نه کوله، اما ذکر شوی منافق (چې نبي کریم ﷺ ورباندې د جنازې لمونځ وکړ) خو ظاهراً د اسلام دعوه کوله او کلمه طیبه یې ویله[1].

ب: که د [التوبة:۱۱۳] ایت شریف د دې ایت څخه ـچې بحث پکښې روان دیـ په نزول کښې هم وروسته وي لکه څنګه چې په ترتیب کښې وروسته دی نو نه سوال شته او نه جواب ته حاجت لېده کېږي. او که بالفرض هغه د دې څخه په نزول کښې وړاندې وي نو جواب دا دی چې ذکر شوی سوال به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د [التوبة: ۸۰] ایت شریف بالکل نه وی نازل شوی او نبي کریم ﷺ ته په استغفار او عدم استغفار کښې اختیار نه وی ورکړی شوی، نو کله چې اختیار ورکول هم د الله ﷻ د جانبه دي نو سوال سقوط کوي او جواب ته یې اړتیا نه پاتې کېږي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! که څه هم الله ﷻ تا ته د منافقانو د استغفار او عدم استغفار په هکله اختیار درکړی وه او تا د استغفار خوا خوښه کړه نو د هغوی په مشر باندې دې لمونځ اداء کړ او په قبره باندې یې ودرېدې، مګر اوس الله ﷻ قطعي حکم درکوي چې د نن څخه وروسته به د همېشه دپاره نه یوه منافق ته مغفرت غواړې، نه به ورباندې د جنازې لمونځ کوې او بالآخره نه به یې په قبره باندې درېږې او نه به یې دفن ته حاضرېږې، ځکه چې دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې کافران دي او په داسې حال کښې مړه شوي دي چې په کفر کښې یې د حده تجاوز کړی وه او فاسقان وه.

۲ـ ای پیغمبره! که څه هم الله ﷻ دوی ته د کفر سره-سره مالونه او اولادونه ښه پرېمانه ورکړي دي خو ته ورته تعجب مه کوه، ځکه چې ذکر شوي شیان په حقیقت کښې د انعامونو په توګه نه دي ورکړی شوي بلکې د استدراج په ډول ورکړی شوي دي او یقیناً الله ﷻ یې په ورکړه کښې دا اراده لري چې په دنیا کښې یې ورته د عذاب یو غټ سبب جوړ کړي او بالآخره د کفر په حالت کښې مړه شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په قبر باندې ودرېدل د څه شي دپاره وه چې نبي کریم ﷺ ترې په ﴿ وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ ﴾ په جمله باندې منعه کړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو خو د ذکرې شوې جملې دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[2] مګر کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاري هغه دا دی چې د دعاء کولو دپاره د هېڅ منافق په قبره باندې مه درېږه. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

(۱) حواشي صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۴

(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۸۳؛ تفسیر المنار ج۱۰ ص۵۷۳

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ صَلَّى عَلَى جِنَازَةٍ فَلَهُ قِيرَاطٌ وَمَنِ انْتَظَرَ حَتَّى يُفْرَغَ مِنْهَا فَلَهُ قِيرَاطَانِ» هرڅوک چې په جنازه باندې لمونځ اداء کړي نو ده لره (عندالله) يو قيراط (اجر) دی، او څوک چې ترهغه انتظار وباسي چې ترڅو ترې فراغت حاصل شي نو ده لره (عندالله) دوه قيراطه (اجر) دي، صحابه کرامو ﷺ وويلې چې: «وَمَا الْقِيرَاطَانِ» (ای د الله رسوله!) قيراطان څه شی دي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «مِثْلُ الْجَبَلَيْنِ»[۱] (قيراطان) د دوه وو غرونو په مثل (اجرونه) دي.

ب: عثمان (ذي النورين) ﷺ وايي چې د نبي کريم ﷺ عادت وه چې کله به د مړي د دفن څخه فراغت حاصل شو نو هلته به ودرېده او توصيه به يې کوله (صحابه وو کرامو ته) چې: «اسْتَغْفِرُوا لِأَخِيكُمْ وَاسْأَلُوا لَهُ بِالتَّثْبِيتِ فَإِنَّهُ الْآنَ يُسْأَلُ»[۲] يعني: خپل ورور ته د مغفرت غوښتنه وکړئ او هم ورته (د الله ﷻ څخه) ثبات (نه ښويېدل) وغواړئ ځکه چې يقيناً د نوموړي څخه دستي (سات ګړی ته) پوښتنه کېږي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ خو د منافقينو د مشر سره ـ د مرګ څخه وروسته ـ درې کارونه کړي وه: يو د جنازې لمونځ اداء کول او دويم په قبره باندې درېدل او درېم د خپل کميس ورکول، چې د نوموړي دپاره ترې ـ د تبرک په منظور ـ د کفن کار واخستل شو، نو پوښتنه دا ده چې په دې کښې څه حکمت دی چې ايت شريف د اولنيو دواړو کارونو په ممنوعيت باندې صراحت وکړ او د درېم شي څخه ساکت پاتې شو؟

مونږ وايو چې: لومړني دواړه کارونه خو شرعي حکمونه وه نو الله ﷻ ترې خپل پيغمبر ﷺ منعه کړ ترڅو د قيامت د ورځې پورې نه څوک په کافر باندې د جنازې لمونځ اداء کړي او نه يې په قبره باندې ودرېږي.

اما د کميس ورکړه ـ برسېره پر دې چې د سخاوت څخه يې نمايندګي کوله او د نبي کريم ﷺ دا عادت نه وه چې سوالګر بې ورکړې پرېږدي ـ يوه دنياوي معامله وه چې مفسرينو کرامو پکښې زښتې ډېرې وجهې ليکلې دي[۳].

مګر ډېره ښه وجه يې هغه ده کومې ته چې جابر بن عبد الله ﷺ اشاره کړې ده چې: «وَكَانَ كَسَا عَبَّاسًا قَمِيصًا»[۴] يعني: نبي کريم ﷺ ځکه خپل کميس ورکړ چې نوموړي منافق د نبي کريم ﷺ تره (عباس ﷺ) ته خپل کميس ورکړی وه چې دواړه لوړ قدي سړي وه، او بل کميس ورباندې لندون کاوه.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۱۰

(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۱۰۳

(۳) التفسير الکبير ج۱۶ ص۱۵۳. تفسير الکشاف ج۲ ص۲۹۹

(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۰

البته دغې ورکړې په هغه وخت کښې صورت نيولی وه چې عباس ﷺ د بدر د اسيرانو په جمله کښې اسير شوی وه او کميس ته يې اړتيا درلوده.

لنډه دا چې د کميس ورکړه د عوض ورګرځولو او شکريې په توګه وه نه د يوه شرعي حکم په توګه، حتی چې صراحت ته يې اړتيا درلودلې وی.

يادونې

۳ـ مونږ لاندې ټکو ته محترم لوستونکي د لنډون په غرض متوجه کوو:

الف: په ذکرو شوو دواړو ايتونو کښې يو ايت داسې دی چې د وړاندې [التوبة:۵۵] ايت سره په مضمون کښې موافق دی، زمونږ چې څومره تفسير ته اراده وه هغه مو هملته د الله ﷻ په توفيق تمامه کړې ده، نو بيا لیکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

ب: اما د دواړو ايتونو د ځينو کلماتو په تفاوت کښې ځينو مفسرينو کرامو ښه خوندور او اوږد بحث ليکلی دی[1] نو هيله ده چې يو خل د نظره تېر کړی شي.

ج: قرآن کريم د تقاريرو (خطابو) مجموعه ده او په خطابه کښې عادت دا دی چې په مطالبو باندې صراحت کېږي که څه هم د تېرې شوې خطابې سره تکرار وي. او د کتاب په شان په مطالبو کښې حواله نه ورکوله کېږي چې په فلاني باب او فلاني مخ کښې يې وګورئ.

په همدې ارتباط د [البقرة:۱۲۲] ايت لاندې څه معلومات شته چې بيا کتل يې بې فائدې نه دي.

د: بالآخره که څوک غواړي چې هغه ټول احاديث د نظره تېر کړي او په تطبيق باندې يې هم خپل سر خلاص کړي کوم چې د منافقينو د ذکر شوي مشر په هکله روايت شوي دي، نو ځينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[2] چې ټول يې راغونډ کړي دي او تطبيق يې پکښې کړی دی، الله ﷻ دې ورته اجر ورکړي.

﴿وَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٌ أَنۡ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَجَٰهِدُواْ مَعَ رَسُولِهِ ٱسۡتَـٔۡذَنَكَ أُوْلُواْ ٱلطَّوۡلِ مِنۡهُمۡ وَقَالُواْ ذَرۡنَا نَكُن مَّعَ ٱلۡقَٰعِدِينَ ﴿٨٦﴾ رَضُواْ بِأَن يَكُونُواْ مَعَ ٱلۡخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَهُمۡ لَا يَفۡقَهُونَ ﴿٨٧﴾ لَٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ جَٰهَدُواْ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلۡخَيۡرَٰتُۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿٨٩﴾﴾

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۱۵۴؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۵۵؛ تفسير القاسمي ج۸ ص۲۸۷

(۲) تفسير الخازن ج۳ ص۱۷۰

[۸۶] او کله چې (د قرآن کریم) کوم سورت (یا کوم ایت) نازل کړی شي چې (ای مؤمنانو!) په الله ﷻ باندې ایمان راوړئ (خپل ایمان ته ادامه ورکړئ) او د الله ﷻ د پیغمبر په معیت (ملګرتیا) جهاد وکړئ، نو (ای پیغمبره! په دغه وخت کښې) د منافقانو څخه د توان (مال او ثروت) خاوندان ستا څخه (د کورکښناستلو) اجازه غواړي او وایي چې (ای د الله رسوله!) مونږ پرېږده چې د (کور) کښناستونکو سره شو (د همدوی سره کښنو).

[۸۷] دوی (په دغه وخت کښې دا) خوښوي چې د زنانه وو سره شي (د دوی سره په کور کیني) او دا ځکه چې د دوی په زړونو باندې مهر وهلی شوی دی نو دوی (په دقیقه پوهه باندې) نه پوهېږي.

[۸۸] مګر (بالمقابل په عین وخت کښې) پیغمبر ﷺ او هغه کسان چې د ده ﷺ سره یې (مخلصانه) ایمان راوړی دی په خپلو مالونو او خپلو خانو (سرونو) سره جهاد کوي، او همدغه کسان چې دي د همدوی دپاره نېکۍ (خوشالۍ) دي او همدوی نجات موندونکي دي.

[۸۹] الله ﷻ د همدوی دپاره داسې جنتونه تیار کړي دي چې لاندې ترې (څلور) ویالې بهیږي، حال دا چې دوی به پکښې همېشه وي. دغه ده لویه کامیابي (چې زوال نه لري).

ارتباط

په دې ایتونو کښې د یو پلوه د هغه مضمون وجه بیانه شوې ده کوم ته چې په وړاندې ایتونو کښې اشاره شوې وه چې په زړونو باندې د مهر لګېدل دي، او د بل پلوه د مؤمنانو دنیاوي او اخروي حالات د منافقانو سره د مقایسې په توګه بیان شوي دي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! په خپل امت باندې لاندې مطالب د ترغیب او ترهیب په منظور قرائت کړه:

۱ـ کله چې په تاباندې د قرآن کریم کوم سورت نازل شي او په هغه کښې ارشاد شوی وي چې خپل ایمان ته ادامه ورکړئ او د خپل پیغمبر په ملګرتیا جهاد ته ملاوې وتړئ او بې همتي مه کوئ (خپل پیغمبر ﷺ یوازې مه پرېږدئ)، نو د منافقانو څخه د طاقت (وسې) خاوندان ستا څخه په کور باندې د کښناستلو اجازه غواړي او ستا ملګرتیا ته شا کوي، او بالآخره دوی په صراحت سره وایي چې مونږ پرېږده چې د کور کښناستونکو د ډلې څخه وګرځو او جهاد ته لاړ نه شو، یا په بل عبارت: مونږ پرېږده او جهاد ته مو مه کشوه.

۲ـ لنډه دا چې منافقان د اجازې په غوښتلو سره برسېره په دې چې د خپل پیغمبر ﷺ پیروي پرېږدي د نارینه وو په ملګرتیا خوشاله نه دي او د زنانه وو ملګرتیا خوښوي، چې د همدوی سره په کورونو کښې کښېني.

۳ـ د ذکر شوو خاصیتونو اصلي وجه دا ده چې د دوی په زړونو باندې مهر لګېدلی دی د نېکو کارونو څخه یې نفرت رازي او هم ذکاوت او دقیقه پوهه نه لري چې په څه کښې ګټه ده او په څه کښې یې تاوان دی.

۴_ بالمقابل پیغمبر ﷺ (پخپله ته) او نور مؤمنان _چې د ده ﷺ رښتیاني ملګري دي_ کله چې جهادي فرمان نازل شي سمدستي ورته خپل ځانونه چمتو کوي او د الله ﷻ په لاره کښې په خپل سر او مال سره جهاد کوي او په همدې کار باندې خوښ او خوشالېږي.

۵_ نو اوس د مقایسې په توګه هرڅوک پوهېږي چې همدوی د ښېګڼو مستحق دي او بس، د همدې کبله د الله ﷻ د پلوه د خیر او خوشالۍ شیان فقط همدغو ته ټاکلي شوي دي او فقط همدغه ډله نجات موندونکې ډله ده.

۶_ د خوشالۍ شیان یې دا دي چې الله ﷻ دوی ته داسې جنتونه تیار کړي دي چې لاندې ترې ویالې بهیږي او دوی به پکښې همېشه وي، واقعاً چې دا ډېره لویه کامیابي ده چې څوک د دوزخ څخه نجات مونده کړي او جنت ته داخل شي.

توضیحات

۱_ مونږ د [النساء:۲۵] ایت لاندې لیکلي دي چې د "طَوْل" کلمه د غنا او د مال د پراخۍ څخه عبارت ده، نو د ﴿أُوْلُواْ ٱلطَّوْلِ﴾ د معنی حاصل داسې راځېږي: چې کله د جهاد عام نفیر اعلان شي نو د منافقانو څخه د مال او ثروت خاوندان د کور د کېناستلو اجازه غواړي چې د کور د کېناستلو دپاره هیڅ بهانه نه لري، که بالفرض فقیرانو اجازه غوښتی نو بهانه خو به یې جوړه وی چې مونږ د تجهیزاتو (تیاري) توان نه لرو.

بالمقابل څوک چې مخلص مؤمنان دي د دوی د مال خاوندان خپل مالونه برسبره په خپلو تجهیزاتو د نورو مجاهدینو په تجهیزولو کښې هم نفقه کوي او فقیران یې په سرو سترګو ژاړي او عرض کوي چې: ای د الله رسوله! مونږ خو د فقیرۍ د کبله د جهادي کاروان څخه پاتې شوو، زمونږ چاره وکړه.

خَوَالِف څه معنی؟

۲_ د ﴿ٱلْخَوَالِفِ﴾ کلمه د "خَالِفَة" جمعه ده، د خیمې د تیرانو څه وروستنی تیر د "خَالِفَة" په نامه یادیږي، اما په استعمال کښې ذکره شوې کلمه د زنانه وو څخه کنایه ګڼله کېږي[1] نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: منافقان د توان سره-سره د زنانه وو سره په کور پاتې کېدل خوښوي.

که څه هم په کور کښې ماشومان، ګوډ، ړانده او مریضان هم پاتې وي مګر څه لرې نه ده چې د زنانه وو ذکر به ځکه تخصیص موندلی وي چې دغه لقب په منافقانو باندې هم ښه نه لګېده مګر د جهاد د کبله یې قبول کړی وه.

د همدې کبله دوی د اجازې غوښتلو په وخت کښې د ﴿ذَرْنَا نَكُن مَّعَ ٱلْقَـٰعِدِينَ﴾ جمله استعماله کړه او "ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْخَوَالِفِ" جمله یې استعماله نه کړه.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۵۸

﴿ وَجَاءَ ٱلْمُعَذِّرُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾ ﴾

[۹۰] او (پیغمبر ﷺ ته په دروغو یا په رښتیا وو) معذرت وړاندې کوونکي د بانډچیانو څخه د دې دپاره ورغلل چې دوی ته اجازه ورکړی شي. او (د همدوی څخه) هغه کسان (د اجازې غوښتلو څخه هم) کېناستل چې الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ﷺ ته یې دروغ ویلي وه (چې مونږ ایمان راوړی دی).

نو ژر دی چې د همدوی د جملې څخه به هغو کسانو ته دردناک عذاب ورسیږي چې کفر یې اختیار کړی دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مرکزي منافقانو د حالاتو ذکر وه او دلته د اطرافي او یا بانډچیانو منافقانو څه حالاتوته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱_ د ایت شریف د نزول په وخت کښې لکه څنګه چې په مرکز (مدینه منوره) کښې د ایمان په لحاظ سره مختلفو خلکو موجودیت درلود همدارنګه په بانډچیانو (اعرابو) کښې هم ډېرې ډلې موجودې وې چې څه لنډ تفصیل یې لاندې لوستلی شئ!:

الف: سوچه (مخلص) مسلمانان چې جهاد ته په خپل سر او مال باندې تیار وه.

ب: داسې کسان چې رښتیاني معذور وه او د رښتیانيّ اعذارو د کبله یې د نبي کریم ﷺ څخه په کور باندې د کېناستلو اجازه غوښتله.

ج: داسې کسان چې په دروغینو بهانو سره یې جهاد ته د نه تللو پېشنهادونه وړاندې کول.

د: داسې کسان چې بې غمه په خپلو کورونو کښې ناست وه او په خپل منافقت کښې دومره کلک وه چې د دروغو یا رښتیاوو د بهانو د وړاندې کولو دپاره هم د نبي کریم ﷺ حضور ته نه ورتله، چې د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې یې هېڅ چرت خراب نه وه او نه یې ورته څه التفات کاوه.

مُعَذِّرُون څوک وه؟

۲_ د ﴿ ٱلْمُعَذِّرُونَ ﴾ د کلمې په تحلیل کښې مفسرین کرام لاندې دوه نظره لري:

الف: دغه کلمه د "تَعْذِیر" _لکه "تَکْرِیم"_ څخه اخستله شوې ده، "تَعْذِیر" دې ته وایي چې څوک په یوه کار کښې قصور وکړي خو خلکو ته داسې څرګندوي چې قصور یې نه دی کړی او خپله وسه یې توله تمامه کړې ده[۱].

---

[۱] تفسیر ابي السعود ج۴ ص۹۱

په دې تفسير باندې يې د معنى حاصل داسې کېږي چې نبي کريم ﷺ ته د بانډچيانو څخه د اجازې غوښتلو دپاره داسې کسان ورغله چې خپلو دروغينو بهانو ته يې د رښتيانيو بهانو بڼه ورکړې وه چې مونږ رښتياني معذوران ياستو، خو خبره هغسې نه وه.

ب: د "مُعَذِّرُوْنَ" کلمه په اصل کښې "مُعْتَذِرُوْنَ" وه او د "اِعْتِذَار" څخه جوړه شوې ده چې د "ت" توری د "ذ" په توري تبديل شوی او بيا يې ادغام موندلی دی.

"اِعْتِذَار" دې ته وايي چې څوک عذر (معذرت) وړاندې کړي، برابره خبره ده چې په دروغو وي او يا په رښتياوو[1]. د هغو بانډچيانو شماره دوه اتيا (۸۲) نفرو ته رسېدله[2] کومو چې په دروغو او يا رښتياوو باندې معذرت وړاندې کاوه.

مونږ ته دوهم نظر غوره ښکاري خکه چې عام دی، دواړو ډلو (صادقانو او دروغژنانو) ته شاملېږي.

نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې: ځينې بانډچيان نبي کريم ﷺ ته د اجازې غوښتلو دپاره ورغله چې چا د دروغو بهانې وړاندې کړې او چا رښتياني معذرتونه تقديم کړه، مګر د بانډچيانو څخه ځينې داسې خلک وه چې د ډېر تکبر او کلانکارۍ د کبله د دروغينو بهانو وړاندې کولو ته هم حاضر نه شوه. نو همدغو خلکو او د دوی امثالو ته به (چې الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته دروغ وايي چې مونږ ايمان راوړی دی) دالله ﷻ دپلوه دردناک عذاب ورسېږي.

﴿لَّيْسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ
حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا۟ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ
﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا۟
وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا۟ مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾ إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ
يَسْتَـْٔذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ ۚ رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾﴾

[۹۱] په کمزورو کسانو (بوډاګان) باندې (هيڅ ګناه) نشته (چې غزا ته لاړ نه شي) او نه په مريضانو باندې او نه په هغو کسانو باندې څه ګناه شته چې دوی هغه څه نه مونده کوي چې (په جهادي سفر کښې يې) نفقه کړي (او د څوري کار ترې واخلي).

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۵۴۶

(۲) حواشي صحيح البخاري ج۲ ص۶۳۵

خو په دې شرط چې دوی الله ﷻ لره او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ لره د خیر غوښتنه کوي (او دا خکه چې) په نېکوکارانو باندې (د ملامتی،) هیڅ لاره نشته. او الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۹۲] او نه په هغو کسانو باندې (څه گناه شته) چې کله تاته درغله ترڅو دوی (په څارویو باندې) سواره کړې (څاروي ورکړې): تا (ورته) وویلې چې زه خو هغه څه (څاروي) نه مومم چې تاسو پرې سواره کړم (تاسو ته یې درکړم).

نو دوی (ستا څخه) په داسې حال کښې بېرته ستانه شوه چې د خپگان د کبله یې د سترگو اوښکې بهولې (او ژړل یې) چې دوی هغه څه مونده نه کړه چې (په جهادي سفر کښې یې) نفقه کړي (او یا ورباندې سواره شي).

[۹۳] یقیناً (د ملامتی،) لاره په هغو کسانو باندې (جوړه) ده چې دوی ستا څخه په داسې حال کښې (د کور د کښناستلو) اجازه غواړي چې دوی غنیان دي (د جهادي سفر مصارف په اوږو باندې اخستلی شي).

دوی خوښېږي چې د بېرته پاتې کېدونکو زنانه وو سره (په کورونو کښې) وي. او الله ﷻ د دوی په زړونو باندې مهر وهلی دی نو دوی نه پوهېږي (چې کور کښناستل یې په گټه وي او که په تاوان).

ارتباط

دغه ایتونه په حقیقت کښې وړاندېنی ایت شریف تفسیروي، هلته دوه ډوله معذرتونو ته اشاره شوې وه چې یو ډول د دروغو معذرت (بهانه) وه او بل د رښتیاوو معذرت وه. دلته هم لومړی مقبول (رښتیاني) معذرتونه تشخیص شوي دي او په آخر کښې غیر مقبول (دروغین) معذرت ته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د دې دپاره چې خلک معذرتونه ښه وپېژني ـ چې کوم یو د الله ﷻ په نزد مقبول دی او کوم یو غیر مقبول دی ـ لاندې ارشادات ورباندې قرائت کړه:

۱ـ څوک چې کمزوي وي لکه بوډاگان په هغوی باندې څه گناه نشته چې جهاد ته لاړ نه شي.

۲ـ د مریضانو معذرت هم د الله ﷻ په نزد مقبول دی.

۳ـ همدارنگه کوډ، ړانده، شل او شوب کسان ټول د مریضانو د جملې څخه گڼل کېږي.

۴ـ څوک چې د لارې خرڅه او څوری نه مومي هغوی هم معذوران دي.

لنډه دا چې په ذکرو شوو کسانو باندې د غزا څخه په پاتې کېدلو باندې هیڅ گناه نشته خو په دې شرط چې د الله ﷻ د دین او د پیغمبر ﷺ بلکې د ټولو مؤمنانو خیر غواړي او قلباً د همدوی سره وي چې غازیانو ته دعاگانې کوي او د همدوی د بریالیتوب په غرض یې لاسونه پورته کړي وي. او هم د غازیانو په کور کهول باندې تر وسې ـ وسې پاملرنه کوي.

کله چې واقعي معذوران ذکر شوی شرط پوره کړي نو په دې صورت کښې دوی د نېکوکارانو

څخه شمېرل کېږي او په نېکوکارانو باندې خو د ملامته کولو هېڅ لاره نشته.

۵_ هو! که معذوران د خپل معذرت په تشخیص کښې خطا شي (چې د معذرت سره-سره یې غزا ته تلل ممکن وي او دوی پرې د غیر ممکن گومان وکړي) نو الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، امید شته چې په دغې اجتهادي خطاگانو باندې یې ونه نیسي.

۶_ ای پیغمبره! اوس نو د وضاحت دپاره دنېکوکارانو یو مثال ولوله، هغه دا چې:

نېکوکاران هغه کسان دي چې د غزا د خرڅې دنشتوالي د کبله ستا په حضور کښې ودرېږي او عرض کوي چې: ای د الله رسوله! مونږ خو څاروي نه لرو چې غزا ته ورباندې لاړ شو نو هېله ده مونږ ته د سورلۍ دپاره څاروي راکړې.

نو کله چې ته د هغوی په جواب کښې ووایې چې ماسره خو د سورلۍ دپاره څاروي نشته چې تاسو ته یې درکړم، نو دوی ستا د حضور څخه په داسې حال کښې ستنېږي چې د سترگو څخه یې د خپگان د کبله اوښکې بهېږي او په دې خبره باندې په سرو سترگو ژاړي چې دوی د سورلۍ دپاره څاروي مونده نه کړه.

نو په دغسې مخلصینو او نېکوکارانو باندې به د ملامتې تور څنگه ولگولی شي؟

۷_ د ملامتولو لاره په هغو کسانو باندې جوړه ده (هر هوښیار سړی پرې پوهېږي) چې:

الف: اجازه غوښتل یې په واقعي معذرت باندې ولاړ نه وي بلکې دغنا او توان سره-سره ستا څخه اجازه غواړي چې ماته د کورکېناستلو اجازه راکړه؛

ب: دوی راضي او خوشاله وي چې د نارینه وو (غازیانو) د ډلې څخه پاتې شي او د زنانه وو سره په کور کېني، او بالآخره کله چې ته ورته اجازه ورکړې نو په پاتې کېدلو باندې خاندي او خوښېږي، مگر فقط په یادښت باندې یې نه خوښېږي چې ورته وویل شي چې تاسو خو د نارینه وو د قطاره ووتلی او د زنانه وو په قطار کښې ودرېدلئ.

۸_ الله ﷻ د دوی په زړونو باندې مهر وهلی دی، د همدې کبله نه پوهېږي چې دوی خو په همغه شي کښې لوېدلي دي کوم شی چې د دوی خوښ نه دی، هغه دا چې تاسو خو د زنانه وو په قطار کښې ودرېدئ (دوی خپل خیر او شر نه شي سنجولی).

توضیحات

۱_ د ﴿ٱلضُّعَفَآءِ﴾ کلمه د "ضعیف" جمعه ده، "ضَعِیف" هغه چاته ویل کېږي چې بوډا (زوړ) وي او یا په اصل خلقت کښې معیوب زېږېدلی وي[۱] او د ضعف (کمزورۍ) څخه د خلاصون امید یې نه وي.

۲_ د ﴿ٱلْمَرْضَىٰ﴾ کلمه د مریض جمعه ده، په دې مقام کښې د مریض څخه هغه څوک مطلب دی چې مرض یې غزا ته د تللو مخه نیسي مگر امید وي چې شفا مونده کړي او مخه یې خلاصه شي[۲].

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۴۸۲

(۲) تفسیر المراغي ج۱۰ ص۱۸۲

واقعي معذوران په ثواب کښې شریک دي

۳_ څوک چې واقعي معذور وي خو د خپل معذرت سره-سره جهاد ته لاړ شي نو په اصطلاح داسې ګڼل کېږي لکه چې په شودو باندې غوړي واچولی شي، او که جهاد لاړ نه شي هم الله ﷻ ورته د غازیانو اجر ورکوي. او دا څکه چې نبي کریم ﷺ په یوه غزا کښې وه او ویې فرمایل چې: «إِنَّ أَقْوَامًا بِالْمَدِينَةِ خَلْفَنَا مَا سَلَكْنَا شِعْبًا وَلَا وَادِيًا إِلَّا وَهُمْ مَعَنَا فِيهِ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ»[۱] یعني: یقینًا په مدینه منوره کښې داسې قومونه زمونږ څخه وروسته پاتې دي چې مونږ په هیڅ کنده کښې نه داخلېږو او نه په کومه ژوره کښې ورننوزو مګر زمونږ سره پکښې هغوی (په اجر او ثواب کښې شریک) دي (او هغوی هغه خلک دي چې) معذرتونو ایسار کړي دي.

غمژن او ژړېدونکي څوک وه؟

۴_ مفسرینو کرامو د دې ایت شریف ﴿وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ﴾ الآیة- دپاره متعدد مصداقات ښودلي دي[۲] یا په بل عبارت: کوم کسان چې نبي کریم ﷺ ته ورغلي وه (ترڅو دوی هم د تبوک د غازیانو په لست کښې ونیولی شي او د سورلۍ دپاره څه څاروي ورکړی شي خو کله چې دوی ته منفي جواب ورکړئ شو نو دوی په سرو سترګو ژړل او بېرته ستانه شوه) د دغو کسانو په تعداد او په نومونو کښې زښت ډېر څه لیکلي شوي دي، زمونږ په فکر څه لرې نه ده چې د ایت شریف دپاره لیکلي شوي ټول صورتونه مصداقات وګڼل شي.

مګر اکثره مفسرینو کرامو یې بنو مقرن (د مقرن زامن) مصداق ګڼلي دي[۳] چې اوه کسان وه او اوه واړه د نبي کریم ﷺ په صحابه وو کرامو ﷺ کښې شامل وه، او همدا ویاړ یوازې او یوازې همدوی ته حاصل وه، د دوی څخه په غیر نور څوک داسې نه وه چې اوه ورونه وي او ټولو ته د نبي کریم ﷺ د ملګرتیا افتخار حاصل وی، دوی د اعرابو (بانډچیانو) څخه وه[۴].

که څه هم علماوو کرامو[۵] د ذکر شوي ایت شریف دپاره د ابو موسی الاشعري ﷺ او د ده د ملګرو قیصه مصداق ښودلې ده مګر مونږ ته دا نظر محض اشتباه ښکاري او دا څکه چې دا قیصه په داسې وخت کښې واقع شوې وه چې نبي کریم ﷺ صدقات توزیع کول، حال دا چې ایت شریف خو د تبوک د غزا په تجهیزاتو کښې نازل شوی دی.

د ښه وضاحت دپاره د همدغې قیصې لاندې ټکي ولولئ:

الف: ابو موسی الاشعري ﷺ او د ده څو ملګري نبي کریم ﷺ ته په داسې حال کښې ورغله چې

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۸
(۲) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۵۲؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۳۱۹؛ زاد المسیر ج۳ ص۳۲۹
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۴۸۳
(۴) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۵۹
(۵) تفسیر القرطبي ج۸ ص۲۲۸

نبي كريم ﷺ څه صدقات توزيع كول، او وړانديز يې وكړ چې يا رسول الله! مونږ ته څو څاروي راكړه.

ب: دوی ذكر شوی وړانديز په داسې وخت كښې وكړ چې نبي كريم ﷺ په بل شي باندې په غُصه وه، نو په سوګند سره يې دوی ته جواب وركړ چې تاسو ته به څاروي درنه كړم.

ج: لږ وخت وروسته نبي كريم ﷺ ته څه غنيمتي اوښان وروستلی شوه نو غږ يې وكړ چې: «أَيْنَ الْأَشْعَرِيُّونَ» يعني ابو موسى الاشعري او د ده ملګري څه شوه، چرته لاړه؟.

د: كله چې دوی حاضر شوه نو پنځه اوښې يې وركړې چې سپين-سپين بوكانونه يې درلوده.

هـ: ذكر شوي صحابه كرام ﷺ نبي كريم ﷺ ته بېرته ورستانه شوه او وې ويلي چې: ای د الله رسوله! تا خو سوګند ياد كړی وه چې مونږ ته به څه را نه كړې، ستا لكه چې خپل سوګند هېر شوی دی، كه داسې وي نو مونږ به په راكړي شوي اوښانو كښې څه خير ونه ګورو.

و: نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې دا كار د الله ﷻ په هدايت باندې شوی دی او زه چې كله سوګند وكړم او بيا په مقابل طرف كښې خير وګورم نو د خپل سوګند څخه تېرېږم او د خير څنډه غوره كوم او بالآخره د خپل سوګند څخه په كفاره باندې ځان خلاصوم[١].

سوال جواب

۵ـ كه څوك وايي چې ذكر شوي ژړېدونكي خلك بيا د تبوک غزا ته لاړه او كه پاتې شوه؟

مونږ وايو چې: ظاهره دا ده چې جهاد ته لاړ نه شوه او د معذرت له كبله پاتې شوه[٢]. مګر الله ﷻ به ورته اجرونه او ثوابونه وركړي وي، لكه چې په دربمه توضيح كښې وړاندې تېر شوه.

د الله ﷻ په فضل لسمه سپاره په ١٣٧۵/۶/٢٩ هـ ش نېټه باندې ختمه شوه، والحمد لله ﷻ.

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٨٢٩

(٢) روح المعاني ج١٠ ص١۵٩

﴿ يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ ۚ قُل لَّا تَعْتَذِرُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا
اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ ۚ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ
لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ إِنَّهُمْ رِجْسٌ ۖ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ ۖ فَإِن تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ
عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾ ﴾

[۹۴] (منافقان به) تاسو ته معذرتونه در وړاندې کړي (البته) کله چې تاسو دوی ته بېرته ورتاو شئ، ته (ای پیغمبره! ورته) ووايه چې معذرتونه مه راوړاندې کوئ (ستاسو معذرتونه مردود دي) هېڅکله به مونږ تاسو ته عقیده ونه کړو (ځکه چې): يقيناً الله ﷻ ستاسو په ځينو خبرونو باندې مونږ خبردار کړي یاستو (ستاسو په دروغينو بهانو باندې نه غولېږو).

او (که تاسو د صداقت مدعيان یاست نو) ژر دی چې الله ﷻ به ستاسو عملونه وګوري او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ (به هم تاسو د عمل په میدان کښې معاینه کړي) بیا به (د قیامت په ورځ) د پټو او ښکاره وو پوهېدونکی (الله ﷻ) ته ورتاو کړی شئ نو په هغه څه باندې به مو خبر کړي (جزا به درکړي) چې تاسو یاست چې (په استمرار سره یې) کوئ.

[۹۵] ژر دی چې په الله ﷻ باندې به تاسو ته سوګندونه وکړي (چې زمونږ معذرتونه واقعیت لري البته) کله چې تاسو دوی ته بېرته وروګرځئ (دا) د دې دپاره چې تاسو د دوی (د ملامتی) څخه مخونه واړوئ (او په خبرو یې باور وکړئ) نو تاسو د دوی څخه مخونه واړوئ (بحثونه ورسره مه کوئ). یقیناً دوی (قلباً) پلیت دي او د اوسېدلو ځای یې خکه دوزخ دی چې دا د هغه کړو وړو جزا ده کوم چې دوی دي چې په دنیا کښې یې (په استمرار سره) کوي.

[۹۶] دوی (منافقان) ستاسو دپاره سوګندونه خوري ترڅو تاسو د دوی څخه راضي (خوشاله) شئ. نو که (بالفرض) تاسو د دوی څخه راضي هم شئ نو یقیناً الله ﷻ د فاسق قوم څخه نه راضي کېږي (نو ستاسو رضامندي به دوی ته څه ګټه ورسوي؟).

ارتباط

د وړاندې نژدې ایت شریف مضمون دا وه چې د ملامتی ګوته هغو خلکو ته نیوه کېږي کوم چې د توان سره-سره د کور کېناستلو اجازه غواړي. او په دې ایتونو کښې په هغوی باندې د پرې اچولو طریقه ښودلې شوې ده چې باید دا ورته وویلی شي او داسې ورسره وکړی شي. نو حاصل یې دا دی:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! کله چې الله ﷻ تاسو په خیر سره بېرته مدینې منورې ته روغ رمټ ستانه کړئ نو تاسو ته په کار دي چې په دروغو باندې د اجازه غوښتونکو سره لاندې چال چلند وکړئ:

۱ـ نن خو دوی په کور باندې د کېناستلو اجازې غواړي او د دروغو بهانې درته وړاندې کوي، خو کله چې تاسو د غزا څخه بېرته ورستانه شئ نو په دغه وخت کښې به یو ځل بیا ستاسو حضور ته درشي او وايي به چې زمونږ پخوانیو معذرتونو حقیقت درلود او په واقعیت باندې ولاړ وه، نو یا رسول الله! لکه چې هلته دې راته اجازه راکړه، نو هېله ده چې نن هم په مونږ باندې پړه وانه اچوئ او د ملامتیٔ ګوته راته ونه نیسئ.

ای پیغمبره! دوی ته په جواب کښې ووایه چې په دغو دروغینو معذرتونو باندې وخت مه ضائع کوئ او دا ځکه چې:

الف: ستاسو په دغو معذرتونو (بهانو) باندې مونږ هېڅکله باور نه کوو، مونږ ته الله ﷻ ستاسو حالات ښه پوره بیان کړي دي او مونږ یې خبر کړي یاستو چې تاسو دروغ وایاست.

ب: نو تاسو ته په کار دي چې د وخت (فرصت) څخه استفاده وکړئ، توبه وباسئ او خپل ایمانونه سوچه کړئ.

لنډه دا چې په ژبه (خوله) باندې خپل ځانونه مه سپېنوئ بلکې په عملي میدان کښې خپل ایمان او ښه سرېتوب په اثبات ورسوئ.

ج: که بالفرض تاسو خلک وغولولی شئ نو الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ خو نه شئ غولولی، که د نورو سره دروغ وچلېږي نو د الله ﷻ سره خو دروغ نه چلېږي او څه ارزښت نه لري.

د: الله ﷻ خو په پټو او ښکاره وو باندې په یو شان پوهېږي، لکه څنګه چې ورته ستاسو ظاهري حال معلوم دی همدارنګه ستاسو په زړونو او پټو رازونو باندې هم پوه دی، چې د قیامت په ورځ به تاسو په خپلو ټولو کړو وړو باندې خبر کړي چې دا مو ویلي دي او دا مو کړي دي.

۲ـ ای مؤمنانو! کله چې تاسو بېرته ورستانه شئ دوی به ډېر ژر تاسو ته خپل معذرتونه په سوګندونو سره تائید کړي چې مونږ رښتیاني معذورین وو. دا ټولې هلې ځلې به د دې دپاره کوي چې تاسو د دوی د ملامته کولو څخه ډډه وکړئ او دوی ته د ملامتیٔ ګوته ونه نیسئ. د دوی سره د دې خبرې غم نشته چې الله ﷻ به په دوی باندې ملاهته او پړه واچوي که داسې وی نو معذرت ته اړتیا نه وه، دوی به په اخلاص سره توبه تائب شوي وی.

نو تاسو د دوی څخه مخونه واړوئ او ناندرۍ ورسره مه وهئ، دوی عقیدةً ناپاکه خلک دي د دغو ناپاکانو سره په بحث او مباحثه باندې خپل قیمتي وختونه مه ضائع کوئ. دوی په همدغې ناپاکۍ باندې خوښ دي، د دوی په زړونو باندې مهر لګېدلی دی، که تاسو هرڅومره هلې ځلې وکړئ دوی د منافقت څخه لاس نه اخلي او د اصلاح استعداد یې د لاسه ورکړی دی.

لنډه دا چې منافقان په خپلو دروغينومعذرتونو باندې نجات نه شي موندلی نو د خپلې بد عملۍ د کبله د دوی د اوسېدلو ځای دوزخ دی او دا يې د خپل کسب سزا ده.

۳_ ای مؤمنانو! د منافقانو یوازې دا آرزو نه ده چې تاسو يې د ملامته کولو څخه ډډه وکړئ بلکې برسېره پر دې، تمه لري چې تاسو ترې خوشاله او راضي هم شئ او د زړونو علاقه ورسره ښه قوي کړئ. مګر دوی په دې نه پوهېږي چې تاسو د هغه چا څخه نه راضي کېږئ د کومو څخه چې الله ﷻ ناراضي وي. ځکه چې ستاسو خو دوستي او دښمني دواړه د الله ﷻ دپاره دي.

او که بالفرض تاسو ترې راضي شئ هم نو په دغه صورت کښې به ستاسو رضامندي هغوی ته څه ګټه ورسوي؟ او په کوم درد باندې به يې دوا شي؟.

که هغوی تمه لري چې ستاسو په راضي ګرځولو سره به ترې الله ﷻ هم راضي شي نو دا تمه دې نه کوي او دا ځکه چې الله ﷻ د فاسق قوم څخه نه راضي کېږي ترڅو چې د فسق څخه لاس واخلي او په اخلاص سره توبه تائب شي.

يا په بل عبارت: منافقانو د خپل نجات لاره خطا کړې ده چې ستاسو رضامندي غواړي او توبه نه وباسئ او يا اصلا دوی محض وخت تېروي او د نجات غم ورسره نشته.

توضیحات

۱_ د نبي کريم ﷺ عادت وه چې کله به د سفر څخه بېرته راستون شو نو د هرڅه څخه وړاندې به يې په جومات کښې دوه رکعته لمونځ کاوه بيا به هلته کېناسته ترڅو ورته خلک هرکلی ووايي او په حضور يې مشرف شي.

د همدې عادت په بنياد کله چې نبي کريم ﷺ د تبوک د غزا څخه راستون شو او د خلکو دپاره کېناست نو لکه څنګه چې الله ﷻ د بېرته راستنېدلو څخه وړاندې خبر ورکړی وه همغسې به د جهاد څخه پاتې شوي کسان د نبي کريم ﷺ حضور ته ډلې-ډلې ورتلل او خپل معذرتونه به يې وړاندې کول[1].

غيب او شهادة څه معنی؟

۲_ که څه هم د "غَيْب" او "شَهَادَة" دواړه کلمو د تفسير په باره کښې د الله ﷻ په توفيق مونږ د [الأنعام:۵۹] ايت لاندې پوره څېړنه کړې ده چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو مګر په دې مقام کښې خينو مفسرينو کرامو په لاندې ډول تفسيري کړي دي[2]:

الف: د "غَيْب" څخه هغه ځيزونه مراد دي کوم چې د بندګانو څخه غائب وي او يا يې ورته علم نه رسېږي او بالآخره يا لا بالکل موجود شوي نه وي.

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۳۴
(۲) تفسير القاسمي ج۸ ص۲۹۶

ب: او د "شَهَادَة" کلمه د هغو شیانو څخه عبارت ده کوم چې د بندګانو علم ورته رسېږي او یا هغه چې موجود شوي وي.

لنډه دا چې د الله ﷻ څخه هېڅ شی نه شي غائب کېدلی کوم عملونه چې منافقان کوي هغه ورته ټول معلوم دي، برابره خبره ده چې سمدستي پرې لګیا وي او یا یې په راتلونکي کښې مرتکب کېږي.

﴿ ٱلْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا۟ حُدُودَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ ٱلْأَعْرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَ ۚ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ ٱلْأَعْرَابِ مَن يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِ ۚ أَلَآ إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ ۚ سَيُدْخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٩٩﴾ ﴾

[۹۷] اعراب (بانډچیان) چې دي د کفر او نفاق د حیثه (د مرکزي منافقانو څخه) سخت (کلک) دي او (هم دوی د هغوی څخه) زیات لیاقت لري چې په هغو حدود (شرائعو) باندې پوه نه شي کوم چې الله ﷻ په خپل پیغمبر باندې نازل کړی دی.

او الله ﷻ د پوهې خاوند دی (او هم) د حکمت څښتن دی.

[۹۸] او د بانډچیانو څخه ځینې هغه خلک دي چې هغه څه تاوان ګڼي کوم چې (په خپل خیال د الله ﷻ په لاره کښې) یې نفقه کوي. او (په دې باندې علاوه) ستاسو په هکله مصیبتونو ته انتظار کوي (چې درباندې درنازل شي).

بد مصیبتونه په همدوی باندې (نازلېدونکي) دي (خو دوی پرې نه پوهېږي).

او الله ﷻ (د دوی د ټولو اقوالو) اورېدونکی دی (او په زړونو باندې یې) پوه دی.

[۹۹] او د بانډچیانو څخه ځینې هغه کسان دي چې په الله ﷻ او وروستنۍ ورځ باندې (په رښتیانۍ توګه) ایمان راوړي (عقیدې پرې کوي) او (هم) هغه (نفقات) د الله ﷻ په نزد د نژدېکت سببونه ګڼي کوم چې (د ده ﷻ په لاره کښې) نفقه کوي. او (هم یې) د نبي کریم ﷺ د دعاګانو (ذرائع ګڼي او زړونه یې ورباندې ډاډینه پیدا کوي).

خبردار! دا (نفقات) د دوی دپاره (واقعاً الله ﷻ ته د) نژدېکت (سببونه) دي (او د نبي کریم ﷺ د دعاګانو ذرائع دي).

ژر دی چې الله ﷻ به دوی په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي. یقیناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط

په وړاندېنیو آیتونو کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ او مؤمنانو ته توصیه کړې وه چې د بېرته ستنېدلو په وخت کښې د منافقانو دروغین معذرتونه مه قبلوئ.

په دې آیتونو کښې د بانډچیانو په هکله توصیه شوې ده چې په دوی کښې دوه ډوله خلک دي ځیني منافقان دي چې په منافقت کښې د مرکزي منافقانو څخه کلک او قوي دي. او ځیني پکښې بنه مخلص مسلمانان هم شته نو تاسو ته په کار دي چې هرچاته خپل حق ورکړئ.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! د اعرابو (بانډچیانو) په هکله لاندې ارشادات په خپل امت باندې قرائت کړه:

۱_ بانډچیان په لاندې صفاتو کښې د مرکزي خلکو څخه زیات دي:

الف: د بانډچیانو کفار د مرکزي کفارو څخه په کفر کښې سخت او کلک دي.

ب: د دوی منافقان د مرکزي منافقانو څخه په منافقت کښې قوي او پیاوړي دي.

ج: په دوی کښې د هغوی په نسبت بې عملي او جهل (ناپوهي) ډېره ده. نو دوی د دې خبرې ښه لیاقت لري چې په ما انزل الله (په احکامو او حدودو) باندې د ناپوهانو لقب ورکړی شي.

۲_ الله ﷻ د کامل علم خاوند دی نو ټول خلک ډېر ښه پېژني او د هرچا د کړو وړو معیار ورته ډېر ښه څرګند دی. نو ځکه د خپل حکمت په غوښتنه نه د چا په ثواب او اجر کښې کمبود واقع کوي او نه د چا په سزا کښې د متعین حد څخه وړاندېوالی کوي.

۳_ د بانډچیانو څخه ځیني هغه خلک دي چې لاندې خاصیتونه لري:

الف: د الله ﷻ په لاره کښې ورته د خپل مال نفقه کول تاوان ښکاري او باور نه لري چې الله ﷻ به عوضونه ورکړي.

ب: دوی منتظر دي چې کله به په تاسو (مسلمانانو) باندې مصیبتونه راچاپېرېږي چې یو نفر هم ورڅخه ژوندی پاتې نه شي.

مګر دوی نه پوهېږي چې په مصیبت باندې د اخته کېدلو دپاره همدوی جوګه دي او په نن سبا کښې به په همدوی باندې آفتونه احاطه وکړي. ځکه چې الله ﷻ د دوی د ټولو ویناګانو اورېدونکي دي. او هم الله ﷻ د دوی په زړونو باندې پوه دی چې د زړونو عداوت یې د هغه څخه ډېر لوی دی کوم چې دوی وږباندې تلفظ کوي.

لنډه دا چې ای مؤمنانو! لکه چې وړاندې تاسو ته توصیه شوې وه چې منافقان به تاسو ته په سوګندونو سره خپل دروغین معذرتونه وړاندې کړي ترڅو تاسو خوشاله کړي خو پام کوئ چې د دوی په غوړمالو خبرو باندې باور ونه کړئ، همدارنګه تاسو ته د بانډچیانو منافقانو په هکله توصیه کېږي چې نه یې په دروغینو سوګندونو باندې باور وکړئ او نه یې دروغینو معذرتونو ته غوږ کېږدئ. دا ځکه چې د دوی منافقت د مرکزي منافقانو څخه قوي دی او جهالت یې ترې زیات دی.

۴_ مګر په یاد ولرئ! چې په اعرابو (باندچیانو) کښې ځینې داسې خلک هم شته چې لاندې صفات لري:

الف: په ربښتینې توګه الله ﷻ او په وروستي ورځې (قیامت) بلکې په ټولو شرائعو باندې پخې عقیدې لري او باور پرې کوي.

ب: دوی د الله ﷻ په لاره کښې د خپل څه مال نفقه کول تاوان نه ګڼي بلکې دا ورته د الله ﷻ په نزد د نژدېکت او اجر اسباب او هم د نبي کریم ﷺ د دعاګانو موجبات برېښي. دوی تمه لري چې د خپلو مالونو په انفاق باندې به د یو پلوه د الله ﷻ په نزد د لویو اجرونو استحقاق مونده کړي او د بله پلوه به پرې د نبي کریم ﷺ خوشالي ترلاسه کړي او د ده ﷺ په دعاګانو باندې به یې زړونه تسکین ومومي.

۵_ ای پیغمبره! د دغو باندچیانو تمه او امید بالکل په ځای دی نو دوی ته د خیر دعاګانې وکړه چې په زړونو کښې یې اطمنان او ډاډینه ځای ونیسي او هم ټول مؤمنان مخاطب کړه چې خبردار! یقینًا د الله ﷻ په لاره کښې د مالونو انفاق د دوی دپاره الله ﷻ ته د نژدېکت ذریعه ده. هغه دا چې:

الف: الله ﷻ به دوی په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي او د دوزخ د اوره به نجات ورکړي.

ب: الله ﷻ به د تقصیراتو (ګناهونو) څخه ورتېر شي، ځکه چې الله ﷻ بښونکی دی.

ج: او بالآخره الله ﷻ به په دنیا کښې د لا زیاتو نېکیو توفیق ورکړي او په آخرت کښې به د استحقاقه اضافه اجرونه ورکړي ځکه چې الله ﷻ مهربان دی.

توضیحات

١_ د "أَعْرَاب" کلمه جمعه ده او د "أعاریب" په کلمه باندې د دوهم ځل دپاره هم جمعه کېږي مګر مفرد نه لري خو د نسبتي "يّ" په پیوستون سره په مفرد باندې دلالت کوي[1] نو یوه سړي ته د "أَعْرَابِي" کلمه استعمالېږي. د دې ډول استعمال لاندې څو نظائر ولولئ:

الف: د "يَهُود" کلمه جمعه ده خو د یو نفر دپاره "يَهُودِيّ" استعمالېږي.

ب: د "عَرَب" کلمه د یوه خاص قوم نوم دی خو د یوه نفر دپاره ورپورې نسبتي مشدده "يّ" پیوستون مومي او "عَرَبِيّ" ویل کېږي.

"أَعْرَاب" د هغو عربانو څخه عبارت دی چې د ښارونو څخه دباندې په بېدیاګانو کښې اوسېږي او د خپلو څارویو په څرولو باندې بوخت دي، چې مونږ ترې په باندچیانو باندې تعبیر کوو.

د أَجْدَر د کلمې تحلیل

٢_ د ﴿أَجْدَر﴾ کلمه د اسم تفضیل صیغه ده او د "جَدْر" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "جَدْرُ الْحَائِط" د دېوال تهداب (بنیاد) ته ویل کېږي[2]. نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې:

---

(١) لسان العرب ج١ ص٥٨۶، التفسیر الکبیر ج١۶ ص١۶۵

(٢) روح المعاني ج١١ ص۵

باندچیان د بل هرچا څخه زیات لیاقت لري چې په بنیادي توګه په حدود الله (شرعي علومو) باندې پوه نه شي. ته به وایې چې د دوی او د علومو ترمنځ ښه قوي دیوال وهلی شوی دی.

نبي کریم ﷺ د اعرابو خاصیت ډېر ښه شرحه کړی دی او فرمایلي یې دي چې: «مَنْ سَكَنَ الْبَادِيَةَ جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتَتَنَ»[1] هرڅوک چې په بېدیا کښې اوسېږي هغه سخت خویه کېږي، او هرڅوک چې ښکار پسې ګرځي (ښکارزن وي) هغه غافل کېږي او (بالآخره) هرڅوک چې د قدرت خاوند (پاچا) ته ورځي (ورنژدې کېږي) هغه په فتنه کښې واقع شو.

یادونه

۳- څرنګه چې د اعرابیت سره سخت خویه توب نښتی دی نو الله ﷻ د اعرابو څخه یو پیغمبر هم نه دی استولی[2] دا ځکه چې د پیغمبر سره نرمي او زړه سوی ضرور دي، او دا په دوی کښې کمبود دی. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ چې:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یوه اعرابي وویلې چې تاسو خپل ماشومان مچې کوئ، خو قسم دی چې مونږ خپل ماشومان نه مچې کوو، نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «مَا أَمْلِكُ أَنَّ اللهَ نَزَعَ مِنْ قَلْبِكَ الرَّحْمَةَ»[3] یعنې: زه واک نه لرم (چې ستا په زړه کښې نرمي واچوم) یقیناً الله ﷻ ستا د زړه څخه رحمت (او زړه سوی) ویستلي دي.

یوه عجیبه قیصه

۴- یوه ورځې زید بن صوحان علیه الرحمة خپلو شاګردانو ته احادیث بیانول، حال دا چې د نوموړي یو لاس په کوم جنګ کښې قطعه شوی وه، نو په عین وخت کښې یې یو اعرابي ترڅنګ کېناست او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ[4]:

اعرابي: ستا خبرې مې ډېرې خوښې شوې خو پرې کړی شوي لاس دې په شک کښې واچولم (چې دا به په غلا کښې قطعه شوی وي).

زید علیه الرحمة: زما لاس دې ولې په شک کښې اچوي؟ په غلا کښې خو ښی لاس قطعه کېږي او زما خو کیڼ لاس قطعه دی.

اعرابي: قسم دی چې زه نه پوهېږم چې د غلا په حد کښې ښی لاس قطعه کېږي او که چپ لاس.

زید علیه الرحمة ذکر شوي ایت ته اشاره وکړه او جواب یې ورکړ چې الله ﷻ رښتیا ویلي دي چې باندچیان په حدود الله باندې په بې علمۍ کښې ښه لیاقت لري.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۶۴
(۲) تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۸۳
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۸۸۷؛ مسند احمد حنبل ج۹ ص۳۱۷
(۴) تفسير الطبري ج۱۱ ص۴

مَغۡرَم څه معنی؟

۵_ د ﴿ مَغۡرَمًا ﴾ کلمه د "غُرۡم" _لکه "قُفۡل"_ څخه اخستله شوې ده، "غُرۡم" هغه تاوان ته ویل کېږي چې بدون د جنایت او بدون د خیانته د چا په مال کښې واقع شي[۱]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: منافقان هغه مال بې موجبه تاوان ګڼي کوم چې دوی یې د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کړي نو د ثواب (اجر) امید ورته نه لري.

"دَوَائِر" څه معنی؟

۶_ د ﴿ ٱلدَّوَآئِرَ ﴾ کلمه د "دَائِرَة" جمعه ده چې مونږ د [المائدة: ۵۲] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق بنه پوره تحلیله کړې ده چې د کنایې په توګه د آفت او مصیبت په معنی باندې استعمالېږي، بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو؛ نو د همدې کبله مونږ د ﴿ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ ﴾ معنی په بد مصیبت سره کوو.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې: د ﴿ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ ﴾ جمله خو د الله ﷻ د پلوه د ښېرا په ځای استعماله شوې ده نو پوښتنه دا ده چې ښېرا خو دې ته وایي چې څوک د بل چا څخه څه آفت وغوارې چې په فلاني باندې یې ورنازل کړه حال دا چې دا ډول غوښتنه خو د الله ﷻ د عالي شان سره مناسبه نه ده؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ د جانبه په یوه شي سره د دعاء او یا د ښېرا معنی دا ده چې همغه شی د الله ﷻ په نزد واجب الوقوع وي[۲]. نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! ذکر شوي منافقان خو ستاسو په هکله د مصیبتونو د نازلېدلو په انتظار دي حال دا چې بد مصیبتونه په همدوی باندې ورنازلېدونکي دي، مګر دوی ورباندې شعور نه لري.

یادونه

۸_ څرنګه چې په ﴿ مَا يُنفِقُ ﴾ کښې د "مَا" توری د نفقاتو څخه عبارت دی نو په ﴿ أَلَآ إِنَّهَا قُرۡبَةٌ لَّهُمۡ ﴾ کښې ورته مونث ضمیر راجع کړی شو او دا ځکه چې اهل العربیه جمعې ته کله-کله د مونث مفرد په نظر ګوري. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ذکر شوي بانډچیان مؤمنان چې خپلو صدقاتو (نفقاتو) ته په کومه عقیده باندې ګوري همغه عقیده یې بالکل په ځای ده چې د هر یوه دپاره د هغه نفقات الله ﷻ ته د نژدېکت اسباب دی چې د نبي کریم ﷺ په دعاګانو باندې لا پسې قوت مونده کوي او کلکېږي.

﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلۡأَوَّلُونَ مِنَ ٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحۡسَٰنٖ رَّضِيَ

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۲
(۲) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۵۷

ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُ وَأَعَدَّ لَهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي تَحۡتَهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۚ

ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

[١٠٠] او سبقت کوونکي لومړني کسان چې د مهاجرينو او انصارو څخه عبارت دي او (هم) هغه کسان چې د دوی (مهاجرينو او انصارو) په اخلاص (ښه نيت) سره پيروي کوي، د دوی (دړواړو ډلو) څخه الله ﷻ راضي دی او دوی به هم د الله ﷻ څخه راضي شي (او راضي دي).
او (هم) الله ﷻ دوی (ټولو) ته داسې جنتونه تيار کړي دي چې لاندې ترې (څلور ډوله) ويالې بهېږي، دوی به هلته تل ترتله همېشه وي، همېشه. دغه ده ډېره لويه کاميابي (او برياليتوب).

ارتباط

په وړاندې نږدې ايت شريف کښې الله ﷻ فرمايلي وه چې په اعرابو کښې مؤمنان (سوچه مخلصين) هم شته دي. په دې ايت کښې يې سوچه مخلصين مؤمنان په صراحت سره ښودلي دي چې هغه دي او دغه دي.

د مطلب خلاصه

يعنې اې پيغمبره! الله ﷻ خو وړاندې وعده وکړه چې باندچيان سوچه مؤمنان به په خپل رحمت کښې داخل کړي نو اوس خپل امت ته خبر ورکړه چې الله ﷻ د مؤمنانو لاندې ډلو سره هم په خپل رحمت کښې د داخلولو وعده ورکړې ده:

۱ـ وړاندېني لومړني مهاجرين چې د هرچا څخه وړاندې يې د الله ﷻ د رضا دپاره خپل کورونه پرېښودل او هجرت يې وکړ.

۲ـ وړاندېني لومړني انصار چې په ډېر اخلاص سره يې مهاجرينو ورونو ته ځاى ورکړ او دې ته چمتو شوه چې په خپلو شخصي مالونو کښې برخې ورکړي، او خپلې زراعتي ځمکې ورسره وويشي. مګر دا بېله خبره وه چې مهاجرينو دا کار قبول نه کړ.

۳ـ د ذکرو شوو دواړو ډلو څخه وروسته آن د قيامته پورې نور مؤمنان هم په وعده کښې شامل دي خو په دې شرط چې د ذکرو شوو دواړو ډلو په اخلاص او نېکه طريقه سره پيروي وکړي. لکه څنګه چې هغوى د الله ﷻ په لاره کښې خپل کورونه پرېښې وه دوی هم همدې کار ته تيار وي او يا يې په عمل کښې پياده کړي او هجرت وکړي.

لکه څنګه چې هغوى د مهاجرينو ورونو په اخلاص او نېکه طريقه سره خدمت کړى وه دوی هم همدې کار ته چمتو وي او پايي په عمل کښې پياده هم کړي.

لنډه دا چې دريمه هغه ډله ده چې په خپل وار او وخت سره د پخوانيو مهاجرينو او انصارو پيروي کوي، د مهاجريت په وخت کښې هجرت کوي او د انصاريت په موقع نصرت او کومک څخه کار اخلي، برابره خبره ده چې دغه ډله باندچيان دي او که غير باندچيان.

د ذکړو شوو درېواړو ډلو په رحمت کښې داخلول د لاندې تکو څخه عبارت دي:
الف: الله ﷻ د دوی څخه راضي دی او په آخرت کښې به خپله رضامندي عملا ورڅرګنده کړي.
ب: دوی درېواړه ډلې د الله ﷻ څخه راضي دي. په دنيا کښې د الله ﷻ په مقدراتو باندې رضامندي ښکاره کوي چې په مصيبتونو باندې صبر کوي او په نعمتونو باندې شکر اداء کوي، او په آخرت کښې خو به د الله ﷻ په بې شماره نعمتونو باندې خوشاله شي. هغه دا چې:
ج: الله ﷻ دوی ته داسې جنتونه تيار کړي دي چې د ونو لاندې يې ځلور ډوله ويالي بهېږي.
د: دوی به په دغو نعمتونو او جنتونو کښې همېشه وي همېشه.
اې پېغمبره! دغه ده ډېره لويه کاميابي، نو په کار دي چې ټول خلک ورپسې هڅه وکړي.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې کومه معنی چې د ﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ﴾ د کلمې څخه فهمېږي په همغې معنی باندې د ﴿ ٱلْأَوَّلُونَ ﴾ کلمه هم دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې د هغې په تعقيب باندې د دې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې ـوالله ﷻ اعلمـ: په دې مقام کښې د مهاجرينو او انصارو په دوه وو صفتونو باندې توصيفول مطلب دي.

يو دا چې دوی ټول په هجرت او نصرت کښې د نورو مؤمنانو دپاره امامان او اساس ايښودونکي دي. په دې معنی باندې ﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ﴾ کلمه دلالت کوي چې په مقابل کښې يې "التَّابِعُوْن" کلمه استعمالېږي، يعنې دوی پيشوايان او نور يې پيروان دي.

بله دا چې دوی ټول په هجرت او نصرت کښې اول نمره ګان او د لوړې درجې خاوندان دي. په دې معنی باندې د ﴿ ٱلْأَوَّلُونَ ﴾ کلمه لارښوونه کوي چې په مقابل کښې يې د "الثَّانِيُون" کلمه استعمال مومي، يعنې دوی اول نمره ګان دي او نور يې دوهم نمرګان دي.

نو که بالفرض د ﴿ ٱلْأَوَّلُونَ ﴾ کلمه نه وی نازله شوې نو د مهاجرينو او انصارو دوهم صفت به پټ پاتې شوی وي.

امامان او مقتديان څوک-څوک دي؟

۲ـ په دې کښې ټول علماء کرام متفق دي چې په مؤمنانو (د نبي کريم ﷺ په پيروانو) کښې هغه کسان امامان دي چاته چې په ﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ ﴾ سره اشاره شوې ده، او هغه کسان پکښې مقتديان دي د چا څخه چې په ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم ﴾ سره تعبير شوی دی.

مګر په دې کښې مختلف دي چې هغه لقب کومو مؤمنانو ته ورکړی شوی دی، او دا لقب کومو ته ورکول کېږي چې ټول اقوال پکښې تقريبًا شپږو ته رسېږي[1].

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۳۳

مگر په عمده توګه دغه اقوال په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلی کېږي، مونږ هر یو ګروپ په یو-یو مثال سره واضحه کوو:

الف: ځینې علماء کرام په ﴿ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ﴾ کښې د "مِنْ" توری د تبعیض دپاره اخلي[1]. نود مهاجرینو څخه هغو کسانو ته ذکر شوی لقب ورکوي ځوک چې د ټولو څخه وړاندې په اسلام باندې مشرف شوي دي چې نومونه يې دا دي:

۱ـ په زنانه وو کښې: خدیجة الکبری رضي الله عنها. ۲ـ په نارینه وو کښې: ابو بکر الصدیق ﷺ.
۳ـ په ماشومانو کښې: علي ﷺ. ۴ـ په غلامانو کښې: زید بن حارثه ﷺ.

د دوی څخه وروسته د ابو بکر الصدیق ﷺ په دعوت سره لاندې کسان په اسلام باندې مشرف شوه:

۵ـ عثمان بن عفان ﷺ. ۶ـ الزبیر بن العوام ﷺ. ۷ـ عبد الرحمن بن عوف ﷺ. ۸ـ سعد بن ابي وقاص ﷺ. ۹ـ طلحه بن عبید الله ﷺ.

او د انصارو څخه هغه کسان اماما‌ن دي چا چې په بیعت العقبه کښې اشتراک کړی دی چې په اول بیعت کښې شپږ کسان وه او په دوهم بیعت کښې اویا (۷۰) نفره وه.

ب: ذکر شوی د "مِنْ" توری د بیان دپاره دي[2]. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې د نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ. یا په بل عبارت: د نبي کریم ﷺ د مبارکې زمانې ټول مهاجرین او ټول انصار اماما‌ن دي او د دوی څخه وروسته د قیامت د ورځې پورې چې ځوک د هغوی په کړنلاره باندې قدم ږدي او پوچ پاش وړپورې نه وايي هغوی ټول يې مقتدیان دي. او په ایت شریف کښې د الله ﷻ د رضایت او د جنتونو په ورکړه کښې اماما‌ن او مقتدیان ټول شامل دي. **والحمد لله والشکر علی ذلك.**

تبصره

۳ـ مونږ ته همدغه دوهم تفسیر غوره ښکاري، دا ځکه چې:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِي بُعِثْتُ فِيهِمْ»[3] یعنې: زما په امت کښې د هغې زمانې (مؤمنان) بهتر دي چې زه پکښې مبعوث شوی یم، یعنې زما صحابه کرام ﷺ.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لا تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنْفَقَ أَحَدُكُمْ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلا نَصِيفَهُ»[4] یعنې: ای خلکو! زما صحابه وو کرامو ﷺ ته کنځلې مه کوئ ځکه چې زما دې په هغه اقدس ذات ﷻ باندې قسم وي چې زما ځان د هغه په لاس (واک) کښې دی

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۲۲
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۷۱؛ تفسیر القاسمي ج۸ ص۳۰۲
(۳) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۸۴
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵؛ سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۸۴؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۰

چې که (بالفرض) ستاسو یو نفر د احد د غره په اندازه سره زر د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کړي هم نه به د هغوی د یو نفر پاوکي ته ورسېږي او نه نیم پاوکي ته.

اهل التشیع څه وایي؟

۴_ اهل التشیع وایي چې ډېر صحابه کرام ﷺ په ذکره شوې درجه باندې پاتې نه وه او د دوی په عقیده د حقې لارې څخه منحرف شوي وه(۱)، العیاذ بالله.

مونږ اهل السنة والجماعة وایو چې صحابه کرامو ﷺ ته ذکره شوې درجه په صریح قرآن سره ثابته شوې ده او د کومو صحابه وو کرامو ﷺ څخه چې اهل التشیع ذکره شوې درجه سلبوي دهغوی په هکله څه شرعي دلایل او نصوص په لاس کښې نه لري بلکې خپله خبره صرف په عقلي دلایلو او عقلي تاویلاتو باندې بنا کوي، او هم د صحابه وو کرامو ﷺ خپلمنځي اختلافات په نظر کښې نیسي. دوی ته په کار وه چې لاندې نکاتو ته یې خپله توجه ور اړولې وی:

الف: دوی ته د صحابه وو کرامو ﷺ په باره کښې سکوت بهتر وه چې غلي پاتې شوي وی او دوی پسې یې چتیات نه وی ویلي ځکه چې په سکوت کښې هیڅ خطره نشته. زمونږ یقین دی چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ د چا څخه پوښتنه ونه کړي چې صحابه کرام ﷺ دې غیبانه ولې نه دي محاکمه کړي؟

ب: د الله ﷻ رحمت ډېر زیات دی حتی چې کله-کله لا ګناهونه برسېره په مغفرت په نېکیو باندې هم بدلوي. څوک خبر دی چې د صحابه کرامو ﷺ په هکله به همدې طرز العمل اجراءات وکړي.

ج: صحابه وو کرامو ﷺ ته کنځل کول برسېره په دې چې اخلاقي او غیر انساني جرم دی د لاندې د نصوصو څخه مخالفت هم دی:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَسُبُّوا الأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا»(۲) یعني: تاسو مړو مسلمانانو ته کنځل مه کوئ ځکه چې یقیناً دوی هغه شي ته رسیدلي دي کوم چې دوی وړاندې لېږلی وه (ښه وه او که بد وه نو په کنځلو کښې څه فائده ده؟).

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اذْكُرُوا مَحَاسِنَ مَوْتَاكُمْ وَكُفُّوا عَنْ مَسَاوِيهِمْ»(۳) یعني: تاسو د خپلو مړو (مسلمانانو) محاسن (نیک کارونه) یاد کړئ او د هغوی بدیو (بدو کارونو د ذکر) څخه ډډه وکړئ.

﴿ وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ مُنَٰفِقُونَ ۖ وَمِنْ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ ۖ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ ۖ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ۚ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ ﴾

(۱) تفسیر نمونه ج۸ ص۱۰٦
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۷
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۳۱۵

[۱۰۱] او (ای مؤمنانو!) د هغو خلکو څخه چې ستاسو (د مديني منورې) په چاپېريال کښې دي، چې د بانډچيانو څخه عبارت دي، ځيني منافقان دي.

او د مدينې منورې د اهل (خلکو) څخه (هم داسې کسان) شته چې په منافقت باندې (بنه پوره) روږدي دي (پکښې ماهران دي. حتی چې) ته يې (هم) نه پېژنې (خو) مونږ ته معلوم دي. (مونږ به يې دروپېژنو او د افشاء کولو هدايت به درکړو نو) ژر دی چې (په دنيا کښې) به يې په متعددو وارونو سره معذب کړو بيا به (په آخرت کښې) لوی عذاب (دوزخ) ته ورتاو کړی شي.

ارتباط

څرنګه چې د وړاندې خای څخه په منافقانو کښې بحث راروان دی خو [۱۰۰] ايت په عارضي توګه د مخلصو مؤمنانو په ډله باندې رڼا واچوله، اوس نو په دې ايت شريف کښې د کلام مخ بېرته اصلي موضوع ته وراړولی شوی دی او د منافقانو ډلې د مقايسې په توګه د بحث لاندې نيولې شوې دي چې خلاصه يې داسې راوخي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو که څه هم ستاسو په چاپېريال (بانډو) کښې منافقان شته دي چې په منافقت او کفر کښې ډېر کلک او قوي دي، مګر تاسو ته ډېر نژدې په مدينه منوره (مرکز) کښې داسې منافقان موجوديت لري چې په مهارت کښې ډېر قوي او کلک دي او په خپل منافقت باندې داسې پرده اچولې شي حتیٰ چې ته هم (ای پيغمبره!) دوی نه شي پېژاندلی، سره د دې چې ته د لوی فراست او ذکاوت خاوند يې، نو نور مؤمنان به يې څنګه وپېژني.

اما مونږ يې پېژنو (زمونږ څخه خپل منافقت نه شي پټولی) نو ژر دی چې په دنيا کښې به يې په متعددو عذابونو باندې معذب کړو، آن تر دې چې د دوی د همدغه دقيق منافقت څخه به پرده پورته کړو او د منافقت سره-سره به يې رسوا او افشاء کړو. بيا به نو د آخرت په لوی عذاب باندې مبتلا کړی شي او د دوزخ د اور په ټيټه پايه کښې به وغورزولی شي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ مَرَدُوا ﴾ کلمه د هغه مصدر څخه اشتقاقه شوې ده د کوم څخه چې د "مريد" کلمې اشتقاق موندلی دی، چې پوره تحليل يې د [النساء:۱۱۷] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله.

خو په دې مقام کښې مفسرينو کرامو ذکره شوې کلمه په "تمهروا" سره تفسيره کړې ده[۱].

يعني: په مرکزي منافقانو کښې داسې منافقان شته چې د کفر (عقيدوي نفاق) په پټولو کښې ډېر زيات مهارت لري چې په اسانی سره پرې ته هم (ای پيغمبره!) نه شې پوهېدلی نور مؤمنان خو

(۱) تفسير الکشاف ج۲ ص۳۰۵

لا پرېږده. مګر دوی نه شي کولی چې خپل نفاق د الله ﷻ څخه پټ کړی شي. نو ژر دی چې الله ﷻ به یې تا ته در وپېژني او د دوی دپاره به ترې عذاب جوړ شي.

مَّرَّتَيۡنِ څه معنی؟

۲ـ په دې کښې ټول مفسرین کرام متفق دي چې د ﴿ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴾ څخه د آخرت عذاب مراد دی، اما په هغه عذاب کښې کوم ته چې د ﴿ مَّرَّتَيۡنِ ﴾ په کلمې سره اشاره شوې ده دوی زښت ډېر قولونه کړي دي چې تقریبًا د لسو قولونو څخه اضافه دي[1].

مګر کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاري هغه دا دی چې د عربیت د قواعدو په اساس د مثنی کلمه کله-کله د تکریر او تکثیر دپاره استعمالېږي[2]، نو په دې مقام کښې د ﴿ مَّرَّتَيۡنِ ﴾ کلمه د مرات معنی ورکوي[3]. نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې دغه با مهارته منافقان به مونږ په دنیا کښې په متعددو عذابونو باندې معذب کړو او مهارت به ورته هېڅ ګټه ونه شي رسولی.

الله ﷻ خپله خبره رښتیا کړه او خپل پیغمبر ﷺ ته یې په [التوبة:۷۳] ایت کښې د منافقانو سره په جهاد او سختۍ سره امر وکړ البته په هغه جهاد سره کوم چې د همدوی سره مناسب وه چې څو صورتونه یې مونږ د [التوبة:۶۶] ایت لاندې ښودلي دي، والحمد لله ﷻ.

صاحب السر د کوم صحابي ؓ لقب دی؟

۳ـ د ذکر شوي ایت شریف مطلب دا دی چې نبي کریم ﷺ د خینو ډېرو ماهرو منافقانو په منافقت باندې نه پوهېده خو نور یې په علاماتو او په نبوي فراست سره پېژانده لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَلَتَعۡرِفَنَّهُمۡ فِي لَحۡنِ ٱلۡقَوۡلِۚ ﴾ [محمد:۳۰] یعني: او ضرور به دوی (منافقان) د خبرو په اړولو را اړولو کښې وپېژني.

او څه لږ نه ده چې خینې به ورته په وحې باندې معلوم شوي وي. د پېژاندلو شوو منافقانو د جملې څخه یې د دولسو (۱۲) کسانو نومونه حذیفه ؓ ته هم ښودلي وه[4].

نو ځکه همدغه صحابي ؓ د «صَاحِبُ سِرِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» لقب ګټلی وه[5]، یعني هغه څوک چې د پیغمبر ﷺ د راز خاوند دی.

﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعۡتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمۡ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۳۴؛ التفسير الكبير ج۱۶ ص۱۷۳؛ تفسير البغوي ج۲ ص۳۲۳
(۲) شرح ملا جامي ص۱۰۱
(۳) لسان العرب ج۵ ص۱۶۶
(۴) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۶۲
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۹۲۹

عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ أَلَمۡ يَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ يَقۡبَلُ
ٱلتَّوۡبَةَ عَنۡ عِبَادِهِۦ وَيَأۡخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ ٱعۡمَلُواْ
فَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمۡ وَرَسُولُهُۥ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۖ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ
فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾

[۱۰۲] او (د غزا څخه د ېېرته پاتې شوو کسانو څخه) نور (داسې کسان) دي چې په خپلو ګناهونو باندې يې اعتراف کړی دی (نو) د صالح عمل (توبې او اعتراف) سره يې بل بد عمل (ېېرته پاتې کېدل) ګډ کړی دی.

الله ﷻ ته امید دی (دوی دې امید وکړي چې) په دوی باندې به په رحمت سره رجوع وکړي (توبه به يې قبوله کړي). یقینًا الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۱۰۳] (ای پیغمبره!) د دوی (توبه کوونکو) د مالونو څخه څه خیرات واخله (قبول کړه) چې (په همدې خیرات) سره يې (د ګناه څخه) پاک کړې او په همدې سره يې تزکیه کړې (د ېېرته پاتې کېدلو رنه ترې محوه کړې) او (هم) په دوی باندې درود (ورنازل) کړه (او د خیر دعاګانې ورته وکړه).

بې شکه ستا دعاء (د خیر غوښتنه) د دوی دپاره (د زړونو) ډاډينه (او ارامي) ده.

او الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (هرڅه اوري او په هرڅه پوهېږي).

[۱۰۴] ایا دوی (توبه کوونکي) نه پوهېده چې یقینًا الله ﷻ همدې ﷻ د خپلو بندګانو څخه توبه قبلوي او (همدی ﷻ ترې) صدقات (خیراتونه) اخلي (قبلوي او اجر ورکوي). او بې شکه الله ﷻ (بوازې) همدی ﷻ توبه قبلوونکی (او) مهربان دی (بلکې پوهېده څکه توبه تائب شوه).

[۱۰۵] او (ای پیغمبره! دوی ته) ووایه چې: (اوس خو مو توبه قبوله شوه نو) عمل وکړئ نو په آینده کښې به الله ﷻ ستاسو عمل وګوري (چې د اوسني اقرار سره مطابق دی او که نه)، او (هم به) د ده ﷻ پیغمبر ﷺ او مؤمنان (ستاسو کړه وړه وګوري).

او ژر دی چې تاسو به (په آخرت کښې) په پټو او ښکاره وو باندې پوهېدونکي الله ﷻ ته ورتاو کړی شئ نو په هغه څه باندې به مو خبر کړي چې تاسو یاست چې کوئ يې.

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې د تبوک د غزا څخه د هغو پاتې شوو کسانو بحث وه کوم چې په خپلو پاتې کېدلو باندې خوشاله وه او د منافقت د کبله غزا ته نه وه تللي.

په دې ایتونو کښې هغو پاتې شوو کسانو ته اشاره ده کوم چې په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه وه او غزا ته د نه تللو وجهه يې صرف کسالت (سستي) وه، نه منافقت او په ایمان کښې شک او رد.

شان نزول

۱_ د تبوک د غزا څخه ټول پاتې شوي کسان منافقان نه وه بلکې په دوی کښې د روایاتو په اختلاف سره لس کسان هغه سوچه مسلمانان هم شامل وه کوم چې د کسالت او سستئ د کبله په "نن ځم او سبا ځم" کښې پاتې شوي وه[۱].

نو کله چې د نبي کریم ﷺ او د نورو غازیانو د بېرته راستنېدلو اوازه مدینې منورې ته را ورسېدله نو د ذکرو شوو لسو کسانو څخه اوو کسانو خپل ځانونه د جومات د ستنو پورې وتړل او سوګندونه یې یاد کړه چې ترهغه پورې به مونږ تړلي یاستو ترڅو چې زمونږ توبه قبوله شي.

د متباقي درېوو کسانو حال ته په [التوبة:۱۰۶] ایت کښې اشاره شوې ده او [التوبة:۱۱۸] ایت یې د توبې د قبول په باره کښې نازل شوی دی.

کله چې په دغو اوو تړل شوو کسانو باندې د نبي کریم ﷺ مبارکې سترګې ولګېدې نو پوښتنه یې وکړه چې دا څوک دي؟

جواب ورکړی شو چې: دا هغه کسان دي کوم چې د غزا څخه پاتې شوي وه. دوی سوګند یاد کړی دی چې ترهغه به تړلي وي چې ترڅو یې تاسو پرانیزئ.

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «وَأَنَا أُقْسِمُ بِاللهِ لَا أُطْلِقُهُمْ وَلَا أَعْذِرُهُمْ حَتَّى يَكُوْنَ اللهُ هُوَ الَّذِيْ يُطْلِقُهُمْ»[۲] یعنې: زما دې هم په الله ﷻ باندې سوګند وي چې زه به یې نه پرانیزم او نه به یې معذرت قبول کړم ترڅو چې الله ﷻ هغه څوک شي چې دوی پرانیزي (د دوی د پرانستلو ارشاد وکړي). نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او نبي کریم ﷺ په خپل مبارک لاس باندې ټول تړلي کسان پرانستل.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي که څه هم د تړلو شوو کسانو په عدد کښې اختلاف شته دی چې دوی اوه نفره کم او یا زیات وه مګر ټول روایتونه متفق دي چې ابو لبابه ﷺ په دوی کښې شامل وه[۳]، نو پوښتنه دا ده چې ابو لبابه ﷺ خو خپل ځان د بني قریظه وو په غزا کښې تړلی وه چې د تبوک د غزا څخه څو کاله وړاندې تېره شوې وه، لکه چې د [الأنفال:۲۷] ایت لاندې یې مفصله قیصه لیکلې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

مونږ وایو چې: ابو لبابه ﷺ خپل ځان دوه کرته تړلی وه[۴] یو ځل د بني قریظه وو په غزا کښې (چې تنها وه او نور ملګري یې نه درلوده)، او دوهم ځل په ذکره شوې غزا کښې چې څو ملګري یې هم درلوده.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۶۴
(۲) تفسیر الطبري ج۱۱ ص۱۳؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۷۴
(۳) روح المعاني ج۱۱ ص۱۲؛ تفسیر الطبري ج۱۱ ص۱۶
(۴) تفسیر المظهري ج۴ ص۲۹۱

د مطلب خلاصه

يعنې: اى پيغمبره! د تبوک د غزا څخه پاتې شوي کسان خو ټول منافقان نه دي بلکې په دوى کښې ځينې سوچه مسلمانان هم شته چې د يو پلوه د ګناه مرتکب شوي دي چې د جهاد څخه پاتې شوى دي، مګر د بله پلوه دوى په خپلو ګناهونو باندې اعتراف کوي او د الله ﷻ په حضور کښې ندامت او پښېماني وړاندې کوي. نو د دوى په باره کښې لاندې هدايات قرائت کړه:

۱ـ دوى دې د توبې اميد وکړي چې الله ﷻ به د دوى توبه قبوله کړي او په رحمت سره به ورباندې رجوع وکړي، دا ځکه چې الله ﷻ بښونکى او مهربان دى.

۲ـ اى پيغمبره! د ذکرو شوو تائبانو د مالونو څخه خيرات هم واخله او قبول يې کړه ترڅو ترې په جهادي امورو کښې کار واخلې دوى خو منافقان نه دي چې په ناخوښۍ باندې انفاق کوي بلکې دوى په ډېر اخلاص سره د خپلو توبو د تکميل په غرض دخپلو مالونو څه برخه خيراتوي.

۳ـ اى پيغمبره! ذکر شوي کسان د صدقاتو په قبول سره د ګناهونو څخه بښه پاک کړه ځکه چې صدقات خو نېکۍ دي او په نېکيو سره خو ګناهونه محوه کېږي.

۴ـ همدارنګه د دوى زړونه په صدقاتو سره تزکيه کړه چې حرص يې مات شي او بيا داسې کار ونه کړي او بالآخره د صدقاتو په قبول سره د دوى څخه د دښمنانو د پېغور مخه ونيسه چې تاسو منافقان ياست، او دا ځکه چې الله ﷻ خو تاته اجازه نه درکوي چې د منافقانو صدقات قبول کړې، نو د صدقاتو په قبول سره به ټولو ته څرګنده شي چې دوى منافقان نه وه بلکې ګناهګاران وه.

۵ـ په دې باندې علاوه، د صدقاتو د تسليمولو په وخت کښې دوى ته د خير دعاګانې هم وکړه ترڅو دوى مطمئن شي چې الله ﷻ را څخه راضي دى او نبي کريم ﷺ را څخه خوشاله دى.

۶ـ اى پيغمبره! الله ﷻ تاته د نومړو کسانو په باره کښې ځکه ذکر شوي هدايات درنازل کړه چې:

الف: ايا دوى نه پوهېده چې يوازې الله ﷻ د خپلو بندګانو څخه توبې قبلوي؟ بلکې دوى پوهېده او پخه عقيده يې درلوده چې توبه قبلوونکى يوازې الله ﷻ دى، نو مونږ هم د دوى سره د دوى د عقيدې مطابق عمل وکړ او توبه مو ترې قبوله کړه.

ب: ايا دوى نه پوهېده چې د صدقاتو قبول يوازې د الله ﷻ کار دى؟ بلکې پوهېده، نو ځکه مو تاته هدايت وکړ چې صدقات يې قبول کړه او دعاء ورته وکړې.

ج: ايا دوى نه پوهېده چې يقيناً توبه قبلوونکى او مهربان فقط او فقط الله ﷻ دى او بس؟ بلکې په دې باندې يې پخه عقيده درلوده، نو د همدې کبله مو په دوى باندې د توبې د قبول څخه علاوه نوره مهرباني هم وکړه او د نورو نېکيو توفيق مو هم ورپيرزو کړ.

۷ـ اى پيغمبره! ذکر شوو توبه کوونکو ته ووايه چې د هغې ګناه څخه خو الله ﷻ درتېر شو د کومې د کبله چې تاسو خپل خانونه د جومات په ستنو پورې تړلي وه، اما په راتلونکي کښې به الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبره وګوري چې تاسو په څه ډول عمل کوئ او د ټولو مؤمنانو څخه به هم ستاسو عملونه پټ پاتې نه شي ځکه چې:

الف: که نېک عملونه وکړئ نو الله ﷻ به ستاسو درجې لوړې کړي او نبي کريم ﷺ به درته د برکت او خير دعاګانې وکړي او بالآخره مؤمنان به ستاسو پيروي وکړي او ستاسو په قدم باندې به قدم کېږدي. دا هم د نېکو کارونو څخه يو نېک کار دی چې سړی د نورو مؤمنانو دپاره په نېکيو کښې مقتدی او امام جوړ شي.

ب: که بد عملونه وکړئ نو نه به مو درجې لوړې شي، نه به مو د نبي کريم ﷺ د دعاء ويار په برخه شي او بالآخره نه به مو په نېکو کارونو کښې د مؤمنانو امامت په برخه شي.

ج: په دې ټولو باندې علاوه تاسو به ډېر ژر د قيامت په ورځ د الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شئ چې پټ او ښکاره ورته ټول څرګند دي، نو د خپلو اعمالو په جزا يا سزا باندې به مو خبر کړي چې دا دې نېک کړي دي او دا دې بد کړي دي.

توضيحات

١_ د ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعۡتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمۡ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا ﴾ جمله په وړاندېنۍ ﴿ وَمِمَّنۡ حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مُنَٰفِقُونَ ﴾ الآية- په جمله باندې عطفه ده. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: ستاسو د چاپېريال او هم د مدينې منورې څخه ځينې نور کسان دي چې د يو پلوه ګناهګار دي چې غزا ته نه دي تللي او د بل پلوه په خپلو ګناهونو (پاتې کېدلو) باندې پښېمانه او نادمين دي.

نو د مقام په اعتبار سره د بد عمل څخه د غزا څخه پاتې کېدل مراد دي او د نېک عمل څخه په همدغې ګناه باندې ندامت او پښېماني مطلبه ده[1].

٢_ که څه هم ايت شريف د مصداق په اعتبار سره هغو اوو کسانو ته متوجه دی کوم چې په شان نزول کښې ذکر دي، مګر د مفهوم په لحاظ سره پکښې د قيامت د ورځې پورې ټول مؤمنان ګناهګاران شامل دي.

د همدې کبله ذکر شوی ايت شريف د هغو ايتونو څخه ګڼل کېږي کوم چې ګناهګارانو مؤمنانو ته د مغفرت وعده ورکوي[2]، اللهم اجعلنا منهم.

سوال جواب

٣_ که څوک وايي چې: په ايت شريف کښې خو د مغفرت وعده نه ده ذکره شوې بلکې د ﴿ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡ ﴾ په کلماتو سره محض د توبې د قبول تمه ذکره ده او بس. دا ځکه چې د "عَسَىٰ" کلمه د رجا (تمې) معنی ورکوي؟

مونږ وايو چې:

الف: د ﴿ عَسَىٰ ﴾ کلمه د الله ﷻ په هکله د تمې دپاره نه بلکې د يقيني وعدې په معنی استعمال

---

(١) روح المعاني ج١١ ص١٣

(٢) المحرر الوجيز ج٨ ص٢٦٣

مومي[١]. د الله ﷻ د عظيم شان سره دا مناسبه نه ده چې چاته تمه ورکړي او بيا يې ورته پوره نه کړي.

ب: د پيغمبرانو عليهم السلام خوبونه هم د الله ﷻ د پلوه د وحې د ډولونو څخه يو ډول دی، او د نبي کريم ﷺ د يوه اوږده خوب د يوې برخې مضمون دا دی چې:

نبي کريم ﷺ فرمايي چې: ما په خوب کښې يوه ډله سړي وليده چې د بدنونو څه برخې يې ډېرې ښايسته وې او څه برخې يې ډېرې بدرنګه او بدڅېره وې، دوی ته په يوه داسې ويالې کښې د غسل کولو توصيه وکړی شوه چې تکه سپينه بهېدله.

دوی چې د غسل څخه وروسته بېرته راستانه شوه بدرنګي يې ورکه شوې وه او د بدنونو ټولې برخې يې ډېرې ښائسته جوړې شوې وې. ما پوښتنه وکړه چې: دا څوک دي؟ نو په جواب کښې را ته وويل شو چې: «فَإِنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا فَتَجَاوَزَ اللهُ عَنْهُمْ»[٢] يعني: يقيناً دوی هغه خلک دي چې نېک عمل او بد عمل يې (دواړه) سره ګډ کړي وه نو الله ﷻ د دوی (د ګناهونو) څخه ورتېر شو او مغفرت يې ورته وکړ.

ج: لکه څنګه چې په شان نزول کښې تېر شوه چې نبي کريم ﷺ سوګند ياد کړی وه چې زه به ترل شوي کسان ترهغه نه پرانيزم ترڅو يې چې الله ﷻ پرانيزي (ماته امر وکړي)، نو کله چې ذکر شوی ايت شريف نازل شو نو نبي کريم ﷺ ترل شوي کسان په خپل مبارک لاس باندې پرانيستل[٣]. نو معلومه شوه چې نبي کريم ﷺ هم د ذکر شوي ايت شريف څخه د مغفرت (د توبې د قبول) معنی اخستې وه.

د: په دې ټولو باندې علاوه، پخپله د ايتونو څخه څرګندېږي چې ترلو شوو کسانو ته الله ﷻ مغفرت کړی وه او توبه يې ترې قبوله کړې وه. دا ځکه چې الله ﷻ منافقان مخاطب کړي دي چې: ﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴾ [التوبة:٥٣] يعني: ستاسو نفقات (صدقات) څخه د قبول درجې ته نه رسولی کېږي چې يقيناً تاسو فاسق قوم ياست.

الله ﷻ خو د متقيانو صدقات قبلوي، لکه چې فرمايي: ﴿ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾ [المائدة: ٢٧] يعني: بې شکه الله ﷻ د متقيانو څخه (صدقات) قبلوي.

حال دا چې په دې مقام کښې الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته امر کړی دی چې د دوی صدقات قبول کړه: ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً ﴾.

نو د ذکرو شوو درېواړو ايتونو څخه ثابتېږي چې ترل شوو کسانو ته الله ﷻ مغفرت کړی وه.

دلته فرضي صدقه مطلب ده او که نفلي؟

٤ـ د ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً ﴾ په جمله کښې علماء کرام د ﴿ صَدَقَةً ﴾ د کلمې په تفسير کښې په لاندې ډول اختلاف لري:

---

(١) تفسير القاسمي ج٨ ص٣١١

(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٦٧٤، مسند احمد بن حنبل ج٧ ص٢٥١

(٣) تفسير ابن كثير ج٢ ص٣٨٥

الف: ځینې وايي چې دلته فرضي صدقه (زکات) مطلب ده[۱]. نو د معنی حاصل يې داسې اخستی دی چې: ای پیغمبره! د مؤمنانو د مالونو څخه برخه په زکات کښې واخله.
مګر په دې تفسیر سره ذکره شوې جمله د مقام په اعتبار د وړاندې ببرته څخه بالکل شکېږي ځکه چې بحث خو په تړلو شوو اوو کسانو کښې روان دی.
ب: د همدې کبله ځينو مفسرينو کرامو د زکات څخه هغه زکات مراد کړی دی کوم چې په تړلو شوو اوو کسانو باندې واجب شوی وه خو لا تادیه کړی يې نه وه[۲]، نو د معنی حاصل يې داسې اخلي چې: ای پیغمبره! د تړلو شوو کسانو توبه قبوله شوه نو د دوی څخه فرضي زکات هم واخله.
مګر دا تفسیر بالکل متبادر نه دی.
ج: ځینې وايي چې دلته د ﴿ صَدَقَةً ﴾ څخه په نفلي صدقه کښې هغه خاصه صدقه مطلبه ده د کومې چې تړلو شوو کسانو وړاندیز کړی وه. د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي ولولئ:
مفسرينو کرامو د ذکر شوې ايت شریف په شان نزول کښې لاندې سوال جواب هم ليکلی دی:
اول: کله چې ذکر شوي اوه کسان نبي کریم ﷺ د ستنو څخه پرانیستل نو دوی عرض وکړ چې: یا رسول الله! مونږ خپلو مالونو د تبوک څخه پاتې کړي وو، نو دغه دې زمونږ مالونه د الله ﷻ په لاره کښې خیرات کړه او مونږ ته ښښنه وغواړه چې توبه مو ښه سپېڅلې توبه جوړه شي.
دوهم: نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې ماته خو ستاسو د مالونو په باره کښې الله ﷻ څه امر نه دی کړی د همدې کبله ستاسو مالونه زه نه شم خیراتولی. نو الله ﷻ ذکر شوی ايت شریف نازل کړ[۳] او د مالونو د څه برخې په اخستلو باندې مکلف کړی شو. نو نبي کریم ﷺ د دوی د مالونو څخه څه برخه واخستله او خیراته يې کړه[۴] بلکې د دوی د مالونو څخه يې دریمه برخه خیراته کړه او نور يې ورته پرېښود[۵].

تبصره

۵ـ مونږ ته داسې ښکاري ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د ﴿ صَدَقَةً ﴾ څخه به مطلقه صدقه مراده وي، لکه چې مفهوم يې په همدې عموم باندې دلالت کوي، نو په دې تقدیر نفلي او فرضي دواړو ته شاملېږي او د علماء کرامو اختلاف هم د منځه وځي او د ایتونو پیوستون هم په خای پاتې کېږي.

صلوة څه معنی؟

۶ـ په ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ﴾ کښې د "صلِّ" کلمه اصلا د "صَلّی" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۴۸
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۷۷
(۳) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۵
(۴) تفسیر الطبري ج۱۱ ص۱۷
(۵) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۲۴

ده، په "صَلّي" کښې د علم اللغة کتابونو ډېر اوږد بحث کړی دی او متعددې معناوې يې ورته ذکرې کړې دي[۱] نو که څوک د اوږده بحث حوصله لري همل‌ته دې مراجعه وکړي.

مونږ په دې مقام کښې صرف په لاندې ټکو باندې اکتفاء کوو[۲]:

د "صَلّي" توری د اور بللو دپاره وضعه شوی دی، لکه چې وايي: "صَلَيْتُ الشّاةَ" يعنې: پسه مې په اور باندې وريت کړی وه.

نو کله چې ذکر شوی توری د تفعيل د باب لاندې واقع شي نو کله-کله يې په معنی کښې ازاله اضافه کېږي، لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

اول: "صَلّى فُلان" فلاني لمونځ وکړ، يعنې په دغه عبادت سره يې د دوزخ اور ازاله کړ او خپل خان يې ترې بچ وساته.

دوهم: "صَلّى فُلان" فلاني د خير دعاء وکړه، يعنې په دغې دعاء سره يې د خپل ځان يا د بل چا دپاره د دنياوي اور (مشکلاتو) څخه او يا د اخروي اور (دوزخ) څخه د بچ کېدلو غوښتنه وکړه.

د ذکر شوي استعمال نظير دا جمله ده چې: "جَلَّدْتُ الْبَعِيرَ" د اوښ څخه مې څل لرې کړی دی.

په دې مقام کښې د ﴿ صَلِّ عَلَيْهِمْ ﴾ څخه دوهمه معنی مراده ده، يعنې: ای پيغمبره! کله چې ته د مؤمنانو څخه صدقات واخلې (تسليم کړې) نو دوی ته د خير دعاء وکړه ترڅو دوی ډاډه او مطمئن شي.

هېر مو نه شي!

۷ـ نو هېر مو نه شي چې د "على" توری که د "صلاة" دپاره صله واقع شي لکه په ﴿ صَلِّ عَلَيْهِمْ ﴾ کښې چې واقع شوی دی نو د خير دعاء ترې مرادېږي، اما که همدغه توری د "دعاء" دپاره متعلق (صله) واقع شي نو د شر غوښتنه (ښېرا) ترې مطلبېږي، نو د "دعى عليه" معنی دا ده چې په هغه باندې يې د آفت د راښکته کولو غوښتنه وکړه.

يادونه

۸ـ د نبي کريم ﷺ په دعاء باندې ځکه مؤمنان خوشالېده او د زړونو اطمنان يې پرې حاصلېده چې دوی پوهېده چې د دغو مبارکو دعاګانو اثرات آن تر لمسيو او کړوسيو پورې رسېږي، د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

الف:: يوه ورځ نبي کريم ﷺ ته ابو اوفی (عبد الله) ﷺ څه صدقه وروړه نو نبي کريم ﷺ ورته دعاء وکړه چې: «اللّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى»[۳] يعنې: ای الله! د ابو أوفی په اولاده باندې خپل رحمت نازل کړې او مغفرت ورته وکړې.

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۴۶۴

(۲) مفردات الراغب ص۲۹۳

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۳۷

ب: یوه ورځې د انس بن مالک ﷺ مور (ام سلیم رضی الله عنها) نبي کریم ﷺ ته ورغله او عرض یې وکړ چې: یا رسول الله! خپل خادم (انس ﷺ) ته دعاء وکړه. نبي کریم دعاء وکړه چې: «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ»[1] یعنې: ای الله! د انس مال او اولاد ډېر کړې او په هغه شي کښې ورته برکت واچوې کوم شی چې تا ورکړی دی.

په ذکر شوي حدیث باندې ځینو حواشیوو لیکلي دي چې:

اول: انس ﷺ په بصره کښې یو باغ درلود چې په کال کښې به یې دوه ځله میوجات ورکول.

دوهم: نوموړي ته الله ﷻ یو سلو شل (۱۲۰) تنه زامن ورکړي وه.

دریم: کله به چې نوموړي د کعبې شریفې څخه طواف کاوه نو د خپلې اولادې څخه به یې د اویا (۷۰) کسانو څخه اضافه په شاوخوا کښې په طواف باندې مشغول وه.

څلورم: الله ﷻ ورته اوږد عمر ورکړ، حتی چې په یوه روایت سره نوموړی د یو سلو دیرشو (۱۳۰) کالو په عمر وفات شو، إنا لله وإنا الیه راجعون.

صلاة (درود) باید په چا باندې وویل شي؟

۹ـ په دې باره کښې ـچې باید صلاة (درود) په چا باندې واستولی شيـ ځینو مفسرینو کرامو[2] ډېر ښه معلومات را غونډ کړي دي چې مونږ یې لنډیز محترمو لوستونکو ته وړاندې کوو:

الف: صلاة (درود) او سلام د دواړو کلمو اجتماع د پیغمبرانو او ملائکو علیهم السلام خاصه ده، نو زکات راغونډوونکي باید زکات ورکوونکو ته د "صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" په کلماتو باندې دعاء ونه کړي. دا ځکه چې:

اول: د "صلاة" په کلمه کښې تعظیم ډېر زیات دی او الله ﷻ ته په ډېر نژدیوالي باندې دلالت کوي چې د معصومانو څخه پرته بل چا ته مناسبت نه لري او د بل چا حق نه شي ګرځېدلی.

دوهم: په سلفو صالحینو کښې ذکرې شوې دواړه کلمې د پیغمبرانو او ملائکو علیهم السلام څخه په غیر بل چا ته نه دي استعمالې شوې، نو ځوک یې چې استعمالوي هغوی بدعتیان دي، لکه څنګه چې د "عَزَّ وَجَلَّ" دواړه کلمې الله ﷻ پورې اختصاص لري (که څه هم نبي کریم ﷺ هم عزیز دی او هم جلیل دی مګر داسې ویل نه دي جائز چې "مُحَمَّد عَزَّ وَجَلَّ") همدارنګه د "صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" کلمې هم د پیغمبرانو او ملائکو څخه پورې اختصاص لري، بل چا ته یې استعمال ګناه ده او د تحریمي مکروهاتو څخه شمېرل کېږي.

ب: د نورو مؤمنانو د نومونو سره باید د "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، غَفَرَ اللهُ لَهُ، عَفَى اللهُ عَنْهُ، رَحِمَهُ اللهُ" او یا داسې نور کلمات استعمال شي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۳۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۵۱۶؛ روح المعاني ج۱۱ ص۶

ج: هو! په نورو مؤمنانو باندې که بالتبع صلوة (درود) او سلام واستول شي نو څه باک يې نشته، نو داسې ويلی شو چې: "اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَسَلِّمْ" مګر داسې نه شو ويلی چې: "اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ، اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ".

د: همدارنګه يوازې د صلاة (درود) کلمه چې د سلام کلمه ورسره ضميمه نه وي هم په پيغمبرانو او په ملائکو پورې اختصاص لري او بل چا ته يې قصدي استعمال ښه نه دی.

که څه هم لږ وړاندې تېر شو چې نبي کريم ﷺ يوه صحابي (عبد الله) ته په "صلوة" سره دعاء کړې وه چې: «اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى» ای الله! د ابي اوفی په اولاده باندې خپل رحمت (درود) نازل کړې؛ مګر څرنګه د صلاة (درود) د کلمې استعمال د نبي کريم ﷺ حق دی او سړی کولی شي د خپل حق څخه د بل چا دپاره ورتېر شي، خو بل څوک نه شي کولی چې پردی حق چاته ورکړي، نو مونږ هم نه شو کولی چې د "اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى فُلَانٍ" کلمات استعمال کړو.

په دې باندې علاوه، په داسې مواردو کښې چې د عرف په لحاظ په شارع پورې اختصاص لري لکه همدغه مورد، سړي ته په کار نه دي چې خپل ځان په شارع باندې قياس کړي بلکې ورته په کار دي چې په صريحه اجازه عمل وکړي، او صريحه اجازه دلته موجوديت نه لري[1].

هـ: همدارنګه يوازې د سلام کلمه هم د پيغمبرانو او ملائکو څخه په غير د بل چا د نوم سره د تعظيم دپاره مکروه ده، لکه چې روافض د خپنو امامانو دپاره د "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ" په عوض د "عَلَيْهِ السَّلَامُ" کلمه استعمالوي.

و: اما په مسلمان ورور باندې سلام اچول، يا غائب مسلمان ته سلام استول او بالآخره يا د مسلمانانو هديره مخاطبه کول چې: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ»، نو دا خو مسنونې طريقې دي او د ذکر شوي بحث لاندې نه راځي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وايي چې: د ﴿وَٱلۡمُؤۡمِنُونَ﴾ د کلمې څخه معلومېږي چې مؤمنانو يو تربله په اعمالو باندې خبرېږي چې فلاني دا کار وکړ او فلاني دا؛ حال دا چې په ټولو اعمالو باندې خو مونږ يو تربله نه پوهېږو او نه بې يو تربله ګورو؟

مونږ وايو چې: د اعمالو ليدل لاندې دوه احتماله لري او دواړه په ځای دي:

الف: چې د قيامت په ورځ د اعمالو ليدل اراده کړی شي، نو په دې تقدير پوښتنه نه پيدا کېږي، ځکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿يَوۡمَ تُبۡلَى ٱلسَّرَآئِرُ﴾ [الطارق:۹] يعني الله ﷻ د انسان په بېرته ژوند کولو باندې قادر دی، البته په داسې ورځې کښې چې پټ شيان پکښې ټول څرګندولی شي.

---

[1] روح المعاني ج۲۲ ص۸۶

ب: چې دنیاوي لیدل مراد شي، نو شاید چې د اعمالو څخه به هغه اعمال مطلب وي په کومو کښې چې بحث راروان دی، هغه دا چې مونږ په خپلو کرو باندې پښېمانه یاستو او په راتلونکي کښې به د یوې غزا څخه هم پاتې نه شو.

په دې باندې علاوه، الله ﷻ چې کله د یوه عمل د څرګندولو اراده وکړي نو هغه په دنیا کښې هم ټولو خلکو ته څرګندوي او ټول پرې خبروي، همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَعْمَلُ فِي صَخْرَةٍ صَمَّاءَ لَيْسَ لَهَا بَابٌ وَلَا كُوَّةٌ لَخَرَجَ عَمَلُهُ لِلنَّاسِ كَائِنًا مَا كَانَ»[1] یعني: که بالفرض ستاسو یو کس یقینًا په داسې ښویه (کلکه) ډبره کښې عمل وکړي هم چې نه دروازه لري او نه کړکۍ (درویځه) نو ضرور به یې عمل خلکو ته را بهر شي (راووځي) هرڅه عمل چې وي.

﴿ وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ ٱللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ﴾

[۱۰۶] او (د تبوک د غزا څخه د پاتې شوو کسانو د جملې څخه) څه نور داسې کسان دي چې د الله ﷻ امر ته وروسته کړی شوي دي (سمدستي یې توبه نه ده قبوله شوې، او په راتلونکي کښې به) یا الله ﷻ دوی معذب کړي او یا به پرې په رحمت سره رجوع وکړي (توبه به یې قبوله کړي)، او الله ﷻ (هم) پوه دی (او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط

په دې ایت کښې د هغو لسو کسانو څخه د متباقي درې کسانو حال ته اشاره شوې ده کوم چې مونږ د وړاندېنیو ایتونو په شان نزول کښې لږ څه تفصیلوار لیکلي دي، نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د هغو لسو کسانو د جملې څخه چې د تبوک د غزا څخه پرته د شرعي عذر د کبله پاتې شوي وه د دریوو کسانو په باره کښې د الله ﷻ موقته فیصله دا ده چې د دریواړو سره ناسته پاسته پرې کړئ ترڅو د دوی دپاره ټوله دنیا بندیخانه جوړه شي. یا په بل عبارت: د نهایي فیصلې پورې دریواړه بندیان کړئ، داسې بندیخانه چې په دنیا کښې ساری نه لري.

د دوی نهایي فیصله به د دوه وو حالونو څخه خالي نه وي. یا به الله ﷻ تعذیب ورکړي او یا به ورته عفوه وکړي او توبه به یې قبوله کړي.

الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي او د ډېر لوی حکمت څښتن دی هر یو حال چې ورسره مناسب وي او د حکمت غوښتنه وي په هغه حال باندې به نهایي فیصله صادره کړي.

توضیحات

۱ـ په ذکر شوي ایت شریف کښې مرارة بن الربیع رضي الله عنه، کعب بن مالک رضي الله عنه او هلال بن أمية رضي الله عنه ته

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۸

اشاره شوي ده[1]. د دوی درېواړو د مفصلو حالاتو ذکر د [التوبة:١١٨] ایت لاندې ـ ان شاء الله ـ راروان دی.

ارجاء څه معنی؟

۲ـ د ﴿ مُرْجَوْنَ ﴾ کلمه د "ارجاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د تاخیر معنی ورکوي[2]. نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: د تبوک د غزا څخه درې کسان د توبې د قبول څخه سمدستي وروسته کړی شوي دي او په راتلونکي کښې به یې حالت څرګند شي.

د غزا څخه د پاتې شوو کسانو ګروپونه

۳ـ ځینې مفسرین کرام لیکي چې د هغو کسانو شمیر کوم چې د تبوک د غزا څخه په کورونو کښې پرته د شرعي عذرونو څخه پاتې شوي وه درې اتیا (۸۳) کسانو ته رسېده[3]، چې په لاندې درېو ګروپونو باندې وېشلی شوي دي.

الف: یوه غټه ډله پکښې منافقان وه چې ځینې نبي کریم ﷺ ته د دروغینو معذرتونو دپاره ورغله، او ځینو لا بالکل معذرتونه هم وړاندې نه کړه.

ب: اوه کسان پکښې داسې مؤمنان وه چې د منافقت د کبله د جهاد څخه نه وه پاتې شوي بلکې په نن او سبا کښې تري د تللو وخت تېر شوی وه. دغو اوو کسانو خپل ځانونه د جومات د ستنو پورې تړلي وه، لکه چې وړاندې تېر شو.

ج: درې کسه نور هم رښتیاني مؤمنان وه خو نه یې د منافقانو په څیر دروغین معذرتونه وړاندې کړه او نه یې خپل ځانونه په ستنو پورې وتړل بلکې په واضحه الفاظو کښې یې خپله ملامتي ومنله. دغو درېواړو ته په تیر شوي ایت شریف کښې اشاره شوې ده او لږ څه وروسته یې د توبې په قبول باندې صراحت شوی دی.

﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًۢا بَيْنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ مِن قَبْلُ ۚ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَآ إِلَّا ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَٱللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ۚ لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ ۚ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْ ۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَٰنَهُۥ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَٰنَهُۥ عَلَىٰ شَفَا

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۸۷
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۲۵
(۳) تفسیر المنار ج۱۱ ص۳۵

جُرُفٍ هَارٍ فَٱنْهَارَ بِهِۦ فِي نَارِ جَهَنَّمَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِي ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ
بُنْيَٰنُهُمُ ٱلَّذِي بَنَوْاْ رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّآ أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾ ﴾

[۱۰۷] او (د منافقانو د جملې څخه) هغه کسان هم دي کومو چې (د قباء جومات جمې ته) د ضرر رسولو په غرض او د کفر (تقويه) کولو په غرض او (بالآخره) د مؤمنانو ترمنځ د تفرقه (جدايي) اچولو په غرض او د هغه چا د پاره چې لا د پخوا څخه يې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ سره په جنګ وه د کمين ګاه (د پټېدلو ځاى د جوړولو) په غرض جومات جوړ کړى دى.

او ضرور هرومرو به (تاته) سوګندونه وکړي چې مونږ (د جومات په جوړولو کښې) نيت نه درلود مګر نيک نيت.

او الله ﷻ شهادت ورکوي چې يقيناً دوى خامخا دورغژنان دي (چې مونږ نېک نيت درلود).

[۱۰۸] (اى پيغمبره!) ته هيڅکله په دې (جومات) کښې (د افتتاح دپاره په لمانځه) مه درېږه.

خامخا داسې جومات چې د (ابادولو) د اولې ورځې څخه يې بنياد په تقوى (د الله ﷻ څخه په ډار) باندې ايښودلى شوى دى ډېر ښه (غوره) دى چې ته پکښې (په لمانځه باندې) ودرېږې.

(د دې جومات) په (اهاليوو) کښې داسې رجال (سړي) دي چې دوى (د خپلو ځانونو) ښه پاکول خوښوي (مراعات يې ساتي).

او الله ﷻ (د خپلو ځانونو) ښه پاکوونکي (کسان) محبوب ګڼي (اجرونه او ثوابونه ورکوي).

[۱۰۹] ايا نو هغه څوک چې د خپلې ابادى بنياد يې د الله ﷻ څخه په ډار او (د الله ﷻ) په رضامندى باندې ايښى وي بهتر دى (چې انديوالي يې وکړى شي) يا هغه څوک چې د خپلې ابادى بنياد يې ورستې نړېدونکې کندې په غاړه ايښى وي نو په (نړېدلو او غورزېدلو سره) دا (جوړونکي هم) د دوزخ په اور کښې وغورزوي (واچوي).

او الله ﷻ ظالم قوم ته هدايت نه کوي (چې ذکر شوي تمثيل څخه ګټه پورته کړي).

[۱۱۰] د دوى (منافقانو) هغه ابادي به د همېشه دپاره د دوى په زړونو کښې د شک (او منافقت) سبب وي مګر دا چې زړونه يې ټوټې ټوټې شي (او مړه شي).

او الله ﷻ پوه دى (او هم) د حکمت څښتن دى.

ارتباط

په وړاندېنې ايت کښې الله ﷻ فرمايلي وه چې: ﴿ وَمِنْ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ مَرَدُواْ عَلَى ٱلنِّفَاقِ ﴾ [التوبة: ۱۰۱] يعني د مرکزي منافقانو څخه ځينې په منافقت باندې بالکل روږدي شوي دي چې زيات مهارت پکښې لري حتى چې پيغمبر ﷺ يې هم نه شي پېژاندلى که الله ﷻ يې ورته معرفي نه کړي. بيا د دې دپاره چې ("تُعْرَفُ الأَشْيَاءُ بِأَضْدَادِهَا" څيزونه په خپلو اضدادو سره ښه پېژاندل کېږي) الله ﷻ د رښتيانيو مؤمنانو حال بيان کړ چې ځينو خپل ځانونه د جومات د ستنو پورې وتړل او ځينو

عجيبه او بې نظيره بنديخانه قبوله کړه مګر نه يې دوروغ وويلې او نه يې منافقت وکړ. حال دا چې دغه دواړه يې د لاسه پوره وه.

په دې ايتونو د ذکرو شوو ماهرو منافقانو د منافقت يوه نمونه ښودلې شوې ده چې منافقت ته يې د عبادت لباس اغوستی وه او په اصطلاح فساد خانه يې د جومات په نوم باندې نومولې وه حتی چې نبي کريم ﷺ هم ونه پېژاندله چې دا فساد خانه ده.

که بالفرض الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته په همدغې دسيسې باندې اطلاع نه وی ورکړې نو هغوی ته به خپل مهارت ډېره ښه نتيجه ورکړې وی او خپل منافقت به يې په نبي کريم ﷺ باندې په لاشعوري توګه په رسمياتو کښې داخل کړی وی، لکه چې شان نزول ورته اشاره کوي.

شان نزول

ځينو مفسرينو کرامو د ذکرو شوو ايتونو دپاره ښه مفصل شان نزول ليکلی دی[1] چې مونږ يې د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو او بس:

۱_ د خزرج د قبيلې يو سړی _چې ابو عامر نومېده_ د جاهليت په زمانه کښې د شرک څخه نصرانيت ته اووښتی وه او په نصرانيت کښې يې د ډېر عبادت د کبله د "الرَّاهِب" لقب ګټلی وه.

نوموړی د هغه جليل القدر صحابي (حنظله ﷺ) پلار وه کوم چې د احد په غزا کښې شهيد شو او پرښتو غسل ورکړ چې په "غَسِيل الْمَلَائِكَة" لقب شهرت لري[2].

۲_ کله چې نبي کريم ﷺ مدينې منورې ته هجرت وکړ نو نوموړي ابو عامر ته يې د اسلام دعوت ورکړ مګر هغه دعوت رد کړ او په غصه مکې معظمې ته وتښتېد او هلته يې د مشرکانو سره لاس يو کړ، او بالآخره د احد غزا دپاره يې تحريک وچلاوه.

۳_ نو کله چې مکه معظمه فتحه شوه او د حنين او طائف په غزاګانو کښې هم مشرکانو ماتې وخوړه نو ابو عامر په جزيرة العرب کښې په تنګ شو او روم ته لاړ ترڅو هلته د نبي کريم ﷺ په عداوت کښې تحريک وچلوي او هرقل جنګ ته تحريک کړي.

۴_ ابو عامر د روم څخه د خپل قوم (خزرج) منافقانو ته _چې دولس تنه وه_ امر وکړ چې د مسجد قباء ترڅنګ د جومات په نامه او د جومات په شکل يوه ابادي جوړه کړئ چې د پټو مجالسو او ټولنو دپاره ترې کار واخلو. په نن سبا کښې زه د يو زورور لښکر سره درروان يم ترڅو د مسلمانانو بيخ وباسو.

۵_ دولس (۱۲) تنو منافقانو د هغه منافقانه امر عملي کړ او د جومات په نامه باندې يې يوه ابادي جوړه کړه.

۶_ کله چې په دغې ابادۍ کښې کار ختم شو نو دوی نبي کريم ﷺ ته ورغله او ويې ويلې چې:

(۱) تفسير ابن کثير ج۲ ص۳۸۷؛ تفسير القاسمي ج۸ ص۳۲۳

(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۲۵۷

يا رسول الله! مونږ د لاندې وجوهو د کبله يو جومات جوړ کړی دی چې:

الف: په ګرمو ورځو کښې ټول مسلمانان د قباء جومات ته نه شي تللی او د اکثرو څخه د جمې د لمانځه فضایل فوتېږي.

ب: په باراني شپو او ورځو کښې خو ټول بوډاګان او معذور خلک د جمې څخه محرومېږي او د رسېدلو توان نه لري.

۷ـ نو مونږ د مسلمانانو د ښېګڼو دپاره جومات جوړ کړی دی هېله ده چې تاسو يې په خپل مبارک لمانځه سره (په اصطلاح) افتتاح کړئ او لمونځ پکښې پیل کړئ.

۸ـ نبي کریم ﷺ وعده ورکړه چې کله زه د تبوک د غزا څخه راستون شم نو ان شاء الله جومات به درته افتتاح کړم، اوس فرصت نه لرم، د سفر په تجهیزاتو باندې بوخت یم.

۹ـ کله چې نبي کریم ﷺ د تبوک د غزا څخه راستون شو او د "ذي اوان" مقام ته راورسېد (چې د مدینې منورې څخه په يو ساته فاصله کښې پروت دی) نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونو نازل کړه او د منافقانو ډېره ماهرانه دسیسه يې شنډه کړه.

۱۰ـ نبي کریم ﷺ څینو صحابه وو کرامو ؓ ته وظیفه ورکړه چې د هرڅه څخه وړاندې ذکره شوې د جومات په نامه ابادي ړنګه کړي او د خاورو سره يې برابره کړي.

صحابه کرام ؓ ورغله او اور يې ور واچاوه او د ایرو ډېرۍ يې ترې جوړه کړه او جوړونکي يې خواره واره شوه[۱]. او همدارنګه نبي کریم ﷺ امر وکړ چې هلته دې مرداري او ناپاکي واچولی شي او د یوه ډېران حیثیت دې ولري[۲].

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پیغمبره! د صادقو مؤمنانو د حالاتو څخه وروسته اوس د ماهرو منافقانو د منافقت يو مثال ولوله او مقایسه وکړه چې هغوی په خپل ایمان کښې څومره مضبوط دي او دوی په منافقت کښې څومره مهارت لري او څومره پرې کلک دي، مثال دا دی:

۱ـ د ماهرو منافقانو څخه هغه کسان هم دي کومو چې د لاندې اغراضو دپاره جومات جوړ کړی دی:

الف: د دې دپاره چې مسجد قباء ته پرې ضرر ورسوي او د هغه جمه کنډوه کړي.

ب: د دې دپاره چې خپل کفري مسلک ښه قوي او د پرمختګ په لور يې سوق کړي.

ج: چې په مسجد قباء کښې لمونځ کوونکي مؤمنان تجزیه کړي او ترمنځ يې جدايي واچوي.

د: بالآخره د هغه چا دپاره د غلي کېدلو (او پټېدلو) مرکز جوړ کړي کوم چې لا د پخوا څخه د الله ﷻ او پیغمبر ﷺ په جنګ باندې مصروف وه او د اسلام د تخریب دپاره يې کار کاوه.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۲۵۳

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۹، تفسیر البغوي ج۲ ص۳۲۷

هغه څوک دی؟ هغه ابو عامر الراهب د الله ﷻ دښمن دی.

۲ـ ای پیغمبره! ذکر شوي منافقان به تاته ضرور په دروغو سوګندونه وکړي چې مونږ د جوماتو په آبادولو کښې غیر شرعي اغراض نه درلوده. زمونږ غرض همدا وه چې بوډاګان او کمزوري خلک په ډېرو ګرمو وختونو کښې او هم په باراني شپو کښې بې جمې پاتې نه شي.

۳ـ خو الله ﷻ شهادت ورکوي چې د دوی سوګندونه په دورغو دي او حقیقت دا دی چې دوی د جومات په جوړولو کښې فاسد اغراض درلوده.

۴ـ نو ای پیغمبره! د منافقانو په ذکر شوي جومات کښې هیڅکله مه ودرېږه او مه پکښې د افتتاح دپاره لمونځ کوه، او دا څکه چې:

الف: کوم جومات چې بنیاد یې د اولې ورځې څخه په تقوی او دینداری باندې اېښودلی شوی دی، په هغه کښې ستا ودرېدل ډېر ښه دي د هغه جومات څخه چې بنیاد یې په بې دینۍ او منافقت باندې اېښودل شوی دی.

په دې چل سره غواړي چې په لا شعوري ډول باندې ته (ای پیغمبره!) هغوی ته د منافقت او فساد اچولو اجازه ورکړې.

ب: د کوم جومات چې د بنیاد ډېره یې په تقوی باندې اېښودله شوې ده د هغه په اهالیو (لمونځ کوونکو) کښې داسې رجال (سړي) شته چې ظاهري او باطني طهارت او پاکي یې ډېره خوښه ده، د منافقانو غوندې باطني خبث (نفاق) ته په زړونو کښې ځای نه ورکوي او هم د لوټو د استنجاء څخه وروسته خپل ځانونه په اوبو سره هم پاکوي.

نو کله چې الله ﷻ پاکان خوښوي نو ته هم پاکان خوښ کړه او د خوشالولو دپاره یې کار وکړه.

ج: ای پیغمبره! اوس نو لاندې پوښتنه خپل امت ته وړاندې کړه ترڅو موضوع واضحه شي، دا څکه چې هر هوښیار سړی په دې بلندې پوهېږي چې په ذکرو شوو دواړو جوماتونو (مسجد ضرار، مسجد تقوی) کښې کوم غوره دی او کوم بهتر دی چې سړی پکښې لمونځ وکړي؛ پوښتنه دا ده:

اول: ایا نو د هغه چا ابادي بهتره ده چې د خپلې ابادۍ لومړنۍ ډېره یې په دې نیت اېښې وي چې الله ﷻ ترې راضي شي او په متقیانو کښې وشمېرل شي.

او په دې باندې علاوه د خپلې ابادۍ بنیاد یې په یوه داسې قوي ځای کښې اېښې وي چې د قیامت د ورځې پورې د نړېدلو او راغورزېدلو د خطره بچ وي.

دوهم: او یا د هغه چا ابادي غوره ده چې هغه د یو پلوه د خپلې ابادۍ د بنیاد ډېره د کاواکې (نړېدونکې) کندې په غاړه اېښې وي چې سات په سات او ګړی په ګړی د چپه کېدلو د خطر سره مخامخ وي، او د بله پلوه یې د خپلې ابادۍ د بنیاد په اېښودلو کښې نه تقوی او دینداري مطلب وي او نه پکښې د الله ﷻ رضامندي غواړي. بلکې په همدې غرض یې خپله ابادي جوړه کړې وي چې کفري مقاصد پکښې ترسره کړي او د الله ﷻ غضب تر لاسه کړي.

نو کله چې نوموړې کاواکه ابادي سرچپه ونړېږي نو خپل خاوند هم د خانه سره چپه کوي او د دوزخ اور ته يې رسوي، دا ځکه چې الله ﷻ ظالم قوم ته هدايت نه کوي، چې خپل استعدادونه يې د متکررو جنايتونو د کبله د خاورو سره برابر کړي وي او خپل خير او شر نه شي سنجولی.

د ذکرې شوې پوښتنې په جوابولو کښې چې هيڅوک دوهم ډول ابادي نه خوښوي نو تاته هم په کار دي (ای پيغمبره!) چې د تقوی جومات پرهېزدي او د ضرار په جومات کښې په لمانځه باندې ونه درېږې.

همدارنگه تاته مناسبه ده چې د هغه جومات د اهاليوو څخه خپلې اړيکې وشکوې او د دې جومات د اهاليوو سره خپل ارتباطات قوي او کلک کړې.

۵_ ذکر شوی د فساد جومات ځکه د خپلو جوړونکو دپاره په دوزخ کښې د غورزېدلو سبب جوړ شو چې د هغه رنگول د دوی په زړونو کښې کفر او منافقت دومره قوي اوکلک کړ چې د زړونو څخه به يې په هيڅ صورت کښې بهرون نه شي مگر هله چې زړونه يې ټوټې-ټوټې او پرچې-پرچې شي، يعنې د مرگ د وخته پورې به د منافقت څخه لاس وانخلي او په همدې حالت باندې به مړه شي او د دوزخ په ټيټه پايه کښې به واچولی شي.

الله ﷻ ته هرڅه ډېر ښه معلوم دي او د حکمت په غوښتنه د هرچا سره مناسب چال چلند کوي.

توضيحات

۱_ که څه هم د مسجد ضرار د رد دپاره فقط همدې جملې ﴿ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ﴾ کفايت کاوه، يعنې چې منافقان دروغ وايي پام کوه چې افتتاحيه لمونځ پکښې ونه کړې؛ مگر الله ﷻ په ډېرو تاکېداتو سره ذکر شوی حکم ځکه نازل کړ چې:

الف: ترڅو منافقان مايوسه شي او په بيا-بيا مراجعې سره نبي کريم ﷺ ته تکليف ورنه کړي.

ب: ترڅو د قيامت د ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته موضوع واضحه کړی شي او منافقان ونه شي کړی چې خپلې ساده لوحي مسلمانان په دې خبره تېرباسي چې د جومات رنگول ښه کار نه دی شوی.

د دې ايتونو ارشاد

۲_ ذکر شوي ايتونه ټولو مسلمانانو ته توصيه او ارشاد کوي چې په هره زمانه کښې د منافقانو او د دين د دښمنانو دسانسو ته زياته پاملرنه وکړي ترڅو د مذهب په جامه کښې لا مذهبي او د جومات په نامه شيطان خانه او بالآخره د عبادت په نامه وربانديې کفر قبول نه کړي.

مسلمانان بايد ويښ او بيدار وي او په دقت سره د دښمنانو کړه وړه وڅاري. بايد د کفري دولتونو کومکونو ته په سرسري نظر ونه گوري. د هغوی کومکونه په غير شرعي غرض باندې ولاړ دي.

د همدې کبله بېگاه شپه کفري دولتونو اعلان وکړ چې په افغانستان کښې د خپلو غرضي کومکونو هغه متعددې موسسې وتړي کومې چې په وړاندېنيو حکومتونو کښې د کومکونو په کارونو باندې بوختې وې.

دا ولې؟ دا ځکه چې څو ورځې وړاندې[۱] د استاذ رباني حکومت سقوط وکړ چې زنانه پکښې په ازادۍ سره دفترونو ته تللې راتللې او د ستر (حجاب) مراعات پکښې عملي بڼه نه وه اختیاره کړې.

اما کله چې د طالبانو حکومت په نارینه وو او زنانه وو باندې شرعي احکام تطبیق کړه او زنانه وو ته یې اجازه ورنه کړه چې په دفترونو کښې مخ لوڅې کار وکړي او په مرستندویه موٴسسو کښې د کفارو ترڅنګ کیني نو همدا نن[۲] د بي بي سي (BBC) کفري راډیو اعلان وکړ چې که د طالبانو حکومت ښځو ته هغه ازادي ورنه کړي کومه چې کفري دولتونه ورته ازادي وایي نو بین الملل به وربانډې خپل کومکونه قطعه کړي (مرستندویه موٴسسې به وتړي) او هم به یې حکومت په رسمیت باندې ونه پېژني.

د پورتني مثال څخه هرڅوک پوهېږي چې د کفري دولتونو په شاتو کښې زهر دي او عداوتونو ته یې د دوستۍ جامې وراغوستي دي. نو الله ﷻ دې د طالبانو حکومت موفق کړي چې شریعت په خلکوباندې تطبیق کړي او د کفري دولتونو په تهدیداتو باندې پروا ونه کړي.

د تقوی جومات د کوم جومات نوم دی؟

۳ـ د دې جملې ﴿لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ﴾ په تفسیر کښې علماء کرام په لاندې ګروپونو باندې ویشلی شوي دي:

الف: د ذکر شوي جومات څخه د قباء هغه جومات مراد دی د کوم د قبلې طرف چې نبي کریم ﷺ ته جبرائیل علیه السلام ښودلی وه[۳]، او د بنیاد ډبره یې په هغې ورځې کښې کېښودله شوه چې کله نبي کریم ﷺ د مکې معظمې څخه مدینې منورې ته ورسېد.

دا د یو پلوه او د بله پلوه نبي کریم ﷺ د قباء په جومات کښې څلور ورځې (دوشنبه، سه شنبه، چارشنبه، پنجشنبه) لمونځ وکړ او د جمعې په ورځ د مدینې منورې د مرکز په لور روان شو چرته چې اوس مبارکه روضه اباده ده[۴]. دا جومات ځکه مراد دی چې:

اول: د ایتونو وړاندې او ورسته جملې همدا غوښتنه کوي چې بحث په مسجد ضرار کښې راروان دی کوم چې د مسجد قباء په مقابل کښې جوړ شوی وه.

دوهم: د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه روایت دی: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِي مَسْجِدَ قُبَاءٍ رَاكِبًا وَمَاشِيًا فَيُصَلِّي فِيهِ رَكْعَتَيْنِ»[۵] یعنې: نبي کریم ﷺ به د قباء جومات ته کله سور او کله پیاده ورته، او هلته به یې دوه رکعته لمونځ اداء کاوه.

درېم: نبي کریم ﷺ د ابو هریره رضي الله عنه په روایت باندې فرمایلي دي چې: «نَزَلَتْ فِي اهل قُبَاءَ ﴿فِيهِ

---

(۱) ۱۳۷۵/۷/۵ هـ ش د جمعې د شپې تقریباً یوولس بجې
(۲) ۱۳۷۵/۷/۱۶ هـ ش
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۸۹
(۴) البحر المحیط ج۵ ص۵۰۴
(۵) صحیح مسلم ج۱ ص۴۴۸

رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴾»[١] يعنې دغه ايت شريف چې اوس د بحث لاندې دی د قباء د خلکو په باره کښې نازل شوی دی چې هغوی به برسېره د ډېرو په استنجاء په اوبو باندې هم استنجاء کوله.

ب: د ذکر شوي جومات څخه هغه جومات مطلب دی د کوم د بنياد ډبره چې نبي کريم ﷺ اېښې ده[٢] او په نبوي جومات باندې شهرت لري او د روضې مبارکې ترڅنګ واقع دی. دا څکه چې:

اول: د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې دوه سړي په جګړه شوه يوه دعوه کوله چې د ﴿ لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ څخه د قباء جومات مراد دی او بله مدعي وه چې د همدې جومات څخه نبوي جومات مطلب دی. دواړه د نبي کريم ﷺ حضور ته د فيصلې دپاره ورغله نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «هُوَ مَسْجِدِيْ هٰذا»[٣] يعنې: دا زما دغه جومات (مسجد نبوي) دی.

دوهم: ابو سعيد الخدري ؓ وايي چې ما د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! د دوه وو جوماتونو (د قباء جومات او نبوي جومات) څخه کوم يو هغه جومات دی چې په تقوی باندې يې بنياد اېښودلی شوی دی؟ نبي کريم ﷺ د ځمکې څخه يو موټی شګې را پورته کړې او بېرته يې په همدې ځمکه باندې ورويشتلې او بيا يې وفرمايل چې: «هُوَ هٰذَا مَسْجِدُ الْمَدِيْنَةِ»[٤] يعنې: دا همدغه د مدينې منورې جومات دی.

تبصره

۴_ څرنګه چې په ذکرو شوو دواړو جانبو کښې ډېر احاديث روايت شوي دي چې ځينو مفسرينو کرامو را غونډ کړي دي[٥]، نو علماوو کرامو پکښې لاندې دوه لارې غوره کړې دي:

الف: ځينو د دواړو جانبو په احاديثوکښې قوت او ضعف لټولی دی او بالآخره يې دې ته ترجيح ورکړې ده چې په ايت شريف کښې نبوي جومات مراد دی[٦].

ب: ځينو د ﴿ لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ څخه عامه معنی اخستې ده چې په دواړو جوماتونو باندې صدق موندلی شي[٧].

نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: د ضرار په جومات کښې د ودرېدلو څخه په هغه جومات کښې درېدل غوره دي د کوم بنياد چې په تقوی او په پاخه ايمان باندې اېښودلی شوی، لکه د قباء جومات او يا لکه د نبي کريم ﷺ جومات (نبوي جومات) او يا داسې نور جوماتونه.

---

(١) سنن ابن ماجه ص٣٠؛ جامع الترمذي ج٢ ص١٤١
(٢) المحرر الوجيز ج٨ ص٢٧٥
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص١٤١
(٤) مسند احمد بن حنبل ج٤ ص٤٩؛ صحيح مسلم ج١ ص٤٤٧
(٥) تفسير ابن كثير ج٢ ص٣٨٩
(٦) روح المعاني ج١١ ص٢١
(٧) تفسير القاسمي ج٨ ص٣٢٦؛ التفسير الكبير ج١٦ ص١٩٥

د "شَفَا جُرُفٍ هَارٍ" معناوې

۵_ په دې کلماتو ﴿ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ ﴾ کښې درې لغات جمعه شوي دي چې معناوې يې دا دي:
الف: "شِفَا" د شين په زير سره د مرض ځخه روغېدلو ته ويل کېږي، او د شين په زور سره د يوه شي ځنډې ته وضعه شوې ده مګر د کنايې په توګه د قرب (نژدېکت) معنی ورکوي[1].
ب: ﴿ جُرُفٍ ﴾ _لکه "شُغُل" _ د يوې کندې هغې برخې ته ويلی شي چې د اوبو په ذېرو بهېدلو سره کاواکه شوې او ورسته شوې وي[2].
ج: د ﴿ هَارٍ ﴾ کلمه د "هَارَ الْبِنَاءُ" ځخه اخستله شوې ده يعنې ابادي لوېدلې وه، چې په اصل کښې "هَاوِرٌ" وه او د قلب او هم د "قَاضٍ" غوندې د اعلال په ذريعه ترې "هَارٍ" جوړه شوه، لکه د "شَاكٍ" کلمه چې په اصل کښې "شَاوِكٌ" وه او بيا ترې "شَاكٍ" جوړه شوې ده[3].
نو د معنی حاصل يې داسې را خېژي چې: د منافقانو ذکر شوی جومات چې بنياد يې په منافقت او فساد باندې اېښودلی شوی دی د هغې ابادی مثال لري د کومې چې بنياد يې د ورستې او کاواکې کندې په غاړه اېښودل شوی وي او په ادنی حرکت سره راچپه او درې ورې شي او هم خپل خاوند په دنياوي حسرت او عذاب باندې علاوه، د اخروي عذاب سره هم مخامخ کړي او د دوزخ اور ته يې ورګوزار کړي.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ ٱشْتَرَىٰ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُم بِأَنَّ لَهُمُ ٱلْجَنَّةَ ۚ يُقَٰتِلُونَ
فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ وَٱلْقُرْءَانِ ۚ
وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِ ۚ فَٱسْتَبْشِرُوا۟ بِبَيْعِكُمُ ٱلَّذِى بَايَعْتُم بِهِۦ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ
ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ (١١١) ٱلتَّٰٓئِبُونَ ٱلْعَٰبِدُونَ ٱلْحَٰمِدُونَ ٱلسَّٰٓئِحُونَ
ٱلرَّٰكِعُونَ ٱلسَّٰجِدُونَ ٱلْءَامِرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَٱلنَّاهُونَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ
وَٱلْحَٰفِظُونَ لِحُدُودِ ٱللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ (١١٢) ﴾

[۱۱۱] يقينًا الله ﷻ د مؤمنانو ځخه د دوی ځانونه او د دوی مالونه په دې عوض پيرودلي (اخستي) دي چې بې شکه دوی لره (د الله ﷻ په وړاندې) جنت دی.

(۱) مفردات الرغب ص۲۷۱
(۲) تفسير الکشاف ج۲ ص۳۱۲
(۳) لسان العرب ج۵ ص۲۶۷

(د پېرودلو صورت يې دا دی چې) دوی د الله ﷻ په لاره کښې جنګېږي نو (کفار) وژني او دوی (هم کله د هغوی د پلوه) وژل کېږي.

(الله ﷻ) په خپل اقدس ځان باندې (هم) په تورات کښې او (هم) په انجیل کښې او (بالآخره هم) په قرآن کریم کښې (وعده کړې ده) حقه (ثابته) وعده او (په دې باندې علاوه) هغه څوک دی چې په خپل عهد (وعدې) باندې د الله ﷻ څخه ښه وفا کوونکی وي؟ (هیڅوک نشته).

نو (ای پیغمبره! مؤمنان مخاطب کړه چې) په خپلې هغې بیې باندې خوشاله اوسئ په کومې باندې چې تاسو (د الله ﷻ سره) د پلورلو او پیرودلو معامله کړې ده.

او د غه (ورکړه راکړه چې ده) همدا ډېره لويه کاميابي ده (چې ستاسو په برخه شوه).

[۱۱۲] (مؤمنان چې دي) دوی (د کفر او ګناهونو څخه) توبه کوونکي دي، (يوازې د الله ﷻ) عبادت کوونکي دي، (د الله ﷻ) حمد ويونکي، روژه نيوونکي، رکوع کوونکي (او) سجده کوونکي (لمونځ کوونکي) دي، په نېکو (شرعي) کارونو باندې امر کوونکی دی او د (غير شرعي) بدو کارونو څخه منعه کوونکي دي او (بالآخره) د الله ﷻ د حدودو (شرعي چوکاټونو) ساتونکي دي.

او (په آخر کښې ای پيغمبره!) مؤمنانو ته زيری ورکړه (چې الله ﷻ به دوی ته هم جنتونه ورکړي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغو خلکو حالات بيان شوي وه کوم چې د جهاد څخه يا د منافقت او يا د کسالت (سستۍ) د کبله پاتې شوي وه. په دې ايتونو کښې د مجاهدينو فضائل بيانيږي او هم د کاملو مؤمنانو څه امتيازي خاصيتونو ته اشاره شوې ده.

۲ـ په وړاندېنيو نژدې ايتونو کښې د منافقانو د نفقاتو رد شوی وه چې د اسلام د تخريب دپاره يې د جومات په نوم ولګول مګر په دنيا او آخرت کښې ورته د زيات حسرت اسباب جوړ شوه. او دلته د مؤمنانو د نفقاتو مقبوليت بيان شوی دی.

۳ـ هلته د هغو سادګانو بحث تېر شو چې په منافقت کښې يې مهارت درلود او غوښتل يې چې خپل منافقت د جومات او عبادت ځای په ځيره څرګند کړي. دلته د هغو ماهرانو او هوښيارانو ذکر دی چې خپل ځانونه او خپل مالونه په الله ﷻ باندې خرڅوي.

شان نزول

۱ـ کله چې انصارو په مکه معظمه کښې د غونډۍ ترڅنګ په توره شپه کښې (د قريشو څخه په پټه) د نبي کريم ﷺ سره بيعت وکړ نو عبد الله بن رواحه ؓ ووېلې چې: ای د الله رسوله! کوم شرطونه چې ته په مونږ باندې ږدې نو هغه واضحه کړه.

نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: زه د خپل رب ﷻ دپاره دربانديې دا شرط لګوم چې د همده ﷻ عبادت به کوئ او هيڅ شی به ورسره نه شريکوئ، او د خپل ځان دپاره دربانديې دا شرط ږدم چې زما څخه به داسې دفاع کوئ لکه څنګه چې د خپلو ځانونو څخه دفاع کوئ.

نو انصارو ﷺ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! کله چې مونږ ذکر شوي دواړه شرطونه په ځای کړو نو مونږ ته به څه شی راکړی شي.

نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «الجنة» تاسو ته به الله ﷻ په عوض او بدله کښې جنت درکړي.

انصارو وويلې چې: «رَبِحَ الْبَيْعُ لا نُقِيْلُ وَلا نَسْتَقِيْلُ»[۱] يعنې: ګټوره بيعه (بيه) ده، نه يې مونږ اقاله (فسخه) کوو او نه يې اقاله (فسخه) غواړو. نو ذکر شوي ايتونه نازل شوه.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: ذکر شوي بيعت خو د هجرت څخه وړاندې صورت نيولی وه چې بالآخره همدا بيعت د هجرت سبب جوړ شو او دا ايتونه خو د هجرت په نهم کال باندې نازل شوي دي، نو ايا هغه واقعه د دې ايتونو شان نزول کېدلی شي؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲] او په مصداق کښې د زماني يووالی څه ضرور نه دی. د همدې کبله ځينو مفسرينو کرامو د ذکرو شوو ايتونو دپاره متعدد شان نزولونه (مصداقات) ښودلي دي[۳] که څوک فرصت لري نو هلته دې وګوري.

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پيغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د مجاهدينو او جهاد فضائل قرائت کړه او هم ورته د سوچه مؤمنانو خاصيتونه واضحه کړه. هغه دا چې:

۱ـ دا يقيني خبره ده چې الله ﷻ د مؤمنانو څخه هغه نفسونه او هغه مالونه چې همده ﷻ ورکړي دي بېرته په بيه باندې اخلي او په بدل کښې يې جنت ورکوي. دا ځکه چې دوی د الله ﷻ په لاره کښې جنګېږي چې د الله ﷻ دښمنان وژني او پخپله باندې هم کله-کله وژل کېږي. دوی د مرګ څخه نه ډارېږي. دوی د غزا څخه د پاتې کېدلو په غرض د منافقانو په څېر دروغيني بهانې نه جوړوي. دوی هوښيار دي او پوهېږي چې نه نفسونه باقي پاتې کېږي او نه مالونه دوام پيدا کولی شي مګر هله چې په الله ﷻ باندې وپلورل شي.

په ذکره شوې بيه باندې صرف ماهران او د عقل خاوندان عقيده کوي، دا ځکه چې دا نسيا بيه ده او د ثمنو (قيمت) په منځکښې يې مرګ حائل دی. د همدې کبله ذکر شوې بيې ته صرف هغه کسان زړه ښه کوي چې په لاندې اسنادو باندې عقيدې ولري:

الف: ذکرو شوو مجاهدينو ته الله ﷻ په خپلو ټولو اسماني کتابو کښې په حقه وعده ورکړې ده، لکه تورات او انجيل او بالآخره قرآن کريم. نو چا چې په دغو کسانو باندې ايمان راوړی دی هغه به يې د وعدو په رښتياتوب باندې هم باور لري.

ب: په دې باندې علاوه ذکره شوې وعده د بل چا د پلوه نه بلکې د الله ﷻ د پلوه ورکوله کېږي،

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۹
(۲) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲
(۳) تفسير المنار ج۱۱ ص۴۹

ایا نو د الله ﷻ څخه هم بل څوک په خپل عهد (وعدي) باندې کلک شته؟

۲_ نو ای پیغمبره! د الله ﷻ دپلوه ذکر شوي تاجران مخاطب کړه چې: ای د الله ﷻ د لارې تاجرانو! په هغې بیه باندې بشارت (زیری) قبول کړئ او خوشاله شئ په کومه چې تاسو په الله ﷻ باندې خپل ځانونه او مالونه خرڅ کړي دي. ځکه چې دا ډېره لویه کامیابي ده چې څوک فاني متاع په باقي ثمنو (قیمت) باندې وپلوري.

۳_ ای پیغمبره! د مؤمنانو څه نور صفات هم قرائت کړه چې یوازې همدوی پورې اختصاص لري او په منافقانو کښې تحقق نه شي موندلی.

یعنې: برسېره پر دې چې مؤمنان خپل مالونه او سرونه په الله ﷻ باندې خرڅوي د لاندې غوره صفاتو درلودونکي هم دي:

الف: مؤمنان توبه کوونکي دي چې په دوامداره توګه د کفر او شرک څخه ځانونه ساتي. او که د ګناه مرتکب شي نو دستي توبه وباسئ او حتی کله-کله خپل ځانونه د جومات په ستنو پورې هم تړي.

ب: دوی په دائمي توګه د خپل رب ﷻ عبادت کوي او هیڅ شی پکښې ورسره نه شریکوي.

ج: دوی د الله ﷻ ثنا ویونکي او ستایونکي دي. د ده ﷻ څخه پرته د هیڅ شي داسې ستاینه نه کوي چې د الوهیت سره مناسبه وي.

د: دوی صرف د الله ﷻ د رضا دپاره روژه نیوونکي دي چې په خپلو بشري خواهشاتو باندې قدم ږدي او د خپل رب ﷻ د اوامرو مننه کوي

هـ، و: مؤمنان په دوامدار توګه لمونځونه کوي کله چې خپل رب ﷻ ته په رکوع وي او کله ورته په سجده پراته وي، چې همدا لمونځ ورسره په الهي اطاعت کښې مرسته کوي.

ز: مؤمنان یوازې او یوازې د خپلو ځانونو غم نخوري چې الله ﷻ ته یې ورنژدې کړي بلکې د نورو په غم باندې هم غمژن وي چې په دوامداره توګه ورته په نیکیو باندې امر کوي او د خیر کارونو ته یې دعوت کوي چې خپل ځانونه او خپل مالونه په الله ﷻ باندې د جنت په بدل کښې خرڅ کړئ او ابدي کورونه جوړ کړئ.

ح: همدارنګه دوی د نورو خلکو لاس نیوونکي وي ترڅو د کفریاتو او ګناهونو څخه اجتناب وکړي او شرعي منکرات (نا اشنا) کارونه پرېږدي.

ط: په دې ټولو باندې دپاسه د شرعي حدودو حفاظت کوي او ضائع کېدلو ته یې نه خوشې کوي. نو که پخپله آمران وي په خپل لاس باندې حدود الله اجراء کوي او که نه نو د هغه چا سره همکاري کوي کوم چې د حدودو د اجراء کولو مسئولیت په غاړه لري، او د اولو الامرو د جملې څخه وي.

په دې باندې علاوه، د خپل ژوند ټول کارونه د شریعت په چوکاټ کښې ترسره کوي او د شرعي مقرراتو څخه تجاوز نه کوي.

۴_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو صفاتو خاوندانو (مؤمنانو) ته زیری او بشارت ورکړه چې الله ﷻ د دوی څخه راضي دی او ډېر ژر دی چې الله ﷻ به دوی هم د خپله خانه راضي کړي او جنتونه به ورکړي.

توضيحات

۱_ الله ﷻ په ايت شريف کښې د ذکرې شوې اشتراء صورت په دې جمله ﴿ يُقَٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ کښې بيان کړی دی. يعنې په الله ﷻ باندې د خپل سر او مال د خرڅولو صورت دا دی چې سړی د الله ﷻ په لاره کښې د کفارو سره جنګ وکړي، نو د ده دپاره الله ﷻ د جنت وعده ورکړې ده که څه هم ژوندی پاتې شي او شهيد نه شي.

هو! که څوک برسېره په جنګ کولو باندې شهيد هم شي نو د هغه درجې خو لا نورې هم لوړېږي.
د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِهِ كُلُّ دَرَجَتَيْنِ مَا بَيْنَهُمَا كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ»[۱] يعنې: يقيناً په جنت کښې سل درجې دي چې الله ﷻ په خپله لاره کښې د مجاهدينو دپاره تيارې کړې دي د هرو دوه وو درجو ترمنځ دومره فاصله ده لکه څومره چې د ځمکې او اسمان ترمنځ فاصله ده.

ب: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ فَصَلَ فِي سَبِيلِ اللهِ فَمَاتَ أَوْ قُتِلَ فَهُوَ شَهِيدٌ أَوْ وَقَصَهُ فَرَسُهُ أَوْ بَعِيرُهُ أَوْ لَدَغَتْهُ هَامَّةٌ أَوْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ أَوْ بِأَيِّ حَتْفٍ شَاءَ اللهُ فَإِنَّهُ شَهِيدٌ وَإِنَّ لَهُ الْجَنَّةَ»[۲] يعنې: هرڅوک چې د خپله کوره د الله ﷻ په لاره کښې جدا شي نو مړ شي يا ووژلی شي نو هغه شهيد دی، (مثلاً) يا يې خپل آس يا خپل اوښ څټ مات کړي يا يې زهر لرونکي حشره وچيچي يا په خپله بستره باندې مړ شي يا په هر ډول مرګ سره چې د الله ﷻ اراده شوې وي مړ شي نو يقيناً هغه (په ټولو صورتونو کښې) شهيد دی او يقينا هغه ته جنت دی.

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلالِ السُّيُوفِ»[۳] يعنې: او پوه شئ چې يقيناً جنت د (جهادي) تورو د سورو لاندې دی (که څوک ژوندی پاتې شي او که شهيد شي).

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ايا هغه نهه صفات کومو ته چې الله ﷻ په ﴿ ٱلتَّٰٓئِبُونَ ٱلْعَٰبِدُونَ ٱلْحَٰمِدُونَ ﴾ الاية- کښې اشاره کړې ده ټول د جنت په ورکړه کښې شرط دي او که نه محض د بهترۍ دپاره ذکر شوي دي؟

مونږ وايو چې: ظاهره دا ده چې دا (ايت شريف) بېله جمله ده، چې محض د مؤمنانو فضائل يې واضحه کړي دي او په هغې تجارتي بيه کښې د اشتراط په توګه نه دي نازل شوي په کومه کښې چې الله ﷻ مقاتل في سبيل الله (د الله ﷻ په لار کښې جنګ کوونکي) ته د جنت وعده ورکړې ده[۴].

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴
(۲) سنن ابي داوٗد ج۱ ص۳۳۸
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۳۹۵
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۰۳۰ المحرر الوجيز ج۸ ص۲۸۴

سياحة څه معنى؟

٣ـ د ﴿ ٱلسَّـٰٓئِحُونَ ﴾ کلمه د "سَيْح" څخه اشتقاقه شوې ده. "سَيْح" هغو څرګندو اوبو ته ويل کېږي چې د ځمکې په مخ باندې بهېږي[١]. خو په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ ٱلسَّـٰٓئِحُونَ ﴾ په کلمه کښې څو متعددې معناوې کړې دي لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ ٱلسَّـٰٓئِحُونَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د مجاهدينو معنى ورکوي. لکه چې يوه ورځې يوه سړي د نبي کريم ﷺ څخه وغوښتل چې: اى د الله رسوله! ماته د سياحت (په بيديا کښې د اوسېدلو) اجازه راکړه. نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِنَّ سِيَاحَةَ أُمَّتِي الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ ﷻ»[٢] يعني: يقينًا زما د امت سياحت د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کول دي.

ب: عام مفسرين کرام د ذکرې شوې کلمې څخه روژه داران مرادوي، چې په روژې سره سړى د خپلو مشروعو مالونو څخه نه څه خوړلى شي او نه څه څښلى شي، ته به وايې چې د خپل وطن څخه يې سياحت کړى دى او هيڅ شى يې په لاس کښې نشته[٣].

ج: او ځينې يې د شرعي علومو په طالبانو باندې تفسيروي[٤].

د: بالآخره ځينې علماء کرام وايي چې دلته ترې مهاجرين او يا د شرعي عبرت اخستلو دپاره سياحين مطلب دي[٥].

تبصره

مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوې ټولې معناوې سره يو تربله څه منافات نه لري، په کار دي چې د نوموړې کلمې څخه ما يطلق عليه السائحون واخستل شي ترڅو ټولو معناوو ته شامله شي.

﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓاْ أُوْلِي قُرْبَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَحِيمِ (١١٣) وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ۚ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ (١١٤) ﴾

[١١٣] پيغمبر ﷺ او هغو کسانو ته چې ايمان يې را وړى دى مناسب (جائز) نه دي چې مشرکانو ته (د الله ﷻ څخه) مغفرت وغواړي اګر که دوى (مشرکان) د قرابت (خپلوى) خاوندان وي.

(البته) د هغه څخه وروسته چې (په وحې يا مرګ باندې) ورته څرګنده شي چې يقينًا دوى د دوزخ ملګري (دوزخيان) دي.

---

(١) لسان العرب ج٢ ص٤٩٢

(٢) سنن ابي داود ج١ ص٣٣٦

(٣) التفسير الكبير ج١٦ ص٢٠٣

(٤) الجواهر للطنطاوي ج٥ ص١٦٨

(٥) تفسير القاسمي ج٨ ص٣٣٥

[۱۱۴] او د خپل پلار (ازر) دپاره د ابراهیم ﷺ د مغفرت غوښتل (د بلې هیڅ وجهې د کبله) نه وه مګر د یوې وعدې د کبله چې ابراهیم ﷺ (د عدم معلوماتو په وخت کښې) هغه (خپل پلار) ته ورکړې وه (چې زه به ډېر ژر ستا دپاره د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړم).

نو کله چې ابراهیم ﷺ ته واضحه شوه (او معلومات ورته ورکړی شوه) چې بې شکه د ده پلار د الله ﷻ دپاره دښمن دئ نو د خپل پلار څخه بېزار شو.

یقینًا ابراهیم ﷺ چې وه بالکل مهربان (زړه سوونکی او) د حلم (زغم) خاوند وه.

ارتباطونه

۱ـ د دې سورت (التوبة) یو نوم "بَرَاءَة" دی چې د بېزارۍ معنی ورکوي، نو څرنګه چې د سورت د اول سر څخه مونږ ته الله ﷻ توصیه وکړه چې د ژوندیو مشرکانو څخه خپله بېزاري اعلان کړو او هم په همدې سورت کښې یې مونږ ته امر وکړه چې د منافقانو سره جهاد وکړو البته هغه جهاد چې د همدوی سره مناسبت لري، لکه چې د [التوبة:۶۶] ایت لاندې شرحه شوی دی، همدارنګه مونږ ته ارشاد وشو چې په مړو منافقانو باندې د جنازې لمونځ ونه کړو یعنې د الله ﷻ څخه ورته ښښنه ونه غواړو.

په دې ایتونو کښې توصیه شوې ده چې لکه څنګه چې تاسو د ژوندیو مشرکانو څخه خپله بېزاري اعلانه کړه همدارنګه د دوی د مړو څخه هم خپله بېزاري اعلانه کړئ او ښښنه ورته مه غواړئ.

لنډه دا چې لکه څنګه چې تاسو د منافقانو په باره کښې د مړو او ژوندیو څخه بېزار یاست همدارنګه د مشرکانو په هکله هم د مړو او ژوندیو څخه بېزار شئ.

۲ـ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د کاملو مؤمنانو نهه صفات بیان کړي وه او دلته یې لسم صفت واضحه کړی دی، هغه دا چې د کاملو مؤمنانو یو صفت دا هم دی چې مشرکانو ته ښښنه نه غواړي.

شان نزولونه

د ذکرو شوو ایتونو دپاره علماوو کرامو متعدد شان نزولونه لیکلي دي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

۱ـ اکثره مفسرین کرام وايي چې ذکر شوي ایتونه د ابو طالب په هکله نازل شوي دي، حتی چې خینو لا همدا شان نزول صحیح ګڼلی دی[۱]، هغه دا چې:

کله چې ابو طالب ته مرګ حاضر شو (د مرګ علامات پکښې ولیده شوه) نو نبي کریم ﷺ هغه مخاطب کړ چې: ای عم! (ای کاکا) دغه کلمه طیبه (لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ) ووایه چې زه ستا په باره کښې د الله ﷻ په وړاندې حجت وړاندې کړی شم (ستا دپاره شفاعت وکړم).

په دغه مجلس کښې ابو جهل او ابن ابي امیه هم ناست وه. دوی دواړو ابو طالب ته ننګ ور واچاوه چې ایا د خپل پلار (عبد المطلب) د دین څخه ووړه کوې؟.

[۱] روح المعاني ج۱۱ ص۳۲

نو نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ»[١] زه به ترهغه پورې تاته بښنه غواړم ترڅو چې ستا څخه منعه نه کړی شم. «فَنَزَلَتْ» نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ابو طالب خو په مکه معظمه کښې وفات شوی دی او دا سورت خو مدني دی؟!

مونږ وايو چې:

الف: که څه هم دا سورت مدني دی مګر څه لرې نه ده چې ذکر شوي ایتونه د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوي وي[٢].

ب: په «فَنَزَلَتْ» کښې د "ف" توری د اتصال دپاره دی چې انفصال ورسره منافي دی، البته هغه انفصال نه په کوم باندې چې ذکر شوي ایتونه دلالت کوي. نو څه لرې نه ده چې د ایتونو د نزول د وخته پورې به نبي کریم ﷺ خپل تره ابو طالب ته په مسلسله توګه بښنه غوښتې وي خو د ایتونو په نزول سره به د استغفار څخه جدا او منفصل شوی وي[٣].

۳_ ځیني وايي چې دا د نبي کریم ﷺ د والدې په هکله نازل شوی دی[۴] چې:

ابو هریره ﷺ وايي چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ د خپلې والدې (مور) قبر ته ورغی نو پخپله باندې يې وژړل او د شاوخوا صحابه کرام ﷺ يې هم وژړول او بیا يې وفرمایل چې: «اسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لَهَا فَلَمْ يَأْذَنْ لِي وَاسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي أَنْ أَزُورَ قَبْرَهَا فَأَذِنَ لِي فَزُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُذَكِّرُكُمُ الْمَوْتَ»[۵] يعنې ما د خپل رب ﷻ څخه اجازه وغوښتله چې خپلې والدې ته بښنه وغواړم نو اجازه يې رانه کړه، او د خپل رب ﷻ څخه مې په دې کښې اذن وغوښت چې د قبره زیارت يې وکړم نو اذن يې راکړ، نو (ای مؤمنانو!) د قبرونو زیارتونه وکړئ! ځکه چې دا تاسو ته مرګ دریه زړه کوي.

۴_ ځیني وايي چې ذکر شوي ایتونه په لاندې قیصه کښې نازل شوي دي:

علي ﷺ وايي چې یوه ورځې یوه سړي خپلو مشرکانو والدینو (مور او پلار) ته بښنه غوښتله، ما مخاطب کړ چې: ایا څوک کولی شي چې خپلو والدینو ته بښنه وغواړي حال دا چې دواړه مشرکان وي؟! نو نوموړي سړي وویلې چې: ایا ابراهیم ﷺ خپل مشرک پلار ته بښنه نه وه غوښتې؟

نو ما دا خبره د نبي کریم ﷺ په حضور کښې یاده کړه، «فَنَزَلَتْ»[۶] نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه.

۵_ ځینو صحابه وو کرامو ﷺ وویلې چې ابراهیم ﷺ خپل مشرک پلار ته مغفرت غوښتی دی او

(١) صحیح البخاري ج٢ ص٦٧٥
(٢) روح المعاني ج٣٣ ص١١
(٣) تفسير الخازن ج٣ ص٢٠٣
(۴) المحرر الوجيز ج٨ ص٢٨٩
(۵) سنن ابن ماجه ص١١٣
(۶) جامع الترمذي ج ص١۴١؛ مسند احمد بن حنبل ج١ ص١١٢

دا دی نبي کریم ﷺ هم خپلې تره (ابو طالب) ته مغفرت غواړي، نو مونږ ته هم څه مانع نشته چې خپلو پلرونو او خپلو اقاربو ته مغفرت وغواړو، «فَاسْتَغْفَرُوْا لِلْمُشْرِکِیْنَ حَتّٰی نَزَلَ»[1] نو دوی مشرکانو ته د مغفرت په غوښتلو باندې پیل وکړ نو الله ﷻ ذکر شوی حکم نازل کړ.

تبصره

۶ـ مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوي روایات سره یو تربله څه منافات نه لري، نو څه لرې نه ده چې په ایتونو کښې د ټولو جواب نازل شوی وي. او په دې باندې علاوه سلفو صالحینو خو په مصداقاتو باندې هم د شان نزول اطلاق کاوه[2] نو که څوک ووایي چې ذکر شوي ټول روایات د ایتونو دپاره مصداقات دي هم ښه خبره ده.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه د مشرکانو په اړوند خپل امت ته لاندې ارشادات قرائت کړه:

۱ـ نه پیغمبر ته (تاته) او نه مؤمنانو ته دا مناسبه ده چې د مشرکانو دپاره د الله ﷻ څخه د شرک مغفرت وغواړي، که څه هم مشرکان یې خپلوان او اقارب وي. بلکې دوی ته په کار دي چې لکه څنګه یې چې د ژوندیو مشرکانو څخه خپله بېزاري اعلانه کړې ده چې معاهدې ورسره نه کوي او د څلورو میاشتو څخه وروسته ورسره د حرب او جنګ اعلان دی، همدارنګه باید د مړو مشرکانو سره هم خپلې علاقې او ارتباطات پرې کړي او مغفرت ورته ونه غواړي.

مګر ذکره شوې توصیه یو شرط لري هغه دا چې کله پیغمبر ﷺ او مؤمنانو ته څرګنده شي چې دوی دوزخیان دي او په شرک باندې مړه شوي دي.

نو که دا موضوع نه وه سپینه شوې نو د مغفرت غوښتل ورته جواز لري.

۲ـ هو! که څوک وایي چې ابراهیم ﷺ خو پیغمبر وه حال دا چې خپل مشرک پلار ته یې د الله ﷻ څخه مغفرت غوښتی وه. ایا د عدم استغفار حکم یوازې مونږ پورې اختصاص لري، او که څنګه؟

نو د دې جواب دا دی چې ابراهیم ﷺ خپل مشرک پلار ته د یوې وعدې په اثر مغفرت غوښتی وه، چې خپل پلار ته یې وعده ورکړې وه چې زه به تا ته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړم، البته په داسې وخت کښې چې د خپل پلار په باره کښې ورته معلومات نه وه ورکړی شوي.

نو کله چې ابراهیم ﷺ خپله وعده پوره کړه او هم ورته جوته شوه چې پلار یې د شرک په حال باندې مرکېدونکی دی او د الله ﷻ پوخ دښمن دی نو دستې ترې بېزار شو.

نو څرنګه چې ابراهیم ﷺ د یو پلوه ډېر زړه سواندی وه او د بله پلوه د کلک او قوي حلم (استقامت) خاوند وه، تاسو ته په کار دي چې په همغه پسې اقتداء وکړئ او څرګند حالو مشرکانو ته د الله ﷻ څخه مغفرت ونه غواړئ.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۸

(۲) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

توضیحات

۱_ په یاد ولرئ چې په ایت شریف کښې مونږ منعه کړی شوي یاستو چې د مشرک یا کافر دپاره د شرک (کفر) د مغفرت غوښتنه وکړو چې: ای الله! د شرک او کفر څخه ورتېر شې. اما د دې څخه نه یاستو منعه کړی شوي چې ووایو: ای الله! په فلاني کافر باندې د نورو کافرانو په نسبت لږ عذاب ورنازل کړې. دا څکه چې:

الله ﷻ په [النساء:۴۸] ایت کښې فیصله نازله کړې ده چې کفر او شرک نه ښښي نو د ښښنې غوښتنه ترې عبث کار دی، او په [النساء:۴۸] ایت کښې یې واضحه کړې ده چې د منافقانو عذاب به د مجاهرو کافرانو په نسبت زيات وي. یعنې کفار د دوزخ په عذاب کښې یو برابر نه دي نو یوه کافر ته د عذاب د کمولو غوښتنه عبث نه ده.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ د خپل تره (ابي طالب) په باره کښې فرمایلي دي چې: «لَعَلَّهُ تَنْفَعُهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُجْعَلُ فِي ضَحْضَاحٍ مِنَ النَّارِ يَبْلُغُ كَعْبَيْهِ تَغْلِي مِنْهُ أُمُّ دِمَاغِهِ»[۱] یعنې شاید چې د قیامت په ورځ زما شفاعت نوموړي ته ګټه ورسوي او د اور څخه په داسې نري اور کښې وګرځولی (واچولی) شي چې (ایله) ښنګرو ته یې رسېږي (خو) د همدې کبله به یې اصل دماغ (ماغزه) خوټېږي.

یادونه

۲_ د ذکر شوي حدیث او نورو احادیثو په استناد مونږ (أهل السنة والجماعة) وایو چې ابو طالب (د نبي کریم ﷺ تره) د کفر په حال باندې مړ شوی دی[۲].

مګر اهل التشیع ترې منکر دي، د دوی عقیده دا ده چې نوموړی په ایمان باندې مشرف شوی وه او د ایمان په حال وفات شوی دی[۳]، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: سړی به په څه باندې پوه شي چې دا کافر دوزخي دی استغفار ورته په کار نه دی او دا دوزخي نه دی د استغفار باک یې نشته؟

مونږ وایو چې: دا موضوع په لاندې طریقو باندې سړي ته جوته ګرځي[۴]:

الف: یوه د وحې طریقه ده چې الله ﷻ به خپل پیغمبر ﷺ ته وحې وکړه چې د فلاني کافر په زړه باندې مهر لګېدلی دی نو ایمان نه راوړي او د کفر په حال باندې مړ کېږي. دا طریقه د نبي کریم ﷺ په زماني پورې خاصه وه.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۷۱
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۳۳
(۳) تفسیر نمونه ج۵ ص۱۹۳
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۳۲

ب: بله طريقه يې دا ده چې کوم يو کافر د کفر په حال باندې مړ شي نو خبره واضحه کېږي چې دا دوزخي دی. اما د مرګ څخه وړاندې سړی د يوه کافر په دوزخيتوب باندې هم يقين نه شي کولی.

نو د همدې کبله مونږ ته جواز نشته چې په کفر باندې مړه شوي کافر دپاره مغفرت وغواړو، چې ای الله! فلانی مړه شوي کافر ته کفر وبښې. اما د ژوندي کافر دپاره د مغفرت غوښتنه جواز لري. دا ځکه چې د ژوندي کافر دپاره د مغفرت د غوښتنې معنی دا ده چې: ای الله! فلاني کافر ته توفيق ورکړې چې په ايمان باندې مشرف شي او د کفر (ستا د عداوت) څخه بېزار شي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې اثر ولولئ:

يوه ورځې ابو هريره ﷺ وويلې چې: الله ﷻ دې په هغه چا باندې رحم وکړي چې ما او زما مور ته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړي. چا ورته وويلې چې پلار دې ولې ياد نه کړ؟

ابو هريره ﷺ جواب وکړ: «إنَّ أبِيْ مَاتَ كَافِرًا»[1] ځکه چې پلار مې د کفر په حال مړ شوی دی او د مغفرت غوښتلو دروازه يې په حق کښې تړلې شوې ده. او مور مې ژوندۍ ده د مغفرت دروازه يې په حق کښې نه ده تړلې شوې، ګوندې الله ﷻ توفيق ورکړي او په ايمان باندې مشرفه شي.

ابراهيم ﷺ په خپلې وعدې وفاء وکړه

۴_ الله ﷻ د ابراهيم ﷺ څخه د ده ﷺ د پلار د استغفار په هکله لاندې دوه حالتونه حکايت کړي دي او لاندې دوه ايتونه يې نازل کړي دي:

الف: ﴿ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّيٓ ﴾ [مريم:۴۷] يعنې ابراهيم ﷺ خپل پلار ته وعده ورکړه چې زه به ستا دپاره د خپل رب ﷻ څخه مغفرت وغواړم.

ب: ﴿ وَٱغْفِرْ لِأَبِيٓ ﴾ [الشعراء:۸۶] يعنې ای زما ربه! زما پلار ته مغفرت وکړې.

نو د دواړو ايتونو مضمون داسې را ښېژي چې ابراهيم ﷺ د خپل مشرک پلار دپاره د مغفرت د غوښتلو وعده کړې وه او په خپله وعده باندې يې وفاء وکړه، نو تاسو د دغه جليل القدر پيغمبر د مغفرت غوښتنه د خپلو خانونو دپاره دليل مه ګرځوئ چې د خپلو مشرکانو اقاربو دپاره د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړئ.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې په دې مقام کښې سړي ته لاندې دوه پوښتنې ذهن ته ورځي:

الف: يوه دا چې که بالفرض مونږ يوه مشرک خپلوان ته د مغفرت د غوښتلو وعده ورکړو نو ايا مونږ ته جائزه ده چې په خپلې وعدې باندې د ابراهيم ﷺ په څېر وفا وکړو او هغه ته مغفرت وغواړو؟

ب: کله چې د مشرک دپاره د مغفرت غوښتل ګناه ده نو په کار دي چې د مغفرت د غوښتلو وعده ورکول هم ګناه وګڼله شي، نو په کار وه چې ابراهيم ﷺ خپل مشرک پلار ته وعده هم نه وی ورکړې؟

---

(۱) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۸۹

مونږ وايو چې:

اول: ځينې مفسرين کرام[۱] په ﴿ وَعَدَ ﴾ کښې مستتر ضمير د ابرهيم ﷺ پلار ته راجع ګڼي او د ﴿ إِيَّاهُ ﴾ ضمير پخپله ابرهيم ﷺ ته راجع بولي. نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: ابراهيم ﷺ ځکه خپل مشرک پلار ته مغفرت غوښتى وه چې هغه د ايمان د راوړلو وعده ورکړې وه چې زه به ايمان راوړم. نو ابراهيم ﷺ الله ﷻ ته سوال وکړ چې: اى الله! زما پلار (ازر) ته توفيق ورکړې چې په ايمان باندې مشرف شي او پخواني کفريات ورته معاف شي.

مګر مونږ ته دا جواب کمزورى ښکاري ځکه چې د يو پلوه ذکر شوې وعده محض يو احتمال دى، په نصوصو کښې ثبوت نه لري، او د بله پلوه د سړي عقل ته نه لوېږي چې هغه چا به د ايمان د راوړلو وعده ورکړې وي د کوم د خولې ځخه چې الله ﷻ حکايت کوي چې: ﴿ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ ﴾ [مريم:۴۶] يعنې ابراهيم ﷺ ته خپل پلار (ازر) خطاب وکړ چې که د خپلې غوښتنې (اسلامي دعوت) ځخه لاس وانخلې نو ضرور هرو مرو به دې په کانو باندې ووژنم (سنګسار به دې کړم).

دوهم: ځينې لا وايي چې د ابراهيم ﷺ توله ماجرا به د قيامت په ورځ باندې تحقق ومومي[۲] چې ځينو مفسرينو کرامو پکښې ډېر اوږد بحث کړى دى[۳].

نو د معنى حاصل يې داسې راوځي چې: تاسو د ابراهيم ﷺ په مغفرت غوښتنه باندې استدلال مه نيسئ چې هغه به دا کار په قيامت کښې وکړي او په خپله وعده باندې به وفاء وکړي. اما تاسو ته خو په دنيا کښې توصيه کېږي چې په دنيا کښې د مشرک دپاره مغفرت مه غواړئ.

مګر مونږ ته دا جواب د قبول وړ نه دى، ځکه چې الله ﷻ همدا موضوع په بل ايت کښې داسې نازله کړې ده چې ﴿ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ ﴾ [الممتحنة:۴] يعنې اى مؤمنانو! تاسو ته د ابراهيم ﷺ په کړو وړو کښې نېکه اقتداء ده چې تاسو هم د هغه غوندې چال جلند وکړئ مګر په دغې يوه وينا کښې يې پيروي مه کوئ چې هغه خپل پلار ته ويلي وه چې ضرور او خامخا به زه ستاسو دپاره د الله ﷻ ځخه په دنيا کښې مغفرت وغواړم.

که بالفرض ذکرې شوې تولې ماجرى د آخرت پورې تعلق درلودى نو د اقتداء او عدم اقتداء خبره به بالکل نه وى مطرحه شوې، ځکه چې اقتداء خو په دنيا کښې تحقق موندلى شي او بس.

دريم: اصلي جواب دا دى چې ابراهيم ﷺ خپل پلار ته وعده هم د ځرګندېدلو ځخه وړاندې ورکړې وه او په خپله وعده باندې يې هم د ځرګندېدلو ځخه وړاندې وفاء وکړه، که بالفرض وړاندې ورته معلومات شوى وى نو نه به يې وعده ورکړې وى او نه به يې په خپله وعده باندې په غير شرعي ډول باندې وفاء کړې وى.

لنډه دا چې د ابراهيم ﷺ د مغفرت غوښتل فقط په عدم معلوماتو باندې ولاړ وه او د وعدې

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۲۱۰
(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۳۳۲
(۳) روح المعاني ج۱۱ ص۳۶

ورکولو پکښې څه اثر نه درلود. نو د ﴿ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ ﴾ کلمې يوازې او يوازې د واقع د بيان دپاره نازلې شوې دي او بس.

د همدې کبله الله ﷻ د ابراهيم د بېزارۍ په بيان کښې فقط په عدم معلوماتو باندې اکتفاء وکړه چې: ﴿ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ﴾، او د وعدې ذکر ته يې هيڅ اشاره ونه کړه.

ابراهيم عليه السلام ته په څه باندې معلومات وشو؟

۶_ ابراهيم عليه السلام ته په لاندې دوه طريقو باندې څرګنده شوه چې پلار يې د الله ﷻ دښمن دی[۱]:

الف: يوه دا چې پلار يې د مرګ د ورځې پورې په کفر باندې کلک وه او د کفر په حال باندې مړ شو.

ب: بله دا چې الله ﷻ به ورته وحې کړې وې چې نوموړی ايمان نه راوړي او په کفر باندې مړ کېږي.

همدا دوهمه طريقه د دې جملې سره ښه مناسبه ده چې ﴿ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ ﴾ يعنې کله چې ده ته څرګنده شوه چې نوموړی د الله ﷻ دښمن دی نو ترې بېزار شو، دا ځکه چې عداوت د ژونديو سره سمون خوري[۲].

أوّاهٌ څه معنی؟

۷_ که څه هم علماوو کرامو د ﴿ لَأَوَّٰهٌ ﴾ د کلمې دپاره ډېرې معناوې کړې دي چې تقريباً پنځلسو ته رسېږي[۳] مګر مونږ ته د دې مقام په اعتبار سره بهتره ښکاري چې دلته يې معنی "مهربان" ده[۴] نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې ابراهيم عليه السلام د دې سره سره چې ډېر زړه سوونکی او مهربان وه مګر کله چې ورته معلومات حاصل شو چې پلار يې په دائمي توګه د الله ﷻ دښمن دی نو خپله بېزاري يې ترې اعلانه کړه، نو تاسو ته هم په کار دي چې د ابراهيم عليه السلام اتباع وکړئ او مشرکانو اقاربو ته د الله ﷻ څخه مغفرت ونه غواړئ.

﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًۢا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُم مَّا يَتَّقُونَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۚ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾ ﴾

[۱۱۵] او الله ﷻ داسې نه دی چې يو قوم د هغه څخه وروسته ګمراه کړي (د ګمراهانو په شان معامله ورسره وکړي) چې دوی ته هدايت وکړي (او يا د هدايت اسباب ورکړي)، ترڅو چې دوی ته هغه (احکام) واضحه کړي چې (بايد) دوی ترې تقوی وکړي (او د ښو لاندې يې نه کړي).

(۱) التفسير الکبير ج۱۶ ص۳۱۱
(۲) تفسير ابي السعود ج۴ ص۱۰۷
(۳) تفسير القرطبي ج۸ ص۲۷۵؛ لسان العرب ج۱۳ ص۳۷۳
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۷

يقيناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (جنايت او عدم جنايت ورته ښه معلوم دی).

[۱۱۶] يقيناً الله ﷻ چې دی خاص ده ﷻ لره د اسمانونو او ځمکو واکداري ده، چې ژوندي کول كوي او (هم) مړه کول کوي (ژوند او مرګ د همده ﷻ په اختيار کښې دی او بس).

او تاسو ته (ای انسانانو) د الله ﷻ څخه په غير نه هيڅ دوست شته او نه هيڅ مددګار.

ارتباط او مطلب خلاصه

دا ايتونه د وړاندېنيو ايتونو سره په لاندې دوه طريقو باندې ارتباط درلودلی شي:

١ـ يوه دا چې په دې ايتونو باندې د وړاندېنيو ايتونو مضمون بشپړ شوی دی[١]. نو د معنی حاصل يې داسې را څرګندېږي چې:

الله ﷻ په کفارو باندې څکه دومره زيات په غضب دی حتی چې مؤمنانو ته يې د دوی په باره کښې د مغفرت غوښتلو اجازه هم ورنه کړه چې الله ﷻ دوی ته د هدايت او لار موندلو وسائل ښه پرېمانه وراستولي او ورکړي وه، لکه:

الف: وخت په وخت يې خپل پيغمبران عليهم السلام وراستولي وه چې دوی ته ښودانه وکړي.

ب: کتابونه يې ورنازل کړي وه چې شريعتونه ورته واضحه کړي.

ج: عقلونه يې ورکړي وه چې خپل خير او شر ورباندې وپېژني.

د: او بالآخره په ټوله دنيا کښې، حتی د دوی په خپلو نفسونو کښې يې د خپل قدرت دلايل ورڅرګند کړي وه چې عبرت ترې واخلي او د الله ﷻ په وحدانيت باندې عقيده وکړي.

مګر د هدايت د اسبابو څخه دوی هيڅ کار وانخست او د جناياتو څخه يې اجتناب ونه کړ.

او الله ﷻ خو په هرڅه باندې پوه دي، په دې باندې پوهېږي چې کفار د همدغه شديد عذاب او سخت غضب لياقت لري.

٢ـ بله دا چې په دې ايتونو کښې د صحابه وو کرامو ﷺ هغه اشتباه پورته شوې ده کومه چې دوی ته د وړاندېنيو ايتونو څخه ذهن ته ورتله[٢]، هغه دا چې: ايا مونږ به د مشرکانو دپاره په هغې مغفرت غوښتنه باندې نيولی کېږو کومه چې مونږ د ذکر شوي ارشاد د نزول څخه وړاندې کړي وه؟ ايا زمونږ هغه مسلمانان ورونه به مشرکانو ته په مغفرت غوښتلو باندې معذبېږي کوم چې د ذکر شوي ارشاد د نزول څخه وړاندې وفات شوي دي او د توبې فرصت يې د لاسه ورکړي دي؟

نو په دې تقدير يې د معنی حاصل داسې راوځي چې:

الله ﷻ داسې نه دی چې يو قوم ته هدايت وکړي او په ايمان باندې يې مشرف کړي او بيا يې د ګمراهانو په قطار کښې ودروي او د عذاب مستحق يې وبولي، ترڅو چې دوی ته خپل شريعت بيان کړي چې دا کوئ او دا مه کوئ.

---

(١) البحر المحيط ج۵ ص۵۱۶؛ تفسير القاسمي ج۸ ص۳۴۳

(٢) روح المعاني ج۱۱ ص۳۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۳۳۳

نو که د دغه بیان څخه وروسته په شرعي احکامو باندې عمل ونه کړي نو بیا یې د ګمراهانو په ډله کښې شمېري.

هو! الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی او ګمراهان هم ښه پوره پېژني چې دا د مغفرت لیاقت لري او دا یې نه لري. برسېره په دې د الله ﷻ قدرت هم کامل دی څنګه چې وغواړي همغسې کولی شي. دا څکه چې د اسمانونو او ځمکو واکداري په همده ﷻ پورې اختصاص لري او هم ژوندي کول او مړه کول د همده ﷻ په قدرت کښې دي.

لنډه دا چې ای انسانانو! تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست شته چې د اجازې څخه په غیر مو په شفاعت خلاص کړي، او نه مددګار لرئ چې د الله ﷻ د نیونې څخه مو په زور او قوت سره بچ کړي. نو تاسو ته په کار دي چې یوازې او یوازې په همده ﷻ باندې خپلې عقیدې کلکې کړئ او په هدایاتو پورې یې کلک ونښلئ:

﴿لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُۥ بِهِمْ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوٓا۟ أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَكُونُوا۟ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾﴾

[١١٧] یقیناً الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې په رحمت سره رجوع وکړه (درجې یې وته لوړې کړې) او په هغو مهاجرینو او انصارو باندې یې هم (په رحمت سره رجوع وکړه) کومو چې په سخت سات (وخت) کښې د ده ﷺ اتباع (پیروي) وکړه (او توفیق یې ورکړ).

(نو خپلې اتباع ته یې) د هغه څخه وروسته (هم ادامه ورکړه) چې نژدې وه چې د دوی څخه د یوې ډلې زړونه (د اتباع څخه) کاږه شوي وی. بیا هم الله ﷻ په دوی باندې په رحمت سره رجوع وکړه (او زړونه یې د اتباع څخه کاږه نه شوه).

یقیناً الله ﷻ په دوی باندې نرمي کوونکی (او) مهربان دی.

[١١٨] او په هغو دری کسانو باندې هم (الله ﷻ په رحمت سره رجوع وکړه) کوم چې (د توبې د حیثه) وروسته کړی شوي وه (نو د مشکلاتو د زغم توان او توفیق یې ورکړ).

آن تردې چې په دوی باندې ځمکه د پراخی سره-سره تنګه شوې وه. او (هم) په دوی باندې خپل ځانونه تنګ شوي وه (خپلو ځانونو پورې په تنګ وه) او یقین یې درلود چې د الله ﷻ څخه په غیر بل هیڅ د پنا نیولو ځای نشته مګر همده ﷻ ته. بیا الله ﷻ په دوی باندې په رحمت سره رجوع وکړه (او

د ددوی توبه یې د دې پاره قبوله کړه) چې دوی په دوامداره توګه الله ﷻ ته توبه تائب جوړ شي.
یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ توبه قبلوونکی (او) مهربان دی.
[۱۱۹] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی د الله ﷻ څخه وډار شئ او د صادقانو سره (ملګري) شئ (خپل خانونه د همدې ډلې غړي جوړ کړئ).

ارتباطونه

۱_ وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې تاسو د الله ﷻ څخه پرته نه دوست لرئ او نه مددګار. په دې ایتونو کښې د الله ﷻ د دوستۍ او نصرت څو بېلګې بنودلې شوي دي.
۲_ هلته د مشرکانو څخه د دائمي بېزارۍ مسئله مطرحه شوې وه او دلته د درې نفرو ګناهکارانو موقتي بېزارۍ ته اشاره شوې ده، چې صرف پنځوس (۵۰) ورځې یې دوام وکړ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای مؤمنانو! د الله ﷻ د دوستۍ او نصرت لاندې څو مثالونه ولولئ چې تازه ستاسو د وړاندې تېر شوي دي، هغه دا چې:
۱_ الله ﷻ په خپل پیغمبر باندې په رحمت سره رجوع وکړه او درجې یې ورته د دې کبله لوړې کړې چې د ډېرې تنګسې په حالت کښې یې د غزا اعلان وکړ او پخپله یې هم پکښې اشتراک وکړ.
۲_ الله ﷻ په مهاجرینو او انصارو باندې هم خپله پراخه رحمت ورنازل کړ، چې په هجرت او انصاریت باندې علاوه د دې توفیق یې هم ورکړ چې په همدغه سخت وخت او سخت حالت کښې یې د خپل پیغمبر ﷺ اتباع او پیروي وکړه او د تبوک د سختې غزا په لور روان شوه. که د الله ﷻ فضل او مهرباني نه وی نو دوی به هم د منافقانو غوندې څه دروغژنې پلمې وړاندې کړې وی او غزا ته به نه وی وتلي.
۳_ په دې باندې علاوه، د سفر په اوږدو کښې هم الله ﷻ په ذکرو شوو دوارو ډلو باندې د رحمت باران وورواوه او حوصلې یې ورته قوي کړې، که نه نو په دوی کښې د یوې ډلې زړونه نژدې وه چې د خپل پیغمبر ﷺ د اتباع څخه منحرف شوي وی او د لارې د منځ څخه بېرته ستانه شوي وی؛ دا ځکه چې په دغه سفر کښې د هر حیثه سختي ډېره زیاته وه، خو الله ﷻ ورباندې په رحمت سره رجوع وکړه او د همدغه سخت سفر د ادامې توان یې ورکړ.
یقیناً الله ﷻ په دوی باندې ډېر نرمي کوونکی او ډېر مهربان دی.
۴_ خصوصاً الله ﷻ په هغو درې نفرو باندې هم خپل رحم نازل کړ او د دوی توبه یې قبوله کړه د کومو چې د توبې قبول وروسته کړی شوی وه.
۵_ دغو درې نفرو ته یې د عزلت (یوازېتوب) او انزوا د زغملو توان ورکړ چې ټولو خلکو (خپلو او پردیو) ورسره د ناستې پاستې او را کړې ورکړې څخه د پنځوسو ورځو په اوږدو کښې متارکه وکړه، په دغې موده کښې دوی د لوی مشکل سره مخامخ شوه او پراخه ځمکه ورباندې ورتنګه شوه،

تا به ویل چې دوی په ډېره کوچنۍ بندیخانه کښې ایسار دي. که د الله ﷻ توفیق د دوی سره نه وی نو دوی به د ذکر شوي مشکل تحمل نه وی کړی، ضرور به یې یا په زړونو کښې څه شک او شبهه پیدا شوې وی او یا به یې د دین دښمنانو ته پنا وړې وی او کفري دولت ته به تللي وی.

مګر د الله ﷻ په مهربانۍ سره نه د دوی په عقیدو کښې څه انحراف صورت ونیوه او نه یې په کړو وړو کښې څه غیر شرعي حرکت ولید شو. بلکې د دوی باور او پخه عقیده وه چې د الله ﷻ څخه د تښتېدلو بل ځای نشته بې د همده ﷻ څخه.

نو الله ﷻ په دوی باندې د بې مثاله بندیخانې د توان د ورکولو څخه وروسته بیا په رحمت رجوع وکړه او د تخلف د ګناه څخه ورتېر شو (توبه یې ورته قبوله کړه).

او دا خکه چې یوازې او یوازې الله ﷻ توبه قبلوونکی او مهربان دی؛ نه بل څوک توبه قبلولی شي او نه بل څوک دغسې بې ساري مهرباني کولی شي.

۶ـ ای مؤمنانو! الله ﷻ کولی شو چې د ذکرو شوو درې کسانو توبې یې په اول وخت کښې قبولې کړې وې او تر پنځوسو ورځو پورې یې نه وې ټال کړې، خو دا کار یې د دې کبله ونه کړ چې:

الف: ترڅو د یو پلوه ستاسو درجې لوړې شي چې په همدغې اوږدې موده کښې مو د هغوی سره په صداقت متارکه وکړه او په پټه او ښکاره مو د خپل پیغمبر ﷺ توصیه عملي کړه. که نه نو تاسو خو کولی شو چې پټ ارتباط مو ورسره نه وی پرې کړی.

ب: ترڅو د دغو درې کسانو درجې اوچتې کړی شي چې د تبوک د غازیانو غوندې څه ناځه مشکلات وګالي او اجرونه وګټي.

ج: بالآخره ترڅو تاسو پوه شئ چې په صداقت کښې خلاصون او نجات دی که څه هم څو ورځې وروسته وي. نو تاسو ته په کار دي چې د الله ﷻ څخه ووار شئ او د همېشه دپاره د صادقانو په ټولګي کښې خپل خانونه شمېر کړئ.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې کله د توبې نسبت الله ﷻ ته وشي نو هلته د توبې قبول مطلب وي[1] نو په همدې بنیاد د ﴿لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ﴾ معنی داسې راځېژي چې الله ﷻ د پیغمبر ﷺ توبه قبوله کړه. حال دا چې پیغمبر ﷺ خو د ګناه څخه معصوم وه؟

مونږ وایو چې:

الف: د نبي کریم ﷺ په هکله د خلاف الاولی (نه بهتر) کار څخه داسې تعبیر شوی دی لکه چې د نورو خلکو د ګناه څخه تعبیر کېږي، د دې شرحه د [البقرة:۳۷]ایت لاندې تېره شوې ده. اما په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ خلاف الاولی کار دا وه چې منافقانو ته یې د تبوک د غزا څخه د پاتې کېدلو اجازه ورکړې وه، لکه چې [التوبة:۴۳] ایت ورته اشاره کړې ده.

(۱) مفردات الراغب ص۷۲

ب: ځينې علماء كرام وايي[1] چې كله الله ﷻ ته د توبې نسبت وكړى شي نو معنى يې داسې كېږي چې: الله ﷻ متـوب عليـه (هغه څوک چې پـه هغه باندې توبه واقع شوې وي) د يوه حالت څخه وړپورتـه بهتـر حالت تـه لـوړ كړي. نو پـه همدې بنيـاد د ﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ ﴾ معنى داسې راځېږي چې الله ﷻ د خپل پيغمبر ﷺ درجې لوړې كړي او د مشقاتو ګاللو اجرونه يې وركړه.

اما مهاجرينو او انصارو ته يې بهتر حالت ته ترقي وركړه چې ګناهونه او تقصيرات يې وروبښل.

ج: ځينې وايي چې د توبې په بيان كښې د نبي كريم ﷺ ذكر د صحابه وو كرامو ﷺ د خوشالولو دپاره شوى دى او بالذات مقصود نه دى څو اعتراض وارد شي[2].

د سَاعَة او عُسْرَة معناوې

۲_ مونږ _د الله ﷻ په توفيق_ د [الأنعام: ۳۱] ايت لاندې ليكلي دي چې د ﴿ سَاعَةِ ﴾ كلمه د زمـانـې يـوې برخې تـه وصـ .. شوې ده، او د "عُسْرَة" معنى خو واضحه ده چې سختي ده او په مقابل كښې يې "يُسْر" استعمالېږي چې د اسانۍ معنى وركوي. نو ﴿ سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ ﴾ كلمه په لاندې دوه ډولونو باندې تفسيره شوې ده:

الف: ځينې وايي چې د ﴿ سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ ﴾ څخه د هرې سختۍ وخت مطلب دى[3]. نو د معنى حاصل يې داسې كېږي چې صحابه كرامو ﷺ په هر سخت وخت كښې د نبي كريم ﷺ پيروي كړې ده لكه د خندق، حنين او تبوک په غزاګانو او نورو مشكلو وختونو كښې.

ب: ذكره شوې كلمه په دې مقام كښې صرف د تبوک د غزا د سخت وخت څخه عبارت ده چې د پيل څخه آن تر پايه پورې ټولې اوږدې مودې ته شامله ده[4].

مونږ وايو: كه څه هم لومړنى تفسير عام دى او د عموم په لحاظ سره غوره ښكاري مګر د دې كبله دوهم تفسير بهتر برېښي چې د يو پلوه په همدې غزا كښې بحث روان دى او د بله پلوه د تبوک غزا په "عُسْرَة" سره مشهوره ده، ته به وايې چې دا كلمه د همدې دپاره نوم ګرځېدلې ده.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث شريف ولولئ:

نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ»[5] يعنې هر چا چې عسرة (د تبوک د غزا) لښكر مجهز كړ (لكه عثمان ﷺ) نو ده لره جنت دى.

د تبوک په غزا كښې مشكلات ډېر وه

۳_ د تبوک په غزا كښې د لاندې وجوهو د كبله مشكلات زيات وه[6]:

(۱) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۹۲؛ البحر المحيط ج۵ ص۵۱۶
(۲) التفسير الكبير ج۱۶ ص۲۱۴، روح المعاني ج۱۱ ص۳۹
(۳) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۹۳
(۴) تفسير القاسمي ج۸ ص۳۴۶
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۳۸۹
(۶) تفسير الطبري ج۱۱ ص۵۵

الف: ډېره سخته ګرمي وه او د اوړي د ګرمۍ جوش وه.

ب: څاروي لږ وه، حتی چې پر یوه اوښ باندې به لس تنه مجاهدین په نوبت سره سورېدل.

ج: څوري (خوراکي شيان) کمبود وه آن تر دې چې یوه کجوره به دوه تنو مجاهدینو ته ورکول کېدله چې په خپل منځکښې يې نيمه کړي. څه وخت وروسته داسې حال هم ورباندې ورغلی وه چې یوه کجوره هم ختمه شوه.

د: اوبه تر دې اندازې لږې وې چې یوه سړي به قصد وکړ چې خپل اوښ نحر (حلال) کړي او لیرشن يې وزبېښي او بيا يې وڅښي، او داسې نور.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وايي چې الله ﷻ د درېوو پاتې شوو کسانو په باره کښې دوه ایتونه نازل کړي دي چې یو همدغه دی چې بحث پکښې روان دی او بل د [التوبة:۱۰۶] ایت دی. نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په اساس یو د بل په څنګ کښې کېښنبودل شو؟

مونږ وايو: د هغه ایت مضمون دا دی چې د درېواړو توبه وروسته کړی شوې ده، او د دې ایت مضمون دا دی چې توبه يې قبوله شوه. نو که دواړه یو تربله سره متصل ایښودلی شوي وی نو د بنديخانې حالت ته به هيڅ اشاره نه وی شوې او چا به ګومان کړی وی چې دواړه به په یوه زمانه کښې نازل شوي وي، حال دا چې دا د هغه څخه پنځوس ورځې وروسته نازل شوی دی.

د عجيبې بنديخانې قيصه

۵_ د هغو درې کسانو څخه چې د توبې قبول يې وروسته کړی شوی وه، یو کس (کعب بن مالک ﷺ) خپله قيصه په ښه اوږده تفصيل سره بيانه کړې ده چې مونږ يې دلته صرف د لاندې څو مهمو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو[1]:

الف: تبوک غزا ته د تجهيزاتو په وخت کښې زه د بل هر وخت څخه وسي وم، حتی چې د یوه بارګير (څاروي) په ځای مې دوه څاروي (بارګير) درلوده.

ب: نبي کريم ﷺ په کنايي توګه نه بلکې په صافو الفاظو کښې غزا ته عام نفير اعلان کړ او هر څوک په مطلب پوه شو.

ج: زما زړه وه چې په نن سبا کښې به په غازيانو پسې ور ورسېږم او په غزا کښې به اشتراک وکړم، (کاشکې چې اشتراک مې پکښې کړی وی) خو نصيب مې نه وه او پاتې شوم.

د: زه به دې خبرې ډېر خپه کولم چې په مدينه منوره کښې به مې يا زنانه او ماشومان ليده او يا به مې په هغو خلکو باندې سترګې لګېدې چې په منافقت به متهم وه، او يا په معذورانو باندې.

هـ: کله چې د نبي کريم ﷺ د بېرته راستنېدلو وخت را نژدې شو نو په همدې فکر کښې ولوېدلم چې څه بهانه وکړم او خپل خان ته د نبي کريم ﷺ رضايت حاصل کړم.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۳۴، ۶۷۵

و: بالآخره د ډېرو چرتونو ځخه وروسته مې دا هوډ وکړ چې د رښتیاوو ځخه پرته به بل څه نه وایم.

ز: نبي کریم ﷺ چې مدینې منورې ته راورسېد نو په جومات کښې د دوه رکعته لمانځه ځخه وروسته کښناست او د غزا ځخه پاتې شوي کسان ډلې-ډلې ورتله او خپل معذرتونه یې وروړاندې کول.

ح: نبي کریم ﷺ به د دوی ظاهري معذرتونه منل او باطن به یې د دوی الله ﷻ ته سپاره.

ط: زه هم د نبي کریم ﷺ په حضور کښې کښناستم او لاندې خبرې مې وکړې:

اول: که نن ورځ زه د کوم دنیاوي پاچا په وړاندې ناست وی نو ما به خپل ځان پوره بې گناه ثابت کړی وي. ځکه چې الله ﷻ ماته ښه قوي منطق راکړی دی.

دوهم: نو یا رسول الله! که زه ستا په حضور کښې دروغینې بهانې وړاندې کړم نو تا به راضي کړم مگر الله ﷻ به زما په دروغو باندې تا خبر کړي او بېرته به را ځخه خپه شې.

درېم: او که رښتیا ووایم نو سمدستي خو به را ځخه خپه شې مگر الله ﷻ ته امید لرم چې عفوه راته وکړي او ته را ځخه بېرته خوشاله او راضي شې.

ځلورم: ای د الله رسوله! ما هیڅ معذرت نه درلود او پرته د معذرته د غزا ځخه پاتې شوی یم.

ي: نبي کریم ﷺ وفرمایل چې دغه سړي رښتیا وویلې، او بیا یې زه مخاطب کړم چې ځه نو د الله ﷻ فیصلې ته منتظر اوسه.

یا: دوستانو ډېر وهڅولم چې نبي کریم ﷺ ته بېرته ورستون شم او خپلې پخوانۍ خبرې رد کړم او دروغینې بهانې ورته وړاندې کړم.

یب: خو د نېکه مرغه ما پوښتنه وکړه چې زما غوندې رښتیا بل چا هم ویلې دي او که دا یوازې ما رښتیا وویلې؟

یج: نو چا خبر راکړ چې ستا غوندې رښتیا دوه نورو کسانو هم ویلې دي، چې مراره بن الربیع ؓ او بل هلال بن امیه ؓ دی.

ید: کله چې دغه دوه کسان صالح خلک وه او د بدر د غازیانو ځخه وه نو په خپله خبره کلک شوم او نبي کریم ﷺ ته د دروغو دپاره بېرته ورستون نه شوم.

یه: نبي کریم ﷺ زمونږ دریواړو په هکله ټولو مسلمانانو ته امر وکړ چې هیڅوک به ورسره خبرې اترې او ناسته ولاړه نه کوي.

یو: مسلمانانو همدا فرمان عملي کړ، چې په نتیجه کښې په مونږ باندې پراخه ځمکه زندان وگرځېده.

یز: زه د نورو دواړو ملگرو ځخه ځه ځوان او تکړه وم، جومات ته به هم تلم او په بازار کښې به هم گرځېدم راگرځېدم، مگر هیچا به را سره خبرې نکولې (لکه چې هیڅوک مې نه پېژني).

په امتحان کښې بل امتحان

یح: یوه ورځې په بازار کښې گرځېدلم چې د یوه تاجر په لاس د "غسان" د پاچا د پلوه یو لیک

راکړی شو او داسې يې ليکلي وه چې:

اول: مونږ خبر شوي ياستو چې په تا باندې خپل انډيوال (نبي کريم ﷺ) جفا کړې ده او ټوله ځمکه يې درباندې زندان ګرځولې ده.

دوهم: ته خو په مونږ باندې سپک نه يې، مونږ ته راشه چې خواخوږي درسره وکړو.

يط: ما چې کله ذکر شوی ليک ولوست نو پوه شوم چې دا د الله ﷻ د پلوه په ما باندې يو بل امتحان دی چې ورسره مخ شوم، نو هغه کاغذ مې اور ته ورواچاوه!.

ک: کله چې د پنځوسو ورځو د جملې څخه څلوېښت ورځې تېرې شوې نو د نبي کريم ﷺ د پلوه بل فرمان راورسېد چې د خپلې مېرمنې څخه هم جدا شم.

کا: ما پوښتنه وکړه چې ايا خپلې مېرمنې ته طلاق ورکړم که څنګه؟

کب: جواب راکړی شو چې طلاق مه ورکوه خو ګډ هم و... مه اوسېږه (جنسي ارتباط ورسره مه نيسه).

کج: نو خپله مېرمنه مې د پلار کورته واستوله چې ترهغه به راخه چې ترڅو الله ﷻ فيصله وکړي.

کد: پنځوس ورځې پوره شوې، د سهار لمونځ مې وکړ او په خپل کور کښې د بام په سر ناست وم چې يو اواز مې غوږ ته راورسېد چې کعبه! زيرې مې درباندې.

که: زه پوه شوم چې توبه مې قبوله شوه، نو خپل رب ﷻ ته په سجده باندې پرېوتلم.

کو: خپلې جامې مې وويستلې او زيري راکوونکي ته مې په زيري کښې ورکړې، ځکه چې ما په عين وخت کښې د جامو څخه پرته نور څه په لاس کښې نه درلوده.

کز: د بل چا سوالي جامې مې واغوستلې او د نبي کريم ﷺ حضور ته ورروان شوم.

کح: په لاره کښې ډلې-ډلې خلک مخې ته راتله او مبارکي ګانې يې راکولې چې د توبې قبول دې مبارک شه....

کط: جومات ته چې ورننوتلم نبي کريم ﷺ ناست وه او صحابه کرام ﷺ ترې راچاپېر وه....

ل: د طلحه بن عبيدالله ﷺ به مې دا کار هېر نه شي چې مخې ته يې رامنډه کړه او دواړه لاسونه يې راکړه، او هم يې راته "مبارک دې شه" کلمات وويل.

لا: بيا مې په نبي کريم ﷺ باندې سلام واچاوه چې مبارک اوچولي يې د خوشالۍ څخه پرق واهه.

لب: د "وعليکم السلام" څخه وروسته يې راته وويلې چې د توبې قبول دې مبارک شه! ته چې د مور څخه زيږېدلی يې داسې ورځ به درباندې نه وي درغلې لکه چې نن درباندې درغلې ده.

لج: ما عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! ستا د پلوه که د الله ﷻ د پلوه؟

لد: نبي کريم ﷺ جواب راکړ چې: (زما د پلوه نه بلکې) د الله ﷻ د پلوه.

له: بيا مې عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! زما د توبې د قبول دپاره دا هم يوه برخه وګرځوه چې زما ټول مال د الله ﷻ په لاره کښې صدقه (خيرات) کړه.

لو: نبي کريم ﷺ جواب راکړ چې: څه مال درسره پرېږده چې دا درته ښه دی.

لز: ما وويلې چې اې د الله رسوله! د خيبر د غنيمت برخه مې وساتله همدا مې بس ده.

لح: بيا مې د نبي کريم ﷺ په حضور کښې عهد وکړ چې: ماته الله ﷻ په رښتياوو کښې نجات راکړ نو زما دې دا وعده وي چې هيڅکله به دروغ ونه وايم.

لط: الله ﷻ ته اميد لرم چې په همدې عهد باندې مې د مرګ د ورځې پورې کلک وساتي.

د دوه وو کارونو څخه ډېر ډارېدلم

لي: زه په خپله پنځوس ورځنۍ بنديخانه کښې د دوه وو کارونو څخه زښت زيات ډارېدلم، هغه دا چې:

اول: (الله ﷻ دې نه کړي) که نبي کريم ﷺ په همدې حال کښې وفات شي نو د مرګ تر ورځې پورې به راسره څوک خبرې اترې نه کوي او په عمري بند به محکوم شم.

دوهم: که زه مړ شم نو نبي کريم ﷺ به راباندې د جنازې لمونځ اداء نه کړي او د دغه لوی نعمت څخه به محروم شم.

صادقين يعنې څوک؟

۶ـ علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ٱلصَّٰدِقِينَ﴾ د کلمې دپاره متعدد تفسيرونه کړي دي چې ټول تقريبًا پنځو شپږو ته رسېږي[۱]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: "صادقين" يعنې نبي کريم ﷺ او د ده ﷺ صحابه کرام ﷺ.

ب: ذکر شوي درې کسان چې د پنځوسو ورځو څخه وروسته الله ﷻ د بنديخانې څخه نجات ورکړ. او داسې نور.

مګر بهتره دا ده چې ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي، نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې اې مؤمنانو! د الله ﷻ څخه وډار شئ او د صادقانو انډيوالي مه پرېږدئ، په هرځای او هره زمانه کښې د رښتياوو پلوي وکړئ او په حق باندې کلک ودرېږئ، لکه څنګه چې ذکر شوي درې کسان په حق باندې ودرېده او په قرآن کريم کښې د ﴿ٱلثَّلَٰثَةِ﴾ په کلمې باندې ياد شوه چې د قيامت د ورځې پورې به يې مؤمنان په لمونځونو کښې قرائت کوي.

رښتيا او دروغ (صدق او کذب)

۷ـ د رښتيا او دروغو په هکله د نبي کريم ﷺ څخه زښت ډېر احاديث روايت شوي دي چې مونږ يې دلته فقط د يو يو مثال په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د دې امت د هغو درې کسانو قيصې ته خو په قرآن کريم کښې اشاره شوې ده کومو ته چې الله ﷻ د رښتياوو په سبب نجات ورکړ، مګر د پخوانيو امتونو د هغو درې کسانو قيصه نبي کريم ﷺ

---

(۱) زاد السير ج۳ ص۳۴۹؛ روح المعاني ج۱۱ ص۴۵

په یوه اوږده حدیث کښې بیانه کړې ده کومو ته چې الله ﷻ په رښتیا ویناوو باندې نجات ورکړی وه. هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې درې کسان د باران څخه وتښتېده او په یوه غار کښې یې پنا واخسته، خو په دوی باندې غر ورکښناست او د غار خوله یې ټپه بنده کړه. نو یو تربله یې سره وویلې چې: «لا يُنْجِيكُمْ إِلاَّ الصِّدْقُ فَلْيَدْعُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِمَا يَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ صَدَقَ فِيهِ»[1] یعنې تاسو ته به نجات درنه کړي مګر رښتیا، نو ستاسو هر سړی دې (الله ﷻ ته) په خپل هغه عمل باندې سوال وکړي کوم چې دی پوهېږي چې په هغه کښې یې صداقت کړی دی (او الله ﷻ ته دې واسطه کړي).

نو دغو درېواړو کسانو هر یوه د خپل خپل صداقت یو-یو عمل الله ﷻ ته واسطه کړ چې د همغه په برکت باندې د غار خوله خلاصه شوه او دوی نجات مونده کړ.

که څوک غواړي چې مفصله قیصه یې ولولي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي: «كُلُّ الْكَذِبِ يُكْتَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا ثَلاثَ خِصَالٍ رَجُلٌ كَذَبَ عَلَى امْرَأَتِهِ لِيُرْضِيَهَا أَوْ رَجُلٌ كَذَبَ فِي خَدِيعَةِ حَرْبٍ أَوْ رَجُلٌ كَذَبَ بَيْنَ امْرَأَيْنِ مُسْلِمَيْنِ لِيُصْلِحَ بَيْنَهُمَا»[2] یعنې هر دروغ په بنیادم باندې لیکل کېږي او د ګناه پېټی ورته ترې جوړېږي، مګر نه د درېوو خاصیتونو خاوندانو ته: یو هغه سړی چې خپلې مېرمنې ته دروغ جوړ کړي ترڅو یې خوشاله کړي. بل هغه سړی چې د جنګ په ترتیبولو کښې دروغ ووایي. درېم هغه څوک چې د دوه وو مسلمانانو سرېو ترمنځ د دې دپاره دروغ جوړ کړي ترڅو دوی دواړه سره روغ جوړ شي او شخړه یې د منځه ووځي.

اهل التشیع څه وایي؟

۸_ اهل التشیع وایي چې د ﴿ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴾ د کلمې څخه د ټولو زمانو معصومان مراد دي چې په هره زمانه کښې یو یو کس موجودیت لري[3] او ټول د همدوی د مسلک پیروان دي.

نو د معنی حاصل یې داسې اخلي چې ای مؤمنانو! د الله ﷻ څخه وډار شئ او د معصوم لمن ونیسئ او ملګري یې وکړئ.

مونږ (أهل السنة والجماعة) معصوم هغه چاته وایو چې د ګناه کولو صلاحیت لري خو په هیڅ وخت کښې نه د ګناه مرتکب شوی وي او نه مرتکب کېږي. دا مفهوم د پیغمبرانو علیهم السلام څخه پرته په بل هیچا باندې حتی په پرښتو باندې هم صدق نه شي موندلی، ځکه چې په پرښتو کښې د ګناه کولو صلاحیت (استعداد) نشته.

اما اهل التشیع وایي چې کله د یوې زمانې معصوم وفات شي نو د هغه په ځای باندې یو بل کس

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۳
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۴۲۵
(۳) تفسیر نمونه تالیف اهل التشیع ج۸ ص۱۸۱

د معصوم په صفت ودرېږي او نائب یې جوړېږي، د نیابت ځخه وراندې چې معصوم نه وه او ګناهونه یې کړي دي څه باک یې نشته مګر د نیابت ځخه وروسته د ده ځخه څه ګناه نه شي صادرېدلی او د ټولو ګناهونو ځخه معصوم دی. فاعتبروا یاأولي الأبصار.

﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُوا۟ عَن رَّسُولِ ٱللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا۟ بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِۦ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَطَـُٔونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ ٱلْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِۦ عَمَلٌ صَٰلِحٌ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾ ﴾

[۱۲۰] نه د مدینې منورې اهل (خلکو) ته مناسبه ده او نه هغه چاته مناسبه (جائزه) ده کوم چې د هغوی په چاپېریال کښې دي چې د بانډچیانو ځخه عبارت دي (دا خبره) چې دوی د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ ځخه وروسته پاتې شي (جهاد ته لاړ نه شي)، او (همدارنګه دا هم ورته مناسبه او جائزه نه ده) چې د خپلو ځانونو (حفاظت) ته رغبت (میل) وکړي (په داسې حال کښې چې دوی) د نبي کریم ﷺ د (مبارک) ځان ځخه (په حفاظت کښې) تېرېدونکي وي (د هغه خیال ونه ساتي).

دغه (ورته) ځکه (مناسبه او جائزه نه ده) چې یقیناً دوی ته نه تنده رسېږي او نه ستوماني او هم نه د الله ﷻ په لاره کښې لوږه او (همدارنګه) دوی په داسې ځای باندې قدم نه ږدي په کوم ځای باندې چې د قدم اېښودل کفار په غُصه کوي او نه د دښمن (کفارو) ځخه څه شی تر لاسه کوي مګر (دغو ټولو صورتونو ځخه) په هر یو صورت باندې د دوی دپاره صالح عمل (نیکي) لیکله کېږي. یقیناً الله ﷻ د نیکو کارانو اجر نه ضائع کوي.

[۱۲۱] او (همدارنګه) دوی (د الله ﷻ په لاره کښې) نه وړه نفقه کوي او نه غټه او (نه کومه یوه) بیدیا (ډاګ) قطعه کوي مګر د دوی دپاره لیکل کېږي (چې اجرونه پرې ورکړی شي).

(دا ټول) د دې دپاره چې الله ﷻ دغو (ذکرو شوو غازیانو) ته د هغو ښائسته عملونو (پوره) جزا ورکړي کوم چې دوی لګیا دي کوي یې.

ارتباط

۱ـ وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې د صادقینو ملګري شئ، او په دې ایتونو کښې د صادقینو یو مثال ښودلی شوی دی چې په مخلوقاتو کښې اصدق الصادقین (نبي کریم ﷺ) دی.

۲_ هلته د جهاد په هکله د ترهيب بيان تېر شو، او دلته په همدې باره کښې د ترغيب بيان راروان دی.

د مطلب خلاصه

يعنې اې پيغمبره! د جهاد څخه د ېېرته پاتې کېدلو د ترهيب د بيان څخه وروسته اوس په خپل امت باندې جهاد ته د تللو لاندې ترغيبات قرائت کړه چې:

۱_ نه د مدينې منورې خلکو ته جائزه ده او نه باندچيانو ته، چې د مدينې منورې په چارچاپېره کښې اوسېږي، دا خبره چې نبي کريم ﷺ غزا ته لاړ شي او دوی په خپلو کورونو کښې پاتې شي دوی ته په کار دي چې د نبي کريم ﷺ سره سم د سفر مشکلات او هم د غزا سختۍ وګالي.

۲_ همدارنګه ورته دا هم مناسبه او جائزه نه ده چې د خپلو خانونو ارامي او هوسايي په نظر کښې ونيسي او د نبي کريم ﷺ د مبارک خان ارامي هېره کړي. او يا په بل عبارت: دوی ته په کار دي چې خپل خانونه د نبي کريم ﷺ د مبارک خان څخه قرباني کړي او د خپلې ارامۍ څخه د هغه ﷺ ارامۍ ته زياته توجه وکړي. او دا خکه چې:

الف: مسلمانانو ته که د الله ﷻ په لاره کښې تنده ورسېږي هم الله ﷻ اجر ورکوي.

ب: که د هر ډول ستومانيو او مشکلاتو سره مخامخ شي نو د الله ﷻ په لاره کښې بې عوضه نه پاتې کېږي.

ج: همدارنګه په في سبيل الله لوږه باندې هم الله ﷻ اجرونه ورکوي.

د: حتی مسلمانانو ته په هغو خايونو باندې د قدمونو اېښودلو اجرونه هم شته په کومو باندې چې کفار په غُصه کېږي او خپه کېږي. يا په بل عبارت: غزا ته د حرکت په غرض د اجرونو ورکول د هغه قدم څخه پيل کېږي کوم چې لومړی خل په ځمکه باندې کېښودلی شي آن تر هغه قدمه پورې په کوم باندې چې د غزا سفر اختتام مونده کړي.

هـ: الله ﷻ غازيانو ته د هغو شيانو په لاس ته راوړلو باندې هم صالح عمل ليکي کوم چې دوی يې د خپلو دښمنانو (کفارو) څخه ترلاسه کوي، لکه وسله، مرمۍ او يا نور خوراکي يا پوښاکي شيان.

لنډه دا چې د غنيمتونو په ترلاسه کولو باندې د يوه پلوه غازيانو ته اجرونه ورکولی کېږي او د بله پلوه دوی ته حلال مالونه روزي کېږي. دا خکه چې الله ﷻ د نيکو کارانو اجرونه نه ضائع کوي.

و: په دې باندې علاوه، د الله ﷻ په لاره کښې نه د غازيانو د لږ مال مصرف بدون د اجر څخه پاتې کېږي او نه يې د ډېر مال، بلکې دواړه ډوله نفقه د الله ﷻ په نزد مقبوله ده او دوی ته په اعمال نامو کښې ليکله کېږي.

ز: همدارنګه د الله ﷻ د لارې غازيان چې د الله ﷻ د رضا دپاره په هره لوړه ژوره او په هره کنده او ډاګ کښې مزل کوي او خپل خانونه ستومانه کوي هيڅ شی يې بې اجره نه پاتې کېږي، بلکې دا ټول د دې دپاره د دوی په اعمال نامو کښې ثبت کېږي چې الله ﷻ دوی ته د خپلو اعمالو ډېره نېکه بدله او اجرونه ورکړي.

نو ځرنګه چې د غازيانو هيڅ حرکت او هيڅ کار او کيفيت بې اجره نه دی نو مسلمانانو ته مناسبه نه ده چې د نبي کريم ﷺ څخه پاتې شي او په غازيانو کښې خپل خانونه شامل نه کړي.

توضيحات

۱ــ که څوک وايي چې د ذکر شوو ايتونو څخه څرګندېږي چې په صحابه وو کرامو ﷺ باندې غزا ته تلل په هغه غزا کښې فرض عين وه په کومه کښې به چې نبي کريم ﷺ پخپله اشتراک درلود. حال دا چې د بدر په غزا کښې نبي کريم ﷺ پخپله اشتراک هم کړی وه خو د دې سره-سره کعب بن مالک ﷺ وايي چې: «وَلَمْ يُعَاتَبْ أَحَدٌ تَخَلَّفَ عَنْهَا»[۱] يعنې او څوک چې د بدر د غزا څخه پاتې شوي وه هغه ته د ملامتى ګوته نه نيوه کېده او د ملامتى لاندې نه راتلل؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي ايتونه د تبوک د غزا په نسبت نازل شوي دي چې نبي کريم ﷺ پکښې عام نفير (عمومي امر) اعلان کړی وه. نو دغه غزا په ټولو مسلمانانو باندې فرض عين ګرځېدلې وه برابره خبره ده چې څوک په مرکز کښې اوسېده او يا باندچيان وه.

اما د بدر په غزا کښې نبي کريم ﷺ عام امر نه وه صادر کړی، نو دا غزا فرض عين نه وه بلکې فرض کفائي وه.

د غزا د عيني فرضيت حالتونه

۲ــ د اسلام د دعوت دپاره جهاد کفائي فرض دی، چې ځينې مسلمانان پرې مشغول وي نو د نورو مسلمانانو غاړې خلاصېږي، خو په لاندې حالتونو کښې په هرچا باندې فرض عين ګرځي:

الف: چې د اسلامي حکومت مشر عام نفير اعلان کړي چې ټول غزا ته لاړ شي[۲] لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ د تبوک په غزا کښې همداسې اعلان کړی وه.

ب: چې کفار په کومه اسلامي خاوره باندې تعرض وکړي او غواړي چې د خپل تسلط لاندې يې راولي نو په هر مسلمان حتى په زنانه وو باندې هم دفاع کول عيني فرض جوړېږي[۳].

د عربيت يو تحليل

۳ــ په ﴿ وَلَا يَرْغَبُوا ﴾ جمله کښې لاندې دوه ډوله تحليل ممکن دی:

الف: چې دا په ﴿ يَتَخَلَّفُوا ﴾ جمله باندې عطفه وګڼله شي او د "أنْ" توری ورسره د عطف په اعتبار سره مقدر شي خو د "لا" توری هغه نفي تاکيده کړي په کومه باندې چې په ﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ ﴾ کښې د "ما" توری دلالت کوي. نو د معنى حاصل به يې داسې شي چې مسلمانانو ته نه دا مناسبه ده چې نبي کريم ﷺ غزا ته لاړ شي او دوی په کورونو کښې پاتې شي او نه ورته دا مناسبه

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۳۴
(۲) تفسير المظهري ج۴ ص۳۲۱
(۳) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۹۸

ده چې خپلو خانونو ته رغبت وکړي چې د مشکلاتو څخه يې وساتي او د نبي کريم ﷺ مبارک ځان ته رغبت ونه کړي او د ساتنې غم يې نه خوري

ب: چې د ﴿ لَا يَرْغَبُواْ ﴾ جمله نهي وګڼله شي او په هغې نهي باندې عطفه شي ګومه چې د وړاندې کلام څخه څرګندېږي هغه دا چې "لَا تَخَلَّفُوا" نو د معنی حاصل به يې داسې راووځي چې ای مؤمنانو! تاسو مه د نبي کريم ﷺ څخه ېېرته پاتې کېږئ او مه خپلو ځانونو ته رغبت (میل) کوئ په داسې حال کښې چې د نبي کريم ﷺ د مبارک ځان څخه مو خپل رغبت (میل) پرې کړئ او څه التفات ورته ونه کړئ.

که څه هم په دواړو تحليلونو کښې اصلي مطلب اختلاف نه مونده کوي مګر ځينو مفسرينو کرامو [1] لومړني تحليل ته د ظاهر لقب ورکړی دی.

په لوږه او تنده هم الله ﷻ اجر ورکوي

۴ـ لاندې درې حالتونه يو هم د سړي په اختيار کښې نه دی او طبعي حالتونه دي مګر الله ﷻ يې د غازيانو دپاره په خپل فضل سره د اعمالو څخه شمېري او د صالحه اعمالو په دول يې ليکي؛ حالونه دا دي: ﴿ ظَمَأٌ ﴾ يعنې د شديدې تندې حالت، ﴿ نَصَبٌ ﴾ يعنې د ستومانی حالت، ﴿ مَخْمَصَةٌ ﴾ يعنې د لوږې حالت.

"مَوْطِئًا" څه معنی؟

۵ـ د ﴿ مَوْطِئًا ﴾ کلمه د اسم ظرف صيغه ده[2] او د هغه ځای دپاره نوم ده په کوم باندې چې غازي پښې ږدي. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ د غازي په هغه هر يوه قدم باندې اجرونه ورکوي چې په داسې ځای باندې يې کېږدي په کوم چې کفار په غُصه کېږي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د هجرت په قدمونو باندې.

ب: په دنيا کښې د جهاد د کاميابۍ په خاطر په سياسي فعاليت باندې او په مملکتونو کښې په ګرځېدلو باندې.

ج: د جهادي وسائلو د موندلو دپاره د هلو ځلو په قدمونو باندې.

د: په دار حرب او يا دار الاسلام کښې د جهاد دپاره په تللو يا راتللو باندې.

د نَيل د کلمې معنی

۶ـ د ﴿ لَا يَنَالُونَ ﴾ د کلمې دپاره د ﴿ نَّيْلًا ﴾ توری په اصل کښې مصدر دی او لغوي معنی يې رانيول (راخستل) دي. مګر په دې مقام کښې تر هغه شيان مطلب دي کوم چې د دښمن څخه

---

(١) روح المعاني ج١١ ص۴۶

(٢) روح المعاني ج١١ ص۴۶

راونیول شي او د توري په زور باندي ترې تر لاسه کړی شي[١].

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ د غازيانو دپاره هغه ټول اجناس چې دوی د دښمن څخه ونيسي؛ لکه خمکه، وسله، مهمات، خوراک، څښاک او داسې نور، د صالحه اعمالو په شکل ليکي که څه هم ذکر شوي شيان اعمال نه دي بلکې اجناس دي.

د دې نظير په احاديثو کښې ښه واضحه شوی دی چې الله ﷻ د غازيانو دپاره د دوی د اسونو لډوګان هم د نېکۍ په تله کښې اچوي. لاندې حديث شريف ولولئ:

نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ احْتَبَسَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللهِ إِيمَانًا بِاللهِ وَتَصْدِيقًا بِوَعْدِهِ فَإِنَّ شِبَعَهُ وَرِيَّهُ وَرَوْثَهُ وَبَوْلَهُ فِي مِيزَانِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[٢] يعني هرڅوک چې د الله ﷻ په لاره کښې د دې کبله اس ايساروي (ساتي) چې په الله ﷻ باندې (پخه) عقيده لري او د ده ﷻ په وعده باندې (پوخ) يقين لري، نو د هغه (اس) مړښت (واښه) او خړوبېدل (اوبه) او هم لډوان او متيازې (دا ټول) به د قيامت په ورځ د ده (د اس ساتونکي) د نيکو اعمالو په تله کښې اچولی کېږي.

ذکر شوي شيان که څه هم د غازي افعال نه دي مګر الله ﷻ يې په خپل فضل سره د ده په اعمالو کښې شميري.

﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا۟ فِى ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُوا۟ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓا۟ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾﴾

[١٢٢] او مؤمنان داسې نه دي (داسې دې نه شي) چې د ټولو (غزا ته) ووځي (او هيڅوک پاتې نه شي). نو (دوی) ولې داسې نه کوي (داسې دې وکړي) چې د مؤمنانو د هرې يوې فرقې (لويې ډلې) څخه وړه ډله (غزا ته) د دې دپاره لاړه شي چې (هلته) په دين کښې (دقيقه) پوهه حاصله کړي (معجزات او عجائب وګوري) او د دې دپاره چې خپل (کافر) قوم (د الله ﷻ د عذابه) وډار کړي (البته) کله چې دوی ته (د غزا څخه بېرته) ورستانه شي. شايد چې دوی وډار شي (او د کفر څخه توبه تائب شي).

ارتباطونه

١ـ په وړاندې ايتونو کښې د مؤمنانو يوه غير مناسب عمل ته اشاره شوې وه چې نبي کريم ﷺ غزا ته لاړ شي او دوی پرته د شرعي معذرت څخه په کورونو کښې پاتې وي. په دې ايت شريف کښې بل غير مناسب عمل ته اشاره کېږي چې نبي کريم ﷺ په مدينه منوره کښې يوازې پرېږدي او دوی ټول غزا ته لاړ شي.

٢ـ هلته د هغې غزا بحث وه کومه چې د نبي کريم ﷺ په عام نفير سره عيني فرض ګرځېدلې وه

---

(١) مفردات الراغب ص٥٣١
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص ٤٠٠

او دلته د هغې غزا بحث دی چې د کفائي فرض په درجه کښې پاتې وه.

٣ـ بالآخره په دغه ایت شریف کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون بشپړ شوی دی هغه دا چې د کفارو سره جهاد لکه څنګه چې په توره باندې فرض دی همدارنګه په حجت او برهان سره په تثبیت باندې هم فرض دي مګر په کفائي توګه؛ که څینو مؤمنانو دا کار وکړ نو د نورو غاړې پرې خلاصېږي.

شان نزول

د ذکر شوي ایت شریف په شان نزول کښې علماوو کرامو زښت ډېر روایات لیکلي دي[1] خو مونږ په دغه یوه روایت باندې اکتفاء کوو چې:

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې کله الله ﷻ د هغو کسانو په هکله د دې سورت ډېر ایتونه نازل کړه کوم چې د تبوک د غزا څخه د منافقت یا کسالت د کبله پاتې شوي وه، نو بیا به چې نبي کریم ﷺ د غزا اعلان کاوه نو هیڅوک به نه پاتې کېده او ټول به روان شوه ترڅو د ېېرته پاتې کېدلو د ملامتی لاندې را نه شي. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ[2] چې د مطلب خلاصه یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

لکه څنګه چې مؤمنانو ته مناسبه او جائزه نه ده چې نبي کریم ﷺ په خپله غزا ته لاړ شي او د عام نفیر اعلان وکړي او دوی په کورونو کښې پاتې شي او د خپلو ځانونو د هوسايۍ غم ورسره وي او بس، همدارنګه دوی ته دا هم مناسبه نه ده چې نبي کریم ﷺ غزا ته نه وي تللی او د عام نفیر اعلان یې نه وي کړی او دوی ټول غزا ته لاړ شي او نبي کریم ﷺ په مدینه منوره کښې یوازې پرېږدي.

په دغه صورت کښې مؤمنان داسې ولې نه کوي، بلکې داسې دې وکړي چې دوی دې خپله اجتماع په لاندې دوه ډلو باندې ووېشي:

١ـ د هرې لویې فرقې او لوی قوم څخه دې یوه کوچنۍ ډله غزا ته لاړه شي او هلته دې د الله ﷻ د کامل علم او کامل قدرت ننداره په خپلو سترګو باندې وکړي چې په لږ تعداد کښې مؤمنان په لوی تعداد کفارو باندې برلاسي کوي او په معجزانه توګه ورباندې غلبه ورکوي.

نو چې کله کوچنۍ ډله د غزا څخه بېرته راستنه شي او په قومونو باندې ووېشله شي؛ یا په بل عبارت: چې د دغې کوچنۍ ډلې هر یو کس خپل قوم ته ورستون شي، نو هر یو به د خپل قوم کفار الله ﷻ ته دعوت کړي او په سترګو لیدلي معجزات به ورته بیان کړي چې الله ﷻ دا دین هرو مرو د دنیا په ټولو ادیانو باندې برلاسی کوي نو ښه دا ده چې تاسو د کفر څخه لاس واخلئ او په ایمان باندې مشرف شئ. نو شاید چې هغوی دعوت قبول کړي او د الله ﷻ څخه وډار شي او بالآخره په اسلام باندې مشرف شي. که داسې وشي نو دوی به لاندې دوه ګټې کړې وي:

---

(١) زاد المسير ج٣ ص٣٥١؛ المحرر الوجيز ج٨ ص٢٩٩

(٢) تفسير البغوي ج٢ ص٣٣٩، اسباب النزول للواحدي ص١٧٩

الف: د یو طرف څخه به په غزا سره د دعوت مخه خلاصه کړي.

ب: او د بله پلوه به د دعوت اجرونه هم ترلاسه کړي.

۲_ د هرې لويې فرقې متباقي خلک دې د نبي کريم ﷺ په شاوخوا کښې اوسېږي او همدې ته دې منتظر وي چې نبي کريم ﷺ ورته د وظائفو تقسيم وکړي چې څوک بلې غزا ته تشريف يوسي او څوک د ځينو قومونو په دعوت او تعليم باندې مصروف شي.

نو که مؤمنان ذکره شوې طريقه اختياره کړي نو د يو پلوه به دوی ټولو کارونو ته رسيدګي وکړی شي او د بله پلوه به دښمنان ونه توانېږي چې دوی ته مشکلات ايجاد کړي.

توضيحات

۱_ مونږ د ذکر شوي ايت شريف په ترجمه او تفسير کښې لاندې نکات د نظر لاندې نيولي دي:

الف: د ايت شريف په شان نزول کښې مونږ هغه روايت خوښ کړه کوم چې په جهاد پورې مربوط دي، لکه چې وړاندې ورته اشاره شوې ده، دا څکه چې وړاندې او بېرته ايتونه ټول په جهاد پورې مربوط دي.

مګر ځينو مفسرينو کرامو ورته په شان نزول کښې نور روايتونه ليکلي دي چې د وړاندې او بېرته سره هيڅ تعلق نه شي مونده کولی، ته به وايې چې د ملغلرو امېل شکوي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: په ځينو قبائلو باندې قحطي (وچکالي) ورنازله شوه نو هغوی ټول په مدينه منوره باندې ورتوی شوه چې مونږ مسلمانان ياستو او هجرت مو وکړ، حال دا چې هغوی په خپله دعوه کښې دروغژن وه، نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو[1]. يعنې: مؤمنانو ته دا مناسبه نه ده چې دوی ټول خپل خپل وطنونه پرېږدي او "نفير إلى الرسول" وکړي، ټول نبي کريم ﷺ ته ورټول شي.

دوهم: نبي کريم ﷺ ځيني صحابه کرام ؓ په قبائلو کښې توزيع کړي وه ترڅو هلته خلکو ته د شريعت تعليم وکړي، خو خلکو ورته وويلې چې تاسو د نبي کريم ﷺ د څنګ څخه جدا شوي ياست او فضيلت درڅخه فوت شوی دی. نو دوی هغه قبيلې پرېښودلې کومې ته چې وراستولی شوي وه او ټولو مدينې منورې ته مخه کړه. نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو[2].

يعنې: مؤمنان داسې نه کوي چې ټول د نبي کريم ﷺ څخه را تاو شي بلکې د دوی خاصيت دا دی چې د ديني علومو د زده کړې دپاره وځي او بيا خپل خپل ټاکلي قوم ته ورستنېږي او د شريعت ابلاغ کوي.

ب: مونږ په ﴿ لِيَتَفَقَّهُواْ ﴾ کلمه کښې مستتر ضمير د هغې ﴿ طَآئِفَةٌ ﴾ کلمې ته راجع اخستی دی کومه چې نږدې ذکره ده، او هغه مضمون مو ترې را ويستلي دي کوم مو چې د (د مطلب خلاصه) د عنوان لاندې ليکلی دی. خو ځينو علماوو کرامو ذکر شوی ضمير د هغې ﴿ طَآئِفَةٌ ﴾ کلمې ته راجع

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۵۱

(۲) تفسير ابن کثير ج۲ ص۴۰۱

اخستی دی کومه چې د مقام څخه معلومېږي[۱] يعنې د غزا څخه پاتې شوې طائفه (ډله).

نو د معنی حاصل یې داسې راوباسي چې مؤمنان ولې داسې نه کوي بلکې داسې دې وکړي چې د هرې لويې قبيلې څخه دې يو وړوکی ټولګی غزا ته لاړ شي او متباقي قبيله دې د نبي كريم ﷺ سره پاتې شي ترڅو په دين کښې معلومات زده کړي.

مونږ ځکه دا طريقه خوښه نه کړه چې:

اول: د ﴿ لِّيَتَفَقَّهُوا ﴾ کلمه اصلاً د "فِقهٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، "فِقهٌ" په لغت کښې دې ته وايي چې د ليدلي شوي شي علم د ناليدلي شي علم ته وسيله وګرځولی شي[۲].

دا معنی خو د غزا کوونکې ډلې سره مناسبه ده چې په جهاد کښې ليدلي شوي عجائب او خوارق د الله ﷻ د پېژاندلو دپاره وسيله وګرځوي، كه بالفرض ذکره شوې كلمه د هغې "فِقهٌ" څخه اشتقاقه شوې وې كومه چې د شرعي احکامو نوم دی نو د هغې په عوض به "لِيَتَعَلَّمُوا" کلمه نازله شوې وی چې د پاتې شوو خلکو د حال سره مناسبه وه.

دوهم: ترڅو پورې چې روغه معنی ورکوي نو په عربيت کښې دا ښه کار نه دی چې مذكوره مرجع پرېښودله شي او ضمير داسې مرجع ته راجع وګڼل شي كومه چې مذكوره نه وي خو د مقام څخه معلومېږي.

ج: مونږ د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ د کلمې څخه د هرې غزا کوونکې ډلې هغه قوم اخستی دی کوم چې لا په اسلام باندې نه وي مشرف شوي، لكه چې وړاندې مو ښه شرحه ورکړې ده.

مګر ځينو علماوو كرامو ترې مؤمنان اخستي دي او د معنی حاصل يې په لاندې دوه ډولونو باندې را ويستلي دي:

اول: ترڅو غازيان پاتې شوي مؤمنان د غزا د خوارقو څخه خبر کړي او د الله ﷻ د عذابه څخه يې وډار کړي.

دوهم: ترڅو پاتې شوي مؤمنان غازيانو ته زده کړی شوي او تازه نازل شوي شرعي احکام شرحه کړي او د الله ﷻ څخه يې وډار کړي چې عمل پرې وکړي او د پښو لاندې يې نه کړي.

مونږ د لاندې وجوهو د کبله د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ څخه د مؤمنانو ډله وانخستله:

اول: د ﴿ لِيُنذِرُوا ﴾ د کلمې سره ښه مناسبت نه لري، ځکه چې دوی خو د الله ﷻ څخه ډار شوي وه چې ايمان يې راوړی وه او په دغه ډار کښې خو ټولو مؤمنانو مساويانه اشتراک درلود.

دوهم: په دې باندې علاوه، مؤمنې ډلې خو (هره يوه چې وي) کوم غير شرعي کار نه وه کړی چې تهديد آميزه کلمې ورته استعمال شوې وی.

دريم: كه بالفرض د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ څخه مؤمنان قوميان مطلب وی نو ضرور به د ﴿ لِيُنذِرُوا ﴾ په

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۲۲۵

(۲) مفردات الراغب ص۳۹۸

عوض "ليتعلموا" او د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ په عوض "إِخْوَانَهُمْ" نازل شوي وی، همدارنگه به د ﴿ يَحْذَرُونَ ﴾ په عوض "يَفْقَهُوْنَ" نازل شوی وی. نو د معنی حاصل به یې داسې راوتلی وی چې: ترڅو خپلو ورونو ته هغه شرعي احکام ورزده کړي کوم چې د دوی په غیاب کښې په نبي کریم ﷺ باندې نازل شوي وي، شاید چې دوی ترې نور استنباطات هم وکړي او په دقیقه توګه پرې پوه شي.

تبصره

۲_ مونږ چې په کوم ډول باندې ایت شریف تفسیر کړی دی هغه یې مونږ ته د عبارة النص معنی ښکاري، اما مونږ سره هیڅ مانع نشته چې ایت شریف د اشارة النص او یا د مفهوم د عموم په اعتبار سره هغو تفاسیرو ته هم شامل شي کوم چې علماوو کرامو ذکر کړي دي او وړاندې ولیکل شوه.

که څوک غواړي چې د ایت شریف د اشاري معناوو په پوره تفصیل باندې پوه شي نو څینو اوږدو تفاسیرو ته دې د لاندې نکاتو په هکله مراجعه وکړي:

الف: د احادیثو په رڼا کښې د علم فضائل[۱].

ب: د عیني فرض او کفائي فرض تعریفونه او مثالونه او هم د عیني فرضي علم اندازه[۲].

ج: کوم علم چې ډېر مبارک دی او ډېرو خلکو ته یې ګټه رسېږي هغه علم دی چې سړي ته د علمي سفرونو په ذریعه لاس ته ورشي[۳].

د: په ذکر شوي ایت شریف کښې د مختلفو تفسیرونو شرحه او بیان[۴].

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾ ﴾

[۱۲۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی (ای مؤمنانو!) تاسو د کفارو څخه د هغې ډلې سره (لومړی) جنګ وکړئ (غزا پیل کړئ) چې تاسو ته نژدې دي (موقعیت لري)، او دوی (کفار) دې په تاسو کښې کلکوالی مونده کړي (تاسو کلکوالی ولرئ چې هغوی یې مونده کړي). او پوه شئ چې یقینًا الله ﷻ د متقیانو سره (کومکي) دی (نو د تقوی مراعات وساتئ).

ارتباطونه

۱_ په دې ایت شریف کښې په هغه مطلب باندې صراحت شوی دی کوم ته چې په وړاندې ایت شریف کښې اشاره شوې وه. هغه دا چې غزا کول اصلا کفائي فرض دي خو په څینو خاصو مواردو کښې عیني فرض ګرځي، چې پوره څېړنه یې د [التوبة: ۱۲۰] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۲۰، تفسیر القرطبي ج۸ ص۲۹۵
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۴۰؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۶۱
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۲۲۷
(۴) تفسیر الطبري ج۱۱ ص۶۶

۲ـ هلته د غازیانو په ارتباط هدایت نازل شوی وه چې جمعاً غزا ته لاړ نه شي او دلته د کفارو په هکله توصیه شوې ده چې په ټولو باندې په یو ځل غزا مه پیل کوئ.

د مطلب خلاصه

یعني: ای مؤمنانو! لکه څنګه چې الله ﷻ تاسو ته توصیه وکړه چې ترڅو پورې په تاسو باندې غزا کول فرض عین نه وي ګرځېدلي نو د څرمې ټول غزا ته مه ووځئ، همدارنګه درته دا ارشادات هم کوي چې:

۱ـ په ټولو کفارو باندې په یو ځل غزا مه پیل کوئ بلکې په هغو کفارو باندې شروع وکړئ کوم چې د دعوت مخه نیسي او تاسو ته په نږدې وطن کښې موقعیت ولري.

که بالفرض تاسو دغه طریقه په نظر کښې ونه نیسئ او د لرې وطن په کفارو باندې غزا پیل کړئ نو له یوه پلوه دا خطر شته چې نږدې کفار مو لاره قطعه کړي او په محاصره کښې واقع شئ او له بله پلوه مو د اکمالاتو مخه بندېږي. او پوره واضحه ده چې د اکمالاتو څخه په غیر جهاد وړاندې نه شي تللی.

۲ـ تاسو په خپلو ځانونو کښې همت او عزم پیاوړی کړئ او هم توندي او زړه‌والی مه هېروئ، بلکې نرمي او ترحم خپلو وروڼو (مؤمنانو) ته وساتئ: نو کله چې په تاسو کښې کفار کلکوالی او سختي مونده کړي نو دستي د مقاومت توان د لاسه ورکوي.

۳ـ په دې باندې علاوه تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ او د شرعي حدودو څخه حتی د کفارو په مقابله کښې هم تجاوز مه کوئ، چې یا غیر جنګي زنانه او بوډاګا ووژنئ او یا ماشومان پای مال کړئ.

دا ځکه چې الله ﷻ د متقیانو سره کومکي دی، که بالفرض تاسو غیر شرعي کارونه وکړئ نو الله ﷻ به درڅخه مدد او کومک واخلي چې بیا به د کفارو د مقابلې توان ونه لرئ او تاسو به متقیان نه یاست.

توضیحات

۱ـ د ایت شریف څخه بالاشاره دا خبره هم سړي ته ذهن ته ورځي چې د هرچا څخه وړاندې جهاد په هغو :.. مسلمانانو باندې فرض دی کوم چې د کفري وطن سره نږدې استوګنه لري، او بیا په هغو باندې چې دوی ته نږدې وي او بیا په هغو چې دوی ته نږدې وي، آن تر آخره پورې.

دا ترتیب بله معنی نه ورکوي بې د دې څخه چې جهاد کفائي فرض دی او کله-کله عیني فرض ګرځي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې د ﴿ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾ په جمله کښې خو کفارو ته امر شوی دی چې په مسلمانانو کښې دې غلظت (کلکوالی) مونده کړي، حال دا چې که هغوی د امر پروا ګیر وی نو ایمان به یې راوړی وی؟

مونږ وايو چې: دغه امر په حقيقت کښې مؤمنانو ته متوجه دی، چې تاسو په خپلو ځانونو کښې کلکوالي ته تحقق ورکړئ او کفارو ته يې ورڅرګند کړئ ترڅو هغوی هم يقين وکړي چې دا ربښتياني کلکوالي دی. هسې نه چې تاسو ته خپل ځانونه کلک ښکاري مګر کفارو ته کلک ځرګند نشئ او هغوی پرې قناعت ونه لري.

لنډه دا چې بايد ستاسو کلکوالی د هغوی په پرتله زيات وي ترڅو د هغوی پرې يقين او باور راشي.

﴿ وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٢٥﴾ أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِى كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَىٰكُم مِّنْ أَحَدٍ ثُمَّ ٱنصَرَفُوا۟ ۚ صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾ ﴾

[۱۲۴] او هرکله چې (د الله ﷻ د پلوه) يو سورت (يا يو ايت) نازل کړی شي نو د دوی (منافقانو) څخه ځينې هغه کسان دي چې (يو بل ته) وايي: ستاسو کوم يوه ته دغه (سورت يا ايت) د ايمان د حيثه زيات کړ (په چا کښې يې اثر وکړ؟ بلکې په هيچا کښې يې هم اثر نه دی کړی).

نو (ای پيغمبره د دوی خبره رد کړه، داسې چې) هغه کسان (چې دي) کومو چې ايمان راوړی دی دوی ته نازل شوی سورت (يا نازل شوی ايت) د ايمان د حيثه په داسې حال کښې زيات کړ (ايمانونه يې پرې قوي او تازه شوه) چې دوی ورته خوشالېږي (او د ثواب موندلو تمه يې اضافه کېږي).

[۱۲۵] او هر چې هغه کسان دي د کومو په زړونو کښې چې مرض (منافقت او کفر) دی نو دوی ته (نازل شوی) سورت (يا ايت) د دوی د پليتۍ سره نوره پليتي هم ورزياته کړه (چې کفر او منافقت يې لا قوي او کلک شو) او په داسې حال به مړه شي چې دوی به کافران وي.

[۱۲۶] او ايا دوی (منافقان) نه ګوري چې يقيناً دوی په هر کال کښې (اقلاً) يو ځل يا دوه ځله په فتنه کښې اچول کېږي (د منافقت څخه يې پرده پورته کېږي) بيا هم دوی (د منافقت څخه) توبه نه وباسي او نه دوی پند (نصيحت) قبلوي.

[۱۲۷] او هرکله چې يو سورت (يا ايت) نازل کړی شي نو منافقان ځنې ځينو نورو ته وګوري (چې د تښتېدلو لاره مونده کړي او هم يو بل ته وايي چې) ايا کوم يو مو (د مسلمانانو څخه) ګوري؟ (چې مجلس پرېږدو).

بیا (نو چې د نه لیدلو څخه مطمئن شي د مجلس څخه) تاویږي (او شا وراړوي).
الله ﷻ د دوی زړونه (د ایمان راوړلو څخه) تاو کړي دي (مهر یې ورباندې وهلی دی او دا) ځکه چې یقیناً دوی داسې قوم دی چې (دقیق) ذکاوت نه لري (او پوهه نه لري).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې مؤمنانو ته د جهاد په باره کښې څو متعدد هدایات نازل شوي وه چې دا کوئ او دا مه کوئ. په دې ایتونو کښې د منافقانو هغه حالات نازل شوي دي کوم چې دوی ته د ایتونو د نزول په وخت کښې وریپښیږي. ته به وایې چې مؤمنانو ته توصیه شوې ده چې د ایتونو د نزول په وخت کښې باید تاسو د منافقانو غوندې جوړ نشئ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای مؤمنانو پام کوئ چې تاسو د ایتونو د نزول په وخت کښې د منافقانو په حالاتو باندې اخته نشئ او هم د هغوی په دسیسو باندې ونه غولیږئ. د هغوی حالات دا دي:

۱ـ کله چې د قرآن کریم کوم یو سورت نازل شي نو منافقان یو تربله وایي چې دغه سورت یا دغه ایت ستاسو د کوم یوه په ایمان کښې زیادت راووست او د کوم یوه ایمان یې قوي کړ؟.

بیا نو په خپلو منځو کښې یو بل ته جواب ورکوي چې د یوه کس په ایمان کښې یې هم قوت نه دی ایجاد کړی نو معلومه شوه چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دي نازل شوي که نه نو اقلاً د یوه کس په زړه کښې خو به یې څه اثر اچولی وي.

نو ای پیغمبره! منافقان په ذکره شوې شبهه کښې دوه مطلبه لري: یو دا چې خپل وجدان ته پرې قناعت ورکړي او د منافقت د غوره کولو دپاره خپل ځان ته څه د ختو پوزه جوړه کړي، بل دا چې ځینو تازه مسلمانانو ته اشتباه ورواچوي او بېرته یې مرتد کړي.

نو تاته په کار دي چې منافقانو ته داسې جواب ورکړي چې: ای منافقانو! د قرآن کریم هر سورت او هر یو ایت د الله ﷻ د پلوه په ربښتیانی توګه نازل شوی دی او په انسانانو کښې بې اثره نه پاتې کیږي، بلکې اثر یې په دغو دوه ډولونو سره صورت نیسي:

الف: څوک چې ربښتیاني مؤمنان دي د دوی په زړونو باندې مثبت اثر کوي، نو د یوه پلوه یې پرې ایمان قوي کیږي او کیفي زیادت مومي او د بله پلوه پرې خوشالیږي او د الله ﷻ شکریه کوي چې خپل رحمت یې راباندې نازل کړ، او بالآخره نازل شوی حکم په عمل کښې پیاده کوي چې په آخرت کښې اجرونه مونده کړي او الله ﷻ ترې راضي شي.

ب: څوک چې منافق او کافر وي په هغوی باندې منفي اثر اچوي چې په زړونو کښې یې ناپاکي (کفر او منافقت) بنه قوي کیږي، نو د همدې کبله هغوی په خپلو پخوانیو کفریاتو باندې نور کفریات هم زیاتوي چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دي نازل شوي.

• بالآخره هغوی خپلو کفري معتقداتو ته د مرګ د ورځې پورې ادامه ورکوي ترڅو د کفر او منافقت په حالت باندې مړه او د دائمي خپګان او خجالت سره مخامخ شي.

۳_ ای پیغمبره! منافقان عجیبه خلک دي چې د خپلو زړونو په کیفیت باندې هم نه پوهېږي چې د ایتونو او سورتونو په نزول سره څومره قوي کېږي او څومره کلکېږي، خو د دې سره سره یو بل ته وایي چې د سورت یا ایت نزول زمونږ په زړونو کښې هیڅ اثر نه دی کړی.

که بالفرض د دوی په زړونو باندې یې اثر نه وي غورزولی نو ضرور به دوی د منافقت او کفریاتو څخه اجتناب کړی وي. دا څکه چې:

ایا ته نه ګورې چې دوی په هر کال کښې یو ځل یا دوه ځله د خجالت سره مخامخ کېږي او په معجزانه توګه یې د زړونو اسرار فاش کېږي مګر دوی د کفري عقیدې د کلکوالي د کبله نه توبه وباسي او نه نصیحت قبلوي.

که بالفرض د دوی په زړونو باندې د قرآن کریم د ایتونو نزول منفي اثر نه کولی نو د ایمان د راوړلو دپاره یې همدې معجزې کفایت کاوه چې د دوی د اسرارو څخه یې پرده پورته کړه، ایا د الله ﷻ څخه په غیر څوک د زړونو په اسرارو باندې پوهېږي؟

۴_ پاتې شوه دا خبره چې د منافقانو په زړونو باندې د قرآن کریم ایتونه او سورتونه ولې مثبت اثر نه کوي لکه چې د مؤمنانو په زړونو باندې یې کوي؟ نو د دې جواب دا دی چې:

منافقان د قرآن کریم ایتونو ته په دقیق نظر نه ګوري او د مؤمنانو په شان یې د زړه په غوږونو باندې نه اوري. د همدې کبله کله چې په یوه اجتماع کښې د قرآن کریم کوم سورت نازلېږي چې دوی پکښې ناست وي نو یو بل ته د سترګو لاندې ګوري او پسېږي چې: ایا د وتلو چاره شته؟ که مونږ همدغسې غلې ووځو نو څوک به مو وګوري او که څنګه؟.

نو کله چې دوی په پټه باندې د وتلو دپاره نرۍ وت مونده کړي نو دستي د سورت د نزول د اجتماع څخه پورته کېږي او تښتي.

نو که بالفرض د دغسې اجتماعګانو څخه نه تښتېدلی او د قرآن کریم په ارشاداتو کښې یې د مؤمنانو په شان په دقت سره فکر کولی نو د دوی په زړونو کښې به یې هم مثبت اثر اچولی وي او په ایمان باندې به په ربښتیانیو معناوو کښې مشرف شوي وی.

خو په دوی باندې دې حسرت وي چې د دغسې مبارکو اجتماعګانو څخه ډډه کوي او ترې بېرته تاوېږي. نو الله ﷻ هم د دوی زړونه هغه طرف ته ورتاووي کوم طرف چې دوی خوښوي او کوم طرف ته چې دوی زور کوي.

دوی څکه ذکرې شوې اجتماعګانې پرېږدي چې دوی داسې قوم دی چې دقیقه پوهه نه لري، خپل ځانونه یې رانده او کاڼه اچولي دي او د لیدلو شوو معجزاتو څخه د ایمان بالغیب استفاده نه شي کولی.

توضيحات

۱_ په دې سورت کښې اکثرو ايتونو د منافقانو حالات شرحه کړي دي، مګر دا وروستني ايتونه دي چې د همدغې موضوع په شرحه کښې نازل شوي دي.

۲_ د ذکرو شوو ايتونو مضمون سعدي شيرازي رحمه الله په خپل يوه شعر کښې ډېر ښه تمثيل کړی دی چې:

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست :: در باغ لاله رویدو در شوره بوم خس

يعنې: په نظر سره ټولو خاورو ته د باران طبعه نرمه او ملايمه ده او په دې کښې هيڅ اختلاف نشته، مګر په نظر سره باران ته د ټولو خاورو طبعه يو برابر نه ده د همدې کبله په باران سره په باغ کښې ګل لاله زرغونېږي او په شورچنه ځمکه کښې پرې بوم خس (درب) شنه کېږي.

همدارنګه د قرآن کريم ايتونه د مؤمنانو ايمان زياتوي او د منافقانو په زړونو کښې منافقت ته وده ورکوي.

فتنة څه معنی؟

۳_ د ﴿ يُفْتَنُونَ ﴾ کلمه د "فِتْنَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې مفسرينو کرامو ورته په دې مقام کښې زښت ډېر تفسيرونه کړي دي چې آن تقريباً اتو تفسيرونو ته رسيږي[1]. مګر مونږ ته هغه تفسير غوره برېښي کوم چې د ايتونو د وراندې ببرته مضامينو څخه څرګندېږي، هغه دا چې دلته د "فتنة" څخه د منافقانو رسوا کول مطلب دي چې د يو پلوه د منافقانو دپاره عذاب او تخجيل دی او د بله پلوه د دوی دپاره د معجزو کار ورکوي.

مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ څه معنی؟

۴_ مونږ په دې مقام کښې د ﴿ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ﴾ څخه هغه معنی اخلو کومه مو چې په [التوبة: ۱۰۱] ايت کښې د مرتين د کلمې څخه اخستې ده، هغه دا چې په دوه وو کښې حصر مطلب نه دی بلکې تکثير او ډېروالی ترې مطلب دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې:

ايا منافقان نه ګوري چې هر کال اقلا يو ځل يا دوه ځله، بلکې د دې څخه اضافه، دوی په فتنه کښې اچولی کېږي او منافقت يې رسوا کېږي، خو دوی په يو ځل کښې هم توبه نه وباسي چې د بل ځل د رسوايي څخه خانونه بچ کړي.

دا دی نن په دغو ايتونو سره ـ چې بحث پکښې روان دی ـ يو ځل بيا د دوی د منافقت څخه پرده پورته شوه او د زړونو رازونه يې راوويستلی شوه خو دوی په همغه پخواني جهالت باندې کلک دي او د منافقت څخه لاس نه اخلي.

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۵۳

﴿ لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم
بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِىَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾ ﴾

[۱۲۸] يقيناً تاسو ته درغلی دی داسې يو پيغمبر چې د ستاسو د خپلو نفسونو (جنس) څخه دی (او) په ده ﷺ باندې ستاسو مشقت (سختي) دروند دی (او هم) ستاسو (په هدايت) باندې حرصناک دی (او) په مؤمنانو (تاسو) باندې زړه سوونکی (او) مهربان دی.

[۱۲۹] نو (ای پيغمبره!) که (بالفرض) دوی (مؤمنانو) ستا (د اتباع) څخه مخونه واړول نو ته (ورته) ووايه چې زما (يوازې) الله ﷻ بس (کافي) دی، (په حقه باندې) معبود نشته مګر همدی ﷻ دی (او بس)، په همده ﷻ باندې ما توکل کړی دی او همدی ﷻ د لوی عرش (عرش العظيم) خاوند دی.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې مؤمنانو ته توصيه شوې وه چې په هر حال کښې د نبي کريم ﷺ پيروي وکړئ، د کفارو سره جهاد ته ادامه ورکړئ او بالآخره د منافقانو د عادتونو څخه خانونه بچ وساتئ.

په دې اېتونو کښې د يو پلوه مؤمنان ترغيب شوي دي چې په ذکره شوې توصيه باندې په جدي توګه عمل وکړي او د بله پلوه نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې که بالفرض مؤمنان ستا پيروي ونه کړي نو د الله ﷻ کومک او نصرت درته کفايت کوي، نو په همده ﷻ باندې توکل ته دوام ورکړه.

د مطلب خلاصه

د ذکرو شوو ايتونو د مطلب خلاصه په دوه برخو وېشله کېږي، چې په يوه برخه کښې يې مؤمنان مخاطب کړی شوي دي او په بله برخه کښې نبي کريم ﷺ ته خطاب متوجه دي.

لومړۍ برخه:

يعني: ای مؤمنانو تاسو ته په هيڅ صورت کښې مناسبه او جائزه نه ده چې د خپل پيغمبر ﷺ پيروي او اتباع ونه کړئ، ځکه چې تاسو ته داسې پيغمبر ﷺ درغلی دی چې دغه صفات لري:

۱ـ دا پيغمبر ﷺ ستاسو د خپل جنس (انسانانو) څخه دی. که بالفرض تاسو ته داسې پيغمبر درغلی وی چې يا د ملکو د جنس څخه وی او يا پېری وی نو دغسې استفاده به مو ترې نه شوی کولی لکه چې نن ورځ يې چې ترې کولی شي. چې عادات او خاصيتونه مو سره جداجدا نه دي او په بشري صفاتو کښې سره متحد ياست.

۲ـ په نوموړي پيغمبر ﷺ باندې هغه کار ډېر دروند تماميږي کوم چې تاسو په مشقت کښې اچوي او ستاسو د خپګان باعث جوړيږي. بلکې د ده ﷺ د همېشه دپاره دا هڅه وي چې تاسو ته اسان احکام دروړي. که بالفرض ستاسو د هوسايی خيال يې نه ساتلی نو ستاسو به د عدم اتباع

(پیروی،) دپاره بهانه جوړه شوې وی.

۳ـ ستاسو په هدایت باندې ډېر زیات حارص دی څو تاسو د دوزخ د اوره بچ شئ او جنت ته داخل شئ. یا په بل عبارت: ستاسو په هدایت باندې ډېر زیات خوشالېږي او په ضلالت باندې مو ډېر زیات خپه کېږي.

۴ـ بالآخره په مؤمنانو یعنې په تاسو باندې د ایمان د کبله پوره زړه سوونکی او مهربان دی. یا په بل عبارت: په تاسو باندې د پیغمبر ﷺ زړه سوی او مهرباني د ستاسو د شخصیت او یا ستاسو د نسب د کبله نه ده بلکې یوازې او یوازې د ایمان د کبله ده چې تاسو مؤمنان یاست.

دوهمه برخه:

یعنې: ای پیغمبره! که بالفرض د ذکرو شوو صفاتو سره سره ستا د پیروی او اتباع څخه مؤمنان غاړې وغړوي او ورته شا کړي نو بیا دوی په لاندې جملو باندې مخاطب کړه چې:

الف: ما ته الله ﷻ کافی دی چې ټول کارونه راته جوړ کړي او اسلام ته ستاسو څخه په غیر ترقي ورکړي.

ب: د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ حقاني معبود نشته، یوازې د همده ﷻ عابدان به په خمکه کښې غلبه مونده کوي او د باطلو معبودانو عبادت کوونکي به ضرور د منځه ځي.

ج: په همدغه الله ﷻ باندې ما توکل او اعتماد کړی دی چې د عرش عظیم خاوند دی او هیڅوک یې د مقابلې توان نه لري.

توضیحات

۱ـ د ﴿ مَا عَنِتُّمْ ﴾ په جمله کښې د "ما" توری د مصدریت دپاره دی[۱] او ﴿ عَنِتُّمْ ﴾ د "عَنَت" څه اشتقاقه شوې ده، "عَنَت" ـلکه "شَرَف"ـ د هغه کار څخه عبارت دی چې سړی پکښې د تلف یعنې د هلاکت څخه دارېږي[۲]. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې په نبي کریم ﷺ باندې هغه کار ډېر دروند او سخت تمامېږي په کوم کښې چې په تاسو باندې د هلاکت او تلف کېدلو خطره وي او تاسو پکښې د داسې مشقت سره مخامخ کېدونکي یاست چې تحمل یې درته سخت وي.

هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ کله کله تاسو په مشکلاتو کښې راګېروي ترڅو ستاسو درجې لوړې شي، لکه څنګه یې چې د تبوک په غزا کښې د مشکلاتو سره مخامخ کړئ.

د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: عائشه (ام المؤمنین رضی الله عنها) وایي چې: «مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا أَيْسَرُ مِنَ الآخَرِ إِلَّا اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا»[۳] یعنې هیڅکله نبي کریم ﷺ ته د داسې دوه وو شیانو په

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۶۰
(۲) مفردات الراغب ص۳۶۲
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۲۵۶؛ سنن ابي داود ج۲ ص۳۰۴

منځکښې اختیار نه دی ورکړی شوی چې یو به یې د بل ځخه اسان وه مګر ده ﷺ به د دواړو شیانو ځخه اسان شی غوره کاوه ترڅو به چې په هغه کښې ګناه نه وه.

ب: کله چې نبي کریم ﷺ ابو موسی ﷺ او معاذ ﷺ یمن ته د حاکمانو په توګه استول نو دواړه یې مخاطب کړه چې: «يَسِّرَا وَلا تُعَسِّرَا وَبَشِّرَا وَلا تُنَفِّرَا»[۱] یعنې تاسو دواړه (په خلکو) اساني کوئ او سختي مه کوئ او (هم خلک) خوشاله ساتئ او په نفرت کښې یې مه اچوئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې د وړاندېنيو جملو په تناسب په کار وه چې د ﴿ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ په عوض "بِكُمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ" نازل شوي وی، نو په دې کښې څه حکمت دی چې دغسې نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: دا د دې دپاره ـوالله ﷻ اعلمـ څو خلکو ته واضحه کړی شي چې د نبي کریم ﷺ زړه سوی د ایمان د کبله دي نه د قومیت او کوم شخصیت د کبله. که بالفرض ﴿ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ کلمه نه وی نازل شوې نو دغه مطلب به پټ پاتې وی ځکه چې ضمیر په ایمان باندې دلالت نه کوي.

د وروستني ایت شریف ځینې خواص

۳ـ که څوک غواړي چې د ﴿ حَسۡبِيَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۖ عَلَيۡهِ تَوَكَّلۡتُۖ وَهُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ ﴾ په ځینو خواصو باندې خپل ځان پوه کړي نو ځینو اوږدو کتابونو[۲] ته دې مراجعه وکړي چې برسېره پر خواصو باندې یې یوه عجیبه قیصه هم په همدې باره کښې لیکلې ده.

د تبوک د غزا عجائب او معجزات

۴ـ د دې سورت اکثره ایتونه د تبوک د غزا په متعلقاتو کښې نازل شوي دي چې د دغې غزا تقریبًا د پیل څخه ترختمه پورې یې دوه میاشتې وخت نیولی وه[۳].

ځینو علماوو کرامو[۴] د نبي کریم ﷺ هغه احادیث او هغه معجزات کوم چې د دغو دوه میاشتو په اوږدو کښې روایت شوي او یا متحقق شوي وه راغونډ کړي دي، که څوک فرصت لري او په عربي ژبه پوهېږي نو همځته دې مراجعه وکړي، مونږ د اوږد والي د غمه دلته رانقل نه کړه.

دا سورت (التَّوْبَة) د الله ﷻ په کومک او توفیق ختم شو
۱۳۷۵/۸/۶ هـ ش

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۲۲
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۵۳
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۸۴
(۴) تفسیر المظهري ج۴ ص۳۲۸

یونس (۱۰)

سریزه

۱_ د عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما څخه روایت دی چې دا سورت په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[۱] نو د جمهورو علماوو کرامو په نزد دا سورت مکي سورت دی[۲] مګر په درې ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې د [یونس:۹۴] ایت څخه پیل کېږي، دغه درې ایتونه ځینو علماوو کرامو مدني ګڼلي دي[۳].

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[۴]:

الف: ټول ایتونه یې یو سلو نهه (۱۰۹) دي.

ب: د کلماتو شمېر یې یو زر اته سوه دوه دیرش (۱۸۳۲) دی.

ج: د حرفونو شمېر یې اوه زره پنځه سوه اوه شپېته (۷۵۶۷) دی.

د دې سورت نوم

۳_ په دغه سورت باندې د "یُونُس" نوم اېښودلی شوی دی چې د [۹۸] ایت څخه اخستلی شوی دی. یعنې هغه سورت چې په هغه کښې د یونس علیه‌السلام قیصې ته څه اشاره شوې ده، او دا پکښې مطلب نه دی چې ټول بحثونه یې د یونس علیه‌السلام د حالاتو په بیانولو باندې څرخېږي.

د دې سورت محوري بحثونه

۴_ دا سورت د نورو مکي سورتونو غوندې بالذات په عقیدوي بحثونو پورې تماس نیسي او همدغه یې محوري بحثونه دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د الله ﷻ د توحید دلایل او د شرکیاتو جرړې ویستل.

ب: د پیغمبر ﷺ د نبوت اثبات او په همدې مورد کښې د معاندینو اعتراضاتو ته جواب ورکول.

ج: د قیامت د ورځې اثبات او د همدې ورځې د راتللو ضرورت او په همدې ارتباط د معاندینو د شبهاتو پورته کول.

د: نور داسې احکام چې د دین د عقیدوي او اصلي مقاصدو پورې ارتباط لري.

د "التَّوْبَة" او "یُونُس" دوه سورتونو تناسب

۵_ دغه دواړه سورتونه یو په مدینه منوره کښې نازل شوی دی او بل په مکه معظمه کښې، خو د دواړو سورتونو ترمنځ د نوک او د اوري ارتباط لیدلی کېږي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

(۱) الدر المنثور ج۴ ص۳۳۹
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۵۸
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۳۰۴
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۰ ص۲۵۱

الف: هلته د مشركانو څخه بېزاري اعلانه شوې ده، او دلته د هغوی اعتراضات جواب كړی شوي دي.

ب: هلته د هغوی سره په توره د جهاد توصيه شوې ده او دلته د ژبې د جهاد بيان نازل شوی دی.

ج هلته د منافقانو خاصيتونه ښودلی شوي دي چې په قرآن كريم باندې به يې خندنې كولې [التوبة:٦٥] او دلته د مشركانو په خاصيتونو كښې دا هم ښودلې شوې ده چې قرآن كريم ته د جادو لقب وركوي. يا په بل عبارت: كومې سپكې سپورې خبرې به چې مشركانو كولې همغو خبرو ته ورته خبرې منافقانو هم كړې دي.

د: بالآخره هغه سورت د ﴿وَهُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ﴾ په كلماتو باندې تمام شوی دی او د دې سورت په دريم ايت كښې د ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾ جمله نازله شوې ده.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿الٓر ۚ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴿١﴾ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾﴾

د ډېر مهربان او ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[١]

دا (راتلونكي ايتونه) د حكمت څخه د ډک كتاب (قرآن كريم) ايتونه دي.

[٢] ايا خلكو ته دا عجيبه ده (عجيبه ښكاري) چې مونږ د همدوی د جملې څخه يوه (كامل) سړي ته (داسې) وحې وكړه چې (ټول) خلک (د الله ﷻ د عذابه) ودار كړه او هغو كسانو ته زيری وركړه (كوم) چې (په تا باندې) ايمان راوړي، (داسې زيری) چې يقيناً د دوی دپاره د دوی د رب ﷻ (پالونكي) په نزد رښتيانی لوړ مراتب دي.

(د ذكر شوي تعجب د كبله) كافران وايي چې بې شكه دا (نوموړی سړی) ښكاره جادوگر دی.

شان نزول

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې كله نبي كريم ﷺ په نبوت باندې سرلوړی شو نو مشركانو ترې انكار وكړ چې: «اَللهُ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يَكُوْنَ رَسُوْلُهُ بَشَرًا مِثْلَ مُحَمَّدٍ» فَأَنْزَلَ اللهُ [١] يعني د الله ﷻ شان د دې څخه لوړ دی چې د ده ﷻ لېږلی شوی دې د محمد (ﷺ) غوندې يو بشر (انسان) وي (چې پلار يې لا په وړوكتوب كښې وفات شوی دی). نو الله ﷻ ذكر شوي ايتونه نازل كړه.

---

(١) اسباب النزول للواحدي ص١٧٩؛ تفسير البغوي ج٢ ص٣٤٣

ارتباطونه

دا ایتونه د هغو ایتونو سره په کومو باندې چې وړاندېنی سورت (التوبة) تمام شوی دی ډېر قوي ارتباط لري، لاندې وضاحتونه ولولئ:

۱_ هلته د منافقانو په عادتونو کښې دا هم شمېرل شوې وه چې کله د قرآن کریم کوم سورت نازل شي نو دوی ورپورې ملنډې وهي او خپل خانونه ترې په څنګوي.

دلته د یو پلوه په هغوی باندې رد نازل شوی دی چې د قرآن کریم هر یو سورت د حکمتناک کتاب یوه برخه ده، ملنډې وهل ورپورې بې عقلي ده، او د بله پلوه د مشرکانو د ملنډو یو مثال ښودل شوی دی چې د قرآن کریم ته د جادو او راوړونکي ته یې د جادوګر لقب ورکوي.

۳_ هلته د پیغمبر ﷺ په صفاتو کښې د ﴿ مِّنۡ أَنفُسِكُمۡ ﴾ کلمه نازله شوې وه او دلته همدغه کلمه تفسیره شوې ده چې مراد ترې یوازې عرب یا یوازې قریش نه دي بلکې مراد ترې ټول انسانان دي. نو ځکه دلته دا جمله نازله شوه چې: ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنۡهُمۡ ﴾. نو حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

د قرآن کریم د نورو سورتونو غوندې دا سورت ـ چې د الله ﷻ په نامه سره پیل شو ـ هم د هغو حروفو څخه جوړ دی د کومو څخه چې د خلکو کلمات او کلامونه جوړ دي. د دې سورت "الف، ل، ر" د هغوی د "الف، ل، ر" څخه هیڅ فرق نه لري خو د دې سره ـ سره په دې سورت کښې چې کوم د حکمت څخه ډک مضامین ځای په ځای شوي دي د هغو یو بخرې هم د خلکو په خبرو کښې نه لېده کېږي.

خلکو ته په کار وه چې د همدغه بې ساري اعجاز څخه یې استفاده کړې وی او ایمان یې وریاندې راوړی وی، مګر دوی برسېره په دې چې ایمان پرې نه راوړي انکار ترې کوي او دا خبره ورته عجیبه او نا ممکنه برېښي چې مونږ د همدوی د جملې څخه یوه سړي ته داسې وحې وکړه چې:

۱_ د الله ﷻ د عذابه خلک وډار کړه چې د غفلت د خوبه رابېدار شي او د الله ﷻ په وحدانیت قایل شي.

۲_ او هغو خلکو ته کوم چې په تا باندې ایمان راوړی زیری ورکړه چې: دوی ته د الله ﷻ په نزد لوړې درجې او رښتیانی مرتبې تیارې کړی شوي دي او د دوی ورتګ ته انتظار باسي.

یا په بل عبارت: ایا دا څه د تعجب خبره ده چې مهربان الله ﷻ د خپل ربوبیت او مهربانۍ د کبله خپلو بندګانو ته د یوه بنده په لاس د ښو او بدو د پېژاندلو دپاره یو قوي او رښتیانی قانون ورنازل کړي. څو د هغه په رڼا کښې د دنیا او آخرت سعادت حاصل کړي؟

دا هیڅ د تعجب خبره نه ده خو ناشکره انسانان د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري کوي او په ذکر شوي وراستولي شوي بنده باندې د جادو ګر نوم ږدي، چې دا ډېر څرګند جادوګر دی.

توضیحات

۱ـ د قرآن کریم په القابو کښې یو لقب حکیم دی. دا لقب د لاندې وجهو د کبله ورکړی شوی دی:
الف: چې د حکمت خاوند دی[۱]. لکه څنګه چې په عربي ژبه کښې هغه چاته "تامر" وایي کوم چې د خرماوو (کجورو) خاوند وي.
ب: چې دا هغه اقدس ذات ﷻ نازل کړی دی چې هر یو کار یې د حکمت څخه ډک دی. د دې نظیر په عربي ژبه کښې دا دی چې د ډېر عابد سړي په هکله دوی وایي چې: "لَيْلُهُ قَائِمٌ وَنَهَارُهُ صَائِمٌ"[۲]. یعنې د هغه شپه ولاړه ده او ورځ یې روژه ده.
نو دلته یې د معنی حاصل یې داسې راوخي چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې رالېږلی شوی کتاب یې حکیم دی. یعنې الله ﷻ حکیم (د حکمت خاوند) دی.
ج: چې دا محکم (ثابت) کتاب دی[۳] الله ﷻ بل کتاب نه نازلوي چې دا پرې د خپله خایه وښوروي او منسوخ یې کړي، لکه څنګه یې چې پخواني کتابونه په دې کتاب باندې منسوخ ګرځولي دي.

تعجب څه ته وایي؟

۲ـ تعجب د هغه حالت څخه عبارت دی کوم چې سړي ته د نا اشنا شي په لیدلو سره وردمخه کېږي[۴]. د قرآن کریم څخه د وخت مشرکان د لاندې وجوهو د کبله په تعجب کښې ولوېده[۵]:
الف: دا عجیبه کار دی چې الله ﷻ خپل رالېږلی شوی بنده انسان وګرځوي، که الله ﷻ د خلکو د هدایت دپاره څوک رالېږلی نو هغه به ضرور پرښته وي.
ب: که بالفرض خپل استازی یې د انسانانو څخه رالېږلی نو هغه به ضرور په قوم کښې یو غټ سړی وي. ایا د محمد ﷺ څخه په غیر ـ چې د ابو طالب په غیږ کښې د یتیم په توګه غټ شوی دی ـ بل څوک نه وه چې په ذکره شوې وظیفه باندې یې ټاکلی وي.

تبصره

۳ـ زمونږ په نزد په دې مقام کښې چې د کفارو د تعجب کومې وجهې ته اشاره شوې ده هغه به دا وي چې انسانانو ته خو الله ﷻ عقل ورکړی دی چې خپل خیر او شر پرې سنجولی شي نو عجیبه ده چې د عقل دپاسه ورته پیغام رسوونکی هم رالېږي چې دا کوئ او دا مه کوئ.
مونږ څکه په دې مقام کښې د تعجب دپاره ذکره شوې وجهه غوره کړه چې راتلونکی متصل ایت شریف ورباندې دلالت کوي، چې هلته به ـ ان شاء الله ﷻ ـ واضحه شي، چې بدون د شریعته تنها په

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۵۹؛ لسان العرب ج۱۲ ص۱۴۰
(۲) البحر المحیط ج۶ ص۹؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۸۹
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۴؛ لسان العرب ج۱۲ ص۱۴۱
(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۳۴
(۵) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۵

عقل سره د دنیا او آخرت مشکلات نه شي حل کېدلی نو هم پیغمبر ته ضرورت دی او هم اسماني کتاب ته اړتیا ده.

اما د مشرکانو د تعجب دا وجهه چې ولې پرښته نازله نه شوه، په [الأنعام:۸] ایت شریف کښې جوابه شوې ده. او د تعجب دا وجهه چې الله ﷻ دا پیغام ولې د یوه قومي مشر په لاس را ونه لېږه په ﴿ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ﴾ [الزخرف:۳۲] کښې جوابه شوي ده. یعنې ای پیغمبره! ایا د الله ﷻ د رحمت وېشل د دوی په لاس دي چې دا دې پیغمبر شي او دا دې نه شي.

"قَدَمَ صِدْقٍ" څه معنی؟

۳_ په ﴿ قَدَمَ صِدْقٍ ﴾ کښې اصلاً موصوف خپل صفت ته مضاف شوی دی[۱] چې د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د الله ﷻ په نزد مؤمنانو ته ربښتيني او صادق قدم ساتلی شوی دی.

په عربي ژبه کښې دا عادت شته چې د مدحې او توصیف دپاره د صدق کلمه استعمالوي لکه "مُدْخَلَ صِدْقٍ، مُخْرَجَ صِدْقٍ" یعنې نیک ننوتل او نیک وتل.

پاتې شوه دا خبره چې "قَدَم" څه شی دی؟ نو په دې کښې مفسرینو کرامو زښتې ډېرې معناوې کړې دي چې تقریباً اوو معناوو ته رسېږي[۲] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: صالح او نېک عملونه چې وړاندې یې استولي وي[۳].

ب "قَدَم" خو اصلا د مخصوص اندام څخه عبارت دی، چې په پښتو کښې ورته پښه وایو، خو څرنګه چې وړاندې تلل او د نورو څخه مخکې کېدل په پښو پورې ارتباط لري، چې سړی ګړندی لاړ شي، نو په کنایې توګه په وړاندېوالې کښې استعمالېږي[۴].

د دې نظیر دا دی چې په جاسوس باندې په کنایې ډول سره د "عین" اطلاق کېږي دا ځکه چې د جاسوسی دپاره د سترګو څخه ډېر کار اخستل کېږي.

ج: ځینې علماء کرام وایي چې د ﴿ قَدَمَ صِدْقٍ ﴾ څخه د نبي کریم ﷺ شفاعت مراد دی[۵]، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أَنَا فَرَطُكُمْ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ»[۶] زه ستاسو په وړاندې ستاسو دپاره د ضروریاتو پوره کوونکی یم یعنې زه ستاسو شفاعتګر یم. "فرط" د کلمې معنی د [الأنعام:۴۸] ایت لاندې ښه مشرحه لیکلې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

د: خو زمونږ په نزد د ﴿ قَدَمَ صِدْقٍ ﴾ ډېره ښه په زړه پورې معنی هغه ده کومه چې د لاندې حدیث شریف څخه څرګندېږي:

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۶۲
(۲) زاد المسیر ج۴ ص۵
(۳) المحرر الوجیز ج۹ ص۵؛ تفسیر الطبري ج۱۱ ص۸۲
(۴) تفسیر القاسمي ج۹ ص۶
(۵) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۲۶
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۱۳

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «نحنُ الآخِرُونَ السّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيامَةِ بَيْدَ أنّهُمْ أوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِنا»[1] یعنې موږ (په دنیا کښې) وروسته یاستو خو د قیامت په ورځ وړاندې (اول نمرګان) یوو، په غیر د دې څخه چې دوی (یهود او نصاراوو) ته زموږ څخه وړاندې کتاب ورکړی شوی دی.

نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! او ته مؤمنانو ته زیری ورکړه چې: د دوی دپاره د پروردګار ﷻ په نزد لوړې او ربښتنې مرتبې او درجې دي چې نور خلک هغو ته نه شي رسېدلی، که څه هم دوی په پخوانیو کتابو باندې ایمانونه راوړي وي او په خپل وخت کښې مؤمنان وي.

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ إِذْنِهِۦ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ۝ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا إِنَّهُۥ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ بِٱلْقِسْطِ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ۝﴾

[۳] یقینًا ستاسو رب ﷻ چې دی هغه الله ﷻ دی چې اسمانونه او ځمکې یې په شپږو ورځو کښې پیدا کړې دي بیا یې په (لوی) عرش باندې (د خپل شان سره مناسب) استقرار نیولی دی (او د ټولو علویاتو او سلفیاتو اداره یې په خپله قبضه کښې اخستې ده چې لږ تفصیل یې دا دی):

(روزمره) د (هر) کار تدبیر (پخپله) کوي (د چا څخه مشوره نه غواړي او نه یې مشورې ته اړتیا شته).

(برسېره په دې، د کارونو په تدبیر کښې ده ﷻ ته) هیڅ شفاعتګر نشته مګر د ده ﷻ د اجازې څخه وروسته. دا الله ﷻ ستاسو رب ﷻ دی نو د همده ﷻ عبادت وکړئ. نو ایا تاسو (د ذکر شوي بیان څخه) عبرت نه اخلئ؟ (باید چې عبرت ترې واخلئ).

[۴] خاص الله ﷻ ته ستاسو ټولو بېرته ورستنېدل دي (الله ﷻ وعده کړې ده) د الله ﷻ حقه (ربښتیا) وعده.

یقینًا الله ﷻ اول خل پیدا کول کوي بیا یې اعاده کوي (دوهم خل پیدا کول د دې دپاره کوي) څو هغو کسانو ته په انصاف سره (نېکه) جزا ورکړي چا چې ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي.

او هغه کسان چې کفر یې اختیار کړی وي نو دوی لره د ګرمو اوبو څښل او دردناک عذاب د دې کبله دی چې دوی (په دنیا کښې) وه چې کفر یې غوره کاوه (او سمه عقیده یې نه درلوده).

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۱۲۰

ارتباط

په دې ایتونو کښې د هغه تعجب د رد وجوهو ته اشاره شوې ده په کوم کښې چې مشرکان د دې کبله واقع شوي وه چې د الله ﷻ د پلوه د انسانانو د هدایت دپاره انسان پیغمبر راغلی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه هغه تعجب کوونکي انسانان لاندې ټکو ته متوجه کړه کوم چې ستا د رسالت څخه په تعجب کښې لویدلي دي او تا باندې د جادوگر نوم ږدي:

۱ـ ای د رسالت څخه منکرو انسانانو! یقینًا ستاسو پالونکی او تربیه کوونکی بلکې د نشت څخه پیدا کوونکی هغه الله ﷻ دی چې اسمانونه او ځمکې یې په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي.

یا په بل عبارت: ستاسو پیدا کوونکی د ټولې دنیا پیدا کوونکی دی چې په خپل اختیار سره یې د پیدا کولو دپاره فقط شپږ ورځې ټاکلې وې، که نه نو ټوله دنیا یې په یوه آن کښې هم پیدا کولی شوه، خو د همغو حکمتونو په بنیاد یې ذکر شوي عدد ته تخصیص ورکړ د کومو په تفصیل باندې چې پخپله دېر بنه پوهېږي.

۲ـ د پیدا کولو څخه وروسته یې ټوله دنیا بې ادارې پرېښنبودله بلکې په عرش العظیم باندې یې هغسې استواء وکړه کومه چې د همده ﷻ د شان سره مناسبه ده.

یا په بل عبارت: د دنیا ټول روزمره کارونه یې هم په خپله اراده کښې وساتل، داسې یې ونه کړه او نه ورسره مناسب وه چې مخلوقات یې فقط پیدا کړي وی او د روزمره کارونو اداره یې په خپل قدرت کښې نه وی اخستې. که بالفرض داسې یې کړي وی نو بیا به ستاسو دپاره د شرک کولو څه بهانه جوړه شوې وی چې هغه کار فلاني بوت وکړ او دغه کار فلانی بوت کوي.

لنډه دا چې الله ﷻ لکه څنګه چې د دنیا په پیدا کولو کښې واحد لا شریک دی همدارنګه په روزمره کارونو کښې هم ورسره هیڅوک او هیڅ شی اشتراک نه لري. نو د همدې کبله په عبادت کښې هم ورسره شریک نشته.

۳ـ الله ﷻ (ستاسو رب) لکه څنګه چې په عالمي تدبیر او تخلیق کښې چاته برخه نه ده ورکړې همدارنګه یې په شفاعت کښې هم څوک برخوال نه دی ګرځولی چې د الله ﷻ په نزد شفاعت وکړي او د یو شي د موجودیت سبب جوړ شي. هو! که الله ﷻ چاته د شفاعت کولو اجازه ورکړي نو هغه بېله خبره ده.

۴ـ ای انسانانو! ستاسو رب دغه الله ﷻ دی، ایا اوس مو وپېژانده؟ که پېژاندلی مو وي نو خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ، پیغمبر یې ومنئ او د جادوګر نومورباندې مه ږدئ.

۵ـ ایا تاسو نو د ذکر شوي مضمون څخه عبرت نه اخلئ؟ ایا دا خبره به هوښیار سړی ومني چې الله ﷻ دې په اسمانونو او ځمکو کښې یو بې مثاله نظام قائم کړی وي خو د انسانانو د ژوند دپاره

دې ده ﷺ نه پيغمبر رالېږلی وي او نه دې ده ﷺ د دوی دپاره د يو منظم کتاب د رابښکته کولو تدبير نيولی وي؟!.

لنډه دا چې د پيغمبر رالېږل د تعجب خبره نه ده بلکې د تعجب خبره به دا وی چې که بالفرض الله ﷺ د انسانانو د هدايت دپاره نه کتاب رالېږلی وی او نه يې د پيغمبرانو سلسله جاري کړې وی.

۶_ ای انسانانو! لکه څنګه چې الله ﷺ تاسو پيدا کړي ياست ستاسو عقلونه هم د الله ﷺ مخلوق دي، تاسو خپل عقلونه دومره نه پېژنئ لکه څومره يې چې الله ﷺ پېژني. الله ﷺ ته معلومه ده چې د شريعت د لاس نيوي څخه په غير عقل پوره کار نه شي ورکولی او خپلې دنياوي چارې نه شي سنبالولی.

۷_ په دې باندې علاوه، الله ﷺ خو دنيا عبثه نه ده پيدا کړې بلکې د دې دنيا په تعقيب يې بله دنيا هم ټاکلې ده چې هلته به تاسو ټول د الله ﷺ په حضور کښې ودرول کېږئ. دا کار ضرور راتلونکی دی او کومه کوز او پاس خبره پکښې نشته.

که بالفرض تاسو ته بيا ژوندي کېدل نه کيدونکي ښکاري نو په خپل لومړني پيدايښت کښې سوچ وکړئ، چا چې هغه کار کړی دی همغه اقدس ذات ﷺ دا کار هم کولی شي او په حقه باندې يې د کولو وعده کړې ده.

دغه ورخ برسېره پر دې چې الله ﷺ يې د راتللو وعده کړې ده د هوښيار سړي عقل يې هم ضروري بولي ترڅو هلته د دنيا ټول کړه وړه تصفيه شي او نېکه يا بده نتيجه پرې مرتبه شي. که بالفرض د دنيا په تعقيب بلې دنيا د حساباتو د تصفيه کولو دپاره موجوديت نه درلودی نو د اسمانونو او ځمکو پيدا کول به د عبثياتو څخه په غير بل شی نه وی.

دا ورځ ضرور ده ترڅو مؤمنانو صالحانو ته با انصافه نېکه جزا ورکړه شي او هغه کسان چې کفر يې اختيار کړی دی د کفر له امله د ګرمو اوبو او د دردناک عذاب په وړ کولو باندې اخته کړی شي.

اوس نو پوښتنه دا ده چې ايا عقل د هغې بلې دنيا د خوبنې او ناخوبنې لارې چارې د شريعت د لاس نيوي څخه پرته درک کولی شي؟ (عقل يې د درک څخه عاجز دی) نو معلومه شوه چې هم اسماني کتاب ته ضرورت شته او هم د پيغمبرانو را استول ضرور دي.

توضيحات

۱_ مونږ د الله ﷺ په توفيق سره د [الأعراف:۵۴] ايت لاندې دغه کلمات ﴿ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ﴾ ښې پوره شرحه کړې دي، چې بيا ليکل يې دکتاب د اوږدولو څخه په غير څه ګټه نه لري، نو هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

تدبير څه معنی؟

۲_ په ﴿ يُدَبِّرُ ٱلۡأَمۡرَ ﴾ کښې ﴿ يُدَبِّرُ ﴾ کلمه د "تَدْبِير" څخه اخستله شوې ده، "تَدْبِير" خو اصلاً

دیته ویل کیږي چې څوک د یوه شي په عواقبو او نتائجو کښې سنجش وکړي او په داسې طریقه باندې یې جوړ کړي چې ښه نتیجه ورکړي او څه خلل پکښې پیښ نه شي[1].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کیږي چې: الله ﷻ لکه څنګه چې اسمانونه او ځمکې په شپږو ورځو کښې په پوره دقت سره پیدا کړې دي او کوم کیفیتونه او شکلونه چې پکښې ضرور او مناسب وه هغه یې پکښې ټول د نظر لاندې نیولي دي، همدارنګه روزمره کارونه هم په ډېر دقت او د ټاکلې شوي خط السیر په مطابق ترسره کوي، نه یې چاته د پیدا کولو اختیار ورکړی دی او نه د چا څخه مشوره غواړي، حتی هیڅوک بدون د قبلي اجازې څخه په شفاعت باندې هم خوله نه شي ښورولی.

نو ایا دا د تعجب خبره ده چې د خپل ټاکلي تدبیر او تقدیر په مقتضی یې د انسانانو د هدایت دپاره د همدوی د جملی څخه ځینې انسانان د نبوت په لوړ منصب باندې سرلوړي کړي وی؟.

د دوهمې دنیا د ثبوت عقلي دلایل

۳ـ ځینو مفسرینو کرامو[2] د دوهمې دنیا (د آخرت) د ثبوت او ضرورت دپاره زښت ډېر مثالونه او زښت ډېر عقلي دلایل لیکلي دي، که څوک وخت لري او نظر پرې واچوي نو بې ګټې به پاتې نه شي مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه.

﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۚ يُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝ إِنَّ فِى ٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ۝ ﴾

[۵] دا (الله ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې لمر یې روڼ (پرقیدونکی) ګرځولی (جوړ کړی) دی او سپوږمۍ یې روښانه (جوړه کړې) ده او (بالآخره) د هر یوه دپاره یې منزلونه د دې دپاره په اندازه کړي دي چې تاسو د کلونو په شمېره او (هم) په حساباتو باندې پوه شئ.

الله ﷻ دغه (ټول شیان) نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره (چې د حکمتونو څخه ډک دي او عبث نه دي). الله ﷻ (خپل) ایتونه (دلایل) د داسې قوم دپاره تفصیلوار بیانوي چې هغوی پوهېږي (د خپلې پوهې څخه کار اخلي او کائناتو ته په سرسري نظر نه ګوري).

[۶] یقینًا د شپې او ورځې په بدلون (رابدلون) کښې او (په) هغه شي کښې چې الله ﷻ په اسمانونو او ځمکو کښې پیدا کړي دي (لکه ستوري او معدنونه) د داسې قوم دپاره چې پرهېزګاري کوي (د خپل ځان د نجات غم ورسره وي) ضرور لوی دلایل (پټ) دي (هرڅوک چې د خپل ځان د

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۶۵
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۱۶ـ۲۸

نجات په غم کښې نه وي او هم يې خپل استعداد د خاورو سره برابر کړی وي نو هغوی ترې استفاده نه شي کولی).

ارتباطونه

۱ـ په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تائید شوی دی چې د پیغمبرانو علیهم السلام استول څه د تعجب خبره نه ده لکه څنګه چې په دنیا کښې د لمر او سپوږمۍ پیدا کول څه تعجبي کار نه دی.

۲ـ هلته الله ﷻ د ﴿يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ﴾ جمله نازله کړې وه او دلته د الهي تدبیر څه نور مثالونه ښودلی شوي دي. ته به وایې چې دا ایتونه د هغو ایتونو دپاره د تفسیر په توګه نازل شوي دي.

۳ـ د هغو ایتونو څخه د الله ﷻ په وجود او وحدانیت باندې دلایل څرګندېدل او دلته په همدغو مطالبو باندې په څو نورو طریقو سره قاطع دلایل اقامه شوي دي، چې حاصل يې داسې راووځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په مشرکانو باندې (چې د نبوت، کتاب او هم د آخرت څخه منکر دي) لاندې دلایل قرائت کړه:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې لمر ته يې پرقبدونکې رڼا ورکړې ده چې په راختلو سره يې ورځ جوړېږي، او سپوږمۍ يې هم روښانه پیدا کړې ده چې رڼا يې د لمر څخه کمه ده.

که بالفرض لمر او سپوږمۍ يې نه وی پیدا کړې نو ټوله دنیا به تپه (توره تیاره) وی او د سکونت وړ به نه وی. همدارنګه که لمر ته يې د سپوږمۍ په اندازه رڼا ورکړې وی او یا يې د سپوږمۍ رڼا د لمر د رڼا اندازې ته وررسوړته کړې وی نو هیڅا به شپه او ورځ سره یو تربله نه وی پېژندلی او د دنیا ډېر مصالح به نه وی اجرآء شوی.

۲ـ په دې باندې علاوه، د هر یوه (لمر او سپوږمۍ) دپاره يې منازل ټاکلي دی او د تګ راتګ دپاره يې ورته تګلاره په اندازه کړې ده، څو تاسو په لاندې مقاصدو باندې پوه شئ:

الف: د کلونو په شمېر باندې پوه شئ؛ او د کال دولس میاشتې او هم د کال څلور فصلونه درته معلوم شي، څو تاسو وکړی شئ چې د هر وخت دپاره خپل خانونه عیار کړئ.

ب: چې د خپلو حساباتو دقیق سنجش وکړی شئ؛ او د خپلو عباداتو او معاملاتو وختونه درته څرګند شي.

لنډه دا چې د لمر او سپوږمۍ د رڼاګانو په کیفیت او کمیت کښې بې شمېره او بې انتهاء مطالب پټ دي. دا څکه چې الله ﷻ خو ذکر شوی تفاوت عبث نه دی پیدا کړی بلکې زښت ډېر حکمتونه يې پکښې نغښتي دي، مګر هغه څوک به پرې پوهېږي کوم چې د لمر او سپوږمۍ په حالاتو کښې دقت کوي او د رښتیاني تفکر خاوند وي.

ج: همدارنګه د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې هم د متقیانو دپاره د الله ﷻ د وحدانیت قوي دلایل شته چې کله په شپه باندې د ورځې خای نیسي او کله ورځ د شپې خای ته انتقالوي.

حتی په خینو خایونو کښې د شپې تیاره جزونه د ورځې سره ضمیمه کوي او ورځ ورباندې اوږدوي او کله بالعکس د روښانه ورځې څه برخې د تیاره شپې برخې جوړوي او شپه پرې اوږدوي.

۳_ برسېره په دې الله ﷻ په هغو شیانو کښې هم چې په اسمانونو او ځمکو کښې یې پیدا کړي دي زښت ډېر دلایل نغښتي دي. دغه څو مثالونه یې ولولئ:

الف: بې شمېره ستوري چې اسمان یې پرې هم ډولي کړی دی.

ب: کائنات الجو (هغه شیان کوم چې د اسمانونو څخه را لاندې په فضا کښې متحقق کېږي) لکه برېښنا او تندرونه او هم واورې او بارانونه او بالآخره وربخې او بادونه او داسې نور.

ج: دریابونه او معادن، نباتات او حیوانات او بالآخره غرونه او رغونه او داسې نور.

۴_ نو ای انسانانو! که بالفرض الله ﷻ واحد لا شریک نه وی نو ذکر شوي کارونه به یو هم دغسې منظم نه وی چلېدلي لکه څنګه چې اوس چلېږي.

ښه نو کله چې الله ﷻ ستاسو د مادي ژوند دپاره لمر او سپوږمۍ په بېلو بېلو کیفیتونو باندې پیدا کړي دي او ستاسو مادي احتیاجات یې درپوره کړي دي، نو ایا د ده ﷻ سره به دا مناسبه وی چې ستاسو د دنیا او آخرت د هدایت دپاره یې پیغمبران نه وی درلېږلي او تاسو یې په توره تیاره کښې پرېښې وی؟ نه هیڅکله نه.

خو په یاد ولرئ چې د دغو روښانه دلایلو څخه هغه قوم ګټه پورته کولی شي چې په هغوی کښې د تقوی او پرهیزګارۍ استعداد د منځه نه وي تللی او د راتلونکي غم ورسره وي.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ د توحید دلایل او هم د شپې او ورځې د بدلون ډولونه د [البقرة:۱۶۴] ایت لاندې ښه مشرح بیان کړی دی _والحمد لله_ نو بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو. مګر ځینو مفسرینو کرامو[۱] په دې مقام کښې هم په عقلي توګه ښه پوره تفصیل ورکړی دی.

د نور او ضیاء معناوې

۲_ د ﴿ ضِيَآء ﴾ کلمه د "ضَوْء" څخه اشتقاقه شوې ده، علماء کرام د "ضَوْء" او "نُوْر" په هکله په لاندې ډول نسبتونو باندې قائل دي:

الف: ځینې وایي چې "ضَوْء" هغې رڼا ته ویل کېږي کومه چې د یوه شي د ذات څخه سرچینه اخلي او د بل شي څخه نه وي استفاده شوې او "نُوْر" د هغې رڼا نوم دی کومه چې د بل شي څخه استفاده شوې وي. څرنګه چې د لمر رڼا د بل شي څخه نه ده استفاده شوې نو په ضیاء سره ترې تعبیر وکړی شو او د سپوږمۍ رڼا د لمر څخه استفاده کېږي نو ځکه ترې په "نُوْر" سره تعبیر وکړی شو.

مګر ذکره شوې استفاده د حکماوو په نزد تحقق مومي او په شریعت کښې چندان اعتبار نه لري[۲].

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۳۳

(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۶۷

ب: ځينې وايي چې "ضَوْء" هغې رڼا ته ويل کېږي چې سوچه وي او کمال ته رسېدلې وي اما "نُوْر" د هغې رڼا نوم دی چې نواقص ولري[1] نو د کومې رڼا سره چې لږ څه تياره ملګرې وي، لکه د مابنام د وخت رڼا، په هغې باندې د "نُوْر" اطلاق کېږي خو "ضَوْء" ورته نه شي ويلی.

مګر دا قول هم چندان مزه ناک نه دی او دا ځکه که داسې وي نو په کار وه چې د ورځې په رڼا باندې، چې کامله رڼا ده د "نُوْر" اطلاق جائز ونه ګڼلی شي حال دا چې داسې نه ده.

ج: نو بهتره دا ده چې د (ضَوْء، نُوْر) دواړو کلمو ترمنځ عموم خصوص مطلق شي چې د "نُوْر" اطلاق په هره يوه رڼا باندې کېږي برابره خبره ده چې کامله رڼا وي او که خچنه، اما "ضَوْء" هغې رڼا ته ويل کېږي چې کامله وي او نواقص ونه لري[2].

نو څرنګه چې د لمر حجم د ځمکې څخه (۱۶۴) کرته غټ دی[3] او رڼا يې ښه پوره تېزه ده نو دلته د ﴿ ضِيَآءً ﴾ کلمه استعماله شوه چې د "ضَوْء" څخه اخستله شوې ده. اما سپوږمۍ نه په حجم کښې لمر ته رسېدلی شي او نه ورسره په روښانتيا کښې سيالي کولی شي نو ځکه د دې د رڼا څخه په "نُوْر" سره تعبير وکړی شو. او دا ځکه چې په جزئياتو باندې د عام اطلاق کېږي، لکه چې په انسان باندې د حيوان تحميل صحت لري چې وايي "الإِنْسَانُ حَيْوَانٌ" يعنې انسان حيوان دی.

يادونه

۳ـ که څوک غواړي چې د شمسي کال او د قمري کال د ورځو اندازې او نور مربوط مسائل ولولي نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[4] چې ښه پوره تفصيل يې ورکړی دی.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا وَرَضُوا۟ بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَٱطْمَأَنُّوا۟ بِهَا وَٱلَّذِينَ هُمْ عَنْ ءَايَٰتِنَا غَٰفِلُونَ ﴿٧﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمْ ۖ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ فِى جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوَىٰهُمْ فِيهَا سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ ۚ وَءَاخِرُ دَعْوَىٰهُمْ أَنِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾

[7] يقينًا هغه کسان چې زمونږ سره د ملاقات (يا ژوندي کېدلو) څخه نه دارېږي او په نږدې (خسيس) ژوند باندې راضي (خوشاله) وي او (هم) په همدې باندې مطمئن وي (چې بل ژوند نشته

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۲۲۹
(۲) مفردات الراغب ص۵۰۳
(۳) البحر المحيط ج۶ ص۱۴
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۶۸، ۷۰

او (بالآخره) هغه کسان چې دوی زمونږ د ایتونو څخه غفلت کوونکي وي.

[۸] دغه (ټول چې دي) د دوی استوګنځای د هغه څه (کفر) په سبب اور دی چې دوی دي چې کسب کوي يې.

[۹] (او بالمقابل) يقيناً هغه کسان چې ايمان يې راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي نو د دوی رب ﷻ به دوی ته د خپلو ايمانونو په سبب باندې (د جنت لاره) وښايي. (داسې جنت چې) د دوی څخه لاندې (د دوی په وړاندې) به (څلور) ويالې بهېږي، د نعمتونو په جنتونو کښې به (د دوی استوګنه) وي.

[۱۰] په جنت کښې د دوی (جنتيانو) وينا دا (جمله) ده چې: ای الله! تاته (د ټولو نواقصو څخه) پاکي ده. او (هم) په جنت کښې د دوی (يو بل ته) تحفه د "سَلام" کلمه ده (چې په تاسو باندې دې سلام وي) او (بالاخره) د دوی وروستنۍ وينا (چې خپل مجالس به پرې ختموي) دا (جمله) ده چې: "أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" (يعنې يقيناً شان دا دی چې ټولې ستاينې الله ﷻ لره مختصې دي چې د ټولو عالمونو رب دی).

ارتباط

په وړاندې ايتونو کښې الله ﷻ د خپل وحدانيت، د نبي کريم ﷺ د رسالت او بالآخره د قيامت د ورځې د حقانيت او ضرورت دلايل اقامه کړه نو په دې ايتونو کښې يې د خلکو عکس العمل او د عکس العمل نتائج په ډاګه کړي دي چې حاصل يې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! د دلايلو د اقامه کولو څخه وروسته اوس د خلکو غبرګون قرائت کړه چې د دلايلو په مقابل کښې په لاندې دوه ګروپونو وېشلي شوي دي:

۱ـ يقيناً په خلکو کښې داسې خلک شته چې د عقل څخه کار نه اخلي او د دلايلو په مقابل کښې د لاندې صفاتو درلودونکي جوړېږي:

الف: دوی په خپلو کفرياتو او شرکياتو باندې کلک دي چې نه ورسره د آخرت غم شته او نه ترې ډارېږي او بالآخره نه د دې تمه ورکول قبلوي چې د الله ﷻ سره به ملاقي شي.

ب: دوی په دنيا باندې خوشاله دي او په دې باندې راضي دي چې د آخرت په عوض هم د فاني دنيا څخه استفاده وکړي، حتی د بلې دنيا په موجوديت باندې عقيده نه لري.

ج: دوی په دنياوي ژوند باندې مطمئن دي چې فقط همدغه ژوند دی، د مرګ څخه وروسته نه بله دنيا شته او نه نعمتونه موجوديت لري. په دغې مفکوره باندې دومره کلک دي چې په خپل خط السير کښې ورته اقلا شک قدرې هم نه لوېږي او په ډاډه زړونو يې په دنيا منګولې خښې کړې دي.

د: نو د همدې کبله د حقائقو دلايلو ته هيڅ التفات نه کوي او دومره ترې غافل دي چې ته به وايې چې دلايل به په دوی باندې بالکل نه وي قرائت شوي.

۲ــ نو ای پیغمبره! د ذکر شوي طرز العمل نتیجه دا ده چې: نوموړی ګروپ دوزخیان دي، دوزخ بې خپلو ځانونو ته پخپله ګټلی دی چې دلایل یې د پښنو لاندې کړي دي.

۳ــ بالمقابل په خلکو کښې داسې خلک هم شته چې په ذکرو شوو څلور ګونو صفاتو کښې د ذکر شوي ګروپ په خلاف دي، چې د شرکیاتو څخه ځانونه ساتي او د دنیا څخه د متاع البلاغ (آخرت ته د رسېدلو ذریعه) کار اخلي او هم یې په دنیا باندې زړونه نه دي تړلي او دلایلو ته په سر سري نظر نه ګوري. لنډه دا چې د ایمان سره یې نېک اعمال هم ملګري کړي دي.

نو دغه ګروپ ته الله ﷻ د لاندې نعمتونو وعدې ورکوي:

الف: یو دا چې دوی ته به الله ﷻ د ایمان په سبب هدایت او لارښوونه وکړي؛ چې په دنیا کښې به توفیق ورکړي او د ګمراهیو څخه به یې په امن کښې وساتي او په آخرت کښې به د همدغه ایمان په برکت د جنت لاره وروښايي، خپل جنتي کورته به داسې برابر ورځي ته به وایې چې یو خل یې پخوا لیدلی وه.

ب: په دغه جنت کښې په نورو نعمتونو باندې دپاسه به دا نعمت هم دوی ته حاصل وي چې دوی به په تختونو باندې ناست وي او په وړاندې به یې څلور ډوله ویالې (لښتې) بهېږي.

ج: په دې باندې علاوه، د جنتیانو ټول مجالس به د الله ﷻ په یادو او تسبیحاتو او تحمیداتو باندې مشتمل وي. نو د ویناګانو دغه بېلګې یې ولولئ:

اول: دوی به په جنت کښې په انفرادي حالاتو کښې د خپل رب ﷻ په تسبیحاتو باندې مشغول وي او همدا جمله به یې په خولو وي چې: "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ" یعنې ای زمونږ ربه! ای زمونږ الله او زمونږ معبوده! یوازې او همدا تاته د هر عیب او هر نقصان څخه پاکي ده، ستا په وعدو کښې خلف نشته او ته به په وعدو کښې بې وفايي نه کوې.

دوهم: بیا چې کله جنتیان یو د بل سره ملاقي کېږي نو یو به بل ته د "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ" او "وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ" جملې د تحفو په توګه تبادله کوي او د دنیا شرعي دستور به هلته بیا بیا تازه کوي.

درېیم: د جنتیانو په مجالسو کښې به سپکې سپورې خبرې نه وي او هم به پوچې او چټې خبرې خولو ته نه ورځي او بالآخره د دوی ټول مجالس به د مینې او محبت څخه نمایندګي کوي او یو به د بل څخه جارېږي.

څلورم: د دوی د مجالسو اختتام به هم په بې معنی او عبثو خبرو باندې نه وي بلکې دوی به خپل مجالس په دې جمله باندې ختموي چې: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" یعنې ټولې ستاینې د الله ﷻ سره ښايي او همده ﷻ پورې مختصې دي چې د ټولو عالمونو پالونکی او تربیه کوونکی دی.

توضیحات

۱ــ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ﴾ جمله کښې د ﴿ لَا يَرْجُونَ ﴾ کلمه د "رجاء" څخه

اخستله شوي ده. "رجاء" دې ته ويل کېږي چې سړی د يوه داسې شي په حصول باندې ګومان وکړي چې په هغه کښې خوشالي وي[۱]، چې مونږ ترې په پښتو کښې په "اميد" سره تعبير کوو.

څرنګه چې د ګومان سره د دې خبرې خوف (ډار) ملګری وي چې ذکر شوی د خوشالۍ شی فوت شي او خوشالي لاس ته ور نه شي، نو د هرې رجاء سره خوف لازم دی. د همدې کبله د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه د ذکرې شوې جملې په تفسير کښې روايت شوی دی چې: «لا يَخَافُوْنَ الْبَعْثَ»[۲] يعنې هغه خلک چې الله ﷻ سره د ملاقات (د قيامت د ورځې) څخه نه ډارېږي او ځانونه ورته نه چمتو کوي.

ايمان د هدايت سبب دی

۲_ مفسرينو کرامو د دې جملې ﴿ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَـٰنِهِمْ ﴾ داسې تفسير کړی دی چې الله ﷻ (د دوی رب ﷻ) به جنتيانو ته د ايمان په سبب د اوسېدانې ځايونه (جنتونه) وروښايي.

مګر مونږ ته څه لرې نه ښکاري چې هدايت (لاربنوونه) عامه واخستله شي، برابره خبره ده چې په آخرت کښې وي چې هرڅوک به د خپلې اوسېدانې ځای ته داسې برابر ورځي لکه چې پخوا يې يو ځل ليدلي وي. او يا په دنيا کښې وي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَـٰهَدُواْ فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ﴾ [العنکبوت:۶۹] يعنې او هغه کسان چې زمونږ په لاره کښې زيار وباسي (د ايمان په مقتضی عمل کوي) نو ضرور به مونږ دوی ته (د خپل دين) لارې وروښايو او توفيق به ورکړو.

د جنتيانو لاندې ويالې بهېږي

۳_ که څه هم د ﴿ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَـٰرُ ﴾ ضمير جنتيانو ته راجع دی او د معنی حاصل يې داسې کېږي چې د جنتيانو لاندې ويالې (لښتې) بهېږي، مګر مطلب پکښې دا دی چې د جنتيانو په وړاندې به څلور ويالې جاري وي چې د يو پلوه به يې شاوخوا تازه او ډولې کړي وي او د بله پلوه به د همدوی د تصرف لاندې وي. د ذکرې شوې جملې نظير هغه جمله ده کومه چې الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکايت کړې ده چې: ﴿ يَـٰقَوْمِ أَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهَـٰذِهِ ٱلْأَنْهَـٰرُ تَجْرِى مِن تَحْتِىٓ ﴾ [الزخرف:۵۱] يعنې ای زما قومه! ايا د مصر پاچاهي زما نه ده؟ او ايا دغه ويالې زما نه دي چې زما څخه لاندې بهېږي (زما پرې تصرف جاري دی او زما ماڼۍ او زما د ناستې ځای يې ښائسته کړی دی)؟.

تحيه څه معنی؟

۴_ د "تَحِيَّةٌ" د کلمې تحليل او تحقيق د [النساء:۸۶] ايت لاندې ښه مشرح تېر شوی دی _والحمد لله_ بيا ليکلو ته يې ضرورت نه وينو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۹۵

(۲) زاد المسير ج۴ ص۹

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې په ﴿ دَعْوَىٰهُمْ ﴾ کښې د "دَعْوَى" کلمه خو حق غوښتلو ته ویل کېږي البته د هغه چا څخه چې د حق څخه انکار کوي. نو پوښتنه دا ده چې دلته خو ذکره شوې معنی صحت نه لري نو صحیح معنی يې کومه یوه ده؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د ذکرې شوې کلمې په هغې معنی کښې ډېر وجوه ذکر کړې دي کومه چې په دې مقام کښې مراده ده چې تقریبًا اتو وجهو ته رسېږي[۱]، لاندې څو مثالونه يې لوستلی شئ:

الف: ذکر شوې کلمه په دې مقام کښې د سوال معنی ورکوي[۲]. نو د ﴿ سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ ﴾ او هم ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ جملې که څه هم په صراحت سره سوالونه نه دي نو ضمني سوالونه خو دي. ځکه چې ټول بندګان الله ﷻ ته احتیاج دي او د محتاج سړي د توصیفاتو څخه د سوالونو خوږه وړمه پورته کېږي.

ب: دغه کلمه د قول په معنی سره ده[۳]، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د جنتیانو ویناګانې په تسبیحاتو او تنزیهاتو باندې پیل کېږي او په تحمیداتو باندې اختتام مومي.

ج: دغه کلمه دلته د عبادت معنی ورکوي[۴]، نو حاصل يې داسې کېږي چې: د جنتیانو د عبادت یوه بېلګه دا ده چې په ﴿ سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ ﴾ سره خپلې خبرې پیل کوي او په ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ باندې يې ختموي. البته چې د جنتیانو عبادت تکلیفي عبادت نه دی بلکې د ملکو (پرښتو) غوندې تلذذي عبادت دی[۵].

مونږ ته داسې برېښي چې د "دَعْوَى" څخه به "ما یطلق علیه الدعوی" مرادوي. نو کومې معناوې چې علماوو کرامو د مثال په توګه ذکرې کړې دي هغه به پکښې ټولې شاملې وي، والله ﷻ اعلم.

د ایتونو ارشاد

۶_ د ایت شریف څخه د اشارې په توګه څرګندېږي چې باید مونږ د هر کار او هر مجلس پیل د الله ﷻ په نامه باندې وکړو او حتی د "بسم الله الرحمن الرحیم" کلمات قرائت کړو، او په پای کښې د ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ جمله ولولو، او که په هغو درېوو ایتونو باندې يې ختم کړو په کومو باندې چې "الصَّافَّات" سورت ختم شوی نو دا به ډېره بهتره وي[۶].

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۴۳
(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۲۵۷ ؛ مفردات الراغب ص۱۷۲
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۴۴
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۷۵
(۵) البحر المحیط ج۶ ص۱۹
(۶) تفسیر القرطبي ج۸ ص۳۱۲، ج۱۵ ص۱۴۱

﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ ٱلشَّرَّ ٱسْتِعْجَالَهُم بِٱلْخَيْرِ لَقُضِىَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ ۖ فَنَذَرُ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾﴾

[۱۱] او که چېرته الله ﷻ خلکو (مشرکانو) ته شر (بدي) رسولی (البته کله چې دوی د بدۍ په غوښتنه باندې داسې جلتي وکړي) لکه چې دوی د خير (خوشاليو) په غوښتلو باندې جلتي کوي، نو ضرور به دوی ته د خپل (مرگ او هلاکت) نېټه فيصله کړی شوې وی (او هلاک شوي به وی، خو الله ﷻ داسې نه کوي).

نو (د همدې کبله) مونږ هغه کسان په خپلو سرکشيو کښې پرېږدو چې زمونږ د ملاقات (قيامت د ورځې) څخه نه داربېږي چې (ترڅو) پکښې سرگردانه وگرځي راوگرځي (او د نجات لاره مونده نه کړي).

[۱۲] او کله چې انسان ته څه ضرر (زحمت) ورسېږي نو مونږ (ورته په دوامداره توگه) بللي (او سوالونه راته کوي) په داسې حال کښې چې په خپل اړخ (باندې پروت) وي يا ناست وي او (بالآخره) يا ولاړ وي.

نو کله چې مونږ ترې (رسېدلی) ضرر لرې کړو (او نجات ورکړو) سمدستي داسې تېرېږي (خپله وضعه داسې اړوي) لکه چې مونږ ته يې د داسې يو ضرر د لرې کولو سوال نه وي کړی چې ده ته رسېدلی وه (پخوانی حال هېروي). دغه ډول مسرفانو (د شرعي حدودو څخه تېريدونکو) ته هغه (بې ثباتي او ناشکري) ښائسته کړی شوې ده چې دي دوی چې کوي يې.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې دې ته اشاره شوې وه چې د دلايلو څخه يوازې مؤمنان استفاده کوي اما کفارو د دلايلو د اورېدلو څخه وروسته هم خپل کفري خط السير ته ادامه ورکړه او د دنيا خسيس ژوند پورې ونښتله. په دې ايتونو کښې د يوه پلوه د مشرکانو لجاجت او عناد ته اشاره شوې ده، چې په نه منلو باندې علاوه دوی د نبي کريم ﷺ د حقانيت په صورت کښې خپلو خانونو ته د الله ﷻ څخه د عذاب نازلولو غوښتنه کوي، او د بله پلوه په عين غوښتنه کښې د دوی د پلمو څخه پرده پورته کړی شوې ده او دروغينه پلمه او بهانه يې په ډاگه کړی شوې ده چې شرحه يې راروانه ده.

۲ـ دلته د هغې اشتباه جواب ورکړی شوی دی کومه چې د وړاندېنيو ايتونو څخه سړي ته ذهن ته ورتله. هغه دا چې کاشکې الله ﷻ ذکر شوي عناديان کفار ټول هلاک کړي وی لکه چې دوی د خپلو خانونو د هلاکت غوښتنه هم کوي.

د مطلب خلاصه

يعني: اى پيغمبره! عناديان انسانان د الله ﷻ د قطعي دلايلو په مقابل کښې وجدانًا خپل ځانونه ملامته ګڼي مګر د زيات تعنت او لجاجت د کبله د عوام فريبي په موخه دا باطله فرضيه وړاندې کوي چې: که دا دلايل په واقعيت باندې ولاړ وي او څه چې وړباندې اثباتېږي هغه حقيقت لري نو په مونږ باندې دې الله ﷻ سمدستي عذاب نازل کړي او په اسماني کاڼو باندې دې مونږ رجم کړي. دوى په خپلې همدغې غوښتنې باندې دومره زور اچوي لکه څومره زور چې د خير او خوشالۍ په غوښتنه باندې اچوي.

کله چې د دوى غوښتنه منظوره نه کړې شي او د دلايلو د واقعيت سره‌سره د اسمانه پرې د کاڼو باران ونه وربېږي، نو عوامو ته وايي چې د کاڼو د نه وربدلو وجه دا ده چې ذکر شوي دلايل په واقعيت باندې ولاړ نه دي که نه نو د کاڼو وربدل ولې ټال شوه.

۲_ اى پيغمبره! مشرکان پوه کړه چې د عذاب د نه نازلېدلو وجهه دا نه ده چې دلايل واقعيت نه لري، بلکې وجهه يې دا ده چې الله ﷻ د عذاب په راښکته کولو باندې د لاندې حکمتونو په بنياد تعجيل او تادي نه کوي:

الف: ترڅو خلکو ته ښه کافي فرصت ورکړې شي او د قيامت په ورځ اعتذار وړاندې نه کړې شي چې مونږ ته کافي وخت نه وه راکړې شوى چې د دلايلو په واقعيت کښې مو فکر کړې وى.

ب: ترڅو د دوى د نسل څخه ځينې نور خلک او نور زوزات وزېږيږي او هغوى د حقايقو په رڼا کښې د الله ﷻ په ارشاداتو باندې عقيده او عمل وکړي.

که دا وجې نه وى نو د عناديانو کفارو د غوښتنې سره سم به په هغوى باندې عذاب نازل شوى وى او د ژوند وخت به يې ختم شوى وى.

د همدې کبله مونږ عناديان کافران (چې دلايل د پښو لاندې کوي او د عقل څخه کار نه اخلي) پرېږدو چې په سرکشيو کښې سرګردانه وګرځي او د نجات لاره مونده نه کړي.

د انسان بې ثباتي او ناشکري

۳_ دا د يو پلوه، او د بل پلوه انسان ښه پوره بې ثباته (بې صبره) او ناشکره دى. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: کله چې مونږ پر يوه انسان او خصوصًا پر هغه انسان کوم چې وړاندې فرضيه وړاندې کوي (چې که دا دلايل په حقيقت باندې ولاړ وي نو مونږ دې الله ﷻ په ګاڼو باندې هلاک کړي) څه عذاب ورنازل کړو او څه زحمت ورته ورسېږي نو په ډېرې بې صبرۍ او ډېرې وارخطايۍ سره مونږ ته سوالونه کوي او په هرحال کښې يې د سوال لاسونه پورته کړي وي، که ملاست وي او يا ناست وي او بالآخره يا ولاړ وي او يا په لاره باندې د حرکت په حال کښې وي، چې: اى ربّه! د دغه عذاب څخه نجات راکړې او د دغه زحمت څخه مې خلاص کړې.

په دغه وخت کښې به څوک ګومان ونه کړي چې دا به همغه سړی وي چې لږ وړاندې يې د الله څخه د خپل ځان دپاره د کانو د باران غوښتنه کوله او په غوښتنه کښې يې دومره تادي کوله تا به ویل چې دا لکه چې خیر او خوشالي غواړي.

ب: خو کله چې مونږ د ذکر شوي بې صبره او بې ثباته انسان د اوږو څخه د عذاب پېټی ښکته کړو او نجات ورکړو نو په مجرد نجات سره دومره ناشکري اختیاروي او په غفلت کښې دومره ګړندی حرکت کوي ته به وایې چې دا هغه انسان نه دی کوم چې په ټولو حالاتو کښې يې د سوال لاسونه پورته کړي وه چې: ای ربه! نجات راکړې. ته به وایې دغه انسان ته په ټول عمر کښې نه څه زحمت او څه عذاب رسېدلی دی او نه ورته الله ﷻ نجات ورکړی دی.

۴ـ ای پیغمبره! دغه بې ثباتي او دغه ناشکري ډېر بد حالات دي، په کار دي چې په کرکه ورته وکتلی شي، مګر د حد څخه تجاوز کوونکو انسانانو ته ښائسته ښکارېږي چې نفس او شیطان ورباندې سترګې پټې کړې دي، نو دوی ګومان کوي چې مونږ په ډېره ښه لاره باندې روان یاستو.

توضیحات

۱ـ د انسانانو ښېګڼې او خوشالۍ ډېرې خوښې دي د همدې کبله د همېشه دپاره هڅه کوي چې خپلو ځانونو ته هوسایۍ ترلاسه کړي او په همدې باره کښې الله ﷻ ته سوالونه هم کوي چې: ای ربه! دا خوشالي راکړې او هغه خوشالي مې په برخه کړې. مګر په ځینو وختونو کښې د ځینو وجوهو د کبله د خپلو ځانونو دپاره شر او غمونه هم غواړي او بالآخره کله کله لا په ځانونو باندې انتحار هم اجراء کوي. هغه وجوهات دا دي:

الف: چې غُصه ورباندې غلبه وکړي او د عقل مخه يې بنده کړي.

ب: چې د جهل د تسلط لاندې واقع شي او اعصاب يې کار ورنه کړي او یا د خپل هلاکت او غمژن کېدلو اسباب ونه پېژني.

ج: چې سخت عناد نیولی وي، تردې چې خپل ځان وژنه یا غمژن کېدل ورته اسان ښکاره شي.

د: چې په خپل مقابل طرف باندې خندنی کوي او غواړي چې هغه توهین کړي.

هـ: بالآخره چې مطلب يې دا وي چې په خپل مقابل طرف باندې غلبه ومومي او هغه کمزوري جوړ کړي او خلکو ته يې دروغژن وروپېژني.

د قرآن کریم د نزول په وخت مشرکانو د عناد، استهزاء (خندنیو) او بالآخره د نبي کریم ﷺ د تعجیزولو او کمزوري کولو په غرض د عذاب نازلېدل غوښتل، البته کله چې دوی د قرآني ایتونو او قوي دلایلو په مقابل کښې د نمرود غوندې متحیر پاتې شوه.

همدغه حالت الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلۡحَقَّ مِنۡ عِندِكَ فَأَمۡطِرۡ عَلَيۡنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئۡتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال:۳۲] یعنې ای الله! که چېرې دغه (قرآن کریم) ستا د پلوه همدغه حق وي نو په مونږ باندې د اسمان څخه کاڼي را وورووه

او یا مونږ ته دردناک عذاب راوله (رانازل کړه).

همدارنګه الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې ده چې مشرکانو ته د ذکر شوې غوښتنې په جواب کښې ووایه چې: ﴿ لَّوۡ أَنَّ عِندِي مَا تَسۡتَعۡجِلُونَ بِهِۦ لَقُضِيَ ٱلۡأَمۡرُ بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡ ﴾ [الأنعام:۵۸] یعنې که چرته زما په نزد (زما په لاس کښې) هغه شی (عذاب) وی چې تاسو پرې تادي کوئ (او په جلتۍ سره یې غواړئ) نو زما او ستاسو ترمنځ به کار فیصله شوی وی (هو یا نه به مې درته ویلي وی، خو زما په لاس کښې څه شی نشته).

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې په ﴿ ٱسۡتِعۡجَالَهُم بِٱلۡخَيۡرِ ﴾ کښې د "استعجال" کلمه په څه شي باندې منصوبه ګرځېدلې ده؟

مونږ وایو چې:

الف: ذکره شوې کلمه د ﴿ يُعَجِّلُ ﴾ دپاره (من غیر الباب) مفعول مطلقه ده، بلکې "استعجال" د تعجیل معنی ورکوي[۱]. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: که بالفرض الله ﷻ د خلکو دپاره په شر کښې دومره تعجیل کولی څومره چې دوی ته د خیر په ورکړه کښې تعجیل کوي نو ټول به یې هلاک کړي وی خو د خپل فضل د کبله دغسې نه کوي ځکه چې رحمت یې په غضب باندې وړاندې دی[۲].

مګر دا جواب ځینو علماوو کرامو تکلفي ګڼلی دی[۳] البته چې د تکلف وجوه به یې دا وي چې:

اول: "اسْتِعْجَال" د "عجلت" د غوښتنې معنی ورکوي چې د بندګانو صفت دی، او په تعجیل کښې د عجلت کول دي چې د الله ﷻ صفت دی، نو بې ضرورته د یوې کلمې ځخه د بلې کلمې معنی اخستل چندان ښه کار نه دی.

دوهم: متبادره دا ده چې په ﴿ ٱسۡتِعۡجَالَهُم ﴾ کښې مصدر خپل فاعل ته مضاف شوی دی. حال دا چې په ذکر شوي جواب کښې مصدر خپل مفعول ته مضاف ګڼل کېږي.

ب: نو بهتر جواب دا دی چې ذکره شوې کلمه په مقدر فعل باندې منصوبه شوې ده چې تقدیر یې داسې کېږي: "وَلَوْ يُعَجِّلُ اللهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ إِذَا اسْتَعْجَلُوْا بِهِ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ"[۴] یعنې: که بالفرض الله ﷻ د خلکو دپاره په شر کښې تعجیل کولی کله چې دوی د همدغه شر په غوښتنه کښې دومره عجله (تادي) وغواړي ته به وایې چې د خپلو ځانونو دپاره د خیر او خوشالۍ غوښتونکي دي، نو دوی به یې ټول هلاک کړي وی او یو به یې هم ژوندی نه وی پرېښی، خو الله ﷻ د ځینو حکمتونو په بنیاد دغسې کار نه کوي.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۳۳۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۲۷
(۳) تفسیر القاسمي ج۹ ص۱۲
(۴) البحر المحیط ج۶ ص۱۹

هېر مو نه شي

۳ـ هېر مو نه شي چې د ذکر شوي ایت شریف مضمون دا دی چې الله ﷻ په کفارو باندې د عذاب په ورنازلولو کښې عجله او تندي نه کوي. اما د عذاب څخه خو دوی هیڅکله نجات نه شي موندلی، ضرور به ورسره یوه ورځ مخامخ کېږي، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَلَا يَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ ۚ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوٓاْ إِثْمًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴾ [آل عمران:۱۷۸] یعنې: او هغه کسان دې هیڅکله ګومان نه کوي چې کفر یې اختیار کړی دی (دا ګومان) چې یقینًا دوی ته زمونږ مهلت ورکول د دوی نفسونو ته بهتر دی، (خبره داسې ده چې) یقینًا مونږ دوی ته د دې دپاره مهلت ورکوو چې دوی د ګناه د حیثه زیات شي، او دوی لره سپکوونکی عذاب دی.

د ایتونو اشاري ارشادات

۴ـ ذکر شوي ایتونه په عبارة النص سره د کفارو او مشرکانو د حالاتو پورې ارتباط نیسي، خو زمونږ (مسلمانانو) دپاره ترې په اشارة النص سره لاندې ارشادات هم سرې ته ذهن ته ورځي:

الف: داسې معلومېږي چې الله ﷻ لکه څنګه چې د سړي د خیر سوالونه قبلوي همدارنګه کله کله د شر غوښتنه هم بې قبوله نه پرېږدي. نو هرچا ته په کار دي چې د غضب او غُصې په وخت کښې خپل ځان اداره کړي او خپل ځان یا هغه چا او هغه شي ته د شر غوښتنه ونه کړي کوم چې د زړه د کومې یې وربانديې د شر پېرزوینه نه وي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ په ډېر اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَا تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَوْلَادِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَمْوَالِكُمْ لَا تُوَافِقُوا مِنَ اللهِ سَاعَةً يُسْأَلُ فِيهَا عَطَاءً فَيَسْتَجِيبُ لَكُمْ»[۱] یعنې اې مؤمنانو! تاسو خپلو ځانونو ته او خپلو اولادونو ته او هم خپلو مالونو ته ښېراوې مه کوئ او شر ورته مه غواړئ، له دې ډاره چې چرته د الله ﷻ څخه ستاسو سوال د داسې سات سره موافق نه شي په کوم کښې چې د الله ﷻ څخه څه وغوښتل شي هغه ورکوي (سوال پکښې قبلوي) نو الله ﷻ به ستاسو سوال قبول کړي او ښېراوې به مو منظورې کړي حال دا چې بیا به پرې خپه او خواشیني یاست.

ب: الله ﷻ د انسان د بې ثباتی مثال دا ښودلی دی چې د زحمت او مشکلاتو په وخت کښې ډېرې زارۍ او ډېرې خوشامندې کوي، خو کله چې د مشکلاتو څخه نجات مونده کړي نو بیا الله ﷻ هېر کړي او پخوانۍ خوشامندۍ یې د یاده ووځي.

نو مونږ ته په کار دي چې د خوښۍ او خوشالۍ په حال کښې هم خپل رب ﷻ هېر نه کړو او خپل ځانونه په بې ثباته انسانانو کښې ورشامل نه کړو څو مو د مشکلاتو په وخت کښې زارۍ ځمکې ته ونه غورزولی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَجِيبَ اللهُ لَهُ عِنْدَ الشَّدَائِدِ وَالْكُرَبِ فَلْيُكْثِرِ الدُّعَاءَ فِي

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۴۱۶

الرَّخَاءِ»[۱] یعني هرڅوک چې دې ته خوشالېږي چې الله ﷻ ورته د سختیو او غمونو په وخت کښې دعاوې قبولې کړي نو د پراخۍ (او خوشالۍ) په وخت کښې دې (ډېرې) دعاوې کوي.

﴿ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟ ۙ وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَمَا كَانُوا۟ لِيُؤْمِنُوا۟ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْقَوْمَ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَٰكُمْ خَلَٰٓئِفَ فِى ٱلْأَرْضِ مِنۢ بَعْدِهِمْ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۳] او بې شکه مونږ ستاسو څخه وړاندې د (ډېرو) زمانو (خلک) هلاک کړي دي (البته) کله چې هغوی ظلمونه وکړه (او په کفریاتو باندې به کلک شوه او مونږ به يې د هلاکت اراده وکړه)، او هغوی ته هم خپل پیغمبران په دلایلو (او معجزاتو) سره راغلي وه خو دوی نه وه چې ایمان راوړي. مونږ همدغه شان مجرمانو خلکو ته جزا ورکوو (چې اراده مو وشي).

[۱۴] بیا مونږ د هغوی (د هلاکت) څخه وروسته (دا دی) تاسو په ځمکه کښې د هغوی خلیفګان (او نائبان) وګرځولئ (جوړ کړئ) څو وګورو چې تاسو څنګه عمل کوئ (د هغوی په لاره تلل کوئ او که د پیغمبر ﷺ لاره اختیاروئ).

ارتباط

په دې ایتونو کښې د مشرکانو هغه تمه غوڅه شوې ده د کومې چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د پیدا کېدلو امکان وه، هغه دا چې کله الله ﷻ په مونږ باندې د عذاب په رالېکته کولو کښې عجله نه کوي نو امکان شته چې بالکل مو معاف کړي. تفصیل يې دا دی چې:

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مشرکانو! تاسو دا تمه مه کوئ چې تاسو به د آخره پورې همدغسې روغ رمټ پاتې شئ او په هېڅ عذاب باندې به اخته نه کړی شئ. دا خکه چې مونږ ستاسو څخه وړاندې هم ډېر قومونه او ښارونه تباه کړي دي چې کله به يې ظلمونو د حده تجاوز وکړ.

هغوي ته مو هم وخت په وخت پیغمبران علیهم السلام ورلېږلي وه نو نه يې ورباندې ایمان راووړ او نه دې ته چمتو وه چې ایمان پرې راوړي.

په راتلونکي کښې هم مونږ مجرمانو خلکو ته جزا ورکوو، البته کله مو چې اراده وشي، نو تاسو ته په کار دي چې د کفریاتو څخه لاس واخلئ څو د پخوانیو کفارو په برخلیک باندې اخته نه شئ.

۲ـ ای مشرکانو! لکه څنګه چې د هغوی په پوپنا کولو باندې دنیا ورانه نه شوه بلکې د هغوی په عوض مو په تاسو باندې دنیا اباده کړه او تاسو مو د هغوی خلیفګان جوړ کړئ، څو وګورو چې تاسو څه کوئ او څه نه کوئ، همدارنګه ستاسو په له منځه وړلو باندې هم دنیا نه ورانېږي؛ مونږ دا

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

قدرت لرو چې ستاسو په عوض بې په نورو قومونو باندې اباده کړو. نو تاسو د پخوانیو د برخلیک څخه عبرت واخلئ او خپل ځانونه په لوی لاس د هلاکت کندې ته مه ورغورزوئ.

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ٱئْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ
أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِىٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآىِٕ نَفْسِىٓ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ
إِنِّىٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُل لَّوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوْتُهُۥ عَلَيْكُمْ
وَلَآ أَدْرَىٰكُم بِهِۦ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِۦٓ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ أَظْلَمُ
مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِهِۦٓ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ ﴾

[۱۵] او کله چې په دوی (مشرکانو) باندې زمونږ واضحه ایتونه (دلایل) ولوستلی شي نو هغه کسان وايي کوم چې زمونږ د ملاقات (د قیامت) څخه نه ډارېږي (داسې) چې د دغه قرآن څخه په غیر بل قرآن راوړه او یا همدا (په ځینو ځایونو کښې) تبدیل کړه.

ته (ورته) ووایه (ای پیغمبره!) چې ماته دا خبره نښته (زما په توان کښې نه ده) چې زه یې د خپل ځان دپلوه تبدیل کړم (یاني خو لا عوض کول)، زه پیروي نه کړم مګر د هغه شي چې ماته (د الله ﷻ د پلوه) وحې کړی شي (او هم) زه که (بالفرض) د خپل رب ﷻ څخه نافرماني وکړم نو د لویې ورځې (قیامت) د عذابه ډارېږم.

[۱۶] (بیا ورته) ووایه چې: که چرته د الله ﷻ اراده شوې وی (چې زه دې په تاسو باندې څه قرائت نه کړم) نو نه به ما په تاسو باندې څه لوستي وی او نه به یې الله ﷻ تاسو خبر کړي وی (په هغه څه کوم چې زه یې په تاسو باندې لولوم). نو بې شکه ما خو د دې (قرآن د نزول) څخه وړاندې په تاسو کښې د یو عمر (څلوېښت کاله) استوګنه کړې ده.

ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ (ایا ما سره د دروغژن لقب مناسبت لري؟)

[۱۷] نو څوک به د هغه چا څخه لوی ظالم وي چې په الله ﷻ باندې دروغ وتړي او یا د الله ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړي؟. یقیناً شان دا دی چې مجرمان فلاح (کامیابي) نه شي موندلی.

شان نزول او ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو د عقایدو د رد او د اسلامي عقیدې د اثبات په هکله بنه پاخه دلایل بیان شوي دي، په دې ایتونو کښې د مشرکانو هغه خبره رد شوې ده کومه چې دوی نبي کریم ﷺ ته د وړاندیز او یا د مسخرو په توګه وړاندې کړې وه. هغه دا چې:

۲ـ مونږ به په تا باندې هله ایمان راوړو چې ته د دغو دوه وو شرطونو څخه یو شرط پوره کړې:

الف: یا دا قرآن په بل قرآن باندې عوض کړه چې په هغه کښې زمونږ د بوتانو سپکاوی نه وي او زمونږ د پلارنیو عقایدو سره تضاد او ضدیت ونه لري.

ب: یا اقلا د همدې قرآن په هغو ایتونو کښې تجدید النظر وکړه کوم چې زمونږ د عقایدو رد کوي. نو که ته دغو دواړو کارونو څخه هر یو کار وکړې مونږ به درباندې ایمان راوړو او په اصطلاح پراخ بنسته حکومت به جوړ کړو چې ټولو اقشارو ته د منلو وړ وي او هم به پکښې ټول اقشار (اطراف) ګډون وکړی شي[1]. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه چې حاصل یې داسې راوخي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! کله چې ستا د پلوه په مشرکانو باندې زمونږ دلایل ولوستلی شي، چې په واقعیت باندې ولاړ دي او هیڅ شک او شبهه پکښې نشته، نو کوم خلک چې د قیامت د ورځې څخه نه ډارېږي او په صافو الفاظو کښې ترې انکار کوي هغوی د ایمان د نه راوړلو دپاره نورې بهانې تراشي، څو په خپلو باطلو عقایدو باندې پردې واچوي او خپله ملامتي پټه وساتي. د هغوی بهانې دا دي چې:

۱ـ ای هغه څوک چې خپل ځان ته د پیغمبر لقب ورکوې او مدعي یې چې د قرآن په نوم کتاب دې هم د خانه سره راوړی دی! مونږ به په تاباندې هغه وخت عقیده او باور وکړو چې ته د لاندې دوه وو کارونو څخه یو کار وکړې:

الف: یا دا قرآن بالکل عوض کړه او بل قرآن راوړه، چې په هغه کښې نه زمونږ د بوتانو سپکاوی وي او نه په داسې احکامو باندې مشتمل وي چې زمونږ د عقایدو او اعمالو سره څه ضدیت ولري.

ب: که دا کار نه کوې نو اقلا دا خو وکړه چې د دې قرآن په ځینو ایتونو کښې تجدید النظر وکړه، نو هغه ایتونه ترې محوه کړه د کومو په اورېدلو باندې چې مونږ خپه کېږو. آخر مونږ خو هم د دې وطن مخور خلک یاستو او حق لرو چې په دغسې اجتماعي موضوعاتو کښې مداخله وکړو.

مونږ څکه په ذکرو شوو وړاندېزونو باندې ټکلک یاستو چې د یو پلوه دواړه کارونه ستا د وسې څخه پوره دي او ته توان لرې چې یو پکښې انتخاب کړې، څکه چې ستا په لاس کښې قرآن هم الله ﷻ نه دی نازل کړی بلکې تا د خپله خانه جوړ کړی دی. نو اوس خبره ومنه او د دغو کارونو څخه د یوه کار په کولو باندې اقدام وکړه.

مونږ تاته اطمنان درکوو چې مونږ په تا باندې کوم اعتراض نه لرو او نه مو ته بد ایسي بلکې ستا د قرآن سره مخالف یاستو او په هیڅ صورت باندې یې په موجوده کیفیت سره نه شو منلی او غاړې ورته نه شو اینښودلی.

۲ـ نو ای پیغمبره! د مشرکانو د ذکر شوي بهانې د رد دپاره لاندې ټکي په نظر کښې ونیسه:

الف: مشرکانو ته ووایه چې د قرآن کریم عوض کول خو زما په وسه کښې نه وه او نه دی، خو په دې باندې علاوه زما دا وسه هم نشته چې اقلا په کوم یوه ایت کښې بدلون رابدلون راولم، نه مې دا

5/35

(۱) البحر المحیط ج۶ ص۲۳: تفسیر ابن کثیر ج۲ ص ۴۱۰

وسه شته او نه را سره دا کار مناسب دی چې د خپله خانه پرته د الله ﷻ د هدایت او ارشاد څخه زه په ډېره وړه کلمه کښې تغیر واقع کړم.

ب: زما تګلاره دا ده چې زه فقط او فقط د وحې پیروي کوم څه چې د الله ﷻ د پلوه ماته وحې کېږي همغه خلکو ته رسوم. د قرآن کریم موجوده ایتونه هم ما د خانه نه دي جوړ کړي، لکه چې تاسو خیال کوئ، او نه یې جوړول زما په توان کښې وه. ستاسو د دروغو څخه یو دروغ دا هم دي چې قرآن کریم الهي کلام نه دی او ما ته یې د جوړولو نسبت کوئ.

ج: (بالفرض المحال) که د قرآن کریم د ایتونو تبدیلي زما په توان کښې وی هم ما به پرته د الله ﷻ د اجازې څخه دا کار نه وی کړی، او دا خکه چې زه خو د خپل رب ﷻ د عصیان په صورت کښې د لویې ورځې د عذاب څخه ډارېږم، ستاسو غوندې خو د قیامت د ورځې څخه منکر نه یم.

د: دا هم ورته ووایه چې: د موجوده قرآن جوړول خو لا څه چې زه یې د تلاوت توان هم نه لرم؛ که د الله ﷻ اراده شوې وی چې زه دې په تاسو باندې څه ونه لولم ما به درباندې هیڅ نه وی لوستي، همدارنګه که د الله ﷻ اراده شوې وی چې زما په ذریعه تاسو په قرآن کریم باندې خبر نه کړي نو بالکل به یې پرې نه وی خبر کړي.

نو زه چې په تاسو باندې د قرآن کریم تلاوت کوم او په مضامینو باندې یې تاسو خبروم دا زما مکلفیت دی او ماته وظیفه راکړه شوې ده چې دا کار وکړم، زه د دې کار څخه لاس نه شم اخستلی برابره خبره ده چې تاسو پرې خپه کېږئ او که خوشالېږئ.

هـ: ای مشرکانو! ما خو په تاسو کښې څلوېښت کاله عمر تېر کړ او ستاسو په وړاندې وړوکی راغلې شوم او هم زما کړه وړه خو تاسو ته ښه معلوم دي، زما هیڅ کیفیت ستاسو څخه پټ نه دی، نو:

اول: ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ چې ماته د قرآن کریم د تبدیلۍ وړاندیز کوئ؟!

دهم: ایا ما په څلوېښت کلنۍ عمر کښې په کوم انسان باندې دروغ تړلي دي چې (العیاذ بالله) اوس په الله ﷻ باندې دروغ وتړم؟

درېم: ایا ما چرته د چا سره خیانت کړی دی چې اوس د الله ﷻ په ایتونو کښې خیانت وکړم؟

څلورم: ایا ما په څلوېښت کلنۍ عمر کښې معجزانه کلام جوړولی شو چې اوس کوم یو ایت د خانه جوړ کړم؟

پنځم: ایا ما په دغه عمر کښې د چا څخه زده کړه کړې ده چې په تاسو باندې تفوق حاصل کړم؟

شپږم: ایا ما په ځوانۍ کښې چرته د مشرولۍ هڅه کړې ده چې اوس په تاسو باندې د پاچاهۍ خیال ولرم؟

لنډه دا چې د ذکرو شوو پوښتنو او د دغـې نورو پوښتنو جوابونه ټول منفي دي، نو دا د هوښیار سړي کار نه دی چې په ما باندې د دروغو تور ولګوي.

۳ـ نو ای پیغمبره! په آخر کښې د ذکر شوي وړاندیز کوونکي یعنې مشرکان مخاطب کړه او پوښتنه ترې وکړه چې:

ایا د هغه چا څخه بل غټ ظالم شته چې په بندګانو باندې نه بلکې په الله ﷻ باندې دروغ وتړي چې ووایي ماته وحې شوې ده، حال دا چې وحې ورته نه وي شوې؟ همدارنګه ایا د هغه چا څخه بل غټ ظالم شته چې د الله ﷻ ایتونو ته (چې په حقه نازل شوي دي) د دروغو نسبت وکړي چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی؟

نو که زه د نبوت په دعوه کښې (بالفرض) دروغژن یم نو زه به ډېر غټ ظالم یم، او که تاسو د الله ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت کوئ نو تاسو به غټ ظالمان یاست. مګر کله چې دلایلو ته وګورو نو ما په دروغو باندې د نبوت دعوه نه ده کړې او تاسو پرته د کوم دلیل څخه د الله ﷻ ایتونه دروغژن ګڼئ، نو معلومه شوه چې تاسو ډېر غټ-غټ ظالمان یاست. تاسو ته په کار دي چې د دغه عظیم ظلم څخه خپل ځانونه خلاص کړئ او په ایمان باندې مشرف شئ، دا ځکه چې یقیناً ظالمان او مجرمان فلاح نه شي موندلی، د ناکامۍ سره مخ کېدونکي دي.

توضیحات

۱ـ ځینو مفسرینو کرامو د دې جملې ﴿ اْئْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ ﴾ په تفسیر کښې لاندې دوه صورتونه ښودلي دي چې:

الف: دا قرآن بالکل د منځه یوسه او په عوض یې بل قرآن راوړه چې په نظم او ترتیب کښې د دې قرآن څخه جدا وي.

ب: دا قرآن په خپل ځای پرېږده خو یو بل قرآن هم راوړه چې نظم او ترتیب یې د دې قرآن څخه بېل وي، نو ته به د دوه وو قرآنونو درلودونکی جوړ شې.

مونږ ته لومړنی صورت د ایتونو څخه په تبادر سره ذهن ته راځي نو ځکه مو په همغه باندې اکتفاء وکړه او د همغه په بنیاد مو د مطلب خلاصه شرحه کړې ده.

اما د دې جملې ﴿ أَوْ بَدِّلْهُ ﴾ په تفسیر کښې لاندې صورتونه ټول شامل ګڼل کېږي:

اول: په کوم ایت کښې چې وعده ورکړه شوې ده هغه په وعید بدله کړه او بالعکس د وعید په عوض وعده ځای په ځای کړه.

دوهم: حلال د حرامو په ځای ودروه او حرامو ته د حلالو لقب ورکړه.

دریم: په کومو ایتونو کښې چې د بوتانو سپکاوی او ناتواني ذکره وي په هغو ټولو کښې د بوتانو درنښت او د شفاعت کولو توان ثبت کړه.

څلورم: د مرګ څخه وروسته د بیا ژوندي کولو او د قیامت د قیام ایتونه خو په بشپړه توګه د منځه یوسه. او داسې نور.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د مشرکانو د دوهم وړاندیز د رد

جواب نازل کړ چې: ای پیغمبره! داسې-داسې ورته ووایه. او د لومړي وړانديز د رد په هکله يې هيڅ نازل نه کړه؟

مونږ وايو چې: لومړنی وړانديز بالکل ظاهر البطلان وه. ځکه په کوم شي باندې چې ټول مخلوقات عموماً قدرت نه لري او مشرکان هم په خپله ناتوانۍ باندې اعتراف کوي د هغه شي غوښتل د يوه امي سړي څخه بالکل جنون ته ورته ښکاري، نو جوابولو ته يې څه حاجت نه پاتې کېده.

په دې باندې علاوه، د دوهم وړانديز رد څخه د لومړني وړانديز د رد وجوه د ورايه ښکاري. دا ځکه چې څوک چې د يوه ايت د تبديلۍ څخه عاجز وي، چې په يوه حکم باندې مشتمل وي، نو د ټول قرآن د عوض کولو وسه خو به يکښې بالکل نه وي، چې په بې شمېره احکامو باندې اشتمال لري.

يا په بل عبارت: څوک چې اسان شی نه شي کولی نو د سخت شي د کولو خو د سره سوال نه پېدا کېږي.

دښمنان پرې اعتراض نه شي کولی

۳_ د نبي کريم ﷺ د زمانې کافران دې خبرې ته ډېر خوشالېده چې په نبي کريم ﷺ کښې څه د اعتراض ځای او د ګوتې ايښودلو ټکی مونده کړي او د ايمان د. نه راوړلو دپاره يې پلمه ونيسي چې: ته ښه سړی نه يې تا خو پلانکی او بستانکی کار کړی دی.

مګر د آخره پورې دوی په خپل دغه شوم مطلب کښې کامياب نه شوه او د ګوتې ايښودلو ټکی يې يکښې مونده نه کړ. لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

الف: کله چې د قريشو کفارو يوه ډله د تجارانو په حيث شام ته لاړه چې ابو سفيان يې مشر وه (په دغه وخت کښې لا د "رضي الله عنه" مستحق نه وه ګرځېدلی)، نو هلته د هرقل (پاچا) د پلوه هغوی په لاندې شکل سره د استنطاق لاندې ونيول شوه:

اول: ابو سفيان يې د ټولو په وړاندې ودراوه.

دوهم: او نور ټول ملګري يې ورپسې متصل صفونه‌صفونه جوړ کړه.

درېم: بيا يې د ده (ابو سفيان) ملګرو ته توصيه وکړه چې زه خو ستاسو د مشر څخه د نبي کريم ﷺ په هکله معلومات اخلم، خو ستاسو دا فرض ده که ماته يې په دروغو جواب راکړ نو تاسو سمدستي د هغه جواب رد کړئ چې دغسې نه ده لکه چې ته يې وايې.

څلورم: بيا يې د ابو سفيان څخه زښتې ډېرې پوښتنې وکړې. يوه پوښتنه يکښې دا وه چې: «فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ»[1] يعنې: نو ايا تاسو هغه څوک چې د نبوت مدعي دی په دروغو سره متهم کړی دی؟، ايا د دغې دعوی څخه وړاندې يې کله د دروغو خبره کړې وه.

ابو سفيان جواب وايي چې: «قُلْتُ لَا» يعنې ما جواب ورکړه چې نه.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴

که بالفرض قریشو د نبي کریم ﷺ څخه په ځلوېښت کلن عمر کښې د دروغو یوه خبره چرته اورېدلې وی نو ضرور به يې هغه څرګنده کړې وی چې په فلاني وخت کښې يې فلانۍ خبره دروغژنه کړې وه. نو د مجبورۍ د وجهې څخه يې اعتراف وکړ چې مونږ ترې کله هم دروغ نه دي اورېدلي.

ب: عبد الله بن سلام وايي (په دغه وخت کښې د "رضي الله عنه" لايق نه وه جوړ شوی) کله چې نبي کریم ﷺ مدينې منورې ته تشريف راوړو نو ډلې-ډلې خلک ورتلل نو زه هم په ورتلونکو خلکو کښې شامل شوم او په حضور باندې يې مشرف شوم ترڅو ښه فکر پکښې وکړم چې دا څنګه سړی دی: «فَلَمَّا اسْتَبَنْتُ وَجْهَ رَسُولِ اللهِ ﷺ عَرَفْتُ أَنَّ وَجْهَهُ لَيْسَ بِوَجْهِ كَذَّابٍ»[۱] يعني: نو کله مې چې د نبي کریم ﷺ په مبارک مخ کښې ښه دقت وکړ (ښه ورته خير شوم) نو پوه شوم چې يقيناً د ده مخ د دروغژن سړي مخ نه دی.

د ايت شريف تازه مصداق

۴ـ څرنګه چې قرآن کریم د ټولو مسلمانانو لازښوونکی کتاب دی نو د قیامت د ورځې پورې داسې حوادث نه موندل کېږي چې په قرآن کښې يې د وجوهو څخه په يوه وجهه جواب موجود نه وي. د همدې کبله دا کتاب په آخر الزمان پيغمبر ﷺ باندې نازل شوی دی چې د الله ﷻ د پلوه نه بل کتاب نازلېږي او نه بل پيغمبر را استولی کېږي.

همدا اوس په دنيا کښې ډېر تود بحث روان دی او غربي دنيا د طالبانو د حکومت څخه غواړي چې په خپل دريخ کښې په څه نرمښت باندې قايل شي. همدا نن[۲] مې د بي بي سي (BBC) کفري راديو څخه واورېدل چې بين الملل د طالبانو د حکومت څخه تکراراً وغوښتل چې:

الف: مختلط حکومت جوړ کړئ او پخوانيو کمونستانو ته په برخه باندې قايل شئ.

ب: زنانه وو ته ازادي ورکړئ چې په بازارونو کښې لوڅ مخونه وګرځي راوګرځي.

ج: او هم اجازه ورکړئ چې په رسمي دفترونو کښې د نارينه وو سره بې پردې کاروبار وکړي.

د: او هم دا ومنئ چې زنانه په مکاتبو کښې مخلوطه (ګډه وډه) زده کړه وکړي.

هـ: د غله لاس مه پرېکوئ او د حدودو په اجراء باندې غټه ډېره کېږدئ.

ای اسلامي حکومته! که تاسو دغه او دغسې نور هغه کارونه ونه کړئ چې مونږ يې درته په ګوته کوو، مونږ تاسو ته د يوه مستقل حکومت په صفت نه شو قائل کېدلی، په اصطلاح تاسو به په رسميت ونه پېژنو.

نو د ذکرو شوو غوښتنو معنی دا ده چې د هغو ايتونو او هغو احاديثو څخه صرف نظر وکړئ کوم چې د زنانه وو په حجاب او د حدودو په هکله نازل شوي دي او پا روايت شوي دي، او په عوض کښې يې د غربي دولتونو قوانينو ته ځای ورکړئ.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۹۴

(۲) ۱۳۷۵/۸/۱۸ هـ ش

مونږ د الله ﷻ څخه د طالبانو اسلامي حکومت ته توفیق غواړو چې په خپل دریغ باندې کلک پاتې شي لکه څنګه چې تر اوسه پورې ورباندې کلک ولاړ دي، او هم دوی ته توصیه کوو چې نبي کریم ﷺ پسې نېکه اقتداء وکړي او غربیانو ته هغه جواب ورکړي کوم چې نبي کریم ﷺ د وخت مشرکانو ته ورکړی وه، چې په ذکرو شوو ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ ۚ قُلْ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ ٱلنَّاسُ إِلَّآ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَٱخْتَلَفُوا۟ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾ ﴾

[۱۸] او دوی (مشرکان) د الله ﷻ څخه پرته د هغو شیانو عبادت کوي کوم چې دوی ته نه ضرر رسولی شي (که عبادت یې ونه کړي) او نه ورته ګټه رسولی شي (که عبادت یې وکړي)، او دوی وایي چې دغه (بوتان معبودان) د الله ﷻ په نزد شفاعتګر دي (که بالفرض د قیامت ورځ قائمه شي).
نو ته (ورته) ووایه (ای پیغمبره! چې): ایا تاسو (بل چاته نه بلکې) الله ﷻ ته په هغه شي باندې خبر ورکوئ کوم چې الله ﷻ ورباندې نه په اسمانونو کښې علم لري او نه په ځمکو کښې؟! (یا په بل عبارت: ایا تاسو د الله ﷻ څخه زیات با خبره یاست؟!).
همده ﷻ ته (د دغسې جتیاتو څخه) پاکي ده او د هغو شیانو څخه پورته دي چې مشرکان یې ورسره (په عبادت کښې) شریکوي.
[۱۹] او خلک نه وه مګر یوه ډله وه (چې ټول موحدین وه) نو (بیا یې) اختلاف وکړ (ځینې ترې جدا شوه او کفري مسلکونه یې اختیار کړه لکه بوت پرستي او نور).
او که ستا د رب ﷻ د پلوه فیصله شوې خبره نه وی (چې دنیا به د قیامت د ورځې پورې د امتحان دپاره اباده وي) نو د دوی (خلکو) تر منځ به په هغه شي کښې فیصله کړی شوې وی په کوم کښې چې دوی اختلاف کوي (او کفار به هلاک کړی شوي وی).

ارتباط

په دې ایتونو کښې د کفارو لاندې دوه وو اشتباهګانو ته جوابونه ورکړی شوي دي:
۱ـ یوه دا چې مونږ د بوتانو عبادت د دې کبله کوو چې دوی عند الله زمونږ شفاعتګر دي، نو په مونږ باندې لازمه ده چې په احترام ورته قایل شو او عبادت یې وکړو.
۲ـ بله دا چې بوت پرستي د پخوانیو پېړیو څخه راپاتې ده، په انسانانو باندې داسې وخت نه دی تېر شوی چې هلته به بوت پرستي موجودیت نه درلود، نو معلومه شوه چې دا ناجائز کار نه دی.
نو د جوابونو خلاصه یې داسې راوخي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! مشرکان خو د الله ﷻ څخه په غیر د هغو شیانو عبادت کوي چې د عبادت د نه کولو په صورت کښې ورته ضرر نه شي رسولی او د عبادت کولو په صورت کښې ورته د ګټې او فایدې رسولو توان نه لري. خو د دغه کار دپاره بهانې او پلمې جوړوي. دغه دوه بهانې یې ولوله او بیا یې جوابې کړه:

۱ـ مشرکان وایي چې: مونږ خو د بوتانو عبادت کوو او د الله ﷻ سره یې په عبادت کښې شریکوو ځکه چې دوی زمونږ شفاعتګر دي، دوی به د الله ﷻ په حضور کښې ودریږي او زمونږ د ګناهونو مغفرت به وغواړي، دوی په مونږ حق لري.

نو ته دوی ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: بوتان ستاسو شفاعتګر نه دي. د دوی په توان کښې نشته چې تاسو ته د الله ﷻ څخه د مغفرت غوښتنه وکړي.

ب: د الله ﷻ په نزد د شفاعت کولو ضروري شرط دا دی چې الله ﷻ ورته اجازه ورکړي چې شفاعت کوه. او د بوتانو په هکله خو د الله ﷻ فیصله دا ده چې دوی ته به هیڅکله د شفاعت کولو اجازه ورنه کړی شي. نو په همدې اساس الله ﷻ لکه څنګه چې د مخلوقاتو په پیدا کولو کښې شرک نه لري همدارنګه په عبادت کښې هم واحد او لا شریک دی.

ج: ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ذکر شوی مضمون ورته په بل عبارت اداء کړه چې: ای مشرکانو! الله ﷻ خو په صراحت سره وایي چې زه شریک نه لرم او هم په صراحت وایي چې بوتان ستاسو شفاعت نه شي کولی او نه ورته د شفاعت کولو اجازه ورکوم. نو تاسو په کوم دلیل په خپل دریغ باندې کلک یاست؟

ایا تاسو په هغه شي باندې الله ﷻ ته خبر ورکوئ چې الله ﷻ ته نه په ځمکو کښې د هغه شي د موجودیت معلومات شته او نه په اسمانونو کښې؟! ایا ستاسو علم د الله ﷻ څخه زیات دی؟! که بالفرض المحال الله ﷻ شریکان درلودی نو پخپله به یې تاسو ته خبر درکړی وی چې فلانی او بستانکی زما شریک دي. د الله ﷻ د علم څخه هیڅ شی بهر نه شي وتلی.

الله ﷻ خو تاسو ته اعلان کوي چې دی ﷻ د شریکانو څخه پاک دی او د هغو ټولو خیالاتو او تصوراتو څخه لوړ او پورته دی چې د چا په ذهن او خیال کښې ګرځي راګرځي.

۲ـ ای پیغمبره! د مشرکانو دوهمې اشتباه ته په لاندې ټکو کښې جواب ورکړه:

الف: د انسانانو په ژوند کښې بوت پرستي عارضي شی دی، اصلا ټولو انسانانو د الله ﷻ په وحدانیت باندې بالاتفاق عقیده درلوده، دوی په عالم الذر کښې هم په یوه عقیده وه او په همدغه فطرت باندې الله ﷻ هر یو په خپل وخت کښې پیدا کړی دی، د ټولو سره همدغه استعداد په اول خلقت کښې موجودیت لري. او بالآخره د آدم ﷺ په زمانه کښې او د ده څخه په وروسته زمانو کښې

هم تر ډېره وخته پورې ټول خلک بالاتفاق موحدين وه.
ب: بيا وروسته د دوی اتفاق خراب شو او بې اتفاقي ته يې لاس واچاوه، چې ځينې د توحيد په عقيده کلک پاتې شوه او ځوک د دغې عقيدې څخه منحرف شوه چې بيا ځوک په يوه لاره روان شو او چا بله لاره غوره کړه، چا د يوه بوت عبادت ته سر ټيټ کړ او ځوک بل بوت ته په سجده پرېووت.
لنډه دا چې بوت پرستي د اختلاف څخه پيدا شوې ده، که اختلاف صورت نه وی موندلی نو ټول خلک به په يوه عقيده موحدين وی او هيڅ به د خپل رب ﷻ سره شريک نه وی درولی.
ج: الله ﷻ کولی شو چې ټول خلک يې په يوه لار (توحيد) باندې سوق کړي وی. خو دا کار الله ﷻ له دې کبله ونه کړ چې په دې صورت کښې د امتحان او ازمېښت لمن ټولېده، حال دا چې دنيا خو د امتحان ځای دی.
د: همدارنګه الله ﷻ دا هم کولی شو چې بې لارې خلک يې ټول هلاک کړي وی او په کومه موضوع کښې چې خلکو يو تربله اختلاف درلود هغه يې په دنيا کښې فيصله کړې وی. خو دغسې کار هم ستا رب ﷻ ونه کړ ځکه چې د ده ﷻ سره فيصله خبره ده چې د ټولو موضوعاتو کامله فيصله به د قيامت په ورځ کېږي او د هغه پورې به کله په يوه ډله باندې دنيا اباده وي او کله په بله.

توضيحات

۱_ که ځوک وايي چې مشرکان خو د مرګ څخه وروسته د بيا را ژوندي کېدلو څخه منکر وه، لکه چې الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ لَا يَبۡعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ﴾ [النحل:۳۸] يعنې دوی په سوګند سره وايي چې: الله ﷻ به هغه ځوک بيا راژوندي نه کړي کوم چې مړ شي.
نو پوښتنه دا ده چې د بوتانو څخه د شفاعت تمه درلودل څه معنی لري؟
مونږ وايو چې: که څه هم ځينو علماوو کرامو[1] ذکر شوی شفاعت د دنياوي شفاعت څخه عبارت اخستی دی، چې د بوتانو په شفاعت سره به مونږ په دنيا کښې د مشکلاتو څخه وژغورلی شو. مګر اکثره علماء وايي چې مشرکان د خپلو بوتانو شفاعت ته په آخرت کښې په تمه وه او د دوی خيال وو چې اول خو د مرګ څخه وروسته بيا را ژوندي کېدل محال کار دی او که بالفرض بيا راژوندي هم شو نو د بوتانو شفاعت زمونږ دپاره کفايت کوي.

ايا تاسو د الله ﷻ څخه ښه پوهېږئ؟

۲_ ځرنګه چې د الله ﷻ علم او پوهه کامله ده چې هيڅ شی ترې وتلی نه دی او نه ترې وتلی شي چې موجوديت ولري او الله ﷻ پرې عالم نه وي، نو په دې جمله: ﴿ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعۡلَمُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې مشرکانو ته د تهديد په توګه ويلی شوي دي چې: ايا ستاسو علم د الله ﷻ د علم څخه اوچت دی چې هغه ﷻ ته خپل شريک نه معلوم دی او نه په واقع کښې موجوديت

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۸۸

لري مګر تاسو ورته يو شريک لا څه بلکې ډېر شريکان ثابتوئ، ايا نو تاسو د الله ﷻ څخه ښه پوهېږئ؟!.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې په ﴿ وَلَوۡلَا كَلِمَةٞ سَبَقَتۡ مِن رَّبِّكَ ﴾ کښې ﴿ كَلِمَةٞ ﴾ د څه شي څخه عبارت ده؟

مونږ وايو چې: په دې باره کښې مفسرينو کرامو متعدد تفسيرونه کړي دي[1] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: په دې مقام کښې ﴿ كَلِمَةٞ ﴾ د الله ﷻ د هغه حکم څخه عبارت ده کوم چې الله ﷻ په ازل کښې فيصله کړې دی. هغه دا چې د خلکو ترمنځ د اختلافي مسائلو فيصله به په قيامت کښې کېږي چې څوک به جنت ته استول کېږي او څوک به په دوزخ کښې وراوچولی کېږي.

ب: دا ﴿ كَلِمَةٞ ﴾ د قيامت د وخت څخه عبارت ده، چې الله ﷻ ورته د خپله خانه سره کوم وخت ټاکلی دی چې دومره موده وروسته به قيام کوي.

ج: دا په دې مقام کښې د دې څخه عبارت ده چې د محمدي امت بيخ به د نورو قومونو غوندې په يو ځل نه وباسي او نه به يې پوپنا کوي.

مونږ ته بهتره برېښي چې په ذکرو شوو تفسيرونو کښې يوه ته هم تخصيص ورنه کړی شي، دا ځکه چې څه منافات سره نه لري او د بدليت په لحاظ د هر يوه اراده کول صحت لري. نو کېدلی شي چې د متعددو وجوهو د کبله د مشرکانو د هلاکولو کار ټال شوی وي، والله ﷻ اعلم.

يادونه

۴_ مونږ د الله ﷻ په بې انتهاء فضل او توفيق سره د [البقرة:۲۱۳] ايت لاندې د اختلاف د ماهيت او ډولونو په باره کښې او هم په دې هکله چې اختلاف د کوم خای څخه پيل شوی دی څه ليکلې دي، او څه نور مربوط مسائل مو ښه شرحه کړي دي چې بيا ليکنه يې د وخت د ضياع څخه په غير بله معنی نه لري. هيله ده چې هملته يو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَيَقُولُونَ لَوۡلَآ أُنزِلَ عَلَيۡهِ ءَايَةٞ مِّن رَّبِّهِۦۖ فَقُلۡ إِنَّمَا ٱلۡغَيۡبُ لِلَّهِ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلۡمُنتَظِرِينَ ۝٢٠ وَإِذَآ أَذَقۡنَا ٱلنَّاسَ رَحۡمَةٗ مِّنۢ بَعۡدِ ضَرَّآءَ مَسَّتۡهُمۡ إِذَا لَهُم مَّكۡرٞ فِيٓ ءَايَاتِنَاۚ قُلِ ٱللَّهُ أَسۡرَعُ مَكۡرًاۚ إِنَّ رُسُلَنَا يَكۡتُبُونَ مَا تَمۡكُرُونَ ۝٢١ ﴾

---

(۱) تفسير القرطبي ج۸ ص۳۲۲

[۲۰] او دوی (مشرکان) وايي چې ولې په ده (نبي کريم ﷺ) باندې د خپل رب ﷻ دپلوه (فرمايشي) معجزه نه نازلېږي. نو ته (ورته) ووايه (اى پيغمبره!) چې يقيناً (په هر) غيب (باندې پوهېدل) الله ﷻ پورې اختصاص لري (نو د عدم نزول په وجهه يې همدې ﷻ پوهېږي او بس) نو تاسو هم انتظار وکړئ يقيناً زه هم ستاسو سره د انتظار کوونکو څخه يم.

[۲۱] او کله چې مونږ خلکو ته د هغه څخه وروسته رحمت (خوشالي) وروڅکوو چې زحمت (سختي) ورته رسېدلى وي نو ناڅاپه (سمدستې) دوى لره زمونږ په ايتونو کښې بد تدبير وي (د خپلې بدې کړنلارې دپاره بله بهانه نيسي).

ورته ووايه (اى پيغمبره چې) الله ﷻ د تدبير د حيثه ډېر تېز (تونډ) دى (هيڅوک د ده ﷻ د تدبير مخه نه شي نيولى)، يقيناً زمونږ لېږلي شوي (پرښتې) هغه څه ليکي چې تاسو يې تدبير کوئ.

ارتباط

په دې ايتونو کښې د مشرکانو يوې بلې اشتباه ته جواب ورکړى شوى دى او د ايمان د نه راوړلو د يوې بلې بهانې مخه يې نيولې شوې ده چې د نبي کريم ﷺ په رسالت پورې ارتباط نيسي. نو حاصل يې داسې راوخي:

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! مشرکان د ايمان د نه راوړلو دپاره بله بهانه دا نيسي چې په ده (يعنې په تا) باندې ولې هغه معجزه نه نازلېږي کومه چې مونږ غواړو او يا کومه چې مونږ ايمان راوړلو ته مجبور کړي.

۱ـ نو ته ورته په جواب کښې ووايه چې د ذکرې شوې فرمايشي معجزې نه نازلول د غيبو څخه يو غيب دى چې د الله ﷻ څخه پرته پرې هيڅوک نه پوهېږي. نو تاسو هم انتظار باسئ او زه به هم درسره منتظر يم.

يا په بل عبارت: زما په اختيار کښې لکه څنګه چې د معجزاتو نازلول نشته همدارنګه د نزول او عدم نزول په وجوهو باندې پوهېدل هم زما کار نه دى، زه تاسو ته فقط هغه څه وايم چې ماته وحې کړى شي. نو تاسو ته په کار دي چې په دغسې موضوعاتو کښې زما څخه پوښتنه ونه کړئ.

دا چې تاسو ته واورولى شو دا زما شخصي حال دى، اما د وحې په اعتبار سره (د الله ﷻ د پلوه) تاسو ته وايم چې د فرمايشي معجزاتو د عدم نزول وجه فقط همدا ده چې په تاسو باندې الله ﷻ رحم کړى دى او د هلاکت څخه يې بچ کړي ياست. څکه چې الله ﷻ پوهېږي چې د فرمايشي معجزې د نزول سره سره به تاسو ايمان را نه وړئ او د لجاجت څخه به کار واخلئ نو بيا به ستاسو دپاره د هلاک څخه د نجات هيڅ لاره نه وي او هيڅ فرصت به درنه کړى شي.

۲ـ اى مشرکانو! په دغه وخت کښې هم تاسو څکه ايمان نه راوړئ چې تاسو د انسانانو د جملې څخه داسې انسانان ياست چې اذهان مو لا تر اوسه تصفيه شوي نه دي، او د کومو انسانانو اذهان چې په اسلام باندې تصفيه شوي نه وي د هغوى خاصيت دا دى:

کله چې دوی ته زمونږ د پلوه د مشکلاتو څخه نجات ورکړی شي او سختي یې په اسانۍ بدله شي نو سمدستي زمونږ د دلایلو د رد دپاره بل تدبیر سنجوي او په بله بهانه باندې یې د پښو لاندې کوي.

۳_ نو ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې که بالفرض د الله ﷻ د پلوه کومه معجزه چې تاسو غواړئ کټ مټ همغه معجزه دربانديې نازله کړی شي او ستاسو هغه مشکلات حل کړی شي کومو ته چې تاسو د مشکلاتو لقب ورکوئ او بهانه یې نیسئ چې مونږ د ایمان په راوړلو کښې بل مشکل نه لرو بې د دې څخه چې فرمایشي معجزات نشته. په دغه صورت کښې هم تاسو ایمان نه راوړئ او په خپل عهد باندې نه دریږئ. که داسې وشي نو تاسو به ضرور پوښنا کېږئ او دا خکه چې د هرچا څخه د الله ﷻ تدبیر وړاندې دی او هیڅوک یې مخه نه شي نیولی او نه تري څوک تښتېدلی شي.

۴_ ای پیغمبره! زمونږ علم پوره کامل دی، وړاندې او بېرته راته ښه معلوم دی او په دې باندې هم پوهېږو چې دوی فرمایشي معجزات د ایمان راوړلو په غرض نه غواړي. بلکې صرف لجاجت او عناد دی چې دوی یې دغې غوښتنې ته هڅولي دي. او کومې پربنتې چې مونږ د دوی په کړو وړو باندې ټاکلې دي هغوی روزمره د دوی مفسدانه تدابیر او لجاجتونه لیکي چې د بدو پایلو سره به یې ضرور مخامخ شي.

توضیحات

۱_ الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته زښتې ډېرې معجزې ورکړي دي چې ډېره لویه معجزه یې همدا قرآن کریم دی چې تر قیامته به باقي وي او د هرې زمانې د هر ډول خلکو د ایمان دپاره کافي دی، خو د دې سره-سره د قرآن کریم د نزول په وخت کښې به مشرکانو نبي کریم ﷺ ته د معجزاتو فرمایش ورکاوه. خو کله به چې د دوی فرمایش پوره نه شو بیا به یې اعتراض کاوه چې زمونږ د فرمایش د نه پوره کېدلو وجه څه ده؟

۲_ الله ﷻ د مشرکانو د ذکر شوي اعتراض په هکله نبي کریم ﷺ ته دا جمله نازله کړه چې ﴿ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ ﴾، چې مفسرینو کرامو یې لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: تاسو خو داسې معجزه غواړئ چې ایمان راوړلو ته مو مجبور کړي[1] حال دا چې معجزه خو د دې دپاره ورکوله کېږي چې خلک فکر وکړي او ایمان راوړي، نه دا چې مجبور یې کړي او ایمان راوړي. دا ډول معجزات خو الله ﷻ یوه پیغمبر ته هم نه دي ورکړي، څکه چې د مجبوریت ایمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

پاتې شوه دا خبره چې ماته به یې راکړي او که نه؟ دا نو د غیبو څخه ده الله ﷻ پوهېږي او کار یې.

ب: ستاسو غوښتنه د تعنت او عناد څخه سرچینه اخلي او د دغسې غوښتنې نتیجه هلاکت وي، نو الله ﷻ پوهېږي چې ستاسو د هلاکت اراده به یې کړي وي او که نه[2].

---

(۱) المحرر الوجیز ج۹ ص۲۳

(۲) البحر المحیط ج۶ ص۲۹

ج: کومه معجزه چې تاسو غواړئ هغه د غیبو څخه ده او په غیبو باندې پوهېدل د الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو زه نه پوهېږم چې هغه به نازله کړي او که نه[۱].

د: ای مشرکانو! ستاسو په خیال موجوده معجزات د ایمان راوړلو دپاره کفایت نه کوي او خیر په دې کښې ګڼئ چې فرمایشي معجزه نازله شي، حال دا چې همدغه (چې خیر په فرمایشي معجزه کښې دی) د غیبو څخه ده او په غیبو باندې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نه پوهېږي[۲].

مکر څه معنی؟

۳ـ مونږ د [آل عمران:۵۴] ایت لاندې د مکر معنی لیکلې ده چې دا د هغه تدبیر څخه عبارت ده کوم چې د بل چا د ناکامولو دپاره په کار اچولی شوی وي.

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې کله مونږ د خلکو بد حالت په ښه حالت باندې بدل کړو، مثلا د قحطی (وچکالی) په عوض وریاندې بارانونه وکړو او وطن یې اباد کړو، نو بیا زمونږ احساناتو ته داسې لباس وراغوندي ته به وایې چې مونږ وریاندې بالکل احسان نه دی کړی او د بلې کومې خوا څخه ترې بدحالي لرې کړی شوې ده.

د ښه وضاحت دپاره لاندې قدسي حدیث ولولئ:

نبي کریم ﷺ د الله ﷻ څخه د هغې شپې په سبا کښې حکایت وکړ په کومه کښې چې باران شوی وه چې: «أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ فَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِفَضْلِ اللهِ وَرَحْمَتِهِ فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي كَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ وَأَمَّا مَنْ قَالَ بِنَوْءِ كَذَا وَكَذَا فَذَلِكَ كَافِرٌ بِي مُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ»[۳] یعنې زما د بندګانو څخه ځینې (په ما باندې) مومن وګرځېدل او ځینې (راباندې) کافر (جوړ شوه). نو هرهغه څوک چې وایي چې په مونږ باندې د الله ﷻ په فضل او د ده ﷻ په رحمت سره باران وکړی شو نو دا کس په ما باندې مؤمن دی او په ستوري باندې کافر دی، او هرڅوک چې ووایي چې په مونږ باندې د هغه او دغه ستوري په ختلو (یا پرېوتلو) باندې باران وکړی شو (او همدا پکښې موثر وه) نو دغه کس په ما باندې کافر شو او په ستوري باندې مؤمن شو (چې زما د رحمت څخه یې د ستورې په بهانه باندې انکار وکړ).

﴿ هُوَ ٱلَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِي ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُواْ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّآ

(۱) تفسیر البیضاوي في هذا المقام.
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۹۳
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۱

أَنجَىٰهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ۗ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم
مَّتَـٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

[۲۲] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو په بیدیا (وچه) او دریاب (لمده) کښې (په سورلۍ یا په پیاده او د لامبو په ډول) روانوي (بلکې ستاسو ټول حالات د الله ﷻ په قبضه کښې دي) آن تردې چې تاسو په بېړیو کښې یاست او بېړۍ د خپلو سورلیو سره (چې ښې درنې وي) د سپېڅلي باد په سبب جاري شي (رواني شي) او (هم سورلۍ) په همدې (سپېڅلي) باد (په چلښت) سره خوشاله شي نو (ناڅاپه سپېڅلی باد ودرېږي او) بېړیو ته تېز (توند) باد ورسېږي او (هم) سورلیو ته د هرځای (هرې خوا) څخه (مهلکې) څپې ورشي (متوجه شي) او (هم) دوی ګومان وکړي (پوه شي) چې یقیناً په دوی باندې (د مصیبت د پلوه) احاطه وکړی شوه (راګیر شوه. او هم د سورلیو خوشالي په غم بدله شوه نو) الله ﷻ په داسې حال کښې بلي (زارۍ ورته کوي) چې خاص همده ﷻ ته د خپل دین سوچه ګرځوونکي وي (او د شرک څخه توبه ګار وي. په دې باندې علاوه. الله ﷻ ته وعدې ورکوي چې ای ربه!) چې که ته مونږ ته د دغو مشکلاتو څخه نجات راکړې نو هرومرو (او) ضرور به مونږ د شکر ګوزارانو د ډلې څخه وګرځو (او په راتلونکي کښې به ستا سره شریک ونه دروو).

[۲۳] نو کله چې الله ﷻ دوی ته نجات ورکړي نو ناڅاپه (سمدستي) دوی په ځمکه کښې بدون د حق څخه (چې په خپله هم ورته ناحق ښکاري) بغاوت کوي.

(نو ته ورته زمونږ دپلوه ووایه چې) ای خلکو! یقیناً ستاسو بغاوت ستاسو په خپلو ځانونو باندې دی (ضرر یې همدا تاسو ته متوجه دی. ځکه چې تاسو د بغاوت څخه ګټه اخلئ) د خسیس (او نژدې) ژوند ګټه. بیا نو خاص مونږ ته ستاسو بېرته راستنېدل دي نو په هغه څه باندې به مو خبر کړو چې تاسو یاست چې کوئ یې.

ارتباطونه

۱_ دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو مضمون په یوه مثال کښې واضحه کوي ته به وایې چې دا د هغو دپاره تفسیر واقع شوی دی. هغه دا چې کله د انسان د بېړۍ مشکلات حل شي نو دستي په خپل پخواني بغاوت باندې بېرته پیل کوي.

۲_ په دې باندې علاوه په دې ایتونو کښې د بوتانو ناتواني د یوه مثال په ضمن کښې ښودلې شوې ده، کومې ته چې د [یونس:۱۸] ایت کښې اشاره شوې وه.

د مطلب خلاصه

۱_ یعنې: ای پیغمبره! د دې دپاره چې خلکو ته خپله بې ثباتي او د بوتانو ناتواني ښه پوره جوته شي نو دوی د الله ﷻ د پلوه د هغې بېړۍ مثال ته متوجه کړه کومه چې په دریاب کښې په نورمال

حال باندې روانه وي او بیا طوفاني شي مګر د څه وخت څخه وروسته بېرته خپل نورمال حالت ته وروګرځي. د دې مثال مهم ټکي دا دي:

الف: ای انسانانو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په وچه او لمده دوارو کښې تاسو ته توفیق درکوي چې تګ راتګ پکښې وکړئ او اهدافو ته د رسېدلو لارې چارې موندې کړئ، که د الله ﷻ کومک او نصرت نه وی نو نه به تاسو په بیابانو (بیدیاګانو) کښې تلل راتلل کړي وی، نه په دریابونو کښې او بالآخره نه به مو په هوا کښې پروازونه کړي وی. ایا بوتان ذکر شوی توفیق درکولی شي؟

ب: ستاسو ټول حالات د الله ﷻ په قبضه کښې دي او د همده ﷻ په کومک سره تحقق مومي، آن تردې چې تاسو په بېړیو کښې ناسته پاسته کوئ او هلته تر ډېرو وختونو پورې هم استوګنه کوئ. که د الله ﷻ نصرت نه وی نو بېړۍ به د اوبو په سر نه وی ګرځېدلې راګرځېدلې.

۳_ ای هغه څوکه چې عقل لرې! ته د انسانانو لاندې حالاتو ته ښه په ځیر سره وګوره چې څومره عجیبه دي:

الف: ترڅو پورې چې بېړۍ په دریاب کښې په نورمال حالت باندې روانه وي او باد هم په همغه طرف باندې چلېږي کوم طرف ته چې د سورلیو اهداف موقعیت لري، نو ته پوهېږې چې په بېړۍ کښې سواره کسان به څومره خوشاله وي او په څومره غیر مشروعو ډولونو سره به خپلې خوشالۍ څرګندوي، چې څوک به ناڅي، څوک به سندرې وایي، څوک به په کړس کړس باندې خاندي، چا به د سرود سامان په تخرګ کښې نیولی وي، ځینې به د شرابو په څښکلو باندې مشغول وي او ځینې به په فحاشۍ باندې مبتلا وي.

لنډه دا چې په ذکر شوي حالت کښې یوه ته هم الله ﷻ نه وریه یادېږي ته به وایې چې د بېړیو چلېدل او د ب' موافقت ورته بوتانو تهیه کړی دی.

ب: مګر کله چې په عین حال کښې باد خپل ذکر شوی حالت پرېږدي او طوفاني بڼه غوره کړي او بېړۍ هم په اضطراري حرکت باندې مبتلا شي او د هرې خوا څخه د بېړۍ لورې ته د دریاب مهلکې څپې حرکت کوي، ته به وایې چې بېړۍ د اوبو د غرونو په منځکښې راګېره شوه او دغه دی غرقه شوه او هغه دی غرقېږي.

ج: په بېړیو کښې د ناستو کسانو ذکر شوی حالت په دې باندې مشتمل وي چې یوازې الله ﷻ ته زارۍ کوي او لاس یې پورته کړی وي چې: ای الله! ای زمونږ ربه! مونږ ته نجات راکړه، مونږ د بوتانو څخه بېزار یاستو، مونږ معتقد یو چې ته واحد او لا شریک یې، ای ربه! لکه څنګه چې همدا تا مونږ ته دریاب مسخر کړی دی نو همدا ستا څخه سوال کوو چې مونږ له دې طوفانه بچ کړه او نجات راکړه، ای ربه! که دا کار دې وکړ او مونږ دې د دغو مهلکو څپو څخه ژوندي وویستلو نو ضرور به مونږ ستا شکر ګذاران بندګان جوړ شو او هیڅکله به ستا سره شریک ونه دروو.

د: نو کله چې الله ﷻ د دوی سوال قبول کړي او نجات ورکړي او بالآخره وچې ځمکې ته روغ رمټ ور پوربوزي او هلته پلي شي نو سمدستي خپل هغه حالت هېر کړي په کوم باندې چې لې ساعت وړاندې په دریاب کښې مبتلا وه، چې د سوال لاسونه يې پورته کړي وه او هم يې وعدې ورکولې چې په راتلونکي کښې به د بوتانو نوم په خوله نه اخلي او سوچه موحدين به جوړ شي. دوی دغه هېر کړي او په خپلو پخوانيو شرکياتو او ناحقه تصرفاتو باندې بيا د سره پيل وکړي، لکه د دې څخه وړاندې چې ورباندې نه کوم بد حالت ورغلی وي او نه يې چرته الله ﷻ ته د عقيدوي اخلاص وعدې ورکړې وي.

ای هوښياره! ته پوهېږې چې په اسلام باندې غير مهذب خلک څومره بې ثباته او څومره بې صبره دي، او هم د دوی باطل معبودان څومره ناتوانه او څومره بې وسې دي حتی د عابدانو تمه هم ترې شکېږي او په ناتوانۍ باندې يې اعتراف کوي، مګر د دې سره-سره د خوشالۍ په وخت کښې يې د عبادت څخه لاس نه اخلي.

۴_ نو ای پيغمبره! د ذکر شوي مثال د قرائت څخه وروسته زمونږ د پلوه خلک مخاطب کړه چې:

اول: ای خلکو! ستاسو بغاوت او په ځمکه کښې فساد کول همدا ستاسو په ضرر تماميږي. تاسو هيڅکله د الله ﷻ دين ته ضرر نه شئ رسولی او د ترقۍ مخه يې نه شئ نيولی. نو په خپلو ځانونو باندې رحم وکړئ او د دوزخ کندې ته يې مه ورګوزاروئ.

دوهم: دا دنيا دائمي کور نه دی، دا حقير او نژدې ژوند د څو ورځو څخه اضافه دوام نه لري او د محدود وخت څخه زيات ترې څوک استفاده نه شي کولی.

دريم: بيا به نو تاسو بېرته مونږ ته راستانه شئ او مونږ به تاسو ته د خپلو کړو وړو خبر درکړو چې دا مو کړي دي او دا مو ويلي دي. که تاسو خپل کړه وړه هېر کړئ، هېر به يې کړئ، مګر زمونږ څخه نه هېرېږي.

توضيحات

۱_ په ځمکه باندې حرکت د پياده مزل او د څارويو د سورليو څخه عبارت دی خو په موجوده وخت کښې د موټرو، اورګاډو او نورو وسائلو په ذريعه حرکت کولو ته هم شاملېږي.

په دريابونو او يا سيندونو کښې حرکت کول کله په لامبو سره وي، کله په داسې بېړيو سره وي چې په طبعي باد باندې چلېږي او کله په هغو بېړيو باندې صورت نيسي کومې چې د ماشين په ذريعه حرکت کوي.

اما د الوتکو او هوايي جهازونو حرکت ته د ﴿ حَتَّىٰ ﴾ په توري سره اشاره شوې ده. يعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته په بيدياګانو او دريابونو کښې حرکت درکوي او هم مو په هغه نورو شيانو کښې د يو ځای څخه بل ځای ته انتقالوي کوم چې تاسو يې لا تر اوسه نه پېژنئ، آن تر دې چې تاسو ته کله په درياب کښې داسې داسې حالات درپېښېږي.

د عربیت یو تحلیل

۲ـ د ﴿ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ ﴾ جمله د نورو معطوفاتو سره شرطیه جمله ده او د ﴿ بِهَا ﴾ ضمیر په ﴿ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ ﴾ کښې د ﴿ بِرِيحٍ ﴾ کلمې ته راجع دی. همدارنګه د ﴿ جَآءَتْهَا رِيحٌ ﴾ جمله د نورو معطوفاتو سره جزائیه جمله ده او ضمیر پکښې ﴿ ٱلْفُلْكِ ﴾ ته راجع دی، چې په دې مقام کښې ترې یوه بېړۍ نه بلکې ډېرې بېړۍ مرادې دي. اما په ﴿ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ ﴾ جمله باندې د بدل اشتمال په توګه جزائیه جمله مشتمله ده[۱].

نو د معنی حاصل یې هغسې راوځي کوم چې مونږ د "د مطلب خلاصه" عنوان لاندې راویستلی دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ﴿ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې مشرکان په دریاب کښې ایمان راوړي او د نجات څخه وروسته بېرته مرتد کېږي. نو پوښتنه دا ده چې که دوی نجات مونده نه کړي او په دریاب کښې غرق شي نو دوی ته جنتیان ویلی شو؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی حال اضطراري حال دی او په اضطراري حال کښې ایمان راوړل د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی، د همدې کبله یې د فرعون ایمان قبول نه کړ. لکه چې پوره شرحه یې په [یونس: ۹۱] ایت کښې ـ ان شاء الله ـ راروانه ده.

هو! که څوک همدغه اضطراري ایمان ته د نجات څخه وروسته هم ادامه ورکړي نو بیا د الله ﷻ په نزد مقبول ایمان ګڼل کېږي. د همدې جملې څخه د عکرمه بن ابو جهل ایمان دی چې د مکې معظمې د فتحې په ورځ وتښتېد او په بېړۍ کښې ورته همغه قیصه پېښه شوه کومې ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده.

دغه قیصه مونږ د [الأنعام: ۴۰] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه مشرحه لیکلې ده خو په دې مقام کښې هم ځینو مفسرینو کرامو ذکره کړې ده[۲].

﴿ إِنَّمَا مَثَلُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلْأَنْعَٰمُ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ ٱلْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَٱزَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَآ أَنَّهُمْ قَٰدِرُونَ عَلَيْهَآ أَتَىٰهَآ أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَٰهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَ بِٱلْأَمْسِ

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۳۳۸

(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۹۷

كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓاْ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ وَيَهْدِى مَن
يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٥﴾ ﴾

[۲۴] یقینًا صفت د نژدې (او خسیس) ژوند چې دی د داسې اوبو په شان دی چې مونږ یې له اسمانه (د پاسه) رابښکته کړو (باران وکړو) نو د همدې اوبو په سبب سره د ځمکې نباتات (اول زرغون او بیا) یو تربله سره (د ډېر ګڼوالي د کبله) ګډ وډ شي (چې د یوه بوټي څانګې په بل کښې ننوځي. دا نباتات) د هغه بوټو څخه عبارت دي چې خلک او (هم) څاروي یې خوري. (او ذکر شوي نباتات ښه پوره وده وکړي) آن تردې چې ځمکه ترې خپل ډول (او سنګار) واخلي او ښه (پرې) ښائسته شي او (بالآخره) د ځمکې خاوندان (اوسېدونکي) خیال وکړي چې یقینًا دوی پرې قدرت درلودونکي دي (چې حاصلات ترې راغونډ کړي وخت یې پوره دي).

(خو په عین وخت کښې) زمونږ (تکویني) امر د شپې یا د ورځې ورشي (ورته متوجه شي) نو دا (ځمکه) لو کړې شوې وګرځوي لکه چې دا (ځمکه) پرون (په نژدې وخت کښې په نباتاتو باندې) مشتمله نه وي پاتې شوي (او کوم بوټي پکښې څه اوږد وخت نه وي تېر کړی).

مونږ خپل ایتونه (او دلایل) د داسې قوم دپاره چې تفکر کوي په دغه ډول سره واضحه بیانوو.

[۲۵] او الله ﷻ دار السلام (جنت) ته (خلک) وربلي او چاته یې چې اراده وشي برابرې لارې ته یې هدایت کوي (په سمه لاره باندې د تللو توفیق ورکوي).

ارتباط

په وړاندې وروستني ایت شریف کښې الله ﷻ دنیاوي ژوند ژر تېرېدونکی وګڼه او د ناچیز او حقیر شي لقب یې ورکړ. په دې ایتونو کښې د یو پلوه همدغه مضمون د یو داسې مثال په ضمن کښې بیان کړی شوی دی کوم چې په سترګو لیده کېږي او د هېڅ څخه پټ نه دی او د بله پلوه د مقابلې د کبله په جنت باندې د "دار السلام" لقب ایښودلی شوی دی، چې زوال ورباندې نه واقع کېږي او د خزان څخه مامون دی. ترڅو خلک د مقایسې په توګه فکر وکړي چې د کوم یوه کور د حصول دپاره هڅې په کار دي. د دې دنیا دپاره که د هغې دنیا.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! خلکو ته د دنیا او د آخرت حالات په لاندې نکاتو کښې څرګند کړه:

۱ـ دنیاوي ژوند ژر فاني کېدونکی دی او ډېره لږه استفاده ترې کېږي او کله لا ورته د سره د استفادې وخت نه رسېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې محسوس مثال قرائت کړه:

الف: خالي ډاګ ځمکه پرته وي چې نه پکښې کوم بوټی لیده کېږي او نه پکښې د تازګۍ نښې نښانې چاته په نظر ورځي.

ب: کله چې مونږ په همدغه خړ پړ ډاگ باندې د غیبو (د اسمان له طرفه) اوبه ورنازلې کړو او باران پرې وورو نو حرکت پکښې پیدا شي او د نباتاتو نرې-نرې تیغونه بهر ته په راوتلو باندې پیل وکړي.

ج: همدغه تیغونه د اوبو په ذریعه وده ومومي او نباتات ترې جوړ شي چې په نتیجه کښې دومره گڼ شي چې د یوه بوټي ځانگې په بل بوټي کښې ورننوځي او د ځمکې مخ پټ کړي او د خړپړ ډاگ ځخه ترو تازه باغ جوړ شي.

د: د ذکر شوو گل او گلزار ځخه خلک هم مستقیمه استفاده کوي چې پخپله یې خوري او خپلو خانونو ته ترې پوښاکونه جوړوي، او هم یې غیر مستقیم د استفادې لاندې نیسي چې د دوی څاروي او ژوندي مالونه ترې د وښو او دانو په دود استفاده کوي.

هـ: ځمکه دومره تازه او ښایسته شي چې د ځمکو او باغونو د خاوندانو ځخه پخوانی حال بالکل هېر شي چې دا به په یو وخت کښې خړه پړه او گردجنه ځمکه وه. همدارنگه د دوی په زړونو کښې د باغونو راتلونکي حالت هم هیڅ خطور نه کوي چې دا باغونه او نباتات به یا خزان شي او یا به په کوم آفت باندې له منځه لاړ شي. بلکې د دوی خیال وي چې دا به همېشه وي او هر وخت کښې به دوی ترې استفاده کولی شي.

و: په همدغه وخت کښې زمونږ د پلوه کوم آفت ورنازل شي او ذکر شوي باغونه او نباتات تاله ترغه کړي. حال دا چې خاوندان یې ورته په غړولو سترگو گوري او د آفت ځخه یې نه شي بچ کولی بلکې د آفت د مخنیوي ځخه د ورځې هم داسې عاجز وي لکه ځنگه چې ترې د شپې عاجز وي او د غفلت په خوب ویده وي.

ز: بالآخره په ذکر شوي آفت سره همدغه ځمکه خړه پړه او وچه کانگړه جوړه شي، ته به وایې چې دا همغه پرونۍ ځمکه ده چې هیڅ بوټی پکښې زرغون نه وه او بادونه ورباندې الوته.

۲ـ ای پیغمبره! مونږ خپل هدایات او ارشادات په دغسې ذکر شوي انداز کښې بیانوو څو د خلکو پرې سرونه خلاص شي او زړونو ته یې ولوېږي. خو دا د چا دپاره؟ دا د هغه قوم دپاره چې سوچ کوي او د دقت ځخه کار اخلي او بالآخره موضوعاتو ته په سر سري نظر نه گوري.

۳ـ بالمقابل ای پیغمبره! خلکو ته ورسوه چې الله ﷻ تاسو جنت ته دعوت کوي چې په نومونو کښې یې یو نوم دار السلام دی. هلته نه آفت شته او نه خزان، او هم به هلته تاسو همېشه یاست او هم به ستاسو کور (جنت) همېشه وي. یا په بل عبارت: الله ﷻ د دار السلام دپاره بلل کوي او چاته یې چې اراده وشي هغه لاره هم ورعنایت کوي کومه چې دار السلام ته روغه ورغلې ده. هغه لاره همدغه قرآن دی او بس، چا چې نن ورځ ورته بله لاره ولټوله نو هغه به هیڅکله مطلب ته ونه رسېږي.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ د دنیا فانیتوب دلته د نباتاتو په مثال کښې ښودلی دی خو په حقیقت کښې د دنیا په هر شي باندې داسې وخت تېر شوی دی چې هغه به موجود نه وه او د چا په خیال کښې به نه تېرېده

خو بيا داسې وخت هم ورباندې راغلی دی چې هغه موجود شي او تاکلی عمر يې بنه په غور او پش كښې تېر كړی او بالآخره ورباندې داسې وخت هم ورخې چې بالكل موجوديت نه لري، لكه چې هغه هر گز وجود نه وی درلودلی.

زه (سلطان عزيز عفرالله عنه) دا دی نن[1] لگيا يم د الله ﷻ په توفيق تفسير ليكم، خو داسې وخت راتلونكی دی چې دا تفسير او ليكنه به وي او زه به نه يم، خو زه په همغه وخت كښې هم د لوستونكو څخه دا غوښتنه كوم چې زما دپاره د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړي او ورته لاس په دعاء شي.

همدا موضوع يوه پښتون شاعر (عبدالرحمن عليه الرحمة) څومره ښه تمثيله كړې ده چې[2]:

پيغمبر غونـدې صاحب د دنيا تېر شـو :: دا دنيا يې ورانه نه شوه په هجران
كه غلبـل كـړم د تمامې دنيا خاورې :: بيا به نه مومم دارا او شاجهان
بوی د نام و د نښان يې پاتې نـــه شـــو :: چې دعوی يې كړه د نام او د نښان
كـه دروغ وايـم تـه ورشـه نظـر وكـړه :: د پلار او د نيكه په گورستان
چې مدام بـه يې پـه قـربـان قـربـان بللـې :: اوس دې غږ درباندې وكا چې قربان
د رحـمـان و سـوزان شـعـر تـه حيـران يـم :: چې يې اور بل شوی نه دی په ديوان

د تشبيه وجوه

٢ـ مفسرينو كرامو[3] په دې مقام كښې د تشبيه دپاره پنځه وجې په گوته كړې دي خو په حقيقت كښې پنځه واړه په فانيتوب او په لږه استفاده كښې خلاصه كېږي. په هر تقدير دلته مركبه تشبيه ده چې د مفرداتو تطبيق ته اړتيا نه لري.

كه څوک غواړي چې مركبه تشبيه په دې مقام كښې ښه پوره وڅېړي نو څېنو اوږدو كتابونو ته دې مراجعه وكړي[4]. خو مونږ يې د مضمون خلاصه وړاندې ليكلې ده، والحمد لله ﷻ.

غنی څه معنی؟

٣ـ په ﴿ كَأَن لَّمْ تَغْنَ ﴾ كښې د ﴿ تَغْنَ ﴾ كلمه د هغې غنی څخه اخستله شوې ده كومه چې د اوږده سكونت معنی وركوي[5].

نو په دې مقام كښې يې د معنی حاصل يې داسې راځي: چې كله مونږ په ذكره شوې ترو تازه څمكه باندې آفت نازل كړو نو هغه د نباتاتو څخه لو كړی شوې او صافه كړی شوې وگرځوو، ته به وايې چې پرون يعنې په نژدې وخت كښې دلته كوم نبات څه اوږد وخت نه دی تېر كړی بلكې بالكل پكښې كوم بوټی نه دی زرغون شوی.

(١) ١٣٧٥/٨/٢٤ هـ ش
(٢) د عبد الرحمن مومند ديوان ص١١٤
(٣) التفسير الكبير ج١٧ ص٧٣
(٤) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص١٠
(٥) مفردات الراغب ص٣٧٩

جنت ته په څه منظور د دار السلام نوم ایښودلی شوی دی؟

۴_ مونږ _لله الحمد_ هغه وجوه د [الأنعام: ۱۲۷] ایت لاندې لیکلي دي د کومو د کبله چې جنت ته د "دارالسلام" لقب ورکړی شوی دی، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ ٱلْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۖ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَسَبُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ جَزَآءُ سَيِّئَةٍۭ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۖ مَّا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ۖ كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مُظْلِمًا ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٢٧﴾﴾

[۲۶] (د الله ﷻ په نزد) خاص د هغو کسانو دپاره چې نېکي یې کړې وي ډېر ښه حالت او (عظیم الشان) زیادة (د الله ﷻ دیدار) هم دی، او (هم) د دوی مخونه به نه توروالی پټ کړي او نه ذلت. دغه کسان چې دي دجنت ملګري دي، دوی به پکښې همېشه وي.

[۲۷] او هغه کسان چې بدکارونه یې (د کفر په شمول) کړي وي نو (د دوی په باره کښې الهي قانون دا دی چې) د یوې بدۍ جزا دهمغې بدۍ یو مثل دی (او بس)، او (هم) ذلت (او خواري) به دوی پټ کړي. دوی ته به د الله ﷻ څخه پرته هیڅ پناه ورکوونکی نه وي. (په دوی باندې به دومره شرمندګي ورنازله کړی شي چې) مخونه به یې د تکې تورې شپې په تیارو ټوټو باندې پټ کړی شوی غوندې وي. همدغه کسان د اور ملګري دي چې دوی به پکښې همېشه وي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د دنیا او د آخرت حالات د مقایسې په توګه بیان شوې وه په دې ایتونو کښې د نېکانو (چې آخرت خوښوي) او د بدانو (چې دنیا خوښوي) حالات د موازنې په توګه بیان شوي دي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! اوس نو خلکو ته د نیکانو او بدانو (دواړو ډلو) حالات په لاندې ټکو کښې بیان کړه څو جنت ته په ترغیب کښې او د دوزخ څخه په ترهیب کښې ښه ګټور واقع شي.

۱_ د نېکانو دپاره (چې په فاني دنیا باندې یې زړه نه وي تړلی او صرف د دې غرض دپاره ترې استفاده کوي چې آخرت پرې وګټي) لاندې کیفیات ساتلی شوي دي:

الف: دوی ته به داسې ښانسته او ښه حالات وي چې د لیدلو پورې اړه لري، په دې دنیا کښې یې څوک د پوره تصور لاندې نه شي راوستلی. دا خکه چې هغه نه سترګو لیدلي دي، نه غوږونو اورېدلي دي او بالآخره نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي.

ب: الله ﷻ به دوی ته خپل دیدار هم ورکړي، چې دا په ټولو نعمتونو باندې د پاسه دی او هیڅ یو نعمت ورسره سیالي نه شي کولی.

ج: د نېکانو مخونه به تک سپین (روښانه) ځلېږي او پړق به وهي، چې د خوشالۍ او اعزاز نښې به پکښې د ورایه برېښي.

د: دغه ډله خلک به د جنت انډیوالان وي چې همېشه به پکښې اوسېږي، نه به د دوی څخه جنت فاني کېږي او نه به ورسره دوی انډیوالي شکوي چې ترې بهر ووځي او یا ترې ووېستلی شي.

۲_ او _بالمقابل_ هغه کسان چې دنیا یې اصلي او نهایي هدف ګرځولی وي او د آخرت غم ورسره نه وي، په لاندې کیفیتونو سره به ککړ کړی شي:

الف: دوی ته به د خپلو ګناهونو او خپلو بدیو په اندازه جزاوې ورکړی شي او هیڅکله به الله ﷻ په دوی باندې تېری ونه کړي چې په جزاګانو کښې یې زیادت وکړي.

ب: دوی به د ډېر ذلت او خجالت سره مخامخ وي، دنیاوي غرور او تکبر به پکښې هیڅ نه لیده کېږي.

ج: دوی به د الله ﷻ د عذابونو څخه نه کوم ناصر او کومکي موندلی شي او نه به دوی ته څه د پنا اخستلو ځای وي.

د: مخونه به یې د ډېر خپګان او شرمندګۍ څخه داسې تک تور ګرځېدلي وي لکه په مخونو باندې یې د تکې تورې شپې تیارې ورخورې وي او څو قاته ورباندې پرتې وي.

هـ: په ټولو باندې دپاسه به دوی د اور دائمي انډیوالان وي، نه به ترې د دوزخ اور مړ کېږي او نه به ترې دوی بهر وتلی شي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ کلمه په ډېرو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۱] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ کلمه په جنت کښې د یوې ماڼۍ څخه عبارت ده چې د ملغلرو څخه جوړه ده او څلور دروازې لري.

ب: ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ یعنې د الله ﷻ د پلوه رضامندي او هم د ګناهونو مغفرت.

ج: ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ یعنې د نېکیو چندونه، چې اقلاً د لسو چندو پورې اضافه کېږي.

د: مګر کوم تفسیر چې جمهورو علماوو کرامو خوښ کړی دی او د ډېرو صحابه وو کرامو او تابعینو څخه راپاتې دی[۲] او بالآخره د نبي کریم ﷺ په مرفوع حدیث شریف باندې هم ثابت دی

[۱] زاد المسیر ج۴ ص۲۲

[۲] روح المعاني ج۱۱ ص۱۰۲

هغه د دې عبارت څخه دی چې الله ﷻ به په جنت کښې جنتیانو ته خپل دیدار ورکړي، (اللهم اجعلنا من هؤلاء).

حدیث شریف هغه دی کوم چې صهیب رضی الله عنه د ذکر شوي ایت شریف په تفسیر کښې روایت کړی دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل: «إِذَا دَخَلَ اهل الْجَنَّةِ نَادَى مُنَادٍ أَنْ لَكُمْ عِنْدَ اللهِ مَوْعِدًا وَيُرِيْدُ أَنْ يُنْجِزَكُمُوْهُ قَالُوا أَلَمْ يُبَيِّضْ وُجُوهَنَا وَيُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ وَيُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ قَالَ فَيَكْشِفُ الْحِجَابُ قَالَ فَوَاللهِ مَا أَعْطَاهُمْ شَيْئًا أَحَبُّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِ»[۱] یعنې کله چې جنتیان (جنت ته) داخل شي نو یو اواز کوونکی به (ورته داسې) اواز وکړي چې ای جنتیانو! د الله ﷻ په نزد ستاسو دپاره یوه وعده (پاتې) ده (چې تر اوسه پورې لانه ده درکړه شوې) او الله ﷻ اراده کړې ده چې هغه درپوره کړي.

جنتیان به (د خپلو خانونو سره) وایي چې (دا به نو څه وعده وي؟ کوم شی دی چې الله ﷻ مونږ ته نه دی راکړی) ایا زمونږ مخونه یې تک سپین نه دي ګرځولي؟ ایا مونږ ته یې د اور څخه نجات نه دی راکړی؟ ایا مونږ یې جنت ته نه یاستو داخل کړي؟

(خو الله ﷻ به (په عین وخت کښې) نوراني پرده بهرته کړي (او جنتیان به یې په دیدار باندې مشرف شي).

نبي کریم ﷺ په سوګند سره وفرمایل چې قسم دی چې الله ﷻ به دوی ته (د نعمتونو څخه) هیڅ داسې شی نه وي ورکړی چې هغه به دوی ته الله ﷻ ته د نظر کولو څخه محبوب وي (نو دا د ټولو نعمتونو څخه لوی نعمت دی).

تبصره

۲ـ کوم ایت شریف چې نبي کریم ﷺ تفسیر کړی وي په هغه کښې د بل تفسیر کول چندان ښه خبره نه ده، خو په دې مقام کښې متباقي تفسیرونه د ماثور تفسیر سره څه ضدیت او منافات نه لري. نو د همدې کبله ځینو مفسرینو کرامو[۲] په ایت شریف کښې ذکره شوې د ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ کلمه په عامه معنی اخستې ده چې ټولو تفسیرونو ته شاملېږي او مونږ ته همدغه عمومیت بهتر ښکاري.

"قَتَرٌ" څه معنی؟

۳ـ علماء کرامو د ﴿ قَتَرٌ ﴾ د کلمې دپاره ډېرې معناوې کړي دي: لکه توروالی، د دوزخ لوږې، ګرد او شرمندګي[۳]، مونږ ته داسې برېښي چې هغوی به یوه یوه معنی د مثال په توګه ذکره کړې وي او حصر به یې مطلب نه وي، دا ځکه چې د دوزخیانو په مخونو کښې ذکرې شوې ټولې معناوې تحقق مومي نو یو تربله سره څه منافات نه لري.

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۲ او۱۴۲؛ مسند احمد حنبل ج۶ ص۴ـ۵۰ ـ ج۹ ص ۲۴۰
(۲) تفسیر الطبري ج۷ ص۱۰۸
(۳) زاد المسیر ج۴ ص۲۲

﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَآؤُكُمْ ۚ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ ۖ
وَقَالَ شُرَكَآؤُهُم مَّا كُنتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ
عِبَادَتِكُمْ لَغَٰفِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُوا۟ كُلُّ نَفْسٍ مَّآ أَسْلَفَتْ ۚ وَرُدُّوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ
ٱلْحَقِّ ۖ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾﴾

[۲۸] او هغه ورځ (یاده کړه) چې ټول مشرکان مونږ (د ځمکې څخه را پورته او) راغونډ کړو (او) بیا هغو کسانو ته چې شرک یې اختیار کړی دی (داسې) ووایو چې: په خپلو ځایونو باندې تاسو او ستاسو شریکان (ودرېږئ چې ستاسو څخه استنطاق صورت نیسي).

نو مونږ به د دوی (عابدانو او معبودانو د) منځ (علائق) وشکوو (پرې کړو)، او شریکان به یې (ورته) ووایي (خطاب وکړي چې: ای معبودانو!) تاسو خو (په دنیا کښې) نه وئ چې مونږ ته مو عبادت کړی وي (بلکې تاسو خو د خپلو خواهشاتو عبادت کړی دی).

[۲۹] نو الله ﷻ د شاهد په حیث زمونږ او ستاسو ترمنځ کفایت کوي (بلکې) یقیناً مونږ ستاسو د عبادت څخه (په دنیا کښې) ناخبره وو (فقط همدا اوس تاسو پرې خبر کړو).

[۳۰] په دغه ځای (د محشر په میدان) کښې به هرڅوک هغه څه تجربه کړي کوم چې دوی وړاندې استولي وه (چې مطلوبه نتیجه ورکوي او که څنګه). او الله ﷻ خپل (حقیقي) مالک (تصرف کوونکي) ته به (دوی ټول) ورتاو کړی شي او د دوی څخه به هغه څه ورک شي کوم چې دوی (په دنیا کښې) وه چې دروغ یې جوړول (هرڅه به په ډاګه شي).

ارتباط

په وړاندېنې نژدې ایت کښې الله ﷻ د ټولو کفارو د اخروي حالاتو څخه څه حالات بیان کړه، په دې ایتونو کښې دکفارو د یوې خاصې ډلې (چې د الله ﷻ سره یې په عبادت کښې بوتان ودرولي وي) څه حالات بیان شوي دي چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! خپل امت ته دې د مشرکانو څو خاص حالات بیان کړه، چې بوتان به یې د عبادت څخه انکار وکړي او هیڅ په درد به یې دوا نه شي، چې:

۱- په کومه ورځ باندې چې مونږ ټول مشران را غونډ کړو او یو هم بهر پرېنږدو، بلکې د وړاندېنیو او وروستنیو څخه یو صف جوړ کړو، نو د دوی بوتان او باطل معبودان به هم د دوی ترڅنګ ودروو.

۲- بیا به ټول مخاطب کړو چې خای په خای تاسو هم ودرېږئ او ستاسو باطل معبودان دې هم د خپل ځای څخه نه ښورېږي تر څو تاسو په هغه دروغو باندې ښه تخجیل کړی شئ کوم چې تاسو په

دنیا کښې د هغو مرتکب شوي وي چې دوی زمونږ شفاعتګر دي.

۳ـ بیا به د دوی ترمنځ پرده لرې کړی شي، نو مشرکان به خپل معبودان په هغې اصلي څېره کښې وګوري کومه چې دوی درلوده، چې نه یې شفاعت کولی شو، نه د عبادت پرواګیر وه او بالآخره نه د عابدانو د عبادت څخه خبر وه.

۴ـ نو باطل معبودان به په څرګندو الفاظو کښې د مشرکانو د عبادت څخه انکار وکړي چې: ای مشرکانو! تاسو خو په دنیا کښې زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې تاسو خو د خپلو خواهشاتو او نفسیاتو عبادت کاوه او د همغو پیروي مو کوله، نو تاسو زمونږ څخه د شفاعت تمه مه کوئ.

زمونږ او ستاسو ترمنځ الله ﷻ شاهد دی او د همده ﷻ شهادت کفایت کوي چې مونږ هیڅکله تاسو ته د خپل عبادت بلنه نه وه درکړې او نه مو تاسو ته د شفاعت کولو تمه درکړې وه.

برسېره په دې چې مونږ تاسو ته د خپل عبادت امر نه وه کړی، مونږ بې شکه ستاسو د عبادت څخه په دنیا کښې غافل او ناخبره وو، مونږ همدا اوس پوه شو چې تاسو زمونږ دپاره د عبادت مدعیان یاست.

۵ـ په دغې ورځ کښې به یوازې مشرکانو ته د خپلې کړنلارې بطلان او غلطي څرګنده نه شي بلکې هرچا ته به د خپلو دنیاوي کړو وړو څخه پرده پورته کړی شي او هرڅوک به خپل هغه اعمال امتحان کړي کوم چې دوی د خپلو خانونو څخه وړاندې استولی وي. چې ایا هغه نتیجه پرې ترتب موندلی شي د کومې په تمه باندې چې دوی په دنیا کښې ترسره کول او که نه؟ یا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به مؤمنانو ته او هم کفارو ته د خپلو خپلو عقایدو حقانیت او بطلان ښه په ډاګه شي.

۶ـ دا څکه چې ټول مخلوقات به خپل حقیقي مالک ته بیولي شوي وي او د همده ﷻ په حضور کښې به ولاړ وي، نه به څوک دروغ ویلی شي او نه به دروغ چاته څه ګټه او فایده رسولي شي، بلکې د ټولو دروغژنانو دروغیني ویناګانې او دروغین کارونه به خاتمه ومومي او بالکل به د قبول د میدان څخه ورک شي، چې هیڅوک به پرې خوله نه شي ښورولی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې د دې جملې ﴿ مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې د قیامت په ورځ به بوت پرستان او بوتان په یوه ځای کښې راغونډ کړی شي، لکه چې په همدغه مضمون باندې د دواړو جانبو ترمنځ مباحثه هم دلالت کوي، حال دا چې په همدغه ایت شریف کښې الله ﷻ د ﴿ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ ﴾ جمله هم نازله کړې ده چې د جداوالي او تفریق معنی ورکوي. نو پوښتنه دا ده چې ایا د ذکرو شوو دواړو جملو ترمنځ تضاد نشته؟

مونږ وایو چې: د "زَيَّلْنَا" جمله خو د "تَزْيِيل" څخه اشتقاقه شوې ده او رښتیا چې "تَزْيِيل" د تفریق معنی ورکوي(۱) مګر په دې مقام کښې د ابدانو تفریق (یو د بل څخه شکول) مطلب نه دي بلکې د

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۳۱۶

هغو علائقو شکول مراد دي د کومو د امله چې په دنیا کښې عبادت صورت نیولی وه[۱]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: که څه هم عابدان او معبودان به په یوه ځای کښې راغونډ کړی شوي وي خو د دوی ترمنځ به نه دنیاوي مینه او محبت وي او نه به هغه علاقه (پیوند) موجودیت ولري د کوم د امله یې چې دوی عبادت کاوه.

د همدې مطلب څخه الله ﷻ حکایت کوي چې: ﴿ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ ٱلْأَسْبَابُ ﴾ [البقرة:۱٦٦] یعنې هغه وخت یاد کړه چې معبودان د عابدانو څخه بېزار شي او الهي عذاب هم وګوري او (بالآخره) د پیوستون اسباب یې ټول وشکېږي.

یادونه

مونږ د [البقرة:۱٦٦] ایت لاندې لیکلي دي چې د بوت پرستانو هغه معبودان به په خپلو ژبو باندې خپله بېزاري اعلانه کړي کومو چې په دنیا کښې عقل درلود، لکه ملائک او نور، او هغو بوتانو ته به الله ﷻ نطقیه قوه ورکړي او خپله بېزاري به اعلانه کړې کومو چې عقل نه درلود او جمادات وه. او یا به د حال په ژبه د خپلو عابدانو څخه بېزاره شي.

بلاء څه معنی؟

۲ـ د ﴿ تَبْلُواْ ﴾ کلمه د "بلاء" څخه اخستله شوې ده، "بلاء" د امتحان او تجربې معنی ورکوي[۲]. څرنګه چې الله ﷻ خپل بندګان کله په نعمتونو باندې امتحانوي او کله یې د مشکلاتو سره په مخامخ کولو باندې د امتحان لاندې نیسي نو په قرآن کریم کښې ذکره شوې کلمه د نعمت او محنت دواړو په معناوو کښې استعماله شوې ده.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راوځي چې په دغه ځای (د حشر په میدان) کښې به هرڅوک خپل هغه کړه وړه تجربه کړي کوم چې دوی په دنیا کښې د خپلو ځانونو څخه وړاندې استولي وه، چې ایا هغه نتائج ورکوي د کومو په تمه باندې چې دوی ترسره کړي وه او که نه.

نو د مؤمنانو تجربه به کامیابه وخېژي او مطلب ته به پرې ورسېږي خو بالمقابل د کفارو او خصوصًا د مشرکانو تجربه به د ناکامۍ سره مخامخه شي بلکې بده نتیجه به ورکړي.

﴿ قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَمَن يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَمَن يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ۚ فَسَيَقُولُونَ ٱللَّهُ ۚ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمُ ٱلْحَقُّ ۖ فَمَاذَا بَعْدَ ٱلْحَقِّ إِلَّا ٱلضَّلَٰلُ ۖ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

---

(۱) البحر المحیط ج۶ ص۵۰
(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۸۴

كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى ٱلَّذِينَ فَسَقُوٓاْ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ قُلْ هَلْ مِن
شُرَكَآئِكُم مَّن يَبْدَؤُاْ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ۚ قُلِ ٱللَّهُ يَبْدَؤُاْ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾
قُلْ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ ۚ قُلِ ٱللَّهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ ۗ أَفَمَن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ
أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّىٓ إِلَّآ أَن يُهْدَىٰ ۖ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ
أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ۚ إِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ ٱلْحَقِّ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

[۳۱] (ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: تاسو ته د اسمان او ځمکې د پلوه څوک روزي درکوي؟ یا څوک دی چې (ستاسو) د غوږونو او سترګو مالک دی؟ (چې هم یې پیدا کړی دی او هم یې د آفتونو څخه ساتي)؟ او څوک دی چې ژوندی د مړي څخه راوباسي او مړی (بې روحه) د ژوندي (شي) څخه راوباسي؟ او (بالآخره) څوک دی چې د (روزمره) کارونو تدبیر کوي (او د اداري لاندې یې نیسي)؟.

نو ژر دی چې دوی به (د هرې یوې پوښتنې په جواب کښې) ووایي چې: الله ﷻ دی.
نو ته ورته ووایه چې: ایا نو تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډارېږئ؟.

[۳۲] (دا هم ورته ووایه چې) نو دغه الله ﷻ ستاسو حق رب (او حقیقي پالونکی) دی، نو هغه شی کوم دی چې د حق څخه وروسته وي (هغه شی نه دی) مګر بې لاري (او ګمراهي) ده. نو (د حق څخه) کومې خوا ته ګرځولی کېږئ؟.

[۳۳] دغه شان (په دغه ډول سره) ستا د رب ﷻ خبره (حکم) په هغو کسانو باندې ثبوت موندلی چې فسق یې غوره کړی دی (دا حکم چې) یقیناً دوی ایمان نه راوړي (په زړونو باندې یې مهر لګېدلی دی).

[۳۴] (بیا ورته) ووایه چې: ایا ستاسو د شریکانو څخه (داسې) څوک شته چې په اول ځل یې خلق (مخلوق) پیدا کړی وي (او) بیا یې (د عدم څخه) بېرته (وجود ته) راوګرځوي (بیا یې ژوندي کړي)؟.
(کله چې دوی سکوت وکړ نو) ته (ورته) ووایه چې الله ﷻ په اول ځل مخلوق پیدا کړی دی بیا یې (د عدم څخه وروسته) بېرته ګرځوي (را ژوندی کوي). نو (د حق څخه) کوم لور ته اړولی کېږئ؟.

[۳۵] (بیا ورته) ووایه چې: ایا ستاسو د شریکانو څخه (داسې) څوک شته چې حق ته لاربښوونه وکړي؟.

(نو د هغوی د سکوت څخه وروسته ورته) ووایه چې: (یوازې) الله ﷻ حق (دین) ته لاربښوونه کوي (او بس).

(بیا ورته ووایه چې:) ایا نو هغه څوک مستحق (لایق) دی چې پیروي یې وکړی شي کوم چې حق

(دین) ته لاربنودانه کوي (او پخپله هم د سمې سیدې لارې خاوند وي)، او که هغه څوک (د پیروی لیاقت لري) چې (بل چا ته خو هدایت نه شي کولی خو پخپله هم) حقه لاره نه شي درلودلی مگر هله چې لاربنودانه ورته وکړی شي (چې د غسې کوه او دغسې مه کوه)؟.

نو څه دي تاسو لره (چې د بوتانو په عبادت کلک یاست، دا) څنګه (غیر معقوله) فیصله (او حکم) کوئ.

[۳۶] (ای پیغمبره!) د دوی (مشرکانو) اکثریت (د بل شي) پیروي نه کوي مگر د گومان (تابع دی، څه برهان او دلیل نه لري). یقیناً هر یو گومان (خصوصاً باطل گومان) د حق (یقین) څخه د (لږ) شي بې پروایي هم نه شي راوستلی (څه شی پرې د عقایدو په هکله نه شي ثابتېدلی).

بې شکه الله ﷻ په هغه څه باندې پوه دی کوم چې دوی (مشرکان) یې کوي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د باطلو معبودانو هغې ناتوانۍ ته اشاره شوې وه کومه به چې په قیامت کښې ځرګنده شي، چې نه به خپلو عابدانو ته څه شفاعت کولی شي او نه به د دوزخ څخه نجات ورکړی شي. په دې ایتونو کښې یې هغه دنیاوي ناتوانۍ بیانې شوي دي د کومو څخه چې مشرکان هم سترګې نه شي پټولی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! مشرکانو ته لاندې څو متعددې پوښتنې متوجه کړه چې د هرې یوې په جواب کښې د دوی د شرکي مسلک بطلان نغښتی دی او د هر جواب څخه په دوی باندې یو حجت قائمېږي. چې تفصیل یې په لاندې دریوو گروپونو کښې خلاصه کېږي:

لومړی ګروپ:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې تري دا پوښتنه وکړه چې: ای مشرکانو! هغه څوک دی چې تاسو ته د روزي درکولو دپاره د اسمان څخه باران نازلوي او د ځمکې څخه نباتات رازرغونوي. ایا دا کار الله ﷻ کوي او که ستاسو باطل معبودان؟

نو دوی به ضرور جواب درکړي چې دا د الله ﷻ کار دی. نو ته ورته الزاماًووایه چې: ایا تاسو اوس هم د شرک څخه ځانونه نه بچ کوئ؟ ایا دا د انصاف خبره ده چې خوراک او څښاک الله ﷻ درکوي او عبادت د غیرالله کوئ؟

۲ـ بله دا چې هغه څوک دی چې ستاسو غوږونه او ستاسو سترګې د هغه په قدرت کښې دي، چې هم یې دغه دواړه د نشت څخه ستاسو د ګټو دپاره پیدا کړي دي او هم یې د آفاتو څخه د مقدر وخته پورې ساتي؟ ایا دا د الله ﷻ په اختیاراتو کښې دي او که ستاسو د باطلو معبودانو د ولکې لاندې دي؟

نو دوی به ضرور اقرار وکړي چې دا هم د الله ﷻ کار دی. نو ته ورته د الزام په توګه ووایه چې: ایا ستاسو سره دا خطر نشته چې الله ﷻ درڅخه هم سترګې واخلي او هم مو په غوږونو باندې کاڼه کړي، ترڅو د شرک څخه لاس واخلئ؟

۳ـ دا هم راته ووایاست چې هغه څوک دی چې مړی د ژوندي څخه وباسي او د ژوندي څخه مړی (بې روحه شی) بهر ته را وباسي؟ ایا دا کار د الله ﷻ څخه پرته څوک کولی شي؟.

نو دوی به دلته هم اقرار وکړي چې دا کار د الله ﷻ څخه په غیر زمونږ د معبودانو د لاسه پوره نه دی. نو ته ورته ووایه چې: ایا تاسو د ذکر شوي اقرار سره سره خپلو شرکیاتو ته ادامه ورکوئ؟!.

۴ـ بالآخره په دنیا کښې د ټولو روزمره کارونو تدبیر او اداره د چا په ولکه کښې ده؟ د الله ﷻ او که ستاسو د باطلو معبودانو؟.

په دې پوښتنه کښې هم بل جواب نه شي درکولی بې د دې څخه چې ووايي په دنیا کښې ټول روزمره کارونه د الله ﷻ په اختیار کښې دي حتی چې طوفاني بېړۍ ته هم الله ﷻ نجات ورکولی شي او زمونږ معبودان د نجات ورکولو څخه عاجز دي.

نو ته ورته بیا الزاماً ووایه چې: ایا اوس هم تاسو په خپل شرک باندې کلک یاست حال دا چې تاسو پوهېږئ چې په سخته ورځ کښې مو په درد نه خوري؟.

۵ـ ای پیغمبره! بالآخره مشرکان مخاطب کړه چې دغه الله ﷻ (چې ذکر شوي صفات لري) ستاسو په حقه باندې رب او پالونکی دی، نو تاسو ته په کار دي چې یوازې د همده ﷻ عبادت وکړئ او هیڅ شی ورسره شریک ونه ګڼئ: که نه نو د حق څخه هغې خوا خو د ګمراهۍ او ضلالت څخه په غیر بل شی نشته نو تاسو کوم طرف ته اړولی کېږئ؟ ایا تاسو دومره هم نه پوهېږئ چې حق تعدد نه قبلوي؟ نو کله چې د الله ﷻ ربوبیت حق دی نو پوره واضحه ده چې د ده ﷻ څخه په غیر د نورو شیانو ربوبیت باطل دی.

۶ـ ای پیغمبره! د دغسې قوي حجتونو سره سره مشرکان خپل خط السیر نه بدلوي، دا ځکه چې د دوی په زړونو باندې مهر لګېدلی دی او ستا د رب ﷻ حکم په دغو فاسقانو باندې صدق موندلی دی، چې دوی ایمان نه راوړي او د شرکیاتو څخه لاس نه اخلي که څه هم په حجتونو باندې ملزم کړی شي. نو د الله ﷻ په نزد باندې فیصله ده چې دوی اهل النار دي او ټول به پکښې ورواچولی شي.

دوهم ګروپ:

۷ـ ای پیغمبره! د مشرکانو څخه بله دا پوښتنه وکړه چې ایا ستاسو د باطلو معبودانو څخه هغه څوک شته چې اول خل پیدا کول کولی شي؟ ایا د دوی څخه کوم یوه چرته په یوه مچ یا ماشي کښې روح اچولی دی؟ ایا د نشت څخه یې چرته کوم شي ته وجود ورکړی دی؟.

۸ـ او هم ورته ووایه چې: ایا ستاسو د معبودانو څخه کوم یو داسې شته چې معدوم شوي شي ته د دوهم خل دپاره وجود ورکړي لکه چې بالکل ورباندې عدم نه وي ورغلی؟.

نو د دغو دواړو پوښتنو په جوابونو کښې هم مشرکان بل جواب نه لري بې د دې چې اعتراف وکړي چې زمونږ د معبودانو دغه یوکار هم د لاسه پوره نه دی. خو څه لري نه ده چې د خجالت د کبله خپل سرونه ټیټ کړي او سکوت اختیار کړي.

نو کله چې دوی ساکت پاتې شوه نو ته ورته ښه په جرئت سره ووایه چې: الله ﷻ دغه دواړه کارونه کوي او کولی شي، چې هم یې اول خل مخلوقات پیدا کړي دي او هم یې د معدومولو څخه وروسته بیا موجودوي او پخوانی اخستل شوی وجود بېرته ورکوي.

نو چې دا کار هم ستاسو معبودان نه شي کولی او یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري نو انصافًا ووایاست چې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک یا بل شی د عبادت لیاقت لري. نو تاسو کوم طرف ته تاوولی کېږئ چې په واضحه خبره باندې مو خپل ځانونه ړانده کاڼه اچولي دي.

درېم ګروپ:

۹ـ ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې: ایا ستاسو په معبودانو او شریکانو کښې داسې څوک شته چې په تاسو کښې هغه چاته سمه سیده لاره وریه ګوته کړي چا چې په بیدیا او بیابان کښې لاره ورکه کړې وي او سرګردان ګرځي؟.

۱۰ـ او هم په دوی کښې داسې څوک شته چې معنوي لاره ښودلی شي، چې دا حقه لاره ده او دا باطله؟ ایا تاسو ته خپلو بوتانو څه توصیه او هدایت کړی دی چې مونږ د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریک کړئ؟.

نو د دغو دواړو پوښتنو جواب هم منفي دی، او د دې کبله چې د مشرکانو سره د ثبوت دپاره هیڅ دلیل نشته نو دلته به هم دوی چپ پاتې شي او د خجالت د وجهې څخه به په ژبه باندې هیڅ ونه شي ویلی. خو څه لري نه ده چې د سرونو په ښورولو سره جواب درکړي چې: زمونږ په بوتانو کښې د هدایت توان نشته.

نو ته ورته جواب ورکړه چې: په ذکرو شوو دواړو مواقعو کښې الله ﷻ هدایت کوونکی دی، چې هم په بیابانونو او دریابونو کښې لارښودانه کوي او هم یې د حق دین د ښوداني دپاره لاره هواره کړې ده؛ چې یو لک څلیرشت زره ـزیات یا کمـ پیغمبران علیهم السلام یې را استولي دي او وخت په وخت یې د هدایت کتابونه هم نازل کړي دي او په دې ټولو باندې د پاسه یې انسان ته حواس ورکړي دي او عقل یې وربېرزو کړی دی او هم یې هیڅ پیغمبر د معجزو د ورکړې څخه خالي نه دی پرېښی.

۱۱ـ ای پیغمبره! بیا همدوی ته پوښتنه راجع کړه چې: ای مشرکانو! اوس نو تاسو په انصاف سره ووایاست چې: ایا د هغه چا پیروي بهتره او لایقه ده کوم چې حقې او سمې سیدې لارې ته هدایت او بلل کوي، او که د هغه چا چې په خپله هم سمه لاره نه شي موندلی او هدایت کوونکي ته اړوي پاتې خو لا دا چې بل چا ته لارښوونه وکړي؟، هو که همده ته لارښوونه وکړی شي او وظیفه ورکړی شي چې د دغې او هغې لارې ته خلک وبله نو هغه بیا ښه خبره ده.

د دې پوښتنې په جواب کښې به هم دوی ساکت پاتې شي او دا ځکه چې په جوابولو کښې يې په خپلو ځانونو باندې د ملامتۍ اشاره نغښتې ده. نو کله چې دوی ساکت او چپ پاتې شوه نو ته ورته ووايه چې: ايا نو تاسو څنګه حکم کوئ او څه فيصله کوئ چې تاسو ملامت ياست او که نه؟.

۱۲ ـ ای پيغمبره! حقيقت دا دی چې د مشرکانو سره د خپل شرکي مسلک د اثبات دپاره هيڅ برهان او دليل نشته، بلکې اکثريت د ګومانونو پيروي کوي او اقليت يې د همدغو په تقليد باندې کلک دی. او دا خو پوره څرګنده خبره ده چې په ګومان باندې د حق د پېژاندلو په باره کښې هيڅ نه کېږي او څوک پرې اصلي مطلوب ته نه شي رسېدلی او په نيمايي لاره کښې يې پرېږدي.

دا وه د مشرکانو د غير معقولو کارونو څو مثالونه چې وړاندې بيان شوه. يقيناً الله ﷻ د دوی په کارونو باندې ښه پوه دی چې په ړانده تقليد باندې يې بناء کړي دي او هيڅ حجت او برهان يې په لاس کښې نشته.

توضيحات

۱ ـ مونږ د الله ﷻ په فضل سره د [آل عمران:۲۷] ايت لاندې د مړي او ژوندي د تخارج دپاره څو متعدد مثالونه ليکلي دي چې بيا ليکنې ته يې اړتيا نه ګورو.

سوال جواب

۲ ـ که څوک وايي چې په ذکرو شوو ايتونو کښې خو هغه پوښتنې مطرحې شوي دي د کومو په ثبوت باندې چې مشرکان هم معترف وه او په "هو" سره يې جوابولې، نو په کار وه چې په دوهم ګروپ کښې په ﴿ هَلۡ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ﴾ په جمله باندې اکتفاء شوې وی او د ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ جمله ورسره نه وی نازله شوې، ځکه چې په اعاده (بيا ژوندي کولو) باندې خو هغوی اعتراف نه کاوه؟.

مونږ وايو چې: په پيدا کولو باندې اعتراف کول او د اعادې (بيا ژوندي کولو) څخه منکر کېدل داسې مثال بري لکه څوک چې د لمر سترګه په ګوته پټوي، چې بطلان يې هرچا ته څرګند دی[1] نو مشرکان داسې وګڼل شوه لکه چې دوی په اعاده (بيا ژوندي کولو) باندې هم معترف وي، نو ځکه دوی ته ذکره شوې پوښتنه راجع کړی شوه.

هدايت د څه شي څخه عبارت دی؟

۳ ـ الله ﷻ د خلکو د هدايت او لارښوونې دپاره لاندې اسباب پيدا کړي دي:

الف: الله ﷻ د انسان په فطرة او خلقت کښې د خپل رب ﷻ د پېژاندلو غريزه (خاصيت) اغږلی دی او د دې دپاره يې مستعد پيدا کړی دی چې د حق او باطل ترمنځ فرق وکړی شي.

ب: بيا يې عقل ورکړی دی چې د همده په ذريعه ذکر شوی استعداد په کار واچوي او استفاده ترې وکړي.

---

(۱) تفسير الکشاف ج۲ ص۳۴۶

ج: په دې باندې علاوه يې انسان ته پنځه حواس هم ورکړي دي چې په نظر او فکر کښې ورسره لاس وکړي.

د: د هدايت دپاره يې يولک او څليرشت زره ـ زيات يا کم ـ پيغمبران عليهم السلام هم وراستولي دي او کتابونه يې هم ورکړي دي ترڅو د حقائقو په کشف کښې د عقل لاس نيوی وکړي او د کندو او کمرونو څخه يې بچ کړي.

نو په حقيقت کښې دا پوښتنه: ﴿ هَلۡ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّۚ ﴾ د لاندې پوښتنو څخه عبارت ده:

ايا ستاسو شريکان يوه انسان ته د الله ﷻ د پېژاندنې استعداد ورکولی شي؟.

ايا د کوم يوه وسه کېږي چې چا ته عقل ورکړي؟.

ايا د کوم يوه په وسه کښې شته چې پنځه حواس او يا کوم يو حس ورکړي؟.

ايا د پيغمبرانو عليهم السلام په را استولو او د کتابونو په نازلولو کښې کوم يو څه مداخله کولی شي؟

پوره واضحه ده چې په ذکرو شوو ټولو پوښتنو کښې جواب منفي دی. نو اوس دا پوښتنه مطرحه کېږي چې ايا د هغه چا پيروي معقوله ده چې د ذکرو شوو هدايتونو څخه په يوه هدايت باندې هم توان نه لري بلکې پخپله د خپل ځان هدايت ته احتياج وي چې هدايت ورته وکړی شي؟.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې مشرکانو خو د جماداتو (بې روحه شيانو) عبادت کاوه، نو پوښتنه دا ده چې جمادات خو هدايت ته اړتيا نه لري، د هدايت اړتيا خو د علم په خاوندانو پورې اختصاص لري؟

مونږ وايو چې:

الف: بوتان په دې معنی هدايت ته اړتيا لري چې د يو ځای څخه بل ځای ته نقل کړی شي[١]. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ايا هغه شی د پيروۍ لياقت لري چې د خپله ځايه حرکت نه شي کولی مګر هله چې څوک حرکت ورکړي؟

ب: ذکر شوی احتياج په "بالفرض" باندې ولاړ دی[٢]. يعنې بالفرض که الله ﷻ ستاسو بوتان حيوانات او د علم خاوندان وګرځوي نو په دغه صورت کښې به هم د خپلو ځانونو دپاره هدايت ته اړ وي.

ج: مشرکانو خو لکه څنګه چې د جماداتو عبادت کاوه همدارنګه يې په خپلو معبودانو کښې ملائک، عيسی عليه السلام او عزير عليه السلام هم شامل کړي وه، نو ذکر شوی احتياج ورته د همدغو معبودانو په اعتبار سره (چې د علم خاوندان دي) نسبت شوی دی[٣]. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې:

---

(١) روح المعاني ج١١ ص١١٥

(٢) تفسير القاسمي ج٩ ص٣١

(٣) تفسير ابي السعود ج۴ ص١۴۴

ای مشرکانو! ستاسو په باطلو معبودانو کښې هغه معبودان هم هدایت ته اړ او احتیاج دي کوم چې د علم خاوندان دي او په نورو باندې شرف لري.

د یوې کلمې صرفي تحلیل

۵ـ په ﴿ لَّا يَهِدِّيٓ ﴾ کښې د "يَهِدِّيٓ" کلمه په اصل کښې "يهتدي" وه، "ت" په "د" باندې بدله شوه او بیا یې په اصلي "د" کښې ادغام وموند، او هم د "هـ" توزي ته د ساکنینو د پیوستون د کبله زېر (حرکت) ورکړی شو، نو "يَهِدِّيٓ" ترې جوړه شوه.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې د ﴿ وَمَا يَتَّبِعُ أَكۡثَرُهُمۡ إِلَّا ظَنًّا ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې په مشرکانو کښې ځیني داسې کسان هم وه چې هغوی د ګومان پیروي نه کوله بلکې په خپله شرکي عقیده کښې یې څه قاطع برهان درلود، حال دا چې برهان خو د یوه سره هم موجودیت نه درلود؟

موږ وایو چې:

الف: د ﴿ أَكۡثَرُ ﴾ کلمه کله-کله د "جمیع" په معنی باندې استعمالېږي لکه څنګه چې کله کله د "اقل" کلمه د عدم معنی ورکوي[۱]. نو دلته همدغه استعمال په نظر کښې نیول شوی دی نو معنی یې داسې کېږي چې ټول مشرکان د ګومان پیروي کوي او د یوه سره هم د خپلو شرکیاتو د ثبوت دپاره کوم برهان نشته.

ب: مشرکانو که څه هم برهان نه درلود او د ګومان پیروي یې کوله، چې بوتان به مو شفاعت وکړي، مګر اقلیت یې بوتان ردول او د ګومان تابع هم نه وه[۲] بلکې ټول شرکیات یې په ړانده تقلید باندې بناء کړي وه.

ج: د اکثریت څخه رئیسان او مشران مراد دي اما عوام خو هغوی پسې په پټو سترګو روان وه[۳] چې نه یې ګومان پېژاند او نه په یقین باندې پوهیده.

په هر تقدیر، د مضمون حاصل یې داسې راوځي چې مشرکان د خپلو باطلو عقایدو د اثبات دپاره څه دلیل نه لري. دوی صرف په ګومان او ړانده تقلید پسې خغلي، حال دا چې د ګومان او تقلید څخه د یقین په پلټنه کښې څه نه جوړېږي او سړی پرې حق ته نه شي رسېدلی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې فقهي علوم او اجتهادي مسائل خو ټول په ګومان باندې ولاړ دي او زموږ مشکلات ورباندې ټول حل شوي دي؟

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۱۶
(۲) البحر المحیط ج۶ ص۵۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۳۴۳

مونږ وایو: لکه چې وړاندې او ښېرته بحثونه په عقائدو پورې ارتباط لري نو په دې مقام کښې مطلب دا دی چې د عقائدو په هکله د ګومان څخه څه نه جوړېږي[1]. د همدې کبله مجتهدینو علیهم الرحمة په عقائدو کښې اجتهاد نه دی کړی بلکې د اجتهاد څخه یې فقط په هغو مسائلو کښې کار اخستی دی کوم چې په عمل پورې تعلق نیسي، نه په هغو کښې چې د عقیدې سره ارتباط لري.

﴿ وَمَا كَانَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّثْلِهِۦ وَٱدْعُوا۟ مَنِ ٱسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِمَا لَمْ يُحِيطُوا۟ بِعِلْمِهِۦ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣٩﴾ ﴾

[۳۷] او دا قرآن کریم داسې نه دی چې بدون د الله ﷻ څخه دې په دروغو باندې جوړ کړی شوی وي مګر (دا) د هغو (کتابونو) تصدیق (مصدق) دی کوم چې د ده څخه وړاندې (نازل شوی) وه، او (هم دا) د شرعي احکامو تفصیل دی، په دې قرآن کریم کښې هیڅ شک (شبهه) نشته، (دا) د ټولو عالمونو د رب ﷻ د پلوه (نازل شوی) دی.

[۳۸] ایا دوی (مشرکان) وایي چې نبي کریم ﷺ دا په دروغو جوړ کړی دی؟

ته (ورته په رد کښې) ووایه چې: نو تاسو یو (وړوکی) سورت د قرآن کریم (د سورتونو) په مثل راوړی (جوړ کړئ) او (جوړولو ته یې) هغه څوک در وبلئ کوم چې بدون د الله ﷻ څخه ستاسو د توان لاندې وي (او د دربللو وسه مو کېږي)، که چرته تاسو (په خپله ذکره شوې وینا کښې) رښتني یاست (نو دا کار وکړئ).

[۳۹] (دوی دا کار نه شي کولی او څه دلیل نه شي موندلی) بلکې دوی هغه شي (قرآن کریم) ته د دروغو نسبت کوي د کوم شي په علومو باندې چې دوی احاطه نه ده کړې (او دقیق فکر یې پکښې نه دی کړی) او هم د کوم شي (د مضامینو) مصداقات چې لا دوی ته نه دي ورغلي (او خارجي تحقق یې نه دی موندلی).

(ای پیغمبره! لکه څنګه چې ستا د زماني خلک ستا تکذیب کوي) همدغه ډول هغو کسانو هم (د خپل وخت پیغمبرانو علیهم السلام ته) تکذیب (د دروغو نسبت) کړی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي. نو ته ګوره چې د ظالمانو عاقبت څنګه شو (همدارنګه د دوی عاقبت هم دراخله، نو صبر کوه او حوصله مه خرابوه).

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۱۶

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې دې ته اشاره شوې وه چې حق ته يوازې الله ﷻ هدايت کوي او بس. په دې ايتونو کښې د الهي هدايت يوه مثال ته اشاره کېږي چې په نبي کريم ﷺ باندې يې قرآن کريم نازل کړی دی.

۲ـ همدارنګه هلته دا حکم ذکر وه چې مشرکان د ګومان پيروي کوي او دلته د يو پلوه همدغې ګوماني پيروی ته مثال ښودلی شوی دی چې دوی په قرآن کريم باندې اشتباه کوي چې د الله ﷻ کتاب نه دی، او د بله پلوه همدغه اشتباه او ګومان رد شوی دی.

د مطلب خلاصه

يعنې ای پيغمبره! اوس نو د قرآن کريم په حقانيت کښې او په همدې اړه د اشتباه په پورته کولو کښې په خلکو باندې لاندې ټکات قرائت کړه:

۱ـ د مخلوقاتو د هدايت او د حقې (سمې سيدې) لارې د ښودانې دپاره الله ﷻ دا قرآن کريم نازل کړی دی چې لاندې صفات لري:

الف: دا قرآن د الله ﷻ ربښتيانی کتاب دی او په حقه يې نازل کړی دی، دا مناسبه نه ده چې د دروغژن کتاب او په الله ﷻ باندې د دروغ تړل شوی کتاب نوم ورباندې کېښودلی شي.

ب: دا کتاب (قرآن کريم) د هغو ټولو کتابونو تصديق کوي کوم چې د ده څخه په وړاندې وختونو کښې پيغمبرانو عليهم السلام ته د خلکو د هدايت دپاره ورکړی شوي وه. يا په بل عبارت: دا کتاب هم د پخوانيو اسماني کتابونو غوندې يو کتاب دی. که بالفرض پخواني امثال يې نه درلودی نو د تکذيب دپاره به يې مشرکانو ته څه بهانه په لاس ورغلې وی.

ج: دا قرآن کريم د پخوانيو کتابونو تفصيل دی، د تورات او انجيل او هم د زبور کوائف پکښې پوره بيان شوي دي، حال دا چې نبي کريم ﷺ نه پخواني کتابونه لوستلي دي، نه په لوست باندې پوهېږي او بالآخره نه يې په تېرو شوو څلوېښتو کلونو کښې د چا شاګردي کړې ده.

برسېره پر دې قرآن کريم کښې هغه ټول احکام او شرائع نغښتل شوي دي کومو ته چې د قيامت د ورځې پورې مخلوقات ضرورت لري.

نو ايا يو امي سړی هم داسې کتاب جوړولی شي چې د پخوانيو احوالات پکښې په واقعي توګه ثبت وي او د وروستنيو ضروريات پکښې پوره کړی شوي وي؟

د: د دې قرآن ذکر شوی کيفيت پخپله شاهدي وايي چې په دې کښې د شک او شبهې ځای نشته او هم دا يقيني ده چې دا د رب العالمين ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

۲ـ ای پيغمبره! ايا مشرکان د ذکرو شوو دلايلو سره سره په قرآن کريم کښې اشتباه کوي او په داسې حال کښې چې تاته اشاره کوي وايي چې دا يې د ځانه جوړ کړی دی او په الله ﷻ باندې يې په دروغو ورتپلی دی ترڅو يې په خلکو باندې ومنې او خپلو دروغو ته وزن ورکړي؟!

نو ای پیغمبره! دوی ته په جواب کښې ووایه چې که بالفرض ما یوازې په یوه سر باندې دا ټول قرآن کریم ـ العیاذ بالله ـ د ځانه جوړ کړی وی نو تاسو ټول سره راټول شئ او څومره مو چې توان رسیږي فصحاء او بلغاء را وبلئ او په اجتماعي توګه د دې قرآن کریم د یوه واړه سورت غوندې یو سورت جوړ کړئ.

که تاسو دغه کار وکړ نو تاسو به په دغې خبره کښې رښتني یاست چې ما دا قرآن کریم د خانه جوړ کړی دی او په دروغو باندې مې په الله ﷻ باندې ورتپلی دی. او که تاسو ټول د یوه وړوکي سورت د جوړولو توان نه لرئ نو په ما باندې په تنهایي صورت سره ولې دا ګومان کوئ چې ما به ټول قرآن کریم د ځانه جوړ کړی وي؟ ایا دا معقوله ده چې یو انسان دی په ټولو انسانانو باندې د حده وتلی ذکر شوی تفوق (برتري) ولري؟ د انسانانو ترمنځ خو دومره زیات تفاوت معقول نه دی.

الله ﷻ د ټولو حیواناتو په انواعو کښې یوې نوعې ته هم دا امتیاز نه دی ورکړی چې یو فرد یې په نورو ټولو افرادو باندې د ځمکې او اسمان په اندازه تفوق (برتري) ولري.

۳ـ ای پیغمبره! د ذکر شوي قاطع برهان سره سره چې مشرکان د قرآن کریم په هکله خپل دریغ ته بدلون نه ورکوي او د دروغین کلام لقبورباندې ږدي، د دې اصلي وجهې دا دي چې:

الف: دوی د قرآن کریم په تکذیب سره په حقیقت کښې د هغه شي تکذیب کوي د کوم شي په علومو باندې چې دوی احاطه نه ده کړې او د عناد او تکبر د کبله یې پکښې تدبر او فکر (سوچ) نه دی کړی. که دوی د عناد او تعنت (زیل) څخه صرف نظر شي او په دقت سره په دغه معجزانه کلام کښې څه دقیق فکر وکړي نو دستي به یې پرې سرونه خلاص شي او په ایمان باندې به مشرف شي.

ب: بله وجه یې دا ده چې تر اوسه پورې دوی ته د قرآن کریم د حقائقو مصداقات نه دي ورغلي او کومو مضامینو ته یې چې اشاره کړې ده هغو لا تر اوسه پورې تحقق نه دی موندلی.

کله چې د قرآن کریم حقائق رالوځ شي او د قیامت ورځ قائمه شي او بالآخره د پټو رازونو څخه پرده پورته شي نو ټول مشرکان او ټول کفار به په یوه خوله تصدیق او باور وکړي چې یقیناً (بې شکه) دا قرآن کریم د الله ﷻ کتاب دی. مګر هلته به په ایمان راوړلو سره هیڅوک مؤمن نه ګڼلی کیږي او دا ځکه چې د الله ﷻ په نزد هغه ایمان د قبلولو وړ دی کوم چې بالغیب وي، او د قیامت په ورځ ایمان راوړل خو ایمان بالمشاهده دي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه تر اوسه پورې لا دوی د هغه عذاب سره نه دي مخامخ شوي په کوم باندې چې قرآن کریم دوی ډاروي. خو کله چې د دغسې عذاب د حملې لاندې واقع شي بیا به ایمان راوړي او د قرآن کریم په حقانیت باندې به عقیده وکړي، لکه څنګه چې فرعون په دغسې حالت کښې په موسی ؑ باندې د ایمان راوړلو غږ پورته کړ. مګر دا به د اضطرار حالت وي او د الله ﷻ په نزد اضطراري ایمان هم مقبول نه دی بلکې اختیاري ایمان د قبول وړ دی.

۴ـ نو ای پیغمبره! خپله حوصله مه خرابوه او په دې مه غمژن کیږه چې مشرکانو په قاطع دلایلو

باندې پښې کېښودلې او په قرآن کریم باندې یې د حقانیت عقیده ونه کړه او هم یې په تا باندې ایمان رانه وړ.

څکه مه غمژن کېږه چې ته په دغه حالت کښې یوازې نه یې، ستا څخه وړاندې ډېرو مشرکانو او کفارو خپلو پیغمبرانو علیهم السلام او اسماني کتابونو ته د دروغو نسبت کړی وه، نو هغوی هم خپلې حوصلې نه وې خرابې کړې او د صبر څخه یې کار اخستی وه.

نو ته وګوره چې د هغو مفسدانو او ظالمانو انجام څنګه شو، همدارنګه ستا د زمانې د حاسدانو او ظالمانو انجام هم درواخله.

لنډه دا چې لکه هغوی چې د اسلام د ترقۍ مخه ونه شوه نیولی همدارنګه دوی هم د اسلام په پرمختګ کښې خنډ نه شي واقع کېدلی.

توضیحات

۱_ دا خبره چې قرآن کریم د پخوانیو کتابونو مصدق (تصدیق کوونکی) دی د [البقرة:۸۹] ایت لاندې په درې وجوهو کښې _د الله ﷻ په توفیق_ بیانه شوې ده، بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

تفصیل الکتاب څه معنی؟

۲_ د قرآن کریم په القابو کښې یو لقب تفصیل الکتاب دی، چې په لاندې معناوو باندې تفسیر کېدلی شي:

الف: دا قرآن کریم د پخوانیو کتابونو په دې معنی باندې تفصیل دی[1] چې د یو پلوه یې د هغو عقیدوي مضامین یو ځل بیا خلکو ته واضحه کړه، حال دا چې په تحریف سره ګډ وډ شوي وه، او د بله پلوه یې د هغو کیفیتونه هو بهو څرګند کړه حال دا چې نبي کریم ﷺ نه لیک او لوست درلود او نه یې د چا شاګردي کړې وه. ته به وایې چې نبي کریم ﷺ د پخوانیو هر یوه کتاب د نازلېدلو په وخت کښې هملته موجود وه.

ب: په دې قرآن کښې د انسانانو ضروریات او شرعي احکام ټول بیان شوي دي[2] او لږ قصور هم پکښې نشته. لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ ﴾ [النحل:۸۹] یعني موږ په تا باندې قرآن کریم په داسې حال کښې درنازل کړ چې د هر شي بیانوونکی دی. نو لکه پخوانیو کتابونو چې د انسانانو ضروریات پوره کړي وه دغه کتاب هم په خپل وخت کښې تکمیل کړه.

د قرآن کریم چلنج

۳_ قرآن کریم د خپل حقانیت په هکله د قیامت د ورځې پورې ټولو مخلوقاتو ته چلنج ورکوي او

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۳۴۴

(۲) البحر المحیط ج۶ ص۵۷

هغه څوک خپلې مقابلې ته راغواړي کوم چې د ده په حقانیت کښې شک او تردد کوي او په زړه کښې یې څه خیرې موجودې وي.

په دې اړوند د [البقرة: ۲۲] ایت لاندې ښه اوږد بحث تېر شوی دی او هم هلته د قرآن کریم د اعجاز وجوه بیان شوي دي ـ والحمد لله ـ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو. یوازې لاندې سوال جواب ورباندې په دې مقام کښې وراضافه کوو.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: ایا د قرآن کریم د نزول په وخت کښې چا د مقابلې او سیالۍ تظاهر کړی وه؟

مونږ وایو: ممکن ډېرو خلکو (کفارو) خپله وسه تمامه کړې وي خو هرچا چې د قرآن کریم د مقابلې په ترخ کښې څه ویلي دي په هغه کښې پخپله شرمېدلي دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې عجیبه قیصه ولولئ:

مُسیلمه د نبي کریم ﷺ د زمانې یو سړی وه چې د پیغمبرۍ دعوه یې کړې وه د همدې کبله یې د الکذاب (غټ دروغژن) لقب ګټلی وه. یوه ورځې د ده سره خپل د جاهلیت د زمانې انډیوال عمرو بن العاص لاندې سوال جواب وکړ:

مسیلمه الکذاب: ستاسو په انډیوال (پیغمبر ﷺ) باندې په دې وختونو کښې څه شی نازل شوی دی؟

عمرو بن العاص: د هغه د ملګرو څخه مې یو لنډکی معنی دار سورت اورېدلی دی چې ورباندې نازل شوی دی.

مسیلمه الکذاب: هغه څنګه او کوم سورت دی؟

عمرو بن العاص: دا سورت دی چې: ﴿ وَٱلْعَصْرِ ۝ إِنَّ ٱلْإِنسَـٰنَ لَفِى خُسْرٍ ...﴾ تر آخره پورې.

مسیلمه الکذاب د لږ فکر څخه وروسته وویلې چې: دا ډول سورت خو په ما باندې هم نازل شو.

عمرو بن العاص: هغه څنګه سورت دی، ته یې ولولوه.

مسیلمه الکذاب: یا وبر، یا وبر، إنما أنت أذنان وصدر، وسائرك حفر نقر.

ای وبره! ای وبره! (دا د پیشو په اندازه د یوه حیوان نوم دی[1]) یقیناً ته خو دوه غوږونه او یوه سینه یې، او باقي بدن دې ناچیزه (حقیر او نقیر) دی.

ای عمروه! ودې لیده چې د (قرآن کریم) مې څنګه مقابله وکړه.

عمرو بن العاص: "وَاللهِ إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ لَكَذَّابٌ"[2] قسم دی چې زه پوهېږم چې یقیناً ته ډېر غټ دروغژن یې.

---

(۱) غیاث اللغات ص۷۵۹

(۲) تفسیر القاسمي ج۹ ص۱۸

که څوک غواړي چې د مسیلمه الکذاب د دروغژن کلام څو نور مثالونه ولولي چې دا د الله ﷻ کلام دی او په ما باندې نازلیږي، نو ځینو اوږدو کتابو ته دې مراجعه وکړي[۱].

په قرآن کریم کښې یې فکر نه دی کړی

۵ـ ځینو مفسرینو کرامو[۲] د دې جملې ﴿ بَلۡ كَذَّبُواْ بِمَا لَمۡ يُحِيطُواْ بِعِلۡمِهِۦ ﴾ متعدد تفسیرونه کړي دي چې تقریباً پنځو ته رسیږي، خو کوم تفسیر چې مونږ ته ښه برېښي هغه دا دی چې:

مشرکان د قرآن کریم د تکذیب په هکله څه برهان او دلیل نه لري بلکې دوی هغه حقیقت ته د دروغو نسبت کوي چې په هغه باندې یې د علم د حیثه احاطه نه ده کړې (فکر او تدبر یې پکښې نه دی کړی). که دوی په دقت سره فکر وکړي او د انصاف څخه کار واخلي نو ضرور به په قرآن کریم باندې د حقاني کتاب فیصله وکړي چې په یقیني توګه د الله ﷻ د پلوه نازل شوي دي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلۡقُرۡءَانَۚ وَلَوۡ كَانَ مِنۡ عِندِ غَيۡرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ ٱخۡتِلَٰفٗا كَثِيرٗا ﴾ [النساء:۸۲] یعنې ایا نو دوی په قرآن کریم کښې غور نه کوي (چې حقانیت یې ورته څرګند شي)؟ او (دا ځکه چې) که دا قرآن کریم د الله ﷻ څخه په غیر د بل چا کلام وي نو ضرور به پکښې دوی زښت ډېر اختلاف موندلی وي (حال دا چې دوی پکښې لږ اختلاف هم نه شي موندلی).

تاویل څه معنی؟

۶ـ مونږ ـلله الحمدـ د [آل عمران:۷] ایت لاندې د "تاویل" د کلمې دپاره څه معناوې لیکلې دي، مګر دغه کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده:

الف: چې مشرکانو ته لا تراوسه پورې د قرآن کریم هغه وضعي او عقلي معناوې نه دي ورغلې کومې چې د عالي شانو علومو څخه نمایندګي کوي[۳] دا ځکه چې دوی پکښې تدبر او پوخ فکر نه دی کړی.

په دې تفسیر سره دا جمله د وړاندېنۍ جملې دپاره تفسیر او تاکید واقع کېږي، چې مشرکانو په قرآن کریم باندې علمي احاطه نه ده کړې نو ځکه دوی ته د دقیقو معناوو معلومات نشته.

ب: چې دوی ته لا تر اوسه پورې هغه شیان نه دي څرګند شوي او نه یې تحقق موندلی دی د کومو واقع کېدلو ته چې قرآن کریم اشاره کړې ده[۴]، لکه په دنیا کښې په عنادیانو کفارو باندې د عذاب نزول یا لکه د قیامت د ورځې قیام او داسې نور.

مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې ښکاري، چې په دې کښې تاسیس دی او د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۴۱۰
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۹۷
(۳) روح المعاني ج۱۱ ص۱۲۰
(۴) تفسیر القاسمي ج۹ ص۳۶

﴿ وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِۦ ۚ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾ وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّى عَمَلِى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ ۖ أَنتُم بَرِيٓـُٔونَ مِمَّآ أَعْمَلُ وَأَنَا۠ بَرِىٓءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ۚ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُم مَّن يَنظُرُ إِلَيْكَ ۚ أَفَأَنتَ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ ٱلنَّاسَ شَيْـًٔا وَلَـٰكِنَّ ٱلنَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۰] او د دوی (مشرکانو) څخه ځيني هغه څوک دي چې په قرآن کريم باندې به (په راتلونکي کښې) ايمان راوړي او ځيني هغه څوک دي چې ايمان به پرې (په راتلونکي کښې هم) رانه وړي (او خپلو کفرياتو ته به ادامه ورکړي).

او (اې پيغمبره!) ستا رب ﷻ په مفسدانو باندې ډېر ښه پوهېږي (موافقه سزا به ورکړي).

[۴۱] او که تا ته يې (په آينده کښې هم) د دروغو نسبت وکړ نو ته (ورته) ووايه چې: زما دپاره زما خپل عمل دی او ستاسو دپاره ستاسو خپل عمل دی (زما په کړو وړو تاسو نه نيوه کېږئ او ستاسو په جناياتو زه نه نيوه کېږم)، تاسو د هغه شي څخه بېزار ياست کوم چې زه يې کوم او زه د هغه شي څخه بېزار يم کوم چې تاسو يې کوئ (او مرتکب کېږئ يې).

[۴۲] او ځيني د دوی (عنادي کفارو) څخه هغه څوک دي کوم چې تا ته (فقط ظاهري) غوږ ږدي (او بس) ايا نو ته کڼو ته څه اورولی شې اگر چې دوی د عقل څخه کار نه اخلي؟.

[۴۳] او د دوی څخه ځيني هغه څوک دي چې تا ته (يوازې په ظاهري سترگو) گوري (نه د زړه په سترگو) ايا نو ته ړوندو ته هدايت کولی شې اگر چې دوی (د زړونو) په سترگو نه گوري (بصيرت نه لري).

[۴۴] يقيناً الله ﷻ په خلکو باندې (که څه هم کفار وي) د هيڅ شي ظلم (تېری) نه کوي مگر اکثره خلک په خپلو ځانونو باندې ظلم (تېری) کوي (چې د هدايت د وسائلو څخه استفاده نه کوي).

ارتباط

د وړاندېنيو ايتونو څخه په وروستني ايت شريف کښې الله ﷻ د مشرکانو د ايمان د نه راوړلو يوه وجهه دا ښودلې وه چې دوی په قرآن کريم کښې تدبر او فکر نه کوي بلکې په سر سري نظر ورته گوري. په دې ايتونو کښې د يو پلوه په همدغه مطلب باندې يوه په زړه پورې تبصره نازله شوې ده او دقيق نظر او هم د سرسري نظر نتائج پکښې بيان شوي دي، او د بل پلوه پکښې د سرسري نظر وجوهو ته اشاره شوې ده چې په لوی لاس د هلاکت په کنده کښې د غوږنږدلو سبب جوړېږي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! اوس د دقیق نظر او د سرسري نظر په باب په خپل امت باندې لاندې معلومات قرائت کړه:

۱ـ په راتلونکي کښې به ځینې مشرکان د خپل شرک څخه لاس واخلي او په قرآن کریم باندې به ایمان راوړي، البته چې دا به هغه خلک وي کوم چې د قرآن کریم په مضامینو او په کلماتو کښې په دقیق نظر سره فکر وکړي، نو ډېر ژر دی چې شبهات به یې رفعه شي او د قرآن کریم په حقانیت به یې سرونه خلاص شي.

مګر څوک چې د قرآن کریم په هکله خپل سر سري نظر ته دوام ورکړي او یا د عناد او تعصب څخه بښکته نه شي نو هغوی به خپلې شرکي عقیدې ته ادامه ورکړي او کوښښ به وکړي چې خپلې فاسدې عقیدې ته نور خلک هم ور وبولي او د فساد اورته لمن ووهي. مګر دوی چې هرڅومره هلې ځلې وکړي د اسلام د ترقۍ مخنیوی به ونه کړی شي، ځکه چې ستا رب ﷻ په مفسدانو باندې ښه عالم دی، د ده ﷻ څخه نجات نه شي موندلی، نو ډېر ژر به یې په هغه اور کښې لوخړه کړي کوم چې دوی په خپلو لاسونو باندې بل کړی دی.

۲ـ نو د همدې کېله ذکرو شوو عنادیانو ته یو ځل بیا ووایه (البته کله چې هغوی ستا تکذیب ته ادامه ورکړه) چې:

الف: ای مشرکانو! د هرچا عمل د خپلې لارې مل دی. ما خو تاسو ته هغه شي په بشپړه توګه دررساوه د کوم شي په رسونه باندې چې زه مکلف کړی شوی وم، نو زه د الله ﷻ څخه اجرونه او ثوابونه غواړم. بالمقابل تاسو د خپلو کړو وړو مسوئلین یاست چې تکذیب او شرکیاتو ته ادامه ورکوئ.

ب: ای مشرکانو! زما کړنلاره خو تاسو ته فاسده ښکاري، نو که بالفرض المحال فاسده هم وي نو تاسو ته یې څه ضرر نشته، تاسو خو زما د عمل څخه بري الذمه یاست. خو بالمقابل په دې باندې هم پوه شئ چې تاسو د خپلې فاسدې کړنلارې په ادامې سره فقط او فقط خپل ځانونه د هلاکت کندې ته اچوئ. زه خو ستاسو د شرکیاتو څخه بري الذمه یم، ما خو په تاسو باندې خپله غاړه خلاصه کړې ده او د الله ﷻ ارشادات مې در رسولي دي.

۳ـ ای پیغمبره! ته ځکه مشرکانو او کفارو ته د هغوی د کفریاتو څخه د خپل ځان عدم مواخذه (عدم نیونه) اعلانه کړه چې د هغوی د کفریاتو په هکله په تا کښې څه قصور نشته. نو ایا ته دا کارونه کولی شې؟:

الف: د عنادي کفارو څخه خو ځینې هغه خلک دي کوم چې تا ته فقط ظاهري غوږ ږدي او په سرسري توګه ستا ارشادات اوري مګر تدبر او فکر پکښې نه کوي، نو ایا ته هغه چا ته څه وراورولی شې او په زړه کښې یې ورته کېنولی شې کوم چې د یو پلوه په غوږو باندې کوڼ وي او په دې باندې علاوه عقل هم و نه لري او لیوني وي؟!

که بالفرض څوک په غوږونو باندې کوڼ وي خو عقل لري، د دغسې کس پوه کول لږ څه اسان دي، مګر کله چې د کوڼوالي سره بې عقلي هم ملګرې شي نو د دغسې ساده بوده په نه پوه کولو باندې تاته هیڅکله ملامتي نه متوجه کېږي.

ب: همدارنګه په دوی کښې ځینې هغه کسان دي چې صرف د سر په سترګو تاته ګوري او تا صرف د یوه عادي سړي په شکل پېژني، مګر د زړه په سترګو درته نه ګوري. نو ایا ته هغه چا ته هدایت کولی شې کوم چې بصیرت (د زړه سترګې) و نه لري؟ ایا نو ته د دغسې ظاهري او باطنې ړانده په ګمراهۍ نیول کېږې؟

همدارنګه د هغه چا پوه کول چندان مشکل نه دی چې ظاهري سترګې نه لري مګر باطني (د زړه سترګې) لري، اما څوک چې په دواړو ډولو سترګو باندې ړوند وي نو د هغه په پوه کولو باندې هیڅوک مکلف نه دی.

۴ـ ای پیغمبره! یقیناً الله ﷻ نه په خلکو ظلم او تېری کړی دی او نه یې وربـاندې کوي، چې د هدایت اسباب یې نه وي ورکړي او یا یې په راتلونکي کښې ورنه کړي. بلکې دا د خلکو کار دی چې په خپلو ځانونو باندې پخپله ظلم کوي او د الله ﷻ ورکړی شوي وسائل په صحیحو معناوو کښې په کار نه اچوي چې مطلب ته پرې ورسېږي او په الهي ارشاداتو باندې خپل ځانونه ړانده کانه وانچوي.

توضیحات

۱ـ ځینو علماوو کرامو[1] د دې جملو ﴿ وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِۦ ﴾ تفسیرونه داسې کړي دي چې: د قرآن کریم په نسبت باندې مشرکان په لاندې دوه ګروپونو وېشل شوي دي:

الف: ځینې هغه دي چې په زړه کښې په قرآن کریم باندې عقیده لري، چې دا حقاني کتاب دی، مګر د عناد د کبله همدغه عقیده نه څرګندوي او خپلو شرکیاتو ته ادامه ورکوي.

د دوی مثال داسې دی لکه فرعون چې د موسی ﷺ په نبوت باندې قلبًا قانع وه، لکه چې د [النمل:۱۴] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر د عناد د کبله یې قلبي عقیده څرګنده نه کړه.

ب: ځینې نور هغه مشرکان دي چې ظاهراً او باطنًا په قرآن کریم باندې معتقد نه دي.

مګر موږ ته دا بهتره برېښي چې: په ذکرو شوو دواړو جملو کښې به الله ﷻ خپل پیغمبر ته خبر ورکړی وي چې خپه کېږه مه او حوصله مه خرابه وه، د همدغو مشرکانو څخه به ځینې په آینده کښې په ایمان باندې مشرف شي، البته کله چې دقیق فکر وکړي، او ځینې نور به د کفر په دریاب کښې غرق پاتې شي[2].

---

[1] تفسیر المظهري ج۵ ص۲۹

[2] البحر المحیط ج۶ ص۶۱

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې مشرکانو خو هم عقلونه درلودل او هم سترګې خو د دې سره-سره الله ﷻ
نري په ذکرو شوو ایتونو کښې په ﴿ لَا يَعْقِلُونَ ، لَا يُبْصِرُونَ ﴾ باندې تعبیر وکړ، نو په دې
کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو: چې کله څوک د هغه شي څخه کار وانخلي د کوم شي چې درلودونکي وي نو داسې
ګڼل کېږي لکه چې د سره د هغه شي خاوند نه وي. نو په همدې اساس کله چې مشرکانو د پېژاندلو
د وسائلو څخه د قرآن کریم په پېژاندلو کښې کار وانخست نو داسې وګڼل شو لکه چې دوی بالکل
د دغو وسائلو درلودونکي نه وي. د همدې کبله:

الف: الله ﷻ کفار د څارویو غوندې ګڼلي دي چې: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ كَٱلْأَنْعَٰمِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ
ٱلْغَٰفِلُونَ ﴾ [الأعراف:۱۷۹] یعنې دغه (کفار) د څارویو غوندې دي (چې عقل نه لري) بلکې دوی
ترې زیات بې لارې دي (ترڅو چې د حواسو څخه هم کار نه اخلي).

ب: همدارنګه یې فرمایلي دي چې: ﴿ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَٰرُ وَلَٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى
ٱلصُّدُورِ ﴾ [الحج:۴۶] یعنې یقیناً قیصه دا ده چې (د کفارو) سترګې ړندې نه دي مګر هغه زړونه
(یې) ړانده دي کوم چې (د دوی) په سینو کښې دي.

﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوٓاْ إِلَّا سَاعَةً مِّنَ ٱلنَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ ۚ قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ
كَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ ٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ ۖ فَإِذَا جَآءَ
رَسُولُهُمْ قُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾

[۴۵] او هغه ورځ (یاده کړه) چې (د مرګ څخه وروسته) الله ﷻ دوی (کفار) په داسې حال غونډ
کړي لکه چې دوی (په دنیا کښې) مدار نه وي کړی مګر د ورځې (دومره) سات (ګړی) چې دوی
پکښې (فقط) خپل تعارف (پېژاندل را پېژاندل) کړي وي (او بس).

یقیناً هغه کسان تاوانیان (زیانمن) دي کومو چې لقاء الله (د قیامت ورځې) ته د دروغو نسبت
کړی وي او چې نه وو دوی لاره موندونکي.

[۴۶] او که مونږ (ای پیغمبره!) د هغه (عذاب) څینې برخې تاته درولېدې کړو کوم چې مونږ
ورسره وعده کړې ده (چې ستا په ژوند کښې وربانديې عذاب ورنازل کړو) او یا تا وفات کړو (د
دوی عذاب په خپلو سترګو ونه ګورې) نو (په دواړو صورتونو کښې) د دوی بېرته را تاوېدل خاص

مونږ ته دي (زمونږ څخه نه شي بچ کېدلی)، بیا (علاوه په دې) الله ﷻ په هغو کارونو باندې حاضر (خبردار) دی کوم چې دوی یې کوي.

[۴۷] او د هر امت دپاره لېږلی شوی (پیغمبر) وه (چې په خپل وخت کښې یې ورته شریعت ابلاغ کړی دی)، نو کله به چې دوی ته خپل پیغمبر (لېږلی شوی) ورغی (او هغوی به قبول نه کړ) نو د دوی ترمنځ به په انصاف سره فیصله وکړی شوه (نو ستا او ستا د امت ترمنځ به هم په انصاف سره فیصله وکړی شي) حال دا چې په دوی باندې به ظلم (تېری) ونه کړی شي.

ارتباط

په وړاندې [۳۹] ایت شریف کښې الله ﷻ د مشرکانو د ایمان د نه راوړلو په وجوهو کښې یوه وجهه دا هم ښودلې وه چې دوی ته لا تر اوسه د قرآن کریم مصداقات نه دي څرګند شوي، چې نه ورباندې کوم دنیاوي عذاب ورنازل شوی دی او نه د قیامت ورځ قائمه شوې ده.

د یوې تبصرې څخه وروسته په دې ایتونو کښې د قیامت د ورځې د قیام او د دنیاوي عذاب د څینو حالاتو بیان ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس د قیامت د ورځې د قیام او د دنیاوي عذاب په باب لاندې نکات ولوله:

۱ــ کله چې الله ﷻ کفار د قبرونو څخه راپورته کړي او د قیامت ورځ قائمه شي نو دوی ته به خپل ځانونه داسې ښکاره شي چې په دنیا کښې یې د ورځې د یوې ګړۍ څخه اضافه وخت نه وی تېر کړی بلکې د دوی ټول عمر داسې مثال درلود لکه چې فقط خپلمنځي تعارف یې پکښې کړی وي او بس. یا په بل عبارت: د قیامت د ورځې د دهشت او هیبت څخه به دوی ته دنیاوي ټول عمر دومره لږ ښکاره شي چې فقط تعارف پکښې ځایېده او بل پکښې یو کار هم تحقق نه شو موندلی.

حال دا چې في الحال دوی ته دنیاوي ژوند دومره اوږد برېښي لکه چې بالکل به د دوی ژوند خاتمه موندلې نه کړي، د همدې کبله په هیڅ صورت د خپلو خواهشاتو څخه نه تېرېږي.

نو دا یقیني خبره ده چې هغه کسان په ډېر لوی تاوان کښې واقع دي کوم چې د قیامت د ورځې څخه انکار کوي او بیا را ژوندي کېدل دروغ ګڼي. او بالکل په غلطه لار باندې روان دي، چې په ډېر لږ ژوند باندې یې دائمي ژوند خراب او فاسد کړ.

۲ــ ای پیغمبره! دنیاوي عذاب هم مونږ په دغو مشرکانو باندې ضرور ورنازلوو، که دوی د کفر څخه لاس وانخلي نو د عذاب څخه نجات نه شي موندلی. او هرو مرو به د لاندې دوه وو صورتونو څخه په یوه صورت کښې متحقق شي:

الف: یا به ته ژوندي یې او په خپلو سترګو به د موعود عذاب څه برخې وګورې.

ب: یا به تا خپل ځان ته قبض کړو (ته به وفات شې) او په دوی باندې به دنیاوي عذاب ورنازل کړو.

په هر حال مشرکان (کفار) زمونږ ځخه خانونه نه شي خلاصولی بلکې وروستنی راتګ یې همدا مونږ ته دی، د تېښتې لارې وربانديې تړلې شوې دي او نه تښتېدلی شي.

په دې باندې علاوه، کوم کارونه چې دوی لګیا دي کوي یې په هغو ټولو باندې الله ﷻ خبردار دی او یو کار هم د الله ﷻ ځخه نه غائب دی او نه غائبېدلی شي.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ په هیڅ یوې ډلې باندې په دنیا کښې عذاب نه دی ورنازل کړی مګر هله چې هغوی ته مو پیغمبر ورلېږلی دی ترڅو زمونږ ارشادات هغوی ته ورسوي.

نو کله به چې هغوی ته پیغمبر ورغی او هغوی به په خپلو کفریاتو باندې همداسې کلک شوه لکه څنګه چې ستا د زمانې ځینې مشرکان پرې کلک دي، نو بیا به د هغوی او د وخت د پیغمبر په منځکښې په انصاف سره فیصله وکړې شوه او عذاب به وربانديې ورنازل کړې شو، حال دا چې په دوی باندې به ظلم نه وو کړې شوی او هم به یې د اعتذار مخه بنده شوې وه.

نو همدارنګه ستا د زمانې د کفارو حال هم در واخله، چې ستاسو او د دوی ترمنځ به انصافي فیصله وکړې شي تاسو ته به نجات درکړې شي او هغوی به په عذاب باندې اخته شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوٓاْ ﴾ کښې د "أن" توری د "أنّ" مثقل ځخه تخفیف کړی شوی دی چې اسم یې مقدر دی. نو تقدیر یې داسې کېږي چې: "كَأَنَّهُمْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ"[1] یعنې دوی به په داسې حال کښې حشر کړی شي چې حالت به یې هغو خلکو ته ورته وي چې د ورځې د یوې ګړې ځخه اضافه وخت یې په دنیا کښې نه وي تېر کړی.

پاتې شوه دا خبره چې دوی ته به د څه شي له امله خپل پخوانی دنیاوي عمر ډېر کوچنی ښکاره شي نو د دې دپاره خو ځینو مفسرینو کرامو ډېرې وجې لیکلې دي[2] مګر مونږ ته لاندې وجوه ذهن ته راخي:

الف: دوی به متیقن وي چې د نن ځخه دائمي عمر پیل شو، او پوره واضحه ده چې د دائمي عمر په مقابل کښې دنیاوي عمر هیڅ ارزښت نه لري.

ب: کله چې دوی د قیامت د ورځې مشکلات وګوري نو پخوانی ژوند او پخوانۍ خوشالۍ به ورته داسې وبرېښېږي لکه چې فقط د څو دقیقو د وخت ځخه اضافه یې نه وي لیدلې.

یوه پوښتنه او هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې ځینو علماوو کرامو خو ذکره شوې جمله د قبر (عالم برزخ) په حال باندې تفسیره کړې ده، چې مشرکانو ته به د قیامت په ورځ د قبرونو حالت داسې ښکاره شي لکه د ورځې

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۲۷

(۲) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۱۰۴

لږ څه وړوکی وخت[1]. نو پوښتنه دا ده چې تاسو دغه تفسیر ولې خوښ نه کړ؟

مونږ وایو چې: د ایتونو د وړاندې او بېرته څخه څرګندېږي چې په دې مقام کښې د مشرکانو د حشر حالت بیانول مطلب دي، نه د ټولو خلکو حالت چې مؤمنانو ته هم شامل شي. او پوره واضحه ده چې د قبرونو په اعتبار سره خو مشرکان او مؤمنان دواړه په دې کښې یو برابر دي چې د وخت په اندازه یې نه پوهېږي. نو معلومه شوه چې دلته د دنیا حالت مراد دی چې مشرکان (کفار) به د ډېر هیبت د کبله اوتر ګرخېدلي وي او د وخت په اندازه به نه پوهېږي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې د دې څه وجه ده چې الله ﷻ د کفارو د خولو څخه د دنیاوي عمر په هکله مختلف اقوال حکایت کړي دي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په دې مقام کښې د دنیا ټول عمر فقط یوه ګړۍ ښودلی شوی دی.

ب: په [طه:۱۰۳، ۱۰۴] ایتونو کښې په لس ورځو یا یوې ورځې تعبیر شوی دی.

ج: په [المؤمنون:۱۱۳] ایت کښې ورته د یوې ورځې یا د ورځې د څه برخې لقب ورکړی شوی دی.

د: په [الروم:۵۵] ایت کښې د کفارو سوګند حکایت شوی دی چې د یوې ګړۍ څخه اضافه وخت یې په دنیا کښې نه دی تېر کړی.

ه: په [النازعات:۴۶] ایت کښې ورباندې د یوه ببګاه او یو څاښت نوم ایښودلی شوی دی.

مونږ وایو: کله چې د قیامت په ورځ کفار د سخت دهشت او لوی مشکل سره مخامخ وي نو دوی به د ډېرې وارخطایۍ څخه په دنیاوي عمر باندې کله د یوې ورځې نوم ږدي او کله به ورته د یوې ګړۍ لقب ورکوي او داسې نور.

د همدې کبله کله چې د دوی څخه توبیخًا پوښتنه وکړی شي چې په څمکه کښې مو څومره وخت تېر کړی دی، نو دوی به په جواب کښې ووایي چې: ﴿ فَسْـَٔلِ ٱلْعَآدِّينَ ﴾ [المؤمنون:۱۱۳] یعني مونږ ته خو یوه ورځ یا‌نیمه ورځ برېښي نو باید چې هغو شمېر کوونکو څخه پوښتنه وکړی شي کومو چې زمونږ اعمال او ټول کړه وړه یې ثبت کړي دي او هرڅه ورسره محفوظ دي، چې کرام الکاتبین دي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ﴿ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ ﴾ جمله په اعراب کښې څه شی واقع شوې ده؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې جملې په اعراب کښې لاندې دوه وجهې صورت موندلی شي[2].

الف: یوه دا چې د وړاندېنۍ جملې دپاره تفسیر وګڼلی شي. نو د معنی حاصل به یې داسې راووځي چې کفار به په داسې حال کښې حشر کړی شي چې دوی ته به خپل خانونه د هغو خلکو

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۵۵

(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۱۲۸

غونډې ښکاري کومو چې په دنیا کښې ډېر لږ وخت تېر کړي وي، چې صرف یو تربله یې سره پېژندلي وي او نور یې هیڅ نه وي کړي. یا په بل عبارت: دوی ته به خپل خانونه د هغو انډیوالانو غونډې څرګند شي چې یو تربله سره تعارف (پېژاندنه) وکړي او نور سره جدا جدا شي.

ب: بله دا چې دا جمله د وړاندېنۍ جملې سره څه اعرابي تعلق ونه لري خو الله ﷻ صرف د حالت د څرګندونې دپاره نازله کړې وي. نو حاصل به یې داسې شي چې:

د قیامت په ورځ به کفار یو تربله پېژني. د همدې کبله به پېروان په مشرانو باندې ملامته وراچوي او مشران به د ملامتۍ څخه خپل خانونه پاکوي او پیروان به ملامته کوي، لکه چې په [سبأ:۳۱] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر د محشر په میدان کښې به په کفارو باندې داسې حالت وربښېږي چې یوه به د بل پېژاندنه هېره کړې وي او هرڅوک به د خپل خان په غم کښې ډوب وي، او داسې حالت به هم ورباندې ورځي چې د خپل څنګ ملګری به پېژني خو د ډاره به یې ژبون تړلې شوې وي او د تعارف خبرې به ورسره نه شي کولی لکه د دوی دوارو ترمنځ چې هیڅ تعارف نه وي[1].

دوه ډوله تفسیر

۵_ علماء کرامو دغه جمله ﴿ فَإِذَا جَآءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ ﴾ په لاندې دوه ډولونو باندې تفسیره کړې ده[2]:

الف: یو تفسیر هغه دی کوم ته چې مونږ د مطلب په خلاصه کښې شرحه ورکړې ده، چې الله ﷻ هیڅ قوم بدون د پیغمبر د ورلېږلو څخه نه دی هلاک کړی. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولاً ﴾ [بني اسرائيل:۱۵] یعنې او مونږ داسې نه یو چې یو قوم په عذاب باندې هلاک کړو ترڅو چې مونږ هغوی ته پیغمبر ورواستوو.

ب: ځینې علماء کرام وایي چې په ذکره شوې جمله کښې د قیامت د ورځې حال منعکس شوی دی چې د هر قوم سره به د همغه قوم د پیغمبر په حضور کښې حساب کتاب کېږي، ترڅو پیغمبر پرې شاهدي ورکړي چې ما دوی ته د الله ﷻ احکام او ارشادات رسولي وه.

مونږ وایو: که څه هم د بدلیت په توګه دواړه تفسیرونه اراده کېدلی شي، چې منافات سره نه لري، مګر د راتلونکي ایت سره اولنی تفسیر ډېر ښه پیوند اخلي.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: ایا په لومړني تفسیر باندې د "فترة" د زمانې اعتراض نه واردېږي چې د پیغمبرانو علیهم السلام د لېږلو سلسله سره شوې وه؟

مونږ وایو چې: د هر امت دپاره د پیغمبر ورلېږل دا معنی نه ده چې په هر امت کښې پیغمبر حیات

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۵۵

(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۵۹؛ تفسیر ابي السعود ج۴ ص۱۵۱

وي او هیځ امت د پیغمبر د ژوند څخه نه دی خالي شوی، بلکې مطلب دا دی چې هیڅ امت بې شریعته شوی نه دی(۱). لکه چې د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته هم د قیامت د ورځې پورې پیغمبر ﷺ موجود دی یعنې شریعت یې باقي دی. هو! دا بېله خبره ده چې څوک په شریعت باندې عمل کوي او څوک یې د پښو لاندې کوي.

﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُل لَّآ أَمْلِكُ لِنَفْسِى ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۗ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۚ إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُهُۥ بَيَٰتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ ءَامَنتُم بِهِۦٓ ۚ ءَآلْـَٰٔنَ وَقَدْ كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾﴾

[۴۸] او دوی (مشرکان) وایي چې دغه (د عذاب) وعده به کله (متحققه) شي که تاسو رښتیا ویونکي یاست (مونږ ته یې وخت وښایست)؟.

[۴۹] (ای پیغمبره!) ته (ورته په جواب کښې) ووایه چې: زه خو لا د خپل ځان دپاره د ضرر (د مخنیوي) او فائدې (د جلبولو) توان نه لرم (نو ستاسو دپاره به څه توان ولرم چې د عذاب وخت درته وټاکم) مگر څه چې د الله ﷻ اراده وي (بنه وي او که بد همغه رارسېږي. نو تاسو هم د الله ﷻ ارادې ته انتظار وباسئ).

(چې د همده ﷻ په نزد) د هر امت دپاره (د عذاب) وخت ټاکلی دی، کله چې دوی ته ټاکلی وخت ورسېږي نو (بیا) نه یوه گړۍ دوی (د عذاب څخه) وروسته کېږي او نه وړاندې کېږي.

[۵۰] (بیا ورته) ووایه چې: (ای مشرکانو!) ماته خبر راکړئ که د الله ﷻ عذاب تاسو ته د خوب په وخت (شپه کښې)، او یا په ورځ کښې درشي (نو هلته به تاسو په خپله غوښتنه پښېمانه نه شئ).

(ای پیغمبره!) د الله ﷻ د عذاب څخه کوم شی دی چې مجرمان یې په جلتۍ سره غواړي؟ (په عذاب کښې یې څه شی خوښ شوی دی چې جلتي پرې کوي؟).

[۵۱] بیا چې کله همدا (عذاب) واقع شي ایا ایمان به ورباندې راوړئ؟ (هو ایمان به راوړئ مگر د الله ﷻ په نزد به قبول نه کړی شي، بلکې تاسو ته به وویلی شي چې) ایا اوس (پرې ایمان راوړئ) حال دا چې (پخوا) تاسو وئ چې (د استهزاء په توگه مو) پرې جلتي کوله.

[۵۲] بیا به (د قیامت په ورځ) هغو کسانو ته وویلی شي چې (په خپلو ځانونو باندې یې) ظلم کړی وي چې د همېشوالي عذاب (په دوزخ کښې) وڅکئ.

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۱۰۶

ایا تاسو ته جزا درکولی شي (بلکې نه شي درکولی) مګر د هغه شي په سبب باندې چې وئ تاسو چې کسب کول به مو.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې دا جمله ﴿ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ ﴾ هم شامله وه چې د عذاب د نزول وعده پکښې نغښتې ده. په دې ایتونو کښې د یو پلوه د مشرکانو غوښتنه حکایت شوې ده چې دا وعده به کله رښتیا کېږي او د بله پلوه د همدغې غوښتنې رد ته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! مشرکان خو د تکذیب په غرض وایي چې د عذاب د نزول وعده به کله پوره کېږي، که دا وعده رښتیا وي نو د څه وجهې د کبله ټال شوې ده، هله ژر شه عذاب را باندې نازل کړه چې نور یې ټال نه کړې. نو ته ورته په جواب کښې لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ دوی ته ووایه چې: عذاب خو زما په لاس کښې نه دی چې کله زما خوښه شي او یا کله زما څخه وغوښتل شي نو دستي به یې نازل کړم، بلکې زه خو د خپل خان په باره کښې د ضرر د مخنیوي او یا د ګټو د راجلبولو واک او اختیار هم نه لرم مګر څه چې د الله ﷻ اراده وي هماغه را رسېږي. نو کله چې زه د خپل خان په هکله څه واک او اختیار نه لرم نو ستاسو په باره کښې به راته د عذاب د نزول واک د کومه شي.

۲ـ د الله ﷻ په نزد د هر شي دپاره نېټه ټاکلې شوې ده او هم د هرکافر ټولګي د هلاکولو دپاره وخت معلوم دی. نو د همدې قانون په مطابق ستا د زمانې د کفارو د عذاب دپاره هم عندالله وخت متعین دی. خو دغه متعین وخت لا تر اوسه نه دی راغلی، کله چې دغه وخت راورسېږي نو بیا به ترې دوی نه وروسته پاتې شي او نه به ترې سبقت وکړي، بلکې په عین وخت کښې به پرې اخته شي او د هرې خوا څخه به ترې را چاپېر شي.

۳ـ ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: عذاب خو په ټاکلي وخت باندې درروان دی، دېته څه حاجت نشته چې تاسو ورباندې تادي وکړئ. خو دا راته ووایاست چې ایا تاسو د الهي عذاب مخنیوی کولی شئ؟

د عذاب غوښتنه خو به ستاسو سره هله مناسبه وه چې تاسو یې څه د مقابلې توان درلودی او خپلو خانونو ته مو ترې نجات ورکولی شوی. د عذاب د مقابلې په هکله خو ستاسو ناتواني په دومره اندازه کښې ده چې شپه او ورځ مو دواړه یو برابر دي؛ که تاسو د ورځې بوخ او بېدار یاست خو د عذاب د مخنیوي په لحاظ به داسې ګڼل کېږئ لکه چې ویده یاست او هیڅ تیاری مو ورته نه وي نیولی.

ب: بل راته دا ووایاست چې هغه څه شی دی چې مجرمان (یعنې تاسو) د هغه په راتګ باندې تادي کوئ چې ژر دې راشي؟ د هغه قوت او هیبت درته معلوم دی؟ تاسو هغه پېژنئ؟

حقیقت دا دی چې تاسو موعود عذاب نه پېژنئ او د هغه هیبت درته معلوم نه دی. که بالفرض درته معلوم وی نو د هغه څخه به مو پنا غوښتې وی، پاتې خو لا دا چې د هغه په راتللو باندې تونديي او تعجیل وکړئ.

ج: اوس خو د هغه په نازلېدلو او واقع کېدلو باندې تعجیل کوئ خو بیا چې کله واقع شي نو د ډېرې وارخطایۍ څخه به د "آمَنَّا" چیغې ووهئ چې مونږ پرې ایمان راوړی دی، لکه څنګه چې فرعون د "آمَنْتُ" چیغې ووهلې، خو په هغه وخت کښې به ستاسو ایمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه وي لکه څنګه چې د فرعون ایمان مقبول ونه ګرځېد.

د: په دغه وخت کښې به ستاسو د ایمان په رد کښې تاسو ته وویلی شي چې ایا اوس ایمان راوړئ حال دا چې تاسو لږ وړاندې ورته د دروغو نسبت کاوه او هغه مو په چالاکۍ سره غوښت چې هله ژر کوه را باندې را نازل یې کړه.

۴_ ای پیغمبره! دا خو د کفارو د دنیاوي عذاب کیفیت وه چې بیان شو خو په دنیاوي عذاب باندې علاوه بیا به د قیامت په ورځ کفارو ته (چې په خپلو خانونو باندې یې ظلم کړی دی) وویلی شي چې د دائمي عذاب مزه وڅکئ: یا په بل عبارت: د دوزخ عذاب د دوام په توګه نوش جان کړئ.
ایا نو تاسو ته جزا درکولی شي؟ بلکې تاسو د جزا لاندې نه یاست واقع شوي مګر د هغو جنایتونو د کبله چې تاسو په دنیا کښې د هغو کسب کړی وه او خپلو خانونو ته مو پخپله کرلی وه. نو اوس یې ورېبئ.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې د مشرکانو جواب خو د ﴿ قُل لَّآ أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴾ په جمله باندې تمام شو، چې د خپل خان په باره کښې د ضرر او ګټې واک نه لرم نو ستاسو د عذاب په هکله به څه واک ولرم. نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟
مونږ وایو چې: ﴿ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ منقطعه استثناء ده[1] او په نزول کښې یې دې خبرې ته اشاره ده چې الله ﷻ هر یو کار په خپله اراده او اختیار سره کوي، نه د اضطرار په توګه، لکه چې ځینې خلک معتقد دي.

۲_ د ﴿ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴾ د جملې غوندې یوه جمله په [الأعراف:۳۴] ایت کښې تېره شوې ده. هلته چې کوم سوال جواب کړی شوی دی د هغه کتل په دې مقام کښې بې ګټې نه دي.

"مَاذَا" څه معنی؟

۳_ د ﴿ مَّاذَا ﴾ کلمه په دې مقام کښې د "أَيُّ شَيْءٍ" معنی ورکوي او په ﴿ مِنْهُ ﴾ کښې ﴿ عَذَابُهُ ﴾

[1] تفسیر ابي السعود ج۴ ص۱۵۱

ته ضمير راجع دی(۱). نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې ای مشرکانو! ماته خبر راکړئ چې د الله ﷻ د عذاب څخه مجرمان (یعنې تاسو) کومې برخې (څنډې) ته خوشاله دي؟ ایا د الله ﷻ په عذاب کښې د خوشالۍ او خوښۍ څه شی شته چې په جلتۍ سره یې غواړئ؟

په دې مقام کښې که څوک د عربیت اوږد تحلیل غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي(۲).

﴿وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ هُوَ ۖ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُۥ لَحَقٌّ ۖ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي ٱلْأَرْضِ لَٱفْتَدَتْ بِهِۦ ۗ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ۖ وَقُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ ۚ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ أَلَآ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾﴾

[۵۳] او (ای پیغمبره!) کفار ستا څخه پوښتنه کوي چې ایا دا (عذاب الخلد یا قرآن) حق دی (واقعیت لري)؟

ته (ورته په جواب کښې) ووایه چې: هو، په خپل رب ﷻ مې دې قسم وي چې دا هرو مرو حق دی، او (دا هم ورته ووایه چې:) تاسو (د الله ﷻ) عاجز کوونکي نه یاست (چې د ارادې مخه یې بنده کړئ).

[۵۴] او که (بالفرض) د هرنفس دپاره چې ظلم یې کړی وي هغه شیان (ملکیت) وي کوم چې په ځمکه کښې (موجود) دي، نو هرومرو به یې (د عذاب الخلد څخه د خپل ځان د خلاصون په غرض) فدیه کړي وي.

او کفار به (د ډېر هیبت له کبله) خپل ندامت (پښېماني په زړونو کښې) پټ کړي (البته) کله چې (ذکر شوی) عذاب وګوري (او اول خل یې ورباندې سترګې ولګېږي). او (دا ځکه چې) د دوی په منځکښې به په انصاف سره فیصله کړه شوې وي حال دا چې په دوی باندې به ظلم نه وي کړی شوی (او نه به پرې وکړی شي).

[۵۵] خبردار! یقیناً خاص الله ﷻ ته هغه څه (ملکیت) دي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي. خبردار! یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده مګر د کفارو اکثریت نه پوهېږي (چې دا حقه ده).

[۵۶] همدا (الله ﷻ) ژوندي کول کوي او (هم) مړه کول کوي او خاص همده ﷻ ته به تاسو بېرته راجع کړی شئ.

---

(۱) المدارک في هذا المقام.

(۲) البحر المحیط ج۶ ص۶۸؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۱۸

ارتباط

په وړاندې نږدې ایت کښې الله ﷻ د کفارو د اخروي عذابونو په بیان کښې دا جمله هم نازله کړې وه چې ﴿ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلْخُلْدِ ﴾ دائمي عذاب وڅکئ: په دې ایتونو کښې د یو پلوه د همدغه عذاب په هکله د هغوی عکس العمل ته اشاره شوې ده او د بله پلوه ذکر شوی عذاب لږ څه نور هم واضحه شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! کفار ستا څخه د دائمي عذاب یا د قرآن کریم په باره کښې پوښتنه کوي چې: ایا دا عذاب رښتیا شته او په حقه راتلونکي دي؟ ایا قرآن کریم رښتیا د الله ﷻ کتاب دی؟. نو ته دوی ته لاندې توضیحات ورکړه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې دوی ته په سوګند سره ووایه چې: هو! ذکر شوی عذاب حق دی او قرآن کریم د الله ﷻ رښتیانی کتاب دی، زما دې په خپل رب ﷻ باندې سوګند وي.

۲ـ بیا ورته ووایه چې: ای کفارو! ستاسو دپاره د ذکر شوې عذاب څخه د نجات هیڅ وسیله نشته چې تاسو د الله ﷻ څخه خپل ځانونه خلاص کړئ او هغه ﷻ په خپله اراده کښې عاجز او کمزوری کړئ، دا کار هیڅکله نه شئ کولی.

۳ـ برسېره پر دې، ذکر شوی عذاب څه عادي عذاب نه دی بلکې داسې مشکل او سخت عذاب دی چې که بالفرض یو ظالم سړی (چې په خپل ځان باندې یې ظلم کړی وی او د کفریاتو مرتکب شوې وي) هغه څه په خپل ملکیت کښې ولري کوم چې په ځمکه کښې موجود دي (لکه د ټولې دنیا سره زر او سپین زر او داسې نور) او ده ته وویلی شي چې دا ټول د فدیې او بدلې په توګه ورکړه! څو د ذکر شوي عذاب څخه نجات ومومې، نو دا ټول به فدیه کړي او خپل ځان به خلاص کړي. مګر افسوس چې د قیامت په ورځ به ظالمان نه څه ملکیت لرئ او نه به ترې فدیه قبلېږي.

اما نن ورځ د همدغه شدید عذاب څخه هرڅوک په ډېره اسانۍ سره خپل ځان ته نجات ورکولی شي چې فقط همدومره ووایي چې: "لَآ إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللهِ" او تصدیق پرې ورکړي.

۴ـ نن ورځ خو کفار د ذکر شوي عذاب مخې ته ډېر په جرئت د تکبر سره ور روان دي خو چې کله یې په سترګو وګوري نو د لیدلو سره سم به په خپله دنیاوي کړنلاره باندې پښېمانه شي او په خپلو زړونو کښې به ندامت او پښېماني مونده کړي. بیا به نو د وختونو په اختلاف سره همدغه پښېماني کله ښکاره کړي او کله به یې په زړونو کښې پټه ساتي.

۵ـ د کفارو د سختې پښېمانۍ وجه به هلته دا وي چې دوی به پوهېږي چې فیصله په انصاف سره کړه شوې ده او کوم ظلم اوتېری صورت نه دی نیولی، بلکې دوی پخپله په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی چې په دنیا کښې یې د همدغه عذاب څخه انکار کاوه.

۶ـ ای پیغمبره! یوازې کفارو ته نه بلکې ټولو خلکو ته په ډاګه ووایه چې خبردار! اسمانونه او

خمکې صرف د الله ﷻ ملکیت دی او الله ﷻ حق لري چې هر ډول تصرف پکښې وکړي، د ده ﷻ یو ډول تصرف ته هم څوک د ظلم لقب نه شي ورکولی. مګر د دې سره سره الله ﷻ په هیڅ باندې ظلم نه کوي او د استحقاق څخه اضافه جزا نه ورکوي.

ای خلکو! خبردار! دغه د الله ﷻ وعده ده او الله ﷻ د خپلې وعدې څخه هیڅکله تخلف نه کوي مګر اکثره خلک نه پوهېږي، چې یا بوتانو ته په څه تصرف باندې قول کوي او یا د الله ﷻ په وعدو باندې باور نه کوي او دروغینې ورته برېښي.

۷ـ دا هم ورته ووایه چې ستاسو ژوندي کول او مړه کول یوازې د الله ﷻ په واک او اختیار کښې دي. نو د بل هیچا څخه مه ډارېږئ او مه ورته په عبادت کښې په اشتراک قول کوئ.

په دې باندې علاوه صرف همدغه الله ﷻ ته به تاسو ورتاو کړی شئ او د ټولو کړو وړو محاسبه به درسره وکړي. د الله ﷻ د محاسبې څخه نه خپل خانونه پټولی شئ او نه څوک درته نجات درکولی شي.

توضیحات

۱ـ څرنګه چې خلک د باور کولو په اعتبار سره مختلفې طبقې لري، ځینې په استدلال سره قناعت ته رسېږي او ځینې د کلام په تائید باندې باور کوي، نو په قرآن کریم کښې الله ﷻ د شرعیاتو او عقیدوي احکامو د اثبات دپاره د دواړو لارو څخه کار اخستی دی، چې هم یې قاطع دلایل نازل کړي دي اوهم یې دا دی په ذکر شوي ایت شریف کښې خپل پیغمبر ﷺ ته امر کړی دی چې د قرآن د حقانیت او نورو شرائعو د اثبات دپاره په خپل رب ﷻ باندې قسم وکړه.

هو! دا بېله خبره ده چې څوک کلک عناد نیولي وي چې نه دلایلو ته غوږ ږدي او نه په سوګند باندې باور کوي.

د قرآن کریم د نزول په وخت کښې د هغه چا د ایمان د راوړلو دپاره سوګند هم کفایت کاوه څوک به چې عناد نه وه نیولی او تعصب به پرې سترګې نه وې پټې کړې. دا ځکه چې آن د جاهلیت په زمانه کښې په دروغو باندې سوګند ته ډېر په کرکه کتل کېده، حتی چې د دوی په منځکښې دا مقوله مشهوره وه چې: "اَلْاَیْمَانُ الْفَاجِرَةُ تَدَعُ الدِّیَارَ بَلَاقِعَ"[۱] یعنې په دورغو باندې سوګندونه د ابادو ښارونو څخه ګنډوالې جوړوي او آفتونه پرې نازلېږي.

په هغه وخت کښې به سوګند لا زیات وزن هله مونده کاوه چې د داسې یوه شخصیت څخه به یې صورت ونیوه چې هغه به په امین او رښتینې سړي سره شهرت درلود، لکه څنګه چې نبي کریم ﷺ په همدې لقب باندې مشهور وه او هیڅا وربانډې د دروغژن سړي ګومان نه کاوه.

د ښه وضاحت دپاره لاندې د یوه حدیث خلاصه مضمون ولولئ:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ د خپلو صحابه وو کرامو ؓ په منځکښې ناست وه چې یو سړی راغی او نبي کریم ﷺ ته یې لاندې سوګندونه ورکړه:

---

(۱) تفسیر المنار ج۱۱ ص۳۹۵

الف: ستا دې په خپل رب باندې سوګند وي چې ته الله ﷻ ټولو خلکو ته د پیغمبر په حیث رالېږلی یې؟. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «اللّٰهُمَّ نَعَمْ» یعنې ای الله! ته شاهد یې چې: هو (زه په) رښتیا رالېږلی یم.

ب: ستا دې سوګند وي چې الله ﷻ درته په پنځو لمونځونو باندې امر کړی دی؟. نبي کریم ﷺ همغه وړاندې جواب تکرار کړ چې: «اللّٰهُمَّ نَعَمْ».

ج: ستا دې سوګند وي چې تا ته الله ﷻ امر کړی چې په کال کښې دغه یوه میاشت روژه ونیسې؟. نبي کریم ﷺ ذکر شوی جواب بیا ورکړ چې: «اللّٰهُمَّ نَعَمْ».

د: ستا دې په الله ﷻ باندې سوګند وي چې تا ته الله ﷻ امر کړی دی چې د غنیانو څخه زکاتونه راټول کړه او په فقیرانو باندې یې وویشه؟. نبي کریم بیا همدغه کلمه تکرار کړه چې: «اللّٰهُمَّ نَعَمْ».

په پای کښې نوموړي سړي خپل ځان معرفي کړ چې: زه «ضِمَام بن ثَعْلَبَة» نومېږم او د خپل قوم د پلوه د نماینده په حیث راغلی یم. او بیا یې وویلې چې: «آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ»[1] یعنې ما په هغه څه ایمان راوړی دی په کوم باندې چې ته را استولی شوی یې.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې په ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّدَامَةَ ﴾ کښې د ﴿ أَسَرُّوا ﴾ کلمه د "إسرار" څخه اخستله شوې ده او "إسرار" خو د پټولو معنی ورکوي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د قیامت په ورځ به کفار خپل ندامت او پښېماني پټه کړي. حال دا چې په بل ځای کښې الله ﷻ د کفارو په حالاتو کښې فرمایي چې: ﴿ فَقَالُواْ يَٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا ﴾ [الأنعام: ۲۷] یعنې نو کفار به وایي (ندامت به ښکاره کړي چې): ای کاش چې مونږ بېرته (دنیا ته) تاو کړی شو او د خپل رب ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت ونه کړو.

مونږ په جواب کښې وایو چې:

الف: د "إسرار" کلمه د هغو لغاتو څخه ده کوم چې په دوه وو متضادو معناوو باندې دلالت کوي[2] یعنې کله د پټولو معنی ورکوي او کله د ښکاره کولو په معنی استعمالېږي. دلته همدغه دوهمه معنی مراده ده.

ب: داسې معلومېږي چې د قیامت په ورځ به په کفارو باندې مختلف حالات ورځي، کله به خپل ندامت او پښېماني پټوي او کله به یې ښکاره کوي. نو د دواړو ایتونو ترمنځ څه منافات نشته، په یوه ایت کښې یې یو حال بیان شوی دی او په بل ایت کښې یې بل حال ته اشاره شوې ده.

په همدې ځای د الله ﷻ په توفیق پنځم ټوک ختم شو، والحمد لله ﷻ.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۵
(۲) لسان العرب ج۷ ص۳۵۷

د پنځم ټوک
محتویات

یونس (۱۰)

